

Դներ

հեղինակ՝ [Տյոդոր Դոստոևսկի](#)
թարգմանիչ՝ [Արմեն Հովհաննիսյան](#)

Ճաքես էլ՝ չես գտնի, հետք չկա,
Մոլորվել, չգիտենք ինչ անենք.
Մեզ դաշտում դնն է, կա-չկա,
Պտտում ու նետում դես ու դեն:

.....
Քանի՞ սն են, քշում են նրանց ո՞ւր,
Այդ ի՞նչ են երգում թախծալի:
Թաղում են, տեսնես, տան ոգո՞ւն,
Կախարդի՞ն են մարդու տալիս:

Ա. Պուշկին

Եվ էր անդ երամակ մի խոզից բազմաց արօտական ի լերինն,
եւ աղաչեցին զնա զի հրաման տացէ նոցա մատնել ի նոսա. եւ
հրամայեաց նոցա: Եւ ելեալ դէւքն յառնէն մտին ի խոզեանն,
եւ դիմեաց երամակն ի գահէ անտի ի ծովակն եւ հեղձաւ: Իբրեւ
տեսին խոզարածքն զիրսն որ եղեն՝ փախեան, եւ պատմեցին ի
քաղաքին եւ յազարակեն: Եւ իբրեւ ելին տեսանել զգործսն, եւ
եկին առ Յիսուս, եւ գտին զայրն՝ ուստի դէւքն ելեալ էին, զգեցեալ
եւ զգաստացեալ նստէր առ ոտսն Յիսուսի եւ երկեան: Պատմեցին
նոցա որոց տեսեալ էր թէ զհարդ փրկեցաւ դիւահարն:

Ավետարան ըստ Դուկասու, Ը 32-36:

- [Մասն առաջին](#)
 - [Գլուխ առաջին. Ներածականի փոխարեն: Մի քանի մանրամաս մեծահարգ Ստեփան Տրոֆիմովիչ Վերխովենսկու կենսագրությունից](#)
 - [Գլուխ երկրորդ. Արքայազն Հարրին: Հարսնախոսություն](#)
 - [Գլուխ երրորդ. Ուրիշի մեղքեր](#)
 - [Գլուխ չորրորդ. Կաղլիկը](#)
 - [Գլուխ հինգերորդ. Իմաստուն օձը](#)

- Մասն երկրորդ
 - Գլուխ առաջին. Գիշեր
 - Գլուխ երկրորդ. Գիշեր (շարունակությունը)
 - Գլուխ երրորդ. Մենամարտ
 - Գլուխ չորրորդ. Բոլորը՝ սպասման մեջ
 - Գլուխ հինգերորդ. Նախքան տոնախմբությունը
 - Գլուխ վեցերորդ. Պյոտր Ստեպանովիչը հոգսերի մեջ
 - Գլուխ յոթերորդ. Մերոնց մոտ
 - Գլուխ ութերորդ. Արքայազն Իվանը
 - Գլուխ իններորդ. Ստեպան Տրոֆիմովիչի գույքը վերգրեցին
 - Գլուխ տասներորդ. Ֆլիբուսյեյներ: Ճակատագրական առավոտը
- Մասն երրորդ
 - Գլուխ առաջին. Տոնախմբություն: Առաջին բաժին
 - Գլուխ երկրորդ. Տոնախմբության ավարտը
 - Գլուխ երրորդ. Ավարտված սիրավեպ
 - Գլուխ չորրորդ. Վերջին որոշումը
 - Գլուխ հինգերորդ. Ճամփորդուհին
 - Գլուխ վեցերորդ. Բազում դժվարությունների գիշեր
 - Գլուխ յոթերորդ. Ստեպան Տրոֆիմովիչի վերջին ուղևորությունը
 - Գլուխ ութերորդ. Եզրափակում
 - Գլուխ իններորդ. Տիխոնի մոտերը
 - Նախանձ
- Ծանոթագրություններ

Գլուխ առաջին. Ներածականի փոխարեն: Մի քանի մանրամասն մեծահարգ Ստեպան Տրոֆիմովիչ Վերխովենսկու կենսագրությունից

I

Ձեռնարկելով մինչ այդ ոչնչով աչքի չընկած մեր քաղաքում ոչ վաղուց կատարված և այդչափ տարօրինակ դեպքերի նկարագրումը, իմ անհմտության բերումով, հարկադրված եմ սկսել փոքր-ինչ հեռվից, հենց տաղանդավոր և մեծահարգ Ստեպան Տրոֆիմովիչ Վերխովենսկու մասին կենսագրական որոշ մանրամասերից: Թող որ այս մանրամասերը սոսկ ներածական ծառայեն առաջարկվող ժամանակագրությանը, իսկ բուն պատմությունը, որ մտադիր եմ նկարագրել, դեռևս առջևում է ¹:

Ուղղակի կասեմ. Ստեպան Տրոֆիմովիչը մեր միջև մշտապես խաղում էր որոշակիորեն առանձնահատուկ և, այսպես ասած, քաղաքացիական դեր ու անասելի սիրում էր այդ դերը՝ նույնիսկ այնպես, որ ինձ թվում է, առանց դրա ապրել չէր կարող: Չէ թե հավասարեցնում եմ նրան թատրոնի դերասանի. Աստված մի արասցե, առավել ևս, որ ինքս եմ հարգում նրան: Ամբողջ խնդիրն այստեղ կարող է լինել սովորության բան, կամ ավելի լավ է ասել՝ քաղաքացիական մի սիրուն կեցվածքի մասին փոքր հասակից անընդմեջ ու վսեմ, հաճելի երազանք: Օրինակ, նա չափազանց սիրում էր «հալածյալի» և, այսպես ասած, «աքսորյալի» իր վիճակը: Այս երկու բառն ունեն յուրահատուկ դասական փայլ, ինչ նրան հրապուրել էր մեկընդմիջտ, և հետագայում աստիճանաբար բարձրացնելով նրան սեփական կարծիքի մեջ՝ այդքան երկար տարիների ընթացքում վերջապես հասցրել էր ինքնասիրության համար բավական բարձր ու դուրեկան մի պատվանդանի: Անցյալ հարյուրամյակի անգլիական երգիծական մի վեպում ոմն Գուլիվեր՝ վերադառնալով լիլիպուտների երկրից, ուր մարդիկ ընդամենը երկու վերջով հասակ ունեին, այն աստիճան էր ընտելացել նրանց մեջ իրեն հսկա համարելուն, որ քայլելով Լոնդոնի փողոցներում՝ ականա բղավում էր անցորդների և կառքերի վրա, որ իր առաջից թեքվեն և զգուշանան, որպեսզի հանկարծ չտրորի նրանց՝ երևակայելով, թե ինքը դեռևս հսկա է, իսկ մյուսները՝ փոքրամարմին: Այդ պատճառով նրա վրա ծիծաղում էին ու նախատում, իսկ կոշտուկոպիտ կառապանները նույնիսկ մտրակով շրմփացնում էին հսկային, բայց արդարացի՝ է արդյոք: Ի՞նչ չի անի սովորությունը: Սովորությունը նույնին էր հանգեցրել նաև Ստեպան Տրոֆիմովիչին, սակայն էլ ավելի անմեղ ու անվնաս կերպով, եթե կարելի է այսպես արտահայտվել, քանի որ սքանչելիագույն մարդ էր:

Ես նույնիսկ այնպես եմ մտածում, որ վերջում նրան բոլորն ու ամենուրեք մոռացել էին, բայց ոչ մի կերպ ասել չի լինի, թե նախկինում ևս ամենևին չգիտեին: Անառարկելի է, որ նա նույնպես որոշ ժամանակ պատկանել է մեր անցած սերնդի փառաբանված գործիչների նշանավոր փաղանգին և մի ժամանակ էլ,— ի դեպ, լոկ մի

փոքր ժամանակահատված,— նրա անունն այն օրերի շտապող շատ մարդիկ արտասանել են համարյա թե Չաադանի, Բելինսկու, Գրանովսկու և այն ժամանակ արտասահմանում նոր-նոր սկսող Գերգենի անունների կողքին: Բայց Ատեպան Տրոֆիմովիչի գործունեությունն ավարտվեց համարյա հենց սկսված պահից, այսպես ասած, «առկա հանգամանքների հողմից»: Եվ ի՞նչ: Ոչ միայն «հողմ», այլ նույնիսկ «հանգամանքներ» էլ հետո չհայտնվեցին, համենայն դեպս՝ այս պարագային: Միայն նոր, օրերս իմացա, ի մեծագույն զարմանս, բայց արդեն կատարյալ հավաստիությամբ, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչն ապրել է մեր մեջ, մեր նահանգում, ոչ միայն ոչ որպես աքսորյալ, ինչպես ընդունված էր կարծել մեզանում, այլ նույնիսկ և ոչ մի հսկողության տակ երբեք չէր եղել: Սրանից հետո էլ ի՞նչ ասես սեփական երևակայության ուժին: Իր ամբողջ կյանքի ընթացքում նա անկեղծորեն հավատում էր, որ իրենից երկյուղում են որոշ ոլորտներում, որ իր քայլերն անընդմեջ հայտնի են ու հաշվված և որ վերջին քսան տարում երեք անգամ փոփոխված նահանգապետներից յուրաքանչյուրը՝ զալով նահանգը կառավարելու, նրա մասին ինչ-ինչ հատուկ և հոգսաշատ միտք է բերել իր հետ արդեն, ներշնչված վերնից ու ամենից առաջ, նահանգն իրեն հանձնելիս: Այն ժամանակ մեկնումեկը եթե հավատացներ ազնվագույն Ստեպան Տրոֆիմովիչին անառարկելի ապացույցներով, որ ինքն ամեննին ոչինչ չունի երկյուղելու, նա անպայման կվիրավորվեր: Այնինչ, չէ որ նա շատ խելացի և շատ շնորհալի մարդ էր, նույնիսկ, այսպես ասած, գիտության մարդ, թեև, ի դեպ, գիտության մեջ... Է՛, մի խոսքով գիտության մեջ այնքան էլ բան չէր արել և կարծեմ թե, ամեննին ոչինչ: Սակայն չէ որ մեզ մոտ՝ Ռուսիայում, դա համատարած երևույթ է:

Նա վերադարձել էր արտասահմանից և որպես դասախոս փայլել համալսարանի ամբիոնին, արդեն քառասնական թվականների ամենավերջում: Եվ հասցրել էր միայն մի քանի դասախոսություն կարդալ, կարծեմ, արաբացիների մասին, հասցրել էր նույնպես փայլուն դիսերտացիա պաշտպանել գերմանական փոքր Գանաու քաղաքի քաղաքացիական և հանգայական առաջացող նշանակության մասին, 1413 և 1428 թվականների միջև ընկած ժամանակաշրջանում, դրա հետ մեկտեղ և այն առանձնահատուկ ու անհստակ պատճառների մասին, թե ինչու այդ նշանակությունն ամեննին չկայացավ: Այդ դիսերտացիան ճարպկորեն ու ցավագին խայթեց այն ժամանակվա սլավոնապաշտներին և միանգամից դրեց նրան բազմաքանակ ու կատաղած թշնամիների արանքում: Հետագայում, ի դեպ, ամբիոնն արդեն կորցնելուց հետո, նա (այսպես ասած, ի հատուցումն ու՝ որ ցույց տա, թե ում են կորցրել նրանք) Դիկենսից թարգմանություններ անող և Ժորժ Սանդ քարոզող ամենամսյա առաջադեմ մի ամսագրում հասցրեց տպագրել խորագույն մի հետազոտության սկիզբը, կարծեմ այս-այս դարաշրջանում ինչ-ինչ ասպետների բարոյական անսովոր վեհանձնության պատճառների մասին, կամ դրա նման մի բան: Համենայն դեպս, արծարծվում էր ինչ-որ վերին ու արտակարգ ազնիվ միտք: Ասում էին հետագայում, թե հետազոտության շարունակությունը հապշտապ արգելվել է և որ առաջադեմ ամսագիրը նույնիսկ տուժել է առաջին կեսը տպագրելու համար: Շատ էլ կարող է պատահել, որովհետև

այն ժամանակ ի՞նչ չէր լինում: Սակայն տվյալ դեպքում ավելի հավանական է, որ ոչինչ չէր եղել և որ հեղինակն ինքն էր ծուլացել ավարտել հետազոտությունը: Իսկ արաբացիների մասին դասախոսությունները նա դադարեցրեց, որովհետև ինչ-որ եղանակով մեկի ձեռքն էր ընկել (ակներևաբար, նրա հետադեմ ախտյաններից) մեկ ուրիշին ուղղված նամակը՝ ինչ-որ «հանգամանքների» շարադրանքով, ի հետևանք ինչի ինչ-որ մեկը նրանից ինչ-ինչ բացատրություններ էր պահանջել: Չգիտեմ, ճիշտ է արդյոք, բայց պնդում էին նաև, որ հենց այդ նույն ժամանակ Պետերբուրգում հետևել-բռնել էին վիթխարի, հակաբնական և հակապետական տասներեք հոգուց բաղկացած մի միություն, որը քիչ էր մնացել սասաներ կառույցը: Ասում էին, որ իբր նրանք խմբվել էին թարգմանելու իրեն իսկ՝ Ֆուրյեին: Կարծես դիտավորյալ, հենց նույն ժամանակ Մոսկվայում բռնել էին նաև Ստեպան Տրոֆիմովիչի պոեմը՝ գրված դրանից դեռևս վեցը տարի առաջ, Բեռլինում, վաղ ջախելության շրջանում, և որը ձեռքից ձեռք էր անցել ձեռագիր վիճակում երկու սիրողների և մի ուսանողի միջև: Այդ պոեմը հիմա նաև իմ դարակում է դրված, ես դա ստացել եմ ոչ ուշ, քան անցյալ տարի, Ստեպան Տրոֆիմովիչից, միանգամայն վերջերս իր իսկ ձեռքով արտագրած, նրա մակագրությամբ և կարմիր սեկե հոյակապ կազմով: Ի դեպ, պոեզիայից և նույնիսկ որոշ տաղանդից զուրկ գործ չէ, տարօրինակ, բայց այն ժամանակ (այսինքն, ավելի ճիշտ, երեսնական թվականներին) նման եղանակով հաճախ էին գրոտում: Իսկ սյուժեն պատմել դժվարանում եմ, քանզի, ճշմարիտն ասած, ոչինչ չեմ հասկանում: Ինչ-որ այլաբանություն է՝ քնարական-դրամատիկ ձևով և հիշեցնում է «Ֆաուստի» երկրորդ մասը: Բեմը բացվում է կանանց խմբերգով, հետո տղամարդկանց խմբերգն է, ապա՝ ինչ-ինչ ուժերի, ամենից վերջում խմբերգն է հոգիների, որոնք դեռևս չեն ապրել, բայց ովքեր շատ կուզեին ապրել: Բոլոր այդ խմբերը երգում են շատ անորոշ մի բանի մասին, առավելապես՝ ինչ-որ մեկի նգովքի, սակայն բարձրագույն հումորի երանգով: Սակայն բեմը հանկարծակի փոխվում է, և վրա է հասնում ինչ-որ «Կյանքի տոնախմբություն», որտեղ երգում են նույնիսկ միջատները, հայտնվում է կրիան՝ լատինական ինչ-որ նվիրական բառերով, և նույնիսկ, եթե հիշում եմ, ինչ-որ բան երգեց միներալը, այսինքն՝ բոլորովին անշունչ առարկա: Իսկ ընդհանրապես, բոլորը երգում են անընդմեջ, եթե խոսում էլ են, ապա անորոշ կովշտում, բայցն դարձյալ վերին նշանակության երանգով: Վերջապես, բեմը նորից է փոխվում, ու երևում է վայրի մի տեղ, ուր ժայռերի մեջ թափառում է մի երիտասարդ, որը պոկոտում ու ծծում է ինչ-որ խոտեր, և վիուկի հարցին, թե ինչո՞ւ է ծծում այդ խոտերը, պատասխան է տալիս, թե իր ներսում կենսահորդություն զգալով՝ մոռացում է փնտրում ու գտնում է դա խոտերի հյութի մեջ, բայց որ իր գլխավոր ցանկությունը՝ խելքը շուտուփույթ թոցնելն է (թերևս, ավելորդ մի ցանկություն): Հետո հանկարծ, սևաթույր ձիով բեմ է արշավում աննկարագրելի գեղեցկության տեր մի պատանի, ու նրա հետևից՝ բոլոր ժողովուրդների ահավոր բազմությունը: Պատանին իրենով ներկայացնում է մահը, իսկ բոլոր ժողովուրդները մահվան են ծարավի: Եվ վերջապես, արդեն ամենավերջին տեսարանում հայտնվում է Բաբելոնի աշտարակը, և ինչ-որ ատլետներ ի վերջո կառուցումավարտում են շինությունը՝ նոր հուսո երգն ասելով, և երբ արդեն կառուցում են մինչև կատարը, ապա ենթադրենք թե Օլիմպոսի տիրակալը փախչում է

ծաղրական տեսքով, ու գլխի ընկած մարդկությունը, տիրանալով այդ վայրին, տեղնուտեղը նոր կյանք է սկսում՝ իրերի խորքը նոր թափանցմամբ: Եվ ահա, հենց այս պոեմն էլ այն ժամանակ վտանգավոր էին համարել: Անցյալ տարի ես առաջարկում էի Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ պոեմը տպագրել, մեր ժամանակներում դրա լիակատար անվնասության համար, սակայն նա մերժեց առաջարկությունն ակնհայտ դժգոհությամբ: Լիակատար անվնասության մասին կարծիքը նրան դուր չէր եկել, և ես անգամ դրան եմ վերագրում ամբողջ երկու ամիս շարունակվող որոշ սառնությունն իմ հանդեպ: Իսկ հետո՝ Հանկարծակի, համարյա հենց այն ժամանակ, երբ առաջարկում էի տպագրել այստեղ, մեր պոեմը տպագրեցին այնտեղ, այսինքն՝ արտասահմանում, հեղափոխական ժողովածուներից մեկում, միանգամայն առանց Ստեպան Տրոֆիմովիչի գիտության: Սկզբում նա վախեցած էր, իրեն գցեց նահանգապետի մոտ և ազնվագույն, արդարացնող նամակ գրեց Պետերբուրգ, երկու անգամ կարդաց ինձ, բայց չուղարկեց, չիմանալով ում հասցեգրել: Միով բանիվ, հուզմունքի մեջ էր ամբողջ մի ամիս, բայց ես համոզված եմ, որ սրտի խորհրդավոր գաղտնաբաններում արտակարգ շոյված էր: Համարյա թե քնում էր ժողովածուի՝ իրեն հասած օրինակի հետ, իսկ ցերեկը թաքցնում ներքնակի տակ և նույնիսկ թույլ չէր տալիս աղախնին՝ շտկել անկողինը, ու թեև ամեն օր ինչ-որ հեռագրի էր սպասում ինչ-որ տեղից, բայց վերնից էր նայում: Ոչ մի հեռագիր չեկավ: Այդ ժամանակ էլ նա հաշտվեց ինձ հետ, ինչ վկայում է նրա խաղաղ ու անհիշաչար սրտի չափազանց բարությունը:

II

Ես չեմ էլ հաստատում, թե նա ամեննին չի տուժել ոչ մի կերպ: Սոսկ լիովին համոզվել եմ հիմա, որ նա կարող էր իր արաբացիների մասին շարունակել, որքան կամենար, միայն հարկավոր բացատրությունները տալով: Բայց այն ժամանակ նա ինքնաժխտվեց և առանձնահատուկ շտապողականությամբ սկսեց մեկընդմիջտ հավատացնել իրեն, որ իր կարիերան խորտակված է ամբողջ կյանքում՝ «հանգամանքների հողմով»: Իսկ եթե ամբողջ ճշմարտությունն ասենք, ապա կարիերայի փոփոխման պատճառը Վարվառա Պետրովնա Ստավրոգինայի՝ գեներալ-լեյտենանտի կնոջ ու երեւի հարուստի դեռևս նախկինում արված և կրկնված շատ նրբանկատ առաջարկությունն էր՝ ստանձնել նրա միակ որդու դաստիարակումը և մտավոր ամբողջ զարգացումը, որպես բարձրագույն մանկավարժ և բարեկամ, էլ չասած արդեն փայլուն վարձատրության մասին: Այդ առաջարկությունն առաջին անգամ նրան արվել էր դեռևս Բեռլինում, հենց նույն այն ժամանակ, երբ առաջին անգամ ամուսնացել էր: Նրա առաջին կինը թեթևամիտ մի աղջիկ էր մեր նահանգից, ում հետ ամուսնացել էր իր ամենավաղ և ամենախոհեմ երիտասարդության շրջանում ու այդ, ի դեպ, գրավիչ կնոջ հետ կրել ահագին վիշտ, կնոջը պահելու միջոցների սակավության, դրան ավելացրած այլ, մասամբ արդեն նրբաբնույթ պատճառներով: Կինը վախճանվել էր Փարիզում՝ վերջին երեք տարում նրանից բաժանված ու նրան թողնելով հնգամյա որդուն՝ «անդրանիկ, բերկրալի ու

դեռևս չմթագնված սիրո պտուղը», ինչպես մի անգամ իմ ներկայությամբ, թռավ տրտմած Ստեպան Տրոֆիմովիչի բերանից: Փոքրիկին հենց սկզբից տեղափոխեցին Ռուսաստան, ուր նա ամբողջ ժամանակ դաստիարակվում էր հեռավոր ինչ-ինչ ազգականուհիների ձեռքի տակ, երկրի խորքում, ինչ-որ տեղ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը մերժեց Վարվառա Պետրովնայի՝ այն ժամանակվա առաջարկը և նույնիսկ տարին չլրացած, նորից շտապ ամուսնացավ՝ բեռլինաբնակ չխոսկան մի գերմանուհու հետ և գլխավորը՝ առանց որևէ հատուկ անհրաժեշտության: Սակայն, բացի դրանից, դաստիարակի տեղից հրաժարվելու այլ պատճառներ էլ կային. նրան գայթակղեց անմոռաց մի պրոֆեսորի՝ այն ժամանակ թնդացող փառքն ու նա, իր հերթին, թռավ ամբիոն, որին պատրաստվում էր՝ արծվի իր թևերը ևս փորձելու համար: Եվ ահա հիմա, խանձված թևերով, բնականաբար, հիշեց առաջարկը, որ նախկինում էլ էր տատանում նրա որոշումը: Իսկ երկրորդ կնոջ հանկարծակի մահը, որը մի տարի էլ չապրեց նրա հետ, ամեն ինչ վերջնականորեն դասավորեց: Ուղղակի ասեմ, ամեն ինչ լուծվեց նրա հանդեպ Վարվառա Պետրովնայի բոցավառ կարեկցանքով և թանկագին, այսպես ասած, դասական բարեկամությամբ, եթե կարելի է այդպես արտահայտվել բարեկամության մասին: Նա նետվեց այդ բարեկամության գիրկը, և բանն ամրացավ ավելի քան քսան տարով: Ես օգտագործեցի «նետվեց գիրկը» արտահայտությունը, բայց Աստված չանի, մեկնումեկը մտածի ավելորդ ու պարապ որևիցե բան. այդ գիրկը պիտի հասկանալ լոկ ամենաբարձր բարոյական իմաստով: Ամենամեղմ ու նրբագույն կապ էր միացնում երկու այդչափ հիանալի էակներին առհավետ: Դաստիարակի տեղն ընդունվել էր նաև այն պատճառով, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչի առաջին կնոջից հետո մնացած շատ փոքր կալվածքը Սկվորնեշնիկիի՝ մեր նահանգում Ստավրո-գինների մերձքաղաքային հոյակապ կալվածքի ճիշտ կողքին էր: Դրանով միշտ էլ հնարավոր էր, աշխատասենյակի անդորրի մեջ և արդեն չշեղվելով համալսարանական հսկայական պարապմունքներով, իրեն նվիրաբերել գիտական գործին և հայրենական բանասիրությունը հարստացնել խորագույն ուսումնասիրություններով: Ուսումնասիրություններ չհայտնվեցին, փոխարենը հնարավոր դարձավ մնացած ամբողջ կյանքը, ավելի քան քսան տարի, մնալ կանգնած, այսպես ասած, «մարմնավորված կշտամբանքի պես» հայրենիքի դեմ, ժողովրդական բանաստեղծի արտահայտությամբ.

Հանց	կշտամբանք	մարմնավորված,
.		
Դու,		խղեալիստ-ագատական,
Կանգնած էիր դեմ հայրենյաց:		

Սակայն անձը, ում մասին ասել է ժողովրդական բանաստեղծը, գուցեև իրավունք ուներ ամբողջ կյանքում կեցվածք ընդունել այդ իմաստով, եթե կամենար, թեև ձանձրալի բան է դա: Իսկ մեր Ստեպան Տրոֆիմովիչը, ճշմարիտն ասած, նման անձանց համեմատությամբ սոսկ նմանեցնող էր, ու կանգնելուց էլ հաճախ հոգնում էր ու պառկում կողքի: Բայց թեև պառկում էր կողքի, կշտամբանքի մարմնավորումը պահպանվում էր նաև պառկած դիրքում, ճշմարտացի պիտի լինել, առավել ևս, որ

նահանգում դա էլ էր բավական: Տեսնեիք հապա նրան մեզ մոտ, ակումբում, երբ նստում էր թուղթ խաղալու: Նրա ամբողջ տեսքն ասում էր. «Խաղաթղթե ր: Ես նստում եմ ձեզ հետ՝ երալա՛ շ խաղալու: Մի՞թե համատեղելի է դա: Ո՞վ է պատասխան տալու դրա համար: Ո՞վ փշրեց իմ գործունեությունը և դարձրեց դա երալաշ: Է՛, կործանվես դու, Ռուսաստան»,— ու վեհատեսք շարտում էր փոսիկի հաղթաթուղթը:

Իսկ ճշմարիտն ասած, անչափ սիրում էր թուղթ խաղալ, ինչի համար էլ, վերջին ժամանակներս, հաճախակի և տհաճ բախումներ էր ունենում Վարվառա Պետրովնայի հետ, առավել ևս, որ մշտապես տանուլ էր տալիս: Բայց այդ մասին՝ հետո: Նշեմ սուկ, որ նա նույնիսկ խղճամիտ մարդ էր (այսինքն՝ երբեմն), ուստիև հաճախ էր տրտմում: Վարվառա Պետրովնայի հետ ամբողջ քսանամյա բարեկամության ընթացքում տարեկան երեքական կամ չորսական անգամ պարբերաբար ընկնում էր, ինչպես մեր մեջ էինք ասում, «քաղաքացիական վշտի», ասել է թե՛ պարզապես սևամաղձության մեջ, սակայն այս բառը դուր էր գալիս մեծարգո Վարվառա Պետրովնային: Հետագայում, քաղաքացիական վշտից զատ, նա սկսեց ընկնել նաև շամպայնի մեջ, բայց նրբագգաց Վարվառա Պետրովնան ամբողջ կյանքում պահպանում էր նրան բոլոր տափակ հակումներից: Ասենք, նա կարիքն էլ ուներ դայակի, որովհետև երբեմն իրեն շատ տարօրինակ էր պահում, ամենավերին վշտի կեսին հանկարծ կսկսեր ծիծաղել ամենահասարակ գեղջկական ձևով: Լինում էին բոլորներ, երբ անգամ ինքն իր մասին սկսում էր արտահայտվել հումորիստական իմաստով: Սակայն Վարվառա Պետրովնան ոչնչից այնպես չէր վախենում, ինչպես հումորիստական իմաստից: Դա մի կին-դասական էր, կին-մեկենասուհի, որ գործում էր սուկ միայն վերին նկատառումներով: Հիմնավոր էր այդ բարձրադիրք տիկնոջ քսանամյա ազդեցությունն իր խեղճ բարեկամի վրա: Նրա մասին հարկ է առանձին խոսել, ինչն ես կանեմ:

III

Տարօրինակ բարեկամություններ են լինում. երկու բարեկամ մեկը մյուսին համարյա հոշոտել են ուզում, ամբողջ կյանքն այդպես ապրում, իսկ բաժանվել չեն կարողանում: Նույնիսկ ոչ մի կերպ չի կարելի բաժանվել, կամակորոպություն դրսևորած և կապը խզած բարեկամը հենց առաջինը կհիվանդանա ու թերևս կմեռնի, եթե մահը գա: Ես հաստատապես գիտեմ, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը մի քանի անգամ և երբեմն էլ Վարվառա Պետրովնայի հետ ամենամտերմիկ, ակնդեմ զեղումներից հետո, նրա գնալուն պես հանկարծ վեր էր ցատկում բազմոցից և սկսում բռնցքներով խփել պատին: Կատարվում էր դա առանց նվազագույն այլաբանության, նույնիսկ այնպես, որ մի անգամ պատից ծեփ պոկվեց: Գուցեն հարցնեն, ինչպե՞ս կարող եմ իմանալ նման նուրբ մանրամաս: Իսկ ի՞նչ, եթե ինքս եմ ներկա եղել: Ի՞նչ, եթե Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինքը բազմիցս հեծկլտացել է իմ ուսին՝ իմ առաջ վառ գույներով նկարագրելով իր բոլոր խորագույն գաղտնիքները: (Եվ ինչե՛ր չի ասել այդ ժամանակ): Բայց ահա թե ինչ էր կատարվում համարյա միշտ, այդ հեծկլտոցներից հետո, հաջորդ

օրը նա պատրաստ էր արդեն ինքն իրեն խաչ հանել՝ անշնորհակալության համար, հապշտապ ինձ կկանչեր մոտը, կամ ինքը կգար վազեվազ, միայն ազդարարելու համար, որ Վարվառա Պետրովնան «պատվի և նրբագգացության հրեշտակ է, իսկ ինքը միանգամայն հակառակը»: Նա ոչ միայն գալիս էր ինձ մոտ, այլև բազմիցս այդ ամենը նկարագրում նրան՝ շատ պերճախոս նամակներում և խոստովանում, իր լրիվ ստորագրությամբ, որ ոչ ուշ, քան, ասենք, երեկ ինքը կողմնակի մի անձնավորության պատմել է, որ Վարվառա Պետրովնան պահում է իրեն սնափառությունից, նախանձում է իր ուսյալությանը և տաղանդներին: Ատում է իրեն և վախենում լոկ արտահայտել ատելությունը բացեիքաց, երկյուղից, որպեսզի ինքը չհեռանա նրանից ու դրանով չվնասի նրա գրական վարկին, որ ի հետևանք դրա, ինքն իրեն ատում է ու վճռել է բռնի մահով մեռնել, իսկ նրանից սպասում է վերջին խոսքին, որն ամեն ինչ կորոշի, և այլն, և այլն, այսպես շարունակ: Դրանից հետո կարելի է պատկերացնել, թե երբեմն ի՞նչ հիստերիկայի էին հասնում հիսնամյա բոլոր մանկիկներից անմեղագույնի նյարդային պոռթկումները: Ինքս եմ մի անգամ կարդացել նրա այդօրինակ նամակներից մեկը, նրանց միջև ինչ-որ վիճաբանությունից հետո՝ պատճառով աննշան, բայց կատարմամբ թունալի: Ես սարսափեցի և աղաչեցի չուղարկել նամակը:

Նրանց միջև տարբերությունը հենց այն էր, որ Վարվառա Պետրովնան երբեք նման նամակ չէր ուղարկի: Ճիշտ է, Ստեպան Տրոֆիմովիչը գրել սիրում էր խելքից դուրս, նամակներ էր գրում, նույնիսկ նրա հետ նույն տան մեջ ապրելով, իսկ հիստերիկ դեպքերում նաև օրվա մեջ երկու նամակ: Ես հաստատ գիտեմ, որ նա ամենաուշադիր կերպով կարդում էր այդ նամակները, նույնիսկ օրեկան երկու նամակի դեպքում, կարդալուց հետո էլ դնում հատուկ արկղիկի մեջ՝ նշումներով ու տեսակավորված, բացի դրանից իր սրտի մեջ էլ էր պահում: Հետո, անպատասխան թողնելով իր բարեկամին ամբողջ օրը, հանդիպում էր նրան, ասես ոչինչ չէր եղել, ասես երեկ ոչնչից ոչինչ չէր կատարվել: Կամաց-կամաց նա այնպես վարժեցրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին, որ վերջինս արդեն չէր համարձակվում հիշեցնել երեկվանը, այլ միայն նրա աչքերին էր նայում որոշ ժամանակ: Կինը ոչինչ չէր մոռանում, իսկ նա մոռանում էր, երբեմն էլ շատ շուտով, և խրախուսված նրա իսկ հանգստությամբ, հաճախ հենց նույն օրը ծիծաղում էր ու իրեն աշակերտավարի պահում շամպայնի գավաթի շուրջ, եթե մտերիմներ էին գալիս: Ի՞նչ թունալի հայացքով պիտի որ նայեր նրան Վարվառա Պետրովնան այդ րոպեներին, իսկ նա ոչինչ էլ չէր նկատում: Թերևս մեկ շաբաթ, մեկ ամիս, կամ նույնիսկ մեկ տարի անց, մի որևէ առանձնահատուկ պահի, անակնկալ հիշելով որևէ հատված այդօրինակ նամակից, ապաև ամբողջ նամակը, բոլոր հանգամանքներով հանդերձ, նա հանկարծ այրվում էր ամոթից ու մեկ-մեկ այն աստիճան տանջվում, որ հիվանդանում էր խուլերինայի իր նոպաներով: Դրա նման առանձնահատուկ նոպաները որոշ դեպքերում նրա նյարդային ցնցումների սովորական հետևանքներն էին և իրենցից ներկայացնում էին որոշ առումով հետաքրքրական արատավորություն նրա մարմնի մեջ:

Հիրավի, Վարվառա Պետրովնան, հավանորեն, բավական հաճախ էր նրան ատում, բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչը մի բան միայն չնկատեց նրա մեջ մինչև վերջ, այն, որ կնոջ համար վերջապես դարձել է նրա զավակը, նրա ստեղծածը, նույնիսկ, կարելի է ասել, նրա հորինվածքը, դարձել է նրա մարմնի մասնիկը և որ նա պահում ու վարձատրում է իրեն ոչ միայն «տաղանդների հանդեպ նախանձից»: Եվ ինչպե՞ս պիտի Վարվառա Պետրովնան վիրավորված լիներ այդպիսի ենթադրություններից: Վերջինիս մեջ թաքնված էր ինչ-որ անդիմանալի սեր նրա նկատմամբ, շարունակական առավելության, խանդի և արհամարհանքի արանքում: Նա պաշտպանում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին փոշու հատիկից անգամ, քսաներկու տարի դայակություն անում, գիշերներ շարունակ չէր քնի հոգսերից, եթե գործը վերաբերեր բանաստեղծի, գիտնականի, քաղաքական գործչի նրա վարկին: Նա հորինել էր նրան ու իր հորինվածքին առաջինն էլ հավատացել: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինչ-որ երազանքի պես բան էր նրա համար... Բայց դրա փոխարեն նրանից պահանջում էր իսկապես շատ բան, երբեմն նույնիսկ ստրկություն: Հիշաչար էր անհավանականության աստիճան: Տեղին է երկու պատմություն անել:

IV

Մի անգամ, դեռևս գյուղացիների ազատագրման առաջին լուրերի հետ, երբ համայն Ռուսիան հանկարծ ցնծաց ու պատրաստվում էր ամբողջովին վերածնվել, ճանապարհի վրա Վարվառա Պետրովնային այցելեց պետերբուրգյան մի բարոն, ամենավերին կապեր ունեցող և գործին շատ մոտ կանգնած մեկը: Վարվառա Պետրովնան չափից ավելի էր գնահատում այդպիսի այցելությունները, որովհետև ամուսնու մահից հետո բարձրաշխարհիկ հասարակության մեջ նրա կապերը գնալով ավելի ու ավելի էին թուլանում, իսկ վերջում բոլորովին կտրվեցին: Բարոնը նրա մոտ նստեց մի ժամ ու թեյ խմեց: Ուրիշ ոչ ոք չկար, բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչին Վարվառա Պետրովնան հրավիրել էր ու ներկայացրել: Բարոնը նրա մասին ինչ-որ բան լսել էր, կամ ձևացնում էր, թե լսել է, սակայն թեյելիս քիչ էր դիմում նրան: Ստեպան Տրոֆիմովիչը, հարկավ, չէր կարող սներես մնալ, ու նրա շարժումն էլ էր խիստ նրբավար: Թեև կարծեմ, բարձր ծագում չունեք, բայց ստացվել էր այնպես, որ շատ փոքր հասակից դաստիարակվել էր երևելի մի տան մեջ, Մոսկվայում, ուրեմն՝ հարկը պատշաճին: Ֆրանսերեն էր խոսում փարիզեցու նման: Այդպիսով, բարոնն առաջին հայացքից պիտի հասկանար, թե ինչ մարդկանցով է շրջապատում իրեն Վարվառա Պետրովնան, թեկուզև նահանգային իր առանձնացածության մեջ: Այնինչ, այդպես չեղավ: Երբ բարոնը դրականապես հաստատեց մեծ ռեֆորմի մասին այն ժամանակ նոր-նոր տարածվող առաջին լուրերի կատարյալ հավաստիությունը, Ստեպան Տրոֆիմովիչը հանկարծ չդիմացավ և _ուռա_ բղավեց, նույնիսկ ձեռքով էլ ցնծություն արտահայտող ինչ-որ շարժում արեց: Բղավեց նա ոչ բարձր, և անգամ՝ նրբահունչ, գուցեև նույնիսկ ցնծությունն էր կանխամտածված, իսկ շարժումը՝ դիտավորյալ սերտած հայելու առաջ՝ թեյելուց կես ժամ առաջ: Բայց, ըստ երևույթին, մի բան այնպես չէր եղել, այնպես որ բարոնն իրեն թույլ տվեց հազիվ-հազ ժպտալ, թեև

տեղնուտեղը արտասավոր նրբավարությամբ մի նախադասություն ագուցեց համայն ռուսաց սրտերի համընդհանուր և պատշաճին խանդաղատանքի մասին՝ մեծ իրադարձության առիթով: Հետո շուտով մեկնեց և մեկնելիս չմոռացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին էլ պարզել երկու մատը: Ետ գալով հյուրասենյակ՝ Վարվառա Պետրովնան լուռ մնաց երկու-երեք րոպե իբր ինչ-որ բան փնտրելով սեղանի վրա: Բայց հանկարծ դարձավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին և գույնը գցած, բոցկլտացող աչքերով, շնչաց ատամների արանքից.

— Ձեր այս արածը երբեք չեմ մոռանա:

Հաջորդ օրը նա հանդիպեց իր բարեկամին, ասես ոչինչ չէր եղել, կատարվածի մասին նա երբեք չէր հիշում: Սակայն տասներեք տարի անց, ողբերգական մի պահի, վերհիշեց ու կշտամբեց նրան, ու ճիշտ նույնպես գույնը գցեց, ինչպես տասներեք տարի առաջ, երբ առաջին անգամ էր կշտամբել: Կյանքում միայն երկու անգամ էր նա ասել. «Ձեր այս արածը երբեք չեմ մոռանա»: Բարոնի հետ կապված դեպքն արդեն երկրորդն էր, բայց առաջին դեպքը նույնպես շատ բնութագրական է, իր հերթին, և կարծեմ, այնքան շատ բան էր նշանակում Ստեպան Տրոֆիմովիչի ճակատագրում, որ վճռեցի դա էլ հիշատակել:

Դա եղել էր հիսունհինգ թվականին, գարնանը, մայիս ամսին, հենց այն բանից հետո, երբ Սկվորեշնիկիում ստացվել էր գեներալ-լեյտենանտ Ստավրոգինի վախճանվելու լուրը՝ թեթևամիտ ծերուկ էր, վախճանվել էր ստամոքսի խանգարումից, Դրիմ գնալու ճանապարհին, ուր շտապում էր հասնել գործող բանակ՝ նշանակման վայրը: Վարվառա Պետրովնան այրի մնաց ու կատարյալ սուգ պահեց: Ճիշտ է, նա չէր կարող շատ վշտանալ, քանզի վերջին չորս տարին միանգամայն բաժան էր ապրում ամուսնուց՝ բնավորությունների անհամատեղելիության պատճառով, և ապրուստադրամ ուղարկում նրան: (Գեներալ-լեյտենանտն ընդամենը հարյուր հիսուն շունչ և իր ռոճիկն ուներ, բացի դրանից, մեծագարմություն ու կապեր, իսկ ամբողջ հարստությունը և Սկվորեշնիկին պատկանում էին Վարվառա Պետրովնային՝ շատ հարուստ կապալառուի միակ դստերը): Այդուհանդերձ, նա ցնցված էր բոթի անսպասելիությամբ և կատարյալ միայնության անցավ: Իհարկե, Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրա մոտ էր լինում անբաժան:

Լիուլի փթթում էր մայիսը, գարնանալի երեկոներ էին լինում: Ծաղկել էր թխկենին: Երկու բարեկամներն ամեն երեկո հանդիպում էին այգում, մինչև գիշեր նստում տաղավարում՝ միմյանց առաջ զեղելով զգացմունքներ և մտքեր: Բանաստեղծական պահեր էին լինում: Վարվառա Պետրովնան իր ճակատագրի փոփոխության տպավորության տակ խոսում էր սովորականից ավելի: Նա կարծես փարվել էր իր բարեկամի սրտին, և այդպես շարունակվեց մի քանի երեկո: Տարօրինակ մի միտք ցոլաց հանկարծ Ստեպան Տրոֆիմովիչի ուղեղում. «Անսփոփ այրին նկատի չունի՞ արդյոք իրեն և սգո տարվա վերջում, արդյոք առաջարկություն չի՞ սպասում իր կողմից»: Ցինիկ միտք է, բայց չէ որ կառուցվածքի վսեմությունը նույնիսկ երբեմն նպաստում է հակվածությանը ցինիկ մտքերին, բայց արդեն սոսկ զարգացման

բազմակողմանիությունից: Նա սկսեց խորամուխ լինել և գտավ, որ նման է դրան: Մտքերի մեջ ընկավ. «Ճիշտ է, վիթխարի ունեցվածք է, բայց...»: Իրոք, Վարվառա Պետրովնան ամեննին նման չէր գեղեցկուհու, բարձրահասակ, դեղնամաշկ, ոսկրոտ կին էր, չափից ավելի երկարուկ դեմքով՝ ձիական ինչ-որ բան հիշեցնող: Ավելի ու ավելի էր տատանվում Ստեպան Տրոֆիմովիչը, տանջվում երկմտություններից, նույնիսկ մի երկու անգամ փղձկաց անվճռականությունից (լալիս էր նա բավական հաճախ): Իսկ երեկոները, այսինքն՝ տաղավարում, նրա դեմքը մի տեսակ ակամա սկսեց արտահայտել կամակոր ու ծաղրական ինչ-որ բան՝ սեթևեթ ու միաժամանակ գոռոզամիտ: Դա մի տեսակ ոչ-դիտավորյալ, ակամա է արվում, և նույնիսկ որքան ավելի վեհանձն է մարդը, այնքան ավելի է նկատելի: Աստված գիտե, թե ինչ կարելի է մտածել այստեղ, բայց ավելի հավանական է, որ Վարվառա Պետրովնայի սրտում նման բան չէր էլ արթնացել, ինչը կարող էր լիովին արդարացնել Ստեպան Տրոֆիմովիչի կասկածները: Ու չէր էլ փոխի նա իր Ստավրոգինա ազգանունը թեկուզև այդչափ փառավոր ազգանունով: Գուցեն ընդամենը սոսկ կանացի խաղ կար նրա կողմից, կանացի չգիտակցված պահանջմունքի դրսևորում, այնքան բնական առանձին արտակարգ կնոջական պարագաներին: Թեև չեմ հաստատում, կնոջ սրտի խորքն անքննելի է նույնիսկ մինչև օրս: Բայց՝ շարունակեմ:

Պետք է մտածել, որ իր համար նա շուտով կռահել էր բարեկամի դեմքի տարօրինակ արտահայտությունը: Նա դյուրագգաց էր և դիտողունակ, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ երբեմն չափից ավելի միամիտ: Սակայն երեկոներն ընթանում էին առաջվա պես, և զրույցները նույնչափ բանաստեղծական էին ու հետաքրքիր: Եվ ահա, մի անգամ, երբ վրա հասավ գիշերը, ամենաաշխույժ և բանաստեղծական զրույցից հետո, նրանք բարեկամաբար հրաժեշտ տվեցին՝ ջերմորեն միմյանց ձեռք սեղմելով կողաշենքի առնուտքի մոտ, ուր բնակվում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը: Ամեն ամառ նա տեղափոխվում էր այդ փոքր կողաշենքը՝ կանգնած համարյա այգու մեջ՝ Սկվորեշնիկի տիրունական տանը կպած: Նա նոր էր մտել իր սենյակը, հոգսառատ մտորումներով, սիգար էր վերցրել ու չէր հասցրել վառել, հոգնած ու անշարժ կանգնել բաց պատուհանի առաջ՝ նայելով պարզկա լուսնի շուրջ սահող փետրանման, ճերմակ ամպերին, երբ հանկարծ թեթևակի մի շրջյուն ստիպեց նրան ցնցվել ու շրջվել: Նրա դիմաց նորից կանգնած էր Վարվառա Պետրովնան, ում թողել էր ընդամենը չորս րոպե առաջ: Նրա դեղին դեմքը համարյա կապտած էր, շրթունքները՝ սեղմված ու ծայրերը թրթռում էին: Ամբողջ տասը վայրկյան լուռ նայում էր նրա աչքերին հաստատուն, անողոք հայացքով և հանկարծ շուտասելուկով շշնջաց.

— Այս մի բանը ես երբեք չեմ մոռանա:

Երբ արդեն տասը տարի անց, Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինձ էր հայտնում այդ տրտում պատմությունը շշնջաձայն, նախապես փակելով դռները, երդվեց ինձ, որ այնպես քարացավ տեղում այն ժամանակ, որ չլսեց ու չտեսավ, թե ինչպես անհետացավ Վարվառա Պետրովնան: Քանի որ նա երբեք կատարվածի մասին հետազայում ոչ մի անգամ չակնարկեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին և ամեն ինչ

ընթացավ, ասես ոչինչ էլ չէր եղել, ապա ինքն ամբողջ կյանքում հակված էր մտածել, որ այդ ամենը սոսկ տեսլապատրանք էր՝ հիվանդությունից առաջ, առավել ևս, որ հենց այդ գիշեր հիվանդացավ ամբողջ երկու շաբաթով, ինչը, ի դեպ, դադարեցրեց նաև տեսակցությունները տաղավարում:

Սակայն, չնայած տեսլապատրանքի մասին իր անուրջին, ամեն օր, ամբողջ կյանքի ընթացքում նա կարծես սպասում էր շարունակությանը և, այսպես ասած, դիպվածի հանգուցալուծմանը: Նա չէր հավատում, որ այդպես էլ վերջացավ: Եվ եթե այդպես է, ապա երբեմն ինքն էլ տարօրինակ պիտի նայեր իր բարեկամին:

V

Վարվառա Պետրովնան անձամբ հորինեց նույնիսկ նրա կոստյումը, որով նա անցկացրեց ամբողջ կյանքը: Նրբագեղ ու բնութագրական կոստյում էր. երկարափեշ սև սերթուկ, համարյա մինչև վերջ կոճկված, սակայն պճնամուլավարի նստած վրան, տափակ, լայնեզր շյապա (ամռանը՝ ծղոտե), փողկապը ճերմակ էր, բատիստե, խոշոր հանգույցներով ու կախ ծայրերով, ձեռնափայտը՝ արծաթյա գլխիկով, դրա հետ մեկտեղ՝ մազերը հասած ուսերին: Նա մուգ խարտիշահեր էր, և մազերը միայն վերջին ժամանակներս էին սկսել թեթևակի ճերմակել: Բեղ ու մորուքը սափրում էր: Ասում են, որ երիտասարդ տարիներին նա արտակարգ գեղեցկադեմ է եղել: Բայց, իմ կարծիքով, ծերության օրերին էլ արտակարգ տպավորիչ էր: Ու ի՞նչ ծերություն՝ հիսուններեք տարեկանում: Բայց քաղաքացիական ինչ-ինչ սեթևեթանքից դղդղած, ոչ միայն երիտասարդ չէր երևցնում իրեն, այլ կարծես պարծենում էր տարիների պատկառելիությամբ, ու իր կոստյումով, բարձրահասակ ու չորչորուկ, ուսերին իջնող մազերով նմանվում էր ասես պատրիարքի, կամ, ավելի ճիշտ, բանաստեղծ Կուկոլնիկի՝ երեսնական թվականների մի հրատարակման մեջ վիմատիպ դիմանկարին, առանձնապես, երբ ամռանը նստում էր այգում, նստաբանին, ծաղկած եղրևանու թփի տակ՝ երկու ձեռքով կոթնած ձեռնափայտին, բաց գիրքը կողքին և բանաստեղծական մտորումներով արևամուտին հետևելիս: Գրքերի կապակցությամբ նշեմ, որ վերջում նա սկսեց մի տեսակ հեռանալ ընթերցումից: Ի դեպ, դա եղավ ամենավերջում: Վարվառա Պետրովնան բազմաթիվ թերթեր ու ամսագրեր էր ստանում, որոնք նա կարդում էր մշտապես: Ռուս գրականության հաջողություններով նույնպես միշտ հետաքրքրվում էր՝ թեև ամենևին չկորցնելով իր արժանապատվությունը: Մի ժամանակ այն է, հափշտակվեց մեր ներքին ու արտաքին գործերի արդիական բարձրագույն քաղաքականության ուսումնասիրմամբ, սակայն շուտով թափ տվեց ձեռքը, թողեց ձեռնարկումը: Այսպես էլ էր լինում, իր հետ այգի էր վերցնում Տոկնիլի գիրքը, իսկ գրպանում թաքցրած ուներ Պոլ դը Կոկ: Բայց, իմիջիայլոց, դա դատարկ բան էր:

Փակագծերում նշեմ նաև Կուկոլնիկի դիմանկարի մասին. այդ նկարն առաջին անգամ Վարվառա Պետրովնայի ձեռքն էր ընկել, երբ նա, դեռևս աղջնակ, Մոսկվայում, ազնվագարմ օրիորդաց վարժարանում էր: Նա անմիջապես

սիրահարվեց դիմանկարին, պանսիոնների բոլոր աղջնակների սովորությունների համաձայն, ովքեր սիրահարվում են, ում պատահի, նաև իրենց ուսուցիչներին՝ գերազանցապես վայելչագրության և նկարչության: Սակայն հետաքրքրական են այստեղ ոչ աղջնակի հատկությունները, այլ որ նույնիսկ հիսուն տարեկան Վարվառա Պետրովնան պահպանել էր այդ նկարը, ի թիվս իր ամենամիլիոնական գանձերի, այնպես որ գուցեև այդ պատճառով էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի համար հորինել պատկերվածին փոքր-ինչ նման կոստյում: Բայց, իհարկե, սա էլ է դատարկ բան: Առաջին տարիներին, կամ ավելի ճիշտ՝ Վարվառա Պետրովնայի մոտ մնալու առաջին կեսին, Ստեպան Տրոֆիմովիչը դեռևս մտնում էր ինչ-որ ստեղծագործություն և ամեն օր լրջորեն պատրաստվում էր գրել: Սակայն երկրորդ կեսին պետք է որ եղածն էլ մոռացած լիներ: Ավելի ու ավելի հաճախ էր ասում մեզ. «Կարծես թե պատրաստ եմ աշխատանքի, նյութերը հավաքված են, բայց ահա, աշխատանք չի ստացվում: Ոչինչ չի լինում անել», ու վիատված կախում էր գլուխը: Անկասկած, հենց դա էլ ավելի վեհություն պիտի հաղորդեր նրան մեր աչքում, որպես գիտության տառապյալ, սակայն ինքը մի ուրիշ բան էր կամենում: «Մոռացել են ինձ, ես ոչ ոքի պետք չեմ»,— քանիցս թռել է նրա բերանից: Այս սաստկացած մելամաղձությունն առանձնապես տիրեց նրան հիսնական թվականների ամենավերջում: Վարվառա Պետրովնան հասկացավ վերջապես, որ բանը լրջացած է: Նա չէր էլ կարող համակերպվել այն մտքին, որ իր բարեկամը մոռացված է ու պետք չէ: Նրան զբաղեցնելու, դրա հետ մեկտեղ փառքը թարմացնելու համար Վարվառա Պետրովնան նրան տարավ Մոսկվա, ուր գրական և գիտական մի քանի ծանոթություններ ուներ, բայց պարզվեց, որ Մոսկվան էլ է անբավարար:

Առանձնահատուկ ժամանակներ էին. մի նոր բան էր երևան եկել, ինչ ամեննին նման չէր նախկին անդորրին, չափից ավելի տարօրինակ, բայցև ամենուրեք, անգամ Սկվորեշնիկիում զգացվող ինչ-որ բան: Զանազան լուրեր էին պտտվում: Փաստեր ընդհանրապես հայտնի էին ավելի կամ պակաս չափով, բայց ակնհայտ էր, որ փաստերից բացի, երևան եկան դրանց ուղեկցող ինչ-ինչ գաղափարներ, գլխավորը՝ շատ մեծ քանակությամբ: Եվ հենց դա էլ շփոթեցնում էր. ոչ մի կերպ հնարավոր չէր հարմարվել ու ստուգապես գիտենալ, թե հատկապես ի՞նչ են նշանակում այդ գաղափարները: Վարվառա Պետրովնան, իր կանացի բնավորության բերումով, անպայման ցանկանում էր դրանց մեջ գաղտնիք ենթադրել: Նա ձեռնարկեց անձամբ կարդալ թերթերն ու ամսագրերը, արտասահմանյան արգելված հրապարակումները և նույնիսկ այն ժամանակ նոր-նոր ի հայտ եկած թռուցիկները (այդ ամենը նրան հասցնում էին), բայց դրանից միայն գլուխն էր պտտվում: Անցավ նամակներ գրելուն, նրան քիչ էին պատասխանում՝ գնալով ավելի ու ավելի անհասկանալի: Ստեպան Տրոֆիմովիչը հանդիսավորապես հրավիրվեց՝ նրան բացատրելու «բոլոր այդ գաղափարները» մեկընդմիջտ, սակայն նրա բացատրություններից Վարվառա Պետրովնան հաստատ դժգոհ մնաց: Համընդհանուր շարժման մասին Ստեպան Տրոֆիմովիչը խիստ բարձրամիտ հայացք ուներ, ամեն ինչ հանգեցնում էր նրան, որ ինքը մոռացված է և ոչ մեկին պետք չէ: Վերջապես, նրան էլ հիշեցին, սկզբում

արտասահմանյան հրապարակումներում, որպես աքսորված տառապյալի, հետո էլ անմիջապես Պետերբուրգում, որպես նախկին աստղի՝ հայտնի համաստեղության մեջ, նույնիսկ, չգիտես ինչու, համեմատելով Ռադիշչևի հետ: Հետո ինչ-որ մեկը տպագրեց, թե նա արդեն մահացել է և մահախոսական խոստացավ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ակնթարթորեն հարություն առավ և խիստ պատկառելի կեցվածք ընդունեց: Ժամանակակիցների մասին նրա հայացքի համակ բարձրամտությունը մեկեն չքվեց, և նրա ներսում երազանք բռնկվեց, հարել շարժմանը և ցույց տալ իր ուժերը: Վարվառա Պետրովնան անմիջապես վերստին ու ամեն ինչում հավատաց նրան և խիստ իրարանցման մեջ ընկավ: Վճռվեց Պետերբուրգ գնալ, առանց նվազագույն իսկ հետաձգման, ամեն ինչ իմանալ իրականում, անձամբ խորամուխ լինել և, եթե հնարավոր է, նոր գործունեության մեջ մտնել գլխովին և անմնացորդ: Իմիջիայլոց, Վարվառա Պետրովնան հայտարարեց, որ պատրաստ է հիմնել իր ամսագիրը և հետայսու դրան նվիրել իր ամբողջ կյանքը: Տեսնելով, որ բանը նույնիսկ դրան է հասել, Ստեպան Տրոֆիմովիչն ավելի բարձրամիտ դարձավ, իսկ ճանապարհին սկսեց Վարվառա Պետրովնային վերաբերվել համարյա թե հովանավորաբար, ինչն վերջինս իսկույն պահեց սրտում: Ի դեպ, մեկ ուրիշ, հույժ կարևոր պատճառ էլ ուներ նա մեկնելու, այն է՝ բարձրագույն կապերը վերականգնելը: Հարկ էր ըստ հնարավորին հիշեցնել իր մասին հասարակությանը, ծայրահեղ դեպքում՝ փորձել: Իսկ ուղևորության հրապարակային առիթը տեսակցությունն էր միակ որդու հետ, որն այն ժամանակ գիտելիքների դասընթաց էր անցել լիցեյում:

VI

Նրանք մեկնեցին և համարյա ամբողջ ձմեռ ապրեցին Պետերբուրգում: Սակայն մեծ պասի մատույցներին ամեն ինչ պայթեց, օձառի գույնզգույն պղպջակի պես: Երազանքները ցրիվ եկան, իսկ խառնաշփոթը ոչ միայն չպարզվեց, այլ էլ ավելի նողկալի դարձավ: Նախ, բարձրագույն կապերը համարյա չհաջողվեցին, գուցե թե ամենաաննշմար և նվաստացուցիչ քաշքշուկներով: Վիրավորված Վարվառա Պետրովնան փորձեց գլխովին նետվել «նոր գաղափարների» գիրկը և երեկույթներ սկսեց իր տանը: Նա կանչեց գրողների, և նրանց մեծ քանակություն բերեցին տիկնոջ մոտ: Հետո արդեն իրենք էին գալիս, առանց հրավերի, մեկը բերում էր մյուսին: Վարվառա Պետրովնան դեռ երբեք նման գրողների չէր տեսել: Նրանք սնափառ էին անասելի, բայց միանգամայն բացահայտ, կարծես դրանով պարտականություն էին կատարում: Ումանք (թեև ամենևին ոչ բոլորը) ներկայանում էին անգամ հարբած, բայց ասես դրա մեջ մի հատուկ, հենց երեկ հայտնաբերած գեղեցկություն գիտակցելով: Բոլորն էլ պարծենում էին ինչ-որ բանով՝ տարօրինակության աստիճան: Բոլորի դեմքերին գրված էր, թե նոր հենց մի արտակարգ կարևոր գաղտնիք են բացահայտել: Նրանք զազրախոսում էին՝ դա պատիվ համարելով: Բավական դժվար էր իմանալ, թե

հատկապես ինչ են գրել նրանք, բայց այդտեղ կային քննադատներ, վիպասաններ, թատերագիրներ, երգիծաբաններ, մերկացնողներ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը թափանցեց նրանց նույնիսկ ամենավերին շրջանը, այնտեղ, որտեղից ղեկավարում էին շարժումը: Մինչև կառավարողները անհավանականության չափ բարձր էր, սակայն նրան գրկաբաց ընդունեցին, թեև, իհարկե, և ոչ ոք ոչինչ չգիտեր ու չէր լսել նրա մասին, բացի նրանից, որ նա «գաղափարն է ներկայացնում»: Այնքան մանկերեց նրանց շուրջ, որ մի երկու անգամ նրանց էլ կանչեց Վարվառա Պետրովնայի սալոն, չնայած նրանց համակ օլիմպիականությանը: Սրանք շատ էին լուրջ և շատ բարեկիրթ, իրենց լավ էին պահում, մնացյալը, ըստ երևույթին, վախենում էին նրանցից, բայց ակնհայտ էր, որ ժամանակ չունեն: Հայտնվեցին նաև երկու-երեք նախկին գրական հոչակավորներ, որոնք այն ժամանակ Պետերբուրգում էին և որոնց հետ Վարվառա Պետրովնան վաղուց արդեն ամենանուրբ հարաբերությունների մեջ էր: Սակայն, ի զարմանս նրա, այդ իսկական ու այլևս անկասկած հոչակավորները սուսուփուս էին, ոմանք էլ պարզապես փարվում էին այդ ամբողջ նոր խաժամուժին և խայտառակ կերպով հաճոյանում նրանց: Սկզբում Ստեպան Տրոֆիմովիչի բախտը բերեց, նրանից կառչեցին և սկսեցին ներկայացնել գրական հրապարակային հավաքներին: Երբ նա առաջին անգամ բեմ ելավ գրական հրապարակային մի ընթերցման՝ ի թիվս այլոց, մոլեգին ծափահարություններ թնդացին, որոնք հինգ րոպե չէին դադարում: Նա արցունքներով էր մտաբերում դա ինը տարի անց, ի դեպ, ավելի շատ իր բնավորության գեղարվեստականության, քան երախտագիտության հետևանքով: «Իսկ ձեզ երդվում եմ ու գրագ եմ գալիս,— ասում էր նա ինձ (բայց միայն ինձ, գաղտնի),— որ այդ ամբողջ հասարակությունից և ոչ մեկն իմ մասին բացարձակապես ոչինչ չգիտեր»: Հույակա՛յ խոստովանությունն է. ուրեմն, սուր միտք ուներ, եթե այն ժամանակ դեռ բեմի վրա կարող էր այդչափ հստակ հասկանալ իր վիճակը, չնայած իր համակ զմայլանքին և, ուրեմն, չունեի այդ սուր միտքը, եթե նույնիսկ ինը տարի անց չէր կարող հիշել դա՝ առանց դառնություն զգալու: Նրան ստիպեցին ստորագրել երկու թե երեք խմբական բողոքագիր (թե ինչի դեմ՝ ինքն էլ չգիտեր), ստորագրեց: Վարվառա Պետրովնային էլ ստիպեցին ստորագրել ինչ-որ «այլանդակ արարքի» դեմ, նա ևս ստորագրեց: Ի դեպ, այդ նոր մարդկանց մեծ մասը թեև այցելում էր Վարվառա Պետրովնային, սակայն չգիտես ինչու, պարտք էին համարում նրան նայել արհամարհաբար և անսքող ծաղրանքով: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինձ ակնարկում էր հետո, դառնության պահերին, որ Վարվառա Պետրովնան այդ ժամանակից էլ նախանձեց իրեն: Հարկավ, նա հասկանում էր, որ իրեն չի կարելի շփվել այդ մարդկանց հետ, բայց և այնպես ընդունում էր նրանց անհագաբար, կանացի ամբողջ հիստերիկ անհամբերությամբ և գլխավորը՝ շարունակ ինչ-որ բանի էր սպասում: Երեկոյթներին նա քիչ էր խոսում, թեև խոսել կարող էր, բայց ավելի շատ ունկնդրում էր: Խոսում էին գրաքննության և ք տառը ոչնչացնելու, ռուսական տառերը լատինականներով փոխարինելու մասին, այսինչ այնինչի երեկվա աքսորման մասին, Պասսաժում տեղի ունեցած ինչ-որ սկանդալի մասին, դաշնակցային ազատ կապերով ըստ ազգությունների Ռուսաստանը մասնատելու օգտակարության մասին, բանակի և նավատորմի ոչնչացման մասին, Լեհաստանը մինչև Դնեպր վերականգնելու

մասին, գյուղացիական ռեֆորմի և թռուցիկների մասին, ժառանգության, ընտանիքի, զավակների և հոգևորականության վերացման մասին, կանանց իրավունքների մասին, Կռանսկու տան մասին, որ ոչ ոք և երբեք չէր կարող ներել պարոն Կռանսկուն և այլն, և այլն: Հստակ էր, որ նոր մարդկանց այդ խաժամուժի մեջ շատ էին ստահակները, սակայն անկասկած էր, որ շատ են նաև ազնիվ, բավականին նույնիսկ գրավիչ անձինք, չնայած, այդուհանդերձ, զարմանալի որոշ երանգների: Ազնիվները շատ ավելի անհասկանալի էին անազնիվներից ու բոհներից, բայցև հայտնի չէր, թե ով է ում ձեռքին: Երբ Վարվառա Պետրովնան հայտարարեց ամսագիր հրատարակելու իր միտքը, ապա շատ ավելի մարդիկ խոնվեցին նրա շուրջը, բայցև անմիջապես մեղադրանքներ տեղացին երեսին, թե նա կապիտալիստուհի է և շահագործում է աշխատանքը: Մեղադրանքների անպատկառությունը հավասար էր սոսկ դրանց անսպասելիությանը: Զառամյալ գեներալ Իվան Իվանովիչ Դրոզդովը՝ հանգուցյալ գեներալ Ստավրոգինի նախկին բարեկամը և պաշտոնակիցը, արժանավորագրյալ մի մարդ (բայց իր տեսակի մեջ), որին բոլորս այստեղ ճանաչում ենք, ծայրաստիճան կամակոր և դյուրաբորբոք, ահավոր շատակեր և աթեիզմից սարսափելի վախեցող, Վարվառա Պետրովնայի երեկույթներից մեկին վեճի բռնվեց մի նշանավոր պատանու հետ: Վերջինս՝ առաջին իսկ խոսքով. «Դուք, ուրեմն, գեներալ եք, եթե այդպես եք ասում», այսինքն այն իմաստով ասաց, որ գեներալից ավելի վատ հայիդյանք արդեն գտնել չէր կարող: Իվան Իվանովիչն անասելի բորբոքվեց. «Այո, պարոն, ես գեներալ եմ, և գեներալ-լեյտենանտ, ու ծառայել եմ իմ թագավորին, իսկ դու, պարոն, երեխա ես ու անաստված»: Անթույլատրելի սկանդալ տեղի ունեցավ: Հաջորդ օրը դեպքը մերկացվեց մամուլում, և սկսեցին խմբական ստորագրություններ հավաքել Վարվառա Պետրովնայի «այլանդակ արարմունքի» դեմ, որը չէր կամեցել տեղնուտեղը վոնդել գեներալին: Պատկերագրող ամսագրում մի ծաղրանկար երևաց, ուր թունալի արտանկարված էին Վարվառա Պետրովնան, գեներալը և Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ համատեղ, որպես երեք հետադեմ բարեկամներ, ծաղրանկարին կից ոտանավոր էլ կար՝ ժողովրդական բանաստեղծի հորինածը միայն այդ դեպքի համար: Իմ կողմից նշեմ, որ իրոք, գեներալական աստիճան ունեցող շատ անձինք սովորություն ունեն ծիծաղելի շեշտով ասել. «Ես ծառայել եմ իմ թագավորին...», այսինքն, կարծես նրանցը նույն թագավորը չէ, ինչն մերը՝ հասարակ հպատակներինս, այլ առանձնահատուկ է, իրենցը:

Շարունակել Պետերբուրգում մնալ, անշուշտ, անհնար դարձավ, առավել ևս, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը վերջնական [fiasco](#) կրեց: Նա չդիմացավ ու սկսեց հայտարարել արվեստի իրավունքների մասին, իսկ նրա վրա ավելի բարձր ծիծաղեցին: Իր վերջին ընթերցմանը նա մտադրվեց ներագդել քաղաքացիական պերճախոսությամբ՝ երևակայելով սրտեր շարժել, ակնկալելով հարգանք իր «արտաքսման» կապակցությամբ: Նա անառարկելիորեն համաձայնեց «հայրենիք» բառի անօգտակարությանը և զավեշտականությանը, համաձայնեց նաև կրոնի վնասակարության մտքին, սակայն բարձրաձայն ու կայուն հայտարարեց, որ սապոգներն ավելի ցածր են Պուշկինից, նույնիսկ շատ ավելի: Նրան անողորմաբար

տուլեցին, այնպես որ հենց տեղում, բեմից չիջնելով, նա արտասովեց: Վարվառա Պետրովնան նրան տուն հասցրեց կիսամեռ վիճակում: «On m'a traité comme un vieux bonnet de coton!^[2]»,— անիմաստ մրմնջում էր նա: Վարվառա Պետրովնան ամբողջ գիշեր խնամում էր նրան, դափնեկեռասափ կաթիլներ տալիս ու մինչև լուսաբաց կրկնում. «Դուք դեռևս օգտակար եք, դուք դեռ ի հայտ կգաք, ձեզ կգնահատեն... մեկ ուրիշ տեղ»:

Իսկ հաջորդ օրը, վաղ առավոտյան, Վարվառա Պետրովնայի մոտ եկան հինգ գրող, որոնցից երեքն ամենևին անծանոթ, ում երբեք չէր տեսել նա: Խիստ տեսքով նրանք հայտնեցին տիկնոջը, որ քննել են նրա ամսագրի մասին գործը և բերել են որոշումը՝ այդ գործով: Վարվառա Պետրովնան կտրականապես երբեք և ոչ մեկին չէր հանձնարարել որևէ բան քննել ու որոշել իր ամսագրի վերաբերյալ: Որոշումն այն էր, որ հիմնելով ամսագիրը, նա իսկույն նեթ իրենց հանձնի դա, կապիտալների հետ միասին, ազատ ընկերակցության իրավունքներով, իսկ ինքը մեկնի Սկվորեշնիկի՝ չմոռանալով հետը տանել Ստեպան Տրոֆիմովիչին, «որը հնացել է»:

Նրբավարությունից ելնելով, նրանք համաձայնել էին ճանաչել նրա սեփականության իրավունքը և ամեն տարի ուղարկել նրան մաքուր եկամուտի մեկ վեցերորդ մասը: Ամենահուզիչն այն էր, որ այդ հինգ հոգուց չորսը, հավանորեն, դրա մեջ ոչ մի ընչաքաղց նպատակ չունեին, այլ հոգում էին սոսկ հանուն «ընդհանուր գործի»:

«Ճանապարհի ընկանք ցնորվածի պես»,— պատմում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— ես ոչինչ չէի կարողանում հասկանալ և, հիշում եմ, շարունակ մրմնջում էի վագոնի թխկթխկոցի տակ.

Դար և Դար ու Լև Կամբար,
Լև Կամբար և Դար ու Դար...

Լ սատանան Գիտէ, թէ էլ ինչ, ընդհուպ մինչև Մոսկվա հասնելը: Միայն Մոսկվայում խելքս Գլուխս եկավ, կարծես իրականում որևէ այլ բան կարող էի այնտեղ գտնել: Օ՛, բարեկամներս,— երբեմն բացականչում էր ոգեշնչված պահին,— դուք պատկերացնել չեք կարող, թէ ինչ թախիծ և չարություն է պարուրում մեր հոգին, երբ ձեր վաղուց արդեն և սրբությամբ հարգված մեծ գաղափարն ընկնում է անհմուտ ձեռքերի մեջ, որոնք դա քարշ են տալիս իրենց պես տխմարների մոտ՝ փողոց, ու դուք հանկարծ հանդիպում եք արդեն հնոտիքի շուկայում, անճանաչելի, ցեխերի մեջ, դրված անհեթեթ, կողքանց, անհամաչափ, աններդաշնակ, որպես խաղալիք անխելք երեխաների համար: Ո՛չ: Մեր ժամանակ այդպես չէր ու մենք դրան չէինք ձգտում: Ես չեմ ճանաչում ոչինչ... Մեր ժամանակը կգա նորից և նորից կայուն ճանապարհի կուղղի հիմնկվա սասանվող ամեն ինչը: Այլապես, ի՞նչ է լինելու...»:

VII

Պետերբուրգից վերադառնալուց անմիջապես հետո Վարվառա Պետրովնան իր բարեկամին ուղարկեց արտասահման՝ «հանգստանալու»: Ու պետք էր նրանց

բաժանվել ժամանակավորապես, կինը դա զգում էր: Ստեպան Տրոֆիմովիչը գնաց ցնծությամբ: «Այնտեղ ես հարություն կառնեմ,— բացականչում էր նա:— Այնտեղ վերջապես ձեռք կգարկեմ գիտությանը»: Բայց Բեռլինից ուղարկած առաջին իսկ նամակներում իր մշտական երգը ձգեց: «Միրտա կոտրված է,— գրում էր նա Վարվառա Պետրովնային,— ոչինչ չեմ կարողանում մոռանալ: Այստեղ՝ Բեռլինում, ամեն ինչ ինձ հիշեցրեց իմ հինը, անցյալը, առաջին հրճվանքները և առաջին տանջանքները: Ո՞ւր է նա: Ո՞ւր են հիմա նրանք՝ երկուսով: Ո՞ւր եք դուք, երկու հրեշտակներ, որոնց երբեք արժանի չեմ եղել: Ո՞ւր է իմ որդին, սիրեցյալ որդին իմ: Ո՞ւր եմ վերջապես ես, ես ինքս, նախկինս, պողպատյա ուժով և ժայռի պես անհողորդող, երբ հիմա մի որևէ Andrejeff, սո ուղղափառ խեղկատակ, peut briser mon existence en deux^[3]» և այլն, և այլն: Ինչ վերաբերում է Ստեպան Տրոֆիմովիչի որդուն, ապա հայրը նրան տեսել էր միայն ընդամենը երկու անգամ կյանքում, առաջին անգամ ծնվելիս, երկրորդ անգամ՝ վերջերս, Պետերբուրգում, ուր երիտասարդը պատրաստվում էր համալսարան ընդունվել: Ինչպես արդեն ասվել է, իր ամբողջ կյանքում տղան դաստիարակվում էր հորաքույրերի մոտ, Օ. Նահանգում (Վարվառա Պետրովնայի միջոցներով), Սկվորեշնիկիից յոթը հարյուր վերստ հեռու: Իսկ Գալով Andrejeff-ին, այն է՝ Անդրեևին, ապա նա այստեղի մեր վաճառականներից էր, խանութպան, մի մեծ խենթ, ինքնու-հնազետ, ռուսական հնությունների մոլեռանդ հավաքող, որը երբեմն լեզվակովի էր բռնվում Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ իր գիտելիքներով, գլխավորը՝ ուղղությամբ: Ալեհեր մորուքով և արծաթյա ակնոցով այդ հարգարժան վաճառականը Ստեպան Տրոֆիմովիչին չորս հարյուր ռուբլի տալիք էր մնացել, նրա փոքրիկ կալվածքից (Սկվորեշնիկիի կողքին) հատելու համար մի քանի դեսյատին անտառ գնելիս: Թեև Վարվառա Պետրովնան շռայլորեն միջոցներ էր տրամադրել իր բարեկամին, Բեռլին ուղարկելով, սակայն մեկնելուց առաջ Ստեպան Տրոֆիմովիչն այդ չորս հարյուր ռուբլին ստանալու առանձին հույսեր ուներ, հավանաբար իր գաղտնի ծախսերի համար, և քիչ մնաց լաց լինեք, երբ Andrejeff-ը խնդրեց մեկ ամիս սպասել, ի դեպ, նման հետաձգման իրավունքն ունենալով, քանզի առանձին մուծումները բոլորն արել էր նախապես, համարյա կես տարի շուտ, Ստեպան Տրոֆիմովիչի այն ժամանակվա առանձնահատուկ կարիքի պատճառով: Վարվառա Պետրովնան անհագորեն կարդաց այդ առաջին նամակը, և մատիտով ընդգծելով «Ո՞ւր եք դուք, երկուսով» բացականչությունը, նշեց ամսաթիվը և պահեց արկղիկում: Նա, անշուշտ, հիշել էր երկու հանգուցյալ կանանց: Բեռլինից ստացված երկրորդ նամակում երգը ելևէջվել էր. «Աշխատում եմ օրական տասներկու ժամ («գոնե տասնմեկ»՝ մրթմրթաց Վարվառա Պետրովնան), քրքրում եմ գրադարանները, համեմատում եմ, դուրս գրում, վազվզում: Եղել եմ պրոֆեսորների մոտ: Վերականգնել եմ ծանոթությունս Դունդասովների սքանչելի ընտանիքի հետ: Ի՛նչ հմայիչ է Նադեժդա Նիկոլաննան նույնիսկ մինչև հիմա: Ողջույն է հղում քեզ: Նրա երիտասարդ ամուսինը և բոլոր երեք զարմիկները Բեռլինում են: Երեկոները երիտասարդների հետ զրուցում ենք մինչև լուսաբաց, և համարյա թե աթենական երեկոներ ունենք, բայց սոսկ նրբավարությամբ և գեղեցկությամբ: Ամեն ինչ ազնվական, շատ երաժշտություն, իսպանական մոտիվներ, համամարդկային նորացման երազանքներ, հավերժական

գեղեցկության գաղափար, Սիբստինյան Տիրամայր, լույս՝ խավարի շերտերով, բայց արևի վրա էլ բծեր կան: Օ՛ իմ բարեկամ, ազնիվ, հավատարիմ ընկեր: Ես սրտով ձեզ հետ եմ ու ձերն եմ, միշտ մեկի հետ, en tout pays^[4], և թեկուզ նույնիսկ dans le pays de Makar et de ses veaux^[5], ինչի մասին, հիշում եք, այնքան հաճախ, հուզախոռով խոսում էինք Պետերբուրգում, մեկնելուց առաջ: Վերհիշում եմ ժպտալով: Անցնելով սահմանը՝ ինձ անվտանգ զգացի, տարօրինակ, նոր զգացում էր, առաջին անգամ այնքան երկար տարիներից հետո...» և այլն, և այլն:

«Էհ, դատարկ բան էր այս ամենը,— վճռեց Վարվառա Պետրովնան՝ ծալելով այդ նամակը ևս,— եթե մինչև լուսաբաց՝ աթենական երեկոներ, ուրեմն, հո տասներկու ժամ գրքերի վրա չի նստում: Հարբա՞ծ է գրել, ինչ է: Այդ Դունդասովան ինչպե՞ս է համարձակվում ինձ ողջույններ ուղարկել: Ասենք, թող քեֆ քաշի իր համար...»:

«Dans le pays de Makar et de seveaux» դարձվածքը նշանակում էր՝ «ուր Մակարն իր հորթերին չի քշում»: Ստեպան Տրոֆիմովիչը երբեմն դիտավորյալ հիմարագույն եղանակով էր թարգմանում ռուսական առակներն ու արմատական ասացվածքները ֆրանսերենի՝ կարողանալով թե՛ հասկանալ, թե՛ ավելի լավ թարգմանել, սակայն նա անում էր դա առանձնահատուկ մի շուքով և գտնում դա սրամիտ:

Բայց շատ չգրոսնեց նա, չորս ամիս չդիմացավ և ետ սլացավ Սկվորեշնիկի: Նրա վերջին նամակները կազմված էին բացակայող ընկերոջ հանդեպ ամենազգայուն սիրո գեղումներից սուկ և տառացիորեն թրջված բաժանումի արցունքներով: Բնավորություններ կան, որոնք չափից ավելի են ընտելանում տանը, ճիշտ ինչպես սենյակային շնիկներ: Բարեկամների հանդիպումը ցնծագին էր: Երկու օր անց ամեն ինչ ընթացավ հնի պես և նույնիսկ հնից ավելի ձանձրալի: «Բարեկամս,— որպես մեծագույն գաղտնիք ասում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինձ երկու շաբաթ անց,— բարեկամս, ես ինձ համար բացահայտել եմ մի սարսափելի... նորություն, je suis un սովորական ձրիակյաց, et rien de plus! Mais r-r-rien de plus!^[6]»:

VIII

Հետո մեզ մոտ անդորր տիրեց ու ձգվեց այդպես համարյա այս բոլոր ինը տարիների ընթացքում: Պարբերաբար շարունակվող հիստերիկ բոնկումներն ու հեկեկոցներն իմ ուսին՝ ամենևին չէին խանգարում մեր բարօրությանը: Զարմանում եմ, թե ինչպես չգիրացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչն այդ ընթացքում: Միայն քիթն էր թեթևակի կարմրել ու ավելացել բարեհոգությունը: Կամաց-կամաց նրա շուրջ կայունացավ մտերիմների մի խմբակ, ի դեպ, մշտապես ոչ մեծ: Վարվառա Պետրովնան թեև քիչ էր առնչվում խմբակին, բայց բոլորս նրան մեր հովանավորն էինք համարում: Պետերբուրգյան դասից հետո նա վերջնականապես հաստատվեց մեր քաղաքում: Զմռանն ապրում էր իր քաղաքային տանը, իսկ ամռանը՝ քաղաքամերձ իր կալվածքում: Երբեք նա այդքան նշանակություն և ազդեցություն չէր ունեցել նահանգային մեր հասարակության մեջ, ինչպես վերջին յոթը տարում, այսինքն՝ մինչև մեր ներկայիս նահանգապետի նշանակումը: Մեր նախկին նահանգապետը՝ անմոռանալի և մեղմաբարո Իվան

Օսիպովիչը, մերձավոր ազգական էր գալիս նրան ու ժամանակին բարերարությունն էր վայելել: Նրա կինը սարսռում էր Վարվառա Պետրովնային չգոհացնելու մտքից սուս, իսկ նահանգային հասարակության երկրպագությունն այն աստիճանի հասավ, որ նույնիսկ մեղսալի ինչ-որ բան էր հիշեցնում: Նշանակում է՝ լավ էր նաև Ստեպան Տրոֆիմովիչի համար: Նա ակումբի անդամ էր, տանուլ էր տալիս վեհապանձ տեսքով և պատվի արժանացավ, թեև շատերը նրան էին նայում որպես «գիտնականի»: Հետագայում, երբ Վարվառա Պետրովնան նրան թույլ տվեց ապրել ուրիշ տան մեջ, մեզ ավելի ազատ զգացինք: Հավաքվում էինք նրա մոտ շաբաթական երկու անգամ, ուրախ էր անցնում, հատկապես, երբ նա շամպայն չէր խնայում: Գինին վերցվում էր նույն Անդրեևի խանութից: Ըստ հաշիվների վճարում էր Վարվառա Պետրովնան՝ կես տարին մեկ, և վճարման օրը համարյա միշտ մեղամաղձաշատ էր լինում:

Ակումբի հնագույն անդամը Լիպուտինն էր՝ նահանգային աստիճանավոր, արդեն ոչ երիտասարդ, մեծ ազատական էր և քաղաքում արեխստի համբավ ունեցող մի մարդ: Ամուսնացած էր երկրորդ անգամ, ջահել ու սիրունիկ մի կնոջ հետ, օժիտ էր վերցրել նրանից և, բացի դրանից, ուներ նաև երեք հասունացած դուստր: Ամբողջ ընտանիքը պահում էր Աստծո առաջ սարսափի և փակի տակ, չափից ավելի ժլատ էր և ծառայությամբ տնակ էր գնել և դրամագլուխ կուտակել: Անհանգիստ մարդ էր, ըստ որում, փոքր աստիճան ուներ, քաղաքում նրան քիչ էին հարգում, իսկ բարձր հասարակության մեջ չէին ընդունում: Միաժամանակ, հայտնի և քանիցս պատժված բամբասող էր, ցավագին պատժված մի անգամ սպայի, մյուս անգամ ընտանիքի հարգարժան հոր՝ կալվածատիրոջ կողմից: Բայց մենք սիրում էինք նրա սուր միտքը, հետաքրքրասիրությունը, նրա առանձնահատուկ չարամիտ գվարթությունը: Վարվառա Պետրովնան չէր սիրում նրան, բայց նա միշտ հարմարվել կարողանում էր:

Վարվառա Պետրովնան չէր սիրում նաև Շատովին, որը միայն վերջին տարում էր խմբակի անդամ դարձել: Նախկինում ուսանող էր եղել Շատովը և համալսարանից վտարվել էր ուսանողական մի պատմությունից հետո: Փոքր տարիքում եղել էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի աշակերտը, իսկ ծնվել էր որպես Վարվառա Պետրովնայի ճորտ, նրա հանգուցյալ սենեկապետ Պավել Ֆյոդորովիչից ու տիկնոջ բարերարությանն արժանացել: Վարվառա Պետրովնան չէր սիրում նրա հպարտությունը և երախտամոռությունը և ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել, որ՝ համալսարանից վտարվելուն պես չէր եկել իր մոտ անմիջապես, հակառակը՝ նույնիսկ ոչինչ չէր պատասխանել այն ժամանակ հատկապես ուղարկված նամակին և գերադասել էր վարձվել քաղաքակիրթ մի վաճառականի մոտ՝ սովորեցնելու նրա երեխաներին: Այդ վաճառականի ընտանիքի հետ էլ գնացել էր արտասահման, ավելի շուտ որպես հերացու, քան դաստիարակ: Բայց այն ժամանակ նա շատ էր ուզում ընկնել արտասահման: Երեխաները, ըստ որում, դաստիարակչուհի էլ ունեին՝ ռուս աղջիկ էր, ճարտար, հենց մեկնելուց առաջ տուն մուտք գործած և վարձված ավելի շատ էժանության համար: Երկու ամիս անց վաճառականը վոնդեց նրան «ազատ մտքերի համար»: Նրա ետևից գնաց նաև Շատովը և շուտով պսակվեց հետը ժննդով: Երեք շաբաթվա չափ ապրեցին երկուսով, հետո բաժանվեցին, որպես ազատ ու ոչնչով

չկապված մարդիկ, հարկավ, նաև չքավորությունից: Հետո երկար թափառեց Եվրոպայում, ապրում էր Աստված գիտե՝ ինչով, ասում են՝ փողոցներում կոշիկ է մաքրել և բեռնակրություն արել ինչ-որ նավահանգստում: Ի վերջո, շուրջ մեկ տարի առաջ վերադարձել էր մեզ մոտ՝ հարազատ բույնը և բնակվել պառավ մորաքրոջ մոտ, ում էլ թաղել էր մեկ ամիս անց: Շատ հազվադեպ ու հեռու հարաբերություններ ուներ իր քրոջ՝ Դաշայի հետ, որը նույնպես Վարվառա Պետրովնայի սանուհին էր, ապրում էր նրա մոտ որպես սիրելի հովանավորյալ, ամենաազնիվ հիմքերով: Մեր միջավայրում մշտապես մոայլ էր և անխոս, բայց հազվադեպ, երբ դիպչում էին համոզմունքներին, հիվանդագին բորբոքվում էր, և շատ անգուսպ էր լեզուն: «Շատովին պետք է սկզբից կապկպել, հետո նոր նրա հետ որևէ բան քննարկել»,— երբեմն կատակում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը, բայց սիրում էր նրան: Արտասահմանում Շատովն արմատապես փոխել էր իր սոցիալիստական նախկին համոզմունքներից մի քանիսը և նետվել հակադիր ծայրահեղության գիրկը: Նա մեկն էր այն ռուսական իդեալական արարածներից, որոնց հանկարծ խոցում է մի որևէ ուժեղ գաղափար և տեղնուտեղն ասես ճգնում նրանց իրենով, երբեմն նույնիսկ առհավետ: Նրանք երբեք ի գորու չեն հաղթահարել դա, այլ հավատում են մոլեգնորեն, և ահա, նրանց կյանքն անցնում է հետո իրենց վրա գահավիժած և կիսով լրիվ ճգնած քարի տակ, մի տեսակ վերջին ջղաձգումներով: Շատովն արտաքնապես լիովին համապատասխանում էր իր համոզմունքներին. անձոռնի էր, բաց խարտիշահեր, փրչոտ, կարճահասակ, ուսերը լայն, շրթունքները հաստ, շատ թավ, ճեփճերմակ հոնքերով, ճակատը՝ կնճռոտած, հայացքը՝ անբարեհամբույր, համառորեն ցած հառած, մի տեսակ ինչ-որ բանից ամաչող: Մազերը մշտապես գզգզված էին, ոչ մի կերպ չէին ուզում հարթվել, մնում էին ցից-ցից: Քսանյոթ կամ քսանութ տարեկան էր: «Ես այլևս չեմ զարմանում, որ կինը փախել է նրանից»,— մի անգամ արտահայտվեց Վարվառա Պետրովնան՝ ակնապիշ նրան նայելուց հետո: Ջանում էր մաքուր հագնվել, չնայած իր չափից ավելի չքավորությանը: Նա նորից չդիմեց Վարվառա Պետրովնային՝ օգնություն ստանալու, այլ ապրում էր Աստծո տվածով, վարձու գործ էր անում նաև վաճառականների մոտ: Մեկ նստած էր կրպակում, հետո քիչ էր մնացել գնար նավով, որպես գործակատարի օգնական, բայց հիվանդացավ մեկնումից անմիջապես առաջ: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչ չքավորություն էր ի վիճակի նա կրել՝ նույնիսկ ամեննին չմտածելով դրա մասին: Վարվառա Պետրովնան նրա հիվանդությունից հետո հարյուր ռուբլի ուղարկեց նրան՝ գաղտնի և անանուն: Սակայն նա իմացավ գաղտնիքը, մտածեց, փողն ընդունեց ու եկավ Վարվառա Պետրովնայի մոտ՝ շնորհակալություն հայտնելու: Վերջինս ջերմությամբ՝ ընդունեց նրան, բայց Շատովն այստեղ էլ ամոթալի կերպով չարդարացրեց նրա սպասումները, նստեց ընդամենը հինգ րոպե, լուռ՝ բութ հայացքը հառած ցած և հիմարավարի ժպտալով ու հանկարծ, մինչև վերջ չլսելով և գրույցի ամենահետաքրքիր տեղում վեր կացավ, խոնարհվեց մի տեսակ կողքանց, ծռաթաթ, անչափ ամաչելով, ի դեպ, կերջում էլ կպավ ու շուռ տվեց՝ նրա թանկարժեք հավաքովի աշխատանքային սեղանը, կոտրեց և դուրս գնաց՝ խայտառակությունից կիսամեռ: Լիպուտինը հետո շատ էր կշտամբում նրան, որ այն ժամանակ արհամարհանքով չի մերժել այդ հարյուր ռուբլին, որպես իր նախկին

բռնակալ կալվածատիրուհուց եկած, և ոչ միայն ընդունել է, այլև քարշ եկել շնորհակալություն հայտնելու: Ապրում էր նա մեկուսի, թաղաքի ծայրին, և չէր սիրում, երբ նույնիսկ մեզնից մեկնումեկն էր գնում նրա մոտ: Ստեպան Տրոֆիմովիչի երեկոյթներին հայտնվում էր մշտապես և թերթեր ու գրքեր վերցնում նրանից կարդալու:

Երեկոյթներին երևում էր ևս մի երիտասարդ, ոմն Վիրգինսկի, տեղական աստիճանավորներից էր, և որոշ նմանություն ուներ Շատովին, թեև, ըստ երևույթին, նաև լիակատար հակադրությունն էր բոլոր առումներով, սակայն սա նույնպես «ընտանիքավոր» էր: Խեղճուկրակ, չափազանց սուսուփուս երիտասարդ էր, ի դեպ, արդեն երեսնամյա, նշանակալի կրթությամբ, սակայն ավելի շատ ինքնուս: Նա չքավոր էր, ամուսնացած, ծառայում ու պահում էր կնոջ հորաքրոջը և քրոջը: Նրա կինը, նաև բոլոր տիկնայք, ամենավերջին համոզմունքների տեր էին, բայց ամեն ինչ արտահայտվում էր փոքր-ինչ կոպտավուն, այն է՝ առկա էր «փողոց ընկած գաղափարը», ինչպես արտահայտվել էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը մեկ այլ առիթով: Նրանք ամեն ինչ քաղում էին գրքույկներից և մայրաքաղաքային առաջադեմ մեր անկյուններից հասած առաջին իսկ լուրից պատրաստ էին պատուհանից դուրս շարտել ինչ ասես, միայն թե խորհուրդ տային դուրս նետել: Madame Վիրգինսկայան մեր քաղաքում զբաղվում էր մանկաբարձական գործունեությամբ, աղջիկ ժամանակ երկար ապրել էր Պետերբուրգում: Ինքը՝ Վիրգինսկին, հազվագյուտ մաքուր սրտի տեր մարդ էր, և ես քիչ եմ հանդիպել հոգեկան առավել ազնիվ կրակ: «Ես երբեք, երբեք չեմ թողնի այդ լուսավոր հույսերը»,— կասեր նա ինձ՝ շողշողացնելով աչքերը: «Լուսավոր հույսերի» մասին նա խոսում էր միշտ կամացուկ, քաղցրածոր, կիսաշշունջով, կարծես գաղտնաբար: Նա բավական բարձրահասակ էր, բայց խիստ բարակ և նեղուս, անսովոր ցանցառ, շիկավուն երանգի մազերով: Ստեպան Տրոֆիմովիչի գոռոզամիտ բոլոր ծաղրանքներն իր որոշ կարծիքների վերաբերյալ ընդունում էր հեզաբար, իսկ երբեմն էլ առարկում նրան շատ լրջորեն և շատ հարցերում պատին դեմ անելով: Ստեպան Տրոֆիմովիչը քաղցրաբար էր վերաբերվում նրան, ընդհանրապես բոլորիս հանդեպ՝ հայրաբար:

— Դուք բոլորդ էլ «մինչև վերջ նստածներից» չեք,— կատակով ասում էր նա Վիրգինսկուն,— բոլոր ձեզ նմանները, թեև ձեր պարագային, Վիրգինսկի, ես չեմ նկատել այն սահ-մա-նա-փա-կու-թյունը, ինչ Պետերբուրգում *shez ces séminaristes*^[2], բայց և այնպես, դուք էլ եք «մինչև վերջ չնստածներից»: Շատովը շատ կկամենար նստել-վերջացնել, բայց նա ևս չնստածներից է:

— Իսկ ե՞ս,— հարցնում էր Լիպուտինը:

— Իսկ դուք պարզապես ոսկյա միջինն եք, որն ամենուրեք հարմարվում է... յուրովի:

Լիպուտինը նեղանում էր:

Վերգինսկու մասին պատմում էին, ցավոք, շատ հավաստի, որ նրա կինը, օրինական ամուսնությամբ մի տարի էլ չապրելով, հանկարծ հայտարարել էր, թե թողնում է նրան և գերադասում Լեբյադկինին: Այդ Լեբյադկինը՝ ոմն եկվոր, հետագայում խիստ կասկածելի անձնավորություն դուրս եկավ և ամենևին նույնիսկ պաշտոնաթող շտաբ-կապիտան չէր, ինչպես ինքն իրեն էր հորջորջում: Նա կարողանում էր սոսկ ոլորել բեղերը, խմել և ամենաանհարմար դատարկաբանություններ դուրս տալ, ինչ միայն կարելի է պատկերացնել: Այդ մարդն ամենաանըրբանկատ եղանակով իսկույն տեղափոխվեց նրանց մոտ, ուրախացած ուրիշի հացով, ուտում ու քնում էր նրանց մոտ, ի վերջո, սկսեց բարձրամտորեն քամահրել տանտիրոջը: Հավատացնում էին, որ Վիրգինսկին, իմանալով, որ կինը պատրաստվում է թողնել իրեն, ասել է. «Բարեկամս, մինչև հիմա ես միայն սիրում էի քեզ, հիմա հարգում եմ»: Բայց հազիվ թե իրականում այսպիսի հին հոռմեական ասույթ արտասանված լիներ, ընդհակառակն, ասում էին, որ արտասվել է, հեծկլտալով: Մի անգամ, լքվելուց երկու շաբաթ անց, նրանք, «ընտանյոք հանդերձ», քաղաքից դուրս էին եկել անտառակ, թեյախմության, ծանոթների հետ: Վիրգինսկին մի տեսակ տենդագին-ուրախ տրամադրության մեջ էր եղել, մասնակցել պարերին: Բայց հանկարծ, առանց որևէ նախնական վիճաբանության, երկու ձեռքով բռնել էր կանկան մենապարող ածղահա Լեբյադկինի մագերից, կռացրել ու սկսել էր քարշ տալ նրան՝ գոռոցներով, բղավոցներով ու արցունքներով: Ածղահան այնպես էր վախեցել, որ չէր էլ պաշտպանվել և իրեն քաշքշելու ամբողջ ընթացքում չէր ընդհատել լռությունը, սակայն դրանից հետո նեղացել էր ազնիվ մարդու համակ բորբոքումով: Վիրգինսկին ամբողջ գիշեր ծնկաչոք աղաչել էր կնոջը՝ ներում խնդրելով, բայց չէր կորզել ներումը, որովհետև, այնուամենայնիվ, չէր համաձայնել գնալ և ներողություն խնդրել Լեբյադկինից: Բացի դրանից, մեղադրվել էր խղճուկ համոզմունքներ ունենալու և հիմարության մեջ, վերջինն այն պատճառով, որ կնոջ հետ բացատրվելիս, ծունկ չոքած էր եղել: Շտաբ-կապիտանը շուտով ծլկեց և մեր քաղաքում հայտնվեց սոսկ ամենավերջին ժամանակներս՝ իր քրոջ հետ ու նոր նպատակներով, բայց այդ մասին՝ հետո: Տարօրինակ չէ, որ խեղճ «ընտանիքավորը» հոգին էր թեթևացնում մեզ մոտ ու զգում մեր հասարակության կարիքը: Ի դեպ, տնային գործերից նա երբեք չի խոսել մեզ մոտ: Միայն մի անգամ, Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտից ինձ հետ վերադառնալիս, հեռվից խոսք բացեց իր վիճակի մասին, բայց իսկույն, ձեռքս բռնելով, կրակոտ բացականչեց.

— Դա ոչինչ, մասնավոր դեպք է միայն, որ նվազագույնս, նվազագույնս չի խանգարի ընդհանուր գործին:

Մեր խմբակում հայտնվում էին նաև պատահական մարդիկ: Գալիս էր ջիուդիկ Լյամշինը, գալիս էր կապիտան Կարտուզովը: Որոշ ժամանակ գալիս-գնում էր հետաքրքրասեր մի ծերուկ, բայց մեռավ: Լիպուտինը բերել էր աքսորական քայոնձ Սլոնյցնսկուն, որոշ ժամանակ նրան ընդունում էինք ըստ սկզբունքի, բայց հետո դադարեցինք ընդունել:

IX

Մի ժամանակ քաղաքում մեր մասին խոսում էին, թե մեր խմբակն ազատամտության, այլասերվածության և անաստվածության բույն է, և միշտ էլ մնաց այդ կարծիքը: Այնինչ, ամենաամեն, սիրունիկ, միանգամայն ռուսական զվարթ լիբերալ շաղակրատություն էր ընթանում մեզ մոտ: «Բարձրագույն լիբերալիզմ» և «վերին լիբերալ», այսինքն՝ լիբերալ առանց որևէ նպատակի, հնարավոր է սոսկ միայն Ռուսաստանում: Ատեպան Տրոֆիմովիչին, ինչպես ամեն մի սրամիտ մարդու, ունկնդիր էր պետք, և բացի դրանից, անհրաժեշտ էր գիտակցումն առ այն, որ ինքը գաղափարների քարոզչության վերին պարտքն է կատարում: Իսկ վերջիվերջո, հարկ էր, չէ՞, մեկնումեկի հետ շամպայն խմել և հայտնի տեսակի գինու գավաթի շուրջ զվարթ մտքեր փոխանակել Ռուսաստանի և «ռուսական ոգու» մասին, Աստծո մասին ընդհանրապես և «ռուսական Աստծո» մասին առանձնապես, հարյուրերորդ անգամ կրկնել բոլորին հայտնի և բոլորի սերտած ռուսական խայտառակ անեկդոտները: Չէինք խորշում նաև քաղաքային բամբասանքներից, ըստ որում երբեմն-երբեմն հասնում էինք խիստ, բարձր բարոյական վճիռների: Ընկնում էինք նաև համամարդկային խնդիրների գիրկը, խիստ դատողություններ անում Եվրոպայի և մարդկության ապագա ճակատագրի մասին, ուսուցողաբար կանխագուշակում, որ Ֆրանսիան կեսարա-կանությունից հետո միանգամից գահավիժելու է երկրորդական պետության մակարդակը, և կատարելապես վստահ էինք, որ դա սարսափելի արագ և դյուրությամբ կարող է լինել: Հռոմի պապին վաղուց ի վեր էինք կանխագուշակել սովորական միտրոպոլիտի դեր միացյալ Իտալիայում և կատարելապես համոզված էինք, որ հազարամյա այդ հարցն ամբողջությամբ մարդասիրության, արդյունաբերության և երկաթուղիների մեր դարում լոկ փուչ գործ է: Բայց չէ որ «վերին ռուսական լիբերալիզմ» այլ կերպ չի վերաբերում գործին: Ստեպան Տրոֆիմովիչը երբեմն խոսում էր արվեստի մասին ու բավականաչափ լավ, բայց փոքր-ինչ վերացական: Մեկ-մեկ հիշում էր իր երիտասարդության ընկերների մասին՝ մեր զարգացման պատմության մեջ շարունակ նշված անձանց մասին, հիշում էր խանդաղատանքով և պատկառանքով, սակայն կարծես թեթևակի նախանձով: Եթե շատ էր ձանձրալի դառնում, ջիուդիկ Լյամշինը (փոստատան փոքրամարմին աստիճանավոր)՝ դաշնամուրի վարպետ, նստում էր նվագելու, իսկ դադարներին խոզի, ամպրոպի, ծննդաբերության և մանկան առաջին ճիչի և այլն, և այլն ձայներ նմանակում: Հենց դրա համար էլ հրավիրվում էր: Իսկ եթե շատ էինք խմում,— իսկ այդպես լինում էր, թեև ոչ հաճախ,— ոգևորության մեջ էինք ընկնում և մի անգամ բոլորով, Լյամշինի նվագակցությամբ «Մարսելյոզ» երգեցինք, միայն չգիտեմ՝ լավ ստացվեց, թե՛ ոչ: Փետրվարի տասնիննի մեծ օրը դիմավորեցինք ցնձագին ու դեռ նախապես սկսեցինք դրա պատվին կենաց բաժակներ դատարկել: Դեռևս շատ վաղուց էր դա, այն ժամանակ դեռ չկային ոչ Շատովը, ոչ Վիրգինսկին, և Ստեպան Տրոֆիմովիչը դեռևս ապրում էր Վարվառա Պետրովնայի հետ նույն տանը: Մեծ օրից որոշ ժամանակ առաջ Ստեպան Տրոֆիմովիչը սովորություն էր դարձրել քթի տակ

մրմնջալ մի վաղեմի լիբերալ կալվածատիրոջ հորինած հայտնի, թեև փոքր-ինչ անբնական բանաստեղծություն.

Կացիններն առած՝ մուծիկներն են գալիս, Ինչ-որ մի բան պիտի լինի սարսափելի:

Կարծեմ, այսպիսի մի բան էր, բառ առ բառ չեմ հիշում: Վարվառա Պետրովնան մի անգամ ականջ դրեց ու բղավեց նրան. «Ցնդաբանություն է, ցնդաբանություն», և դուրս գնաց կատաղած: Լիպուտինը, որ ներկա էր կատարվածին, թունալի նկատեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին.

— Եվ ափսոս, եթե պարոնայք կալվածատերերին իրենց նախկին ճորտերը որոշ տհաճություն չպատճառեն ուրախությունից:

Եվ ցուցամատն իր վզի շուրջ պտտեց:

— Cher ami^[8],— բարեհոգաբար արձագանքեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— հավատացեք, որ դա (կրկնեց շարժումը վզի շուրջ) ամեննին օգուտ չի բերի ոչ մեր կալվածատերերին, ոչ մեզ բոլորիս ընդհանրապես: Մենք առանց գլուխների էլ ոչինչ չենք կարողանա կարգավորել, չնայած որ մեր գլուխներն ամենից շատ են խանգարում մեզ հասկանալ:

Նշեմ, որ մեզնից շատերը ենթադրում էին, որ մանիֆեստի օրն արտասովոր ինչ-որ բան կլինի, այնպես, ինչպես կանխագուշակում էր Լիպուտինը, և բոլորն էլ ժողովրդի և պետության այսպես կոչված գիտակներ էին: Կարծեմ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն այդ մտքին էր նույնպես, այն աստիճան անգամ, որ մեծ օրվա համարյա նախաշեմին հանկարծ սկսեց խնդրել Վարվառա Պետրովնային՝ գնալ արտասահման, մի խոսքով, սկսեց անհանգստանալ: Սակայն անցավ մեծ օրը, անցավ ևս որոշ ժամանակ, և բարձրամիտ ժպիտը վերստին հայտնվեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի շրթունքներին: Մեր առաջ մի քանի հոյակապ մտքեր արտահայտեց ռուս մարդու բնավորության մասին՝ ընդհանրապես և ռուս մուծիկի բնավորության մասին՝ մասնավորապես:

— Մենք, որպես փութկոտ մարդիկ, չափազանց շտապեցինք մեր մուծիկների հարցով,— եզրափակեց նա իր հոյակապ մտքերի շարքը,— մենք նրանց մողայի մեջ մտցրինք, և գրականության մի ամբողջ բաժին, տարվետարի, զբաղվեց նրանցով, ինչպես նորահայտ մի գանձով: Մենք դափնեպսակներ ենք դրել ոջլոտ գլուխներին: Ռուսական գյուղը, ամբողջ հազար տարվա ընթացքում, մեզ է տվել սոսկ մի հատիկ կոմարինսկայա: Ռուս հիանալի բանաստեղծը, ըստ որում, ոչ գուրկ սրամտությունից, առաջին անգամ բեմում տեսնելով մեծն Ռաշելին, բացականչել է գմայլված. «Չեմ փոխի Ռաշելին՝ մուծիկով»: Ես պատրաստ եմ ավելին ասել, ես բոլոր ռուս մուծիկներին կտամ մեն-միակ Ռաշելի փոխարեն: Ժամանակն է ավելի սթափ նայել ու չխառնել մեր հարազատ անտաշ կուպրը bouquet de l'impératrice-ի^[9] հետ:

Լիպուտինն իսկույն համաձայնեց, բայց նշեց, որ կեղծելն ու մուծիկներին գովելն այն ժամանակ այնուամենայնիվ անհրաժեշտ էր ուղղության համար, նույնիսկ

բարձրաշխարհիկ հասարակության տիկնայք առատ արցունք էին թափում՝ կարդալով «Խեղճուկրակ Անտոնը», իսկ նրանցից ոմանք էլ նույնիսկ Փարիզից էին գրում Ռուսաստան, իրենց կառավարիչներին, որ հետայդու գյուղացիների հետ վարվեն հնարավորին չափ մարդասիրաբար:

Պատահեց այնպես, որ Անտոն Պետրովի մասին լուրերից անմիջապես հետո, կարծես դիտմամբ, մեր նահանգում նույնպես, այն էլ Սկվորեշնիկիից ընդամենը տասնհինգ վերստ հեռու, դարձյալ ինչ-որ թյուրիմացություն էր կատարվել, այնպես որ տաքացած վիճակում խումբ ուղարկեցին: Այս անգամ Ստեպան Տրոֆիմովիչն այնպես հուզվեց, որ նույնիսկ մեզ էլ վախեցրեց: Նա բղավում էր ակումբում, որ ավելի շատ գորք է պետք, որ պետք է հեռագրով կանչեն ուրիշ գավառից, վագում էր նահանգապետի մոտ և համոզում նրան, որ ինքը կապ չունի, խնդրում, որ իրեն որևէ կերպ չխառնեն գործին՝ հինը հիշելով, առաջարկում էր իր դիմումի մասին անհապաղ գրել Պետերբուրգ, ում հարկն է: Լավ է, որ այդ ամենը շուտով անցավ և ոչինչ էլ չեղավ, միայն թե ես զարմացա այն ժամանակ Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա:

Երեք տարի անց, ինչպես հայտնի է, խոսել սկսեցին ազգության մասին և ծնունդ առավ «հասարակական կարծիքը»: Ստեպան Տրոֆիմովիչը շատ էր ծիծաղում:

— Բարեկամներս,— սովորեցնում էր նա մեզ,— մեր ազգությունը, եթե իրականում «ծնունդ է առել», ինչպես հիմա հավատացնում են նրանք թերթերում, ապա դեռևս նստած է դպրոցում, մի որևէ գերմանական պետերշուլետում, գերմանական գիրքն առած և սերտում է իր հավերժական գերմանական դասը, իսկ գերմանացի ուսուցիչը, երբ պետք լինի, նրան ծնկի է իջեցնում: Գերմանացի ուսուցչի համար խոսք չունեն, բայց ամենահավանականն այն է, որ ոչինչ չի պատահել և ոչինչ էլ ծնունդ չի առել, այլ ամեն ինչ գնում է, ինչպես նախկինում, այսինքն՝ Աստծո հովանու ներքո: Իմ կարծիքով, բավական էլ է Ռուսաստանի համար, pour notre sainte Russie^[10]: Ընդ որում, բոլոր այդ համասլավոնականություններն ու ազգությունները՝ այդ ամենը չափազանց հին է՝ նոր լինելու համար: Ազգությունը, եթե ուզում եք, մեզանում երբեք էլ ուրիշ բան չի ներկայացրել իրենից, քան ակումբային աղայական հնարանք, ավելացրած դեռ՝ մոսկովյան հնարանք: Հարկավ, ես չեմ խոսում Իգորի ժամանակների մասին: Եվ վերջապես, ամեն ինչ գալիս է պարապ-սարապությունից: Մեզանում ամեն ինչ է պարապ-սարապությունից, թե՛ բարին, թե՛ լավը: Ամեն ինչ՝ մեր աղայական, սիրելի, ուսյալ, քմահաճ պարապ-սարապությունից: Երեսուն հազար տարի դա եմ պնդում: Մենք սեփական աշխատանքով ապրել չենք կարողանում: Եվ այն, որ հիմա իրար են անցել մեզանում «ծնունդ առած» ինչ-որ հասարակական կարծիքով, հանկարծակի, ոչ դես, ոչ դեն, երկնքի ց ընկավ: Մի թե չեն հասկանում, որ կարծիք ձեռք բերելու համար ամենից առաջ աշխատանք է պետք, սեփական աշխատանք, սեփական նախաձեռնություն գործի մեջ, սեփական պրակտիկա: Ձրի ոչինչ չի տրվում երբեք: Կաշխատենք՝ մեր կարծիքն էլ կունենանք: Իսկ քանի որ մենք երբեք չենք աշխատի, ապա մեր փոխարեն կարծիք կունենան նրանք, ովքեր մեր տեղն աշխատել են մինչև հիմա, այսինքն՝ նույն այդ Եվրոպան, նույն այդ գերմանացիները՝ մեր

երկուհարյուրամյա ուսուցիչները: Բացի դրանից, Ռուսաստանը չափից ավելի մեծ թյուրիմացություն է, որպեսզի կարողանանք մենակ ինքներս լուծել դա՝ առանց գերմանացիների և առանց աշխատանքի: Ահա, արդեն քսան տարի ահագանգ եմ խփում և աշխատանքի կոչում: Ես կյանքս եմ տվել այդ կոչումին, և խելագարս՝ հավատացել եմ: Հիմա արդեն չեմ հավատում, բայց կոչնագանգը խփում և մինչև վերջ խփելու եմ, մինչև գերեզման, պարանը քաշելու եմ այնքան ժամանակ, մինչև իմ հոգեհանգստի զանգերը չգարկեն:

Ավաղ, մենք միայն հավանություն էինք տալիս: Մենք ծափահարեցինք մեր ուսուցիչներին, այն էլ ինչպիսի՝ կրակով: Իսկ ի՞նչ է, պարոնայք, հիմա արդյոք, երբեմն էլ չորսրոլորը, չի՞ հնչում նմանօրինակ «սիրելի», «խելացի», «լիբերալ» հին ռուսական բարբաջանք:

Աստծուն մեր ուսուցիչը հավատում էր: «Չեմ հասկանում, թե այստեղ բոլորն ինչո՞ւ են ինձ անաստված ներկայացնում,— ասում էր նա մեկ-մեկ,— ես Աստծուն հավատում եմ, mais distingueons^[11], ես հավատում եմ որպես մի էակի, որն ինքս իմ մեջ եմ գիտակցում: Ես հո չեմ կարող հավատալ, ինչպես իմ Նաստասյան (աղախինը), կամ ինչպես որևէ մի «համենայն դեպս» հավատացյալ կալվածատեր, կամ ինչպես մեր սիրելի Շատովը, թեև չէ, Շատովը հաշիվ չէ, Շատովը հավատում է գոռով, որպես մոսկովյան սլավոնապաշտ: Ինչ գալիս է քրիստոնեությանը, ապա իմ ամբողջ անկեղծ հարգանքով հանդերձ, ես քրիստոնյա չեմ: Ես ավելի շուտ հնօրյա հեթանոս եմ, ինչպես մեծն Գյոթեն կամ ինչպես մի հին հույն: Եվ արդեն միայն մի բան, որ քրիստոնեությունը չհասկացավ կնոջը, ինչ այնքան հոյակապ է զարգացրել Ժորժ Զանդն իր հանճարեղ վեպերից մեկում: Ինչ վերաբերում է երկրպագություններին, պասերին և մնացյալին, ապա չեմ հասկանում, թե ո՞վ ինչ գործ ունի ինձ հետ: Ինչքան էլ այստեղ իրար անցնեն մեր մատնիչները, բայց ճիզվիտ դառնալ չեմ ցանկանում: Քառասունյոթ թվականին Բելինսկին, գտնվելով արտասահմանում, Գոգոլին է ուղարկել իր հայտնի նամակը, որով տաք-տաք կշտամբել է նրան, որ հավատում է «ինչ-որ մի Աստծու»: Entre nous soit dit^[12], ավելի երգիծական ոչինչ չեմ կարողանում պատկերացնել, երբ Գոգոլը (այն ժամանակվա Գոգոլը) կարդացել է այդ արտահայտությունը և... ամբողջ նամակը: Սակայն, մի կողմ դնելով ծիծաղելին, և քանի որ այնուամենայնիվ, գործի էությանը համաձայն եմ, ապա կասեմ ու մատնացույց կանեմ՝ ի՞նչ մարդիկ են եղել: Կարողացել են, չէ՞, սիրել իրենց ժողովրդին, կարողացել են, չէ՞, նրա համար ամեն ինչ զոհաբերել ու կարողացել են միաժամանակ չմեկտեղվել նրա հետ, երբ պետք է, չխրախուսել նրան հայտնի ըմբռնումների համար: Հո չէր կարող Բելինսկին իրականում փրկություն որոնել պասուց ձեթի կամ սիսեռով բոդկի մեջ...»:

Բայց այստեղ հանդես եկավ Շատովը:

— Բայց այդ մարդիկ երբեք չեն սիրել ժողովրդին, չեն տառապել նրա համար և ոչինչ չեն զոհաբերել նրան, ինչպես էլ դա պատկերացնեն իրենք, սեփական

բավականության համար,— մոայլված փնթփնթաց նա՝ հայացքը ցած հառած և անհամբեր շրջվելով աթոռի վրա:

— Այդ նրա՞նք չեն սիրել ժողովրդին,— աղաղակեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:— Օ՛, ինչպես են սիրել Ռուսաստանը:

— Ո՛չ Ռուսաստանը, ո՛չ էլ ժողովրդին,— աղաղակեց նաև Շատովը՝ շողացնելով աչքերը:— Չի կարելի սիրել այն, ինչ չգիտես, իսկ նրանք ռուս ժողովրդից ոչինչ չեն հասկացել: Բոլոր նրանք, դուք էլ նրանց հետ միասին, ռուս ժողովրդին նայել եք մատների արանքով, իսկ Բելինսկին՝ հատկապես, և հենց Գոգոլին ուղղված նամակից է դա երևում: Բելինսկին ճիշտ և ճիշտ Կոբլյովի հետաքրքրասերն է, չի նկատել փղին կունստ-կամերայում, այլ իր ամբողջ ուշադրությունն ուղղել է ֆրանսիական սոցիալական բզեզիկներին, դրանցով էլ վերջացրել: Իսկ չէ որ նա նաև, թերևս, մեզնից բոլորից ավելի իսելացի էր: Բավական չէ, աչքաթող եք արել ժողովրդին, դուք նողկալի արհամարհանքով եք վերաբերվել նրան, գոնե սոսկ նրանով, որ ժողովուրդը ասելով, երևակայել եք միմիայն ֆրանսիական ժողովուրդը, այն էլ լոկ փարիզցիներին, ու ամաչել, որ ռուս ժողովուրդն այդպիսին չէ: Եվ սա մերկ ճշմարտություն է: Իսկ ով ժողովուրդը չունի, նա Աստված էլ չունի: Հաստատ իմացեք, որ բոլոր նրանք, ովքեր դադարում են հասկանալ իրենց ժողովրդին և կորցնում են իրենց կապերը նրա հետ, իսկույն ևեթ, նույն չափով կորցնում են նաև հայրենական հավատքը, դառնում են կամ անաստված, կամ անտարբեր: Ճիշտ եմ ասում: Մա փաստ է, որը կարդարանա: Ահա ինչու թե դուք բոլորդ, թե մենք բոլորս հիմա կամ նողկալի անստվածներ ենք, կամ անտարբեր, այլասերված անպետքություն, և ուրիշ ոչինչ: Եվ դուք նույնպես, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ես ձեզ ամենևին չեմ բացառում, նույնիսկ մեր հասցեին էլ ասացի, իմացեք դա:

Սովորաբար, այսպիսի մենախոսություն արտասանելուց հետո (իսկ դա հաճախ էր պատահում), Շատովն առնում էր իր գլխարկն ու նետվում դռան կողմը կատարելապես համոզված, որ հիմա արդեն ամեն ինչ վերջացած է, և որ ինքը կատարելապես ու առհավետ խզել է իր բարեկամական հարաբերությունները Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ: Վերջինս միշտ կարողանում էր ժամանակին կանգնեցնել նրան:

— Իսկ չհաշտվե՞նք, արդյոք, Շատով, բոլոր այդ անուշ բառերից հետո,— ասում էր նա՝ ձեռքը բարեկամաբար նրան պարզելով բազկաթոռից:

Անճոռնի, թեև ամոթխած Շատովը քնքշություններ չէր սիրում: Արտաքուստ կռպիտ մարդ էր, բայց ներքուստ կարծես թե շատ էր նրբանկատ: Թեև հաճախ էր չափը կորցնում, բայց դրանից առաջինն ինքն էր տառապում: Ի պատասխան Ստեպան Տրոֆիմովիչի կոչական բառերի, քթի տակ ինչ-որ բան մրթմրթալով և արջի պես տեղում դոփդոփելով՝ նա հանկարծ անսպասելի քմծիծաղելով դեն էր նետում գլխարկն ու նստում նախկին աթոռին՝ համառորեն ցած նայելով: Անշուշտ, գինի էին բերում, և Ստեպան Տրոֆիմովիչը մի որևէ հարմար կենաց էր ասում, ասենք, թեկուզ անցյալի գործիչներից որևէ մեկի հիշատակին:

Գլուխ երկրորդ. Արքայազն Հարրին: Հարսնախոսություն

I

Աշխարհում մի հոգի էլ կար, ում կապված էր Վարվառա Պետրովնան ոչ պակաս, քան Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ միակ որդին էր՝ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ Ստավրոգինը: Հենց նրա համար էր հրավիրվել Ստեպան Տրոֆիմովիչը, որպես դաստիարակ: Տղան այն ժամանակ ութը տարեկան էր, իսկ հայրը՝ թեթևամիտ գեներալ Ստավրոգինը, արդեն բաժան էր ապրում մայրիկից, այնպես որ երեխան մեծացավ միայն մոր հոգածության ներքո: Արդարը պիտի հատուցել Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նա կարողանում էր իրեն կապել սանին: Նրա ամբողջ գաղտնիքն այն էր, որ ինքն էլ էր երեխա: Այն ժամանակ ես դեռ չկայի, իսկ նա մշտապես կարիքն ուներ իսկական ընկերոջ: Նա չերկնչեց իրեն ընկեր դարձնել այդքան փոքրահասակ մի արարածի, հենց նա մի քիչ մեծացավ: Մի տեսակ բնական էր ստացվել, որ նրանց միջև նվագագույն իսկ տարածություն չէր մնացել: Նա քանիցս արթնացրել էր իր տասը կամ տասնմեկամյա ընկերոջը գիշերով, միայն նրա առաջ իր վիրավորված զգացմունքները զեղելու՝ արցունքն աչքերին, կամ որևէ մի ընտանեկան գաղտնիք բացահայտելու, չնկատելով, որ դա արդեն միանգամայն անթույլատրելի է: Նրանք միմյանց գիրկ էին նետվում ու լալիս: Մոր մասին տղան գիտեր, որ շատ է սիրում իրեն, բայց հազիվ թե շատ էր սիրում մորն ինքը: Մայրը քիչ էր խոսում նրա հետ, որևէ խնդրում հազվադեպ էր շատ նեղում նրան, սակայն մոր՝ իրեն հետևող ակնդետ հայացքը մշտապես մի տեսակ հիվանդագին զգում էր իր վրա: Ի դեպ, ուսուցման և բարոյական զարգացման ամբողջ գործում մայրն ամբողջովին վստահում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին: Այն ժամանակ դեռևս լիովին հավատում էր նրան: Հարկ է մտածել, որ մանկավարժը փոքր-ինչ քայքայել էր իր սանի նյարդերը: Երբ տասնվեց տարեկան նրան տարան լիցեյ, տղան տխեղծ էր ու գունատ, տաքօրինակ սուսուփուս և մտազբաղ: (Հետագայում նա աչքի էր ընկնում արտակարգ ֆիզիկական ուժով): Հարկ է ենթադրել նաև, որ ընկերները լաց էին լինում, գիշերները փոխադարձաբար միմյանց գիրկ նետվելով, ոչ սոսկ ինչ-ինչ ընտանեկան պատմությունների պատճառով: Ստեպան Տրոֆիմովիչը կարողացել էր դիպչել իր ընկերոջ սրտի ամենախորունկ լարերին և արթնացրել առաջին, դեռևս անորոշ զգացողությունն այն հավերժական, սրբազան թախծի, որն առանձին ընտրյալ հոգին, մեկ անգամ ճաշակելով ու ճանաչելով, հետագայում երբեք չի փոխարինի էժանագին բավարարությամբ: (Կան նաև այնպիսի երկրպագուներ, որոնք այդ թախիժն ավելի թանկ են գնահատում ամենաարմատական բավարարումից, եթե նույնիսկ այդպիսին հնարավոր դառնար): Համենայն դեպս, լավ էր, որ փոքրիկին ու դաստիարակին, թեև ուշ, սակայն բաժանեցին այս ու այն կողմ:

Առաջին երկու տարին երիտասարդը լիցեյից արձակուրդ էր գալիս: Վարվառա Պետրովնայի և Ստեպան Տրոֆիմովիչի Պետերբուրգում եղած ժամանակ նա երբեմն ներկա էր լինում մոր մոտ տեղի ունեցող գրական երեկոյթներին, ունկնդրում էր և հետևում: Խոսում էր քիչ և նախկինի պես դեռևս սուսուփուս էր, ամաչկոտ: Ստեպան Տրոֆիմովիչին նախկին քնքուշ ուշադրությամբ էր վերաբերվում, բայց արդեն մի տեսակ ավելի զուսպ: Վերին նյութերից և անցյալի հուշերից, ըստ երևույթին, խուսափում էր խոսել նրա հետ: Դասընթացն ավարտելով, մայրիկի ցանկությամբ, զինվորական ծառայության ընդունվեց նա և շուտով գվարդիական ամենաերևելի հեծյալ գնդերից մեկի կազմում էր: Նա չեկավ՝ մայրիկին ներկայանալու մունդիրով և սկսեց հազվադեպ գրել Պետերբուրգից: Վարվառա Պետրովնան նրան փող էր ուղարկում՝ չինայելով, չնայած, որ ռեֆորմից հետո նրա կալվածքների եկամուտն ընկավ այնքան, որ սկզբնական շրջանում նախկինի կեսն էլ չէր ստանում: Իմիջիայլոց, տևական խնայողությամբ նա որոշ, ոչ ամենևին փոքր կապիտալ էր կուտակել: Նրան շատ էին հետաքրքրում որդու հաջողությունները պետերբուրգյան բարձրագույն հասարակության մեջ: Ինչ չհաջողվեց նրան, հաջողվեց երիտասարդ սպային՝ հարուստ և հուսադրող: Նա վերականգնեց այնպիսի ծանոթություններ, որոնց մասին մայրն այլևս երագել իսկ չէր կարող, և ամենուր ընդունվում էր մեծ բավականությամբ: Բայց շատ շուտով Վարվառա Պետրովնային հասնել սկսեցին բավականին տարօրինակ լուրեր. երիտասարդը մի տեսակ խելահեղ ու հանկարծակի զինարբույքների էր տրվել: Չէ թե նա խաղում էր կամ շատ խմում: Պատմում էին միայն ինչ-որ վայրի սանձարձակության մասին, վարգաձիերով կռիկրտված մարդկանց մասին, գազանային վարմունքի մասին լավ հասարակության մի տիկնոջ հանդեպ, ում հետ կապի մեջ էր եղել, իսկ հետո վիրավորել հրապարակավ: Նույնիսկ չափից ավելի բացահայտ կեղտոտ ինչ-որ բան կար այդ գործում: Դրան ավելացնում էին, որ նա մենամարտասեր է, կպչում և վիրավորում է՝ վիրավորելու հաճույքից: Վարվառա Պետրովնան հուզվում էր և թախծում: Ստեպան Տրոֆիմովիչը հավատացնում էր նրան, որ դրանք չափազանց հարուստ խառնվածքի առաջին բուռն պոռթկումներն են, որ ծովը կխաղաղվի և որ այդ ամենը նման է Ֆալստաֆի, Պոյնսի և միստրիս Քուիքլիի հետ զինարբույքներ անող արքայազն Հարրիի պատմությանը՝ նկարագրված Շեքսպիրի գործում: Վարվառա Պետրովնան այս անգամ չբղավեց. «Ցնդաբանությունն է, ցնդաբանությունն», ինչպես սովորություն էր դարձրել վերջերս շատ հաճախ բղավել Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա, այլ հակառակը, շատ ուշադիր լսեց, կարգադրեց ավելի մանրամասն բացատրել իրեն, ինքը վերցրեց Շեքսպիրի հատորը և արտակարգ ուշադրությամբ ընթերցեց անմահ ժամանակագրությունը: Սակայն ժամանակագրությունը նրան չհանգստացրեց, այնքան էլ շատ նմանություններ չգտավ: Նա տենդագին սպասում էր իր մի քանի նամակների պատասխանին: Պատասխանները չհապաղեցին. շուտով ճակատագրական մի լուր ստացվեց, որ արքայազն Հարրին համարյա միանգամից երկու մենամարտ է ունեցել, երկու դեպքում էլ ծայրեծայր մեղավոր, հակառակորդներից մեկին սպանել տեղում, իսկ մյուսին խեղանդամել է և այդ արարքների պատճառով դատի տրվել: *Գործն ավարտվել էր աստիճանագրկման՝ զինվորի, իրավունքներից զրկմամբ և*

ծառայության ուղարկվելով բանակային հետևակ գնդերից մեկը, այն էլ՝ առանձնահատուկ ողորմածությամբ:

Վաթառներեք թվականին նրան ինչ-որ կերպ հաջողվեց աչքի ընկնել: Նրան փոքր խաչ էին հանձնել և ենթասպայի, իսկ հետո մի տեսակ շատ արագ սպայի աստիճան տվել: Այդ ամբողջ ժամանակաընթացքում Վարվառա Պետրովնան թերևս հարյուրի չափ նամակներ ուղարկեց մայրաքաղաք՝ խնդրանքներով և աղաչանքներով: Նա իրեն թույլ տվեց փոքր-ինչ նսեմանալ նման անսովոր դեպքի կապակցությամբ: Աստիճան ստանալուց հետո երիտասարդը հանկարծ հրաժարվեց ծառայությունից, կրկին չեկավ Սկվորեշնիկի, իսկ մորն ամենևին արդեն սկսեց չգրել: Կոդմնակի ճանապարհներով իմացան վերջապես, որ նա Պետերբուրգում է, բայց որ նախկին հասարակության մեջ նրան արդեն չեն հանդիպում ամենևին: Հետևեցին ու պարզեցին, որ ապրում է ինչ-որ տարօրինակ շրջապատում, կապվել է պետերբուրգյան բնակչության ինչ-ինչ թափթիուկների հետ, անսապոզ աստիճանավորների, ազնվաբարո տեսքով մուրացող աստիճանաթող զինվորականների, հարբեցողների հետ, ելումուտ ունի նրանց կեղտոտ ընտանիքները, օրեր ու գիշերներ է անցկացնում մթին հետնախորշերում և Աստված գիտե, թե ինչ ծակոծուկներում, իջել է հատակը, ցնցոտիների մեջ է և որ, ուրեմն, դա նրան դուր է գալիս: Մորից փող չէր խնդրում, իր փոքր կալվածքն ուներ՝ գեներալ Ստավրոգինի նախկին գյուղակը, որը գոնե ինչ-որ եկամուտ տալիս էր և որը, լուրերի համաձայն, նա վարձակալության էր տվել սաքսոնյան մի գերմանացու: Վերջապես մայրն աղաչեց նրան իր մոտ գալ, և արքայազն Հարրին հայտնվեց մեր քաղաքում: Այստեղ էլ առաջին անգամ ես զննեցի նրան, իսկ մինչ այդ երբեք չէի տեսել:

Շատ գեղեցկատես երիտասարդ էր, քսանհինգ տարեկան, և խոստովանում եմ, ապշեցրեց ինձ: Սպասում էի հանդիպել ինչ-որ գջլոտ շրջմուլիկի՝ այլասերումից մաշված, օդու հոտ արձակող: Ընդհակառակն, երբևէ իմ տեսած ջենթլմեններից ամենանրբագեղն էր, չափազանց լավ հագնված և պահում էր իրեն այնպես, ինչպես կարող է պահել ամենանրբին բարեձևության սովոր պարոնը: Միայն ես չէի զարմացած, զարմանում էր նաև ամբողջ քաղաքը, որին, հարկավ, արդեն հայտնի էր պարոն Ստավրոգինի լրիվ կենսագրությունը, նույնիսկ այնպիսի մանրուքներով, որ անհնար էր պատկերացնել՝ որտեղից էին դրանք ի հայտ եկել, և որ ամենագարմանալին է, դրանց կեսը ճիշտ դուրս եկավ: Մեր բոլոր տիկնայք ցնորված էին նոր հյուրով: Նրանք կտրուկ բաժանվեցին երկու կողմի՝ մեկը պաշտում էր, մյուսը ատում, արյամբ վրեժ լուծելու աստիճան, սակայն ցնորված էին հավասարապես: Ումանց առանձնապես հրապուրում էր, որ նրա հոգում գուցե ինչ-որ ճակատագրական գաղտնիք կա, մյուսներին հաստատապես դուր էր գալիս, որ նա մարդասպան է: Պարզվեց նույնպես, որ միանգամայն կարգին կրթված է, նույնիսկ որոշ գիտելիքներ ունի: Հարկավ, շատ գիտելիք չէր պահանջվում մեզ զարմացնելու համար, բայց նա կարող էր դատել նաև օրախնդիր, բավական հետաքրքիր թեմաներով, և որ ամենից արժեքավորն էր, հոյակապ կշռադատությամբ: Հիշատակեմ որպես տարօրինակություն, մեզանում բոլորը, համարյա առաջին օրից, նրան

համարեցին չափազանց կշռադատ անձնավորություն: Շատ զրուցասեր չէր, նրբագեղ էր առանց նրբաճաշակության, զարմանալի համեստ և միաժամանակ համարձակ ու ինքնավստահ, ինչպես և ոչ ոք մեզանում: Մեր պճնամուլները նրան էին նայում նախանձով և կատարելապես խամրեցին նրա առաջ: Ինձ զարմացրեց նաև նրա դեմքը, մազերը չափից ավելի էին սև, բացգույն աչքերը չափից ավելի էին հանգիստ ու ջինջ, դեմքի գույնը չափից ավելի էր նուրբ ու ձերմակ, շառագույնը չափից ավելի էր վառ ու մաքուր, ատամները մարգարտի պես, շրթունքները մարջանե՝ թվում էր, թե պատկերք է, միաժամանակ կարծես նաև գարշելի: Ասում էին, որ դեմքը դիմակ է հիշեցնում, ի դեպ, շատ բաներ էին ասում, իմիջիայլոց, նրա մարմնական արտակարգ ուժի մասին: Համարյա բարձրահասակ էր: Վարվառա Պետրովնան նրան էր նայում հպարտությամբ, բայց մշտական անհանգստությամբ: Մեզ մոտ նա կես տարվա չափ ապրեց՝ ծուլորեն, անձայն, բավականին մռայլ: Հայտնվում էր հասարակության մեջ և անշեղ ուշադրությամբ կատարում մեր գավառական ամբողջ էտիկետը: Հոր կողմից հարազատ էր նահանգապետին և նրա տանն ընդունված որպես մոտիկ ազգական: Սակայն անցավ մի քանի ամիս, և գազանը հանկարծ ցույց տվեց ճանկերը: Ի դեպ, փակագծերում նշեմ, որ մեր սիրելի, մեղմաբարո Իվան Օսիպովիչը՝ մեր նախկին նահանգապետը, մի քիչ նման էր կնկա, բայց լավ ընտանիքից էր ու կապեր ուներ, ինչով էլ բացատրվում է, որ այդքան տարի նստեց մեզ մոտ՝ մշտապես խույս տալով ամենայն գործից: Աղուհացով մարդ լինելու և հյուրընկալության առումով հարկ էր, որ նա հին ու լավ ժամանակների ազնվականության պարագլուխ լիներ և ոչ թե նահանգապետ, այնպիսի մի հոգսաշատ ժամանակ, ինչպիսին մերն էր: Քաղաքում շարունակ խոսում էին, որ նահանգը կառավարում է ոչ թե նա, այլ Վարվառա Պետրովնան: Իհարկե, թունալի էր ասված, բայց և այնպես կատարյալ սուտ էր: Մենք էլ քիչ սրամտություններ չօգտագործեցինք այդ կապակցությամբ: Ընդհակառակն, Վարվառա Պետրովնան վերջին տարիներս հատկապես ու գիտակցաբար իրեն մեկուսացրել էր ամեն կարգի վերին դեր ու կոչումից, չնայած իր հանդեպ ամբողջ հասարակության արտակարգ հարգանքին, և կամավորապես սահմանափակվել իր իսկ նշած խիստ շրջանակներում: Վերին դերերի փոխարեն նա հանկարծ սկսեց զբաղվել տնտեսությամբ և երկու-երեք տարում իր կալվածքի եկամտաբերությունը բարձրացրեց համարյա նախկին աստիճանին: Բանաստեղծական նախկին բոնկումների փոխարեն (ուղևորություններ Պետերբուրգ, ամսագիր հրատարակելու մտադրություն և այլն), սկսեց կուտակել և ժլատություն անել: Անգամ Ստեպան Տրոֆիմովիչին հեռացրեց իրենից՝ թույլ տալով նրան բնակարան վարձել ուրիշ տան մեջ (ինչի համար նա վաղուց արդեն ձեռ չէր քաշում տիկնոջից, զանազան պատրվակներով): Կամաց-կամաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը սկսեց նրան կոչել պրոգայիկ կին, կամ ավելի կատակախառը՝ «իր պրոգայիկ բարեկամը»: Անշուշտ, այդ կատակները նա իրեն թույլ էր տալիս սոսկ արտակարգ հարգալիր ձևով՝ երկար ժամանակ ընտրելով հարմար պահը:

Բոլոր մոտիկներս, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը բոլորիցս զգալի կերպով, հասկանում էինք, որ որդին նրա դիմաց է հայտնվել հիմա կարծես նոր մի հույսի ձևով

և նույնիսկ ինչ-որ նոր մի երազանքի տեսքով: Նրա բուռն զգացմունքը որդու հանդեպ ծայր առավ պետերբուրգյան հասարակության մեջ նրա հաջողությունների շրջանից և հատկապես ուժգնացավ այն պահից, երբ եկավ նրա՝ գինվորի աստիճանագրկման լուրը: Այնինչ, նա ակնհայտորեն վախենում էր որդուց և նրա առաջ թվում էր ճորտուհի: Նկատելի էր, որ նա վախենում է անորոշ, խորհրդավոր մի բանից, ինչ ինքն էլ չէր կարող արտահայտել՝ բազմիցս աննկատ ու ակնդետ զննելով Nicolas-ին, ինչ-որ բաներ հասկանալով և գուշակելով, և ահա՝ գազանը մեկեն բացեց իր ճանկերը:

II

Մեր արքայազնը հանկարծ, անտեղի-անհարկի, երկու-երեք անհնարին լկտիություններ արեց տարբեր մարդկանց հանդեպ, այսինքն՝ գլխավորն այն էր հենց, որ այդ լկտիություններն ամեննին չլաված էին, ամեննին նման չէին որևէ բանի, ամեննին այնպիսին չէին, ինչպես սովորաբար լինում են, միանգամայն զարշելի ու տղայական, և սատանան գիտե, թե ինչի համար, միանգամայն առանց որևէ առիթի: Մեր ակումբի պատկառելիագույն ավագներից մեկը՝ Պավել Պավլովիչ Գազանովը, տարեց և անգամ վաստակաշատ մի մարդ, անմեղ սովորություն էր դարձրել ամեն խոսքին ոգևորությամբ ավելացնել. «Չէ-է՛, քթիցս բռնած ինձ ման ածել չի լինի»: Ե՛, թող այդպես համարի: Բայց մի անգամ ակումբում, երբ նա, ինչ-որ տաք առիթով, տվյալ ասույթն էր արտասանել շուրջը խմբված ակումբային այցելուներին (բոլորն էլ ոչ վերջին մարդիկ), քիչ այն կողմ մենակ կանգնած Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ում ոչ ոք չէր դիմել, հանկարծ մոտեցել էր Պավել Պավլովիչին, անսպասելի, բայց ամուր բռնել էր քթից երկու մատով և հասցրել իր ետևից քարշ տալ դահլիճում երկու-երեք քայլ: Պարոն Գազանովի նկատմամբ ոչ մի չարություն ունենալ չէր կարող նա: Կարելի էր մտածել, թե դա զուտ աշակերտական արարք է, հարկավ, աններելիագույն: Սակայն, հետո պատմում էին, որ գործողության բուն պահին նա համարյա թե մտազբաղ էր, «ճիշտ կարծես խելագարվել էր», բայց դա արդեն երկար ժամանակ անց վերհիշեցին ու ըմբռնեցին: Տաքացած, բոլորը սկզբում հիշում էին միայն երկրորդ պահը, երբ նա արդեն հաստատ ամեն ինչ հասկացել էր իրական ձևով և ոչ միայն չէր շփոթվել, այլ հակառակը՝ ժպտացել էր չարամիտ ու զվարթ, «առանց նվազագույն զղջման»: Ահավոր մի աղմուկ էր բարձրացել, նրան շրջապատել էին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ շուռումուռ էր եկել և, ոչ մեկին չպատասխանելով, չորսբոլորը նայել՝ հետաքրքրությամբ զննելով գոռացող դեմքերը: Ի վերջո, հանկարծ կարծես մտքերի մեջ էր ընկել նորից, համենայն դեպս՝ այդպես էին ասում, խոժոռվել, հաստատաքայլ մոտեցել էր վիրավորված Պավել Պավլովիչին և շուտասեղուկով, նկատելի դառնացածությամբ, մրթմրթացել:

— Իհարկե, կներեք... ճիշտն ասած, չգիտեմ, ինչպես հանկարծ ուզեցի... Հիմարություն էր...

Ներողության անփութությունը հավասար էր նոր վիրավորանքի: Ավելի մեծ աղմուկ բարձրացավ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը թոթվեց ուսերն ու դուրս եկավ:

Այդ ամենը շատ հիմար բան էր, չասած արդեն այլանդակության մասին՝ հաշվարկված և դիտավորյալ այլանդակություն, ինչպես թվում էր առաջին հայացքից, ուստիս իրենից ներկայացնում էր դիտավորյալ, վերին աստիճանի լկտի վիրավորանք մեր ամբողջ հասարակությանը: Այդպես էլ դա հասկացվեց բոլորի կողմից: Սկսեցին նրանից, որ անհապաղ և միահամուռ ակումբի անդամությունից վտարեցին պարոն Ստավրոգինին: Հետո որոշեցին ամբողջ ակումբի անունից դիմել նահանգապետին և խնդրել նրան անմիջապես (չսպասելով, մինչև գործը սկսվի օրինական դատարանով), իրեն վստահված վարչական իշխանությամբ սանձել վտանգավոր կռվարարին, մայրաքաղաքային «մենամարտամոլին, դրանով իսկ մեր քաղաքի ամբողջ օրինավոր շրջանակի հանգստությունը պաշտպանել վնասաբեր ոտնձգություններից»: Ընդ որում, չարամիտ անմեղությամբ ավելացրել էին, որ «գուցեև պարոն Ստավրոգինի համար էլ մի որևէ օրենք կգտնվի»: Հենց այդ նախադասությունն էին նախատեսել նահանգապետի համար, որ խայթեն Վարվառա Պետրովնայի կապակցությամբ: Ծեփել էին հաճույքով: Ասես դիտմամբ, նահանգապետն այդ ժամանակ քաղաքում չէր, գնացել էր ոչ հեռու մի տեղ՝ կնքելու սիրունիկ ու վերջերս այրիացած մի կնոջ զավակին, որն ամուսնուց հետո էր հղիացել: Սակայն գիտեին, որ նահանգապետը շուտով վերադառնալու է: Իսկ նրան սպասելու ընթացքում հարգարժան և վիրավորված Պավել Պավլովիչին մի ամբողջ օվացիա սարքեցին, գրկում և համբուրում էին, ամբողջ քաղաքն այցելեց նրան: Ծրագրում էին նաև ճաշկերույթ տալ նրա պատվին՝ ցուցակագրումով, և միայն նրա իսկ եռանդագին խնդրանքով թողեցին այդ միտքը, թերևս վերջապես գլխի ընկնելով, որ մարդուն, այնուամենայնիվ, քթից բռնած քարշ են տվել և որ, ուրեմն, այնքան էլ մի հանդիսելու բան չէ:

Եվ սակայն ինչպե՞ս էր դա պատահել: Ինչպե՞ս կարող էր պատահել: Հատկանշելի է այն հանգամանքը, որ մեր ամբողջ քաղաքում ոչ ոք այդ վայրի արարմունքը չվերագրեց խելագարության: Ուրեմն, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից էլ խելացի մեկից էլ հակված էին սպասել նմանօրինակ արարքներ: Ես նույնիսկ մինչև հիմա չգիտեմ ինչպես բացատրել, չնայած շուտով դրան հետևած դեպքն անգամ, որը թվում է, ամեն ինչ բացատրեց ու ըստ երևույթին, բոլորին հանգստացրեց: Ավելացնեմ նաև, որ չորս տարի անց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ակումբում այդ անցած դեպքի կապակցությամբ իմ զգուշավոր հարցին պատասխանեց խոժոռվելով. «Այո, այն ժամանակ ես այնքան էլ առողջ չէի»: Բայց կարիք չկա առաջ անցնել:

Ինձ համար հետաքրքրական էր նաև համընդհանուր ատելության այն պոռթկումը, որով նրանք այն ժամանակ վրա պրծան «կռվարարի և մայրաքաղաքային մենամարտամոլի վրա»: Անպայման ուզում էին տեսնել ամբողջ հասարակությանը միանգամից վիրավորելու հանդուգն դիտավորություն և հաշվարկված մտադրություն: Հաստատապես ոչ մեկի սրտով չէր այդ մարդը և, հակառակը, *բոլորին զինել էր իր դեմ, պարզ չէ, թե ինչով*: Մինչև վերջին դեպքը, նա ոչ ոքի հետ չէր վիճել և ոչ մեկին չէր վիրավորել, այլ նրբակիրթ էր այնպես, ինչպես մոդայիկ նկարից իջած ասպետ, եթե միայն վերջինս խոսել կարողանար: Ենթադրում եմ, որ նրան ատեցին հպարտության

պատճառով: Նույնիսկ մեր տիկնայք, որոնք սկսել էին երկրպագությամբ, հիմա նրա դեմ աղաղակում էին տղամարդկանցից ավելի:

Վարվառա Պետրովնան ահավոր ցնցված էր: Հետագայում նա խոստովանեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին, որ ինքը վաղուց կանխատեսում էր այդ ամեն ինչը, ամբողջ այդ կես տարին, օրեօր, և նույնիսկ հենց «այդ ձևով»՝ զարմանալի խոստովանություն հարազատ մոր կողմից: «Մկսվեց»,— մտածեց մայրը՝ սարսռալով: Ակումբում ճակատագրական երեկոյի հաջորդ առավոտյան նա զգուշորեն, սակայն վճռական բացատրություն ունեցավ որդու հետ, այդ ընթացքում՝ դողացնում էր ամբողջ մարմնով, չնայած վճռականությանը: Ամբողջ գիշեր չէր քնել և նույնիսկ վաղ առավոտյան խորհրդակցելու էր գնացել Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ ու լաց եղել, ինչ դեռ երբեք չէր եղել մարդկանց ներկայությամբ: Նա ուզում էր, որ Nicolas-ը ծայրահեղ դեպքում գոնե ինչ-որ բան ասեր իրեն, գոնե բացատրության արժանացներ: Nicolas-ը, միշտ այնքան հարգալիք ու բարեկիրթ մոր հանդեպ, որոշ ժամանակ նրան էր լսում խոժոռված, բայց շատ լրջորեն: Հանկարծ վեր կացավ, առանց մի բառ ասելու, համբուրեց մոր ձեռքն ու դուրս եկավ: Իսկ հենց նույն օրը, երեկոյան, կարծես դիտմամբ, մեկ ուրիշ սկանդալ էլ վրա հասավ, թեև շատ ավելի թույլ ու ավելի սովորական առաջինից, բայց և այնպես, համընդհանուր տրամադրության շնորհիվ, քաղաքային աղաղակները սաստկացան:

Ձեռքի տակ հենց մեր բարեկամ Լիպուտինն էր ընկել: Նա հայտնվել էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մոտ, վերջինիս՝ մոր հետ բացատրությունից անմիջապես հետո և թախանձագին խնդրել պատիվ անել և նույն օրը երեկոյթի գալ իրենց տուն, կնոջ ծննդյան տարեդարձի առթիվ: Վարվառա Պետրովնան արդեն վաղուց սարսուռով էր նայում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի ծանոթությունների այդքան ստորին ուղղվածությանը, սակայն այդ հաշվով նրան դիտողություն անել չէր համարձակվում: Որդին արդեն դրանից բացի մի քանի ծանոթություններ էր հաստատել մեր հասարակության այդ երրորդական շերտերում, անգամ ավելի ցածր, բայց դե, նման հակվածություն ուներ: Մինչ այդ դեռ չէր եղել Լիպուտինի տանը, թեև հանդիպում էր նրա հետ: Նա կռահեց, որ Լիպուտինն իրեն կանչում է հիմա, ակումբում երեկվա սկանդալի պատճառով և որպես տեղական լիբերալ, հիացած է դրանով, անկեղծորեն մտածում է, որ հենց այդպես էլ պիտի վարվել ակումբային ավագների հետ և որ դա շատ լավ է: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ծիծաղեց և խոստացավ գնալ: Բազմաթիվ հյուրեր էին հավաքվել, անբարեսեւ, սակայն ժիր ժողովուրդ: Անձնապաշտ և նախանձոտ Լիպուտինը տարեկան միայն երկու անգամ էր հյուր կանչում, բայցև այդ անգամները ժլատություն չէր անում: Ամենապատվարժան հյուրը՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչը, հիվանդության պատճառով չէր եկել: Թեյ մատուցեցին, առատ ուտեստեղեն կար և օղի: Խաղում էին երեք սեղանների վրա, իսկ երիտասարդները, սպասելով ընթրիքին, պարեր կազմակերպեցին, դաշնամուրի նվագով: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հրավիրեց տիկին Լիպուտինային՝ չափազանց սիրունիկ կին էր, որը սաստիկ երկյուղում էր նրանից, երկու շրջան պարեց հետը, նստեց կողքը, խոսեցրեց, ծիծաղեցրեց: Ի վերջո, նշելով, թե ինչքան է գեղեցկանում ծիծաղելիս, հանկարծակի, բոլոր հյուրերի

ներկայությամբ, գրկեց կնոջ գոտկատեղը և համբուրեց շուրթերը, երեք անգամ իրար ետևից, ամենայն վայելումով: Վախեցած խեղճ կինն ուշագնաց եղավ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը վերցրեց շյապան, մոտեցավ համընդհանուր խառնաշփոթի մեջ շվարած ամուսնուն, նայելով նրան՝ ինքն էլ շփոթվեց և փութով մրմնջալով «Մի բարկացեք», դուրս եկավ: Լիպուտինը վազեց նրա ետևից նախասենյակ, իր ձեռքով նրան մատուցեց մուշտակը և խոնարհումներով ուղեկցեց աստիճաններով ցած: Սակայն հաջորդ օրն էլ հենց կատարվեց բավական զվարճալի լրացումն ըստ էության անմեղ այդ պատմության, համեմատաբար ասված՝ լրացումը, որն այն ժամանակից ի վեր նույնիսկ որոշ հարգանք բերեց Լիպուտինին, ինչից նա կարողացավ օգտվել, ի մեծ շահ իրեն:

Առավոտյան ժամը տասին տիկին Ստավրոգինայի տուն ներկայացավ Լիպուտինի աղախին Ագաֆյան՝ կապը կտրած, ժիր ու կարմրաթուշ, երեսնամյա մի կին, ում Լիպուտինն էր ուղարկել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մոտ՝ հանձնարարությամբ և որն անպայման ուզում էր «տեսնել հենց իրեն»: Երիտասարդի գլուխը շատ էր ցավում, բայց նա դուրս եկավ: Վարվառա Պետրովնային հաջողվեց ներկա լինել հանձնարարությունը հայտնելիս:

— Սերգեյ Վասիլևիչը (այն է՝ Լիպուտինը),— աշխույժով բլբլացրեց Ագաֆյան,— հրամայեցին նախ և առաջ շատ և շատ բարեններ հայտնել ձեզ ու առողջությունն իմանալ, թե ինչպե՞ս եք բարեհաճել քնել երեկվանից հետո և հիմա ինչպես եք ձեզ բարեհաճում զգալ երեկվանից հետո:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը քթի տակ ծիծաղեց:

— Բարեններս ու շնորհակալությունս հայտնիր ու իմ կողմից էլ ասա պարոնիդ, Ագաֆյա, որ նա ամենախելացի մարդն է ամբողջ քաղաքում:

— Իսկ նրանք հրամայել են դրա վրա պատասխանել,— ավելի աշխույժով շարունակեց Ագաֆյան,— որ առանց ձեզ էլ դրա մասին գիտեն ու նույնը ձեզ են ցանկանում:

— Ահա թե ինչ, բայց նա ինչպե՞ս կարող էր իմանալ, թե ինչ եմ քեզ ասելու:

— Էդ մեկը չգիտեմ, թե ինչ ձևով են իմացել, բայց երբ տնից ելա ու փողոցը լրիվ կտրել էի, Սերգեյ Վասիլևիչն առանց գլխարկի հասան ինձ ու ասին. «Ագաֆյուշկա, թե որ հանկարծ ու քեզ հրամայեն, թե, պարոնիդ կասես, որ ինքը քաղաքում լրիվից ավելի խելոքն է», չմոռանաս տեղնուտեղը պատասխան տաս, որ «ինքներս էլ լավ իմանում ենք դրա մասին ու ձեզ էլ նույն բանն ենք ցանկանում»:

III

Վերջապես կայացավ նաև բացատրությունը նահանգապետի հետ: Մեր սիրելի, մեղմաբարո Իվան Օսիպովիչը հենց նոր էր վերադարձել ու հենց նոր հասցրել ունկնդրել ակումբային տաք-տաք գանգատը: Անկասկած, հարկ էր ինչ-որ բան անել,

բայց նա շփոթվեց: Մեր հյուրընկալ ծերուկը նույնպես կարծես երկյուղում էր իր երիտասարդ ազգականից: Նա սիրտ արեց սակայն համոզել նրան՝ ներողություն խնդրել ակումբից և վիրավորվածից, բայց բավարարող ձևով, ու եթե պահանջվի, նաև գրավոր, իսկ հետո մեղմորեն հորդորել նրան՝ թողնել մեզ, օրինակ հետաքրքրասիրության համար մեկնելով Իտալիա, ընդհանրապես որևէ տեղ արտասահման: Սրահում, ուր մտավ նահանգապետն այս անգամ ընդունելու Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին (ուրիշ անգամներ տնով մեկ անարգել, ազգականի իրավունքով թափառողին), դաստիարակված Ալյոշա Տեյատնիկովը՝ աստիճանավոր, դրա հետ մեկտեղ նահանգապետի համար տնեցի մեկը, անկյունում՝ սեղանի մոտ ծրարներ էր կնքագերծում, մյուս սենյակում՝ սրահի դռանն ամենամոտ պատուհանի մոտ նստած էր մի եկվոր, գեր ու խոշոր գնդապետ՝ Իվան Օսիպովիչի ընկերն ու նախկին պաշտոնակիցը և «Գոլոս» էր կարդում, անշուշտ, ոչ մի ուշադրություն չդարձնելով, թե ինչ է կատարվում սրահում, նույնիսկ մեջքը դռանն արած: Իվան Օսիպովիչը խոսել սկսեց հեռուներից, համարյա շնչոցով, բայց շարունակ փոքր-ինչ շփոթվում էր: Nicolas-ը նայում էր շատ անբարյացակամ, ամենևին ոչ-ազգա-կանավարի, գունատ էր, նստած՝ հայացքը ցած հառած ու լսում էր հոնքերը կիտած, կարծես սաստիկ ցավ էր հաղթահարում:

— Դուք բարի սիրտ ունեք, Nicolas և ազնիվ,— իմիջիայլոց, խոսքին ագուցեց ծերուկը,— դուք շատ կրթված մարդ եք, եղել եք բարձրաշխարհիկ հասարակության մեջ, այստեղ էլ մինչև այժմ ձեզ օրինակելի եք պահել ու դրանով հանգստացրել մեր բոլորի թանկագին ձեր մայրիկի սիրտը... Եվ հիմա ահա, ամեն ինչ նորից երևան է գալիս այդպիսի հանելուկային և բոլորի համար վտանգավոր կոլորիտով: Ասում եմ ձեզ որպես տան բարեկամ, որպես ձեզ անկեղծորեն սիրող, տարեց և հարազատ մարդ, որից չի կարելի նեղանալ... Ասացեք, ի՞նչն է ձեզ դրդում նման անսանձ արարքների՝ ընդունված ամեն տեսակ պայմաններից ու չափերից դուրս: Ի՞նչ կարող են նշանակել նման արարմունքները, նման գառանցանքի մեջ արված բաները:

Nicolas-ը լսում էր զայրույթով և անհամբերությամբ: Հանկարծ կարծես խորամանկ ու ծաղրական մի բան փայլեց նրա հայացքում:

— Թերևս ես ձեզ ասեմ, թե ինչն է դրդում,— մոայլադեմ ասաց նա և, շուրջը նայելով, հակվեց Իվան Օսիպովիչի ականջին: Դաստիարակված Ալյոշա Տեյատնիկովը ևս երեք քայլ հեռացավ դեպի պատուհանը, իսկ գնդապետը հազաց՝ «Գոլոսը» կարդալով: Խեղճ Իվան Օսիպովիչը փութով և վստահաբար նրան պարզեց ականջը: Ծայրաստիճան հետաքրքրասեր էր: Եվ ահա, հենց այստեղ էլ կատարվեց միանգամայն անհնարին մի բան, մյուս կողմից էլ, որոշ առումով, չափից ավելի պարզ ու հստակ: Ծերուկը հանկարծ զգաց, որ Nicolas-ը, փոխանակ ինչ մի հետաքրքիր գաղտնիք փափսալու, ատամներով հանկարծակի բռնեց ու շատ պինդ սեղմեց իր ականջի վերին մասը: Նա դողացրեց, շունչը կտրվում էր:

— Nicolas, այս ի՞նչ կատակներ են,— տնքաց նա մեքենայաբար, ոչ իր ձայնով:

Այլոշան և գնդապետը դեռևս չէին հասցրել ոչինչ հասկանալ, ասենք, նրանք չէին էլ տեսնում, ու մինչև վերջ թվում էր, թե նահանգապետն ու ազգականը շնջում են, այնինչ, ծերունու հուսաբեկ դեմքը նրանց անհանգստացրեց: Աչքները չռած, միմյանց նայեցին, չիմանալով՝ նետվել ծերուկին օգնության, ինչպես պայմանավորված էր, թե էլի սպասել: Nicolas-ը գուցե նկատեց դա ու կծեց ականջն ավելի ցավոտ:

— Nicolas, Nicolas,— նորից տնքաց գոհը,— լավ, կատակ արեցիր... հերիք է...

Եվս մի վայրկյան, խեղճը կմեռներ վախից, բայց հրեշը խղճաց ու թողեց ականջը: Ամբողջ այդ մահացու սարսափը շարունակվեց մի լրիվ բուպե, և ծերուկը դրանից հետո ինչ-որ նույն ունեցավ: Բայց կես ժամ անց Nicolas-ը ձերբակալվեց: Առայժմ տարան հաուպտվախտ, ուր և փակեցին առանձին խցում, դռան մոտ առանձին ժամապահով: Կտրուկ որոշում էր, բայց մեր մեղմաբարո պետն այնքան էր զայրացել, որ վճռեց իր վրա վերցնել պատասխանատվությունը, նույնիսկ անձամբ Վարվառա Պետրովնայի առաջ: Ի համընդհանուր զարմանս, անհապաղ բացատրությունների համար փութով ու զայրությամբ նահանգապետի մոտ հասած այդ տիկնոջը մերժեցին ընդունել, առմուտքի մոտ, այդպես էլ նա ետ գնաց տուն՝ կառքից դուրս չգալով, ինքն իրեն չհավատալով:

Եվ վերջապես ամեն ինչ բացատրություն ստացավ: Գիշերվա ժամը երկուսին, մինչ այդ զարմանալիորեն հանգիստ և նույնիսկ քուն մտած բանտարկյալը հանկարծ աղմուկ բարձրացրեց, սկսեց բռնցքներով մոլեգնաբար խփել դռանը, անբնական ուժով պոկեց դռան փոքր պատուհանի երկաթյա ճաղերը, փշրեց ապակին ու կտրատեց ձեռքերը: Երբ պահախմբի սպան՝ իր խումբն ու բանալիներն առած, վազեվազ եկավ և հրամայեց բացել բանտախուցը՝ մոլեգնածի վրա հարձակվելու և կապկպելու համար, պարզվեց, որ սա ուժեղագույն սպիտակ տենդի մեջ է: Նրան տեղափոխեցին տուն՝ մայրիկի մոտ: Ամեն ինչ միանգամից պարզվեց: Մեր երեք բժիշկներն էլ կարծիք հայտնեցին, որ դրանից երեք օր առաջ նույնպես հիվանդը կարող էր արդեն լինել ասես զառանցանքի մեջ ու թեև, ըստ երևույթին, տիրապետում էր գիտակցությանը և խորամանկությանը, բայց ոչ առողջ մտքին ու կամքին, ինչ, ի դեպ, հաստատվում էր նաև փաստերով: Ստացվում էր այդպիսով, որ Լիպուտինն ամենքից շուտ է կռահել: Իվան Օսիպովիչը՝ նրբանկատ և զգայուն մի մարդ, շատ ճնշվեց, բայց հետաքրքիր է, որ նա նույնպես, ուրեմն, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին համարում էր ամեն մի խելահեղ արարքի ընդունակ՝ կատարյալ գիտակցված վիճակում: Ակումբում նմանապես ամաչեցին և զարմանում էին, թե ինչպես բոլորը չեն նկատել փիղը և աչքաթող արել բոլոր այդ հրաշքների միակ հնարավոր բացատրությունը: Անշուշտ, երևան եկան նաև հոռետեսներ, բայց երկար չդիմացան:

Nicolas-ը պառկեց ավելի քան երկու ամիս: Մոսկվայից հայտնի բժիշկ հրավիրվեց՝ կոնսիլիումի համար: Ամբողջ քաղաքն այցելեց Վարվառա Պետրովնային: Նա ներեց: Ամառնամուտին, երբ Nicolas-ը լիովին արդեն ապաքինվեց և առանց մի առարկության համաձայնեց մայրիկի՝ Իտալիա մեկնելու առաջարկությանը, մայրն էլ խնդրեց, որ հրաժեշտի այցելություններ անի բոլորին և որքան հնարավոր է և ուր հարկն է

ներողություն խնդրի: Nicolas-ը մեծ հաճույքով համաձայնեց: Ակումբում հայտնի եղավ, որ նա Պավել Պավլովիչ Գազանովի հետ շատ նուրբ բացատրություն է ունեցել նրա տանը, որից միանգամայն գոհ է մնացել տանտերը: Այցելություններով շրջելիս Nicolas-ը շատ էր լուրջ և փոքր-ինչ նույնիսկ մոայլված: Բոլորն ընդունեցին նրան, ըստ երևույթին, կատարյալ կարեկցանքով, բայց բոլորն էլ, չգիտես ինչու, շփոթվում էին և ուրախ էին, որ նա գնում է Իտալիա: Իվան Օսիպովիչը նույնիսկ արտասովեց, բայց չգիտես ինչու, վերջին հրաժեշտը տալիս սիրտ չարեց գրկել նրան: Ճիշտ է, մեզանում ոմանք այդպես էլ մնացին վստահ, որ սրիկան պարզապես ծիծաղել է բոլորի վրա, իսկ հիվանդությունը՝ մի ուրիշ բան է: Լիպուտինի մոտ էլ մտավ նա:

— Ասացեք,— հարցրեց նրան,— ինչպե՞ս կարող էիք կռահել նախօրոք, թե ինչ եմ ասելու ձեր խելքի մասին և դրա պատասխանն ապսպրել Ազաֆյային:

— Այնպես,— ծիծաղեց Լիպուտինը,— չէ՞ որ ես էլ ձեզ խելացի մարդ եմ համարում, ուստիև ձեր պատասխանը կարող էի նախապես կռահել:

— Այնուամենայնիվ, հոյակապ գուգադիություն էր: Սակայն կներեք, ուրեմն դուք ինձ խելացի մարդ եք համարել, երբ ուղարկել էիք Ազաֆյային և ո՞չ խելագար:

— Անչափ խելացի և անչափ կշռադատ, այլ միայն ձևացրել եմ, որ իբր հավատում եմ, թե խելքը թոցրել էք... Ասենք, դուք էլ իմ մտքերն այն ժամանակ իսկույն կռահեցիք և Ազաֆյայի միջոցով սրամտության արտոնագիր ուղարկեցիք ինձ:

— Է, այստեղ դուք մի քիչ սխալվում եք, ես իսկապես... առողջ չեի...— մրթմրթաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ խոժոռվելով:— Բա՛, — բղավեց նա,— չլինի՞ իրոք մտածում եք, որ ես ընդունակ եմ հարձակվել մարդկանց վրա՝ խելքս լրիվ գլուխս: Իսկ ինչի՞ համար:

Լիպուտինը ծոմովեց ու չկարողացավ պատասխանել: Nicolas-ը թեթևակի գունատվեց կամ այդպես միայն թվաց Լիպուտինին:

— Համենայն դեպս, մտքերի շատ զվարճալի դասավորություն ունեք,— շարունակեց Nicolas-ը,— Ազաֆյային էլ, անշուշտ, հասկանում եմ, ուղարկել էիք ինձ հայիոյելու:

— Է, հո մենամարտի չեի՞ կանչելու ձեզ:

— Ահ, հա՛, հա՛: Կարծեմ, ինչ-որ բան լսել եմ, որ մենամարտեր դուք չեք սիրում...

— Ֆրանսերենից ի՞նչ կարիք կա թարգմանելու,— նորից ծոմովեց Լիպուտինը:

— Ժողովրդականությա՞նն եք հարում:

Լիպուտինն ավելի ծոմովեց:

— Բա՛, բա՛, ի՛նչ եմ տեսնում,— բղավեց Nicolas-ը, սեղանին, ամենաերևացող տեղում հանկարծ նկատելով Կոնսիդերանի հատորը:— Եվ հո Ֆուրյեական չե՞ք արդյոք: Ինչ ասես, կլինի: Արդյոք սա այն թարգմանությունը չէ՞ ֆրանսերենից,— ծիծաղեց նա՝ մատներով խփելով գրքին:

— Ոչ, սա թարգմանություն չէ ֆրանսերենից,— մի տեսակ նույնիսկ չարությամբ վրա բերեց Լիպուտինը,— այս թարգմանությունը համաշխարհային-մարդկային լեզվից է, միայն ֆրանսերենը հո չէ: Համաշխարհային-մարդկային սոցիալական հանրապետության և ներդաշնակության լեզվից, ահա թե ինչ: Մենակ ֆրանսերենը հո չէ...

— Փուհ, գրողը տանի, բայց այդպիսի լեզու չկա ամենին,— շարունակեց ծիծաղել Nicolas-ը:

Երբեմն նույնիսկ մանրուքը բացառապես ու տևական ժամանակ ապշեցնում է ուշադրությունը: Պարոն Ստավրոգինի մասին գլխավոր ամբողջ խոսքն առջևում է, բայց հիմա նշեմ, հանուն զվարճության, որ մեր քաղաքում անցկացրած ամբողջ ժամանակաընթացքում, բոլոր տպավորություններից ամենահստակը նրա հիշողության մեջ դաջվել էր նահանգային մանր աստիճանավորիկի, խանդոտ և ընտանեկան կոպիտ բռնակալի, կծծի և վաշխառու մեկի աննշմար ու համարյա թե ստոր մարդու կերպարանքը, որը ճաշի մնացորդներն ու մոմի կիսայրուկները փակի տակ էր պահում, միաժամանակ, Աստված գիտի, թե ի՞նչ ապագա «սոցիալական ներդաշնակության» մոլի աղանդավոր էր, որը գիշերները ցնձագին հրճվում էր՝ ապագա ֆալանստերայի^[13] երևակայական պատկերների առաջ, ինչի մերձավորագույն իրականացմանը Ռուսաստանում ու մեր նահանգում հավատում էր, ինչպես սեփական գոյությանը: Եվ դա այնտեղ, ուր հենց ինքը հավաքել ու իրեն «տնակ» էր գնել, ամուսնացել երկրորդ անգամ ու փող վերցրել կնոջից, ուր գուցեև հարյուր վերստ շրջանագծով չկար մի մարդ, առաջինը հենց իրենից սկսած, որը գոնե սոսկ արտաքինապես նման լիներ «համաշխարհային-համամարդկային սոցիալական հանրապետության և ներդաշնակության» ապագա անդամի:

«Աստված գիտե, թե ինչպես են այդ մարդիկ սարքվում»,— մտածում էր Nicolas-ը տարակուսած՝ երբեմն վերհիշելով անսպասելի ֆուրյեականին:

IV

Մեր արքայազնը ճանապարհորդեց ավելի քան երեք տարի, այնպես որ քաղաքում նրա մասին համարյա մոռացան: Իսկ մեզ հայտնի էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի միջոցով, որ նա ոտքի տակ է տվել ամբողջ Եվրոպան, եղել է նույնիսկ Եգիպտոսում ու անցել Երուսաղեմ, հետո մի տեղ Իսլանդիա գնացող ինչ-որ գիտական արշավախմբի պոչից կպել և իսկապես եղել է Իսլանդիայում: Հայտնում էին նաև, որ մի ձմեռ դասախոսություններ է լսել գերմանական ինչ-որ համալսարանում: Նա քիչ էր գրում մորը՝ կես տարին մեկ, նույնիսկ ավելի հազվադեպ, բայց Վարվառա Պետրովնան չէր բարկանում ու չէր դառնանում: Որդու հետ մեկ անգամ հաստատված հարաբերությունները նա ընդունել էր անտրտունջ և հնազանդ, բայց, հարկավ, այդ երեք տարվա մեջ ամեն օր անհանգստանում էր, կարոտում և երագում իր Nicolas-ի մասին շարունակ: Ոչ երազանքները, ոչ տրտունջները չէր հայտնում ոչ ոքի: Նույնիսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչից, ըստ երևույթին, փոքր-ինչ հեռացավ: Իր վերաբերյալ ինչ-ինչ ծրագրումներ էր կազմում ու կարծում եմ, ավելի ժլատ դարձավ նախկինից, ավելի շատ սկսեց կուտակել և զայրանալ Ստեպան Տրոֆիմովիչի՝ թղթախաղում տարվածների վրա:

Վերջապես, այս տարվա ապրիլին նամակ ստացավ Փարիզից, իր մանկության ընկերուհի՝ գեներալի կին Պրասկովյա Իվանովնա Դրոգոզովայից: Իր նամակում

Պրասկովյա Իվանովնան, ում հետ Վարվառա Պետրովնան արդեն ութ տարի չէր հանդիպել և նամակագրություն չուներ, տեղեկացրել էր ընկերուհուն, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մոտիկից ծանոթացել է իրենց տան հետ ու մտերմացել Լիզայի (նրա միակ դստեր) հետ և մտադիր է ամռանն ուղեկցել իրենց Շվեյցարիա, Vernes-Montreux, չնայած այն բանին, որ ներկայումս Փարիզում գտնվող կոմս Կ.-ի (Պետերբուրգում բավական ազդեցիկ անձնավորություն) ընտանիքում հարազատ որդու պես է ընդունված, այնպես որ համարյա թե ապրում է կոմսի մոտ: Նամակը կարճ էր և հստակ բացահայտում էր նպատակը, թեև վերոհիշյալ փաստերից բացի, որևէ հետևություն չէր բովանդակում: Վարվառա Պետրովնան երկար չմտածեց, վայրկենապես վճռեց ու պատրաստվեց, իր հետ վերցրեց սանուհուն՝ Դաշային (Շատովի քրոջը) և ապրիլի կեսերին մեկնեց Փարիզ, ապաև Շվեյցարիա: Վերադարձավ հուլիսին, մենակ, Դաշային թողած Դրոգդովների մոտ: Իսկ իրենք՝ Դրոգդովները, նրա բերած տեղեկությամբ, խոստացել էին մեզ մոտ երևալ օգոստոսի վերջին:

Դրոգդովները նույնպես մեր նահանգի կալվածատերեր էին, սակայն գեներալ Իվան Իվանովիչի (Վարվառա Պետրովնայի նախկին մտերիմն ու ամուսնու պաշտոնակիցը) ծառայությունը մշտապես խանգարում էր նրանց՝ երբևէ գալ իրենց հոյակապ կալվածքը: Իսկ գեներալի մահից հետո, որ անցյալ տարի եղավ, անսփոփ Պրասկովյա Իվանովնան դստեր հետ մեկնեց արտասահման, իմիջիայլոց, նաև խաղողաբուծությունից օգտվելու մտադրությամբ, ինչը ենթադրում էր կատարել Vemes-Moritreux-ում, ամռան երկրորդ կեսին: Իսկ հայրենիքից վերադառնալուց հետո մտադիր էր բնակություն հաստատել մեր նահանգում ընդմիջտ: Քաղաքում նա մի մեծ տուն ուներ, որը տարիներ ի վեր դատարկվել էր, պատուհանները՝ մեխած: Հարուստ մարդիկ էին: Պրասկովյա Իվանովնան, առաջին ամուսնությամբ տիկին Տուշինան, ինչպես պանսիոնի իր ընկերուհի Վարվառա Պետրովնան, նույնպես անցյալ ժամանակների կապալառուի դուստր էր և նույնպես ամուսնացել էր խոշոր օժիտով: Պաշտոնաթող շտաբս-ռոտմիստր Տուշինն էլ ունևոր մարդ էր ու որոշ ընդունակությունների տեր: Մահանալով, իր յոթնամյա և միակ դստերը՝ Լիզային լավ դրամագլուխ կտակեց: Հիմա, երբ Լիզավետա Նիկոլաննան արդեն քսաներկուսին մոտ էր, համարձակ կարելի էր շուրջ երկու հարյուր հազար ռուբլի միայն սեփական փող վերագրել նրան, էլ չասած այն ունեցվածքը, որը պիտի մնար ժամանակին, մորից հետո, որը երկրորդ ամուսնությունից զավակներ չուներ: Վարվառա Պետրովնան, ըստ երևույթին, շատ գոհ էր իր ուղևորությունից: Նրա կարծիքով, ինքը հասցրել էր պայմանավորվել Պրասկովյա Իվանովնայի հետ բավականաչափ, և գալուն պես ամեն ինչ հայտնեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նույնիսկ շատ սրտազեղ էր նրա հետ, ինչ վաղուց արդեն չէր եղել:

— Ուռա՛,— բացականչեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը և մատներով չրթացրեց:

Նա կատարելապես ցնծում էր, առավել ևս, որ իր ընկերոջից բաժանման ամբողջ ընթացքում չափից ավելի վիատված էր: Մեկնելով արտասահման, Վարվառա

Պետրովնան նույնիսկ հրաժեշտ չէր տվել ինչպես հարկն է և իր ծրագրումների մասին ոչինչ չէր հայտնել «այդ կնկանը», գուցեն երկյուղելով, որ ավել-պակաս դուրս չտա: Այն ժամանակ բարկացած էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա՝ հանկարծակի երևան եկած թղթախաղի նշանակալի պարտքի պատճառով: Բայց դեռևս Շվեյցարիայում սրտով էր զգացել, որ վերադառնալուն պես հարկ է հատուցել լքյալ ընկերոջը, առավել ևս, որ վաղուց արդեն խատորեն էր վարվում նրա հետ: Արագընթաց և խորհրդավոր բաժանումը խոցեց ու քրքրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի երկչոտ սիրտը, և կարծես դիտմամբ, միանգամից վրա հասան նաև այլ տարակուսանքներ: Նրան տանջում էր կարևոր ու վաղեմի դրամական պարտավորություն, որն առանց Վարվառա Պետրովնայի օգնության ոչ մի կերպ չէր կարող բավարարվել: Բացի դրանից, այդ տարվա մայիսին վերջապես ավարտվեց մեր բարի, մեղմաբարո Իվան Օսիպովիչի նահանգապետությունը, նրան փոխարինեցին, նույնիսկ անախորժություններով: Ապա, Վարվառա Պետրովնայի բացակայությամբ, տեղի ունեցավ մեր նոր պետի՝ Անդրեյ Անտոնովիչ ֆոն Լեմբկեի մուտքը, ինչի հետ մեկտեղ, անմիջապես սկսվեց մեր նահանգային ամբողջ հասարակության վերաբերմունքի նկատելի փոփոխությունը Վարվառա Պետրովնայի, նշանակում է՝ նաև Ստեպան Տրոֆիմովիչի նկատմամբ: Ծայրահեղ դեպքում, նա արդեն հասցրել էր հավաքել մի քանի տհաճ, թեև արժեքավոր դիտարկումներ և կարծես թե շատ էր երկնչում մենակ, առանց Վարվառա Պետրովնայի: Հուզմունքով կասկածում էր, որ իր մասին արդեն մատնել են նոր նահանգապետին, որպես վտանգավոր մարդու: Հաստատապես իմացել էր, որ մեր տիկնանցից ոմանք մտադրվել էին դադարեցնել այցելությունները Վարվառա Պետրովնային: Ապագա նահանգապետուհու մասին (ում մեզ մոտ սպասում էին միայն աշնանամուտին) կրկնում էին, որ թեև լսել են, թե գոռոզ կին է, բայց փոխարենը՝ իսկական արիստոկրատուհի է և ոչ թե «ինչ-որ մեր խեղճուկրակ Վարվառա Պետրովնա»: Բոլորին ինչ-որ տեղից հայտնի էր հավաստի և մանրամասերով, որ նոր նահանգապետուհին և Վարվառան Պետրովնան ժամանակին հանդիպել են բարձր հասարակության մեջ և բաժանվել թշնամաբար, այնպես որ տիկին ֆոն Լեմբկեի մասին սոսկ հիշատակումն իբր Վարվառա Պետրովնայի վրա հիվանդագին տպավորություն պիտի գործի: Վարվառա Պետրովնայի առույգ ու հաղթական տեսքը, արհամարհական անտարբերությունը, որով նա ունկնդրեց մեր տիկնանց կարծիքների և հասարակության հուզմունքների մասին, հարություն տվեցին երկյուղած Ստեպան Տրոֆիմովիչի ընկճված հոգուն և ակնթարթորեն ուրախացրին նրան: Առանձնահատուկ, բերկրալի-հաճոյական հումորով նա սկսեց նկարագրել նոր նահանգապետի գալուստը:

— Ձեզ, *excellente ami*^[14], անկասկած հայտնի է,— ասում էր նա՝ սեթևեթանքով և պճնամոլաբար ձգելով բառերը,— թե ինչ ասել է կառավարիչ՝ ընդհանրապես և ինչ ասել է ռուս կառավարիչ, այսինքն՝ նորաթուխ, նոր նշանակված... *Ces interminables mots russes*^[15]... Բայց հազիվ թե կարողանայիք գիտնալ գործնականում, թե ի՞նչ է նշանակում վարչական զմայլանք և հատկապես ի՞նչ է դա:

— Վարչական զմայլա՞նք: Չգիտեմ՝ ինչ է դա:

— Ասել է թե... Vous savez, chez nous... En un mot^[16], ամենավերջին ոչնչությանը դրեք երկաթուղու ինչ-որ ողորմելի տոմսերի վաճառքի վրա, և այդ ոչնչությունը տեղնուտեղն իրեն իրավունք կվերապահի մեզ նայել Յուպիտերի պես, երբ մոտենաք տոմս վերցնելու, pour vous montrer son pouvoir^[17]: «Հապա, մի ցույց տամ իմ իշխանությունը քեզ վրա...»: Եվ դա նրանց վարչական գմայլանքի է հասցնում... En un mot, ես նոր եմ կարդացել, որ մեր արտասահմանյան եկեղեցիներից մեկում մի սարկավագ,— mais s'est très curieux^[18],— եկեղեցուց վոնդել է, այսինքն՝ տառացիորեն վոնդել է անգլիական հոյակապ մի ընտանիք, les dames charmantes^[19], մեծպապյան ժամերգությունից անմիջապես առաջ՝ vous savez ces chants et le livre de Job^[20]... սուկ այն պատրվակով, թե «ռուսական եկեղեցիներում օտարերկրացիների թրև գալը մի կարգ չէ և որ թող գան նշանակված ժամին...», ու հասցրել է ուշագնացության... Այդ փոքրավորը եղել է վարչական գմայլանքի նոպայի մեջ, et il a montré son pouvoir^[21]...

— Եթե կարող եք, կրճատ ասեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

— Պարոն ֆոն Լեմբկեն հիմա գնացել է շրջելու նահանգում: En un mot, այդ Անդրեյ Անտոնովիչը, թեև ուղղափառ հավատքի ռուսական գերմանացի է և նույնիսկ՝ այս մեկը զիջեմ իրեն, շատ գեղեցկատես տղամարդ է, քառասուն տարեկան կլինի...

— Որտեղի՞ց գտաք, թե գեղեցկատես է: Ոչխարի աչքեր ունի:

— Վերին աստիճանի: Բայց թող այդպես լինի, ես զիջում եմ մեր տիկնանց կարծիքին...

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, անցնենք առաջ, խնդրում եմ ձեզ: Ի դեպ, կարմիր փողկապ եք կրում, վաղո՞ւց արդյոք:

— Ես... միայն այսօր...

— Իսկ ձեր զբոսանքն անո՞ւմ եք... Ամեն օր վեցը վերստ քայլո՞ւմ եք, ինչպես բժիշկներն են հանձնարարել:

— Չե... ոչ միշտ;

— Այդպես էլ գիտեի: Շվեյցարիայում դեռևս կանխագգում էի,— բորբոքված բղավեց նա:— Հիմա արդեն ոչ թե վեցական, այլ տասնական վերստ կքայլեք: Դուք սարսափելի անկում եք ապրել, սարսափելի, սարսափելի: Ոչ թե ծերացել եք դուք, այլ զառամել... դուք ինձ ապշեցրիք, երբ ձեզ տեսա գալուց, չնայած ձեր կարմիր փողկապին... quelle idée rouge^[22]: Շարունակեք ֆոն Լեմբկեի մասին, եթե իսկապես ասելիք ունեք, ու ավարտեք երբևէ, խնդրում եմ ձեզ, ես հոգնած եմ:

— En un mot, ես ուզում էի հենց նոր ասել, որ դա քառասուն տարեկան հասակում սկսող այն կառավարիչներից է, որոնք մինչև քառասունը ողորմելի վիճակ են քարշ տվել և հետո միանգամից մարդամեջ ելել հանկարծակի ձեռք բերած կնոջ կամ որևէ այլ, ոչ պակաս հանդուգն միջոցով... Այսինքն, նա հիմա գնացել է... այսինքն, ուզում եմ ասել, որ իմ մասին տեղնուտեղը փսփսացել են երկու ականջին, որ ես

երիտասարդությանն այլասերող եմ և նահանգային անաստվածության սերմանող...
Նա իսկույն սկսել է տեղեկանալ:

— Ճշմարիտ է արդյոք:

— Ես նույնիսկ միջոցներ եմ ձեռնարկել: Երբ ձեր մասին «գե-կուցել» են, թե դուք
«կառավարել եք նահանգը», vous savez^[23], նա թույլ է տվել իրեն արտահայտվել, թե
«նման բան այլևս չի լինի»:

— Այդպես էլ ասե՞լ է:

— Որ «նման բան այլևս չի լինի» և avec cette morgue^[24]... Տիկնոջ՝ Յուլիա
Միխայլովնայի տեսքին կարծանանանք այստեղ, օգոստոսին, ուղիղ Պետերբուրգից:

— Արտասահմանից: Մենք այնտեղ տեսնվել ենք:

— Vraiment?^[25]

— Փարիզում և Շվեյցարիայում: Նա ազգական է գալիս Դրոզդովներին:

— Ազգակա՞ն: Ի՞նչ հոյակապ զուգադիպություն: Ասում են, պատվասեր է... և իբր
մեծ կապե՞ր ունի:

— Դատարկ բան է, մանր-մունր կապեր: Մինչև քառասունհինգ տարեկան տանը
մնացած նստել է առանց կոպեկի, իսկ հիմա իր ֆոն Լեմբկեին է ճանկել և, անշուշտ,
ամբողջ նպատակը նրան մարդամեջ մտցնելն է: Երկուսն էլ բանասարկու են:

— Ասում են, երկու տարով մե՞ծ է ամուսնուց:

— Հինգ: Նրա մայրը Մոսկվայում շեմս էր մաշում, Վսեվոլոդ Նիկոլանիչի
ժամանակ, իմ պարահանդեսներին գալ էր խնդրում, ինչպես ողորմածություն: Իսկ
պատահում էր, ամբողջ գիշեր մենակ նստում էր անկյունում՝ առանց պարելու՝ իր
փիրուգե ճանճը ճակատին, այնպես որ ժամը երեքին, սոսկ խղճահարությունից,
առաջին պարընկերն էի ուղարկում նրան: Այն ժամանակ քսանհինգ տարեկան էր
արդեն, իսկ նրան, աղջնակի պես, կարճփեշ հագուստով էին դուրս բերում: Նրանց
տուն թողնելը դառնում էր անվայել:

— Այդ ճանճը ճիշտ կարծես տեսնում եմ:

— Ես ձեզ ասում եմ, տեղ հասա, թե չէ, խարդավանքի դեմ առա: Դուք նոր
կարդացիք Դրոզդովայի նամակը, չե՞, ավելի պարզ ի՞նչ կարող էր լինել: Իսկ ի՞նչ եմ
տեսնում: Ինքը՝ այդ հիմար Դրոզդովան,— նա միշտ էլ միայն հիմար է եղել,—
հանկարծ ինձ է նայում հարցական՝ իբր, ինչի՞ համար եմ եկել: Կարող եք
պատկերացնել, թե ինչպես էի զարմացած: Տեսնեմ, այդտեղ պոչ է խաղացնում այդ
Լեմբկեն, նրա հետ է նաև զարմիկը՝ ծերուկ Դրոզդովի ազգականը, ամեն ինչ պարզ էր:
Անկասկած, մի ակնթարթում ամեն ինչ տեղը գցեցի և Պրասկովյան հիմա նորից իմ
կողմն է, բայց խարդավա՞նքը, խարդավա՞նքը:

— Ինչը դուք, սակայն, հաղթահարեցիք: Օ՛, դուք Բիսմարկն եք:

— Բիսմարկ չլինելով, այդուհանդերձ, ես ընդունակ եմ տեսնել կեղծությունն ու հիմարությունը, ուր էլ հանդիպեմ: Լեմբկեն կեղծություն է, իսկ Պրասկովյան՝ հիմարություն: Հազվադեպ եմ հանդիպել առավել թառամած կնոջ, ավելացրած, որ ոտքերն են ուռել, ավելացրած՝ բարի է: Ի՞նչը կարող է ավելի հիմար լինել, քան հիմար բարեսիրտը:

— Չարասիրտ հիմարը, *ma bonne ami*^[26], չարամիտ հիմարն ավելի է հիմար,— վսեմությամբ առարկեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Գուցեն իրավացի եք, դուք հիշում եք, չէ՞, Լիզային:

— *Charmante enfant*^[27]:

— Բայց հիմա արդեն *enfant* չէ, այլ կին, և բնավորության տեր կին: Ազնվաշուք և պոռթկուն, ու նրա մեջ սիրում եմ, որ մորը՝ այդ դյուրահավատ հիմարին, չի թողնում ծավալվել: Այդ ազգականի պատճառով քիչ էր մնացել պատմության մեջ ընկնելինք:

— Բա՛, բայց չէ որ նա իրոք ամեննին էլ ազգական չէ Լիզավետա Նիկոլանային... Չլինի՞, հույսեր է փայփայում:

— Գիտեք, նա երիտասարդ սպա է, շատ սակավախոս, նույնիսկ համեստ: Ես միշտ ցանկանում եմ արդարացի լինել: Ինձ թվում է, որ նա անձամբ դեմ է այդ խարդավանքին և ոչինչ չի կամենում, իսկ խաղեր անողը միայն տիկին Լեմբկեն էր: Շատ էր հարգում Nicolas-ին: Դուք հասկանում եք, ամեն ինչ կախված է Լիզայից, բայց ես նրան թողել եմ Nicolas-ի հետ գերազանց հարաբերությունների մեջ և նա ինքն է խոստացել անպայման մեզ մոտ գալ նոյեմբերին: Նշանակում է, այստեղ խարդավանում է միայն տիկին Լեմբկեն, իսկ Պրասկովյան սոսկ կույր կին է: Հանկարծ ինձ ասում է, թե իմ բոլոր կասկածանքները երևակայություն են, ես էլ հենց երեսին պատասխանեցի, որ ինքն անխելք է: Պատրաստ եմ Ահեղ դատաստանին հաստատել: Եվ եթե Nicolas-ի խնդիրքները չլինեին, որ թողնեմ որոշ ժամանակով, ապա ես չէի հեռանա այնտեղից՝ չբացահայտելով այդ կեղծավոր կնոջը: Nicolas-ի միջոցով կոմս Կ.-ին էր հաճոյանում, նա ուզում էր մորից որդուն բաժանել: Սակայն Լիզան մեր կողմից է, իսկ Պրասկովյայի հետ ես պայմանավորվել եմ: Դուք գիտե՞ք, որ Կարմազինովն ազգական է նրան:

— Ինչպե՞ս: Տիկին ֆոն Լեմբկենին ազգակա՞ն:

— Է հա, նրան: Հեռավոր:

— Նովելի՞ստ Կարմազինովը:

— Է հա, գրողը, ի՞նչ եք զարմանում: Իհարկե, նա ինքն իրեն մեծ է համարում: Փքված անասո՛ւնը: Նրա հետ միասին են գալու, իսկ հիմա նրանով է այնպես զբաղված: Տիկինը մտադիր է ինչ-որ բան հիմնել այստեղ, ինչ-որ գրական հավաքույթներ: Կարմազինովը մեկ ամսով է գալու, վերջին կալվածքն այստեղ վաճառել է ուզում: Քիչ էր մնացել նրան հանդիպելի Շվեյցարիայում և շատ չէի ուզում, որ դա լինի: Ի դեպ, հուսով եմ, ինձ հո կարծանացնի իր ծանոթությանը: Հնում ինձ

նամակներ է գրել, մեր տանը եղել: Ես կցանկանայի, որ դուք ավելի լավ հագնվեիք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, օրըստօրե այնքան փնթի եք դառնում... Օ, ինչպես եք ինձ տանջում: Ի՞նչ եք հիմա կարդում:

— Ես... ես...

— Հասկանում եմ: Առաջվա պես՝ մտերիմներ, առաջվա պես՝ կերուխումներ, ակումբ ու թղթախաղ և աթեիստի համբավ: Ինձ այդ համբավը դուր չի գալիս, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Ես չեի կամենա, որ ձեզ աթեիստ կոչեն, առանձնապես հիմա չեի կամենա: Ես առաջ էլ չեի կամենում, որովհետև չէ որ այդ ամենը սոսկ դատարկաբանություն է: Պետք է վերջապես ասել:

— Mais, ma chère^[28]...

— Լսեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, գիտական բոլոր հարցերում, իհարկե, ես անկիրթ եմ ձեր առաջ, բայց որ գալիս էի այստեղ, շատ մտածեցի ձեր մասին: Եվ եկա մի համոզման:

— Իսկ ի՞նչ համոզման:

— Այն, որ միայն ես ու դուք չենք աշխարհում բոլորից խելացի, մեզնից խելոքներն էլ կան:

— Թե սրամիտ է, թե դիպուկ: Ավելի խելոքները կան, նշանակում է, կան և ավելի իրավացիները, ուրեմն, մենք էլ կարող ենք սխալվել, այդպես չէ՞: Mais, ma bonne ami, ընդունենք, թե սխալվեմ, բայց չէ՞ որ ունեմ ազատ խղճի իմ համամարդկային, հավերժական, վերին իրավունքը: Ունե՞մ արդյոք իրավունք չլինել շատ բարեպաշտ և մոլեկրոն, եթե դա եմ ուզում, իսկ դրա համար, բնականաբար, զանազան պարոնների ատելին լինել հուր հավիտենական: Et puis, comme on trouve toujours plus de moines que de raison^[29], և քանի որ կատարելապես համաձայն եմ դրան...

— Ինչպե՞ս, ինչպե՞ս ասացիք:

— Ես ասացի՝ on trouve toujours plus de moines que de raison, և քանի որ ես դրան...

— Դա հաստատ ձերը չէր, հաստատ ինչ-որ տեղից վերցրե՞լ էիք:

— Սա Պասկալն է ասել:

— Այդպես էլ մտածեցի... որ ձերը չէ: Ինչո՞ւ դուք երբեք այդպես չեք ասում, այդպես կարճ ու դիպուկ, այլ միշտ ձգում եք երկա ր-երկա ր: Դա շատ ավելի լավ էր, քան քիչ առաջվա վարչական զմայլանքի մասինը...

— Ma foi, chère^[30]... ինչո՞ւ: Նախ, որովհետև հավանորեն Պասկալը չեմ այնուամենայնիվ, et puis^[31]... Երկրորդը, մենք՝ ռուսներս, ոչինչ չենք կարողանում մեր լեզվով ասել... Համենայն դեպս, մինչ այժմ դեռ ոչինչ չենք ասել...

— Հը՛մ: Գուցեն դա ճիշտ չէ: Համենայն դեպս, դուք կգրառեիք և կհիշեիք այդ խոսքերը, գիտեք, խոսակցության ժամանակ... Ախ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ես ձեզ հետ լրջորեն, լրջորեն խոսելու էի գալիս:

— Chère, chère amie^[32].

— Հիմա, երբ բոլոր այդ Լեմբկենները, այդ Կարմագինովները... Օ՛, տեր Աստված, Ինչքա՛ն եք իջել: Օ՛, ինչպես եք ինձ տանջում... Ես կցանկանայի, որ այդ մարդիկ հարգանք զգային ձեր հանդեպ, որովհետև նրանք ձեր մի մատը, ձեր ճկույթը չարժեն, իսկ դո՞ւք ինչպես եք ձեզ պահում: Ի՞նչ են տեսնելու նրանք: Ի՞նչ եմ ցույց տալու նրանց: Փոխանակ ազնվակերպ կանգնած մնալու որպես վկայություն, ձեզնով շարունակելու օրինակը, դուք ձեզ շրջապատում եք ինչ-ինչ ստահակներով, ձեռք եք բերել անհնարին ինչ-որ սովորություններ, դուք թռչնել եք, չեք կարող յուր գնալ առանց խմիչքի և խաղաթղթերի, միայն ու միայն Պոլ դը Կոկ եք կարդում ու ոչինչ չեք գրում, երբ այնտեղ նրանք բոլորը գրում են, ձեր ամբողջ ժամանակը գնում է շաղակրատանքի վրա: Մի՞թե կարելի է, թույլատրելի է ընկերանալ այնպիսի մի սրիկայի հետ, ինչպիսին ձեր անբաժան Լիպուտինն է:

— Իսկ ինչո՞ւ է իմը և անբաժան,— երկչոտ բողոքեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Որտե՞ղ է նա հիմա,— խիստ ու կտրուկ շարունակեց Վարվառա Պետրովնան:

— Նա... նա ձեզ անսահման հարգում է և գնացել է Ս.-կ՝ մորից մնացած ժառանգությունը ստանալու:

— Կարծեմ թե նրա բան ու գործը փող ստանալն է: Իսկ Շատո՞վը: Էլի նո՞ւյնն է:

— Irascible, mais Bon^[33]:

— Տանելչեմ կարող ձեր Շատովին, թե չար է, թե իր մասին մեծ կարծիքի:

— Ինչպե՞ս էր Դարյա Պավլովնայի առողջությունը:

— Դաշայի մասի՞ն եք հարցնում: Այդ ի՞նչ է անցել ձեր մտքով,— հետաքրքրությամբ նրան նայեց Վարվառա Պետրովնան:— Ողջ և առողջ է, Դրոգդովների մոտ թողեցի... Շվեյցարիայում ձեր որդու մասին բաներ լսեցի, վատ բաներ, ոչ լավ:

— Oh, c'est une histoire bien bête! Je vous attendais, ma bonne amie, pour vous raconter...^[34]

— Բավական է, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, դադար տվեք, տանջվեցի: Կհասցնենք կուշտ խոսել, հատկապես վատ բաներից: Դուք սկսել եք թուք շաղ տալ ծիծաղելիս, դա արդեն մի տեսակ զառամյալություն է: Եվ ի՞նչ տարօրինակ եք սկսել հիմա ծիծաղել... Աստված իմ, ինչքա՛ն գեշ սովորություններ եք կուտակել: Կարմագինովը ձեզ մոտ չի գա: Իսկ այստեղ, առանց դրա էլ ուրախ են ամեն ինչի համար: Դուք հիմա ամբողջովին ի հայտ եք բերել ձեզ: Է, բավական է, բավական, հոգնեցի: Վերջապես, կարելի է, չէ՞, խնայել մարդուն:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը «խնայեց մարդուն», բայց հեռացավ շփոթմունքի մեջ:

V

Մեր բարեկամը քիչ գեշ սովորություններ չէր ձեռք բերել, հատկապես վերջին ժամանակներս: Նա նկատելի և արագ անկում էր ապրել և իրավ, դարձել էր փնթի: Ավելի շատ էր խմում, ավելի լալկան ու նյարդերից թույլ էր դարձել, չափից ավելի զգայուն՝ գեղեցիկի հանդեպ: Դեմքը ստացել էր անսովոր արագ փոփոխվելու տարօրինակ ունակություն, ասենք, ամենահանդիսավոր արտահայտությունից ամենածիծաղելի և նույնիսկ հիմար: Չէր դիմանում մենության և շարունակ ծարավի էր, որ շուտափույթ զբաղեցնեն իրեն: Հարկ էր նրան անպայման պատմել մի որևէ բամբասանք, քաղաքային անեկդոտ, ըստ որում, ամեն օր՝ նորը: Իսկ եթե երկար ժամանակ ոչ ոք չէր գալիս, նա տխրամած թափառում էր սենյակներում, մոտենում պատուհանին, մտազբաղ ծամծմում շրթունքները, խոր հոգոցներ հանում, իսկ վերջում համարյա թե նվնվում: Շարունակ ինչ-որ բան էր կանխազգում, անսպասելի, անխուսափելի ինչ-որ բանից վախենում էր, դարձել էր երկչոտ, մեծ ուշադրություն սկսել դարձնել երազներին:

Այդ ամբողջ օրն ու երեկոն չափազանց տխուր անցկացրեց նա, մարդ ուղարկեց՝ ինձ կանչելու, շատ էր հուզվում, երկար խոսեց, երկար պատմեց, բայց ամեն ինչ բավականին չկապակցված: Վարվառա Պետրովնան վաղուց արդեն գիտեր, որ նա ինձնից ոչինչ չի թաքցնում: Ինձ թվաց վերջապես, որ նրան մտահոգում է առանձնահատուկ և այնպիսի մի բան, ինչ թերևս ինքը նույնպես պատկերացնել չէր կարողանում: Նախկինում սովորաբար, երբ հանդիպում էինք երկուսով և նա սկսում էր ինձ գանգատվել, համարյա միշտ, որոշ ժամանակ անց, շիշ էր բերվում ու շատ ավելի մխիթարական դառնում: Այս անգամ խմիչք չկար և նա, ըստ երևույթին, զսպում էր խմիչքի ուղարկելու քանիցս առաջացած ցանկությունը:

— Եվ ինչի՞ է նա շարունակ բարկանում,— բռպեն մեկ երեխայի պես տրտնջում էր նա:— Tous les hommes de génie et de progrès en Russie étaient, sont et se sont toujours des խաղամուկները, et des հարբեցողները, qui boivent en capoi...^[35] իսկ ես դեռ ամենևին էլ այդպիսի խաղամուկ չեմ ու այդպիսի հարբեցող... Հանդիմանում է, թե ինչո՞ւ ոչինչ չեմ գրում: Տարօրինակ միտք է... Ինչի՞ համար եմ պառկում: Դուք, ասում է, պետք է կանգնեք «որպես օրինակ և կշտամբանք»: Mais, entre nous soit dit^[36], իսկ ի՞նչ պիտի անի մարդը, որին կանխանշված է կանգնել, «որպես կշտամբանք», եթե չպառկի, գիտե՞՞ արդյոք նա դա:

Եվ վերջապես, ինձ համար պարզվեց այն գլխավոր, առանձնահատուկ տրտմությունը, որ այնպես կպել ու տանջում էր նրան այս անգամ: Այդ երեկո քանիցս մոտեցավ հայելուն ու երկար կանգնեց դրա առաջ: Ի վերջո, հայելուց դարձավ ինձ և մի տեսակ հուսալքությամբ արտաբերեց.

— Mon cher, je suis un^[37] ընկած մարդ:

Այո, իսկապես, մինչև հիմա, մինչև հենց այդ օրը, նա մշտապես վստահ էր միայն մի բանում, չնայած Վարվառա Պետրովնայի բոլոր «նոր հայացքներին» և բոլոր

«գաղափարների փոփոխմանը», հատկապես, որ ինքը դեռևս հմայիչ է նրա կանացի սրտի համար, այսինքն ոչ միայն որպես հալածական կամ որպես փառապանծ գիտնական, այլ որպես գեղեցիկ տղամարդ: Քսան տարի արմատացել էր նրա մեջ այդ շոյիչ ու հանգստացուցիչ համոզումը, ու գուցե քոլոր համոզումներից նրա համար ամենադժվարինն այդ մեկին հրաժեշտ տալն էր: Կանխագգում էր արդյոք նա այն երեկո, թե մոտ ապագայում ինչ վիթխարի փորձություն է պատրաստվում իրեն:

VI

Հիմա անցնեմ մասամբ զվարճալի այն դեպքի նկարագրությանը, որից էլ իրապես, սկսվում է իմ ժամանակագրությունը:

Օգոստոսի ամենավերջին օրերին վերադարձան նաև Դրոզդովները: Նրանց հայտնվելուն կարճ ընթացքով նախորդեց իրենց իսկ ազգականուհու՝ մեր նոր նահանգապետի տիկնոջ՝ ամբողջ քաղաքի կողմից վաղուց սպասված գալուստը, որն ընդհանրապես հոյակապ տպավորություն գործեց հասարակության վրա: Սակայն բոլոր այդ հետաքրքրական դեպքերի մասին կասեմ հետո, իսկ հիմա կսահմանափակվեմ լոկ նրանով, որ Պրասկովյա Իվանովնան իրեն այնքան անհամբեր սպասող Վարվառա Պետրովնային ամենահոգսաշատ հանելուկը բերեց. Nicolas-ը նրանցից բաժանվել էր դեռևս հուլիսին, և Հռենոսի վրա հանդիպելով կոմս Կ.-ին՝ վերջինիս ու նրա ընտանիքի հետ ուղևորվել Պետերբուրգ (NB. կոմսի երեք դուստրերն էլ հարսնացու էին):

— Լիզավետայից ոչինչ չկորզեցի՝ նրա հպարտության և կամակորության պատճառով,— եզրափակեց Պրասկովյա Իվանովնան,— բայց աչքովս տեսա, որ նրա և Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի միջև ինչ-որ բան կատարվել է: Պատճառները չգիտեմ, բայց կարծում եմ, իմ բարեկամ Վարվառա Պետրովնա, ստիպված կլինեք պատճառների մասին հարցնել ձեր Դարյա Պավլովնայից: Իմ կարծիքով, Լիզան վիրավորված էր: Ուրախ եմ անչափ, որ վերջապես ձեզ եմ բերել ձեր սիրեցյալին ու ձեռքից ձեռք եմ հանձնում, ուսերիցս քար ընկավ:

Թունալի այս բառերն արտասանվեցին հոյակապ բորբոք-վաճությանմբ: Երևում էր, որ «թոշնած կինը» վաղօրոք է դրանք պատրաստել և նախապես ընթոշխնել դրանց հարուցած էֆեկտը: Սակայն Վարվառա Պետրովնային չէր լինի շվարեցնել սենտիմենտալ էֆեկտներով ու հանելուկներով: Նա խստորեն պահանջեց ամենաստույգ և բավարարող բացատրություններ: Պրասկովյա Իվանովնան անմիջապես մեղմեց տոնը և նույնիսկ ավարտեց նրանով, որ արտասվեց ու ծայր տվեց ամենաբարե-կամական գեղումների: Այդ դյուրաբորբոք, սակայն սենտիմենտալ տիկինը, ճիշտ ինչպես Ստեպան Տրոֆիմովիչը, մշտապես կարիք ուներ իսկական մտերմության և իր դստեր՝ Լիզավետա Նիկոլանայից գլխավորագույն գանգատն այն էր, որ «դուստրն իրեն ընկեր չէ»:

Սակայն նրա բոլոր բացատրություններից և զեղումներից ստույգն այն էր սոսկ, որ, իրոք, Լիզայի և Nicolas-ի միջև ինչ-որ գծություն է եղել, բայց թե ինչ բնույթի էր այդ գծությունը, Պրասկովյա Իվանովնան, ակներևաբար, այս մասին որոշակի պատկերացում կազմել չէր կարողացել: Իսկ Դարյա Պավլովնայի վրա բարդված մեղադրանքներից նա ոչ միայն հրաժարվեց ամենավերջում, այլ նույնիսկ հատկապես խնդրեց ոչ մի նշանակություն չտալ քիչ առաջվա իր խոսքերին, որովհետև ասել էր դրանք «բորբոքված»: Մի խոսքով, ամեն ինչ ստացվում էր շատ անհստակ, անգամ կասկածելի: Ըստ նրա պատմածների, գծությունը սկսվել էր Լիզայի «կամավոր և ծաղրասեր» բնավորությունից, «իսկ հպարտ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, թեև խիստ էր սիրահարված, բայց չկարողացավ տանել ծաղրանքները և ինքն էլ դարձավ ծաղրասեր»:

— Հետո շուտով ծանոթացանք մի երիտասարդի հետ, կարծես, ձեր «պրոֆեսորի» ազգականն է, ազգանունն էլ է նույնը...

— Որդին է, ոչ թե ազգականը,— ուղղեց Վարվառա Պետրովնան: Պրասկովյա Իվանովնան նախկինում էլ երբեք չէր կարողանում հիշել Ստեպան Տրոֆիմովիչի ազգանունը և միշտ «պրոֆեսոր» էր կոչում նրան:

— Է, որդին է, թող որդին լինի, ավելի լավ, իսկ ինձ համար չէ որ միևնույնն է: Սովորական երիտասարդ է, շատ աշխույժ և ազատ, բայց մեջն առանձին ոչինչ չկա: Էհ, այստեղ արդեն Լիզան լավ չվարվեց, երիտասարդին մոտ թողեց իրեն այն հաշվով, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի խանդը հարուցի: Շատ չեմ դատապարտում դա՝ աղջկա արած է, սովորական, նույնիսկ հաճելի: Սենակ թե Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, փոխանակ խանդելու, հակառակը, ինքը մտերմացավ երիտասարդի հետ, ճիշտ կարծես ոչինչ չի տեսնում, կարծես նրա համար մեկ է ամեն բան: Իսկ Լիզան հենց այդ պատճառով էլ պոռթկաց: Երիտասարդն ինչ-որ տեղ մեկնեց շուտով (շատ էր շտապում), իսկ Լիզան սկսեց ամեն հարմար առիթով կպչել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից: Նկատել էր, որ նա երբեմն խոսում է Դաշայի հետ, ու սկսեց կատաղել, այստեղ արդեն իմ կյանքն էլ փչացավ: Բժիշկներն ինձ արգելել էին բարկանալ-հուզվել, ու նրանց այդ գովական լիճն էլ ինձ ձանձրացրեց, միայն ատամներս սկսեցին ցավել, մի տեսակ հողացավ ստացա: Այդ մասին նույնիսկ տպագրում են, որ ժննի լճից ատամները ցավում են՝ այդպիսի հատկություն ունի: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն էլ հանկարծ նամակ ստացավ կոմսուհուց և տեղնուտեղը մեզ մոտից գնաց, մի օրվա մեջ պատրաստվեց: Հրաժեշտ տվեցին նրանք բարեկամաբար, Լիզան էլ, ուղեկցելով նրան, շատ ուրախ ու թեթևամիտ դարձավ, շատ էր քրքջում: Միայն թե շինծու էր ամեն ինչ: Հենց նա գնաց, շատ մտամոլոր դարձավ, բոլորովին դադարեց հիշատակել նրան, ինձ նմանապես չէր թողնում: Ձեզ նույնպես խորհուրդ կտամ, սիրելի Վարվառա Պետրովնա, հիմա Լիզայի հետ այդ նյութի շուրջ ոչինչ չսկսել, միայն գործին կվնասեք: Իսկ եթե լռեք, առաջինն ինքը խոսք կբացի, ավելի շատ բան կիմանաք: Իմ կարծիքով, նորից կմտերմանան, եթե միայն Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չհապաղի գալ, ինչպես խոստացել է:

— Անմիջապես կգրեմ նրան: Եթե ամեն ինչ այդպես է եղել, ապա դատարկ գծությունն է՝ փուչ բան է դա: Դարյային էլ եմ չափից ավելի ճանաչում՝ փուչ բան է:

— Դաշենկայի վերաբերյալ գղջում եմ՝ մեղք արեցի հոգուս: Միմիայն սովորական խոսակցություններ են եղել, այն էլ՝ բարձրաձայն: Բայց ախր այդ ամենն ինձ շատ դառնացրեց, սիրելիս, այն ժամանակ: Լիզան էլ, տես, ինքը մտերմացավ Դաշենկայի հետ նախկին սիրով...

Վարվառա Պետրովնան նույն իսկ օրը գրեց Nicolas-ին և խնդրեց որդուն նշված ժամկետից գոնե մեկ ամիս շուտ գալ: Բայց և այնպես, նրա համար անհստակ ու անհայտ ինչ-որ բան կար այդտեղ: Նա մտորեց ամբողջ երեկոն և ամբողջ գիշերը: «Պրասկովյայի» կարծիքը նրան թվաց չափից ավելի անմեղ և սենտիմենտալ: «Ամբողջ կյանքում Պրասկովյան եղել է չափազանց զգայուն, դեռևս պանսիոնից,— մտածում էր նա,— Nicolas-ն այնպիսին չէ, որ փախչի աղջկա ձեռ առնելուց: Այստեղ ուրիշ պատճառ կա, եթե իսկապես գծությունն եղել է: Այնինչ, այդ սպան այստեղ է, իրենց հետ են բերել, ու նրանց տանն է բնակվում, որպես ազգական: Դարյայի մասին էլ Պրասկովյան շատ շուտ մեղա եկավ, հաստատ մի բան իր մեջ պահեց, չուզեց ասել...»:

Լուսադեմին Վարվառա Պետրովնան ծայրահեղ դեպքում գոնե մեկ տարակուսանք միանգամից լուծելու ծրագիր հասունացրեց՝ իր անսպասելիությամբ հոյակապ ծրագիր: Թե ի՞նչ կար նրա սրտում, երբ այդ ծրագիրն էր կազմում, դժվար է ասել, չեմ էլ հանձն առնի նախապես պարզաբանել բոլոր հակասությունները, որոնցից բաղկացած էր դա: Որպես ժամանակագիր, ես սահմանափակվում եմ սոսկ նրանով, որ ներկայացնում եմ դեպքերը ստուգապես, ճիշտ այնպես, ինչպես կատարվել են, ու մեղավոր չեմ, եթե դրանք անհավանական թվան: Բայց և այնպես, մեկ անգամ էլ պիտի վկայեմ, որ Դաշայի վրա կասկածանքներ չմնացին լուսադեմին, իսկ ավելի ճիշտ՝ երբեք չէին էլ եղել, նրա վրա չափազանց վստահ էր: Եվ մտքով անգամ չէր անցնի, որ իր Nicolas-ը կարող է հրապուրվել իր... «Դարյայով»: Առավոտյան, երբ Դարյա Պավլովնան թեյասեղանի մոտ թեյ էր լցնում, Վարվառա Պետրովնան երկար ու ակնդետ զննում էր նրան, և երեկվանից գուցե արդեն քսաներորդ անգամ վստահաբար ասաց ինքն իրեն.

— Դատարկ բան է ամեն ինչ:

Նկատեց սոսկ, որ մի տեսակ հոգնած տեսք ունի Դաշան և որ նախկինից ավելի սուսուփուս է, ավելի անտարբեր: Թեյից հետո, մեկընդմիջտ ընդունված սովորությամբ, երկուսն էլ նստեցին ձեռագործի: Վարվառա Պետրովնան կարգադրեց իրեն կատարյալ հաշվետվություն տալ արտասահմանյան տպավորությունների, գերազանցապես բնության, բնակիչների, քաղաքների, սովորույթների, նրանց արվեստի, արդյունաբերության մասին, այն ամենի, ինչ հասցրել է նկատել: Ոչ մի հարց Դրոզդովների և Դրոզդովների հետ կյանքի մասին: Դաշան, նստած նրա կողքը՝ աշխատանքային սեղանիկի մոտ, և օգնելով ասեղնագործելուն, արդեն կես ժամ պատմում էր իր համաչափ, միապաղաղ, բայց փոքր-ինչ նվազ ձայնով:

— Դարյա,— հանկարծակի ընդհատեց նրան Վարվառա Պետրովնան,— ոչ մի առանձնահատուկ բան չունե՞ս, ինչի մասին կուզենայիր հայտնել:

— Չէ, ոչինչ,— մի փոքր մտածեց Դաշան և իր պայծառ աչքերով նայեց Վարվառա Պետրովնային:

— Հոգուդ, սրտիդ, խղճիդ վրա՞:

— Ոչինչ,— մեղմաձայն, բայց մի տեսակ մռայլ ու հաստատուն կրկնեց Դաշան:

— Այդպես էլ գիտեի: Իմացիր, Դարյա, ես երբեք չեմ կասկածել քեզ: Հիմա նստիր ու լսիր: Տեղափոխվիր այս աթոռին, դիմացս նստիր, ուզում եմ քեզ ոտից գլուխ տեսնել: Այ, այդպես: Լսիր՝ ուզո՞ւմ ես ամուսնանալ:

Դաշան պատասխանեց հարցական, տևական, իմիջիայլոց, ոչ շատ զարմացած հայացքով:

— Սպասիր, սուս կաց: Նախ և առաջ, տարիքների տարբերություն կա, շատ մեծ, բայց չէ որ դու բոլորից լավ գիտես, թե ինչ փուչ բան է դա: Դու ողջամիտ ես, ու քո կյանքում սխալներ չպետք է լինեն: Իմիջիայլոց, նա դեռևս գեղեցկատես տղամարդ է... Մի խոսքով, Ստեպան Տրոֆիմովիչը, դու նրան միշտ հարգել ես: Հը՞:

Դաշան ավելի հարցական նայեց և այս անգամ ոչ միայն զարմանքով, այլև նկատելիորեն կարմրեց:

— Սպասիր, սուս կաց: Մի շտապիր: Թեև դու փող ունես, իմ կտակի համաձայն, բայց եթե մեռա, ի՞նչ կլինի քեզ հետ, թեկուզ փողերի հետ: Քեզ կխաբեն ու փողերդ կառնեն, ուրեմն՝ կործանված ես: Իսկ նրա հետ կլինես հայտնի մարդու կին: Հիմա նայիր մյուս կողմից, եթե հիմա մեռնեմ, թեև կապահովեմ նրան, ի՞նչ կկատարվի նրա հետ: Իսկ քեզ վրա ես հույս ունեմ: Սպասիր, ես չեմ վերջացրել, նա թեթևամիտ է, ծանրաշարժ, դաժան, եսամոլ, ցածրակարգ սովորություններով, բայց դու նրան գնահատիր նախ և առաջ, այն պատճառով, որ շատ ավելի վատերը կան: Հո չե՞մ ուզում ինչ-որ սրիկայի վրա քեզ սաղացնել, մտքովդ հո նման բան չանցա՞վ: Իսկ գլխավորը, որովհետև ես եմ խնդրում, դրա համար էլ կգնահատես,— հանկարծակի ընդհատեց նա բորբոքված,— լսո՞ւմ ես: Ի՞նչ ես դեմ առել:

Դաշան լուռ էր ու լսում էր:

— Սպասիր, համբերիր դեռ: Նա կնիկ է, բայց չէ որ ավելի լավ է քեզ համար: Իմիջիայլոց, խղճալի կնիկ, նրան բոլորովին չարժեր կին սիրել: Բայց արժե նրան սիրել իր անպաշտպանության համար, և դու սիրիր նրան այդ անպաշտպանության համար: Դու չե՞ որ ինձ հասկանում ես: Հասկանո՞ւմ ես:

Դաշան գլխով արեց՝ հաստատելով:

— Ես այդպես էլ գիտեի, պակաս բան չէի սպասում քեզնից: Նա քեզ կսիրի, որովհետև պարտավոր է, պարտավոր է, նա պետք է քեզ աստվածացնի,— մի ուրիշ տեսակ ճչաց Վարվառա Պետրովնան:— Իսկ իմիջիայլոց, առանց պարտավորության

Էլ նա քեզ կսիրահարվի, չէ որ ես գիտեմ նրան: Բացի դրանից, ես ինքս էլ եմ այստեղ: Մի անհանգստացիր, ես միշտ այստեղ եմ: Նա կսկսի քեզնից գանգատվել, կսկսի քեզ զրպարտել, քո մասին կփսփսա առաջին հանդիպած մեկի հետ, կնվնվա, մշտապես կնվնվա, քեզ նամակներ կգրի մի սենյակից մյուսը, օրեկան երկուական նամակ, բայց և այնպես առանց քեզ չի ապրի, իսկ գլխավորը դա է: Ստիպիր որ քեզ ենթարկվի, չկարողացար ստիպել՝ անխելք ես: Կուգենա կախվել, կսպառնա՝ մի հավատա, միայն ցնդաբանություն է: Մի հավատա, բայց և այնպես, ուշքդ վրադ պահիր, մեկ էլ տեսար, ու կախվեց, այդ պատճառով էլ երբեք մի հասցրու վերջին գծին, և դա ամուսնական կյանքի առաջին կանոնն է: Հիշիր նաև, որ նա բանաստեղծ է: Լսիր, Դարյա, ավելի բարձր երջանկություն չկա, քան իրեն զոհաբերելը: Բացի դրանից, ինձ էլ մեծ հաճույք կպատճառես, իսկ դա գլխավորն է: Մի կարծիր, թե հիմա գլխիցս դուրս տվեցի հիմարավարի, ես հասկանում եմ, ինչ եմ ասում: Ես եսապաշտ եմ, դու էլ եսապաշտ եղիր: Ես քեզ չեմ պարտադրում, ամեն ինչ քո կամքով է, ինչպես ասես, այնպես էլ կլինի: Դե, ի՞նչ ես նստել, մի բան ասա:

— Վարվառա Պետրովնա, չէ որ ինձ համար միևնույնն է, եթե անպայման պիտի ամուսնանալ,— հաստատուն ասաց Դաշան:

— Անպայմա՞ն: Այդ ի՞նչ ես ակնարկում,— խստությամբ և ակնդետ նրան նայեց Վարվառա Պետրովնան:

Դաշան լռում էր՝ ասեղով փորփրելով քարզահը:

— Թեև դու խելացի ես, բայց հիմար բան ասացիր: Թեկուզև ճիշտ է, որ հիմա անպայման մտադիր եմ քեզ ամուսնացնել, բայց դա անհրաժեշտությունից չէ, այլ միայն, որ մտքովս այդպես է անցել, ու մենակ Ստեպան Տրոֆիմովիչի համար: Չլինե՞ր Ստեպան Տրոֆիմովիչը, չէի էլ մտածի հիմա քեզ ամուսնացնել, թեև արդեն քսան տարեկան ես... Դե՞:

— Ինչպես կամենաք, Վարվառա Պետրովնա:

— Ուրեմն, համաձայն ես: Սպասիր, սուս կաց, ո՞ր ես շտապում, ես չեմ վերջացրել: Կտակով քեզ քսանհինգ հազար ռուբլի է նշանակված ինձնից: Պսակից անմիջապես հետո քեզ կտամ: Դրանից ութը հազարը կտաս նրան, այսինքն՝ ոչ թե նրան, այլ ինձ: Նա ութը հազար պարտք ունի, ես էլ կվճարեմ, բայց պետք է իմանա, որ քո փողից եմ տալիս: Յոթը հազարը կմնա ձեռքիդ, դրանից հետո երբեք ոչ մի ռուբլի չտաս իրեն: Նրա պարտքերը չփակես երբեք: Մի անգամ տվեցիր, հետո պրծում չես ունենա: Իմիջիայլոց, ես միշտ այստեղ կլինեմ: Դուք ինձնից ամեն տարի կստանաք հազար երկու հարյուր՝ ապրուստի փող, ավելի տվածի հետ՝ հազար հինգ հարյուր, բացի բնակարանից և ուտելիքից, որոնք իմ կողմից կլինեն, ինչպես հիմա է նա օգտվում: Ծառաները, մենակ ինքներդ կվարձեք: Տարեկան փողը միանգամից կտամ քեզ, ձեռքդ կդնեմ: Բայցև բարի կլինես, երբեմն նրան էլ մի քիչ տուր, թույլատրիր ընկերների մոտ գնալ, շաբաթը մի անգամ, իսկ եթե հաճախակի եղավ, ապա վռնդիր: Բայց ես ինքս այստեղ կլինեմ: Իսկ եթե մեռա, ձեր ապրուստադրամը չի դադարեցվի, մինչև նրա

մահը, լսում ես, մինչև միայն նրա մահը, քանի որ դա նրա ապրուստադրամն է, և ոչ քոնը: Իսկ քեզ, բացի հիմիկվա յոթ հազարից, որը լրիվ քեզ կմնա, եթե ինքդ անխելք չլինես, ևս ութը հազար կտակով կթողնեն: Եվ ինձնից քեզ ավելի ոչինչ չի լինի, պետք է որ իմանաս: Հը՞, համաձայն ես, թե չէ: Վերջապես, մի բառ ասելո՞ւ ես:— Ես արդեն ասացի, Վարվառա Պետրովնա:

— Հիշիր, որ կամքը լրիվ քոնն է, ինչպես ուզես, այնպես էլ կլինի:

— Մենակ թույլ տվեք, Վարվառա Պետրովնա, մի՞թե Ստեպան Տրոֆիմովիչը ձեզ արդեն ինչ-որ բան ասել է:

— Չէ, ոչինչ չի ասել ու չգիտի, բայց... հիմա կսկսի ասել: Նա ակնթարթորեն վեր թռավ ու վրան գցեց իր սև շալը:

Դաշան նորից թեթևակի կարմրեց և հարցական հայացքով նրան էր հետևում: Վարվառա Պետրովնան միանգամից շրջվեց դեպի նա՝ զայրույթից կրակվող դեմքով:

— Անխելք ես,— բազեի պես հարձակվեց նրա վրա,— ապերախտ անխելք: Ի՞նչ է անցնում մտքովդ: Չլինի՞ մտածում ես, որ թեկուզ մի փոքր բանով, թեկուզ այ, այսքանով կվարկաբեկեմ քեզ: Նա ինքը ծնկաչոք կսողա և կխնդրի, նա պիտի երջանկությունից մեռնի, ահա թե ինչպես կդասավորվի դա: Դու հո գիտես, որ ես չեմ թողնի քեզ նեղացնել: Թե՞ կարծում ես, նա քեզ այդ ութը հազարի համար կվերցնի, ես էլ վազում եմ քեզ ծախելո՞ւ: Անխելքի մեկը, անխելք, բոլորդ էլ ապերախտ անխելքներ եք: Անձրևանոցը տուր:

Եվ նա թրջված աղյուսե մայթերով ու փայտյա կամրջակներով, ոտքով սլացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ:

VII

Ճիշտ էր, որ «Դարյային» նա չէր թողնի նեղացնել, ընդհակառակը, հենց հիմա իրեն համարում էր նրա բարերարը: Ամենավսեմ ու անբասիր զայրույթը նրա հոգում բորբոքվեց, երբ շալը գցելիս իր վրա որսաց սանուհու շշկված ու չվստահող հայացքը: Վարվառա Պետրովնան անկեղծորեն սիրում էր նրան՝ հենց մանկուց: Պրասկովյա Իվանովնան իրավացիորեն էր կոչել Դարյա Պավլովնային նրա սիրեցյալը: Վաղուց արդեն Վարվառա Պետրովնան վճռել էր մեկընդմիջտ, որ «Դարյայի բնավորությունը նման չէ եղբորը» (այսինքն, նրա եղբոր՝ Շատովի բնավորությունը), որ նա մեղմաբարո է և հեզ, ընդունակ է մեծ անձնագոհության, աչքի է ընկնում հավատարմությամբ, արտասովոր համեստությամբ, եզակի ողջամտությամբ և գլխավորը՝ երախտագիտությամբ: Ըստ երևույթին, մինչև հիմա Դաշան արդարացրել էր նրա բոլոր սպասումները: «Այս կյանքում սխալներ չեն լինի»,— ասել էր Վարվառա Պետրովնան, երբ աղջնակը դեռևս տասներկու տարեկան էր, և քանի որ փոքրիկն ուներ իրեն գերած ամեն մի երազանքին, իր ամեն մի նոր կանխանշմանը, իրեն լուսավոր թվացած յուրաքանչյուր մտքին համառորեն և մոլեգնորեն կապվելու

հատկություն, ապա իսկույն նեթ որոշել էր դաստիարակել Դաշային, որպես հարազատ դստեր: Նա անհապաղ դրամագլուխ առանձնացրեց նրան ու տուն հրավիրեց դաստիարակչուհու՝ միսս Կրիզսին, որն էլ ապրեց նրանց մոտ, մինչև սանուհու տասնվեց տարեկան դառնալը, բայց հանկարծ, չգիտես ինչու, նրան մերժեցին: Գալիս էին ուսուցիչներ գիմնազիայից, այդ թվում մի իսկական ֆրանսիացի, որն էլ Դաշային ֆրանսերեն սովորեցրեց: Այս մեկին էլ հանկարծակի մերժեցին, ճիշտ կարծես վռնդեցին: Մի չունենոր տիկին, ազնվատոհմ այրի, դաշնամուր նվագել սովորեցրեց: Սակայն գլխավոր մանկավարժը, այնուամենայնիվ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն էր: Իսկականից, առաջինն էլ հենց նա բացահայտեց Դաշային. սկսեց ուսուցանել սուսուփուս մանկանն այն ժամանակ դեռ, երբ Վարվառա Պետրովնան նրա մասին չէր էլ մտածում: Նորից կրկնեմ, զարմանալի է, թե ինչպես էին նրա հետ կապվում երեխաները: Լիզավետա Նիկոլաննա Տուշինան նրա մոտ սովորեց ութից տասնմեկ տարեկան (հարկավ, Ստեպան Տրոֆիմովիչը սովորեցնում էր նրան անվճար և հանուն ոչնչի վարձ չէր վերցնի Դրոգոդովներից): Բայց նա ինքը սիրահարվեց սքանչելի փոքրիկին և նրան ինչ-որ պոեմներ էր պատմում աշխարհի, երկրի կառուցվածքի, մարդկության պատմության մասին: Նախնադարյան ժողովուրդների և նախամարդու մասին դասախոսություններն ավելի հետաքրքրաշարժ էին արաբական հեքիաթներից: Լիզան, որը նվաղում էր այդ հեքիաթներից, տանը անչափ ծիծաղելի նմանակում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին: Վերջինս իմացավ այդ մասին ու մի անգամ անսպասելի, ծածուկ նայեց: Շփոթահար Լիզան նետվեց նրա գիրկն ու լաց եղավ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ նույնպես, զմայլանքից: Սակայն Լիզան շուտով մեկնեց և մնաց միայն Դաշան: Երբ Դաշայի մոտ ուսուցիչներ սկսեցին գալ, Ստեպան Տրոֆիմովիչը թողեց իր պարապմունքները և կամաց-կամաց բոլորովին դադարեց ուշադրություն դարձնել նրա վրա: Այդպես շարունակվեց երկար ժամանակ: Մի անգամ, երբ Դաշան արդեն տասնյոթ տարեկան էր, Ստեպան Տրոֆիմովիչը հանկարծակի ապշեց նրա բարեստությամբ: Դա կատարվեց Վարվառա Պետրովնայի մոտ, սեղանի շուրջ: Նա խոսակցություն սկսեց օրիորդի հետ, շատ գոհ մնաց նրա պատասխաններից և ավարտեց նրան ռուս գրականության պատմության լուրջ և ընդարձակ դասընթաց կարդալու առաջարկությամբ: Վարվառա Պետրովնան գովեց և շնորհակալություն հայտնեց սքանչելի գաղափարի համար, իսկ Դաշան զմայլված էր: Ստեպան Տրոֆիմովիչը սկսեց հատկապես նախապատրաստվել դասախոսություններին, որոնք ի վերջո, կայացան: Սկսեցին հնագույն ժամանակներից, առաջին դասախոսությունն անցավ գրավիչ, Վարվառա Պետրովնան ներկա գտնվեց: Երբ Ստեպան Տրոֆիմովիչն ավարտեց և գնալուց առաջ հայտնեց աշակերտուհուն, որ հաջորդ անգամ անցնելու է «Ասք Իգորի մասին»-ի վերլուծությանը, Վարվառա Պետրովնան հանկարծ ոտքի ելավ ու հայտարարեց, որ այլևս դասախոսություններ չեն լինի: Ստեպան Տրոֆիմովիչը շշկվեց, բայց ձայն չհանեց: Դաշան բռնկվեց, սակայն դրանով էլ ավարտվեց ձեռնարկումը: Դա կատարվեց Վարվառա Պետրովնայի ներկայիս անսպասելի ֆանտազիայից ճիշտ երեք տարի առաջ:

Խեղճ Ստեպան Տրոֆիմովիչը նստած էր մենակ ու ոչինչ չէր կանխագգում: Տխուր մտքերով տարված, վաղուց արդեն պատուհանից դուրս էր նայում, թե ծանոթներից մեկնումեկը չի՞ երևա արդյոք: Բայց ոչ ոք չէր ուզում գալ: Դրսում անձրև էր մաղմղում, ցրտում էր, պետք էր վառարանը վառել: Նա հոգոց հանեց: Հանկարծ սարսափելի տեսիլք հայտնվեց աչքերին. Վարվառա Պետրովնան այս եղանակին ու նման անպատեհ ժամի իր մոտ է գալիս: Ու՜ ոտքով: Այնքան էր ապշահար, որ մոռացավ հագուստը փոխել և ընդունեց նրան, ինչպես կար՝ իր մշտական բամբակյա վարդագույն ֆուֆայկայով:

— Ma bonne amie,— թույլ բղավեց նա՝ ընդառաջ գնալով:

— Դուք մենակ եք, ուրախ եմ, տանել չեմ կարող ձեր ընկերներին: Ինչպե՛ս եք միշտ այսպես ծխում, Աստված իմ, սա ի՛նչ օդ է: Թեյն էլ դեռ չեք խմել-վերջացրել, իսկ ժամը տասներկունսն է արդեն: Ձեր երանությունը թափթփվածությունն է: Ձեր վայելքը՝ կեղտը: Այս ի՞նչ պատառոտված թղթեր են հատակին: Նաստասյա, Նաստասյա: Ի՞նչ է անում ձեր Նաստասյան: Այ հոգի, բաց արա պատուհանները, օդանցքները, դռները, բոլորը՝ կրնկի վրա: Իսկ մենք գնանք սրահ, գործով եմ եկել ձեզ մոտ: Կյանքումդ գոնե մի անգամ ավիր, այ հոգի:

— Կեղտոտում են, է՛,— բորբոքված, տրտնջան ձայնով ծվծվաց Նաստասյան:

— Դու էլ սրբիր, օրվա մեջ տասնհինգ անգամ սրբիր: Գարշելի սրահ ունեք (երբ մտան սրահ): Դուրը պինդ փակեք, նա ականջ է դնելու: Անպայման պիտի փոխել պաստառները: Չէ՞ որ ես ձեզ պաստառագործ ուղարկեցի, նմուշներով, ինչի՞ համար չընտրեցիք: Նստեք և լսեք: Դե, նստեք վերջապես, խնդրում եմ ձեզ: Իսկ ո՞ւր եք գնում: Ո՞ւր եք գնում: Ո՞ւր եք գնում:

— Ես... հիմա կգամ,— մյուս սենյակից բղավեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— ահա, ես եկա:

— Ա՛, հագուստը փոխեցիք,— ծաղրաբար զննեց նա Ստեպան Տրոֆիմովիչին: (Նա ֆուֆայկայի վրայից սերթուկ էր հագել): Էդպես, իրոք, ավելի հարմար կլինի... մեր խոսակցությանը: Վերջապես նստեք, խնդրում եմ ձեզ:

Նա բացատրեց ամեն ինչ միանգամից, կտրուկ ու համոզիչ: Ակնարկեց նաև ութը հազարը, որ նրան անչափ պետք էր: Մանրակրկիտ պատմեց օժիտի մասին: Ստեպան Տրոֆիմովիչն աչքերն էր չռել ու դողում էր: Լսեց ամեն ինչ, բայց հստակ ըմբռնել չէր կարողանում: Ուզում էր խոսել, բայց ձայնը շարունակ կտրվում էր: Գիտեր միայն, որ ամեն ինչ լինելու է այնպես, ինչպես Վարվառա Պետրովնան է ասում, որ առարկելը կամ չհամաձայնելն անիմաստ գործ է, իսկ ինքն ամուսնացած մարդ է անդառնալիորեն:

— Mais, ma bonne amie^[38], երբորդ անգամ, իմ տարիքում... ու այդպիսի երեխայի հետ,— վերջապես խոսեց նա:— Mais c'est un enfant^[39]:

— Երեխա, որը քսան տարեկան է, փառք Աստծո: Խնդրում եմ, մի պտտեք ձեր բիբերը, թատրոնում չեք: Դուք շատ խելացի եք և ուսյալ, բայց ոչինչ չեք հասկանում կյանքում, ձեր ետևից շարունակ պիտի դայակ ման գա: Ես որ մեռնեմ, ի՞նչ կլինի ձեզ հետ: Իսկ նա լավ դայակ կլինի ձեզ համար: Համեստ, կայուն, կշռադատող աղջիկ է, բացի դրանից, ինքս էլ կլինեմ այստեղ, հո չմեռա հիմա: Տանը նստող է, հեգուրյան հրեշտակ: Այս երջանիկ միտքը դեռ Շվեյցարիայում էր գլուխս մտել: Հասկանո՞ւմ եք արդյոք, երբ ինքս եմ ձեզ ասում, որ հեգուրյան հրեշտակ է նա,— հանկարծ մոլեգնած բղավեց նա:— Ձեր տունը կեղտի բուն է, նա մաքրություն կհաստատի, կարգականոն, ամեն ինչ՝ հայելու պես... Է, չլինի՞ մտածում եք, թե պիտի գլուխ խոնարհեմ այդպիսի գանձի համար, թվարկեմ բոլոր օգուտները, խնամախոսեմ: Դուք ախր պիտի ծնկաչոք... Օ՛, փուչ, դատարկ, փոքրոգի մարդ:

— Բայց ես արդեն ծերունի եմ:

— Ինչ է նշանակում ձեր հիսուններեք տարին: Հիսուն տարին կյանքի վերջը չէ, այլ կեսը: Գեղեցկատես տղամարդ եք, ինքներդ էլ դա գիտեք: Գիտեք նույնպես, որ նա ձեզ հարգում է: Ես որ մեռնեմ, ի՞նչ կլինի նրան: Իսկ ձեզ հետ նա հանգիստ կլինի, ես էլ հանգիստ կլինեմ: Դուք նշանավոր եք, ունեք անուն, սիրող սիրտ, դուք ապրուստադրամ եք ստանում, որը ես իմ պարտականությունն եմ համարում: Դուք գուցե կփրկեք նրան, կփրկեք: Համենայն դեպս, պատվի կարծանացնեք: Դուք կձևավորեք նրան՝ կյանքի համար, բաց կանեք նրա սիրտը, ուղղություն կտաք մտքերին: Հիմա ինչքան մարդ է կործանվում նրանից, որ մտքերը սխալ ուղղություն ունեն: Այդ ընթացքում ձեր ստեղծագործությունն էլ կավարտվի և դուք միանգամից կհիշեցնեք ձեր մասին:

— Ես հենց...— մրթմրթաց նա՝ արդեն շոյված Վարվառա Պետրովնայի ճարպիկ շողոքորթությունից,— ես հենց պատրաստվում եմ նստել իմ «Պատմվածքներ իսպանական պատմությունից» գործը գրելու...

— Ահա, տեսնում եք, ճիշտ էլ համընկավ:

— Բայց... նա՞: Դուք նրան ասե՞լ եք:

— Նրա համար մի անհանգստացեք, ու պետք չէ հետաքրքրվել: Անշուշտ, դուք ինքներդ պիտի խնդրեք, աղաչեք նրան՝ ձեզ պատիվ անել, հասկանո՞ւմ եք: Բայց մի անհանգստացեք, ես այստեղ եմ: Բացի դրանից, դուք նրան սիրում եք...

Ստեպան Տրոֆիմովիչի գլուխը դարձավ, պատերը պար բռնեցին: Մի սարսափելի գաղափար կար, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հաղթահարել:

— Excellente amie!,— հանկարծ դողաց նրա ձայնը,— ես... ես երբեք չէի կարող պատկերացնել, որ դուք կվճռեք ինձ ամուսնացնել... ուրիշ... կնոջ հետ:

— Դուք աղջիկ չեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, միայն աղջիկներին են ամուսնացնում, իսկ դուք ինքներդ եք ամուսնանում,— թունալի ֆշշացրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Oui, j'ai pris un mot pour un autre. Mais c'est égal^[40],— գլուխը կորցրած տեսքով աչքերը կնոջ վրա հառեց նա:

— Տեսնում եմ, որ c'est égal,— արհամարհանքով ասաց Վարվառա Պետրովնան ատամների արանքից:— Աստված իմ, նրա ուշքը գնաց: Նաստաայա՛, Նաստաայա, ջուր:

Բայց բանը ջրի չհասավ: Նա ուշքի եկավ: Վարվառա Պետրովնան վերցրեց իր անձրևանոցը:

— Ես տեսնում եմ, որ ձեզ հետ հիմա խոսելու բան չկա:

— Oui, oui, je suis incapable^[41]:

— Բայց մինչև վաղը կհանգստանաք և կմտածեք: Նստեք տանը, եթե բան պատահեց, իմաց տվեք, թեկուզ գիշերով: Նամակներ չգրեք, չեմ էլ կարդա: Իսկ վաղն այս նույն ժամին ինքս կգամ, մենակ, վերջնական պատասխանի և հուսով եմ, դա գոհացուցիչ կլինի: Աշխատեք, որ ոչ ոք չլինի և կեղտ էլ չլինի, թե չէ ինչի՞ է նման: Նաստաայա՛, Նաստաայա՛:

Հարկավ նա վաղը համաձայնեց, չէր էլ կարող չհամաձայնել: Այստեղ մի հանգամանք կար...

VIII

Ստեպան Տրոֆիմովիչի՝ մեզանում այսպես կոչված կալվածքը (հին հաշվարկով մի հիսուն շունչ և Սկվորեշնիկիին կպած) ամեննին նրանը չէր, այլ պատկանում էր առաջին կնոջը, նշանակում է, հիմա նրանց որդուն՝ Պյոտր Ստեպանովիչ Վերիտովենսկուն: Ստեպան Տրոֆիմովիչը միայն խնամակալությունն էր անում, իսկ երբ թոչնակը փետրավորվեց, գործում էր կալվածքը կառավարելու ձևական երաշխավորագրով: Երիտասարդի համար գործարքը շահավետ էր. տարեկան մինչև հազար ռուբլի էր ստանում հորից, որպես եկամուտ կալվածքից, երբ դա նոր կարգերի պայմաններում հինգ հարյուր էլ չէր բերում (գուցեն, դրանից էլ քիչ): Աստված գիտե, թե ինչպես էին հաստատվել նման հարաբերություններ: Իմիջիայլոց, այդ լրիվ հազարն ուղարկում էր Վարվառա Պետրովնան, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը մեկ հատիկ ռուբլով չէր մասնակցում դրան: Ընդհակառակը, փոքր հողակտորից ամբողջ եկամուտը գրպանն էր դնում և, բացի դրանից, վերջնականապես քայքայեց, վարձակալության տալով ինչ-որ արդյունաբերողի և Վարվառա Պետրովնայից ծածուկ կտրելով-վաճառելով անտառակը, այսինքն՝ կալվածքի գլխավոր արժեքը: Այդ անտառակը վաղուց արդեն նա վաճառում էր ժամանակ առ ժամանակ: Ամբողջությամբ կարծենար ամենաշատը ութը հազար, իսկ նա վերցրել էր դրա դիմաց միայն հինգը: Սակայն նա երբեմն չափից ավելի շատ էր տանուլ տալիս ակումբում, իսկ Վարվառա Պետրովնայից խնդրել վախենում էր: Վարվառա Պետրովնան ատամներն էր կրճտացնում, երբ ի վերջո, ամեն ինչ իմացավ: Եվ հանկարծ հիմա

որոյակը հայտնել էր, որ անձամբ կգա վաճառելու իր տիրույթները, ինչ էլ ուզում է լինի, իսկ հորը հանձնարարել էր անհետաձգելիորեն հոգալ վաճառքը: Պարզ է, որ իր վեհանձնությամբ և անշահախնդրությամբ հանդերձ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն ամոթ էր զգում *ce cher enfant*^[42] հանդեպ (ուս վերջին անգամ լրիվ ինը տարի առաջ էր տեսել Պետերբուրգում, ուսանող ժամանակ): Սկզբնապես, ամբողջ կալվածքը կարող էր արժենալ տասներեք կամ տասնչորս հազար, հիմա հազիվ թե մեկնումեկը հինգ հազար տար դրան: Անկասկած, Ստեպան Տրոֆիմովիչը, ձևական երաշխավորագրի իմաստով, կատարյալ իրավունք ուներ վաճառել անտառը և, հաշվի մեջ դնելով ամենամյա հազարական ռուբլի անհնարին եկամուտը, որ այդքան տարի բարեխղճորեն ուղարկում էր, իրեն շատ լավ պատնեշել վերջնահաշիվն անելիս: Սակայն Ստեպան Տրոֆիմովիչը վեհանձն էր, վերին ձգտումներով: Նրա գլխում զարմանալի գեղեցիկ մի միտք ցույց, երբ Պետրուշան գա, հանկարծակի ազնվորեն սեղանին դնել ամենաբարձր, *maximum* գինը, այսինքն՝ նույնիսկ տասնհինգ հազար, առանց մինչև հիմա ուղարկվող եկամուտների մասին նվազագույն իսկ ակնարկման, և պինդ-պինդ, արտասվելով, կրծքին սեղմել *ce cher fils*^[43], որով և ավարտել բոլոր հաշիվները: Հեռուներից և զգուշությամբ նա սկսեց այդ պատկերը ծավալել Վարվառա Պետրովնայի առաջ: Ակնարկում էր, որ դա նույնիսկ մի առանձնահատուկ, վսեմ երանգ կտա իրենց բարեկամական կապին... և իրենց «գաղափարին»: Դա այնպիսի անշահամոլ և մեծահոգի տեսքով կներկայացնի առաջվա հայրերին և ընդհանրապես նախկին մարդկանց՝ նոր թեթևամիտ և սոցիալական երիտասարդության համեմատությամբ: Շատ ուրիշ բաներ էլ էր ասում, բայց Վարվառա Պետրովնան շարունակ լռության էր տալիս: Վերջապես, չոր-չոր հայտարարեց նրան, որ համաձայն է գնել նրանց հողը և կտա դրա դիմաց *maximum* գինը, այն է՝ վեցը, յոթը հազար (չորսով էլ կարելի էր գնել): Իսկ անտառակի հետ թռած-գնացած ութը հազարի մասին ոչ մի բառ չասաց: Դա կատարվել էր խնամախոսությունից մեկ ամիս առաջ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ապշահար էր և մտքերի մեջ ընկավ: Առաջ դեռևս կարող էր հույս լինել, որ թերևս որոյակը չգա էլ, այսինքն, հույս էր դա՝ դատելով կողքից, կողմնակի մեկի կարծիքով: Իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը, որպես հայր, վրդովմունքով կմերժեր նմանօրինակ հույսի միտքն անգամ: Ինչ էլ լինի այնտեղ, բայց մինչև հիմա Պետրուշայի մասին մեզ էին հասնում միշտ շատ տարօրինակ լուրեր: Սկզբում, համալսարանում դասընթացը վերջացնելով, վեցը տարի սրանից առաջ թափառել էր Պետերբուրգում անգործ: Հանկարծ տեղեկություն ստացվեց, որ մասնակցել է ինչ-որ գաղտնի թռուցիկի կազմմանը և գործով հետաքննվում է: Հետո, որ նա հանկարծ հայտնվել է արտասահմանում, Շվեյցարիա, Ժնև՝ չլինի՞ փախել էր:

— Ինձ համար զարմանալի է դա,— այն ժամանակ մեզ քարոզում էր սաստիկ շփոթված Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— Պետրուշան, *c'est une si pauvre tête*^[44], նա բարի է, ազնիվ, շատ զգայուն, և ես այն ժամանակ Պետերբուրգում ինչպես էի ուրախանում՝ համեմատելով նրան ժամանակակից երիտասարդության հետ, սակայն *c'est un pauvre sire tout de même*^[45]... Եվ գիտեք, ամեն ինչ այդ նույն մինչև վերջ չնստելուց է, սենտիմենտալությունից: Նրանց գերում է սոցիալիզմի ոչ թե ռեալիզմը, այլ

զգայական, իդեալական կողմը, այսպես ասած, կրոնական երանգը դրա, պոեզիան դրա... անշուշտ, ուրիշի ձայնով: Եվ սակայն իմ վիճակը, իմ վիճակը հապա: Այնքան թշնամի ունեմ այստեղ, այնտեղ ավելի շատ կվերագրեն հոր ազդեցությանը... Աստված... Պետրուշան՝ որպես շարժիչ: Ինչ ժամանակներում ենք ապրում:

Պետրուշան, ի դեպ, շատ շուտով ուղարկեց իր ստույգ հասցեն Շվեյցարիայից՝ սովորական փողն իրեն ուղարկելու համար, նշանակում է, այնքան էլ տարագիր չէր: Եվ հիմա ահա, չորս տարի արտասահմանում մնալուց հետո, հանկարծ նորից հայտնվում է իր հայրենիքում, տեղեկացնում իր մոտալուտ գալստյան մասին, ուրեմն, ոչ մի մեղադրանք չունի: Քիչ է դա, կարծես նույնիսկ ինչ-որ մեկն էլ օգնել ու հովանավորել է նրան: Հիմա գրում էր Ռուսաստանի հարավից, ուր գտնվում էր ինչ-որ մեկի մասնավոր, սակայն կարևոր հանձնարարությամբ և ինչ-որ բաներ հոգում այնտեղ: Այդ ամենը հիանալի էր, բայց և այնպես, որտեղից՝ վերցնել մնացած յոթը-ութը հազարը, կալվածքի համար վայել maximum գինը լրացնելու համար: Իսկ ինչ, եթե ադմուկ բարձրանա և վեհապանձ պատկերի փոխարեն բանը հասնի դատավարության: Ինչ-որ բան հուշում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին, որ զգայուն Պետրուշան ետ չի կանգնի իր շահերից: «Այդ ինչից է, նկատել եմ,— մի առիթով այն ժամանակ շնջաց ինձ Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— ինչից է, որ բոլոր այդ թունդ սոցիալիստները և կոմունիստները, միաժամանակ նաև անհավանական կծծիներ են, ձեռք բերողներ, սեփականատերեր, և նույնիսկ այնպես, որ ինչքան ավելի է սոցիալիստ, ինչքան ավելի հեռու է գնացել, այնքան ավելի սաստիկ սեփականատեր է... Ինչից է դա: Զիհնի՞ դարձյալ սենտիմենտալությունից»: Ես չգիտեմ, ճշմարտություն կա՞ Ստեպան Տրոֆիմովիչի այդ դիտողության մեջ, գիտեմ միայն, որ Պետրուշան որոշ տեղեկություններ ուներ անտառակի վաճառքի և այլնի մասին, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը գիտեր, որ նա այդ տեղեկությունները չունի: Ինձ վիճակվեց նաև կարդալ Պետրուշայի նամակները՝ ուղղված հորը, գրում էր նա հազվադեպ, տարին մեկ անգամ, ավելի քիչ: Միայն վերջերս, հայտնելով իր մոտալուտ գալստյան մասին, երկու նամակ էր ուղարկել, համարյա մեկը մյուսի ետևից: Նրա բոլոր նամակները կարճ էին, չոր-չոր, կազմված սոսկ կարգադրություններից, և քանի որ հայր ու որդի, մոդայիկ եղանակով, դեռևս Պետերբուրգից էին միմյանց դու-ով դիմում, ապա Պետրուշայի նամակներն էլ ճիշտ և ճիշտ ունեին նախկին այն կալվածատերերի հնօրյա հանձնարարականների տեսքը, որով վերջիններս մայրաքաղաքներից գրում էին իրենց կալվածքներին կառավարիչներ նշանակած ճորտերին: Եվ հիմա հանկարծ գործը կարգավորող այդ ութը հազարը դուրս է թռչում Վարվառա Պետրովնայի առաջարկությունից, ըստ որում, նա հստակ զգացնել է տալիս, որ դա այլևս ոչ մի տեղից դուրս չի թռչի: Անշուշտ, Ստեպան Տրոֆիմովիչը համաձայնեց:

Վարվառա Պետրովնայի գնալուն պես, նա մարդ ուղարկեց՝ ինձ կանչելու, իսկ մնացած բոլորից փակվեց ամբողջ օրով: Իհարկե, լաց եղավ, շատ ու լավ խոսեց, շատ ու սաստիկ շեղվում էր, պատահաբար բառախաղ արեց և շատ գոհ մնաց դրանից, հետո թեթևակի խոլերինա ունեցավ, մի խոսքով, ամեն ինչ կատարվեց տեղը տեղին: Որից հետո նա հանեց արդեն քսան տարի առաջ մահացած իր գերմանուհու

դիմանկարը և աղիողորմ սկսեց դիմել. «Կներե՞ս ինձ արդյոք»: Ընդհանրապես, նա մի տեսակ հունից ելած էր: Հոգսերից՝ մի քիչ էլ խմեցինք: Իմիջիայլոց, նա շուտով անուշ քուն մտավ: Առավոտյան վարպետորեն կապեց փողկապը, բծախնդրորեն հագնվեց ու հաճախ մոտենում էր հայելուն՝ նայելու: Թաշկինակը ցողեց օծանելիքով, ի դեպ՝ շատ քիչ, և հենց պատուհանից տեսավ Վարվառա Պետրովնային, փութով ուրիշ թաշկինակ վերցրեց, իսկ բուրավետը թաքցրեց բարձի տակ:

— Եվ հիանալի է,— գովեց Վարվառա Պետրովնան՝ լսելով նրա համաձայնությունը:— Նախ և առաջ, ազնիվ վճռականություն և երկրորդը՝ դուք ականջ դրեցիք բանականության ձայնին, որին դուք շատ հազվադեպ եք ունկնդրում՝ ձեր մասնավոր գործերում: Իմիջիայլոց, շտապելու կարիք չկա,— ավելացրեց նա՝ գննելով Ստեպան Տրոֆիմովիչի ճերմակ փողկապի հանգույցը,— առայժմ լռեք, ես էլ կլռեմ: Շուտով ձեր ծննդյան տարեդարձն է, ես ձեզ մոտ կլինեմ նրա հետ միասին: Երեկոյան թեյի պատրաստություն կտեսնեք և խնդրում եմ, առանց խմիչքի և ուտեստեղենի, ասենք, ես ինքս ամեն ինչ կդասավորեմ: Հրավիրեք ձեր ընկերներին, իմիջիայլոց, միասին կանենք ընտրությունը: Նախորդ օրը նրա հետ կխոսեք, եթե հարկ լինի, իսկ ձեր երեկույթին մենք ոչ թե կհայտարարենք կամ որևիցե պայմանավորվածություն կկայացնենք, այլ սոսկ կակնարկենք կամ իմաց կանենք, առանց որևէ հանդիսավորության: Հետո էլ, երկու շաբաթ անց՝ հարսանիքը, հնարավորին չափ առանց աղմուկի... Նույնիսկ կարելի է, որ երկուսով գնաք ժամանակավորապես, զատկից անմիջապես հետո, թեկուզ, օրինակ, Մոսկվա: Գուցե ես նույնպես գամ ձեզ հետ... Իսկ գլխավորը, մինչ այդ լուռ մնացեք:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը զարմացած էր: Նա փորձեց ժպտալ, որ իր համար անհնար է այդպես, որ պետք է, չէ՞, խոսել հարսնացուի հետ, բայց Վարվառա Պետրովնան բորբոքված վրա պրծավ նրան.

— Դա՞ ինչի համար: Նախ և առաջ, գուցե դեռ ոչինչ էլ չլինի...

— Ինչպես չի լինի,— մրմնջաց փեսացուն՝ արդեն լիովին շշկլված:

— Այդպես: Ես դեռ կտեսնեմ... Իսկ իմիջիայլոց, ամեն ինչ կլինի այնպես, ինչպես ասել եմ, և մի անհանգստացեք, ես ինքս նրան կնախապատրաստեմ: Դուք բոլորովին պետք չէ խառնվեք: Հարկավոր ամեն ինչ կասվի և կարվի, իսկ ձեր խառնվելու կարիքը չկա: Ինչի՞ համար: Որպես ի՞նչ: Չգնաք նրա մոտ ու նամակներ էլ չգրեք: Եվ ձայն-ծպտուն չհանեք, խնդրում եմ ձեզ: Ես նույնպես կլռեմ:

Վարվառա Պետրովնան կտրականապես չէր ուզում բացատրվել և հեռացավ, հավանորեն, անտրամադիր: Կարծես թե Ստեպան Տրոֆիմովիչի անսահման պատրաստակամությունը զարմացրել էր նրան: Ավաղ, նա բոլորովին չէր հասկանում իր վիճակը և հարցը նրան չէր ներկայանում մի քանի այլ տեսանկյունից: Հակառակը, ի հայտ էր եկել ինչ-որ նոր մի տոն, հաղթական և թեթևամիտ ինչ-որ բան: Նա գոռոզացել էր:

— Սա ինձ դուր է գալիս,— բացականչում էր նա՝ կանգնելով դիմացու ու տարածելով ձեռքերը:— Դուք լսեցի՞ք: Նա ուզում է հասցնել այնտեղ, որ ես, ի վերջո, չուզենամ: Չէ որ ես նույնպես կարող եմ համբերությունս սպառել և... չուզենալ: «Նստեք և պետք չէ, որ այնտեղ գնաք», բայց ինչի՞ համար ես, ի վերջո, անպայման պիտի ամուսնանամ: Միայն որովհետև զվարճալի երևակայություն է ունեցել նա: Բայց ես լուրջ մարդ եմ և կարող եմ չուզենալ ենթարկվել խելառ կնոջ պարապ երևակայություններին: Ես պարտականություններ ունեմ իմ որդու և... ինքս իմ հանդեպ: Ես գոհաբերություն եմ անում՝ հասկանո՞ւմ է նա դա: Գուցեն այն պատճառով եմ համաձայնել, որ ինձ ձանձրացրել է կյանքը և միևնույն է ինձ համար: Բայց նա կարող է ինձ զայրացնել, և այդժամ այլևս միևնույնը չի լինի ինձ համար, ես կվիրավորվեմ և կհրաժարվեմ: Et enfin le ridicule^[46]... Ի՞նչ կասեն ակումբում: Ի՞նչ կասի... Լիպուտինը: «Գուցե դեռ ոչինչ էլ չլինի»՝ ասացե՛ք խնդրեմ: Բայց չէ որ սա արդեն վեր է: Սա արդեն... Սա ի՞նչ բան է: Je suis un forçat, un Badinguet, un^[47] պատին դեմ արված մարդ...

Եվ միևնույն ժամանակ ինչ-որ մի քմահաճ ինքնաբավություն, ինչ-որ թեթևամիտ-խաղացկուն բան էր ի հայտ գալիս այդ բոլոր աղիոդորմ բացականչությունների տակից: Երեկոյան մենք նորից խմեցինք:

Գլուխ երրորդ. Ուրիշի մեղքեր

I

Մի շաբաթի չափ անցավ, և գործը սկսեց տեղից թեթևակի շարժվել: Թռուցիկ նշեմ, որ այդ տարաբախտ շաբաթվա ընթացքում ես ահագին տրտմություն կրեցի՝ համարյա անբաժան մնալով իմ խեղճ, հարսնախոսած բարեկամի կողքին, որպես նրա մերձավորագույն խորհրդապահը: Նրան գլխավորապես նեղում էր ամոթը, թեև այդ շաբաթվա մեջ ոչ ոքի չտեսանք և շարունակ նստած էինք մենակ, բայց նա ամաչում էր նույնիսկ ինձնից, ու այն աստիճան, որ ինչքան շատ էր բացվում իմ առաջ, այնքան ավելի էր սրտնեղվում դրանից: Իսկ կասկածամտությունից ենթադրում էր, թե արդեն ամեն ինչ հայտնի է ամենքին, ամբողջ քաղաքին, և ոչ միայն ակումբում, այլ նույնիսկ իր խմբակում վախենում էր երևալ: Անգամ անհրաժեշտ օղափոխության համար զբոսնելու էր ելնում միայն կատարյալ մթնշաղին, երբ լիովին մթնում էր:

Շաբաթն անցավ, իսկ նա դեռևս չգիտեր, փեսացու է ինքը, թե՛ ոչ, ու որքան ջանում, ոչ մի կերպ չէր կարողանում դա իմանալ հաստատ: Հարսնացուի հետ դեռևս չէր տեսնվել, չգիտեր անգամ՝ իր հարսնացուն է, թե ոչ, չգիտեր անգամ, թե որևէ լուրջ բան կա՞ այդ ամենի մեջ: Չգիտես ինչու, Վարվառա Պետրովնան կտրականապես չէր թողնում նրան իր մոտ գնալ: Նրա սկզբնական նամակներից մեկին (իսկ նա բազմաթիվ նամակներ հղեց), Վարվառա Պետրովնան ուղղակի պատասխանեց ամեն կարգի շփումներից իրեն ժամանակավորապես ազատելու խնդրանքով, որովհետև զբաղված է, իսկ ինքը, նրան շատ կարևոր բաներ ունենալով հայտնելու, դիտավորյալ

սպասում է դրա համար ավելի ազատ պահի, քան ներկայումս ունի, և ինքը նրան իմաց կտա *Ժամանակի ընթացքում*, թե երբ կարելի կլինի իր մոտ գալ: Իսկ նամակները խոստացավ ետ ուղարկել՝ չբացված, քանի որ դա «միայն ու միայն գծություն է»: Այդ երկտողն ինքս եմ կարդացել, Ստեպան Տրոֆիմովիչը ցույց տվեց ինձ: Եվ սակայն բոլոր այդ կոպտությունները և անորոշությունները, այդ ամենը ոչինչ էր, համեմատած նրա գլխավոր հոգսին: Այդ հոգսը նրան տանջում էր չափազանց, աննահանջ, դրանից նիհարում էր նա և ընկճվում: Այնպիսի մի բան էր, որից արդեն ամաչում էր ամենից շատ և ինչի մասին ոչ մի կերպ չէր ուզում խոսել ինձ հետ նույնիսկ: Ընդհակառակն, ամիթի դեպքում ստում ու պոչ էր խաղացնում իմ առաջ, փոքր երեխայի պես, այնինչ, ինքն էր ամեն օր մարդ ուղարկում՝ ինձ կանչելու, առանց ինձ երկու ժամ չէր կարողանում մնալ՝ ջրի կամ օդի նման զգալով իմ կարիքը:

Նման վարմունքը փոքր-ինչ վիրավորում էր իմ ինքնասիրությունը: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ վաղուց արդեն կռահել էի նրա այդ գլխավոր գաղտնիքը և տեսնում էի ամեն ինչ՝ թափանցիկ: Այն ժամանակվա իմ խորագույն համոզմամբ, այդ գաղտնիքի, Ստեպան Տրոֆիմովիչի գլխավոր այդ հոգսի բացահայտումը պատիվ չէր բերի նրան, ուստի ես, որպես դեռևս երիտասարդ, մի քիչ զայրացած էի նրա զգացմունքների կոպտության և նրա որոշ կասկածների գեշության վրա: Բորբոքված էլ խոստովանում եմ՝ խորհրդապահը լինելու ձանձրության, գուցե և չափից ավելի էի մեղադրում նրան: Իմ դաժանությամբ ես հետամուտ էի նրա սեփական խոստովանությանն իմ առաջ ամեն ինչում, թեև, իմիջիայլոց, ընդունում էի նաև, որ այլևայլ բաների խոստովանումը գուցե և դժվարին բան է: Նա նույնպես լիովին հասկանում էր ինձ, այն է՝ հստակ տեսնում էր, որ հասկանում եմ իր համակ ներքինը և անգամ զայրանում նրա վրա, ինքն էլ իմ վրա էր զայրանում, որ զայրանում եմ իր վրա ու տեսնում համակ ներքինը: Թերևս իմ բարկությունը մանրախնդիր էր ու անմիտ, սակայն փոխադարձ մեկուսացումը երբեմն չափազանց վնասում է իսկական բարեկամությանը: Հայտնի տեսակետից, նա ճիշտ էր հասկանում իր վիճակի որոշ կողմերը և նույնիսկ շատ նրբորեն էր բնորոշում դա այն կետերում, որոնք հարկ չէր համարում թաքցնել:

— Օ՛հ, այսպիսի՞ն էր արդյոք նա այն ժամանակ,— երբեմն բերանից թոցնում էր Վարվառա Պետրովնայի մասին:— Այդպիսին էր արդյոք նախկինում, երբ իրար հետ խոսում էինք... Գիտե՞ք արդյոք, որ այն ժամանակ նա դեռևս կարողանում էր խոսել: Կհավատա՞ք արդյոք, որ այն ժամանակ մտքեր ուներ, սեփական մտքեր: Հիմա ամեն ինչ փոխվել է: Ասում է, թե այդ ամենը լոկ հնօրյա շատախոսություն է: Նա արհամարհում է նախկինը... Հիմա նա ինչ-որ գործակատար է, տնտեսավար, չարացած մարդ ու շարունակ բարկանում է...

— Իսկ ի՞նչ ունի բարկանալու, երբ դուք կատարել եք նրա պահանջը,— առարկեցի նրան:

Նրբանկատ ինձ նայեց:

— Cher ami, եթե ես չհամաձայնեի, նա սարսափելի կբարկանար, սարսափելի, բայց և այնպես ավելի քիչ, քան հիմա, երբ համաձայնել եմ:

Իր այս խոսքից նա գոհ մնաց, և այդ երեկո մի շիշ խմեցինք: Բայց դա սուկ ակնթարթ էր, հաջորդ օրը նա ավելի սարսափելի էր և մռայլված, քան երբևէ:

Բայց ամենից շատ ես բարկացած էի այն բանի վրա, որ սիրտ չէր անում նույնիսկ գնալ և անհրաժեշտ այցելություն անել Դրոզդովներին, որոնք եկել էին արդեն, ծանոթությունը վերականգնելու համար, ինչը, լսածի համաձայն, նրանք նույնպես կամենում էին, քանի որ արդեն հարցրել էին նրա մասին, իսկ ինքը դրա համար տխրում էր ամեն օր: Լիզավետա Նիկոլաննայի մասին խոսում էր ինձ հետ անհասկանալի մի ցնծությամբ: Անկասկած, նա հիշում էր աղջկան, որպես երեխայի, ում այնպես սիրում էր ժամանակին: Սակայն, դրանից բացի, հայտնի չէ, թե ինչու, երևակայում էր, որ նրա կողքին իսկույն թեթևացում կգտնի իր բոլոր առկա տանջանքներին և նույնիսկ կլուծի իր կարևորագույն երկմտությունները. Լիզավետա Նիկոլաննայի մեջ նա ենթադրում էր տեսնել մի որևէ արտակարգ էակի: Այդուհանդերձ, չէր գնում նրա մոտ, թեև ամեն օր պատրաստվում էր: Գլխավորն այն էր, որ ինքս էլ էի անչափ ուզում այդ ժամ ներկայացվել ու երաշխավորվել նրան, ինչի համար միայն Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա կարող էի հույս ունենալ: Արտակարգ տպավորություն էին գործում ինձ վրա հաճախակի հանդիպումներն աղջկա հետ, անշուշտ, փողոցում, երբ նա ձիով ելնում էր զբոսնելու, ամագոնկայով, սքանչելի ձիով, իր այսպես կոչված ազգականի, գեղեցկադեմ սպայի, հանգուցյալ գեներալ Դրոզդովի զարմիկի հետ: Իմ շլացումը տևեց ընդամենը մի ակնթարթ, և ինքս շատ շուտով գիտակցեցի իմ երազանքի համակ անհնարինությունը, բայց թեև ակնթարթաչափ, սակայն դա գոյություն ուներ իսկապես, այդ պատճառով էլ կարող եք պատկերացնել, թե այն ժամանակ ինչպես էի մեկ-մեկ բարկանում իմ խեղճ բարեկամի վրա նրա համառ մենակեցության համար:

Մերոնց բոլորին դեռևս ամենասկզբից պաշտոնապես հայտարարվել էր, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը որոշ ժամանակ չի ընդունելու և խնդրում է կատարելապես հանգիստ թողնել իրեն: Նա պնդում էր, որ շրջաբերական-ծանուցում լինի, թեև ես խորհուրդ չէի տալիս: Հենց ինքս էլ շրջեցի բոլորի մոտ, նրա իսկ խնդրանքով, ու բոլորին պատմեցի, որ Վարվառա Պետրովնան մեր «ծերուկին» (մեր մեջ այդպես էինք կոչում Ստեպան Տրոֆիմովիչին) ինչ-որ արտահերթ աշխատանք է հանձնարարել՝ կարգի բերել ինչոր տարիների գրագրություն, որ նա փակվել է, իսկ ես օգնում եմ իրեն, և այլն, և այլն: Միայն Լիպուտիի մոտ չհասցրի մտնել և շարունակ հետաձգում էի, ավելի ճիշտ՝ վախենում էի գնալ: Նախապես գիտեի, որ ոչ մի բառիս չի հավատալու, անպայման երևակայելու է, որ մի գաղտնիք կա այստեղ, որն էլ հենց միայն իրենից են ուզում պահել, և հենց դուրս գամ, տեղնուտեղը սկսելու է քաղաքով մեկ տեղեկանալ ու բամբասել: Մինչ սա կպատկերացնեի ինքս ինձ, այնպես եղավ, որ փողոցում պատահմամբ դեմ առա նրան: Պարզվեց, որ ամեն ինչ արդեն իմացել է մերոնցից, ում ես էի տեղեկացրել: Բայց, տարօրինակ բան, նա ոչ միայն

չհետաքրքրվեց և հարցուփորձ չարեց Ստեպան Տրոֆիմովիչից, այլ հակառակը, դեռ ինքն ինձ ընդհատեց, երբ սկսեցի ներողություն խնդրել, որ ավելի շուտ չեմ գնացել իր մոտ, և իսկույն փոխեց խոսակցության նյութը: Ճիշտ է, պատմելու բան կուտակվել էր: Նա չափազանց հոգեխռով վիճակում էր և ուրախացել էր, որ ի դեմս ինձ, ունկնդիր է բռնել: Սկսեց խոսել քաղաքային նորություններից, նահանգապետի կնոջ գալստյան մասին՝ «նոր խոսակցություններով», ակումբում արդեն կազմավորված ընդդիմության մասին, այն մասին, որ բոլորը գոռում են նոր գաղափարներից և ինչպես է դա տիրել բոլորին և այլն, և այլն: Նա խոսեց մի քառորդ ժամ և այնքան հետաքրքրաշարժ, որ չկարողացա պոկվել: Թեև տանել չէի կարողանում նրան, բայց ընդունում եմ, որ իրեն լսել ստիպելու շնորհք ուներ նա, հատկապես, երբ ինչ-որ բանի վրա շատ զայրացած էր լինում: Այդ մարդը, իմ կարծիքով, իսկական և բնածին լրտես էր: Ամեն բոլոր գիտեր ամենավերջին բոլոր նորությունները և մեր քաղաքի ծածուկ գաղտնիքները՝ լրիվ, գերազանցապես նողկալիությունների առումով, ու զարմանալ էր պետք, թե ինչ աստիճանի սրտին մոտ է ընդունում բաներ, որոնք երբեմն ամեննին չէին վերաբերում իրեն: Ինձ միշտ թվում էր, որ նրա բնավորության գլխավոր գիծը նախանձն է: Երբ ես նույն երեկոյան Ստեպան Տրոֆիմովիչին հայտնեցի առավոտյան Լիպուտինին հանդիպելու և մեր խոսակցության մասին, ի զարմանս, նա չափազանց հուզվեց և մի արտառոց հարց տվեց ինձ. «Լիպուտինը գիտե՞, թե ոչ»: Ես սկսեցի ապացուցել, որ այսքան շուտ իմանալու հնարավորություն չի եղել, նաև՝ ումից պիտի իմանար, բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչն իրենն էր պնդում:

— Հավատացեք, կամ՝ ոչ,— վերջում անսպասելի եզրակացրեց նա,— իսկ ես համոզված եմ, որ նրան ոչ միայն արդեն հայտնի է ամեն ինչ մեր վիճակի մասին, բոլոր մանրամասներով, այլ որ նա դրան գումարած այնպիսի մի բան էլ գիտե, ինչ ոչ դուք, ոչ ես դեռևս չգիտենք, գուցե երբեք չենք իմանա, կամ կիմանանք, երբ արդեն ուշ կլինի, երբ արդեն չի լինի վերադարձ...

Ես լռեցի, բայց այդ բառերը շատ բան էին ակնարկում: Դրանից հետո հինգ լրիվ օր ոչ մի բառով չհիշատակեցինք Լիպուտինին: Ինձ համար պարզ էր, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը շատ է զոջում՝ իմ առաջ այդպիսի կասկածանքներ արտահայտելու և լեզվից թոցնելու համար:

II

Մի առավոտ, այն է՝ յոթերորդ կամ ութերորդ օրն այն բանից հետո, երբ Ստեպան Տրոֆիմովիչը համաձայնել էր փեսացու դառնալ, ժամը տասնմեկի կողմ, երբ սովորականի պես շտապում էի իմ վշտաբեկ բարեկամի մոտ, ճանապարհին մի դեպք կատարվեց:

Հանդիպեցի Կարմազինովին՝ «մեծ գրողին», ինչպես Լիպուտինն էր նրան մեծարում: Կարմազինով կարդում էի մանկուց: Նրա վիպակներն ու պատմվածքները հայտնի են անցյալ և անգամ մեր սերնդին: Իսկ ես վայելում էի դրանք, իմ պատանեկության և երիտասարդության վայելքն էին: Հետո որոշ չափով սառեցի նրա

գրչից: Ուղղվածությամբ վիպակները, որոնք գրում էր վերջին ժամանակներս, ինձ այլևս դուր չէին գալիս այնպես, ինչպես նրա առաջին, նախասկզբնական գործերը, որոնց մեջ այնքան անմիջական պոեզիա կար, իսկ ամենավերջին ստեղծագործությունները նույնիսկ դուր չէին գալիս:

Ընդհանուր առմամբ ասած, եթե համարձակվեմ իմ կարծիքն էլ հայտնել նման նուրբ խնդրի շուրջ, միջին տրամաչափի մեր այդ բոլոր պարոնայք տաղանդները, սովորաբար, կենդանության օրոք համարյա թե հանճարների տեղ անցնելով, ոչ միայն չքանում են գրեթե անհետ և մի տեսակ հանկարծակի՝ մարդկանց հիշողությունից, երբ մեռնում են, պատահում է նաև, որ կենդանության օրոք նույնիսկ, հենց հասակ է առնում փոխարինող նոր սերունդը, որի հետ նրանք գործում էին, բոլորից մոռացվում ու արհամարհվում են անբացատրելի արագ: Մի տեսակ հանկարծակի է դա լինում մեզանում, ինչպես դեկորների փոփոխումը թատրոնում: Օ՛, սա ամենևին այն չէ, ինչ առնչվում է Պուշկիններին, Գոգոլներին, Մուլերներին, Վոլտերներին, բոլոր այն գործիչներին, որոնք եկել էին՝ ասելու իրենց նոր խոսքը: Ճշմարիտ է և այն, որ միջին տրամաչափի այդ պարոնայք տաղանդներն իրենք հենց, իրենց պատկառելի տարիքի մայրամուտին, սովորաբար ամենաողորմելի եղանակով սպառվում են մեզանում՝ ամենևին նույնիսկ չնկատելով դա: Հաճախ պարզվում է, որ գրողը, ում երկար ժամանակ վերագրում էին գաղափարների արտակարգ խորություն և ումից սպասում էին հասարակության շարժման վրա արտակարգ և լուրջ ազդեցություն, վերջում ի հայտ է բերում իր հիմնական պստիկ գաղափարի այնպիսի ջրիկությունը և մանրությունը, որ ոչ ոք անգամ չի ավստում, որ այդչափ շուտ կարողացավ սպառվել: Բայց ալեհեր ծերուկները չեն նկատում դա և բարկանում են: Նրանց անձնասիրությունը, հենց իրենց ասպարեզի ավարտին, երբեմն ձեռք է բերում զարմանքի արժանի չափեր: Աստված գիտե, թե ում տեղ են սկսում ընդունել իրենց, ծայրահեղ դեպքում՝ աստվածների: Կարմազինովի մասին պատմում էին, որ ուժեղ մարդկանց և բարձրագույն հասարակության հետ կապերը նա ավելի թանկ է գնահատում թերևս իր հոգուց: Պատմում էին, որ նա ձեզ կդիմավորի, կփաղաքձի, կհրապուրի, կգերի իր պարզասրտությամբ, հատկապես եթե ինչ-որ բանում պետք էք իրեն և անշուշտ, եթե նախապես ներկայացված էք: Բայց առաջին իշխանի, առաջին կոմսուհու, առաջին մարդու ներկայությամբ, ումից նա վախենում է, իր սրբազնագույն պարտքը կհամարի մոռանալ ձեզ ամենավիրավորական քամահրանքով, որպես մի տաշեղ, որպես մի ճանձ, տեղնուտեղը, երբ դեռ չեք հասցրել հեռանալ նրա մոտից, և նա լրջորեն համարում է դա ամենաբարձր ու ամենագեղեցիկ վարք: Չնայած կատարյալ ինքնագոյմանը և լավ վարվեցողության կատարյալ իմացությանը, ասում են, այն աստիճան անձնապաշտ է՝ հիստերիայի հասնող, որ ոչ մի կերպ չի կարող թաքցնել իր հեղինակային բորբոքվածությունն անգամ հասարակության այն շրջանակներում, ուր սակավ են հետաքրքրվում գրականությամբ: Իսկ եթե պատահմամբ մեկնումեկը մտահոգում էր նրան իր անտարբերությամբ, ապա նեղանում էր հիվանդագին կերպով և ջանում վրեժխնդիր լինել: Շուրջ մի տարի առաջ ամսագրում կարդացի նրա հողվածը, գրված ամենապարզունակ պոեզիայի,

ավելացրած նաև հոգեբանության ահավոր հավակնությամբ: Նա նկարագրել էր մի շոգենավի խորտակում անգլիական ափի մոտ, որին ականատես էր եղել ու տեսել, թե ինչպես են փրկում խեղդվողներին ու հանում ջրահեղձերին: Բավական երկարաշունչ և շատախոս այդ հոգվածն ամբողջությամբ գրված էր իրեն ներկայացնելու միակ նպատակով: Հենց դա էր ընթերցվում տողերի արանքում. «Հետաքրքրվեք ինձնով, տեսեք, ինչպիսին էի ես այդ բուռներին: Ձեր ինչի՞ն է պետք այդ ծովը, փոթորիկը, ժայռերը, նավի փշրված բեկորները: Չէ որ բավականաչափ նկարագրել եմ այդ ամենն իմ գորեղ գրչով: Ի՞նչ էք նայում այդ ջրահեղձ կնոջը՝ մահացած երեխան մեռած ձեռքերում: Ավելի լավ է, ինձ նայեք, թե ինչպես չդիմացա այդ տեսարանին ու շրջվեցի: Ահա, մեջքով կանգնեցի դեպի նրանց, ահա, սարսափած եմ և անուժ՝ ետ նայել, ես կկոցում եմ աչքերս, ինչ հետաքրքիր է, չէ՞»: Երբ Կարմագինովի հոգվածի մասին կարծիքս հայտնեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նա համաձայնեց ինձ հետ: Երբ վերջերս լուրեր տարածվեցին մեզ մոտ, որ Կարմագինովը գալու է, ես, իհարկե, անչափ ցանկացա տեսնել նրան և եթե հնարավոր է, հետը ծանոթանալ: Գիտեի, որ դա կարող եմ անել Ստեպան Տրոֆիմովիչի միջոցով, ժամանակին նրանք ընկերներ էին եղել: Եվ ահա, հանկարծակի հանդիպում եմ նրան խաչմերուկում: Իսկույն ճանաչեցի նրան, երեք օր առաջ ինձ արդեն ցույց էին տվել, երբ նա կառքով անցնում էր նահանգապետի տիկնոջ հետ:

Ոչ ամենևին բարձրահասակ, չորչորուկ ծերուկ էր, ոչ ավելի, քան հիսունհինգ տարեկան, բավականին վարդագույն երեսով, թավ ու ալեհեր գանգուրներով՝ դուրս թափված կլոր, ցիլինդրաձև գլխարկի տակից, ոլորված մաքուր, վարդագույն, փոքրիկ ականջների շուրջ: Մաքուր սափրած դեմքն ամենևին էլ գեղեցիկ չէր, բարակ, երկարուկ, խորամանկ ծալքով շրթունքներ ուներ, փոքր-ինչ մսեղ քիթ, սուր-սուր, խելացի և մանրիկ աչքեր: Սի տեսակ հնամենի էր հագնված՝ ուսերին գցած ինչ-որ թիկնոց, որպիսին, օրինակ, այդ եղանակին կհագնեին Շվեյցարիայում կամ Հյուսիսային Իտալիայում: Բայց այնուհանդերձ, նրա հագուստի բոլոր մանրուքները՝ ճարմանդիկները, օձիքները, կոճակիկները, սև և բարակ ժապավենով կրիայի ոսկրից լոռնետը, փոքրիկ մատանին անպայման այնպիսին էին, ինչպիսին ունենում են անթերի լավ վարվեցողության տեր մարդիկ: Ես վստահ եմ, որ ամռանը նա հագնում է պրյունելե ոտնամաններ՝ կողքից սաղափե փոքր կոճակներով: Երբ մենք բախվեցինք, նա կանգնեց փողոցի անկյունադարձին և շուրջը նայեց ուշադրությամբ: Նկատելով, որ ուշադրությամբ իրեն եմ նայում, մեղրածոր, թեև փոքր-ինչ ճղճղան ձայնով հարցրեց ինձ.

— Թույլ տվեք հարցնել, ավելի կարճ ինչպե՞ս հասնեմ Բըլկովա փողոց:

— Բըլկովա փողոց: Այստեղ է, մոտերքում,— բղավեցի անսովոր հուզմունքով:— Միշտ ուղիղ գնացեք այս փողոցով, հետո՝ երկրորդ անկյունադարձից ձախ:

— Շատ շնորհակալ եմ:

Նզովվի այդ բուռն, կարծեմ թե երկնչեցի և նայում էի ծառայամտորեն: Նա ակնթարթորեն այդ ամենը նկատեց և հարկավ, իսկույն նեթ ամեն ինչ իմացավ,

այսինքն, իմացավ, որ ինձ հայտնի է, թե ինքն ով է, որ իրեն կարդացել ու երկրպագում էմ մանկուց, որ հիմա էլ երկնչել էմ ու նայում էմ ծառայամտորեն: Նա ժպտաց, մի անգամ էլ գլխով արեց և գնաց ուղիղ, ինչպես ցույց էի տվել: Չգիտեմ ինչու, ետ դարձա, չգիտեմ ինչի համար կողքից մի տասը քայլ վազեցի: Նա հանկարծ նորից կանգ առավ:

— Իսկ չէի՞ք կարող ինձ ցույց տալ, թե ամենամոտ որտեղ են կանգնում կառապանները,— նորից բղավեց իմ կողմը:

Գեշ ձայն, գեշ բղավոց:

— Կառապանները, կառապաններն այստեղից ամենամոտը... տաճարի մոտ են կանգնում, այնտեղ միշտ լինում են,— և ահա քիչ էր մնացել շրջվելի ու վազելի կառք բերելու: Ես կասկածում էմ, որ նա հենց դա էլ սպասում էր ինձնից: Հարկավ, տեղնուտեղն ուշքի եկա և կանգ առա, բայց իմ շարժումը շատ լավ նկատեց և ինձ էր նայում միևնույն այդ գարշելի ժպիտով: Այստեղ կատարվեց այն, ինչ երբեք չեմ մոռանա:

Նա հանկարծ ցած գցեց պստիկ պայուսակը, որ բռնել էր ձախ ձեռքում: Իմիջիայլոց, դա պայուսակ չէր, այլ ինչ-որ արկղիկ, կամ ավելի ճիշտ, մի փոքր թղթապանակ, կամ ավելի լավ կլինի ասել՝ ձեռնաքսակ, նման կանացի հնօրյա ձեռնաքսակներին, ի դեպ, չգիտեմ դա ինչ էր, գիտեմ միայն, որ ես, կարծեմ թե նետվեցի դա բարձրացնելու:

Լիովին համոզված էմ, որ չեմ բարձրացրել, բայց իմ արած առաջին շարժումն աներկբա էր, կոծկել դա արդեն չէի կարող և հիմարի պես կարմրեցի: Խարդախն իսկույն հանգամանքից քաղեց այն ամենը, ինչ իրեն հարկավոր էր:

— Մի անհանգստացեք, ինքս կվերցնեմ,— հմայիչ ասաց նա, այսինքն, երբ արդեն վերջնական նկատեց, որ իր ձեռնաքսակը չեմ բարձրացնի, ինքը վերցրեց, ասես կանխելով ինձ, մի անգամ էլ գլխով արեց ու գնաց իր ճամփով՝ հիմար վիճակի մեջ ձգելով ինձ: Նույնն է, թե ինքս վերցրած լինեի: Հինգ րոպեի չափ ես ինձ համարում էի ամբողջովին և հավերժաբար խայտառակված, սակայն մոտենալով Ստեպան Տրոֆիմովիչի տանը, հանկարծ քրքջացի: Տեսարանն ինձ այնքան զվարճալի երևաց, որ անմիջապես վճռեցի ուրախացնել Ստեպան Տրոֆիմովիչին պատմելով և ամբողջ տեսարանը ներկայացնել՝ նույնիսկ դեմքերով:

III

Բայց այս անգամ, ի զարմանս, նրան տեսա արտակարգ փոխված: Ճիշտ է, մի տեսակ ազահաբար վրա պրծավ ինձ, ներս մտնելուս պես, և սկսեց ինձ լսել, սակայն այնպիսի շփոթված տեսքով, որ սկզբում, երևում է, չհասկացավ ասածներս: Բայց հենց տվեցի Կարմազիմովի անունը, նա միանգամայն հանկարծակի ելավ իր հունից:

— Ինձ մի ասեք, մի արտաբերեք,— բղավեց նա, համարյա կատաղած,— ահա, ահա, տեսեք, կարդացեք, կարդացեք:

Նա քաշեց դարակը և սեղանին շարժեց թղթի ոչ մեծ երեք կտոր, շտապ գրոտած մատիտով, բոլորն էլ Վարվառա Պետրովնայից: Առաջին երկտողը երեք օր առաջվա էր, երկրորդը՝ երեկվա, իսկ երրորդն այսօր էր տեղ հասել, ընդամենը մի ժամ առաջ, ամենափուշ բովանդակությամբ, բոլորը՝ Կարմազինովի մասին, և մերկացնում էին Վարվառա Պետրովնայի ունայն ու պատվասեր հուզմունքն այն երկյուղից, որ Կարմազինովը կմոռանա այցելություններ անել իրեն: Ահա առաջինը, երեք օր առաջվա (հավանաբար, չորս օր, գուցե և հինգ օր առաջվա) գրությունը.

«Եթե նա վերջապես արժանացնի ձեզ այսօր, ապա խնդրում եմ, իմ մասին ոչ մի խոսք: Նվազագույն ակնարկում անգամ: Խոսք մի բացեք և մի հիշեցրեք:

Վ.Ս.»:

Երեկվանը.

«Եթե նա վճռի վերջապես այսօր առավոտյան այցելության գալ ձեզ, կարծում եմ, ամենաազնվաբարո բանը կլինի ամեննին չընդունել նրան: Այսպես է իմ կարծիքը: Զգիտեմ, ինչ է ձեր կարծիքով:

Վ.Ս.»:

Այսօրվանը, վերջինը.

«Ես համոզված եմ, որ ձեզ մոտ կեղտը ոտք առել, գնում է, ու սյան պես ծուխ է կանգնած ծխախոտից: Ես կողարկեմ Մարյային և Ֆոմուշկային, նրանք կես ժամում կհավաքեն-կմաքրեն: Իսկ դուք մի խանգարեք և նստեք խոհանոցում, մինչև կվերջացնեն: Ուղարկում եմ բուխարական գորգը և երկու չինական սափոր, վաղուց էի պատրաստվում ձեզ նվիրել, և դրան գումարած իմ Տենյերը (ժամանակավոր): Սափորները կարելի է դնել պատուհանին, իսկ Տենյերը կախեք Գյոթեի դիմանկարից վեր, այնտեղ ավելի լավ կերևա և առավոտները միշտ լույս է ընկնում: Եթե նա վերջապես հայտնվեց, ընդունեք նրբին բարեկրթությամբ, բայց աշխատեք խոսել աննշան բաներից, որևէ գիտական նյութից ու այնպիսի տեսքով, ասես երեկ եք բաժանվել: Իմ մասին ոչ մի խոսք: Գուցե երեկոյան անցնեմ ձեզ մոտ՝ տեսնելու:

Հ.Գ. — Եթե այսօր էլ չեկավ, ամեննին չի գա: Վ.Ս.»:

Ես կարդացի և զարմացա, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչն այդպիսի հուզմունքի մեջ է նման փուշ բաներից: Նրան նայելով հարցական, հանկարծ նկատեցի, որ մինչ ես կկարդայի, նա հասցրել է մշտական ճերմակ փողկապը փոխարինել կարմրով: Նրա շյապան և ձեռնափայտը դրված էին սեղանին: Իսկ ինքը գունատ էր, և նույնիսկ ձեռքերն էին դողում:

— Իմանալ իսկ չեմ կամենում նրա հուզմունքները,— մոլեգնած բղավեց նա՝ պատասխանելով իմ հարցական հայացքին:— Je m'en fiche^[48]: Նա հոգի ունի՝ հուզվելու Կարմազինովի համար, իսկ իմ նամակներին չի պատասխանում: Ահա, ահա իմ նամակը, չբացված, որը նա երեկ է ետ ուղարկել, սեղանին է, ահա, գրքի տակ, «L'homme qui rit»^[49]-ի տակ: Իմ ինչ գործն է, որ նա տանջվում է Նի-կո-լեն-կայի

համար: Je m'en fiche et je proclame ma liberté. Au diable le Karmazinoff!. Au diable la Lembke!^[50]: Ես սափորները պահել եմ նախասենյակում, իսկ Տենյերը դրել պահարանը, իսկ նրանից պահանջել, որ անմիջապես ընդունի ինձ: Լսում եք՝ պահանջել եմ: Ես նրան ուղարկել եմ նույնպիսի թղթի կտոր՝ մատիտով գրված, Նաստասյայի հետ, ու սպասում եմ: Ես ուզում եմ, որ Դարյա Իվանովնան ինքն ինձ հայտնի, իր բերանով և երկնքի առաջ, կամ ծայրահեղ դեպքում, ձեր առաջ: Vous me seconderez, n'est ce pas, comme ami et témoin^[51]: Ես չեմ ուզում կարմրել, ես չեմ ուզում ստել, չեմ ուզում գաղտնիքներ, այս գործում ես գաղտնիքներ թույլ չեմ տա: Թող ամեն ինչ ինձ խոստովանեն անկեղծորեն, պարզահոգի, ազնվաբարո, և այդժամ... այդժամ ես գուցե ամբողջ սերունդը զարմացնեմ մեծահոգությամբ... Սրիկա՞ եմ ես, ողորմած պարոն, թե՛ ոչ,— եզրափակեց նա հանկարծ՝ ահեղատեսք ինձ նայելով, կարծես հենց ես էի իրեն սրիկա համարողը:

Ես նրան խնդրեցի ջուր խմել, դեռևս չէի տեսել նրան այդ տեսքով: Ամբողջ խոսելու ընթացքում նա վազում էր սենյակի մի անկյունից մյուսը, բայց հանկարծ կանգ առավ իմ դիմաց ինչ-որ անսովոր կեցվածքով:

— Միթե՞ դուք կարծում եք,— սկսեց նա նորից հիվանդագին բարձրամտությամբ զննելով ինձ ոտից գլուխ,— մի թե կարող եք ենթադրել, որ ես՝ Ստեպան Վերխովենսկիս, իմ մեջ այնքան բարոյական ուժ չեմ գտնի, որ վերցնեմ իմ արկղը, չքավորի իմ արկղը, և դնելով իմ վտիտ ուսերին, ելնեմ դարպասից ու չքվեմ այստեղից առհավետ, երբ դա են պահանջում պատիվը և անկախության վսեմ սկզբունքը: Ստեպան Վերխովենսկին առաջին անգամը չէ, որ ետ է մղում բռնակալությունը՝ մեծահոգությամբ, թեկուզև խելացնոր կնոջ բռնակալությունը, այսինքն՝ ամենավիրավորական ու դաժան բռնակալությունը, որպիսին միայն կարող է գոյություն ունենալ երկրիս երեսին, թեև հիմա դուք, ողորմած իմ պարոն, ձեզ թույլ տվեցիք քթի տակ ծիծաղել իմ խոսքերի վրա: Օ՛, դուք չեք հավատում, որ իմ մեջ այնքան մեծահոգություն կգտնեմ, որ ավարտել կարողանամ վաճառականի մոտ դաստիարակի իմ կյանքը կամ սովից մեռնեմ ցանկապատի տակ: Պատասխան տվեք անմիջապես՝ հավատո՞ւմ եք դուք, թե՛ չեք հավատում:

Բայց ես լռեցի դիտավորյալ: Նույնիսկ տեսք ընդունեցի, թե չեմ կամենում նրան դառնացնել բացասական պատասխանով, սակայն չեմ էլ կարող հաստատական պատասխանել: Այդ համակ բորբոքման մեջ այնպիսի մի բան կար, որը վճռականապես վիրավորում էր ինձ, և ոչ անձնապես, օ՛ ոչ: Բայց... ես հետո կբացատրեմ:

Նա նույնիսկ գունատվեց:

— Գուցե ձեզ համար ձանձրալի՞ է ինձ հետ, Գ.-վ (իմ ազգանունն է), և դուք կուզենայիք... ամեննի՞ն չգալ ինձ մոտ,— խոսեց նա դժգույն հանգստության այն տոնով, որը սովորաբար նախորդում է այս կամ այն արտասովոր պայթյունին: Ես վեր թռա վախեցած, նույն պահին ներս մտավ Նաստասյան և Ստեպան Տրոֆիմովիչին լուռ պարզեց թղթի մի կտոր, որի վրա ինչ-որ բան էր գրված մատիտով: Նա նայեց ու

փոխանցեց ինձ: Վարվառա Պետրովնայի ձեռքով թղթի պատառիկին միայն երկու բառ էր գրված. «Մնացեք տանը»:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը լուռ վերցրեց շյապան, ձեռնափայտը և արագ ելավ սենյակից: Մեքենայաբար հետևեցի նրան: Հանկարծ ձայներ և ինչ-որ մեկի արագ քայլերի աղմուկը լսվեցին միջանցքից: Նա կանգնեց, ասես շանթահար:

— Սա Լիպուտինն է, և ես կորած եմ,— շշնջաց նա՝ բռնելով ձեռքս:

Նույն պահին սենյակ մտավ Լիպուտինը:

IV

Թե ինչու էր նա կորած՝ Լիպուտինի հայտնվելով, չգիտեի, նշանակություն էլ չտվեցի ասածին՝ ամեն ինչ վերագրում էի նյարդերին: Բայց և այնպես նրա վախն անսովոր էր, ու ես վճռեցի ուշադիր հետևել:

Ներս մտած Լիպուտինի տեսքը սոսկ ազդարարում էր, որ այս անգամ գալու մի հատուկ իրավունք ունի, չնայած արգելումներին: Իր ետևից բերում էր մի անծանոթ, հավանաբար եկվոր պարոնի: Ի պատասխան արձանագած Ստեպան Տրոֆիմովիչի անիմաստ հայացքին, նա անմիջապես և բարձրաձայն բացականչեց.

— Հյուր եմ բերում, այն էլ՝ առանձնահատուկ: Համարձակվում եմ խախտել առանձնությունը: Պարոն Կիրիլլով, շատ հոյակապ ինժեներ-շինարար: Իսկ գլխավորը, ձեր որոյակին, մեծարգո Պյոտր Ստեպանովիչին էլ ճանաչում են, շատ մոտիկից, նրանից հանձնարարություն էլ ունեն: Հենց նոր են ժամանել:

— Հանձնարարության մասին ավելացրիք,— կտրուկ նշեց հյուրը,— հանձնարարություններ ամեննին չեն եղել, իսկ Վերխովենսկուն ես իսկապես ճանաչում եմ: Սրանից տասն օր առաջ եմ թողել Խ. նահանգում:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը մեքենայաբար պարզեց ձեռքը և ցույց տվեց, որ նստեն: Նայեց ինձ, նայեց Լիպուտինին ու հանկարծ, կարծես ուշքի գալով, փութով ինքն էլ նստեց՝ բայց դեռ շյապան ու ձեռնափայտը բռնած ու չնկատելով դա:

— Բա՛, դուք էլ դուրս գալու վրա էիք: Իսկ ինձ ասել են, թե լրիվ տկարացել եք աշխատելուց:

— Այո, ես հիվանդ եմ, նոր ուզում էի զբոսնել, ես... — Ստեպան Տրոֆիմովիչը դադար տվեց, արագ-արագ բազմոցին գցեց շյապան ու ձեռնափայտը և կարմրեց:

Այդ ընթացքում ես շտապ զննեցի հյուրին: Դեռևս երիտասարդ էր, քսանյոթ տարեկան կլինեք, վայելուչ հագնված, բարեկազմ և չորչորուկ սևահեր մի տղամարդ՝ դալուկ, փոքր-ինչ կեղտագույն երանգի դեմքով ու սև, անփայլ աչքերով: Նա թեթևակի մտազբաղ ու ցրված էր երևում, խոսում էր ընդհատ-ընդհատ ու մի տեսակ ոչ քերականական, տարօրինակ եղանակով փոխում էր բառերի տեղը և խճճվում, եթե ստիպված էր ավելի երկար նախադասություն կազմել: Լիպուտինը շատ լավ նկատեց

Ստեպան Տրոֆիմովիչի արտակարգ երկյուղը և նկատելիորեն գոհ էր դրանից: Նա նստեց ճղահիյուս աթոռին, որը դրեց համարյա սենյակի կենտրոնում, տանտիրոջ և հյուրի միջև նույն հեռավորության վրա լինելու համար, իսկ նրանք իրար դիմաց դրված բազկաթոռներին էին տեղավորվել: Նրա սուրուլիկ աչքերը հետաքրքրությամբ պրպտում էին բոլոր անկյունները:

— Ես... արդեն վաղուց չեմ տեսել Պետրուշային... Դուք արտասահմանո՞ւմ եք հանդիպել,— մի կերպ մրթմրթաց Տրոֆիմովիչը հյուրին:

— Այստեղ էլ, արտասահմանում էլ:

— Ալեքսեյ Նիլըյչն էլ նոր են եկել արտասահմանից, չորս տարվա բացակայությունից հետո,— մեջ մտավ Լիպուտինը,— գնացել էին իրենց մասնագիտությամբ կատարելագործվելու, ու մեզ մոտ են եկել, հիմք ունենալով հուսալ, որ տեղ կստանան մեր երկաթուղային կամրջի շինարարության վրա ու հիմա պատասխանի են սպասում: Պարոնայք Դրոգոլովների, Լիզավետա Նիկոլաննայի հետ ծանոթ են Պյոտր Ստեպանովիչի միջոցով:

Ինժեները նստած էր, կարծես թե թթված, և ունկնդրում էր անհարմար անհամբերությամբ: Ինձ թվաց, թե բարկացած է ինչ-որ բանի վրա:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին էլ են ծանոթ:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին նույնպե՞ս ճանաչում եք,— հարցրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Դրան էլ եմ ճանաչում:

— Ես... շատ վաղուց արդեն չեմ տեսել Պետրուշային և... այնպե՛ս քիչ եմ իրավունք համարում ինձ հայր կոչել... c'est le mot^[52], ես... ինչպե՛ս էր նա, երբ բաժանվեցիք:

— Այդպես էլ բաժանվել ենք... ինքը կգա,— նորից շտապեց օձիքն ազատել պարոն Կիրիլլովը: Հաստատապես բարկանում էր:

— Կգա: Վերջապես ես... գիտեք ինչ, ես շատ վաղուց արդեն չեմ տեսել Պետրուշային,— այս դարձվածքի վրա լուրել էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը:— Հիմա սպասում եմ իմ խեղճ զավակին, որի առաջ... օ, որի առաջ այնքան մեղավոր եմ: Այսինքն, ես, ճիշտն ասած, ուզում եմ ասել, որ այն ժամանակ նրան թողնելով Պետերբուրգում, ես... մի խոսքով, ես նրան ոչինչ էի համարում, quelque chose dans ce genre^[53]: Նյարդային տղա է, գիտեք, շատ զգայուն և... երկչոտ: Քնելու պառկելիս, գետնահաս խոնարհումներ էր անում և խաչակնքում բարձր, որ գիշերը չմեռնի... je m'en souviens. Enfin^[54], ոչ մի գեղեցիկ զգացողության նշույլ, այսինքն՝ որևիցե վսեմ, հիմնական, ապագա գաղափարի որևէ մի սաղմի բացակայություն... c'était comme un petit idiot^[55]: Ի դեպ, ինքս էլ կարծես թե խճճվեցի, ներեցեք, ես... դուք ինձ հանդիպել եք...

— Դուք լո՞ւրջ եք ասում, որ նա բարձր խաչակնքում էր,— առանձնահատուկ հետաքրքրությամբ հանկարծ հարցրեց ինժեները:

— Այո, խաչակնքում էր...

— Չէ, հենց այնպես հարցրի, շարունակեք:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը հարցական նայեց Լիպուտինին:

— Ես շատ շնորհակալ եմ ձեր այցելության համար, բայց խոստովանում եմ, ես հիմա... ի վիճակի չեմ... Այնուամենայնիվ, թույլ տվեք հարցնել, որտե՞ղ եք բնակարան վարձել:

— Բոգոյավլենսկայա փողոց, Ֆիլիպպովի տանը:

— Ահ, այնտեղ, ուր Շատովն է ապրում,— ականա նկատեցի ես:

— Հենց այդպես, նույն այդ տանը,— բացականչեց Լիպուտինը,— միայն թե Շատովը վերևում է վարձել՝ կիսավերնահարկում, իսկ նրանք ներքևում են՝ կապիտան Լեբյադկինի մոտ: Շատովին էլ են ճանաչում, Շատովի տիկնոջն էլ: Շատ մոտիկից են արտասահմանում հանդիպել:

— Comment^[56]. Միթե՞ որևէ բան գիտեք de ce pauvre ami^[57] այդ դժբախտ ամուսնության և այդ կնոջ մասին,— բացականչեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ հանկարծակի համակված զգացմունքով:— Առաջին մարդն եմ հանդիպում, որ գիտե, և եթե միայն...

— Ինչ դատարկ բան,— ընդհատեց ինժեները՝ ամբողջովին բռնկվելով:— Լիպուտին, ինչե՞ր եք ավելացնում: Ես ամենևին չեմ տեսել Շատովի կնոջը, միայն մի անգամ հեռովից, բոլորովին էլ ոչ մոտիկից... Շատովին գիտեմ: Ինչի՞ համար եք զանազան բաներ ավելացնում:

Նա կտրուկ շուռ եկավ բազմոցին, ձեռքն առավ շյապան, հետո նորից նստելով առաջվա պես, մի տեսակ մարտահրավերով, իր սև ու բոցկլտացող աչքերը հառեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա: Ոչ մի կերպ չէի կարող հասկանալ նման տարօրինակ բորբոքվածությունը:

— Ինձ կներեք,— ազդու նշեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— հասկանում եմ, որ այդ գործը կարող է լինել նրբագույն...

— Ոչ մի նրբագույն գործ չկա ու ամոթ է նույնիսկ, ես էլ «դատարկ բան» բղավեցի ձեզ չէ, այլ Լիպուտինին, թե ինչու է բաներ ավելացնում: Կներեք ինձ, եթե ձեզ վրա եք վերցրել: Շատովին ես ճանաչում եմ, իսկ նրա կնոջը բոլորովին չեմ ճանաչում:

— Ես հասկացա, հասկացա, ու եթե պնդեցի, սոսկ այն պատճառով, որ շատ եմ սիրում մեր խեղճ ընկերոջը, notre irascible ami^[58], ու միշտ հետաքրքրվել եմ... Իմ կարծիքով, այդ մարդը շատ կտրուկ է փոխել իր նախկին, գուցեն չափից ավելի երիտասարդ, բայց և այնպես ճշգրիտ մտքերը: Եվ հիմա այնքան է տարբեր բաներ գոռում notre sainte Russie^[59] մասին, որ վաղուց արդեն այդ բեկումը նրա օրգանիզմում՝

այլ կերպ ասել չեմ ուզում, վերագրում եմ ընտանեկան մի որևէ սաստիկ ցնցման և հենց նրա անհաջող ամուսնությանը: Ես, որ ուսումնասիրել եմ իմ խեղճ Ռուսաստանը երկու մատիս պես, իսկ ռուս ժողովրդին տվել իմ ամբողջ կյանքը, կարող եմ ձեզ հավատացնել, որ նա ռուս ժողովրդին չի ճանաչում, և ավելին...

— Ես էլ ամեննին չեմ ճանաչում ռուս ժողովրդին և... բոլորովին ժամանակ չունեմ ուսումնասիրել,— կրկին ընդհատեց ինժեները և նորից կտրուկ շրջվեց բազմոցի վրա: Ստեպան Տրոֆիմովիչի խոսքը կիսատ մնաց բերանում:

— Նրանք ուսումնասիրում են, ուսումնասիրում են,— մեջ ընկավ Լիպուտինը,— նրանք արդեն սկսել են ուսումնասիրությունը և հետաքրքրագույն հոգված են կազմում Ռուսաստանում հաճախակի դարձած ինքնասպանությունների պատճառների և ընդհանրապես պատճառների մասին, որոնք հաճախակի են դարձնում կամ կասեցնում ինքնասպանության տարածումը հասարակության մեջ: Հասել են զարմանալի արդյունքների:

Ինժեները սարսափելի հուզվեց:

— Այդ մեկը բոլորովին իրավունք չունեք,— զայրագին մրթմրեաց նա,— ես ամեննին չեմ գրում հոգված: Հիմարություններ անող չեմ: Ես ձեզնից գաղտնի հարցրեցի, շատ պատահական: Դա բոլորովին հոգված չէ, իսկ իրավունք դուք չունեք...

Լիպուտինն ակնհայտորեն վայելում էր:

— Կներեք, գուցե սխալվեցի՝ ձեր գրական աշխատությունը հոգված կոչելով: Միայն դիտարկումներ են հավաքում նրանք, իսկ հարցի էությանը, կամ այսպես ասած, դրա բարոյական կողմին չեն անդրադառնում և նույնիսկ բուն բարոյականությունն են ժխտում բոլորովին, այլ կողմնակից են համընդհանուր կործանման նորագույն սկզբունքին, վերջնական բարի նպատակների համար: Նրանք ավելի քան հարյուր միլիոն գլուխ են պահանջում՝ Եվրոպայում ողջամտություն հաստատելու համար, ավելին, քան խաղաղության վերջին կոնգրեսին են պահանջել: Այդ իմաստով Ալեքսեյ Նիլըչն ամենից հեռուն են գնացել:

Ինժեները լսում էր արհամարհական և դժգույն ժպիտով: Կես բոլոր չափ բոլորը լուռ էին:

— Այդ ամենը հիմարություն է, Լիպուտին,— վերջապես խոսեց պարոն Կիրիլլովը՝ որոշ արժանապատվությամբ:— Եթե ես պատահական ասել եմ ձեզ մի քանի կետեր, իսկ դուք վերցրել եք, ապա ինչպես կուզեք: Բայց դուք իրավունք չունեք, որովհետև ես երբեք ոչ մեկի չեմ ասում: Ես արհամարհում եմ, որպեսզի ասեմ... Եթե կան համոզմունքներ, ապա ինձ համար պարզ է... իսկ դա հիմարություն արեցիք: Ես չեմ դատում այն կետերի մասին, ուր լրիվ վերջացած է: Ես տանել չեմ կարողանում դատել: Ես երբեք չեմ ուզում դատողություններ...

— Եվ գուցե թե հիանալի եք անում,— չհամբերեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ես ներողություն եմ խնդրում ձեզ, բայց այստեղ ես ոչ մեկի վրա չեմ բարկանում,— շարունակեց հյուրը՝ տաքացած շուտասելուկով,— ես չորս տարի տեսել եմ քիչ մարդ... Ես քիչ եմ չորս տարի խոսել և աշխատել եմ չհանդիպել, իմ նպատակների համար, որոնց հետ գործ չունենք, չորս տարի: Լիպուտինը դա գտել է և ծիծաղում է: Ես հասկանում եմ և չեմ նայում: Ես նեղացկոտ չեմ, այլ միայն բարկացած նրա ազատության վրա: Իսկ եթե ձեզ հետ չեմ շարադրում մտքեր,— ավարտեց նա անսպասելի և բոլորիս վրայով սահեցրեց իր հաստատական հայացքը,— ապա ամեննին նրանից չէ, որ վախենում եմ ձեզնից մատնություն կառավարությանը, դա չէ, խնդրեմ, մի մտածեք դատարկ բաներ այդ իմաստով...

Այդ խոսքին արդեն ոչ ոք ոչինչ չպատասխանեց, այլ միայն հայացքներ փոխանակեցին: Նույնիսկ Լիպուտինը մոռացավ խնդմնդալ:

— Պարոնայք, շատ եմ ափսոսում,— բազմոցից վճռականորեն ելավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— բայց ես ինձ վատառողջ եմ զգում և անտրամադիր: Ներեցեք:

— Ահ, սա որպեսզի գնանք,— գլխի ընկավ պարոն Կիրիլլովը՝ վերցնելով գլխարկը,— դա լավ է, որ ասացիք, թե չէ մոռացկոտ եմ:

Նա վեր կացավ և պարզսիրտ տեսքով, ձեռքը պարզած մոտեցավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Ափսոս, որ դուք վատառողջ եք, իսկ ես եկա:

— Ցանկանում եմ ձեզ ամենայն հաջողություն մեզ մոտ, — պատասխանեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ բարյացակամ և անշտապ սեղմելով նրա ձեռքը:— Հասկանում եմ, որ եթե, ըստ ձեր ասածի, այդքան երկար ապրել եք արտասահմանում, ձեր նպատակների համար խորթանալով մարդկանցից և մոռացել եք Ռուսաստանը, ապա, հարկավ, մեզ՝ բնիկ ու արմատական ռուսներին, ակամա պիտի նայեք զարմանքով, իսկ մենք էլ նույնանման՝ ձեզ: Mais cela passera^[60]: Մի հարցում եմ դժվարանում, դուք ուզում եք կառուցել մեր կամուրջն ու միաժամանակ հայտարարում, թե կողմնակից եք համընդհանուր ավերածության: Ձեզ չեն թողնի կառուցել մեր կամուրջը:

— Ինչպե՞ս: Ինչպես դա ասացիք... ահ, գրողը տանի,— բացականչեց ապշահար Կիրիլլովը և հանկարծ ծիծաղեց շատ ուրախ ու անկեղծ: Մի ակնթարթ նրա դեմքն ընդունեց անչափ մանկական արտահայտություն, և ինձ թվաց, դա շատ է սազում նրան: Լիպուտինը ձեռքերն էր շփում՝ հիացած Ստեպան Տրոֆիմովիչի հաջող խոսքից: Իսկ ես ներքուստ զարմացած էի. ինչու Ստեպան Տրոֆիմովիչն այնպես վախեցավ Լիպուտինից և ինչու բղավեց «ես կորա»՝ լսելով նրա ձայնը:

Մենք դեռ կանգնած էինք դռան շեմին: Այն պահին էր, երբ տանտերը և հյուրերը շտապ-շտապ փոխանակում են վերջին և ամենասիրալիք բառերը, հետո բարեհոգաբար բաժանվում:

— Նրանք այսօր այն պատճառով են այսպես մոռալ,— սենյակից արդեն լրիվ դուրս եկած, այսպես ասած՝ թռուցիկ, հանկարծ խոսքի մեջ խցկվեց Լիպուտինը,— որ կապիտան Լեբյադկինի հետ երեկ ընդհարվել են քրոջ պատճառով: Կապիտան Լեբյադկինն ամեն օր իր գեղեցկուհի, խանգարված քրոջը մտրակով թակում է, իսկական կազակական մտրակով, առավոտ և երեկո: Այդպես, Ալեքսեյ Նիլոյչն այդ տան նույնիսկ կողաշենքն են վարձել, չմասնակցելու համար: Դե-հ, ցտեսություն:

— Քրոջը: Հիվանդ: Մտրակով,— ուղղակի ճչաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը, ճիշտ կարծես հենց նոր իրեն մտրակեցին:— Ի՞նչ քույր: Ի՞նչ Լեբյադկին:

Քիչ առաջվա երկյուղը ետ եկավ մի ակնթարթում:

— Լեբյադկինը: Ա՛, դա պաշտոնաթող կապիտան է, առաջ իրեն սոսկ շտաբ-կապիտան էր կոչում:

— Է, ինչ գործ ունեմ կոչման հետ: Ի՞նչ քրոջ: Աստված իմ... դուք ասում եք՝ Լեբյադկին: Բայց չէ որ մենք ունեցել ենք Լեբյադկին...

— Հենց նա է որ կա, մեր Լեբյադկինը, ահա, հիշո՞ւմ եք Վիրգինսկու մոտ:

— Բայց չէ՞ որ նա բռնվեց կեղծ թղթերով:

— Ահա և ետ է եկել, համարյա երեք շաբաթ կլինի, և ամենաառանձնահատուկ հանգամանքներում:

— Բայց չէ որ դա սրիկա է:

— Կարծես թե մեզ մոտ չի՞ կարող սրիկա լինել,— հանկարծ ատամները մերկացրեց Լիպուտինը՝ կարծես իր գողավուն աչքերով շոշափելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Ահ, Աստված իմ, ես լրիվ ուրիշ բան էի ուզում ասել... թեև, իմիջիայլոց, սրիկայի կապակցությամբ ձեզ հետ միանգամայն համաձայն եմ, հենց ձեզ հետ: Բայց հետո՞ ինչ, հետո: Ի՞նչ էիք ուզում դրանով ասել... Չէ որ դուք անպայման ուզում էիք մի բան ասել դրանով:

— Դատարկ բաներ են այդ բոլորը... այսինքն, այդ կապիտանն այն ժամանակ մեզնից հեռացել է, ամենայն հավանականությամբ, ոչ կեղծ թղթերի համար, այլ միայն այդ քրոջը որոնել-գտնելու համար, քույրն էլ իբր թաքնված է եղել անհայտ մի տեղում, հիմա ահա բերել է, սա է ամբողջ պատմությունը: Ինչի՞ց այդպես վախեցաք կարծես, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Իմիջիայլոց, ամեն բան ասում եմ հենց նրա հարբած խոսքերից, իսկ լուրջ ժամանակ ինքն էլ է լռում դրա մասին: Դյուրաբորբոք մարդ է և, այսպես ասենք, ռազմագեղագիտական, միայն թե ցածրաճաշակ: Իսկ այդ քույրիկը ոչ միայն խելագար է, այլև նույնիսկ կադ: Իբր ինչ-որ մեկից գայթակղվել ու պատիվը կորցրել է, և ահա դրա համար պարոն Լեբյադկինն արդեն քանի-քանի տարի, իբր այդ

գայթակղեցնողից ամենամյա տուրք է վերցնում, որպես հատուցում ազնիվ վիրավորանքի, համենայն դեպս, այդպես է դուրս գալիս նրա ասածներից, իսկ իմ կարծիքով, հարբած խոսքեր են սոսկ: Ուղղակի գլուխ է գովում: Ու շատ ավելի էժան է դա արվում: Իսկ որ գումարներ ունի, դա արդեն միանգամայն ճիշտ է: Մեկուկես շաբաթ առաջ ոտաբոբիկ էր ման գալիս, իսկ հիմա, ինքս եմ տեսել, հարյուրանոցներ կան ձեռքին: Քույրիկն ինչ-որ նոպաներ է ունենում ամեն օր, նա ճղճղում է, իսկ եղբայրը «կարգի է գցում» մտրակով: Կնոջ մեջ, ասում է, հարգանք պիտի ներարկես: Չեմ հասկանում, թե Շատովն ինչպես է կարողանում ապրել նրանց վերևում: Ալեքսեյ Նիլըյչը միայն երեք օր մնացին նրանց կողքին, դեռ Պետերբուրգից էին ծանոթ, իսկ հիմա կողաշենքն են զբաղեցնում անհանգստությունից:

— Այս ամենը ճի՞շտ է,— ինժեներին դիմեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Դուք շատ եք դուրս տալիս, Լիպուտին,— մրթմրթաց նա զայրացած:

— Գաղտնիքներ, ծածուկ բաներ: Որտեղի՞ց հանկարծ մեզ մոտ այդքան գաղտնիք ու ծածուկ բաներ հայտնվեցին,— չգալելով իրեն՝ գոչեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

Ինժեները խոժոռվեց, կարմրատակեց, ուսերը ցնցեց և ուզում էր դուրս գալ սենյակից:

— Ալեքսեյ Նիլըյչը նույնիսկ մտրակը խլեցին, կոտրեցին և պատուհանից շարտեցին, և շատ վիճեցին,— ավելացրեց Լիպուտինը:

— Ինչի՞ համար եք շատախոսում, Լիպուտին, դա հիմարություն է, ինչի՞ համար,— ակնթարթորեն շրջվեց Ալեքսեյ Նիլըյչը նորից:

— Իսկ ինչու պիտի թաքցնել հոգու ազնվագույն թրթիռները՝ համեստությունից, այսինքն, ձեր հոգու, ես իմ մասին չեմ ասում:

— Ի՛նչ հիմարություն... և բոլորովին պետք չէ... Լեբյադկինը հիմար է ու բացարձակապես դատարկ, և գործողության համար անօգտակար և... բացարձակապես վնասակար: Ինչո՞ւ եք զանազան բաներ դուրս տալիս: Ես գնացի:

— Ա՛հ, ինչքան ափսոս,— բացականչեց Լիպուտինը՝ վճիտ ժպիտով:— Թե չէ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ձեզ մի գվարձալի պատմությամբ էլ կուրախացնեի: Անգամ այդ մտադրությամբ էլ եկել եմ, որ հայտնեմ, թեև հաստատ ինքներդ էլ լսած կլինեք, իմիջիայլոց: Էհ, մեկ ուրիշ անգամ, Ալեքսեյ Նիլըյչն այնպես են շտապում... Ցտեսություն: Վարվառա Պետրովնայի հետ կապված պատմություն է, երեք օր առաջ գվարձացրեց նա ինձ, մարդ էր ուղարկել՝ կանչելու, ուղղակի ծիծաղից մեռնես: Յը-տեսություն:

Բայց այստեղ արդեն Ստեպան Տրոֆիմովիչը կառչեց նրանից, բռնեց ուսերից, կտրուկ ետ դարձրեց սենյակ ու նստեցրեց աթոռին: Լիպուտինը նույնիսկ վախեցավ:

— Հապա ի՞նչ, — սկսեց ինքը՝ իր աթոռի վրայից զգուշորեն նայելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին:— Հանկարծ կանչեցին ինձ ու հարցնում են «կոնֆիդենցիալ», ի՞նչ եմ

մտածում սեփական կարծիքով. Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խանգարված է, թե խելքը գլխին է: Ջարմանալի չէ, ի՞նչ է:

— Դուք ցնդել եք,— մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը և հանկարծ կարծես ելավ իր ավերից.— Լիպուտին, դուք շատ լավ գիտեք, որ հենց նրա համար եք եկել, որ այդ կարգի մի նողկանք հայտնեք և... ավելի վատ ուրիշ բան:

Վայրկենապես միտքս եկավ նրա կռահումն առ այն, թե Լիպուտինը մեր գործում ոչ միայն մեզնից ավելին գիտե, այլ նաև այնպիսի մի բան, ինչ ինքներս չենք իմանա երբեք:

— Աստված սիրեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ,— մրմնջում էր Լիպուտինը՝ իբր սաստիկ վախեցած,— ի սեր Աստծո...

— Լռեք և սկսեք: Պարոն Կիրիլլով, ես ձեզ շատ եմ խնդրում, նույնպես ետ եկեք և ներկա գտնվեք, շատ եմ խնդրում: Նստեք: Լիպուտին, իսկ դուք սկսեք ուղղակի, պարզ... և առանց նվազագույն պատրվակների:

— Եթե միայն իմանայի, որ դա ձեզ այդպես շշմեցնելու է, ամեննին էլ չէի սկսի... Իսկ ես կարծում էի, որ ձեզ արդեն ամեն ինչ հայտնի է հենց իրենից՝ Վարվառա Պետրովնայից:

— Բոլորովին էլ չէիք կարծում: Սկսեք, սկսեք, ասում են ձեզ:

— Միայն թե բարի եղեք, ինքներդ էլ նստեք, թե չէ, ես պիտի նստեմ այսպես, իսկ դուք այդչափ հուզված իմ առաջ պիտի... վազվզեք: Անհարմար բան կստացվի:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը զսպեց իրեն և ազդեցիկ տեսքով իջավ բազկաթոռին: Ինժեները՝ մթնգաձ, հայացքը ցած հառեց: Լիպուտինը մոլեգին վայելումով նրանց էր նայում:

— Իսկ ինչից սկսեմ... այնպես շփոթեցրիք...

VI

— Երեք օր առաջ հանկարծ մարդ ուղարկեցին ինձ մոտ. իբր, խնդրում են վաղը, ժամը տասներկուսին այնտեղ լինել: Կարո՞ղ եք պատկերացնել: Գործս թողեցի և երեկ, ճիշտ կեսօրին, զանգը խփեցի: Ինձ տարան ուղիղ հյուրասենյակ: Մի բոլորի չափ սպասեցի, եկան, նստեցրին, իրենք էլ դիմացս նստեցին: Նստել ու չեմ ուզում հավատալ, ինքներդ գիտեք, թե նա ինչպես է միշտ արհամարհել ինձ: Սկսեցին ուղղակի առանց այլևայլի, իրենց մշտական ձևով. «Դուք հիշում եք, ասաց, որ չորս տարի առաջ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, լինելով հիվանդ վիճակում, մի քանի տարօրինակ արարքներ թույլ տվեց, այնպես որ ամբողջ քաղաքը երկմտանքի մեջ էր, մինչև ամեն ինչ բացատրվեց: Այդ արարքներից մեկը վերաբերում էր անձամբ ձեզ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այն ժամանակ եկավ ձեզ մոտ, ապաքինվելուց հետո՝ իմ խնդրանքով նույնպես: Ինձ հայտնի է նաև, որ նա նախկինում էլ է ձեզ հետ խոսել մի

քանի անգամ: Ասացեք անկեղծորեն և ուղղամտորեն, ինչպես եք դուք... (այստեղ մի քիչ կմկմացին) ինչպե՞ս էիք գտնում այն ժամանակ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին... ինչպե՞ս էիք նրան նայում ընդհանրապես... ի՞նչ կարծիք կարող էիք նրա մասին կազմել և... հիմա ունեք»:

Այստեղ արդեն լրիվ կմկմացին, այնպես որ նույնիսկ մի լրիվ բռնակ սպասեցին ու հանկարծ կարմրեցին: Ես վախեցա: Նորից սկսեցին ոչ թե հուզիչ ասենք, դա նրանց չի սազի, այլ մի շատ ազդեցիկ տոնով:

«Ես ցանկանում եմ, ասաց, որ դուք ինձ լավ և անսխալ, ասաց, հասկանաք: Ես ձեզ կանչել եմ հիմա, որովհետև գիտեմ ձեզ որպես խորաթափանց և սրամիտ մարդու՝ ի վիճակի կատարելու ճիշտ դիտարկում (ի՞նչ հաճոյախոսություններ):

— Անշուշտ, դուք կհասկանաք, ասաց,— և այն, որ ձեզ հետ մայր է խոսում... Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կյանքում կրել է մի քանի դժբախտություն և բազմաթիվ կտրուկ փոփոխություններ: Այդ ամենը,— ասում է,— կարող էր ազդել նրա խելքի վիճակի վրա: Անշուշտ,— ասում է,— ես չեմ խոսում խելագարության մասին, դա երբեք չի կարող լինել (ասվեց հաստատուն և հպարտորեն): Բայց կարող էր լինել արտառոց, առանձնահատուկ մի բան, մտքերի որոշ շրջվածք, հակվածություն ինչ-որ հատուկ հայեցակետի (այս բոլորը ստույգ նրա բառերն են, ու ես զարմացա, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, թե ինչպիսի ճշգրտությամբ կարող է Վարվառա Պետրովնան բացատրել բանը: Բարձր մտքի տեր կին է): Համենայն դեպս,— ասաց,— ինքս եմ նրա մեջ նկատել որոշ կայուն անհանգստություն և ձգտում առանձնահատուկ հակումների: Բայց ես մայր եմ, իսկ դուք՝ կողմնակի մարդ, նշանակում է, ի վիճակի եք, ձեր խելքով հանդերձ, առավել անկախ կարծիք կազմել: Աղաչում եմ ձեզ, վերջապես (այդպես էլ ասվեց՝ աղաչում եմ) ինձ ասել ամբողջ ճշմարտությունը, առանց ամեն կարգի խեղումների, և եթե դուք նաև խոստանաք ինձ հետագայում երբեք չմոռանալ, որ ձեզ հետ ես կոնֆիդենցիալ եմ խոսել, կարող եք ակնկալել իմ կատարյալ և այսուհետև մշտական պատրաստակամությունը երախտապարտ լինել ձեզ յուրաքանչյուր հնարավորության դեպքում»: Դե-հ, ինչ կասեք:

— Դուք... դուք ինձ այնպես շշկլացրիք...— մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— որ ես ձեզ չեմ հավատում...

— Չէ, նկատի առեք, նկատի առեք,— շարունակեց Լիպուտինը, կարծես չէր լսել Ստեպան Տրոֆիմովիչին,— ինչպիսի՜ հուզմունք և անհանգստություն պիտի ապրել, երբ նման հարցով այդպիսի բարձունքից դիմում են այնպիսի մարդկանց, ինչպիսին ես եմ, դեռ չհաշված իջնելն այնքան, որ իրենք խնդրեցին գաղտնի պահել: Մա ի՞նչ բան է: Հո որևէ անսպասելի տեղեկություն չե՞ն ստացել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մասին:

— Ես չգիտեմ... ոչ մի լուր... մի քանի օր չեմ տեսնվել, բայց... բայց կասեմ ձեզ...— քրթմնջում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ ըստ երևույթին, դժվարությամբ կարգի բերելով

մտքերը,— բայց ձեզ կասեմ, Լիպուտին, որ եթե ձեզ ասվել է կոնֆիդենցիալ, իսկ դուք հիմա բոլորի ներկայությամբ...

— Միանգամայն կոնֆիդենցիալ: Թող Աստված պատժի ինձ, եթե ես... Իսկ եթե այստեղ... ի՞նչ կա, ուրեմն: Մի՞թե մենք օտար ենք, վերցնենք թեկուզ Ալեքսեյ Նիլըյչին:

— Այդպիսի մտահանգման ես համաձայն չեմ: Անկասկած, մենք երեքս այստեղ կպահենք գաղտնիքը, բայց ձեզնից՝ չորրորդից, վախենում եմ և չեմ հավատում ձեր մի հատիկ խոսքին:

— Ինչե՛ր եք ասում: Ես բոլորից շատ եմ շահագրգռված, չէ որ ինձ հավերժ երախտագիտություն է խոստացված: Իսկ ահա, ես հենց ուզում էի, այս նույն առիթով, մատնացույց անել չափազանց տարօրինակ մի դեպք, ավելի այսպես ասած հոգեբանական, քան պարզապես տարօրինակ: Երեկ երեկոյան, Վարվառա Պետրովնայի հետ խոսակցության ազդեցության տակ (ինքներդ կարող եք պատկերացնել, թե ինչ ազդեցություն է գործել ինձ վրա), ես դիմեցի Ալեքսեյ Նիլըյչին՝ մի հեռավոր հարցով, դուք, ասացի, թե արտասահմանում, թե Պետերբուրգում նախկինում դեռ ճանաչել եք Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, ինչպե՞ս եք գնահատում նրան, ասացի, խելքի և ընդունակությունների տեսակետից: Նրանք էլ պատասխանեցին կարճ, իրենց ձևով, որ, ուրեմն, նուրբ խելքի և առողջ դատողության տեր մարդ է, ասացին: Իսկ տարիների ընթացքում, ասացի, չե՞ք նկատել, ասացի, մի տեսակ գաղափարների շեղում, կամ մտքերի հատուկ շրջվածք, կամ որոշ չափով, ասացի, կարծես թե, այսպես ասած, խանգարո՞ւմ: Մի խոսքով, կրկնում են հենց Վարվառա Պետրովնայի հարցը: Եվ պատկերացրեք. Ալեքսեյ Նիլըյչը հանկարծ մտքերի մեջ ընկան, դեմքը կնճռոտեցին ճիշտ այնպես, ինչպես հիմա. «Այո, ասացին, ինձ երբեմն թվացել է տարօրինակ մի բան»: Ըստ որում, նկատի առեք, որ եթե արդեն Ալեքսեյ Նիլըյչին կարող էր ինչ-որ տարօրինակ բան թվալ, ապա ի՞նչ կարող էր դա լինել իրականում, հը՞:

— Դա ճի՞շտ է,— դիմեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը Ալեքսեյ Նիլըյչին:

— Կցանկանայի չխոսել այդ մասին,— պատասխանեց Ալեքսեյ Նիլըյչը՝ հանկարծ բարձրացնելով գլուխը և աչքերը շողացնելով,— ես ուզում եմ վիճարկել ձեր իրավունքը, Լիպուտին: Դուք ոչ մի իրավունք չունեք տվյալ դեպքում իմ առնչությամբ: Ես ամեննին չեմ ասել իմ ամբողջ կարծիքը: Ես թեև ծանոթ եմ եղել Պետերբուրգում, բայց դա վաղուց, իսկ հիմա թեկուզև հանդիպել եմ, բայց շատ քիչ եմ ճանաչում Նիկոլայ Ստավրոգինին: Խնդրում եմ ձեզ ինձ հեռու պահել և... և այս ամենը նման է բամբասանքի:

Լիպուտինը տարածեց ձեռքերը՝ ճնշված անմեղության տեսքով:

— Բամբասող: Չլինի՞, լրտես էլ: Ձեզ համար լավ է, Ալեքսեյ Նիլըյչ, քննադատել, երբ ամեն ինչից ձեզ հեռու եք պահում: Իսկ ահա դուք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, չեք հավատա, թե թվում է, ի՞նչ կապ ունի կապիտան Լեբյադկինը, չէ որ կարծես թե հիմար է, ինչպես... այսինքն, միայն ամոթ է ասել, թե ինչքան է հիմար, այդպիսի մի ռուսական

համեմատություն կա, որ չափն է նշանակում, բայց չէ որ նա էլ է իրեն վիրավորված համարում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից, թեև խոնարհվում է նրա սրամտության առաջ. «Ապշած եմ, ասում է այդ մարդուց՝ իմաստունն օձ է» (սեփական բառերն են): Ես էլ նրան, թե (դարձյալ այդ նույն երեկվա տպավորության տակ և արդեն Ալեքսեյ Նիլըյչի հետ խոսակցությունից հետո), իսկ ի՞նչ է, կապիտան, ի՞նչ եք կարծում ձեր կողմից, խելագարված է ձեր իմաստունն օձը, թե՛ ոչ: Ուրեմն, կհավատաք արդյոք, ճիշտ կարծես ետևից մտրակահարեցին հանկարծ նրան, առանց իր թույլտվության, ուղղակի վեր թռավ տեղից. «Այո, ասաց... այո, ասաց, միայն թե, ասաց, դա չի կարող ազդեցություն ունենալ...», թե ինչ ազդեցություն, չվերջացրեց: Հետո այնպես դառնագին մտքերի մեջ ընկավ, այնպես ընկավ մտքերի մեջ, որ խումհարն էլ անցավ: Ֆիլիպպովի պանդուկում էինք նստած: Ու համարյա կես ժամ անց, հանկարծ բռունցքով խփեց սեղանին. «Հա, ասաց, գուցե խելագարված է, միայն թե դա չի կարող ազդեցություն ունենալ...» և նորից չվերջացրեց, թե ինչի վրա: Անշուշտ, ես ձեզ միայն խոսակցության թանձրուկն եմ հայտնում, բայց չէ որ միտքը հասկանալի է, ում էլ հարցնես, բոլորի մտքով անցնում է, թեև նախքան այդ ոչ մեկի մտքով չի անցել. «Հա, ասում են, խելագարված է, շատ խելոք է, բայց գուցե խելագարված է»:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նստած էր մտազբաղ և լարված մտորում էր:

— Իսկ Լեբյադկինն ինչու գիտե:

— Իսկ այդ մասին չէ՞ք հաճի հարցնել Ալեքսեյ Նիլըյչից, որն այստեղ հիմա ինձ լրտես անվանեց: Ես լրտեսն եմ, ու չգիտեմ, իսկ Ալեքսեյ Նիլըյչը գիտեն ամեն ինչ տակից գլուխ ու լոռում են:

— Ես ոչինչ չգիտեմ, կամ՝ քիչ,— նույն բորբոքվածությամբ պատասխանեց ինժեները,— դուք Լեբյադկինին հարբեցնում եք, որ իմանաք: Դուք ինձ էլ եք այստեղ բերել, որ իմանաք և որ ես ասեմ: Նշանակում է, դուք լրտես եք:

— Ես նրան չեմ հարբեցրել, ու այդքան փող չարժե նա, իր բոլոր գաղտնիքներով վերցրած, ահա թե ինչ են դրանք ինձ համար նշանակում, չգիտեմ՝ ձեզ համար ինչպես: Ընդհակառակը, այդ նա է փողերը շող տալիս, այն դեպքում երբ տասներկու օր առաջ մոտս էր եկել տասնհինգ կոպեկ խնդրելու, ու նա է ինձ շամպայն խմեցնում, ոչ թե ես իրեն: Բայց դուք ինձ միտք տվեցիք, ու թե որ պետք եղավ, կհարբեցնեմ նրան, հենց հատկապես իմանալու համար, ու գուցե իմանամ էլ... ձեր բոլոր մանր-մունր գաղտնիքները,— չարացած գոմոաց Լիպուտինը:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը տարակուսած նայում էր վիճողներին: Երկուսն էլ մատնում էին իրենք իրենց և գլխավորը՝ ձևականություններ չէին անում: Ես մտածեցի, որ Լիպուտինն այդ Ալեքսեյ Նիլըյչին մեզ մոտ է բերել, հենց երրորդ անձի միջոցով նրան հարկավոր խոսակցության մեջ քաշելու նպատակով՝ նրա նախասիրած եղանակն էր:

— Ալեքսեյ Նիլըյչը չափից ավելի լավ են ճանաչում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին,— բորբոքված շարունակեց նա,— միայն թե թաքցնում են: Իսկ որ դուք հարցնում եք կապիտան Լեբյադկինի մասին, ապա նա բոլորիցս շուտ է ծանոթացել նրանց հետ,

Պետերբուրգում, հինգ կամ վեցը տարի առաջ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կյանքի, եթե կարելի է այսպես արտահայտվել, այն սակավ հայտնի ժամանակաշրջանում, երբ նա դեռ չէր էլ մտածում մեզ այստեղ երջանկացնել իր գալստյամբ։ Մեր արքայազնը, հարկ է եզրակացնել, այն ժամանակ Պետերբուրգում իր շուրջ ծանոթությունների բավական տարօրինակ ընտրություն էր սահմանել։ Այն ժամանակ էլ ահա, կարծեմ, Ալեքսեյ Նիլդյի հետ են ծանոթացել։

— Զգուշացեք, Լիպուտին, զգուշացնում եմ ձեզ, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ինքն է ուզում շուտով այստեղ լինել, իսկ նա կարողանում է իրեն պաշտպանել։

— Ուրեմն, էլ ի՞նչ ինչի համար։ Ես առաջինն եմ բղավում, որ նրբագույն և սքանչելագույն խելքի տեր մարդ է, Վարվառա Պետրովնային էլ երեկ այդ իմաստով միանգամայն հանգստացրեցի։ «Բայց բնավորության հարցում, ասացի նրան, երաշխավորել չեմ կարող»։ Լեբյադկինն էլ երեկ նույն բանն ասաց. «Նրա բնավորությունից եմ, ասաց, տուժել»։ Էիս, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ձեզ համար լավ է բղավել, թե բամբասանք է ու լրտեսություն, և նկատի առեք, երբ արդեն ինքներդ ամեն ինչ ինձնից դուրս քաշեցիք, այն էլ՝ չափից դուրս հետաքրքրությամբ։ Իսկ ահա, Վարվառա Պետրովնան երեկ հենց ուղղակի ճիշտ կետին խփեց. «Դուք, ասաց, անձամբ էիք շահագրգռված գործում, դրա համար էլ ձեզ եմ դիմում»։ Հապա թե այդպես չլիներ։ Էլ ի՞նչ նպատակներ կարող են լինել, երբ ես անձնական վիրավորանք եմ կերել նորին գերագանցությունից ամբողջ հասարակության ներկայությամբ։ Կարծեմ, պատճառներ ունեմ հետաքրքրվելու, ոչ միայն բամբասանքների համար։ Այսօր ձեր ձեռքը կսեղմի, իսկ վաղը հենց էնպես, ձեր աղուհացի դիմաց, հենց ձեր երեսներին էլ կխփի, օրինավոր ամբողջ հասարակության ներկայությամբ, ինչպես քեֆը տա։ Հղիացածությունից։ Իսկ գլխավորը նրանց համար կանացի սեռն է. թիթեռնիկներ ու անվախ աքլորիկներ։ Հին ամուրների թևիկներով կալվածատերեր, սրտակեր — Պեչորիններ։ Ձեզ համար, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, մոլի ամուրի մարդու համար, հեշտ է այդպես խոսել, և նորին գերագանցության պատճառով ինձ բամբասող կոչել։ Իսկ ահա, եթե ամուսնանաք, քանի որ հիմա էլ դեռ շատ ջահել եք երևում, ամուսնանաք սիրունիկ ու ջահել մեկի հետ, ապա թերևս մեր արքայազնից դուռը մղլակով կփակեք ու ձեր տան մեջ բարիկադներ կսարքեք։ Էլ ինչ ասեմ, եթե միայն այդ mademoiselle Լեբյադկինան, որին ծեծում են մտրակով, խելագար չլիներ և ծուռոտ, ապա, Աստված վկա, կմտածեի, որ հենց նա է մեր գեներալի կրքերի գոհը, և հենց նրանից է տուժել կապիտան Լեբյադկինն «իր ընտանեկան արժանապատվությամբ», ինչպես ինքն է արտահայտվում։ Գուցե թե միայն նրանց նրբին ճաշակին է հակասում, բայց նրանց. համար դա էլ մի ցավ չէ։ Ամեն պտուղ պետքական է, միայն թե ընկնի նրանց հայտնի տրամադրության տակ։ Ահա, բամբասանքի մասին եք ասում, բայց մի՞թե ես եմ բղավում, երբ արդեն ամբողջ քաղաքն է աղմկում, իսկ ես միայն լսում եմ ու գլխով անում, գլխով անելը հո արգելված չէ։

— Քաղաքն է բղավում։ Իսկ ի՞նչ է բղավում քաղաքը։

— Այսինքն, կապիտան Լեբյադկինն է բղավում հարբած վիճակում, քաղաքով մեկ, իսկ չէ՞ որ դա նույն բանն է, եթե ամբողջ հրապարակը բղավի: Ինչո՞ւ եմ ես մեղավոր: Ես հետաքրքրվում եմ միայն ընկերների մեջ, որովհետև այստեղ այնուամենայնիվ ինձ համարում եմ ընկերների մեջ,— անմեղ տեսքով աչքերը սահեցրեց մեզ վրա:— Մի դեպք է եղել այստեղ, պատկերացրեք հապա, ստացվում է, որ նորին գերագանցությունն իբր թե դեռևս Շվեյցարիայից, մի գերազնվագույն օրիորդի և, այսպես ասած, համեստ որբուկի միջոցով, որին պատիվ ունեմ ճանաչել, երեք հարյուր ռուբլի են ուղարկել՝ կապիտան Լեբյադկինին հանձնելու համար: Իսկ Լեբյադկինը, քիչ անց, շատ ստույգ լուր է ստացել, թե ումից՝ չեմ ասի, բայց նույնպես գերազնվագույն, ուրեմն հաստատագույն անձնավորությունից, որ ոչ թե երեք հարյուր, այլ հազար ռուբլի է ուղարկված... Նշանակում է, բղավում է Լեբյադկինը, օրիորդն իրենից յոթը հարյուր ռուբլի թոցրել է, և նա ուզում է ետ ստանալ համարյա թե ոստիկանության միջոցով, համենայն դեպս, սպառնում է և քաղաքով մեկ աղմկում...

— Դա ստորություն է, ստորություն է ձեր կողմից,— հանկարծ վեր թռավ ինժեներն արթոնից:

— Բայց չէ որ հենց դուք եք այն գերազնվագույն անձնավորությունը, որը Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի անունից հաստատել է Լեբյադկինին, որ ոչ թե երեք հարյուր, այլ հազար ռուբլի է ուղարկված: Չէ որ կապիտանն ինքն է ինձ հայտնել հարբած ժամանակ:

— Դա... դա ցավալի թյուրիմացություն է: Ինչ-որ մեկը սխալվել է ու ստացվել... Դա ցնդաբանություն է, իսկ դուք ստորաբար...

— Ես ինքս էլ եմ ուզում հավատալ, որ ցնդաբանություն է և ցավով եմ լսում, որովհետև, ինչպես կուզենաք, բայց գերազնվագույն աղջիկը խառնված է, նախ և առաջ, յոթը հարյուր ռուբլու, երկրորդը՝ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հետ ակնհայտ մտերմությունների մեջ: Ասենք, նորին գերազանցության համար ի՞նչ մի բան է ազնվագույն աղջկան խայտառակելը կամ ուրիշի կնոջն անպատվելը, ինչպես այն ժամանակ ինձ հետ եղավ դիպվածը, հը: Մեծահոգությամբ լի մարդ ընկավ ձեռքները՝ կստիպեն իր ազնիվ անունով ծածկել ուրիշի մեղքերը: Չէ որ հենց այդպես ինքս եմ տարել ու դիմացել, իմ մասին եմ ասում...

— Զգուշացեք, Լիպուտին,— բազմոցից ելավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը և գունատվեց:

— Մի հավատացեք, մի հավատացեք: Ինչ-որ մեկը սխալվել է, իսկ Լեբյադկինը հարբած...— բացականչեց ինժեները՝ անասելի հուզված,— ամեն ինչ կպարզվի, իսկ ես այլևս չեմ կարող... և ստորություն եմ համարում... և բավական է, բավական:

Նա դուրս վազեց սենյակից:

— Այդ ի՞նչ եղավ: Չէ որ ես ձեզ հետ եմ,— իրար անցավ Լիպուտինը, վեր թռավ ու վազեց Ալեքսեյ Նիլլյի ետևից:

VII

Ստեպան Տրոֆիմովիչը մի բոլորի չափ կանգնած էր մտազբաղ, մի տեսակ առանց տեսնելու ու նայեց ինձ, վերցրեց իր շյապան և ձեռնափայտը, կամացուկ ելավ սենյակից: Ես նորից հետևեցի նրան, ինչպես քիչ առաջ: Դարպասից դուրս գալիս, նկատելով, որ հետևում եմ իրեն, ասաց.

— Ահ, այո, դուք կարող եք որպես վկա ծառայել... de l'accident. Vous m'accompagnez, n'est-ce pas?^[61]

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, մի՞թե նորից այնտեղ եք գնում: Մտածեք, թե ինչ կարող է ստացվել:

Խղճալի և կորսված ժպիտով՝ ամոթի և կատարյալ հուսալքության ժպիտով, միաժամանակ ինչ-որ տարօրինակ ցնծությամբ, մի պահ կանգ առնելով՝ նա շնչաց ինձ.

— Հո չեմ կարող ամուսնանալ «ուրիշի մեղքերի» հետ:

Ես հենց այդ խոսքին էի սպասում: Վերջապես այդ նվիրական, ինձնից թաքցվող բառերն արտասանվեցին մի ամբողջ շաբաթ տևած խուսափումներից և ծամածռություններից հետո: Ես վճռականապես ելա իմ ասիներից:

— Ու այդպիսի կեղտոտ, այդպիսի... ստոր միտք կարող էր ի հայտ գալ ձեր՝ Ստեպան Վերիխովենսկու պայծառ ուղեղում, ձեր բարի սրտում, և... դեռ նախքան Լիպուտինը:

Նա ինձ նայեց, չպատասխանեց ու գնաց նույն ճանապարհով: Ես չէի ուզում ետ մնալ: Ես ուզում էի վկայել Վարվառա Պետրովնայի առաջ: Ես կներեի նրան, եթե հավատար միայն Լիպուտինին՝ իր կնիկային փոքրոգությամբ, բայց հիմա արդեն պարզ էր, որ ինքն է ամեն ինչ մոգոնել, Լիպուտինից դեռևս շատ առաջ, իսկ Լիպուտինը հիմա սոսկ հաստատել է նրա կասկածները և յուր լցրել կրակին: Նա միտք չունեի կասկածել աղջկան ամենաառաջին օրվանից՝ դեռևս չունենալով ոչ մի հիմք, անգամ լիպուտինյան: Վարվառա Պետրովնայի բռնակալական գործողությունները բացատրել էր նրա անգին Nicolas-ի ազնվականական մանր-մունր մեղքերը հարգարժան մարդու հետ ամուսնությամբ շուտուփույթ սվադելու բուռն ցանկությամբ սոսկ: Եվ անպայման ուզում էի, որ նա պատժվի դրա համար:

— О! Dieu qui est si grand et si bon^[62], о́, ով կհանգստացնի ինձ,— բացականչեց նա՝ անցնելով ես հարյուր քայլ ու հանկարծակի կանգ առնելով:

— Գնանք հիմա տուն, և ես ձեզ ամեն ինչ կբացատրեմ,— գոռացի ես՝ ուժով դարձնելով նրան դեպի տուն:

— Նա՛հ է: Ստեպան Տրոֆիմովիչ, այդ դո՛ւք եք: Դո՛ւք,— մեր կողքին երաժշտության պես հնչեց մի թարմ, կայտառ, դեռատի ձայն:

Մենք ոչինչ չէինք տեսնում, իսկ մեր կողքին շուտով հայտնվեց հեծյալ մի կին՝ Լիզավետա Նիկոլաննան, իր մշտական ուղեկցի հետ: Նա կանգնեցրեց ձին:

— Եկեք, դե եկեք շուտ,— կանչում էր նա բարձրաձայն և ուրախ:— Տասներկու տարի չէի տեսել նրան, ու ճանաչեցի, իսկ նա... Մի թե չճանաչեցիք ինձ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը բռնեց իրեն պարզած ձեռքը և երկյուղածությամբ համբուրեց: Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրան էր նայում՝ ասես աղոթելով ու չէր կարողանում բառ իսկ արտասանել:

— Ճանաչեց և ուրախ է: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, նա զմայլված է, որ տեսնում է ինձ: Իսկ ինչո՞ւ չէիք գալիս լրիվ երկու շաբաթ: Հորաքույրը համոզում էր, որ հիվանդ եք և ձեզ չի կարելի անհանգստացնել, բայց ես հո գիտեմ, հորաքույրը ստում է: Ես անընդհատ ոտքերս հատակին էի խփում ու ձեզ հանդիմանում, բայց անպատճառ, անպատճառ ուզում էի, որ առաջինը դուք գաք, դրա համար էլ մարդ չէի ուղարկում: Աստվա՛ծ, իսկ նա ամենևին չի փոխվել,— զննում էր Լիզավետան նրան՝ թամբի վրա թեքված,— ծիծաղելիության չափ չի փոխվել: Ահ, չէ՛, մանր կնճիռներ կան, շատ են աչքերի մոտ և այտերին, սպիտակ մազեր էլ կան, բայց աչքերը նույնն են: Իսկ ես փոխվե՞լ եմ: Փոխվե՞լ եմ: Բայց ի՞նչ եք շարունակ լռում:

Այդ պահին հիշեցի պատմությունն այն մասին, որ նա համարյա թե հիվանդ էր, երբ տասնմեկ տարեկան տարել էին Պետերբուրգ, հիվանդ վիճակում իբր լաց է եղել ու կանչել Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Դուք... ես...— մրմնջում էր նա հիմա՝ ուրախությունից բեկվող ձայնով,— ես նոր բղավում էի. «Ինձ ով կհանգստացնի» ու հնչեց ձեր ձայնը... Ես սա հրաշք եմ համարում et je commence à croire^[63]:

— En Dieu! En Dieu, qui est là-haut et qui est si grand et si bon!^[64] Տեսնո՞ւմ եք, ձեր բոլոր դասախոսություններն անգիր եմ հիշում: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, ինչպիսի՞ հավատ էր նա ինձ ուսուցանում այն ժամանակ en Dieu, qui est si grand et si bon! Իսկ հիշո՞ւմ եք ձեր պատմածներն այն մասին, թե ինչպես Կոլումբոսը հայտնաբերեց Ամերիկան և ինչպես բոլորը բղավեցին «Երկի՛ր, երկի՛ր»: Դայակը՝ Այյոնա Ֆրոլովնան, ասում էր, որ դրանից հետո գիշերը զառանցում էի և քնիս մեջ բղավում «Երկի՛ր, երկի՛ր»: Իսկ հիշո՞ւմ եք, ինչպես էիք ինձ պատմում արքայազն Համլետի պատմությունը: Իսկ հիշո՞ւմ եք, ինչպես էիք ինձ նկարագրում, թե ինչպես էին խեղճ տարագիրներին Եվրոպայից Ամերիկա տեղափոխում: Ու բոլորն էլ ճիշտ չէր, ես հետո ամեն ինչ իմացա, թե ինչպես են տեղափոխում, բայց ի՞նչ լավ էր նա ինձ ստում այն ժամանակ, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, համարյա ավելի լավ՝ ճշմարտությունից: Ինչո՞ւ եք այդպես նայում Մարիկիյ Նիկոլանիչին: Նա ամենալավագույն և ամենահավատարիմ մարդն է ամբողջ երկրագնդի վրա, և դուք անպայման պիտի սիրեք նրան, ինչպես ինձ: Il fait tout ce que je veux^[65]: Բայց սիրելի Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ուրեմն, դուք նորի՞ց դժբախտ եք, եթե փողոցի մեջտեղում բղավում եք, թե ձեզ ով կհանգստացնի: Դժբախտ եք, այդպես չէ՞: Այդպե՞ս է:

— Հիմա երջանիկ եմ...

— Հորաքույրը նեղացնո՞ւմ է,— շարունակում էր նա, չլսելով,— էլի նույն չար, անարդարացի և մեզ համար հավերժորեն անգին հորաքույրը: Իսկ հիշում եք, ինչպես նետվեցիք իմ գիրկն այգում, իսկ ես ձեզ սփռվում էի ու լալիս, դե, մի վախեցեք Մավրիկիյ Նիկոլանիչից, նա ձեր մասին ամեն, ամեն ինչ գիտի, վաղուց, դուք կարող եք լաց լինել նրա ուսին՝ որքան կամենաք, և նա կկանգնի, ինչքան պետք է... Մի քիչ բարձրացրեք շյապան, մի բռնե՛ք հանք, ձգե՛ք ձեր գլուխը, կանգնե՛ք ոտնաթաթերի վրա, իսկ ես հիմա կհամբուրեմ ձեր ճակատը, ինչպես վերջին անգամ համբուրեցի, երբ հրաժեշտ էինք տալիս: Տեսնում եք, այն օրիորդը լուսամուտից հիանում է մեզնով... Դե, ավելի մոտ, ավելի մոտ: Աստվա՛ծ իմ, ինչպես է ձերմակել:

Եվ Լիզավետան, կռանալով թամբի վրա, համբուրեց ճակատը:

— Դե, հիմա՝ ձեր տուն: Ես գիտեմ՝ որտեղ եք ապրում: Հիմա, այս բռնե՛ք կլինեմ ձեր տանը: Ես առաջինը կայցելեմ ձեզ՝ համառ մարդ, հետո ամբողջ օրով կտանեմ ինձ մոտ: Դե, գնացե՛ք, պատրաստվե՛ք ինձ դիմավորել:

Եվ նա արշավեց իր ուղեկցի հետ: Մենք վերադարձանք: Ստեպան Տրոֆիմովիչը նստեց բազմոցին և լաց եղավ:

— Dieu! Dieu!,— բացականչեց նա,— enfin, une minute de bonheur^[66]:

Ոչ ավելի, քան տասը բույս անց Լիզավետան հայտնվեց՝ խոստման համաձայն, իր Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ուղեկցությամբ:

— Vous et le bonheur, vous arrivez en même temps^[67],— ընդառաջ ելավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Սա՛ ձեզ ծաղկեփունջ, նոր գնացի madame Շըվայեի մոտ, նա կլոր ձմեռ ծաղկեփնջեր ունի անվանակոչուհիների համար: Ահա և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, խնդրում եմ ծանոթանալ: Ես ուզում էի թխվածք վերցնել, ծաղկեփնջի փոխարեն, բայց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը հավատացնում է, որ դա համապատասխան չէ ռուսական ոգուն:

Այդ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը հրետանու կապիտան էր, երեսուներեք տարեկան, բարձրահասակ, գեղեցկատես, անթերի օրինավոր արտաքինով մի պարոն, ազդեցիկ և առաջին հայացքից նույնիսկ խիստ կերպարանքով, չնայած իր զարմանալի և նրբակիրթ բարության, ինչ յուրաքանչյուր ոք կըմբռներ նրա հետ ծանոթության առաջին իսկ բույսից: Ի դեպ, լռակյաց էր, թվում էր շատ սառնարյուն ու հետամուտ չէր բարեկամություն ձեռք բերելու: Հետագայում մեզ մոտ շատերն էին ասում, թե սահմանափակ մարդ է, ու դա ամեննին էլ արդարացի չէր:

Ես չեմ սկսի նկարագրել Լիզավետա Նիկոլանայի գեղեցկությունը: Ամբողջ քաղաքն արդեն թնդում էր նրա գեղեցկության մասին, թեև մեր որոշ տիկնայք ու օրիորդներ զայրությամբ համաձայն չէին գոռացողներին: Նրանց մեջ կային և այնպիսիներ, որոնք արդեն ասում էին Լիզավետա Նիկոլանային, և ամենից առաջ՝ հպարտության համար. Դրոզդովները համարյա դեռևս չէին սկսել այցելություններ անել, ինչը վիրավորում էր, թեև հապաղման պատճառը, իրոք, Պրասկովյա Իվանովնայի վատառողջ վիճակն էր: Երկրորդը՝ ասում էին և այն պատճառով, որ նահանգապետուհու ազգականուհին էր, երրորդն այն պատճառով, որ ամեն օր զբոսնում էր ձիով: Մեզանում մինչ այդ չէին եղել ամազոնուհիներ, բնական է, որ ձիով զբոսնող ու դեռևս այցելություններ չկատարած Լիզավետա Նիկոլանայի հայտնվելը պիտի որ վիրավորեր հասարակությանը: Իմիջիայլոց, բոլորն արդեն գիտեին, որ նա զբոսնում է բժիշկների կարգադրությամբ, ընդ որում, թունալի էին խոսում նրա հիվանդությունների մասին: Նա, իսկապես հիվանդ էր: Ինչ ի հայտ էր գալիս առաջին հայացքից՝ նրա հիվանդագին, նյարդային, անընդմեջ անհանգստությունն էր: Ավադ: Խեղճ աղջիկը շատ էր տառապում, և ամեն բան բացատրվեց հետագայում: Հիմա, վերհիշելով անցածը, ես արդեն չեմ ասի, թե նա գեղեցկուհի էր, ինչպես ինձ թվաց այն ժամանակ: Գուցեն նույնիսկ ամեննին էլ սիրունատես չէր: Բարձրահասակ, բարալիկ, սակայն ճապուկ՝ և ուժեղ, նա նույնիսկ ապշեցնում էր անկանոն դիմագծերով: Աչքերը՝ մի տեսակ կալմիկյան, շեղաչ, դալկադեմ էր, այտոսկրավոր, թուխ ու նիհար դեմքով, սակայն այդ դեմքի մեջ մի հաղթանակող և գրավիչ բան կար: Ինչ-որ զորեղություն էր հայտնվում նրա մզագույն աչքերի կրակվող հայացքում, նա հայտնվում էր «որպես հաղթանակող և հաղթելու համար»: Թվում էր հպարտ, երբեմն անգամ հանդուգն, չգիտեմ, հաջողվո՞ւմ էր արդյոք նրան բարի լինել: Սակայն գիտեմ,

որ անչափ ուզում էր ու տանջվում, իրեն ստիպելու համար, որ փոքր-ինչ բարի լինի: Այդ բնավորության մեջ, հարկավ, կային բազում սքանչելի ձգտումներ և արդարացի ձեռնարկումներ, սակայն ամեն ինչ նրա մեջ մշտապես իր մակարդակն էր որոնում ու չէր գտնում, ամեն ինչ քառուի մեջ էր, հուզմունքի և անհանգստության: Գուցե նա արդեն շատ խիստ պահանջներ էր ներկայացնում իրեն՝ իր մեջ երբեք ուժ չգտնելով բավարարել դրանք:

Նա նստեց բազմոցին և սենյակն էր զննում:

— Ինչո՞ւ նման բույներին տխրալի է դառնում ինձ համար, կռահեք հապա, ուսյալ մարդ: Ամբողջ կյանքում մտածել եմ, թե Աստված գիտե, ինչքան ուրախ կլինեմ, երբ ձեզ տեսնեմ ու ամեն ինչ կվերհիշեմ, չնայած, որ ձեզ սիրում եմ... Ա՛հ, Աստված, նրա սենյակում իմ դիմանկարն է կախված: Տվեք ինձ, ես դա հիշում եմ, հիշում:

Տասներկուամյա Լիզայի սքանչելի ջրաներկ փոքրիկ դիմանկարը Դրոգդովներն էին Պետերբուրգից ուղարկել Ստեպան Տրոֆիմովիչին, դեռևս ինը տարի առաջ: Այդ ժամանակից նկարը մշտապես կախված էր նրա պատից:

— Մի՞թե այսքան սիրունիկ երեխա եմ եղել: Մի՞թե սա իմ դեմքն է:

Նա վեր կացավ և, դիմանկարը ձեռքին, նայեց հայելուն:

— Շուտ վերցրեք,— բացականչեց նա՝ ետ տալով դիմանկարը:— Մի կախեք հիմա, հետո, չեմ էլ ուզում նայել:— Նա նորից նստեց բազմոցին:— Մի կյանք անցավ, սկսվեց մյուսը, հետո մյուսն անցավ, երրորդը սկսվեց, և ամեն ինչ՝ անվերջ: Բոլոր ծայրերը, կարծես մկրատով, կտրատում են: Տեսնում եք, ինչ հին-հին բաներ եմ պատմում, բայց ինչքան ճշմարտություն կա:

Նա, քթի տակ ծիծաղելով, նայեց ինձ: Արդեն մի քանի անգամ նայում էր, բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչն իր հուզմունքի մեջ մոռացել էր, որ խոստացել է ինձ ներկայացնել:

— Իսկ ինչո՞ւ է իմ դիմանկարը կախված դաշույնների տակ: Եվ ինչի՞ համար այդքան դաշույններ ու թրեր ունեք:

Ստեպան Տրոֆիմովիչի սենյակի պատին, իրոք, չգիտեմ ինչի համար, երկու յաթաղան կար՝ խաչաձև, իսկ դրանցից վեր՝ իսկական չերքեզական թուր: Հարցնելիս, նա այնպես ուղիղ նայեց ինձ, որ ուզեցա ինչ-որ բան պատասխանել, բայց կանգ առա: Ստեպան Տրոֆիմովիչը վերջապես գլխի ընկավ ու ներկայացրեց ինձ:

— Գիտեմ, գիտեմ,— ասաց Լիզավետան,— ես շատ ուրախ եմ: Մաման ձեր մասին նույնպես շատ է լսել: Ծանոթացեք Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ էլ, հիանալի մարդ է: Ձեր մասին ես արդեն ծիծաղելի ըմբռնում եմ կազմել, չէ որ դուք Ստեպան Տրոֆիմովիչի խորհրդապա՞հն եք:

Ես կարմրեցի:

— Ահ, ներեցեք, խնդրեմ, բոլորովին ուրիշ բառ ասացի, ամեննին ոչ ծիծաղելի, այլ այնպես... (նա կարմրեց և շփոթվեց):

— Ասենք, ի՞նչ կա ամաչելու, որ դուք հիանալի մարդ եք: Էհ, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, ժամանակն է գնալու: Ստեպան Տրոֆիմովիչ, կես ժամ հետո մեզ մոտ պիտի լինեք անպայման: Աստված, ինչքա՛ն պիտի խոսենք: Հիմա արդեն ես եմ ձեր խորհրդապահը, և *ամեն, ամեն ինչի մասին*, հասկանո՞ւմ եք:

Ստեպան Տրոֆիմովիչն իսկույն վախեցավ:

— Օ՛հ, Մավրիկիյ Նիկոլանիչն ամեն ինչ գիտե, նրանից մի քաշվեք:

— Իսկ ի՞նչ գիտե:

— Ինչպես թե,— բացականչեց Լիզավետան զարմացած:— Բա՛, ճիշտ որ թաքցնում են նրանք: Ես հավատալ չէի ուզում: Դաշային նույնպես թաքցնում են: Հորաքույրը վերջերս չքողեց ինձ Դաշայի մոտ գնալ, ասաց, թե գլուխն է ցավում:

— Բայց... բայց ինչպե՞ս իմացաք:

— Ա՛հ, Աստված իմ, այնպես, ինչպես բոլորը: Ի՞նչ մի դժվար բան է:

— Եվ արդյո՞ք բոլորը...

— Հապա ի՞նչ եք կարծում: Մայրիկը, ճիշտ է, սկզբից իմացել է Ալյոնա Ֆրոլովնայի՝ իմ դայակի միջոցով, ձեր Նաստասյան է վազեվազ եկել նրան հայտնելու: Դուք ասել եք, չե՞, Նաստասյային: Ասում է, որ դուք եք նրան ասել:

— Ես... ես ասել եմ մի անգամ...— մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ ամբողջովին կարմրատակած,— բայց... ես սոսկ ակնարկել եմ... j'étais si nerveux et malade et plus...^[68]

Լիզավետան քրքջաց:

— Խորհրդապահը, ահա, ձեռքի տակ չէր, իսկ Նաստասյան հայտնվեց, դա էլ բավական է: Իսկ ամբողջ քաղաքը նրա սանամբներն են: Բայց դե, վերջ տվեք, չէ որ միևնույնն է, է, թող իմանան, նույնիսկ ավելի լավ: Դե, շուտ եկեք, մենք վաղ ենք ճաշում... Հա, մոռացել էի,— նա նորից նստեց,— լսեք, ի՞նչ բան է Շատովը:

— Շատո՞վը: Դարյա Պավլովնայի եղբայրն է...

— Գիտեմ, եղբայրն է, ինչ զարմանալի եք, իրոք,— անհանգստությամբ ընդհատեց նա:— Ես ուզում եմ իմանալ, ի՞նչ է նա, ինչպիսի՞ մարդ է:

— C'est un pense - creux d'ici. C'est le meilleur et le plus irascible homme du monde...^[69]

— Ինքս էլ եմ լսել, որ մի տեսակ տարօրինակ է: Իմիջիայլոց, ուրիշ բան եմ հարցնում: Լսել եմ, երեք լեզու գիտե, և անգլերեն, ու կարող է գրական աշխատանքով զբաղվել: Այդ դեպքում, նրա համար ինձ մոտ շատ գործ կա, ինձ օգնական է պետք, և ինչքան շուտ, այնքան ավելի լավ: Գործը կվերցնի՞, թե՛ ոչ: Նրան երաշխավորել են ինձ...

— O, անպայման, et vous ferez un bienfait...^[70]

— Ես ամեննին էլ bienfait-ի համար չեմ ասում, ի՛նձ է օգնական պետք:

— Ես բավական լավ գիտեմ Շատովին,— ասացի ես,— և եթե ինձ հանձնարարեք հայտնել նրան, ապա այս բոպեիս կգնամ նրա մոտ:

— Հայտնեք նրան, որ վաղն առավոտյան գա, ժամը տասներկուսին: Հիանալի է: Շնորհակալ եմ: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, պատրա՛ստ եք:

Նրանք գնացին: Անշուշտ, ես իսկույն շտապեցի Շատովի մոտ:

— Mon ami^[71],— առմուտքի մոտ ինձ հասավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— անպայման ինձ մոտ եղեք ժամը տասին կամ տասնմեկին, երբ վերադառնամ: Օ՛, ես չափազանց, չափազանց մեղավոր եմ ձեր առաջ և... բոլորի առաջ, բոլորի առաջ:

VIII

Շատովին տանը չգտա, երկու ժամ անց եկա վազեվազ՝ նորից չկար: Ի վերջո, արդեն ժամը ութի մոտ գնացի, որպեսզի կամ տանը գտնեմ, կամ երկտող թողնեմ, դարձյալ չկար: Բնակարանը փակ էր, իսկ նա մենակ էր ապրում, առանց սպասավոր ու աղախնի: Մտքովս անցավ, չիջնե՛մ արդյոք ցած, կապիտան Լեբյադկինի մոտ, Շատովի մասին հարցնելու, բայց այնտեղ էլ էր փակ, ոչ ձայն կար, ոչ լույս, ասես ամայի տեղ լիներ: Հետաքրքրությամբ անցա Լեբյադկինի դռան մոտով՝ վերջերս պատմածների ազդեցության տակ: Վերջիվերջո, որոշեցի վաղն ավելի շուտ գալ: Ճիշտն ասած, երկտողի վրա այնքան էլ հույս չունեի, Շատովը կարող էր դա բանի տեղ չդնել, այնքան համառն էր, այնքան ամաչկոտ: Անհաջողությունը նզովելով և արդեն ելնելով դարպասից, հանկարծ դեմ առա պարոն Կիրիլլովին: Նա տուն էր մտնում և առաջինը ճանաչեց ինձ: Քանի որ ինքը սկսեց հարցուփորձը, ընդհանուր գծերով ամեն ինչ պատմեցի նրան և ասացի, որ երկտող ունեմ:

— Գնանք,— ասաց նա,— ես ամեն ինչ կանեմ:

Ես հիշեցի, որ նա, Լիպուտինի ասածով, առավոտից զբաղեցրել է փայտյա կողաշենքը բակում: Նրա համար չափից ավելի ընդարձակ այդ կողաշենքում նրա հետ միասին բնակվում էր մի խուլ պառավ, որն էլ աղախնություն էր անում: Տանտերն իր մյուս նոր տունը և մեկ ուրիշ փողոցում պանդոկ ուներ, իսկ այդ պառավը՝ կարծեմ, նրա ազգականուհին, մնացել էր հետևելու ամբողջ հին տանը: Կողաշենքում սենյակները բավական մաքուր էին, բայց պաստառները՝ կեղտոտ: Այդ սենյակում, ուր մտանք, կահույքը հավաքովի էր, տարբեր չափերի և կատարյալ խոտան, թղթախաղի երկու սեղան, լաստենուց դարակներով պահարան, տախտակյա մեծ սեղան մի որևէ խրճիթից կամ խոհանոցից, աթոռներ ու բազմոց՝ ցանցավոր թիկնակներով և կաշվե բարձերով: Անկյունում դրված էր հնամենի սրբապատկերը, որի առաջ պառավը, դեռևս նախքան մեր գալը, վառել էր կանթեղը, իսկ պատերից կախ էին երկու մեծ, յուղաներկ խամրած դիմանկար, մեկը հանգուցյալ կայսր Նիկոլայ Պավլովիչին էր,

ամեն ինչից դատելով, նկարված դեռևս հարյուրամյակի քսանական թվականներին, մյուսը պատկերում էր ինչ-որ ավագերեցի:

Պարոն Կիրիլլովը մոմ վառեց և անկյունում դրված ու դեռևս չդատարկված ճամպրուկից հանեց ծրար, զմուռս և բյուրեղապակյա փոքր կնիք:

— Կկնքեք ձեր երկտողը և կստորագրեք ծրարը:

Ես առարկեցի, թե հարկավոր չէ, բայց նա պնդեց: Ծրարը մակագրելուց հետո, վերցրեցի գլխարկս:

— Իսկ ես կարծում էի, թեյ կխմենք,— ասաց նա,— ես թեյ եմ գնել: Ուզո՞ւմ եք:

Չհրաժարվեցի: Պառավել շուտով բերեց թեյը, այսինքն, մեծ թեյնիկով՝ տաք ջուր, փոքրով՝ առատ թրմած թեյ, երկու խոշոր, քարե, կոպիտ նախշած գավաթ, կալաչ և մի խոր ափսե՝ կոտրատած շաքարով լի:

— Ես թեյ սիրում եմ,— ասաց նա,— գիշերը, շատ, քայլում եմ ու խմում: Մինչև լուսաբաց: Արտասահմանում թեյը գիշերով ընդունված չէ:

— Դուք պառկում եք լուսաբացի՞ն:

— Միշտ, վաղուց: Ես քիչ եմ ուտում, միշտ՝ թեյ: Լիպուտինը խորամանկ է, բայց անհամբեր:

Ինձ զարմացրեց, որ նա ուզում է խոսել, որոշեցի օգտվել պահից:

— Վերջեղս տհաճ թյուրիմացություններ եղան,— նշեցի ես:

Նա շատ խոժոռվեց:

— Դա հիմարություն է, շատ փուչ բաներ: Այստեղ ամեն ինչ դատարկ բան է, որովհետև Լեբյադկինը հարբեցող է: Ես Լիպուտինին չեմ ասել, այլ միայն բացատրել եմ այդ դատարկ բաները, որովհետև նա ստեր է ասել: Լիպուտինի երևակայությունը շատ է, դատարկ բաներից սարեր է սարքել: Ես երեկ Լիպուտինին հավատում էի:

— Իսկ այսօր ի՞նձ,— ծիծաղեցի ես:

— Բայց չէ որ դուք արդեն ամեն ինչ գիտեք քիչ առաջվանից: Լիպուտինը կամ թույլ է, կամ անհամբեր, կամ վնասակար, կամ... նախանձում է:

Վերջին բառն ինձ ապշեցրեց:

— Ի դեպ, այնքան տեսակներ չարեցիք, որ դրանցից մեկնումեկին կհամապատասխանի:

— Կամ՝ բոլորին մեկտեղ:

— Այո, դա էլ է ճիշտ: Լիպուտինը քառս է: Ճի՞շտ է, նա ստո՞ւմ էր, որ ուզում էր ինչ-որ ստեղծագործություն գրել:

— Իսկ ինչո՞ւ՝ ստում էր,— խոժոռվեց նա կրկին՝ հայացքը ցած հառած:

Ես ներողություն խնդրեցի և սկսեցի հավատացնել, որ խոսք չեմ կորցում: Նա շառագունեց:

— Նա ճիշտ էր ասում, ես գրում եմ: Միայն թե, դա միևնույնն է:

Մի բռպեի չափ լուռ էինք: Նա հանկարծ ժպտաց իր մանկական ժպիտով:

— Այդ գլուխների մասին ինքն էր հորինել, գրքից, և ինքն էլ սկզբից ինձ ասաց, ու վատ է հասկանում, ես միայն փնտրում եմ պատճառները, թե ինչու մարդիկ չեն համարձակվում սպանել իրենց, ուրիշ ոչինչ: Եվ դա էլ է միևնույն:

— Ինչպե՞ս չեն համարձակվում: Մի՞թե քիչ են ինքնասպանությունները:

— Շատ քիչ:

— Արդյո՞ք դուք այդպես եք գտնում:

Նա չպատասխանեց, վեր կացավ ու սկսեց մտազբաղ ետուառաջ քայլել:

— Իսկ ձեր կարծիքով, ի՞նչն է մարդկանց ետ պահում ինքնասպանությունից,— հարցրի ես:

Նա նայեց ցրված, կարծես մտաբերելով, թե ինչի մասին էինք խոսում:

— Ես... ես դեռ քիչ գիտեմ... երկու նախապաշարմունք են ետ պահում, երկու բան, միայն երկու: Մեկը՝ շատ փոքր, մյուսը՝ շատ մեծ: Բայց փոքրն էլ է շատ մեծ:

— Ցավը:

— Ցա՞վը: Մի՞թե դա այդքան կարևոր է... նման դեպքում:

— Ամենաառաջինը: Երկու տեսակ կան. նրանք, ովքեր իրենց սպանում են կամ մեծ տխրությունից, կամ չարությունից, կամ խելագար են, կամ էլ միևնույն է... նրանցը՝ հանկարծակի է: Նրանք քիչ են ցավի մասին մտածում, այլ հանկարծակի: *Իսկ որ գիտակցությունից են, նրանք շատ են մտածում:*

— Եվ մի՞թե կան այնպիսիք, որ գիտակցությունից են:

— Շա՛տ-շա՛տ: Եթե նախապաշարմունքը չլիներ, ավելի շատ կլինեին, շա՛տ-շա՛տ, բոլորը:

— Չէ մի՞ բոլո՞րը:

Նա լռության տվեց:

— Եվ մի՞թե միջոցներ չկան մեռնել առանց ցավի:

— Պատկերացրեք,— նա կանգ առավ իմ դիմաց,— պատկերացրեք այնպիսի մեծության քար, ինչպես մեծ տունը: Կախված է, դուք էլ տակն եք: Եթե ընկնի ձեզ վրա, ձեր գլխին, կցավեցնի՞:

— Տան չափ քա՞ր: Անշուշտ, սարսափելի է:

— Մարսափի մասին չեմ ասում, կցա՞վի:

— Քարը բարձրի՞ց, միլիոն փթանո՞ց: Հասկանալի է, ոչ ցավ, ոչ բան:

— Բայց իսկականից կանգնեք, ու քանի կախված է, դուք շատ կվախենաք, որ կցավացնի: Ամեն մի առաջին գիտնական, առաջին դոկտոր, բոլորը, բոլորը շատ պիտի վախենան: Ամեն մեկը կիմանա, որ ցավ չի լինի, և ամեն մեկը շատ պիտի վախենա, որ ցավ կլինի:

— Լավ, իսկ երկրո՞րդ պատճառը, այդ մե՞ծը:

— Այն աշխարհը:

— Այսինքն՝ պատի՞ժը:

Միևնույն է: Այն աշխարհը, մենակ այն աշխարհը:

— Արդյո՞ք չկան այնպիսի աթեիստներ, որոնք ամենևին չեն հավատում այն աշխարհին:

Նա նորից լռության տվեց:

— Դուք գուցե ձեզնո՞վ եք դատում:

— Ամեն մեկը չի կարող դատել իրենով,— ասաց նա՝ կարմրելով:— Լրիվ ազատություն կլինի այն ժամանակ, երբ միևնույն կլինի՝ ապրել կամ չապրել: Ահա ամեն ինչի նպատակը:

— Նպատա՞կ: Բայց այդ ժամանակ ոչ ոք գուցե չուզենա՞ ապրել:

— Ոչ ոք,— վճռական արտաբերեց նա:

— Մարդը մահից վախենում է, որովհետև կյանքն է սիրում, ահա ինչպես եմ հասկանում,— նշեցի ես,— այդպես բնությունն է տնօրինել:

— Դա ստորություն է, և այդտեղ է ամբողջ խաբեությունը,

— Նրա աչքերը փայլփլեցին:— Կյանքը ցավ է, կյանքը վախ է, և մարդը՝ դժբախտ: Հիմա ամեն ինչ ցավ է և վախ: Հիմա մարդը կյանքն է սիրում, որովհետև ցավն ու վախն է սիրում: Եվ այդպես արել են: Կյանքը տրվում է հիմա ցավի ու վախի դիմաց, և այստեղ է ամբողջ խաբեությունը: Հիմա մարդը դեռևս այն մարդը չէ: Կլինի նոր մարդ՝ երջանիկ ու հպարտ: Ում համար միևնույնն է՝ կապրի, թե չի ապրի, դա կլինի նոր մարդ: Ով հաղթեց ցավը և վախը, նա ինքը կլինի Աստված: Իսկ մյուսն Աստված չի լինի:

— Նշանակում է, այն Աստված կա՞, ձեր կարծիքով:

— Նա չկա, բայց նա կա: Քարի մեջ ցավ չկա, բայց քարից եկած վախի մեջ ցավ կա: Աստված մահվան վախի ցավն է: Ով հաղթեց ցավը և վախը, նա ինքը կդառնա Աստված: Այդ ժամանակ՝ նոր կյանք, այդ ժամանակ՝ նոր մարդ, ամեն ինչ նոր... Այդ ժամանակ պատմությունը կբաժանեն երկու մասի, գործիլայից մինչև Աստծո ոչնչացումը և Աստծո ոչնչացումից մինչև...

— Մինչև գործի՞լլա:

— ... Մինչև երկրի և մարդու փոփոխումը ֆիզիկապես: Աստված կլինի մարդը և կփոխվի ֆիզիկապես: Եվ աշխարհը կփոխվի, և գործերը կփոխվեն, և մտքերը, և բոլոր զգացմունքները: Ի՞նչ եք մտածում, կփոխվի՞ այդ ժամանակ մարդը ֆիզիկապես:

— Եթե միևնույնը եղավ՝ ապրել, թե չապրել, ապա բոլորը կսպանեն իրենց, և գուցե ահա թե ինչը կլինի փոփոխություն:

— Դա միևնույնն է: Խաբեությունը կսպանեն: Յուրաքանչյուրը, ով ուզեց գլխավոր ազատությունը, նա պետք է համարձակվի սպանել իրեն: Ով կհամարձակվի սպանել իրեն, նա խաբեության գաղտնիքն իմացավ: Այն կողմ ազատություն չկա, այստեղ ամեն ինչ է, այն կողմ չկա ոչինչ: Ով համարձակվեց սպանել իրեն, նա Աստված է: Հիմա ամեն մեկը կարող է անել, որ Աստված չի լինի և ոչինչ չի լինի: Բայց ոչ ոք դեռ ոչ մի անգամ չի արել:

— Միլիոնավոր ինքնասպաններ են եղել:

— Բայց բոլորը ոչ դրանից, միշտ վախով ու ոչ դրա համար: Ոչ դրա համար, որ վախը սպանեն: Ով սպանեց իրեն միայն նրա համար, որ վախը սպանեց, նա անմիջապես Աստված դարձավ:

— Գուցե թե չհասցնի, — նշեցի ես:

— Դա միևնույն է, — պատասխանեց նա մեղմաձայն, հանդարտ հպարտությամբ, համարյա թե արհամարհանքով: — Ափսոսում եմ, որ դուք կարծես թե ծիծաղում եք, — ավելացրեց նա կես բուպե անց:

— Իսկ ինձ համար տարօրինակ է, որ քիչ առաջ բորբոքված էիք, իսկ հիմա այնքան հանգիստ եք, թեև տաքացած եք խոսում:

— Քիչ առա՞ջ: Քիչ առաջ ծիծաղելի էր, — պատասխանեց նա ժպտալով, — ես չեմ սիրում նախատել և երբեք չեմ ծիծաղում, — ավելացրեց նա տխրությամբ:

— Այո, անուրախ եք անցկացնում ձեր գիշերները՝ թեյ խմելով: — Ես վեր կացա ու վերցրեցի գլխարկս:

— Դուք այդպե՞ս եք մտածում, — ժպտաց նա որոշ զարմանքով: — Իսկ ինչո՞ւ: Ոչ, ես... ես չգիտեմ, — կարկամեց հանկարծ, — չգիտեմ, ինչպես ուրիշները, իսկ ես այնպես եմ զգում, որ չեմ կարող, ինչպես ամեն մեկը: Ամեն մեկը մտածում է և հետո հիմա ուրիշ բանի մասին է մտածում: Ես չեմ կարող ուրիշ բանի մասին, ամբողջ կյանքում ես մի բանի մասին: Ինձ Աստված ամբողջ կյանքում տանջել է, — եզրափակեց նա հանկարծ զարմանալի հախուռնությամբ:

— Իսկ ասացեք, եթե թույլ կտաք, ինչո՞ւ դուք ոչ այնքան ճիշտ եք խոսում մայրենի լեզվով: Մի՞թե հինգ տարում մոռացել եք արտասահմանում:

— Մի՞թե ճիշտ չեմ: Չգիտեմ: Չէ, ոչ թե, որ արտասահմանում: Ես այդպես ամբողջ կյանքում եմ խոսել... Ինձ համար միևնույնն է:

— Եվս մի հարց, ավելի նուրբ, ես լիովին հավատում եմ, որ դուք հակված չեք հանդիպել մարդկանց և քիչ եք խոսում մարդկանց հետ: Ինչո՞ւ հիմա ինձ հետ խոսքի բռնվեցիք:

— Ձեզ հե՞տ: Դուք այնտեղ լավ էիք նստած և դուք... իմիջիայլոց միևնույն է... դուք իմ եղբորն եք շատ նման, շատ, արտակարգ,— արտաբերեց նա, կարմրելով,— նա յոթը տարի մահացել է, ավագը, շատ, անչափ շատ:

— Պետք է որ շատ ազդեցություն ունենար ձեր մտածելակերպի վրա:

— Ուո՞չ, նա քիչ էր խոսում, նա ոչինչ չէր ասում: Ես ձեր երկտողը կհանձնեմ:

Նա լապտերով ուղեկցեց ինձ մինչև դարպասը, ինձնից հետո կողպելու համար: «Իհարկե, խանգարված է»,— վճռեցի ինքս ինձ: Դարպասի մեջ նոր հանդիպում կայացավ:

IX

Նոր էի ոտքս բարձրացրել դռնակի բարձր շեմից վեր, հանկարծ ինչ-որ մեկի ուժեղ ձեռքը բռնեց օձիքս:

— Ո՞վ է սույնը,— որոտաց մի ձայն,— բարեկա՞մ ես, թե՛ ոչ: Խոստովանիր:

— Մերոնցից է, մերոնցից,— կողքին ճղճղաց Լիպուտինի ձայնը,— պարոն Գ.-վն է, դասական դաստիարակություն և ամենաբարձր հասարակության մեջ կապեր ունեցող երիտասարդ:

— Սիրում եմ, թե որ հասարակության մեջ, դա-սսա-ական... ուրեմն, ամ-մե-նա-առու-ուսյալ... պաշտոնաթող կապիտան Իգնատ Լեբյադկին, պատրաստ ծառայել աշխարհին և ընկերներին... եթե հավատարիմ են, եթե հավատարիմ են ստորները:

Կապիտան Լեբյադկինը՝ տասը վերջոկանոց հասակով, հաստ, մսեղ, գանգրամագ, կարմիր և սաստիկ հարբած, հազիվ էր կանգնած իմ դիմաց և դժվարությամբ էր արտաբերում բառերը: Ի դեպ, առաջ էլ էի տեսել նրան հեռվից:

— Ա՛, սա էլ է,— որոտաց նա կրկին՝ նկատելով Կիրիլովին, որը դեռ չէր գնացել իր լապտերով, կապիտանը բարձրացրեց բռունցքը, բայց իսկույն իջեցրեց:

— Ներում եմ ուսյալության համար: Իգնատ Լեբյադկին՝ ամենաուսյալ...

Սիրո	նոնակը	բոցկլտուն
Ճաք	տվեց	կրծքում:
Եվ	նորից	հիշելով,
Կոնատը մորմոքաց լալով:	Իգնատի Սևաստոպոլը	

— Թեև Սևաստոպոլում չեմ եղել ու կոնատ չեմ նույնիսկ, բայց դե, ի՛նչ հանգեր են,— քիթս էր մտնում նա իր հարբած ռեխով:

— Նրանք ժամանակ չունեն, ժամանակ չունեն, տուն պիտի գնան,— համոզում էր
Լիպուտինը,— վաղը նրանք Լիզավետա Նիկոլաննային կպատմեն:

— Լիզավետայի՞ն...— ոռնաց կրկին,— սպասի, չգնաս: Վարյանտ՝

Ամազոնուհիների					շուրջպարում
Աստղ	է	թովռում		նծույզի	վրա
Եվ	ժպտալով	ինձ՝	նծույզն	է	վարում
Իսկն		ազն-նվա-ակաան		մի	երեխա:

«Ամազոնուհի աստղին»:

— Բայց չէ որ սա հիմն է: Հիմն է սա, եթե դու ավանակ չես: Անբանները չեն
հասկանում: Սպասի՛,— կառչեց նա իմ վերաբերուից, թեև ամբողջ ուժով դուրս էի
պրծնում դռնակից:— Կհայտնես, որ ես պատվո ասպետ եմ, իսկ Դաշան... Դաշկային
ես երկու մատով... անազատ ճորտ է ու չի համարձակվի...

Այստեղ նա ընկավ, որովհետև ես ուժով պոկվեցի նրա ձեռքերից ու վազեցի
փողոցով: Լիպուտինը կպավ պոչիցս:

— Նրան Ալեքսեյ Նիլըյչը կբարձրացնեն: Գիտե՞ք, թե նոր ինչ իմացա իրենից,—
բլբլացնում էր նա շնչակտուր:— Ոտանավորները լսեցիք, չէ՞: Ուրեմն, այդ
ոտանավորները, «Ամազոնուհիները աստղին», նա ահա ծրարել, կնքել է և վաղն
ուղարկելու է Լիզավետա Նիկոլաննային, իր լրիվ ստորագրությամբ: Ի՛նչ կասեք:

— Գրագ եմ գալիս, որ հենց դուք եք նրան դրդել:

— Կտարվեք,— քրքջաց Լիպուտինը:— Սիրահարված է, կատվի պես է
սիրահարված, իսկ գիտե՞ք արդյոք, որ ատելությունից սկսվեց: Սկզբից նա այնպես
ատեց Լիզավետա Նիկոլաննային՝ ձիով զբոսնելու համար, որ համարյա թե
բարձրաձայն հայիոյում էր փողոցում: Եվ հո չէ՛ր հայիոյում: Դեռ երեք օր առաջ՝
հայիոյեց, երբ նա անցավ ձիով, բարեբախտաբար, չլսեց, ու հանկարծ այսօր՝
բանաստեղծություն: Գիտե՞ք արդյոք, որ նա ուզում է սիրտ անել առաջարկության:
Լուրջ եմ ասում, լուրջ:

— Լիպուտին, ես զարմանում եմ ձեզ վրա, ամեն տեղ դուք կաք, որտեղ հենց նման
մի աղբ գոյացավ, ամեն տեղ տնօրինում եք,— ասացի ես մոլեգնած:

— Բայց դուք շատ հեռուն գնացիք, պարոն Գ.-ով, չլինի՞ թրթռաց ձեր սիրտը,
ախոյանից վախեցած, հը՞:

— Ի-իիի՞նչ,— բղավեցի ես՝ կանգ առնելով:

— Այս էլ՝ պատիժը ձեզ, ու էլ ոչինչ չեմ ասի: Իսկ չէ՞ որ շատ կուզեիք լսել: Թեկուզ
մենակ այն, որ այդ տխմարը հիմա հասարակ կապիտան չէ, այլ մեր նահանգի
կալվածատեր, ու բավական նշանակալի, քանի որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն իր
ամբողջ կալվածքը, իր նախկին երկու հարյուր շունչն օրերս վաճառել են, և ահա,

Աստված վկա, չեմ խաբում, նոր իմացա, բայց շատ ու շատ հաստատ աղբյուրից: Դե, իսկ հիմա ինքներդ փորփրեք, ոչինչ չեմ ասի, ցը-տեսություն:

X

Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինձ էր սպասում հիստերիկ անհամբերությամբ: Արդեն մի ժամ կլինեք, վերադարձել էր: Ես նրան տեսա, կարծես հարբած վիճակում: Համենայն դեպս, առաջին հինգ րոպեն մտածում էի, թե հարբած է: Ավաղ, այցելությունը Դրագոլովներին վերջնականապես հանել էր նրան հունից:

— Mon ami, ես լրիվ կորցրել եմ իմ թելը... Lise... ես սիրում և հարգում եմ այդ հրեշտակին առաջվա պես, հենց առաջվա պես: Բայց ինձ թվում է, նրանք երկուսն էլ սպասում էին ինձ միայն ինչ-որ բան պարզելու, այսինքն, պարզապես ինձնից խոսքաշելու համար, իսկ հետո, գնաքո ճամփով... Ասա այսպես է:

— Ինչպե՞ս չեք ամաչում,— բղավեցի ես՝ չղիմանալով:

— Բարեկամս, հիմա ես լրիվ մենակ եմ: Enfin, c'est ridicule^[72]: Պատկերացրեք, որ այնտեղ էլ այս ամենը պարուրված է գաղտնիքներով: Այդպես էլ վրա տվեցին ինձ՝ այդ քթերի և ականջների, պետերբուրգյան ինչ-ինչ գաղտնիքների մասին: Չէ որ երկուսն էլ միայն այստեղ են առաջին անգամ տեղեկացել Nicolas-ի հետ այստեղի պատմությունների մասին, չորս տարի առաջվա. «Դուք այստեղ եք եղել, դուք տեսել եք, ճիշտ է արդյոք, որ նա խելագար է»: Եվ որտեղի՞ց է այդ գաղափարը մեջտեղ եկել, չեմ հասկանում: Պրասկովյան ինչո՞ւ է անպայման ուզում, որ Nicolas-ը խելագար դուրս գա: Ուզում է այդ կինը, ուզում է: Ce Maurice^[73], կամ ինչպես են նրան կոչում, Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, brave homme tout de même^[74], բայց արդյոք նրա օգտին, և այն բանից հետո, երբ հենց ինքն էր Փարիզից առաջինը գրել cet pouve amie^[75]... Enfin, այդ Պրասկովյան, ինչպես կոչում է նրան cette chère amie^[76]-ն, մի տխմար է, Գոգոլի անմահ հիշատակին՝ Կոռոբոչկա, բայց միայն չարասիրտ Կոռոբոչկա, դյուրաբորբոք, ու անսահման խոշորացված տեսքով:

— Բայց այդպես սնդուկ կստացվի, հաստա՞տ խոշորացված:

— Լավ, փոքրացված, միևնույնն է, միայն մի ընդհատեք, որովհետև ներսումս այդ ամենը պտույտ է տալիս: Այնտեղ նրանք լրիվ թուքումուրի են անցել, բացի Lise, նա դեռևս «Հորաքույր, հորաքույր» է ասում, բայց Lise խորամանկ է ու այնտեղ էլի ինչ-որ բան կա: Գաղտնիքներ: Սակայն պառավի հետ գծովեցին: Cette pouvre^[77] հորաքույրը, ճիշտ է, բոլորի վրա բռնանում է... ավելացրած դեռ և նահանգապետուհին, և հասարակության անհարգալիրությունը, և Կարմազինովի «անհարգալիրությունը», ու հանկարծ էլ խելագարության մասին այդ միտքը, ce Lipoutine, ce que je ne comprends pas^[78]: Եվ ասում են, թե գլուխը քացախով է թրջել, այդտեղ էլ մենք ու դուք, մեր զանգատներով ու մեր նամակներով... Օ՛, ինչպես եմ տանջել նրան, ու այդպիսի մի ժամանակ: Je suis un ingrat!^[79] Պատկերացրեք, վերադառնում եմ ու նրանից մի նամակ գտնում: Կարդացեք, կարդացեք: Օ՛, ինչպիսի անազնվություն իմ կողմից:

Նա ինձ տվեց Վարվառա Պետրովնայից հենց նոր ստացած նամակը: Կարծես, նա զղջացել էր առավոտյան «Մնացեք տանը» բառերի համար: Նամակը բարեկիրթ էր, բայց և այնպես վճռական ու սակավաբառ: Վաղը չէ մյուս օրը, կիրակի, նա խնդրում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ իր մոտ լինել ժամը տասներկուսին և խորհուրդ էր տվել իր հետ տանել ընկերներից որևէ մեկին (փակագծերում իմ անունն էր): Իր կողմից, խոստացել էր կանչել Շատովին, որպես Դարյա Պավլովնայի եղբորը: «Դուք կարող եք Դարյա Պավլովնայից ստանալ վերջնական պատասխան, կբավականացնի՞՞ դա ձեզ: Այդ ձևականությամբ նն էիք այդպես հետամուտ»:

— Նկատի առեք վերջի այդ բորբոքված նախադասությունը ձևականության մասին: Խեղճ իմ, ինչ ղճ, ամբողջ կյանքիս բարեկամը: Խոստովանում եմ, ճակատագրի այդ *հանկարծակի* լուծումը ճիշտ կարծես ճզմել է ինձ... Խոստովանեմ, ես դեռ հուսադրվում էի, իսկ հիմա tout est dit^[80], ես արդեն գիտեմ, որ վերջացած է, c'est terrible^[81]: Օ՛հ, եթե բոլորովին չլինեիր այդ կիրակին, այլ ամեն ինչ հնի պես՝ դուք կգայիք, ես էլ այստեղ...

— Ձեզ հունից հանել են լիպուտինյան բոլոր այդ վերջին գարշելիությունները, բամբասանքները:

— Բարեկամս, դուք հիմա դիպաք մեկ ուրիշ ցավոտ տեղի, ձեր բարեկամական մատով: Բարեկամական այդ մատներն ընդհանրապես անողորմ են, երբեմն էլ անհասկացող, pardon^[82], բայց կհավատա՞ք արդյոք, որ ես համարյա մոռացել եմ այդ ամենը, նողկալիությունները, այսինքն՝ բոլորովին էլ չեմ մոռացել, բայց ես, իմ հիմարության պատճառով, ամբողջ այն ընթացքում, երբ Lise-ի մոտ էի, աշխատում էի երջանիկ լինել ու հավատացնում էի ինձ, թե երջանիկ եմ: Բայց հիմա... օ՛հ, հիմա ես այդ մեծահոգի, մարդասեր, իմ ստոր արատների հանդեպ համբերատար կնոջ մասին, այսինքն՝ թեև ոչ այնքան համբերատար, բաց դե, ի՞նքս ինչպիսին եմ, իմ փուչ, գեշ բնավորությամբ: Չէ որ ես կամակոր երեխա եմ, երեխայի համակ եսապաշտությամբ, բայց առանց նրա անմեղության: Նա քսան տարի խնամել է ինձ դայակի նման, cette pauvre հորաքույրը, ինչպես Lise-ն է վեհապանձ կոչում նրան: Ու հանկարծ, քսան տարի անց, երեխան ցանկացել է ամուսնանալ, ամուսնացրու հա ամուսնացրու, նամակ նամակի վրա, իսկ նրա գլխին՝ քացախի թրջոց ու... ահա և հասա, կիրակի օրն ամուսնացած մարդ եմ, կատակ բան չէ... Եվ ի՞նչ էի ինքս ինձ պնդում, ինչո՞ւ էի նամակներ գրում: Հա, մոռացա, Lise-ը պաշտում է Դարյա Պավլովնային, համենայն դեպս ասում է, նրա մասին ասում է. «C'est un ange^[83], միայն թե փոքր ինչ ծածկամիտ»: Երկուսն էլ խորհուրդ տվեցին, նույնիսկ Պրասկովյան... Իմիջիայլոց, Պրասկովյան խորհուրդ չտվեց: Օ՛հ, ինչքան թույն կա այդ Կոռորոչկայի մոջ: Lise-ը նույնպես խորհուրդ չտվեց. «Ձեր ինչի՞ն է պետք ամուսնանալը, ձեզ բավական են նաև գիտական վայելքները»: Քրքջում էր: Ես նրան ներեցի իր քրքիջը, որովհետև իր սիրտն էլ է անհանգստությամբ լի: Սակայն, ասում են նրանք, ձեզ համար առանց կնոջ անհանարին է: Մոտենում են ձեր տկարությունները, նա ձեզ կպահի, կամ ինչպես են ասում... Ma foi^[84], ես ինքս էլ, այս ամբողջ ժամանակ ձեզ հետ նստած, ինքս ինձ

մտածում էի, որ նախախնամությունն է նրան ուղարկում ինձ իմ բուռն տարիների մայրամուտին և նա ինձ կպահի, կամ ինչպես են ասում... enfin^[85], պետք կլինի տնտեսության մեջ: Ահա, ի՛նչ կեղտ է ինձ մոտ, ահա, տեսե՛ք, ամեն ինչ՝ թափթփված, նոր եմ կարգադրել, որ հավաքեն, և գիրքն ընկած է հատակին: La pouvre amie-ն բարկանում է, որ կեղտոտ է լինում... Օ՛, հիմա արդեն էլ չի հնչի նրա ձայնը: Vingt ans!^[86] Ե-եվ, նրանց մոտ կարծեմ թե անանուն նամակներ կան, պատկերացրե՛ք, իբր Nicolas-ը Լեբյադկինին է վաճառել կավածքը: C'est un monstre; et enfin^[87], ո՛վ է Լեբյադկինը: Lise-ը լսում է, լսում, ու լի, ինչպես է նա լսում: Ես ներեցի նրա քրքիջը, ես տեսա, թե ինչպիսի դեմքով է նա լսում, Lee Mourice... ես չեի ցանկանա լինել ներկայիս նրա դերում, brave homme tout de même, բայց մի քիչ ամաչկոտ է, իմիջիպալոց, Աստված նրա հետ...

Նա լռեց: Հոգնել էր. խճճվեց ու նստած էր գլուխը հակած՝ հոգնած աչքերով անշարժ նայելով հատակին: Ես օգտվեցի դադարից ու պատմեցի իմ այցելությունը Ֆիլիպպովի տուն, ըստ որում չոր ու կտրուկ կարծիքս հայտնեցի, որ իրոք Լեբյադկինի քույրը (ու՛մ չեի տեսել) կարող էր ինչ-որ ժամանակ լինել Nicolas-ի որևէ զոհը, նրա կյանքի հանելուկային շրջանում, ինչպես արտահայտվում էր Լիպուտինը և որ շատ հնարավոր է, որ Լեբյադկինն ինչ-որ պատճառով Nicolas-ից փող է ստանում, բայց և վերջ: Իսկ Դարյա Պավլովնայի մասին բամբասանքների վերաբերյալ, որ այդ ամենը դատարկ բան է, որ այդ ամենը սրիկա Լիպուտինի հորինվածքներն են և որ համենայն դեպս, դա է հաստատում Ալեքսեյ Նիլըյը եռանդագին, ում չհավատալու հիմքեր չկան: Ստեպան Տրոֆիմովիչը լսեց իմ հավաստիացումները ցրված տեսքով, կարծես իրեն չէր վերաբերում: Իմիջիպալոց, հիշատակեցի նաև Կիրիլովի հետ իմ խոսակցությունը և ավելացրի, որ Կիրիլովը գուցե խելագար է:

— Նա խելագար չէ, բայց դրանք կարճիկ մտքեր ունեցող մարդիկ են,— ալարկոտ ու մի տեսակ չուզելով լմնացրեց նա:— Ces gens-là supposent la nature et la société humaine autres que Dieu ne les a faites et qu'elles ne sot réellement^[88]: Նրանց հաճոյախոսում են, բայց համենայն դեպս ոչ Ստեպան Վերիտվենսկին: Ես տեսել եմ նրանց այն ժամանակ, Պետերբուրգում, avec cette chère amie (ո՛, ինչպես էի այն ժամանակ վիրավորում նրան), և ոչ միայն նրանց հայիռյանքներից, նույնիսկ նրանց գովասանքներից չվախեցա: Չեմ վախենա և հիմա, mais parlons d'autre chose^[89]... Կարծում եմ, սարսափելի բաներ եմ արել: Պատկերացրե՛ք, երեկ նամակ եմ ուղարկել Դարյա Պավլովնային և... ինչպես եմ ինքս ինձ նզովում դրա համար:

— Իսկ ինչի՞ մասին եք գրել:

— Օ՛, բարեկամս, հավատացե՛ք, որ այդ ամենը շատ ազնվաբար է եղել: Ես նրան տեղեկացրի, որ գրել եմ Nicolas-ին, դեռևս հինգ օր առաջ, նույնպես ազնվաբար:

— Հասկանում եմ հիմա,— բղավեցի տաքացած:— Եվ ի՞նչ իրավունք ունեիք այդպես համադրել նրանց:

— Բայց, mon cher, մի ճգմեք ինձ վերջնական, մի բղավեք ինձ վրա: Առանց այդ էլ լրիվ ճգնված եմ ուտիճի պես և, ի վերջո, մտածում եմ, որ այդ ամենն այնքան է ազնվաբար: Ենթադրենք, թե այնտեղ իսկապես ինչ-որ բան եղել է... en Suisse^[90], կամ սկսվել: Պե՞տք է որ ես նախապես հարցնեմ նրանից, որպեսզի... enfin, որպեսզի չխանգարեմ նրանց սրտերին ու սյան պես չկանգնեմ նրանց ճանապարհին... Միայն ազնվությունից ելնելով, ես...

— Օ՛, Աստված, ինչ հիմար բան եք արել,— ականա պոկվեց բերանիցս:

— Հիմարություն՝ ւն, հիմարություն՝ ւն,— միացավ նա, նույնիսկ ազահաբար:— Ավելի խելոք ոչինչ չէիք ասել երբեք, c'est detail bête, mais que faire, tout est dit^[91]: Միևնույն է, կամուսնանամ, թեկուզ «ուրիշի մեղքերի» հետ, ուրեմն, ի՞նչ կարիք կա գրել: Ճիշտ չէ՞:

— Նորից նույնն եք շարունակում:

— Օ՛, հիմա ինձ չեք վախեցնի ձեր բղավոցներով, հիմա ձեր դիմաց արդեն այն Ստեպան Վերիտվենսկին չէ. այն մեկը թողված է: Enfin, tout est dit^[92]: Եվ ինչի՞ համար եք բղավում: Սոսկ այն պատճառով, որ դուք չեք ամուսնացողը և դուք չեք կրելու հայտնի գլխագարդը: Դարձյա՞լ տհաճ էր ձեզ համար: Խեղճ իմ բարեկամ, դուք չեք ճանաչում կնոջը, իսկ իմ արածն այն է եղել, որ ուսումնասիրել եմ նրան: Եթե ուզում ես հաղթել ամբողջ աշխարհը, «հաղթիր ինքդ քեզ»՝ միակ բանը, որ հաջողվել է լավ ասել ձեզ պես մեկ ուրիշ ռոմանտիկի՝ Շատովին, իմ տիկնոջ եղբորը: Հաճույքով փոխառնում եմ նրա ասույթը: Դե, ահա և պատրաստ եմ հաղթել ինքս ինձ, և ամուսնանում եմ, այնինչ, ամբողջ աշխարհի փոխարեն ի՞նչ եմ նվաճելու: Օ՛, բարեկամս, ամուսնությունը յուրաքանչյուր հպարտ հոգու, ամենայն անկախության բարոյական մահն է: Ամուսնական կյանքն ինձ կայլասերի, կխլի եռանդս, գործին ծառայելու արիությունս, կհայտնվեն երեխաներ, թերևս ոչ իմ, այսինքն, հասկանալի է, ոչ իմ: Բնաստունը չի վախենում նայել ճշմարտության աչքերին... Լիպուտինն առաջարկում էր Nicolas-ից փրկվել բարիկադներով: Հիմար է այդ Լիպուտինը: Կինը կխաբի ամենատես աչքն իսկ: Le bon Dieu^[93], ստեղծելով կնոջը, հարկավ, գիտեր, թե ինչի է ենթարկվում, բայց ես համոզված եմ, որ հենց կինն է խանգարել նրան ու ստիպել իրեն ստեղծել այդ տեսքով և... այդ հատկանիշներով: Այլապես, ո՞վ կուզենար իրեն այդպիսի հոգսեր պատճառել անվճար: Նաստապյան, գիտեմ, գուցե բարկանա իմ վրա՝ ազատամտության համար, բայց... enfin, tout est dit:

Ինքն ինքը չէր լինի, եթե չգոհանար էժանագին, բառախաղային ազատամտությամբ, որ այնպես ծաղկում էր նրա ժամանակներում, համենայն դեպս հիմա սփոփում էր իրեն դրանով, բայց ոչ երկարատև:

— Օ՛, ինչու պիտի ամենևին չլինի այդ վաղը չէ մյուս օրը, այդ կիրակին,— բացականչեց նա հանկարծ, բայց արդեն կատարյալ հուսալքությամբ,— ինչո՞ւ գոնե այդ մի շաբաթը չլինի առանց գեթ մի կիրակի օրվա՝ si le miracle existe^[94]: Ի՞նչ է նախախնամության համար գեթ մի կիրակի օր ջնջելն օրացույցից, թեկուզ իր

գործությունն արեխստին ապացուցելու համար, et que tout soit dit^[95]: Օ՛, ինչպես եմ սիրել նրան, քսան տարի, ամբողջ քսան տարի, ու երբեք էլ նա չի հասկացել ինձ:

— Բայց ո՞ւմ մասին եք դուք խոսում, ես ձեզ չեմ հասկանում,— հարցրի ես զարմացած:

— Vingt ans: Եվ ոչ մի անգամ չհասկացավ ինձ, օ՛, դաժան բան է դա: Եվ միթե նա մտածում է, որ ես ամուսնանում եմ վախից, կարիքից: Օ՛, խայտառակություն, հորաքույր, հորաքույր, ես քեզ համար... Օ՛, թող իմանա նա, այդ հորաքույրը, որ ինքը միակ կինն է, ում պաշտել եմ քսան տարի: Նա պետք է իմանա դա, այլ կերպ չի լինի, այլ կերպ միայն ուժով ինձ քարշ կտան այդ qu'on appelle le^[96] պսակի տակ:

Առաջին անգամ էի այդ խոստովանությունը լսում և այդչափ եռանդագին արտաբերված: Չեմ թաքցնում, որ անչափ ուզում էի ծիծաղել: Ես իրավացի չէի:

— Մենակ, մենակ նա է մնացել հիմա, միակ իմ հույսը,— հանկարծ ձեռքերն իրար զարկեց՝ ասես անսպասելի խայթված մի նոր մտքից,— հիմա միայն նա, իմ խեղճ տղան կփրկի ինձ և օ՛, իսկ ինչու չի գալիս: Օ՛, իմ զավակ, օ՛ իմ Պետրուշա... ու թեև ես արժանի չեմ հայր կոչվել, այլ ավելի շուտ՝ վագր, բայց... laissez-moi, mon ami^[97], ես մի քիչ պառկեմ, որ մտքերս ժողովեմ: Ես այնպես եմ հոգնել, այնպես եմ հոգնել, դուք նույնպես, կարծում եմ, պիտի քնեք, voyez-veus^[98], ժամը տասներկուսն է:

Գլուխ չորրորդ. Կադլիկը

I

Շատովը չհակառակվեց, ըստ իմ երկտողի, կեսօրին հայտնվեց Լիզավետա Նիկոլանայի մոտ: Մենք ներս մտանք համարյա միաժամանակ, ես նույնպես եկել էի՝ իմ այցելությունն անելու: Նրանք բոլորը, այն է՝ Լիզան, մայրը և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, մեծ սրահում նստած՝ վիճում էին: Մաման պահանջում էր, որ Լիզան դաշնամուրով ինչ-որ վալս նվագի, իսկ երբ Լիզան սկսեց պահանջվող վալսը, մայրը սկսեց հավատացնել, որ դա այն վալսը չէ: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, իր պարզսրտությամբ, պաշտպանեց Լիզային ու հավատացնում էր, որ հենց այդ վալսն է: Պառավը չարացածությունից արտասվեց: Նա հիվանդ էր և դժվարությամբ էր քայլում նույնիսկ: Ոտքերն ուռել էին, և ահա արդեն քանի օր միակ անելիքը կամակորությունն էր և բոլորից կպչելը, թեև Լիզայից միշտ վախենում էր: Մեր գալստյամբ ուրախացան: Լիզան շառագունեց բավարարությունից և ինձ ասելով merci, հարկավ, Շատովի համար, մնաց նրա մոտ՝ հետաքրքրությամբ զննելով հյուրին:

Շատովն անհարմար կանգ առավ դռան մեջ: Շնորհակալություն հայտնելով գալու համար, Լիզան մոտեցրեց նրան մամային:

— Սա պարոն Շատովն է, ում մասին ձեզ ասել եմ, իսկ ահա և պարոն Գ.-վը՝ իմ և Ստեպան Տրոֆիմովիչի մեծ բարեկամը: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը երեկ նույնպես ծանոթացել է:

— Իսկ ո՞րն է պրոֆեսորը:

— Իսկ պրոֆեսոր չկա ամենևին, մամա:

— Չէ, կա, ինքդ ես ասել, որ պրոֆեսոր լինելու է, հաստատ, սա է,— նա խորշանքով ցույց տվեց Շատովին:

— Ամենևին երբեք ձեզ չեմ ասել, որ պրոֆեսոր է լինելու: Պարոն Գ.-վը ծառայում է, իսկ պարոն Շատովը նախկին ուսանող է:

— Ուսանող, պրոֆեսոր՝ միևնույն է, համալսարանից են: Քեզ թողնեն, միայն վիճեն: Իսկ շվեյցարականը բեղավոր էր ու մորուքավոր:

— Մաման Ստեպան Տրոֆիմովիչի տղային է շարունակ պրոֆեսոր անվանում,— ասաց Լիզան և Շատովին տարավ սրահի մյուս ծայրը, նստեցրեց բազմոցին:

— Երբ նրա ոտքերն ուռչում են, միշտ այսպիսին է, հասկանում եք, հիվանդ է,— շշնջաց նա Շատովին՝ շարունակելով գննել նույն արտակարգ հետաքրքրությամբ և հատկապես գլխի մազափունջը:

— Դուք զինվորակա՞ն եք,— դիմեց ինձ պառավը, ում հետ ինձ այնքան անողորմորար մենակ էր թողել Լիզան:

— Ոչ, ես ծառայում եմ...

— Պարոն Գ.-վը Ստեպան Տրոֆիմովիչի մեծ բարեկամն է,— իսկույն արձագանքեց Լիզան:

— Ծառայում եք Ստեպան Տրոֆիմովիչի մո՞տ: Չէ՞ որ նա էլ է պրոֆեսոր:

— Ահ, մամա, հաստատ գիշերը երազում էլ եք պրոֆեսոր տեսնում,— բարկացած բղավեց Լիզան:

— Շատ հաճախ և արթմնի: Իսկ դու մշտապես պիտի հակաճառես մորդ: Դուք այստե՞ղ եք եղել չորս տարի առաջ, երբ եկել էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

Պատասխանեցի, որ եղել եմ:

— Իսկ մի անգլիացի էլ եղե՞լ է ձեզ հետ:

— Ոչ, չի եղել:

Լիզան սկսեց ծիծաղել:

— Ա՛, տեսնում ես, բոլորովին էլ չի եղել անգլիացի, նշանակում է՝ ստեր են: Թե Վարվառա Պետրովնան, թե Ստեպան Տրոֆիմովիչը ստում են երկուսով: Բոլորն են ստում:

— Այդ հորաքույրն ու Ստեպան Տրոֆիմովիչն են նմանություն գտել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի և արքայազն Հարրիի միջև, Շեքսպիրի «Հենրիխ IV»-ից, և մաման այդ առիթով է ասում, որ չի եղել անգլիացի,— բացատրեց մեզ Լիզան:

— Թե որ Հարրի չի եղել, ուրեմն անգլիացի էլ չի եղել: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն է մենակ չարություններ արել:

— Հավատացնում եմ, որ մաման դիտմամբ է անում,— հարկ համարեց Շատովին բացատրել Լիզան,— նա շատ լավ գիտե Շեքսպիրի մասին: Ես ինքս եմ նրան կարդացել «Օթելլոյի» առաջին գործողությունը, բայց հիմա նա շատ է տառապում: Մամա՛, լսեցի՞ք, տասներկուսը զարկեց, ձեր դեղ խմելու ժամանակն է:

— Բժիշկն է եկել,— դռան մեջ երևաց աղախինը:

Պառավն ելավ տեղից ու սկսեց կանչել շնիկին. «Զեմիրկա, գոնե դու արի ինձ հետ»:

Զեմիրկա անունով գարշելի, ծեր, փոքրիկ շնիկը չլսեց ու մտավ բազմոցի տակ, որին նստած էր Լիզան:

— Չե՞ս ուզում: Ուրեմն, ես էլ քեզ չեմ ուզում: Մնաք բարով, հարգելիս, ձեր անուն-հայրանունը չգիտեմ,— դիմեց նա ինձ:

— Անտոն Լավրենտյևիչ...

— Էհ, միևնույն է, մի ականջից մտավ, մյուսից դուրս ելավ: Ինձ մի ուղեկցեք, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, միայն Զեմիրկային էի կանչում: Փառք Աստծո, դեռ ինքս եմ քայլում, իսկ վաղը զբոսնելու եմ գնալու:

— Անտոն Լավրենտյևիչ, այս ընթացքում զրուցեք Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ, հավատացնում եմ, երկուսդ էլ կշահեք, եթե մոտիկից ծանոթանաք,— ասաց Լիզան, մտերմաբար ժպտաց Մավրիկիյ Նիկոլանիչին, որն ամբողջովին փայլատակեց նրա հայացքից: Ուրիշ գործ չկար՝ մնացի զրուցելու Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ:

II

Լիզավետա Նիկոլանայի գործը Շատովի հետ, ի զարմանս, իսկապես միմիայն զրական էր: Զգիտեմ ինչու, շարունակ մտածում էի, որ Լիզան կանչել է նրան մեկ ուրիշ բանի համար: Մենք, այն է՝ ես և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, տեսնելով, որ մեզնից չեն քաշվում ու խոսում են շատ բարձրաձայն, սկսեցինք ականջ դնել, հետո մեզ էլ հրավիրեցին խորհրդի: Ամեն ինչ հանգում էր նրան, որ Լիզավետա Նիկոլանայն վաղուց արդեն մտադրվել էր, իր կարծիքով, օգտակար մի գիրք հրատարակել, սակայն կատարյալ անփորձության պատճառով աշխատակցի կարիքն ուներ: Լրջությունը, որով սկսեց նա բացատրել Շատովին իր ծրագիրը, նույնիսկ ինձ զարմացրեց: «Պետք է որ նորերից լինի,— մտածեցի ես,— զուր չի եղել Շվեյցարիայում»: Շատովը լսում էր ուշադրությամբ, աչքերը ցած հառած և առանց

նվագագույն իսկ զարմանքի, որ աշխարհիկ մտացիր օրիորդը ձեռնարկում է այդպիսի, թվում է, թե իրեն անհամապատասխան գործեր:

Գրական ձեռնարկումն այսպիսին էր: Ռուսաստանում հրատարակվում է մայրաքաղաքային և գավառական թերթերի և այլ ամսագրերի մեծ քանակություն, ու դրանց մեջ ամեն օր հայտնվում է բազմաթիվ դեպքերի մասին: Տարին անցնում է, թերթերն ամենուրեք դարսվում են պահապանների մեջ կամ դառնում աղբ, պատռտվում են, օգտագործվում փաթեթելու, գլխարկներ սարքելու համար: Հրապարակված շատ փաստեր տպավորություն են գործում և մնում հասարակության հիշողության մեջ, բայց հետո, տարիների հետ, մոռացվում: Շատերը կկամենային հետագայում տեղեկանալ, բայց ի՞նչ աշխատանք կլինի թերթերի այդ ծովի մեջ փնտրտելը՝ հաճախ չիմանալով կատարված դեպքի ոչ օրը, ոչ վայրը, ոչ անգամ թվականը: Այնինչ, եթե ամբողջ տարվա այդ փաստերն ի մի բերվեն մի գրքի մեջ, որոշակի պլանով և որոշակի մտքով, վերնագրերով, նշումներով, բաժանված ըստ ամիսների ու ամսաթվերի, ապա մի ամբողջության բերած նման միակցումը կարող էր ներկայացնել ռուսական կյանքի համակ բնութագրումը՝ մեկ տարվա ընթացքում, չնայած նույնիսկ, որ փաստերի սոսկ նվազ մասն է հրատարակվում, կատարված ամեն ինչի համեմատությամբ:

— Անհամար թերթերի փոխարեն լույս կտեսնեն մի քանի հաստ գիրք, ուրիշ ոչինչ,— նշեց Շատովը:

Լիզավետա Նիկոլաննան ջերմեռանդորեն պաշտպանում էր իր հղացումը, չնայած արտահայտվելու դժվարությանն ու անհմտությանը: Գիրքը պիտի լինի մեկ հատ, նույնիսկ ոչ շատ հաստ՝ հավատացնում էր նա: Բայց ընդունենք, թեև հաստ, բայց հստակ, որովհետև գլխավորը փաստերի ներկայացման ծրագիրն է և բնույթը: Իհարկե, ոչ ամեն ինչ հավաքել ու վերատպել: Հրամանագրեր, կառավարության գործողություններ, տեղական կարգադրություններ, օրենքներ՝ այդ ամենը թեկուզև խիստ կարևոր փաստեր են, բայց ենթադրվող հրատարակման մեջ նմանօրինակ փաստերը կարելի է լիովին դուրս թողնել: Կարելի է շատ բան դուրս թողնել և սահմանափակվել սոսկ այն դեպքերի ընտրությամբ, որոնք այս կամ այն չափով արտահայտում են ժողովրդի բարոյական անձնական կյանքը, ռուս ժողովրդի անհատականությունը՝ տվյալ պահին: Հարկավ, ամեն ինչ կարող է տեղ գտնել, անհեթեթություններ, հրդեհներ, նվիրատվություններ, ամեն կարգի բարի ու գեշ գործեր, ամեն կարգի խոսքեր ու ճառեր, թերևս նույնիսկ լուրեր վարարած գետերի մասին, թերևս նույնիսկ կառավարության որոշ հրամանագրեր, սակայն ամեն ինչից ընտրել միայն այն, ինչ նկարագրում է դարաշրջանը: Ամեն ինչ տեղ կգտնի որոշակի հայեցակետով, նշումով, մտադրությամբ և մտքով, որ լուսաբանում է ամբողջը, համակ միակցությունը: Եվ ի վերջո, գիրքը պիտի հետաքրքիր լինի անգամ թեթև ընթերցանության համար, արդեն չասած, որ անհրաժեշտ կլինի տեղեկությունների համար: Դա կլինի մեկ ամբողջ տարվա ռուսական հոգեկան, բարոյական, ներքին կյանքի, այսպես կոչված պատկերը: «Հարկ է, որ բոլորը գնեն, հարկ է, որ դառնա

սեղանի գիրք,— պնդում էր Լիզան,— ես հասկանում եմ, որ ամբողջ խնդիրը ծրագրման մեջ է, այդ պատճառով էլ ձեզ եմ դիմում»,— եզրակացրեց Լիզան։ Նա շատ էր տաքացած, ու թեև բացատրում էր մշուշոտ և թերի, Շատովն սկսեց հասկանալ։

— Ուրեմն, կստացվի ուղղություն ունեցող ինչ-որ բան, որոշակի ուղղությամբ փաստերի հավաքածու,— մրմնջաց նա՝ դեռևս չբարձրացնելով գլուխը։

— Ամեննին ոչ, պետք չէ ընտրել ուղղությամբ, ոչ մի ուղղություն հարկավոր չէ։ Սոսկ անկողմնակալություն՝ ահա ուղղությունը։

— Ուղղվածությունն էլ փորձանք չէ,— տեղում շարժվեց Շատովը,— ու չի կարելի դրանից խուսափել, հենց միայն ի հայտ գա ջոկելու որևիցե նյութ։ Փաստերի ընտրության մեջ էլ կլինի ցուցումը, թե ինչպես դրանք հասկանալ։ Ձեր գաղափարը վատը չէ։

— Ուրեմն, նշանակում է, հնարավոր ր է այդպիսի գիրք,— ուրախացավ Լիզան։

— Պետք է նայել ու մտմտալ։ Վիթխարի գործ է։ Միանգամից ոչինչ հորինել չի լինի։ Փորձառություն է պետք։ Եվ երբ գիրքը հրատարակենք, հազիվ թե սովորենք, ինչպես է պետք հրատարակել։ Գուցեն շատ փորձերից հետո, բայց միտքը գծագրվում է։ Օգտակար միտք է։

Ի վերջո, նա բարձրացրեց հայացքը, և աչքերը նույնիսկ փայլեցին հաճույքից, այնքան էր հետաքրքրված։

— Դա ինքնե՞րդ եք հորինել,— քնքշորեն ու մի տեսակ ամոթխած հարցրեց նա Լիզայից։

— Բայց չէ որ հորինելը չէ խնդիրը, պլանն է խնդիրը,— ժպտաց Լիզան,— ես քիչ եմ հասկանում և շատ խելոք չեմ, և հետամուտ եմ սոսկ նրան, ինչ ինձ է հստակ...

— Հետամո՞ւտ։

— Հավանաբար, բա՞ռն այն չէր,— փութով հարցրեց Լիզան։

— Կարելի է և այդ բառը, ես բան չասացի։

— Դեռևս արտասահմանում թվաց, որ ինձ նույնպես կարելի է որևէ բանով օգտակար լինել։ Ես իմ փողն ունեմ, որը հենց այնպես դրված է, իսկ ինչո՞ւ չաշխատեմ ընդհանուր գործի համար։ Բացի դրանից, միտքը մի տեսակ ինքնըստիներքյան երևան եկավ հանկարծ, ես ամեննին չեմ հորինել դա և շատ ուրախացա դրանով։ Բայց հիմա տեսա, որ առանց աշխատակցի չի կարելի, որովհետև ինքս ոչինչ չեմ կարողանում։ Աշխատակիցը, հարկավ, կդառնա նաև գրքի համահրատարակիչը։ Մենք կկիսենք, ձեր պլանը և աշխատանքը, իմ նախասկզբնական միտքը և միջոցները։ Գիրքն իր ծախսը կհանի, չէ՞։

— Եթե ճիշտ պլանը գտանք, գիրքը կվաճառվի։

— Ձեզ նախագգուշացնում եմ, որ եկամուտի համար չեմ մտածում, բայց շատ եմ ցանկանում, որ գիրքը սպառվի և հպարտ կլինեմ եկամուտի համար:

— Լավ, իսկ ե՞ս ինչ կապ ունեմ:

— Բայց չէ որ ինքս եմ ձեզ հրավիրում աշխատակցելու... կիսով: Դուք պլանը կհորինեք:

— Իսկ ի՞նչ գիտեք, որ ես ի վիճակի եմ պլան հորինել:

— Ձեր մասին ինձ ասել են, և այստեղ ես լսել եմ... Գիտեմ, որ դուք շատ խելացի եք և... զբաղվում եք գործով և... մտածում եք շատ. ձեր մասին ինձ Պյոտր Ստեպանովիչ Վերխովենսկին է պատմել Շվեյցարիայում,— փութով ավելացրեց նա:— Շատ խելացի մարդ է նա, չէ՞:

Շատովն ակնթարթային, շատ թռուցիկ հայացքով նայեց նրան, բայց իսկույն նեղ ցած հառեց աչքերը:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նույնպես շատ է ասել ինձ ձեր մասին...

Շատովը հանկարծ կարմրատակեց:

— Ի դեպ, ահա թղթերը,— Լիզան շտապով արթոցից վերցրեց նախապատրաստած թերթերի խուրձը,— ես արդեն փորձել եմ ընտրովի նշել փաստերը, ընտրություն անել ու համարներ եմ դրել... դուք կտեսնեք:

Շատովը վերցրեց կապուկը:

— Տարեք տուն, կնայեք, դուք ապրում եք...

— Բոգոյավլենսկայա փողոցում, Ֆիլիպպովի տանը:

— Գիտեմ: Այնտեղ, ասում են, կարծեմ ինչ-որ կապիտալ էլ է ապրում ձեր կողքին, պարոն Լեբյադկի՞նը,— առաջվա պես շարունակ շտապում էր Լիզան:

Կապուկը ձեռքին, Շատովը, վերցնելու շարժումով էլ հենց նստեց ու մնաց այդպես, չպատասխանելով, ցած նայելով:

— Այս գործերի համար դուք մեկ ուրիշին վերցնեիք, իսկ ես ձեզ բոլորովին պետքական չեմ լինի,— խոսեց նա վերջապես՝ մի տեսակ ահավոր տարօրինակ իջեցնելով ձայնը, համարյա շշունջով:

Լիզան պոռթկաց:

— Ի՞նչ գործերի մասին եք խոսում: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ,— բղավեց նա,— խնդրում եմ, բերեք այստեղ երեկվա նամակը:

Ես նույնպես մոտեցա սեղանին, Մավրիկիյ Նիկոլանիչից հետո:

— Նայեք սա,— հանկարծ ինձ դիմեց Լիզան, մեծ հուզմունքով բացելով նամակը:— Երբևէ նման որևէ բան տեսե՞լ եք: Խնդրում եմ, բարձրաձայն կարդացեք: Ես ուզում եմ, որ պարոն Շատովն էլ լսի:

Ոչ պակաս զարմանքով ես բարձրաձայն կարդացի հետևյալ ուղերձը.

«Օրհորդ Տուշինայի կատարելությանը.

Ողորմած						տիրուհի,
Ելիզավետա						Նիկոլաննա.
Օ,	ինչ	քնքույշ	է			նա՝
Ելիզավետան						Տուշինան,
Ազգականի	հետ	երբ	կանացի			թամբին
Նստում	է		ու			սուրում,
Եվ խոսողիկներն	իր	քամու	հետ	են		պարում,
Կամ երբ եկեղեցում,		մոր	հետ	ծնկի		իջնում,
Ու նրանց դեմքերին	երանավետ	շառագույնն	է			աճում.
Այդժամ ամուսնական,	օրինական	վայելք	եմ			անրջում,
Ու ետևից նրա ու ետևից	իր մոր արցունքներս	եմ հղում	ու	ինձ		տանջում:

Կազմեց անուսը՝ վեճի առիթով:

Ողորմած տիրուհի,

Ամենից ավելի ափսոսում եմ, որ Սևաստոպոլում չգրկվեցի ձեռքիցս՝ փառքի համար, ամեննին էլ չլինելով այնտեղ, այլ ամբողջ արշավանքը ծառայեցի նսեմ մթերքի բաժանման վրա, համարելով ստորություն: Դուք հին օրերի աստվածուհի եք, իսկ ես՝ ոչինչ, ու կռահել եմ անեզրության մասին: Նայեք, ինչպես բանաստեղծության, բայց ոչ ավելին, քանզի բանաստեղծությունը, այնուամենայնիվ, ցնդաբանություն է և արդարացնում է այն, ինչ արձակում կհամարվի հանդգնություն: Կարո՞ղ է արդյոք, արեգակը բարկանալ ինֆուզորիայի վրա, եթե սա ձոն հորինի ջրի կաթիլից, ուր շատ կան ինֆուզորիաներ, եթե մանրադիտակով նայես: Նույնիսկ Պետերբուրգի բարձրաշխարհիկ հասարակությանը կից մարդասիրության այդ ակումբը հենց խոշոր անասունների նկատմամբ, իրավամբ կարեկցելով շանը կամ ձիուն, արհամարհում է կարճիկ ինֆուզորիային, չհիշատակելով բոլորովին, որովհետև դա չի աճել: Չեմ աճել-մեծացել նաև ես: Ամուսնության մասին միտքը կթվար չափազանց ծիծաղելի, բայց շուտով կունենամ նախկին երկու հարյուր շունչը՝ մարդատյացի միջոցով, ում արհամարհում եք: Կարող եմ շատ բան հայտնել և կանչվում եմ փաստաթղթերով նույնիսկ Սիբիր: Մի արհամարհեք առաջարկությունը: Ինֆուզորիայից նամակը հասկանալ բանաստեղծության մեջ:

Կապիտան Լեբյադկին, ամենախոնարհ բարեկամ և ունի ժամանց»:

— Սա գրել է մարդը՝ հարբած վիճակում և սրիկան,— բղավեցի զայրացած:— Ես նրան ճանաչում եմ:

— Այս նամակը ես ստացել եմ երեկ,— կարմրելով ու շտապելով սկսեց բացատրել Լիզան,— իսկույն ինքս էլ հասկացա, որ տխմարի մեկն է գրել և մինչև հիմա դեռ ցույց չեմ տվել maman-ին, որ ավելի շատ չհուզեմ նրան: Բայց եթե նա նորից շարունակեց,

չգիտեմ ինչպես վարվել: Մավրիկիյ Նիկոլանիչն ուզում է գնալ և արգելել նրան: Քանի որ ես ձեզ դիտում էի որպես աշխատակցի,— դարձավ նա Շատովին,— և քանի որ այնտեղ եք ապրում, ապա ուզում էի հարցուփորձ անել ձեզ, դատելու համար, թե է՞լ ինչ կարելի է նրանից սպասել:

— Հարբեցող է և սրիկա,— կարծես չուզենալով, մրթմրթաց Շատովը:

— Ի՞նչ, նա մի՞շտ է այսպես հիմար:

— Եվ ոչ, նա հիմար չէ ամեննին, երբ հարբած չէ:

— Ես մի գեներալի գիտեի, որը ճիշտ և ճիշտ այսպիսի ոտանավորներ էր գրում,— նշեցի ես, ծիծաղելով:

— Նույնիսկ այս ամենից էլ երևում է, որ խելքը տեղն է,— անսպասելի միջամտեց լռակյաց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

— Ասում են, նա ինչ-որ քո՞յր ունի,— հարցրեց Լիզան:

— Այո, քույրը հետն է:

— Ասում են, տանջում-չարչարում է քրոջը, ճի՞շտ է:

Շատովը նորից նայեց Լիզային, խոժոռվեց և քթի տակ մրթմրթալով «իմ ի՞նչ գործն է», շարժվեց դեպի դուռը:

— Ահ, սպասեք,— տագնապած ձայն տվեց Լիզան,— այդ ո՞ւր եք գնում: Դեռ այնքան բան կա պայմանավորվելու...

— Իսկ ինչի՞ մասին: Ես վաղն իմաց կտամ...

— Ամենագլխավորի, տպարանի մասին: Հավատացեք դե, որ կատակ չեմ անում, այլ լրջորեն գործ եմ ուզում անել,— հավատացնում էր Լիզան՝ ավելի ու ավելի տագնապած:— Եթե որոշեցինք հրատարակել, ապա որտե՞ղ ենք տպագրելու: Չէ որ դա ամենակարևոր հարցն է, որովհետև դրա համար Մոսկվա չենք գնա, իսկ այստեղի տպարանում հնարավոր չէ այդպիսի հրատարակություն: Ես վաղուց եմ վճռել իմ տպարանն ունենալ, ձեր անունով թեկուզ, և գիտեմ, որ մաման էլ թույլ կտա, եթե միայն ձեր անունով լինի...

— Իսկ ինչի՞ց գիտեք, որ ես կարող եմ տպագրիչ լինել,— մռայլված հարցրեց Շատովը:

— Պյոտր Ստեպանովիչը դեռևս Շվեյցարիայում է հենց ձեզ մատնացույց արել ինձ, որ կարող եք վարել տպարանը և ծանոթ եք գործին: Նույնիսկ երկտող էր ուզում ձեզ տալ իր կողմից, բայց ես մոռացա:

Շատովը, ինչպես վերհիշում եմ հիմա, այլայլվեց: Նա մի քանի վայրկյան էլ կանգնեց ու հանկարծ ելավ սենյակից:

Լիզան բարկացել էր:

— Նա մի՞շտ է այսպես դուրս գալիս,— դարձավ նա ինձ:

Ես ուսերս պիտի թոթվեի, բայց Շատովը հանկարծ ետ եկավ, մոտեցավ ուղիղ սեղանին և վերցրած թերթերի կապուկը դրեց սեղանին:

— Ես աշխատակից չեմ լինի, ժամանակ չունեմ...

— Իսկ ինչո՞ւ, իսկ ինչո՞ւ: Կարծես թե դուք գայրացա՞ք,— դառնացած և աղերսող ձայնով հարցրեց Լիզան:

Նրա ձայնի հնչերանգը կարծես ապշեցրեց Շատովին, մի քանի վայրկյան անկապիշ Լիզային էր գնում, կարծես ցանկանալով թափանցել հոգու խորքը:

— Միևնույն է,— մրմնջաց նա ցածրաձայն,— ես չեմ ուզում...

Եվ գնաց անվերադարձ: Լիզան կատարելապես ապշած էր, նույնիսկ մի տեսակ չափից ավելի՝ ինչպես ինձ թվաց:

— Զարմանալի տարօրինակ մարդ է,— բարձրաձայն նշեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

III

Հարկավ, «տարօրինակ», սակայն այդ ամենի մեջ չափից ավելի անհստակ բան կար: Ինչ-որ բան ենթադրվում էր: Ես կտրականապես չէի հավատում այդ հրատարակությանը, հետո էլ՝ այդ տիսմար նամակը, որի մեջ սակայն չափազանց հստակ առաջարկվում էր ինչ-որ մատնություն՝ «փաստաթղթերով» և որի մասին նրանք բոլորն էլ լռեցին, իսկ խոսեցին միանգամայն ուրիշ բաներից: Ի վերջո, այդ տպարանը և Շատովի հանկարծակի գնալը հենց այն պատճառով, որ խոսք բացվեց տպարանի մասին: Այդ ամենն ինձ մի մտքի հանգեցրեց, որ այստեղ դեռևս ինձնից առաջ ինչ-որ բան կատարվել է, ինչ ես չգիտեմ: Որ, ուրեմն, ես ավելորդ եմ, նաև, որ այդ ամենն իմ գործը չէ: Եվ գնալու ժամանակն էլ էր, առաջին այցելության համար բավական էր: Մոտեցա հրաժեշտ տալու Լիզավետա Նիկոլանային:

Նա կարծես մոռացել էր, որ ես սենյակում եմ, ու կանգնած էր միևնույն տեղում, սեղանի մոտ, շատ մտազբաղ, գլուխը հակած և անշարժ նայելով գորգի վրա ընտրած մի կետի:

— Ահ, դուք էլ եք գնում, ցտեսություն,— մրմնջաց նա սովորական-փաղաքուշ տոնով:— Իմ ողջույնը հաղորդեք Ստեպան Տրոֆիմովիչին և համոզեք նրան ինձ մոտ գալ հնարավորին չափ շուտ: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, Անտոն Լավրենտյևիչը գնում է: Ներեցեք, մաման չի կարող դուրս գալ՝ ձեզ հրաժեշտ տալու...

Ես դուրս եկա և նույնիսկ արդեն իջել էի աստիճաններից, երբ ծառան հանկարծ ինձ հասավ առմուտքի մոտ.

— Տիրուհին շատ խնդրեցին վերադառնալ...

— Տիրուհի՞ն, թե՛ Ելիզավետա Նիկոլանան:

— Է, նրանք:

Լիզային տեսա ոչ այն մեծ սրահում, ուր նստած էինք, այլ կողքի հյուրասենյակում: Սրահի դուռը, ուր մենակ էր մնացել Սավրիկի Նիկոլանիչը, պինդ կոդաված էր:

Լիզան ժպտաց ինձ, բայց գունատ էր: Նա կանգնած էր սենյակի մեջտեղում, նկատելի անվճռականությամբ, նկատելի ներքին պայքարի մեջ, բայց հանկարծ բռնեց ձեռքս և լուռ, արագ մոտեցրեց պատուհանին:

— Ես անհապաղ ուզում եմ նրան տեսնել,— շնչաց նա՝ վրաս հառելով այրվող, ուժեղ, անհամբեր հայացքը՝ հակառակվելու ստվեր իսկ չկար,— ես պետք է նրան տեսնեմ սեփական աչքերով և խնդրում եմ ձեր օգնությունը:

Նա կատարյալ մոլեգնության մեջ էր, և՛ հուսալքության:

— Ո՞ւմ եք կամենում տեսնել, Լիզավետա Նիկոլաննա,— հարցրի ես վախեցած:

— Այդ Լեբյադկինային, այդ կադին... Ճի՞շտ է, որ նա կադ է:

Ես ցնցված էի:

— Ես երբեք չեմ տեսել նրան, բայց լսել եմ, որ կադ է, երեկ էլ եմ լսել,— մրմնջացի ես հապշտապ պարաստականությամբ և էլի շնչաձայն:

— Ես պետք է նրան տեսնեմ անպայման: Կկարողանայի՞ք դասավորել դա հենց այսօր:

Անասելի խղճացի նրան:

— Դա անհնարին է, բացի դրանից, ամեննին չեմ հասկանում դա ինչպես անել,— սկսեցի համոզել,— ես կգնամ Շատովի մոտ...

— Եթե մինչև վաղը չդասավորեք, ինքս կգնամ նրա մոտ, մենակ, որովհետև Սավրիկի Նիկոլանիչը հրաժարվեց: Միայն ձեզ վրա է իմ հույսը, և ուրիշ ոչ ոք չունեմ: Շատովի հետ ես անխելք խոսեցի... Ես վստահ եմ, որ դուք կատարելապես ազնիվ, գուցե ինձ նվիրված մարդ եք, միայն թե դասավորեք:

Բուռն ցանկություն առաջացավ իմ մեջ՝ օգնել նրան ամեն ինչում:

— Ահա թե ինչ կանեմ,— շատ քիչ մտածեցի ես,— ինքս կգնամ և այսօր հավանաբար, կտեսնեմ նրան: Ես այնպես կանեմ, որ տեսնեմ, ազնիվ խոսք եմ տալիս, բայց միայն թույլ տվեք վստահել Շատովին:

— Ասացեք նրան, որ այդպիսի ցանկություն ունեմ և որ այլևս սպասել չեմ կարող, բայց որ նրան հիմա ես չեի խաբում: Նա գուցե հեռացավ, որովհետև շատ ազնիվ է և նրան դուր չեկավ, որ ես կարծես թե խաբում եմ: Ես չեմ խաբել, ես իսկապես ուզում եմ հրատարակել և տպարան հիմնել...

— Նա ազնիվ է, ազնիվ,— հաստատեցի ես կրքով:

— Ի դեպ, եթե մինչև վաղը չդասավորվեց, ապա ինքս կգնամ, ինչ ուզում է, թող լինի ու թեկուզ բոլորն իմանան:

— Վաղը, ժամը երեքից շուտ չեմ կարող ձեզ մոտ լինել,— նշեցի ես փոքր-ինչ ուշքի գալով:

— Ուրեմն, ժամը երեքին: Ուրեմն, երեկ ճիշտ եմ ենթադրել Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ, որ դուք մի քիչ նվիրված մարդ եք ինձ,— ժպտաց նա, շտապ սեղմելով ձեռքս՝ հրաժեշտ տալով ու շտապելով մենակ թողած Մավրիկիյ Նիկոլանիչի մոտ:

Ես դուրս եկա՝ ճնշված իմ խոստմամբ, ու չէի հասկանում, թե այդ ինչ կատարվեց: Ես տեսա կնոջը՝ իսկապես հուսալքված, որը չվախեցավ վարկաբեկել իրեն՝ համարյա անծանոթ մարդուն վստահելով: Նրա կանացի ժպիտը՝ իր համար այդպիսի դժվար պահի և ակնարկումը, որ արդեն նկատել է երեկ իմ զգացումները, ասես խոցեցին սիրտս: Բայց ես խղճում, խղճում էի՝ և վերջ: Նրա գաղտնիքներն ինձ համար հանկարծ դարձան մի տեսակ սրբազան, և եթե նույնիսկ սկսեին հիմա ինձ բացահայտել դրանք, ապա թվում է, կիսցեի ականջներս ու չէի կամենա ոչինչ լսել այլևս: Սոսկ ինչ-որ բան էի կանխագգում... Եվ սակայն բոլորովին չէի հասկանում, թե ինչ եղանակով պիտի մի բան դասավորեմ: Ավելին, այնուամենայնիվ, հիմա էլ չգիտեի, թե հատկապես ի՞նչ է պետք դասավորել, տեսակցություն, բայց ի՞նչ տեսակցություն: Եվ ինչպե՞ս հանդիպեցնել նրանց: Ամբողջ հույսս Շատովն էր, թեև կարող էի նախապես գիտենալ, որ ոչ մի խնդրում չի օգնելու: Բայց, այդուհանդերձ, ինձ գցեցի նրա մոտ:

IV

Միայն երեկոյան, արդեն ժամը ութին, տանը գտա նրան: Ի զարմանս, նրա մոտ հյուրեր կային՝ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը և ինձ կիսածանոթ մի պարոն, ոմն Շիգալով, Վիրգինսկու կնոջ հարազատ եղբայրը:

Այդ Շիգալովը, պետք է որ, արդեն երկու ամիս հյուրընկալվում էր մեր քաղաքում: Չգիտեմ, որտեղից էր եկել: Նրա մասին լսել էի միայն, որ պետերբուրգյան առաջադեմ մի ամսագրում ինչ-որ հոդված է տպագրել: Վիրգինսկին ինձ նրա հետ ծանոթացրեց պատահաբար, փողոցում: Կյանքումս չէի տեսել մարդուս դեմքին այդպիսի մոայլություն, խոժոռություն և մթագնածություն: հայացքն այնպիսին էր, կարծես սպասում էր աշխարհի կործանմանը, այն էլ ոչ թե ինչ-որ մի ժամանակ, ըստ մարգարեությունների, որոնք կարող էին նշկատարվել, այլ միանգամայն որոշակի, էսպես-էսպես, վաղը չէ մյուս օրն առավոտյան, ճիշտ ժամը տասն անց քսանհինգ: Իմիջիայլոց, այն ժամանակ մենք համարյա բառ չփոխանակեցինք և միմյանց ձեռք սեղմեցինք լոկ, երկու դավադիրների տեսքով: Ամենից շատ ինձ զարմացրին անբնական մեծության նրա ականջները, երկարուկ, լայն ու հաստ, մի տեսակ առանձնահատուկ տնկված այս ու այն կողմ: Շարժումներն անյուրաթեք էին, դանդաղկոտ: Եթե Լիպուտինը երագում էլ էր, որ երբևէ Ֆալաստերան կարող է

իրականանալ մեր նահանգում, ապա սա հաստատ գիտեր օրն ու ժամը, երբ դա պիտի կատարվեր: Չարագույժ տպավորություն գործեց նա, իսկ հիմա, հանդիպելով նրան Շատովի մոտ, զարմացա, առավել ևս, որ Շատովն ընդհանրապես հյուրերի հետ գլուխ չուներ:

Դեռևս սանդուղքի վրայից լսվում էր, որ նրանք խոսում են շատ բարձր, երեքն էլ միանգամից և որ վիճում են, բայց իմ երևալուն պես բոլորը լռեցին: Նրանք վիճում էին կանգնած, իսկ հիմա հանկարծ բոլորը նստեցին, այնպես որ ես ևս պիտի նստեի: Անմիտ լռությունը չխախտվեց լրիվ երեք րոպե: Շիգալյովը, թեև ճանաչեց ինձ, ձևացրեց, թե չի ճանաչում և հաստատ՝ ոչ թշնամանքից, այլ այնպես: Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ թեթև գլուխխոնարհումներ փոխանակեցինք, սակայն լուռ և, չգիտես ինչու, միմյանց ձեռք չսեղմեցինք: Շիգալյովը վերջապես սկսեց ինձ նայել խստորեն ու խոժոռված, ամենապարզունակ վստահությամբ, թե ես հանկարծ վեր կկենամ ու կգնամ: Ի վերջո, Շատովն ելավ աթոռից, և մյուսները նույնպես հանկարծ վեր թռան: Նրանք դուրս եկան առանց հրաժեշտ տալու, միայն Շիգալյովն արդեն դռան մեջ ասաց ուղեկցող Շատովին.

— Հիշեցեք, որ դուք պարտավոր եք հաշվետվությամբ:

— Թքած ձեր հաշվետվությունների վրա, ոչ մի սատանայի էլ ես պարտավոր չեմ,— ուղեկցեց նրան Շատովը և դուռը փակեց կեռիկով:

— Կտցարնե՛ր,— ասաց նա՝ ինձ նայելով ու մի տեսակ ծուռ քմիծաղով:

Նրա դեմքը բարկացած էր ու ինձ համար տարօրինակ էր, որ ինքը սկսեց խոսել: Նախկինում միշտ լինում էր, երբ մտնում էի նրա մոտ (ի դեպ, շատ հազվադեպ), խոժոռված նստում էր մի անկյունում, ջղայնացած պատասխանում և սուկ երկար ժամանակ անց, միանգամայն աշխուժանում և սկսում էր խոսել հաճույքով: Փոխարենը, հրաժեշտ տալիս, ամեն անգամ, անպայման խոժոռվում էր նորից և դուրս թողնում, ասես տնից դուրս էր անում անձնական հակառակորդին:

— Այդ Մավրիկիյ Նիկոլանիչի տանը երեկ թեյ եմ խմել,— նշեցի ես,— կարծես թե նա ցնորված լինի աթեիզմով:

— Ռուսական աթեիզմը երբեք բառախաղից այն կողմ չի անցել,— փնթփնթաց Շատովը՝ նոր մոմ դնելով նախկին այրուկի տեղը:

— Չէ, ինձ թվաց՝ այս մեկը բառախաղ անող չէ: Կարծեմ թե նա պարզ խոսել իսկ չգիտե, ի՛նչ բառախաղ:

— Թղթից սարքած մարդիկ են, ծառայամտությունից են բոլոր այդ մտքերը,— հանգիստ նշեց Շատովը՝ նստելով անկյունում, աթոռին և գույգ ափերը հենելով ծնկներին:

— Ատելություն էլ կա այստեղ,— մի րոպեի չափ լռելուց հետո, ասաց նա,— նրանք առաջինն ահավոր դժբախտ կլինեին, եթե Ռուսաստանը հանկարծ մի կերպ վերակառուցվեր, թեկուզև նույնիսկ նրանց եղանակով և մի կերպ հանկարծ դառնար

անչափ հարուստ ու երջանիկ: Այդ ժամանակ ոչ մեկը չէր լինի, որ ատեն, ոչ մեկի վրա թքել չէր լինի, ծաղրելու ոչինչ չէր լինի: Այստեղ միմիայն կենդանական, անսահման ատելությունն է Ռուսաստանի հանդեպ՝ օրգանիզմի մեջ ներծծված... Եվ աշխարհին անտեսանելի ոչ մի արցունք էլ չկա այստեղ տեսանելի ծիծաղի տակից: Դեռևս Ռուսիայում չի ասվել ավելի կեղծ խոսք, քան այդ անտեսանելի արցունքներն են,— ճշաց նա՝ համարյա կատաղած:

— Է՛, այդ մեկն արդեն Աստված գիտե, թե ինչ ասացիք,— ծիծաղեցի ես:

— Իսկ դուք «չափավոր լիբերալ եք»,— քթի տակ ծիծաղեց նաև Շատովը:— Գիտեք,— հանկարծ շարունակեց նա,— գուցե ես անհեթեթ քան ասի «մտքի ծառայականության» մասին: Դուք, հաստատ, տեղնուտեղն ինձ կասեք. «Այդ դու ես ծնվել ծառայից, իսկ ես ծառա չեմ»:

— Ամեննին չէի ուզում ասել... Ի՛նչ եք ասում:

— Ներողություն մի խնդրեք, ես ձեզնից չեմ վախենում: Այն ժամանակ եմ միայն ծառայից ծնվել, իսկ հիմա ինքս եմ ծառա դարձել, այնպիսին, ինչպիսին դուք եք: Ռուսական լիբերալն ամենից առաջ ծառա է և շուրջն է նայում, թե ում սապոզները մաքրի:

— Ի՞նչ սապոզ: Դա ի՞նչ այլաբանություն էր:

— Ի՛նչ այլաբանություն, ի՛նչ բան: Տեսնում եմ, դուք ծիծաղում եք... Ստեպան Տրոֆիմովիչը ճիշտ ասաց, որ ես քարի տակ եմ պառկած, ճզմված եմ, բայց ոչ ջնջված, և միայն ջղաձգվում եմ, նա լավ համեմատություն արեց:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչը հավատացնում է, որ դուք խանգարվել եք գերմանացիների վրա,— ծիծաղեցի ես,— մենք գերմանացիներից, այնուամենայնիվ, ինչ-որ բաներ գրպանել ենք:

— Քսանկոպեկանոցը վերցրել, իսկ մեր հարյուր ռուբլին էլ տվել ենք:

Մի րոպեի չափ լուռ էինք:

— Իսկ դա Ամերիկայում է նա իր համար ձեռք գցել:

— Ո՞վ: Ի՞նչ է ձեռք գցել:

— Կիրիլլովի մասին եմ ասում: Նրա հետ միասին այնտեղ չորս ամիս խրճիթի հատակին պառկել ենք:

— Բայց մի թե դուք Ամերիկա եք գնացել,— զարմացա ես:

— Երբեք չեք ասել:

— Ինչ կա պատմելու: Երեք տարի առաջ, երեք հոգով, ճամփա ընկանք տարագրական շոգենավով Ամերիկյան Նահանգներ, մեր վերջին չնչին փողերով, «որպեսզի մեզ վրա փորձենք ամերիկյան բանվորի կյանքը և այդպիսով անձնական

փորձով ստուգենք մեզ վրա մարդու վիճակը նրա ամենածանր հասարակական վիճակում»։ Ահա թե ինչ նպատակով էինք գնացել։

— Տեր Աստված,— ծիծաղեցի ես։— Ավելի լավ կլիներ դրա համար մեր գավառները գնայիք հնձի ժամանակ՝ «անձնական փորձով ստուգելու համար», թե չէ՝ քշել Ամերիկա...

— Այնտեղ վարձվեցինք մի շահագործողի մոտ։ Վեցը հոգի ուսներ էինք հավաքվել՝ ուսանողներ, նույնիսկ կալվածատերեր իրենց կալվածքներից, նույնիսկ սպաներ կային, և բոլորը՝ նույն վսեմ նպատակով։ Դե, աշխատում էինք, թրջվում, չարչարվում, հոգնում, ի վերջո, ես ու Կիրիլլովը հեռացանք՝ հիվանդացել էինք, չղիմացանք։ Շահագործող-տերը հաշիվները մաքրելիս մեզ խաբեց, պայմանավորված երեսուն դոլարի փոխարեն ինձ վճարեց ութը, իսկ նրան՝ տասնհինգ, նաև ծեծում էին մեզ հաճախ այնտեղ։ Հենց այդ ժամանակ էլ, առանց աշխատանքի, Կիրիլլովի հետ մի փոքր քաղաքում չորս ամիս պառկած էինք չոր հատակին՝ կողք-կողքի։ Նա մի բանի մասին էր մտածում, ես՝ ուրիշ։

— Մի՞թե գործատերը ձեզ ծեծում էր, այն էլ Ամերիկայո՞ւմ։ Ինչպես թե, երևի հայիոյել եք նրան։

— Բոլորովին։ Ընդհակառակն, ես ու Կիրիլլովն անմիջապես որոշեցինք, որ «մենք՝ ուսներս, ամերիկացիների առաջ փոքր երեխաներ ենք և պետք է ծնվել Ամերիկայում, կամ ծայրահեղ դեպքում, երկար տարիներ ապրել ամերիկացիների հետ՝ նրանց հավասարվելու համար»։ Ինչ ասեմ, երբ մեզնից կոպեկանոց ապրանքի դիմաց դոլար էին ուզում, վճարում էինք ոչ միայն հաճույքով, այլև նույնիսկ խանդավառությամբ։ Մենք գովում էինք ամեն ինչ. սպիրիտիզմ, Լինչի օրենք, ատրճանակներ, թափառաշրջիկներին։ Մի անգամ գնացքով գնում էինք, մարդու մեկը մտավ գրպանս, հանեց իմ մազերի խոզանակը և սկսեց սանրվել, ես ու Կիրիլլովը միայն հայացքներ փոխանակեցինք ու գտանք, որ դա լավ է և մեզ շատ դուր է գալիս...

— Տարօրինակ է, որ դա մեզանում ոչ միայն գլուխն է մտնում, այլև կատարվում է,— նշեցի ես։

— Թղթից սարքված մարդիկ են,— կրկնեց Շատովը։

— Բայց և այնպես, կտրել-անցնել օվկիանոսը, տարագրական շոգենավով, անհայտ մի երկիր, թեկուզև «անձնական փորձով ուսումնասիրելու» նպատակով և այլն՝ սրա մեջ, Աստված վկա, կարծես թե ինչ-որ մեծահոգի հաստատականություն կա... Իսկ ինչպե՞ս դուրս պրծաք այնտեղից։

— Ես նամակ գրեցի Եվրոպա, մի մարդու, և նա հարյուր ռուբլի ուղարկեց ինձ։

Շատովը, խոսելով, իր սովորության համաձայն, ամբողջ ժամանակ հատակին էր նայում, նույնիսկ, երբ տաքանում էր։ Իսկ այստեղ հանկարծ բարձրացրեց գլուխը.

— Իսկ ուզո՞ւմ եք այդ մարդու անունն իմանալ։

— Իսկ ո՞վ է:

— Նիկոլայ Ստավրոգինը:

Նա հանկարծ վեր կացավ, մոտեցավ լորենու փայտից պատրաստված գրասեղանին և սկսեց ինչ-որ բան որոնել: Մեզանում տարտամ, սակայն հավաստի լուր էր պտտվում, որ նրա կինը որոշ ժամանակ կապի մեջ է եղել Նիկոլայ Ստավրոգինի հետ Փարիզում և հենց երկու տարի առաջ, ուրեմն, երբ Շատովն Ամերիկայում էր՝ ճիշտ է, շատ հետո այն բանից, երբ թողել էր ամուսնուն ժնկում: «Եթե այդպես է, ապա ի՞նչը դրդեց նրան՝ անունը տալ և թաթախվել»,— մտածեցի ես:

— Մինչև հիմա դեռ չեմ վերադարձրել նրան,— հանկարծ նորից դարձավ ինձ և ակնդետ նայելով՝ նստեց նախկին տեղը՝ անկյունում և ընդհատ-ընդհատ հարցրեց միանգամայն ուրիշ ձայնով.

— Դուք, իհարկե, ինչ-որ բանի համար եք եկել, ձեզ ի՞նչ է պետք:

Ես իսկույն պատմեցի ամեն ինչ, եղելության ստույգ կարգով և ավելացրի, որ թեև հիմա հասցրել եմ ուշքի գալ քիչ առաջվա տենդից, բայց ավելի եմ խճճվել, հասկացել եմ, որ այստեղ մի շատ կարևոր բան կա Լիզավետա Նիկոլանայի համար, կկամենայի շատ հաստատ օգնել նրան, բայց ամբողջ ցավն այն է, որ ոչ միայն չգետեմ՝ ինչպես կատարել տված խոստումս, այլ նույնիսկ չեմ հասկանում հիմա, թե հատկապես ինչ եմ խոստացել նրան: Ապա ազդու հաստատեցի մեկ անգամ էլ, որ նա չէր ուզում և մտքով չէր անցնում խաբել Շատովին, որ թյուրիմացություն եղավ, և որ նա շատ է դառնացած Շատովի անսովոր հեռանալուց:

Շատովը շատ ուշադիր լսեց:

— Գուցեն, իմ սովորության համաձայն, իրոք, հիմարություն արեցի նոր... Էհ, եթե ինքը չի հասկացել, թե ինչու այդպես հեռացա, ուրեմն... ավելի լավ իր համար:

Նա վեր կացավ, մոտեցավ դռանը, կիսով բացեց ու ականջ դրեց սանդուղքի կողմը:

— Դուք կցանկանա՞ք այդ կնոջն անձամբ տեսնել:

— Հենց դա էլ պետք է, բայց ինչպե՞ս անել,— վեր թռա ուրախացած:

— Պարզապես կգնանք, քանի մենակ նստած է: Եղբայրը եկավ, ուրեմն, կծեծի նրան, թե իմացավ, որ մենք գնացել ենք մոտը: Ես հաճախ եմ գնում ծածուկ: Օրերս հասցրի նրան, երբ նորից սկսեց ծեծել քրոջը:

— Ի՞նչ եք ասում:

— Հենց այդպես, մազերից բռնած՝ պոկեցի նրանից: Ուզում էր դրա համար ինձ ծեծել, բայց ես վախեցրի, դրանով էլ վերջացավ: Վախենամ, հարբած գա տուն, կհիշի, շատ ուժեղ ծեծ կտա նրան:

Մենք իսկույն իջանք:

V

Լեբյադկինների դուռը միայն վրա դրած էր և ոչ թե կողպած, ու մենք ազատ ներս մտանք: Նրանց ամբողջ բնակարանը բաղկացած էր երկու փոքր աղտոտ սենյակից, ծխահարված պատերով, որոնց վրա տառացիորեն կախկիսված էին պատառ-պատառ կեղտոտ պաստառներ: Այստեղ ժամանակին, մի քանի տարի հասարակ ճաշարան էր եղել, քանի դեռ տերը՝ Ֆիլիպպովը, դա չէր տեղափոխել նոր շենք: Մյուս, ճաշարան հանդիսացող սենյակները հիմա փակ էին, այս երկուսն էին բաժին հասել Լեբյադկինին: Կահույքը կազմված էր հասարակ նստարաններից և տախտակե սեղաններից, բացի մեն մի հատիկ՝ հին, անբռնակ բազկաթոռ: Երկրորդ սենյակի անկյունում չթե վերմակով մահճակալ կար, որը mademoiselle Լեբյադկինային էր, իսկ ինքը՝ կապիտանը, ամեն անգամ պառկում էր քնելու հատակին, հաճախ հագն եղածով: Ամենուր մանր-մունր բաներ էին թափթփված, կեղտոտ էր, թրջված: Մի խոշոր, հաստ, լրիվ թաց լաթ էր ընկած առաջին սենյակում՝ հատակին, և հենց այդտեղ, ջրի մեջ՝ մաշված մի ոտնաման: Երևում էր, որ այստեղ ոչ ոք ոչնչով չի զբաղվում՝ վառարաններ չեն վառվում, կերակուր չի պատրաստվում, ինքնաեռ անգամ չունեին, ինչպես ավելի մանրամասն պատմեց Շատովը: Կապիտանը քրոջ հետ եկել էր՝ կատարելապես չքավոր, և ինչպես ասում էր Լիպուտինը, իրոք, սկզբում տնետուն ընկած՝ մուրում էր, սակայն անսպասելիորեն փող ստանալով, անմիջապես սկսեց խմել ու բոլորովին ցնդեց խմիչքից, այնպես որ արդեն տնտեսության հետ գլուխ չունեին:

Mademoiselle Լեբյադկինան, ում այնպես ցանկանում էի տեսնել, հանգիստ ու անձայն նստած էր երկրորդ սենյակում, անկյունում, խոհանոցի տախտակյա սեղանի մոտ, նստարանին: Նա մեզ ձայն չտվեց, երբ դուռն էինք բացում, նույնիսկ տեղից չշարժվեց: Շատովն ասում էր, թե նրանց դուռը չի էլ փակվում, իսկ մի անգամ գիշերով կրնկի վրա բաց էր մնացել: Երկաթյա մոմակալին դրված բարալիկ մոմի աղոտ լույսի տակ տեսա գուցեն երեսուն տարեկան, հիվանդագին-նիհար, մուգ ու հնամաշ չթե հագուստով մի կնոջ՝ ոչնչով չծածկված երկար վզով և ցանցառ մուգ մազերով, գնդված ծոծրակին՝ երկամյա մանկան փոքր բռնցքի չափ: Նա մեզ նայեց բավականին ուրախ, մոմակալից բացի, սեղանին, նրա առաջ գյուղական փոքր հայելի կար, խաղաթղթերի հին կապուկ, ինչ-որ քրքրված երգարան և գերմանական փոքր, սպիտակ բուլկի՝ մեկ թե երկու անգամ կծած: Նկատելի էր, որ mademoiselle Լեբյադկինան սպիտակ և կարմիր շպար է օգտագործում և շուրթերն էլ ներկում է ինչ-որ բանով: Սևացնում է նաև առանց այդ էլ երկար, բարակ ու մուգ հոնքերը: Նեղ և բարձր ճակատը, չնայած շպարին, շատ խորն ակոսված էր երեք երկար կնճիռներով: Ես արդեն գիտեի, որ նա կաղ է, բայց այս անգամ մեր ներկայությամբ նա վեր չելավ ու չքայլեց: Երբևէ, վաղ ջահելության օրերին, այդ նիհարիկ դեմքը կարող էր և սիրունիկ լինել, սակայն նրա մեղմ, փաղաքուշ, մոխրագույն աչքերը հիմա նույնպես հոյակապ էին, մի երագուն ու անկեղծ բան էր ցուցնում նրա խաղաղ, համարյա բերկրալի հայացքում: Այդ հանդարտ, անդորրաբեր բերկրանքը՝ արտահայտված նրա ժպիտով, զարմացրեց ինձ

այն ամենից հետո, ինչ լսել էի եղբոր կազակական մտրակի և բոլոր վայրագությունների մասին: Տարօրինակ է, որ ծանր և նույնիսկ երկյուղալի խորշանքի փոխարեն, որ սովորաբար զգում ես այդպիսի, Աստծուց պատժված բոլոր էակների ներկայությամբ, ինձ համարյա թե հաճելի դարձավ նրան նայելն առաջին իսկ պահից, և գուցե թե խղճահարություն, ամեննին էլ ոչ խորշանք պատեց ինձ հետո:

— Ահա այսպես էլ նստում է, տառացիորեն օրն ի բուն մեն-մենակ ու չի շարժվում, բախտ է բացում կամ հայելուն նայում,— շեմից ինձ ցույց տվեց Շատովը,— եղբայրը նրան չի էլ կերակրում: Կողաշենքի պառավը մեկ-մեկ ինչ-որ բան է բերում, ի սեր Քրիստոսի, այ, այսպես, մոմի հետ մենակ են թողնում նրան:

Ի զարմանս, Շատովը բարձրաձայն էր խոսում, ասես սենյակում չէր նա:

— Բարև, Շատուշկա,— սիրալիք ասաց mademoiselle Լեբյադկինան:

— Մարյա Տիմոֆեևնա, քեզ հյուր եմ բերել,— ասաց Շատովը:

— Է, պատիվ հարգանք հյուրին: Չգիտեմ, ում ես բերել, կարծես թե չեմ հիշում,— ակնդետ ինձ նայեց մոմի ետևից ու իսկույն Շատովին դարձավ նորից (իսկ ինձնով այլևս բոլորովին չգբաղվեց ամբողջ խոսակցության ընթացքում, կարծես իր կողքին չլինեի):

— Չլինի՞ ձանձրացել ես էս աշխարհում մենակ ման գալուց,— ծիծաղեց նա՝ ի հայտ բերելով սքանչելի ատամների երկու շարքը:

— Ձանձրացել էլ եմ, քեզ մոտ գալ էլ ուզեցի:

Շատովը սեղանին մոտեցրեց նստարանը, նստեց, ինձ էլ կողքին նստեցրեց:

— Միշտ ուրախ եմ խոսք ու զրույցի համար, բայց դե, ծիծաղս էլ գալիս է, Շատուշկա, ոնց որ տերտեր լինես: Վերջին անգամ ե՞րբ ես սանրվել: Արի, մազերդ սանրեմ,— գրպանից սանր հանեց,— վայ թե իմ վերջին սանրածից հետո ձե՞ռք էլ չես տվել:

— Ախր, ես սանր էլ չունեմ,— ծիծաղեց Շատովը:

— Ճի՞շտ: Ուրեմն, իմը քեզ կնվիրեմ, սա չէ, ուրիշը, մենակ թե հիշեցրու:

Ամենալուրջ տեսքով նա սկսեց սանրել Շատովի մազերը, նույնիսկ կողքից վարսաբաժան արեց, մի քիչ ետ ընկավ, նայեց՝ լա՞վ է արդյոք, ու սանրը նորից գրպանը դրեց:

— Գիտես ինչ, Շատուշկա,— օրորեց նա գլուխը,— ինչ ասեմ, խելքը գլխին մարդ ես, բայց սրտնեղվում ես: Ինձ համար տարօրինակ է ձեզ բոլորիդ նայելը, չեմ հասկանում, թե ինչպես են մարդիկ սրտնեղվում: Թախիծը սրտնեղություն չէ: Ես ուրախ եմ:

— Եղբորդ հե՞տ էլ է ուրախ:

— Լեբյադկինի մասի՞ն ես ասում: Նա իմ ծառան է: Ու ինձ համար լրիվ մեկ է՝ էստեղ է նա, թե չէ: Ես ձեն կտամ. «Լեբյադկին, ջուր բեր, Լեբյադկին, կոշիկներս տուր», նա էլ կվազի բերելու: Մեկ-մեկ մեղք եմ անում հոգուս՝ դառնում է ծիծաղելի:

— Ու դա ճիշտ և ճիշտ այդպես է,— դարձյալ բարձրաձայն ու անսքող ինձ դիմեց Շատովը,— նա եղբորը բանի տեղ չի դնում, ծառայի պես: Ինքս եմ լսել, ինչպես է բղավել՝ «Լեբյադկին, ջուր բեր», իմիջիայլոց, քրքջալով: Այն տարբերությամբ, որ Լեբյադկինը չի վագում՝ ջուրը բերելու, այլ ծեծում է դրա համար: Բայց նա ամենևին չի վախենում եղբորից: Ինչ-որ նյարդային նոպաներ ունի, համարյա թե ամեն օր, որոնք ազդում են հիշողության վրա այնպես, որ դրանցից հետո ամեն բան մոռանում է, ինչ եղել է հիմա ու միշտ խառնում ժամանակը: Կարծում եք, նա հիշում է, թե ինչպես ներս մտանք, գուցե հիշում է, բայց արդեն հաստատ ինքն իր համար ամեն ինչ փոխել է ու հիմա մեզ ինչ-որ ուրիշ մարդկանց տեղ է դնում, թեև հիշում է, որ ես Շատովկան եմ: Ոչինչ, որ բարձր եմ խոսում, նրանց, ովքեր իր հետ չեն խոսում, նա իսկույն դադարում է լսել և իսկույն նետվում՝ ինքն իրեն անբջելու: Հենց այդպես՝ նետվում է: Արտակարգ անբջող է. ութը ժամով, ամբողջ օրով կնստի տեղում: Ահա, բուլկի է դրված, գուցեև առավոտից մի անգամ է կծել, կուտի-կվերջացնի վաղը: Ահա, հիմա էլ սկսեց բախտ բացել...

— Բացում եմ, Շատովկա, բացում, ու բան չի ստացվում,— հանկարծ միացավ Մարյա Տիմոֆեևնան՝ լսելով վերջին բառերը (հավանաբար, նույնպես լսելով դրա մասին): Ի վերջո, վերցրեց բուլկին, բայց որոշ ժամանակ ձախ ձեռքում պահելով ու նորից տարվելով խոսքով՝ առանց նայելու նորից դրեց սեղանին՝ ոչ մի անգամ չկծելով:

— Միշտ նույն բանն է դուրս գալիս, ճանապարհ, չար մարդ, ինչ-որ մեկի նենգություն, մահվան մահիճ, նամակ ինչ-որ տեղից, անսպասելի լուր՝ սուտ բաներ են սրանք, Շատովկա, ի՞նչ ես կարծում: Թե որ մարդիկ սուտ ասեն, թղթե՞րն ինչի պիտի չասեն,— հանկարծ խառնեց խաղաթղթերը:— Մի անգամ էս նույն բանը մայր Պրասկովյային ասացի, պատվով-փառքով կին էր, միշտ գալիս էր իմ խուցը՝ բախտ բացելու, մայրապետից ծածուկ: Ու մենակ նա չէր գալիս: Ախուվախ էին անում, գլուխներն օրորում, առնում-տալիս, իսկ ես ծիծաղում էի՝ «Ախր, ի՞նչ նամակ պիտի ստանաք, մայր Պրասկովյա, թե որ տասներկու տարի չեք ստանում»: Աղջկանն ամուսինը տարել էր Թուրքիա, ինչ-որ տեղ, ու տասներկու տարի՝ ոչ ձեն, ոչ ծպտուն: Բայց դե, հաջորդ օրը, երեկոյան, նստած էի թելելու մայրապետի մոտ (իշխանական տոհմից էր նա), մոտը մի ուրիշ տիկին էլ կար նստած, եկվոր էր, չտեսնված երագող ու մի օտարական-ճգնավոր կար, աֆոնցի, բավական ծիծաղելի մարդ էր, իմ կարծիքով: Ու ինչ ես կարծում, Շատովկա, էդ ճգնավորն էլ հենց նույն առավոտ մայր Պրասկովյային նամակ էր բերել աղջկանից, Թուրքիայից՝ էս էլ քեզ ագուռի տղան — անսպասելի լուրը: Թե՛ էինք խմում, ու էդ աֆոնցի ճգնավորն ասում էր մայրապետին. «Օրհնյալ մայրապետ, տեր Աստված ամենից շատ օրհնել է ձեր կուսանոցը նրանով, որ այդպիսի թանկարժեք գանձ եք պահում, ասեց, նրա պատերից ներս»: «Այդ ի՞նչ

զանձ է»,— հարցրեց մայրապետը: «Մայր Լիզավետան, երանելին»: Իսկ այդ իսկ Լիզավետան մեր պարսպի պատի մեջ էր ապրում, մի սաժեն երկարությամբ, երկու արշին բարձրությամբ վանդակի մեջ, երկաթյա ցանկապատից այն կողմ, նստած էր տասնյոթ տարի, ձմեռ թե ամառ կանեփի կտավից մեկտակ շապկով շարունակ կամ ծղոտով կամ ճյուղի մի կտորով ասես շապկի կտավն է փոփրում, ու ոչինչ չի ասում, չի սանրվում, չի լողանում տասնյոթը տարի: Ձմռանը մի փոքր քուրք էին խցկում ներս, ամեն օր էլ՝ մի կտոր հաց, մի աման ջուր: Ուխտավորները նայում էին, ախուվախ անում, փող էին դնում: «Լավ էլ զանձ եք գտել,— պատասխանեց մայրապետը բարկացած (անչափ չէր սիրում Լիզավետային),— Լիզավետան մենակ իր չարությունից է նստել, մենակ իր համառությունից, ու ամեն ինչ հորինովի է»: Դա ինձ դուր չեկավ, այն ժամանակ ինքս էլ էի ուզում ճգնել: «Իսկ իմ կարծիքով, ասի, Աստված ու բնությունը նույն բանն են»: Բոլորը միաբերան՝ ինձ, թե «Այ քեզ բա՛ն»: Մայրապետը ծիծաղեց, ինչ-որ բաներ փսփսաց տիկնոջ հետ, ինձ մոտ կանչեց, շոյեց գլուխս, իսկ տիկինն ինձ վարդագույն ժապավեն նվիրեց, կուզե՞ս, ցույց տամ: Իսկ ճգնավորը սկսեց տեղնուտեղը քարոզ կարդալ ինձ, ու այնքան սիրով ու խոնարհ էր խոսում, ու պետք է որ խելոք-խելոք բաներ ասեր, նստած լսում էի: «Հասկացա՞ր, թե՛ չե՛»,— հարց տվեց: «Չե՛, ասի, ոչինչ չհասկացա ու ինձ էլ հանգիստ թողեք, ասի»: Այդ ժամանակից էլ նրանք ինձ լրիվ մենակ հանգիստ են թողել, Շատուշկա: Այդ օրերին էր, մեր պառավներից մեկը, մարգարեություն անելու համար մեզ մոտ ապաշխարհում էր, եկեղեցուց դուրս գալիս, ականջիս փսփսաց. «Աստվածամայրն ի՞նչ է, ո՞նց ես կարծում»: «Ամենամեծ մայրն է, պատասխան տվի, մարդկային ցեղի ապավենը»: «Ուրեմն, ասեց, Աստվածամայր-ամենամեծ մայրը խոնավ հողն է որ կա, ու դրա մեջ մարդուս համար մեծ ուրախություն կա ամփոփված: Ու ամեն երկրային տխրություն ու ամեն երկրային արցունք՝ ուրախություն է մեզ, ու հենց արցունքներովդ թրջեցիր կես արշին խորությամբ հողը քո տակ, տեղնուտեղն ամեն ինչով կուրախանաս: Ու ոչ մի, ոչ մի ցավ էլ չես ունենա, ասեց, սա է մարգարեությունը, ասեց»: Այն ժամանակ սիրտս մտան այդ խոսքերը: Սկսեցի դրանից հետո աղոթելիս, գետնահաս խոնարհում անելիս ամեն անգամ հողը համբուրել, համբուրել ու լաց լինել: Ու ահա թե քեզ ինչ կասեմ, Շատուշկա, այդ արցունքների մեջ ոչ մի վատ բան չկա, ու թեկուզ ոչ մի ցավ էլ չունենաս, մեկ է, արցունքներդ մենակ ուրախությունից կթափվեն: Արցունքն ինքն է թափվում՝ դա ճիշտ է: Մեկ-մեկ կգնայի լճի ափը. մի կողմից մեր մենաստանն է, մյուսից՝ մեր Սուր սարը, անունը հենց Սուր սար է: Կբարձրանայի սարը, երեսս կդարձնեի արևելք, կընկնեի հողին, կլայի, կլայի՛, ու չէի հիշի այն ժամանակ ու չէի իմանա այն ժամանակ ոչինչ: Հետո վեր կկենայի, ետ կշրջվեի, իսկ արևը մայր կմտներ, էնքան մեծ, էնքան շքեղ, էնքան փառավոր, սիրտն էս արևին նայել, Շատուշկա: Լավ է, բայց տխուր: Նորից կդառնայի արևելք, իսկ սարի ստվերը լճի վրայով նետի պես հեռուները կվազեր, նեղ, երկար-երկար ու մի վերստ էլ դենը, մինչև լճի վրայի կղզին, ու էդ քարե կղզին ճիշտ կարծես կես կկտրեր ստվերը, ու հենց կիսեր, արևը մայր կմտներ, ու ամեն ինչ հանկարծ կհանգչեր: Էդտեղ էլ կսկսեի լրիվ տխրել, հանկարծ հուշեր կգային, մթնից վախենում եմ, Շատուշկա: Ու ամենից շատ բալիկիս համար կլացեի...

— Իսկ մի՞թե եղել է,— արմունկով ինձ հրեց Շատովը, որն ամբողջ ժամանակ ջանադիր լսում էր:

— Հապա ի՞նչ, պատիկ, վարդագույն, էսքան փոքր-փոքր եղունգներով, ու ամբողջ տխրությունս էլ էն է, որ չեմ հիշում, տղա էր, թե՛ աղջիկ: Մեկ տղա է միտս գալիս, մեկ՝ աղջիկ: Ու հենց որ ծնեցի նրան, բատիստ ու ժանյակի մեջ փաթաթեցի, վարդագույն ժապավեններով կապեցի, ծաղիկներ լցրի վրան, հագցրի, աղոթքն արեցի վրան, չմկրտված էլ տարա, ու տանում էի նրան անտառի միջով, ու վախենում էի անտառից, ու սարսափելի էր, ու ամենից շատ լալիս էի, որ ծնել եմ երեխա, բայց ամուսնուս չգիտեմ:

— Իսկ գուցե եղե՞լ է,— զգուշորեն հարցրեց Շատովը:

— Ծիծաղելու բաներ ես ասում ինձ, Շատուշկա: Լինելը վայ թե եղել է, հետո՞ ինչ, որ եղել է, եթե միևնույնն է, որ չի եղել: Սա էլ քեզ՝ մի հեշտ հանելուկ, պատասխանը տուր,— քթի տակ ծիծաղեց նա:

— Իսկ ո՞ւր տարար բալիկին:

— Լիճը տարա,— տնքաց նա:

Շուտով նորից ինձ բռնեց արմունկով:

— Իսկ ի՞նչ, եթե երեխա էլ չես ունեցել ամենևին ու այդ ամենը զառանցանք է մենակ, հը՞:

— Ինձ դժվար հարց ես տալիս, Շատուշկա,— մտազբաղ և նման հարցից բոլորովին չզարմացած, պատասխանեց նա,— այդ հաշվով ես քեզ ոչինչ չեմ ասի, վայ թե չի էլ եղել: Իմ կարծիքով, մենակ քո հետաքրքրասիրությունն է, մեկ է, ես նրա համար չեմ դադարի արցունք թափել, հո երազի՞ս չեմ տեսել:— Եվ խոշորակաթիլ արցունքներ փայլեցին աչքերում:— Շատուշկա, Շատուշկա, իսկ ճի՞շտ է, որ կինդ քեզնից փախել է,— նա հանկարծ երկու ձեռքը դրեց Շատովի ուսերին և խղճահարությամբ նրան նայեց:— Բայց դու մի բարկանա, չէ որ ինձ համար էլ է անտանելի: Գիտես, Շատուշկա, ինչ երազ տեսա, նորից եկել էր մոտս, կանչում էր, ձայն տալիս. «Փիսիկս, ասում էր, փիսիկս, արի ինձ մոտ»: Ես էլ ամենից շատ «փիսիկից» ուրախացա՝ սիրում է, մտածեցի:

— Գուցե արթմնի էլ գա,— կիսաձայն մրթմրթաց Շատովը:

— Չէ, Շատուշկա, եղածն երազ է... Նա եկողը չէ: Երգը գիտե՞ս.

Պետք	չէ	ինձ	նոր	ու	բարձր	վերնատուն,
Կմնամ		այստեղ,		խցիկում	այս	նույն,
Ապրել		կսկսեմ		ու	հոգիս	փրկել

Ու քեզ համար էլ Աստծուն աղոթել:

Օ՛խ, Շատուշկա, Շատուշկա, ինչի՞ համար երբեք ոչինչ չես հարցնում ինձնից:

— Ախր, բան էլ չես ասի, դրա համար էլ չեմ հարցնում:

— Չեմ ասի, չեմ ասի, թեկուզ մորթես, չեմ ասի,— փութով վրա բերեց նա,— վառես էլ, չեմ ասի: Ինչի էլ դիմանամ, ոչինչ չեմ ասի, մարդիկ չեն իմանա:

Ըհը, տեսնում ես, ուրեմն, ամենքին՝ իրենը,— ավելի մեղմաձայն ասաց Շատովը՝ ավելի ու ավելի կախելով գլուխը:

— Իսկ որ խնդրես, գուցեն ասեմ, կարող է՝ կասեմ,— ոգևորված կրկնեց նա:— Ինչի՞ չխնդրես: Խնդրիր, մի լավ խնդրիր ինձ, Շատուշկա՝ վայ թե քեզ ասեմ: Աղաչիր Շատուշկա, էնպես, որ ինքս համաձայնեմ... Շատուշկա՛, Շատուշկա՛:

Բայց Շատուշկան լուռ էր, մի թույլ ընդհանուր լռություն տիրեց: Արցունքները հոսում էին կնոջ ճերմակեցրած այտերն ի վար, նա նստած էր, մոռացած, որ ձեռքերը Շատովի ուսերին են, բայց արդեն չէր նայում նրան:

— Է, ինչ գործ ունեմ ես քեզ հետ, ու մեղք էլ է դա,— հանկարծակի վեր կացավ Շատովը:— Վեր կացեք, հապա,— նստարանը տակիցս քաշեց բարկացած ու դրեց նախկին տեղը:

— Որպեսզի գալուց գլխի չընկնի, իսկ մեր գնալու ժամանակն է:

— Ահ, էլի իմ ծառայի մասին ես ասում,— հանկարծ ծիծաղեց Մարյա Տիմոֆեևնան: Վախենում ես: Դե, գնաք բարով, բարի հյուրեր, բայց մի թույլ լսիր՝ ինչ եմ ասում: Երեկ այստեղ էր եկել այդ Նիլըյչը Ֆիլիպպովի՝ տանտիրոջ հետ, շեկ մորուքավորը, եղբայրիկս էլ այդ ժամանակ հարձակվեց վրա: Տանտերը հո չբռնեց նրան, հո քարշ չտվեց սենյակով, իսկ նա բղավում էր. «Ես մեղք չունեմ, ուրիշի մեղքի համար եմ դիմանում»: Կհավատաս, բոլորս էլ ծիծաղից փորներս էինք բռնել...

— Է՛հ, Տիմոֆեևնա, ախր ես եմ եղել շեկ մորուքի փոխարեն, ախր երեկ ես մազերից բռնած ետ քաշեցի նրան քեզնից, իսկ տանտերը երեք օր առաջ էր եկել ձեզ հետ կռիվ անելու, դու էլ խառնել ես:

— Սպասիր, վայ թե իսկականից խառնեցի, դու էիր: Է, ի՞նչ վիճենք դատարկ բաների համար, մեկ չի՞ նրան, թե ով իրեն կքաշի-կպոկի,— ծիծաղեց նա:

— Գնացինք,— հանկարծ ցնցեց Շատովն ինձ,— դարպասը ճռռաց, մեզ որ տեսավ, կծեծի նրան:

Ու դեռ չէինք հասցրել վեր վազել սանդուղքով, դարպասի մոտից մի հարբած գոռոց լսվեց ու հայհոյանք տեղաց: Շատովն, իր սենյակը մտցնելով ինձ՝ դուռը փակով կողպեց:

— Մի քիչ պիտի նստեք, եթե պատմություն չեք ուզում: Տես է, խոճկորի պես դժժում է, պետք է որ նորից շեմին սայթաքած լինի, ամեն անգամ փոխում է:

Սակայն առանց պատմության չեղավ:

Իր փակ դռան մոտ կանգնած, Շատովն ականջ էր դրել սանդուղքից եկող ձայներին։
Հանկարծ ետ ցատկեց։

— Այստեղ է գալիս, այդպես էլ գիտեի,— կատաղած շշնջաց նա։— Հիմա հաստատ
մինչև կեսգիշեր ձեռ չի քաշի։

Բռունցքի մի քանի ուժեղ հարված թնդաց դռան վրա։

— Շատով, Շատով, բաց արա,— ռոնաց կապիտանը։— Շատով, բարեկամս...

Ես	եկել	եմ,	քեզ	ողջույն	տալու,
Պ-պատմե-ելու,		որ	արևն	եկել	է,
Որ	իր	տ-տաք	ու	վ-վառո	լույսով
Անտառներն...		արդեն...		լըցցրել	է։
Ք-քեզ	պատմելու,	որ	արթնացել	եմ,	գրողը
Լը-ըրիվ	արթնացել	եմ...	ճյուղերի	ներքո...	

Ճիշտ ոնց որ ճիպոտների տակ, հա-հա-հա։

Ամեն	մի	թռչնակ...	խմել	է	ուզում։
Քեզ	կպատմեմ,	որ	ես	էլ	կխմեմ,

Կխմեմ... Բայց ինչ չգիտեմ։

Ասենք, գրողի ծոցը՝ տխմար հետաքրքրասիրությունը։ Շատով, հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, թե ինչքան լավ է ապրելը երկրիս երեսին։

— Մի պատասխանեք,— նորից շշնջաց Շատովը։

— Դե բաց արա։ Հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, որ ավելի բարձր բան կա, քան կռիվը... մարդկության մեջ, կան ազնվա-ա-ազույն դեմքի թուփեր... Շատով, ես բարի եմ, ես քեզ կներեմ... Շատով, գրողի ծոցը թռուցիկները, հը՞ :

Լռություն։

— Հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, ավանակ, որ սիրահարված եմ, ես ֆրակ եմ առել, տես, սիրո ֆրակ, տասնհինգ լրիվ ռուբլի։ Կապիտանի սերը աշխարհիկ պատշաճություն է պահանջում... Բաց արա,— վայրենաձայն բղավեց նա հանկարծ ու մոլեգնած հարվածեց դռանը բռունցքներով։

— Կորիր գրողի ծոցը,— գոռաց հանկարծ նաև Շատովը։

— Ստր-րո՞ւկ։ Ճորտ ու ստրուկ, քույրդ էլ է ստրուկ ու ճորտուհի... գող-ղի մեկն է։

— Իսկ դու քո քրոջն ես վաճառել։

— Սո՛ւտ ես ասում։ Զրպարտությունը հանդուրժում եմ, երբ կարող եմ մի հատիկ բացատրությամբ... հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, թե ով է նա։

— Ո՞վ է,— հանկարծ հետաքրքրասիրությամբ դռանը մոտեցավ Շատովը։

— Կհասկանա՞ս որ։

— Մի կերպ կհասկանամ, որ ասես, ո՞վ է:

— Ես կարող եմ ասել: Ես միշտ կարող եմ ասել հասարակությանը...

— Է՛, հազիվ թե կարողանաս,— ծաղրաբար գրգռեց Շատովը և գլխով նշան արեց ինձ, որ լսեմ:

— Չե՞մ կարող:

— Կարծում եմ՝ չես կարող:

— Չե՞մ կարող:

— Է, ասա, եթե տիրոջ ճիպոտներից չես վախենում... Չէ որ դու վախկոտ ես, անունդ էլ՝ կապիտա՛ն:

— Ես... ես... նա... նա...— մրմնջաց կապիտանը դողդոջ, հուզված ձայնով:

— Դե՞, — ականջը դեմ արեց Շատովը:

Լռություն էր, համենայն դեպս, մի կես րոպե:

— Սըր-րրիկաա՛ա,— վերջապես լսվեց դռնից այն կողմ, և կապիտանն արագ-արագ իջավ ցած՝ ինքնաեռի պես թնչաց-նելով, ամեն աստիճանի վրա աղմուկով գայթեկով:

— Չէ, նա խորամանկ է, հարբած էլ չի թոցնի բերանից,— դռնից ետ քաշվեց Շատովը:

— Իսկ ի՞նչ բան է դա,— հարցրի ես:

Շատովը թափ տվեց ձեռքը, բացեց դուռը և կրկին ականջ դրեց: Երկար լսում էր, նույնիսկ մի քանի աստիճան իջավ կամացուկ: Ի վերջո, ետ եկավ:

— Ոչինչ չի լսվում: Կռիվ չարեց, ուրեմն, ուղղակի վեր է ընկել մրափելու: Ձեր գնալու ժամանակն է:

— Լսեք, Շատով, ի՞նչ եզրակացնեմ հիմա այս ամենից:

— Է, ինչ ուզում եք, եզրակացրեք,— պատասխանեց նա հոգնած և խորշանքով ու նստեց իր գրասեղանի մոտ:

Ես հեռացա: Մի անհավանական միտք ավելի ու ավելի էր կայունանում իմ պատկերացման մեջ: Թախծագին էի մտածում վաղվա օրվա մասին:

VII

Այդ «վաղվա օրը», այսինքն՝ հենց այն կիրակին, որը պիտի արդեն անվերադարձ վճռեր Ստեպան Տրոֆիմովիչի ճակատագիրը, ամենանշանավոր օրն է իմ ժամանակագրության մեջ: Դա անակնկալների օր էր, նախկին հանգույցների լուծման և նորերի ստեղծման օր, կտրուկ բացատրությունների և ավելի մեծ խառնաշփոթի օր:

Առավոտյան, ինչպես արդեն հայտնի է ընթերցողին, ես պարտավոր էի ուղեկցել իմ բարեկամին Վարվառա Պետրովնայի մոտ՝ վերջինիս իսկ ցանկությամբ, իսկ կեսօրվա երեքին արդեն պիտի լինեի Լիզավետա Նիկոլաննայի մոտ, որ պատմեմ նրան՝ ինքս չգիտեմ ինչի մասին և աջակցեմ նրան՝ ինքս չգիտեմ ինչու: Այնինչ, ամեն ինչ վճռվեց այնպես, ինչպես ոչ ոք չէր ենթադրի: Մի խոսքով, դա զարմանալիորեն համադրված պատահականությունների օր էր:

Սկսվեց նրանից, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ ներկայանալով Վարվառա Պետրովնային ճիշտ ժամը տասներկուսին, ինչպես ինքն էր նշանակել, տանը չգտանք նրան, ժամերգությունից դեռ չէր վերադարձել: Իմ խեղճ բարեկամն այնպես էր տրամադիր, կամ ավելի լավ է ասել, այնպես էր անտրամադիր, որ այդ հանգամանքն իսկույն նեթ տապալեց նրան, համարյա անուժ ընկավ բազկաթոռին՝ հյուրասենյակում: Մի բաժակ ջուր առաջարկեցի, սակայն, չնայած դեմքի գունատությանը և ձեռքերի դողին, արժանապատվությամբ հրաժարվեց: Իմիջիպալոց, այս անգամ նրա զգեստն աչքի էր ընկնում անսովոր նրբագեղությամբ. համարյա պարահանդեսային, բառիստե ասեղնագործ սպիտակեղեն, ճերմակ փողկապ, ձեռքին՝ նոր շյապա, նոր, ծղոտագույն ձեռնոցներ և նույնիսկ օծանելիք: Նստեցինք թե չէ, ներս մտավ Շատովը՝ սենեկապանի առաջնորդությամբ, պարզ բան է, նույնպես պաշտոնապես հրավիրված: Ստեպան Տրոֆիմովիչը փոքր-ինչ բարձրացավ տեղից՝ ձեռքը պարզելու նրան, բայց Շատովը, ուշադիր նայելով երկուսիս, շրջվեց դեպի անկյունը, նստեց այնտեղ ու նույնիսկ գլխով չարեց մեզ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը կրկին վախեցած ինձ նայեց:

Այդպես մի քանի րոպե էլ նստեցինք կատարյալ լռության մեջ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ուզեց հանկարծ ինչ-որ բան շնջալ ինձ արագ-արագ, բայց ես չլսեցի, ինքը նույնպես հուզմունքից չվերջացրեց ու դադարեց: Մի անգամ էլ ներս մտավ սենեկապանը՝ ինչ-որ բան ուղղելու սեղանի վրա, ավելի ճիշտ՝ մեզ աչքի անցկացնելու: Շատովը հանկարծ նրան դիմեց բարցրա-ձայն հարցով.

— Ալեքսեյ Եգորըյչ, չգիտե՞ք, Դարյա Պավլովնան նրա հե՞տ է գնացել:

— Վարվառա Պետրովնան բարեհաճեցին տաճար գնալ մենակ, իսկ Դարյա Պավլովնան բարեհաճեցին մնալ իրենց մոտ, վերևում, և այնքան էլ առողջ չեն,— խրատական ու բարեպաշտ զեկուցեց Ալեքսեյ Եգորըյչը:

Իմ խեղճ բարեկամը կրկին թռուցիկ ու տագնապած հայացք նետեց վրաս, այնպես որ, ի վերջո, սկսեցի դեմքս դարձնել նրանից: Հանկարծ շքամուտքի մոտ դորդաց կառքը, և տան մեջ հեռավոր մի շարժում ազդարարեց մեզ, որ տանտիրուհին վերադարձավ: Բոլորս վեր թռանք բազկաթոռներից, բայց նորից անակնկալ, լսվեցին բազմաթիվ ոտնաձայներ, նշանակում է, տանտիրուհին վերադարձել էր ոչ մենակ, իսկ դա արդեն, իրոք, մի քիչ տարօրինակ էր, քանի որ ինքն էր այդ ժամը նշանակել մեզ: Լսվեց վերջապես, որ տարօրինակ կերպով շուտ, ճիշտ ասես վազելով տեղ հասավ ինչ-որ մեկը, իսկ այդպես չէր կարող ներս մտնել Վարվառա Պետրովնան: Ու հանկարծ նա համարյա ներս ընկավ սենյակ՝ հևասալառ ու չափազանց հուզված: Նրա

ետնից, փոքր ինչ էտ ընկած ու ավելի անադմուկ, մտավ Լիզավետա Նիկոլաննան, իսկ Լիզավետա Նիկոլանայի հետ ձեռքառնալով՝ Մարյա Տիմոֆեևնա Լեբյադկինան։ Եթե սա երագում տեսնեի, այդ ժամանակ էլ չէի հավատա։

Այս կատարյալ անակնկալը բացատրելու համար անհրաժեշտ է մեկ ժամով հետ գնալ ու հանգամանորեն պատմել Վարվառա Պետրովնայի հետ տաճարում պատահած անսովոր դեպքի մասին։

Նախ և առաջ, ժամերգությանը հավաքվել էր համարյա ամբողջ քաղաքը, այսինքն, պետք է հասկանալ՝ մեր հասարակության բարձրագույն խավը։ Գիտեին, որ շնորհ է անելու նահանգապետուհին՝ առաջին անգամ մեզ մոտ գալուց հետո։ Նշեմ, որ մեզ մոտ արդեն լուրեր էին տարածվել այն մասին, որ նա ազատամիտ կին է և «նոր կանոնների կողմնակից»։ Բոլոր տիկնանց հայտնի էր նաև, որ հագնված է լինելու հոյակապ, անսովոր նրբագեղությամբ, ուստիև մեր տիկնանց զգեստներն այս անգամ աչքի էին ընկնում նրբաճաշակությամբ և ճոխությամբ։ Մենակ Վարվառա Պետրովնան էր հագնված համեստ ու մշտականի պես՝ ոտից գլուխ սև. անփոփոխ այդպես էր հագնվում վերջին չորս տարում։ Տաճար մտնելով, նա գնաց իր սովորական տեղը, ձախից առաջին շարքում, և լիվրեյ հագած սպասավորը նրա առաջ դրեց թավշե բարձր՝ ծնրադրման համար, մի խոսքով ամեն ինչ՝ սովորականի պես։ Սակայն նկատեցին նաև, որ այս անգամ, ամբողջ ժամերգության ընթացքում, նա մի ուրիշ տեսակ ջանադրաբար է աղոթում, հետագայում հավատացնում էին նույնիսկ, երբ ամեն ինչ վերհիշում էին, որ անգամ արցունք կար նրա աչքերում։ Վերջապես ավարտվեց ժամերգությունը, և մեր ավագերեցը՝ հայր Պավելն ելավ հանդիսավոր քարոզն անելու։ Մեզանում սիրում էին նրա քարոզները և բարձր գնահատում դրանք, համոզում էին նույնիսկ տպագրել, բայց նա շարունակ չէր համաձայնում։ Այս անգամ քարոզը մի տեսակ առանձնապես երկարաշունչ էր։

Եվ ահա, քարոզի ժամանակ արդեն տաճարին մոտեցավ մի կին, նախկին տեսակի թեթև քառանիվ կառքով, այսինքն, որոնք կանայք կարող էին նստել միայն կողքից՝ կառապանի գոտուց բռնած ու ճոճվելով կառքի ցնցումներից, ինչպես դաշտի ցողունը քամուց։ Այդ կառապանները մինչև հիմա դեռ երթնեկում են մեր քաղաքում։ Կանգ առնելով տաճարի անկյան տակ, քանզի դարպասի մոտ շատ կառքեր կային կանգնած և անգամ ժանդարմներ, կինը ցած թռավ կառքից ու կառապանին չորս արծաթ կոպեկ տվեց։

— Է, ի՞նչ, վայ թե քիչ է, հը՞, Վանյա,— բղավեց նա՝ տեսնելով ծոմոված դեմքը։— Ինչ ունեի, սա էր,— ավելացրեց նա աղիողորմ։

— Դե, լավ, Աստված քեզ հետ, առանց խոսալու նստացրի,— ձեռքը թափ տվեց կառապանը և նրան նայեց, կարծես մտածելով. «Մեղք էլ կլինի քեզ նեղացնելը», հետո, ծոցը խոթելով կաշվե քսակը, ձին քշեց ու գնաց՝ մոտերքում կանգնած կառապանների ծաղրանքներով ուղեկցված։ Ծաղրանք և նույնիսկ զարմանք էր ուղեկցում կնոջն ամբողջ ժամանակ, մինչ նա կհասներ տաճարի մուտքին՝ կառքերի և տերերի շուտափույթ հայտնվելուն սպասող ծառաների արանքներով։ Եվ իսկապես, բոլորի

համար անսովոր ու անսպասելի մի բան կար հայտնի չէ որտեղից, փողոցում հանկարծ, ժողովրդի մեջ նման անձնավորության հայտնվելու մեջ: Նա հիվանդագին նիհար էր և կաղին էր տալիս, կարմիր ու սպիտակ էր շպարված առատորեն՝ լրիվ մերկացած երկար վզով, առանց ծածկոցի և թեթև վերարկուի, միայն հնամաշ մուգ զգեստով, չնայած ցուրտ ու քամոտ, թեև սեպտեմբերյան պարզկա օր էր, լրիվ գլխաբաց, մազերը պստիկ հանգույց արած ծոծրակին, կողքին մեջը խրած արհեստական մի վարդ, որոնցով զարդարում են ծաղկազարդի քերովբեներին: Թղթյա վարդերով եզերված այդպիսի մի քերովբե էի նկատել հենց երեկ երեկոյան, անկյունում, սրբապատկերների տակ, երբ նստած էի Մարյա Տիմոֆեենայի մոտ: Ի լրումն ամեն ինչի, կինը թեև քայլում էր, համեստորեն ցած հառած աչքերը, բայց միևնույն ժամանակ ժպտում էր ուրախ և խորամանկ: Եթե մի փոքր էլ հապաղեր, ապա գուցե չթողնեին նրան տաճար մտնել... Բայց նա հասցրեց ներս խցկվել, իսկ մտնելուց հետո՝ աննկատելիորեն առաջ շարժվել:

Թեև քարոզի կեսն էր և տաճարը լցրած համակ բազմությունն ունկնդրում էր կատարյալ և անշշուկ ուշադրությամբ, բայց և այնպես մի քանի աչք հետաքրքրությամբ և տարակուսանքով խեթեցին ներս եկածին: Նա ընկավ եկեղեցու հատակին, իր ճերմակած դեմքը հակած, պառկած էր երկար և, ըստ երևույթին, լալիս էր: Բայց նորից բարձրացնելով գլուխը և ծնկներից ելնելով, շատ շուտով իրեն կարգի բերեց ու զբաղվեց իր գործերով: Ուրախ, ակնհայտ արտակարգ բավականությամբ աչքերը սահեցնել սկսեց դեմքերի, տաճարի պատերի վրայով: Առանձնահատուկ հետաքրքրությամբ հայացքը հառում էր որոշ տիկնանց վրա, դրա համար նույնիսկ ոտնաթաթերին բարձրանալով, ու նույնիսկ երկու անգամ ծիծաղեց, ընդ որում մի տեսակ տարօրինակ կշկշոցով: Սակայն քարոզն ավարտվեց, դուրս բերին խաչը: Նահանգապետուհին դեպի խաչը գնաց առաջինը, բայց երկու քայլ չարած կանգ առավ, ըստ երևույթին, ցանկանալով ճանապարհը զիջել Վարվառա Պետրովնային, որն իր կողմից էր մոտենում՝ չափից ավելի շեշտակի և մի տեսակ չնկատելով ոչ ոքի՝ իրենից առաջ: Նահանգապետուհու անսովոր բարեկրթությունը, անկասկած, իր մեջ ուներ նաև հստակ ու սրամիտ յուրօրինակ խայթոց: Այդպես հասկացան բոլորը, պետք է որ այդպես հասկանար նաև Վարվառա Պետրովնան: Սակայն առաջվա պես ոչ ոքի չնկատելով և արժանապատվության ամենաանհողդողդ տեսքով նա համբուրեց խաչը և իսկույն շարժվեց դեպի ելքը: Լիվրեյ հագած սպասավորը բացում էր ճանապարհը նրա առաջ, թեև առանց դրա էլ բոլորը ետ էին քաշվում: Բայց հենց մուտքի մոտ, զավթում, խոնված մարդկանց մի խումբ մի պահ փակեց նրա ճանապարհը: Վարվառա Պետրովնան կանգ առավ, և հանկարծ տարօրինակ, անսովոր արարածը՝ թղթե վարդը գլխին կինը, մարդկանց արանքներով խցկվելով՝ ծունկ չոքեց նրա առաջ: Վարվառա Պետրովնան, ում դժվար էր որևէ բանով շփոթեցնել, հատկապես հասարակության մեջ, նայեց ծանրումեծ և խստահայաց:

Շտապեմ այստեղ նշել՝ հնարավորին չափ հակիրճ, որ Վարվառա Պետրովնան թեև վերջին տարիներս, ինչպես ասում էին, ավելորդ հաշվենկատ և նույնիսկ մի քիչ էլ ժլատ էր դարձել, բայց երբեմն փող չէր խնայում բարեգործության համար:

Բարեգործական մի ընկերության անդամ էր մայրաքաղաքում: Վերջերս, սովի տարուն, Պետերբուրգ, սովածներին նպաստներ բաժանող գլխավոր կոմիտեին նա հինգ հարյուր ռուբլի ուղարկեց, և այդ մասին մեզ մոտ խոսում էին: Ի վերջո, ամենավերջին ժամանակներս, նախքան նոր նահանգապետի նշանակումը, այն է, արդեն համարյա թե հիմնելու էր տեղական կանանց կոմիտե՝ նպաստներ տալու ամենաչքավոր ծննդկան կանանց քաղաքում և նահանգում: Մեզ մոտ շատ էին կշտամբում նրան՝ պատվասիրության համար, սակայն Վարվառա Պետրովնայի բնավորության հայտնի նպատակաուղղվածությունը, միևնույն ժամանակ համառությունը քիչ էր մնացել հաղթահարելին արգելքները: Ընկերությունը համարյա արդեն կազմավորվել էր, իսկ նախասկզբնական միտքն ավելի ու ավելի էր ընդլայնվում հիմնադրուհու սքանչալի ուղեղում, նա արդեն երագում էր Մոսկվայում նման կոմիտե ստեղծելու, գործունեությունը բոլոր նահանգներում աստիճանաբար տարածելու մասին: Եվ ահա, նահանգապետի հանկարծակի փոփոխությամբ, ամեն ինչ կասեցվեց, իսկ նոր նահանգապետուհին, ասում են, արդեն հասցրել էր հասարակության մեջ արտահայտել իր մի քանի խայթող, գլխավորը՝ դիպուկ և գործուն առարկություններն այդպիսի կոմիտեի հիմնական գաղափարի իբր անգործականության վերաբերյալ, ինչ, անշուշտ, գունազարդումներով հասցրել էին Վարվառա Պետրովնային: Միայն Աստված գիտե հոգիների խորքը, բայց ենթադրում եմ, որ Վարվառա Պետրովնան նույնիսկ որոշ բավարարությամբ կանգ առավ հիմա հենց տաճարի մուտքի մոտ, գիտնալով, որ հենց հիմա կողքով պիտի անցնի նահանգապետուհին, ապաև բոլորը և «թող ինքը տեսնի, ինչպես միևնույնն է ինձ համար, թե ինչե՛ր է մտածել նա և ինչե՛ր սրամտել դեռ իմ բարեգործության սնափառության վերաբերյալ: Առ հա՛, ձեզ բոլորիդ»:

— Ի՞նչ է եղել, սիրելիս, ի՞նչ եք խնդրում,— Վարվառա Պետրովնան ավելի ուշադիր գննեց իր առաջ ծնկաչոք հայցվորուհուն: Վերջինս նրան էր նայում անասելի շփոթված, ամաչող, բայց համարյա երկրպագող հայացքով ու հանկարծ քթի տակ ծիծաղեց նույն կշկչոցով:

— Ի՞նչ է նա: Ո՞վ է նա,— Վարվառա Պետրովնան հրամայական և հարցական հայացքը տարավ չորսբոլորը ներկա գտնվողների վրա: Բոլորը լուռ էին:

— Դո՞ւք դժբախտ եք: Դուք կարիք ունեք օգնությա՞ն:

— Ես կարիք ունեմ... ես եկել եմ...— մրմնջաց «դժբախտը» հուզմունքից բեկվող ձայնով:— Ես եկել եմ միայն, որ ձեր ձեռքը համբուրեմ...— ու նորից կշկչաց: Ամենամանկական հայացքով, որով երեխաները փաղաքշում են՝ ինչ-որ բան խնդրելիս, նա ձգվեց՝ բռնելու Վարվառա Պետրովնայի ձեռքը, բայց կարծես թե վախեցած, հանկարծ ետ քաշեց իր ձեռքերը:

— Միայն դրա համա՞ր եք եկել,— հարցրեց Վարվառա Պետրովնան՝ կարեկցաբար, բայց իսկույն էլ գրպանից հանեց իր սաղափե քսակը, դրա միջից էլ տասը ռուբլիանոց թղթադրամ և տվեց անծանոթ կնոջը: Նա վերցրեց: Վարվառա Պետրովնան շատ էր

հետաքրքրված և, ըստ երևույթին, անծանոթ այդ կնոջը մի որևէ հասարակ խնդրարկու չէր համարում:

— Տես է՛, տասը ռուբլի տվեց,— ինչ-որ մեկն ասաց բազմության մեջ:

— Ձեր ձեռքը շնորհ արեք,— մրմնջում էր «դժբախտը» ձախ ձեռքի մատներով պինդ բռնած տասը ռուբլիանոց թղթադրամի անկյունից, որը տարուբերվում էր քամուց: Վարվառա Պետրովնան, չգիտես ինչու, թեթևակի խոժոռվեց և լուրջ, համարյա խիստ տեսքով պարզեց ձեռքը: Կինը երկյուղածությամբ համբուրեց: Նրա երախտապարտ հայացքը շողաց նույնիսկ մի տեսակ զմայլանքով: Հենց այդ ժամանակ էլ մոտեցավ նահանգապետուհին և հորդաց մեր տիկնանց ու ավագ բարձրաստիճան անձանց բազմությունը. նահանգապետուհին ակամա պիտի մի բոպե կանգ առներ նեղվածքի մեջ, շատերն էին կանգ առել:

— Դուք դողո՞ւմ եք, մրսո՞ւմ եք,— հանկարծ հարցրեց Վարվառա Պետրովնան և վրայից գցելով իր թեթև վերակուն, որն օդում բռնեց սպասավորը, ուսերից ցած բերեց իր սև (շատ թանկարժեք) շալը և սեփական ձեռքերով ծածկեց դեռևս ծնկաչոք մնացած խնդրարկուի մերկ վիզը:

— Դուք վեր կացեք, վեր կացեք, խնդրում եմ:— Կինը ոտքի ելավ:

— Որտե՞ղ եք ապրում: Մի՞թե վերջապես ոչ ոք չի իմանում, թե որտեղ է նա ապրում,— դարձյալ անհամբերությամբ չորսբոլորը նայեց Վարվառա Պետրովնան: Բայց նախկին խոնվածությունը չկար արդեն: Երևում էին բոլորը ծանոթ, աշխարհիկ դեմքեր, որոնք դիտում էին տեսարանը, ոմանք խստահայաց զարմանքով, մյուսները՝ խորամանկ հետաքրքրասիրությամբ և միաժամանակ փոքր սկանդալի անմեղ ծարավով, մի քանիսն էլ սկսել էին անգամ խնդմնդալ:

— Կարծեմ թե Լեբյադկիններից է,— վերջապես Վարվառա Պետրովնայի հարցին պատասխանող մի բարի մարդ գտնվեց, մեր պատվարժան և շատերից հարգված վաճառական Անդրեյնը՝ ակնոցով, ճերմակ մորուքով, ռուսական զգեստով և կլոր, ցիլինդրի պես գլխարկով, որ հիմա ձեռքում էր բռնել,— նրանք Ֆիլիպպովների տանն են ապրում, Բոգոյավլենսկայա փողոցում:

— Լեբյադկի՞ն: Ֆիլիպպովի տուն: Ինչ-որ բան լսել եմ... շնորհակալ եմ ձեզնից, Նիկոն Սեմյոնըյչ, բայց ո՞վ է այդ Լեբյադկինը:

— Իրեն կապիտան է կոչում, պետք է ասել, անզգույշ մարդ է: Իսկ նա էլ, արդեն, հաստատ, քույրն է: Պետք է ենթադրել՝ հիմա հսկողության տակից է ելել,— ձայնն իջեցնելով ասաց Նիկոն Սեմյոնըյչը և նշանակալի նայեց Վարվառա Պետրովնային:

— Ձեզ հասկացա, շնորհակալ եմ, Նիկոն Սեմյոնըյչ: Միբեղիս, դուք տիկին Լեբյադկինա՞ն եք:

— Չէ, ես Լեբյադկինան չեմ:

— Ուրեմն, գուցե ձեր եղբա՞յրն է Լեբյադկինը:

— Իմ եղբայրը Լեբյադկինն է:

— Ահա, թե ինչ կանեմ, հիմա, սիրելիս, ձեզ կտանեմ ինձ հետ, իսկ իմ մոտից արդեն ձեզ կտանեն ձեր ընտանիքի մոտ, կուզե՞ք ինձ հետ գալ:

— Ա՛խ, ուզում եմ,— ավերն իրար զարկեց տիկին Լեբյադկինան:

— Հորաքո՛ւյր, հորաքո՛ւյր: Ինձ էլ տարեք ձեզ հետ,— լավեց Լիզավետա Նիկոլանայի ձայնը: Նշեմ, որ Լիզավետա Նիկոլանայի ժամերգության էր եկել նահանգապետուհու հետ, իսկ Պրասկովյա Իվանովնան, բժշկի հանձնարարությամբ, այդ ընթացքում գնացել էր կառքով զբոսնելու, զբաղվելու համար իր հետ տարել նաև Սավրիկի Նիկոլանիչին: Լիզան հանկարծ թողեց նահանգապետուհուն ու մոտ վազեց Վարվառա Պետրովնային:

— Սիրելիս, դու գիտես, միշտ ուրախ եմ քեզ տեսնել, բայց ի՞նչ կասի մայրիկդ,— ծանրումեծ սկսեց Վարվառա Պետրովնան, թեև հանկարծ շփոթվեց՝ նկատելով Լիզայի անսովոր հուզմունքը:

— Հորաքույր, հորաքույր, հիմա անպայման կգամ ձեզ հետ,— աղաչում էր Լիզան՝ համբուրելով Վարվառա Պետրովնային:

— Mais qu'avez-vous done, Lise^[99],— արտահայտիչ զարմանքով արտաբերեց նահանգապետուհին:

— Ահ, ներեցեք, սիրելի shèr cousine^[100], ես գնում եմ հորաքրոջս մոտ,— թափով շրջվեց Լիզան տհաճորեն զարմացած իր shèr cousine-ից և համբուրեց երկու անգամ:

— Եվ maman-ին նույնպես ասեք, որ հենց հիմա գա իմ ետևից, հորաքրոջ մոտ: Maman անպայման, անպայման ուզում էր գալ, երեկ ինքն էր ասում, մոռացա ձեզ զգուշացնել,— վրա բերեց Լիզան,— մեղավոր եմ, մի բարկացեք, Julie... shèr cousine... հորաքույր, պատրաստ եմ:

— Եթե ինձ չտանեք, ապա կվազեմ ձեր կառքի ետևից ու կգոռամ,— արագ ու հուսաբեկ շնջաց նա Վարվառա Պետրովնայի ուղիղ ականջին, լավ է դեռ, ոչ ոք չլսեց: Վարվառա Պետրովնան նույնիսկ մի քայլ ընկրկեց և թափանցող նայեց ցնորված աղջկան: Այդ հայացքն ամեն ինչ վճռեց, նա որոշեց անպայման իր հետ վերցնել Լիզային:

— Հարկավոր է վերջ դնել սրան,— թռավ նրա բերանից:— Լավ, ես հաճույքով տանում եմ քեզ, Լիզա,— և տեղնուտեղը բարձրաձայն ավելացրեց.— անշուշտ, եթե Յուլիա Միխայլովնան համաձայնի թողնել քեզ,— անսքող տեսքով և ուղղամիտ արժանապատվությամբ դարձավ նա ուղղակի նահանգապետուհուն:

— Օ՛, անկասկած, ես չեմ ուզենա նրան զրկել այդ հաճույքից, առավել ևս, որ ինքս էլ...— զարմանալի սիրալիրությամբ հանկարծ բլբլացրեց Յուլիա Միխայլովնան,— ինքս էլ... լավ գիտեմ, թե ինչ ֆանտաստիկ ամենիշխան զուլիս կա ձեր ուսերին (Յուլիա Միխայլովնան հմայիչ ժպտաց)...

— Շնորհակալ եմ ձեզ չափազանց,— բարեկիրթ և ծանրումեծ խոնարհումով երախտագիտությունը հայտնեց Վարվառա Պետրովնան:

— Ինձ համար առավել ևս հաճելի է,— արդեն համարյա հիացմունքով շարունակեց բլբլոցը Յուլիա Միխայլովնան՝ նույնիսկ ամբողջովին շառագունած հաճելի հուզմունքից,— որ բացի ձեզ մոտ լինելու հաճույքից, Լիզային հիմա հրապուրում է այնքան գեղեցիկ, այնքան, կարող եմ ասել, վսեմ զգացում... կարեկցանք... (նա նայեց «դժբախտին») և... տաճարի հենց զավթում...

— Նման տեսակետը ձեզ պատիվ է բերում,— հոյակապ կերպով հավանություն տվեց Վարվառա Պետրովնան: Յուլիա Միխայլովնան թափով պարզեց ձեռքը, և Վարվառա Պետրովնան, կատարյալ պատրաստակամությամբ, մատներով հավեց նրա ձեռքին: Համընդհանուր տպավորությունը սքանչելի էր, որոշ ներկաների դեմքերը փայլեցին հաճույքից, երևացին մի քանի քաղցրածոր և շողոմ ժպիտներ:

Մի խոսքով, ամբողջ քաղաքին հանկարծ հստակ հայտնի դարձավ, որ ոչ թե Յուլիա Միխայլովնան է մինչև հիմա քամահրել Վարվառա Պետրովնային ու չի այցելել նրան, այլ հակառակը, Վարվառա Պետրովնան ինքն է «Յուլիա Միխայլովնային պահել սահմանների մեջ, այն դեպքում, երբ վերջինս գուցեն ոտքով վազեր նրան այցելության, եթե միայն վստահ լինեք, որ Վարվառա Պետրովնան իրեն չի վռնդի»: Վարվառա Պետրովնայի հեղինակությունն արտակարգ բարձրացավ:

— Դե, նստեք, սիրելիս,— Վարվառա Պետրովնան mademoiselle Լեբյադկինային ցույց տվեց մոտեցող կառքը, «դժբախտն» ուրախացած վազեց դեպի դռնակը, որի մոտ նրան օգնեց սպասավորը:

— Ինչպե՞ս: Դուք կաղո՞ւմ եք,— բղավեց Վարվառա Պետրովնան, կատարելապես կարծես վախեցած ու գունատվեց: (Այն ժամանակ բոլորն էին դա նկատել, բայց չէին հասկացել...):

Կառքը շարժվեց: Վարվառա Պետրովնայի տունը շատ մոտ էր տաճարին: Լիզան հետո ինձ ասում էր, որ այդ երեք թույլի ընթացքում Լեբյադկինան անընդմեջ հիստերիկ ծիծաղում էր, իսկ Վարվառա Պետրովնան նստած էր «կարծես ինչ-որ մագնետիկ քնի մեջ»՝ Լիզայի իսկ արտահայտությունն է:

Գլուխ հինգերորդ. Բմաստուն օձը

I

Վարվառա Պետրովնան զանգակ զարկեց և ընկավ պատուհանի մոտ դրված բազկաթոռներից մեկին:

— Նստեք այստեղ, սիրելիս,— տեղ ցույց տվեց Մարյա Տիմոֆեենային սենյակի կենտրոնում՝ մեծ, կլոր սեղանի մոտ:— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ի՞նչ բան է սա: Ահա, նայեք այս կնոջը, ի՞նչ բան է սա:

— Ես... ես...— մրմնջալու պէս սկսեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը...

Բայց հայտնվեց սպասավորը:

— Սի գավաթ սուրճ, հիմա, հատուկ և հնարավորին չափ շուտ: Կառքը մի արձակեք:

— Mais, chere et excellente amie, dans quelle inquietude⁽¹⁰¹⁾... նվաղուն ձայնով բացականչեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ահ, ֆրանսերէ՛ն, ֆրանսերէ՛ն: Հիմա երևում է, որ բարձրաշխարհիկ հասարակություն է,— ծափ գարկեց Մարյա Տիմոֆեննան՝ երանության մեջ պատրաստվելով ֆրանսերեն խոսակցություն լսել: Վարվառա Պետրովնան նրա վրա հառեց հայացքը՝ համարյա վախեցած:

Բոլորս լուռ էինք և սպասում էինք որևիցե հանգուցալուծման: Շատովը գլուխը չէր քարձրացնում, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչը շփոթված էր, ասես ամեն ինչի մեղավորն էր, քրտինք էր պատել քունքերը: Ես նայեցի Լիզային (նստած էր անկյունում, համարյա Շատովի կողքին): Նրա աչքերն աչալուրջ շարժվում էին Վարվառա Պետրովնայից կաղ կնոջը և հակառակը, շուրթերին ծուռ, բայց ոչ լավ ժպիտ էր խաղում: Վարվառա Պետրովնան տեսավ այդ ժպիտը: Այդ ընթացքում Մարյա Տիմոֆեևնան կատարելապես հափշտակվեց, նա վայելքով և նվազագույնս չշփոթվելով գնում էր Վարվառա Պետրովնայի սքանչելի հյուրասենյակը՝ կահկարասին, գորգերը, պատերի նկարները, հնամենի գեղազարդ առաստաղը, բրոնզե խոշոր խաչելությունն անկյունում, հախճապակյա լամպը, ալբոմները, սեղանին դրված մանր-մունր իրերը:

— Ուրեմն, դու էլ ես այստեղ, Շատուշկա,— բացականչեց նա հանկարծ,— պատկերացրու, վաղուց եմ քեզ տեսել, բայց մտածում եմ՝ նա՛ չէ: Ինչպես պիտի ընկնի այստեղ,— ու զվարթ ծիծաղեց:

— Դուք ճանաչո՞ւմ եք այս կնոջը,— անմիջապես նրան դարձավ Վարվառա Պետրովնան:

— Գիտեմ,— մրթմրթաց Շատովը, ուզում էր վեր կենալ տեղից, բայց մնաց նստած:

— Իսկ ի՞նչ գիտեք: Խնդրեմ, շուտ ասեք:

— Ինչ ասեմ...— անհարկի ժպտաց քթի տակ ու կարկամեց...— ինքներդ եք տեսնում:

— Ի՞նչ եմ տեսնում: Դե, մի բան ասեք:

— Ապրում է նույն տանը, ուր և ես... եղբոր հետ... մի սպա կա:

— Հետո՞:

Շատովը կրկին կարկամեց:

— Չարժե խոսել...— թնչացրեց նա ու վճռական լռեց: Նույնիսկ կարմրեց իր վճռականությունից:

— Իհարկե, ձեզնից այլևս սպասելիք չկա,— զայրույթով ընդհատեց Վարվառա Պետրովնան: Նրա համար պարզ էր հիմա, որ բոլորն ինչ-որ բան գիտեն և միաժամանակ բոլորն ինչ-որ բանից երկյուղում են և խուսափում իր հարցերից, ինչ-որ բան թաքցնել են ուզում իրենից:

Ներս մտավ սպասավորը և արձայնա փոքր մատուցարանով նրան մատուցեց պատվիրված հատուկ սուրճի գավաթը, բայց և իսկույն, նրա ձեռքի շարժումով, գնաց դեպի Մարյա Տիմոֆեևնան:

— Միրելիս, դուք շատ եք սառել դրսում, շուտ խմեք և տաքացեք:

— Merci,— Մարյա Տիմոֆեենան վերցրեց գավաթը և հանկարծ փոթկացրեց, որ սպասավորին merci էր ասել: Սակայն, տեսնելով Վարվառա Պետրովնայի ահեղ հայացքը, վախեցավ և գավաթը դրեց սեղանին:

— Հորաքույր, հո չե՞ք բարկանում,— մրմնջաց նա մի տեսակ թեթևամիտ աշխույժով:

— Իի-ի-նչ,— սթափվեց ու բազկաթոռի վրա ուղղվեց Վարվառա Պետրովնան:— Ես ձեզ ի՞նչ հորաքույր: Ի՞նչ նկատի ունեիք:

Մարյա Տիմոֆեենան, որ նման գայրույթ չէր սպասում, ամբողջ մարմնով ջղաձիգ դողացրեց, ճիշտ կարծես նույնի մեջ, ետ ընկավ բազկաթոռի թիկնակին:

— Ե՛ս... ես կարծեցի այդպես է պետք,— մրմնջաց նա՝ աչքերը չռած Վարվառա Պետրովնայի վրա,— Լիզան ձեզ այդպես ասաց:

— Այդ ո՞ր Լիզան:

— Այ, այս օրիորդը,— մատով ցույց տվեց Մարյա Տիմոֆեենան:

— Ուրեմն, ձեզ համար նա արդեն Լի՞զա դարձավ:

— Նոր դուք այդպես ասացիք նրան,— մի քիչ սրտապնդվեց Մարյա Տիմոֆեենան:— Իսկ երազիս ես ճիշտ այսպիսի գեղեցկուհի եմ տեսել,— քթի տակ ծիծաղեց նա կարծես ակամա:

Վարվառա Պետրովնան շունչը տեղը բերեց և մի քիչ հանգստացավ, նույնիսկ թեթևակի ժպտաց Մարյա Տիմոֆեենայի վերջին ասածի վրա: Մա, ժպիտը որսալով, վեր ելավ ու կաղին տալով, վեհերոտ մոտեցավ նրան:

— Վերցրեք, մոռացա ետ տալ, մի բարկացեք անքաղաքավարությանս համար,— ուսերից հանկարծ իջեցրեց սև շալը, որը Վարվառա Պետրովնան նրա ուսերին էր գցել տաճարի մոտ:

— Հենց հիմա նորից գցեք ուսերին և թող միշտ մնա ձեզ: Գնացեք ու նստեք, խմեք ձեր սուրճը և, խնդրեմ, մի վախեցեք ինձնից, սիրելիս, հանգստացեք: Ես սկսում եմ ձեզ հասկանալ:

— Chere amie...— նորից ուզեց իրեն թույլ տալ Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ա՛հ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, առանց ձեզ էլ այստեղ ցնդել կարելի է, գոնե դուք խնայեք... Խնդրեմ, զանգ զարկեք, այ, դրանով, ձեր կողքին է, աղախինների սենյակ:

Լռություն տիրեց: Նրա հայացքը կասկածանքով ու բորբոքված սահում էր բոլորիս դեմքերի վրայով: Հայտնվեց Ագաշան տանտիրուհու սիրելի աղախինը:

— Իմ վանդականախշ գլխաշորը, որ ծնկում էի առել: Ի՞նչ է անում Դարյա Պավլովնան:

— Նրանք այնքան էլ առողջ չեն:

— Գնա ու հրավիրիր այստեղ: Ավելացրու, որ շատ եմ խնդրում, թեկուզև վատառողջ է:

Այդ պահին հարևան սենյակներից դարձյալ լսվեց ոտնաձայների և խոսակցության աղմուկ, ինչպես քիչ առաջ, և հանկարծ շեմին հայտնվեց հևասպառ ու «դառնացած» Պրասկովյա Իվանովնան: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը պահում էր նրան թևանցուկ:

— Օ՛հ, տեր Աստված, հազիվ տեղ հասա: Լիզա, խելագար, այս ի՞նչ ես անում մայրիկիդ հետ,— ծղրտաց նա բոլոր թույլ, բայց շատ բորբոքուն անձանց պես՝ այդ ծղրտոցի մեջ դնելով այն ամենը, ինչ կուտակվել էր բորբոքվածությունից:

— Վարվառա Պետրովնա, հոգիս, ձեզ մոտ եմ եկել՝ աղջկանս տանելու:

Վարվառա Պետրովնան նրան նայեց հոնքերի տակից, թեթևակի բարձրացավ տեղից՝ ընդառաջ և հազիվ կոծկելով բարկությունը, խոսեց.

— Բարև, Պրասկովյա Իվանովնա, բարի եղիր, նստիր: Ես այդպես էլ գիտեի, որ կգաս:

II

Պրասկովյա Իվանովնայի համար նման ընդունելության մեջ անսպասելի ոչինչ չէր կարող լինել: Վարվառա Պետրովնան միշտ էլ, հենց մանկուց, բռնակալավարի քամահրել էր պանսիոնի իր նախկին ընկերուհուն ընկերության քողի տակ համարյա բանի տեղ չդնելով: Սակայն տվյալ դեպքում գործերի շրջվածքն էլ էր առանձնահատուկ: Վերջին օրերս երկու տների միջև կատարյալ խզում էր առաջացել, ինչը հիշատակել եմ արդեն թռուցիկ: Ծայր առնող խզման պատճառներն առայժմ խորհրդավոր էին Վարվառա Պետրովնայի համար, ուստիև ավելի սրտնեղող, բայց գլխավորն այն է, որ Պրասկովյա Իվանովնան հասցրել էր նրա առաջ ընդունել մի տեսակ անսովոր գոռոզ դիրք: Վարվառա Պետրովնան, անշուշտ, խոցված էր, իսկ այդ ընթացքում արդեն նրան էլ էին սկսել հասնել ինչ-որ տարօրինակ լուրեր, որոնք անասելի բորբոքել էին հատկապես իրենց անորոշակիությամբ: Վարվառա Պետրովնան ուղղամիտ, հպարտ ու բաց, եթե կարելի է այսպես արտահայտվել՝ թափնդոստ բնավորություն ուներ: Ամենից ավելի նա տանել չէր կարող գաղտնի, թաքցվող մեղադրանքներ և միշտ գերադասում էր բացեիքաց կոիվը: Ինչ էլ լինի, բայց ահա հինգ օր արդեն տիկնայք չէին տեսնվել: Վերջին այցելությունը Վարվառա Պետրովնան էր արել, ու նա «Դրոգդիխայից» հեռացել էր նեղացած ու շվարած: Անսխալ կարող եմ ասել, որ Պրասկովյա Իվանովնան հիմա ներս մտավ միամիտ համոզումով, որ Վարվառա Պետրովնան, չգիտես ինչու, պիտի երկնչի իրենից՝ դա երևում էր նրա դեմքի արտահայտությունից արդեն: Սակայն երևում է, այդ ժամանակ էլ Վարվառա Պետրովնայի հոգին պարուրել էր ամենագոռոզ հպարտության դևը, երբ նա լոկ թեթևակի կարող էր կասկածել, որ իրեն ինչ-ինչ կերպ համարում են նվաստացված: Իսկ Պրասկովյա Իվանովնան, ինչպես և բազում թույլ անձինք, որոնք երկար ժամանակ, առանց բողոքի, իրենք են թույլ տալիս վշտացնել իրենց, աչքի էր

ընկնում հարձակման անսովոր մոլուցքով, իրենց համար գործերի առաջին իսկ հարմար շրջվածքի դեպքում: Ճիշտ է, հիմա նա վատառողջ էր, իսկ հիվանդ ժամանակ միշտ ավելի դյուրաբորբոք էր դառնում: Ավելացնեմ, ի վերջո, որ հյուրասենյակում գտնվող բոլորս մեր ներկայությամբ առանձնապես չէինք կարող նեղել մանկության ընկերուհիներին, եթե նրանց միջև վեճ ծագեր, մենք յուրային էինք համարվում և համարյա թե ենթակա: Ոչ առանց սարսափի, ես դա հասկացա հենց այն ժամանակ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը, որը չէր նստել Վարվառա Պետրովնայի հայտնվելուց հետո, հոգնատանջ ընկավ աթոռին՝ լսելով Պրասկովյա Իվանովնայի ծղրտոցը, և հուսաբեկ սկսեց որոնել իմ հայացքը: Շատովը կտրուկ շրջվեց աթոռին և նույնիսկ ինչ-որ բան մրթմրթաց քթի տակ: Ինձ թվում է, նա ուզում էր վեր կենալ ու գնալ: Լիզան թեթևակի բարձրացավ աթոռից, բայց իսկույն նստեց տեղը, անգամ պատշաճ ուշադրություն չդարձնելով մոր ծղրտոցին, սակայն ոչ «բնավորության կամակորությունից», այլ որովհետև ակնհայտորեն ամբողջովին մեկ ուրիշ հուժկու տպավորության տակ էր: Հիմա նա օդի մեջ էր նայում անորոշ, համարյա ցրված և նույնիսկ Մարյա Տիմոֆեևնային դադարեց նախկին ուշադրությունը դարձնել:

III

— Օ՛հ, այստե՛ղ,— Պրասկովյա Իվանովնան մատնացույց արեց սեղանի մոտի բազկաթոռը և ծանր-ծանր նստեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչի օգնությամբ:— Նստողը չէի ձեզ մոտ, հարգելիս, եթե ոտքերս չլինեին,— ավելացրեց նա հոգնաբեկ ձայնով:

Վարվառա Պետրովնան մի քիչ բարձրացրեց գլուխը աջ ձեռքի մատները հիվանդագին տեսքով սեղմելով աջ քունքին, երևում է, ուժեղ ցավ զգալով այդտեղ (*tic douloureux*^[102]):

— Ինչո՞ւ այդպես, Պրասկովյա Իվանովնա, ինչի՞՞ համար չնստես ինձ մոտ: Հանգուցյալ ամուսնուդ անկեղծ բարյացակամությունից եմ օգտվել ամբողջ կյանքում, իսկ ես ու դու դեռ երեխա տարիքից պանսիոնում միասին տիկնիկ ենք խաղացել:

Պրասկովյա Իվանովնան թափահարեց ձեռքերը:

— Այդպես էլ գիտեի: Մշտապես պանսիոնից կսկսեք, երբ ուզենաք հանդիմանել՝ ձեր հնարքն է: Իսկ իմ կարծիքով, մենակ գեղեցիկ խոսքեր են: Տանել չեմ կարող ձեր այդ պանսիոնը:

— Երևում է, շատ վատ տրամադրությամբ ես եկել, ի՞նչ է եղել ոտքերիդ: Հիմա քեզ սուրճ կբերեն, համեցիր, խմիր ու մի բարկանա:

— Վարվառա Պետրովնա, հարգելիս, դուք ինձ հետ կարծես փոքր աղջկա հետ եք վարվում: Ես սուրճ չեմ ուզում, այդպե՛ս:

Եվ նա անհաշտ շարժումով ձեռքը թափ տվեց սուրճ մատուցող սպասավորի վրա: (Սուրճից, իմիջիայլոց, մյուսներն էլ հրաժարվեցին, բացի ինձնից և Մավրիկիյ Նիկոլանիչից: Ստեպան Տրոֆիմովիչը վերցրեց, բայց գավաթը թողեց սեղանին:

Մարյա Տիմոֆեևնան թեև շատ էր ուզում երկրորդ գավաթը վերցնել, ձեռքն էլ արդեն պարզել էր, բայց միտքը փոխեց ու հանդիսավորապես հրաժարվեց, ըստ երևույթին, իրենից գոհ դրանով)։

Վարվառա Պետրովնան խեթ ժպտաց։

— Գիտես ինչ, իմ բարեկամ Պրասկովյա Իվանովնա, երևում է, նորից ինչ-որ բան ես երևակայել ինքդ քեզ, դրա համար էլ եկել այստեղ։ Ամբողջ կյանքում մենակ երևակայությամբ ես ապրել։ Նոր, ահա, պանսիոնի պատճառով բարկացար, իսկ հիշո՞ւմ ես, ինչպես տնից եկար ու ամբողջ դասարանին հավատացրիր, որ հուսար Շաբլյկինը խնամախոսել է քեզ, և ինչպես madame Lefebure-ն իսկույն սուտդ բռնեց։ Բայց չէ որ սուտ չէիր ասել, այլ ուղղակի երևակայել ինքդ քեզ, հաճույքի համար։ Դե, խոսիր, հիմա՞ ինչ ունես։ Է՛լ ինչ ես երևակայել, ինչի՞ց ես դժգոհ։

— Դուք էլ պանսիոնում սիրահարվել էիք տերտերին, որը կրոն էր դասավանդում, սա էլ՝ ձեզ, եթե մինչև հիմա ձեր ներսում հիշաչարություն կա, հա - հա - հա։

Նա թունալի քրքջաց և հազը բռնեց։

— Ա-ա՛, տերտերի մասին չես մոռացել...— ատելությամբ նրան նայեց Վարվառա Պետրովնան։

Նրա դեմքը կանաչեց։ Պրասկովյա Իվանովնան հանկարծ լուրջ դիրք ընդունեց։

— Հարգելիս, ես հիմա ծիծաղի տրամադրություն չունեմ։ Ինչի՞ համար ամբողջ քաղաքի աչքի առաջ աղջկաս խառնեցիք ձեր սկանդալին, ահա թե ինչի համար եմ եկել։

— Իմ սկանդալի՞ն,— հանկարծ ահեղատեսք շտկվեց վարվառա Պետրովնան։

— Մամա, ես ձեզ նույնպես խնդրում եմ չափավոր լինել,— հանկարծակի խոսեց Լիզավետա Նիկոլաննան։

— Ինչ ասի՞ր,— պատրաստվում էր նորից ծղրտալ մայրիկը, բայց մեկեն փութը թողեց դատեր փայլատակող հայացքի տակ։

— Ինչպե՞ս կարող էիք ասել սկանդալի մասին, մամա,— բռնկվեց Լիզան։— Ես ինքս եկա, Յուլիա Միխայլովնայի թույլտվությամբ, որովհետև ուզում էի իմանալ այս դժբախտի պատմությունը, որ օգտակար լինեմ իրեն։

— Այս դժբախտի պատմությու՞նը,— չարախնդորեն ձգեց Պրասկովյա Իվանովնան։— Իսկ վայե՛լ է քեզ խառնվել այսպիսի պատմությունների։ Օ իս, պատվելիս։ Բավական է ձեր դեսպոտիզմը մեր գլխին,— կատաղած դարձավ Վարվառա Պետրովնային։— Ասում են, ճիշտ է, թե՛ ոչ, մեր ամբողջ քաղաքը խստավարժեցրել են, երևում է, ձեր ժամանակն էլ է եկել։

Վարվառա Պետրովնան նստած էր ուղղված, ինչպես աղեղից արձակվելու պատրաստ նետ։ Մի տասը վայրկյան նա խստորեն ու անշարժ նայում էր Պրասկովյա Իվանովնային։

— Դե՛, աղոթիր Աստծուն, Պրասկովյա, որ բոլորն այստեղ յուրային են,— վերջապես արտաբերեց նա չարագույժ հանգստությամբ,— շատ ավելորդ բաներ ասացիր:

— Իսկ ես, հոգիս, աշխարհիկ կարծիքից այնպես չեմ վախենում, ինչպես ոմանք: Այդ դուք եք, հպարտության տեսք ընդունած, աշխարհիկ կարծիքի առաջ դողդողում: Իսկ որ այստեղ յուրայիններ են, ուրեմն, ավելի լավ ձեզ համար, քան եթե օտարները լսեին:

— Չլինի՞, խելոքացել ես այս մի շաբաթվա մեջ:

— Այս մի շաբաթվա մեջ չեմ խելոքացել, այլ երևում է, ճշմարտությունն է ջրի երես ելել այս շաբաթ:

— Ի՞նչ ճշմարտություն է ջրի երես ելել այս շաբաթ: Լսիր, Պրասկովյա Իվանովնա, մի ջղայնացրու ինձ, այս բոպեիս բացատրիր, պատվովս եմ խնդրում, թե այդ ի՞նչ ճշմարտություն է ջրի երես ելել ու ի՞նչ ես հասկանում դրա տակ:

— Ահա նա, եղած-չեղած ճշմարտությունը նստած է,— Պրասկովյա Իվանովնան հանկարծ մատով ցույց տվեց Մարյա Տիմոֆեենային՝ անվեհեր այն վճռականությամբ, որն արդեն մտահոգ չէ հետևանքներով, միայն թե հիմա խոցի: Մարյա Տիմոֆեենան, որն ամբողջ ժամանակ նրան էր նայում զվարթ հետաքրքրասիրությամբ, բերկրալի ծիծաղեց, տեսնելով զայրացկոտ հյուրի՝ իր վրա տնկած մատը և ուրախ-ուրախ իրար եկավ բազկաթոռին:

— Տեր Հիսուս Քրիստոս, ցնդե՞լ են բոլորն, ինչ է,— բացականչեց Վարվառա Պետրովնան և, գունատվելով, ետ ընկավ բազկաթոռի թիկնակին:

Նա այնպես էր գունատվել, որ նույնիսկ իրարանցում առաջացավ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն առաջինը նետվեց դեպի նա, ես նույնպես մոտեցա, անգամ Լիզան ելավ տեղից, թեն մնաց իր բազկաթոռի մոտ, բայց բոլորից ավելի վախեցավ ինքը՝ Պրասկովյա Իվանովնան. նա բղավեց, ինչքան կարող էր, բարձրացավ տեղից և համարյա վայնասուն բարձրացրեց լացակումած ձայնով.

— Վարվառա Պետրովնա, հարգելիս, ներեցեք իմ չարացած անխելքությունը: Գոնե ջուր տվեք մեկնումեկդ:

— Մի նվնվա, Պրասկովյա Իվանովնա, խնդրում եմ քեզ, ու ետ քաշվեք, պարոնայք, բարի եղեք, ջուր հարկավոր չէ,— գունատված շուրթերով հաստատ, թեն ոչ բարձրաձայն արտաբերեց Վարվառա Պետրովնան:

— Հոգիս,— շարունակեց Պրասկովյա Իվանովնան, մի քիչ հանգստանալով,— իմ բարեկամ, Վարվառա Պետրովնա, թեն մեղավոր եմ անզգույշ խոսքերի համար, բայց դե, ամենից շատ զայրացրել են այդ անանուն նամակները, որոնցով ինչ-որ մարդուկներ ոմբակոծում են ինձ: Դե, թող ձեզ գրեին, թե որ հենց ձեր մասին են գրում, իսկ ես աղջիկ ունեմ, հարգելիս:

Վարվառա Պետրովնան անձայն նրան էր նայում չռած աչքերով ու լսում զարմանքով: Այդ պահին անլսելի բացվեց անկյունի կողադուռը և հայտնվեց Դարյա Պավլովնան: Նա կանգ առավ և չորսբոլորը նայեց, նրան ապշեցրել էր մեր իրարանցումը: Պետք է որ անմիջապես չնկատեր նաև Մարյա Տիմոֆեենային, ում մասին ոչ ոք չէր հայտնել նրան: Ստեպան Տրոֆիմովիչն առաջինը նկատեց նրան, արագ մի շարժում արեց, կարմրատակեց ու չգիտես ինչու բարձրաձայն ազդարարեց. «Դարյա Պավլովնան», այնպես որ բոլոր աչքերը միանգամից ուղղվեցին ներս եկածի վրա:

— Ինչպե՞ս, ուրեմն սա՞ է ձեր Դարյա Պավլովնան,— բացականչեց Մարյա Տիմոֆեենան:— Էհ, Շատուշկա, քեզ նման չէ քո քույրիկը: Իսկ ինչպես է իմ եղբայրն այսպիսի սքանչելիքը ճորտ աղախին Դաշա կոչում:

Այդ ընթացքում Դարյա Պավլովնան արդեն մոտենում էր Վարվառա Պետրովնային, բայց Մարյա Տիմոֆեենայի բացականչությունից ցնցված, արագ շուռ եկավ ու այդպես էլ մնաց իր աթոռի առաջ՝ խնին նայելով տևական, գամված հայացքով:

— Նստի՛ր, Դաշա,— խոսեց Վարվառա Պետրովնան՝ սարսափեցնող հանգստությամբ,— ավելի մոտ, այ, այդպես: Կարող ես նստած էլ տեսնել այդ կնոջը: Գիտե՞ս դու նրան:

— Ես նրան երբեք չեմ տեսել,— մեղմաձայն պատասխանեց Դաշան և կարճ լռությունից անմիջապես հետո, ավելացրեց.— պետք է որ ոմն պարոն Լեբյադկինի հիվանդ քույրը լինի:

— Հոգիս, ես էլ ձեզ առաջին անգամ հենց նոր տեսա, չնայած վաղուց արդեն հետաքրքրությամբ ուզել եմ ծանոթանալ, որովհետև ձեր ամեն մի շարժումների մեջ դաստիարակվածություն եմ տեսնում,— հափշտակված գոչեց Մարյա Տիմոֆեենան:— Իսկ այն, ինչ իմ ծառան է դուրս տալիս, հնարավոր է արդյոք, որ դուք նրա փողը վերցնեիք, այդքան դաստիարակված ու գեղեցիկ: Որովհետև դուք գեղեցիկ եք, գեղեցիկ, գեղեցիկ՝ այս մեկն իմ կողմից եմ ասում,— ցնծությամբ եզրափակեց նա ձեռքը թափահարելով իր առաջ:

— Որևէ բան հասկանո՞ւմ ես,— հպարտ արժանապատվությամբ հարցրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Ես ամեն ինչ հասկանում եմ...

— Փողի մասին լսեցի՞ր:

— Դա, հավանաբար, այն փողն է, որը ես, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի խնդրանքով, դեռևս Շվեյցարիայում, հանձն առա հասցնել այդ պարոն Լեբյադկինին, նրա եղբորը:

Հետևեց լռություն:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ի՞նքն է քեզ խնդրել հանձնել:

— Նա շատ էր ուզում ուղարկել այդ փողը, ընդամենը երեք հարյուր ռուբլի, պարոն Լեբյադկինին: Իսկ քանի որ հասցեն չունեի, այլ գիտեի միայն, որ նա մեր քաղաքը պիտի գա, ապա հանձնարարեց ինձ՝ տալ այն դեպքում, եթե պարոն Լեբյադկինը գա:

— Իսկ ի՞նչ փող է... կորել: Ինչի՞ մասին էր այդ կինը նոր խոսում:

— Այդ մեկն արդեն չգիտեմ, ինձ նույնպես հասել է, որ պարոն Լեբյադկինն իմ մասին բարձրաձայն ասել է, իբր ոչ լրիվ եմ իրեն տվել, բայց այդ խոսքերը ես չեմ հասկանում: Եղել է երեք հարյուր ռուբլի, ես էլ հանձնել եմ երեք հարյուր ռուբլի:

Դարյա Պավլովնան համարյա լրիվ հանգստացել էր արդեն: Եվ ընդհանրապես նշեմ, դժվար էր մի որևէ բանով երկար ժամանակ զարմացնել այդ աղջկան և հանել հունից, ինչ էլ զգար նա ներքուստ: Հիմա նա բոլոր պատասխանները տալիս էր անշտապ, իսկույն պատասխանելով յուրաքանչյուր հարցին ստուգապես, ցածրաձայն, համաչափ, առանց իր նախասկզբնական, հանկարծակի հուզման նվազագույն հետքի, առանց փոքր-ինչ շփոթմունքի, ինչը կարող էր վկայել թեկուզև՝ որևիցե մեղքի գիտակցում: Վարվառա Պետրովնայի հայացքը չէր կտրվում նրանից՝ խոսելու ամբողջ ընթացքում: Մի բուպեի չափ Վարվառա Պետրովնան մտածում էր:

— Եթե,— արտաբերեց վերջապես հաստատուն և, ըստ երևույթին, ուղղված ներկաներին, թեև միայն Դաշային էր նայում,— եթե Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հանձնարարությամբ չի դիմել նույնիսկ ինձ, այլ խնդրել է քեզ, ապա, անշուշտ, այդպես վարվելու իր պատճառներն է ունեցել: Ինձ իրավունք չեմ վերապահում դրանցով հետաքրքրվել, եթե դրանցից գաղտնիք են սարքում ինձ համար: Բայց արդեն քո իսկ մասնակցությունն այդ գործին ինձ կատարելապես հանգստացնում է, Դարյա, ամենից առաջ դա իմացիր: Բայց գիտես ինչ, բարեկամս, դու կարող էիր նաև մաքուր խղճով, աշխարհիկ հասարակությունը չգիտնալով, որևէ անզգուշություն անել, և արել ես՝ ստանձնելով փոխհարաբերություններ ինչ-որ մի սրիկայի հետ: Այդ ստահակի տարածած լուրերը հաստատում են քո սխալը: Բայց ես նրա մասին կիմանամ, և քանի որ քո պաշտպանողը ես եմ, ապա կկարողանամ պաշտպան կանգնել: Իսկ հիմա հարկավոր է այս ամենը վերջացնել:

— Ամենալավը կլինի, երբ նա գա ձեզ մոտ,— հանկարծ միացավ Մարյա Տիմոֆեևնան գլուխը տնկելով իր բազկաթոռից,— ուղարկեք նրան ծառաների սենյակ: Թող այնտեղ, թախտի վրա իր թղթախաղն անի նրանց հետ, իսկ մենք այստեղ նստած մեր սուրճը կիմենք: Մի բաժակ էլ կարելի է նրան ուղարկել, բայց ես խորապես արհամարհում եմ նրան:

Եվ նա արտահայտիչ թափահարեց գլուխը:

— Հարկավոր է սա վերջացնել,— կրկնեց Վարվառա Պետրովնան ուշադրությամբ լսելով Մարյա Տիմոֆեևնային,— խնդրում եմ, զանգ զարկեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը զանգը զարկեց և հանկարծ առաջացավ ամբողջապես հուզմունքով համակված:

— Եթե... եթե ես...— մրմնջած նա տենդագին, կարմրելով, կերկեր ու կակազուն,— եթե ես նույնպես լսել եմ ամենանողկալի պատմությունը կամ, ավելի լավ է ասել, զրպարտանքը, ապա կտրականապես զայրացած եմ... enfin, c'est un homme perdu et guelgue chose comme un forçat evade...^[103]

Նա ընդհատեց ու չավարտեց: Վարվառա Պետրովնան աչքերը կկոցած նրան էր զննում ոտքից գլուխ: Ներս մտավ հոյատեսք Ալեքսեյ Եգորովիչը:

— Կա՛ռքը,— հրամայեց Վարվառա Պետրովնան,— Ալեքսեյ Եգորովիչ, դու էլ պատրաստվիր տիկին Լեբյադկինային տանել տուն, ուր ինքը ցույց կտա:

— Պարոն Լեբյադկինը որոշ ժամանակ իրենք են սպասում նրան և շատ խնդրեցին իրենց մասին զեկուցել:

— Դա անհնար է, Վարվառա Պետրովնա,— հանկարծ անհանգստությամբ խոսեց ամբողջ ժամանակ անխոռով ու լուռ մնացած Մավրիկիյ Նիկոլանիչը,— եթե թույլ կտաք, դա այնպիսի մարդ չէ, որը կարող է մուտք գործել հասարակություն, դա... դա... դա մի անհնարին մարդ է, Վարվառա Պետրովնա:

— Մի քիչ սպասեք,— դիմեց Վարվառա Պետրովնան Ալեքսեյ Եգորովիչին, ու նա հեռացավ:

— C'est un homme malhonnete et je crois meme gue c'est forçat evade ou gulgue chose dans cegenre^[104],— նորից մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը, նորից կարմրեց ու նորից կիսատ թողեց:

— Լիզա, գնալու ժամանակն է,— խորշանքով հայտնեց Պրասկովյա Իվանովնան ու ելավ տեղից: Կարծես թե ափսոսում էր, որ քիչ առաջ, վախեցած, ինքն իրեն անխելք կոչեց: Երբ խոսում էր Դարյա Պավլովնան, նա արդեն լսում էր՝ շրթունքներն արհամարհաբար սեղմած: Բայց ամենից շատ ինձ շշմեցրեց Ելիզավետա Նիկոլանայի տեսքն այն պահից, երբ ներս մտավ Դարյա Պավլովնան. նրա աչքերում չափից ավելի անսքող արհամարհանք ու ատելություն շողաց:

— Մի բույե համբերիր, Պրասկովյա Իվանովնա, խնդրում եմ քեզ,— կանգնեցրեց Վարվառա Պետրովնան դարձյալ նույն, չափազանց հանգստությամբ,— բարի եղիր, նստիր, ես մտադիր եմ ամեն ինչ ասել, իսկ քո ոտքերը ցավում են: Ա՛յ այդպես, շնորհակալ եմ: Քիչ առաջ ես ավերից ելա ու մի քանի անհամբերելի բաներ ասացի քեզ: Բարի եղիր, ներիր ինձ, հիմարություն արեցի և առաջինն եմ զոջում, որովհետև ամեն ինչում արդարություն եմ սիրում: Իհարկե, նույնպես ելնելով ավերից, դու հիշատակեցիր ինչ-որ անանունի: Յուրաքանչյուր անանուն զրպարտություն արհամարհանքի է արժանի այն պատճառով արդեն, որ ստորագրված չէ: Եթե դու ուրիշ կերպ ես հասկանում, ես քեզ չեմ նախանձում: Համենայն դեպս, քո տեղը լինելի, ձեռքս զրպանս չէի տանի՝ նման աղբը հանելու, չէի աղտոտվի: Իսկ դու աղտոտվեցիր: Բայց քանի որ ինքդ սկսել ես արդեն, ապա քեզ կասեմ, որ ես էլ վեց օր առաջ ստացա նույնպես անանուն ու ծաղրածուական մի նամակ: Սրիկայի մեկն ինձ հավատացնում

է դրանով, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խելագարվել է և ես պիտի վախենամ ինչ-որ կաղ կնոջից, որն «իմ ճակատագրի մեջ արտակարգ դեր է խաղալու»՝ ես հիշում եմ նախադասությունը: Կռահելով ու գիտնալով, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չափից ավելի թշնամիներ ունի, ես անմիջապես ուղարկեցի կանչելու մի հոգու, նրա թշնամիներից գաղտնի, ամենավրեժխնդիր և անարգ մի մարդու, և նրա հետ խոսակցությունից ակնթարթորեն համոզվեցի անանունի ստոր ծագման մեջ: Եթե քեզ նույնպես, իմ խեղճ Պրասկովյա Իվանովնա, իմ պատճառով անհանգստացրել են նույնպիսի անարգ նամակներով, և ինչպես արտահայտվեցիր, «ոմբակոծել» են, ապա, անշուշտ, ավստոսում եմ, որ անմեղ պատճառ եմ դարձել: Ահա այն ամենը, ինչ ուզում էի քեզ ասել, որպես բացատրություն: Ցավոք, տեսնում եմ, որ շատ ես հոգնած և հիմա շատ ես հուզված: Բացի դրանից, ես անպայման վճռեցի հիմա ներս թողնել այդ կասկածելի մարդուն, ում մասին Մավրիկիյ Նիկոլանիչն արտահայտվեց ոչ այնքան սազական բառով, թե նրան անհնար է ընդունել: Հատկապես Լիզան այստեղ այլևս անելիք չունի: Լիզա, բարեկամս, մոտեցիր ինձ ու թող մի անգամ էլ քեզ համբուրեմ:

Լիզան անցավ սենյակի միջով ու կանգնեց Վարվառա Պետրովնայի առաջ: Վերջինս համբուրեց նրան, բռնեց ձեռքերից, մի քիչ հեռացրեց իրենից ու նրան նայեց հուզված, հետո խաչակնքեց ու նորից համբուրեց:

— Դե, գնաս բարով, Լիզա (Վարվառա Պետրովնայի ձայնին համարյա թե արցունք էր խառնվում),— հավատա, որ չեմ դադարի քեզ սիրել, ինչ էլ քեզ վիճակվի ճակատագրով սրանից հետո... Աստված քեզ հետ: Ես միշտ օրհնել եմ նրա սրբազան աջը...

Նա ինչ-որ բան էլ էր ուզում ավելացնել, բայց զսպեց իրեն ու լռեց: Լիզան գնում էր իր տեղը շարունակ լուռ և մտազբաղ, բայց հանկարծ կանգ առավ մայրիկի առաջ:

— Մամա, ես դեռ չեմ գնա, այլ մի քիչ էլ կմնամ հորաքրոջ մոտ,— ասաց նա մեղմաձայն, բայց այդ ցածրաձայն բառերի մեջ երկաթյա վճռականություն հնչեց:

— Աստված իմ, սա ի՞նչ բան է,— բացականչեց Պրասկովյա Իվանովնան ձեռքերն անուժ իրար զարկելով: Սակայն Լիզան չպատասխանեց և կարծես նույնիսկ չլսեց: Նստեց նախկին անկյունում և նորից սկսեց նայել օդի մեջ:

Հաղթական ու հպարտ ինչ-որ բան լուսավորեց Վարվառա Պետրովնայի դեմքը:

— Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, մի արտակարգ խնդիրք ունեմ ձեզ, բարի եղեք, գնացեք նայելու այդ ներքնի մարդուն, և եթե որևէ հնարավորություն կա ներս թողնել նրան, ապա բերեք այստեղ:

Մավրիկիյ Նիկոլանիչը գլուխը խոնարհեց և դուրս եկավ: Մի րոպե անց նա բերեց պարոն Լեբյադկինին:

IV

Մի առիթով ասել եմ այդ պարոնի արտաքինի մասին, բարձրահասակ էր, գանգրամազ, ամրակազմ, քառասուն տարեկան, բոսորագույն, մի քիչ ուռած և լիկած դեմքով, գլխի ամեն շարժումից ցնցվող այտերով, մանրիկ, արնակոխ, երբեմն բավականին խորամանկ աչքերով, այտամորուսներով և գոյացող, մսեղ աղամախնձորով, բավականաչափ անդուր տեսքով: Բայց ամենից շատ զարմացնում էր, որ հիմա հայտնվել էր ֆրակով և մաքուր սպիտակեղենով: «Մարդիկ կան, որոնց նույնիսկ անվայել է մաքուր սպիտակեղենը»,— Լիպուտինը մի անգամ այսպես առարկեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի կատակախառն հանդիմանությանը՝ իր փնթիության վերաբերյալ: Կապիտանի ձեռնոցներն էլ էին սև, որոնցից աջը, դեռևս չհագած, ձեռքում էր պահել, իսկ ձախը, ձիգ քաշված և չկռճկվող, կիսով չափ ծածկել էր նրա ձախ, մսեղ թաթը, որով բռնել էր միանգամայն նոր, փայլուն և, հավանաբար առաջին անգամ գործածվող կլոր շյապան: Ուրեմն, ստացվում էր, որ երեկվա «սիրո ֆրակը», ինչի մասին բղավում էր նա Շատովին, իրոք, գոյություն ուներ: Այդ ամենը՝ այսինքն, թե ֆրակը, թե սպիտակեղենը, ձեռք էր բերվել (ինչպես իմացա հետո) Լիպուտինի խորհրդով, ինչ-ինչ խորհրդավոր նպատակների համար: Կասկած չկար, որ հիմա էլ եկել էր (վարձած կառքով) նույնպես անպայման կողմնակի դրդմամբ և մեկնումների օգնությամբ: Մենակ չէր կարող կռահել, ինչպես և հագնվել, պատրաստվել ու վճռել ինչ-որ երեք քառորդ ժամվա ընթացքում, ենթադրում եմ նույնիսկ, որ տաճարային գավթի տեսարանն իսկույն հայտնի էր դարձել նրան: Հարբած չէր, բայց և բազում օրերի հակվածությունից հանկարծակի արթնացած մարդու ծանր, բուր, մշուշված վիճակում էր: Կարծես, բավական էր ձեռքով մեկ-երկու անգամ ցնցել ուսը, և նա իսկույն նորից կհարբեր:

Նա ուզում էր ներս սուրալ հյուրասենյակ, բայց հանկարծ դռան մոտ գայթեց գորգի վրա: Մարյա Տիմոֆեևնան ծիծաղից խեղդվում էր: Եղբայրը գազանատեսք նայեց նրան ու հանկարծ մի քանի արագ քայլ արեց դեպի Վարվառա Պետրովնան:

— Տիրուհի, ես եկել եմ...— թնդաց նա, ասես փողի մեջ:

— Շնորհ արեք ինձ, ողորմած պարոն,— ուղղվեց Վարվառա Պետրովնան,— այ, այնտեղ, աթոռին: Ես ձեզ այնտեղից էլ կլսեմ, իսկ այստեղից ավելի լավ կտեսնեմ ձեզ:

Կապիտանը կանգ առավ բուր հայացքով դիմացը նայելով, բայց շրջվեց ու նստեց մատնացույց արված տեղը, ճիշտ դռան մոտ: Սաստիկ անվստահություն, դրա հետ մեկտեղ հանդգնություն և շարունակական մի բորբոքվածություն էր դաջված նրա կերպարանքին: Նա երկյուղում էր սարսափելի, դա երևում էր, սակայն ինքնասիրությունն էլ էր տանջում, ու կարելի էր կռահել, որ բորբոքված ինքնասիրությունից, չնայած վախկոտությանը, առիթի դեպքում նա կարող է սիրտ անել նույնիսկ ամեն մի լկտիության: Ըստ երևույթին, վախենում էր իր անճոռնի մարմնի յուրաքանչյուր շարժումից: Հայտնի է, որ բոլոր նման պարոնների գլխավոր տառապանքն իրենց իսկ սեփական ձեռքերն են և որևէ կերպ դրանք վայելույ պահելու՝ ամեն բուր և գիտակցվող անհնարինությունը, երբ նրանք որևիցե հրաշալի առիթով հայտնվում են հասարակության մեջ: Կապիտանը գամվել էր աթոռին

շլապան ու ձեռնոցները բռնած, անիմաստ հայացքը չկտրելով Վարվառա Պետրովնայի խստաշունչ դեմքից: Գուցեն կուզենար ավելի ուշադիր զննել շուրջը, բայց առայժմ սիրտ չէր անում: Մարյա Տիմոֆեևնան, հավանաբար նրա կերպարանքը կրկին անչափ ծիծաղելի գտնելով, նորից քրքջաց, բայց կապիտանը չշարժվեց: Վարվառա Պետրովնան անխղճորեն երկար, մի ամբողջ բուռն նրան պահեց այդ դիրքում անողորմաբար զննելով:

— Նախ, թույլ կտա՞ք իմանալ ձեր անունը հենց ձեզնից,— չափված ու արտահայտիչ արտաբերեց նա:

— Կապիտան Լեբյադկին,— թնդաց կապիտանը,— ես եկել եմ, տիրուհի...— նորից ուզում էր շարժվել նա:

— Ներեցեք,— նորից կանգնեցրեց Վարվառա Պետրովնան:— Այս խեղճ արարածը, որն այնպես հետաքրքրել է ինձ, իրո՞ք ձեր քույրն է:

— Քույրս է, տիրուհի, դուրս պրծած հսկողությունից, քանի որ նա այնպիսի վիճակում է...

Նա հանկարծ դեմ ընկավ ու շառագունեց:

— Սխալ մի ընդունեք, տիրուհի,— սարսափելի խճճվել էր,— հարազատ եղբայրը չպետք է արատավորի... այնպիսի վիճակում, սա նշանակում է ոչ այնպիսի վիճակում... այն իմաստով, որ բիժ է վարկի վրա... վերջին ժամանակներում...

Նա հանկարծ ընդհատեց:

— Ողորմած պարոն,— գլուխը բարձրացրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Ահա, թե ինչ վիճակում,— հանկարծակի եզրափակեց կապիտանը մատով խփելով ճակատի մեջտեղին: Հետևեց լռություն:

— Եվ վաղու՞ց է տառապում դրանով,— թեթևակի ծոր տվեց Վարվառա Պետրովնան:

— Տիրուհի, ես եկել եմ շնորհակալություն հայտնելու զավթում ցուցաբերած մեծահոգության համար, ռուս մարդու պես, եղբոր պես...

— Եղբոր պե՞ս:

— Այսինքն, ոչ եղբոր պես, այլ միայն իմաստով, որ ես իմ քրոջ եղբայրն եմ, տիրուհի, և հավատացեք, տիրուհի,— արագացրեց նա՝ նորից շառագունելով,— ես այնքան էլ չկրթված չեմ, ինչպես կարող է թվալ առաջին հայացքից ձեր հյուրասենյակում: Ես և քույրս ոչինչ ենք, տիրուհի, համեմատած այն ճոխության հետ, որպիսին այստեղ նկատում ենք: Դրանից բացի, ունենալով զրպարտողներ: Բայց վարկի խնդրում Լեբյադկինը հպարտ է, տիրուհի, և... և... ես եկել եմ շնորհակալությունս հայտնելու... Ահա փողը, տիրուհի:

Այստեղ նա գրպանից հանեց դրամապանակը, միջից քաշեց-հանեց մի կապուկ թղթադրամ և սկսեց ջոկջկել դողդողացող մատներով, անհամբերության մոլուցքով: Երևում էր, որ ուզում է ավելի շուտ բացատրել ինչ-որ բան, որ շատ էր պետք, բայց, հավանորեն, ինքն էլ զգալով, որ փողերը ջոկջկելն ավելի հիմար տեսք է տալիս իրեն, կորցրեց ինքնատիրապետումը. թղթադրամները ոչ մի կերպ չէին հաշվվում, մատները խառնվում էին, և ի լրումն խայտառակության, կանաչ մի թղթադրամ սահեց դրամապանակից, զիզգագներով ընկավ գորգի վրա:

— Քսան ռուբլի, տիրուհի,— հանկարծ վեր ցատկեց նա, տրցակը ձեռքին, չարչարվելուց քրտնած դեմքով: Նկատելով հատակին ընկած թղթադրամը, ուզում էր կռնալ և վերցնել, բայց չգիտես ինչու, ամաչելով, ձեռքը թափ տվեց:

— Թող մնա ձերոնց, ծառային, տիրուհի, որը կհավաքի, թող հիշի Լեբյադկինին:

— Ես դա ոչ մի կերպ չեմ կարող թույլ տալ,— արագ-արագ և որոշ երկյուղով ասաց Վարվառա Պետրովնան:

— Այդ դեպքում...

Լեբյադկինը կռացավ, վերցրեց, շառագունեց ու հանկարծ մոտեցավ Վարվառա Պետրովնային, նրան պարզեց հաշված դրամը:

— Ի՞նչ է սա,— վերջապես արդեն լիովին վախեցավ նա և նույնիսկ ետ-ետ գնաց բազկաթոռի մեջ: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, ես, Ստեպան Տրոֆիմովիչը քայլեցինք առաջ:

— Հանգստացեք, հանգստացեք, ես խելագար չեմ, Աստված վկա, խելագար չեմ,— չորսբոլորը դիմելով, հուզախոռով հավատացնում էր կապիտանը:

— Ոչ, ողորմած պարոն, դուք խելագարվել եք:

— Տիրուհի, սա ամենևին այն չէ, ինչ կարծում եք: Ես, իհարկե, մի ողորմելի օղակ եմ... Օ՛, տիրուհի, հարուստ են ձեր պալատները, սակայն աղքատիկ են Մարիա Անհայտինը, իմ քրոջ՝ ծննդյամբ Լեբյադկինա, բայց որին առայժմ կոչենք Մարիա Անհայտ, առայժմ, տիրուհի, միայն առայժմ, քանզի ընդմիշտ թույլ չի տա ինքը՝ տեր Աստված: Տիրուհի, դուք նրան տվել եք տասը ռուբլի, և նա ընդունել է, որովհետև ձեզնից է, տիրուհի: Լսում եք, տիրուհի, աշխարհում և ոչ մեկից չէր վերցնի այդ Մարիա Անհայտը, այլապես դագաղի մեջ շուռ կգար նրա շտաբ-սպա պապը՝ սպանված Կովկասում, անձամբ Երմոլովի աչքի առաջ, բայց ձեզնից, տիրուհի, ձեզնից ամեն ինչ կվերցնի: Բայց մի ձեռքով կվերցնի, իսկ մյուս ձեռքով ձեզ կպարզի արդեն քսան ռուբլի, որպես նվիրաբերում մայրաքաղաքային բարեգործական կոմիտեներից մեկին, որի անդամն եք հանդիսանում դուք, տիրուհի... քանի որ ինքներդ եք հրապարակել «Մոսկովսկիյե վեդոմոստի»-ում, որ ձեզ մոտ է գտնվում այստեղի, մեր քաղաքի բարեգործական ընկերության մատյանը, որի մեջ յուրաքանչյուրը կարող է ստորագրել...

Կապիտանը հանկարծ ընդհատեց խոսքը, նա ծանր էր շնչում, ինչպես որևէ դժվարին քաջագործությունից հետո: Բարեգործության կոմիտեի մասին այդ ամենը, հավանաբար, վաղօրոք էր պատրաստված, գուցե Լիպուտինի խմբագրմամբ: Նա ավելի էր քրտնել, տառացիորեն քրտինքի կաթիլներն էին գոյացել քունքերին: Վարվառա Պետրովնան ծակող հայացքով նրան էր զննում:

— Այդ մատյանը,— խստադեմ խոսեց նա,— միշտ գտնվում է ներքևում, իմ տան բարապանի մոտ, այնտեղ դուք կարող եք ստորագրել ձեր նվիրատվության տակ, եթե ուզենաք: Ուստի և, խնդրում եմ հիմա պահել ձեր փողը և չթափահարել օդում: Այ, այդպես: Կխնդրեմ ձեզ նույնպես զբաղեցնել ձեր նախկին տեղը: Այ, այդպես: Շատ եմ ցավում, ողորմած պարոն, որ սխալվել եմ ձեր քրոջ հաշվով և ողորմություն տվել, որպես չքավորի, երբ այդքան հարուստ է: Միայն մի բան չեմ հասկանում, ինչու՞ միայն ինձնից կարող է վերցնել, իսկ մյուսներից ամեննին չի ուզենա: Դուք այնպես հաստատեցիք դա, որ ես ցանկանում եմ միանգամայն ստույգ բացատրություն լսել...

— Տիրուհի, գաղտնիք է դա, որը կարող է միայն դագաղի հետ գերեզման գնալ,— պատասխանեց կապիտանը:

— Իսկ ինչու՞,— մի տեսակ ոչ այնքան հաստատուն հարցրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Տիրուհի՛, տիրուհի՛...

Նա մոայլված լեց ցած նստելով և աջ ձեռքը սրտին դրած: Վարվառա Պետրովնան սպասում էր հայացքը չկտրելով նրանից:

— Տիրուհի,— որոտաց կապիտանը հանկարծ,— թույլ կտա՞ք մի հարց առաջարկել ձեզ, միայն մի, բայց բացահայտ, ուղղակի, ռուսավարի, հոգուց բխած:

— Բարի եղեք:

— Կյանքում դուք տառապե՞լ եք, տիրուհի:

— Դուք պարզապես ուզում եք ասել, թե որևէ մեկից տառապանք եք ստացել, կամ ստանում եք:

— Տիրուհի՛, տիրուհի՛,— հանկարծ վեր թռավ նա նորից, հավանորեն, չնկատելով դա և խփելով կրծքին,— այստեղ, այս սրտում կուտակվել է այնքա՛ն, այնքա՛ն, որ Աստված կգարմանա, երբ ի հայտ գա Ահեղ դատաստանին:

— Հը՛մ, ուժեղ է ասված:

— Տիրուհի, գուցե թե ես խոսում եմ բորբոքված լեզվով...

— Մի անհանգստացեք, ինքս գիտեմ, թե երբ հարկ կլինի ձեզ կանգնեցնել:

— Կարո՞ղ եմ մի հարց էլ առաջարկել, տիրուհի:

— Առաջարկեք ձեր հարցը:

— Կարելի՞ է արդյոք մենեւել միայն սեփական հոգու ազնվությունից:

— Չգիտեմ, նման հարց չեմ տվել ինձ:

— Չգիտեք: Այդպիսի հարց չեք տվել,— բղավեց կապիտանը՝ պաթետիկ հեզնականությամբ:— Իսկ թե այդպես է, թե այդպես է.

Պապանձվիր, անհուսալի իմ սիրտ,— և նա մոլեգնած խփեց կրծքին:

Նա արդեն նորից գնում-գալիս էր սենյակում: Այդ մարդկանց հատկանիշն է՝ իրենց ցանկություններն իրենց մեջ պահելու կատարյալ անգործությունը, հակառակը, դրանք տեղնուտեղը բացահայտելու անգուսպ ձգտումը, նույնիսկ դրանց համակ թափթփվածությամբ, ծնվելուն պես իսկույն: Ընկնելով ոչ իր հասարակության մեջ, այդպիսի մեկը սկսում է սովորաբար երկչոտությամբ, բայց մի մազաչափ զիջեք նրան և նա տեղնուտեղը կանցնի անպատկառությունների: Կապիտանն արդեն բորբոքվում էր, քայլում, ձեռքերը թափահարում, չէր լսում հարցերը, խոսում էր իր մասին արագ, արագ, այնպես որ լեզուն երբեմն փաթ էր ընկնում և, չվերջացնելով, նա թռչում էր մյուս նախադասությանը: Ճիշտ է, հազիվ թե նա բոլորովին սթափ լիներ, այստեղ նստած էր նաև Լիզավետա Նիկոլաննան, որին ոչ մի անգամ չնայեց, բայց որի ներկայությունը, կարծես թե ահավոր ազդում էր նրա վրա: Իմիջիայլոց, սա արդեն միայն ենթադրություն է: Բայց ուրեմն, մի պատճառ կար, որ Վարվառա Պետրովնան, հաղթահարելով նողկանքը, վճռել էր ունկնդրել այդպիսի մի մարդու: Պրասկովյա Իվանովնան պարզապես դողում էր վախից, ճիշտ է, ոչ լրիվ հասկանալով, թե բանն ինչ է: Ստեպան Տրոֆիմովիչը դողում էր նույնպես, բայց հակառակ պատճառով, քանզի հակված էր միշտ հասկանալ ավելորդ չափով: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը կանգնած էր համընդհանուր պահապանի կեցվածքով: Լիզան գունատված էր և աչքերը չռած, անթարթ նայում էր վայրենաբարո կապիտանին: Շատովը նստած էր նախկին դիրքով: Բայց որ ամենատարօրինակն է, Մարյա Տիմոֆեևնան ոչ միայն դադարեց ծիծաղել, այլ անասելի տխրեց: Աջ ձեռքով կոթնել էր սեղանին և տևական, տրտում հայացքով հետևում էր իր ճարտասանող եղբորը: Միայն Դարյա Պավլովնան ինձ հանգիստ թվաց:

— Այդ ամենը տիմար այլաբանություններ են,— ի վերջո բարկացավ Վարվառա Պետրովնան,— դուք չպատասխանեցիք իմ հարցին. «Ինչու»: Ես ստիպողաբար պատասխանի եմ սպասում:

— Չպատասխանեցի՝ «ինչու»: Սպասում եք «ինչու»-ի պատասխանի՞ն,— խոսքը նմանեցրեց կապիտանը՝ աչքով անելով: Այդ պատիկ «ինչու» բառը սփռված է տիեզերքով մեկ, տշխարհատեղծման առաջին իսկ օրից, տիրուհի, և ամբողջ բնությունն ամեն բոլոր բղավում է իր արարչին՝ «ինչու», և ահա արդեն յոթը հազար տարի պատասխան չի ստանում: Արդյո՞ք միայն կապիտան Լեբյադկինը պիտի պատասխանի և արդարացի՞ կլինի, տիրուհի:

— Այդ ամենը ցնդաբանություն է և այն չէ,— զայրանում և համբերությունը կորցնում էր Վարվառա Պետրովնան,— դրանք այլաբանություններ են, բացի դրանից,

ողորմած պարոն, դուք բարեհաճում եք խիստ փքուն խոսել, ինչ ես հանդգնություն եմ համարում:

— Տիրուհի,— չէր լսում կապիտանը,— գուցեն ես կցանկանայի էոնեստ կոչվել, այնինչ, ստիպված եմ կրել Իգնատ կոպիտ անունը, ինչու՞ է այդպես, ի՞նչ եք կարծում: Ես կցանկանայի կոչվել իշխան դը Մոնբար, այնինչ, ընդամենը Լեբյադկին եմ՝ ինչի՞ համար է դա: Ես պոետ եմ, տիրուհի, հոգով պոետ, և կարող էի հազար ռուբլի ստանալ հրատարակչից, այնինչ, հարկադրված եմ ապրել լազանի մեջ, ինչու՞, ինչու: Տիրուհի: Իմ կարծիքով, Ռուսաստանը բնության խաղ է, ոչ ավելին:

— Դուք կտրականապե՞ս չեք կարող ավելի որոշակի ոչինչ ասել:

— Ես կարող եմ ձեզ կարդալ «Բլոճը» պիեսը, տիրուհի:

— Ի-ի-ի-ի՞նչ:

— Տիրուհի, ես դեռևս խելագարված չեմ: Հավանաբար, կխելագարվեմ, բայց դեռ խելագարված չեմ: Տիրուհի, իմ մտերիմներից մեկը՝ ազնվագույն յն մի անձնավորություն, գրել է Կոբլյովի մի առակ, «Բլոճը» վերնագրով, կարո՞ղ եմ դա կարդալ:

— Դուք ուզում եք Կոբլյովի որևէ առա՞կը կարդալ:

— Ոչ, ոչ թե Կոբլյովի առակն եմ ուզում կարդալ, այլ իմ առակը, սեփական, իմ ստեղծագործությունը: Հավատացե՛ք, տիրուհի, առանց ձեզ վշտացնելու, ես այնքան էլ չկրթված ու այլասերված չեմ, չհասկանալու համար, որ Ռուսաստանը տերն է մեծ առակագիր Կոբլյովի, ում պատվին լուսավորության մինիստրը հուշարձան է կանգնեցրել Ամառային այգում, մանուկների խաղալու համար: Տիրուհի, ահա դուք հարցնում եք. «Ինչու՞»: Պատասխանն այս առակի հատակին է՝ հրավառ տառանիշերով:

— Կարդացե՛ք ձեր առակը:

Աշխարհում	կար-չկար,	մի	բլոճ	կար,
Դեռ	փոքրուց	էր	նա	բլոճ,
Եվ	հետո	նա	ընկավ	կճուճը,

Որ ճանձկերությամբ էր լեցուն...

— Աստված, սա ի՞նչ է,— բացականչեց Վարվառա Պետրովնան:

— Այսինքն, երբ ամռանը,— շտապեց կապիտանը՝ ձեռքերն ահավոր թափահարելով, բորբոքուն անհամբերությամբ հեղինակի, ում խանգարում են կարդալ,— երբ ամռանը կճուճ են լցվում ճանձերը, ապա կատարվում է ճանձակերություն, ամեն հիմար էլ կհասկանա, մի ընդհատե՛ք, մի ընդհատե՛ք, դուք կտեսնե՛ք... (Նա շարունակում էր թափահարել ձեռքերը):

Տեղ	գրավեց	բլոճը,
Ճանձերը		տրտնջացին,
«Շատ	է	լիքը
	մեր	կճուճը»,—

Յուպիտերին

Բայց

Մոտ

մինչ

դրել

եկավ

էին

ձայնեցին:

աղմուկ,

Նիկիֆորը,

Պատվա-աարժա-ա՛ն մի ծերուկ...

— Այստեղից դեռ չեմ վերջացրել, բայց մեկ է, խոսքերով կասեմ,— բլբլացնում էր կապիտանը:— Նիկիֆորն առնում է կճուճը և, չնայած աղմուկին, լազանի մեջ է շրջում այդ կատակերգությունը լրիվ, թե ճանճերը, թե բլոճը, ինչ վաղուց էր պետք անել: Բայց նկատի առեք, նկատի առեք, տիրուհի, բլոճը չի տրտնջում: Ահա ձեր հարցի պատասխանը, թե «ինչու՞»,— բղավում էր ցնծալով:— «Բլ-լո-ո՛ճը չի տրտնջում»: Իսկ ինչ վերաբերում է Նիկիֆորին, նա ներկայացնում է բնությունը,— շուտասելուկով և ինքնագոհ գնաց-եկավ սենյակում:

Վարվառա Պետրովնան սարսափելի բարկացավ:

— Իսկ թույլ տվեք ձեզ հարցնել, այդ ինչպե՞ս էիք համարձակվել մեղադրել իմ տանը պատկանող մի անձնավորության, իբր թե Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից ստացած և իբր թե ձեզ լրիվ չտված փողերի համար:

— Զրպարտություն է,— որոտաց Լեբյադկինը ողբերգական շարժումով բարձրացնելով աջ ձեռքը:

— Ոչ, զրպարտություն չէ:

— Տիրուհի, կան հանգամանքներ, որոնք ստիպում են ավելի շուտ կրել ընտանեկան խայտառակությունը, քան բարձրաձայն ազդարարել ճշմարտությունը: Լեբյադկինը բերանից չի թոցնի, տիրուհի:

Ճիշտ կարծես կուրացել էր նա, ոգեշնչման մեջ էր: Զգում էր իր նշանակալիությունը, հավանորեն, նման ինչ-որ բան էր պատկերացնում: Արդեն ուզում էր վիրավորել, ինչ-որ բան ապականել, ցուցադրել իր իշխանությունը:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, զանգ զարկեք, խնդրեմ,— խնդրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Լեբյադկինը խորամանկ է, տիրուհի,— աչքով արեց կապիտանը՝ զարշելի ժպիտով,— խորամանկ է, բայց նա էլ ունի իր խոչընդոտը, նա էլ ունի իր կրքերի նախադուռը: Եվ այդ նախադուռը մարտական, հուսարական հնօրյա շիշն է, Դենիս Դավլյոյովի գովերգած: Ահա, երբ նա այդ նախադռանն է, տիրուհի, պատահում է նաև, որ չափածո նամակ է ուղարկում նա, հոյա-կա-պա-գույն, բայց որը հետո կկամենար ետ բերել իր ամբողջ կյանքի արտասուքներով, քանզի խախտվում է գեղեցիկի զգացումը: Բայց թոչնակը որ թռավ, էլ պոչից բռնել չի լինի: Ահա, այդպիսի նախադռանը Լեբյադկինը կարող էր խոսել և ազնվագարմ օրիորդի վերաբերյալ, որպես վիրավորանքներից խոռոված հոգու ազնվաբարո գայրույթ, ինչից էլ օգտվել են զրպարտիչները: Մակայն խորամանկ է Լեբյադկինը, տիրուհի: Եվ գուր է նրա գլխին նստել չարագույժ գայլը ամեն բոպե խմիչք լցնելով ու վախճանին սպասելով, բերանից

չի թոցնի Լեբյադկինը, ու շշի հատակին ամեն անգամ ակնկալվածի փոխարեն կհայտնվի Լեբյադկինի խորամանկությունը: Բայց բավական է, օ՛, բավական է: Տիրուհի, ձեր հոյաշեն պալատները կարող էին պատկանել ազնվագույն մի արարածի, սակայն չի տրտնջում բլոճը: Դե, նկատի առեք, նկատի առեք վերջապես, որ չի տրտնջում, ու ճանաչեք մեծն ոգին:

Այդ պահին ներքնից, բարապանի սենյակից զանգ հնչեց, և համարյա իսկույն երևաց Ստեպան Տրոֆիմովիչի զանգի կանչով մի քիչ հապաղած Ալեքսեյ Եգորը: Ծեր, ծանրումեծ ծառան անսովոր բորբոքված վիճակում էր:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը բարեհաճել են տեղ հասնել և գալիս են այստեղ,— ասաց նա ի պատասխան Վարվառա Պետրովնայի հարցական հայացքի:

Ես առանձնապես եմ հիշում տիկնոջն այդ պահին, սկզբից նա գունատվեց, բայց հանկարծ շողշողացին աչքերը: Նա ուղղվեց բազկաթոռի մեջ անսովոր վճռական տեսքով: Ասենք, բոլորն էին ապշահար: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի միանգամայն անսպասելի գալուստը, որին սպասում էին մեզ մոտ հազիվ թե մեկ ամիս անց, տարօրինակ էր ոչ միայն անսպասելիությամբ, այլ հենց մի տեսակ ճակատագրական գուգադիպությամբ՝ ներկա պահի հետ: Նույնիսկ կապիտանը գերանի պես կանգ առավ սենյակի կենտրոնում՝ բերանը բաց և սարսափելի հիմար տեսքով նայում էր դռանը:

Եվ ահա, հարևան սրահից՝ երկարուկ ու մեծ սենյակից, լսվեց արագ մոտեցող ոտնաձայն, փոքր քայլափոխեր, չափազանց հաճախակի, ինչ-որ մեկն ասես սահում էր, ու հանկարծ ներս սուրաց հյուրասենյակ՝ ամեննին էլ ոչ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, այլ բոլորին միանգամայն անձանոթ մի երիտասարդ:

V

Ինձ թույլ կտամ ընդհատել և թռուցիկ մի քանի գծերով թեկուզ նկարագրել հանկարծակի հայտնված այդ դեմքը:

Քսանյոթ տարեկան կամ դրան մոտ երիտասարդ էր, միջահասակից բարձր, նոսր ու շեկ, բավական երկար մազերով և ցանցառ-խուճուճ, հազիվ երևացող բեղ ու մորուքով: Հազնված էր մաքուր և նույնիսկ նորաձև, բայց ոչ պճնամոլի պես, առաջին հայացքից կարծես թե կորամեջք էր ու պարկանման, բայց և այնպես, ամեննին էլ կորամեջք չէր, նույնիսկ սանձարձակ: Կարծես թե խենթի մեկն էր, սակայն հետագայում մեզ մոտ նրա շարժումները գտան շատ վայելուչ, իսկ խոսակցությունը՝ միշտ ուղղված գործին:

Ոչ ոք չի ասի, թե տգեղ է, բայց դեմքը ոչ մեկին դուր չի գալիս: Գլուխը երկարում է ծոծրակի վրա և մի տեսակ ճգնված է կողքերից, այնպես որ դեմքը թվում է սրված, քիթը փոքր է ու սուր, շրթունքները՝ երկար ու բարակ: Դեմքի արտահայտությունը կարծես հիվանդագին է, բայց միայն թվում է այդպես: Ինչ-որ չոր կնճիռ ունի այտերին

և այտուսկրի մոտ, ինչը ծանր հիվանդությունից ապաքինվողի տեսք է տալիս նրան: Այդուհանդերձ, նա կատարելապես առողջ է և նույնիսկ երբեք չի հիվանդացել: Նա քայլում և շարժվում է շատ փութկոտ, բայց ոչ մի տեղ չի շտապում: Թվում է, ոչինչ չի կարող նրան շփոթմունքի մեջ գցել, բոլոր հանգամանքներում և ցանկացած հասարակության մեջ նա կմնա նույնը: Մեծ ինքնագոհություն կա նրա մեջ, սակայն ինքը չի նկատում դա ամենին:

Խոսում է արագ, շտապելով, միաժամանակ ինքնավստահ և խոսքի տակ չի մնում: Մտքերը խաղաղ են, չնայած փութկոտ տեսքին, հստակ են ու վերջնական՝ դա հատկապես է առանձնանում: Արտասանությունը զարմանալիորեն պարզ է, նրա բառերը սփռվում են որպես համաչափ, խոշոր հատիկներ, միշտ ընտրված և միշտ պատրաստ՝ ծառայելու ձեզ: Սկզբից դա ձեզ դուր կգա, բայց հետո կդառնա խորշալի, և հատկապես այդ արդեն չափից ավելի հստակ առոգանությունից, մշտապես պատրաստի բառերի այդ մարգարտաշարից: Մի տեսակ ձեզ կպատկերվի, որ նրա լեզուն բերանի մեջ պետք է ինչ-որ առանձնահատուկ ձև ունենա, մի ինչ-որ անսովոր երկար ու բարակ, ահավոր կարմիր և արտակարգ սուր, անդադար և ակամա գալարվող ծայրով:

Եվ ահա, հենց այդ երիտասարդն էլ հիմա ներս սուրաց հյուրասենյակ և, իրոք, մինչև հիմա ինձ թվում է, թե նա խոսել էր սկսել դեռևս հարևան սրահում ու այդպես էլ ներս մտավ խոսելով: Ակնթարթորեն հայտնվեց Վարվառա Պետրովնայի առաջ:

— ...Պատկերացրեք հապա, Վարվառա Պետրովնա,— սփռեց իր մարգարտաշարը,— ներս եմ մտնում ու մտածում նրան այստեղ գտնել, արդեն քառորդ ժամ ի վեր: Մեկուկես ժամ է, ինչ եկել է, իրար հանդիպեցինք Կիրիլլովի մոտ: Կես ժամ առաջ նա եկավ ուղիղ այստեղ և ասաց ինձ, որ այստեղ գամ քառորդ ժամ անց...

— Իսկ ո՞վ: Ո՞վ է ձեզ ասել, որ այստեղ գաք,— հարց ուղղեց Վարվառա Պետրովնան:

— Է, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ո՞վ: Եվ մի թե, իրոք, այս իսկ ըոպեիս իմացաք: Բայց նրա բեռը համենայն դեպս պիտի տեղ հասած լիներ, ինչպե՞ս է, որ ձեզ չեն ասել: Ուրեմն, առաջինը ես եմ հայտնում: Բայց նրա ետևից կարելի էր մեկնումեկին ուղարկել, թեև, իմիջիայլոց, հավանորեն, ինքը շուտով կգա, և կարծում եմ, հենց այն ժամանակ, որն էլ համապատասխանում է նրա որոշ սպասումներին, և որքան կարող եմ դատել այնուամենայնիվ, նրա որոշ հաշվարկներին:— Այստեղ նա աչքերը պտտեց սենյակով մեկ և հատկապես ուշադիր կանգ առավ կապիտանի վրա:— Ահ, Լիզավետա Նիկոլաննա, ինչքան ուրախ եմ, որ ձեզ հանդիպում եմ առաջին իսկ քայլից, շատ ուրախ եմ սեղմել ձեր ձեռքը,— արագ թռավ նրա մոտ բռնելու համար ուրախ ժպտացող Լիզայի պարզած ձեռքը,— և, ինչքան նկատում եմ, մեծարգո Պրասկովյա Իվանովնան նույնպես չի մոռացել, կարծես, իր «պրոֆեսորին» և նույնիսկ չի բարկանում նրա վրա, ինչպես միշտ բարկանում էր Շվեյցարիայում: Բայց և այնպես, Պրասկովյա Իվանովնա, ինչպե՞ս են ձեր ոտքերն այստեղ, և արդարացի՞ էր

արդյոք, շվեյցարական կոնսիլիումը նշանակելով հայրենիքի կլիման... ինչպե՞ս, թրջոցնե՞ր, պետք է որ շատ օգտակար լինեն: Բայց և ինչպես էի ափսոսում, Վարվառա Պետրովնա (արագ շրջվեց նորից), որ չհասցրի ձեզ հանդիպել այն ժամանակ արտասահմանում և անձամբ հարգանաց հավաստիքը հայտնել, ըստ որում այնքան շատ բան ունեի հայտնելու... Ես տեղեկացրել էի այստեղ, իմ ծերուկին, բայց նա, իր սովորության համաձայն, կարծես թե...

— Պետրուշա՛, — բղավեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը վայրկենապես դուրս գալով քարացած վիճակից, ձեռքերն իրար զարկեց ու նետվեց դեպի որդին: — Pierre, mon enfant^[105], բայց ես քեզ չճանաչեցի, — սեղմեց նրան իր գրկում և արցունք հոսեց աչքերից:

— Դե, քեզ պահիր, պահիր, առանց ժեստերի, դե, բավական է, բավական, խնդրում եմ քեզ, — արագ-արագ մրմնջում էր Պետրուշան՝ ջանալով ազատվել գրկից:

— Ես միշտ, միշտ մեղավոր եմ եղել քո առաջ:

— Ուրեմն, բավական է, այդ մասին՝ հետո կխոսենք: Չէ որ գիտեի, որ քեզ չես պահելու: Դե, քիչ ավելի սթափ եղիր, խնդրում եմ քեզ:

— Բայց չե՞ որ ես քեզ տասը տարի չեմ տեսել:

— Ուրեմն, ավելի քիչ պատճառներ կան զեղումների...

— Mon enfant!

— Դե, հավատում եմ, հավատում եմ, որ սիրում ես, ձեռքերդ քաշիր: Չէ որ խանգարում ես մյուսներին... Ահա և Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, դե, քեզ պահիր վերջապես, խնդրում եմ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, իսկապես, արդեն սենյակում էր, նա ներս մտավ շատ կամացուկ և մի պահ կանգնեց դռան մեջ՝ անխռով հայացքով նայելով հավաքվածներին:

Ինչպես չորս տարի առաջ, երբ առաջին անգամ տեսա նրան, ճիշտ նույնպես հիմա էի զարմացած նրան նետած առաջին հայացքից: Ամեննին չէի մոռացել նրան, բայց կարծում եմ, կան այնպիսի կերպարանքներ, որոնք միշտ, ամեն անգամ հայտնվելիս, իրենց հետ կարծես մի նոր բան են բերում, ինչ չէիք նկատել նրանց մեջ, թեև հարյուր անգամ հանդիպել էիք նախկինում: Ըստ երևույթին, նա դարձյալ նույնն էր, ինչև չորս տարի առաջ, նույնքան նրբագեղ, նույնքան պատկառելի, ճիշտ նույնպես հանդիսավոր ներս մտավ, ինչպես այն ժամանակ, նույնիսկ համարյա նույնքան երիտասարդ: Նրա թեթևակի ժպիտը թե պաշտոնապես շոյող էր, թե նույնքան ինքնագոհ, հայացքը նույնքան խիստ էր, մտասույզ և մի տեսակ ցրված: Մի խոսքով, թվում էր, թե հենց երեկ ենք բաժանվել: Սակայն մի բան ապշեցրեց ինձ. նախկինում թեև նրան համարում էլ էին գեղեցկատես, բայց դեմքն, իրոք, «դիմակի էր նմանվում», ինչպես արտահայտվում էին մեր հասարակության մեջ չարալեզու որոշ տիկնայք: Իսկ հիմա, իսկ հիմա, չգիտեմ ինչու, առաջին իսկ հայացքից նա ինձ թվաց վճռական,

անառարկելիորեն պատկերք տղամարդ, այնպես որ ոչ մի կերպ չէր լինի ասել, թե նրա դեմքը դիմակի էր նման: Ո՞չ այն պատճառով, որ քիչ ավելի գունատ էր դարձել նախկինից ու կարծես թե մի քիչ էլ նիհարել: Կամ, գուցեն որևիցե նոր մի՞տք էր շողում հիմա նրա հայացքի մեջ:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ,— ամբողջ մարմնով ուղղվելով և չթողնելով բազկաթոռը, բղավեց Վարվառա Պետրովնան հրամայող շարժումով կանգնեցնելով,— մի րոպե կանգ առ: Սակայն բացատրելու համար զարհուրելի այն հարցը, որը հանկարծ հետևեց այդ շարժմանը և բացականչությանը, հարցը, որի հնարավորությունը ես նույնիսկ Վարվառա Պետրովնայի համար անգամ չէի կարող ենթադրել, ընթերցողին կխնդրեմ հիշել, թե ինչ ասել է Վարվառա Պետրովնայի բնարավորություն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում և նրա անսովոր նպատակաուղղվածությունն այլևայլ արտակարգ պահերին: Կխնդրեմ նաև հասկանալ, որ չնայած հոգու արտասովոր ամրությանը և խելքի որոշակի չափին ու գործնական, այսպես ասած, նույնիսկ տնտեսական տակտին, որոնք ուներ, այդուհանդերձ, կյանքում քիչ չէին եղել պահեր, որոնց նա տրվել էր հանկարծ ամբողջովին, անմնացորդ, և եթե թույլատրելի է այսպես ասել, կատարելապես անգսպելի: Վերջապես, խնդրում եմ ուշադրության առնել, որ ներկա պահը, իսկապես, կարող էր նրա համար լինել այնպիսին, որոնց մեջ հանկարծ, կիզակետի պես, կենտրոնանում է կյանքի համակ էությունը՝ ամբողջ ապրածի, ամբողջ ներկայի ու թերևս ապագայի: Թռուցիկ հիշեցնեմ նաև նրա ստացած անանուն նամակը, որի մասին քիչ առաջ այնպես բորբոքված բերանից թոցրեց Պրասկովյա Իվանովնան, ըստ որում, երևում է, լռության տալով նամակի հետագա բովանդակությունը, ուր էլ գուցեն ամփոփված էր նման սարսափելի հարցի հնարավորությունը, որով նա հանկարծ դիմեց որդուն:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ,— կրկնեց նա հաստատ ու պարզորոշ ձայնով՝ շեշտելով բառերը, և ձայնի մեջ սպառնազին կոչ կար,— խնդրում եմ ձեզ, ասացեք հենց հիմա, առանց տեղից շարժվելու. ճի՞շտ է արդյոք, որ այս դժբախտ, կաղ կինը, ահա նա, այնտեղ է, նայեք նրան, ճի՞շտ է արդյոք, որ նա... ձեր օրինական կինն է:

Ես չափից ավելի եմ հիշում այդ պահը, նա աչք անգամ չթարթեց և մորն էր նայում ակնդետ: Նվազագույն իսկ փոփոխություն չնկատվեց դեմքին: Ի վերջո, դանդաղ ժպտաց մի տեսակ ներողամտաբար, և ոչ մի բառ չարտասանելով, կամացուկ մոտեցավ մայրիկին, բռնեց նրա ձեռքը, հարգալիր մոտեցրեց շրթունքներին և համբուրեց: Եվ այնքան ուժեղ էր նրա մշտական, անհաղթահարելի ազդեցությունը մոր վրա, որ վերջինս այստեղ էլ չհամարձակվեց ետ քաշել ձեռքը: Սոսկ նայեց որդուն, ամբողջովին վերածված մի հարցի, ու նրա ամբողջ տեսքն ասում էր, որ մի ակնթարթ նս, և նա չի դիմանա անհայտությանը:

Բայց որդին շարունակում էր լռել: Մոր ձեռքը համբուրելով մի անգամ էլ հայացքը տարավ սենյակով մեկ և առաջվա պես անշտապ ուղղվեց դեպի Սարյա Տիմոֆեևնան: Շատ դժվար է նկարագրել մարդկանց կերպարանքը որոշ պահերին: Օրինակ,

հիշողությանս մեջ մնաց, որ Մարյա Տիմոֆեևնան, վախից ամբողջովին մարած, ելավ նրան ընդառաջ ու ձեռքերը միացրեց, ասես աղաչելով, դրա հետ մեկտեղ, հիշում եմ նաև նրա հայացքի հիացմունքը, մի տեսակ խելացնոր հիացմունք, որ համարյա այլայլեց դեմքը, հիացմունք, որին մարդիկ դժվարությամբ են դիմանում: Գուցեն կար թե մեկը, թե մյուսը՝ վախ ու հիացմունք, բայց հիշում եմ, որ շտապ մոտեցա նրան (համարյա կողքն էի կանգնած), ինձ թվաց, թե հիմա ուշագնաց կլինի:

— Ձեզ չի կարելի այստեղ լինել,— ասաց նրան Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը փաղաքուշ, երգեցիկ ձայնով, ու նրա աչքերում արտասովոր քնքշություն շողաց: Կանգնած էր նրա առաջ՝ ամենահարգալիիր կեցվածքով, և նրա ամեն մի շարժման մեջ ամենաանկեղծ հարգանք էր երևում: Խեղճ աղջիկը փութկոտ կիսաշշունջով, հնասպառ մրմնջաց նրան.

— Իսկ ինձ կարելի՞ է... հիմա... ծունկ չոքել ձեր առաջ:

— Չէ, ոչ մի կերպ չի կարելի,— հոյակապ ժպտաց տղան, այնպես, որ Մարյա Տիմոֆեևնան էլ հանկարծ բերկրալի ծիծաղեց: Նույն երգեցիկ ձայնով և ճիշտ երեխայի նման քնքշորեն համոզելով նրան, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հանդիսավոր ավելացրեց.

— Մտածեք այն մասին, որ դուք աղջիկ եք, իսկ ես՝ թեև ձեր ամենանվիրված բարեկամը, բայց և այնպես, կողմնակի մարդ եմ ձեզ համար, ոչ ամուսին եմ, ոչ հայր, ոչ փեսացու: Տվեք ձեր ձեռքը և գնացինք, կուղեկցեմ ձեզ մինչև կառքը և, եթե թույլ կտաք, ինքս էլ ձեզ կտանեմ ձեր տուն:

Նա լռեց և, կարծես մտորումների մեջ, կախեց գլուխը:

— Գնանք,— ասաց Մարյա Տիմոֆեևնան հոգոց հանելով և ձեռքը տալով նրան:

Բայց այստեղ մի փոքր փորձանք պատահեց: Պետք է որ նա անզգույշ շրջվեր ու հենվեր իր հիվանդ, կարճ ոտքին, մի խոսքով, նա կողքանց ընկավ բազկաթոռին և եթե չլինեիր բազկաթոռը, փովելու էր հատակին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ակնթարթորեն բռնեց նրան ու պահեց, պինդ թևանցուկ արեց և կարեկցաբար, զգուշորեն տարավ դռան կողմը: Երևում էր, աղջիկը դառնացել էր՝ ընկնելու համար, շփոթվեց, շառագունեց և սաստիկ ամաչեց: Լուռ նայելով ցած, խորը կաղին տալով, նա գնաց տղայի ետևից, համարյա թե կախված նրա ձեռքից: Այդպես էլ դուրս եկան: Ես տեսա, որ Լիզան, չգիտես ինչի համար, հանկարծ վեր թռավ բազկաթոռից, մինչ նրանք դուրս կգային, և անշարժ հայացքով հետևեց նրանց մինչև դուռը: Հետո նորից նստեց լուռ, բայց դեմքին մի ջղաձիգ շարժում կար, կարծես ինչ-որ սողունի էր ձեռք դիպցրել:

Մինչ կրնթանալ այս տեսարանը՝ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի և Մարյա Տիմոֆեևնայի միջև, բոլորը լռել էին ապշահար, ճանճի սոգոցն անգամ կլսվեր, բայց հենց նրանք դուրս եկան, բոլորը հանկարծ խոսեցին:

Իմիջիայլոց, խոսում էին քիչ, ավելի շատ բացականչություններ էին: Ես հիմա մի քիչ մոռացել եմ, թե այն ժամանակ ինչպես կատարվեց այդ ամենը հերթականությամբ, որովհետև իրարանցում եղավ: Ֆրանսերեն ինչ-որ բան բղավեց Ատեպան Տրոֆիմովիչը և ծափ զարկեց, բայց Վարվառա Պետրովնան արձագանքելու ժամանակը չունեի: Ընդհատ-ընդհատ և արագ ինչ-որ բան մրթմրթաց նույնիսկ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը: Բայց բոլորից ավելի բորբոքված էր Պյոտր Ստեպանովիչը, եռանդագին ինչ-որ բան էր համոզում Վարվառա Պետրովնային, մեծաթափ շարժունքով, բայց երկար ժամանակ չկարողացա հասկանալ: Դիմում էր նաև Պրասկովյա Իվանովնային և Լիզավետա Նիկոլանային, նույնիսկ թռուցիկ, տաքացած ինչ-որ բան բղավեց հորը, մի խոսքով, շատ էր դեսուդեն ընկած սենյակում: Վարվառա Պետրովնան, ամբողջովին կարմրատակած, վեր թռավ տեղից և բղավեց Պրասկովյա Իվանովնային. «Լսեցի՞ր, լսեցի՞ր դու, թե ինչ էր ասում հիմա նրան»: Սակայն վերջինս պատասխանել չէր կարող, ինչ-որ բան մրթմրթաց՝ ձեռքը թափ տալով: Խեղճն իր հոգսն ուներ, բոլորն մեկ գլուխը դարձնում էր Լիզայի կողմն ու նրան նայում բնագդական սարսափով, իսկ վեր կենալ ու գնալ արդեն չէր համարձակվում մտածել, քանի դեռ չէր վեր կացել դուստրը: Այդ ժամանակ կապիտանը, հավանաբար, ուզեց ծլկել, դա էս նկատեցի: Նա սաստիկ և անկասկած վախեցած էր, հենց այն վայրկյանից, երբ հայտնվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, բայց Պյոտր Ստեպանովիչը բռնեց նրա ձեռքից ու չթողեց, որ գնա:

— Սա անհրաժեշտ է, անհրաժեշտ,— իր մարգարիտներն էր շաղ տալիս Վարվառա Պետրովնայի առաջ՝ շարունակելով նրան համոզել: Նա կանգնած էր դիմացը, իսկ Վարվառա Պետրովնան նորից արդեն նստած էր բազկաթոռին, և, հիշում եմ, ազափորեն նրան էր նայում, այնուամենայնիվ, նա հասել էր ուզածին և գրավել տիկնոջ ուշադրությունը:

— Դա անհրաժեշտ է, Վարվառա Պետրովնա: Դուք էլ եք տեսնում, որ թյուրիմացություն կա այստեղ, և դրսից՝ շատ օտարոտի բաներ, իսկ գործը, իմիջիայլոց, հստակ է՝ մոմի պես ու սովորական, ինչպես ձեռքի մատը: Ես շատ լավ հասկանում եմ, որ ոչ մեկից լիազորված չեմ պատմելու և ծիծաղելի տեսք ունեմ թերևս՝ ինքս խնդրելով: Բայց նախ և առաջ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ինքն այս գործին ոչ մի նշանակություն չի տալիս և վերջապես, չէ որ լինում են դեպքեր, երբ մարդ դժվարությամբ է գնում անձնական բացատրության, այլ պետք է, որ դա անի մի երրորդ անձնավորություն, ում համար ավելի հեշտ է ասել որոշ նրբաբնույթ բաներ: Հավատացե՛ք, Վարվառա Պետրովնա, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նվազագույնս մեղավոր չէր՝ չպատասխանելով քիչ առաջվա ձեր հարցին իսկույն, հիմնավոր բացատրությամբ, չնայած, որ եղածն էլ փուչ բան է՝ էս դա գիտեմ դեռևս Պետերբուրգից: Բացի դրանից, ամբողջ պատմությունը պատիվ է միայն բերում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, եթե անպայման պիտի օգտագործել այդ անորոշ «պատիվ» բառը...

— Ուզում եք ասել, որ դուք վկա եք եղել ինչ-որ դեպքի, որից էլ ծագե՞լ է... այս թյուրիմացությունը,— հարցրեց Վարվառա Պետրովնան:

— Վկա և մասնակից,— փութով հաստատեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Եթե ինձ խոսք տաք, որ դա չի վիրավորելու Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի նրբանկատությանը, նրա հայտնի զգացմունքներին իմ հանդեպ, ումից նա և ոչ-ինչ չի թաքցնում... և եթե վստահ եք ընդ որում, որ դրանով նույնիսկ հաճույք կպատճառեք նրան...

— Հաճույք՝ անպայման, որովհետև ինքս էլ եմ առանձնահատուկ հաճույք համարում ինձ համար: Ես համոզված եմ, որ նա ինքն ինձ կխնդրեր:

Բավական տարօրինակ և սովորական հնարներից դուրս էր երկնքից հանկարծակի ընկած այդ պարոնի՝ ուրիշի պատմություններն անելու սևեռուն ցանկությունը: Բայց Վարվառա Պետրովնան նրա խայծը կլլել էր, չափից ավելի զգայուն տեղին էր դիպել: Այն ժամանակ ես դեռ չգիտեի այդ մարդու բնավորությունն ամբողջությամբ, առավել ևս նրա մտադրությունները:

— Ձեզ լսում են,— զուսպ ու զգուշորեն ազդարարեց Վարվառա Պետրովնան թեթևակի տառապելով իր իսկ ներողամտությունից:

— Եղածը կարճ բան է, նույնիսկ, եթե ուզում եք, պատմություն էլ չէ իսկականից,— շաղ եկան մարգարիտները:— Իմիջիայլոց, վիպասանն անգործությունից կարող էր և վեպ թխել: Բավական հետաքրքիր մի բան, Պրասկովյա Իվանովնա, և ես համոզված եմ, որ Լիզավետա Նիկոլաննան հետաքրքրությամբ կունկնդրի, որովհետև այստեղ, եթե ոչ զարմանալի, ապա արտառոց շատ բան կա: Սրանից հինգ տարի առաջ, Պետերբուրգում, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ճանաչեց այս պարոնին, հենց այս պարոն Լեբյադկինին, որը կանգնել է՝ բերանը բաց և կարծեմ թե նոր պատրաստվում էր ծլկել: Ներեցեք, Վարվառա Պետրովնա: Ի դեպ, ես ձեզ խորհուրդ չեմ տա արանքը ձդել, գորապարենի նախկին գերատեսչության պարոն պաշտոնաթող աստիճանավոր (տեսնում եք, ես ձեզ շատ լավ հիշում եմ): Եվ ինձ ու Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին չափից ավելի են հայտնի ձեր այստեղի արարմունքները, որոնց համար, չնոռանաք, պետք է որ հաշվետու լինեք: Սեկ անգամ էլ եմ ներողություն խնդրում, Վարվառա Պետրովնա: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այն ժամանակ այս պարոնին կոչում էր իր ֆալստաֆը, պետք է որ նախկին ինչ-որ կերպար լինի (հանկարծ բացատրեց նա), burlesque^[106], որի վրա բոլորը ծիծաղում են և որն ինքն է թույլ տալիս բոլորին ծիծաղել իր վրա, միայն թե վճարեն: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այն ժամանակ Պետերբուրգում, այսպես ասած, ծաղրասեր կյանք էր վարում, այլ խոսքով չեմ կարող բնորոշել դա, որովհետև այս մարդը հիասթափության մեջ չի ընկնի, իսկ գործով այն ժամանակ էլ էր խորշում զբաղվել: Ես խոսում եմ սոսկ միայն այն ժամանակվա մասին, Վարվառա Պետրովնա: Այս Լեբյադկինը մի քույր ուներ, հենց նա, որ այստեղ նստած էր նոր: Քույր ու եղբայր իրենց անկյունը չունեին և թափառում էին ուրիշների անկյուններում: Եղբայրը պտույտ էր տալիս Գոստինի դվորի կամարների տակ, անպայման նախկին

մունդիրով, կանգնեցնում արտաքինապես ավելի մաքուր անցորդներին, և ինչ հավաքում խմելու էր տալիս: Իսկ քույրիկը կերակրվում էր ինչպես երկնի հավք: Այդ անկյուններում օգնում էր մարդկանց և կարիքից աղախնություն անում: Մի սարսափելիագույն Սողոմ, ես բաց եմ թողնում այդ անկյունային կյանքի պատկերը, մի կյանք, որին այն ժամանակ խենթությունից անձնատուր էր եղել նաև Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: Ես միայն այն ժամանակվա մասին եմ պատմում, Վարվառա Պետրովնա, ինչ վերաբերում է «խենթությանը», ապա սա իր սեփական արտահայտությունն է: Նա շատ բան չի թաքցնում ինձնից: Mademoiselle Լեբյադկինան, որին մի աժամանակ շատ էր վիճակվում հանդիպել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, ապշած էր նրա արտաքինով: Դա, այսպես ասած, մի աղամանդ էր նրա կյանքի աղտոտ ֆոնին: Զգացմունքների վատ նկարագրող եմ ես, ուստի կշրջանցեմ, բայց նրան տեղնուտեղը ծիծաղի առարկա դարձրին անարգ մարդուկները, և նա տրտմեց: Այնտեղ ընդհանրապես նրա վրա ծիծաղում էին, բայց մինչ այդ ամենևին չէր նկատում դա: Նրա գլուխն այն ժամանակ էլ կարգին չէր, բայց համենայն դեպս, այնպես չէր, ինչպես հիմա: Հիմք կա ենթադրելու, որ մանուկ հասակում, ինչ-որ բարերարուհու միջոցով, համարյա թե դաստիարակություն էր ստացել: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը երբեք նվազագույն ուշադրություն չէր դարձրել նրա վրա և ավելի շատ հին ճարպոտած խաղաթղթերով, քառորդ կոպեկով պրեֆերանս էր խաղում աստիճանավորների հետ: Բայց մի անգամ, երբ աղջկան նեղացնում էին, նա (առանց պատճառները հարցնելու) բռնեց մի աստիճանավորի շլինքից և երկրորդ հարկի պատուհանից դուրս շարտեց: Ոչ մի ասպետական գայրույթ՝ վիրավորված անմեղության օգտին, չկար այդտեղ, ամբողջ գործողությունը կատարվեց համընդհանուր ծիծաղի տակ, և բոլորից շատ ծիծաղում էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: Իսկ երբ ամեն ինչ բարեհաջող ավարտվեց, հաշտվեցին և անցան փունջ խմելու: Սակայն ճնշված անմեղությունն այդ մասին չմոռացավ: Անշուշտ, ավարտվեց դա մտավոր ընդունակությունների վերջնական ցնցումով: Կրկնում եմ, ես զգացմունքների վատ նկարագրող եմ, բայց այստեղ գլխավորն անուրջն է, երազանքը: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն էլ, ասես դիտմամբ, ավելի էր բորբոքում անուրջը, փոխանակ ծիծաղի տալու, նա հանկարծ սկսեց mademoiselle Լեբյադկինային վերաբերվել անսպասելի հարգանքով: Այնտեղ գտնվող Կիրիլլովը (չափազանց ինքնօրինակ մեկն է, Վարվառա Պետրովնա, և չափազանց անկապակից մարդ, զուցե երբեք կտեսնեք նրան, հիմա նա այստեղ է), ուրեմն ահա, այդ Կիրիլլովը, որը, սովորության համաձայն, շարունակ լռում է, այստեղ հանկարծ տաքացավ, հիշում եմ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին նկատել տվեց, որ նա այդ կնոջը քամահրում է մարքիզուհու պես ու դրանով վերջնականապես սպանում նրան: Ավելացնեմ, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մի քիչ հարգում էր այդ Կիրիլլովին: Եվ ինչ պատասխանեց, ինչ եք կարծում. «Պարոն Կիրիլլով, դուք ենթադրում եք, թե ես ծիծաղում եմ նրա վրա, փոխեք ձեր կարծիքը, ես իսկապես հարգում եմ նրան, որովհետև նա բոլորիցս լավն է»: Եվ գիտեք, այնպիսի լուրջ տեսքով ասաց: Այնինչ, այդ երկու-երեք ամսվա ընթացքում, բացի «բարև ձեզ» և «մնաք բարով»ից, ըստ էության, ոչ մի բառ չէր փոխանակել նրա հետ: Ես, որ այնտեղ էի, հաստատ հիշում եմ, որ Լեբյադկինան վերջապես այնտեղ հասավ արդեն, որ մի

տեսակ իր փեսացուն էր համարում նրան, որն իրեն չի համարձակվում «փախցնել» լոկ այն պատճառով, որ շատ թշնամիներ ունի և ընտանեկան արգելքներ կան կամ նման մի բան: Ծիծաղելու շատ բան կար: Վերջացավ նրանով, որ երբ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այն ժամանակ հարկադրված էր այստեղ գալ, մեկնելուց առաջ, տնօրինեց նրա ապրուստը, կարծեմ, բավական նշանակալի տարեկան ապրուստադրամով, համենայն դեպս, երեք հարյուր ռուբլի, եթե ոչ ավելի: Մի խոսքով, ընդունենք, թե այդ ամենը նրա կողմից գծություն էր, ժամանակից շուտ հոգնած մարդու երևակայություն, թող որ նույնիսկ, վերջապես, Կիրիլլովի ասածի պես, գերհագեցած մարդու նոր էտյուդ էր՝ իմանալու համար, թե մինչև ուր կարելի է հասցնել ցնորված անդամալուծին: «Դուք դիտավորյալ ընտրել եք ամենավերջին արարածին, ասում էր Կիրիլլովը, հավերժական խայտառակության և ծեծուջարդի տակ եղող անդամալուծին, դեռ ավելին, գիտնալով, որ այդ էակը մեռնում է ձեր նկատմամբ իր կոմիկական սիրուց, ու հանկարծ դիտմամբ սկսում եք նրան խելքահան անել, միայն տեսնելու համար, թե ինչ կստացվի դրանից»: Ի վերջո, ինչով է այնպես մեղավոր մարդը՝ խելացնոր կնոջ երևակայությունների համար, ում հետ, նկատի ունեցեք, երկու նախադասություն հազիվ էլ փոխանակած լինի ամբողջ ընթացքում: Վարվառա Պետրովնա, կան բաներ, որոնց մասին ոչ միայն չի կարելի խելացի խոսել, այլև որոնց մասին խոսք բացելն անգամ անխելքություն է: Լավ, թող վերջապես գծություն լինի, բայց չէ որ ավելին ոչինչ չի կարելի ասել, այնինչ, այժմ ասեմ, դրանից պատմություն են սարքել... Ինձ մասամբ հայտնի է, Վարվառա Պետրովնա, թե ինչ է այստեղ կատարվում:

Պատմողը մեկեն ընդհատեց և ուզում էր դառնալ Լեբյադկինին, բայց Վարվառա Պետրովնան կանգնեցրեց նրան, սաստիկ հուզախոռով վիճակի մեջ էր:

— Դուք ավարտեցի՞ք,— հարցրեց նա:

— Դեռ ոչ, լրիվության համար ինձ հարկավոր է, եթե թույլ կտաք, ինչ-ինչ բաներ հարցնել այս պարոնից... Հիմա կտեսնեք, թե բանն ինչ է, Վարվառա Պետրովնա:

— Բավական է, հետո, կանգ առեք մի րոպե, խնդրում եմ ձեզ: Օ՛, ինչ լավ արեցի, որ թույլ տվեցի ձեզ խոսել:

— Եվ նկատի ունեցեք, Վարվառա Պետրովնա,— սրսփաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— է՛, կարո՞ղ էր արդյոք, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ինքը բացատրել ձեզ այս ամենը քիչ առաջ, ի պատասխան ձեր հարցին, որ գուցեև չափից ավելի էր կտրական:

— Օ՛, այո, չափից ավելի:

— Եվ իրավացի չէ՞ի, արդյոք, ասելով, որ երրորդ անձին որոշ դեպքերում շատ ավելի հեշտ է բացատրելը, քան ամենաշահագրգռվածին:

— Այո, այո... Բայց մի տեղ դուք սխալվեցիք, և ցավով եմ տեսնում, շարունակում եք սխալվել:

— Մի՞թե: Իսկ որտե՞ղ:

— Գիտեք ինչ... Եվ իմիջիայլոց, եթե դուք նստեիք, Պյոտր Ստեպանովիչ:

— Օ՛, ինչպես կամենաք, ինքս էլ հոգնեցի, շնորհակալ եմ:

Նա ակնթարթորեն քաշեց բազկաթոռը և դարձրեց այնպես, որ հայտնվեց մի կողմից Վարվառա Պետրովնայի, մյուս կողմից Պրասկովյա Իվանովնայի միջև, դեմքով էլ պարոն Լեբյադկինին, որից ոչ մի բռնի չէր կտրում հայացքը:

— Դուք սխալվում եք նրանում, որ կոչում եք դա «գժություն»:

— Օ՛, եթե միայն դա...

— Ոչ, ո չ, ոչ, համբերեք,— կանգնեցրեց Վարվառա Պետրովնան ակներևաբար, պատրաստվելով խոսել շատ ու վայելումով: Դա նկատելուն պես, համակ ուշադրություն դարձավ:

— Ոչ, դա եղել է գժությունից ավելի վեր մի բան և հավատացնում եմ ձեզ, նույնիսկ սրբազան մի բան: Հպարտ և վաղ վիրավորված մարդը, հասած այն «ծաղրասիրությանը», որ այնքան դիպուկ հիշատակեցիք, մի խոսքով, արքայազն Հարրին, ինչպես հոյակապ համեմատեց այն ժամանակ Ստեպան Տրոֆիմովիչը և ինչ միանգամայն ճիշտ կլինեք, եթե նա ավելի շատ նման չլինեք Համլետին, համեմայն դեպս, իմ տեսակետից:

— Et vous avez raison^[107],— զգացված և ծանրակշիռ արձագանքեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Շնորհակալ եմ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ձեզ հատկապես եմ շնորհակալ, հենց Nicolas-ի, նրա հոգու և կոչման հանդեպ ձեր մշտական հավատի համար: Այդ նույնիսկ իմ մեջ եք ամրապնդել, երբ ընկճվել եմ հոգեպես:

— Chere, chere...— Ստեպան Տրոֆիմովիչն արդեն ուզում էր առաջ գալ, բայց կանգ առավ, հասկանալով, որ ընդհատելը վտանգավոր է:

— Եվ եթե Nicolas-ի կողքին (մասամբ արդեն երգում էր Վարվառա Պետրովնան) միշտ գտնվեր հանդարտ, իր խոնարհությամբ մեծ մի Հորացիո՝ ձեր մյուս հիանալի արտահայտությունը, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, նա վաղուց արդեն փրկված կլինեք տրտում և «հեզնականության հանկարծակի դեպք», որն ամբողջ կյանքում տանջել է նրան: (Հեզնանքի դեպք մասին դարձյալ ձեր զարմանալի արտահայտությունն է, Ստեպան Տրոֆիմովիչ): Սակայն Nicolas-ը երբեք չի ունեցել ոչ Հորացիո, ոչ Օֆելիա: Մեն մենակ մայրն է եղել, բայց և ի՞նչ կարող է անել մայրը՝ մենակ, այսպիսի հանգամանքներում: Գիտեք, Պյոտր Ստեպանովիչ, նույնիսկ չափից ավելի հասկանալի է դառնում ինձ, թե ինչպես Nicolos-ի նման արարածը կարող էր հայտնվել նույնիսկ այնպիսի կեղտոտ ետնախորշերում, որոնց մասին պատմեցիք: Հիմա ինձ այնքան հստակ է պատկերվում կյանքի այդ «ծաղրասիրությունը» (ձեր զարմանալի դիպուկ արտահայտությունը), հակադրման անհագուրդ ծարավը, պատկերի այդ մռայլ ֆոնը, որի վրա նա որպես ադամանդ է հանդես գալիս, դարձյալ ձեր համեմատությամբ, Պյոտր Ստեպանովիչ: Եվ ահա, հանդիպում է նա այնտեղ բոլորից

նեղացված մի էակի, անդամալույծ և կիսացնորված, ու միևնույն ժամանակ գուցեն ազնվագույն զգացմունքներով:

— Հըմ, այո, ընդունենք:

— Եվ ձեզ դրանից հետո անհասկանալի է, որ նա չի ծիծաղում աղջկա վրա, ինչպես բոլորք: Օ՛, մարդիկ: Ձեզ հասկանալի չէ, որ նա պաշտպանում է այդ աղջկան դառնացնողներից, նրան շրջապատում է հարգանքով, «ինչպես մարքիզուհու» (այդ Կիրիլլովը պետք է որ անսովոր խորությամբ հասկանա մարդկանց, թեև չի հասկացել Nicolas-ին): Եթե ուզում եք, այստեղ հենց այդ հակասությունից է առաջացել փորձանքը: Եթե ուրիշ իրավիճակում լինեք այդ թշվառը, ապա գուցեն չհասներ նման ուղեղ մթագնող երազանքի: Կինը, կինը միայն կարող է դա հասկանալ, Պյոտր Ստեպանովիչ, և ինչքան ավստո, որ դուք... այսինքն, ոչ թե որ կին չեք, այլ ծայրահեղ դեպքում, այս անգամ, որպեսզի հասկանաք:

— Այսինքն, այն իմաստով, որ ինչքան ավելի վատ, այնքան ավելի լավ, հասկանում եմ, հասկանում եմ, Վարվառա Պետրովնա: Ինչպես կրոնի մեջ. ինչքան ավելի վատ է ապրում մարդը, ինչքան ավելի ճնշված կամ աղքատ է ամբողջ ժողովուրդը, այնքան ավելի համառորեն է նա երագում դրախտում փոխհատուցման մասին, իսկ եթե դրա հետ մեկտեղ նաև հարյուր հազար վանական է հոգ տանում՝ հրահրելով երազանքը և շահարկելով դա, ապա... Ես ձեզ հասկանում եմ, Վարվառա Պետրովնա, հանգիստ եղեք:

— Ընդունենք, դա այնքան էլ այդպես չէ, բայց ասացեք, այդ դժբախտ օրգանիզմում (թե ինչու Վարվառա Պետրովնան այստեղ օգտագործեց «օրգանիզմ» բառը, չկարողացա հասկանալ) երազանքը մարելու համար մի թե Nicolas-ը պիտի ինքը ծիծաղեր նրա վրա ու նրա հետ վարվեր մյուս աստիճանավորների պես: Մի՞թե դուք ժխտում եք այն վսեմ կարեկցանքը, ամբողջ օրգանիզմի այն ազնիվ տրոփը, որով Nicolas-ը հանկարծ խստորեն պատասխանում է Կիրիլլովին. «Ես չեմ ծիծաղում նրա վրա»: Վսեմ, սրբազան պատասխան է:

— Sublime^[108],— մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Եվ նկատի առեք, նա ամենևին էլ այնքան հարուստ չէ, ինչպես դուք եք կարծում: Ես եմ հարուստ, և ոչ թե նա, իսկ նա ինձնից այն ժամանակ համարյա ամենևին չէր վերցնում:

— Ես հասկանում, հասկանում եմ այդ ամենը, Վարվառա Պետրովնա,— փոքր-ինչ անհամբեր իրար եկավ Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Օ՛, իմ բնավորությունն է դա: Nicolas-ի մեջ ճանաչում եմ ինքս ինձ: Ճանաչում եմ այդ ջահելությունը, բուռն ու ահեղ պոռթկումների այդ հնարավորությունը... Եվ եթե մենք երբևէ մտերմանանք, Պյոտր Ստեպանովիչ, ինչ իմ կողմից ցանկանում եմ այնքան անկեղծորեն, առավել ևս, որ արդեն պարտական եմ ձեզ, գուցեն կհասկանաք այն ժամանակ...

— Օ՛, հավատացեք, ես ցանկանում եմ, իմ կողմից,— մրմնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այն ժամանակ դուք կհասկանաք նաև պոռթկումը, որով վեհանձնության այդ կուրության մեջ հանկարծ վերցնում են բոլոր առումներով նույնիսկ անարժան մեկին, ձեզ խորապես չհասկացող, հնարավոր ամեն դեպքում ձեզ տանջելու պատրաստ մարդու, և հակառակ ամեն ինչի, այդպիսի մարդուն հանկարծ վերածում ինչ-որ իդեալի, սեփական երազանքի, նրա մեջ մեկտեղում բոլոր հույսերը, ծնրադրում նրա առաջ, սիրում ամբողջ կյանքում ամեննին չիմանալով, թե ինչու, գուցե թե հենց այն պատճառով, որ նա արժանի չէ... Օ՛, ինչպես եմ տառապել ամբողջ կյանքում, Պյոտր Ստեպանովիչ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը հիվանդագին տեսքով սկսեց որսալ իմ հայացքը, բայց ես ժամանակին շրջվեցի:

— ...Ու դեռ վերջերս, վերջերս՝ օ՛, ինչքան եմ մեղավոր Nicolas-ի առաջ... Դուք չեք հավատա, նրանք տանջեցին ինձ բոլոր կողմերից, բոլորը, բոլորը, թե թշնամիները, թե մարդուկները, թե բարեկամները: Բարեկամները գուցեն ավելի շատ թշնամիներից: Երբ առաջին քստմենտի անանուն նամակն ուղարկեցին ինձ, Պյոտր Ստեպանովիչ, դուք չեք հավատա, ինձ չբավականացրեց վերջապես արհամարհանքն ի պատասխան այդ ամբողջ չարության... Երբեք, երբեք չեմ ների ինձ իմ փոքրոգությունը:

— Ընդհանրապես ինչ-որ բաներ լսել եմ այստեղի անանուն նամակների մասին,— հանկարծ աշխուժացավ Պյոտր Ստեպանովիչը,— և ես ձեզ համար կգտնեմ նրանց, հանգիստ եղեք:

— Բայց դուք չեք կարող պատկերացնել, թե ինչ խարդավանքներ սկսվեցին այստեղ՝ դրանք տանջել են նույնիսկ մեր խեղճ Պրասկովյա Իվանովնային, իսկ նրա՞ն ինչ պատճառով: Ես գուցեն այսօր անչափ մեղավոր եմ քո առաջ, իմ սիրելի Պրասկովյա Իվանովնա,— ավելացրեց նա խանդաղատանքի մեծահոգի մի պոռթկումով, սակայն ոչ առանց որոշ հաղթական հեզմանքի:

— Բավական է, հարգելիս,— մրմնջաց Պրասկովյա Իվանովնան չուզենալով,— իսկ իմ կարծիքով, հարկավոր է վերջացնել այս ամենը, չափից շատ ասվեց...— և նա նորից երկչոտ նայեց Լիզային, սակայն վերջինս Պյոտր Ստեպանովիչին էր նայում:

— Իսկ այդ թշվառ, այդ դժբախտ արարածին, այդ ցնորված, ամեն ինչ կորցրած և միայն սիրտը պահպանած կնոջը ես մտադիր եմ հիմա ինքս որդեգրել,— հանկարծ բացականչեց Վարվառա Պետրովնան,— սա պարտք է, որը մտադիր եմ սրբորեն կատարել: Այս օրվանից նրան վերցնում եմ իմ հովանու տակ:

— Եվ դա շատ լավ կլինի որոշ իմաստով,— միանգամայն աշխուժացավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Ներեցեք, ես նոր չվերջացրի: Հենց հովանավորության մասին էի ուզում ասել: Կարող եք պատկերացնել, որ երբ այն ժամանակ մեկնեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը (եւ սկսում եմ հենց այնտեղից, ուր կանգ առա, Վարվառա

Պետրովնա), այս պարոնը, հենց այս պարոն Լեբյադկինը, ակնթարթորեն իրեն պատկերացրեց քոջը նշանակված ապրուստադրամի կարգադրիչ, առանց մնացորդի, և տնօրինեց: Ես ստույգ չգիտեմ, թե այն ժամանակ ինչպես էր կարգադրել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, բայց մի տարի անց, արդեն արտասահմանից, իմանալով, թե ինչ է կատարվում, ստիպված էր այլ կերպ կարգադրել: Դարձյալ չգիտեմ մանրամասերը, ինքը կպատմի, գիտեմ միայն, որ մեզ հետաքրքրող անձնավորությանը տեղավորել էին ինչ-որ հեռավոր մենաստանում, նույնիսկ շատ հարմարավետ, սակայն բարեկամական հսկողության տակ, հասկանում եք: Եվ ինչի՞ է դիմում պարոն Լեբյադկինը, ինչ եք կարծում: Սկզբում նա բոլոր ջանքերն է գործ է դնում, գտնելու համար, թե որտեղ են իրենից թաքցնում տուրքային կետը՝ այսինքն, քույրիկին, միայն վերջերս է հասնում նպատակին, հանում է նրան մենաստանից ինչ-որ իրավունք ներկայացնելով նրա վրա և բերում ուղիղ այստեղ: Այստեղ էլ չի կերակրում նրան, ծեծում է, բռնանում, վերջապես ինչ-որ ճանապարհով Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից նշանակալի գումար է ստանում, անմիջապես անցնում հարբեցողության, իսկ շնորհակալության փոխարեն՝ վերջացնում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին ուղղված հանդուգն մարտահրավերով, անմիտ պահանջներով, ապրուստադրամն առաջիկայում ուղիղ իր ձեռքը չհանձնելու դեպքում, սպառնում դատարանով: Այսպիսով, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի ինքնակամ շնորհը նա ընդունում է որպես տուրք՝ կարո՞ղ եք պատկերացնել: Պարոն Լեբյադկին, ճշմարիտ է արդյոք *այն ամենը*, ինչ հիմա այստեղ ասացի:

Կապիտանը, որ մինչ այդ կանգնած էր լուռ, աչքերը հառած ցած, արագ երկու քայլ արեց առաջ և ամբողջովին կարմրատակեց:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, դուք դաժան վարվեցիք ինձ հետ,— ասաց նա, կարծես ընդհատեց:

— Ինչպե՞ս թե դաժան և ինչո՞ւ: Բայց ներեցեք, դաժանության կամ մեղմության մասին հետո կխոսենք, իսկ հիմա ձեզ խնդրում եմ պատասխանել միայն իմ առաջին հարցին, ճշմարիտ է արդյոք *այն ամենը*, ինչ ասացի, թե՞ ոչ: Եթե գտնում եք, որ ճիշտ չէ, կարող եք անմիջապես ձեր հայտարարությունն անել:

— Ես... դուք գիտեք, Պյոտր Ստեպանովիչ...— մրմնջաց կապիտանը, դեմ ընկավ ու լռեց: Հարկ է նշել, որ Պյոտր Ստեպանովիչը նստած էր բազկաթոռին, ոտքը ոտքին գցած, իսկ կապիտանը կանգնած էր նրա առաջ, ամենահարգալիիր կեցվածքով:

Պարոն Լեբյադկինի տատանումները, երևում է, շատ էին անդուր Պյոտր Ստեպանովիչին, նրա դեմքը ցնցվեց մի տեսակ չարագին ջղաձգությամբ:

— Դուք արդեն իսկապե՞ս չեք ուզում որևէ բան հայտարարել,— նրբամտորեն նայեց նա կապիտանին:— Այդ դեպքում, բարի եղեք, ձեզ սպասում են:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, ինքներդ գիտեք, որ ես չեմ կարող ոչինչ հայտարարել:

— Ոչ, ես դա չգիտեմ և առաջին անգամ եմ լսում: Իսկ ինչո՞ւ չեք կարող հայտարարել:

Կապիտանը լռում էր աչքերը հատակին հառած:

— Թույլ տվեք գնամ, Պյոտր Ստեպանովիչ,— խոսեց նա վճռական:

— Բայց ոչ ավելի շուտ, քան որևէ պատասխան կտաք իմ առաջին հարցին, ճի՞շտ է *այն ամենը*, ինչ ասացի:

— Ճիշտ է,— իսկաձայն ասաց Լեբյադկինը և աչքերը գցեց իրեն տանջողի վրա: Նույնիսկ քրտինք երևաց նրա քունքերին:

— *Ամեն ի՞նչ է ճիշտ:*

— Ամեն ինչ ճիշտ է:

— Որևէ բան չունե՞ք ավելացնելու, նշելու: Եթե գտնում եք, որ մենք անարդարացի ենք, հայտնե՞ք դա, բողոքե՞ք, բարձրաձայն ասե՞ք ձեր դժգոհությունը:

— Չէ, ոչինչ չեմ գտնում:

— Սպանացե՞լ եք վերջերս Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին:

— Դա... դա ավելի շատ խմիչքից էր, Պյոտր Ստեպանովիչ: (Նա հանկարծ բարձրացրեց գլուխը): Պյոտր Ստեպանովիչ: Եթե ընտանեկան պատիվը և սրտին անարժան խայտառակությունն աղաղակում են մարդկանց մեջ, ապա այդժամ, այդժամ էլ մեղավոր է մարդը,— թնդաց նա հանկարծակի՝ իրեն կորցրած նախկինի պես:

— Իսկ դուք հիմա սթա՞փ եք, պարոն Լեբյադկին,— թափանցող հայացքով նրան նայեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես... լուրջ եմ:

— Իսկ այդ ի՞նչ է նշանակում ընտանեկան պատիվը և սրտին անարժան խայտառակությունը:

— Դա ես ոչ մեկի մասին չասի, ոչ մեկին չուզեցա: Ինքս իմ մասին...— նորից ընկղմվեց կապիտանը:

— Երևում է, դուք շա՞տ վիրավորվեցիք ձեր և ձեր վարքի մասին իմ խոսքերից: Շատ եք դուրաբորբոք, պարոն Լեբյադկին: Բայց ներեցե՞ք, չէ որ ես դեռևս ոչինչ չեմ ասել ձեր վարքի մասին, ներկա վիճակում: Ես կսկսեմ խոսել ձեր վարքի մասին՝ ներկա վիճակում, բայց չէ որ դեռևս չեմ սկսել *ներկա* վիճակում:

Լեբյադկինը ցնցվեց և վայրի հայացքը հառեց Պյոտր Ստեպանովիչի վրա:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, ես նոր միայն սկսում եմ արթնանալ:

— Հը՛մ: Ու ե՞ս արթնացրի ձեզ:

— Այո, այդ դուք ինձ արթնացրիք, Պյոտր Ստեպանովիչ, իսկ ես չորս տարի քնած էի՝ վրաս կախված ամպի տակ։ Կարո՞ղ եմ վերջապես գնալ, Պյոտր Ստեպանովիչ։

— Հիմա կարող եք, եթե միայն Վարվառա Պետրովնան անհրաժեշտ կհամարի...

Բայց վերջինս թափահարեց ձեռքերը։

Կապիտանը գլուխ խոնարհեց, երկու քայլ գցեց դռան կողմը, հանկարծ կանգ առավ, ձեռքը դրեց սրտին, ուզում էր մի բան ասել, չասաց և արագ դուրս վազեց։ Բայց հենց դռան մեջ բախվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին։ Վերջինս մի կողմ քաշվեց, կապիտանը մի տեսակ կծկվեց հանկարծ նրա առաջ ամբողջ մարմնով ու քարացավ տեղում աչքերը չկտրելով նրանից, ինչպես ճագարը վիշապ օձից։ Մի քիչ հապաղելով Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը թեթևակի հեռացրեց նրան ձեռքով ու մտավ հյուրասենյակ։

VII

Նա ուրախ էր ու հանգիստ։ Գուցե հիմա մի շատ լավ բան էր կատարվել նրա հետ՝ առայժմ մեզ անհայտ, բայց նա, թվում էր, նույնիսկ առանձնապես է գոհ ինչ-որ բանից։

— Կներե՞ս ինձ արդյոք, Nicolas,— չհամբերեց Վարվառա Պետրովնան և փութով ընդառաջ ելավ նրան։

Բայց Nicolas-ը վճռականապես սկսեց ծիծաղել։

— Այդպես է որ կա,— բացականչեց նա բարեհոգությամբ և կատակախառն։— Տեսնում եմ, ձեզ արդեն ամեն ինչ հայտնի է։ Իսկ ես, այստեղից դուրս գալուն պես, մտածում էի կառքի մեջ. «Համենայն դեպս, պետք էր գոնե անեկդոտ պատմել, թե չէ ո՞վ է այդպես հեռանում»։ Բայց հենց հիշեցի, որ ձեզ հետ է մնում Պյոտր Ստեպանովիչը, մտահոգությունս ցնդեց։

Խոսելիս, նա շուրջն էր զննում թռուցիկ։

— Պյոտր Ստեպանովիչը մեզ պատմեց պետերբուրգյան մի հին պատմություն, մի խենթուկի կյանքից,— ոգևորված ձայնակցեց Վարվառա Պետրովնան,— մի քմահաճ և ցնորված մարդու, որը սակայն միշտ վեհ է իր զգացմունքներում, միշտ ասպետավարի վեհանձն...

— Ասպետավարի՞։ Մի՞թե դրան էլ հասաք,— ծիծաղեց Nicolas-ը։— Իմիջիայլոց, ես շատ շնորհակալ եմ Պյոտր Ստեպանովիչին, այս անգամ նրա շտապողականության համար (այստեղ ակնթաթային հայացք փոխանակեց նրա հետ)։ Պետք է, որ իմանաք, maman, Պյոտր Ստեպանովիչը համընդհանուր հաշտարար է, դա նրա դերն է, հիվանդությունը, հաղթածին, և ես հատկապես երաշխավորում եմ նրան ձեզ՝ այդ տեսակետից։ Կռահում եմ, թե ինչեր է նա այստեղ սփռելձեզ։ Նա հենց սփռում է, երբ պատմում է, նրա գլխում գրասենյակ կա։ Նկատի ունեցեք, որպես ռեալիստ, նա չի կարող ստել և որ ճշմարտությունը նրա համար թանկ է հաջողությունից... հասկանալի է, բացառությամբ այն հատուկ դեպքերի, երբ հաջողությունն է ավելի

թանկ ճշմարտությունից: (Խոսելիս նա շարունակ շուրջն էր նայում): Այսպիսով, maman, հստակ տեսնում եք, դուք չէ, որ ներողություն պիտի խնդրեք ինձնից, և եթե այստեղ մի որևէ տեղ խելագարություն կա, ապա, իհարկե, առաջին հերթին, իմ կողմից է, և ուրեմն, ի վերջո, ես, այնուամենայնիվ, խելագարված եմ, պետք է, չէ՞, այստեղի իմ համբավը հաստատել...

Այստեղ նա քնքշորեն գրկեց մորը:

— Համենայն դեպս, այս գործը հիմա ավարտված է և պատմությունն արված, ուրեմն և կարելի է վերջ տալ դրա մասին,— ավելացրեց նա, և մի չոր, կոշտ երանգ հնչեց նրա ձայնի մեջ: Վարվառա Պետրովնան հասկացավ այդ երանգը, բայց զմայլանքը չէր անցնում, նույնիսկ հակառակը:

— Մի ամսից շուտ ոչ մի կերպ չէի սպասում քեզ, Nicolas:

— Իհարկե, ամեն ինչ կպատմեմ, maman, իսկ հիմա...

Եվ նա շարժվեց դեպի Պրասկովյա Իվանովնան:

Բայց վերջինս հազիվ գլուխը դարձրեց նրա կողմը, թեև կես ժամ առաջ ապշած էր նրա հայտնվելով: Իսկ հիմա նոր հոգսեր էին պաշարել նրան, այն իսկ պահից, երբ կապիտանը դուրս եկավ ու դռան մեջ բխվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, Լիզան հանկարծ սկսեց ծիծաղել՝ սկզբում մեղմ, ընդհատ, բայց ծիծաղը գնալով ուժգնանում էր, դառնում բարձրաձայն և զգալի: Աղջիկը կարմրատակել էր: Արտակարգ էր հակադրությունը քիչ առաջվա նրա մռայլ տեսքի հետ: Մինչ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խոսում էր Վարվառա Պետրովնայի հետ, նա մի երկու անգամ մատով իր մոտ կանչեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչին, ասես կամենալով ինչ-որ բան շնջալ ականջին, բայց հենց վերջինս հակվում էր նրա վրա, Լիզան վայրկենապես սկսում էր կշկշալ, կարելի էր եզրակացնել, թե նա հենց խեղճ Մավրիկիյ Նիկոլանիչի վրա է ծիծաղում: Իմիջիայնոց, կարծես ուզում էր զսպել իրեն և թաշկինակը հպում էր շուրթերին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամենաանմեղ և պարզաիրտ տեսքով նրան դիմեց ողջույնով:

— Դուք ինձ ներեցեք, խնդրում եմ,— պատասխանեց նա շուտասելուկով,— դուք... դուք, իհարկե, տեսել եք Մավրիկիյ Նիկոլանիչին... Աստված իմ, ինչ անթույլատրելի բարձրահասակ եք, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ:

Եվ նորից՝ ծիծաղ: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը բարձրահասակ էր, բայց ամեննին էլ ոչ անթույլատրելի:

— Դուք... վաղո՞ւց եք եկել,— մրթմրթաց նա, նորից զսպելով իրեն, նույնիսկ շփոթվելով, բայց շողացող աչքերով:

— Երկու ժամ ու ավելի,— պատասխանեց Nicolas-ը ակնդետ զննելով աղջկան: Նշեմ, որ արտակարգ զուսպ ու բարեկիրթ էր նա, սակայն բարեկրթությունը՝ մի կողմ, միանգամայն անտարբեր, անգամ ձանձրացող տեսք ուներ:

— Իսկ որտե՞ղ եք ապրելու:

— Այստեղ:

Վարվառա Պետրովնան էլ էր հետևում Լիզային, բայց հանկարծ նրան մի միտք անհանգստացրեց:

— Իսկ ո՞ր էիր մինչև հիմա, Nicolas, այս երկու ժամ ու ավելին,— մոտեցավ նա:— Գնացքը գալիս է ժամը տասին:

— Ես նախ Պյոտր Ստեպանովիչին տարա Կիրիլլովի մոտ: Իսկ Պյոտր Ստեպանովիչին հանդիպեցի Մատվենում (երեք կայարան առաջ), մի վագոնում էլ տեղ հասանք:

— Լուսաբացից Մատվենում սպասում էի,— միացավ Պյոտր Ստեպանովիչը,— մեր գնացքի վերջին վագոնները գիշերը դուրս եկան գծերից, քիչ էր մնացել ոտքներս կոտրեինք:

— Ոտքերը կոտրել,— ճչաց Լիզան:— Մամա, մամա, իսկ մենք ուզում էինք անցյալ շաբաթ Մատվենո գնալ, մենք էլ պիտի ոտք կոտրեինք:

— Ողորմա՛ծ Աստված,— խաչակնքվեց Պրասկովյա Իվանովնան:

— Մամա, մամա, սիրելի մա, մի վախեցեք, եթե ես իրականում երկու ոտքս էլ կոտրեմ, ինձ հետ դա շատ էլ կարող է պատահել՝ հենց դուք եք ասում, որ ամեն օր գլխապատառ արշավում եմ ձիով: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, ինձ կաղ-կաղ ման կածե՞ք,— քրքջեց նա կրկին:— Եթե դա պատահեց, ոչ ոքի թույլ չեմ տա ինձ ման ածել, ձեզնից բացի, հաստատ իմացեք: Դե, ենթադրենք, թե միայն մի ոտքս կոտրեցի... Դե, բարի եղեք, ասացեք, որ դա երջանկություն կհամարեք:

— Իսկ ի՞նչ երջանկություն մի ոտքով,— լրջորեն խոժոռվեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

— Փոխարենը միայն դուք ման կածեք, միայն դուք, ուրիշ ոչ ոք:

— Այդ ժամանակ էլ ինձ ման ածողը դո՛ւք կլինեք, Լիզավետա Նիկոլաննա,— էլ ավելի լրջորեն փնթփնթաց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

— Աստվա՛ծ իմ, ախր նա ուզեց բառախաղ անել,— համարյա սարսափահար բացականչեց Լիզան:— Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, երբեք չհամարձակվեք կանգնել այդ ճանապարհի վրա: Միայն թե ի՞նչ աստիճանի էսապաշտ եք դուք: Ես համոզված եմ, ի պատիվ ձեզ, որ հիմա ինքներդ ձեզ զրպարտեցիք: Ընդհակառակն, այն ժամանակ դուք առավոտից գիշեր կհավատացնեք, որ ավելի հետաքրքրական եմ դարձել առանց ոտքի: Մի բան է անշուկելի. դուք անչափ բարձրահասակ եք, իսկ առանց ոտքի ես կդառնամ շատ փոքրիկ, ինչպես պիտի ինձ ման ածեք թևանցուկ, հարմար զույգ չենք լինի:

Եվ նա հիվանդագին ծիծաղեց: Սրամտությունները և ակնարկումները տափակ էին, բայց, ըստ երևույթին, նա հաջողությամբ մտախոզ չէր:

— Հիստերիկա է,— շշնջաց ինձ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Մի բաժակ ջուր բերեին շուտ:

Նա կռահել էր: Սի բռայե հետո բոլորն իրար անցան, ջուր բերեցին: Լիզան գրկել էր իր մամային, ջերմագին համբուրում էր, լաց լինում նրա ուսին և տեղնուտեղը, նորից ետ ընկնելով ու մոր դեմքին նայելով սկսում էր քրքջալ: Ի վերջո, փղձկաց նաև մաման: Վարվառա Պետրովնան երկուսին էլ շուտափույթ տարավ իր սենյակը, այն դռնով, որից քիչ առաջ մտել էր Դարյա Պավլովնան: Բայց քիչ մնացին այնտեղ, մի չորս բռայե, ոչ ավելի...

Ես հիմա ջանում եմ վերհիշել այդ արժանահիշատակ առավոտի վերջին վայրկյանների ամեն մի գիծը: Հիշում եմ, որ երբ մնացինք մենակ, առանց տիկնանց (բացի միայն Դարյա Պավլովնայից, որը տեղից չշարժվեց), Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն անցավ բոլորիս դիմացով և ձեռքով ողջունեց բոլորիս, բացի Շատովից, որը շարունակում էր նստած մնալ իր անկյունում և նախկինից ավելի կռանում ցած: Ստեպան Տրոֆիմովիչը չափազանց սրամիտ մի բան էր ուզում սկսել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հետ, բայց վերջինս շտապեց Դարյա Պավլովնայի մոտ: Սակայն ճանապարհին նրան համարյա ուժով կանգնեցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը և տարավ պատուհանի մոտ, ուր և սկսեց արագ-արագ ինչ-որ բաներ շնջալ նրան, ըստ երևույթին, շատ կարևոր, դատելով դեմքի արտահայտությունից և շնջոցն ուղեկցող շարժումներից: Իսկ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը լսում էր շատ ծուլորեն և ցրված, իր պաշտոնական քմիծաղով, վերջում էլ նույնիսկ անհամբերությամբ, շարունակ ասես ուզում էր պոկվել-հեռանալ: Նա հեռացավ պատուհանից հենց այն ժամանակ, երբ ետ եկան մեր տիկնայք: Վարվառա Պետրովնան Լիզային նստեցրեց նախկին տեղը, հավատացնելով, որ նրանք գոնե տասը բռայե պիտի անպայման սպասեն ու հանգստանան, և որ թարմ օդը հիմա հագիվ թե օգտակար լինի տկար նյարդերին: Շատ էր հոգատար Լիզայի հանդեպ և ինքն էլ նստեց նրա կողքին: Անմիջապես նրանց մոտ վազեց ազատված Պյոտր Ստեպանովիչը և սկսեց արագ, ուրախ մի խոսակցություն: Այստեղ էլ հենց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը վերջապես մոտեցավ Դարյա Պավլովնային՝ իր անշտապ քայլերով: Դաշան անմիջապես սրսփաց իր տեղում՝ նրա մոտենալիս, և արագ վեր ցատկեց՝ նկատելի հուզմունքով և ամբողջ դեմքը շառագունած:

— Կարծեմ, ձեզ կարելի է շնորհավորե՞լ... թե դեռ ոչ,— արտաբերեց նա դեմքին մի առանձնահատուկ կնճիռ-արտահայտություն:

Դաշան ինչ-որ բան պատասխանեց, բայց դժվար էր լսել:

— Ներեցեք անհամեստությունս,— ձայնը բարձրացրեց նա,— բայց չէ որ դուք գիտեք, ինձ հատկապես տեղեկացրել են: Գիտե՞ք այդ մասին:

— Այո, գիտեմ, որ ձեզ տեղեկացրել են հատկապես:

— Հուսով եմ, սակայն, որ իմ շնորհավորանքով չխանգարեցի ոչնչի,— ծիծաղեց նա,— իսկ եթե Ստեպան Տրոֆիմովիչը...

— Ինչի՞ համար, ինչի՞ համար շնորհավորել,— հանկարծ մոտ վազեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ձեզ ինչի՞ համար շնորհավորել, Դարյա Պավլովնա: Բա՞, չլինի՞

հենց այն բանի համար: Ձեր կարմրելը վկայում է, որ կռահել եմ: Իսկապես, էլ ինչի՞ համար շնորհավորել մեր գեղեցիկ և բարեբարո օրիորդներին և ի՞նչ շնորհավորանքներից են նրանք կարմրում ավելի շատ: Դե-հ, ընդունեք և իմ շնորհավորանքը, և եթե կռահել եմ, տարվածը վճարեք, հիշո՞ւմ եք, Շվեյցարիայում գրագ եկանք, որ երբեք չեք ամուսնանալու... Ախ, հա, Շվեյցարիայի կապակցությամբ, այս ի՞նչ եղավ ինձ: Պատկերացնում եք, կեսն այդ պատճառով եմ եկել ու քիչ էր մնացել, մոռանայի,— նա արագ դարձավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին,— իսկ դո՞ւ երբ ես պատրաստվում Շվեյցարիա գնալ:

— Ես... Շվեյցարիա՞,— զարմացավ և շփոթվեց Ատեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ինչպե՞ս: Միթե չե՞ս գնում: Չէ որ դու էլ ես ամուսնանում... գրե՞լ ես:

— Pierre!,— բացականչեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Էլ ի՞նչ Pierre... Գիտես, եթե դա հաճելի է քեզ, ապա ես թեղ-եկել եմ քեզ հայտնելու, որ ամենևին էլ դեմ չեմ, քանի որ անպայման ցանկացել էիր իմ կարծիքը, հնարավորին չափ շուտ, իսկ եթե (սփռում էր նա) քեզ հարկավոր է «փրկել», ինչպես այդ նույն նամակում ինքդ ես տեղնուտեղը գրում և աղաչում, ապա նորից ու նորից, ես քո տրամադրության տակ եմ: Ճի՞շտ է, որ նա ամուսնանում է, Վարվառա Պետրովնա,— արագ նրան դարձավ Պետրուշան:— հուսով եմ, անհամեստություն չեմ անում, հենց ինքն է գրում, որ ամբողջ քաղաքը գիտե և բոլորը շնորհավորում են, այնպես որ, խուսափելու համար, միայն գիշերներն է դուրս գալիս: Նամակը գրպանումս է: Բայց կհավատա՞ք, արդյոք, Վարվառա Պետրովնա, որ դրանից ոչինչ չեմ հասկանում: Միայն մի բան ասա ինձ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, քեզ շնորհավորե՞լ է պետք, թե՛ «փրկել»: Դուք չեք հավատա, ամենաերջանիկ տողերի կողքին նա ունի հուսահատագույնը: Նախ, ներողություն է խնդրում ինձնից: Լավ, ենթադրենք, բնավորությունից է գալիս... Իսկ իմիջիայլոց, չի լինի չասել. պատկերացրեք, մարդը կյանքում երկու անգամ է ինձ տեսել, այն էլ՝ անակնկալ, ու հիմա հանկարծ, երրորդ անգամ ամուսնանալով, երևակայում է, թե դրանով ինչ-ինչ ծնողական պարտականություններ է խախտում իմ հանդեպ, հազար վերստ հեռվից աղաչում է ինձ, որ չբարկանամ ու թույլ տամ իրեն: Խնդրում եմ, չվիրավորվես, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ժամանակի հատկանիշն է, ես լայնահայաց եմ և չեմ դատապարտում ու դա, ենթադրենք, քեզ պատիվ է բերում և այլն, և այլն, բայց և այնպես, գլխավորն այն է, որ հենց գլխավորը չեմ հասկանում: Այստեղ ինչ-որ բան է գրված ինչ-որ «մեղքերի մասին Շվեյցարիայում»: Իբր, ամուսնանում եմ մեղքերով, կամ ուրիշի մեղքերի համար, կամ էլ ինչեր է գրել, մի խոսքով՝ «մեղքեր»: «Աղջիկն, ասում է, մարգարիտ է ու ալմաստ», դե, իհարկե, «ինքն անարժան է», ոճը դա է, բայց և ինչ-ինչ մեղքերի կամ հանգամանքների պատճառով «հարկադրված է կանգնել պսակի տակ և գնալ Շվեյցարիա», ուստիս «թող ամեն ինչ ու թոփրհասիր՝ փրկելու»: Որևէ բան հասկանո՞ւմ եք սրանից հետո: Իսկ իմիջիայլոց... իմիջիայլոց, դեմքերի արտահայտությունից հասկանում եմ (նամակը ձեռքին՝ պտույտ եկավ գննելով դեմքերը), որ իմ սովորության համաձայն, կարծեմ թե մի տեղ վրիպեցի... իմ հիմար անկեղծության,

կամ, ինչպես Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն է ասում, շտապողականության պատճառով: Չէ որ մտածում էի, թե այստեղ մենք ու մերոնք ենք, այսինքն, քո մերոնքն են, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, քո մերոնքը, իսկ ես, ըստ էության, օտար եմ, և տեսնում եմ... և տեսնում եմ, որ բոլորն ինչ-որ բան գիտեն, իսկ ես, ահա, ինչ-որ բան չգիտեմ:

Նա շարունակում էր շուրջը զննել:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչն այդպես էլ գրե՛լ է ձեզ, որ ամուսնանում է «Շվեյցարիայում կատարված ուրիշի մեղքերի համար» և որ դուք թոնեք-հասնեք «նրան փրկելո՛ւ», հենց այդ արտահայտություններով,— հանկարծ մոտեցավ Վարվառա Պետրովնան ամբողջովին դեղնած, այլալված դեմքով, ցնցվող շրթունքներով:

— Այսինքն, գիտեք, եթե այստեղ ինչ-որ բան էլ չեմ հասկացել,— մի տեսակ վախեցավ ու ավելի շատ շտապեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ապա մեղավորն ինքն է, անշուշտ, որ այդպես է գրում: Ահա նամակը: Գիտեք, Վարվառա Պետրովնա, անվերջանալի և անարդար նամակներ, իսկ վերջին երկու երեք ամսում՝ պարզապես նամակ նամակի ետևից, և խոստովանում եմ, վերջապես, երբեմն էլ չէի կարդում մինչև վերջ: Դու ինձ ներիր, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, իմ հիմար խոստովանության համար, բայց համաձայնիր, խնդրեմ, որ թեև ինձ էիր հասցեգրում, բայց ավելի շատ գրում էիր սերունդների համար, այնպես որ, քեզ համար միևնույնն է... Դե, լավ, լավ, մի նեղացիր, մերոնք հո այնուամենայնիվ, մերոնք ենք: Բայց այս նամակը, Վարվառա Պետրովնա, այս նամակը մինչև վերջ կարդացի: Այդ «մեղքերը», այդ «ուրիշի մեղքերը», հավանաբար, մեր մանրմունք մեղքերն են, և գրագ եմ գալիս, ամենաանմեղագույնները, բայց որոնց պատճառով մտքով անցել է սարսափելի մի պատմություն վերհանել՝ վեհանձն երանգով, հենց հանուն այդ վեհանձն երանգի էլ վեր է հանել: Այստեղ, գիտեք ինչ, ձեր հաշիվների մեջ ինչ-որ բան կաղին է տալիս՝ վերջապես, պետք է ընդունել: Գիտեք, նա շատ հեշտ է ենթարկվում խաղաթղթերին... ի դեպ, սա ավելորդ էր, սա արդեն լրիվ ավելորդ էր, կներեք, շատ եմ խոսում, բայց Աստված վկա, Վարվառա Պետրովնա, նա ինձ վախեցրեց, ես իսկապես պատրաստվել էի մասամբ «փրկել» նրան: Վերջապես, ինձ համար էլ է ամոթ: Ի՞նչ է, դանա՞կ եմ դրել կոկորդին: Ես անողոք պարտատե՞ր եմ, ինչ է: Ինչ-որ բաներ է գրում այստեղ օժիտի մասին... Իսկ ի դեպ, ամուսնանո՞ւմ ես, արդյոք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, հերիք եղավ: Չէ որ դա կմնա, չէ որ մենք կխոսենք, կխոսենք, ավելի շատ ոճի համար... Ահ, Վարվառա Պետրովնա, ահա և վստահ եմ, որ դուք գուցե դատապարտում եք ինձ հիմա, հենց հատկապես ոճի համար...

— Ընդհակառակն, ընդհակառակն, ես տեսնում եմ, որ ձեր համբերությունը հատել է և, իհարկե, դրա պատճառներն ունեցել եք,— չարությամբ հարեց Վարվառա Պետրովնան:

Նա չարագին վայելումով ունկնդրեց Պյոտր Ստեպանովիչի բոլոր «ճշմարտացի» բառաժայթքումները, որոնք ակներևաբար դեր էին խաղում (թե ինչ, այդ ժամանակ չգիտեի, սակայն դերն ակնբախ էր, նույնիսկ չափազանց կոպիտ խաղացված):

— Ընդհակառակն,— շարունակեց նա,— ես անչափ շնորհակալ եմ ձեզնից, որ խոսքը բացեցիք, առանց ձեզ այդպես էլ չէի իմանա: Քսան տարում առաջին անգամ բացում եմ աչքերս: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, դուք նոր ասացիք, որ ձեզ նույնպես տեղեկացրել են հատկապես, Ստեպան Տրոֆիմովիչը չի՞ գրել, արդյոք, ձեզ էլ նույն կերպ:

— Ես նրանից ստացել եմ անմեղագույն... և.... շատ ազնիվ նամակ...

— Դուք դժվարանում եք, բառեր եք փնտրում՝ բավական է: Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ձեզնից մի արտակարգ շնորհ եմ սպասում,— հանկարծակի նրան դիմեց Վարվառա Պետրովնան շողացող աչքերով,— բարի եղեք, հենց հիմա թողեք մեզ, իսկ հետայսու չանցնեք իմ տան շենք:

Խնդրում եմ վերհիշել քիչ առաջվա «գմայլանքը», որ հիմա էլ չէր անցել: Ճիշտ է, շատ մեղավոր էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը: Բայց ահա, թե ինչն ինձ խիստ զարմացրեց այն ժամանակ, այն, որ զարմանալի արժանապատվությամբ նա դիմացավ թե Պետրուշայի «մերկացումներին» չմտածելով ընդհատել դրանք, թե Վարվառա Պետրովնայի «նզովքին»: Որտեղի՞ց նրան այդքան ոգու ուժ: Ես իմացա միայն մի բան, որ նա անկասկած և խորապես վիրավորված էր Պետրուշայի հետ քիչ առաջվա հանդիպումից, հատկապես քիչ առաջվա գրկախառնումից: Դա խորունկ և արդեն իսկական վիշտ էր, համենայն դեպս, աչքերին, նրա սրտին: Մեկ ուրիշ վիշտ էլ ուներ այդ բոլորին, հատկապես սեփական թունալի գիտակցումը, որ ինքը ստորություն է արել՝ հետագայում դա ինձ խոստովանեց, ամենայն բացարձակությամբ: Իսկ չէ որ *իսկական*, աներկբա վիշտն ի վիճակի է անգամ արտասովոր թեթևամիտ մարդուն դարձնել պատկառելի ու դիմացկուն, թեկուզև կարճ մի ընթացք: Ավելին, *իսկական*, իրական վշտից նույնիսկ անխելքներն են երբեմն խելքի եկել, նույնպես, հարկավ, ժամանակավորապես, դա արդեն վշտի այդօրինակ հատկությունն է: Իսկ եթե այդպես է, ապա ի՞նչ կարող էր կատարվել Ստեպան Տրոֆիմովիչի պես մեկի մոտ: Մի ամբողջ հեղաշրջում, հարկավ, նույնպես ժամանակավորապես:

Նա արժանապատիվ գլուխ տվեց Վարվառա Պետրովնային և բառ իսկ չարտասանեց (ճիշտ է, ուրիշ բան չէր մնացել անելու): Նա ուզում էր արդեն դուրս գալ գնալ, բայց չդիմացավ և մոտեցավ Դարյա Պավլովնային: Վերջինս կարծես կանխազգույն էր դա, որովհետև իսկույն, ամբողջովին վախով համակված, ինքը սկսեց խոսել, ասես շտապելով կանխել նրան.

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, խնդրում եմ, ոչինչ մի ասեք, ի սեր Աստծո, — սկսեց նա ջերմագին շուտասելուկով, դեմքի հիվանդագին արտահայտությամբ և ձեռքն արագ պարզեց նրան,— վստահ եղեք, որ ես ձեզ առաջվա պես հարգում եմ... և առաջվա պես գնահատում և... իմ մասին նույնպես լավ մտածեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, և ես դա շատ, շատ կգնահատեմ...

Ստեպան Տրոֆիմովիչը խորը, շատ խորը գլուխ խոնարհեց նրան:

— Կամքը քոնն է, Դարյա Պավլովնա, դու գիտես, որ այս ամբողջ գործում քո կատարյալ կամքն է: Եղել ու կա, հիմա և ընդմիջտ,— ծանրակշիռ եզրափակեց Վարվառա Պետրովնան:

— Բա՛, ես էլ եմ հիմա ամեն ինչ հասկանում,— ճակատին խփեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Բայց... Բայց ի՞նչ վիճակի մեջ էի դրված այս ամենից հետո: Դարյա Պավլովնա, խնդրում եմ ներեցե՞ք ինձ... Ի՞նչ արեցիր ինձ հետ սրանից հետո, հը՞.— դիմեց նա հորը:

— Pierre, դու կարող էիր ինձ հետ այլ կերպ խոսել, ճիշտ չէ՞, բարեկամս,— նույնիսկ լրիվ մեղմաձայն արտաբերեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Մի գոռա, խնդրում եմ,— ձեռքերը թափահարեց Pierre-ը,— հավատա, որ այս ամենը հին ու տկար նյարդերից է և գոռալը ոչնչի չի հասցնի: Ավելի լավ է, ինձ ասա, չէ որ դու կարող էիր ենթադրել, որ առաջին իսկ քայլից կսկսեմ խոսել, ինչպե՞ս կարելի էր չնախազգուշացնել:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրան նայեց խորաթափանց.

— Pierre, դու, որ այնքան շատ բան գիտես, թե ինչ է այստեղ կատարվում, մի՞թե, իրոք, այդ գործի մասին ոչնչից ոչինչ չգիտեիր, ոչինչ չէի՞ր լսել:

— Ի-ի-ի-ի՞նչ: Այ քեզ մարդիկ: Քիչ է դեռ, որ ծերուկ երեխաներ ենք, նաև չա՞ր երեխաներ ենք: Վարվառա Պետրովնա, դուք լսեցի՞ք, ինչ է ասում նա:

Աղմուկ բարձրացավ, բայց այստեղ հանկարծ մի այնպիսի բան ճայթեց, որ ոչ ոք արդեն սպասել չէր կարող:

VIII

Ամենից առաջ հիշեցնեմ, որ վերջին երկու-երեք րոպեին ինչ-որ նոր մղում պաշարեց Լիզավետա Նիկոլանային, նա արագ-արագ ինչ-որ բան էր շնչում մամայի և իր վրա հակված Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ: Դեմքը տազնապած էր, բայց միևնույն ժամանակ վճռականություն էր արտահայտում: վերջապես, ելավ տեղից, ըստ երևույթին, շտապելով գնալ ու շտապեցնելով մորը, ում Մավրիկիյ Նիկոլանիչը բարձրացնում էր բազկաթոռից: Բայց, երևում է, նրանց վիճակված չէր գնալ չտեսնելով ամեն ինչ մինչև վերջ:

Շատովը՝ բացարձակապես մոռացված բոլորից իր անկյունում (ոչ հեռու Լիզավետա Նիկոլանայից) և ըստ երևույթին, ինքն էլ չիմանալով, թե ինչի համար է նստել ու չի հեռանում, հանկարծ ելավ աթոռից և ամբողջ սենյակի միջով անշտապ, բայց հաստատուն քայլերով գնաց դեպի Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ուղիղ դեմքին նայելով: Վերջինս դեռ հեռվից նկատեց նրա մոտենալը և թեթևակի ծիծաղեց քթի տակ: Բայց երբ Շատովն ընդհուպ մոտեցավ նրան, թողեց քմծիծաղը:

Երբ Շատովը լուռ կանգ առավ նրա առաջ՝ աչքերը չկտրելով նրանից, բոլորը հանկարծ դա նկատեցին և սսկվեցին, բոլորից ուշ՝ Պյոտր Ստեպանովիչը: Լիզան և մաման կանգ առան սենյակի մեջտեղում: Այսպես անցավ մի հինգ վայրկյան, հանդուգն տարակուսանքի արտահայտությունը Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հայացքում փոխարինվեց գայրույթով, նա խոժոռվեց հոնքերը, և հանկարծ...

Եվ հանկարծ Շատովը տարավ-բերեց իր երկար, ծանր ձեռքը և ամբողջ ուժով խփեց նրա այտին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ուժեղ ձոճվեց տեղում:

Շատովը մի հատուկ ձևով խփեց, ամեննին ոչ այնպես, ինչպես ընդունված է ապտակ հասցնելը (եթե միայն կարելի է այսպես արտահայտվել), ոչ թե միայն ափով, այլ ամբողջ բռունցքով, իսկ նրա բռունցքը խոշոր էր, ծանր, շեկ բրդոտ ու պեպեններով ծածկված: Եթե քթին դիպչեր հարվածը, կջարդեր: Սակայն դիպավ այտին քսվելով շրթունքի ձախ անկյունին և վերնի ատամներին, որոնցից իսկույն արյուն հոսեց:

Կարծեմ, վայրկենական ճիչ հնչեց, գուցե Վարվառա Պետրովնան ճչաց՝ այդ մեկը չեմ կարողանում հիշել, որովհետև ամեն ինչ իսկույն կարծես նորից քարացավ: Իմիջիայլոց, ամբողջ տեսարանը տևեց տասը վայրկյանից ոչ ավելի:

Այդուհանդերձ, այդ տասը վայրկյանի ընթացքում ահավոր շատ բան տեղի ունեցավ:

Ընթերցողին հիշեցնեմ նորից, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այն մարդկանցից էր, որոնք վախ չգիտեն: Մենամարտին նա կարող էր կանգնել հակառակորդի կրակոցի տակ սառնարյուն, ինքը նշան բռնել ու սպանել գազանավարի հանգիստ: Եթե մեկնումեկը խփեր նրա այտին, ապա, ինչպես ինձ է թվում, նա մենամարտի էլ չէր կանչի, այլ տեղնուտեղը, հենց անմիջապես կսպաներ վիրավորողին: Նա հենց այդպիսիներից էր, կսպաներ լիովին գիտակցված և ոչ ամեննին՝ իրեն կորցրած: Ինձ թվում է նույնիսկ, որ նա երբեք էլ չի իմացել գայրույթի այն կուրացնող պոռթկումները, որոնց առկայությամբ արդեն չի կարելի մտածել: Երբեմն իրեն պարուրող անսահման չարացածության դեպքում, այնուամենայնիվ, նա միշտ կարող էր կատարյալ իշխանություն ունենալ իր վրա, ուրեմն և հասկանալ, որ ոչ մենամարտի ժամանակ սպանության համար իրեն անպայման կուղարկեն տաժանակրության: Այդուհանդերձ, նա կսպաներ վիրավորողին, համենայն դեպս, առանց նվազագույն տատանման:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին ես ուսումնասիրում էի վերջին ժամանակներս՝ ամբողջությամբ, և հատուկ հանգամանքներով նրա մասին հիմա, երբ գրում եմ, շատ փաստեր գիտեմ: Թերևս նրան համեմատելի մեր որոշ նախկին պարոնների հետ, ում մասին ներկայումս մեր հասարակության մեջ մնացել են առասպելական որոշ հուշեր: Օրինակ, պատմում էին դեկաբրիստ Լ-նի մասին, թե ամբողջ կյանքում նա դիտավորյալ վտանգ էր փնտրում, ըմբռնում դրա զգացողությունը, դարձրել էր դա իր խառնվածքի պահանջմունքը: Երիտասարդ տարիքում մենամարտի էր ելնում փուչ տեղը, Սիբիրում մի հատիկ դաշույնով գնում էր արջաորսի, սիրում էր սիբիրյան

անտառներում հանդիպել փախած տաժանապարտների հետ, որոնք, միջանկյալ նշեմ, արջից ավելի էին սարսափելի: Կասկած չկա, որ առասպելական այդ պարոնայք ի վիճակի էին նույնիսկ գուցե ուժգին չափով վախի զգացում ապրել, այլապես շատ ավելի հանգիստ կլինեին և վտանգի զգացողությունը չէին վերածի՝ իրենց խառնվածքի պահանջմունքի: Սակայն հաղթահարել իր մեջ վախկոտությունը՝ ահա թե, անշուշտ, ինչն էր նրանց հրապուրում: Հաղթանակի անընդմեջ վայելումը և գիտակցումը, որ քեզ հաղթողը չկա՝ ահա թե ինչն էր նրանց գայթակղում: Այդ Լ-նր դեռևս նախքան աքսորն էր որոշ ժամանակ պայքարել քաղցի դեմ և ծանրագույն աշխատանքով վաստակել իր մի կտոր հացը, սոսկ մի պատճառով, որ չէր կամեցել ոչ մի կերպ ենթարկվել իր հարուստ հոր պահանջներին, որոնք անարդարացի էր գտել: Նշանակում է, որ բազմակողմանի էր հասկանում պայքարը, ոչ միայն արջերի հետ և մենամարտերի մեջ էր գնահատում բնավորության կայունությունը և ուժը:

Բայց և այնպես, այն ժամանակներից շատ տարիներ են անցել, և մեր օրերի մարդկանց նյարդային տանջահար և երկատված բնավորությունը հիմա նույնիսկ ամեննին թույլ չի տալիս անմիջական և ամբողջական այն զգացողությունների պահանջմունքը, որ անցյալում այնպես փնտրում էին հին ու լավ ժամանակների որոշ, իրենց գործունեությամբ անհանգիստ պարոնները: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը գուցե Լ-նին վերաբերվեր բարձրից, նրան անգամ կոչեր իրեն հավերժորեն քաջալերող վախկոտ, աքլորիկ, ճիշտ է, բարձրաձայն չէր արտահայտվի: Նա թե մենամարտի մեջ կգնդակահարեր հակառակորդին, թե արջաորսի կգնար, եթե միայն հարկ լիներ, ավագանիներից էլ կազատվեր անտառում, նույնքան հաջող և նույնպես աներկյուղ, ինչպես և Լ-նր, բայց փոխարենը՝ առանց որևէ հաճույքի զգացողության, սոսկ տհաճ անհրաժեշտությունից ելնելով, ալարելով, ծուլորեն, անգամ ձանձրությամբ: Չարության մեջ, հարկավ, առաջընթաց է ստացվում Լ-նի, նույնիսկ Լերմոնտովի դեմ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մեջ չարությունն ավելի էր գուցե, քան այդ երկուսի մեջ՝ մեկտեղ, սակայն դա սառը, հանգիստ չարություն էր, և եթե կարելի է այսպես արտահայտվել բանական, ասել է թե ամենա-գարշելին և ամենասարսափելին, որպիսին կարող էր լինել: Մեկ անգամ էլ եմ կրկնում, այն ժամանակ էլ նրան համարում էի և հիմա էլ (երբ ամեն ինչ վերջացած է) համարում եմ հենց այնպիսի մեկը, որը եթե հարված ստանար երեսին կամ հավասարաթեք նույնպիսի վիրավորանք, ապա անհապաղ կսպաներ իր հակառակորդին հենց իսկույն, տեղնուտեղը և առանց մենամարտի հրավիրելու:

Այնուամենայնիվ, տվյալ դեպքում կատարվեց մի ինչ-որ ուրիշ և օտարոտի բան:

Հազիվ էր ուղղվել այն բանից հետո, երբ ստացած ապտակից այդպես խայտառակ ճոճվեց մի կողմի վրա, համարյա թե կես մարմնով, ու սենյակում կարծես թե դեռևս չէր մարել դեմքին խփած բռնուցքի ստոր, մի տեսակ թաց հնչյունը, իսկույն երկու ձեռքով բռնեց Շատովի ուսերից, սակայն իսկույն, համարյա նույն ակնթարթին էլ ետ քաշեց ձեռքերը և խաչեց մեջքին: Նա լռում էր, նայում Շատովին և գունատվում էր շապկի պես: Բայց տարօրինակ է, հայացքը կարծես թե մարում էր: Տասը վայրկյան անց նրա աչքերը նայում էին սառնորեն, և համոզված եմ, որ չեմ ստում՝ հանգիստ:

Միայն թե գունատ էր ահավոր: Հարկավ, ես չգիտեմ, ինչ կար մարդու ներսում, ես դրսից էի տեսնում: Ինձ թվում է, որ եթե այնպիսի մարդ լիներ, որը կբռներ, օրինակ, կրակից շիկացած երկաթյա ձողը և կսեղմեր իր ափի մեջ՝ սեփական կայունությունը չափելու նպատակով, ու հետո, տասը վայրկյան շարունակ կհաղթահարեր անտանելի ցավը և կավարտեր նրանով, որ կհաղթեր, ապա այդ մարդը, ինձ թվում է, կդիմանար այնպիսի մի բանի, ինչ կրեց հիմա, այդ տասը վայրկյանի մեջ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

Առաջինն աչքերն իջեցրեց Շատովը և, երևում է, ստիպված էր իջեցնել: Ապա դանդաղ շրջվեց և դուրս եկավ սենյակից, բայց ամենևին ոչ այն քայլքով, որով մտել էր: Նա հեռանում էր անխոս, մի տեսակ առանձնահատուկ անճոռնի ցցած ուսերը, գլուխը կախած ու կարծես ինքն իր հետ ինչ-որ բան քննարկելով: Թվում էր, ինչ-որ բան է շշնջում: Դռանը հասավ զգուշորեն, ոչնչի չդիպչելով և ոչինչ չշրջելով, իսկ դուռը բացեց փոքր ճեղքով, այնպես որ անցավ համարյա կողքանց: Երբ սողոսկում էր, ծոծրակին տնկված մագափունջն առանձնապես նկատելի էր:

Հետո, բոլոր բղավոցներից առաջ, ահավոր մի ճիչ հնչեց: Ես տեսա, թե ինչպես Լիզավետա Նիկոլանսնան ուզում էր բռնել մոր ուսից, իսկ Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ձեռքից, և երկու-երեք անգամ ձգեց նրանց իր ետևից՝ դուրս տանելով սենյակից, բայց հանկարծ ճչաց և հասակով մեկ փովեց հատակին՝ ուշագնաց: Մինչև հիմա կարծես լսում եմ դեռ, թե ինչպես ծոծրակով խփվեց գորգին:

1. ↑ պարտություն (իտալ.):
2. ↑ «Ինձ հետ վարվեցին, ինչպես հին գիշերագղակի հետ» (ֆրանս.):
3. ↑ Կարող է կործանել իմ կյանքը (ֆրանս.):
4. ↑ Ցանկացած երկրում (ֆրանս.):
5. ↑ Մակարի և նրա հորթերի երկրում (ֆրանս.):
6. ↑ Ես ընդամենը սովորական ձրիակյաց եմ, և ուրիշ ոչինչ: Այո, և ուրիշ ոչինչ (ֆրանս.):
7. ↑ այդ ճեմարանականների մոտ (ֆրանս.):
8. ↑ Թանկագին բարեկամներս (ֆրանս.):
9. ↑ կայսրուհու ծաղկեփունջ (ֆրանս.):
10. ↑ մեր սրբազան Ռուսիո համար (ֆրանս.):
11. ↑ բայց պետք է զանազանել (ֆրանս.):
12. ↑ մեր մեջ ասած (ֆրանս.):
13. ↑ կոմունայի՝ Ֆալանգի բնակաշենք, ըստ ֆուրյեականների ուտոպիական ուսմունքի:
14. ↑ իմ շատ բարի ընկեր (ֆրանս.):
15. ↑ Այդ անվերջանալի ռուսական բառերը... (ֆրանս.):
16. ↑ Դուք գիտեք, մեզ մոտ... Մի խոսքով (ֆրանս.):
17. ↑ իշխանությունը ցույց տալու համար (ֆրանս.):
18. ↑ այնինչ, դա շատ հետաքրքիր է (ֆրանս.):
19. ↑ սքանչելի տիկնանց (ֆրանս.):
20. ↑ դուք գիտեք Հոբա գրքի այդ սաղմոսները (ֆրանս.):
21. ↑ նա ցուցադրել է իր իշխանությունը (ֆրանս.):
22. ↑ ինչ վայրի հղացում (ֆրանս.):
23. ↑ դուք գիտեք (ֆրանս.):
24. ↑ այսպիսի բարձրամտությամբ (ֆրանս.):
25. ↑ Մի՞թե... (ֆրանս.):
26. ↑ Իմ լավ բարեկամ (ֆրանս.):
27. ↑ Սքանչելի փոքրիկ (ֆրանս.):
28. ↑ Բայց, սիրելիս (ֆրանս.):

29. ↑ Եվ հետո, քանի որ միշտ ավելի հաճախ ես հանդիպում վանականի, քան ողջամիտ իմաստի (Ֆրանս.):
30. ↑ Ճիշտ որ, թանկագինս (Ֆրանս.):
31. ↑ և ապա (Ֆրանս.):
32. ↑ Սիրելի, սիրելի բարեկամ (Ֆրանս.):
33. ↑ Դյուրաբորբոք է, բայց բարի (Ֆրանս.):
34. ↑ Օ, դա բավական հիմար պատմություն է: Ես սպասում էի ձեզ, իմ բարի ընկեր, որպեսզի պատմեմ ձեզ... (Ֆրանս.):
35. ↑ Բոլոր շնորհալի, առաջավոր մարդիկ Ռուսաստանում եղել են, կան ու միշտ կլինեն խաղամուկներ ու հարբեցողներ, որոնք խումհարից դուրս չեն գալիս (Ֆրանս.):
36. ↑ Բայց, մեր մեջ ասած (Ֆրանս.):
37. ↑ Սիրելիս, ես մի... եմ (Ֆրանս.):
38. ↑ Բայց, իմ բարի ընկեր (Ֆրանս.):
39. ↑ Բայց չէ որ նա երեխա է (Ֆրանս.):
40. ↑ Այո, ես սխալվեցի: Բայց... դա միևնույնն է (Ֆրանս.):
41. ↑ Այո, այո, ես ի վիճակի չեմ (Ֆրանս.):
42. ↑ այդ թանկագին մանկան (Ֆրանս.):
43. ↑ այդ թանկագին որդուն (Ֆրանս.):
44. ↑ այնքան սահմանափակ է (Ֆրանս.):
45. ↑ այնուամենայնիվ, խեղճ մարդ է (Ֆրանս.):
46. ↑ Եվ վերջապես, սա ծիծաղաշարժ է (Ֆրանս.):
47. ↑ Ես տաժանապարտ եմ, Բադենգեն, մի... (Ֆրանս.):
48. ↑ Ես թքել եմ դրա վրա (Ֆրանս.):
49. ↑ «Մարդը, որ ծիծաղում է» (Ֆրանս.):
50. ↑ Ես թքել եմ դրա վրա, և ես հայտարարում եմ իմ ազատությունը: Գրողի ծոցն այդ Կարմագինովը: Գրողի ծոցն այդ Լեմբկեն (Ֆրանս.):
51. ↑ Ճիշտ է, չէ՞, դուք ինձ չեք մերժի աջակցությունը, որպես բարեկամ և վկա (Ֆրանս.):
52. ↑ հենց այդպես (Ֆրանս.):
53. ↑ նման մի բան (Ֆրանս.):

54. ↑ ես դա հիշում եմ: Վերջապես (ֆրանս.):
55. ↑ նա նման էր մի փոքր ապուշի (ֆրանս.):
56. ↑ ինչպես (ֆրանս.):
57. ↑ այդ խեղճ ընկերոջ (ֆրանս.):
58. ↑ մեր դյուրաբորբոք ընկերոջը (ֆրանս.):
59. ↑ մեր սրբազան Ռուսաստանի (ֆրանս.):
60. ↑ Սակայն դա կանցնի (ֆրանս.):
61. ↑ կատարվածին: Դուք ինձ կուղեկցեք, ճիշտ է, չէ՞ (ֆրանս.):
62. ↑ Օ, Աստված, մեծն ու բարեգութ (ֆրանս.):
63. ↑ և սկսում եմ հավատալ (ֆրանս.):
64. ↑ Աստծո՞ւն: Բարձրյալ Աստծո՞ւն, որ այնքան մեծ է ու այնքան ողորմած (ֆրանս.):
65. ↑ Նա անում է այն ամենը, ինչ ես ուզում եմ (ֆրանս.):
66. ↑ Աստված, Աստված, վերջապես մի ականթարթ երջանկություն (ֆրանս.):
67. ↑ Դուք և երջանկությունը, դուք հայտնվում եք միաժամանակ (ֆրանս.):
68. ↑ ես այսպես հուզված էի և հիվանդ, բացի դրանից...(ֆրանս.):
69. ↑ Դա տեղական երագող է: Լավագույն և ամենադյուրաբորբոք մարդն է աշխարհում... (ֆրանս.):
70. ↑ և դուք բարեգործություն կանեք (ֆրանս.):
71. ↑ բարեկամս (ֆրանս.):
72. ↑ Վերջապես, դա ծիծաղելի է (ֆրանս.):
73. ↑ Այդ Մավրիկյին (ֆրանս.):
74. ↑ փառավոր տղա է, համենայն դեպս (ֆրանս.):
75. ↑ այդ խեղճ բարեկամին (ֆրանս.):
76. ↑ այդ թանկագին բարեկամը (ֆրանս.):
77. ↑ այդ խեղճ (ֆրանս.):
78. ↑ այդ Լիպուտինը, այն ամենը, ինչ ես չեմ հասկանում (ֆրանս.):
79. ↑ ես անշնորհակալ մարդ եմ (ֆրանս.):
80. ↑ ամեն ինչ վճռված է (ֆրանս.):
81. ↑ դա սարսափելի է (ֆրանս.):

82. [↑](#) ներեցեք (ֆրանս.):
83. [↑](#) Դա հրեշտակ է (ֆրանս.):
84. [↑](#) իրոք (ֆրանս.):
85. [↑](#) վերջապես (ֆրանս.):
86. [↑](#) Քսան տարի (ֆրանս.):
87. [↑](#) Դա հրեշ է, և վերջապես (ֆրանս.):
88. [↑](#) Այդ մարդիկ իրենց համար պատկերացնում են բնությունը և մարդկային հասարակությունն այլ կերպ, քան ստեղծել է Աստված և թե ինչ են իրենք հանդիսանում իրականում (ֆրանս.):
89. [↑](#) բայց ուրիշ բաներից խոսենք (ֆրանս.):
90. [↑](#) Շվեյցարիայում (ֆրանս.):
91. [↑](#) դա հիմարություն կլիներ, բայց ինչ արած, ամեն ինչ վճռված է (ֆրանս.):
92. [↑](#) մի խոսքով, ամեն ինչ վճռված է (ֆրանս.):
93. [↑](#) Տեր Աստված (ֆրանս.):
94. [↑](#) և թող ամեն ինչ լինի վերջացած (ֆրանս.):
95. [↑](#) թող ամեն ինչ վերջացած լինի (ֆրանս.):
96. [↑](#) այսպես կոչված (ֆրանս.):
97. [↑](#) թողեք ինձ, բարեկամս (ֆրանս.):
98. [↑](#) դուք տեսնում եք (ֆրանս.):
99. [↑](#) Ձեզ ի՞նչ պատահեց, Լիզա (ֆրանս.):
100. [↑](#) թանկագին զարմուխի (ֆրանս.):
101. [↑](#) Բայց, թանկագին և ամենաբարի բարեկամ, ինչ անհանգստությամբ...
102. [↑](#) Հիվանդագին պրկում (ֆրանս.):
103. [↑](#) Մի խոսքով, դա կործանված մարդ է և փախստական տաժանապարտի նման մի բան (ֆրանս.):
104. [↑](#) Դա անպատիվ մարդ է, և ես ենթադրում եմ նույնիսկ, որ նա փախած տաժանապարտ է կամ դրա պես մի բան (ֆրանս.):
105. [↑](#) Պետյա, զավակս... (ֆրանս.):
106. [↑](#) Ծաղրածուական (ֆրանս.):
107. [↑](#) Եվ դուք միանգամայն իրավացի եք (ֆրանս.):
108. [↑](#) Վեհաշունչ (ֆրանս.):

Դներ, Մասն երկրորդ

Գլուխ առաջին. Գիշեր

I

Անցավ ութ օր: Հիմա, երբ արդեն ամեն ինչ անցել է, և ես ժամանակագրությունն եմ կազմում, մենք արդեն գիտենք, թե բանն ինչ է: Բայց այն ժամանակ դեռ ոչինչ չգիտեինք և բնական է, որ մեզ տարօրինակ էին թվում տարբեր բաներ: Համենայն դեպս, առաջին շրջանում փակվեցինք Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ և երկյուղով հետևում էինք հեռվից: Ես դեռ մեկ-մեկ դուրս էի գալիս ու առաջվա պես զանազան լուրեր բերում նրան, առանց որի նա մնալ չէր կարող:

Հարկ չկա ասել, որ քաղաքով մեկ տարածվեցին ամենաբազմազան լուրեր, այն է՝ ապտակի, Լիզավետա Նիկոլանայի ուշագնացության և այն կիրակի կատարված մյուս-մյուս բաների վերաբերյալ: Բայց մեզ համար զարմանալի էր. ո՞ւմ միջոցով կարող էր այդ ամենն այդքան արագ և ստույգ հայտնի դառնալ: Այն ժամանակ ներկա եղողներից և ոչ մեկը կարծես թե կատարվածի գաղտնիությունը խախտելու ոչ կարիքն ուներ, ոչ շահը: Այն օրը ծառաներ չկային: Միայն Լեբյադկինը կարող էր ինչ-որ բաներ թոցնել բերանից, ոչ այնքան չարությունից, որովհետև այն օրը դուրս եկավ սաստիկ վախեցած (իսկ վախը թշնամու հանդեպ ոչնչացնում է նաև չարությունը նրա դեմ), այլ միայն անգսպությունից դրդված: Սակայն Լեբյադկինը, քույրիկի հետ միասին, հաջորդ օրն իսկ անհետ կորել էր: Ֆիլիպպովի տանը չկար, տեղափոխվել էր, հայտնի չէ, թե ուր, ճիշտ կարծես գետնի տակն անցել: Շատովը, ումից կուզեի տեղեկանալ Մարյա Տիմոֆենայի մասին, փակվել էր և կարծես թե այդ լրիվ ութն օրը նստած մնացել իր բնակարանում դադարեցնելով անգամ իր պարապմունքները քաղաքում: Ինձ նա չընդունեց: Ես նրա մոտ գնացի երեքշաբթի և թակեցի դուռը: Պատասխան չեղավ, բայց աներկբա տվյալներից վստահ, որ նա տանն է, նորից թակեցի: Այդժամ նա, ըստ երևույթին, դուրս թռավ անկողնուց, լայնաքայլ մոտեցավ դռանը և ամբողջ ձայնով գոռաց. «Շատովը տանը չէ»: Այդպես էլ հեռացա:

Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ, ենթադրության համարձակության համար ոչ առանց երկյուղի, սակայն փոխադարձաբար քաջալերելով միմյանց, ի վերջո, հանգեցինք մի մտքի, որոշեցինք, որ տարածված լուրերի մեղավորը կարող է լինել միմիայն Պյոտր Ստեպանովիչը, թեև որոշ ժամանակ անց, հոր հետ խոսակցության ընթացքում, նա հավատացնում էր, որ պատմությունն արդեն գտել է բոլորի բերանին, գերազանցապես ակումբում, և նվազագույն մանրամասերով ծայրեծայր հայտնի նահանգապետի տիկնոջն ու նրա ամուսնուն: Ահա, թե ինչն է նշանակալի նաև. հաջորդ իսկ օրը, երկուշաբթի իրիկնադեմին, հանդիպեցի Լիպուտինին, և նա արդեն ամեն ինչ գիտեր մինչև վերջին բառը, նշանակում է, անկասկած իմացել էր առաջին աղբյուրից:

Շատերը տիկնանցից (նաև՝ ամենաաշխարհիկներից) հետաքրքրվում էին «խորհրդավոր կադրիկով»՝ այդպես էին կոչում Մարյա Տիմոֆեենային: Գտնվեցին նույնիսկ անձամբ տեսնվել և նրա հետ ծանոթանալ ցանկացողներ, այնպես որ Լեբյադկիններին թաքցնել շտապած պարոնայք, ակներևաբար, տեղին էին վարվել: Բայց և այնպես, առաջին պլանում էր Լիզավետա Նիկոլաննայի ուշագնացությունը, ու դրանով հետաքրքրվում էր «ամբողջ բարձրաշխարհիկը», այլևս միայն մի պատճառով, որ բանն ուղղակիորեն առնչվում էր Յուլիա Միխայլովնային, որպես Լիզավետա Նիկոլաննայի ազգականուհի և նրա հովանավորուհի: Եվ ինչեր-ինչ էր էին դուրս տալիս: Ասեկոսներին նպաստում էր նաև իրավիճակի խորհրդավորությունը, երկու տներն էլ խուլ փակի տակ էին: Լիզավետա Նիկոլաննան, ինչպես պատմում էին, պառկած էր սպիտակ տենդով, նույնն էլ պնդում էին Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մասին, նողկալի մանրամասերով, իբր կորցրած աստամի և լնդաբորբից ուռած այտի մասին: Նույնիսկ խոսում էին անկյուններում, որ մեզ մոտ գուցեև սպանություն լինի, որ Ստավրոգինն այն մարդը չէ, որ կուլ տա նման վիրավորանքը և սպանելու է Շատովին, սակայն խորհրդավորությամբ, ինչպես կորսիկական վենդետտայի ժամանակ: Այս միտքը դուր էր եկել, բայց մեր աշխարհիկ երիտասարդության մեծ մասն այդ ամենը լսում էր՝ բանի տեղ չդնելով և ամենաարհամարհական անտարբերության արտահայտությամբ, անշուշտ՝ շինծու: Ընդհանրապես, մեր հասարակության վաղեմի թշնամանքը Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հանդեպ վառ դրսևորվում էր: Նույնիսկ պատկառելի մարդիկ ձգտում էին մեղադրել նրան, թեև իրենք էլ չգիտեին՝ ինչու: Փսիսոցով պատմում էին, թե իբր նա է խորտակել Լիզավետա Նիկոլաննայի պատիվը և որ նրանց միջև սիրային կապ է եղել Շվեյցարիայում: Հարկավ, զգուշավոր մարդիկ զսպում էին իրենց, բայց և այնպես բոլորն ունկնդրում էին ախորժակով: Ուրիշ խոսակցություններ էլ կային, բայց ոչ ընդհանրական, այլ մասնավոր, հազվադեպ ու համարյա թե փակ, չափազանց տարօրինակ և որոնց գոյությունը հիշատակում եմ՝ ընթերցողներին սոսկ նախազգուշացնելու համար, միայն իմ պատմության հետագա դեպքերի կապակցությամբ: Հատկապես ոմանք, հոնքերը խոժոռած և Աստված գիտե, թե ինչի հիման վրա, ասում էին, թե Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն առանձնահատուկ ինչոր գործ ունի մեր նահանգում, թե նա կոմս Կ-ի միջոցով Պետերբուրգում ինչ-ինչ բարձրագույն հարաբերությունների մեջ է մտել, թե նա նույնիսկ գուցեև ծառայում է ու ինչ-որ մեկի ինչ-որ հանձնարարություններն ունի: Երբ շատ արդեն պատկառելի և զուսպ անձինք ժպտում էին՝ այդ լուրը լսելով, ողջամտորեն նկատելով, որ սկանդալներով ապրող և մեզ մոտ լնդաբորբով սկսած մարդը նման չէ աստիճանավորի, ապա նրանց շշնջաձայն նկատել էին տալիս, որ ծառայում է նա ոչ պաշտոնապես, այլ, այսպես ասած, կոնֆիդենցիալ և որ նման դեպքերում հենց ծառայությունն է պահանջում, որ ծառայողը հնարավորին չափ քիչ նման լինի աստիճանավորի: Այդպիսի դիտողությունը տպավորություն էր հարուցում, մեզանում հայտնի էր, որ մեր նահանգի զեմստվոյին մայրաքաղաքում նայում են որոշ հատուկ ուշադրությամբ: Կրկնեմ, այդ լուրերը սոսկ ցուացին ու անհետ չքացան, ժամանակավորապես, մինչև Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի առաջին հայտնվելը: Սակայն կնշեմ, որ շատ լուրերի

պատճառը մասամբ մի քանի հակիրճ, բայց չարամիտ խոսքերն էին, անհաստակ և կցկտուր ասված ակումբում, Պետերբուրգից վերջերս վերադարձած գվարդիայի պաշտոնաթող կապիտան Արտեմիյ Պավլովիչ Գագանովի կողմից: Մեր նահանգի և գավառի շատ խոշոր կալվածատեր էր, մայրաքաղաքային աշխարհիկ մարդ, որդին հանգուցյալ Պավել Պավլովիչ Գագանովի, նույն այն հարգարժան ավագի, ում հետ ավելի քան չորս տարի առաջ, իր կոպտությամբ ու հանկարծակիությամբ արտասովոր բախում էր ունեցել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ինչի մասին արդեն հիշատակել եմ իմ պատմության սկզբում:

Բոլորին անմիջապես հայտնի դարձավ, որ Յուլիա Միխայլովնան արտակարգ այցելություն է արել Վարվառա Պետրովնային և որ տան առմուտքին նրան հայտնել են, թե «վատառողջության պատճառով չեն կարող ընդունել»: Նաև այն մասին, որ իր այցելությունից երկու օր անց Յուլիա Միխայլովնան մարդ է ուղարկել՝ տեղեկանալու Վարվառա Պետրովնայի առողջության մասին: Ի վերջո, ընդունվեց ամենուրեք «պաշտպանել» Վարվառա Պետրովնային, իհարկե, սոսկ ամենավերին, այսինքն, ըստ հնարավորին, ամենաանորոշ իմաստով: Այնուամենայնիվ, կիրակնօրյա պատմության մասին նախասկզբնական փութկոտ ակնարկումները լսեց խիստ և սառը տեսքով, այնպես որ հաջորդ օրերին դրանք այլևս չնորոգվեցին՝ նրա ներկայությամբ: Այդպիսով էլ ամենուրեք կայունացավ այն միտքը, որ Յուլիա Միխայլովնային հայտնի է ոչ միայն ամբողջ խորհրդավոր պատմությունը, այլև դրա համակ խորհրդավոր իմաստը՝ նվազագույն մանրամասերով, ու ոչ որպես կողմնակի անձի, այլ մասնակցի: Ի դեպ, նշեմ, որ նա արդեն սկսել էր մեզ մոտ կամաց-կամաց ձեռք բերել այն բարձրագույն ազդեցությունը, ինչին, անկասկած, ձգտում էր և տենչում և արդեն սկսել էր իրեն տեսնել «շրջապատված»: Հասարակության մի մասն ընդունեց նրան հատուկ գործնական խելքն ու տակտը, բայց այդ մասին՝ հետո: Հենց նրա հովանավորությամբ էլ մասամբ բացատրվում էին նաև նրա հասարակության մեջ Պյոտր Ստեպանովիչի բավական արագընթաց հաջողությունները, որոնք առանձնապես զարմացրել էին Ստեպան Տրոֆիմովիչին այն ժամանակ:

Ես ու նա գուցե չափազանցում էինք: Նախ և առաջ, Պյոտր Ստեպանովիչը համարյա ակնթարթորեն ծանոթացավ ամբողջ քաղաքի հետ, իր հայտնվելու առաջին իսկ չորս օրերի ընթացքում: Նա եկել էր կիրակի, իսկ երեքշաբթի արդեն հանդիպեցի նրան կառքում, Արտեմիյ Պավլովիչ Գագանովի հետ, որը գոռոզ, դյուրաբորբոք և ամբարտավան մարդ էր, չնայած իր ամբողջ աշխարհիկությանը, ում հետ, բնավորության պատճառով, բավական դժվար էր համակերպվել: Նահանգապետը նույնպես հիանալի էր ընդունել Պյոտր Ստեպանովիչին, այն աստիճան, որ անմիջապես մտերիմի կամ, այսպես ասած, գուրգուրված երիտասարդի վիճակում հայտնվեց: Ճաշում էր Յուլիա Միխայլովնայի մոտ համարյա ամեն օր: Նրա հետ ծանոթացել էր դեռևս Շվեյցարիայում, սակայն նորին գերազանցության տանը նրա արագընթաց հաջողության մեջ իսկապես մի հետաքրքրական բան էր ամփոփված: Չէ որ, այնուամենայնիվ, ժամանակին նա արտասահմանյան հեղափոխականի համբավ ուներ, ճիշտ էր դա, թե՛ ոչ, մասնակցել էր ինչ-ինչ արտասահմանյան

հրատարակումների և կոնգրեսների, «որ կարելի է նույնիսկ թերթերով ապացուցել», ինչպես չարությամբ արտահայտվեց, ինձ հանդիպելով, Ալյոշա Տելյատնիկովը՝ ներկայումս, ավաղ, պաշտոնաթող մանր աստիճանավոր, իսկ նախկինում նույնպես գուրգուրված երիտասարդ առաջվա նահանգապետի տանը: Բայց և այնպես, այստեղ մի փաստ էր առկա, նախկին հեղափոխականը սիրելի հայրենիքում գտնվում էր ոչ միայն առանց որևիցե անհանգստության, այլ համարյա թե խրախուսաբար, ուրեմն, ոչինչ էլ չկար գուցե: Մի անգամ Լիպուտինն ինձ շնջաց, թե, ըստ լուրերի, Պյոտր Ստեպանովիչն իբր մի տեղ ապաշխարել է և մեղքերի թողություն ստացել հայտնելով մի քանի այլ անուն, և այդպիսով գուցե արդեն հասցրել մեղքը հատուցել, խոստանալով հետայսու ևս օգտակար լինել հայրենիքին: Ես այդ թունավոր նախադասությունը հաղորդեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչին և վերջինս, որ համարյա թե ի վիճակի չէր ըմբռնել, խորունկ մտորումների մեջ ընկավ: Հետագայում բացահայտվեց, որ Պյոտր Ստեպանովիչը մեզ մոտ է եկել արտակարգ պատկառելի հանձնարարական նամակներով, ծայրահեղ դեպքում, մեկը բերել է նահանգապետուհուն՝ պետերբուրգյան անչափ կարևոր մի պառավից, ում ամուսինը պետերբուրգյան ամենանշանակալի ծերունիներից մեկն էր: Այդ պառավը՝ Յուլիա Միխայլովնայի կնքամայրը, իր նամակում հիշատակել էր, որ կոմս Կ-ը նույնպես լավ ճանաչում էր Պյոտր Ստեպանովիչին, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի միջոցով, գուրգուրել է նրան և համարում է «արժանավոր երիտասարդ, չնայած նախկին մոլորություններին»: Յուլիա Միխայլովնան ծայրաստիճան գնահատում էր իր չնչին և այնքան դժվարությամբ պահպանվող կապերը «բարձրագույն աշխարհի» հետ ու հարկավ, ուրախ էր պատկառելի պառավի նամակն ստանալով, բայց և այնպես, այստեղ մի առանձնահատուկ բան էլ էր մնում: Նույնիսկ ամուսնուն տրամադրեց Պյոտր Ստեպանովիչի հետ համարյա ընտանեվարի փոխհարաբերությունների, այնպես որ պարոն ֆոն Լեմբկեն բողոքում էր... բայց այդ մասին էլ՝ հետո: Նշեմ նույնպես հիշելու համար, որ մեծ գրողն էլ խիստ բարեհաճ վերաբերվեց Պյոտր Ստեպանովիչին և անմիջապես հրավիրեց իր մոտ: Այդքան գոռոզ մարդու այդչափ շտապողականությունը խոցեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին ամենից ցավագին, բայց ես դա այլ կերպ բացատրեցի, իր մոտ կանչելով նիհիլիստ մեկի, պարոն Կարմազինովը, հարկավ, նկատի ուներ նրա շփումները երկու մայրաքաղաքների առաջադեմ երիտասարդների հետ: Մեծ գրողը հիվանդագին կերպով սարսռում էր հեղափոխական նորագույն երիտասարդության առաջ և, գործից անտեղյակ, երևակայելով, թե նրանց ձեռքում է ռուսաց ապագայի բանալին, ստորացուցիչ շողոքորթում էր նրանց, գլխավորապես այն պատճառով, որ իր վրա նրանք ոչ մի ուշադրություն չէին դարձնում:

II

Պյոտր Ստեպանովիչը մեկ-երկու անգամ վազեվազ եկել էր իր ծնող հոր մոտ, դժբախտաբար, երկու անգամ էլ իմ բացակայությամբ: Առաջին անգամ եկել էր չորեքշաբթի, այսինքն, առաջին այն հանդիպումից չորս օր անց, այն էլ գործերով:

Իմիջիայլոց, կալվածքի վերջնահաշիվը նրանք ավարտեցին մի տեսակ անձայն ու աներևույթ. Վարվառա Պետրովնան ամեն ինչ վերցրեց իր վրա և ամեն ինչ վճարեց, անշուշտ, ձեռք բերելով հողը, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչին տեղեկացրեց միայն, որ ամեն բան վերջացած է, և Վարվառա Պետրովնայի լիազորը՝ նրա սենեկապան Ալեքսեյ Եգորովիչն ինչ-որ բաներ բերեց նրան ստորագրելու, ինչ էլ կատարեց նա լուռ և արտակարգ արժանապատվությամբ: Արժանապատվության կապակցությամբ նշեմ, որ այդ օրերին համարյա չէի ճանաչում մեր նախկին ծերուկին: Նա իրեն պահում էր, ինչպես երբեք նախկինում, դարձել էր զարմանալի լռակյաց, նույնիսկ ոչ մի նամակ չգրեց Վարվառա Պետրովնային, սկսած հենց կիրակի օրվանից, ինչ էս հրաշք կհամարեի, իսկ գլխավորը՝ դարձել էր հանգիստ: Նա կայունանում էր մի վերջնական ու արտակարգ գաղափարով, որը նրան հանգստություն էր բերել՝ դա ակներև էր: Գտել էր այդ գաղափարը, նստել ու ինչ-որ բանի էր սպասում: Սկզբից, ի դեպ, հիվանդ էր, հատկապես երկուշաբթի՝ խոլերինա էր: Նույնպես չէր կարող առանց լուրերի ապրել երկար ժամանակ, բայց հենց էս, փաստերը թողնելով, անցնում էի բանի էությանը և արտահայտում ինչ-ինչ ենթադրություններ, ապա իսկույն նեթ սկսում էր ձեռքերը թափ տալ վրաս, որ վերջ տամ: Բայց երկու տեսակցությունները որոշակի հետ, այնուամենայնիվ, հիվանդագին էին ազդել վրան, թեև չէին սասանել: Այդ երկու օրերն էլ, տեսակցություններից հետո, նա պառկած էր բազմոցին, գլուխը փաթաթածքացախի թրջոցով, սակայն վերին իմաստով շարունակում էր հանգիստ մնալ:

Երբեմն, իմիջիայլոց, ձեռքերը չէր թափ տալիս: Երբեմն ինձ թվում էր նույնպես, որ ընդունած խորհրդավոր վճռականությունը մի տեսակ լքում էր նրան և որ սկսում էր նա պայքարել գաղափարների մի նոր գայթակղիչ ալիքի դեմ: Ակնթարթներ էր տևում, բայց էս նշում եմ դրանք: Կասկածում էի, որ նա շատ կուզեր վերստին հայտարարել իր մասին, մեկուսացումից ելնելով, պայքար առաջարկել, վերջին ճակատամարտը տալ:

— Cher, էս նրանց կջախջախեի,— դուրս թռավ նրա բերանից հինգշաբթի երեկոյան, Պյոտր Ստեպանովիչի հետ երկրորդ հանդիպումից հետո, երբ նա մեկնված էր բազմոցին՝ գլուխը սրբիչով փաթաթած:

Մինչև այդ րոպեն, ամբողջ օրը ոչ մի բառ չէր փոխանակել ինձ հետ:

— «Fils, fils chéri»^[1], և այլն, համաձայն եմ, որ այս բոլոր արտահայտությունները փուչ են, խոհարարուհու բառացանկ, թողնենք նրանց, ինքս էլ եմ հիմա տեսնում: Ես նրան ուտելիք, խմելիք չեմ տվել, Բեռլինից նրան ուղարկել եմ Վ-յան նահանգ, կրծքի երեխա էր, փոստի հետ եմ ուղարկել և այլն, և այլն, համաձայն եմ... «Դու ինձ չես կերակրել, ասում է ու փոստի հետ էս ուղարկել, նաև կողոպտել էս այստեղ»: Բայց, թշվառական, բղավում եմ նրան, չէ որ ամբողջ կյանքում քեզ համար սիրտս եմ ցավեցրել, թեև փոստի հետ: Il rit^[2]: Բայց էս համաձայն եմ, համաձայն եմ... թող որ փոստի հետ լինի,— ավարտեց նա, ասես զառանցանքի մեջ:

— Passons^[3],— սկսեց կրկին, հինգ րոպե անց:— Ես չեմ հասկանում Տուրգենևին: Նրա այդ Բազարովը մի տեսակ շինծու դեմք է՝ ամեննին գոյություն չունեցող: Հենց իրենք առաջինը մերժեցին նրան այն ժամանակ, որպես ոչ մի բանի չնմանվող: Այդ Բազարովը Նոգդրևի և Բայրոնի մի տեսակ անհստակ խառնուրդն է, c'est le mot^[4]: Ուշադիր նայեք նրանց, գլխկոնձի են տալիս և ճղճղում ուրախությունից, ինչպես քոթոթներն արևի տակ, նրանք երջանիկ են, նրանք հաղթող են: Ի՛նչ Բայրոն, ի՛նչ բան... Ըստ որում, ինչպիսի՜ առօրյա: Ինքնասիրության ինչպիսի՜ խոհարարական դյուրաբորբություն, ինչպիսի՜ մանրիկ ու նվաստ ծարավ՝ faire du bruit autour de son nom^[5], չնկատելով, այդ son nom-ը... Օ՛, ծաղրանկար: Կներես, բղավում եմ նրան, մի՞թե դու քեզ այնպիսին, ինչպես կաս, մարդկանց առաջարկել ես ցանկանում Քրիստոսի փոխարեն: Il rit. Il rit beaucoup, il rit trop^[6]: Նա մի տարօրինակ ժպիտ ունի: Նրա մայրն այդ ժպիտը չունեք: Il rit toujours^[7]:

Նորից լռություն տիրեց:

— Նրանք խորամանկ են, կիրակի օրը խոսքները մեկ էին արել...— բերանից թոցրեց հանկարծակի:

— Օ՛, անկասկած,— բղավեցի ես՝ ականջներս սրելով,— այդ ամենը փոխհամաձայնեցված էր ու սպիտակ թելով կարված, շատ էլ վատ խաղացված:

— Ես դա չեմ ասում: Գիտե՞ք, արդյոք, որ այդ ամենը դիտավորյալ էր կարված սպիտակ թելով, որպեսզի նկատեն նրանք... ում հարկավոր էր: Հասկանո՞ւմ եք դա:

— Ոչ, չեմ հասկանում:

— Tant mieux. Passons^[8]: Ես շատ եմ բորբոքված այսօր:

— Իսկ ինչո՞ւ էիք նրա հետ վիճում, Ստեփան Տրոֆիմովիչ,— ասացի ես կշտամբանքով:

— Je voulais convertir^[9]: Իհարկե, կծիծաղեք: Cette pauvre հորաքույրը, elle entendra de belles choses^[10]: Օ՛, բարեկամս, կհավատա՞ք արդյոք, որ վերջերս ինձ հայրենասեր զգացի: Իմիջիպալոց, ես միշտ ինձ որպես ռուս եմ ընդունել... և իսկական ռուսը չի կարող այլ կերպ լինել, քան ես ու դուք: Il y a la dedans guelgue chose d'aveugle et de louche^[11]:

— Անկասկած,— պատասխանեցի ես:

— Բարեկամս, իսկական ճշմարտությունը միշտ ճշմարտանման չէ, գիտե՞ք, արդյոք, դա: Ճշմարտությունը ճշմարտանման դարձնելու համար պետք է անպայման սուտ խառնել դրան: Մարդիկ միշտ էլ այդպես են վարվել: Գուցե այստեղ մի բան կա, ինչ մենք չենք հասկանում: Ի՞նչ եք կարծում, այդ հաղթական բղավոցի մեջ կա՞ ինչ-որ բան, ինչ մենք չենք հասկանում: Ես կցանկանայի, որ լինեք: Ես կցանկանայի:

Ես լռեցի: Նա նույնպես շատ երկար լռեց:

— Ասում են, ֆրանսիական խելքը...— հանկարծ մրմնջաց նա, ասես տաքության մեջ,— սուտն է որ կա, միշտ էլ այդպես է եղել: Ինչո՞ւ զրպարտել ֆրանսիական խելքը: Այստեղ պարզապես ռուսական ծուլությունն է, գաղափար ծնելու մեր նվաստացուցիչ անկարողությունը, ժողովուրդների շարքում մեր գարշելի մակաբուծությունը: Ils sont tout simplement des paresseux^[12], այլ ոչ թե ֆրանսիական խելքը: Օ՛հ, ռուսները պիտի ոչնչացվեն՝ ի բարօրություն մարդկության, որպես վնասակար մակաբույծներ: Մենք ամեննին, ամեննին չէինք ձգտում սրան, ես ոչինչ չեմ հասկանում: Ես դադարել եմ հասկանալ: Հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, բղավում եմ նրան, հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, որ եթե ձեզ համար գիյոտինն առաջին պլանում է և այդպիսի ցնծությամբ, ապա միայն, որովհետև գլուխ թոցնելն ամենահեշտն է, իսկ գաղափար ունենալն ամենադժվարը: Vous êtes des paresseux! Votre drapeau est une guenille, une impuissance^[13]: Այդ սայլերը, կամ ինչպես է ասված՝ «մարդկությանը հաց հասցնող սայլերի ճոխնչը», ավելի օգտակար է Սիբստինյան Տիրամորից, թե ինչպես են ասում... une betise dans ce genre^[14]: Բայց հասկանո՞ւմ ես, արդյոք, բղավում եմ նրան, հասկանո՞ւմ ես դու, որ երջանկությունից բացի մարդուն ճիշտ նույնքան ստուգապես և միանգամայն նույնքան անհրաժեշտ է նաև դժբախտություն: Il rit: Ասում է՝ դու այստեղ սրամտություններ ես անում «թավշյա բազմոցին անդամներդ գուրգուրելով» (նա ավելի գարշելի արտահայտվեց): Եվ նկատի առեք, հոր ու որդու միջև այդ դու-ի մեր սովորությունը, լավ է, եթե երկուսն էլ համաձայն են, իսկ եթե կովո՞ւմ են:

Մի բռպե նորից լռեցինք:

— Cher,— եզրակացրեց նա հանկարծ՝ արագ բարձրանալով տեղից,— գիտե՞ք, արդյոք, որ սա անպայման մի բանով կվերջանա:

— Անշուշտ,— ասացի ես:

— Vous ne comprenez pas. Passons^[15]: Բայց... աշխարհում սովորաբար ավարտվում է ոչնչով, բայց այստեղ վերջ կլինի, անպայման, անպայման:

Ոտքի ելավ, սաստիկ հուզված չափչփեց սենյակը և նորից հասնելով բազմոցին՝ ուժասպառ ընկավ դրա վրա:

Ուրբաթ առավոտյան Պյոտր Ստեպանովիչն ինչ-որ տեղ գնաց՝ գավառ, այնտեղ մնաց մինչև երկուշաբթի: Նրա մեկնելու մասին իմացա Լիպուտինից և տեղնուտեղը, մի տեսակ խոսքի մեջ, նրանից էլ իմացա, որ քույր ու եղբայր Լեբյադկինները գետից այն կողմ ինչ-որ տեղ են, Գորշեչնայա սլոբոդկայում: «Հենց ինքս եմ նրանց տեղափոխել»,— ավելացրեց Լիպուտինը և, Լեբյադկինների մասին խոսքն ընդհատելով, տեղեկացրեց ինձ, որ Լիզավետա Նիկոլաննան ամուսնանում է Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ, ու թեև չի հայտարարվել, սակայն նշանդրեք եղել է ու գործն ավարտված է: Հաջորդ օրը հանդիպեցի հիվանդությունից հետո առաջին անգամ ձիով զբոսանքի ելած Լիզավետա Նիկոլաննային, Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ուղեկցությամբ: Նա հեռվից աչքերը շողացրեց վրաս, ծիծաղեց ու գլխով արեց

բարեկամաբար: Այդ ամենը ես հայտնեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նա որոշ ուշադրություն դարձրեց սոսկ Լեբյադկինների մասին լուրին:

Իսկ հիմա, նկարագրելով մեր հանելուկային վիճակն այդ ութն օրերի ընթացքում, երբ դեռևս ոչինչ չգիտեինք, անցնեմ իմ ժամանակագրության հաջորդ դեպքերին և արդեն, այսպես ասած, գործի իմացությամբ, այն ձևով, ինչպես ամեն ինչ բացահայտվել ու բացատրվել էր հիմա: Սկսեմ հենց ութներորդ օրից՝ այն կիրակիից հետո, այսինքն, երկուշաբթի երեկոյից, որովհետև, ըստ էության, հենց այդ երեկոյից էլ ծայր առավ «նոր պատմությունը»:

III

Երեկոյան ժամը յոթն էր, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մենակ նստած էր իր աշխատասենյակում, դեռևս նախկինում իր նախասիրած սենյակում՝ բարձրառաստաղ, գորգապատ, փոքր-ինչ ծանր, հնամենի ոճի կահույքով կահավորված: Նստած էր անկյունի բազմոցին, հագնված կարծես դուրս գալու համար, բայց երևում էր, ոչ մի տեղ չի պատրաստվում գնալ: Դիմացը, սեղանին լուսամփոփով լամպ էր դրված: Խոշոր սենյակի պատերն ու անկյունները ստվերի մեջ էին: Հայացքը մտազբաղ էր ու կենտրոնացած, ոչ լրիվ հանգիստ, դեմքը հոգնած ու մի քիչ նիհարած: Հիվանդ էր, իրոք, լնդաբորբով, բայց կորցրած ատամի լուրը չափազանցված էր: Ատամը սոսկ շարժվում էր, բայց հիմա նորից պնդացել էր: Ներսից պատռվել էր նաև վերին շրթունքը, բայց դա էլ էր լավացել: Իսկ լնդաբորբն ամբողջ շաբաթ չէր անցնում միայն այն պատճառով, որ հիվանդը չէր ուզում բժշկ ընդունել և ժամանակին թողնել պատռեն ուռուցքը, այլ սպասում էր, որ թարախապալարն ինքն իրեն պայթի: Ոչ միայն բժշկին, մորն էլ հազիվ էր ներս թողնում, այն էլ մի բուպեով, օրը մի անգամ և անպայման մթնշաղին, երբ արդեն մթնում էր, իսկ լույս դեռ չէին վառում: Չէր ընդունում Պյոտր Ստեպանովիչին նույնպես, որը սակայն օրվա մեջ երկու-երեք անգամ շտապում էր Վարվառա Պետրովնայի մոտ, քանի դեռ քաղաքում էր մնում: Եվ ահա, վերջապես, երկուշաբթի, առավոտյան վերադառնալով իր եռօրյա բացակայությունից հետո, ոտքի տակ տալով ամբողջ քաղաքն ու ճաշելով Յուլիա Միխայլովնայի մոտ, Պյոտր Ստեպանովիչն իրիկնադեմին, ի վերջո, հայտնվեց անհամբերությամբ իրեն սպասող Վարվառա Պետրովնային: Արգելքը վերացվել էր, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ընդունում էր: Վարվառա Պետրովնան ինքը մոտեցրեց հյուրին աշխատասենյակի դռանը, վաղուց էր սպասում նրանց հանդիպմանը, և Պյոտր Ստեպանովիչը խոսք տվեց Nicolas-ի մոտից վազել Վարվառա Պետրովնայի մոտ ու եղածը պատմել: Վեհերոտ թակեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի դուռը և պատասխան չստանալով, համարձակվեց մի երկու վերշոկ բացել:

— Nicolas, կարո՞ղ եմ Պյոտր Ստեպանովիչին բերել քեզ մոտ, — կամացուկ ու զուսպ հարցրեց նա ջանալով զննել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին՝ լամպի ետևում:

— Կարելի է, իհարկե, կարելի է, — բարձրաձայն և ուրախ բղավեց ինքը՝ Պյոտր Ստեպանովիչը, իր ձեռքով բացեց դուռը և ներս մտավ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չէր լսել դռան թակոցը, այլ միայն մայրիկի վեհերոս հարցը, սակայն չէր հասցրել պատասխանել: Այդ բոլորին նրա առաջ դրված էր հենց նոր կարդացած նամակը, որ սաստիկ մտահոգել էր: Նա ցնցվեց, լսելով Պյոտր Ստեպանովիչի հանկարծակի բղավոցը և շտապ-շտապ ծածկեց նամակը՝ ձեռքի տակ ընկած պրեսպապյեով, բայց լրիվ չծածկվեց, նամակի ծայրը և համարյա ամբողջ ծրարը դուրս մնացին:

— Ես դիտավորյալ բղավեցի ամբողջ ուժով, որ հասցնեք պատրաստվել,— փութով, զարմանալի միամտությամբ շշնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը մոտ վազելով սեղանին ու մի վայրկյանում հայացքը հառեց պրեսպապյեին և նամակի անկյունին:

— Եվ, իհարկե, հասցրիք տեսնել, ինչպես ձեզնից թաքցրի նոր ստացած նամակը,— հանգիստ ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ առանց տեղից շարժվելու:

— Նամա՞կ: Աստված ձեզ հետ ու ձեր նամակի, ի՞նչ,— բացականչեց հյուրը,— բայց... գլխավորը,— շշնջաց նա կրկին շրջվելով արդեն փակված դռան կողմն ու գլխով անելով դռանը:

— Նա երբեք ականջ չի դնում,— սառնությամբ նկատեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ասենք, եթե ականջ էլ դներ,— ակնթարթորեն հարեց Պյոտր Ստեպանովիչը ձայնը բարձրացնելով ու նստելով բազմոցին:— Ոչինչ չունեմ դրա դեմ, միայն թե նոր վազեցի-եկա՝ մենակ խոսելու համար... Էհ, վերջապես, հասա ձեզ: Ամենից առաջ, առողջությո՞ւնդ ինչպես է: Տեսնում եմ, հիանալի է, և վաղը գուցե ևս հայտնվե՞ք, հը՞:

— Գուցե:

— Լուծեք դրանք վերջապես, թույլ տվեք ինձ,— մոլեգնորեն շարժում էր ձեռքերը կատակային և հաճելի տեսքով:— Եթե իմանայիք, թե ինչեր պիտի դուրս տայի նրանց համար: Ասենք, գիտեք:— Նա ծիծաղեց:

— Ամեն ինչ չգիտեմ: Մայրիկից լսել եմ միայն, որ շատ եք... շարժվել:

— Այսինքն, չէ որ ես՝ ոչ մի որոշակի բան,— հանկարծ վեր թռավ Պյոտր Ստեպանովիչը, կարծես պաշտպանվելով սարսափելի հարձակումից,— գիտեք, ես մեջ գցեցի Շատովի կնոջը, այսինքն Փարիզում ձեր կապերի մասին լուրը, ինչով էլ բացատրվում էր, անշուշտ, կիրակի օրվա այն դեպքը... դուք չե՞ք բարկանում:

— Համոզված եմ, որ շատ ջանք եք թափել:

— Էհ, հենց դրանից էլ վախենում էի: Իմիջիայլոց, իսկ ի՞նչ է նշանակում՝ «շատ ջանք եք թափել»: Չէ որ դա հանդիմանություն է: Ի դեպ, դուք հարցն ուղիղ եք դնում: Այստեղ գալիս, ամենից շատ վախենում էի, որ չեք ուզենա ուղղակի դնել:

— Ես ոչինչ չեմ ուզում ուղղակի դնել,— ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը որոշ բորբոքվածությամբ, բայց տեղնուտեղն էլ ծիծաղեց քթի տակ:

— Ես դրա մասին չասացի, դրա մասին չէր, մի սխալվեք, դրա մասին չէր,— ձեռքերը թափահարեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ սիսեռի պես շաղ տալով բառերը և

իսկոյն ուրախանալով տանտիրոջ դուրագրգռվածությունից:— Ես ձեզ չեմ բարկացնի մեր գործով, հատկապես ձեր ներկա վիճակում: Ես շտապ եկել եմ միայն կիրակի օրվա դեպքի համար, այն էլ՝ ամենաանհրաժեշտ չափով, որովհետև հո չի կարելի: Ես ամենաանկեղծ բացատրություններով եմ եկել, որոնց կարիքն ունեմ, գլխավորը՝ ես, և ոչ թե ձեր ինքնասիրության համար է, բայց միևնույն ժամանակ նաև ճշմարտությունն է: Ես եկել եմ, որ հետայսու ձեզ հետ միշտ անկեղծ լինեմ:

— Ուրեմն, մինչ այս անկեղծ չեիք:

— Եվ դուք դա գիտեք ինքներդ: Ես շատ եմ խորամանկել... դուք ժպտացիք, շատ ուրախ եմ այդ ժպտից, որպես բացատրության առիթ: Չէ որ ես դիտավորյալ ժպտա հարուցեցի «խորամանկել» պարծենկոտ բառով, որպեսզի դուք տեղնուտեղը բարկանաք, ինչպես համարձակվեցի մտածել, թե կարող եմ խորամանկել, իսկ ես, որպեսզի անմիջապես բացատրվեմ: Տեսնում եք, տեսնում եք, հիմա ինչքան անկեղծ եմ դարձել: Դե-հ, կհաճե՞ք լսել:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի արհամարհական հանգիստ և նույնիսկ ծաղրական դեմքին, չնայած հյուրի՝ նախապես պատրաստած և դիտավորյալ կոպիտ միամտությունների հանդգնությամբ տանտիրոջը բարկացնելու ամբողջ ակնբախ ցանկությանը, վերջապես երևաց փոքր-ինչ տագնապալի հետաքրքրականություն:

— Լսեք ուրեմն,— նախկինից ավելի իրար անցավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Գալով այստեղ, այսինքն, ընդհանրապես այստեղ, այս քաղաքը, տասն օր առաջ, իհարկե, վճռեցի դեր ստանձնել: Ամենալավագույնը կլինեք բոլորովին առանց որևէ դերի, քո սեփական դեմքը, այդպես չէ՞: Ավելի խորամանկ ոչինչ չկա, քան սեփական դեմքը, որովհետև ոչ ոք չի հավատա: Խոստովանեմ, ուզում էի հիմարի դեր վերցնել, որովհետև հիմարն ավելի հեշտ է, քան սեփական դեմքը, բայց քանի որ հիմարիկը բոլոր դեպքերում ծայրահեղություն է, իսկ ծայրահեղությունը հետաքրքրասիրություն է բորբոքում, ապա ես կանգ առա սեփական դեմքի վրա վերջնականապես: Դե-հ, իսկ ինչպիսի՞ն է իմ սեփական դեմքը: Ոսկյա միջինը, ոչ տխմար, ոչ խելացի, բավական անտաղանդ և լուսնից իջած, ինչպես այստեղ ասում են ողջամիտ մարդիկ, այդպես չէ՞:

— Է ինչ, գուցեն այդպես է,— թեթևակի ժպտաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ա՛, դուք համաձայն եք՝ շատ ուրախ եմ: Նախապես գիտեի, որ սրանք ձեր սեփական մտքերն են... Մի անհանգստացեք, մի անհանգստացեք, ես չեմ բարկանում և ամենևին էլ ինքս ինձ չեմ կարգել այնպես, որ հարուցեմ ձեր հակառակ գովասանքները. «Չէ, իբր, դուք անտաղանդ չե՞ք, չէ, իբր դուք խելացի ե՞ք»... Ա՛, նորից եք ժպտում.... նորից բռնվեցի: Դուք չեիք ասի՝ «դուք խելացի եք», ընդունենք, ես ամեն ինչ ենթադրում եմ: Passons, ինչպես ասում է հայրիկը, և փակագծերի մեջ, մի բարկացեք իմ շատախոսության վրա: ի դեպ, ահա և օրինակը, ես միշտ շատ եմ խոսում, այսինքն՝ շատ բառեր եմ ասում, թե՛ շտապում եմ, թե՛ չեմ հաջողում միշտ: Որովհետև խոսել չեմ կարողանում: Նրանք, ովքեր կարողանում են լավ խոսել, կարճ

են խոսում: Ահա և ստացվում է՝ անշնորհք եմ, ճիշտ չէ՞: Բայց քանի որ անշնորհքության իմ այդ շնորհքն արդեն բնական է, ինչո՞ւ չօգտվեմ դրանից արհեստականորեն: Ես էլ օգտվում եմ: Ճիշտ է, այստեղ գալիս մտածում էի սկզբից լռել, բայց չե որ լռելն էլ մեծ շնորհք է, և ուրեմն ինձ անվայել, իսկ երկրորդը, լռելն այնուամենայնիվ, չե որ վտանգավոր է: Դե ես էլ վճռեցի վերջնականապես, որ ամենից լավը խոսելն է, բայց հենց անշնորհքությամբ, այսինքն՝ շատ, շատ, խիստ շտապել ապացուցել և վերջում միշտ խճճվել սեփական ապացույցների մեջ, այնպես, որպեսզի լսողն անվերջ հեռանա ձեզնից՝ ձեռքերը տարածելով, իսկ ամենալավը՝ թքելով: Կստացվի, նախ, որ հավատացրել եք ձեր պարզահոգությունը, շատ եք ձանձրացրել ու չեք հասկացվել՝ բոլոր երեք օգուտները միանգամից: Բարի եղեք, դրանից հետո էլ ո՞վ կկասկածի ձեր գաղտնի մտադրությունները: Նրանցից յուրաքանչյուրն անձամբ կվիրավորվի, եթե ասեն, թե ես գաղտնի մտադրություններ ունեմ: Իսկ ես, դրանից բացի, երբեմն էլ կծիծաղեցնեմ՝ իսկ դա արդեն թանկարժեք բան է: Ախր, նրանք հիմա ինձ ամեն ինչ կներեն հենց այն պատճառով, որ այնտեղ թռուցիկներ հրատարակող իմաստունն այստեղ իրենցից ավելի հիմար դուրս եկավ, այդպես չէ՞: Ձեր ժպիտից եմ տեսնում, որ հավանություն եք տալիս:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, իմիջիայլոց, ամենևին չէր ժպտում, այլ հակառակը՝ լսում էր խոժոռված և փոքր-ինչ անհամբեր:

— Հը՞: Ի՞նչ: Կարծեմ, ասացիք «միևնույն է»,— շաղ տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը (Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամենևին չէր ասել ոչինչ):— Իհարկե, իհարկե, հավատացնում եմ ձեզ, ես ամենևին նպատակ չունեմ վարկաբեկել ձեզ՝ ընկերակցությամբ: Իսկ գիտեք, այսօր դուք ահավոր բռնկուն եք, ես վազել-եկել եմ ձեզ մոտ անկեղծ և ուրախ հոգով, իսկ դուք իմ ամեն բառից կպչում եք: Հավատացնում եմ, այսօր ոչ մի փափկանկատ բանից խոսք չեմ բացի, խոսք եմ տալիս, և ձեր բոլոր պայմաններին նախապես համաձայն եմ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը համառորեն լռում էր:

— Հը՞: Ի՞նչ: Դուք ինչ-որ բա՞ն ասացիք: Տեսնում եմ, տեսնում, որ նորից կարծես ինչ-որ հիմարություն եմ դուրս տվել: Դուք պայմաններ չառաջարկեցիք, չեք էլ առաջարկի, հավատում եմ, հավատում, լավ, հանգստացեք: Ինքս էլ գիտեմ, որ չարժե առաջարկել, այդպե՞ս է: Ես ձեր փոխարեն նախապես պատասխանում եմ և, անշուշտ, անշնորհքությունից: Անշնորհքություն և անշնորհքություն... Դուք ծիծաղո՞ւմ եք: Հը՞: Ի՞նչ:

— Ոչի՛նչ,— ի վերջո, քթի տակ ծիծաղեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— ես նոր հիշեցի, որ մի առիթով, իրոք, ձեզ անշնորհք եմ կոչել, բայց դուք չկայիք, ուրեմն, ձեզ հաղորդել են... Ես ձեզ կխնդրեի շուտափույթ անցնել գործին:

— Ես հենց գործին եմ անցել, հենց կիրակի օրվա մասին եմ ասում,— բլբլացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Դե, ի՞նչ էի, ի՞նչ էի ես կիրակի օրը, ի՞նչ եք կարծում: Հենց մի շտապող, միջին անշնորհքություն, և ամենաանշնորհք ձևով խոսակցությունը ձեռքս

առա ուժով: Բայց ինձ ամեն ինչ ներեցին, որովհետև, նախ, լուսնից եմ իջել՝ այդ մեկը կարծեմ բոլորն են այստեղ որոշել այդպես, իսկ երկրորդը, որովհետև սիրունիկ պատմություն արեցի և բոլորիդ փրկեցի, այդպե՞ս է, այդպե՞ս է:

— Ասել է, թե այնպես պատմեցիք, որ կասկածի տեղ թողնեք և ցույց տաք մեր խոսքը մեկ անելն ու եղածը խառնելը, երբ խոսքը մեկ անել չի եղել, և ես ոչնչնից ոչինչ ձեզ չեի խնդրել:

— Հենց այդպես, այդպես,— ասես ցնծությամբ հարեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Ես այդպես էլ հենց արեցի, որ դուք այդ ամբողջ զսպանակը նկատեք, չէ որ գլխավորապես ձեզ համար էի չեմուչում անում, որովհետև ձեզ բռնեցի և ուզում էի վարկաբեկել: Գլխավորը, ուզում էի իմանալ, թե ինչ չափով եք վախենում:

— Հետաքրքիր է, ինչո՞ւ եք հիմա այդպես անկեղծ:

— Մի բարկացեք, մի բարկացեք, աչքերը մի փայլեցրեք... Իմիջիայլոց, չեք փայլեցնում: Ձեզ հետաքրքրում է, թե ինչո՞ւ եմ այսպես անկեղծ: Հենց այն պատճառով, որ ամեն բան հիմա փոխվել է, անցել ու փոշով ծածկվել: Ես հանկարծակի փոխեցի ձեր մասին իմ մտքերը: Հին ուղին լրիվ փակ է, հիմա արդեն երբեք ձեզ չեմ վարկաբեկի հին ուղիով, հիմա՝ նոր ճանապարհով:

— Մարտավարությունը փոխե՞լ եք:

— Մարտավարություն չկա: Հիմա ամեն ինչ ձեր կատարյալ կամքով է, այսինքն՝ կուզեք ասել *այո*, կամ կուզեք, կասեք՝ *ոչ*: Ահա իմ նոր մարտավարությունը: Իսկ *մեր* գործի մասին ծպտուն անգամ չեմ հանի, մինչև ինքներդ չհրամայեք: Ծիծաղո՞ւմ եք: Ողջ լինեք, ես ինքս էլ եմ ծիծաղում: Բայց հիմա ես լրջորեն, լրջորեն, լրջորեն եմ ասում, թեև նա, ով այսպես շտապում է, իհարկե, անշնորհք է, չէ: Միևնույն է, թող անշնորհք լինի, իսկ ես լրջորեն եմ ասում:

Նա, իրոք, խոսեց լրջորեն, միանգամայն ուրիշ տոնով և մի տեսակ առանձնահատուկ հուզմունքով, այնպես, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նայեց նրան հետաքրքրված:

— Ասում եք, փոխե՞լ եք ձեր մտքերն իմ մասին,— հարցրեց նա:

— Ձեր մասին իմ մտքերը փոխեցի այն պահին, երբ դուք Շատովից հետո ձեր ձեռքերը ետ քաշեցիք, ու հերիք է, հերիք, խնդրեմ, առանց հարցերի, այլևս ոչինչ հիմա չեմ ասի:

Նա վեր ցատկեց, ձեռքերը թափ տալով, ճիշտ կարծես վանելով հարցերը, բայց քանի որ հարցեր չեղան ու գնալու հարկ էլ չկար, ապա նա նորից ընկավ բազկաթոռին, փոքր-ինչ հանգստացած:

— Իմիջիայլոց, փակագծերի մեջ,— բլբլացրեց տեղնուտեղը,— այստեղ ոմանք դուրս են տալիս, իբր թե կսպանեք նրան, և գրագ են գալիս, այնպես, որ Լեմբկեն մտածում էր նույնիսկ ոստիկանությանը գործի դնել, բայց Յուլիա Միխայլովնան

արգելեց... Բավական է, բավական է այդ մասին, միայն տեղեկության համար էր: Իմիջիայլոց, նորից. Լեբյադկիններին ես նույն օրը փոխադրել տվեցի, գիտեք, ստացա ք իմ երկտողը նրանց հասցեով:

— Այն ժամանակ էլ ստացա:

— Այդ մեկն արդեն «անշնորհքությունից» չէր, անկեղծորեն արեցի, պատրաստակամությունից: Եթե անշնորհք ստացվեց, ապա փոխարենն անկեղծ էր:

— Այո, ոչինչ, գուցե այդպես էլ պետք է...— մտազբաղ արտաբերեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Միայն թե այլևս երկտողեր մի գրեք ինձ, խնդրում եմ:

— Անհնար էր, ընդամենը մի երկտող:

— Այսպես, Լիպուտինը գիտե՞:

— Անհնար էր: Բայց Լիպուտինը, ինքներդ գիտեք, չի համարձակվի... Իմիջիայլոց, պետք է մերոնց մոտ գնալ, այսինքն՝ նրանց, և ոչ թե *մերոնց*, թե չէ նորից կրոնեք բառի պոչից: Դե, մի անհանգստացեք, ոչ թե հիմա, այլ մի օր: Հիմա անձրև է գալիս: Ես ձեզ իմաց կանեմ, նրանք կհավաքվեն, ու մենք կգնանք երեկոյան: Նրանք նստած սպասում են, բերանները բաց արած, ինչպես ագռավաճտերը բնում, թե ի՞նչ նվեր ենք տանելու իրենց: Տաքարյուն ժողովուրդ է: Գրքերը հանել, պատրաստվում են վիճելու: Վիրգինսկին հանրամարդ է, Լիպուտինը՝ ֆուրյեական, ոստիկանական գործերի հանդեպ մեծ հակումով: Ձեզ ասեմ, մարդը թանկարժեք է մի տեսակետից, բայց մնացած ամեն ինչում խստություն է պահանջում, և վերջապես, այն մեկը, երկար ականջներով, նա իր սեփական համակարգի մասին կկարդա: Եվ գիտեք, նրանք նեղացած են, որ անտարբեր եմ իրենց հանդեպ ու ջուր եմ լցնում իրենց վրա, հե-հե-հե: Իսկ գնալ պետք է անպայման:

— Այնտեղ ինձ որպես ինչոր պե՞տ էք ներկայացրել,— հնարավորին չափ անփութորեն արտաբերեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: Պյոտր Ստեպանովիչն արագ նրան նայեց:

— Ի դեպ,— վրա բերեց նա, ասես չլսելով և շուտափույթ սքողելով,— չէ որ ես երկու, երեք անգամ ներկայացել եմ մեծարգո Վարվառա Պետրովնային և նույնպես հարկադրված եղել շատ խոսել:

— Պատկերացնում եմ:

— Չէ, մի պատկերացրեք, ես ուղղակի ասել եմ, որ դուք չեք սպանի, հետո էլ ուրիշ-ուրիշ անուշ բաներ: Եվ պատկերացրեք, հաջորդ օրը նա արդեն գիտեր, որ ես Մարյա Տիմոֆենային գետի այն ափն եմ տեղափոխել, դո՞ւք եք նրան ասել:

— Մտքովս չի անցել:

— Այդպես էլ գիտեի, որ դուք չեք: Իսկ ո՞վ կարող էր, ձեզնից բացի: Հետաքրքիր է:

— Լիպուտինը, անշուշտ:

— Չէ-է , Լիպուտինը չէ,— խոժոռվելով, մրթմրթաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ես գիտեմ, թե ով: Այս մեկը նման է Շատովին... Թեև դատարկ բան է, թողնենք դա: Թեև խիստ կարևոր է... իմիջիայլոց, ես չարունակ սպասում էի, որ ձեր մայրիկը հանկարծ բերանից կթոցնի գլխավոր հարցը՝ ուղղված ինձ... Ախ, հա, սկզբից բոլոր օրերը նա անչափ մռայլ էր, ու հանկարծ այսօր եկա՝ ամբողջովին շողշողում էր: Ի՞նչ է պատահել:

— Պատճառն այն է, որ այսօր իրեն խոսք եմ տվել հինգ օր հետո Լիզավետա Նիկոլանայի ձեռքը խնդրել,— հանկարծակի խոսեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, անսպասելի բացարձայամբ:

— Ա՛, հա... հա, իհարկե,— քրթմնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը, ասես կարկամելով,— այնտեղ լուրեր կան նշանդրեքի մասին, գիտե՞ք: Սակայն ճիշտ է: Իսկ դուք իրավացի եք, նա պսակի տակից վազելով կգա, բավական է միայն ձայն տաք: Դուք չե՞ք բարկանում, որ ես այսպես...

— Չէ, չեմ բարկանում:

— Ես նկատում եմ, որ այսօր ձեզ ահավոր դժվար է բարկացնել, և սկսում եմ ձեզնից վախենալ: Ինձ անչափ հետաքրքրում է, թե ինչպես եք վաղը հայտնվելու: Հավանաբար, ահագին կատակներ եք պատրաստել: Դուք չե՞ք բարկանում, որ ես այսպես...

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամենևին չպատասխանեց, ինչ արդեն բոլորովին բարկացրեց Պյոտր Ստեպանովիչին:

— Ի դեպ, մայրիկին լրջորե՞ն եք ասել Լիզավետա Նիկոլանայի հաշվով,— հարցրեց նա:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ակնդետ և սառնությամբ նրան նայեց:

— Ա՛, հասկանում եմ, որ միայն հանգստացնեք, այո՛, այո՛:

— Իսկ եթե լրջորե՞ն,— հաստատուն հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Է ինչ, և Աստված պահապան, ինչպես նման դեպքերում ասում են, գործին չի վնասի (տեսնում եք, չասացի՝ մեր գործին, դուք *մեր* բառը չեք սիրում), իսկ ես... իսկ ես՝ ինչ, ես ձեր տրամադրության տակ եմ, ինքներդ գիտեք:

— Դուք կարծո՞ւմ եք:

— Ես ոչինչ, ոչինչ չեմ կարծում,— շտապ-շտապ ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը ծիծաղելով,— որովհետև գիտեմ, ձեր գործերի մասին նախապես մտորել եք և որ ամեն ինչ մտածված է: Այն էի ասում միայն, որ լրջորեն ձեր տրամադրության տակ եմ, միշտ և ամեն տեղ և ամեն դեպքում, այսինքն՝ ամեն-ամեն, հասկանո՞ւմ եք սա:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հորանջեց:

— Ձանձրացրի ձեզ,— հանկարծ վեր թռավ Պյոտր Ստեպանովիչը վերցնելով իր կլոր, միանգամայն նոր շյապան, կարծես թե հեռանալով, մինչդեռ շարունակելով մնալ ու խոսել անընդմեջ, թեն կանգնած, երբեմն գնալ-գալով սենյակում և խոսելու ոգևորված պահերին շյապայով խփելով ծնկին:

— Մտածում էի նաև ձեզ զվարճացնել Լեմբկեններով,— ուրախ բացականչեց նա:

— Չէ, լավ, գուցե հետո: Թեև, ինչպե՞ս է Յուլիա Միխայլովնայի առողջությունը:

— Բայց այդ ինչ աշխարհիկ հնարք ունեք բոլորդ էլ. ձեզ համար նրա առողջությունը նույնն է, ինչ մոխրագույն կատվինը, բայց և այնպես հարցնում եք: Գովական եմ համարում: Առողջ է ու ձեզ էլ հարգում է սնտոխապաշտության աստիճան, սնտոխապաշտության աստիճան էլ շատ բան է սպասում ձեզնից: Կիրակի՝ օրվա դեպքի մասին լռում է և վստահ է, որ դուք ինքներդ ամեն բան կհաղթահարեք՝ սոսկ հայտնվելով: Աստված վկա, նա պատկերացնում է, որ դուք Աստված գիտե, ինչեր կարող եք: Իմիջիայլոց, հիմա դուք հանելուկային և վիպական դեմք եք, շատ ավելին, քան երբևէ՝ չափազանց շահեկան դիրք: Բոլորը ձեզ սպասում են անհավանական շատ: Ես որ գնացի, լավ տաք էր, իսկ հիմա շատ ավելի: Ի դեպ, մեկ անգամ էլ շնորհակալ եմ նամակի համար: Նրանք բոլորն էլ կոմս Կ.-ից վախենում են: Գիտեք, նրանք կարծես թե ձեզ լրտեսի տե՞ղ են դնում: Ես համաձայնում եմ, չե՞ք բարկանում:

— Ոչինչ:

— Դա՛ ոչինչ, հետագայում է անհրաժեշտ: Այստեղ նրանք իրենց կարգերն ունեն: Ես, անշուշտ, խրախուսում եմ, Յուլիա Միխայլովնան գլխավորում է, Գազանովը՝ նույնպես... Դուք ծիծաղո՞ւմ եք: Չէ որ իմ մարտավարությունն է. ես սուտ կասեմ, սուտ կասեմ, ու հանկարծ մի խելոք բան էլ կասեմ հենց այն ժամանակ, երբ նրանք բոլորով դա են փնտրում: Կշրջապատեն ինձ, իսկ ես նորից կսկսեմ ստել: Բոլորն արդեն ձեռք են թափ տվել ինձ վրա, «ընդունակություններ ունի, ասում են, բայց լուսնից է ընկել»: Լեմբկեն ինձ ծառայության է կանչում, որպեսզի շտկվեմ: Գիտեք, ես նրան ահավոր քամահիրում եմ, այսինքն՝ վարկաբեկում, նա էլ աչքերն է չռում միայն: Յուլիա Միխայլովնան խրախուսում է: Հա, իմիջիայլոց, Գազանովն ահավոր բարկանում է ձեզ վրա: Երեկ Դուխովոյում ձեր մասին վատթարագույն բաներ էր ասում ինձ: Ես էլ նրան տեղնուտեղն ամբողջ ճշմարտությունն ասացի, այսինքն, իհարկե, ոչ ամբողջ ճշմարտությունը: Ամբողջ օրը նրա մոտ՝ Դուխովոյում մնացի: Փառավոր կալվածք, լավ տուն:

— Ուրեմն, հիմա՞ էլ է Դուխովոյում,— հանկարծակի վեր ցատկեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը համարյա թե պոկվելով տեղից ու բուռն շարժում անելով առաջ:

— Չէ, ինքն ինձ բերեց այսօր առավոտյան, միասին ետ եկանք,— ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը, կարծես ամենևին չնկատելով Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի վայրկենական հուզմունքը:

— Այս ինչ է, գիրքը գցեցի,— կռացավ նա բարձրացնելու իր ցած գցած կիպսեկը:— «Բալզակի կանայք», պատկերազարդ,— հանկարծ թերթեց նա,— չեմ կարդացել: Լեմբկեն էլ է վեպեր գրում:

— Այո՞,— հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ասես հետաքրքրված:

— Ռուսերեն, իհարկե, սուսուփուս: Յուլիա Միխայլովնան գիտե և թույլ է տալիս: Նրանց տանը դա մշակված է՝ հնարքներով ծածկույթ: Ձևերի ինչպիսի՛ խստություն, ինչպիսի՛ զսպություն: Այ, մեզ էլ է նման մի բան պետք:

— Դուք գովաբանում եք ղեկավարությա՞նը:

— Հապա թե չէ՛: Միակ բանը, որ կա Ռուսաստանում բնական ու ձեռք բերած... չեմ խոսի, չեմ խոսի,— հանկարծ տեղից պոկվեց նա,— այդ մասին չէր, փափուկ խնդրի մասին ոչ մի խոսք: Բայց և այնպես, մնաք բարով, մի տեսակ կանաչած եք:

— Դողերոցք ունեմ:

— Կարելի է հավատալ, պառկեք հապա: Ի դեպ, այստեղ ամորձատ աղանդավորներ կան գավառում, հետաքրքիր ժողովուրդ է... Ասենք, հետո: Իմիջիայլոց, մի փոքր պատմություն էլ. այստեղ, գավառում հետևակ գունդ կա: Ուրբաթ երեկոյան Բ.իում խմում էի սպաների հետ: Չէ որ այնտեղ երեք բարեկամ ունենք, vous comprenez?^[16]: Աթեիզմի մասին էինք խոսում և, իհարկե, Աստծուն ցրիվ տվինք: Ուրախ էին, ծղրտում էին: Ի դեպ, Շատովը հավատացնում է, որ Ռուսաստանում խռովություն սկսելիս անպայման պիտի սկսել աթեիզմից: Գուցեն ճիշտ է: Մի ալեհեր բոի կապիտան կար, նստեց, շարունակ լուռ էր, մի բառ չասաց, հանկարծ կանգնեց սենյակի մեջտեղում և գիտեք, բարձրաձայն այսպես, կարծես ինքն իր հետ. «Եթե Աստված չկա, ապա դրանից հետո ես ի՞նչ կապիտան»: Գլխարկն առավ, ձեռքերը տարածեց ու դուրս եկավ:

— Բավական ամբողջական միտք է արտահայտել,— երրորդ անգամ հորանջեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Այո՞: Ես չհասկացա, ձեզ ուզեցա հարցնել: Է, է՞լ ինչ ասեմ ձեզ. հետաքրքիր ֆաբրիկա է Շպիգուլիններինը, այստեղ, ինչպես գիտեք, հինգ հարյուր բանվոր կա, ժանտախտի բուժարան է, տասնհինգ տարի չեն մաքրում և աշխատողներին պակաս են վճարում: Վաճառական-միլիոնատերերը: Հավատացնում եմ ձեզ, որ բանվորներից ոմանք internationale-ի մասին պատկերացում ունեն: Ի՞նչ է, ժպտացի՞ք: Ինքներդ կտեսնեք, միայն թե ինձ ամենա, ամենաքիչ ժամանակը տվեք: Ես արդեն ժամկետ խնդրել եմ ձեզնից, իսկ հիմա էլի եմ խնդրում, և այն ժամանակ... Իմիջիայլոց, կներեք, չեմ խոսի, չեմ խոսի, ուրիշ բան էի ասում, մի կնճռոտվեք: Բայց և այնպես, մնաք բարով: Այս ի՞նչ եմ անում,— հանկարծ ետ եկավ կես ճավփց,— լրիվ մոռացել էի, ամենագլխավորը. ինձ նոր ասացին, որ մեր արկղը Պետերբուրգից եկել է:

— Այսի՞նքն,— նրան նայեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չհասկանալով:

— Այսինքն, ձեր արկղը, ձեր իրերը, ֆրակներով, տաբատներով ու սպիտակեղենով, եկե՛լ է: Ճի՞շտ է:

— Այո, ինչ-որ բան ինձ երեկ ասել են:

— Ահ, իսկ չի՞ կարելի հիմա...

— Ալեքսեյին հարցրեք:

— Էհ, վա՛ղը, վա՛ղը: Այնտեղ, ձեր իրերի հետ են նաև իմ պիջակը, ֆրակը և երեք տաբատ, Շարմերի խանութից, ձեր հանձնարարականով, հիշո՞ւմ եք:

— Լսել եմ, ասում են, որ այստեղ ջենթլմենություննե՛ր եք անում, քմծիծաղ տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: — Ճի՞շտ է, որ ձիավարության դասեր եք ուզում վերցնել:

Պյոտր Ստեպանովիչը ծուռ ժպտաց:

— Գիտեք,— հանկարծ չափազանց արագ-արագ խոսեց նա, մի տեսակ ցնցվող ու բեկվող ձայնով,— գիտեք, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, թողնենք անձերին կպչելը, չե՞, մեկ անգամ ընդմիջտ: Դուք, հարկավ, կարող եք ինձ արհամարհել որքան կամենաք, եթե այդքան զվարճալի է ձեզ համար, բայց և այնպես, ավելի լավ կլիներ՝ առանց անձերին դիպչելու որոշ ժամանակ, այդպես չե՛:

— Լավ, էլ չեմ անի,— մրմնջաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: Պյոտր Ստեպանովիչը քթի տակ ծիծաղեց, շյապայով խփեց ծնկին, մի ոտքից հենվեց մյուսին ու ընդունեց նախկին դիրքը:

— Այստեղ ումանք ինձ ձեր ախոյանն են համարում Լիզավետա Նիկոլաննայի խնդրում, էլ ինչպե՛ս չհոգամ արտաքին տեսքիս մասին,— ծիծաղեց նա:— Սակայն, այդ ո՞վ է ձեզ մատնություններ բերում: Հը՛մ: Ուղիղ ուրն է ժամը, էհ, ես ճամփա ընկա: Խոստացել էի Վարվառա Պետրովնայի մոտ էլ գնալ, բայց չեմ մտնի, իսկ դուք պատկեք և վաղն ավելի առույգ կլինեք: Դրսում անձրև է ու խավար, իմիջիայլոց, կառքով եմ, որովհետև փողոցներում այստեղ գիշերներն անհանգիստ է: Ա՛հ, ճիշտ տեղին էր. այստեղ, քաղաքում և շուրջը հիմա մենակ Տաժանապարտ Ֆեդկան է թափառում, Սիբիրից փախած, պատկերացրեք, իմ նախկին ճորտերից է, որին տասնհինգ տարի առաջ հայրիկս զինվորության է տվել ու փողը վերցրել: Շատ հոյակապ անձնավորություն է:

— Դուք... նրա հետ խոսե՛լ եք,— աչքերը վեր թոցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Խոսել եմ: Ինձնից չի թաքնվում: Ամեն ինչի պատրաստ անձնավորություն է, ամեն ինչի, անշուշտ, փողով, այսինքն՝ համոզմունքով էլ, իհարկե, իր տեսակի: Ա՛հ, հա, նորից՝ ի դեպ, եթե նոր լուրջ էիք այն մտադրության մասին, հիշում եք, Լիզավետա Նիկոլաննայի համար, ապա մի անգամ էլ եմ կրկնում ձեզ, որ ես նույնպես ամեն ինչի պատրաստ մեկն եմ, ցանկացած ամեն տեսակի, և կատարելապես ձեր տրամադրության տակ եմ... Ի՞նչ է, փա՞յտ եք ուզում վերցնել: Ահ, չէ, փայտ չվերցրիք... Պատկերացրեք, ինձ թվաց, փա՞յտ եք որոնում:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ոչինչ չէր փնտրում ու ոչինչ չէր ասում, բայց, իրոք, ելավ տեղից մի տեսակ հանկարծակի, դեմքին մի տարօրինակ ջղաձգում:

— Եթե ձեզ նմանապես որևէ բան պետք լինի պարոն Գագանովի վերաբերյալ,— հանկարծ վրա տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը, այլևս ուղղակի գլխով անելով պրեսպապյեի կողմը,— ապա, իհարկե, ամեն ինչ կարող եմ կազմակերպել և համոզված եմ, որ ինձ չեք շրջանցի:

Նա դուրս եկավ հանկարծ, չսպասելով պատասխանի, բայց մի անգամ էլ գլուխը ներս խոթեց դռնից:

— Այն պատճառով եմ այսպես,— շուտասելուկով գոռաց նա,— որ Շատովն էլ, չէ՞, օրինակ, նույնպես իրավունք չունեի վտանգել կյանքն այն ժամանակ, կիրակի օրը, երբ մոտեցավ ձեզ, այդպես չէ: Ես կուզեի, որ դա նկատի առնեք:

Նա անհետացավ նորից չսպասելով պատասխանի:

IV

Գուցեն չքվելիս, նա մտածում էր, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, մենակ մնալով, կսկսի բռնցքներով զարկել պատին և, իհարկե, ուրախ կլինեի տեսնել դա, եթե հնարավոր լիներ: Սակայն շատ կհուսախաբվեր. Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մնաց հանգիստ: Մի երկու րոպե կանգնած էր սեղանի մոտ, նույն դիրքով, ըստ երևույթին, շատ մտախոգ, բայց շուտով մի ալարկոտ, սառը ժպիտ թրթռաց նրա շրթունքներին: Դանդաղ նստեց բազմոցին իր նախկին տեղը, անկյունում, և փակեց աչքերը, կարծես հոգնությունից: Նամակի ծայրն առաջվա պես երևում էր պրեսպապյեի տակից, բայց նա չշարժվեց տեղից՝ դա ուղղելու:

Շուտով ամբողջովին ընդարմացավ: Վարվառա Պետրովնան, այդ օրերին իրեն հոգսերով չարչարած, չդիմացավ և Պյոտր Ստեպանովիչի հեռանալուն պես, որը խոստացել էր իր մոտ գալ ու խոստման տերը չէր եղել, սիրտ արեց ինքը գնալ Nicolas-ի մոտ, չնայած նշված ժամը չէր: Շարունակ երևում էր նրա աչքին, ի վերջո, որևէ բան չի՞ ասելու վերջնական: Կամացուկ, ինչպեսև մինչ այդ, նա թակեց դուռը և, պատասխան չստանալով, ինքը բացեց: Տեսնելով, որ Nicolas-ը նստած է մի տեսակ չափից ավելի անշարժ, բաբախող սրտով զգուշորեն մոտեցավ բազմոցին: Նրան կարծես ապշեցրեց, որ այդպես շուտ քնել է և որ կարող է այդպես քնել՝ ուղիղ նստած ու անշարժ: Նույնիսկ շնչառությունը համարյա չէր լինի նկատել: Դեմքը գունատ էր ու խիստ, բայց ասես լիովին քարացած, չշարժող, հոնքերը թեթևակի մոտեցրել էր ու խոժոռել: Բացարձակապես նմանվում էր մոմեղեն անշունչ արձանի: Մի երեք րոպե կանգնեց գլխավերևում, շունչը հազիվ տեղը բերելով, ու հանկարծ սարսափ պատեց նրան, դուրս եկավ ոտնաթաթերի վրա, կանգնեց դռան մեջ, փութով խաչակնքեց նրան ու հեռացավ աննկատ՝ նոր ծանր զգացողությամբ, նոր կսկիծով:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը քնեց երկար, մի ժամից ավելի, միշտ նույն քարացած դիրքով, դեմքին ոչ մի բան չխաղաց, ամբողջ մարմնի վրա որևէ շարժում չերևաց, հոնքերն էլի խոժոռված էին խստորեն: Եթե Վարվառա Պետրովնան երեք րոպե էլ մնար, հավանաբար, չէր դիմանա լեթարգիական այդ ճնշող զգացողությանը և կարթնացներ որդուն: Բայց նա հանկարծ ինքը բացեց աչքերը և առաջվա պես չշարժվելով, նստած մնաց ևս տասը րոպե, ասես ակնապիշ և հետաքրքրությամբ զննելով սենյակի անկյունում իրեն զարմացրած առարկան, թեև այնտեղ ոչ նոր, ոչ առանձնահատուկ ոչինչ չկար:

Ի վերջո, հնչեց պատի ժամացույցի մեղմ, թավ զարկը, որ խփեց մեկ անգամ: Որոշ անհանգստությամբ նա դարձրեց գլուխը՝ թվացույցին նայելու, բայց համարյա նույն պահին բացվեց միջանցք ելնող ետևի դուռը և հայտնվեց սենեկապան Ալեքսեյ Եգորովիչը: Մի ձեռքին գցած բերում էր տաք վերարկուն, վզնոցը և շյապան, մյուսով բռնել էր արծաթյա մատուցարանը, որի վրա երկտող կար:

— Ինն անց կես է,— ասաց նա մեղմաձայն և բերած զգեստը դնելով անկյունում, աթոռի վրա, մոտ բերեց երկտողը՝ թղթի փոքր կտոր էր, կնքած, մատիտով գրված երկու տող: Աչքի անցկացնելով տողերը, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նույնպես մատիտ վերցրեց սեղանից, թղթի ծայրին երկու բառ գրեց ու ետ դրեց մատուցարանին:

— Հանձնել անմիջապես, հենց դուրս եկա, ու՝ հագնվեմ,— ասաց նա ելնելով բազմոցից:

Նկատելով, որ հագինը թավշյա թեթև պիջակ է, նա մտածեց ու կարգադրեց ուրիշ բան բերել, մահուղե սերթուկը, որ օգտագործում էր երեկոյան ավելի պաշտոնական այցելությունների համար: Ի վերջո, լրիվ հագնված ու շյապան դրած, նա կողպեց դուռը, որով Վարվառա Պետրովնան էր գալիս իր մոտ, և պրեսպապյեի տակից հանելով պահած նամակը լուռ ելավ միջանցք Ալեքսեյ Եգորովիչի ուղեկցությամբ: Միջանցքից դուրս եկան ետևի քարաշեն նեղ սանդուղքն ու իջան ուղիղ այգի տանող նախասենյակը: Այստեղ, անկյունում դրված էր վաղօրոք բերված լապտերիկը և մի մեծ անձրևանոց:

— Արտակարգ անձրևի պատճառով այստեղի փողոցներում անտանելի ցեխ է,— զեկուցեց Ալեքսեյ Եգորովիչը, որպես պարոնին ուղևորությունից վերջին անգամ ետ պահելու հեռավոր փորձ: Մակայն պարոնը, բացելով անձրևանոցը, դուրս եկավ նկուղի պես խավար, խոնավաշունչ ու թաց, հին այգին: Քամին աղմկում ու ճոճում էր մերկացած ծառերի կատարները, ավազածածկ նեղլիկ արահետները խրուն էին ու սայթաքուն: Ալեքսեյ Եգորովիչը քայլում էր, ինչպես դուրս էր եկել, ֆրակով ու գլխաբաց՝ երեք քայլ առաջ լուսավորելով լապտերիկով:

— Չի՞ նկատվի արդյոք,— հանկարծ հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Պատուհաններից չի երևա, բացի դրանից էլ վաղօրոք ամեն ինչ նախատեսված է,— պատասխանեց ծառան մեղմ ու համաչափ:

— Մայրիկը պառկե՞լ է:

— Վերջին օրերի սովորության պես, ճիշտ ժամը իննին փակվեցին և հիմա անհնար է որևէ բան իմանալ: Ո՞ր ժամին կհրամայեք ձեզ սպասել,— ավելացրեց նա համարձակվելով հարց տալ:

— Մեկին, մեկն անց կես, երկուսից ոչ ուշ:

— Լսում եմ:

Ոլոր-մոլոր արահետներով շրջանցելով ամբողջ այգին, որն անգիր գիտեին երկուսն էլ, նրանք հասան այգու քարաշեն պարսպին և այդտեղ՝ պատի ամենածայրի անկյունում մի փոքրիկ դուռ գտան, որ տանում էր նեղիկ ու խուլ նրբանցք: Դռնակը համարյա միշտ փակ էր, բայց բանալին հիմա հայտնվեց Ալեքսեյ Եգորովիչի ձեռքին:

— Դռնակը չճռճա՞ հանկարծ,— նորից տեղեկացավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

Ալեքսեյ Եգորովիչը զեկուցեց, որ դեռևս երեկ է յուզված, «ինչպեսն այսօր»: Ամբողջովին թրջված էր արդեն: Դռնակը բացելով, բանալին տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին:

— Եթե բարեհաճել եք հեռավոր ճանապարհ ձեռնարկել, ապա զեկուցում եմ՝ անվստահ լինելով տեղի մարդկանցից, հատկապես խուլ նրբանցքներում, իսկ ամենից շատ գետից այն կողմ,— չդիմացավ մեկ անգամ ևս: Հին ծառան էր, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի նախկին հերացուն ժամանակին ձեռքերի մեջ մեծացրած նրան, լուրջ ու խիստ մի մարդ, սիրում էր ունկնդրել և ավետարան կարդալ:

— Մի անհանգստացիր, Ալեքսեյ Եգորովիչ:

— Աստված ձեզ պահապան, պարոն, բայց միայն բարի գործեր սկսելիս:

— Ինչպե՞ս,— կանգ առավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ արդեն քայլ գցելով նրբանցք:

Ալեքսեյ Եգորովիչը հաստատուն կրկնեց իր ցանկությունը: Նախկինում երբեք սիրտ չէր անի բարձրաձայն այդպիսի բաներ ասել իր պարոնին:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կողպեց դուռը, բանալին գրպանը դրեց և քայլեց նրբանցքով՝ ամեն քայլափոխին երեք վերջոկի չափ խրվելով ցեխի մեջ: Վերջապես ելավ երկարուկ ու ամայի մի փողոց, սալարկի վրա: Քաղաքը գիտեր հինգ մատի պես, բայց Բոգոյավլենսկայա փողոցը դեռևս հեռու էր: Ժամը տասն անց էր արդեն, երբ նա ի վերջո կանգ առավ Ֆիլիպպովների հին ու մզագույն տան փակ դարպասի առաջ: Ներքևի հարկը հիմա, Լեյադկիներին գնալուց հետո, միանգամայն դատարկ էր, մեխած պատուհաններով, բայց Շատովի կիսավերնահարկում լույս էր վառվում: Քանի որ զանգակ չկար, նա սկսեց դարպասը ձեռքով թակել: Օդանցքը բացվեց, և Շատովը դուրս նայեց: Ահավոր խավար էր ու դժվար էր որևէ բան զանազանել: Շատովը զննում էր երկար, մի բույսի չափ:

— Այդ դու՞ք եք,— հարցրեց նա հանկարծ:

— Ես եմ,— պատասխանեց անկոչ հյուրը:

Շատովը շրխկացրեց օդանցքը, իջավ ցած ու քացեց դարպասը: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն անցավ բարձր շենք և, ոչ մի բառ չասելով, քայլեց նրա կողքով, ուղիղ դեպի կողաշենք, Կիրիլլովի մոտ:

V

Այստեղ ամեն ինչ բաց էր և նույնիսկ վրա չդրած: Նախասենյակն ու առաջին երկու սենյակը մութ էին, բայց վերջինում, ուր ապրում էր Կիրիլլովը և թեյ խմում, շոգում էր լույսը, ծիծաղ ու ինչ-որ տարօրինակ ճշոցներ էին լսվում: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը գնաց դեպի լույսը, բայց ներս չմտնելով կանգնեց շենքին: Թեյ կար սեղանին: Սենյակի մեջտեղում մի պառավ էր կանգնած՝ տանտիրոջ ազգականուհին, գլխաբաց, մենակ շրջագգեստով, ոտնամանները բոբիկ ոտքերին, նապաստակի մորթեբուր կարճ կոֆտայով: Գրկին մեկուկես տարեկան մանկիկ էր, մեկտակ շապկով, բաց տոտիկներով, կարմրատակած այտերով, բացշեկ ու ցից-ցից մազերով, օրորոցից հենց նոր դուրս բերված: Պետք է որ քիչ առաջ լաց եղած լիներ, աչուկների տակ դեռ փոքրիկ արցունքներ կային: Բայց այդ պահին թաթիկները ձգել, ծափ էր տալիս ու քրքջում, ինչպես քրքջում են պստիկները՝ հեծկլտոցի պես: Նրա դիմաց Կիրիլլովը հատակին էր խփում ռետինե կարմիր ու խոշոր գնդակը, որը թռչում էր մինչև առաստաղ, նորից ընկնում, մանկիկը բղավում էր. «Գնդի՛, գնդի՛»: Կիրիլլովը բռնում էր «գնդին» և տալիս նրան, փոքրիկն արդեն ինքն էր շալտում իր անվարժ թաթիկներով, իսկ Կիրիլլովը վազում ու բարձրացնում: Ի վերջո, «գնդին» գլորվեց պահարանի տակ: «Գնդի՛, գնդի՛»,— բղավում էր մանկիկը: Կիրիլլովը փովեց հատակին ու մեկնվեց ջանալով պահարանի տակից «գնդին» հանել ձեռքերով: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մտավ սենյակ, նրան տեսնելով, փոքրիկը կպավ պառավից և մանկական երկարատև լաց դրեց, պառավն իսկույն դուրս տարավ նրան:

— Ստավրոգի՞ն,— ասաց Կիրիլլովը ելնելով հատակից, գնդակը ձեռքին, անսպասելի այցելությունից նվազագույնս չզարմացած:— Թեյ կուզե՞ք:

Նա լրիվ ոտքի կանգնեց:

— Շատ, չեմ հրաժարվի, եթե տաք է,— ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— ոտքից գլուխ թրջվել եմ:

— Տաք է, նույնիսկ եռման,— հաճույքով հաստատեց Կիրիլլովը,— նստեք, դուք ցեխոտ եք, ոչինչ, հետո հատակը՝ թաց լաթով:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նստեց ու համարյա մի շնչով խմեց լիքը գավաթը:

— Էլի՞,— հարցրեց Կիրիլլովը:

— Շնորհակալ եմ:

Կիրիլլովը, որ մինչ այդ չէր նստում, իսկույն նստեց դիմացը և հարցրեց.

— Ինչի՞ եք եկել:

— Գործով: Ահա, կարդացեք այս նամակը, Գագանովից է: Հիշում եք, ես ձեզ ասել եմ Պետերբուրգում:

Կիրիլլովն առավ նամակը, կարդաց, դրեց սեղանին ու նայեց սպասումով:

— Այդ Գագանովին,— սկսեց բացատրել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— ինչպես գիտեք, հանդիպել եմ մի ամիս առաջ, Պետերբուրգում, կյանքում առաջին անգամ: Մի երեք անգամ բախվել ենք՝ մարդկանց ներկայությամբ: Առանց ինձ հետ ծանոթանալու և խոսելու, համենայն դեպս, հնարավորություն գտավ շատ հանդուգն լինել: Այն ժամանակ ես ասացի, բայց ահա, ինչ չգիտեք դուք, մեկնելով Պետերբուրգից ավելի շուտ, քան ես, հանկարծ մի նամակ ուղարկեց ինձ, թեև ոչ այսպիսին, բայց և այնպես, վերին աստիճանի ամբարտավան և տարօրինակ արդեն նրանով, որ նամակում ամեննին չէր բացատրված գրելու առիթը: Ես իսկույն պատասխանեցի, նույնպես նամակով, ու միանգամայն անկեղծորեն հայտնեցի, որ ինքը, հավանորեն, զայրացած է չորս տարի առաջ այստեղ ակումբում կատարված դեպքի համար և որ իմ կողմից պատրաստ եմ ամեն տեսակ ներողություն խնդրել այն հիմունքով, որ իմ արարքն անգիտակից էր ու եղել էր հիվանդ ժամանակ: Ես նրան խնդրեցի նկատի առնել իմ ներողությունները: Նա չպատասխանեց ու մեկնեց, բայց ահա այստեղ, նրան գտնում եմ արդեն միանգամայն կատաղած վիճակում: Ինձ հայտնել են իմ մասին նրա մի քանի կարծիքները՝ հասարակության մեջ, կատարելապես հայհոյական և զարմանալի մեղադրանքներով: Ի վերջո, այսօր էլ հասավ այս նամակը, որպիսին, հավանորեն, ոչ ոք երբեք չի ստացել, հայհոյանքներով և այսպիսի արտահայտություններով՝ «ձեր ջարդած ռեխը»: Ես եկել եմ հուսով, որ չեք հրաժարվի մարտավկա լինել:

— Ասացիք՝ նամակ ոչ ոք չի ստացել,— նշեց Կիրիլլովը,— կատաղած վիճակում լինում է, շատ են գրել: Պուշկինն է գրել Հեկկերինին: Լավ, կգնամ: Ասում եք՝ ինչպե՞ս:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը բացատրեց, որ ցանկանում է վաղն և եթե և որ անպայման սկսել ներողությունները կրկնելուց և նույնիսկ ներողություններ բովանդակող երկրորդ նամակ ուղարկելու խոստումից, բայց որ Գագանովն էլ, իր կողմից, խոստանա այլևս նամակներ չգրել: Իսկ ստացված նամակը կհամարի որպես ամեննին չեղած:

— Զիջումները չափից շատ են, չի համաձայնի,— ասաց Կիրիլլովը:

— Ամենից առաջ ես եկել եմ իմանալու, կհամաձայնե՞ք արդյոք այնտեղ հայտնել այս պայմանները:

— Կհայտնեմ: Ձեր գործն է: Բայց նա չի համաձայնի:

— Գիտեմ, որ չի համաձայնի:

— Նա կովել է ուզում: Ասացեք՝ ինչպես կովել:

— Բանն այն է, որ կուզեի վաղն անպայման ամեն ինչ վերջացնել: Առավոտյան ժամը իննին նրա մոտ էք: Նա կլսի ու չի համաձայնի, բայց ձեզ կհանդիպեցնի իր մարտավկայի հետ՝ ընդունենք, ժամը տասնմեկին: Նրա հետ դուք կորոշեք և հետո, որ ժամը մեկին կամ երկուսին բոլորը լինեն տեղում: Խնդրում եմ, աշխատեք այսպես անել: Զենքը, իհարկե, ատրճանակ, և հատկապես խնդրում եմ դասավորել այսպես, արգելագիծը սահմանել տասը քայլ, հետո դուք մեզ կանգնեցնում եք արգելագծից տասը քայլ հեռու, և ըստ տրված նշանի, մենք մոտենում ենք: Յուրաքանչյուրն անպայման պիտի հասնի իր արգելագծին, բայց կրակել կարող է և նախքան դա, քայլելիս: Ահա և բոլորը, կարծում եմ:

— Արգելագծերի միջև տասը քայլը մոտ է,— նշեց Կիրիլլովը:

— Լավ, տասներկու, միայն թե ոչ ավելի, դուք հասկանո՞ւմ եք, որ նա լրջորեն է ուզում կռվել: Ատրճանակ լցնել կարողանո՞ւմ եք:

— Կարող եմ: Ես ատրճանակներ ունեմ, խոսք կտամ, որ դրանցից կրակած չեք լինի: Նրա մարտավկան նույնպես կասի իր ունեցածի մասին: Երկու զույգ, և մենք փուչ ու տռուզ կգցենք՝ նրա՞նը, թե մերը:

— Հիանալի:

— Կուզե՞ք տեսնել ատրճանակները:

— Կխնդրեմ:

Կիրիլլովը պազեց անկյունում դրված, դեռևս չդատարկված, հարկ եղած դեպքում միջից իրեր հանած ճամպրուկի առաջ: Տակերից հանեց արմավենու փայտից, ներսից կարմիր թավշապատ տուփը, որի միջից հանեց մի զույգ շքեղ, չափազանց թանկարժեք ատրճանակ:

— Ամեն ինչ կա՝ վառող, գնդակներ, փամփուշտներ: Ռևոլվեր էլ ունեմ, սպասեք:

Ձեռքը նորից մտցրեց ճամպրուկն ու հանեց մի ուրիշ տուփ ամերիկյան վեցնափող ատրճանակով:

— Բավականաչափ զենք ունեք, ու շատ թանկարժեք:

— Շատ: Չափազանց:

Խեղճ, համարյա մուրացկան Կիրիլլովը, որ, ի դեպ, երբեք չէր նկատում իր չքավորությունը, երևում է, հիմա պարծենալով էր ցույց տալիս իր թանկարժեք զենքերը, անկասկած, ձեռք բերված արտակարգ զոհաբերություններով:

— Դուք դեռ շարունակո՞ւմ եք մնալ այն մտքերին,— հարցրեց Ստավրոգինը մի րոպե լռությունից հետո, որոշ զգուշավորությամբ:

— Նույն մտքերին,— հակիրճ պատասխանեց Կիրիլլովը ձայնից իսկույն կռահելով, թե ինչի մասին են հարցնում ու զենքերը հավաքեց սեղանից:

— Իսկ ե՞րբ,— էլ ավելի զգուշորեն հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը դարձյալ որոշ լռությունից հետո:

Այդ ընթացքում Կիրիլլովը երկու տուփն էլ դրեց ճամպրուկի մեջ ու նստեց իր նախկին տեղում:

— Դա ինձնից չէ կախված, ինչպես գիտեք, երբ կասեն,— մրթմրթաց նա, կարծես փոքր-ինչ նեղված հարցից, բայց միևնույն ժամանակ մյուս բոլոր հարցերին պատասխանելու նկատելի պատրաստակամությամբ: Ստավրոգինին էր նայում ակնապիշ, իր սև ու փայլող աչքերով, մի տեսակ հանգիստ, սակայն բարի և սիրալիր զգացումով:

— Ես, իհարկե, հասկանում եմ ինքնասպանությունը,— նորից սկսեց փոքր-ինչ խոժոռված Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը երկար, երեք բուլե տևած մտազբաղ լռությունից հետո,— երբեմն ես ինքս էլ եմ պատկերացրել, և միշտ մի որևէ նոր միտք, եթե չարագործություն անես, կամ գլխավորը՝ ամոթալի, այսինքն՝ խայտառակություն, միայն թե շատ ստոր ու... ծիծաղելի, այնպես որ մարդիկ հիշեն հազար տարի և թքեն-մրեն հազար տարի, ու հանկարծ՝ միտք. «Մի զարկ քունքին և ոչինչ չի լինի»: Այդ ժամանակ էլ ի՞նչ գործ ունես մարդկանց հետ և որ կթքեն-կմրեն հազար տարի, այդպես չէ՞:

— Դուք դա կոչում եք նոր մի՞տք,— մտածեց ու ասաց Կիրիլլովը:

— Ես... չեմ կոչում... երբ մի անգամ մտածեցի, ապա զգացի միանգամայն նոր միտք:

— «Զգացիք մի՞տք»,— կրկնեց Կիրիլլովը:— Դա լավ է: Շատ մտքեր կան, որոնք միշտ կան և որոնք հանկարծ դառնում են նոր: Դա ճիշտ է: Հիմա ես շատ բան առաջին անգամվա պես եմ տեսնում:

— Ասենք, թե լուսնի վրա էիք ապրում,— ընդհատեց Ատավրոգինը չլսելով ու շարունակելով իր միտքը,— ասենք, այնտեղ արել էիք բոլոր այդ ծիծաղելի գարշելիությունները... Դուք հաստատապես գիտեք այստեղից, որ այնտեղ ծիծաղելու են և թքել-մրելու են ձեր անունը հազար տարի, ընդմիշտ, լուսնով մեկ: Բայց հիմա դուք այստեղ եք և լուսնին եք նայում այստեղից, ձեր ի՞նչ գործն է, թե ինչեր եք արել այնտեղ և որ այնտեղիները թքել-մրելու են ձեզ հազար տարի, այդպես չէ՞:

— Չգիտեմ,— պատասխանեց Կիրիլլովը,— լուսնի վրա չեմ եղել,— ավելացրեց նա առանց հեգնանքի, միայն փաստը նշելու համար:

— Այդ ում երեխան էր նոր:

— Պառավի սկեսուրն է եկել, չէ, հարսը... մեկ է: Երեք օր է: Հիվանդ պառկած է, երեխան հետը, գիշերները շատ է բղավում, փորն է: Մայրը քնում է, իսկ պառավն էստեղ բերում, ես էլ՝ գնդակով: Գնդակը Համբուրգից է: Համբուրգում եմ առել, գցել-բռնելու համար, մեջքը պնդացնում է: Աղջիկ երեխա է:

— Դուք երեխաներ սիրո՞ւմ եք:

— Սիրում եմ,— արձագանքեց Կիրիլլովը, ի դեպ, բավական անտարբեր:

— Նշանակում է, կյանքն էլ եք սիրում:

— Այո, կյանքը սիրում եմ, իսկ ի՞նչ:

— Եթե վճռել եք ինքնասպան լինել:

— Իսկ ի՞նչ: Ինչի՞ մեկտեղ: Կյանքը՝ առանձին, իսկ դա՝ առանձին: Կյանքը կա, իսկ մահ չկա ամեննին:

— Սկսել եք հավատա՞լ ապագա հավերժական կյանքին:

— Չէ, ոչ թե ապագայի հավերժական, այլ այստեղի հավերժական: Կան բույներ, դուք հասնում եք բույեի, և ժամանակը հանկարծ կանգ է առնում ու դառնում հավերժական:

— Հուսով եք հասնե՞լ այդպիսի բույեի:

— Այո:

— Հագիվ թե դա հնարավոր է մեր ժամանակներում,— նույնպես առանց որևէ հեզմանքի պատասխանեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը դանդաղ, մի տեսակ մտազբաղ: — Հայտնության մեջ հրեշտակը երդվում էր, որ ժամանակ այլևս չի լինի:

— Գիտեմ: Շատ ճիշտ է դա այնտեղ: Հստակ ու ստույգ: Երբ ամբողջությամբ մարդը երջանկության հասնի, ապա ժամանակ այլևս չի լինի, որովհետև պետք չէ: Շատ ճիշտ միտք է:

— Իսկ ու՞ր են թաքցնելու:

— Ոչ մի տեղ էլ չեն թաքցնի: Ժամանակն իր չէ, այլ գաղափար: Կմարի մտքի մեջ:

— Հին փիլիսոփայական բաներ են, միևնույն բանը դարերի սկզբից,— մի տեսակ խորշական ափսոսանքով մրթմրթաց Ստավրոգինը:

— Միևնու՛յն: Միևնույնը՝ դարերի սկզբից, և ուրիշ ոչինչ երբեք,— հարեց Կիրիլլովը շողշողուն հայացքով, կարծես այդ գաղափարը համարյա թե հաղթանակ էր ամփոփում:

— Կարծես թե դուք շա՞տ երջանիկ եք, Կիրիլլով:

— Այո, շատ երջանիկ,— պատասխանեց նա, ասես տալով ամենասովորական պատասխանը:

— Բայց դուք ոչ այնքան վաղուց դեռ դառնանում էիք, բարկանու՞մ Լիպուտինի վրա:

— Հըմ... Հիմա ես չեմ նախատում: Այն ժամանակ դեռևս չգիտեի, որ երջանիկ եմ: Տեսե՞լ եք, արդյոք, տերև, ծառի տերև:

— Տեսել եմ:

— Վերջերս տեսա դեղին, մի քիչ կանաչ, ծայրերից նեխած տերև: Քամին քշում էր: Երբ ես տասը տարեկան էի, ձմռանն աչքերս փակում էի դիտմամբ և պատկերացնում տերև՝ կանաչ, վառ ու ջղերով, արևի տակ փայլող: Բացում էի աչքերս ու չէի հավատում, որովհետև շատ լավ էր, ու նորից էի փակում:

— Դա ի՞նչ է, այլաբանություն՞:

— Չէ՛չէ՛... Ինչի՞ համար: Այլաբանություն չափ, ուղղակի՝ տերև, մի հատիկ տերև: Տերևը լավ է: Ամեն ինչ է լավ:

— Ամեն ի՞նչ:

— Ամեն ինչ: Մարդը դժբախտ է, որովհետև չի իմանում, որ երջանիկ է, միայն այդ պատճառով: Դա ամեն ինչ է, ամեն ինչ: Ով գիտեցավ, տեղնուտեղը կդառնա երջանիկ, այս րոպեիս: Այդ սկեսուրը կմեռնի, իսկ աղջնակը՝ կմնա՝ ամեն ինչ լավ է: Ես հանկարծակի գտա:

— Իսկ ով սովից մեռավ, ով կնեղացնի ու կանարգի աղջնակին՝ դա լա՞վ է:

— Լավ է: Եվ ով էլ գլուխը կփշրի երեխայի համար, դա էլ է լավ: Եվ ով չի փշրի, դա էլ է լավ: Ամեն ինչ: Եթե նրանք իմանային, որ իրենց համար լավ է, նրանց համար լավ կլիներ, բայց քանի որ նրանք չգիտեն, որ իրենց համար լավ է, ապա նրանց համար լավ չի լինի: Ահա ամբողջ կյանքը, ամբողջը, այլևս չկա ուրիշը:

— Իսկ ե՞րբ իմացաք, որ այդքան երջանիկ եք:

— Անցյալ շաբաթ, երեքշաբթի, չէ, չորեքշաբթի, որովհետև արդեն չորեքշաբթի էր, գիշերը:

— Իսկ ի՞նչ առիթով:

— Չեմ հիշում, այնպես, քայլում էի սենյակում... միևնույն է: Ես ժամացույցը կանգնեցրի, երեքին երեսուներեք էր պակաս:

— Որպես խորհրդանիշ, որ ժամանակը պիտի կա՞նգ առնի:

Կիրիլլովը լռեց:

— Նրանք լավը չեն,— սկսեց հանկարծ նորից,— որովհետև չգիտեն, որ լավն են: Երբ գիտենան, ապա չեն անարգի աղջնակին: Պետք է նրանք գիտենան, որ լավն են, և տեղնուտեղը կդառնան լավը, բոլորը մինչև վերջինը:

— Ահա, դուք իմացել եք, նշանակում է, դուք լա՞վն եք:

— Ես լավն եմ:

— Ի դեպ, դրան համաձայն եմ,— խոժոռված մրթմրթաց Ստավրոգինը:

— Ով սովորեցնի, որ բոլորը լավն են, աշխարհը կամբողջացնի:

— Ով սովորեցնում էր, խաչեցին:

— Նա կգա, և նրա անունը մարդաստված է:

— Աստվածամա՞րդ:

— Մարդաստված, դրա մեջ է տարբերությունը:

— Մի՞թե կանթեղն էլ եք դուք վառում:

— Այո, ես եմ վառել:

— Սկսել եք հավատա՞լ:

— Պառավը սիրում է, որ կանթեղը... իսկ այսօր ժամանակ չունեմ,— մրմնջաց Կիրիլլովը:

— Իսկ ինքներդ դեռ չե՞ք աղոթում:

— Ես ամեն ինչի եմ աղոթում: Տեսնում եք, սարդը սողում է պատի վրա, ես նայում ու երախտապարտ եմ նրան, որ սողում է:

Նրա աչքերը նորից բոցկլտացին: Նա շարունակ ուղիղ նայում էր Ատավրոգինին հաստատուն ու անշեղ հայացքով: Ատավրոգինը խոժոռված ու խորշանքով հետևում էր նրան, բայց հայացքի մեջ ծաղրանք չկար:

— Գրագ եմ գալիս, որ երբ նորից գամ, ապա դուք Աստծուն էլ եք հավատալու,— ասաց նա, վեր կենալով և շյապան վերցնելով:

— Ինչո՞ւ,— տեղից ելավ նաև Կիրիլլովը:

— Եթե դուք իմանայիք, որ հավատում եք Աստծուն, ապա կհավատայիք, բայց քանի որ առայժմ չգիտեք, որ հավատում եք Աստծուն, ապա չեք հավատում,— քթի տակ ծիծաղեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Դա այն չէ,— մտմտաց Կիրիլլովը,— դուք շրջեցիք միտքը: Աշխարհիկ կատակ էր: Հիշեք, թե ինչ եք նշանակել իմ կյանքում, Ստավրոգին:

— Մնաք բարով, Կիրիլլով:

— Եկեք գիշերով, ե՞րբ:

— Վաղվա մասին հո չմոռացա՞ք:

— Ահ, մոռացա, հանգիստ եղեք, քնով չեմ ընկնի, ժամը իննին: Ես կարողանում եմ արթնանալ, երբ ուզում եմ: Ես պառկում եմ ու ասում՝ ժամը յոթին, և արթնանում եմ յոթին, ժամը տասին, և կարթնանամ տասին:

— Հիանալի հատկություններ ունեք,— նրա գունատ դեմքին նայեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Գնամ, բացեմ դարպասը:

— Մի անհանգստացեք, Շատովը կբացի:

— Ա՛, Շատովը: Լավ, գնաք բարով:

VI

Դատարկ տան առմուտքը, որտեղ բնակարան էր վարձում Շատովը, փակ չէր, բայց հայտնվելով նախամուտքում, Ստավրոգինն ընկավ կատարյալ խավարի մեջ և սկսեց ձեռքով փնտրել վերնահարկ տանող սանդուղքը: Հանկարծ վերևում դուռ բացվեց ու լույս երևաց: Շատովն ինքը դուրս չեկավ, միայն իր դուռը բացեց: Երբ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կանգնեց նրա սենյակի շեմին, տեսավ նրան անկյունում, սեղանի մոտ, սպասողական դիրքով կանգնած:

— Ինձ գործով կընդունե՞ք,— հարցրեց նա շեմից:

— Ներս եկեք ու նստեք,— պատասխանեց Շատովը,— փակեք դուռը, սպասեք, ինքս կփակեմ:

Նա դուռը կողպեց բանալիով, ետ եկավ սեղանի մոտ ու նստեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի դիմաց: Այդ շաբաթվա ընթացքում նիհարել էր, իսկ հիմա կարծես տաքության մեջ լիներ:

— Դուք ինձ տանջահար արեցիք,— արտաբերեց նա՝ հայացքը ցած հառած, կամացուկ կիսաշշուկով,— ինչո՞ւ չէիք գալիս:

— Դուք այդքան վատահ էիք, որ կգա՞մ:

— Այո, սպասեք, ես գառանցում էի... գուցե, հիմա էլ եմ գառանցում... Սպասեք:

Նա վեր կացավ և իր երեք գրադարակների վերևի անկյունից ինչ-որ բան վերցրեց: Ատրճանակ էր:

— Մի գիշեր գառանցում էի, որ կգաք ինձ սպանելու, և առավոտ շուտ անբան Լյամշինից ատրճանակ գնեցի, վերջին փողերով: Չէի ուզում ձեզ անձնատուր լինել: Հետո ուշքս գլուխս եկավ... Ոչ վառող ունեմ, ոչ փամփուշտ, այն ժամանակից այդպես էլ դրված է վերևում: Սպասեք...

Նա վեր կացավ և ուզում էր օդանցքը բացել:

— Մի շաբաթ, ինչի՞ համար,— կանգնեցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը: Փող արժե դա, վաղն էլ մարդիկ կսկսեն խոսել, թե Շատովի պատուհանի տակ ատրճանակներ են ընկած: Դրեք տեղը, այդպես, նստեք: Ասացեք, ինչո՞ւ եք իմ առաջ ճիշտ կարծես մեղանչում ձեր մտքով, որ կգամ ձեզ սպանելու: Հիմա էլ չեմ եկել հաշտվելու, այլ անհրաժեշտ բաներից խոսելու: Ասացեք ինձ նախ և առաջ, դուք ինձ խփեցիք ո՞չ արդյոք ձեր կնոջ հետ ունեցած իմ կապի համար:

— Դուք էլ գիտեք, որ չէ,— նորից հայացքը ցած հառեց Շատովը:

— Եվ ո՞չ այն պատճառով, որ հավատացել եք Դարյա Պավլովնայի մասին հիմար բամբասանքին:

— Չէ՛, չէ՛, իհարկե չէ: Հիմարություն է: Քույրս ինձ ամենասկզբից է ասել...— անհամբերությամբ և կտրուկ ասաց Շատովը նույնիսկ ոտքը խփելով հատակին:

— Նշանակում է, թե ես եմ կռահել, թե դուք եք կռահել,— հանգիստ տոնով շարունակեց Ստավրոգինը,— դուք իրավացի եք. Մարյա Տիմոֆեենա Լեբյադկինան իմ օրինական, չորս ու կես տարի առաջ Պետերբուրգում ինձ հետ պսակված կինն է: Չէ՞ որ նրա համար ինձ խփեցիք:

Միանգամայն ապշահար Շատովը լսում էր և լռում:

— Ես կռահել էի ու չէի հավատում,— մրմնջաց նա ի վերջո տարօրինակ նայելով Ստավրոգինին:

— Ու՛ խփեցի՞ ք:

Շատովը բռնկվեց և մրթմրթաց համարյա թե անկապ.

— Ես ձեր անկման համար... ստի համար... Ես չմոտեցա ձեզ՝ պատժելու համար, երբ մոտենում էի, չգիտեի, որ խփելու եմ... Ես խփեցի նրա համար, որ այնքան շատ բան եք նշանակել իմ կյանքում... Ես...

— Հասկանում եմ, հասկանում, բառերը խնայեք: Ափսոսում եմ, որ ջերմի մեջ եք, շատ անհրաժեշտ գործ ունեմ:

— Ես չափազանց շատ եմ ձեզ սպասել,— մի տեսակ ամբողջ մարմնով համարյա թե ցնցվեց Շատովը և ուզում էր ելնել տեղից,— ասացեք ձեր գործի մասին, ես էլ կասեմ... հետո...

Նա նստեց:

— Սա մի ուրիշ կարգի գործ է,— սկսեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ դիմացինին զննելով հետաքրքրությամբ,— որոշ հանգամանքներից դրդված, ես հարկադրված էի այսօր նեթ ընտրել այսպիսի մի ժամ ու գալ ձեզ մոտ նախազգուշացնելու, որ կարող է պատահել ձեզ սպանեն:

Շատովը նրան նայեց ապուշ կտրած:

— Ես գիտեմ, որ ինձ կարող էր վտանգ սպառնալ,— խոսեց նա համաչափ,— բայց ձեզ, ձե՞զ ինչու պիտի հայտնի լիներ դա:

— Որովհետև ես նույնպես նրանցից եմ, ինչպես և դուք, և նույնպիսի անդամ եմ նրանց միության, ինչև դուք:

— Դուք... դուք միայն անդա՞մ եք:

— Ես ձեր աչքերից եմ տեսնում, որ ամեն ինչ կսպասեիք ինձնից, բայց ոչ դա,— թեթևակի քմծիծաղ տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— բայց ներեցեք, նշանակում է, դուք արդեն գիտեի՞ ք, որ փորձելու են ձեզ սպանել:

— Չեմ էլ մտածել: Հիմա էլ չեմ մտածում, չնայած ձեր ասածներին, թեև... թեև ո՞վ կարող է այստեղ այդ հիմարների հետ ինչ-որ բան երաշխավորել,— հանկարծ բղավեց նա կատաղած բռունցքը սեղանին խփելով:— Ես նրանցից չեմ վախենում: Կապերս

խզել եմ նրանց հետ: Մեկը մի չորս անգամ եկավ վազեվազ ու ասում էր, թե կարելի է... Բայց,— նա նայեց Ստավրոգինին,— ճիշտն ասած, ձեզ ի՞նչ է հայտնի:

— Մի անհանգստացեք, ես ձեզ չեմ խաբում,— բավականին սառնասրտորեն շարունակեց Ստավրոգինը միայն պարտականություն կատարող մարդու տեսքով:— Դուք քննում եք, թե ի՞նչ է ինձ հայտնի: Ինձ հայտնի է, որ դուք այդ միության մեջ եք մտել արտասահմանում, սրանից երկու տարի առաջ, դեռևս հին կազմակերպության օրոք, հենց ձեր՝ Ամերիկա ուղևորությունից առաջ և կարծեմ, մեր վերջին խոսակցությունից անմիջապես հետո, որի մասին այնքան շատ գրեցիք ինձ Ամերիկայից, ձեր նամակում: Իմիջիայլոց, կներեք, որ չպատասխանեցի ձեզ նույնպես նամակով, այլ սահմանափակվեցի...

— Փող ուղարկելով, սպասեք,— կանգնեցրեց Շատովը, փութով քաշեց սեղանի դարակը և թղթերի տակից մի երփներանգ թղթադրամ հանեց,— ահա, վերցրեք, հարյուր ռուբլի, որ ինձ էիք ուղարկել, առանց ձեզ կկործանվեի այնտեղ: Ես երկար ժամանակ չէի վերադարձնի, եթե չլիներ ձեր մայրիկը, այս հարյուր ռուբլին նա է նվիրել ինձ ինն ամիս առաջ՝ կարիքներս հոգալու, իմ հիվանդությունից հետո: Բայց շարունակեք, խնդրեմ...

Նա շնչահեղձ էր լինում:

— Ամերիկայում դուք փոխել էիք ձեր մտքերը, և վերադառնալով Շվեյցարիա, ուզում էիք հրաժարվել: Նրանք ձեզ ոչինչ չպատասխանեցին, բայց հանձնարարեցին այստեղ՝ Ռուսաստանում, ինչ-որ մեկից ինչ-որ տպարան ընդունել և պահել դա, մինչև նրանց կողմից ձեզ ներկայացած մարդուն հանձնելը: Ես ամեն բան լիովին ստույգ չգիտեմ, բայց չէ՞ որ գլխավորը, կարծեմ, այդպես է: Իսկ դուք, հուսալով կամ պայմանավորված, որ դա նրանց վերջին պահանջն է լինելու և որ դրանից հետո ձեզ բոլորովին ազատ կարձակեն, ստանձնեցիք: Այս ամենը, այսպես, թե այնպես, իմացել եմ նրանցից, ու բոլորովին պատահաբար: Բայց ահա, թե ինչ չգիտեք դուք, կարծեմ, մինչև հիմա՝ այդ պարոնայք ամենևին մտադիր չեն բաժանվել ձեզնից:

— Անհեթեթություն է,— դժժաց Շատովը:— Ես ազնվորեն հայտարարել եմ, որ ամեն ինչում տարակարծիք եմ նրանց հետ: Դա իմ իրավունքն է, խղճի և մտքի իրավունքը... Ես չեմ հանդուրժի: Չկա մի ուժ, որը կարողանա...

— Գիտեք ինչ, մի բղավեք,— շատ լրջորեն նրան ընդհատեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— այդ Վերխովենսկին այնպիսի մի մարդուկ է, որ, կարող է պատահել, հիմա մեզ ականջ է դրել, իր կամ ուրիշի ականջներով, հենց ձեր նախասենյակում թերևս: Նույնիսկ հարբեցող Լեբյադկինը համարյա թե պարտավոր էր ձեզ հետևել, դուք էլ՝ գուցե նրան, այդպես չէ՞: Ավելի լավ է, ասացեք, հիմա Վերխովենսկին կհամաձայնի՞ ձեր փաստարկներին, թե՞ ոչ:

— Նա համաձայնել է: Ասաց, որ կարելի է և որ ես իրավունք ունեմ...

— Դե, նա ձեզ խաբում է: Ես գիտեմ, որ նույնիսկ Կիրիլլովը, որը համարյա ամենին չի պատկանում նրանց, տեղեկություններ է հայտնել ձեզնից: Իսկ գործակալներ շատ ունեն նրանք, նույնիսկ այնպիսիք, որոնք չգիտեն էլ, թե ծառայում են միությանը: Ձեզ միշտ հետևել են: Պյոտր Վերխովենսկին, իմիջիայլոց, այստեղ է եկել ձեր գործը վերջնականապես լուծելու և դրա լիազորություններն ունի, այն է. ձեզ վերացնել հարմար պահին, որպես չափից ավելի շատ բան իմացողի և մատնել կարողացողի: Կրկնում եմ, որ դա հաստատ է, ու թույլ տվեք ավելացնել, որ նրանք, չգիտես ինչու, կատարելապես համոզված են, որ դուք լրտես եք և եթե մինչև հիմա չեք մատնել, ապա կմատնեք: Ճի՞շտ է դա:

Լսելով այդպիսի մի հարց, ասված այնքան սովորական տոնով, Շատովը ծամածոեց բերանը:

— Եթե ես լրտես էլ լինեի, ապա ո՞ւմ էի մատնելու,— չարացած ասաց նա՝ ուղղակի չպատասխանելով:— Չէ, թողեք ինձ, գրողի ծոցը՝ ես,— գոռաց նա, հանկարծ կառչելով նախասկզբնական, իրեն չափից ավելի ցնցած մտքից՝ բոլոր հատկանիշներով անհամեմատ ավելի ուժեղ, քան իրեն սպառնացող վտանգի լուրը:— Դո՛ւք, դ՛ուք, Ստավրոգին, ինչպես կարող էիք դուք խցկվել նման անամոթ, անշնորհք, սպասավորական անհեթեթության մեջ: Դուք անդամն եք նրանց միության: Դա՛ է միթե Նիկոլայ Ստավրոգինի սխրանքը,— բղավեց նա համարյա հուսակտուր:

Ձեռքերն իրար զարկեց նույնիսկ, ասես իր համար ավելի դառն ու տրտմաբեր ոչինչ չէր կարող լինել այդպիսի բացահայտումից:

— Ներեցեք,— իսկապես զարմացավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— բայց դուք, կարծես թե, ինձ նայում եք որպես ինչ-որ արեգակի, ձեզ էլ որպես ինչ-որ մեղի, իմ համեմատությամբ: Ես դա նկատել եմ նույնիսկ Ամերիկայից ուղարկած ձեր նամակից:

— Դուք... դուք գիտեք... Ահ, ավելի լավ է, թողնենք իմ մասին բոլորովին, բոլորովին,— հանկարծ ընդհատեց Շատովը:

— Եթե կարող եք որևէ բան բացատրել ձեր մասին, բացատրեք... Իմ հարցին,— կրկնեց նա մոլեգնած:

— Հաճույքով: Դուք հարցնում եք, թե ինչպես կարող էի ես խցկվել այդպիսի մի հետնախո՞րշ: Իմ տեղեկացումից հետո ես նույնիսկ պարտավոր եմ որոշ սրտաբացության՝ այդ գործով: Գիտեք ինչ, բառիս խիստ իմաստով ես այդ միությանն ամենին չեմ պատկանում, չեմ պատկանել նաև նախկինում ու ձեզնից ավելի շատ իրավունք ունեմ թողնել նրանց, քանի որ չեմ էլ ընդունվել: Ընդհակառակն, ամենասկզբից հայտարարել եմ, որ ընկեր չեմ իրենց, իսկ եթե օգնել եմ պատահմամբ, ապա հենց այնպես, որպես պարապ մարդ: Ես մասամբ մասնակցել եմ միության վերակազմավորմանը, համաձայն նոր պլանի, և վերջ: Բայց հիմա նրանք մտածել ու իրենք իրենց որոշել են, որ ինձ նույնպես վտանգավոր է բաց թողնել, և կարծում եմ, ես նույնպես դատապարտված եմ:

— Օ՛, նրանցը միշտ մահապատիժն է և ամեն ինչ գրավոր կարգադրություններով, կնքած թղթերով, երեքուկես մարդ ստորագրում են: Եվ դուք հավատում եք, որ նրանք ի վիճակի են:

— Այստեղ մասամբ իրավացի եք, մասամբ՝ ոչ,— նախկին անտարբերությամբ, անգամ ալարկոտ շարունակեց Ստավրոգինը:— Կասկած չկա, որ երևակայությունը շատ է, ինչպես միշտ, այս դեպքերում, խմբակը չափազանցնում է իր աճն ու նշանակությունը: Եթե կուզեք, ապա իմ կարծիքով, նրանք ընդամենը մի հոգի են՝ Պյոտր Վերխովենսկին, ու նա էլ չափից ավելի բարի է, որ իրեն համարում է սոսկ գործակալն իրենց միության: Իմիջայլոց, հիմնական գաղափարն ավելի հիմար չէ այդ կարգի մյուսներից: Նրանք կապեր ունեն Internationale-ի հետ, կարողացել են գործակալներ ունենալ Ռուսաստանում, նույնիսկ հասել են բավական ինքնատիպ հնարքի... Բայց, անշուշտ, սոսկ տեսականորեն: Ինչ վերաբերում է նրանց ապստեղի մտադրություններին, ապա չէ որ ռուսական կազմակերպության շարժումը շատ մութ գործ է ու համարյա միշտ այնքան անսպասելի, մեզ մոտ ամեն ինչ կարելի է փորձել: Նկատի առեք որ Վերխովենսկին համառ մարդ է:

— Այդ մկակը, անգետը, տխմարը, որը ոչինչ չի հասկանում Ռուսաստանից,— չարությամբ ճչաց Շատովը:

— Դուք նրան քիչ եք ճանաչում: Դա ճիշտ է, որ ընդհանրապես բոլոր նրանք քիչ են հասկանում Ռուսաստանից, բայցև միայն, մի քիչ ավելի քիչ, քան ես ու դուք, և ըստ որում, Վերխովենսկին խանդավառ է:

— Վերխովենսկին՝ խանդավառ՞:

— Օ՛, այո: Կա մի կետ, ուր նա դադարում է ծաղրածու լինել ու վերածվում է... կիսախելագարի: Խնդրում եմ հիշել ձեր մի սեփական արտահայտությունը. «Գիտե՞ք, արդյոք, ինչպես կարող է ուժեղ լինել մեկ մարդը»: Խնդրում եմ, մի ծիծաղեք, նա շատ է ի վիճակի քաշել ձգանք: Նրանք վստահ են, որ ես նույնպես լրտես եմ: Նրանք բոլորը, գործն առաջ տանելու անկարողությունից, ահավոր սիրում են լրտեսության մեջ մեղադրել:

— Բայց դուք չեք վախենում, չէ՞:

— Չ-չէ՛... Ես շատ չեմ վախենում... Բայց ձեր գործը միանգամայն ուրիշ է: Ես ձեզ զգուշացրի, որ այնուամենայնիվ, նկատի ունենաք: Իմ կարծիքով, այստեղ նեղանալու բան չկա, որ վտանգ է սպառնում հիմարներից: Բանը նրանց խելքը չէ, և իմ ու ձեր պեսների վրա չէ, որ նրանց ձեռքը բարձրացել է: Իսկ իմիջայլոց, տասնմեկն անց է քառորդ,— նայեց ժամացույցին և վեր կացավ տեղից,— ես կուզեի լրիվ կողմնակի մի հարց տալ ձեզ:

— Ի սեր Աստծո, — բացականչեց Շատովը՝ թափով ելնելով տեղից:

— Այսի՞նքն, — հարցական նայեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Տվեք, տվեք ձեր հարցը, ի սեր Աստծո,— անպատմելի հուզմունքով կրկնեց Շատովը,— բայց որ ես էլ հարց տամ ձեզ: Աղաչում եմ, թույլ տաք... ես չեմ կարող... տվեք ձեր հարցը:

Ստավրոգիներ մի քիչ հապաղեց ու սկսեց.

— Լսել եմ, որ դուք այստեղ որոշ ազդեցություն եք ունեցել Մարյա Տիմոֆեենայի վրա, և որ նա սիրում էր ձեզ տեսնել և լսել: Այդպես է արդյոք:

— Այո... լսում էր,— փոքր-ինչ շփոթվեց Շատովը:

— Ես մտադիր եմ մոտ օրերս այստեղ՝ քաղաքում հրապարակավ հայտարարել նրա հետ իմ ամուսնության մասին:

— Մի՞թե դա հնարավոր է,— համարյա թե սարսափահար շնջաց Շատովը:

— Այսինքն, ի՞նչ իմաստով: Ոչ մի բարդություն չկա այստեղ, ամուսնության վկաներն այստեղ են: Ամեն ինչ կատարվել է այն ժամանակ Պետերբուրգում, միանգամայն օրինական և հանգիստ եղանակով, իսկ եթե չի բացահայտվել մինչև հիմա, ապա սոսկ այն պատճառով, որ ամուսնության երկու միակ վկաները՝ Կիրիլլովը և Պյոտր Վերխովենսկին, ու վերջապես ինքը՝ Լեբյադկինը (ուսման հիմա իմ ազգականը համարելու հաճույքն ունեմ), այն ժամանակ խոսք են տվել լռել:

— Ես դա չեմ ասում... Դուք այնպես հանգիստ եք խոսում... Բայց շարունակեք: Լսեք, չէ՞ որ ձեզ ուժով չեն պարտադրել այդ ամուսնությունը, այդպես չէ՞:

— Ոչ, ինձ ոչ ոք ուժով չի հարկադրել,— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ժպտաց Շատովի այդ տաքացած շտապողականության վրա:

— Իսկ ի՞նչ է նա այնտեղ խոսում իր երեխայի մասին,— տաքացած ու անկապակցված շտապում էր Շատովը:

— Իր երեխայի մասին է խոսում: Բա՛: Ես չգիտեի, առաջին անգամ եմ լսում: Նա երեխա չունի և չէր կարող ունենալ. Մարյա Տիմոֆեենայն օրհորդ է:

— Ա՛: Այդպես էլ կարծում էի: Լսեք:

— Ձեզ ի՞նչ եղավ, Շատով:

Շատովը դեմքը ծածկեց ձեռքերով, շրջվեց, բայց հանկարծ ամուր բռնեց Ստավրոգինի ուսը:

— Գիտե՞ք, արդյոք, գիտե՞ք, արդյոք, ծայրահեղ դեպքում,— բղավեց նա,— թե ինչի համար եք այդ ամենն արել ու հիմա ինչի համար եք այդպիսի պատժի տակ մտնում:

— Ձեր հարցը խելացի է և խայթող, բայց ես նույնպես մտադիր եմ զարմացնել, այո, ես համարյա թե գիտեմ, թե ինչու ամուսնացա այն ժամանակ և ինչի համար եմ հիմա նման «պատժի» տակ մտնում, ինչպես դուք արտահայտվեցիք:

— Թողնենք դա... այդ մասին՝ հետո, մի խոսեք, գլխավորի մասին խոսեք, գլխավորի, ես ձեզ սպասում էի երկու տարի:

— Այո՞:

— Ես ձեզ շատ երկար եմ սպասել, անդադար մտածել եմ ձեր մասին: Դուք միակ մարդն եք, որը կկարողանար... Դեռևս Ամերիկայից եմ գրել ձեզ այդ մասին:

— Ես լավ հիշում եմ ձեր երկարաշունչ նամակը:

— Կարդալու համա՞ր երկարաշունչ: Համաձայն եմ՝ փոստաթղթի վեց էջ: Լռեք, լռեք: Ասացե՛ք, կարո՞ղ եք ինձ ևս տասը բույս հատկացնել, բայց հենց հիմա, հիմա ներք... Ես չափից ավելի երկար եմ ձեզ սպասել:

— Ինչպես կամենաք, կես ժամ կհատկացնեմ, բայց միայն ոչ ավելի, եթե դա ձեզ համար հնարավոր է:

— Սակայն նաև,— մոլեգնած հարեց Շատովը,— որ փոխեք ձեր տոնը: Լսում եք, ես պահանջում եմ, մինչդեռ պիտի աղաչեմ... Հասկանո՞ւմ եք, ինչ ասել է պահանջել, երբ պիտի աղաչես:

— Հասկանում եմ, որ այդպիսով դուք վեր եք կանգնում բոլորից, հանուն ավելի վեհ նպատակների,— քթի տակ թեթևակի ծիծաղեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— նաև ցավով եմ տեսնում, որ տենդի մեջ եք:

— Ես հարգանք եմ պահանջում իմ հանդեպ, պահանջո՞ւմ եմ,— բղավում էր Շատովը,— ոչ իմ անձի հանդեպ՝ գրողի ծոցը դա, այլ մեկ ուրիշ բանի, միայն այս ժամանակի հանդեպ, մի քանի բառի համար... Մենք՝ երկու էակ, հանդիպել ենք անսահմանության մեջ... վերջին անգամ աշխարհում: Թողե՛ք ձեր տոնը և անցե՛ք մարդկային: Գոնե մեկ անգամ կյանքում խոսե՛ք մարդկային ձայնով: Ինձ համար չեմ ասում, այլ ձեզ համար: Հասկանում եք, արդյոք, որ պիտի ներեք իմ հարվածը ձեր դեմքին՝ սոսկ այն բանի համար, որ առիթ տվեցի ձեզ ճանաչել ձեր ընդ որում անսահման ուժը... նորից ժպտում եք, ձեր խորշական, աշխարհիկ ժպիտով: Օ՛հ, ե՞րբ եք ինձ հասկանալու: Կորչի՛ պարոնորդին: Դե, հասկացե՛ք, որ ես դա պահանջում եմ, պահանջում, այլապես չեմ ուզում խոսել, չեմ խոսի ոչ մի դեպքում:

Նրա մոլեգնությունը հասնում էր գառանցանքի: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խոժոռվեց ու կարծես ավելի զգուշացավ:

— Եթե արդեն մնացել եմ կես ժամով,— լուրջ և ազդու խոսեց նա,— այն դեպքում, երբ ժամանակն ինձ համար նույնքան թանկ է, ապա հավատացե՛ք, որ մտադիր եմ ձեզ լսել ծայրահեղ դեպքում հետաքրքրությամբ և... և համոզված եմ, որ շատ նոր բաներ կլսեմ ձեզնից:

Նա նստեց աթոռին:

— Նստե՛ք,— բղավեց Շատովը և մի տեսակ հանկարծակի ինքն էլ նստեց:

— Թույլ տվեք սակայն հիշեցնել,— մի անգամ էլ նշեց Ստավրոգինը,— որ ես մի ամբողջ խնդիրք եմ հայտնել ձեզ՝ Մարյա Տիմոֆեևնայի վերաբերյալ, նրա համար ծայրահեղ դեպքում խիստ կարևոր...

— Հետո՞,— հանկարծ խոժոռվեց Շատովն այնպիսի մեկի տեսքով, ում հանկարծակի ընդհատել են ամենակարևոր տեղում և ով թեև ձեզ է նայում, բայց չի հասցրել հասկանալ ձեր հարցը:

— Եվ դուք ինձ թույլ չտվեցիք ավարտել,— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ժպիտով վերջացրեց ասելիքը:

— Է, դատարկ բան է, հետո,— խորշանքով ձեռքը թափ տվեց Շատովը, վերջապես հասկանալով պահանջը, և ուղղակի անցավ իր գլխավոր թեմային:

VII

— Գիտե՞ք արդյոք,— սկսեց նա համարյա ահեղատեսք, առաջ հակված աթոռի վրա, հայացքը շողացնելով ու աջ ձեռքի ցուցամատը վեր տնկած (ակներևաբար, ինքն էլ չնկատելով դա),— գիտե՞ք, արդյոք, թե հիմա ամբողջ երկրի վրա ով է «աստվածակիր»-ժողովուրդը, որ ապագայում նորացնելու և փրկելու է աշխարհը նոր աստծո անունով և միակ որին են տրված կենաց և նոր խոսքի բանալիները... Գիտե՞ք, արդյոք, թե ով է այդ ժողովուրդը և ինչ է նրա անունը:

— Ըստ ձեր հնարքի, ես անհրաժեշտաբար պիտի եզրակացնեմ, այն էլ հնարավորին չափ շուտ, որ դա ոուս ժողովուրդն է...

— Եվ դուք արդեն ծիծաղում եք, ցեղ եմ ասել, է՛,— պոռթկալ պատրաստվեց Շատովը:

— Հանգստացեք, խնդրում եմ: Ընդհակառակն, ես հենց այդպիսի մի բան էի սպասում:

— Սպասում էիք այդպիսի բա՞ն: Իսկ ձեզ ծանոթ չե՞ն այս բառերը:

— Ծանոթ են շատ: Կանխատեսում եմ շատ լավ, թե ինչի եք հանգեցնելու: Ձեր ամբողջ նախադասությունը և նույնիսկ «աստվածակիր»-ժողովուրդ բառակապակցությունը մեր երկուսի խոսակցության եզրափակումն է սոսկ, կայացած ավելի քան երկու տարի առաջ, արտասահմանում, ձեր Ամերիկա մեկնելուց քիչ առաջ... ծայրահեղ դեպքում, որքան կարող եմ հիշել հիմա:

— Դա ամբողջությամբ ձեր նախադասությունն է, և ոչ իմը: Ձեր սեփական և մենակ եզրափակումը մեր խոսակցության: «Մեր երկուսի» խոսակցություն ամեննին էլ չի եղել, եղել է վիթխարի-վիթխարի բառեր արտասանող ուսուցիչ և եղել է մեռյալներից հարություն առած աշակերտ: Ես այն աշակերտն եմ, դուք՝ ուսուցիչը:

— Բայց եթե հիշեցնեմ, դուք հենց իմ խոսքերից հետո մտաք միության մեջ և նոր միայն գնացիք Ամերիկա:

— Այո, և ես ձեզ այդ մասին գրեցի Ամերիկայից, ես ձեզ ամեն ինչի մասին գրեցի: Այո, ես չէի կարող անմիջապես, արնածոր պոկվել այն ամենից, ինչից կպած էի մանկուց, ինչի վրա էին սպառվել իմ բոլոր հույսերի ցնծությունները և իմ ատելության բոլոր արցունքները... Դժվար է փոխել աստվածներին: Ես ձեզ չհավատացի այն ժամանակ, որովհետև չէի ուզում հավատալ, և կառչեցի վերջին անգամ այդ կեղտաջրի հորից... Սակայն սերմը մնացել էր ու ծլեց-աճեց: Լրջորեն, ասացեք լրջորեն, մինչև վերջ չե՞ք կարդացել իմ նամակն Ամերիկայից: Գուցե ամեննի՞ն չեք կարդացել:

— Երեք էջ եմ կարդացել, առաջին երկուսը և վերջինը և, բացի դրանից, թռուցիկ անցել եմ մյուսների վրայով: Իմիջիայլոց, միշտ պատրաստվում էի...

— Է, միևնույն է, վերջ տվեք, գրողի ծոցը,— ձեռքը թափ տվեց Շատովը:— Եթե հիմա հրաժարվել եք ժողովրդի մասին այն ժամանակվա ձեր խոսքերից, ապա ինչպե՞ս էիք այն ժամանակ ասել դրանք... Ահա, թե ինչն է ինձ ճնշում հիմա:

— Ձեզ հետ ես չեմ կատակել և այն ժամանակ: Համոզելով ձեզ, ես գուցե վելի շատ ինքս իմ մասին եմ մտածել, քան ձեր,— հանելուկային ասաց Ստավրոգինը:

— Չե՞ք կատակել: Ամերիկայում ես երեք ամիս պառկել եմ ծղոտին, կողք-կողքի մի... թշվառականի հետ, ու իմացա նրանից, որ հենց այն ժամանակ, երբ իմ սրտում Աստված և հայրենիք էիք սերմանում, նույն այդ ժամանակ, գուցեև հենց նույն օրերին, թունավորում էիք այդ թշվառականի, այդ մոլագարի, այդ Կիրիլլովի սիրտը թույնով... Դուք նրա մեջ սուտ և զրպարտանք էիք հաստատում և նրա բանականությունը հասցրիք մոլագարության... Գնացեք, նայեք հիմա նրան, դա ձեր ստեղծածն է... Ասենք, տեսել եք:

— Նախ և առաջ, նշեմ ձեզ համար, որ Կիրիլլովն ինքը հենց նոր ասաց ինձ, որ երջանիկ է և հրաշալի: Ձեր ենթադրությունը, թե այդ ամենը կատարվել է միևնույն ժամանակ, համարյա ճիշտ է, և ի՞նչ այդ ամենից: Կրկնում եմ, ոչ մեկիդ, ոչ մյուսին չեմ խաբել:

— Դուք արեի՞ստ եք: Հիմա արեի՞ստ եք:

— Այո:

— Իսկ այն ժամանակ՞:

— Ճիշտ այնպես, ինչպես և այն ժամանակ:

— Խոսակցությունը սկսելով, ես ձեզնից հարգանք խնդրեցի ոչ իմ հանդեպ, ձեր խելքով դա պիտի հասկանայիք,— զայրությամբ քրթմնջաց Շատովը:

— Ես վեր չկացա ձեր առաջին խոսքից, խոսակցությունը չփակեցի, չգնացի ձեր տնից, այլ նստած եմ մինչև հիմա և հնազանդ պատասխանում եմ ձեր հարցերին և... բղավոցներին, նշանակում է, դեռ չեմ խախտել հարգանքը ձեր հանդեպ: Շատովն ընդհատեց՝ ձեռքը թափ տալով:

— Դուք հիշո՞ւմ եք ձեր ասածը. «Աթեիստը չի կարող ռուս լինել, աթեիստը տեղնուտեղը դադարում է ռուս լինելուց», հիշո՞ւմ եք:

— Այո՞,— հարցն ասես կրկնեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Դուք հարցնո՞ւմ եք: Մոռացե՞լ եք: Մինչդեռ ձեր կռահած ռուսական ոգու գլխավորագույն առանձնահատկություններից մեկի ձեր ամենաճշգրիտ նշումներից է դա: Չէի՞ք կարող դա մոռանալ: Ձեզ ավելին հիշեցնեմ, հենց այն ժամանակ էլ ասացիք. «Ոչ ուղղափառը չի կարող ռուս լինել»:

— Ենթադրում եմ, որ սլավոնապաշտական միտք է դա:

— Չէ, ներկայիս սլավոնապաշտները դրանից կիրաժարվեն: Ժողովուրդը հիմա խելոքացել է: Բայց դուք էլ ավելի առաջ գնացիք, դուք հավատացած էիք, որ հռոմեական կաթոլիցիզմն արդեն քրիստոնեություն չէ: Դուք պնդում էիք, որ Հռոմը հռչակել է սատանայական երրորդ փորձությանը տրված Քրիստոսին և որ ամբողջ աշխարհով հայտարարելով, թե Քրիստոսն առանց երկրային թագավորության երկրի վրա դիմանալ չի կարող, կաթոլիկականությունը դրանով իսկ հռչակել է Նեոին ու դրանով կործանել ամբողջ արևմտյան աշխարհը: Հենց դուք էիք մատնացույց անում, որ եթե տանջվում է Ֆրանսիան, ապա միայն կաթոլիկականության մեղքով, քանզի ժխտել է հռոմեական ժանտ աստծուն, իսկ նորը չի գտել: Ահա թե ինչեր կարող էիք այն ժամանակ ասել: Ես հիշում եմ մեր խոսակցությունները:

— Եթե ես հավատայի, ապա անկասկած, կկրկնեի դա նաև հիմա: Ես չեմ ստել, խոսելով որպես հավատացյալ,— շատ լուրջ ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Բայց հավատացնում եմ ձեզ, որ ինձ վրա չափազանց տհաճ տպավորություն է գործում իմ նախկին մտքերի այդ կրկնությունը: Չե՞ք կարող դադարեցնել:— Եթե հավատայի՞ք,— բղավեց Շատովը՝ նվազագույն ուշադրություն չդարձնելով ինդրանքին:— Բայց դո՞ւք չէիք ինձ ասում, արդյոք, որ եթե մաթեմատիկոսն ապացուցեն ձեզ, որ ճշմարտությունը դուրս է Քրիստոսից, ապա դուք կհամաձայնեիք ավելի լավ է Քրիստոսի հետ մնալ, քան ճշմարտության: Ասե՛լ եք դա: Ասե՛լ եք:

— Բայց դե, թույլ տվեք ինձ էլ հարցնել ի վերջո,— ձայնը բարձրացրեց Ստավրոգինը,— ո՞ւր է տանում այս ամբողջ անհամբերատար և... չարամիտ քննությունը:

— Այս քննությունը կանցնի հավերժորեն ու այլևս երբեք չի հիշեցվի ձեզ:

— Դուք շարունակ պնդում եք, թե մենք դուրս ենք տարածությունից և ժամանակից...

— Լռեք,— հանկարծ բղավեց Շատովը:— Ես անխելք եմ ու անվարժ, բայց թող ծիծաղելիի մեջ կորչի իմ անունը: Թույլ կտա՞ք, արդյոք, կրկնել ձեզ այն ժամանակվա ձեր ամբողջ գլխավոր միտքը... Օ՛, միայն տասը տող, եզրակացությունը միայն:

— Կրկնեք, եթե սոսկ եզրակացությունն է:

Ստավրոգիներ ժամացույցին նայելու շարժում պիտի աներ, բայց զսպեց իրեն ու չնայեց:

Շատովը վերստին հակվեց աթոռի վրա և մի պահ նույնիսկ մատն էլ էր տնկելու:

— Ոչ մի ժողովուրդ,— սկսեց նա, կարծես տող առ տող կարդալով, միաժամանակ շարունակելով ահեղատեսք նայել Ստավրոգինին,— ոչ մի ժողովուրդ դեռևս չի կազմակերպվել-դասավորվել գիտության և բանականության հիմունքներով, ոչ մի անգամ նման օրինակ չի եղել, գուցե թե բուպեական, հիմարավարի: Սոցիալիզմն ըստ իր էության, արդեն պիտի աթեիզմ լինի, քանզի ազդարարել է հենց, ամենաառաջին տողից, որ աթեիստական սահմանում է և մտադիր է կայանալ բացառապես գիտության և բանականության հիմունքներով: Բանականությունը և գիտությունը ժողովուրդների կյանքում մշտապես, հիմա և դարերի սկզբից, սոսկ երկրորդական և հարակից դեր են կատարել, այդպես էլ կկատարեն մինչև դարերի վերջը: Ժողովուրդները կազմավորվում և շարժվում են մեկ ուրիշ, հրամայող և իշխող ուժով, սակայն որի ծագումն անհայտ է ու անբացատրելի: Այդ ուժը մինչև վերջ հասնելու անհագուրդ ցանկության, միաժամանակ վախճանը ժխտելու ուժն է: Կյանքի անընդմեջ և անխոնջելի հաստատման և մահի ժխտման ուժն է: Կյանքի ոգին, ինչպես Կոսկարանն է ասում, «կենդանի ջրի աղբյուրներն» են, որոնց ցամաքամաք այնպես սպառնում է Հայտնությունը: Ակունքը գեղագիտական է, ինչպես ասում էին փիլիսոփաները, ակունքը բարոյական է, ինչպես նույնացնում են հենց նրանք: «Աստծո որոնումներ»՝ ինչպես էս եմ անվանում ամենից ավելի պարզ: Ժողովրդական ամբողջ շարժման նպատակը, յուրաքանչյուր ժողովրդի մեջ և նրա կեցության յուրաքանչյուր շրջանում, միայն ու միայն Աստծո որոնում է, իր Աստծո, անպատճառ սեփական, և հավատը նրա նկատմամբ, որպես միակ իսկական: Աստված ամբողջ ժողովրդի սինթետիկ անձնավորությունն է, առնված նրա սկզբից ու մինչև վերջ: Դեռ երբեք չի եղել, որ բոլոր կամ շատ ժողովուրդներ մեկ ընդհանուր Աստված ունենան, բայց միշտ և յուրաքանչյուրն ունեցել է առանձնահատուկը: Ազգությունների ոչնչացման հատկանիշ է, երբ աստվածները սկսում են դառնալ ընդհանուր: Երբ աստվածներն ընդհանուր են դառնում, ապա մեռնում են աստվածները և հավատը նրանց հանդեպ, իրենց իսկ ժողովուրդների հետ: Ինչքան ավելի ուժեղ է ժողովուրդը, այնքան ավելի առաձնահատուկ է նրա Աստված: Դեռ երբեք չի եղել ժողովուրդ առանց կրոնի, այսինքն՝ առանց չարի և բարու հասկացության: Յուրաքանչյուր ժողովուրդ բարու և չարի մասին սեփական ըմբռնում ունի և իր սեփական չարն ու բարին: Երբ շատ ժողովուրդների համար ընդհանուր են դառնում չարի և բարու ըմբռնումները, այդժամ վերանում են ժողովուրդները և այդժամ չարի և բարու միջև բուն տարբերությունը սկսում է ջնջվել ու չքանալ: Բանականությունը երբեք ի գործ չի եղել բնորոշել չարն ու բարին, կամ նույնիսկ տարանջատել չարը բարուց, թեկուզ մոտավորապես: Ընդհակառակն, միշտ խայտառակ ու խեղճացած խառնել է, իսկ գիտությունը բոցքային լուծումներ է տվել: Դրանով հատկապես աչքի է ընկել կիսագիտությունը, մարդկության ամենասարսափելի պատիժը, ավելի վատ համաճարակից, սովից ու պատերազմից, անհայտ մինչև ներկա հարյուրամյակը:

Կիսագիտությունը մի բռնակալ է, որպիսին երբեք չի եղել, մինչև հիմա: Բռնակալ, որն ունի իր քրմերն ու ճորտերը, բռնակալ, որի առաջ բոլորը խոնարհվել են սիրով և սնահավատությամբ՝ մինչև այժմ անպատկերացնելի, որի դեմ դողում է անգամ գիտությունը և ամոթալի կերպով խրախուսում: Սրանք բոլորը ձեր սեփական բառերն են, Ստավրոգին, բացի միայն կիսագիտության մասին ասածներից: Դրանք իմն են, որովհետև ինքս էլ լուկ կիսագիտություն եմ, նշանակում է, առանձնապես եմ ատում դա: Իսկ ձեր մտքերից ու նույնիսկ բառերից ոչինչ չեմ փոխել, ոչ մի բառ:

— Չեմ կարծում, թե փոխած չլինեք,— զգուշորեն նշեց Ստավրոգինը,— դուք խանդավառված ընդունել եք, խանդավառված էլ փոփոխել՝ չնկատելով դա: Հենց միայն այն, որ դուք Աստծուն իջեցնում եք ազգության պարզ հատկանիշի աստիճանի...

Նա հանկարծ սկսեց սաստկացած և առանձնակի ուշադրությամբ հետևել Շատովին, և ոչ այնքան խոսքերին, որքան հենց իրեն:

— Աստծուն իջեցնում եմ ազգության հատկանիշի՞,— բղավեց Շատովը:— Հակառակը՝, ժողովուրդն եմ բարձրացնում մինչև Աստված: Եվ երբևէ եղել է այլ կերպ: Ժողովուրդն Աստծո մարմինն է: Յուրաքանչյուր ժողովուրդ մինչև այն ժամանակն է ժողովուրդ, քանի դեռ ունի իր հատուկ Աստված, իսկ մնացած բոլոր աստվածներին բացառում է ամենայն անհաշտությամբ, քանի դեռ հավատում է, որ իր Աստծով կհաղթի և աշխարհից կվտարի մնացած բոլոր աստվածներին: Այդպես են հավատացած եղել բոլորը դարերի սկզբից, համենայն դեպս բոլոր մեծ ժողովուրդները, բոլոր փոքրիշատե նշանակալի, մարդկության գլուխ կանգնած բոլոր ժողովուրդները: Փաստի դեմ գնալ չի կարելի: Հրեաներն ապրել են սոսկ նրա համար, որ սպասեն իսկական Աստծուն և աշխարհին են թողել իսկական Աստծուն: Հույներն՝ աստվածացրել են բնությունը և աշխարհին կտակել իրենց կրոնը, այսինքն՝ փիլիսոփայությունը և արվեստը: Հռոմն աստվածացրել է ժողովրդին պետության մեջ և ժողովուրդներին կտակել պետությունը: Ֆրանսիան իր ամբողջ երկարուձիգ պատմության ընթացքում եղել է սոսկ հռոմեական աստծու գաղափարի մարմնավորումն ու զարգացումը, և եթե վերջապես անդունդն է շալտել իր հռոմեական աստծուն և ձեռնամուխ եղել աթեիզմին, որ այժմ նրանց համար սոցիալիզմ է կոչվում, ապա միայն և միայն նրա համար, որ աթեիզմն ավելի առողջ է հռոմեական կաթոլիկականությունից: Եթե մեծ ժողովուրդը չի հավատում, որ միայն իր մեջ է ճշմարտությունը (հենց մեկի և հենց բացառիկի), եթե չի հավատում, որ ինքը միակն ու կոչվածն է բոլորին հարություն տալու և փրկելու իր ճշմարտությամբ, ապա տեղնուտեղը դադարում է մեծ ժողովուրդ լինել և տեղնուտեղը դառնում է ազգագրական նյութ և ոչ թե մեծ ժողովուրդ: Իսկական մեծ ժողովուրդը երբեք չի կարող հաշտվել մարդկության մեջ երկրորդական դերին կամ նույնիսկ առաջնակարգին, այլ անպայման ու բացառապես առաջինին: Ով կորցրեց այդ հավատը, արդեն ժողովուրդ չէ: Սակայն ճշմարտությունը մեկն է, և ուրեմն, սոսկ միակը ժողովուրդներից կարող է ունենալ ճշմարիտ Աստված, թեկուզև մյուս

ժողովուրդներն ունենան իրենց առանձնահատուկ և մեծ աստվածները: Միակ ժողովուրդ-«աստվածակիրը» ռուս ժողովուրդն է, և... և մի՞թե, մի՞թե ինձ այնպիսի հիմարի տեղ եք դրել, Ստավրոգին,— մոլեգնած ճչաց նա հանկարծ,— որն արդեն չի կարող զանազանել, թե ինչ են իր բառերը տվյալ թույլին կամ հին ու զառամյալ բանդագուշանքը՝ աղացված ու աղացված մոսկովիան բոլոր սլավոնապաշտական ջրաղացներում կամ նոր խոսքը, վերջին խոսքը՝ նորացման և հարության միակ խոսքը, և... և ինչ է ինձ համար ձեր ծիծաղն այս թույլին: Իմ ի՞նչ գործն է, որ դուք չեք հասկանում ինձ ամենևին, ոչ մի բառ, ոչ մի հնչյուն... Օ՛, ինչպես եմ արհամարհում ձեր գոռոզ ծիծաղն ու հայացքն այս թույլին:

Նա վեր ցատկեց տեղից, նույնիսկ փրփուր երևաց շրթունքներին:

— Ընդհակառակն, Շատով, ընդհակառակն,— անսովոր լուրջ և զուսպ ասաց Ստավրոգինը, տեղից չելնելով,— ընդհակառակն, ձեր ջերմ խոսքերով իմ մեջ հարություն տվեցիք արտակարգ ուժեղ շատ հիշողությունների: Ձեր ասածներում ես ընդունում եմ իմ սեփական տրամադրվածությունը երկու տարի առաջ, և հիմա արդեն ձեզ չեմ ասի, ինչպես քիչ առաջ, որ իմ այն ժամանակվա մտքերը չափազանցել եք: Ինձ թվում է նույնիսկ, որ դրանք եղել են ավելի բացառիկ, էլ ավելի ինքնիշխան, ու հավատացնում եմ ձեզ երրորդ անգամ, որ ես շատ կցանկանայի հաստատել այն ամենը, ինչ հիմա ասացիք, անգամ մինչև վերջին բառը, բայց...

— Բայց ձեզ նապաստակ է պետք:

— Իհիհ՛նչ:

— Ձեր իսկ նենգ արտահայտությունն է,— չարությամբ ծիծաղեց Շատովը՝ կրկին նստելով,— «նապաստակի ստույգ եփելու համար պետք է նապաստակ, Աստծուն հավատալու համար պետք է Աստված», սա Պետերբուրգում եք ասել, ինչպես ասում են, Նոգդրնի պես, որն ուզում էր նապաստակ բռնել ետևի ոտքերից:

— Չէ, նա հենց գլուխ էր գովում, թե արդեն բռնել է նապաստակը: Ի դեպ, թույլ տվեք սակայն ձեզ էլ անհանգստացնեմ մի հարցով, առավել ևս, որ ինձ թվում է, թե դրա կատարյալ իրավունքն ունեմ հիմա: Ասացեք ինձ. իսկ ձեր նապաստակը բռնվա՞ծ է, թե դեռ ցատկոտում է:

— Չհամարձակվեք ինձ հարցնել նման բառերով, ուրիշ բառերով հարցրեք, ուրիշ՝,— ամբողջ մարմնով հանկարծ դողացրեց Շատովը:

— Շատ լավ, ուրիշ,— խստորեն նրան նայեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— ուզում էի սոսկ իմանալ, ինքներդ հավատո՞ւմ եք Աստծուն, թե՛ ոչ:

— Ես հավատում եմ Ռուսաստանին, ես հավատում եմ նրա ուղղափառությանը... Ես հավատում եմ Քրիստոսի մարմնին... Ես հավատում եմ, որ նոր գալուստը կատարվելու է Ռուսաստանում... Ես հավատում եմ...— կատաղած մրմնջաց Շատովը:

— Իսկ Աստծո՞ւն: Աստծո՞ւն:

— Ես... ես կհավատամ Աստծուն:

Ոչ մի մկան չշարժվեց Ստավրոգիին դեմքին: Շատովը բոցաշունչ, մարտակոչ աչքերով նրան էր նայում, ճիշտ կարծես այրել էր ուզում հայացքով:

— Չէ որ ձեզ չասացի, թե չեմ հավատում ամենին,— ճչաց նա վերջապես,— ես սոսկ իմանալ եմ տալիս, որ տարաբախտ, տխուր մի գիրք եմ ես և ուրիշ ոչինչ առայժմ, առայժմ... Բայց թող կորչի իմ անունը: Բանը դուք եք և ոչ թե ես... Ես անտաղանդ մարդ եմ և կարող եմ միայն արյունս տալ և ուրիշ ոչինչ, ինչպես ամեն մի անտաղանդ մարդ: Թող կորչի՝ նաև իմ արյունը: Ես ձեր մասին եմ խոսում, ես ձեզ երկու տարի սպասել եմ այստեղ... Ես ձեզ համար եմ հիմա, կես ժամ է, տկլոր պար գալիս: Դուք, դուք միայն կարող էիք պարզել այդ դրոշը...

Նա չավարտեց և կարծես հուսաբեկ, կոթնեց սեղանին՝ գլուխը հենած երկու ձեռքերին:

— Ես ձեզ միայն ի դեպ նշեմ, որպես տարօրինակություն,— ընդհատեց հանկարծ Ստավրոգինը,— այդ ինչու են բոլորն ինձ ինչ-որ դրոշ պարտադրում: Պյոտր Վերխովենսկին նույնպես համոզված է, որ ես կարող եմ «պարզել նրանց դրոշը», ծայրահեղ դեպքում, ինձ հայտնել են նրա ասածը: Նա միտք է հղացել, որ ես կարող էի նրանց համար Ստենկա Ռազինի դերը խաղալ՝ «հանցանքի նկատմամբ անսովոր ընդունակությամբ», նմանապես նրա խոսքերն են:

— Ինչպե՞ս,— հարցրեց Շատովը,— «հանցանքի նկատմամբ անսովոր ընդունակությամբ»:

— Հենց այդպես:

— Հըմ: Իսկ ճի՞շտ է, որ դուք,— չարությամբ քթի տակ ծիծաղեց Շատովը,— ճի՞շտ է, որ Պետերբուրգում պատկանել եք անասնական հեշտասիրական գաղտնի մի ընկերության: Ըի՞շտ է, արդյոք, որ մարքիզ դը Սադը կարող էր ձեզնից դասեր առնել: Ըի՞շտ է, արդյոք, որ հրապուրել ու անառակացրել եք երեխաների: Խոսեք, չհամարձակվեք ստել,— բղավում էր նա՝ բոլորովին կորցնելով իրեն,— Նիկոլայ Ստավրոգինը չի կարող ստել Շատովի առաջ, որը խփել է նրա դեմքին: Ասեք ամեն ինչ, և եթե ճիշտ է, ես ձեզ տեղնուտեղը, հենց հիմա կսպանեմ, հենց այստեղ:

— Ես այդ բառերն ասել եմ, բայց երեխաների չեմ անարգել,— ասաց Ստավրոգինը, բայց սոսկ չափից ավելի լռելուց հետո: Նա գունատվել էր, և աչքերը բոցկլտում էին:

— Բայց դուք ասել եք,— տիրաբար շարունակեց Շատովը՝ կրակվող աչքերը նրանից չկտրելով:— Ըի՞շտ է, արդյոք, որ հավատացրել եք իբր, թե տարբերություն չեք գտնում մի որևէ հեշտասիրական, գազանային բանի և ցանկացած սխրանքի գեղեցկության միջև, թեկուզև հանուն մարդկության նույնիսկ անձնագոհություն լինի դա: Ըի՞շտ է, արդյոք, որ երկու բնեռներում էլ գտել եք գեղեցկության համընկնում, վայելքի նույնություն:

— Այդպես պատասխանել անհնար է... ես չեմ ուզում պատասխանել,— մրթմրթաց Ստավրոգինը, որը լավ էլ կարող էր վեր կենալ ու գնալ, սակայն վեր չէր կենում ու չէր գնում:

— Ես էլ չգիտեմ, ինչու է չարը նողկալի, իսկ բարին սքանչելի, բայց գիտեմ՝ ինչու է այդ տարբերության զգացողությունը ջնջվում ու կորչում Ստավրոգինի նման պարոնների համար,— չէր դադարում ամբողջ մարմնով դողացող Շատովը,— գիտե՞ք, արդյոք, թե ինչու ամուսնացաք այն ժամանակ, այդպես խայտառակ և ստորաբար: Հենց այն պատճառով, որ խայտառակությունն ու անմտությունն այդտեղ հասնում էին հանճարեղության: Օ՛հ, դուք չեք թափառում պոնկին, այլ համարձակորեն ցած եք թռչում գլխիվայր: Դուք ամուսնացաք նահատակության հանդեպ կրքով, խղճի խայթի հանդեպ կրքով, բարոյական հեշտասիրությամբ: Նյարդային գերլարում կար այդտեղ... Ողջամտությանը նետված մարտակոչը չափից ավելի էր գայթակղիչ: Ստավրոգինը և ողորմելի, սակավամիտ, աղքատ ու կաղիկ կինը: Երբ դուք կծեցիք նահանգապետի ականջը, հեշտասիրություն զգացի՞ք: Զգացի՞ք: Պարապ-սարապ թրև եկող պարոնորդի, զգացի՞ք:

— Դուք հոգեբան եք,— ավելի ու ավելի էր գունատվում Ստավրոգինը,— թեև իմ ամուսնության պատճառների մեջ մասամբ սխալվեցիք... Իմիջիայլոց, ո՞վ կարող էր ձեզ հայտնել բոլոր այդ տեղեկությունները,— իրեն ստիպելով, քթի տակ ծիծաղեց նա,— չլինի՞ Կիրիլլովը: Բայց նա չի մասնակցել...

— Դուք գունատվո՞ւմ եք:

— Բայց և այնպես, դուք ի՞նչ եք ուզում,— վերջապես ձայնը բարձրացրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Ես կես ժամ նստեցի ձեր մտրակի տակ և ծայրահեղ դեպքում, դուք կարող էիք ինձ բաց թողնել քաղաքավարի... Եթե իրականում որևէ խելամիտ նպատակ չունեք այդպես վարվել ինձ հետ:

— Խելամիտ նպատա՞կ:

— Անկասկած: Ձեր պարտականությունն է ծայրահեղ դեպքում հայտարարել ինձ ձեր նպատակը: Ես շարունակ սպասում էի, որ դա կասեք, բայց գտա լոկ մոլեգին չարություն: Խնդրում եմ ձեզ, բաց արեք դարպասը:

Նա ելավ աթոռից: Շատովը կատաղած նետվեց նրա ետևից:

— Հողը համբուրեք, արցունքով ցողեք, թողություն խնդրեք,— բղավում էր նա՝ բռնելով Ստավրոգինի ուսից:

— Ես ձեզ չսպանեցի սակայն... այն առավոտ.... այլ երկու ձեռքս էլ քաշեցի,— համարյա թե ցավով արտաբերեց Ստավրոգինը՝ աչքերը ցած հառելով:

— Ասելիքը վերջացրեք, դուք եկել եք ինձ զգուշացնելու վտանգի մասին, դուք թույլ տվեցիք ինձ խոսել, դուք ուզում եք վաղը հայտարարել ձեր ամուսնության մասին հրապարակավ... Ձեր դեմքից մի՞թե չեմ տեսնում, որ մի նոր ահեղ միտք է ձեզ տանջում... Ստավրոգին, ինչի՞ համար եմ ես դատապարտված ձեզ հավատալ

հավիտյանս հավիտենից: Մի՞թե կարող էի այսպես խոսել մեկ ուրիշի հետ: Ես ողջախոհություն ունեմ, բայց չվախեցա իմ մերկանալուց, որովհետև Ստավրոգինի հետ էի խոսում: Ես չվախեցա իմ հպումով ծաղրանկարել հսկա միտքը, որովհետև Ատավրոգինն էր ինձ լսողը... Մի՞թե չեմ համբուրելու ձեր ոտնահետքերը, երբ դուք գնաք: Ես չեմ կարող պոկել ձեզ իմ սրտից, Նիկոլայ Ստավրոգին:

— Ափսոսում եմ, որ չեմ կարող ձեզ սիրել, Շատով,— սառնությամբ ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Գիտեմ, որ չեք կարող և գիտեմ, որ չեք ստում: Ես ամեն ինչ կարող եմ շտկել, Լսեք, ես կարող եմ նապաստակ գտնել ձեզ համար:

Ստավրոգինը լուռ էր:

— Դուք աթեիստ եք, որովհետև պարոնորդի եք, վերջին պարոնորդին: Դուք կորցրել եք չարի և բարու տարբերությունը, որովհետև դադարել եք ձեր ժողովուրդը ճանաչել: Գալիս է նոր սերունդը, ուղղակի ժողովրդյան սրտից, և չեք ճանաչի նրան ամենևին ոչ դուք, ոչ Վերիսովենսկիները՝ հայր ու որդի, ոչ ես, որովհետև ես նույնպես պարոնորդի եմ, ես, ձեր ճորտ սպասավոր Պաշկայի որդին... Լսեք, Աստծուն հասեք աշխատանքով, ամբողջ էությունը դա է, կամ էլ կանհետանաք, ինչպես նվաստ բորբոս, աշխատանքով հասեք:

— Աշխատանքով՝ Աստծու՞ն: Ի՞նչ աշխատանքով:

Բայց Ստավրոգինը չէր ծիծաղում:

— Դուք ենթադրում եք, թե Աստծուն կարելի է հասնել աշխատանքով, ու հատկապես մուժիկակա՞ն,— կրկնեց նա՝ մտածելով, կարծես իսկապես ինչ-որ նոր ու լուրջ բանի էր հանդիպել, ինչի մասին արժեք մտորել:— Իմիջիայլոց,— հանկարծ անցավ նա նոր մտքի,— նոր ինձ հիշեցրիք, գիտե՞ք, արդյոք, որ ես ամենևին էլ հարուստ չեմ, այնպես որ դեն նետելու բան չկա: Ես համարյա ի վիճակի չեմ ապահովել նույնիսկ Մարյա Տիմոֆեենայի ապագան... Ահա, նաև ինչ. ես եկել էի ձեզ խնդրելու, եթե կարող եք, առաջիկայում էլ չթողնել Մարյա Տիմոֆեենային, քանի որ մենակ դուք կարող եք որոշ ազդեցություն ունենալ նրա խեղճ մտքի վրա... Համենայն դեպս եմ ասում:

— Լավ, լավ, Մարյա Տիմոֆեենայի մասին դուք...— ձեռքը տարավ-բերեց Շատովը՝ մյուսով մոմը բռնած,— լավ, հետո ինքնըստիքյան... Լսեք, գնացեք Տիխոնի մոտ:

— Ու՞մ:

— Տիխոնի: Տիխոնը նախկին ավագերեց է, հիվանդության պատճառով ապրում է պաշտոնաթող, այստեղ՝ քաղաքի սահմաններում, մեր Եփիմյուսկի Բոգոբորոդսկի մենաստանում:

— Իսկ ի՞նչ բան է դա:

— Ոչինչ: Նրա մոտ գնում են, հեռուներից էլ են գալիս: Անցեք, ձեզ համա՞ր՝ ինչ: Դե, ի՞նչ է ձեզ համար:

— Առաջին անգամ եմ լսում և... դեռ երբեք չեմ տեսել այդ կարգի մարդկանց: Շնորհակալ եմ ձեզնից, կանցնեմ:

— Այս կողմ,— լուսավորում էր Շատովը սանդուղքը,— անցեք,— բացեց նա փողոց տանող դռնակը:

— Ես այլևս չեմ գա ձեզ մոտ, Շատով,— ցածրաձայն ասաց Ստավրոգինը՝ ելնելով դռնակից:

Խավարն ու անձրևը շարունակվում էին նախկինի պես:

Գլուխ երկրորդ. Գիշեր (շարունակությունը)

I

Նա անցավ ամբողջ Բոգոյավլենսկայա փողոցը, ճանապարհը վերջապես զառիվայր դարձավ, ոտքերը չոկում էին ցեխի մեջ, ու հանկարծ բացվեց լայն, մշուշապատ, մի տեսակ ամայի տարածություն՝ գետն էր: Տները վերածվեցին հյուղակների, փողոցն անհետացավ խառնիխուռն բազմաթիվ մութ նրբանցքների մեջ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը երկար ժամանակ շարժվում էր ցանկապատերի մոտով, հեռանալով ափից, հաստատուն գտնելով իր ճանապարհը և հազիվ թե դրա մասին երկար մտածելով: Միանգամայն ուրիշ բանով էր զբաղված ու զարմանքով շուրջն էր զննում, երբ հանկարծ, խորունկ մտորումներից սթափվելով, ինքն իրեն գտավ մեր երկարուկ, թաց և շարժական կամրջի համարյա թե մեջտեղում: Կենդանի շունչ չկար չորսբոլորը, այնպես որ նրան տարօրինակ թվաց, երբ հանկարծակի, համարյա արմունկի մոտ հնչեց մի քաղաքավարի-ընտանեվարի, իմիջիայլոց, բավական դուրեկան ձայն, քաղցրացրած-վանկարկած առողանությամբ, որով մեզ մոտ ձևականություններ են անում չափից ավելի քաղաքակրթված քաղքենիները և Գոստինի ոյադի երիտասարդ, գանգրամազ գործակատարները:

— Ողորմած պարոն, թույլ չե՞ք տա ձեր անձրևանոցից միատեղ օգտվել:

Իրոք, ինչ-որ մի կերպարանք սողոսկեց կամ ուզեց ցույց տալ միայն, թե սողոսկում է անձրևանոցի տակ: Շրջմուլիկը քայլում էր նրա կողքով, համարյա «զգալով նրան բազկով», ինչպես ասում են զինվորները: Դանդաղեցնելով քայլքը, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կռացավ գննելու, ինչքան հնարավոր էր մթության մեջ. ոչ բարձրահասակ, կարծես թե տևական կերուխումի մեջ եղած քաղքենու տեսք ունեցող մարդ էր՝ հագնված ոչ տաք և խոճուկ: Գզուզ, գանգրամազ գլխին մահուդե թաց կարտուզ էր ցցված՝ կիսով չափ պոկված շքոցով: Թվաց, թե շատ է սևամազ, չորչորուկ և թխամաշկ, աչքերը խոշոր էին, անպայման սև, լավ փայլում էին՝ դեղին երանգով,

գնչուների պես՝ մթան մեջ էլ էր զգացվում: Պետք է որ քառասուն տարեկան լիներ, ու հարբած չէր:

— Դու ինձ ճանաչո՞ւմ ես,— հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Պարոն Ստավրոգին, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, նախանցյալ կիրակի, կայարանում, հենց մեքենան կանգնեց, ինձ ցույց տվին ձեզ: Դրանից էլ բացի, առաջներում էլ ենք լսել:

— Պյոտր Ստեպանովիչի՞ց: Դու... դու Տաժանապարտ Ֆեդկա՞ն ես:

— Ֆյոդոր Ֆյոդորովիչ եմ կնքված, մինչև օրս էլ մեր ծնող մորն ունենք էս կողմերում, Աստծու պահած պառավ է, հողին կպած, մեզ համար ամեն օր՝ առավոտ-իրիկուն ադորք է անում, որ դրանով իր պառավական ժամանակն իզուր չկորցնի վառարանի վրա:

— Տաժանակրությունից փախա՞ծ ես:

— Բախտս փոխեցի: Գրքերն ու զանգերն ու եկեղեցու գործերը հանձնեցի, քանի որ աքսորս ծերից ծեր էր, ու շատ շատ պիտի սպասեի, մինչև պրծներ:

— Այստեղ ի՞նչ ես անում:

— Ինչ պիտի, գիշեր ու ցերեկ խառնում, օրը պրծացնում եմ: Մեր հարազատ հորողերն էլ անցած շաբաթ էստեղի բանտում մեռավ, փող կեղծելու համար էր նստած, օղորմաթասը խմելով, շների վրա մի քսան քար շարտելով՝ էս էլ մեր գործերն են որ կան: Հետո էլ, Պյոտր Ստեպանովիչն է հույս տալիս, որ պաշտպան կդասավորի լրիվ Ռուսաստանով, ոնց որ վաճառականներինն է, հրես, ես էլ սպասում եմ էդ բարի գործին: Քանի որ ասին, հայրիկդ էն ժամանակ անգլիական ակումբում քեզ տարվել է խաղի մեջ, ես էլ, ասին, սրա մեջ անարդար բան եմ տեսնում: Պարոն, մի երեքնոց կբաշխե՞ք ինձ՝ տաքանալու համար:

— Ուրեմն, այստեղ դու ինձ սպասել ես: Ես դա չեմ սիրում: Ո՞ւմ հրամանով:

— Որ հրամանով լիներ՝ մեկնումեկի, էդպիսի բան չկա, բայց որ ես իմանում եմ ձեր մարդ սիրելը, աշխարքին է հայտնի: Մեր եկամուտն էլ, գիտեք էլի, կամ մի կտոր հաց, կամ էլ՝ բերանդ բաց: Էս ուրբաթ ահագին բլիթ-մլիթ կերա՝ չտեսի պես, հետո մի լրիվ օր չկերա, էն մյուս օրը դիմացա, հետո էլի չկերա: Գետի ջուրը՝ բոլ, փորիս մեջ ձուկ բռնել կլինի... Էնպես որ ձերդ ողորմածությունից մի քիչ բաշխեք, սանահերս էլ էս կողմերը սպասում է, մենակ թե առանց մանեթի աչքին չերևաս:

— Ի՞նչ է, իմ կողմից Պյոտր Ստեպանովիչն է խոստացել:

— Խոստանալը չեն խոստացել նրանք, բայց խոսքով ասել են, որ կարող է ձերդ ողորմածությանը պետք գամ, թե որ օրինակի համար, էդպիսի բան ստացվի, բայց թե ինչ, չեն բացատրել ճիշտ ու ճիշտ, որովհետև Պյոտր Ստեպանովիչը, օրինակի համար, համբերությունս են փորձում ու ոչ մի վստահություն չունեն վրաս:

— Իսկ ինչո՞ւ:

— Պյոտր Ստեպանովիչն աստղնագետ է ու Աստծու լրիվ մոլորիկները գիտի, բայց իրեն էլ քննադատել կլինի: Ձեր առաջ, պարոն, ես ոնց որ Ամենակարողի առաջ, քանի որ շատ ու շատ բաներ եմ լսել ձեր մասին: Պյոտր Ստեպանովիչը՝ մի բան, իսկ դուք, պարոն, լրիվ ուրիշ բան: Նրա համար թե որ մեկի մասին ասեն սրիկա է, էլ սրիկայից դենը ուրիշ ոչինչ չի հասկանա, կամ թե որ ասեն անխելք է, ուրեմն, նրա համար էդ մարդն անխելք է, ուրիշ բան չի, ու վերջ: Իսկ ես, կարող է պատահի, երեքշաբթի ու չորեքշաբթի եմ անխելք, բայց հինգշաբթի իրենից էլ խելոք եմ: Հիմա իմ մասին գիտի, որ պաշպորտ շատ ու շատ եմ ուզում, քանի որ Ռուսաստան առանց թղթի չի լինի, դրա համար էլ մտածում է, թե հոգիս իր բուռն է: Ձեզ կասեմ, պարոն, որ Պյոտր Ստեպանովիչի համար շատ հեշտ է ապրելն աշխարքում, քանի որ ամեն մարդու մասին ինքն է իրեն պատկերացնում ու էդպես էլ ապրում: Հետո էլ՝ շատ-շատ է ժլատ: Նրանք են կարծիքին են, որ իրենցից դուրս չեմ կարող ձեզ անհանգստացնել, իսկ ես ձեր առաջ, պարոն, ոնց որ Ամենակարողի, էս է, չորս գիշեր ձերո՞ղ ողորմածությանն եմ սպասում էս կամրջին, էն բանով, որ իրենցից բացի ես էլ կարող եմ իմ սեփական ճամփեն գտնել կամաց-կամաց: Ես մտածում եմ, որ ավելի լավ է սապոգին գլուխ տաս, քան թե տրեխին:

— Իսկ քեզ ո՞վ է ասել, որ գիշերով անցնելու եմ կամրջով:

— Ճիշտը որ ասեմ, էդ մեկը կողմնակի եղավ՝ ավելի շատ կապիտան Լեբյադկինի անխելքությունից, որովհետև ոչ մի կերպ իրենց մեջ պահել չեն կարողանում... Էնպես որ երեք հատ մանեթանոց ձերո՞ղ ողորմածությունից, օրինակի համար, կլինդրեմ՝ երեք օր ու գիշերվա համար, հոգնելու համար: Իսկ որ շորերս թրջվել են, էդ մեկն էլ, մենակ նեղությունից, ձեն չենք հանում:

— Ես ձախ եմ գնալու, դու՝ աջ, կամուրջը վերջացավ: Լսիր, Ֆյոդոր, ես սիրում եմ, որ իմ խոսքը հասկանում են մեկ անգամ ընդմիջտ, քեզ ոչ մի կոպեկ չեմ տա, սրանից հետո ոչ կամրջի վրա, ոչ ուրիշ տեղ դիմացս չգաս, քո կարիքը չունեմ ու չեմ ունենա, իսկ եթե չլսես, կկապկպեմ ու կտամ ոստիկանության ձեռքը: Մարշ:

— Էխ, էխ, գոնե թե միասին գալու համար մի բան բախշեիք, երկուսով ավելի ուրախ էր գալը:

— Չքվի՛ր:

— Էստեղի ճամփեքը գոնե գիտե՞ք: Էնպիսի ծակուծուկեր կսկսվեն հիմա... Ես կարող էի առաջնորդել, քանի որ Էստեղի քաղաքը՝ ոնց որ սասանի խճճած կծիկ:

— Է՛յ, կկապկպեմ հա՛,— սպառնազին շրջվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Գուցե հարմար տեսնեք, պարոն, որքին նեղացնե՞լն ինչ:

— Չէ, երևում է, վստահ ես քեզ վրա:

— Ես ձեզ վրա եմ վստահ, պարոն, ոչ թե էնքան ինձ վրա:

— Ինձ պետք չես բոլորովին՝ ասացի:

— Բայց դուք եք ինձ պետք, պարոն, այ թե ինչ: Կսպասեմ ձեզ հետ գալու ճամփին. եղածն եղած է:

— Ազնիվ խոսք եմ տալիս, թե հանդիպեցի՝ կապկպելու եմ:

— Ուրեմն, ես գոտին էլ պատրաստ կպահեմ: Բարի ճանապարհ, պարոն, անձրևանոցի տակ որբիս տաքացրիք, մենակ դրա համար մինչև մահ ու գերեզման շնորհակալ կլինենք:

Նա ետ մնաց: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը տեղ հասավ մտառով: Երկնքից ընկած այդ մարդը կտրականապես համոզված էր իր անհրաժեշտությանը՝ նրա համար և չափից դուրս հանդգնությամբ շտապեց հայտնել դա: Ընդհանրապես, իր հետ ձևականություններ չէին անում: Բայց կարող էր և պատահել, որ շրջմուլիկն ամեն ինչ չէր ստում և ծառայություն էր խնդրում իսկապես միայն իր կողմից, հենց Պյոտր Ստեպանովիչից ծածուկ, իսկ դա արդեն ամենահետաքրքիրը կլիներ:

II

Տունը, որին հասել էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ամայի նրբանցքում էր՝ ցանկապատերի միջև, որոնցից այն կողմ ձգվում էին բանջարանոցները, տառացիորեն քաղաքի ամենածայրին: Լրիվ մեկուսացած ոչ մեծ փայտաշեն տնակ էր դա՝ հենց նոր կառուցված ու չտախտակապատված: Պատուհաններից մեկի փեղկերը դիտավորյալ փակ չէին և լուսամուտագոգին մոմ էր դրված՝ ըստ երևույթին այսօր սպասվող ուշացած հյուրին փարոս ծառայող: Դեռևս երեսուն քայլ հեռվից Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը զանազանեց առմուտքին կանգնած բարձրահասակ մեկի՝ կերպարանքը, հավանաբար, կացարանի տերն էր, որն անհամբերությունից ելել էր՝ ճանապարհին նայելու: Լավեց և նրա ձայնը՝ անհամբեր ու կարծես թե վեհերոտ.

— Այդ դո՞ւք եք: Դո՞ւք:

— Ես եմ, — պատասխանեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ հենց առմուտքին հասնելով, ոչ շուտ, ծալելով անձրևանոցը:

— Վերջապես-ս, — դուփդուփեց ու իրար անցավ կապիտան Լեբյադկինը՝ նա էր առմուտքին, — կխնդրեմ, տվեք անձրևանոցը, շատ թաց է, ես կբացեմ անկյունում, հատակին, համեցեք խնդրեմ, համեցեք խնդրեմ:

Նախասենյակից երկու մոմերով լուսավորված սենյակ տանող դուռը կրնկի վրա բաց էր:

— Եթե միայն ձեր խոսքը չլիներ անպատճառ գալստյան մասին, կդադարեի հավատալ:

— Մեկին քառորդ է պակաս, — ժամացույցին նայեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ սենյակ մտնելով:

— Գումարած անձրևն ու այսքան հետաքրքիր տարածությունը... Ես ժամացույց չունեմ, պատուհանից էլ մենակ բանջարանոցներն են, այնպես որ... Ետ ես մնում դեպքերից... Բայց, ճշմարիտն ասած, տրտունջ չէ, չեմ էլ համարձակվում, չեմ համարձակվում, այլ մենակ ու մենակ անհամբերությունից, որ ամբողջ շաբաթ հոգիս հանեց, որպեսզի վերջապես... կլուծվի:

— Ինչպե՞ս:

— Իմ ճակատագրի մասին լսեմ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ: Համեցեք, համեցեք:

Նա խոնարհվեց՝ ցույց տալով տեղը բազմոցի առաջ դրված սեղանիկի մոտ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չորս կողմը նայեց, պստիկ, ցածրադաստաղ սենյակ էր, կահույքը՝ ամենաանհրաժեշտը, աթոռներն ու բազմոցը փայտյա էին, նույնպես միանգամայն նոր պատրաստված, անծածկոց ու անբարձիկ, լորենու երկու սեղանիկ, մեկը բազմոցի մոտ, մյուսը՝ անկյունում, սփռոցով, որի վրա ինչ-որ բաներ էին շարված ու վերևից ծածկված շատ մաքուր անձեռոցիկով: Ամբողջ սենյակն էլ, ըստ երևույթին, անչափ մաքուր էր պահվում: Կապիտան Լեբյադկինն ութն օր արդեն հարբած չէր եղել, դեմքը մի տեսակ այտուցված ու դեղնած էր, հայացքը՝ անհանգիստ, հետաքրքրված և ակներևաբար տարակուսած, չափից ավելի էր նկատելի, որ նա դեռ ինքն էլ չգիտե, թե ինչ տոնով պիտի սկսի խոսել և որն էր ամենաշահեկանը՝ ճիշտ կետին խփելու համար:

— Ահա,— ցույց տվեց շուրջը,— ապրում եմ Զոսիմայի պես: Մթափություն, մեկուսացում և չքավորություն՝ հին ասպետների ուխտը:

— Դուք ենթադրում եք, թե հին ասպետները նման ուխտե՞ր են ընդունում:

— Գուցե, շփոթեցի՞: Ափսոս, զարգացած չեմ: Ամեն ինչ կործանեցի: Կհավատա՞ք, արդյոք, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, այստեղ առաջին անգամ ուշքի եկա ամոթալի մոլորություններից՝ ոչ մի գավաթ, ոչ մի կաթիլ: Ունեմ իմ անկյունը և վեցը օր զգում եմ խղճի բարեգործ ազդեցությունը: Նույնիսկ պատերն են խեժահոտ. բնություն են հիշեցնում: Իսկ ի՞նչ էի ես, ի՞նչ էի:

Գիշերը բոլոր տեղ չգտած,
Իսկ ցերեկը՝ յեզուս հանած,—

Բանաստեղծի հանճարեղ արտահայտությամբ: Բայց... դուք այնպես եք թրջված... Այդուք, թեյ չեիք կամենա:

— Մի անհանգստացեք:

— Ինքնաեղը եռում էր ժամը ութից, բայց... հանգավ... ինչպես և ամեն ինչ աշխարհում: Արևն էլ, ասում են, կհանգչի իր հերթին... Իմիջիայլոց, եթե պետք է, կկազմակերպեմ: Ազաֆյան քնած չէ:

— Ասացեք, Մարյա Տիմոֆեևնան...

— Այստեղ է, այստեղ,— իսկույն պատասխանեց Լեբյադկինը շշնջոցով,— կհաճե՞ք նայել,— ցույց տվեց մյուս սենյակի փակ դուռը:

— Քնած չէ՞:

— Օ՛, ո՛չ, ո՛չ, հնարավո՞ր բան է: Հակառակը, դեռ երեկոյից սպասում է, և հենց իմացավ, տեղնուտեղը հարդարվեց,— բերանը ծռելու էր կատակախառը ժպիտով, բայց իսկույն դեմ առավ:

— Ինչպե՞ս է ընդհանրապես,— խոժոռվելով հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ընդհանրապե՞ս: Ինքներդ եք բարեհաճում գիտենալ (նա ափսոսանքով ցնցեց ուսերը), իսկ հիմա... հիմա նստած բախտ է գցում...

— Լավ, հետո, նախ պետք է ձեզ հետ վերջացնել:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը տեղավորվեց աթոռին:

Կապիտանն արդեն չհամարձակվեց նստել բազմոցին, այլ իսկույն մոտ քաշեց մյուս աթոռը և սրտատրոփ սպասումով առաջ հակվեց՝ լսելու:

— Այդ ի՞նչ է այն անկյունում՝ սփռոցի տակ,— հանկարծ ուշադրություն դարձրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Դա՞,— նույնպես շրջվեց Լեբյադկինը:— Դա էլ է ձեր առատաձեռնությունից, որպես, այսպես ասած, բնակարանամուտ, նաև նկատի առած երկարուձիգ ճանապարհը և բնական հոգնածությունը,— սրտահույզ ու թեթևաբաժնի նա, ապա ելավ տեղից ու ոտնաթաթերի վրա՝ հարգալիր ու զգուշորեն, անկյունի սեղանիկի վրայից առավ ծածկոցը: Դրա տակ հայտնվեց պատրաստած ուտեստերեն, խոզի ապուխտ, հորթի միս, սարդին ձուկ, պանիր, կանաչավուն փոքր գրաֆին և բորդոյի երկարուկ շիշը: Ամեն ինչ դասավորված էր մաքուր, գործի իմացությամբ և համարյա թե պճնամուլավարի:

— Դո՞ւք եք հոգացել:

— Ես-ս: Դեռևս երեկվանից, և ամեն բան, ինչ կարողացել եմ, որ պատիվ անեմ ձեզ... Իսկ Մարյա Տիմոֆեևնան այս հարցում, ինքներդ գիտեք, անտարբեր է: Իսկ գլխավորը, ձեր բաշխածն է, ձեր սեփականը, քանի որ դուք եք այստեղ տանտերը, ոչ թե ես, իսկ ես, այսպես ասած, միայն որպես ձեր գործակատարը, քանզի այնուամենայնիվ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, այնուամենայնիվ, ոգով ես անկախ եմ: Եվ մի խլեք իմ այդ վերջին ունեցվածքը,— ավարտեց նա սրտահույզ:

— Հը՛մ... դուք նստեիք նորից:

— Շնոր-հա-ակալ եմ, շնորհակալ և անկախ: (Նա նստեց): Ահ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, այս սրտում այնքան բան կա կուտակված, որ ես չգիտեի, ինչպես սպասեմ ձեզ: Ահա, հիմա դուք կվճռեք իմ և... այն դժբախտի ճակատագիրը, իսկ հետո... հետո, ինչպես առաջ էր լինում, ձեր առաջ կբացեմ ամեն ինչ, ինչպես չորս տարի առաջ: Չէ որ այն ժամանակ ինձ արժանացրիք լսելու, տուներ էիք կարդում...

Թող որ այն ժամանակ ինձ կոչում էին ձեր ֆալստաֆը Շեքսպիրից, բայց դուք այնքան բան արժեցաք իմ ճակատագրում... Իսկ ես հիմա հսկայական երկյուղներ ունեմ, և միայն ու միայն ձեզնից եմ սպասում խորհուրդ ու լույս: Պյոտր Ստեպանովիչը սարսափելի է վարվում ինձ հետ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հետաքրքրությամբ ունկնդրում էր ու ակնդետ զննում: Լավ երևում էր, որ կապիտան Լեբյադկինը, թեև դադարեցրել էր հարբեցողությունը, բայց գտնվում էր ամենևին ոչ ներդաշնակ վիճակում: Այդօրինակ բազմամյա հարբեցողների մեջ վերջում ընդմիջտ հաստատվում է անհարիր, արբեցնող ինչ-որ բան, ասես խաթարված ու խելագար մի բան, թեև, ի դեպ, նրանք խաբում, խորամանկում և խարդախություններ են անում համարյա մյուսներից ոչ վատ, եթե պետք է:

— Կապիտան Լեբյադկին, ես տեսնում եմ, որ դուք բոլորովին չեք փոխվել այս չորս ու ավելի տարիների ընթացքում,— ասես փոքր-ինչ ավելի սիրալիր խոսեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Ըստ երևույթին, ճիշտ է, որ մարդկային կյանքի ամբողջ երկրորդ կեսը սովորաբար գոյանում է լոկ առաջին կեսին կուտակված սովորություններից:

— Վսեմ խոսքեր են: Դուք լուծում եք կյանքի հանելուկը,— բղավեց կապիտանը, կիսով չափ խորամանկելով, կիսով չափ էլ իսկապես ոչ-շինծու զմայլանքով, որովհետև առանձին բառերի մեծ սիրահար էր:— Ձեր բոլոր ասածներից, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ամենաշատը մեկն եմ հիշում, դեռևս Պետերբուրգում եք ասել. «Հարկ է իսկապես մեծ մարդ լինել, կարողանալու համար դեմ կանգնել նույնիսկ ողջամտությանը»: Ահ-հա :

— Էհ, ճիշտ և նույնքան հիմար:

— Այդպես-ս, թեկուզև հիմար լինի, բայց դուք ձեր ամբողջ կյանքում սրամտություններ եք շաղ տվել, իսկ նրա՞նք: Թող Լիպուտինը, թող Պյոտր Ստեպանովիչը որևէ գոնե նման մի բան արտաբերեն: Օ՛, ինչ դաժանորեն վարվեց ինձ հետ Պյոտր Ստեպանովիչը...

— Բայց դե, դուք էլ, կապիտան, ինքնե՞րդ ինչպես եք սակայն ձեզ պահել:

— Հարբած տեսք, դրա հետ մեկտեղ իմ թշնամիների վիթխարի քանակություն: Բայց հիմա ամեն, ամեն ինչ անցել-գնացել է և ես նորանում եմ, օձի պես: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, գիտե՞ք արդյոք, որ գրում եմ իմ կտակը և որ արդեն գրել եմ:

— Հետաքրքիր է: Իսկ ի՞նչ եք թողնում և ո՞ւմ:

— Հայրենիքին, մարդկությանը և ուսանողներին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, թերթերում ես կարդացի մի ամերիկացու կենսագրության մասին: Նա իր ամբողջ վիթխարի ունեցվածքը թողել էր ֆաբրիկաների և դրական գիտությունների զարգացմանը, իր կմախքը՝ ուսանողներին, այնտեղի ակադեմիային, իսկ իր մաշկը՝ թմբուկ սարքելու, որպեսզի դրանով գիշեր ու ցերեկ խփեն ամերիկյան ազգային հիմնը: Ավաղ, մենք պիգմեյներ ենք Հյուսիս-Ամերիկյան Նահանգների մտքի թռիչքի

համեմատությամբ: Ռուսաստանը բնության խաղ է, և ոչ թե խելքի: Փորձեմ իմ մաշկը կտակ անել թմբուկի համար, ասենք, Ակմոլինսկի հետևակ գնդում, ուր պատիվ եմ ունեցել սկսել ծառայությունս, որպեսզի ամեն օր գնդի առաջ դրանով խփեն ռուսական ազգային հիմնը, կհամարեն լիբերալիզմ, կարգելեն իմ մաշկը... ուստիև սահմանափակվել եմ միայն ուսանողներով: Ուզում եմ կմախքս կտակ անել ակադեմիային, մի պայմանով սակայն, որ ճակատին հավիտյանս հավիտենից պիտակ սոսնձվի, հետևյալ բառերով. «Ձղջացած ազատամիտ»: Ահ-հա՛:

Կապիտանը խոսում էր տաքացած և արդեն, անշուշտ, հավատում էր ամերիկյան կտակի գեղեցկությանը, սակայն խարդախ էլ էր ու շատ էր ուզում ծիծաղեցնել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, ում մոտ նախկինում երկար ժամանակ որպես ծառայող էր ծառայել: Սակայն վերջինս քթի տակ անգամ չծիծաղեց, այլ հակառակը, մի տեսակ կասկածանքով հարցրեց.

— Նշանակում է, մտադիր եք հրապարակել ձեր կտակը կենդանության օրոք և դրա համար պարգև ստանա՞լ:

— Թեկուզև այդպես, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, թեկուզև այդպես,— զգուշորեն նայեց Լեբյադկինը:— Իսկ ինչ է իմ ճակատագիրը: Նույնիսկ դադարել եմ բանաստեղծություններ գրել, իսկ մի ժամանակ դուք էլ էիք զվարճանում իմ ոտանավորներով, հիշո՞ւմ եք, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, խմելիս: Բայց վերջ՝ գրելուն: Միայն մի բանաստեղծություն եմ գրել, ինչպես Գոգոլն իր «Վերջին վիպակը», հիշում եք, ազդարարեց Ռուսաստանին, որ վիպակը «երգի պես է ելել» կրծքից: Այդպես էլ՝ ես երգեցի, ու վերջ:

— Իսկ ի՞նչ բանաստեղծություն է:

— «Այն դեպքում, եթե աղջիկը կոտրեր ոտքը»:

— Ի-իի՛նչ:

Հենց դրան էլ սպասում էր կապիտանը: Իր ոտանավորները նա հարգում ու գնահատում էր անչափ, բայց նմանապես, իր հոգու որոշ խարդախ երկվության բերումով, նրան դուր էր գալիս և այն, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը միշտ զվարճանում էր նրա ոտանավորներով և քրքջում դրանց վրա՝ երբեմն կողերը բռնելով: Այդպիսով, երկու նպատակի էր հասնում՝ թե բանաստեղծական, թե ծառայողական, բայց հիմա երրորդն էլ կար՝ հատուկ և բավականաչափ փափկանկատ, կապիտանը, ասպարեզ բերելով ոտանավորը, մտածում էր իրեն արդարացնել մի կետում, որից չգիտես ինչու, երկյուղում էր ամենից շատ և որի համար ամենից շատ էր մեղավոր զգում իրեն:

— «Այն դեպքում, եթե աղջիկը կոտրեր ոտքը», այսինքն՝ ձիավարության ժամանակ: Երևակայություն է, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, զառանցանք, սակայն բանաստեղծի զառանցանք, մի անգամ, անցնելիս, ապշահար եղա՝ հեծյալ կնոջ հանդիպելով, և նյութական հարց տվեցի. «Ի՞նչ կլիներ այդ ժամանակ», այսինքն՝ դեպքը կատարվելիս: Պարզ է. բոլոր փեսացուները ետ են քաշվում, բոլոր երկրպագուները հեռանում,

մորգեն ֆրի, քիթդ մաքրի, միայն բանաստեղծն է մնում հավատարիմ՝ ճմլված սրտով հանդերձ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, մինչև իսկ ոջիլն էլ կարող է սիրահարված լինել, ու դա արգելված չէ օրենքներով: Բայց և այնպես, անձնավորությունը վիրավորված էր թե նամակից, թե բանաստեղծությունից: Նույնիսկ դուք եք բարկացել, ասում են, այդպե՞ս է միթե, դա վշտափ է, չէի ուզում անգամ հավատալ: Լավ, ու և կարող էի վնասել մեկ հատիկ երևակայությամբ: Բացի դրանից, պատվովս եմ երդվում, մեջ ընկավ Լիպուտինը. «Ուղարկիր, հա ուղարկիր, յուրաքանչյուր ոք արժանի է նամակագրության իրավունքի», ես էլ ուղարկեցի:

— Կարծեմ, դուք ձեզ փեսացո՞ւ էիք առաջարկել:

— Թշնամինե՛ր, թշնամինե՛ր և թշնամինե՛ր:

— Ասեք բանաստեղծությունը, — խստությամբ ընդհատեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Զառանցանք է, զառանցանք ամենից առաջ:

Բայց և այնպես շտկվեց, ձեռքն առաջ պարզեց ու սկսեց.

Գեղեցկուհիների	զարդն	իր	ոտքը	կոտրեց
Եվ	կրկնակ	չափով	գրավիչ	դարձավ,
Կրկնակ	չափով	էլ		սիրահարվեց
Արդեն սիրահար...				

— Լավ, հերիք է, — ձեռքը թափ տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Երագում եմ Պիտերի մասին, — փութով ուրիշ նյութի անցավ Լեբյադկինը, ասես բանաստեղծություն չէր եղել երբեք, — երագում եմ վերածննդի մասին... Բարեգործդ իմ: Կարո՞ղ եմ հուսալ, որ չեք մերժի գնալ-գալու ծախսը: Ես ձեզ արևի պես եմ սպասել ամբողջ շաբաթ:

— Է՛, չէ՛, կներեք արդեն, համարյա բոլորովին միջոցներ չեն մնացել նաև՝ ինչի՞՞ համար պիտի փող տամ ձեզ...

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կարծես հանկարծակի բարկացավ: Չոր ու կարճ թվարկեց կապիտանի բոլոր հանցանքները, հարբեցողություն, սուտասանություն, Մարյա Տիմոֆեենային հատկացված փողերի վատնում, այն, որ դուրս բերեց նրան մենաստանից, գաղտնիքը հրապարակելու սպառնալիքով հանդուգն նամակներ, Դարյա Պավլովնայի հետ կապված արարքը և այլն և այլն: Կապիտանն ալեկոծվում էր, ձեռքերը թափահարում, բայց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամեն անգամ հրամայաբար կանգնեցնում էր նրան:

— Եվ թույլ տվեք, — նշեց նա վերջապես, — դուք շարունակ գրում եք «ընտանեկան խայտառակության» մասին: Իսկ ո՞րն է խայտառակությունը ձեզ համար, եթե ձեր քույրն օրինական ամուսնության մեջ է Ստավրոգինի հետ:

— Բայց ամուսնությունը թաքցրած է, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ամուսնությունը թաքցրած է՝ ճակատագրական գաղտնիք: Ես ձեզնից փող եմ ստանում, ու հանկարծ

ինձ հարց են տալիս, ինչի՞ համար է այդ փողը: Ես կապված եմ և չեմ կարող պատասխանել, որ ի հատուցումն քրոջս, ի հատուցումն ընտանեկան արժանապատվության:

Կապիտանը բարձրացրեց ձայնը, նա սիրում էր այդ թեման և շատ հույսեր ուներ դրանից: Ավադ, չէր էլ կանխագգում, թե ինչպես են իրեն շվարեցնելու: Հանգիստ ու հստակ, ասես խոսքը տնային ամենաառտնին կարգադրությանն էր վերաբերում, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հայտնեց նրան, որ օրերս, գուցե վաղը նույնիսկ, կամ վաղը չէ մյուս օրը, մտադիր է իր ամուսնությունն ամենուրեք հայտնի դարձնել, «ինչպես ոստիկանությանը, այնպես էլ հասարակությանը», ուստի նշանակում է, որ ինքնըստինքյան կփակվի թե ընտանեկան արժանապատվության հարցը, դրա հետ մեկտեղ՝ նաև նյութական նպաստների հարցը: Կապիտանը չոեց աչքերը, նա նույնիսկ չհասկացավ: Հարկ էր բացատրել նրան:

— Բայց չէ որ նա... խելապակա՞ւ է:

— Այդպիսի կարգադրություններ ես կանեմ:

— Բայց... իսկ ձեր մա՞յրն՝ ինչ:

— Է՛հ, ինչպես կուզենա:

— Բայց չէ որ ձեր տիկնոջը դուք ձեր տո՞ւն կտանեք:

— Գուցեն՝ այո: Ի դեպ, լիակատար իմաստով, դա ձեր գործը չէ և ձեզ բոլորովին չի վերաբերում:

— Ինչպե՞ս չի վերաբերում,— ճշաց կապիտանը:— Իսկ ե՞ս հապա:

— Դե, իհարկե, դուք տուն չեք մտնի:

— Բայց չէ որ ես ազգական եմ:

— Այդպիսի ազգականներից փախչում են: Այդ ժամանակ ինչո՞ւ պիտի ձեզ փող տամ, ինքներդ մտածեք:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, դա չի կարող լինել, գուցե էլի՞ մտածեք, դուք չեք ուզենա ձեռք դնել... ի՞նչ կմտածեն, ի՞նչ կասեն հասարակության մեջ:

— Շատ էլ վախենում եմ ձեր հասարակությունից: Այն ժամանակ ձեր քրոջ հետ ամուսնացել եմ, երբ ուզել եմ, գինովցած ճաշից հետո, խմիչքի վրա գրագ գալով, հիմա էլ բարձրաձայն կհայտարարեմ դա... Եթե հիմա դա ինձ բավականություն է պատճառո՞ւմ:

Նա ասաց սա մի տեսակ առանձին բորբոքվածությամբ, այնպես, որ Լեբյադկինը սկսեց սարսափով հավատալ:

— Բայց ես, ե՞ս՝ ինչպես, չէ որ գլխավորն այստեղ ես եմ... Գուցե կատա՞կ եք անում-մ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ:

— Չէ, չեմ անում:

— Կամքը ձերը կինի, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, բայց ես ձեզ չեմ հավատում... այդ ժամանակ ես խնդրագիր կտամ:

— Դուք ահավոր հիմար եք, կապիտան:

— Թող լինի, բայց չէ որ դա է այն ամենն, ինչ մնում է ինձ,— լրիվ խճճվեց կապիտանը:— Առաջ նրա ծառայության դիմաց, այս ու այն անկյունում մեզ կացարան էին տալիս, ծայրահեղ դեպքում, իսկ հիմա՞ ինչ կլինի, եթե դուք ինձ բոլորովին թողնեք:

— Չէ՞ որ ուզում եք Պետերբուրգ գնալ՝ ձեր կարիերան փոխելու: Իմիջիայլոց, ճի՞շտ է, արդյոք, լսել եմ, որ մտադիր եք գնալ մատնությամբ՝ հուսալով ներում ստանալ՝ հայտնելով մնացած բոլորի մասին:

Կապիտանի ծնոտը կախ ընկավ, նա աչքերը չռեց և չպատասխանեց:

— Լսեք, կապիտան,— հանկարծ չափազանց լուրջ սկսեց խոսել Ստավրոգինը՝ հակված սեղանի վրա: Մինչ այժմ նա խոսում էր մի տեսակ երկիմաստ, այնպես որ ծաղրածուի դերին ընտելացած Լեբյադկինը մինչև վերջին ակնթարթն, այնուամենայնիվ, վստահ չէր՝ բարկացած է իր պարոնն իսկապես, թե՛ կատակի է տալիս, իսկապես՝ ամուսնության մասին օտարոտի այդ միտքն ունի, թե սոսկ խաղում է: Իսկ հիմա Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի անսովոր խիստ տեսքն այն աստիճան էր համոզիչ, որ նույնիսկ դող անցավ կապիտանի ողնաշարով:— Լսեք և ասեք ճշմարտությունը, Լեբյադկին. որևէ բանի մասին մատնե՞լ եք, թե՛ դեռ ոչ: Հասցրե՞լ եք, արդյոք, ինչ-որ բան անել իրականում: Որևէ մեկին նամակ չե՞ք ուղարկել հիմարավարի:

— Չէ-է, ոչինչ չեմ հասցրել և... չեմ էլ մտածել,— անշարժ նայում էր կապիտանը:

— Էհ, ստում եք, թե չեք մտածել: Պետերբուրգ գնալ եք խնդրում հենց դրա համար: Եթե չեք գրել, ապա որևէ բան որևիցե տեղ չե՞ք թոցրել բերանից: Ճիշտն ասեք, ես որոշ բաներ լսել եմ:

— Խմած ժամանակ՝ Լիպուտինին: Լիպուտինը դավաճան է: Ես նրան սիրտս բացեցի,— շնչաց խեղճ կապիտանը:

— Սիրտը՝ սիրտ, բայց պետք էլ չէ տխմար լինել: Եթե որևէ միտք ունեիք, ապա պիտի ձեր մեջ պահեիք, հիմա խելացի մարդիկ լռում են, և ոչ թե խոսում:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ,— դողացրեց կապիտանը,— չէ որ ինքներդ ոչնչի չեք մասնակցել, չէ որ ես ձեզ...

— Իրոք, ձեր կթան կովին չեիք համարձակվի մատնել:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, դատեցեք, դատեցեք...— և հուսակտուր, արտասվելով, կապիտանը սկսեց փութով շարադրել իր պատմությունը բոլոր չորս տարիների ընթացքում: Տխմարագույն պատմություն էր ոչ իր գործի մեջ ներքաշված և մինչև

ամենավերջին րոպեն դրա կարևորությունը համարյա թե չհասկացած, հարբեցողությամբ ու քեֆերով տարված մի հիմարի մասին: Նա պատմեց, որ դեռևս Պետերբուրգում «ամենասկզբից հրապուրվեց, ուղղակի ընկերությունից, որպես իսկական ուսանող, թեև ուսանող չլինելով», ու չիմանալով ոչինչ, «ամեն ինչում անմեղ», զանազան թղթեր սկսեց ցրիվ տալ սանդուղքների վրա՝ տասնյակներով թողնելով դռների մոտ, զանգակների մոտ, խցկել թերթերի փոխարեն, թատրոն տանել, գլխարկների մեջ դնել, գրպանները խոթել: Իսկ հետո՝ փող էլ ստանալ նրանից, «որովհետև ինչպիսի՛ն են իմ միջոցները, իմ միջոցնե՛րը»: Երկու նահանգում, գավառ առ գավառ շաղ էր տվել «ամեն տեսակի աղբ»:

— Օ՛, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ,— բացականչեց նա,— ամենից ավելի ինձ զայրացնում էր, որ դա միանգամայն դեմ է քաղաքացիական, առավելապես հայրենական օրենքներին: Տպված էր լինում հանկարծ, որ դուրս գան եղաններով և որ հիշեն՝ ով առավոտյան ելավ չքավոր, երեկոյան կարող է ետ գալ հարուստ, մտածե՛ք հապա: Մարմնով ցնցվում էի, բայց ցրում էի: Կամ էլ հանկարծ՝ հինգ-վեց տող՝ ամբողջ Ռուսաստանով մեկ. ոչ դես, ոչ դեն. «Շուտով փակեք եկեղեցիները, ոչնչացրեք Աստծուն, քանդեք ամուսնությունները, վերացրեք ժառանգության իրավունքը, դաշույններ առեք», դա է որ կա, ու սատանան գիտե, թե էլ ինչ: Այ, այդ տեսակ թղթով, հինգտողանոցով, հազիվ չբռնվեցի, գնդում սպաները ծեծեցին, հետո՝ Աստված առողջություն տա, բաց թողին: Իսկ անցյալ տարի քիչ էր մնացել բռնեին, երբ Ֆրանսիայում կեղծած հիսուն ռուբլիանոցները Կորովանին հանձնեցի: Ու փառք Աստծո, Կորովանն էլ հարբած վիճակում խեղդվեց լճում այն ժամանակ և ինձ չհասցրին մերկացնել: Այստեղ, Վիրգինսկու մոտ ազդարարել եմ սոցիալական կնոջ ազատությունը: Հունիս ամսին նորից —յան գավառում էի ցրում: Ասում են, էլի են ստիպելու... Պյոտր Ստեպանովիչը հանկարծ իմաց է տալիս, որ ես պիտի լսեմ, արդեն վաղուց սպառնում է: Հապա այն կիրակի ինչպես վարվեց ինձ հետ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ես ստրուկ եմ, ես ճիճու եմ, բայց Աստված չեմ, դրանով եմ միայն տարբերվում Դերժավինից: Բայց չէ որ իմ միջոցները, իմ միջոցներն ի՛նչ վիճակում են:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այդ ամենը լսում էր հետաքրքրությամբ:

— Շատ բան ամեննին չգիտեի,— ասաց նա,— անշուշտ, ձեզ հետ ամեն ինչ կարող էր պատահել... Լսեք,— ասաց նա, մտածելուց հետո,— եթե ուզում եք, ասեք նրանց, դե, ում գիտեք այնտեղ, որ Լիպուտինը ստել է և դուք ինձ միայն պատրաստվում էիք վախեցնել մատնագրով, ենթադրելով, թե ես էլ եմ վարկաբեկված, որ այդպիսով ավելի շատ փող պոկեք ինձնից... Հասկանո՞ւմ եք:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, սիրելիս, մի՞թե այդպիսի վտանգ է սպառնում ինձ: Ես միայն ձեզ էլ սպասում էի, որ հարցնեմ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը քթի տակ ծիծաղեց:

— Իհարկե, ձեզ չեն թողնի Պետերբուրգ գնալ, թեկուզև գնալ-գալու փողը ես տայի... Իսկ, իմիջիայլոց, ժամանակն է Մարյա Տիմոֆեևնայի մոտ գնալ,— ու նա վեր կացավ աթոռից:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, իսկ Մարյա Տիմոֆեևնայի հե՞տ՝ ինչպես:

— Այնպես, ինչպես ասացի:

— Մի՞թե դա էլ է ճիշտ:

— Դուք էլի՞ չեք հավատում:

— Մի՞թե ինձ այդպես էլ դեն կշարտեք, ինչպես հին ու մաշված սապոգ:

— Կտեսնեմ,— ծիծաղեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— դե, թողեք:

— Չե՞ք կամենա, ես առմուտքին կսպասեմ... որ հանկարծ պատահական մի բան չհասնի ականջիս... քանի որ սենյակները շատ են փոքր:

— Ճիշտ է, կանգնեք առմուտքին: Վերցրեք անձրևանոցը:

— Անձրևանոցը ձերն է... արժե՞ որ ինձ համար,— քծնանքի չափն անցավ կապիտանը:

— Անձրևանոցի բոլորն են արժանի:

— Միանգամից որոշում եք մարդկային իրավունքների minimum-ը...

Բայց նա արդեն դուրս էր տալիս մեքենայաբար: Չափից ավելի էր ճգնված լուրերով և վերջնականապես շշկլված: Բայց և այնպես, համարյա թե իսկույն, առմուտք ելնելուն ու անձրևանոցը բացելուն պես, նրա թեթևամիտ ու խարդախ գլխում նորից սկսեց բուն դնել մշտական հանգստացուցիչ միտքը, թե խորամանկում ու ստում են իրեն, իսկ քանի որ այդպես է, ոչ թե ինքը պիտի վախենա, այլ իրենից պիտի վախենան:

«Եթե ստում ու խորամանկում են, ապա բանն ի՞նչ է այստեղ»,— սղոցում էր ուղեղը: Ամուսնության ազդարարումը նրան անհեթեթություն էր թվում. «Ճիշտ է, նման հրաշագործի հետ ինչ ասես կպատահի, մարդկանց չարիք անելու համար է ապրում: Դե, իսկ եթե ինքն է վախենում, կիրակի օրվա խայտառակությունից, այն էլ այնպես,

ինչպես երբեք: Ահա և վազեվազ եկել է հավատացնելու, թե ինքը կհայտարարի, վախից, որ ես չանեմ: Էյ, Լեբյադկին, տե՛ս՝ չվրիպես: Ու ինչի՞ համար գալ գիշերով, թաքնվելով, երբ ինքն է ուզում բացահայտումը: Իսկ եթե վախենում է, ուրեմն, հիմա է վախենում, հենց հիմա, հենց այս մի քանի օրը... Էյ, Լեբյադկին, տե՛ս՝ չշեղվես...

Պյոտր Ստեպանովիչով է վախեցնում: Օ՛յ, վախեցանք, շատ վախեցանք, չէ, այստեղ արդեն շատ վախենալու է: Եվ ինչն ինձ դողեց բերանից թոցնել Լիպուտինի մոտ: Սատանան գիտե, թե ինչ են մտածում այդ գրողի տարածները, երբեք չեմ կարողացել հասկանալ: Նորից իրար են եկել, ինչպես հինգ տարի առաջ: Ճիշտ որ, ո՞ւմ կարող էի ես մատնել: «Որևէ մեկին չե՞ք գրել հիմարավարի»: Նշանակում է, կարելի է գրել, կարծես հիմարավարի: Խորհուրդ չի՞ տալիս, արդյոք: «Դուք դրա համար եք գնում Պետերբուրգ»: Խարդախի մեկը, նոր եմ երազիս տեսել, իսկ նա երազն էլ արդեն մեկնեց: Ճիշտ կարծես ինքն է մղում գնալ: Այստեղ երկու բան կա հաստատ՝ կամ մեկը, կամ՝ մյուսը, կամ, այնուամենայնիվ, ինքն է վախենում, որովհետև անկարգություններ է արել... կամ, կամ էլ ոչինչ չի արել, այլ միայն մղում է, որ ես մատնեմ բոլորին: Օ՛հ, Լեբյադկին, վախենալի է, օ՛հ, չվրիպեմ հանկարծ...»:

Նա այնքան ընկավ մտքերի մեջ, որ մոռացավ ականջ դնել: Ի դեպ, ականջ դնել դժվար էր, դուռը հաստ էր, միափեղկ, իսկ խոսում էին շատ ցածրաձայն, ինչ-որ անհստակ հնչյուններ էին հասնում: Կապիտանը նույնիսկ թքեց և մտազբաղ դուրս եկավ նորից՝ առմուտքին սուլելու:

III

Մարյա Տիմոֆեենայի սենյակը երկու անգամ մեծ էր կապիտանի զբաղեցրածից՝ կահավորված նույնպիսի կոպտատաշ կահույքով: Բայց բազմոցի առաջ դրված սեղանին գույնզգույն գեղեցիկ սփռոց էր գցած, որի վրա լամպն էր վառվում, ամբողջ հատակը ծածկված էր սքանչելի գորգով, մահճակալն առանձնացված էր սենյակով մեկ ձգված կանաչ վարագույրով և բացի դրանից, սեղանի մոտ մի մեծ, փափուկ բազկաթոռ կար, որին սակայն Մարյա Տիմոֆեենան չէր նստում: Անկյունում, ինչպեսև նախկին բնակարանում, սրբապատկերն էր՝ դիմացը վառվող կանթեղով, իսկ սեղանին շարված էին բոլոր նույն անհրաժեշտ իրերը՝ խաղաթղթերի կապուկ, փոքր հայելի, երգարան, նույնիսկ կաթնահունց փոքր բուլկի: Ավելացել էր երկու պատկերազարդ գրքույկ, մեկը՝ պատանեկան հասակին հարմարեցված քաղվածքներ հանրահայտ մի ուղևորությունից, մյուսը՝ բարոյախոսական և մեծ մասամբ ասպետական թեթև պատմվածքների ժողովածու՝ նախատեսված տոնածառերի և ինստիտուտների համար: Զանազան լուսանկարների ալբոմ էլ կար: Մարյա Տիմոֆեենան, անշուշտ, սպասում էր հյուրին, ինչպես տեղեկացրել էր կապիտանը, բայց երբ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մտավ սենյակ, նա քնած էր՝ բազմոցին կիսապառկած, գլուխը՝ գարուսե բարձին: Հյուրն անձայն փակեց դուռը և, տեղից չշարժվելով, սկսեց գննել քնածին:

Կապիտանը թեթևակի ստել էր, թե նա հարդարվել է: Նույն մզագույն հագուստով էր, ինչպես կիրակի օրը Վարվառա Պետրովնայի տանը: Ճիշտ նույնպես մազերը պստիկ հանգույց էին արած ծոծրակին, ճիշտ նույնպես մերկ էր երկար ու չոր վիզը: Վարվառա Պետրովնայի նվիրած սև շալը խնամքով ծալված-դրված էր բազմոցին: Նախկինի պես կոպիտ շպարված էր ճերմակ ու կարմիր: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մի րոպե էլ կանգնած չմնաց, Մարյան հանկարծակի արթնացավ, ճիշտ կարծես զգաց հայացքն իր վրա, բացեց աչքերը և շտապ ուղղվեց: Սակայն հյուրի հետ էլ տարօրինակ մի բան կատարվեց, ըստ երևույթին, նա դեռ կանգնած էր իր տեղում, դռան մոտ՝ անշարժ ու ծակող աչքերով, անձայն ու համառորեն հայացքը հառած կնոջ դեմքին: Գուցեն այդ հայացքն ավելորդ խիստ էր, գուցե արտահայտում էր խորշանք, գուցե չարախինդ հաճույք նրա վախից՝ եթե միայն այդպես չթվաց քնաթաթախ Մարյա Տիմոֆեևնային, միայն թե հանկարծ, համարյա մեկ րոպե հապաղելուց հետո, խեղճ կնոջ դեմքին կատարյալ սարսափ գծագրվեց, դեմքը ջղաձգվեց, թափահարելով բարձրացրեց ձեռքերն ու միանգամից լաց եղավ, ճիշտ ևճիշտ վախեցած երեխայի պես: Մի վայրկյան էլ, ու նա կրդավեր: Բայց հյուրն ուշքի եկավ, մի ակնթարթում փոխվեց նրա դեմքը, և նա մոտեցավ սեղանին ամենաբարեհամբույր և փաղաքուշ ժպիտով:

— Ներեցեք, Մարյա Տիմոֆեևնա, ձեզ վախեցրի անսպասելի հայտնվելով, դուք էլ՝ կիսաքուն,— ասաց նա՝ կնոջը պարզելով ձեռքերը:

Սիրալիր բառերի հնչյուններն իրենց ազդեցությունը գործեցին, վախը չքացավ, թեև դեռ նայում էր երկյուղով, ջանալով որևէ բան հասկանալ: Երկչոտ պարզեց ձեռքը: Ի վերջո, վախվորած ժպիտը թրթռաց նրա շուրթերին:

— Բարև ձեզ, իշխան,— շնչաց կինը, մի տեսակ տարօրինակ զննելով նրան:

— Պետք է որ վատ երա՞զ տեսած լինեք,— շարունակեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ էլ ավելի բարեհամբույր ու փաղաքուշ ժպիտով:

— Իսկ դո՞ւք ինչ իմացաք, որ *այդ մասին* երազ տեսա...

Եվ հանկարծ նա նորից դողացրեց ու ետ ընկավ, ձեռքն առաջ պարզած, ասես պաշտպանվելու համար՝ պատրաստվելով նորից լաց լինել:

— Ուշքի եկեք, հերիք է, ի՞նչ կա վախենալու, մի՞թե ինձ չճանաչեցիք,— համոզում էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, բայց այս անգամ երկար ժամանակ չկարողացավ: Մարյա Տիմոֆեևնան լուռ նայում էր նրան միևնույն տանջալի տարակուսանքով, իր խեղճ գլխում ծանր մտքերով, շարունակելով ջանալ ինչ-որ բան հասկանալ: Մեկ ցած էր հառում աչքերը, մեկ հանկարծ փութկոտ, ընդգրկող հայացքով նրան պարուրում ոտից գլուխ: Վերջապես, ոչ թե հանգստացավ, այլ կարծես մի բան որոշեց:

— Խնդրում եմ, նստեք ինձ մոտ, որ հետո կարելի լինի լավ տեսնել,— ասաց նա բավականին հաստատ, հստակ ու մի որևէ նոր նպատակով:— Իսկ հիմա մի անհանգստացեք, ինքս էլ ձեզ չեմ նայի, այլ ներքև կնայեմ: Ինձ մի նայեք այնքան

Ժամանակ, մինչև ինքս կլինդրեմ: Դե նստեք,— ավելացրեց նա, նույնիսկ անհամբերությամբ:

Նոր զգացողություն էր տիրում նրան, ըստ երևոյթին, ավելի ու ավելի: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը տեղավորվեց ու սպասում էր: Տիրեց բավական երկար լռություն:

— Հը՛մ: Ինձ համար տարօրինակ է այս ամենը,— մրմնջաց նա, հանկարծ համարյա թե զզվանքով,— իհարկե, գեշ երագները հոգիս հանել են, բայց դո՞ւք ինչու հենց այդ տեսքով եկաք երագիս:

— Լավ, թողնենք երագները,— անհամբեր ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, դառնալով նրա կողմը, չնայած արգելքին, ու գուցե քիչ առաջվա արտահայտությունը նորից ցոլաց նրա աչքերում: Նա տեսավ, որ Մարյա Տիմոֆեևնան մի քանի անգամ, այն էլ շատ, ուզեց նայել իրեն, բայց համառորեն դիմացավ և ցած էր նայում:

— Լսեք, իշխան,— նա հանկարծ բարձրացրեց ձայնը,— լսեք, իշխան...

— Ինչի՞ համար շրջվեցիք, ինչո՞ւ չեք նայում ինձ, ո՞ւմ է պետք այս կոմեդիան,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ չդիմանալով:

Բայց կինը կարծես չլսեց էլ ամենևին:

— Լսեք, իշխան,— կրկնեց նա երրորդ անգամ՝ հաստատուն ձայնով, դեմքի տհաճ, հոգսառատ արտահայտությամբ:— Ինչպես ինձ ասացիք կառքում այն ժամանակ, որ ամուսնությունը պիտի հայտարարվի, այն ժամանակ էլ հենց վախեցա, որ գաղտնիքը կվերջանա: Հիմա էլ արդեն չգիտեմ, միշտ մտածել ու պարզ տեսնում եմ, որ բոլորովին հարմար չեմ: Հագնել-կապել կկարողանամ, ընդունել նմանապես կկարողանամ. ի՞նչ մի դժվար բան է մի բաժակ թեյի կանչելը, մանավանդ եթե սպասավորներ էլ կան: Բայց և այնպես, ինչպես կնայեն կողքից: Այն օրը, կիրակի, շատ բան գննեցի այն տանը: Միրունիկ օրիորդն էր ամբողջ ժամանակ ինձ նայում, մանավանդ, երբ դուք ներս մտաք: Դուք մտաք, չէ՞: Օրիորդի մայրիկն ուղղակի ծիծաղելի բարձրաշխարհիկ մի պառավ է: Իմ Լեյլադկինն էլ աչքի ընկավ, որ չծիծաղեմ, շարունակ առաստաղին էի նայում, լավ է դեռ, որ առաստաղը նախշազարդ է այնտեղ: Նրա մորը մնացել է մենակ մայրապետ լինել, վախենում եմ նրանից, չնայած որ սև շալ նվիրեց: Պետք է որ նրանք այն ժամանակ բոլորով ինձ քննեցին անսպասելի կողմից: Չեմ բարկանում, մենակ թե նստել ու մտածում էի. ես նրանց ի՞նչ ազգական: Ինչ խոսք, կոմսուհուց պահանջվում են միայն հոգեկան հատկանիշներ, քանի որ տնտեսականի համար շատ ծառաներ ունի, մեկ էլ՝ ինչ-որ աշխարհիկ սեթսեթանք, որ կարողանա ընդունել օտարերկրացի ճանապարհորդներին: Բայց և այնպես, այն կիրակի նրանք ինձ էին նայում անհուսորեն: Մենակ Դաշան էր հրեշտակ: Ես շատ եմ վախենում, որ նրանք իմ մասին որևէ անզգույշ կարծիքով հանկարծ չվշտացնեն նրան.

— Մի վախեցեք ու մի անհանգստացեք,— բերանը ծոմեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ասենք, ինձ ոչինչ էլ չի լինի, եթե մի քիչ էլ ամաչի ինձ համար, որովհետև այստեղ միշտ ավելի շատ է խղճալը, քան ամոթը, նայած մարդուն, իհարկե: Չէ որ նա գիտի, որ ավելի շատ ես պիտի խղճամ իրենց, քան իրենք՝ ինձ:

— Երևում է, շա՞տ եք նեղացել նրանցից, Մարյա Տիմոֆեևնա:

— Ո՞վ, ե՞ս, չէ՛,— քթի տակ ծիծաղեց նա պարզամիտ:— Իսկի էլ չէ: Այն օրը բոլորիդ նայեցի, բոլորդ էլ ջղայնանում էք, բոլորդ էլ կովշտեցիք իրար հետ: Կհավաքվեն ու մի սրտանց ծիծաղել էլ չեն կարողանա: Այդքան հարստություն ու այդքան քիչ ուրախություն՝ ինձ համար զարշելի է այդ բոլորը: Իմիջիայլոց, հիմա ոչ ոքի չեմ խղճում, ինձնից բացի:

— Լսել եմ, որ ձեր եղբոր հետ վա՞տ էր ապրելն առանց ինձ:

— Դա՞ ով է ձեզ ասել: Դատարկ բան է: Հիմա շատ ավելի վատ է, հիմա երագներն են վատ, իսկ երագները վատացան, որովհետև դուք եկաք: Իսկ դո՞ւք, մի հարցնող լինի, ինչի՞ համար հայտնվեցիք, ասացեք, խնդրեմ:

— Իսկ չե՞ք ուզենա՝ նորից մենաստան:

— Է, այդպես էլ կանխագգում էի, որ նրանք նորից մենաստան են առաջարկելու: Ոչ տեսել, ոչ իմանում էի ձեր մենաստանը: Էլ ինչի՞ համար պիտի գնամ, որպես ի՞նչ մտնեմ հիմա: Հիմա արդեն մեն-մենակ եմ: Ինձ համար ուշ է երբորդ կյանք սկսել:

— Մի բանից շատ եք ջղայնացած: Չլինի՞ վախենում եք, որ դադարել եմ ձեզ սիրել:

— Ձեր մասին բոլորովին մտահոգ չեմ: Ինքս եմ վախենում, որ շատ չդադարեմ սիրել մեկին:

Նա արհամարհանքով ծիծաղեց քթի տակ:

— Պետք է որ մեղավոր լինեմ նրա առաջ մի որևէ մեծ բանում,— ավելացրեց նա հանկարծ, կարծես ինքն իրեն,— միայն թե չգիտեմ ահա, թե ինչով եմ մեղավոր, իմ մշտական ցավը դա է: Միշտ ու միշտ, այս հինգ կյուր տարին, օրուգիշեր վախեցել եմ, թե մեղավոր եմ նրա առաջ մի բանով: Աղոթում եմ մեկ-մեկ, աղոթում եմ ու մտածում նրա առաջ իմ մեծ մեղքի մասին: Ըհը՛, դուրս եկավ, որ ճիշտ էի:

— Իսկ ի՞նչ դուրս եկավ:

— Վախենում եմ, թե այդտեղ մի բան չկա՞ նրա կողմից,— շարունակեց նա, չպատասխանելով հարցին, նույնիսկ ամեննին չլսելով:— Բայց և այնպես, հո չէ՞ր կարող նա շփվել այդպիսի մարդուկների հետ: Կոմսուհին ուրախ կլիներ կուլ տալ ինձ, թեկուզ կառք նստեցրեց իր հետ: Բոլորը դավադրության մեջ են, չլինի՞ նա էլ: Չլինի՞ նա էլ է դավաճանել: (Մոտոր և շուրթերը դողացին): Լսեք, կարդացե՛լ եք դուք Գրիշկա Օտրեպյևի մասին, որ յոթը տաճարներում նզովվեց:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը լռության տվեց:

— Իմիջիայլոց, հիմա ես կշրջվեմ ու ձեզ կնայեմ,— ասես վճռեց նա հանկարծ,— դուք էլ շրջվեք ու ինձ նայեք, միայն թե ուշադիր: Վերջին անգամ ուզում եմ համոզվել:

— Ես արդեն վաղուց եմ ձեզ նայում:

— Հըմ,— ասաց Մարյա Տիմոֆեենան՝ ակնապիշ նայելով,— շատ եք հաստացել...

Նա կարծես ուզում էր էլի ինչ-որ բան ասել, բայց հանկարծ նորից, երրորդ անգամ քիչ առաջվա վախ՛ն ակնթարթորեն այլայլեց նրա դեմքը և կրկին ետ ընկավ նա՝ ձեռքը պահելով իր առաջ:

— Ձեզ հետ ի՞նչ է կատարվում,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ համարյա կատաղած:

Սակայն վախը շարունակվեց միայն մի ակնթարթ, նրա դեմքն այլայլվեց տարօրինակ մի ժպիտով՝ կասկածամիտ, անդուր:

— Ես ձեզ խնդրում եմ, վեր կացեք և ներս մտեք,— արտաբերեց նա հանկարծ ամուր ու համառ ձայնով:

— Ինչպե՞ս *ներս մտեք*: Ո՞ր մտնեմ:

— Ամբողջ հինգ տարի ես պատկերացրել եմ, թե ինչպես է նա մտնելու: Հիմա վեր կացեք և գնացեք դռան մյուս կողմը, այն սենյակ: Ես նստած կլինեմ, իբր ոչնչի էլ չեմ սպասում, գիրքը կառնեմ ձեռքս, ու հանկարծ դուք ներս կմտնեք, հինգ տարի ճամփորդելուց հետո: Ուզում եմ տեսնել, թե ինչպես կլինի:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ատամները կրճտացրեց ու անհողաբաշխ ինչ-որ բան մրմնջաց:

— Բավական է,— ասաց նա, ձեռքի ափով խփելով սեղանին:— Մարյա Տիմոֆեենա, խնդրում եմ, լսեք ինձ: Բարի եղեք, եթե կարող եք, կենտրոնացրեք ձեր ամբողջ ուշադրությունը: Չե՞ որ լրիվ խելագար չեք դուք,— անհամբերությամբ պոռթկաց նա:— Վաղը ես հայտարարում եմ մեր ամուսնությունը: Դուք երբեք չեք ապրելու պալատներում, հույսների կտրեք: Ուզո՞ւմ եք ամբողջ կյանքն ինձ հետ ապրել, միայն թե այստեղից շատ հեռու: Սարերում է դա, Շվեյցարիայում, այնտեղ մի տեղ կա... Մի անհանգստացեք, ես երբեք ձեզ չեմ լքի և գժանոց չեմ տանի: Փողը կհերիքի, առանց ուրիշի խնդրելու ապրելու համար: Դուք աղախին կունենաք, ոչ մի գործ չեք անի: Այն ամենն, ինչ կցանկանաք եղած հնարավորից, ձեզ կտան: Դուք կաղոթեք, ուր ուզենաք՝ կգնաք և ինչ ուզենաք՝ կանեք: Ես ձեզ ձեռք չեմ տա: Ես նույնպես իմ տեղից ամբողջ կյանում ոչ մի տեղ չեմ գնա: Կուզեք, ամբողջ կյանքում չեմ խոսի ձեզ հետ, կուզեք, ամբողջ երեկո ինձ պատմեք ձեր պատմությունները, ինչպես այն ժամանակ՝ Պետերբուրգում: Եթե ցանկանաք, ես էլ ձեզ համար գրքեր կկարդամ: Բայց փոխարենը՝ այդպես ամբողջ կյանքը, մի տեղում, իսկ դա մոռալ տեղ է: Կուզե՞ք, կվճռե՞ք: Չե՞ք գղջա, ինձ չե՞ք տանջի արցունքներով, անեծքներով:

Մարյա Տիմոֆեևնան լսում էր արտակարգ հետաքրքրությամբ և երկար ժամանակ լուռ էր, մտածում էր:

— Անհավանական է ինձ համար այդ ամենը,— խոսեց նա վերջապես՝ ծաղրաբար ու խորշանքով:— Էդպես ես, կարող է պատահել, քառասուն տարի ապրեմ էն սարերում:— Նա ծիծաղեց:

— Ինչ կա որ, ու քառասուն տարի կապրենք,— շատ խոժոռվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Հը՛մ: Ոչ մի դեպքում չեմ գնա:

— Նույնիսկ ի՞նձ հետ:

— Իսկ դուք ի՞նչ եք, որ ձեզ հետ գամ: Քառասուն կլոր տարի նրա հետ կողք-կողքի նստիր սարում՝ գործ եմ ասել է՛: Ու ճիշտ որ, ի՛նչ համբերատար մարդիկ են հիմա առաջ եկել: Չէ, չի կարող պատահել, որ բազեն բվեճ դառնա: Այդպիսին չէ իմ իշխանը,— հպարտորեն և հանդիսավորապես բարձրացրեց նա գլուխը:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կարծես գլխի ընկավ:

— Ինչո՞ւ եք ինձ իշխան կոչում և... ո՞ւմ տեղն էք ինձ դրել,— արագ հարցրեց նա:

— Ինչպես թե, մի թե դուք իշխան չեք:

— Երբեք էլ չեմ եղել:

— Ուրեմն ինքներդ, ինքներդ, այսպիսով, ուղիղ դեմքիս նայելով, խոստովանում եք, որ իշխան չեք դուք:

— Ասում եմ՝ երբեք չեմ եղել:

— Տեր Աստված,— ձեռքերն իրար զարկեց նա,— ամեն ինչ սպասում էի *նրա* թշնամիներից, բայց այսպիսի հանդգնություն՝ երբեք: Կենդանի՞ է արդյոք նա,— ճչաց Մարյա Տիմոֆեևնան՝ մոլեգնած առաջանալով Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի վրա:— Սպանել ես դու նրան, թե՛ ոչ, խոստովանի՛ր:

— Ո՞ւմ տեղ ես դրել ինձ,— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը վեր թռավ տեղից՝ այլայլված դեմքով, բայց կնոջն արդեն դժվար էր վախեցնել, նա ցնծում էր:

— Իսկ ո՞վ գիտե քեզ, թե ով ես ու որտեղից ես դուրս պրծել: Միայն սիրտս, սիրտս էր վկայում, լրիվ հինգ տարի, ամբողջ խաբդավանքը: Ես էլ նստել զարմացել եմ. այս ի՞նչ կույր բու հայտնվեց: Չէ՛, սիրելիս, վատ դերասան ես, նույնիսկ Լեբյադկինից էլ վատ: Իմ կողմից խորը գլուխ կտաս կոմսուհուն ու կասես, որ քեզնից ավելի լավին ուղարկի: Նա քեզ վարձե՞լ է, ասա: Նրա տանը, խոհանոցո՞ւմ ես ծառայում: Ձեր ամբողջ խաբեությունը տակից գլուխ եմ տեսնում, բոլորիդ, մեկիկ-մեկիկ, հասկանում եմ:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամուր, բազկից վեր բռնեց կնոջ ձեռքը. Մարյա Տիմոֆեևնան քրքջում էր նրա երեսին:

— Նմանը՝ շա՛տ ես նման, կարող է պատահել, նրա ազգականն ես՝ լավ խորամանկ ժողովուրդ եք: Միայն թե իմն անվախ բազե է ու իշխան, իսկ դու բվեճ ես ու փերեզակ: Իմն Աստծուն էլ կուզենա, կպաշտի, կուզենա՝ չի պաշտի, իսկ քեզ Շատուշկան (իմ սիրելին է, հարազատս, աղավնյակս) երեսներիդ հասցրել է, իմ Լեբյադկինը պատմեց: Ու ինչի՞ց վախեցար այն ժամանակ, որ ներս մտար: Քեզ ո՞վ վախեցրեց: Հենց տեսա քո ստոր դեմքը, երբ ընկնում էի, իսկ դու ինձ բռնեցիր, ճիշտ կարծես մի որդ մտավ ուղեղս՝ նա չի, մտածեցի, նա չի: Իմ բազեն երբեք չէր ամաչի բարձաշխարհիկ օրիորդի առաջ: Օ՛, Աստված, իսկ ես հինգ տարի, կլոր հինգ տարի երջանիկ եմ եղել, որ իմ բազեն ինչ-որ տեղ է, այնտեղ, սարերից հեռու, ապրում է ու թռչում, արևին նայում... Խոսի՛ր, ինքնակոչ, շա՛տ ես վերցրել արդյոք: Շատ փողո՞վ ես, արդյոք, համաձայնվել: Ես քեզ մի գոռ էլ չէի տա: Հա՛ -հա՛ -հա՛ -հա՛ -հա՛ -հա՛ ...

— Ո՛ւ, ապուշի մեկը,— կրճտացրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ դեռևս ամուր բռնած կնոջ ձեռքը:

— Հեռո՛ւ, ինքնակո՛չ,— հրամայաբար բղավեց կինը:— Ես իմ իշխանի կինն եմ, չեմ վախենում քո դանակից:

— Դանակի՞ց:

— Այո, դանակից, գրպանումդ դանակ կա: Կարծում էիր քնած եմ, իսկ ես տեսա, քիչ առաջ, հենց մտար, դանակդ հանեցիր:

— Այդ ի՛նչ ասացիր, թշվառական, ի՛նչ երազներ ես տեսնում,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը և ամբողջ ուժով հրեց նրան իրենից, այնպես, որ նա նույնիսկ ցավ առնելով, խփվեց բազմոցին՝ ուսերով ու գլխով: Նետվեց՝ դուրս վազելու, բայց կինն իսկույն դուրս պրծավ նրա ետևից, կաղին տալով ու ցատկոտելով, և արդեն առնուտքից, վախեցած Լեբյադկինից ամբողջ ուժով կառչած, հասցրեց բղավել մթության մեջ՝ ճշոցով ու քրքջոցով:

— Գրիշկա Օտ-բեպ-յե-ե՛ վի անե՛ծքը:

IV

«Դանա՛կ, դանա՛կ»,— կրկնում էր նա անհագուրդ չարությամբ, լայն-լայն քայլելով ցեխերի ու ջրերի միջով, առանց ճանապարհը զանազանելու: Ճիշտ է, մեկ-մեկ անչափ ուզում էր քրքջալ՝ բարձրաձայն, կատաղած, սակայն, չգիտես ինչու, դիմանում էր և զսպում ծիծաղը: Ուշքի եկավ միայն կամրջի վրա՝ հենց այն տեղում, ուր քիչ առաջ հանդիպեց Ֆեդկան: Նույն Ֆեդկան նրան էր սպասում նաև հիմա ու, տեսնելուն պես, հանեց գլխարկը, ուրախ-զվարթ բացեց ատամները և տեղնուտեղը սկսեց ինչ-որ բան բլբլացնել առույգ և ուրախ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը սկզբում անցավ կանգ չառնելով, որոշ ժամանակ նույնիսկ ամենևին չէր լսում կրկին իր պոչից կպած շրջմուրիկին: Նրան հանկարծ շանթեց միտքը, որ բացարձակապես մոռացել է նրա մասին ու մոռացել է հենց այն ժամանակ, երբ բռպեն մեկ ինքն իրեն կրկնում էր. «Դանակ, դանակ»: Նա

բռնեց շրջմուխիկի շլինքից և կուտակված ամբողջ չարությամբ, ամբողջ ուժով շրմփացրեց կամրջին: Մի պահ Ֆեդկայի մտքով անցավ կռիվ անել, բայց համարյա իսկույն հասկանալով, որ հակառակորդի առաջ, որը նաև հարձակվել էր այնքան անսպասելի, ինքը ծղոտի պես մի բան է, խաղաղվեց ու սսկվեց՝ ամեննին չդիմադրելով անգամ: Ծնկի եկած, գետնին գամված, բազուկները մեջքին ոլորված խորամանկ շրջմուխիկը հանգիստ սպասում էր հանգուցալուծմանը, թվում է, ամեննին չհավատալով վտանգին:

Նա չէր սխալվում: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն արդեն ձախ ձեռքով վզից պիտի հաներ տաք վզնոցը, որ կապկպի իր գերու ձեռքերը, բայց մեկեն, չգիտես ինչու, թողեց նրան ու դեն հրեց: Սա ակնթարթորեն ոտքի ցատկեց, և կարճ ու լայնշեղբ, կոշկակարի դանակը՝ վայրկենապես հայտնված ինչ-որ տեղից, փայլփլեց նրա ձեռքում:

— Դանակ չլինի, պահի՛ր, պահի՛ր հենց հիմա,— անհամբեր շարժումով *հրամայեց* Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, և դանակը չքացավ ակնթարթորեն, ինչպեսև հայտնվել էր:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նորից լուռ ու առանց շրջվելու գնաց իր ճանապարհով, սակայն համառ սրիկան, այնուամենայնիվ, ձեռ չէր քաշում, ճիշտ է, հիմա արդեն չէր բլբլացնում և նույնիսկ պատկառելի տարածություն էր պահպանում՝ մեկ քայլ ետ ընկած նրանից: Երկուսն էլ այդպես անցան կամուրջը և ելան գետափ, այս անգամ թեքվեցին ձախ, նույնպես երկարուկ ու խուլ մի նբանցք, բայց որով կարճանում էր քաղաքի կենտրոն տանող ճանապարհը, քան Բոգոյավլենսկայա փողոցով:

— Ճի՞շտ է, ասում են, օրերս այս կողմերում եկեղեցի ես թալանել,— հանկարծակի հարցրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ճիշտը որ ասեմ, սկզբից մտա աղոթելու,— ծանրումեծ և պատկառանքով, ասես ոչինչ էլ չէր կատարվել, պատասխանեց շրջմուխիկը: Նույնիսկ ոչ այնքան ծանրումեծ, այլ համարյա թե արժանապատվությամբ: Քիչ առաջվա «ընկերական» ընտանեվարության հետքն իսկ չէր մնացել: Ի հայտ էր եկել գործնական ու լուրջ մարդ, ճիշտ է, գուր տեղը նեղացված, սակայն վիրավորանքը մոռանալ կարողացող:

— Ոնց որ Աստված ինձ տարավ էնտեղ,— շարունակեց նա,— էհ, երկնքից բախտ իջավ, մտածեցի: Իմ անտերությունից եղավ էդ գործը, քանի որ մեր բախտի մեջ չի լինի, որ իսկի օգնություններ չլինեն: Ու ասեմ, պարոն, հավատացեք Աստծուն, իմ վնասին եմ ասում, Աստված պատժեց մեղքերիս համար. Սուրբ գրքի, ու խնկամանի, ու տիրացուի թամբագոտու համար ընդամենը տասներկու ռուբլի ձեռք գցեցի: Սուրբ Նիկոլայի ծնոտատակը՝ մաքուր արծաթից, ձրի գնաց՝ ասին՝ պղնձից է:

— Պահակին մորթեցի՞ր:

— Ասեմ, որ էդ պահակի հետ միասին կտրեցինք, հետո արդեն, լուսադեմին, գետի ափին, վեճի բռնվեցինք, թե ով պիտի տանի տոպրակը: Մեղք արի հոգուս, կյանքը մի քիչ թեթևացրի:

— Էլի մորթիր, էլի կողոպտիր:

— Նույն բանը Պյոտր Ստեպանովիչն էլ է խորհուրդ տալիս, ճիշտ ոնց որ խոսքներդ մեկ արած լինեք, որովհետև նրանք շատ ու շատ ժլատ և անսիրտ են՝ մարդուն ձեռքոնելու հաշվով: Դրանից էլ բացի, երկնքի արարչին, որը մեզ ստեղծել է, մի գոռշի չափ էլ չեն հավատում, ու ասում են, թե ամեն բան մենակ բնությունն է ստեղծել, մինչև անգամ վերջին գազանը, հետո էլ չեն հասկանում, որ մեր բախտով, առանց բարի ձեռքոնելու, իսկի չի կարելի: Որ սկսես նրան բացատրել, կնայի ոչխարի պես, կզարմանաս, կմնաս: Հրեն, կհավատաք, կապիտան Լեբյադկինի տանը, որի մոտ նոր բարեհաճել էիք գնալ, երբ մինչև ձեզ նրանք դեռ Ֆիլիպովի տանն էին ապրում, դուռն ամբողջ գիշեր լրիվ բաց էր մնում, ինքը հարբած-մեռելի պես քնած, փողերը գրպաններից լրիվ թափված գետնին: Սեփական աչքովս եմ տեսել, քանի որ մեզպեսներին, որ առանց ձեռքոնելու լինի, իսկի չի կարելի...

— Ինչպե՞ս թե՛ սեփական աչքովս: Ի՞նչ է, գիշերով էիք մտնում:

— Կարող է պատահի, մտել էլ եմ, մենակ թե դա ոչ մեկը չի իմանում:

— Իսկ ինչո՞ւ չսպանեցիր:

— Գցեցի-բռնեցի, ինքս ինձ կանգնեցրի: Քանի որ, մի անգամ, հաստատ իմանալով, որ մի հարյուր-հարյուրհիսուն ռուբլի միշտ կարող եմ քաշել, էլ չգնացի դրան, երբ լրիվ մեկուկես հազար կարող էի քաշել, թե որ սպասեի մի քիչ: Քանի որ կապիտան Լեբյադկինը (իմ ականջով եմ լսել) միշտ էլ շատ է հույսը դրել ձեզ վրա՝ հարբած-խմած, ու էստեղ էն տեսակ տրակտիր չկա, մինչև վերջինը, որտեղ նրանք բարձր-բարձր ասած չլինեն հենց էդպես: Ուրեմն, էդ մասին լսելով շատերից, ես էլ սկսեցի ամբողջ հույսս ձերո՞վ պայծառափայլության վրա դնել: Պարոն, ես ձեզ կասեմ, որպես հոր կամ հարազատ եղբոր, քանի որ Պյոտր Ստեպանովիչն ինձնից ոչ մի ժամանակ չի իմանա ու ոչ մի հոգի էլ չի իմանա: Էնպես որ, պարոն, մի երեք ռուբլու չափով, ձերո՞վ պայծառափայլություն, շնորհ արեք, թե՛ չէ: Դրանով ինձ կազատեիք, պարոն, որ իմանամ լրիվ, իսկական ճշմարտությունը, քանի որ մենք, որ առանց ձեռքոնելու լինենք, իսկի չի կարելի:

Նիկոլայ Նիկոլանիչը բարձրաձայն քրքջաց և, գրպանից հանելով դրամապանակը, որի մեջ հիսուն ռուբլու չափ մանր թղթադրամներ կային, կապուկից մի թուղթ շպրտեց նրան, հետո մյուսը, երրորդը, չորրորդը: Ֆեդկան բռնում էր օդում, դետուդեն նետվում, թղթադրամներն ընկնում էին ցեխի մեջ, Ֆեդկան որսում էր ու ձայներ հանում, «Է՛խ, Է՛խ»: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը վերջապես նրա վրա շպրտեց ամբողջ կապուկը, և շարունակելով քրքջալ, շարժվեց նրբանցքով, այս անգամ արդեն մենակ: Շրջմովիկը մնաց փնտրելու՝ ծնկաչոք ման գալով ցեխերի մեջ ընկած թղթադրամները, և մի ամբողջ ժամ մթության մեջ կարելի էր լսել նրա ընդհատ-ընդհատ բացականչությունները. «Է՛խ, Է՛խ»:

Գլուխ երրորդ. Մենամարտ

Հաջորդ օրը՝ ցերեկվա ժամը երկուսին, ենթադրվող մենամարտը տեղի ունեցավ: Գործի արագընթաց ելքին նպաստեց Արտեմիյ Պավլովիչ Գազանովի՝ ինչ գնով ուզում է լինի կռվելու անգուսպ ցանկությունը: Նա չէր հասկանում իր խոսքի վարմունքը և կատաղած էր: Արդեն մի լրիվ ամիս վիրավորում էր նրան անպատիժ և դեռ չէր կարողացել նրան հանել համբերությունից: Մարտահրավերը նրան անհրաժեշտ էր իր իսկ՝ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կողմից, քանի որ ինքն ուղղակի առիթ չուներ մարտահրավերի: Իսկ իր թաքուն մղումները, այն է՝ չորս տարի առաջ կատարված ընտանեկան վիրավորանքի համար Ստավրոգինի նկատմամբ տածած պարզապես հիվանդագին ատելությունը, չգիտես ինչու, ամաչում էր ընդունել: Եվ ինքն էլ նման առիթն անհնարին էր համարում, հատկապես Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից արդեն երկու անգամ ստացված խոնարհ ներողություններից ելնելով: Ինքն իրեն համարում էր, որ նա անամոթ վախկոտ է, չէր կարողանում հասկանալ, թե նա ինչպես կարող էր տանել Շատովից ստացած ապտակը: Այդպիսով, ի վերջո վճռեց ուղարկել կոպտությամբ անսովոր իր նամակը, որն էլ դրդեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին՝ առաջարկել հանդիպումը: Նախորդ օրն ուղարկելով այդ նամակը և տենդոտ անհամբերությամբ սպասելով մարտահրավերին, հիվանդագին հաշվարկելով հնարավորինքը, մեկ հուսալով, մեկ հուսալքվելով, համենայն դեպս դեռևս երեկոյից իր համար մարտավկա ընտրեց, հենց Մավրիկիյ Նիկոլանիչ Դրոզդովին՝ իր մտերմին, դպրոցական ընկերոջը և առանձնապես հարգված մարդուն: Այդպիսով, Կիրիլլովը, հաջորդ օրվա առավոտյան ժամը իննին ներկայանալով հանձնարարությամբ, հողն արդեն լիովին նախապատրաստված գտավ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի բոլոր ներողությունները և չլսված զիջումներն իսկույն, առաջին իսկ խոսքից և անսովոր կրքով մերժվեցին: Գործի ընթացքի մասին սուկ նախորդ օրը տեղեկացած Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, այդպիսի չլսված առաջարկություններից ելնելով, զարմանքից բերանը պիտի բացեր և տեղնուտեղը պնդեր հաշտվելու մասին, սակայն նկատելով, որ Արտեմիյ Պավլովիչը, կռահելով ընկերոջ մտադրությունները, համարյա թե ցնցվեց իր աթոռին, լռեց ու ոչ մի բառ չարտասանեց: Եթե ընկերոջը տված խոսքը չլիներ, նա անհապաղ կհեռանար, բայց մնաց՝ գործի բուն ելքին գոնե որևիցե բանով օգնելու միակ հույսով: Կիրիլլովը փոխանցեց մարտահրավերը, հանդիպման՝ Ստավրոգինի նշած բոլոր պայմաններն ընդունվեցին տառացիորեն անմիջապես, առանց նվազագույն առարկության: Միայն մի ավելացում արվեց, իմիջիայլոց խիստ դաժան, այն է. եթե առաջին կրակոցներից ոչ մի վճռական բան չեղավ, ապա պիտի հանդիպեն երկրորդ անգամ, եթե էլի ոչինչ չեղավ, պիտի հանդիպեն երրորդ անգամ: Կիրիլլովը խոժոռվեց, առևտուր արեց երրորդ անգամվա համար, բայց ոչնչի չհասնելով՝ համաձայնեց, սակայն պայմանով, որ «երեք անգամ կարելի է, իսկ չորս անգամ՝ ոչ մի կերպ»: Դա զիջեցին: Այդպիսով, ցերեկվա ժամը երկուսին էլ կայացավ հանդիպումը Բոլշկովոյում, այսինքն, քաղաքամերձ, մի կողմից Սկվորեշնիկիի, մյուս կողմից Շախգուլինների ֆաբրիկայի միջև ընկած փոքր անտառակում: Երեկվա անձրևը լրիվ դադարել էր, բայց թաց էր, խոնավ ու քամոտ: Պոտոր ու պատառոտուն, կախված ամպերը սուրում էին ցուրտ երկնքում, ծառերը թանձր ու խուլ աղմկում էին իրենց կատարներով և ճռճում արմատներով: Շատ տրտում առավոտ էր:

Գագանովը և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը տեղ հասան զույգալուծ, երկանիվ շքեղ, թեթև կառքով, որը քշում էր Արտեմիյ Պավլովիչը, նրանց հետ էր և ծառան: Համարյա նույն բոպեին հայտնվեցին նաև Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը և Կիրիլլովը, բայց ոչ կառքով, այլ հեծյալ, նույնպես հեծյալ ծառայի ուղեկցությամբ: Կիրիլլովը, որ երբեք ձի չէր հեծնել, թամբի վրա իրեն պահում էր անվախ և ուղիղ՝ աջ ձեռքով բռնած ատրճանակների ծանր արկղը, որը չէր ուզել վստահել ծառային, իսկ ձախով՝ անվարժությունից անդադար ոլորելով ու ցնցելով սանձը, որից ձին թափահարում էր գլուխը և ծառս լինելու ցանկություն ի հայտ բերում, ինչը, ի դեպ, ամենևին չէր վախեցնում հեծյալին: Կասկածամիտ, արագ ու խորապես վիրավորվող Գագանովը ձիերով գալն իր համար նոր վիրավորանք համարեց, այն առումով, որ ախոյանները, նշանակում է, չափից ավելի հույս ունեին հաջողության, քանի որ կառքի կարիք չէին զգացել նույնիսկ վիրավորին տեղափոխելու դեպքում: Նա իջավ իր կառքից, ամբողջովին դեղնած չարությունից և զգաց, որ ձեռքերը դողում են, ինչի մասին էլ հայտնեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի ողջույնի գլուխխոնարհումին չպատասխանեց բոլորովին և դեմքը դարձրեց: Մարտավկանները վիճակ գցեցին, դուրս եկավ Կիրիլլովի ատրճանակներով: Արգելագիծը չափեցին, ախոյաններին կանգնեցրին, կառքն ու ձիերը ծառաների հետ ուղարկեցին երեք հարյուր քայլ այն կողմ: Զենքերը լցրին ու հանձնեցին ախոյաններին:

Ափսոս, որ ավելի արագ պիտի շարադրվի պատմությունը և նկարագրությունների ժամանակ չկա, բայցև չի կարելի բոլորովին առանց նշումների: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը տխուր էր և մտահոգ: Փոխարենը՝ Կիրիլլովն էր միանգամայն հանգիստ ու անտարբեր, շատ ստույգ իր ստանձնած պարտականությունների մանրամասերում, սակայն առանց նվազագույն իրարանցման և համարյա թե զուրկ գործի այդչափ մոտալուտ և ճակատագրական ելքի հանդեպ հետաքրքրությունից: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը սովորականից ավելի էր գունատ, հագնված բավական թեթև, վերարկուով և ճերմակ փետրե շյապայով: Նա շատ հոգնած էր թվում, մեկ-մեկ խոժոռվում ու ամենևին հարկ չէր համարում թաքցնել իր անդուր հոգեվիճակը: Սակայն Արտեմիյ Պավլովիչն այդ բոպեին բոլորից նշանակալի էր, այնպես որ ամենևին չի կարելի մի քանի խոսք չասել նրա մասին, բոլորովին առանձնակի:

II

Մինչև հիմա առիթ չի եղել հիշատակել նրա արտաքինը: Բարձրահասակ, ճերմակամաշկ, կուշտուկուտ՝ ինչպես կասեին հասարակ մարդիկ, համարյա ճարպոտ, շեկ ու ցանցառ մազերով, երեսուներեք տարեկան մարդ էր, թերևս նույնիսկ գեղեցիկ դիմագծերով: Պաշտոնաթող էր եղել գնդապետի աստիճանով, և եթե ծառայեր մինչև գեներալ դառնալը, ապա գեներալական աստիճանում էլ՝ ավելի պատկառազորու կլիներ, և շատ հնարավոր է, որ լավ, մարտական գեներալ դառնար: Անձը բնութագրելու համար չի կարելի չասել, որ նրա պաշտոնաթողության գլխավոր առիթ ծառայեց նրան այդչափ տևականորեն ու տանջալի հետապնդող միտքն

ընտանեկան խայտառակության մասին՝ չորս տարի առաջ, ակումբում նրա հորը հասցրած Նիկոլայ Ստավրոգինի վիրավորանքից հետո: Իր խղճով անպատիվ էր համարում շարունակել ծառայությունը և ինքն իր մեջ վստահ էր, որ իրենով արատավորում է գունդն ու ընկերներին, թեև նրանցից ոչ ոք չգիտեր էլ կատարվածը: Ճիշտ է, առաջ էլ էր ուզում թողնել ծառայությունը մի անգամ, վաղուց արդեն, վիրավորանքից շատ առաջ և բոլորովին ուրիշ առիթով, սակայն մինչ այդ տատանվում էր: Ինչքան էլ տարօրինակ է գրելը, բայց այն առաջին առիթը, կամ ավելի ճիշտ՝ կլինի ասել պաշտոնաթող լինելու մղումը գյուղացիներին ազատություն շնորհելու մասին փետրվարի 19-ի մանիֆեստն էր: Արտեմիյ Պավլովիչը՝ մեր նահանգի հարստագույն կալվածատերը, որ նույնիսկ այնքան էլ շատ բան չէր կորցրել մանիֆեստից հետո, ավելին՝ ինքն էլ ի վիճակի էր համոզվել միջոցառման մարդասիրության մեջ և համարյա թե հասկանալ բարեփոխման տնտեսական օգուտները, մանիֆեստի հայտարարումից հետո հանկարծ մի տեսակ վիրավորված զգաց իրեն: Դա մի չգիտակցված, ինչ-որ զգացողության նման բան էր, նույնքան ավելի ուժեղ, որքան ավելի չգիտակցված: Մինչև հոր մահը, իմիջիայլոց, նա սիրտ չէր անում վճռական որևէ քայլ ձեռնարկել, սակայն իր մտքերի «ազնվաբարոյությամբ» Պետերբուրգում հայտնի դարձավ բազմաթիվ երևելի անձանց, որոնց հետ ջանադրաբար կապեր էր պահպանում: Ինքն իր մեջ ամփոփվող, ներփակվող մարդ էր: Եվս մի հատկանիշ, տարօրինակ, սակայն Ռուսիայում դեռևս մնացած այն ազնվականներից էր, որոնք չափազանց են գնահատում իրենց ազգանվան տոհմի վաղեմիությունն ու մաքրությունը և չափից ավելի լրջությամբ հետաքրքրվում դրանով: Դրա հետ մեկտեղ, նա տանել չէր կարողանում ռուսաց պատմությունը և ընդհանրապես ռուսական համակ նիստուկացը մասամբ խոգություն էր համարում: Դեռևս մանկուց, առավել երևելի և հարուստ սաների համար զինվորական հատուկ դպրոցում, ուր պատիվ ունեցավ սկսել և ավարտել իր կրթությունը, նրա մեջ արմատավորվեցին բանաստեղծական որոշ տեսակետներ. նրան դուր էին գալիս ամրոցները, միջնադարյան կյանքը՝ դրա համակ օպերային կողմը, ասպետականությունը: Արդեն այն ժամանակ նա համարյա թե լալիս էր ամոթից, որ Մոսկովյան թագավորության ժամանակների ռուս բոյարին ցարը կարող էր մարմնական պատիժների ենթարկել և կարմրում էր համեմատություններից: Այդ ձիգ, չափազանց խստաբարո մարդը, որն իր ծառայությունը լավ գիտեր անչափ ու այդպես էլ կատարում էր իր պարտականությունները, հոգու խորքում երազող էր: Հաստատում էին, որ նա կարող է խոսել հավաքներին և խոսելու ձիրք ունի, այնինչ իր ապրած երեսուներեք տարիների ընթացքում լուռ էր մնացել: Անգամ պետերբուրգյան այն ծանրակշիռ միջավայրում, ուր լինում էր վերջին ժամանակներս, իրեն պահում էր անսովոր գոռոզ: Հանդիպումը Պետերբուրգում արտասահմանից վերադարձած Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հետ համարյա խելագարեցրեց նրան: Ներկա պահին, կանգնած արգելագծի մոտ, ահավոր անհանգստության մեջ էր: Նրան շարունակ թվում էր, թե էլի ինչ-որ կերպ չի լինելու գործը, նվազագույն հապաղումը նրան դող էր պատճառում: Դեմքը հիվանդագին արտահայտություն ձեռք բերեց, երբ Կիրիլլովը,

փոխանակ սկսելու նշանն անելու, հանկարծ սկսեց խոսել, ճիշտ է, ձևի համար, ինչ ինքն էլ հայտարարեց բարձրաձայն.

— Ես միայն ձևի համար եմ ասում, հիմա, երբ ատրճանակներն արդեն ձեր ձեռքին են ու պիտի հրահանգ տալ, չե՞ք կամենա վերջին անգամ հաշտվել: Մարտավկայի պարտականությունն է:

Կարծես դիտավորյալ, մինչև հիմա լռած, բայց երեկվանից իսկ իր զիջողությունից ու ներողամտությունից տառապող Մավրիկիյ Նիկոլանիչը հանկարծ կառչեց Կիրիլլովի մտքից և նույնպես խոսեց.

— Ես միանգամայն կողմ եմ պարոն Կիրիլլովի ասածին... այն միտքը, թե չի կարելի հաշտվել արգելագծի վրա, նախապաշարմունք է, հարմար ֆրանսիացիներին... Կամքը ձերը լինի, ես չեմ էլ հասկանում վիրավորանքը, վաղուց էի ուզում ասել... որովհետև չե՞ որ առաջարկվում են ամեն տեսակ ներողություններ, այդպես չե՞:

Նա ամբողջովին կարմրատակեց: Հազվադեպ էր լինում, որ այդքան երկար խոսեր ու այդպես հուզված:

— Ես նորից հաստատում եմ ամեն կարգի ներողություն ներկայացնելու իմ առաջարկությունը,— արտակարգ փութով միացավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Մի՞թե սա հնարավոր է,— մոլեգնած բղավեց Գագանովը՝ դիմելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին և ոտքը գետնին խփելով կատաղած:— Բացատրեք այս մարդուն, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ (նա ատրճանակով ցույց տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին), եթե դուք իմ մարտավկան եք, և ոչ թշնամին, որ նման զիջումները միայն սաստկացնում են վիրավորանքը: Նա հնարավոր չի համարում վիրավորվել ինձնից... Նա խայտառակություն չի տեսնում արգելագծի վրա ինձնից հեռանալու մեջ: Ո՞ւմ տեղն է դնում նա ինձ դրանից հետո՝ ձեր աչքում... դուք էլ դեռ իմ մարտավկան եք: Դուք ինձ սոսկ բորբոքում եք, որ վրիպեմ:— Նա ոտքը նորից խփեց, թուքը շաղ էր գալիս շրթունքներից:

— Բանակցություններն ավարտվեցին: Խնդրում եմ լսել հրամանը,— ամբողջ ուժով բղավեց Կիրիլլովը:— Մե՛կ: Երկո՛ւ: Երե՛ք:

Երեք հաշվի հետ ախոյանները շարժվեցին ընդառաջ: Գագանովն իսկույն բարձրացրեց ատրճանակը և հինգերորդ կամ վեցերորդ քայլին կրակեց: Մի վայրկյան կանգ առավ և համոզվելով, որ վրիպել է, արագ մոտեցավ արգելագծին: Մոտեցավ նաև Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, բարձրացրեց ատրճանակը, բայց մի տեսակ շատ վեր, և կրակեց համարյա ամեննին նշան չբռնելով: Հետո հանեց թաշկինակը և աջ ձեռքի ճկույթը փաթաթեց: Այստեղ միայն տեսան, որ Արտեմիյ Պավլովիչն այնքան էլ չի վրիպել, բայց գնդակը լոկ սահել է մատի վրայով, հողի փափուկ եզրով, չվնասելով ոսկորը՝ աննշան ճանկովածք: Կիրիլլովը տեղնուտեղը հայտարարեց, որ մենամարտը, եթե ախոյանները բավարարված չեն, շարունակվում է:

— Ես հայտարարում եմ,— խռպածայն ասաց Գագանովը (կոկորդը չորացել էր)՝ կրկին դիմելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին,— որ այս մարդը (նա նորից ատրճանակը տնկեց Ստավրոգինի կողմը) դիտմամբ օդ կրակեց... մտածված... նորից՝ վիրավորանք։ Նա ուզում է մենամարտն անհնար դարձնել։

— Ես իրավունք ունեմ կրակել, ինչպես ուզենամ, միայն թե կանոններով լինի,— հաստատ հայտարարեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը։

— Չէ, չունի։ Բացատրեք նրան, բացատրեք,— գոռում էր Գագանովը։

— Ես միանգամայն կողմ եմ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կարծիքին,— ազդարարեց Կիրիլլովը։

— Ինչի՞ համար է նա ինձ խնայում,— փրփրել էր Գագանովը՝ չլսելով։— Ես արհամարհում եմ նրա խնայելը... Ես թքում եմ... Ես...

— Ազնիվ խոսք, ամեննին չեմ ուզել ձեզ վիրավորել,— անհամբերությամբ ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— ես վերև կրակեցի, որովհետև չեմ ուզում այլևս որևէ մեկի սպանել, ձեզ, թե մեկ ուրիշի, անձամբ ձեզ չի վերաբերում։ Ճիշտ է, ես ինձ վիրավորված չեմ զգում և շատ ափսոս, որ դա ձեզ բարկացնում է։ Բայց ոչ ոքի թույլ չեմ տա միջամտել իմ իրավունքներին։

— Եթե նա այդպես վախենում է արյունից, ապա հարցրեք, թե ինչո՞ւ է մարտահրավեր ուղարկել ինձ,— բղավում էր Գագանովը՝ դիմելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին։

— Իսկ ինչպե՞ս կարելի էր չուղարկել,— միջամտեց Կիրիլլովը։— Դուք ոչինչ չէիք ուզում լսել, իսկ ինչպե՞ս ազատվել ձեզնից։

— Մի բան նշեմ միայն,— ասաց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը՝ ջանք ու տառապանքով քննարկելով գործը,— եթե ախույանը նախապես հայտարարում է, որ վերև է կրակելու, ապա մենամարտն իսկապես չի կարող շարունակվել... նրբանկատ և... պարզ... պատճառներով։

— Ես ամեննին չեմ հայտարարել, որ ամեն անգամ վերև եմ կրակելու,— բղավեց Ստավրոգինը՝ արդեն լրիվ կորցրած համբերությունը։— Դուք բոլորովին չգիտեք, թե ինչ կա իմ գլխում և ինչպես եմ նորից կրակելու հիմա... Ես ոչնչով չեմ խանգարում մենամարտին։

— Եթե այդպես է, հանդիպումը կարող է շարունակվել,— դիմեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը Գագանովին։

— Պարոնայք, գրավեք ձեր տեղերը,— հրաման տվեց Կիրիլլովը։

Նորից կանգնեցին, նորից վրիպեց Գագանովը և նորից վերև կրակեց Ստավրոգինը։ Կարելի էր նաև վիճել այդ վերև արված կրակոցների շուրջ. Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կարող էր ուղղակի հաստատել, թե կրակում է, ինչպես հարկն է, եթե ինքը չխոստովաներ դիտավորյալ վրիպումը։ Նա ատրճանակն ուղղում էր ոչ ուղիղ դեպի

երկինք կամ ծառին, այլ, այնուամենայնիվ, կարծես նշան էր բռնում ախոյանի վրա, թեև, իմիջիպալոց, մի արշին վեր էր բռնում նրա շյապայից: Այդ երկրորդ անգամ նշանառությունը նույնիսկ ավելի ցածր էր, ավելի ճշմարտանման, բայց Գագանովին արդեն դժվար էր հակառակը համոզել:

— Էլի՛,— ատամները կրճտացրեց նա:— Միննույն է: Ես մարտահրավեր եմ ստացել և օգտվում եմ իրավունքից: Ես ուզում եմ երրորդ անգամ կրակել... ինչ գնով լինի:

— Կատարյալ իրավունք ունեք,— կտրեց Կիրիլլովը: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը ոչինչ չասաց: Երրորդ անգամ կանգնեցրին, հրամանը տվեցին: Այս անգամ Գագանովը հասավ ճիշտ արգելագծին և այդտեղից, տասներկու քայլից սկսեց նշան բռնել: Նրա ձեռքերը չափից ավելի էին դողում՝ ճիշտ կրակոցի համար: Ստավրոգինը կանգնած էր՝ ատրճանակը ցած կախած, սպասելով նրա կրակոցին:

— Չափից ավելի, չափից ավելի երկար էք նշան բռնում,— փութով բղավեց Կիրիլլովը:— Կրա-կե՛ք, կրա-կե՛ք:— Բայց կրակոցը թնդաց, և այս անգամ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի ձերմակ շյապան գլխից թռավ: Բավական դիպուկ կրակոց էր, շյապան շատ ցածրից էր ծակված, քառորդ վերջոյ էլ ներքև լինեք, ամեն ինչ վերջացած կլինեք: Կիրիլլովն օդում բռնեց շյապան ու տվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին:

— Կրակեք, մի սպասեցրեք ախոյանին,— չափազանց հուզված բղավեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը՝ տեսնելով, որ Ստավրոգինը կարծես մոռացել է կրակոցը՝ Կիրիլլովի հետ զննելով շյապան: Ստավրոգինը ցնցվեց, նայեց Գագանովին, շրջվեց և, այս անգամ արդեն առանց որևէ նրբանկատության, կրակեց մի կողմ, դեպի անտառակը: Մենամարտն ավարտվեց: Գագանովը կանգնած էր՝ ճգնվածի պես: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը մոտեցավ նրան ու սկսեց ինչ-որ բաներ ասել, բայց նա կարծես չէր հասկանում: Կիրիլլովը հեռանալիս հանեց շյապան և գլխով արեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչին, բայց Ստավրոգինը մոռացել էր նախկին բարեկրթությունը: Կրակելով անտառակի կողմը՝ նա նույնիսկ չշրջվեց դեպի արգելագիծ, ատրճանակը խոթեց Կիրիլլովի ձեռքն ու արագ գնաց ձիերի մոտ: Դեմքը չարացածություն էր արտահայտում, բայց լուռ էր: Լուռ էր նաև Կիրիլլովը: նստեցին ձիերն ու քշեցին քառատրոփ:

III

— Ինչո՞ւ էք լուռ,— անհամբեր ձայնեց Կիրիլլովին, արդեն ոչ հեռու տնից:

— Ի՞նչ է ձեզ պետք,— պատասխանեց նա՝ հազիվ չտապալվելով ծառս եղած ձիուց:

Ստավրոգինը զսպեց իրեն:

— Ես չեի ուզում վիրավորել այդ... հիմարին, բայց նորից վիրավորեցի,— մեղմաձայն ասաց նա:

— Այո, նորից վիրավորեցիք,— կտրեց Կիրիլլովը,— ըստ որում, նա հիմար չէ:

— Բայց արեցի այն ամենը, ինչ կարող էի:

— Ոչ:

— Իսկ ի՞նչ էր պետք անել:

— Մենամարտի չկանչել:

— Դարձյա՞լ դիմանայի դեմքիս խփելուն:

— Այո, դիմանալ նաև խփելուն:

— Ես սկսում եմ ոչինչ չհասկանալ,— չարացած ասաց Ստավրոգինը:— Բոլորն ինչո՞ւ են ինձնից սպասում մի բան, ինչ մյուսներից չեն սպասում: Ինչի՞ համար ես պիտի հանդուրժեմ այն, ինչ ոչ ոք չի հանդուրժում, և ինչի՞ համար տարբեր լուծեր առնեմ ուսերիս, որոնք ոչ ոք չի կարող տանել:

— Ես կարծում էի՝ ինքներդ եք լուծ որոնում:

— Ես լո՞ւծ եմ որոնում:

— Այո:

— Դուք... դա տեսե՞լ եք:

— Այո:

— Դա այդպես նկատելի՞ է:

— Այո:

Մի րոպեի չափ լռեցին: Ստավրոգինի տեսքը շատ էր մտահոգ, համարյա թե ցնցված էր:

— Ես չեի կրակում միայն, որովհետև չեի ուզում սպանել, և ուրիշ ոչինչ չկար, հավատացնում եմ ձեզ,— ասաց նա փութով ու տագնապած, կարծես արդարանալով:

— Պետք չէր վիրավորել:

— Իսկ ի՞նչ էր պետք անել:

— Պետք էր սպանել:

— Դուք ափսոսում եք, որ չսպանեցի՞ նրան:

— Ես ոչինչ չեմ ափսոսում: Ես մտածում էի՝ ուզում եք սպանել իրականում: Չգիտեք, թե ինչ եք որոնում:

— Լուծ եմ որոնում,— ծիծաղեց Ստավրոգինը:

— Ինքներդ արյուն չէիք ուզում, ինչո՞ւ էիք նրան թողնում սպանել:

— Եթե ես նրան մենամարտի չկանչեի, նա ինձ կսպաներ այնպես, առանց մենամարտի:

— Ձեր գործը չէ: Գուցեն չէր սպանի:

— Այլ միայն կծեծե՞ր:

— Ձեր գործը չէ: Կրեք լուծը: Թե չէ արժանիք չկա:

— Թքած ձեր արժանիքի վրա, ես ոչ մեկի մոտ դա չեմ որոնում:

— Կարծում էի՝ որոնում եք,— ահավոր սառնասրտորեն եզրափակեց Կիրիլլովը:

Մտան տան բակը:

— Կուգե՞ք ինձ մոտ գալ,— առաջարկեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Չէ, ես տուն գնամ, մնաք բարով:— Նա իջավ ձիուց և իր արկղը դրեց թնի տակ:

— Համենայն դեպս, դուք հո չե՞ք բարկանում ինձ վրա,— ձեռքը պարզեց Ստավրոգինը:

— Ամենևին.— շրջվեց Կիրիլլովը՝ ձեռքը սեղմելու համար:

— Եթե ինձ համար թեթև է լուծը, որովհետև բնությունից է, ապա ձեզ համար գուցե ծանր է լուծը, որովհետև դա է բնությունը: Շատ ամաչելու բան չկա, մենակ՝ մի քիչ:

— Ես գիտեմ, որ անպետք բնավորության տեր եմ, բայց չեմ էլ խցկվում ուժեղների շարքը:

— Ու մի խցկվեք, դուք ուժեղ մարդ չեք: Եկեք թեյ խմելու:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մտավ իր սենյակը՝ սաստիկ շփոթված:

IV

Ալեքսեյ Եգորովիչից նա իսկույն իմացավ, որ Վարվառա Պետրովնան, խիստ գոհ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի՝ ձիով զբոսանքի գնալուց, ութ օրվա հիվանդությունից հետո առաջին զբոսանքի, կարգադրել է կառքը լծել ու գնացել է մենակ, «նախկին օրերի պես մաքուր օդ շնչելու, քանի որ ութ օր արդեն մոռացել էին, թե ինչ ասել է մաքուր օդ շնչել»:

— Մենա՞կ է գնացել, թե՞ Դարյա Պավլովնայի հետ,— արագ հարցով ծերունուն ընդհատեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը և շատ խոժոռվեց՝ լսելով, որ Դարյա Պավլովնան «առողջության պատճառով հրաժարվել են ուղեկցել և հիմա գտնվում են իրենց սենյակներում»:

— Լսիր, ծերուկ,— ասաց նա, կարծես հանկարծակի վճռելով,— այսօր ամբողջ օրը հետևիր նրան ու եթե նկատես, որ ինձ մոտ է գալիս, տեղնուտեղը կանգնեցրու և հայտնի, որ մի քանի օր համենայն դեպս, նրան ընդունել չեմ կարող... որ ես ինքս եմ այդպես խնդրում իրենից... իսկ երբ ժամանակը եկավ, ինքս կկանչեմ, լսեցի՞ր:

— Կհայտնեմ,— ասաց Ալեքսեյ Եգորովիչը տխրամած ձայնով, աչքերը ցած հառած:

— Բայց ոչ ավելի շուտ, քան պարզ կտեսնես, որ իմ մոտ է գալիս:

— Հաճեցեք չանհանգստանալ, սխալմունք չի լինի: Մինչև հիմա իմ միջոցով են եղել այցելությունները, միշտ էլ իմ օգնությանն են դիմել:

— Գիտեմ: Բայց և ոչ ավելի շուտ, քան եթե ինքը գա: Թեյ բեր ինձ, եթե կարող ես, շուտ:

Հենց ծերունին դուրս եկավ, համարյա նույն բոպեին բացվեց նույն դուռը և շեմին հայտնվեց Դարյա Պավլովնան: Հայացքը հանգիստ էր, բայց դեմքը՝ գունատ:

— Որտեղի՞ց,— բացականչեց Ստավրոգինը:

— Ես հենց այստեղ կանգնած սպասում էի՝ երբ է դուրս գալու, որ մտնեմ ձեր մոտ: Լսեցի, թե ինչ կարգադրեցիք նրան, իսկ նրա դուրս գալուց թաքնվեցի աջ կողմում՝ պատի ելուստի ետևը, ու նա չնկատեց ինձ:

— Ես վաղուց էի ուզում դադարեցնել ձեզ հետ, Դաշա... առայժմ... այս ժամանակ: Ես ձեզ չէի կարող ընդունել այս գիշեր, չնայած ձեր երկտողին: Ուզում էի ինքս ձեզ գրել, բայց գրել չեմ կարողանում,— ավելացրեց նա զայրույթով, կարծես նույնիսկ խորշանքով:

— Ես ինքս էի մտածում, որ պետք է դադարեցնել: Վարվառա Պետրովնան շատ է կասկածում մեր կապերի մասին:

— Է, թող կասկածի:

— Կարիք չկա, որ նա անհանգստանա: Ուրեմն, հիմա՝ մինչև վե՞րջ:

— Դուք դեռևս անպայման սպասում եք վերջի՞ն:

— Այո, համոզված եմ:

— Աշխարհում ոչինչ չի վերջանում:

— Այստեղ վերջ կլինի: Այն ժամանակ ինձ կանչեք, ես կգամ: Հիմա՝ մնաք բարով:

— Իսկ ինչպիսի՞ն կլինի վերջը,— քթի տակ ծիծաղեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Դուք վիրավոր չեք և... արյուն չե՞ք թափել,— հարցրեց նա՝ չպատասխանելով վերջի մասին հարցին:

— Հիմարություն էր, ես ոչ ոքի չսպանեցի, մի անհանգստացեք: Իմիջիայլոց, ամեն ինչի մասին դուք կլսեք այսօր նեթ, ամենքից: Ես մի քիչ վատառողջ եմ:

— Ես կգնամ: Ամուսնության մասին հայտարարությունն այսօր չի՞ լինի,— ավելացրեց նա անհամբերությամբ:

— Այսօր չի լինի, վաղը չի լինի, վաղը չէ մյուս օրը, չգիտեմ, գուցեն բոլորս մեռնենք, ու՝ ավելի լավ: Թողեք ինձ, թողեք ինձ վերջապես:

— Դուք չե՞ք կործանի մյուսին... խելագարին:

— Խելագարներին չեմ կործանի, ոչ մեկին, ոչ մյուսին, բայց խելացիին, կարծում եմ, թե կկործանեմ. ես այնքան ստոր եմ ու զարշելի, Դաշա, որ թվում է, թե ձեզ իսկապես կկանչեմ «վերջին ավարտին», ինչպես դուք եք ասում, իսկ դուք, չնայած ձեր խելքին, կգաք: Ինչի՞ համար եք ինքներդ ձեզ կործանում:

— Ես գիտեմ, որ վերջիվերջո ձեզ հետ կմնամ միայն ես և... սպասում եմ դրան:

— Իսկ եթե ես վերջիվերջո ձեզ չկանչեմ ու փախչե՞մ ձեզնից:

— Չի կարող պատահել, դուք կկանչեք:

— Այստեղ գիտեք, որ միայն արհամարհանք չէ:

— Ուրեմն, արհամարհանք, այնուամենայնիվ, կա՞:

— Ես այնպես չարտահայտվեցի: Աստված է վկա, ես չափից դուրս կուզեի, որ երբեք իմ կարիքը չզգաք:

— Մի խոսքը մյուսին արժե: Ես էլ կուզեի ձեզ չկործանել:

— Երբեք, ոչնչով չեք կարող ինձ կործանել, և բոլորից լավ դուք գիտեք դա,— արագ և հաստատուն խոսեց Դարյա Պավլովնան:— Եթե ոչ ձեզ մոտ, ապա կգնամ ու կդառնամ գթության քույր, դայակ, թեկուզ հիվանդ խնամող, կամ գիրք բաժանող՝ Ավետարան ծախելու: Այդպես եմ որոշել: Ես չեմ կարող ոչ մեկի կինը լինել: Չեմ էլ կարող ապրել այնպիսի տներում, ինչպիսին սա է: Ես դա չեմ ուզում... Դուք գիտեք ամեն ինչը:

— Ոչ, ես երբեք չեմ կարող իմանալ, թե ինչ եք ուզում: Ինձ թվում է, որ դուք հետաքրքրվում եք ինձնով, ինչպես որոշ ծերացած դայակներ, ինչ-ինչ պատճառներով, մի որևէ հիվանդով հետաքրքրվում են համեմատաբար մյուսներից ավելի, կամ ավելին՝ ինչպես որոշ աստվածավախ տատիկներ, որոնք թաղումից թաղում են շրջում, որոշ դիակներ մյուսներից ավելի դուրեկան գտնում: Ինչ եք ինձ այդպես տարօրինակ նայում:

— Դուք շա՞տ հիվանդ եք,— կարեկցանքով հարցրեց նա՝ մի տեսակ առանձնահատուկ զննելով դիմացինին:— Աստված իմ: Եվ այս մարդն ուզում է յուրազանգ առանց ինձ:

— Լսեք, Դաշա, ես հիմա միշտ ուրվականներ եմ տեսնում: Մի փոքր դե երեկ կամրջի վրա առաջարկում էր մորթել Լեյպադկինին և Մարյա Տիմոֆեևնային՝ իմ օրինական ամուսնության խնդիրը լուծելու համար, և որ ոչ մի հետք չմնա: Կանխավճար խնդրեց երեք մանեթանոց, բայց հստակ իմաց տվեց, որ ամբողջ գործողությունը կարժենա մեկուկես հազարից ոչ պակաս: Այ թե ինչպիսի հաշվենկատ դե էր: Հաշվապահ: Հա-հա՛:

— Բայց դուք հաստա՞տ համոզված եք, որ ուրվական էր:

— Օ՛, ոչ, ամենևին էլ ուրվական չէր: Տաժանապարտ Ֆեդկան էր, ավագակ, տաժանավայրից փախած: Բայց բանը դա չէ. ի՞նչ եք կարծում, ե՞ս ինչ արեցի: Նրան տվեցի դրամապանակիս ամբողջ փողը, և նա հիմա միանգամայն վստահ է, որ ես իրեն կանխավճար եմ տվել:

— Դուք հանդիպել եք նրան գիշերով, ու նա ձեզ նման առաջարկությո՞ւն է արել: Եվ մի՞թե չեք տեսնում, որ չորս կողմից փաթաթված եք նրանց ցանցերով:

— Իրենց գործն է: Իսկ գիտեք, դուք մի հարց ունեք լեզվի ծայրին, ձեր աչքերից ես տեսնում,— ավելացրեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չարացած և բորբոքված ժպիտով:

Դաշան վախեցավ:

— Հարց չունեմ ամենևին և ոչ մի կասկած էլ չկա, ավելի լավ է՝ լռեք,— բղավեց նա տագնապած, ասես վանելով հարցը:

— Այսինքն, դուք վստահ եք, որ չե՞մ գնա Ֆեդկայի մոտ:

— Օ՛, Աստված,— ձեռքերն իրար զարկեց Դաշան,— ինչի՞ համար եք ինձ այսպես տանջում:

— Էհ, ներեցեք իմ հիմար կատակը, ըստ երևույթին, նրանցից գեշ վարվեցողություն եմ փոխառնում: Գիտեք, երեկ գիշերվանից հետո ահավոր ուզում եմ ծիծաղել, շարունակ ծիծաղել, անդադար, երկար, շատ: Ճիշտ կարծես լիցքավորված եմ ծիծաղով... Պա-հո՛: Մայրիկը եկավ, ես իմանում եմ դիկոցից, երբ նրա կառքը կանգնում է առմուտքի մոտ:

Դաշան բռնեց նրա ձեռքը:

— Աստված ձեզ հեռու պահի ձեր դևից և... կանչեք, կանչեք ինձ շուտով:

— Օ՛, ի՛նչ իմ դև, ի՛նչ բան: Դա պարզապես մի պստիկ, նողկալի, գեղձախտավոր չարք է, հարբուխ ընկած, անհաջողակներից, բայց Դաշա, չե՞ որ մի բան չեք համարձակվում ասել, հը՛ :

Դաշան նրան նայեց ցավով ու կշտամբանքով և շրջվեց դեպի դուռը:

— Լսեք,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նրա ետևից՝ չարացած ու ջղաձիգ ժպիտով:— Եթե... ինչ ասեմ, մի խոսքով, եթե... եթե նույնիսկ Ֆեդկայի մոտ էլ գնամ ու հետո ձեզ կանչեմ, դուք կգա՞ք դրանից հետո:

Դաշան դուրս եկավ առանց շրջվելու և պատասխանելու՝ ափերով դեմքը ծածկած:

— Դրանից հետո էլ կգա,— շնչաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մտածելուց հետո, և դեմքին խորշական արհամարհանք գծագրվեց:— Դայա՛ կ: Հըմ... Իսկ, իմիջիայլոց, ինձ գուցե հենց դա էլ պետք է:

Գլուխ չորրորդ. Բոլորը՝ սպասման մեջ

I

Մեր ամբողջ հասարակության մեջ մենամարտի՝ շատ արագ հայտնի դարձած պատմության թողած տպավորությունն առանձնապես նշանակալի էր այն միակամությամբ, որով բոլորը շտապեցին աներկբայորեն իրենց հայտարարելՆիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կողմնակիցը: Նրա նախկին թշնամիներից շատերը վճռականորեն իրենց հայտարարեցին նրա բարեկամները: Հասարակական կարծիքի նման անսպասելի հեղաշրջման գլխավոր պատճառը մի քանի բառ էր՝ արտակարգ դիպուկ ու բարձրաձայն արտասանված մի տիկնոջ կողմից, որ մինչ այդ չէր արտահայտվել և դեպքին միանգամից հաղորդել էր նշանակություն, ինչ չափազանց էր հետաքրքիր մեր խոշոր մեծամասնությանը: Այսպես էր եղել, դեպքի հենց հաջորդ օրը մեր նահանգի ազնվականության պարագլխի տիկնոջ մոտ անվանակոչության օրը հավաքվել էր ամբողջ քաղաքը: Ներկա էր, կամ ավելի ճիշտ՝ առաջին դերն էր խաղում Յուլիա Միխայլովնան, որ եկել էր գեղեցկությամբ և մի հատուկ ուրախությամբ շողացող Լիզավետա Նիկոլաննայի հետ, ինչը մեր տիկնանց մեծ մասին այդ անգամ իսկույն առանձնապես կասկածելի էր թվացել: Տեղին է ասել, որ Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ նրա նշանադրության վերաբերյալ արդեն չէր կարող որևէ երկմտանք լինել: Պաշտոնաթող, սակայն պատկառելի մի գեներալի, ում մասին խոսք կգնա ստորև, ահա, նրա կատակախառը հարցին Լիզավետա Նիկոլաննան ինքն ուղղակի պատասխանել էր այն երեկո, որ հարսնացու է ինքը: Եվ ի՞նչ: Մեր տիկնանցից բացարձակորեն և ոչ մեկն այդ նշանադրությանը հավատալ չէր ուզում: Բոլորը համառորեն շարունակում էին ենթադրել մի որևէ սիրավեպ, մի որևէ ընտանեկան ճակատագրական գաղտնիք՝ կատարված Շվեյցարիայում և, չգիտես ինչու, Յուլիա Միխայլովնայի անկասկած մասնակցությամբ: Դժվար է ասել, թե ինչու էին այդպես համառորեն դիմանում բոլոր այդ ասեկոսեները կամ, այսպես ասած, նույնիսկ երազանքները, և ինչու հատկապես այդչափ անպայման դրան էին կապում Յուլիա Միխայլովնային: Նա նոր էր ներս մտել, բոլորը նրա կողմը դարձրեցին սպասումներով լի, տարօրինակ հայացքները: Հարկ է նշել, որ դեպքի նոր կատարված լինելու և ուղեկցող որոշ հանգամանքների պատճառով երեկույթին դրա մասին խոսում էին դեռևս որոշ զգուշությամբ, ոչ բարձրաձայն: Բացի դրանից, դեռևս ոչինչ չգիտեին իշխանության կարգադրությունների մասին: Երկու մենամարտողներին էլ, որքան հայտնի էր, չէին անհանգստացրել: Բոլորը գիտեին, օրինակ, որ Արտեմիյ Պավլովիչն առավոտ վաղ գնացել է Դուխովոյի իր կավվածքը՝ առանց որևէ խոչընդոտի: Այնինչ, բոլորը ծարավի էին, հարկավ, որ մեկնումեկը բարձրաձայն խոսք բացի առաջինը, դրանով իսկ բանալով հասարակական անհամբերության դուռը: Հատկապես հույս ունեին վերոհիշատակյալ գեներալի վրա, և չսխալվեցին:

Այդ գեներալը՝ մեր ակումբի ամենավեհատեսք անդամներից մեկը, ոչ շատ հարուստ կավվածատեր, սակայն խիստ աննման մտածելակերպով, օրհորդներին հնաճ սիրահետող, իմիջիայլոց, չափազանց սիրում էր մեծ հավաքույթներին խոսել բարձրաձայն, գեներալական ծանրակշռությամբ, հենց այն մասին, ինչի շուրջ դեռևս

խոսում էին զգուշավոր շնչոցով: Դա էր նրա, այսպես ասած, առանձնահատուկ դերը մեր հասարակության մեջ: Ըստ որում, նա առանձնակի ձգում ու քաղցրածոր էր արտասանում բառերը, հավանաբար փոխ առած այդ սովորությունը արտասահմանում ճամփորդող պարոններից կամ նախկինում հարուստ այն ռուս կալվածատերերից, որոնք բոլորից շատ էին քայքայվել գյուղացիական ռեֆորմից հետո: Ստեպան Տրոֆիմովիչը նույնիսկ մի անգամ նկատեց, որ ինչքան ավելի է կալվածատերը քայքայված, այնքան ավելի քաղցրածոր է սվավացնում ու ձգում բառերը: Իմիջիայլոց, ինքն էլ էր քաղցրածոր սվավացնում ու ձգում բառերը, սակայն չէր նկատում դա:

Գեներալը խոսել սկսեց որպես իրազեկ մարդ: Բացի նրանից, որ Արտեմիյ Պավլովիչն ինչ-որ հեռավոր ազգական էր գալիս, թեև վեճի և նույնիսկ դատի մեջ էին ներքաշված, ինքը նույնպես ժամանակին երկու մենամարտ է ունեցել և անգամ մեկի պատճառով աքսորվել Կովկաս, որպես շարքային: Ինչ-որ մեկը հիշատակեց Վարվառա Պետրովնային, որն արդեն երկրորդ օրն է, դուրս է գալիս «հիվանդությունից հետո» և ոչ հատկապես նրա, այլ նրա կառքի սքանչելի, մոխրաթույր քառալուծի մասին՝ ստավրոգինյան սեփական ձիաբուծարանից: Գեներալը հանկարծ նշեց, որ այսօր հանդիպել է «երիտասարդ Ստավրոգինին» ձիով... Բոլորն իսկույն լռեցին: Գեներալը ճպպացրեց շրթունքները և մատների արանքում պտտելով ոսկյա, պարզևված ծխախոտատուփը՝ հանկարծ ազդարարեց.

— Ափսոսում եմ, որ մի քանի տարի առաջ այստեղ չեմ եղել... այսինքն, Կառլսբադում էի: Հը մ: Ինձ շատ է հետաքրքրում այդ երիտասարդը, ում մասին այնքան բաներ լսեցի ժամանակին: Իսկ ի՞նչ, ճի՞շտ է, որ նա խանգարված է: Այն օրերին ինչ-որ մեկն ասաց: Հանկարծ լսում եմ, որ նրան այստեղ վիրավորում է ինչ-որ ուսանող, զարմուհիների ներկայությամբ, ու նա մտնում է սեղանի տակ, իսկ երեկ էլ լսեցի Ստեպան Վըյտցկուց, որ Ստավրոգինը մենամարտել է այդ... Գագանովի հետ: Ու սոսկ նրբակիրթ մի նպատակով՝ ճակատը դեմ անել կատաղած մարդուն, միայն թե օձիքն ազատի նրանից: Հըմ: Դա քսանական թվականների գվարդիայի բարքերից է գալիս: Այստեղ նա լինո՞ւմ է մեկնումեկի մոտ:

Գեներալը լռեց՝ ասես պատասխանի սպասելով: Հասարակական անհամբերության դուռը բաց էր:

— Ավելի պարզ էլ ի՞նչ,— հանկարծ ձայնը բարձրացրեց Յուլիա Միխայլովնան, բորբոքված այն բանից, որ բոլորը միանգամից, ասես հրամանով, հայացքներն իր կողմը դարձրին:

— Մի՞թե հնարավոր է զարմանալ, որ Ստավրոգինը մենամարտել է Գագանովի հետ ու չի պատասխանել ուսանողին: Նա չէր կարող մենամարտի կանչել իր նախկին ճորտ մարդուն:

Հոյակա՛պ բառեր: Պարզ ու հստակ միտք, որը սակայն, մինչ այժմ ոչ-մեկի մտքով չէր անցել: Բառեր, որոնք արտակարգ հետևանքներ ունեցան: Ամենայն սկանդալային

և բամբասական, ամենայն մանր-մունր և անեկդոտային բան էտին պլան մղվեց, առաջ քաշվեց ուրիշ նշանակություն: Հայտարարվեց նոր մի դեմք, որի հարցում բոլորը սխալվել էին, հասկացությունների համարյա իդեալական խստության տեր մի դեմք: Մահացու վիրավորված ուսանողից, այսինքն, կրթված ու արդեն ոչ ճորտ մեկից, նա արհամարհում է վիրավորանքը, քանի որ վիրավորողն իր նախկին ճորտն է: Հասարակության մեջ աղմուկ է տիրում և բամբասանք, թեթևամիտ հասարակությունն արհամարհանքով է նայում դեմքին հարված կերած մարդուն, նա էլ արհամարհում է հասարակության կարծիքը, որը չի հասել իսկական ըմբռնումների, այնինչ, քննարկում է դրանք:

— Իսկ իմիջիայլոց, ձեզ հետ միասին, Իվան Ալեքսանդրովիչ, նստած քննարկում ենք ճիշտ ըմբռնումների մասին,— ինքնամերկացման վսեմ ոգևորությամբ նշում է ակումբային մի ծերուկ մյուսին:

— Այո, Պյոտր Միխայլովիչ, այո,— վայելումով համաձայնում է մյուսը,— ահա և խոսեք երիտասարդության մասին:

— Երիտասարդությունը չէ այստեղ, Իվան Ալեքսանդրովիչ,— դիտողություն է անում միացած երրորդը,— հարցն այստեղ երիտասարդությունը չէ: Սա աստղի խնդիր է, և ոչ թե ինչ-որ մեկը երիտասարդությունից, ահա թե ինպես է պետք հասկանալ:

— Մեզ էլ հենց դա է պետք, մարդկանց պակասության մեջ ենք:

Գլխավորն այստեղ այն էր, որ «նոր մարդը», բացի նրանից, որ «աներկբա ազնվական» դուրս եկավ, նաև նահանգի հարստագույն հողատերն էր, նշանակում է՝ չէր կարող չհանդիսանալ օժանդակող և գործիչ: Ի դեպ, ես նախկինում էլ եմ հպանցիկ հիշատակել մեր հողատերերի տրամադրության մասին:

Անգամ ոգևորության հանգեցին:

— Բավական չէ, որ նա մենամարտի չի կանչել ուսանողին, նա ձեռքերն է ետ քաշել, առանձնապես նկատի ունեցեք, ձերդ գերազանցություն,— մեջ մտավ մեկը:

— Եվ նոր դատարան չի քարշ տվել նրան,— ավելացրեց մյուսը:

— Չնայած, որ դատարանում ազնվականական *անձնական* վիրավորանքի համար նրան տասնհինգ ռուբլի տուգանք կնշանակեին, հե՛-հե՛-հե՛:

— Չէ, ես ձեզ կասեմ նոր դատարանների գաղտնիքը,— մոլեգնեց երրորդը,— եթե մեկնումեկը գողություն կամ խարդախություն է արել, բացահայտ բռնվել է ու մերկացվել, թող շուտափույթ վազի տուն, քանի դեռ ժամանակն է, և սպանի հարազատ մորը: Իսկույն ամեն ինչում կարդարացնեն, և տիկնայք բեմի վրայից բատիստե թաշկինակներ կթափահարեն, անկասկած ճշմարտություն է:

— Ճի՛շտ է, ճի՛շտ:

Չէր լինի և առանց պատմությունների: Հիշեցին Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կապերի մասին կոմս Կ.-ի հետ: Վերջինիս խիստ, առանձնակի կարծիքները վերջին բարեփոխությունների մասին հայտնի էին: Հայտնի էր նաև նրա հոյակապ գործունեությունը՝ փոքր-ինչ կասեցված ամենավերջին ժամանակներս: Եվ ահա հանկարծ բոլորի համար անկասկած դարձավ, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նշանված է կոմս Կ.-ի դուստրերից մեկի հետ, թեև ոչինչ ստույգ առիթ չէր տալիս նման նորության համար: Իսկ ինչ վերաբերում է շվեյցարական այսուայն սքանչելի արկածներին և Լիզավետա Նիկոլանային, ապա նույնիսկ տիկնայք դադարեցին դրանց մասին հիշատակել: Ի դեպ, նշենք, որ Դրոզդովներն այդ իսկ ժամանակ հասցրել էին կատարել մինչ այդ իրենց բաց թողած բոլոր այցելությունները: Լիզավետա Նիկոլանային արդեն բոլորն անկասկած համարեցին իր հիվանդ նյարդերով «ձևեր թափող» ամենասովորական աղջիկ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի գալստյան օրը նրա ուշագնացությունը հիմա բացատրեցին պարզապես որպես վախ՝ ուսանողի այլանդակ արարքի հանդեպ: Նույնիսկ սաստկացրին այն ամենի առօրեականությունը, ինչին մինչ այդ ձգտում էին հաղորդել որևէ երևակայական կոլորիտ: Իսկ ինչ-որ կադիկ կնոջ մասին մոռացան վերջնականապես, ամաչում էին անգամ հիշել: «Էհ, թեկուզև հարյուր կադիկ կին, ով չի եղել ջահել»: Ի ցույց դրեցին Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հարգալիր վերաբերմունքը մոր հանդեպ, տարբեր առաքինություններ գտան նրա համար, բարեհոգությամբ խոսում էին նրա ուսյալության վերաբերյալ՝ ձեռք բերված չորս տարում, գերմանական համալսարաններում: Արտեմիյ Պավլովիչի արարքն անտակտ հայտարարեցին վերջնականապես՝ «ինքն իր յուրայիններին չճանաչած», իսկ Յուլիա Միխայլովնային վերագրեցին անվերապահ բարձրագույն խորաթափանցություն:

Այդպիսով, երբ վերջապես հայտնվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն անձամբ, բոլորը դիմավորեցին նրան ամենապարզամիտ լրջությամբ, նրա վրա հառված բոլոր աչքերի մեջ ամենա-անհամբեր սպասումները կային: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը տեղնուտեղը կադապարվեց ամենախիստ լռությամբ, ինչով, անշուշտ, բավարարեց բոլորին շատ ավելի, քան եթե խոսեր չափից ավելի շատ: Մի խոսքով, ամեն ինչ հաջողվում էր նրան, դարձել էր մոդայիկ: Գավառական հասարակության մեջ եթե մեկը երևար մեկ անգամ, այլևս թաքնվել չէր կարելի: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն առաջվա պես սկսեց կատարել գավառական բոլոր պարտականությունները՝ հասցված նրբիության: Նրան ուրախ չէին համարում. «Մարդը շատ բան է տարել, մյուսների նման չէ, մտածելու բաներ էլ կան»: Անգամ գոռոզությունը և խորշական այն անմատչելիությունը, որի պատճառով այնպես ատում էին նրան մեզ մոտ չորս տարի առաջ, հիմա հարգվում էին և դուր գալիս:

Բոլորից ավելի ցնծում էր Վարվառա Պետրովնան: Չեմ կարող ասել, թե նա շատ էր ցավում Լիզավետա Նիկոլանայի հանդեպ տապալված հույսերի համար: Դրան նպաստեց, հարկավ, նաև ընտանեկան հպարտությունը: Տարօրինակ էր մի բան. Վարվառա Պետրովնան հանկարծ ծայրաստիճան հավատաց, որ Nicolas-ն, իրոք, «ընտրել» է կոմս Կ.-ի դուստրերից մեկին, և, որ ամենից տարօրինակն էր, հավատաց

լուրերին, որոնք նրան էին հասնում, ինչպես բոլորին, քանու թևով: Իսկ ինքը վախենում էր ուղղակի հարցնել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից: Սակայն երկու-երեք անգամ չհամբերեց և ուրախ-զվարթ ու տակետակ կշտամբեց նրան, որ մոր հետ այնքան էլ բացսիրտ չէ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ժպտաց և շարունակեց լռել: Լռությունն ընդունվեց որպես համաձայնության նշան: Եվ ինչ. այդ ամենով հանդերձ, մայրը երբեք չէր մոռանում կադիլիկի մասին: Այդ միտքը քար էր դարձել նրա սրտին, մոճավանջ, տանջում էր նրան արտառոց տեսիլքներով և գուշակություններով, ու այդ ամենը համատեղ և միաժամանակ՝ կոմս Կ.-ի դուստրերի հետ կապված անուրջներով: Բայց այս մասին դեռևս խոսք կգնա ստորև: Հարկավ, հասարակության մեջ վերստին սկսեցին Վարվառա Պետրովնային վերաբերվել արտակարգ ու պատրաստակամ հարգանքով, սակայն նա քիչ էր օգտվում դրանից ու խիստ հազվադեպ էր ելնում տնից:

Սակայն հանդիսավոր այցելություն արեց նահանգապետուհուն: Հարկավ, ոչ որ ավելի գերված ու հափշտակված չէր Յուլիա Միխայլովնայի վերոնշյալ նշանավոր բառերով՝ ասված հրավերք-երեկույթին. դրանք տարան տրտմության բեռը նրա սրտից և միանգամից լուծեցին շատ բան, ինչ այնպես տանջում էր նրան այն տարաբախտ կիրակի օրվանից: «Ես չէի հասկանում այդ կնոջը»,— բարբառեց նա և ուղղակի, իրեն հատուկ շեշտակիությամբ հայտարարեց Յուլիա Միխայլովնային, որ եկել է *շնորհակալություն հայտնելու*: Յուլիա Միխայլովնան շոյված էր, սակայն իրեն անկախ պահեց: Այն ժամանակ արդեն շատ էր սկսել զգալ իր արժեքը, նույնիսկ գուցե փոքր-ինչ չափից ավելի: Օրինակ, խոսքի մեջ հայտարարեց, որ երբեք ոչինչ չի լսել Ստեպան Տրոֆիմովիչի գործունեության և գիտության մասին:

— Իհարկե, ես ընդունում և փայփայում եմ երիտասարդ Վերխովենսկուն: Նա խենթուխելառ է, բայց դեռ ջահել է: Ի դեպ, պատկառելի գիտելիքներով: Բայց և այնպես որևիցե պաշտոնաթող նախկին քննադատ չէ:

Վարվառա Ստոպանովնան իսկույն շտապեց նշել, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչն ամենևին էլ քննադատ չի եղել երբեք, այլ ընդհակառակն, ամբողջ կյանքն անց է կացրել իր տանը: Իսկ նշանավոր է իր կարիերայի նախասկզբնական՝ «ամբողջ հասարակությանը չափից ավելի հայտնի» հանգամանքներով, իսկ ամենավերջին ժամանակներս՝ իսպանական պատմության վերաբերյալ իր աշխատություններով, ուզում է նմանապես գրել գերմանական ներկայիս համալսարանների վիճակի և կարծեմ, նաև ինչ-որ բան դրեզդենյան Աստվածամոր մասին: Մի խոսքով, Վարվառա Պետրովնան չկամեցավ Յուլիա Միխայլովնային զիջել Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Դրեզդենյան Աստվածամոր՝ Սիքստինյա՞ն: Chere Վարվառա Պետրովնա, ես երկու ժամ նստել եմ այդ նկարի առաջ ու հեռացել հիասթափված: Ոչինչ չհասկացա և անչափ զարմացած էի: Կարմազինովը նույնպես ասում է, որ դժվար է հասկանալ: Հիմա բոլորն էլ ոչինչ չեն գտնում, թե ոուսները, թե անգլիացիները: Այդ ամբողջ փառքը ծերուկներն են թնդացրել:

— Նոր մոդա՞ է, ուրեմն:

— Իսկ ես այսպես եմ մտածում, որ պետք չէ անտեսել նաև մեր երիտասարդությանը: Գոռում են, թե նրանք կոմունիստներ են, իսկ իմ կարծիքով, պիտի խնայել նրանց ու թանկ գնահատել: Հիմա ամեն ինչ կարդում եմ ես՝ բոլոր թերթերը, կոմունաներ, բնական գիտություններ, բոլորը ստանում եմ, որովհետև պետք է ի վերջո իմանալ, թե որտեղ ես ապրում և ում հետ գործ ունես: Չի կարելի ամբողջ կյանքն անցկացնել սեփական երևակայության բարձրերում: Ես հետևություններ եմ արել և որպես կանոն ընդունել՝ փայփայել երիտասարդությանը, դրանով իսկ նրան պահել եզրին: Հավատացեք, Վարվառա Պետրովնա, որ միայն մենք՝ հասարակությունը կարող է իր բարենպաստ ազդեցությամբ և փայփայանքով նրանց ետ պահել անդունդից, դեպի ուր հրում է նրանց բոլոր այդ ծերուկների անհանդուրժողությունը: Ի դեպ, ուրախ եմ, որ ձեզնից իմացա Ստեպան Տրոֆիմովիչի մասին: Դուք ինձ միտք տվեցիք, նա կարող է օգտակար լինել մեր գրական ընթերցումներին: Գիտեք, ես կազմակերպում եմ մի ամբողջ օր զվարճանք՝ ցուցակագրությամբ, մեր նահանգի չքավոր դաստիարակչուհիների օգտին: Նրանք ցրված են Ռուսաստանով մեկ, միայն մեր գավառից վեց հոգի կան, բացի դրանից, երկու հեռագրիչ կին, երկուսը սովորում են ակադեմիայում, մյուսները կուզենային, բայց միջոցներ չունեն: Սարսափելի է ռուս կնոջը վիճակվածը, Վարվառա Պետրովնա: Դրանից հիմա համալսարանական հարց են սարքում, և նույնիսկ պետական խորհրդի նիստ է կայացել: Մեր տարօրինակ Ռուսաստանում ինչ ասես, կարելի է անել: Այդ պատճառով էլ սոսկ միայն ամբողջ հասարակության փայփայանքով և անմիջական ջերմ կարեկցանքով մենք կկարողանայրնք այդ ընդհանուր մեծ գործն ուղղել ճշմարիտ հուն: Օ՛հ, տեր Աստված, շա՛տ ունենք արդյոք լուսավոր անձնավորություններ: Անշուշտ, կան, բայց նրանք ցաքուցրիվ են: Ուրեմն, խմբվենք և ավելի ուժեղանանք: Մի խոսքով, սկզբից կլինի գրական առավուտ, ապա թեթև նախաճաշ, հետո ընդմիջում և նույն օրը երեկոյան՝ պարահանդես: Մենք ուզում էինք երեկոն սկսել կենդանի պատկերներով, բայց կարծեմ թե ծախսը շատ է լինում, ուստի, հասարակության համար մեկ կամ երկու կադրիլ կլինի՝ դիմակներով և բնորոշող զգեստներով, որոնք կպատկերեն գրական հայտնի ուղղություններ: Այդ կատակաբնույթ միտքն առաջարկել է Կարմազինովը. նա ինձ շատ է օգնում: Գիտեք, նա մեզ մոտ կկարդա իր վերջին գործը, որը դեռ ոչ ոքի հայտնի չէ: Նա ցած է դնում գրիչը և այլևս չի գրելու, այդ վերջին հոգվածը նրա հրաժեշտն է հասարակությանը: Սքանչելի մի գործ է՝ «Merci» վերնագրով: Անվանումը ֆրանսիական է, բայց նա դա համարում է ավելի կատակաբնույթ և նույնիսկ ավելի նուրբ: Ես՝ նույնպես, նույնիսկ ես եմ խորհուրդ տվել: Կարծում եմ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն էլ կարող է կարդալ, եթե հակիրճ լինի և... որ շատ գիտական չլինի: Կարծեմ, Պյոտր Ստեպանովիչն ու էլի ինչ-որ մեկը որոշ բաներ կկարդան: Պյոտր Ստեպանովիչը կանցնի ձեզ մոտ և կհայտնի ծրագիրը: Կամ, ավելի լավ է, թույլ տվեք, ինքս բերեմ ձեզ:

— Իսկ դուք ինձ թույլ տվեք անդամագրվել ձեր ցուցակին: Ես կհայտնեմ Ստեպան Տրոֆիմովիչին և ինքս կխնդրեմ նրան:

Վարվառա Պետրովնան տուն վերադարձավ վերջնականապես հմայված: Նա սարի պես կանգնած էր Յուլիա Սիխայլովնայի թիկունքին և չգիտես ինչու, արդեն կատարելապես բարկացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա, իսկ այդ խեղճը ոչինչ չգիտեր՝ նստած տանը:

— Ես սիրահարվել եմ նրան, չեմ հասկանում, ինչպես կարող էի սխալվել այդ կնոջ խնդրում,— ասում էր նա Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին և երեկոյան դեմ եկած Պյոտր Ստեպանովիչին:

— Այնուամենայնիվ, դուք պետք է հաշտվեք ծերունու հետ,— ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— նա հուսահատ է: Դուք նրան լիովին արդեն խոհանոց եք ուղարկել: Երեկ տեսել է ձեր կառքը, խոնարհվել, իսկ դուք՝ երես եք դարձրել: Գիտեք, մենք նրան առաջ կքաշենք, ինչ-որ ծրագրումներ ունեմ նրա համար, և նա դեռ օգտակար կարող է լինել:

— Օ՛, նա կկարդա:

— Միայն դրա մասին չեմ ասում: Ինքս էլ էի ուզում այսօր մտնել նրա մոտ: Ուրեմն, հայտնե՞մ նրան:

— Եթե ուզում եք: Իմիջիայլոց, չգիտեմ, ինչպես եք դա անելու,— ասաց նա անվճռական:— Ես մտադիր էի ինքս բացատրվել նրա հետ և ուզում էի օրն ու տեղը նշանակել:— Նա սաստիկ խոժոռվեց:

— Էհ, չարժե օր նշանակել: Ես պարզապես կհայտնեմ:

— Թերևս, հայտնեք: Ավելացրեք նաև, որ օր անպայման կնշանակեմ: Անպայման ավելացրեք:

Պյոտր Ստեպանովիչը շտապեց դուրս՝ քթի տակ ծիծաղելով: Ընդհանրապես, որքան հիշում եմ, այդ ժամանակ նա առանձնապես չարացած էր և նույնիսկ թույլ էր տալիս իրեն չափազանց անհամբեր արարքներ՝ համարյա թե բոլորի հետ: Տարօրինակ է, որ նրան ամեն բան ներում էին մի տեսակ: Ընդհանուր առմամբ, կարծիք էր հաստատվել, որ նրան պիտի նայել առանձնակի: Նշեմ, որ նա վերին աստիճանի չարությամբ վերաբերվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մենամարտին: Դա նրան հանկարծակիի բերեց, նույնիսկ կանաչեց, երբ պատմեցին: Գուցե թե տուժել էր ինքնասիրությունը՝ իմացավ սոսկ հաջորդ օրը, երբ բոլորին էր հայտնի:

— Իսկ չե՞ որ դուք մենամարտելու իրավունք չունեիք,— շնչաց նա Ստավրոգինին արդեն հինգերորդ օրը՝ պատահաբար հանդիպելով ակումբում: Շատ լավ է, որ այդ հինգ օրվա մեջ նրանք ոչ մի տեղ չէին հանդիպել, թեև Պյոտր Ստեպանովիչը համարյա ամեն օր Վարվառա Պետրովնայի մոտ էր լինում:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը լուռ նայեց նրան ցրված տեսքով, ասես չհասկանալով, թե բանն ինչ է, ու անցավ, առանց կանգ առնելու: Ակումբի մեծ սրահով բուֆետ էր գնում:

— Շատովի մոտ էլ եք գնացել... ուզում եք Սարյա Տիմոֆեենայի մասին հայտարարել,— վազում էր նրա ետևից ու ցրվածությունից բռնեց նրա ուսը:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հանկարծ դեն տարավ նրա ձեռքն ու շրջվեց դեպի նա՝ սպառնազին խոժոռվելով: Պյոտր Ստեպանովիչը նրան նայեց տարօրինակ, ձգված մի ժպիտով: Ամեն ինչ տեսեց մի ակնթարթ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն անցավ գնաց:

II

Նա շտապեց ծերունու մոտ, Վարվառա Պետրովնայից հետո անմիջապես, և եթե այդպես շտապում էր, ապա միմիայն չարությունից, որ վրեժ լուծի նախկին մի վիրավորանքի համար, որի մասին մինչ այդ պատկերացում չունեի: Բանն այն է, որ իրենց վերջին տեսակցությանը, այն է՝ նախորդ շաբաթվա հինգշաբթի օրը, Ստեպան Տրոֆիմովիչը, որն, ի դեպ, ինքն էր սկսել վեճը, ավարտել էր Պյոտր Ստեպանովիչին փայտով դուրս քշելով: Այդ փաստն ինձնից նա թաքցրել էր այն ժամանակ, բայց հիմա, իր մշտական քմիծաղով, այդչափ պարզունակ գոռոզ, տհաճորեն հետաքրքրված, անկյունները պրպտող հայացքով Պյոտր Ստեպանովիչի ներս ընկնելուն պես, Ստեպան Տրոֆիմովիչն իսկույն գաղտնի նշան արեց ինձ, որ սենյակից չելնեմ: Այդպիսով, իմ առաջ բացահայտվեցին նրանց իսկական փոխհարաբերությունները, քանզի այդ անգամ լսեցի ամբողջ խոսակցությունը:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նստած էր թախտին՝ ամբողջ մարմնով մեկնված: Այն հինգշաբթի օրվանից նա նիհարել ու դեղնել էր: Պյոտր Ստեպանովիչը շատ ընտանեվարի տեսքով նստեց նրա կողքին՝ ոտքերը տակը քաշած աննրբանկատորեն, քան դա պահանջում էր հարգանքը հոր նկատմամբ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը լուռ և արժանապատվությամբ մի կողմ քաշվեց:

Սեղանին գիրք կար: «Ի՞նչ անել» վեպն էր: Ավադ, պիտի խոստովանեմ մեր բարեկամի մի տարօրինակ փոքրոգությունը, երազանքն առ այն, որ իրեն հարկավոր է դուրս գալ մեկուսացումից ու վերջին ճակատամարտը տալ, ավելի ու ավելի էր գերակշռում նրա գայթակղված երևակայության մեջ: Ես կռահեցի, որ նա վերցրել և *ուսումնասիրում* է վեպը սոսկ մի նպատակով, որ «ճղճղացողների» հետ անտարակույս բախման դեպքում նախապես գիտնա նրանց հնարներն ու փաստարկումները՝ իրենց իսկ «կատելիքիսով» և այդպիսով նախապատրաստված, հանդիսավորապես ժխտի բոլորին *Վարվառա Պետրովնայի աչքում*: Օ՛, ինչպես էր նրան տանջում այդ գիրքը: Նա երբեմն դեն էր շարտում դա և տեղից վեր ցատկելով հուսալքված, քայլում էր սենյակում համարյա մոլեգնած:

— Ես համաձայն եմ, որ հեղինակի հիմնական գաղափարը ճիշտ է,— տենդագին ասում էր նա ինձ,— բայց դրանով էլ ավելի սարսափելի: Նույն գաղափարը, հենց մերը: Մենք, մենք ենք առաջինն արմատավորել, աճեցրել, պատրաստել, և ինչ կարող էին իրենք ասել նոր բան, մեզնից հետո: Բայց Աստված իմ, ինչպես է այդ ամենն

արտահայտված, խեղաթյուրված, աղճատված,— բացականչում էր նա՝ մատներով խփելով գրքին:

— Այդպիսի՞ հետևությունների էինք մենք ձգտում: Ո՞վ կարող է այստեղ ճանաչել նախասկզբնական իմաստը:

— Լուսավորվո՞ւմ ես,— քթի տակ ծիծաղեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ սեղանի վրայից վերցնելով գիրքն ու կարդալով վերնագիրը:— Վաղուց ժամանակն է: Ես քեզ ավելի լավերը կբերեմ, եթե կուզես:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նորից և արժանապատվությամբ լռության տվեց: Ես նստած էի անկյունում՝ բազմոցին:

Պյոտր Ստեպանովիչն արագ բացատրեց իր գալու պատճառը: Անշուշտ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն ապշահար էր չափից ավելի և լսում էր արտակարգ գայրույթին խառնված երկյուղով:

— Եվ այդ Յուլիա Միխայլովնան հույս ունի, որ կգամ իր մոտ՝ կարդալու:

— Այսինքն, նրանք ամեննին էլ քո կարիքը չեն զգում: Ընդհակառակը, որպեսզի քեզ շոյեն ու դրանով շողոքորթեն Վարվառա Պետրովնային: Բայց և ինքնըստինքյան, դու չես համարձակվի հրաժարվել կարդալուց: Եվ ինքդ էլ, կարծում եմ, ուզում ես,— ժպտաց նա,— բոլոր ծերուկներդ էլ դժոխային հավակնություններ ունեք: Բայց լսիր, պետք է սակայն, որ շատ ձանձրալի չլինի: Ի՞նչ ունես, իսպանական պատմություն՞ն էր, ինչ էր: Մի երեք օր առաջ կտաս, նայեմ, թե չէ գուցե բոլորին քնեցնես:

Այդ խայթոցների հապշտապ և չափից ավելի անսքող կոպտությունը հստակորեն դիտավորյալ էր: Ձևացվում էր, թե Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ կարծես չի կարելի խոսել մեկ ուրիշ, ավելի նուրբ լեզվով և հասկացություններով: Ստեպան Տրոֆիմովիչը հաստատական շարունակում էր չնկատել վիրավորանքները: Սակայն որդու հայտնած դեպքերը նրա վրա ավելի ու ավելի ցնցող տպավորություն էին գործում:

— Եվ նա ինքը, *ի նքը* կարգադրեց հայտնել դա ինձ... *ձեք* միջոցով,— հարցրեց նա՝ գունատվելով:

— Այսինքն, գիտես ինչ, նա ուզում է նշանակել օրն ու տեղը ձեր փոխադարձ բացատրության համար՝ ձեր սենտիմենտալությունների մնացուկներ: Դու քսան տարի սեթևեթել ես նրա հետ և վարժեցրել ամենածիծաղելի հնարքների: Բայց մի անհանգստացիր, հիմա արդեն ամեննին այն չէ: Ինքն է բոլորն մեկ ասում, որ նոր-նոր է սկսել «գլխի ընկնել»: Ես նրան ուղղակի բացատրեցի, որ ձեր այդ բարեկամությունը միայն փոխադարձաբար կեղտաջուր լցնելն է միմյանց վրա: Նա ինձ շատ բան պատմեց: Փուհ, ի՞նչ սպասավորական պաշտոնի ես եղել ամբողջ ժամանակ: Նույնիսկ ես կարմրեցի քո փոխարեն:

— Սպասավորական պաշտոնի՞ եմ եղել,— չղիմացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ավելի վատ, դու ձրիակյաց ես եղել, այսինքն՝ կամավոր սպասավոր: Ծուլացել ես աշխատել, իսկ փողի ախորժակ եղել է: Հիմա այդ ամենը նա հասկանում է, համենայն դեպս, սարսափելի է, թե ինչեր պատմեց քո մասին: Էհ, ինչքան քրքջացի նրան ուղղված քո նամակների վրա՝ ամոթ էր ու գարշելի: Բայց չէ որ դուք այնքան էք այլասերված, այնքան այլասերված: Ողորմության մեջ ընդմիշտ այլասերող ինչ-որ բան կա՝ դու հստակ օրինակն ես:

— Նա քեզ ցո՛ւյց է տվել իմ նամակները:

— Բոլորը: Այսինքն, իհարկե, էլ որտե՞ղ պիտի դրանք կարդայի: Փուհ, ինչան թուղթ ես գրոտել, կարծում եմ, երկու հազարից ավելի նամակ կա այնտեղ: Իսկ գիտես, ծերուկ, կարծում եմ, մի պահ է եղել, երբ նա պատրաստ էր քեզ հետ ամուսնանալ: Հիմարագույն ձևով բաց ես թողել: Անշուշտ, ես խոսում եմ քո տեսակետից, բայց և այնպես ավելի լավ, քան հիմա, երբ քիչ էր մնացել պսակելին «ուրիշի մեղքերի» հետ, որպես մի ծաղրածուի՝ հանուն զվարճության, փողով:

— Փողո՞վ: Նա՛, նա ասում է, թե փողո՞վ,— հիվանդագին ճչաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Հապա էլ ինչպե՞ս: Ինչ ես ասում, ես քեզ պաշտպանեցի էլ: Չէ որ արդարանալու քո միակ միջոցն է դա: Նա ինքն է հասկացել, որ քեզ փող է պետք եղել, ինչպեսև ամենքին, և որ դու, այդ տեսակետից, թերևս իրավացի էլ ես: Ինչպես երկու անգամ երկու, ես նրան ապացուցեցի, որ դուք ապրել էք փոխադարձ շահերով, նա՝ որպես կապիտալիստուհի, դու՝ որպես սենտիմենտալ խեղկատակ նրա մոտ: Իմիջիայլոց, փողի համար նա չի բարկանում, թեև կթել ես նրան այծի պես: Նրան չարացնում է սոսկ, որ քսան տարի հավատացել է քեզ, որ նրան այդպես պլոկել ես՝ ազնվության վրա խաղալով ու ստիպել այդքան երկար ժամանակ ստել: Այն, որ ինքն էլ է ստել, նա երբեք չի խոստովանի, բայց դրանից էլ քեզ կրկնակի ավելի կհասնի: Չեմ հասկանում՝ ինչպես չես կռահել, որ երբևիցե ստիպված ես լինելու հատուցել: Չե՞ որ խելքի նշույլ ունեցել ես: Երեկ նրան խորհուրդ տվեցի քեզ անկելանոց տալ, հանգստացիր, կարգին տեղ, վիրավորական չի լինի: Կարծեմ թե, նա այդպես էլ կանի: Հիշո՞ւմ ես քո վերջին նամակն ինձ Խ. նահանգ՝ երեք շաբաթ առաջ:

— Մի՞թե ցույց ես տվել նրան,— սարսափահար վեր ցատկեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Հապա ի՞նչ: Առաջին հերթին: Հենց այն նամակը, որով հայտնել էիր, թե նա քեզ շահագործում է, նախանձելով քո տաղանդին և «ուրիշի մեղքերի» մասին էլ: Բայց քեզ, իմիջիայլոց, ասեմ, այ թե ինքնասիրություն ունես, հա՛: Այնպես էի քրքջում: Ընդհանրապես, քո նամակները խիստ են ձանձրալի, ահավոր ոճ ունես: Հաճախ ամեննին չեմ կարդացել, իսկ մեկը հիմա էլ ընկած է տանը՝ չբացած, վաղը կուղարկեմ: Բայց այդ, քո վերջին այդ նամակը կատարելության գագաթ է: Ինչպե՞ս էի քրքջում, ինչպե՞ս:

— Ճիվաղ, ճիվաղ,— ճչաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Փո՛ւհ, գրողը տանի, քեզ հետ խոսել չի կարելի: Լսիր, նորի՞ց ես նեղանում, ինչպես նախորդ հինգշաբթի:

Ստեպան Տրոֆիմովիչն ահեղատեսք ուղղվեց.

— Ինչպե՞ս ես համարձակվում ինձ հետ այդ լեզվով խոսել:

— Այդ ի՞նչ լեզվով: Պարզ ու հասարա՞կ:

— Բայց ասա ինձ վերջապես, ճիվաղի մեկը, որդի՞ս ես դու, թե՛ ոչ:

— Դու ավելի լավ գիտես, իհարկե, տվյալ դեպքում ամեն մի հայր հակված է կուրության...

— Լռիր, լռիր,— ամբողջ մարմնով ցնցվեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Գիտես ինչ, դու գոռում ու կռիվ ես անում անցած հինգշաբթվա պես, ուզում էիր փայտդ էլ բարձրացնել, բայց այն ժամանակ ես փաստաթուղթը հո գտա: Հետաքրքրությունից ամբողջ երեկո ճամպրուկն էի քրքրում: Ճիշտ է, ստույգ ոչինչ չկա, կարող ես մխիթարվել: Միայն իմ մոր երկտողն է այն լեռուհուն: Սակայն, դատելով բնույթից...

— Մի խոսք էլ ասես, ապտակ կհասցնեմ:

— Ա՛յ քեզ մարդիկ,— հանկարծ ինձ դիմեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Տեսնում եք, թե ինչ է մեզ մոտ կատարվում արդեն նախորդ հինգշաբթվանից: Ես ուրախ եմ, որ հիմա համենայն դեպս դուք եք այստեղ և արդար կդատեք: Նախ և առաջ՝ փաստը, նա կշտամբում է, որ այսպես եմ խոսում մայրիկի մասին, բայց ի՞նքը չի մղել ինձ այդ նույն բանին: Պետերբուրգում, երբ դեռես գիմնազիական էի, ի՞նքը չէր, արդյոք, գիշերներն ինձ երկու անգամ արթնացնում, գրկում ու լաց լինում կնկա պես, և ի՞նչ եք կարծում՝ ի՞նչ էր նա ինձ պատմում գիշերները: Այ, հենց նույն անպարկեշտ պատմություններն իմ մոր մասին: Առաջինը հենց նրանից եմ լսել:

— Օ՛, այն ժամանակ ես դա բարձրագույն իմաստով... Օ՛, դու չես հասկացել ինձ: Ոչինչ, ոչինչ չես հասկացել:

— Բայց և այնպես, քո արածն ավելի ստոր է, քան իմը, ավելի է ստոր, չե՞, խոստովանիր: Տեսնում ես, չե՞, եթե ուզում ես, ինձ համար միևնույն է: Ես քո տեսանկյունից եմ ասում: Իմ տեսակետից, մի անհանգստանա՝ ես մորս չեմ մեղադրում: Դու ես, ուրեմն դու ես, լեհն է, ուրեմն լեհն է, ինձ համար մեկ է: Ես մեղավոր չեմ, որ Բեռլինում ձեր մեջ այդքան հիմար բան է ստացվել: Եվ կարո՞ղ էր, արդյոք, ավելի խելացի բան ստացվել: Եվ արդյո՞ք ծիծաղելի մարդիկ չեք այդ ամենից հետո: Եվ մի թե քեզ համար միևնույնը չէ, քո որդին եմ, թե՛ ոչ: Լսեք,— ինձ դիմեց նորից,— ամբողջ կյանքում մեկ ռուբլի չի ծախսել վրաս, մինչև տասնվեց տարեկան չի ճանաչել ամենևին, հետո էլ այստեղ է կողոպտել, իսկ հիմա գոռում է, թե սրտանց ցավել է ինձ համար ամբողջ կյանքում ու կոտրատվում է իմ առաջ դերասանի պես: Բայց չէ որ ես Վարվառա Պետրովնա չեմ, ողորմած եղիր:

Նա վեր կացավ ու վերցրեց շյապան:

— Հետայսու նգովում եմ քեզ իմ անունով,— Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրա վրա պարզեց ձեռքերը՝ ամբողջովին մահու չափ գունատված:

— Ահա թե ինչ տխմարության կարող է մարդ իրեն հասցնել,— նույնիսկ զարմացավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Է, մնաս բարով, ծերուկ, էլ երբեք չեմ գա մոտդ: Հոդվածն ավելի շուտ հասցրու, չմոռանաս, և աշխատիր, եթե կարող ես, առանց դատարկաբանությունների՝ փաստեր, փաստեր և փաստեր, իսկ գլխավորը՝ հակիրճ: Մնաս բարով:

III

Իմիջիայոց, այստեղ ազդել էին նաև կողմնակի առիթներ: Պյոտր Ստեպանովիչն իսկապես հոր հետ կապված մտադրություններ ուներ, իմ կարծիքով, նա մտադիր էր ծերունուն հասցնել հուսալքության ու դրանով մղել մի որևէ բացահայտ սկանդալի՝ հայտնի իմաստով: Դա պետք էր նրան հետագա, կողմնակի նպատակների համար, որոնց մասին դեռ խոսք կգնա ստորև: Այդպիսի զանազան հաշվարկումներ և կանխագծումներ այն ժամանակ չափից ավելի էին կուտակվել նրա գլխում, հարկավ, համարյա բոլորն էլ երևակայական: Ստեպան Տրոֆիմովիչից բացի, մեկ ուրիշ նահատակ էլ նկատի ուներ: Ընդհանրապես, քիչ նահատակներ չուներ, ինչպես արդեն պարզ դարձավ հետագայում, սակայն այս մեկի հետ առանձնապես էր հույսեր կապում, և դա ինքը պարոն ֆոն Լեմբկեն էր:

Անդրեյ Անտոնովիչ ֆոն Լեմբկեն պատկանում էր հովանավորյալ (ի բնե) այն ցեղին, որից Ռուսաստանում մի քանի հարյուր հազար կա՝ ըստ օրացույցի տվյալների, և որը թերևս ինքն էլ չգիտե, որ իր համակ զանգվածով գոյացնում է մեկ խստագույնս կազմակերպված միություն: Եվ, ինքնըստինքյան հասկանալի է, ոչ կանխամտածված ու չհորինված միություն, այլ ամբողջապես ինքնուրույնաբար առկա, առանց խոսքերի և առանց պայմանավորվածության, որպես բարոյապես պարտադիր մի բան ու այդ ցեղի բոլոր անդամների՝ մեկը մյուսին մշտապես փոխադարձ աջակցություն՝ ամենուր և ցանկացած հանգամանքներում: Անդրեյ Անտոնովիչը պատիվ էր ունեցել դաստիարակվել ռուսական բարձրագույն ուսումնական այն հաստատություններից մեկում, որոնք համալրվում են կապերով և հարստությամբ առավելապես օժտված ընտանիքներից ելած պատանիներով: Այդ հաստատության սաները դասընթացն ավարտելուց համարյա անմիջապես հետո նշանակվում էին բավական նշանակալի պաշտոնների՝ պետական ծառայության բաժանմունքներից մեկում: Անդրեյ Անտոնովիչի մի հորեղբայրը ինժեներ-գնդապետ էր, մյուսը՝ հացթուխ, սակայն բարձրագույն դպրոց սողոսկեց և հանդիպեց այնտեղ իր նման բավականաչափ ցեղակիցների: Զվարթաբարո ընկեր էր, բավականին բույթ սովորող, բայց բոլորը սիրեցին նրան: Եվ երբ արդեն բարձր դասարաններում պատանիներից շատերը, գերակշռորեն ռուսներ, սովորեցին խոսել-դատել արդիական հույժ բարձր հարցերի մասին, ու այնպիսի տեսքով, որ բավական է սպասել ավարտելուն և իրենք կվճռեն

բոլոր հարցերը, Անդրեյ Անտոնովիչը դեռ շարունակում էր զբաղվել ամենաանմեղ դպրոցական բաներով: Նա ծիծաղեցնում էր բոլորին, ճիշտ է, չափազանց անխարդախ, թերևս լոկ ցինիկ արարմունքներով, սակայն դա նպատակ էր դարձրել: Մեկ մի տեսակ զարմանալի կփռշտար, երբ դասախոսության ժամանակ դասատուն նրան կոչվեր հարցով, ինչով կծիծաղեցներ թե ընկերներին, թե դասատուին, մեկ ննջասրահում կպատկերեր որևէ կենդանի լկտի տեսարան՝ ընդհանուր ծափահարությունների ներքո, մեկ միմիայն սեփական քթով (շատ էլ վարպետորեն) կնվագեր «Ֆրա-Դիավոլոյի» նախերգանքը: Աչքի էր ընկնում նաև դիտավորյալ թափթփվածությամբ՝ չգիտես ինչու դա գտնելով սրամիտ: Ամենավերջին տարում նա սկսեց ռուսական ոտանավորներ գրոտել: Իր ցեղական լեզուն նա գիտեր շատ ոչ-քերականորեն, ինչպես և նրա շատ ցեղակիցներ Ռուսաստանում: Այդ հակումը ոտանավորների նկատմամբ նրան մերձեցրեց մոռյալադեմ ու կարծես թե ծեծկված մի ընկերոջ հետ՝ ինչ-որ չքավոր գեներալի որդի էր՝ ռուսներից, և որն այդ հաստատությունում համարվում էր ապագա մեծ գրող: Վերջինս նրան էր վերաբերվում հովանավորությամբ: Սակայն եղավ այնպես, որ հաստատությունն ավարտելուց հետո, արդեն երեք տարի անց, այդ մոռյալ ընկերը, որն իր ծառայողական ասպարեզը թողել էր հանուն ռուս գրականության, ի հետևանք ինչի արդեն շրջում էր պատահողոված սապոգներով և խոր աշնան ցրտին ատամներն իրար զարկում, ամառային թեթև վերարկուով, հանկարծ Անիչկով կամրջի մոտ պատահաբար հանդիպեց իր նախկին *protege*^[4] «Լեմբկային», ինչպես բոլորն էին կոչում նրան ուսումնարանում: Եվ ի՞նչ: Նույնիսկ չճանաչեց նրան առաջին հայացքից ու կանգ առավ զարմացած: Նրա դիմաց կանգնած էր անթերի հագնված մի երիտասարդ՝ շիկավուն երանգի զարմանալի հարդարված այտամորուսներով, քթակնոցով, լաքապատ սապոգներով, նոփ-նոր ձեռնոցներով, շարմերյան լայնափեշ վերարկուով, պայուսակը թնի տակ: Լեմբկեն սիրալիր գտնվեց ընկերոջ նկատմամբ, ասաց իր հասցեն ու կանչեց իր մոտ մի որևէ երեկո: Պարզվեց նաև, որ նա արդեն «Լեմբկե» չէ, այլ Ֆոն Լեմբկե: Ընկերը, այնուամենայնիվ, գնաց նրա մոտ, գուցե միմիայն չարությունից: Բավական գեշ և ամենևին ոչ շքամուտքային սանդուղքի վրա, որը սակայն կարմիր մահուդով էր պատված, նրան դիմավորեց և հարցուփորձ արեց բարապանը: Զրնգուն գնգաց վերև գնացող զանգակը: Բայց հարստությունների փոխարեն, որոնք սպասում էր տեսնել այցելուն, նա գտավ իր «Լեմբկային» շատ փոքրիկ, մութ ու հնամենի տեսքով կողասենյակում՝ կիսված մուգ կանաչ վարագույրով, կահավորված թեն փափուկ, բայց շատ հնամաշ մուգ կանաչ կարասիով, նեղ ու բարձր պատուհաններին մուգ կանաչ վարագույրներով: Ֆոն Լեմբկեն տեղավորվել էր շատ հեռավոր մի ազգականի՝ իրեն հովանավորող գեներալի մոտ: Նա հյուրին դիմավորեց սրտաբաց, լուրջ էր և նրբավար-բարեկիրթ: Խոսեցին գրականության մասին, բայց պատշաճ սահմաններում: Ճերմակ փողկապով սպասավորը բացգույն թեյ բերեց՝ փոքր ու կլոր, չոր թխվածքով: Ընկերը սելթերյան ջուր ուզեց՝ չարությունից: Բերեցին, բայց որոշ հապաղումով, ըստ որում, Լեմբկեն կարծես շփոթվեց, ավելորդ անգամ կանչելով սպասավորին և կարգադրելով: Իմիջիայլոց, ինքն առաջարկեց հյուրին՝ որևէ բան չի կամենա ճաշակել և գոհ մնաց,

երբ նա հրաժարվեց ու վերջապես գնաց: Պարզ ու հասարակ, սկսել էր Լեմբկեն իր կարիերան, իսկ ցեղակցի, պատկառելի գեներալի տանը գլուխն էր պահում:

Այն ժամանակ նա տվայտում էր գեներալի հինգերորդ դստեր համար և կարծեմ, փոխադարձությամբ էին պատասխանում նրան: Սակայն Ամալիային ամուսնացրին, երբ եկավ ժամանակը, մի տարեց գերմանացի-գործարանատիրոջ՝ ծեր գեներալի հին ընկերոջ հետ: Անդրեյ Անտոնովիչը շատ էլ չտրտմեց, այլ թղթից մի թատրոն ստանձեց: Բարձրանում էր վարագույրը, դուրս էին գալիս դերասանները, շարժում ձեռքերը: Օթյակներում նստած էր հասարակությունը, նվագախումբը մեքենայաշարժ տանում-բերում էր կնտնտոցները ջութակների վրա, նվագավարը փայտիկն էր շարժում, իսկ պարտերում նստած տղամարդիկ և սպաները ծափահարում էին: Ամեն ինչ սարքված էր թղթից, ամեն ինչ հորինել ու պատրաստել էր անձամբ Ֆոն Լեմբկեն. թատրոնի վրա կես տարի տքնել էր: Գեներալը հատկապես մտերմիկ երեկույթ կազմակերպեց, թատրոնն ի ցույց դրեցին, գեներալական բոլոր հինգ դուստրերը, նորապսակ Ամալիայի հետ, նրա գործարանատերը և մի շարք օրիորդներ ու տիկնայք՝ իրենց գերմանացիներով, ուշադիր նայեցին և գովեցին թատրոնը, հետո պարեցին: Լեմբկեն շատ գոհ էր և շուտով սփռվեց:

Անցան տարիներ, և նրա կարիերան դասավորվեց: Նա շարունակ ծառայում էր երևելի տեղերում, միշտ էլ ցեղակիցների ղեկավարությամբ և վերջապես հասավ իր տարիքի համար նշանակալի պաշտոնի: Վաղուց արդեն ցանկանում էր ամուսնանալ և վաղուց արդեն զգուշորեն փնտրում էր: Ղեկավարությունից ծածուկ վիպակ ուղարկեց մի ամսագրի խմբագրություն, սակայն չտպագրեցին: Փոխարենը մի ամբողջ երկաթուղային գնացք ստանձեց, ու նորից շատ հաջող բան ստացվեց. մարդիկ ելնում էին կայարանից՝ ճամպրուկներով ու պայուսակներով, երեխաների ու շնիկների հետ, մյուսները մտնում էին վագոնները: Հսկիչները և ծառայողները գնում-գալիս էին, հնչում էր փոքր զանգը, ազդանշան էր արվում և գնացքը ճամփա էր ընկնում: Այդ բարդ խաղալիքի վրա նա վատնեց մի ամբողջ տարի: Բայց և այնպես, ամուսնանալ էր պետք: Ծանոթությունների շրջանակը բավական լայն էր, ավելի շատ գերմանական աշխարհում, բայց նա լինում էր նաև ռուսական ոլորտներում, հարկավ, ղեկավարության գիտությամբ: Ի վերջո, երբ արդեն երեսուներեք տարին լրացավ, ժառանգություն էլ ստացավ: Վախճանվեց հացթուխ հորեղբայրը և կտակով նրան թողեց տասներեք հազար: Մնաց պաշտոնի խնդիրը: Պարոն Ֆոն Լեմբկեն, չնայած իր ծառայողական ոլորտի բավական բարձր աստիճանին, շատ համեստ մարդ էր: Նա շատ կբավարարվեր մի որևէ ինքնուրույն, պետական փոքր տեղով, ասենք, իր կարգադրություններից կախված պետական վառելափայտի ընդունմամբ, կամ նման կարգի մեկ ուրիշ անուշ գործով, և այդպես՝ ամբողջ կյանքում: Սակայն այստեղ, ակնկալվող որևիցե Միննայի կամ Էռնեստինայի փոխարեն, մեկեն ի հայտ եկավ Յուլիա Միխայլովնան: Նրա կարիերան միանգամից վեր թռավ մի աստիճանով: Համեստ և ճշտակատար Ֆոն Լեմբկեն զգաց, որ ինքն էլ կարող է ինքնասեր լինել:

Յուլիա Միխայլովնան, հին հաշվով, երկու հարյուր շունչ ուներ, և բացի դրանից, մեծ հովանավորություն էր ի հայտ գալիս նրա հետ: Մյուս կողմից, Ֆոն Լեմբկեն գեղեցկատես էր, իսկ նա՝ քառասունն անց արդեն: Նշանակալի է, որ Ֆոն Լեմբկեն կամաց-կամաց սիրահարվեց նրան իսկապես, իրեն ավելի ու ավելի զգալով որպես փեսացու: Հարսանիքի օրը՝ առավոտյան Յուլիա Միխայլովնային բանաստեղծություն ուղարկեց: Այդ ամենը նրան շատ դուր եկավ, անգամ բանաստեղծությունը՝ քառասուն տարին կատակ բան չէ: Շատ շուտով նա հայտնի աստիճան և հայտնի շքանշան ստացավ, հետո էլ նշանակվեց մեր նահանգում:

Պատրաստվելով գալ մեզ մոտ, Յուլիա Միխայլովնան բժախնդրությամբ աշխատում էր ամուսնու վրա: Նրա կարծիքով, ամուսինն անընդունակ չէր, կարողանում էր ներս մտնել ու իրեն երևցնել, կարողանում էր խորհմաստ լսել և լռել, ձեռք էր բերել մի քանի բավականին վայելուչ կեցվածք, կարող էր նույնիսկ ճառ ասել, նույնիսկ ուներ մտքերի որոշ պատահիկներ ու եզրեր, նորագույն անհրաժեշտ ազատականության փայլ էր առել վրան: Բայց և այնպես, Յուլիա Միխայլովնային անհանգստացնում էր, որ նա մի տեսակ է և կարիերիայի տևական, հավերժական փնտրտուքից վճռականապես սկսել էր հանգստի պահանջ զգալ: Նա ուզում էր ամուսնուն փոխներարկել իր պատվասիրությունը, իսկ նա սկսեց կիրիսե սոսնձել, պաստորը ելնում էր՝ քարոզը կարդալու, աղոթողներն ունկնդրում էին՝ ձեռքներն իրար միացրած, մի տիկին թաշկինակով արցունքն էր սրբում, փոշտում էր մի ծերուկ, վերջում հնչում էր փոքր երգեհոնը, որն արդեն պատվիրվել ու դուրս էր գրվել Շվեյցարիայից, չնայած ծախսերին: Յուլիա Միխայլովնան նույնիսկ մի տեսակ երկյուղով վերցրեց ամբողջ աշխատանքը՝ այդ մասին իմանալուն պես և փակեց իր մոտ՝ արկղում: Դրա փոխարեն թույլ տվեց ամուսնուն վեպ գրել, բայց սուսուփուս: Այդ ժամանակից ի վեր սկսեց հույսը միայն իր վրա դնել: Ցավն այն է, որ այստեղ բավականաչափ թեթևամտություն կար և սակավ չափավորություն: Ճակատագիրը նրան խիստ շատ էր թողել պառաված օրիորդի վիճակում: Գաղափար գաղափարի վրա առկայծեցին հիմա նրա պատվասեր և որոշ չափով բորբոքված ուղեղում: Մտադրություններ էր փայփայում, վճռականապես կամենում էր ղեկավարել նահանգը, երագում էր իսկույն նեթ շրջապատված լինել, ուղղություն ընտրեց: Ֆոն Լեմբկեն նույնիսկ փոքր-ինչ վախեցավ, թեև շուտով կռահեց իր աստիճանավորական տակտով, որ նահանգապետությունից երկյուղելու բան ամենևին չունի: Առաջին երկու, երեք ամիսներն անցան նույնիսկ չափազանց բավարար: Բայց այստեղ ի հայտ եկավ Պյոտր Ստեպանովիչը, և սկսեց կատարվել մի արտառոց բան:

Բանն այն է, որ երիտասարդ Վերխովենսկին առաջին իսկ քայլից վճռական անհարգելիություն դրսևորեց Անդրեյ Անտոնովիչի նկատմամբ և ինչ-ինչ տարօրինակ իրավունքներ վերագրեց իրեն, իսկ Յուլիա Միխայլովնան՝ միշտ այնպես խանդոտ ամուսնու նշանակալիության խնդրում, ամենևին չէր ուզում նկատել դա, համենայն դեպս, կարևորություն չէր տալիս: Երիտասարդը դարձավ տանտիրուհու հովանավորյալ-սիրելին. ուտում, խմում և համարյա քնում էր այդ տանը: Ֆոն Լեմբկեն սկսեց պաշտպանվել, մարդկանց ներկայությամբ նրան «երիտասարդ» էր կոչում,

հովանավորաբար ուսին թփթփացնում, բայց դրանով ոչինչ չներշնչեց. Պյոտր Ստեպանովիչը շարունակ կարծես ծիծաղում էր նրա երեսին, նույնիսկ, ըստ երևույթին, լուրջ խոսելիս, իսկ մարդկանց ներկայությամբ նրան ասում էր ամենաանսպասելի բաներ: Մի անգամ, տուն գալով, նահանգապետը երիտասարդին գտավ իր աշխատասենյակում՝ բազմոցին քնած, առանց հրավերի: Սա բացատրեց, որ եկել, տանը չգտնելով, «իմիջիայլոց, քունն առել է»: Ֆոն Լեմբկեն վիրավորված էր և կրկին գանգատվեց կնոջը: Ծիծաղի տալով ամուսնու դյուրագրգռությունը, թունալի նկատեց, որ, երևում է, ամուսինն ինքը չի կարողանում ճիշտ դիրք գրավել: Համենայն դեպս, իր հետ «այդ տղան» երբեք ընտանեկարություններ թույլ չի տալիս և, ի դեպ, «նա միամիտ է ու թարմ, թեև՝ հասարակության շրջանակներից դուրս»: Ֆոն Լեմբկեն փքվեց: Այդ անգամ Յուլիա Միխայլովնան նրանց հաշտեցրեց: Պյոտր Ստեպանովիչը ոչ թե ներողություն խնդրեց, այլ օձիքն ազատեց ինչ-որ կոպիտ կատակով, ինչը մեկ այլ անգամ կարելի էր ընդունել որպես նոր վիրավորանք, սակայն այդ դեպքում ընդունեցին որպես զիջում: Թույլ տեղն այն էր, որ Անդրեյ Անտոնովիչը վրիպում էր թույլ տվել հենց սկզբից, այն է՝ հայտնել էր նրան իր վեպի մասին: Ի դեմ նրա երևակայելով պոեզիայով լի, պոռթկուն երիտասարդի, վաղուց արդեն ունկնդիր անրջելով, դեռևս ծանոթության առաջին օրերին մի անգամ, երեկոյան երկու գլուխ կարդացել էր նրա համար: Վերջինս լսել էր, չթաքցնելով ձանձրությո՜ւն, անբարեկիրթ հորանջել, ոչ մի անգամ չէր գովել, սակայն գնալիս խնդրել էր ձեռագիրը, որ տանն ազատ ժամանակ կարծիք կազմի, Անդրեյ Անտոնովիչն էլ տվել էր: Այդ օրվանից ձեռագիրը չէր վերադարձնում, թեև ամեն օր գալիս էր, հարցին պատասխանում սոսկ ծիծաղով: Վերջապես հայտնեց, որ հենց այն ժամանակ կորցրել է փողոցում: Այդ մասին իմանալով՝ Յուլիա Միխայլովնան ահավոր բարկացավ ամուսնու վրա:

— Նրան հո չէ՞ս հայտնել նաև կիրիսեի մասին,— իրար անցավ նա՝ համարյա թե վախեցած:

Ֆոն Լեմբկեն վճռականորեն սկսեց մտորել, իսկ դա վնասակար էր նրա համար, և բժիշկներն էին արգելել: Բացի նրանից, որ շատ հոգսեր երևան եկան նահանգում, ինչի մասին խոսք կգնա ստորև, մի առանձնահատուկ բան էլ կար այստեղ, նույնիսկ սիրտն էր տառապում և ոչ միայն պետի ինքնասիրությունը: Ամուսանանալով, Անդրեյ Անտոնովիչը ոչ մի դեպքում չէր ենթադրում ընտանեկան գծությունների և բախումների հնարավորությունն ապագայում: Այդպես էր պատկերացնում կյանքը՝ անրջելով Միննայի և Էռնեստինայի մասին: Նա զգում էր, որ ի վիճակի չէ դիմանալ ընտանեկան ամպրոպներին: Յուլիա Միխայլովնան բացատրվեց նրա հետ վերջապես բացեիբաց:

— Դրա վրա բարկանալ չես կարող,— ասաց նա,— արդեն մի պատճառով, որ երեք անգամ ավելի ողջամիտ ես նրանից և անչափելի վեր՝ հասարակական աստիճանով: Այդ տղայի մեջ դեռևս շատ են նախկին ազատամիտ հակումների, իսկ իմ կարծիքով, պարզապես գծության մնացուկները: Բայց միանգամից չի կարելի, պետք է

աստիճանաբար... Պետք է թանկ գնահատել մեր երիտասարդությանը, ես գործում եմ փաղաքշանքներով և պահում եմ նրանց սահմանի վրա:

— Բայց սատանան գիտե, թե ինչէ՛ր է ասում նա,— առարկում էր ֆոն Լեմբկեն:— Ես չեմ կարող հանդուրժողաբար վերաբերվել, երբ նա մարդկանց մոտ և իմ ներկայությամբ պնդում է, որ կառավարությունը դիտավորյալ օղիով հարբեցնում է ժողովրդին, որ շշմած վիճակի հասցնի և դրանով ետ պահի ապստամբությունից: Պատկերացրու իմ դերը, երբ ստիպված եմ բոլորի ներկայությամբ դա լսել:

Ասելով դա, Ֆոն Լեմբկեն հիշեց վերջերս ունեցած իր խոսակցությունը Պյոտր Ստեպանովիչի հետ: Ազատականությամբ նրան զինաթափելու անմեղ նպատակով, նրան ցույց տվեց ռուսական և արտասահմանյան ամեն տեսակի թռուցիկների սեփական, շատ անձնական հավաքածուն, որը բծախնդրորեն հավաքել էր հիսունինը թվականից, ոչ որպես երկրպագու, այլ պարզապես օգտակար հետաքրքրությունից: Պյոտր Ստեպանովիչը, կռահելով նրա նպատակը, կոպտությամբ արտահայտվեց, որ որոշ թռուցիկների մեկ տողում ավելի շատ իմաստ կա, քան մի որևէ գրասենյակում՝ ամբողջովին, «չբացառելով, թերևս, նաև ձերը»:

Լեմբկեն տհաճություն զգաց:

— Բայց մեզ մոտ դա վաղ է, չափազանց վաղ է,— ասաց նա՝ համարյա աղերսելով ցույց տալով թռուցիկները:

— Չէ, վաղ չէ՛: Ահա, դուք հո վախենում եք, նշանակում է՝ վաղ չէ:

— Բայց և այնպես, այստեղ, օրինակ, եկեղեցիներն ավերելու հրավեր կա:

— Իսկ ինչո՞ւ ոչ: Չէ որ խելացի մարդ եք և անշուշտ, ինքներդ չեք հավատում, այլ շատ լավ հասկանում եք, որ հավատքը ձեզ պետք է ժողովրդին շշմած վիճակում պահելու համար: Ճշմարտությունն ավելի ազնիվ է ստից:

— Համաձայն եմ, համաձայն, ձեզ հետ միանգամայն համաձայն եմ, բայց մեզ մոտ դա վաղ է, վաղ...— կնճռոտվեց Ֆոն Լեմբկեն:

— Դրանից հետո էլ ի՞նչ կառավարության աստիճանավոր եք, եթե համաձայն եք եկեղեցիներն ավերել ու դազանակով գնալ Պետերբուրգի վրա, իսկ ամբողջ տարբերությունը միայն ժամանակի մե՞ջ եք տեսնում:

Այդպես կոպտորեն բռնված՝ Լեմբկեն սաստիկ խոցված էր:

— Դա այն չէ, այն չէ, — ոգևորվեց նա՝ ավելի ու ավելի բորբոքվելով ինքնասիրությամբ,— դուք, որպես երիտասարդ և գլխավորը՝ անձանոթ մեր նպատակներին, մոլորվում եք: Տեսեք, սիրելի Պյոտր Ստեպանովիչ, դուք մեզ կոչում եք կառավարության աստիճանավորնե՛ր: Այդպե՛ս: Ինքնություն աստիճանավորներ: Այդպե՛ս: Բայց ներեցեք, ինչպե՞ս ենք մենք գործում: Մեզ վրա է պատասխանատվությունը, իսկ արդյունքում մենք նույնպես ծառայում ենք ընդհանուր գործին, ինչպես և դուք: Մենք միայն զսպում-պահում ենք այն, ինչ դուք

սասանում եք, և այն, ինչ առանց մեզ ցրիվ կգար դեսուդեն: Մենք թշնամի չենք ձեզ, ամեննին ոչ, մենք ձեզ ասում ենք. գնացեք առաջ, առաջադիմեք, նույնիսկ սասանեք, այսինքն, ամենայն հինը, որը ենթակա է վերափոխման, բայց երբ պետք է, մենք ձեզ կպահենք նաև անհրաժեշտ սահմաններում ու դրանով հենց ձեզ կփրկենք ձեզնից իսկ, որովհետև առանց մեզ դուք սոսկ կալեկոծեիք Ռուսաստանը՝ զրկելով նրան պատշաճ տեսքից, իսկ մեր խնդիրն էլ հենց այն է, որ հոգ տանենք պատշաճ տեսքին: Խորամուխ եղեք, որ մենք և դուք փոխադարձաբար անհրաժեշտ ենք միմյանց: Անգլիայում տորիները և վիգերը նույնպես փոխադարձաբար անհրաժեշտ են միմյանց: Ե, ինչ, մենք տորիներ ենք, իսկ դուք՝ վիգեր, ես հենց այդպես եմ հասկանում:

Անդրեյ Անտոնովիչը նույնիսկ պաթոսի հասավ: Նա սիրում էր խելացի և ազատական բաներ խոսել դեռևս Պետերբուրգից, իսկ այստեղ, գլխավորը ոչ ոք ականջ չէր դնում: Պյոտր Ստեպանովիչը լռում էր ու իրեն պահում մի տեսակ անսովոր լուրջ: Դա էլ ավելի էր ոգևորում հոետորին:

— Գիտե՞ք, արդյոք, որ ես՝ «նահանգի տերը»,— շարունակեց նա՝ քայլելով սենյակում,— գիտեք, որ պարտականությունների բազմաթիվ լինելու պատճառով չեմ կարող կատարել և ոչ մեկը, իսկ մյուս կողմից, ճիշտ նույնպես հաստատ կարող եմ ասել, որ այստեղ անելիք չունեմ: Ամբողջ գաղտնիքն այն է, որ այստեղ ամեն ինչ կախված է կառավարության հայացքներից: Թող կառավարությունն այստեղ հիմնի թեկուզ հանրապետություն՝ է՛, քաղաքականության կամ կրքերը հանդարտեցնելու համար, իսկ մյուս կողմից, զուգահեռաբար, թող ուժեղացնի նահանգապետական իշխանությունը և մենք՝ նահանգապետներս, կույ կտանք հանրապետությունը, ի՛նչ հանրապետություն, ինչ ուզում եք, կույ կտանք: Ծայրահեղ դեպքում, ես զգում եմ, որ պատրաստ եմ... Մի խոսքով, թող կառավարությունն ինձ հեռագրով կոչի *activité dévorante*^[18], ու ես *activité dévorante* կտամ: Ես այստեղ ուղիղ երեսներին ասացի. «Ողորմած պարոնայք, նահանգային բոլոր հիմնարկությունների հավասարակշռման և ծաղկման համար անհրաժեշտ է մի բան. նահանգապետական իշխանության ուժեղացում»: Գիտեք, պետք է որ այդ բոլոր հիմնարկությունները՝ զեմստվոյական լինեն, թե դատական, ապրեն, այսպես ասած, երկակի կյանքով, այսինքն, պետք է, որ դրանք լինեն (համաձայն եմ, որ դա անհրաժեշտ է), էհ, իսկ մյուս կողմից էլ, պետք է, որ դրանք չլինեն: Ամեն ինչ՝ դատելով կառավարության տեսակետից: Այնպիսի մի ոտանավոր կստացվի, որ հանկարծ հիմնարկություններն անհրաժեշտ կդառնան և իսկույն էլ կհայտնվեն իմ ձեռքի տակ: Կանցնի անհրաժեշտությունը, ոչ ոք էլ չի գտնի դրանց: Ահա թե ինչպես եմ ես պատկերացնում *activité dévorante*-ն, իսկ դա չի լինի, առանց նահանգապետական իշխանության ուժեղացման: Ես ու դուք խոսում ենք՝ երես առ երես: Գիտեք, ես արդեն հայտնել եմ Պետերբուրգ՝ նահանգապետական տան մուտքի մոտ հատուկ ժամապահի անհրաժեշտության մասին: Պատասխանի եմ սպասում:

— Ձեզ երկուսն է պետք,— խոսեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ինչի՞ համար՝ երկու,— Ֆոն Լեմբկեն կանգնեց նրա դիմաց:

— Թերևս, մեկը քիչ է, որ ձեզ հարգեն: Անպայման երկուսն է ձեզ պետք:

Անդրեյ Անտոնովիչն այլալվեց:

— Դուք... Աստված գիտե, թե դուք ինչեր եք ձեզ թույլ տալիս, Պյոտր Ստեպանովիչ: Օգտվելով իմ բարեհաճությունից՝ խայթոցներով եք խոսում ու ինչ-որ *bourru bienfaisant*^[19] ձևացնում...

— Այդ մեկը՝ ինչպես կամենաք,— մրմնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— իսկ այնուամենայնիվ, դուք մեզ համար ճանապարհ եք հարթում և նախապատրաստում մեր հաջողությունը:

— Այսինքն, այդ ո՞ւմ՝ ձեզ, և ի՞նչ հաջողություն,— զարմացած հայացքը նրա վրա հառեց Ֆոն Լեմբկեն, սակայն պատասխան չստացավ:

Յուլիա Միխայլովնան, լսելով խոսակցության մասին հաշվետվությունը, շատ դժգոհ մնաց:

— Ես հո չեմ կարող,— պաշտպանվում էր Ֆոն Լեմբկեն,— կառավարչի ձևով բանի տեղ չդնել քո հովանավորյալին, այն էլ՝ երես առ երես... Ես կարող էի լեզվիցս թոցնել... բարեսրտությունից:

— Չափից դուրս բարեսրտությունից: Ես չգիտեի, որ թուուցիկների հավաքածու ունես, բարի եղիր, ցույց տուր:

— Բայց... բայց նա խնդրեց տանել մեկ օրով:

— Ու դուք նորից տվեցիք,— բարկացավ Յուլիա Միխայլովնան:— Այդ ի՞նչ անտակտություն է:

— Հիմա մարդ կուղարկեմ, որ վերցնեն:

— Նա չի տա:

— Ես կպահանջեմ,— փրփրեց Ֆոն Լեմբկեն և նույնիսկ վեր ցատկեց տեղից:— Ո՞վ է նա, որ այդպես երկյուղեմ նրանից և ո՞վ եմ ես, որ չհամարձակվեմ ոչինչ անել:

— Նստեք և հանգստացեք,— կանգնեցրեց Յուլիա Միխայլովնան,— ես կպատասխանեմ ձեր առաջին հարցին, նա ինձ է ներկայացված գերազանցորեն, ընդունակություններ ունի և չափազանց խելացի բաներ է ասում երբեմն: Կարմազինովն ինձ հավատացնում էր, որ նա կապեր ունի համարյա ամենուր և արտակարգ ազդեցություն՝ մայրաքաղաքային երիտասարդության վրա: Իսկ եթե ես նրա միջոցով նրանց բոլորին գրավեմ ու համախմբեմ իմ շուրջ, ապա ետ կպահեմ կործանումից՝ ցույց տալով նոր ճանապարհ նրանց պատվասիրությանը: Նա ինձ նվիրված է ամբողջ սրտով և ամեն ինչում լսում է ինձ:

— Բայց չէ որ մինչ նրանց կփայփայենք, նրանք կարող են... սատանան գիտե, թե ինչեր անել: Իհարկե, դա գաղափար է...— անորոշ պաշտպանվում էր Ֆոն Լեմբկեն,— բայց... ահա, լսում եմ, որ -յան գավառում ինչ-որ թուուցիկներ են հայտնվել:

— Բայց այդ լուրը կար դեռևս ամռանը, թռուցիկներ, կեղծ թղթադրամներ, ինչ ասես, սակայն մինչև հիմա ոչ մի հատիկ չեն գտել: Ձեզ ո՞վ է ասել:

— Ֆոն Բյումից եմ լսել:

— Ահ, ինձ ազատեք ձեր այդ Բյումից և երբեք չհամարձակվեք հիշեցնել նրա մասին:

Յուլիա Միխայլովնան փրփրեց և նույնիսկ մի րոպեի չափ չէր կարողանում խոսել: Ֆոն Բյումը նահանգապետական գրասենյակի աստիճանավորներից էր, ում առանձնապես էրատում նա: Այս մասին ստորև:

— Խնդրեմ, չանհանգստանա՝ Վերխովենսկու համար,— եզրափակեց նա խոսակցությունը,— եթե նա մասնակցեր ինչ-ինչ խենթությունների, ապա չէր խոսի այնպես, ինչպես քեզ ու բոլորի հետ է խոսում այստեղ: Ճոռոմաբանները վտանգավոր չեն, և նույնիսկ այսպես կասեմ՝ եթե ինչ-որ բան կատարվի, ապա ես առաջինը կիմանամ նրանից: Նա ֆանատիկոսի, ֆանատիկոսի պես է նվիրված ինձ:

Դեպքերից առաջ անցնելով, նշեմ, որ եթե Յուլիա Միխայլովնայի մեծամտությունը և պատվասիրությունը չլինեին, ապա մեզ մոտ թերևս չկատարվեր այն ամենը, ինչ հասցրին անել այդ այլանդակ մարդուկները: Այս խնդրում նա շատ է պատասխանատու:

Գլուխ հինգերորդ. Նախքան տոնախմբությունը

I

Մեր նահանգի դաստիարակչուհիների օգտին հանգանականության՝ Յուլիա Միխայլովնայի հղացած տոնախմբության օրն արդեն քանիերորդ անգամ նշանակում ու հետաձգում էին: Նրա շուրջ անփոփոխ պտտվում էին Պյոտր Ստեպանովիչը, դեսուդեն ուղարկվելու համար էր մանր աստիճանավոր Լյամշինը, որը ժամանակին գնում-գալիս էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ և հանկարծ շնորհի էր արժանացել՝ նահանգապետական տանը դաշնամուր նվագելու համար, մասամբ՝ Լիպուտինը, ում Յուլիա Միխայլովնան նկատի ուներ որպես նահանգային ապագա անկախ թերթի խմբագիր, մի քանի տիկնայք և օրիորդներ և վերջապես նույնիսկ Կարմազինովը, որը թեև չէր պտտվում, սակայն բարձրաձայն ու գոհ տեսքով հայտարարում էր, որ հաճելիորեն զարմացնելու է բոլորին, երբ սկսվի գրականության կադրիլը: Յուցակագրվողներ և նվիրատուներ հայտնվեցին արտակարգ շատ՝ քաղաքային ամբողջ ընտիր հասարակությունը: Բայց ընդունվում էին նաև ամենատվորականները, եթե ներկայանում էին փողով: Յուլիա Միխայլովնան նշեց, որ երբեմն նույնիսկ պետք է թույլ տալ դասերի իրար խառնում, «այլապես, ո՞վ պիտի լուսավորի նրանց»: Կազմվեց տնային գաղտնի կոմիտե, ուր որոշվեց, որ տոնախմբությունը կլինի ժողովրդավարական: Չափից ավելի ցուցակագրումը գայթակղում էր ծախսեր անել: Ուզում էին մի որևէ հրաշալի բան անել՝ ահա թե ինչու

էր հետաձգվում: Դեռևս չէին վճռել որտեղ կազմակերպել երեկոյան պարահանդեսը, ազնվականության պարագլխի վիթխարի տաճը, որն այդ օրվա համար տրամադրում էր տանտիրուհին, թե՞ Վարվառա Պետրովնայի մոտ՝ Սկվորեշնիկիում: Վերջինը հեռու կլինէր, բայց կոմիտեից շատերը պնդում էին, որ այնտեղ «ավելի ազատ» կզգան: Վարվառա Պետրովնան շատ կուզէր, որ իր մոտ նշանակվեր: Դժվար է որոշել, թե այդ հպարտ կինն ինչու էր համարյա թե հաճոյանում Յուլիա Միխայլովնային: Նրան, հավանաբար, դուր էր գալիս, որ վերջինս, իր հերթին, համարյա թե նվաստանում է Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի առաջ և սիրալիք է նրա նկատմամբ, ինչպես և ոչ ոքի: Նորից կրկնեմ. Պյոտր Ստեպանովիչն ամբողջ ժամանակ և մշտապես շարունակում էր նահանգապետական տանը շնջաձայն արմատավորել դեռևս նախկինում մեջտեղ բերած իր գաղափարը, թե Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ամենախորհրդավոր աշխարհում ամենախորհրդավոր կապեր ունեցող մեկն է և որ, հավանաբար, այստեղ է ինչ-ինչ հանձնարարությամբ:

Տարօրինակ էր այն ժամանակ մտքերի տրամադրվածությունը: Հատկապես տիկնանց հասարակության մեջ նկատվեց ինչ-որ թեթևամտություն, և չի կարելի ասել, թե կամաց-կամաց: Ասես քամու թևով սփռվեցին մի քանի չափից ավելի սանձարձակ ըմբռնումներ: Շատ զվարթ, թեթև մի բան հաստատվեց, չէի ասի, թե միշտ էլ հաճելի: Մտքերի որոշ խառնիճաղանջությունը մոդայիկ էր: Հետո, երբ ամեն ինչ վերջացավ, մեղադրում էին Յուլիա Միխայլովնային, նրա շրջապատը և ազդեցությունը, սակայն հազիվ թե ամեն ինչ եղավ միմիայն նրա պատճառով: Հակառակը, շատ շատերը սկզբում, իրարից առաջ ընկնելով, գովաբանում էին նոր նահանգապետուհուն, որ կարողանում է միավորել հասարակությունը և որ հանկարծ ավելի ուրախ է դարձել կյանքը: Կատարվեցին նույնիսկ մի քանի սկանդալային դեպքեր, որոնց մեջ ամեննին արդեն մեղավոր չէր Յուլիա Միխայլովնան, սակայն բոլորն այն ժամանակ լոկ քրքջում և ուրախանում էին, իսկ կանգնեցնող մեկը չկար: Ճիշտ է, մի կողմ քաշված մնացածների մի նշանակալի խմբակ կար, որն իր հատուկ հայացքն ուներ այն ժամանակվա գործերի ընթացքի վրա, բայց նրանք ևս դեռ չէին փնթփնթում այն ժամանակ, անգամ ժպտում էին:

Հիշում եմ, այն ժամանակ մի տեսակ ինքնըստինքյան ստեղծվեց բավական լայն շրջանակ, որի կենտրոնը, այո, իրականում Յուլիա Միխայլովնայի հյուրասենյակն էր: Նրա շուրջ խոնված այդ մտերմիկ խմբակում, հարկավ, երիտասարդների մեջ, թույլատրված ու նույնիսկ կանոն էր դարձել զանազան՝ երբեմն իսկապես բավականաչափ սանձարձակ խենթություններ անելը: Խմբակում էին մի քանի նույնիսկ շատ սիրունիկ տիկնայք: Երիտասարդները դաշտահանդեսներ էին կազմակերպում, երբեմն շրջում քաղաքում հեծյալ խմբով, կառքերով: Արկածներ էին որոնում, նույնիսկ դիտավորյալ հորինում ու սարքում, միայն մի ուրախ դիպվածի համար: Մեր քաղաքն արհամարհում էին, որպես ինչ-որ Գլուպով քաղաք: Նրանց կոչում էին ծաղրասերներ կամ ծաղրաբաններ, քանի որ քիչ բանից էին խորշում նրանք: Օրինակ, եղավ այնպես, որ տեղական մի պորուչիկի դեռևս շատ ջահել, սևահեր, ամուսնու վատ խնամքից հալումաշ եղած կինը, մի երեկույթի թեթևամտորեն

նստել էր թղթախաղի՝ հուսալով շահել և իր համար թիկնոց գնել ու դրա փոխարեն տարվել էր տասնհինգ ռուբլի: Վախենալով ամուսնուց և վճարելու ոչինչ չունենալով, նա հիշել էր երբեմնի համարձակությունը և վճռել հենց տեղում՝ երեկոյթին ծածուկ պարտքով փող խնդրել մեր քաղաքագլխի որդուց, որը մի նողկալի, տարիքին անհամապատասխան քարշ եկած տղա էր: Սա ոչ միայն մերժել, այլ նաև բարձրաձայն քրքջալով գնացել էր ամուսնուն պատմելու: Միայն ռոճիկով իսկապես գոյություն պահպանող պորուչիկը, տուն հասցնելով կնոջը, լիուլի ծանակել էր նրան, չնայած լացուկոծին, բղավոցին, ծնկաչոք ներողություն խնդրելուն: Այդ զայրացուցիչ պատմությունը քաղաքում ամենուր միայն ծիծաղ հարուցեց, ու թեև պորուչիկի խեղճ կինը չէր պատկանում Յուլիա Միխայլովնային շրջապատող հասարակությանը, սակայն «հեծելախմբի» տիկնանցից մեկը՝ արտականոն ու ճարտար անձնավորություն, որը թեթևակի ծանոթ էր նրան, գնաց նրա մոտ և ուղղակի տարավ իրեն հյուր: Այստեղ նրան անմիջապես կալմեջ արեցին մեր չարաճճիները, փայփայեցին, նվերներ տվեցին և պահեցին չորս օր՝ չվերադարձնելով ամուսնուն: Կինն ապրում էր այդ տիկնոջ մոտ, օրնիբուն շրջում քաղաքում նրա և ամբողջ զվարճացող հասարակության հետ, մասնակցում հեծյալ զբոսանքներին, զվարճանքներին, պարերին: Նրան շարունակ հրահրում էին, որ ամուսնուն քարշ տա դատարան, պատմություն սարքի: Հավատացնում էին, որ բոլորը կպաշտպանեն իրեն, վկայություններ կտան: Ամուսինը լռում էր՝ չհամարձակվելով պայքարել: Խեղճ կինը կռահեց վերջապես, որ փորձանքի մեջ է խրվել, և սարսափից կիսամեռ, չորրորդ օրը, մթնշաղին, իրեն հովանավորողներից փախավ իր պորուչիկի մոտ: Ստույգ հայտնի չէ, թե ինչ կատարվեց ամուսինների միջև, սակայն փայտաշեն ցածիկ տնակի փակոցափեղկերը, ուր բնակարան էր վարձում պորուչիկը, երկու շաբաթ չբացվեցին: Յուլիա Միխայլովնան բարկացավ չարաճճիների վրա, երբ ամեն ինչ իմացավ, և շատ դժգոհ էր արտականոն տիկնոջ արարմունքից, թեև սա պորուչիկի կնոջը նրան էր ներկայացրել հափշտակման առաջին օրը: Ի դեպ, այդ մասին շուտով մոռացան:

Մեկ ուրիշ անգամ, մանր աստիճանավորի՝ արտաքնապես պատկառելի ընտանիքատիրոջ տանը հյուրընկալվել էր հարևան գավառից եկած երիտասարդ, նույնպես մանր մի աստիճանավոր, խնդրել նրա դստեր ձեռքը՝ տասնյոթամյա աղջիկ էր, ամբողջ քաղաքին հայտնի գեղեցկուհի: Բայց հանկարծ իմացան, որ ամուսնության առաջին իսկ գիշերը երիտասարդ ամուսինը գեղեցկուհու հետ խիստ անբարեկիրթ է վարվել՝ վրեժ լուծելով իր անարգված պատվի համար: Լյամշինը, որ համարյա թե գործին վկա էր, քանի որ հարսանիքին հարբել ու մնացել էր նրանց տանը՝ գիշերելու, լույսը չբացված բոլորին վազեվազ հասցրել էր ուրախ լուրը: Ակնթարթորեն տասը հոգուց կազմված մի խումբ գոյացավ, բոլորը հեծյալ, մի քանիսը կազակական վարձու ձիերով, ինչպես օրինակ Պյոտր Ստեպանովիչը և Լիպուտինը, որը չնայած իր ճերմակ մազերին, այն ժամանակ մասնակցում էր մեր թեթևսովիկ երիտասարդության համարյա բոլոր սկանդալային արկածներին: Երբ նորապսակները երկալուծ կառքով հայտնվեցին փողոցում՝ այցելություններ անելու, ինչ մեր սովորությամբ օրինականացված էր անպայման կատարել պսակի հաջորդ օրը, հաշվի չառնելով և ոչ

մի պատահականություն, ահա այդ ամբողջ հեծելախումբը շրջապատեց կառքը՝ ուրախ քրքիջով և ամբողջ առավոտ ուղեկցեց նրանց քաղաքով մեկ: Ճիշտ է, տները չէին մտնում, այլ ձիերը հեծած սպասում էին դարպասների մոտ. հարս ու փեսային առանձին վիրավորանքներ հասցնելուց ձեռնպահ մնացին, բայց և այնպես սկանդալը սարքեցին: Ամբողջ քաղաքը սկսեց խոսել: Անշուշտ, բոլորը քրքջում էին: Բայց այստեղ զայրացավ ֆոն Լեմբկեն և նորից բորբոքված տեսարան ունեցավ Յուլիա Միխայլովնայի հետ: Վերջինս նույնպես սաստիկ բարկացել էր և մտադրվել տուն չընդունել չարաճճիներին: Սակայն հաջորդ իսկ օրը բոլորին ներեց, ի հետևանք Պյոտր Ստեպանովիչի հորդորների և Կարմազինովի մի քանի բառերի: Սա «կատակը» բավականաչափ սրամիտ էր համարել:

— Այստեղի բարքերին համապատասխան է,— ասել էր նա,— ծայրահեղ դեպքում, բնորոշական և... համարձակ: Եվ տեսեք, բոլորը ծիծաղում են, զայրացած եք միայն դուք:

Բայց եղան անտանելի արարմունքներ, որոշակի երանգով:

Քաղաքում մի շրջիկ գրավաճառ էր հայտնվել, Ավետարան էր վաճառում, պատկառելի կին էր, թեև քաղքենիական դասից: Նրա մասին սկսեցին առնել-տալ, որովհետև շրջիկ գրավաճառների մասին հետաքրքրական կարծիքներ էին երևացել մայրաքաղաքային թերթերում: Դարձյալ նույն նենգամիտ Լյամշինը, դպրոցում ուսուցչական տեղի սպասելով և պարապ-սարապ թրև եկող մի ձեռնարանականի օգնությամբ, գրավաճառ կնոջից իբր գրքեր գնելով, նրա պայուսակի մեջ ծածուկ խցկել էր արտասահմանից բերված գայթակղիչ, նողկալի լուսանկարների մի ամբողջ տրցակ, որը, ինչպես հայտնի դարձավ հետագայում, այդ դեպքի համար հատկապես գոհել էր շատ պատկառելի, կարևոր շքանշանը վճից կախ մի ծերուկ, ում ազգանունը բաց եմ թողնում, և որը, իր իսկ արտահայտությամբ, սիրում էր «առողջ ծիծաղ և ուրախ կատակ»: Երբ խեղճ կինը սկսել էր սուրբ գրքերը հանել մեզ մոտ, Գոստինի յադում, շաղ էին եկել լուսանկարները: Ծիծաղ էր բարձրացել, փնթփնթոց: Ամբոխը խոնվել էր, սկսել էին հայիոյել, բանը ծեծկոտուքի էլ կհանգեր, եթե վրա չհասներ ոստիկանությունը: Գրավաճառին տարել էին բանտ, և միայն երեկոյան, Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ջանքերով, որը զայրությամբ իմացել էր այդ նողկալի պատմության մանրամասերը, ազատեցին և դուրս քշեցին քաղաքից: Այս անգամ արդեն Յուլիա Միխայլովնան վճռականապես վռնդելու էր Լյամշինին, բայց հենց նույն երեկոյան մերոնք, ամբողջ խմբով, վերջինիս բերեցին նրա մոտ, հայտնելով, որ առանձնահատուկ նոր մի բան է հորինել՝ դաշնամուրով, համոզեցին միմիայն լսել: Իրոք, զվարճալի էր, «ֆրանս-պրուսական պատերազմ» զվարճալի վերնագրով: Սկսվում էր «Մարսելյեզի» խրոխտ հնչյուններով:

Qu'un sanq impur abreuve nos sillons!^[20]

Լսվում էր փքուն մարտակոչ, արբեցում ապագա հաղթանակներով: Բայց հանկարծ, հիմնի՝ վարպետորեն ձևափոխված տակտերի հետ միասին, մի տեսակ, կողքանց, տակերից, անկյուններում, սակայն շատ մերձ, լսվում էին «Mein lieber Augustin»-ի^[21]

անճոռնի հնչյունները: «Մարսելյեզը» չէր նկատում դրանք, «Մարսելյեզն» իր վեհությամբ արբեցման բարձրագույն կետին էր, բայց «Augustin»-ը ամրանում էր, ավելի ու ավելի լկտիանում, և ահա դրա տակտերը մի տեսակ անսպասելի սկսում են համընկնել «Մարսելյեզի» տակտերին: Վերջինս ասես սկսում էր զայրանալ, վերջապես նկատում էր «Augustin»-ը, ուզում էր դեն շարտել, քշել դա աներես ու աննշմար ճանճի պես, բայց «Mein lieber Augustin»-ը ամուր կառչած է, ուրախ և ինքնավստահ, բերկրալի և հանդուգն: Եվ «Մարսելյեզ»-ը մի տեսակ հանկարծակի ահավոր հիմարանում է, այլևս չի թաքցնում, որ բորբոքված ու դառնացած է: Զայրույթի ճիչեր են դրանք, արցունք ու երդումներ՝ նախախնամությամբ պարզած ձեռքերով.

Pas un pouce de notre terrain, pas une pierre de nos forteresses!^[22]

Բայց արդեն ստիպված է «Mien lieber Augustin»-ի հետ երգել համատակտ: «Մարսելյեզի» հնչյունները տխմարագույն մի ձևով փոխակերպվում են «Augustin»-ի, դա բեկվում է, մարում: Երբեմն սոսկ, ճեղքելով, նորից կլսվի «qu'unsang impur...», բայց և իսկույն շատ ցավալիորեն կդառնա նողկալի վալս: Կհամակերպվի ամբողջովին, դա ժուլ Ֆավրն է, որ հեկեկում է Բիսմարկի կրծքին ու տալիս ամեն, ամեն ինչ... Բայց այստեղ կատաղում է նաև «Augustin»-ը, լսվում են խռպոտ հնչյուններ, զգացվում է չափից ավելի խմված զարեջուրը, ինքնագովության մոլեգնումը, միլիարդների, նուրբ սիգարների, շամպայնի և պատանդների պահանջները: «Augustin»-ը դառնում է ամեհի ոռնոց... Ֆրանս-պրուսական պատերազմն ավարտվեց: Մերոնք ծափահարեցին, Յուլիա Միխայլովնան ժպտաց ու ասաց. «Լավ, ինչպե՞ս վոնդեմ նրան»: Հաշտություն կնքվեց: Սրիկան, իսկապես, տաղանդի նշույլ ուներ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը մի անգամ ինձ հավատացնում էր, որ գեղարվեստական ամենաբարձր տաղանդները կարող են ամենաահավոր սրիկաներ լինել և որ մեկը մյուսին չի խանգարում: Հետո լուր տարածվեց, որ Լյամշինն այդ պիեսը թոցրել է իր ծանոթ եկվորից, տաղանդավոր և համեստ մի երիտասարդից, որն այդպես էլ անհայտ մնաց, բայց սա՝ մի կողմ: Այդ ստահակը, որը մի քանի տարի պտույտ էր գալիս Ստեպան Տրոֆիմովիչի առաջ, նրա երեկույթներին, հյուրերի պահանջով պատկերելով զանազան ջիուդների, խուլ կնկա ապաշխարանքը կամ մանկան լույս աշխարհ գալը, հիմա երբեմն շատ ծիծաղելի ծաղրանկարներ էր անում Յուլիա Միխայլովնայի տանը, իմիջիայլոց, պատկերելով նաև, հենց Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ «Քառասնական թվականների ազատականը» վերնագրով: Բոլորը կոտորվում էին ծիծաղից, այնպես որ վերջում նրան այլևս վոնդել չէր լինի, չափից ավելի էր հարկավոր դարձել: Բացի դրանից, նա ստրկամտորեն հաճոյանում էր Պյոտր Ստեպանովիչին, որն իր հերթին, այդ ժամանակ արդեն տարօրինակության աստիճան ուժեղ ազդեցություն էր ձեռք բերել Յուլիա Միխայլովնայի վրա...

Այդ սրիկայի մասին ես հատկապես չեի խոսի ու չարժեր էլ կանգ առնել նրա վրա, բայց կատարվեց մի զայրացուցիչ պատմություն, որին, ինչպես հավատացնում են,

նույնպես մասնակցել էր նա, իսկ այդ պատմությունը չեմ կարող շրջանցել իմ ժամանակագրության մեջ:

Մի առավոտ ամբողջ քաղաքում լուր տարածվեց այլանդակ ու զայրացուցիչ սրբապղծության մասին: Մեր շուկայի վիթխարի հրապարակի մուտքին կից գտնվում է Աստվածամոր ծննդյան հնամենի եկեղեցին, մեր հինավուրց քաղաքի նշանավոր հնությունը: Ցանկապատի մուտքի մոտ վաղուց ի վեր տեղադրված էր Աստվածածնի մեծ սրբապատկերը՝ պատի մեջ, ճաղաշարի ետևում: Եվ ահա, սրբապատկերը գիշերով կողոպտված էր, տապանակի ապակին կոտրված, ճաղաշարը ջարդված, և լուսապսակից ու մակադրվագից պոկված էին մի քանի քարեր ու մարգարիտներ, չգիտեմ, արդյո՞ք, շատ թանկարժեք: Սակայն գլխավորն այն էր, որ գողությունից բացի, կատարված էր անմիտ, ծաղրական սրբապղծություն, սրբապատկերի կոտրած ապակու ետևում, ասում են, առավոտյան գտել էին կենդանի մուկ: Հիմա, չորս ամիս անց, հաստատապես հայտնի է, որ հանցանքը կատարել էր տաժանապարտ Ֆեդկան, բայց չգիտես ինչու, ավելացնում էին նաև Լյամշինի մասնակցությունը: Այն ժամանակ ոչ ոք չէր խոսում Լյամշինի մասին և բոլորովին չէին կասկածում նրան, իսկ հիմա բոլորը պնդում են, որ հենց նա է մուկը զցել այնտեղ: Հիշում եմ, մեր ամբողջ ղեկավարությունը թեթևակի կորցրեց իրեն: Ժողովուրդը խոնվել էր հանցանքի վայրում առավոտից: Մշտապես կանգնած էր ամբոխը, թեև ոչ այնքան մեծ, այնուամենայնիվ, մի հարյուր հոգի կլինեին: Ոմանք գալիս էին, մյուսները գնում: Եկողները խաչակնքվում էին, համբուրում սրբապատկերը, սկսեցին փող զցել, ու հայտնվեց եկեղեցու մատուցարանը, մատուցարանի հետ՝ վանականը, և միայն կեսօրվա ժամը երեքին ղեկավարությունը կռահեց, որ կարելի է ժողովրդին հրամայել չխոնվել, այլ աղոթելով, համբուրելով և ընծայաբերելով, անցնել-գնալ: Այդ դժբախտ պատահարը Ֆոն Լեմբկեի վրա ամենամոռայլ տպավորությունը թողեց: Ինչպես ինձ հայտնեցին, Յուլիա Միխայլովնան ասել էր, որ այդ չարագույժ առավոտից հետո ամուսնու մեջ նա սկսել էր նկատել արտառոց այն վիատությունը, որը չէր դադարել հետագայում, ընդհուպ մինչև երկու ամիս առաջ հիվանդության պատճառով մեկնումը մեր քաղաքից, և կարծեմ, հիմա էլ ուղեկցում է նրան Շվեյցարիայում, ուր նա շարունակում է իր հանգիստը՝ մեր նահանգում իր կարճատև գործունեությունից հետո:

Հիշում եմ, ցերեկվա ժամը մեկին ես գնացի հրապարակ: Ամբոխը լուր էր, դեմքները՝ սևեռ ու խոժոռ: Քառանիվ թեթև կառքով մի վաճառական եկավ՝ ճարպոտ ու դեղնամորթ, իջավ կառքից, գետնահաս խոնարհվեց, համբուրեց, մի ռուբլի նվիրեց, տնքալով նստեց տեղն ու հեռացավ: Մի ուրիշ կառք մոտեցավ՝ երկու տիկնանցով, մեր չարաճճիներից երկուսի ուղեկցությամբ: Այդ երիտասարդները (որոնցից մեկն ամեննին արդեն երիտասարդ չէր) նույնպես իջան կառքից և խցկվեցին սրբապատկերի մոտ՝ բավական անփութորեն դեսուդեն հրելով մարդկանց: Երկուսն էլ չհանեցին շլապաները, իսկ մեկը քթակնոցը հարմարեցրեց աչքերին: Քրթմնջոց տարածվեց, ճիշտ է, խուլ, բայց անբարյացակամ: Քթակնոցով երիտասարդը թղթադրամներից տոգած դրամապանակից պղնձե մի կոպեկ հանեց և շարտեց

մատուցարանի վրա: Երկուսն էլ, ծիծաղելով ու բարձրաձայն խոսելով, շրջվեցին դեպի իրենց կառքը: Այդ պահին մոտեցավ Լիզավետա Նիկոլաննան, Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ուղեկցությամբ: Նա ցած թռավ ձիուց, սանձը տվեց իր հրամանով ձիուն նստած մնացած ուղեկցին և մոտեցավ սրբապատկերին հենց այն պահին, երբ կոպեկանոցը շարտվեց: Զայրույթի շառագույնը պատեց նրա այտերը: Նա հանեց իր կլոր գլխարկը, ձեռնոցները, ծնկի իջավ սրբապատկերի առաջ՝ ուղիղ կեղտոտ մայթի վրա, և երկյուղածությամբ գետնահաս երեք խոնարհում արեց: Հետո հանեց դրամապանակը, բայց քանի որ մեջը մի քանի տասը կոպեկանոց կար ընդամենը, ակնթարթորեն հանեց իր ադամանդե ականջօղերը և դրեց մատուցարանին:

— Կարելի՞ է, կարելի՞ է: Մակադրվագը գարդարելու հասար,— սաստիկ հուզված հարցրեց նա վանականից:

— Թույլատրելի է,— պատասխանեց վերջինս,— ամենայն ընծա շնորհ է:

Ժողովուրդը լուռ էր՝ չդրսևորելով ոչ կշտամբանք, ոչ հավանություն: Լիզավետա Նիկոլաննան՝ հագուստը կեղտոտած, նստեց իր ձին ու ետ արշավեց:

II

Նոր նկարագրված դեպքից երկու օր անց, հանդիպեցի նրան՝ մեծաքանակ խմբով, երեք կառքով, ձիավորներով շրջապատված ինչ-որ տեղ գնալիս: Նա ձեռքով կանչեց ինձ, կառքը կանգնեցրեց և համառորեն պահանջեց միանալ իրենց հասարակությանը: Ինձ համար տեղ գտնվեց կառքում, և նա ուղեկցող փարթամ տիկնանց ներկայացրեց ինձ, ծիծաղելով, իսկ ինձ բացատրեց, որ բոլորով գնում են արտակարգ հետաքրքիր ուղևորության: Նա քրքջում էր և թվում էր մի տեսակ արդեն չափից ավելի երջանիկ: Ամենավերջին ժամանակներս նա դարձել էր ուրախ, մինչև իսկ կայտառության աստիճան: Իրոք, ձեռնարկն արտառոց էր. բոլորն ուղևորվում էին գետի մյուս ափը, վաճառական Սևոստյանովի տուն, ում մոտ, կողաշենքում արդեն շուրջ տասը տարի հանգստի, լիության և խնամքի մեջ ապրում էր ոչ միայն մեզանում, այլև մերձակա գավառներում և նույնիսկ մայրաքաղաքներում հայտնի Սեմյոն Յակովլևիչը, մեր խնն ու մարգարեություններ անողը: Բոլորն այցելում էին նրան, հատկապես եկվորները, ստանում խնական խոսքը, խոնարհվում և դրամ շնորհում: Նվիրատվությունները, երբեմն՝ նշանակալի, եթե տեղնուտեղը չէր տնօրինում ինքը՝ Սեմյոն Յակովլևիչը, բարեպաշտորեն ուղարկվում էին Աստծո տուն, գերազանցապես մեր Տիրամոր մենաստան, այդ նպատակով մենաստանից մի վանական մշտապես հերթապահում էր Սեմյոն Յակովլևիչի մոտ: Բոլորը մեծ գվարճություն էին ակնկալում: Հասարակությունից և ոչ ոք դեռ չէր տեսել Սեմյոն Յակովլևիչին: Նախկինում միայն Լյամշինն էր եղել և հիմա հավատացնում էր, որ նա կարգադրեց ցախավելով քշել իրեն և երկու խոշոր խաշած կարտոֆիլ շարտեց իր վրա: Հեծյալների մեջ նկատեցի նաև Պյոտր Ստեպանովիչին՝ դարձյալ վարձովի կազակական ձին հեծած, թամբի վրա իրեն բավական անվարժ պահելով, և Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին՝ նույնպես հեծյալ: Վերջինս երբեմն խույս չէր տալիս ընդհանուր գվարճանքներից և նման դեպքերում

միշտ պատշաճ զվարթ տեսք ուներ, թեև խոսում էր նախկինի պես քիչ և հազվադեպ: Երբ խումբը, դեպի կամուրջ անցնելիս, հավասարվեց քաղաքային հյուրանոցին, ինչոր մեկը հանկարծ հայտարարեց, որ այնտեղ, համարներից մեկում հենց նոր գտել են ինքնասպան եղած եկվորի և սպասում են ոստիկանությանը: Իսկույն նեթ միտք ծագեց՝ նայել ինքնասպանին: Միտքը պաշտպանեցին մեր տիկնայք՝ երբեք չէին տեսել ինքնասպանների: Հիշում եմ, նրանցից մեկը տեղնուտեղն ասաց, թե «ամեն ինչ այնպես է ձանձրացրել, որ պետք չէ ձևեր թափել զվարճանալիս, միայն թե հետաքրքիր լինի»: Միայն քչերը մնացին՝ սպասելու առմուտքի մոտ, իսկ մյուսները խմբով մտան կեղտոտ միջանցքը, և իմիջիայլոց, զարմանքով տեսա նաև Լիզավետա Նիկոլանային: Ինքնասպանի համարի դուռը բաց էր և, հարկավ, սիրտ չարեցին մեզ ներս չթողնել: Դեռևս ջահել տղա էր, տասնինը տարեկան՝ ոչ ավելի, պետք է որ շատ սիրունատես լիներ, խիտ ու շեկ մազերով, ուղիղ, ձվածիր դեմքով, բաց ու պայծառ ճակատով: Նա արդեն փայտացել էր, և ճերմակավուն դեմքը թվում էր մարմարյա: Սեղանին նրա ձեռքով գրված երկտողն էր, որ իր մահվան համար չմեղադրեն ոչ ոքի և որ ինքնասպան է եղել, որովհետև չորս հարյուր ռուբլին «քեֆի է տվել»: Վերջին բառերն այդպես էլ գրված էին երկտողում, դրա չորս տողերի մեջ քերականական երեք սխալ կար: Հատկապես ախուվախ էր անում մեկը, ըստ երևույթին, նրա հարևանը, հաստիկ կալվածատեր էր՝ իր գործերով կանգ առած մյուս համարում: Նրա ասածներից պարզվեց, որ տղային գյուղից քաղաք ուղարկել է ընտանիքը՝ այրի մայրը, քույրերը, հորաքույր-մորաքույրները, որպեսզի այստեղ ապրող ազգականուհու ղեկավարությամբ զանազան գնումներ անի ամուսնացող ավագ քրոջ օժիտի համար և հասցնի դրանք տուն: Նրան էին վստահել տարիների ընթացքում կուտակած այդ չորս հարյուր ռուբլին՝ վախից տնքալով և անվերջանալի խրատներով, աղոթքներով ու խաչակնքումներով ճամփու դնելով: Տղան մինչ այդ համեստ էր եղել և բարեհույս: Երեք օր առաջ գալով քաղաք, ազգականուհու մոտ չէր երևացել, կանգ էր առել հյուրանոցում և գնացել ուղիղ ակումբ, հուսալով, որ ետևի սենյակում, մի տեղ կգտնի որևէ եկվոր բանկ բոնոդի կամ ծայրահեղ դեպքում՝ ստուկոլկա խաղը: Բայց այդ երեկո ստուկոլկա չէր եղել, բանկ բոնոդ՝ նույնպես: Արդեն կեսգիշերին մոտ վերադառնալով համար, պատվիրել էր շամպայն, հավայան սիգարներ ու ընթրիք՝ վեց, թե յոթ ճաշատեսակից: Բայց շամպայնից հարբել էր, սիգարից սիրտը խառնել, այնպես որ բերած ուտեստեղենին չէր էլ դիպել, այլ պառկել էր քնելու համարյա անգիտակից վիճակում: Հաջորդ օրն արթնանալով բողկի պես թարմ, անմիջապես ճամփա էր ընկել դեպի գնչուների թափառախումբ, գետի մյուս ափի ավանը, որի մասին ականջին էր հասել երեկ ակումբում, և հյուրանոց չէր վերադարձել երկու օր: Վերջապես, երեկ, ցերեկվա ժամը հինգին եկել էր հարբած, պառկել քնելու և քնել մինչև երեկոյան ժամը տասը: Արթնանալով, խնդրել էր կոտլետ բերել, մի շիշ շատոդիքեմ և խաղող, թուղթ, թանաք և հաշիվը: Ոչ ոք առանձնահատուկ ոչինչ չէր նկատել նա հանգիստ էր, սուսուփուս և սիրալիր: Պետք է որ ինքնասպան եղած լիներ կեսգիշերին մոտ, թեև տարօրինակ է, որ կրակոց ոչ ոք չէր լսել, իսկ իրար էին անցել այսօր միայն, ցերեկվա ժամը մեկին և, երկար թակելուց հետո, կոտրել էին դուռը: Գինու շիշը կիսով դատարկված էր, խաղող նույնպես մնացել էր կես ափսեի չափ:

Կրակել էր եռափող փոքր ատրճանակից, ուղիղ սրտին: Քիչ արյուն էր հոսել, ատրճանակը ձեռքից ընկել էր գորգին: Ինքը՝ պատանին, կիսապառկած էր բազմոցի անկյունում: Պետք է որ մահացած լիներ ակնթարթորեն: Մահվան տանջանքի նշույլ չկար դեմքին, արտահայտությունը հանգիստ էր, համարյա երջանիկ, միայն ապրեր ու ապրեր: Մերոնք բոլորը զննում էին անհոգ հետաքրքրությամբ: Ընդհանրապես, մերձավորի ամեն մի դժբախտության մեջ միշտ կողմնակի, աչքը զվարճացնող ինչ-որ բան կա՝ նույնիսկ ով ուզում է լինեք դուք: Մեր տիկնայք նայում էին լուռ, իսկ ուղեկցողներն աչքի ընկան մտքի սրությամբ և վերին տոկունությամբ: Մեկը նկատեց, որ սա լավագույն ելքն էր և որ տղան ավելի խելացի ոչինչ չէր կարող հորինել, մյուսը եզրակացրեց, որ թեկուզ մի ակնթարթ, բայց լավ կյանք է արել: Երրորդը հանկարծ բերանից թոցրեց, ինչու են մեզանում սկսել այդքան հաճախակի կախվել ու ինքնասպան լինել՝ ճիշտ կարծես արմատահան են եղել, ճիշտ կարծես հատակը բոլորի ոտքերի տակ փախչում է: Բարոյաբանին նայեցին դժկամությամբ: Փոխարենը, Լյամշինը, պատիվ համարելով ստանձնել խեղկատակի դերը, մի ողկույզ խաղող պոկեց, նրա ետևից՝ ծիծաղելով, մյուսը, իսկ երրորդը ձեռքը մեկնեց շատո-դ'իքեմի շշին: Բայց կանգնեցրեց տեղ հասած ոստիկանապետը և նույնիսկ խնդրեց «մաքրել սենյակը»: Քանի որ բոլորն էլ կուշտ նայել էին, ապա իսկույն, առանց վիճելու, դուրս եկան, թեև Լյամշինն ինչ-որ խնդրով կպավ ոստիկանապետից: Համընդհանուր ուրախությունը, ծիծաղը և զվարթ խոսակցությունը ճանապարհի մնացած կեսին էլ ավելի աշխուժացան:

Մեմյոն Յակովլևիչի մոտ հասանք ցերեկվա ճիշտ ժամը մեկին: Վաճառականական բավական մեծ տան դարպասը կրնկի վրա բաց էր, կողաշենք տանող ճամփան՝ նույնպես: Անմիջապես իմացանք, որ Մեմյոն Յակովլևիչը բարեհաճում է ճաշել, բայց ընդունում է: Մեր ամբողջ խումբը ներս մտավ միանգամից: Սենյակը, ուր ընդունում և ճաշում էր իսը, բավականաչափ ընդարձակ էր, եռապատուհան և լայնակի երկու հավասար մասերի էր բաժանված պատից պատ ձգվող փայտյա, գոտկահաս բարձրության միջնորմով: Սովորական այցելուները մնում էին ցանկապատի մյուս կողմում, բախտավորներին, իսկ ցուցումով, թույլատրում էին անցնել դռնակով՝ նրա մոտ, և նա, եթե ուզում, մարդկանց նստեցնում էր իր հին, կաշեպատ բազկաթոռներին և բազմոցին, իսկ ինքն անփոփոխ բազմած էր լինում հնամենի, վոլտերյան մաշված բազկաթոռին: Բավական խոշորամարմին, ուռած, դեղնադեմ մարդ էր, հիսունհինգ տարեկան, շիկամազ ու ճաղատ, ցանցառ մազերով, սափրված, աջ այտն ուռած և փոքր-ինչ ծոված բերանով, ձախ ռունգի մոտ խոշոր կոծիծով, նեղ-նեղ աչքերով, դեմքի հանգիստ, պատկառազդու, քնեած արտահայտությամբ: Հագնված էր գերմանացու պես՝ սև սերթուկ, բայց առանց ժիլետի և փողկապի: Մերթուկի տակից երևում էր՝ նկատելի հաստ, սակայն ճերմակ շապիկը, ըստ երևոյթին, հիվանդ ոտքերին՝ ոտնամաններ: Ես լսել էի, որ ժամանակին նա պաշտոնավոր է եղել և աստիճան էլ ունի: Նա հենց նոր էր կերել ձկնապուրը և անցել երկրորդ ճաշատեսակին՝ կճեպով խորոված կարտոֆիլ, աղով: Ուրիշ ոչինչ և երբեք չէր ուտում, խմում էր միայն շատ թեյ՝ սիրահար էր: Նրա շուրջ պտտվում էին երեք սպասավոր, որոնց վաճառականն էր

պահում: Ծառաներից մեկը ֆրակով էր, մյուսը նման էր արտելականի, երրորդը՝ դալիի: Տասնվեցամյա մի պատանի էլ կար, շատ արագաշարժ: Ծառաներից բացի, այդտեղ էր նաև ալեհեր ու պատկառելի մի վանական՝ բավականին լիքը սկահակով: Սեղաններից մեկի վրա եռում էր ինքնաեռը և մատուցարան էր դրված՝ համարյա երկու երկտասնյակ բաժակներով: Մյուս՝ հակադիր սեղանին, դարսված էին նվերները, մի քանի գլուխ և ֆունտ շաքար, երկու ֆունտի չափ թեյ, մի գույգ ասեղնավոր ոտնաման, ֆուլյարե թաշկինակ, մի կտոր մահուդ, մի թոփ քաթան և այլն: Դրամական ընծաները համարյա բոլորը լցվում էին վանականի սկահակը: Սենյակում շատ մարդ կար՝ միայն այցելուները մեկ երկտասնյակ կլինեին, որոնցից երկուսը նստած էին ցանկապատի մյուս կողմում, ալեհեր մի ծերուկ էր, ուխտավոր, «հասարակներից» և փոքրամարմին, նիհարիկ եկվոր մի վանական՝ նստած պատշաճաբար, աչքերը ցած հառած: Մյուս բոլոր այցելուները կանգնած էին այս կողմում, մեծ մասը նույնպես հասարակներից, բացի հաստամարմին մի վաճառականից, որը եկել էր գավառական քաղաքից, մորուքավոր էր, հագնված ռուսավարի, բայց նրան գիտեին որպես հարյուրհազարատիրոջ, ևս մի տարեց ու չունևոր ազնվականուհի, մեկ ուրիշ կալվածատեր: Բոլորն իրենց բախտին էին սպասում՝ չհամարձակվելով խոսք բացել: Չորս հոգի ծնկաչոք էին, բայց բոլորից ավելի ուշադրություն էր գրավում կալվածատերը՝ գիրուկ, քառասնհինգամյա մարդ էր՝ ծնկի իջած հենց միջնորմի մոտ, բոլորից մերձ էր երևում ու երկյուղածությամբ սպասում Սեմյոն Յակովլևիչի բարեհաճ հայացքին կամ խոսքին: Արդեն մի ժամի չափ ծնկաչոք էր, իսկ տանտերը շարունակ չէր նկատում:

Մեր տիկնայք սեղմվեցին հենց միջնորմի մոտ՝ ուրախ և ծիծաղկոտ փսփսալով: Ծնկի եկածներին և մյուս բոլոր այցելուներին մի կողմ հրեցին կամ ծածկեցին, բացի կալվածատիրոջից, որը համառորեն տեսանելի էր մնում, նույնիսկ ձեռքերով կառչած ցանկապատից: Զվարթ և անհոգ-հետաքրքրասեր հայացքներ հառվեցին Սեմյոն Յակովլևիչի վրա, ինչպես նաև լոռնետներ, քթակնոցներ և նույնիսկ հեռադիտակներ: Համենայն դեպս, Լյամշինը հեռադիտակով էր նայում: Սեմյոն Յակովլևիչը հանգիստ ու ալարկոտ բոլորին էր նայում իր նեղ-նեղ աչքերով:

— Բարետեսքներ, բարետեսքներ,— բարեհաճեց արտաբերել նա խոպոտ բասով ու թեթևակի բացականչելով:

Մերոնք բոլորը ծիծաղեցին. «Ի՞նչ է նշանակում բարետեսք»: Սակայն Սեմյոն Յակովլևիչն ընկղմվեց լռության մեջ և ուտում-վերջացնում էր իր կարտոֆիլը: Վերջապես սրբվեց անձեռոցիկով, և նրան թեյ մատուցեցին:

Սովորաբար նա թեյը խմում էր ոչ մենակ, այցելուներին էլ էր տալիս, բայց ամեննին ոչ բոլորին, սովորաբար ինքն էր ցույց տալիս, թե որ մեկին երջանկացնեն: Այդ կարգադրությունները միշտ զարմացնում էին իրենց անսպասելիությամբ: Շրջանցելով հարուստներին և բարձրաստիճաններին, երբեմն հրամայում էր թեյ տալ մուծիկին կամ որևիցե զառամյալ պառավի, մեկ ուրիշ անգամ շրջանցելով չքավորներին, թեյը մատուցում էին որևիցե միակ վաճառական-հարուստի: Թեյը

նույնպես տարբերակված էին տալիս, մեկին՝ գցովի, մյուսին՝ կծովի, երրորդին՝ առանց շաքարի: Այս անգամ երջանկացվեցին եկվոր վանականը՝ գցովի բաժակով, և ծերունի ուխտավորը, ում տվեցին առանց շաքարի: Իսկ մենաստանի սկուտեղով հաստամարմին վանականին, չգիտես ինչու, բոլորովին չտվեցին, թեև մինչև հիմա ամեն օր նա ստանում էր իր բաժակը:

— Սեմյոն Յակովլևիչ, որևէ բան ասեք ինձ, ես շատ վաղուց եմ ցանկացել ծանոթանալ ձեզ հետ,— ժպտալով ու աչքերը կկոցած, երգեցիկ ասաց մեր կառքի այն փարթամ տիկինը, որը քիչ առաջ նշել էր, թե զվարճանքի խնդրում ձևականությունների կարիք չկա, միայն թե հետաքրքիր լինի: Սեմյոն Յակովլևիչը նույնիսկ չնայեց նրան: Ծնկաչոք կալվածատերը հնչեղ ու խորը հոգոց հանեց, ճիշտ կարծես բարձրացրին և իջեցրին փութսը:

— Գցովի,— հանկարծակի ցույց տվեց Սեմյոն Յակովլևիչը հարյուրհազարատեր վաճառականին: Վերջինս առաջ եկավ ու կանգնեց կալվածատիրոջ կողքին:

— Էլի շաքար լցրեք,— հրամայեց Սեմյոն Յակովլևիչը, երբ արդեն լցրել էին բաժակը, մի բաժին էլ լցրին:— Էլի, էլի՛:— Երրորդ անգամ էլ ավելացրին, ի վերջո՝ չորրորդ: Վաճառականն անխոս սկսեց խմել իր թանձր շաքարաջուրը:

— Աստվա՛ծ,— շնչաց ու խաչակնքեց ժողովուրդը: Կալվածատերը նորից հնչեղ ու խորը հոգոց հանեց:

— Տեր իմ պատվելի, Սեմյոն Յակովլևիչ,— հանկարծ հնչեց չունևոր տիկնոջ, ում մերոնք սեղմել էին պատի կողմը, տրտմագին, սակայն այն աստիճան կտրուկ ձայնը, որ դժվար էր նրանից սպասել:— Լրիվ մի ժամ կլինի, հարազատս, բարեբախտության եմ սպասում: Խոսք բարբառիր ինձ համար, որբուկիս դատն արա:

— Հարցրու,— Սեմյոն Յակովլևիչը ցույց տվեց դպիր-սպասավորին: Վերջինս մոտեցավ ցանկապատին:

— Կատարե՛լ եք, արդյոք, այն, ինչ նախորդ անգամ հրամայել էր Սեմյոն Յակովլևիչը,— հարցրեց նա այրուն մեղմ ու համաչափ ձայնով:

— Ինչպես կատարեի, տեր իմ պատվելի, Սեմյոն Յակովլևիչ, նրանց հետ կատարե՛լ կլինի,— ողբաց այրին,— մարդակեր են, ինձ դատի են տվել, Սենատ են սպառնում գրել, հարազատ մորը...

— Տուր նրան,— Սեմյոն Յակովլևիչը ցույց տվեց շաքարի գլուխը: Տղան մոտ ցատկեց, առավ շաքարի գլուխը և տարավ այրու մոտ:

— Օ՛հ, տեր իմ պատվելի, մեծ է բարությունդ: Ի՞նչ եմ անելու այդքանը,— ողբալ էր սկսելու այրին:

— Էլի, էլի,— նվիրում էր Սեմյոն Յակովլևիչը:

Մի գլուխ էլ բերեցին: «Էլի՛, էլի՛»,— հրամայում էր խնր, բերեցին երրորդը, վերջապես՝ չորրորդը: Չորս կողմից այրուն շրջապատեցին շաքարով: Մենաստանի

վանականը հոգոց հանեց, այդ ամենն այսօր նեթ կարող էր հասնել մենաստան, նախկինի պես:

— Ի՞նչ եմ անելու այսքանը,— նվաստացած տնքում էր այրին:— Միրոս կխառնի, մենակ ես եմ... Չլինի՞ մարգարեությունն է, պատվելիս:

— Դա է որ կա, մարգարեությունն է,— ինչ-որ մեկն ասաց մարդկանց միջից:

— Մի ֆունտ էլ տվեք նրան, էլի,— չէր հանդարտվում Սեմյոն Յակովլևիչը:

Մեղանին մի ամբողջ գլուխ շաքար մնացել էր, բայց Սեմյոն Յակովլևիչը կարգադրել էր մի ֆունտ տալ և այրուն մի ֆունտ էլ տվեցին:

— Տե՛ր Աստված, տե՛ր Աստված,— հոգոց հանելով, խաչակնքվում էին մարդիկ:— Հաստատ մարգարեությունն էր:

— Հետայսու քաղցրացրեք ձեր սիրտը բարությանը և գթությանը և հետո միայն եկեք բողոք անելու հարազատ զավակներից, ձեր միս ու ոսկորից՝ ահա թե ինչ էր նշանակում սույն նշանը, պիտի ենթադրել,— ցածրաձայն, բայց ինքնագոհ խոսեց գիրուկ, սակայն թեյ չստացած վանականը՝ մենաստանից, բորբոքված ինքնասիրությունից ստանձնելով մեկնումը:

— Ինչ ես ասում, հայր սուրբ,— հանկարծ բարկացավ այրին,— ախր, նրանք ինձ պարանովքարշ էին տալիս կրակի մեջ, երբ Վերխիշինների տունը վառվեց: Նրանք ինձ ու սատկած կատվին մի սնդուկի մեջ փակեցին, ինչ փչեց գլխներին, պատրաստ են...

— Քշի՛ր, քշի՛ր,— մեկեն ձեռքերը թափահարեց Սեմյոն Յակովլևիչը:

Դպիրը և տղան դուրս պրծան ցանկապատի մոտից: Դպիրը թևանցուկ արեց այրուն, և նա, հանդարտված, քարշ եկավ դեպի դուռը՝ ետ նայելով նվիրված շաքարի գլուխներին, որոնք այրու ետևից տանում էր տղան:

— Մեկը ետ վերցնել, ետ վերցրու,— հրամայեց Սեմյոն Յակովլևիչն իր մոտ մնացած արտելականին: Սա նետվեց հեռացողների ետևից, և երեք սպասավորները որոշ ժամանակ անց ետ եկան միասին, բերելով մի անգամ նվիրված, հիմա ետ խլված գլուխ շաքարը: Այնուամենայնիվ, այրին երեքը տարավ իր հետ:

— Սեմյոն Յակովլևիչ,— ետևներից, հենց դռան մոտից հնչեց ինչ-որ մեկի ձայնը,— երազիս մի թռչուն եմ տեսել, սերմնագոռավ էր, դուրս թռավ ջրի միջից ու մտավկրակի մեջ: Ի՞նչ է նշանակում սույն երազը:

— Մառնամանիք կլինի,— ասաց Սեմյոն Յակովլևիչը:

— Սեմյոն Յակովլևիչ, այդ ինչո՞ւ ինձ ոչինչ չպատասխանեցիք, ես այնքան վաղուց եմ ձեզնով հետաքրքրվում,— նորից ուզեց սկսել մեր տիկինը:

— Հարցրու,— միանգամից, առանց տիկնոջը լսելու, Սեմյոն Յակովլևիչը մատնացույց արեց ծնկաչոք կալվածատիրոջը:

Մենաստանի վանականը, ում հրամայվել էր հարցնել, ծանրումեծ մոտեցավ կալվածատիրոջը:

— Ի՞նչն էր ձեր մեղքը: Ու հրամայված չէ՞ր ինչ-որ բան կատարել:

— Կռիվ չանել, ձեռքերին ազատություն չտալ,— խոպոտաձայն պատասխանեց կալվածատերը:

— Կատարե՞լ եք,— հարցրեց վանականը:

— Չեմ կարող կատարել, սեփական ուժս ինձ հաղթում է:

— Քշի՛ր, քշի՛ր: Ցախավելով, ցախավելո՛վ քշիր դրան,— ձեռքերը թափահարեց Սեմյոն Յակովլևիչը: Կալվածատերը, չսպասելով պատժի կատարմանը, վեր թռավ ու դուրս վազեց սենյակից:

— Չոքած տեղում ոսկեդրամ են թողել,— ազդարարեց վանականը՝ հատակից վերցնելով կես իմպերիալանոցը:

— Ահա, թե ում,— Սեմյոն Յակովլևիչը մատը տնկեց հարյուրհազարատեր վաճառականի վրա: Վերջինս չհամարձակվեց հրաժարվել ու վերցրեց:

— Ոսկին ոսկետիրոջ մոտ,— չդիմացավ մենաստանի վանականը:

— Իսկ նրան՝ զցովի,— Սեմյոն Յակովլևիչը հանկարծ ցույց տվեց Մավրիկիյ Նիկոլևսիչին: Ծառան թեյը լցրեց և իբր սխալմամբ ուզում էր տալ քթակնոցով մի պճնամուկ:

— Երկարահասակի՛ն, երկարահասակի՛ն,— ուղղեց Սեմյոն Յակովլևիչը:

Մավրիկիյ Նիկոլևսիչը վերցրեց բաժակը, զինվորական կիսախոնարհում արեց ու սկսեց խմել: Չգիտեմ ինչու, մերոնք ծիծաղից կոտորվեցին:

— Մավրիկիյ Նիկոլևսիչ,— հանկարծ նրան դիմեց Լիզան,— այն ծնկաչոք պարոնը գնաց, նրա տեղը բռնեք, ծնկաչոք:

Մավրիկիյ Նիկոլևսիչը տարակուսանքով նրան նայեց:

— Խնդրում եմ ձեզ, ինձ մեծ հաճույք կպատճառեք: Լսեք, Մավրիկիյ Նիկոլևսիչ,— մեկեն սկսեց Լիզան հաստատական, համառ, ջերմագին շուտասելուկով,— անպայման ծունկ չոքեք, ես ուզում եմ անպայման տեսնել, ինչպես եք չոքելու: Եթե ծնկի չգաք, էլ ինձ մոտ չեք գա: Անպայման ուզում եմ, անպայման ուզում եմ...

Ես չգիտեմ, դրանով ինչ էր ուզում ասել Լիզան, բայց նա պահանջում էր հաստատականորեն, անհողողող, ճիշտ կարծես նուպայի մեջ էր: Մավրիկիյ Նիկոլևսիչը, ինչպես կտեսնենք հետագայում, բացատրում էր նրա այդպիսի, վերջերս առանձնապես հաճախակի դարձած քմիաճությունները՝ իր հանդեպ կույր ատելության պոռթկումներով, այն էլ, ոչ թե չարությունից, հակառակը, Լիզան գնահատում, սիրում և հարգում էր նրան, Մավրիկիյ Նիկոլևսիչն էլ գիտեր, այլ մի

տեսակ առանձնահատուկ, չգիտակցված ատելությունից, որ մեկ-մեկ չէր կարողանում հաղթահարել Լիզան և ոչ մի կերպ:

Նա լուռ տվեց բաժակը ետևում կանգնած ինչ-որ պառավի, բացեց միջնորմի դռնակը և առանց հրավերի մտավ Սեմյոն Յակովլևիչի մտերմիկ բաժինը, և սենյակի մեջտեղում ծնկի իջավ, բոլորին ի տես: Կարծում եմ, իր նրբագգաց և պարզ հոգով նա ցնցված էր Լիզայի կոպիտ, ծաղրական արարմունքից՝ ամբողջ հասարակության աչքի առաջ: Գուցեն նա մտածեց, թե Լիզան կամաչի իր արածից՝ տեսնելով նրա նսեմացումը, որն այնպես ստիպում էր անել ինքը: Հարկավ, ոչ ոք սիրտ չէր անի այդպիսի միամիտ և վտանգավոր եղանակով ուղղել կնոջը, նրանից բացի: Նա ծնկի էր իջել դեմքի իր անդրդվելի պատկառանքով՝ երկարահասակ, անդյուրաթեք, ծիծաղելի: Բայց մերոնք չէին ծիծաղում: Արարքի անսպասելիությունը հիվանդագին տպավորություն հարուցեց: Բոլորը Լիզային էին նայում:

— Սպեղանի՛, սպեղանի՛,— մրմրեց Մեմյոն Յակովլևիչը։ Լիզան մեկեն գունատվեց, ճչաց, տնքաց ու նետվեց միջնորմից այն կողմ։ Այդտեղ մի արագընթաց, հիստերիկ տեսարան եղավ, ամբողջ ուժով նա սկսեց վեր կացնել ծնկած Մավրիկիյ Նիկոլանիչին՝ երկու ձեռքով քաշքշելով նրա բազկից։

— Վեր կացեք, վեր կացեք,— բղավում էր նա, ասես իրեն կորցրած։— Վեր կացեք հիմա՛, հիմա՛։ Ինչպես համարձակվեցիք ծնկել։

Մավրիկիյ Նիկոլանիչը վեր կացավ։ Լիզան ձեռքերով սեղմում էր նրա ձեռքերը արմունկից վեր ու ակնապիշ նայում նրա դեմքին։ Վախ կար Լիզայի հայացքում։

— Բարետեսքնե՛ր, բարետեսքնե՛ր,— մի անգամ էլ կրկնեց Մեմյոն Յակովլևիչը։

Վերջապես Լիզան դուրս բերեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչին այս կողմ, մեր ամբողջ խմբի մեջ սաստիկ իրարանցում եղավ։ Մեր կառքի տիկինը, հավանորեն կամենալով բեկել տպավորությունը, երրորդ անգամ զրնգուն եւ ճղճղան հարցրեց Մեմյոն Յակովլևիչից՝ առաջվա պես սեթևեթ ժպիտով.

— Ի՞նչ է, Մեմյոն Յակովլևիչ, մի՞թե որևէ բան չեք «բարբառի» ինձ համար։ Իսկ ես այնքան հույս ունեի ձեզ վրա։

— Բ...քեզ, ք...քեզ...— հանկարծ, դիմելով նրան, Մեմյոն Յակովլևիչը խիստ անվայել բառ արտաբերեց։ Բառերն արտասանվեցին կատաղած և սարսափեցնող հստակությամբ։ Մեր տիկնայք ճղճղացին և գլխապատառ վազեցին դուրս, տղամարդիկ հոմերական քրքիջ բարձրացրին։ Դրանով էլ ավարտվեց մեր ուղևորությունը Մեմյոն Յակովլևիչի մոտ։

Այդուհանդերձ, ասում են, այդտեղ ևս մի չափազանց հանելուկային դեպք տեղի ունեցավ և խոստովանեմ, ավելի շատ հենց դրա համար այդքան մանրամաս հիշատակեցի այդ ուղևորության մասին։

Ասում են, որ երբ բոլորը խմբով դուրս պրծան, Լիզան, ում պահում էր Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, հանկարծ դռան մեջ, նեղվածքում, բախվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին։ Հարկ է ասել, կիրակնօրյա առավոտից և ուշագնացությունից հետո երկուսն էլ, թեև հանդիպել էին քանիցս, սակայն միմյանց չէին մոտեցել և բառ չէին փոխանակել։ Ես տեսա, թե նրանք ինչպես բախվեցին դռան մեջ. ինձ թվաց, թե երկուսն էլ մի պահ կանգ առան և մի տեսակ տարօրինակ միմյանց նայեցին։ Բայց ես կարող էի վատ տեսնել բազմության մեջ։ Այնինչ, հավատացնում էին ու միանգամայն լրջորեն, որ Լիզան, նայելով Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին, արագ բարձրացրել է ձեռքը, այսպես թե այնպես՝ դեմքին հավասար, ու հավանաբար կխփեր, եթե դիմացինը չհասցներ մի կողմ քաշվել։ Գուցե նրան դուր չէր եկել Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի դեմքի արտահայտությունը կամ քմծիծաղի պես բան էր նկատել, հատկապես հիմա, Մավրիկիյ Նիկոլանիչին առնչվող այդ դեպքից հետո։ Խոստովանում եմ, ինքս ոչինչ չեմ տեսել, բայց փոխարենը բոլորը հավատացնում էին, թե տեսել են, թեև բոլորը չէին կարող ոչ մի կերպ տեսնել դա՝ իրարանցման պատճառով, գուցե թե՛ ոմանք։ Միայն

թե այն ժամանակ չհավատացի: Հիշում եմ սակայն, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը որոշ չափով գունատված էր ետդարձի ամբողջ ճանապարհին:

III

Համարյա նույն ժամանակ և հենց այդ օրն էլ, ի վերջո, կայացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչի հանդիպումը Վարվառա Պետրովնայի հետ, որը վերջինս վաղուց էր մտապահել ու վաղուց արդեն դա հայտնել էր իր նախկին բարեկամին, սակայն, չգիտես ինչու, մինչ այդ շարունակ հետաձգում էր: Հանդիպումը կայացել էր Սկվորեշնիկիում: Վարվառա Պետրովնան իր քաղաքամերձ տունն էր եկել՝ հոգսերի մեջ թաղված, նախորդ օրը վերջնականապես վճովել էր, որ առաջիկա տոնախմբությունը լինելու է պարագլխի տիկնոջ մոտ: Սակայն Վարվառա Պետրովնան իր արագ գործող խելքով կռահել էր, որ տոնախմբությունից հետո ոչ ոք իրեն չի խանգարի իր առանձին տոնախմբությունն անել, արդեն Սկվորեշնիկիում և նորից հրավիրել ամբողջ քաղաքը: Այդժամ բոլորն իրապես կարող էին համոզվել՝ ո՞ւմ տանն է ավելի լավ և որտե՞ղ են կարողանում ավելի լավ ընդունել ու առավել ճաշակով պարահանդես տալ: Ընդհանրապես, նրան ճանաչել չէր լինի: Թվում էր, թե հաստատապես վերածնվել և նախկին անմատչելի «բարձրագույն տիկնոջից» (Ստեպան Տրոֆիմովիչի արտահայտությունը) վերածվել է ամենասովորական աշխարհիկ խելառ կնոջ: Ի դեպ, սա սոսկ կարող էր թվալ:

Հասնելով ամայի տուն, նա շրջեց սենյակներում երկու հոգու՝ հավատարիմ ու հնուց եկող Ալեքսեյ Եգորովիչի և գլխովը շատ բան անցած, դեկորատիվ գործի մասնագետ Ֆոմուշկայի ուղեկցությամբ: Ծայր առան խորհուրդներ և նկատառումներ, ինչ կահույք տեղափոխել քաղաքային տնից, ինչ իրեր, նկարներ, որտեղ դրանք տեղադրել, ավելի հարմար ինչպես տնօրինել ջերմոցն ու ծաղկանոցը, որտեղ է պետք նոր վարագույրներ կախել, որտեղ պիտի լինի բուֆետը և մե՞կ, թե՛ երկու, և այլն և այլն: Եվ ահա, ամենաթունդ հոգսերի մեջ, մեկեն մտքով անցավ կառք ուղարկել Ստեպան Տրոֆիմովիչին բերելու:

Վերջինս վաղուց արդեն տեղեկացված էր և պատրաստ ու ամեն օր սպասում էր հենց նման անակնկալ հրավերի: Կառք նստելով, խաչակնքվեց՝ վճովելու էր ճակատագիրը: Իր բարեկամին նա տեսավ մեծ սրահում, խորշի մեջ դրված փոքրիկ բազմոցին նստած, դիմացը՝ մարմարյա փոքր սեղանիկ, թուղթ ու մատիտը ձեռքին. Ֆոմուշկան արշինով չափում էր վերնասրահի և պատուհանների բարձրությունը, իսկ Վարվառա Պետրովնան ինքն էր գրում թվերը և նշումներ անում լուսանցքներին: Գործից չկտրվելով, նա գլխով արեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին, և երբ վերջինս ողջույնի պես մի բան մրթմրթաց, արագ նրան պարզեց ձեռքը և, առանց նայելու, տեղ ցույց տվեց՝ իր կողքին:

«Ես նստել և սպասում էի հինգ րոպե, սիրտս ճմլելով»,— պատմում էր նա ինձ հետո:— Ես տեսա ոչ այն կնոջը, ում ճանաչել եմ քսան տարի: Կատարելագույն

համոզումը, որ ամեն ինչ վերջացել է, ուժ տվեց ինձ, ինչը նույնիսկ զարմացրեց նրան: Երդվում եմ, նա զարմացած էր իմ տոկունությամբ այդ վերջին ժամին»:

Վարվառա Պետրովնան հանկարծ մատիտը դրեց սեղանին և արագ դարձավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, մենք պետք է գործից խոսենք: Համոզված եմ, որ դուք նախապատրաստել եք ձեր բոլոր ճոխ բառերը և զանազան այլ դիպուկ բաներ, բայց ավելի լավ կլինի ուղղակի գործին անցնենք, այդպես չէ՞:

Ստեպան Տրոֆիմովիչն այլայլվեց: Վարվառա Պետրովնան խիստ էր շտապում դրսևորել իր տոնը, իսկ ի՞նչ էր լինելու հետագայում:

— Սպասեք, լռեք, թողեք ես ասեմ, հետո՝ դուք, թեև ճիշտն ասած, չգիտեմ, ի՞նչ կարող էիք ինձ պատասխանել,— շարունակեց նա շուտասելուկով:— Ձեր հազար երկու հարյուր ռուբլի թոշակը ես համարում եմ իմ սրբազան պարտականությունը մինչև ձեր կյանքի վերջը: Այսինքն, ինչո՞ւ սրբազան պարտականությունը, պարզապես պայմանագրով, դա շատ ավելի հավաստի կլինի, այդպես չէ՞: Եթե ուզում եք, մենք կգրենք: Իմ մահվան դեպքում արվել են հատուկ կարգադրություններ: Բայց դուք հիմա ինձնից ստանում եք, դրանից ավելի, բնակարան և սպասավորներ և ամբողջ ապրուստը: Փոխանցենք փողի, կլինի հազար հինգ հարյուր, այդպես չէ՞: Դնում եմ ևս հավելյալ երեք հարյուր ռուբլի, ընդամենը կդառնա լրիվ երեք հազար: Բավակա՞ն է ձեզ մեկ տարվա համար: Կարծում եմ, քիչ չէ: Ամենաարտակարգ դեպքերում, ի դեպ, ես կավելացնեմ: Այսպիսով, վերցրեք փողը, իմ մարդկանց ուղարկեք ինձ մոտ և ապրեք ինքներդ, ուր ուզում եք՝ Պետերբուրգում, Մոսկվայում, արտասահմանում կամ այստեղ, միայն ոչ ինձ մոտ: Լսո՞ւմ եք:

— Վերջերս ճիշտ նույնպես հաստատական և նույնպես փութով ինձ նույն շուրթերից մեկ ուրիշ պահանջ հայտնվեց,— դանդաղ և տխրամած հստակությամբ խոսեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:— Ես հնազանդվեցի և կազաչոկ պարեցի՝ ձեզ հաճույք պատճառելու համար: Oui, la compacaison peut etre permise. C etait comme tin petit cozak du Don, qui sautait sur sa propre tombe^[23]. Հիմա...

— Կանգ առեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Դուք ահավոր շատախոս եք: Դուք չպարեցիք, այլ հայտնվեցիք ինձ նոր փողկապով, սպիտակեղենով, ձեռնոցով, յուղված և ցողված: Հավատացնում եմ ձեզ, որ ինքներդ էիք ուզում ամուսնանալ: Դա գրված էր ձեր դեմքին և հավատացեք, ամենագեշ արտահայտությունն էր: Եթե ես չնշեցի այն ժամանակ դա ձեզ՝ միայն նրբանկատությունից: Բայց դուք ցանկանում էիք ամուսնանալ, չնայած այն նողկալիություններին, որոնք գրում էիք իմ մասին և ձեր հարսնացուի մասին: Հիմա ամեննին էլ դա չէ: Եվ ի՞նչ կապ ունի այստեղ cozak du Don-ը ձեր ինչ-որ գերեզմանի վրա: Չեմ հասկանում, թե ինչ համեմատություն էր: Ընդհակառակն, մի մեռեք, այլ ապրեք, ապրեք հնարավորին չափ երկար, ես շատ ուրախ կլինեմ:

— Անկելանոցո՞ւմ:

— Անկելանոց՝ Երեք հազար եկամուտով անկելանոց չեն գնում: Ահ, հիշեցի,— քմծիծաղ տվեց նա,— իսկապես, Պյոտր Ստեպանովիչը մի առիթով կատակեց անկելանոցի վերաբերյալ: Բա՛, դա իրոք, առանձնահատուկ անկելանոց է, որի մասին արժե մտածել: Դա ամենահարգարժան մարդկանց համար է, այնտեղ գնդապետներ կան, հիմա այնտեղ է ուզում ընկնել մի գեներալ: Եթե դուք տրամադրեք ձեր ամբողջ փողերը, ապա կգտնեք անդորր, լիություն, ծառայողներ: Այնտեղ կգբաղվեք գիտություններով և միշտ կարող եք մի պարտիա պրեֆերանս խաղալ...

— Passons^[24]:

— Passons?— Վարվառա Պետրովնան տհաճություն զգաց:

— Բայց այդ դեպքում՝ վե՛րջ: Դուք տեղեկացված եք, մենք այսուհետև ապրում ենք միանգամայն առանձին:

— Ու վե՛րջ: Այն ամենը, ինչ մնաց քսան տարո՛ւց: Մեր վերջին հրաժե՛շտն է:

— Դուք ահավոր սիրում եք բացականչել, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Հիմա դա ամեննին մոդայիկ չէ: Նրանք խոսում են կոպիտ, բայց հասարակ: Գո՛րծ եք գտել ձեր քսան տարիներով: Քսան տարվա երկկողմանի ինքնասիրություն, և ուրիշ ոչինչ: Ինձ ուղղված ձեր ամեն մի նամակը գրված է ոչ թե ինձ, այլ սերունդների համար: Դուք ոճաբան եք և ոչ բարեկամ, իսկ բարեկամությունը սոսկ փառաբանված բառ է, իսկ ըստ էության՝ փոխադարձ ցողում կեղտաջրով...

— Աստված իմ, ինչքան շատ են ուրիշի խոսքերը: Սերտած դասե՛ր: Նրանք ձեզ էլ են հագցրել իրենց մունդիրը: Դուք նույնպես բերկրանքի մեջ եք, դուք նույնպես արևի տակ եք: Chere, chere, ոսպի ի՛նչ խաշիլով եք նրանց ծախել ձեր ազատությունը:

— Ես թութակ չեմ, որ կրկնեմ ուրիշի խոսքերը,— փրփրեց Վարվառա Պետրովնան:— Հավատացած եղեք, որ ինքս իմ բառերն ունեմ կուտակած: Ի՞նչ եք արել ինձ համար այս քսան տարում: Դուք ինձ մերժել եք անգամ գրքերը, որոնք ձեզ համար էի դուրս գրում և որոնք այդպես էլ չթերթատած կմնային, եթե չլիներ կազմարարը: Ի՞նչ եք տվել ինձ կարդալու, երբ ես, առաջին տարիներին, խնդրում էի դեկավարել ինձ: Շարունակ՝ Կապֆիգ, հա Կապֆիգ: Դուք խանդում էիք անգամ իմ զարգացմանը և միջոցներ ձեռք առնում: Այնինչ, ձեզ վրա բոլորն են ծիծաղում: Խոստովանում եմ, ես միշտ ձեզ համարել եմ միայն քննադատ: Դուք գրաքննադատ եք, և ոչ ավելին: Երբ Պետերբուրգ գնալու ճանապարհին ձեզ հայտարարեցի, որ մտադիր եմ ամսագիր հրատարակել ու դրան նվիրել ամբողջ կյանքս, տեղնուտեղն ինձ նայեցիք հեզմաբար և հանկարծ դարձաք ահավոր բարձրամիտ:

— Դա այն չէր, այն չէր... այն ժամանակ մենք վախենում էինք հետապնդումներից...

— Դա հենց այն էր որ կա, իսկ Պետերբուրգում հետապնդումներից ոչ մի կերպ չէիք կարող վախենալ: Հիշո՞ւմ եք, հետո՝ փետրվարին, երբ լուր տարածվեց, հանկարծ ինձ մոտ վազեցիք վախեցած և սկսեցիք պահանջել, որ անմիջապես ձեզ վկայագիր տամ նամակի տեսքով, որ նախատեսվող ամսագիրն ամեննին ձեզ չի վերաբերում, որ

երիտասարդներն ինձ մոտ են գալիս և ոչ ձեզ մոտ, իսկ դուք սոսկ տնային ուսուցիչ եք, որն ապրում է տան մեջ, քանի որ ռոճիկը լրիվ չի վճարված, այդպես չէ՞: Դուք դա հիշո՞ւմ եք: Ձեր ամբողջ կյանքի ընթացքում դուք շատ լավ աչքի եք ընկել, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

— Դա սոսկ փոքրոգության մի բույր էր, դեմառդեմ մեկ բույր,— դառնագին բացականչեց նա,— բայց մի՞թե, մի՞թե ամեն ինչ խզվելու է նման մանրիկ տպավորություններից: Մի՞թե էլ ոչինչ չի մնացել մեր միջև, այսքան երկար տարիների ընթացքում:

— Դուք ահավոր հաշվենկատ եք: Ամեն ինչ ուզում եք այնպես անել, որ ես դեռ պարտք մնամ: Երբ արտասահմանից վերադարձաք, ինձ վերևից էիք նայում և չէիք թողնում մի բառ ասել, իսկ երբ ինքս գնացի և հետո ձեզ հետ խոսեցի Տիրամորից ստացած տպավորության մասին, դուք մինչև վերջ չլսեցիք և գոռոզաբար սկսեցիք ժպտալ քթի տակ: Ճիշտ կարծես՝ չէի կարող ես էլ ունենալ նույնպիսի զգացմունքներ, ինչ և դուք:

— Դա այն չէր, հավանորեն, այն չէր... Fai oublier^[25]:

— Ոչ, հենց այն էր որ կա, նաև առանձնապես պարծենալու բան էլ չկար իմ առաջ, որովհետև այդ ամենը դատարկ բան է և միայն ձեր հորինվածքը: Ներկայումս ոչ ոք, ոչ ոք Աստվածամորով չի սքանչանում և ժամանակ չի կորցնում դրա վրա, բացառությամբ անուղղելի ծերուկների: Ապացուցված բան է:

— Չէ՛ մի՛՝ ապացուցվա՞ծ:

— Նա բացարձակապես ոչնչի չի ծառայում: Այս գավաթն օգտակար է, որովհետև մեջը ջուր կարելի է լցնել, այս մատիտն օգտակար է, որովհետև դրանով ամեն ինչ կարելի է գրել, իսկ այնտեղ՝ կնոջ դեմք, ավելի վատ, քան մյուս բոլոր դեմքերը բնականում: Փորձեք խնձոր նկարել և կողքն իսկական խնձոր դրեք՝ որ մեկը կվերցնեք: Չեմ կարծում, թե կսխալվեք: Ահա թե ինչի են հանգում հիմա ձեր բոլոր տեսությունները, հենց դրանք լուսավորվեցին ազատ հետազոտման առաջին շողով:

— Այսպես, այսպես:

— Դուք հեզնաբար ծիծաղում եք քթի տակ: Իսկ, օրինակի համար, ի՞նչ էիք ինձ ասում ողորմության մասին: Այն է, թե բավականությունը ողորմությունից ամբարտավան և անբարո բավականություն է, հարուստի բավականությունն իր հարստությամբ, իշխանությամբ և իր նշանակության համեմատությամբ՝ մուրացկանի նշանակության հետ:; Ողորմությունն այլասերում է թե տվողին, թե վերցնողին և, ավելին, չի հասնում նպատակին, քանզի սոսկ սաստկացնում է մուրացկանությունը: Աշխատել չցանկացող ծույլերը խոնավում են տվողների մոտ, ինչպես խաղամուկները խաղասեղանի շուրջ՝ շահելու հույսով: Իսկ այն խղճուկ գրոշները, որ շաքտում են նրանց, մեկ հարյուրերորդական չափով էլ չեն բավականացնի: Շա՞տ եք, արդյոք, բաժանել ձեր կյանքի ընթացքում: Ոչ ավելի, քան ուրը տասկոպեկանոց, հիշեք հապա:

Աշխատեք հիշել, վերջին անգամ ե՞րբ եք ողորմություն տվել: Երկու տարի առաջ, թերևս, չորս էլ լինի: Դուք բղավում եք և միայն գործին խանգարում: Ողորմությունն այժմվա հասարակության մեջ էլ պետք է արգելվի օրենքով: Նոր հասարակարգում չքավորներ չեն լինի ամեննին:

— Օ՛, ուրիշի խոսքերի ինչպիսի ժայթքում: Բանն արդեն նոր հասարակարգի՞ն է հասել: Դժբախտի մեկը, Աստված ձեզ օգնական:

— Այո, հասել է, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Դուք խնամքով թաքցնում էիք ինձնից բոլոր նոր գաղափարները, որոնք հիմա արդեն բոլորին են հայտնի և անում էիք դա սոսկ խանդից, ինձ վրա իշխանություն ունենալու հասար: Այժմ նույնիսկ այդ Յուլիան է ինձնից հարյուր վերստ առաջ: Բայց հիմա իմ աչքերն էլ են բացվել: Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ես ձեզ պաշտպանել եմ, ինչքան կարողացել եմ: Կտրականապես բոլորը ձեզ մեղադրում են:

— Բավական է,— ուզում էր ելնել տեղից,— բավական է:— Եվ է՛լ ինչ կցանկանամ ձեզ, չլինի՞ ապաշխարանք:

— Մի բոպե նստեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, մի բան էլ պիտի հարցնեմ: Գրական առավոտին ինչ-որ բան կարդալու հրավեր են հայտնել ձեզ, իմ միջոցով է եղել դա: Ասացեք, ի՞նչ եք կարդալու:

— Հենց այդ թագուհիների թագուհու, մարդկության այդ իդեալի, Սիքստինյան Աստվածամոր մասին, որը, ձեր կարծիքով, չարժե այս գավաթը կամ մատիտը:

— Ուրեմն, ո՞չ պատմությունից,— դառնությամբ զարմացավ Վարվառա Պետրովնան:— Բայց ձեզ չեն լսի: Ի՞նչ է ձեր գլուխը մտել այդ Աստվածամայրը: Լավ, ի՞նչ հաճույք, եթե բոլորին քնեցնեք: Վստահ եղեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, միայն ու միայն ի շահ ձեզ եմ ասում: Ուրիշ բան, եթե վերցնեիք մի որևէ կարճ, բայց հետաքրքրական, միջնադարյան պալատական փոքր պատմություն, իսպանական պատմությունից, կամ, ավելի լավ է ասել, որևէ անեկդոտ, ու լրացնեիք էլի անեկդոտներով և սուր խոսքերով՝ ձեր կողմից: Այնտեղ ճոխ պալատներ են եղել, ինչպիսի՜ տիկնայք, թունավորումներ: Կարմազինովն ասում է, որ տարօրինակ կլինի, եթե իսպանական պատմությունից էլ մի որևէ հետաքրքիր բան չպատմվի:

— Կարմազինովը՝ իրեն սպառած այդ տխմարն ինձ համար թեմա՛ է որոնում:

— Կարմազինովը համարյա թե պետական խելք է: Դուք շատ հանդուգն լեզու ունեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

— Կարմազինովը մի պառաված, իրեն սպառած, չարացած կնիկ է: Chere, chere, վաղո՞ւց եք այդպես ստրկացել նրանց, օ՛ Աստված:

— Ես հիմա էլ նրան տանել չեմ կարողանում՝ գոռոգամտության համար, բայց արժանին եմ մատուցում նրա խելքին: Ես ձեզ պաշտպանել եմ ամբողջ ուժով, ինչքան կարողացել եմ: Եվ ինչո՞ւ անպայման իրեն ծիծաղելի ու ձանձրալի դրսևորել: Հակառակը, բեմ ելեք հարգալիր ժպիտով, որպես անցյալ դարի ներկայացուցիչ և երեք

անեկդոտ պատմեք՝ ձեր ամբողջ սրամտությամբ, այնպես, ինչպես միայն դուք կարող եք պատմել երբեմն: Թող որ ձեր լինեք, ձեր դարն ապրած, թող որ, ի վերջո, ետ եք մնացել նրանցից: Բայց ինքներդ դա ընդունեք ժպիտով՝ նախաբանում, և բոլորը կտեսնեն, որ դուք սիրելի, բարի, սրամիտ բեկոր եք... Մի խոսքով, հին հունցվածքի և այնքան առաջադեմ մեկը, որ ինքն է ի վիճակի գնահատել, թե ինչ ասել է որոշ ըմբռնումների համակ այլանդակություն, որոնց մինչ այժմ հետևել է ինքը: Դե, հաճույք պատճառեք ինձ, խնդրում եմ:

— Chere, բավական է: Մի խնդրեք, չեմ կարող: Ես կկարդամ Աստվածամոր մասին, բայց փոթորիկ կբարձրացնեմ, որը կամ կձգմի նրանց բոլորին, կամ կխոցի միայն ինձ:

— Հավանորեն, միայն ձեզ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

— Դա է իմ ճակատագիրը: Ես կպատմեմ այն ստոր ստրուկի մասին, այն գարշահոտ ու այլասերված ծառայի մասին, որն առաջինը կթառի սանդուղքին՝ մկրատը ձեռքին և կկտրատի մեծն իդեալի աստվածային պատկերը՝ հանուն հավասարության, նախանձի և... մարսողության: Թող դրդա իմ նզովքը, և այնժամ, այնժամ...

— Գժանո՞ց:

— Կարող է պատահել: Բայց, համենայն դեպս, կմնամ ես պարտված, թե հաղթած, այդ նույն երեկո ես կառնեմ իմ տոպրակը, մուրացկանի տոպրակն իմ, կթողնեմ իմ ունեցած-չունեցածը, ձեր բոլոր ընծաները, բոլոր թոշակները և ապագա բարիքների խոստումները և կհեռանամ ոտքով, որպեսզի կյանքս ավարտեմ որևէ վաճառականի մոտ, որպես դաստիարակ, կամ մեռնեմ ինչ-որ մի տեղ սովից, ցանկապատի տակ: Ես ասացի: Aleajacta est!^[26]:

Նա վեր կացավ նորից:

— Ես վստահ էի,— աչքերը շողացնելով, վեր կացավ Վարվառա Պետրովնան,— վստահ եմ արդեն տարիներ ի վեր, որ դուք հատկապես հենց այն բանի համար եք ապրում, որ վերջում խայտառակեք ինձ ու իմ տունը զրպարտությամբ: Ի՞նչ եք ուզում ասել վաճառականի մոտ դաստիարակ լինելով կամ ցանկապատի տակ մեռնելով: Չարություն, զրպարտանք, և ուրիշ ոչինչ:

— Դուք միշտ արհամարհել եք ինձ, բայց ես կավարտեմ ասպետի պես՝ իմ սրտի տիկնոջը հավատարիմ, քանզի ձեր կարծիքն ինձ համար միշտ ամենաթանկն է եղել: Այս րոպեից չեմ ընդունում ոչինչ, այլ հարգում եմ անշահախնդիր:

— Ի՞նչ հիմարություն:

— Դուք միշտ էլ չեք հարգել ինձ: Ես կարող եմ ունենալ անհաշիվ թուլություններ: Այո, ես ձեր հացն եմ կերել, խոսում եմ նիհիլիզմի լեզվով, բայց այդ ուտելը երբեք չի եղել իմ վարմունքի վերին սկզբունքը: Դա եղել է այդպես, ինքնըստինքյան, ես չգիտեմ ինչպես... Ես միշտ մտածել եմ, որ մեր միջև ուտելիքից վեր մի բան կա, և երբեք, երբեք չեմ եղել սրիկա: Այսպիսով, ճամփա ելնեմ՝ գործը շտկելու համար: Ուշացած

ճանապարհ է, դրսում ուշ աշունն է, մշուշն է պատել դաշտերը ցրտահար, ծերունական եղյամն է ծածկում գալիք ճանապարհն իմ, իսկ քամին գուժում է մոտ գերեզման... Սակայն ճամփա ընկնենք, ճամփա, նոր ճանապարհ.

Լի անապական սիրով,
Հավատարիմ քաղցր անուրջին....

Օ՛, մնաք բարով, իմ անուրջներ: Քսա՛ն տարի: Aleajacta est:

Նրա դեմքը ողողված էր հանկարծ հորդած արցունքներով: Նա վերցրեց շլապան:

— Ես լատիներեն ոչինչ չեմ հասկանում,— ասաց Վարվառա Պետրովնան՝ ամբողջ ուժերով գոտեպնդվելով:

Ով գիտե, գուցե նա էլ էր ուզում արտասվել, սակայն զայրույթը և քմահաճությունը վերստին գերակշռեցին:

— Ես միայն մի բան գիտեմ, հենց այն, որ այս ամենը խենթություններ են: Դուք երբեք ի վիճակի չեք կատարել ձեր սպառնալիքները՝ լի եսապաշտությամբ: Ոչ մի տեղ չեք գնա, ոչ մի վաճառականի մոտ, այլ շատ հանգիստ կավարտեք կյանքն իմ ձեռքերի՝ վրա, ստանալով թոշակ և հավաքելով ձեր ոչ մի բանի չնմանվող ընկերներին՝ երեքշաբթի օրերը: Մնաք բարով, Ստեպան Տրոֆիմովիչ:

— Alea jacta est,— խորը գլուխ խոնարհեց նա Վարվառա Պետրովնային և տուն դարձավ հուզմունքից կիսակենդան:

Գլուխ վեցերորդ. Պյոտր Ստեպանովիչը հոգսերի մեջ

I

Տոնախմբության օրը նշանակվեց վերջնական, իսկ ֆոն Լեմբկեն դառնում էր էլ ավելի տխուր ու մտազբաղ: Նա լի էր տարօրինակ և չարագույժ կանխազգացումներով, և դա սաստիկ անհանգստացնում էր Յուլիա Միխայլովնային: Ճիշտ է, ոչ ամեն ինչ էր բարեհաջող: Մեր նախկին փափկասիրտ նահանգապետը կառավարումն այնքան էլ բարվոք վիճակում չէր թողել: Տվյալ պահին վրա էր հասնում ժանտախտը, տեղ-տեղ ի հայտ էր եկել անասունների ուժեղ համաճարակ, ամբողջ ամռանը քաղաքներում և գյուղերում հրդեհներ էին մոլեգնել, իսկ ժողովրդի մեջ ավելի ու ավելի էր արմատավորվում անմիտ փսփսուքը հրկիզումների մասին: Նախկինի համեմատությամբ, կողոպուտներն աճեցին կրկնակի: Սակայն այդ ամենը, հարկավ, ավելի քան սովորական կլիներ, եթե ընդամին չլիներին առավել ծանրակշիռ պատճառներ, որոնք խոռվել էին մինչ այժմ երջանիկ Անդրեյ Անտոնովիչի անդորրը:

Ամենից ավելի Յուլիա Միխայլովնային զարմացնում էր, որ օրըստօրե նա դառնում էր ավելի լռակյաց, և տարօրինակ բան՝ ավելի ծածկամիտ: Եվ թվում է, թե ի՞նչ պիտի

թաքցներ: Ճիշտ է, նա հազվադեպ էր առարկում կնոջը և մեծ մասամբ կատարելապես ենթարկվում էր: Կնոջ պահանջով, օրինակ, երկու թե երեք միջոցներ ձեռնարկվեցին՝ չափազանց վտանգավոր և համարյա թե ապօրինի, նահանգապետական իշխանությունն ուժեղացնելու տեսակետից: Մի քանի չարագույժ խրախուսումներ արվեցին նույն նպատակով: Ասենք, դատ ու Սիբիրի արժանի մարդիկ, միմիայն նրա պնդումներով, ներկայացվեցին պարզևատրման: Մի քանի բողոքների և հարցումների որոշվեց պարբերաբար չպատասխանել: Այդ ամենն ի հայտ եկավ ապագայում: Լեմբկեն ոչ միայն ամեն ինչ ստորագրում էր, այլ անգամ չէր քննարկում սեփական պարտականությունները կատարելու մեջ իր տիկնոջ մասնակցության չափը: Փոխարենը՝ ժամանակ առ ժամանակ հանկարծակի ծառս էր լինում «կատարյալ մանրությունների» պատճառով և զարմացնում Յուլիա Միխայլովնային: Հարկավ, հնազանդության օրերին նա պահանջ էր զգում իրեն պարզևել ապստամբման աննշան պահեր: Ցավոք սրտի, Յուլիա Միխայլովնան, իր համակ խորաթափանցությամբ հանդերձ, չէր կարողանում հասկանալ այդ ազնիվ նրբությունը՝ նրա ազնիվ բնավորության մեջ: Ավաղ, դրա ժամանակը չունեք, և դրանից շատ տարակարծություններ եղան:

Հարկ չէ, ոչ էլ կկարողանամ պատմել որոշ բաների մասին: Վարչական սխալների վերաբերյալ դատողություններ անելն էլ իմ գործը չէ, նաև վարչական այդ կողմն էլ ես բացառում եմ լիովին: Սկսելով ժամանակագրությունը, ուրիշ խնդիրներ եմ առաջադրել: Բացի դրանից, շատ բան կբացահայտվի ներկայումս մեր նահանգում նշանակված հետաքննությամբ, բավական է լոկ սպասել մի քիչ: Սակայն, այդուհանդերձ, չի կարելի շրջանցել որոշ բացատրություններ:

Բայց շարունակեմ Յուլիա Միխայլովնայի մասին: Խեղճ կինը (ես շատ եմ ափսոսում նրան) կարող էր ձեռք բերել այն ամենը, ինչ այնպես գրավում ու ձգում էր նրան (փառք և այլն), բոլորովին էլ առանց կտրուկ և արտառոց այն շարժումների, որոնցով մեզ մոտ սկսեց նա՝ հենց առաջին քայլից: Սակայն գուցե թե պոեզիան չափազանցելուց կամ առաջին երիտասարդության տևական և անուրախ անհաջողություններից նա հանկարծ, ճակատագրի փոփոխությամբ, իրեն զգաց մի տեսակ չափից ավելի առանձնահատուկ ընտրյալ, համարյա թե օծյալ, «ում գլխին սույն բոցը բռնկվեց», իսկ փորձանքը հենց այդ բոցի մեջ էր ի վերջո, դա հո վարսադիր չէ, որ կարող է ծածկել ամեն կանացի գլուխ: Սակայն այդ ճշմարտությունն ամենադժվարն է հավատացնել կնոջը: Ընդհակառակն, ով կամեցավ հավանություն տալ, նա էլ կհաջողի, իսկ նրան հավանություն էին տալիս՝ միմյանց առաջ կտրելով: Խեղճը միանգամից խաղալիք դարձավ ամենատարբեր ազդեցությունների ձեռքին, միաժամանակ լիովին երևակայելով իրեն որպես ինքնօրինակ: Շատ վարպետներ ձեռքեր տաքացրին նրա կողքին՝ նահանգապետության կարճ ընթացքում օգտվելով նրա պարզահոգությունից: Եվ ինչ շիլաշփոթ առաջացավ այստեղ՝ ինքնուրույնության քողի տակ: Նրան դուր էր գալիս թե՛ խոշոր հողատիրությունը, թե՛ արխատոկրատական տարրը, թե՛ նահանգապետական իշխանության ուժեղացումը, թե՛ ժողովրդավարական տարրը, թե՛ նոր հաստատությունները, թե՛ կարգուկանոնը,

թե՛ ազատամտությունը, թե՛ սոցիալական մանրիկ գաղափարները, թե՛ արիստոկրատական սալոնի խիստ տոնը, թե՛ իրեն շրջապատած երիտասարդության համարյա պանդոկային սանձազերծությունը: Նա երագում էր *երջանկություն պարզեղ* և հաշտեցնել անհաշտելին, իսկ ավելի ստույգ՝ բոլորին և ամեն ինչ միացնել՝ իր սեփական անձը երկրպագելու համար: Ուներ նաև սիրելիներ: Պյոտր Ստեպանովիչը, որ ի դեպ, գործում էր ամենակոպիտ քծնանքով, շատ էր դուր գալիս նրան: Սակայն նա դուր էր գալիս նաև մի ուրիշ ամենաարտառոց պատճառով՝ ինդճ կնոջն ամենաբնորոշական նկարագրելու պատճառով: Յուլիա Միխայլովնան շարունակ հուսադրվում էր, որ Պյոտր Ստեպանովիչն իրեն է ներկայացնելու մի ամբողջ պետական դավադրություն: Վերջինս որոշ դեպքերում իր լռությամբ, այլ հանգամանքներում էլ ակնարկումներով նպաստում էր նրա արտասովոր գաղափարի արմատավորմանը: Իսկ Յուլիա Միխայլովնան պատկերացնում էր նրան կապերի մեջ այն ամենի հետ, ինչ հեղափոխական էր Ռուսաստանում, բայց միաժամանակ նաև իրեն նվիրված՝ աստվածացման աստիճան: Դավադրության բացահայտումը, շնորհակալությունը Պետերբուրգից, կարիերան առջևում էին, երիտասարդության վրա «քնքշությամբ» ներագդելը, նրան եզրին պահելու նպատակով՝ այս ամենը լիովին համատեղվում էր նրա ֆանտաստիկ գլխում: Չէ որ ինքն է փրկել, ինքն է նվաճել Պյոտր Ստեպանովիչին (այս հարցում, չգիտես ինչու, վստահ էր աներկբա), կփրկի նաև մյուսներին: Ոչ ոք, ոչ ոք չի գոհվի նրանցից, ինքը կփրկի բոլորին: Նա կտեսակավորի նրանց, այդպես կգեկուցի նրանց մասին, հանդես կգա վերին արդարության նկատառումներով և գուցե նույնիսկ պատմությունը և համայն ռուսական ազատականությունը կօրինեն նրա անունը, իսկ դավադրությունը, այնուամենայնիվ, կբացվի: Բոլոր օգուտները՝ միանգամից:

Բայց և այնպես պահանջվում էր, որ զոնե տոնախմբությանն Անդրեյ Անտոնովիչն ավելի պայծառանա: Հարկ էր անպայման զվարճացնել նրան և հանգստացնել: Այդ նպատակով նա ամուսնու մոտ ուղարկեց Պյոտր Ստեպանովիչին՝ հուսալով ներագդել նրան՝ հայտնի հանգստացուցիչ եղանակով: Թերևս նույնիսկ մի որևէ լուրով, այսպես ասած, առաջին բերանից: Պյոտր Ստեպանովիչի ճարպկության վրա միանգամայն վստահ էր: Պյոտր Ստեպանովիչը վաղուց արդեն չէր եղել պարոն ֆոն Լեմբկեի աշխատասենյակում: Թնին տալով նրա սենյակը մտավ հենց այն պահին, երբ խնամարկյալն առանձնապես ծանր տրամադրության մեջ էր:

II

Կատարվել էր մի գործողություն, որը պարոն ֆոն Լեմբկեն ոչ մի կերպ չէր կարողանում կարգավորել: Գավառներից մեկում (այնտեղ, ուր վերջերս կերուխում էր արել Պյոտր Ստեպանովիչը) մի փոխպորուչիկ բանավոր նկատողություն էր ստացել իր անմիջական հրամանատարից: (Դա արվել էր ամբողջ վաշտի առաջ): Փոխպորուչիկը դեռևս երիտասարդ էր, վերջերս եկած Պետերբուրգից, միշտ լռակյաց ու խոժոռված, արտաքնապես պատկառելի, թեև դրա հետ մեկտեղ փոքրամարմին էր,

գիրուկ և կարմրայտ: Նա չէր հանդուրժել նկատողությունը և հանկարծ նետվել էր հրամանատարի վրա՝ անսպասելի ծղրտոցով, ինչ զարմացրել էր ամբողջ վաշտին, մի տեսակ վայրենավարի թեքած գլուխը, խփել էր և ամբողջ ուժով կծել նրա ուսը, հագիվ էին կարողացել պոկել: Կասկած չկար, որ խելագարվել է, ծայրահեղ դեպքում պարզվել էր, որ վերջին ժամանակներս ամենաանհնար տարօրինակություններ է դրսևորել: Օրինակ, իր բնակարանից դուրս էր շարտել տանտիրոջ երկու սրբապատկերները և դրանցից մեկը կտոր-կտոր արել կացնով: Իսկ իր սենյակում, երեք տակդիրների վրա, որպես երեք գրակալ, շարել էր Ֆոխտի, Մոլեշոտտի և Բյուխների գրքերը և ամեն մի գրակալի առաջ եկեղեցական մոմաճրագ վառել: Նրա մոտ գտնված գրքերի քանակից կարելի էր եզրակացնել, որ կարդացած մարդ է: Եթե նա հիսուն հազար ֆրանկ ունենար, ապա գուցե նավով կմեկներ Մարքիզյան կղզիներ, ինչպես այն «կադետը», ում մասին այնքան զվարթ հումորով հիշատակում է պարոն Գերցենն իր գործերից մեկում: Նրան բռնելիս գրպաններում և բնակարանում գտել էին ամենաթունդ թռուցիկների մի ամբողջ տրցակ:

Թռուցիկները, ինքնըստինքյան, նույնպես փուչ բան էին և իմ կարծիքով, ամեննին էլ ոչ հոգսաշատ: Ինչքան ասես, տեսել էինք: Ըստ որում, նոր էլ չէին, ճիշտ այդպիսիք, ասում էին հետագայում, վերջերս ցրվել էին Խ. գավառում, իսկ մեկուկես ամիս առաջ գավառ և հարևան նահանգ գնացած Լիպուտինը հավատացնում էր, որ այն ժամանակ արդեն տեսել է այնտեղ հենց այդպիսի թերթիկներ: Բայց Անդրեյ Անտոնովիչին զարմացրել էր գլխավորապես այն, որ Շպիգուլինների ֆաբրիկայի կառավարիչը հենց նույն ժամանակ ուստիկանություն էր բերել երկու թե երեք կապուկ ճիշտ նույնպիսի թերթիկներ՝ փոխպորուչիկի ունեցածի պես, որոնք զիջերով էին գցել ֆաբիկա: Կապուկները դեռևս քանդված չէին, և բանվորներից ոչ ոք ոչ մեկը չէր կարդացել: Փաստը տխմարավուն էր, սակայն Անդրեյ Անտոնովիչը խիստ մտահոգվեց: Գործը նրան պատկերվեց տհաճորեն բարդ տեսքով:

Շպիգուլինների այդ ֆաբրիկայում այն ժամանակ հենց նոր էր ծայր առել հենց այն «շպիգուլինյան պատմությունը», որի մասին մեզ մոտ այնքան շատ աղաղակեցին և որն այս ու այն տարբերակներով տեղափոխվեց նաև մայրաքաղաքային մամուլի էջեր: Երեք շաբաթ առաջ այնտեղ մի բանվոր էր հիվանդացել ու մահացել ասիական ժանտախտից, հետո մի քանիսն էլ հիվանդացան: Քաղաքում բոլորը վախեցան, որովհետև ժանտախտը տարածվում էր հարևան գավառից: Նշեմ, որ մեզ մոտ հնարավորին չափ բավարար սանիտարական միջոցներ ձեռնարկվեցին՝ անկոչ հյուրին դիմավորելու համար: Բայց Շպիգուլինների ֆաբրիկան, միլիոնատերերին և կապեր ունեցող մարդկանց մի տեսակ աչքաթող արին: Եվ ահա բոլորը միանգամից սկսեցին բղավել, որ հենց այնտեղ է հիվանդության արմատն ու օջախը, որ բուն ֆաբրիկայում և հատկապես բանվորների կացարաններում այնպիսի հիմնավոր անմաքրություն է տիրում, որ եթե ամեննին էլ չլինեք ժանտախտը, ապա պիտի առաջանար այնտեղ: Անշուշտ, միջոցներ ձեռնարկվեցին տեղնուտեղը, և Անդրեյ Անտոնովիչը եռանդագին պնդեց դրանց անհապաղ կատարումը: Ֆաբրիկան մաքրեցին երեք շաբաթում, բայց Շպիգուլինները, հայտնի չէ, թե ինչու, դա փակեցին:

Շախմատի եղբայրներից մեկը մշտապես ապրում էր Պետերբուրգում, իսկ մյուսը, մաքրելու մասին ղեկավարության կարգադրությունից հետո, մեկնեց Մոսկվա։ Կառավարիչն անցավ աշխատողների վերջնահաշիվները փակելուն և, ինչպես հիմա է պարզվում, լկտի խարդախումներով։ Աշխատողները սկսեցին տրտնջալ, արդարացի վերջնահաշիվ էին ուզում, հիմարաբար գնացել էին ոստիկանություն, ըստ որում, առանց մեծ աղմուկի և ամեննին էլ անչափ հուզված չէին։ Ահա հենց այդ ժամանակ էլ Անդրեյ Անտոնովիչին էին ներկայացրել թռուցիկները կառավարչից։

Պյոտր Ստեպանովիչն աշխատասենյակ ընկավ առանց գեկուցելու, որպես լավ բարեկամ ու յուրային, ավելին՝ Յուլիա Միխայլովնայի հանձնարարությամբ։ Տեսնելով նրան, ֆոն Լեմբկեն մոայլված խոժոռեց հոնքերը և անբարեհամբույր կանգնեց սեղանի մոտ։ Մինչ այդ նա գնում-գալիս էր սենյակում և ինչ-որ բան քննարկում իր գրասենյակի աստիճանավոր Բյումի հետ՝ դեմ դիմաց։ Վերջինս արտակարգ անձոռնի և մոայլադեմ գերմանացի էր, որին նահանգապետն իր հետ էր բերել Պետերբուրգից, չնայած Յուլիա Միխայլովնայի շատ ուժեղ դիմադրությանը։ Պյոտր Ստեպանովիչի մտնելուն պես աստիճանավորը ետ գնաց դեպի դուռը, բայց դուրս չեկավ։ Պյոտր Ստեպանովիչին թվաց նույնիսկ, որ նա մի տեսակ նշանակալի հայացք փոխանակեց իր պետի հետ։

— Օյ, բայց և այնպես բռնեցի ձեզ, գաղտնապահ քաղաքապետ,— ծիծաղելով գոռաց Պյոտր Ստեպանովիչը և ավելի ծածկեց սեղանին դրված թռուցիկը։— Մա կլրացնի՞ ձեր հավաքածուն, հը :

Անդրեյ Անտոնովիչը բորբոքվեց։ Ինչ-որ բան կարծես հանկարծ այլայլեց նրա դեմքը։

— Թողեք, թողեք հիմա,— բղավեց նա, զայրույթից ցնցվելով,— և չհամարձակվեք... պարոն...

— Ինչո՞ւ այդպես։ Կարծես թե, դուք բարկանո՞ւմ եք։

— Թույլ տվեք նկատել, ողորմած պարոն, որ ես ամեննին մտադիր չեմ հետայսու հանդուրժելձեր sans fason^[27]-ը, և խնդրում եմ հիշել...

— Փո՛ւհ, գրողը տանի, նա իսկապես էլ...

— Լռեցեք, դե, լռեք,— ոտքերը գորգին խփեց ֆոն Լեմբկեն,— և չհամարձակվեք...

Աստված գիտե, թե ուր կհասներ։ Ավաղ, ամեն ինչից գատ, մի հանգամանք էլ կար, բոլորովին անհայտ թե Պյոտր Ստեպանովիչին, թե նույնիսկ Յուլիա Միխայլովնային։ Դժբախտ Անդրեյ Անտոնովիչը հասել էր այնպիսի վրդովմունքի, որ վերջին օրերս ինքն իրեն սկսել էր խանդել կնոջը՝ Պյոտր Ստեպանովիչի հանդեպ։ Միայնության մեջ, հատկապես գիշերները, նա տհաճագույն բույներ էր ապրում։

— Իսկ ես կարծում էի, եթե մեկը երկու օրուգիշեր մենակ կարդում է իր վեպը և ուզում ձեր կարծիքն իմանալ, ապա և ինքը համենայն դեպս դուրս է այդ պաշտոնականություններից... Յուլիա Միխայլովնան ինձ ընդունում է մտերմաբար,

ինչպե՞ս այստեղ ըմբռնել ձեզ,— նույնիսկ որոշ արժանապատվությամբ արտասանեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Ի դեպ, ահա և ձեր վեպը,— նա սեղանին դրեց խոշոր, ծանր, գլանաձև ոլորած տետրը՝ փաթաթված կապույտ թղթով:

Լեմբկեն կարմրեց ու կարկամեց:

— Իսկ որտեղի՞ց գտաք,— զգուշորեն հարցրեց նա ուրախության հորձանք զգալով, որը զսպել չէր կարող, սակայն զսպեց ամբողջ ուժով:

— Պատկերացրեք, ինչպես ոլորված կար, այդպես էլ գլորվել էր պահարանի ետևը: Երևի, տուն մտնելիս, անհարմար գցել եմ պահարանի վրա: Երեք օր առաջ գտան միայն, հատակը լվանալիս: Բայց ի՞նչ գործ տվեցիք ինձ:

Լեմբկեն խստորեն իջեցրեց աչքերը:

— Երկու գիշեր չեմ քնել ձեր պատճառով: Երեք օր է, գտել են, իսկ ես պահեցի, շարունակ կարդում էի, ցերեկը ժամանակ չկա, ուրեմն՝ գիշերները: Է՛հ, և՛ դժգոհ եմ. միտքն իմը չէ: Ասենք, թքած, քննադատ երբեք չեմ եղել, բայց կտրվել չկարողացա, հարգելիս, թեև դժգոհ եմ: Չորրորդ և հինգերորդ գլուխները, դա... դա... դա... սատանան գիտե, թե ինչ է: Եվ ինչքան հումոր եք խցկել, քրքջում էի: Այնուամենայնիվ, ինչպես եք կարողանում ծաղրուծանակել, sans que cela para isse^[28]: Է, հետո, իններորդ, տասներորդ գլուխներում ամեն ինչ սիրո մասին է, իմ գործը չէ, բայց տպավորիչ է: Իզրեյնովի նամակի վրա համարյա արտասվում էի, թեև նրան այնքան նրբորեն եք ներկայացրել... Գիտեք, նամակը զգայական է, միաժամանակ դուք ուզում եք դա մի տեսակ կեղծ կողմով ներկայացնել, այդպես չէ՞: Կռահե՞լ եմ, թե՛ ոչ: Է, իսկ ավարտի համար պարզապես կծեծեի ձեզ: Այդ ի՞նչ միտք եք անցկացնում: Չէ որ դա այն նույն նախկին աստվածացումն է ընտանեկան երջանկության, զավակների, կապիտալի ավելացման, և սկսեցին իրենց համար ապրել գոհ ու երջանիկ, ողորմացեք: Ընթերցողին կհմայեք, որովհետև նույնիսկ ես կտրվել չէի կարողանում, ուստի շատ ավելի վատ: Ընթերցողն անխելք է առաջվա պես, ուրեմն պետք է, որ խելոք մարդիկ նրան ցնցեն, իսկ դուք... Լավ, բավական է, և մնաք բարով: Մյուս անգամ չբարկանաք, ես եկել էի ձեզ հարկավոր մի երկու բան ասելու, բայց դուք մի տեսակ այն չեք...

Այդ ընթացքում Անդրեյ Անտոնովիչը վերցրեց իր վեպը և դրեց կաղնեփայտե գրապահարանը, բանալիով կողպեց, իմիջիայլոց, հասցնելով աչքով անել Բյուսին, որ վերջինս չքվի: Բյուսն անհետացավ՝ ձգված և տրտում դեմքով:

— Ես ոչ թե մի տեսակ այն չեմ, պարզապես... անվերջ անախորժություններ են,— մրթմրթաց նա խոժոռված, բայց արդեն առանց զայրույթի նստելով սեղանի մոտ,— նստեք և ասեք ձեր երկու բանը: Վաղուց ձեզ չեմ տեսել, Պյոտր Ստեպանովիչ, միայն թե այսուհետև ներս մի ընկեք ձեր ձևով... երբեմն գործերի մեջ...

— Իմ ձևերը նույնն են...

— Գիտեմ և հավատում եմ, որ առանց դիտավորության եք անում, բայց մեկ-մեկ հոգսերի մեջ թաղված ես լինում... Դե, նստեք:

Պյոտր Ստեպանովիչը փովեց բազմոցին և ակնթարթորեն իրեն քաշեց ոտքերը:

III

— Այդ ի՞նչ հոգսերի մեջ եք, չլինի՞ այս փուչ բաները,— գլխով արեց թռուցիկի կողմը:— Այդ թերթիկներից ինչքան ուզեք, կբերեմ, դեռևս Խ. նահանգում եմ ծանոթացել:

— Այսինքն, այն ժամանակ, երբ այնտե՞ղ էիք ապրում:

— Դե, իհարկե, ոչ իմ բացակայության ընթացքում: Զարդաշրջանակովն էլ կա, վերևում կացին է նկարած: Թույլ տվեք (նա վերցրեց թռուցիկը), այո, այստեղ էլ կացին կա, նույնն է, ճիշտ-ճիշտ:

— Այո, կացին: Տեսնում եք՝ կացին:

— Իսկ ինչ է, կացնի՞ց եք վախեցել:

— Կացնից չէ... ու չեմ էլ վախեցել, բայց այս գործը... այնպիսի գործ է, հանգամանքներ կան:

— Ինչպիսի՞: Որ ֆաբրիկայի՞ց են բերել: Հե-հե: Իսկ գիտեք, ձեր այդ ֆաբրիկայում բանվորները շուտով իրենք են թռուցիկներ գրելու:

— Ինչպե՞ս թե,— խստորեն նայեց ֆոն Լեմբկեն:

— Այդպես հենց: Լավ նայեք դրանց: Շատ փափկասիրտ եք, Անդրեյ Անտոնովիչ, վեպեր եք գրում: Իսկ այստեղ պետք էր հնի պես:

— Ի՞նչ ասել է հնի պես, այդ ի՞նչ խորհուրդներ են: Ֆաբրիկան մաքրել են, ես հրամայեցի և մաքրեցին:

— Իսկ բանվորների մեջ խռովություն կա: Պետք է ծեծուջարդ տալ բոլորին, ու վերջ:

— Խռովությո՞ւն: Փուչ բան էր, հրամայեցի ու սրբեցին:

— Էհ, Անդրեյ Անտոնովիչ, փափկասիրտ մարդ եք:

— Նախ և առաջ, ամենևին էլ այդքան փափկասիրտ չեմ, իսկ երկրորդը,— նորից էր սայթաքելու ֆոն Լեմբկեն: Երիտասարդի հետ նա խոսում էր՝ իրեն ստիպելով, հետաքրքրությունից, թե մի նոր բան չի՞ ասի:

— Ա՛, նորից մեր հին ծանոթը,— ընդհատեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ հայացքը պարզած պրեսպապյեի տակ դրված մեկ ուրիշ թերթիկի, նույնպես կարծես թռուցիկ էր, երևում է՝ արտասահմանյան տպագրության, բայց չափածո:— Է՛, այս մեկն անգիր գիտեմ. «Լուսավոր անհատը»: Տեսնենք, այդպես է, «Լուսավոր անհատն» է որ կա: Ծանոթ եմ այս անհատին դեռևս արտասահմանից: Որտեղի՞ց եք գտել:

— Ասում եք, թե տեսել եք արտասահմանո՞ւմ,— ցնցվեց ֆոն Լեմբկեն:

— Իհարկե, չորս ամիս առաջ, կամ նույնիսկ հինգ:

— Բայց և ինչքան շատ բան էք տեսել արտասահմանում,— նրբորեն նայեց ֆոն Լեմբլեն: Պյոտր Ստեպանովիչը, նրան լսելով, բացեց թերթիկը և բարձրաձայն կարդաց ոտանավորը.

ԼՈՒՍԱՎՈՐ

ԱՆՀԱՏԸ

Ազնվական		տոհմից		նա		չէր,
ժողովրդի		մեջ		էր		աճել,
Քշված		ցարի				վրեժ-բոցից,
Բոյարական		չար				նախանձից,
Մատնեց		իրեն				տառապանքի,
Մահապատժի		ու				կտտանքի
Եվ		տարփողեց				ամենեցուն
Եղբայրություն,						ազատություն:
Ու	բոլորին			ոտքի		հանած՝
Ուսանողն		այդ				փախավ-գնաց
Բանտախցի		այդ				տիրության,
Դահիճ,	մտրակ,	ծեծ		ու		ջարդից:
Մարդիկ՝		պատրաստ				ընդվզելու,
Դաժան		բախտից				ազատվելու,
Սմուլենսկից		Տաշքենդ				հուզվում,
Նրան	էին			հա		սպասում:
Սպասում	էին	հաստատ			ու	լուռ՝
Գրոհ		տալու				միահամուռ,
Բոյարության		վերջը				տալու,
Ցարի		զահր				տապալելու,
Դարձնելու		ողջն				ընդհանուր,
Հար	հանձնելու			վրեժին		հուր՝
Եկեղեցի,		պսակ,				տեղ-տուն՝

Հնի որջերն այդ չարաթույն:

— Պետք է որ այն սպայի մոտից վերցրած լինեք, հը՞,— հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Իսկ դուք այդ սպայի՞ն էլ էք բարեհաճում ճանաչել:

— Հապա ի՞նչ, ես այնտեղ նրանց հետ երկու օր քեֆ եմ արել: Նա պետք է որ խելագարվեր:

— Գուցեն չի խելագարվել:

— Ո՞չ արդյոք, որովհետև սկսեց կծոտել:

— Բայց ներեցեք, եթե դուք այդ ոտանավորը տեսել էք արտասահմանում և հետո, պարզվում է, այստեղ, այդ սպայի մոտ...

— Ի՞նչ է, խորթի՞ն բան է: Անդրեյ Անտոնովիչ, ինչպես տեսնում եմ, դուք ինձ քննո՞ւմ եք: Գիտեք ինչ,— սկսեց նա հանկարծ անսովոր ծանրակշռությամբ,— այն մասին, թե ինչ եմ տեսել արտասահմանում, վերադառնալուց հետո արդեն ինչ-որ մարդկանց բացատրել եմ և իմ բացատրությունները բավարար են գտնվել, այլապես իմ ներկայությամբ չէի երջանկացնի տեղիս քաղաքը: Գտնում եմ, որ իմ գործերն այդ իմաստով ավարտված են, ոչ մեկին պարտավոր չեմ հաշվետու լինել: Եվ ավարտված են ոչ այն պատճառով, որ ես մատնիչ եմ, այլ որովհետև չէի կարող այլ կերպ վարվել: Նրանք, ովքեր գրել են Յուլիա Միխայլովնային, իմանալով գործը, իմ մասին գրել են որպես ազնիվ մարդու... Այդամենը սակայն գրողի ծոցը, իսկ ես եկել եմ ձեզ մի լուրջ բան ասելու և լավ է, որ ձեր այդ ծիսնելույզ մաքրողին դուրս արեցիք: Գործն ինձ համար կարևոր է, Անդրեյ Անտոնովիչ, մի արտակարգ խնդիրք ունեմ ձեզ:

— Խնդիրք: Հը՛մ, պատիվ արեք, ես սպասում եմ, խոստովանեմ, որ հետաքրքրությամբ: Եվ ընդհանրապես ավելացնեմ, որ դուք ինձ բավականին զարմացնում եք, Պյոտր Ստեպանովիչ:

Ֆոն Լեմբկեն որոշ չափով հուզված էր: Պյոտր Ստեպանովիչը ոտքը գցեց ոտքին:

— Պետերբուրգում,— սկսեց նա,— շատ բաների մասին ես բացսիրտ էի, բայց ուրիշ-ուրիշ կամ հենց այս բաների մասին (նա մատով խփեց «Լուսավոր անձին») լռել եմ, նախ, որովհետև չարժեր խոսել, երկրորդը, որովհետև հայտնում էի այն, ինչ հարցնում էին: Չեմ սիրում այդ իմաստով ինքս առաջ ընկնել, դրա մեջ եմ տեսնում տարբերությունը ստոր և ազնիվ մարդու միջև, ում պարզապես ստիպել են հանգամանքները... Է՛, մի խոսքով, թողնենք դա: Լավ, իսկ հիմա... հիմա, երբ այդ տխմարները... Է՛, երբ սա լույս աշխարհ եկավ և արդեն ձեր ձեռքին է ու տեսնում եմ, ձեզնից չի թաքնվի, որովհետև դուք աչք ունեք և ձեզ նախապես հասկանալ չի լինի, իսկ այդ տխմարներն առաջվա պես շարունակում են, ես... ես... Է՛, այո, մի խոսքով, եկել եմ ձեզ խնդրելու՝ փրկել մարդու, նույնպես մի հիմարի, թերևս ցնդածի, հանուն նրա երիտասարդության, դժբախտությունների, հանուն ձեր մարդասիրության... Միայն սեփական հորինվածքի վեպերում հո չեք այդքան մարդասեր,— կոպիտ սարկազմով ու անհամբեր կտրեց իր խոսքը նա հանկարծ:

Մի խոսքով, երևում էր, որ ուղղամիտ, սակայն ոչ ճարպիկ և ապաքաղաքական մարդ է, մարդասիրական ավելորդ զգացմունքներից և գուցե ավելորդ փափկանկատությունից գլխավորապես սահմանափակ, ինչպես իսկույն արտակարգ նրբամտությամբ գնահատեց ֆոն Լեմբկեն, ինչպես վաղուց արդեն նրա մասին ենթադրում էր, հատկապես վերջին շաբաթվա ընթացքում, երբ իր աշխատասենյակում մեն-մենակ, հատկապես գիշերները հայիտյում էր նրան ամբողջ ուժով՝ Յուլիա Միխայլովնայի մոտ նրա անբացատրելի հաջողությունների պատճառով:

— Իսկ ո՞ւմ համար եք խնդրում և ի՞նչ է այս ամենը նշանակում,— բարձրաստիճանի վեհապանձ տեսքով տեղեկացավ նա՝ ջանալով կոծկել հետաքրքրասիրությունը:

— Դա... դա.... գրողը տանի... Չէ որ մեղավոր չեմ, որ հավատում եմ ձեզ: Ինչով եմ մեղավոր, որ ձեզ ազնվագույն մարդ եմ համարում և գլխավորը՝ խելացի... այսինքն, ի վիճակի հասկանալ... գրողը տանի...

Երևում է, խեղճը չէր կարողանում իրեն տիրապետել:

— Հասկացեք, վերջապես,— շարունակեց նա,— հասկացեք, որ նրա անունը ձեզ հայտնելով, չէ որ դավաճանում եմ նրան, դավաճանում եմ, այդպես չէ՞: Այդպես չէ՞:

— Բայց և այնպես, ինչպե՞ս կարող եմ կռահել, եթե սիրտ չեք անում հայտնել:

— Հենց դա է որ կա, դուք միշտ տապալում եք ձեր այդ տրամաբանությամբ, գրողը տանի... Էհ, գրողը տանի... այդ «լուսավոր անձը», այդ «ուսանողը» Շատովն է... ահա և վերջ:

— Շատովը: Այսինքն, ինչպե՞ս թե Շատովը:

— Շատովը «ուսանողն» է, ում մասին այստեղ հիշատակվում է: Նա այստեղ է ապրում, նախկին ճորտ է, է՛հ, ապտակ էլ հասցրեց:

— Գիտեմ, գիտեմ,— աչքերը կկոցեց Լեմբկեն:— Բայց ներեցեք, ինչո՞ւմ է նա մեղադրվում, և ամենագլխավորը՝ ինչի՞ համար եք միջնորդում:

— Խնդրում եմ նրան փրկել, հասկանում եք: Չէ որ ես ութ տարի առաջ եմ նրան ճանաչել, գուցեն ընկեր եմ եղել,— իրեն կորցնում էր Պյոտր Ստեպանովիչը:— Լավ, ես պարտավոր չեմ ձեզ հաշվետու լինել նախկին կյանքի մասին,— ձեռքը թափ տվեց նա,— այդ ամենը չնչին բան է, այդ ամենը երեքուկես մարդ է, արտասահմանյանների հետ տասը հոգու էլ չեն հասնի, իսկ գլխավորը՝ հույսս ձեր մարդասիրության, ձեր խելքի վրա է: Դուք կհասկանաք և ինքներդ գործը ցույց կտաք իսկական տեսքով, այլ ոչ թե Աստված գիտե՝ ինչպես, որպես ցնորված մարդու հիմար երազանք... դժբախտություններից, նկատի առեք, երկարատև դժբախտություններից, այլ ոչ թե սատանան գիտե, ի՞նչ մի չտեսնված պետական դավադրություն...

Նա համարյա շնչակտուր էր:

— Հը՛մ: Տեսնում եմ, որ նա մեղավոր է կացնով թռուցիկների խնդրում,— համարյա թե վեհապանձ՝ եզրակացրեց Լեմբկեն,— սակայն ներեցեք, եթե մենակ է, ապա ինչպե՞ս կարող էր դրանք ցրել թե այստեղ, թե նահանգներում, նույնիսկ Խ. գավառում և... և վերջապես, ամենագլխավորը՝ որտեղի՞ց է վերցրել:

— Ձեզ ասում եմ, չէ՞, որ ընդամենը մի հինգ հոգի են նրանք, ըստ երևույթին, լավ, տասը, ի՞նչ գիտենամ:

— Դուք չգիտե՞ք:

— Իսկ ինչու պիտի գիտենամ, գրողը տանի:

— Բայց և այնպես, իմացե՞լ եք, որ Շատովը համախոհներից մեկն է:

— Էհ,— ձեռքը թափ տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ ասես ետ մղվելով հարցնողի ճնշիչ խորաթափանցությունից,— լավ, լսեք, կասեմ ձեզ ամբողջ ճշմարտությունը։ Թռուցիկների մասին ոչինչ չգիտեմ, այսինքն՝ ամենևին ոչինչ, գրողը տանի, հասկանում եմ, ինչ է նշանակում ոչինչ... Է, իհարկե, այն փոխպորուչիկը, էլի ինչ-որ մեկը, մեկ ուրիշն էլ այստեղ... Է, հնարավոր է՝ Շատովը, էլի ինչ-որ մեկը, ահա և բոլորը, ադբ ու մանրուք... Բայց ես եկել եմ Շատովի համար խնդրելու, նրան փրկել է պետք, որովհետև այս ոտանավորը նրանն է, նրա սեփական ստեղծագործությունը և արտասահմանում նրա միջոցով է տպագրվել։ Ահա, ինչ գիտեմ ես հաստատ, իսկ թռուցիկների մասին ամենևին ոչինչ չգիտեմ։

— Եթե ոտանավորը նրանն է, ապա, հավանաբար, թռուցիկներն էլ։ Սակայն ի՞նչ տվյալներ են ստիպում ձեզ՝ կասկածել պարոն Շատովին։

Պյոտր Ստեպանովիչը, համբերությունը վերջնականապես հատած մարդու տեսքով, գրպանից քաշեց-հանեց դրամապանակը, դրա միջից էլ մի երկտող։

— Ահա տվյալները,— բղավեց նա՝ գցելով դա սեղանին։ Լեմբկեն բացեց, պարզվեց, որ երկտողը գրված է կես տարի առաջ, այստեղից ուղարկված ինչ-որ տեղ՝ արտասահման, հակիրճ, երկու խոսքով.

«Լուսավոր անձն» այստեղ տպագրել չեմ կարող, ուրիշ ոչինչ էլ չեմ կարող անել, տպագրեք արտասահմանում։ *Իվ. Շատով*»։

Լեմբկեն հայացքն ակնապիշ հառեց Պյոտր Ստեպանովիչի վրա։ Վարվառա Պետրովնան ճիշտ էր նկատել, որ փոքր-ինչ ոչխարային հայացք ունի նա, երբեմն՝ հատկապես։

— Այսինքն, ահա թե ինչ է սա,— պոռթկաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ուրեմն, գրել է այստեղ, կես տարի առաջ, այս ոտանավորը, բայց այստեղ չի կարողացել տպագրել մի որևէ գաղտնի տպարանում, դրա համար էլ խնդրում է տպագրել արտասահմանում... Կարծեմ, պա՛րզ է։

— Այո, պարզ է, իսկ ո՞ւմ է խնդրում, այդ մեկը դեռևս պարզ չէ,— շատ խորամանկ հեգնականությամբ նկատեց Լեմբկեն։

— Է՛, Կիրիլլովին, վերջապես։ Երկտողը գրված է Կիրիլլովին, արտասահման... Զգիտե՛ք, ինչ է։ Ցավալին այն է, որ դուք, գուցե, իմ առաջ միայն ձևացնում եք, թե չգիտեք, իսկ շատ վաղուց գիտեք արդեն, գիտեք դրա մասին, ու վերջ։ Ինչպե՞ս է հայտնվել դա ձեր սեղանին։ Ինքն իրեն կարողացել է հայտնվել։ Իսկ ինչի՞ համար եք ինձ այսպես չարչարում, եթե այդպես է։

Նա ջղաձգորեն թաշկինակով սրբեց քրտինքը ճակատից։

— Գուցե ինձ հայտնի է որոշ բան...— ճարպկորեն խույս տվեց Լեմբկեն,— իսկ ո՞վ է այդ Կիրիլլովը։

— Ինչ ասեմ, եկվոր ինժեներ է, Ստավրոգինի մարտավկան էր, մոլագար-խելագար: Ձեր փոխպորուչիկը կարող էր իսկապես էլ սպիտակ տենդի մեջ լինել, իսկ սա լրիվ խելագար է՝ լրիվ, երաշխավորում եմ: Էհ, Անդրեյ Անտոնովիչ, եթե կառավարությունն իմանար, թե ինչ մարդիկ են այդ բոլորը, նրանց վրա ձեռք չէր բարձրանա: Բոլորին, ինչպես կան, ուղարկել յոթերորդ վերստի վրա: Դեռևս Շվեյցարիայում ու կոնգրեսներին եմ շատ տեսել:

— Այնտեղ, որտեղից կառավարո՞ւմ են այստեղի շարժումը:

— Իսկ այդ ո՞վ է կառավարում, երեք հոգի ու մի կես-մարդ: Ախր, նրանց նայելիս, միայն տաղտուկ ես զգում: Եվ ի՞նչ այստեղի շարժում: Թռուցիկնե՞րը միթե: Եվ հավաքագրվածներն ովքեր են. սպիտակ տենդով փոխպորուչիկներ ու երկու-երեք ուսանող: Դուք խելացի մարդ եք, ահա ձեզ մի հարց, ինչո՞ւ նրանց մոտ չեն հավաքագրվում երևելի մարդիկ, ինչո՞ւ բոլորն ուսանող են կամ քսան-քսաներկու տարեկան տիասներ: Եվ շա՞տ են արդյոք: Վայ թե մի միլիոն շուն փնտրում են, իսկ միասին շա՞տ են գտել: Յոթը հոգի: Ասում եմ ձեզ, տաղտուկն է պատում:

Լեմբկեն լսում էր ուշադրությամբ, բայց մի արտահայտությամբ, որն ասում էր. «Փչոցդ պահիր ուրիշ տեղի համար»:

— Սակայն ներեցեք, ահա բարեհաճում եք պնդել, որ երկտողը հասցեագրված է արտասահման, բայց այստեղ հասցե չկա: Ինչո՞ւ է ձեզ հայտնի դարձել, որ երկտողն ուղղված է պարոն Կիրիլլովին և վերջապես, արտասահման և... և... որ իրոք պարոն Շատովի ձեռքով է գրված:

— Ուրեմն, հիմա գտեք Շատովի ձեռագիրը և համեմատեք: Ձեր գրասենյակում անպայման պիտի լինի նրա որևէ ստորագրությունը: Իսկ որ Կիրիլլովին է ուղղված, հենց Կիրիլլովն է այն ժամանակ ինձ ցույց տվել:

— Նշանակում է, դուք ինքներդ էլ...

— Այո, իհարկե, ուրեմն, ինքս էլ: Ինչ ասես, ինձ չեն ցույց տվել այնտեղ: Իսկ ինչ վերաբերում է ոտանավորին, իբր հանգուցյալ Գերցենն է գրել Շատովին, երբ դեռ արտասահմանում էր թափառում, իբր ի հիշատակ հանդիպման, ի գովասանք, ի երաշխավորություն, էհ, գրողը տանի... Շատովն էլ տաքածում է երիտասարդության մեջ: Իբր, անձամբ Գերցենի կարծիքն է իմ մասին:

— Ծը, ծը, ծը,— ի վերջո, լրիվ հասկացավ Լեմբկեն,— ես էլ եմ մտածում, թռուցիկը՝ հասկացանք, իսկ ոտանավո՞րն ինչի համար է:

— Հապա ինչպե՞ս չհասկանայիք: Ու սատանան գիտե, թե ինչի համար շատախոսեցի: Լսեք, Շատովին ինձ տվեք, իսկ մնացած բոլորին սատանան տանի, նույնիսկ Կիրիլլովին, որը հիմա փակվել է Ֆիլիպպովի տանը, ուր և Շատովն է ապրում, և թաքնվում է: Նրանք ինձ չեն սիրում, որովհետև երես եմ դարձրել... Բայց խոստացեք ինձ Շատովին, ես բոլորին մի մատուցարանով կտամ ձեզ: Պետք կգամ, Անդրեյ Անտոնովիչ: Այդ ամբողջ ողորմելի խմբակը, կարծում եմ, ինը-տասը հոգի

կլինեն: Ես ինքս եմ նրանց հետևում, իմ կողմից: Երեքը մեզ հայտնի են արդեն՝ Շատովը, Կիրիլովը և այն փոխպորուչիկը: Մնացածներին ես միայն դեռ *տնտղում* եմ... Ի դեպ, այնքան էլ կարճատես չեմ: Ինչպես Խ.-յան գավառում եղավ, այնտեղ թռուցիկներով բռնվել են երկու ուսանող, մի գիմնագիստ, երկու քսանամյա ազնվական, մի ուսուցիչ և մի պաշտոնաթող մայոր, վաթսուն տարեկան կլինի, հարբեցողությունից ցնդած, ահա և բոլորը, ու հավատացեք, որ բոլորը նույնիսկ զարմացել էին, որ եղած-չեղածը դա է: Բայց պետք է վեց օր: Ես արդեն հաշվիչով գցել եմ, վեց օր և ոչ ավելի շուտ, եթե որևէ արդյունք եք ուզում, նրանց մի ցնցեք ևս վեց օր, և ես նրանց մի հանգույցով կկապեմ ձեզ համար, իսկ եթե ավելի շուտ ձեռք տաք, բունը ցրիվ կգա: Բայց տվեք Շատովին... Ես Շատովի համար... իսկ ամենից լավը կլինի կանչել նրան գաղտնի, թեկուզ այստեղ՝ աշխատասենյակ և բարեկամաբար քննել, վարագույրը բացելով նրա առաջ... Ու նա, հավանաբար, ինքը կընկնի ձեր ոտքերն ու կարտասվի: Նյարդային, դժբախտ մարդ է, նրա կինը Ստավրոգինի հետ է կապված: Փաղաքշեք նրան, ու նա ամեն ինչ ձեզ կբացահայտի, բայց պետք է վեց օր... Իսկ գլխավորը, գլխավորը՝ կես խոսք էլ չասեք Յուլիա Միխայլովնային: Գաղտնիք է: Կարո՞ղ եք գաղտնիքը պահել:

— Ինչպե՞ս,— աչքերը չռեց Լեմբկեն,— և մի՞թե դուք Յուլիա Միխայլովնային ոչինչ չեք... հայտնել:

— Նրա՞ն: Աստված մի արասցե: Է-է՛խ, Անդրեյ Անտոնովիչ: Գիտեք ինչ. ես չափազանց գնահատում եմ նրա բարեկամությունը և շատ, շատ եմ հարգում... ու նման բաներ... բայց ես չեմ վրիպի: Ես նրան չեմ հակաճառում, որովհետև նրան հակաճառելը, ինքներդ գիտեք, վտանգավոր է: Գուցեն նրա համար մի երկու բան թոցրել եմ բերանիցս, որովհետև նա դա սիրում է, բայց որ հայտնեի նրան, ինչպես հիմա ձեզ, անուններ կամ ուրիշ-ուրիշ բաներ, է-է՛խ, հարգելիս: Եվ ինչի՞ համար եմ հիմա ձեզ դիմում: Որովհետև բոլոր դեպքերում տղամարդ եք, լուրջ մարդ, ծառայողական հնամենի կայուն փորձառությամբ: Ձեր գլխով շատ բան է անցել: Նման գործերում, կարծում եմ, յուրաքանչյուր քայլ ձեզ անգիր հայտնի է դեռևս պետերբուրգյան օրինակներից: Իսկ եթե ես այդ երկու անունները նրան հայտնեի, օրինակ, այնպես կթմրեկահարեր որ... Չէ որ նա այստեղից կամենում է Պետերբուրգը զարմացնել: Չէ, չափից ավելի է տաքարյուն, ահա թե ինչ:

— Այո, այդ մի բանից ունի մի քիչ,— ոչ առանց հաճույքի մրթմրթաց Անդրեյ Անտոնովիչը՝ միաժամանակ խիստ ափսոսելով, որ այս թերուսը կարծես թե համարձակվում է փոքր-ինչ ազատ արտահայտվել Յուլիա Միխայլովնայի մասին: Իսկ Պյոտր Ստեպանովիչին, հավանաբար, թվաց, թե դա դեռ քիչ է ու էլի պիտի հուպ տալ «Լեմբկային» հաճոյանալու և լիովին ձեռնասուն դարձնելու համար:

— Այո, հենց դրանից,— հարեց նա,— թող որ նա գուցեն հանճարեղ կին է, գրական, բայց կվախեցնի ճնճողուկներին: Վեց ժամ չի դիմանա, ուր մնաց վեց օր: Էէ՛խ, Անդրեյ Անտոնովիչ, վեց օր ժամկետով հույս մի դրեք կնոջ վրա: Չէ որ իմ որոշ փորձառությունն ընդունում եք, այսինքն այս գործերում, չէ որ ինչ-որ բաներ գիտեմ և

ինքներդ էլ եք իմանում, որ կարող եմ իմանալ ինչ-որ բաներ: Ես խաղուպարի համար չեմ վեց օր խնդրում ձեզնից, այլ գործի համար:

— Ես լսել եմ... — սիրտ չէր անում իր միտքն արտահայտել Լեմբկեն,— լսել եմ, որ արտասահմանից վերադառնալուց հետո հայտնե՞լ եք ուր հարկն է... գղջման նման մի բան:

— Էհ, ինչ եղել, եղել է:

— Ես նաև, անշուշտ, չեմ ցանկանում մուտք գործել... Բայց ինձ շարունակ թվում էր, թե այստեղ մինչև հիմա խոսում էիք բոլորովին այլ ոճով, քրիստոնեական հավատքի մասին, օրինակ, հասարակական հիմնարկների և, վերջապես, կառավարության մասին...

— Ինչի մասին ասես չեմ խոսել: Ես հիմա էլ նույնն եմ ասում, միայն թե այդ մտքերը հարկ չէ ընկալել այնպես, ինչպես այդ հիմարները, ահա թե բանն ինչ է: Թե չէ ի՞նչ, որ ուսն է կծել: Ինքներդ համաձայնեցիք ինձ հետ, ասացիք միայն, որ վաղ է:

— Ճիշտն ասած, այդ մասին չէ, որ համաձայնեցի ու ասացի, թե վաղ է:

— Բայց և այնպես, ձեր ամեն մի բառը կախ է կեռից, հե՛-հե՛, զգուշավոր մարդեք,— հանկարծ ուրախ-ուրախ նկատեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Լսեք, հայր իմ հարազատ, պետք էր, չէ՞, ձեզ հետ ծանոթանալ, ահա այդ պատճառով էլ իմ ոճով էի խոսում: Միայն ձեզ հետ չէ, ես շատերի հետ եմ այդպես ծանոթանում: Կարող է պատահել, ինձ հարկավոր էր ձեր բնավորությունը ճանաչել:

— Ձեր ինչի՞ն է պետք իմ բնավորությունը:

— Ի՞նչ իմանամ ինչի համար (նա նորից ծիծաղեց): Գիտեք ինչ, թանկագին և մեծարգո Անդրեյ Անտոնովիչ, դուք խորամանկ եք, բայց բանը դեռ չի հասել *դրան*, և, հավանաբար, չի էլ հասնի, հասկանո՞ւմ եք: Ես ուր որ հարկն է, արտասահմանից վերադառնալով, թեև բացատրություններ տվել եմ, և ճիշտն ասած, չգիտեմ, թե ինչու հայտնի համոզմունքների տեր մարդը չի կարող գործել հոգուտ իր անկեղծ համոզմունքների... Բայց ինձ ոչ ոք *այնտեղ* չի պատվիրել ձեր բնավորությունը և նման ոչ մի պատվեր *այնտեղից* դեռ չեմ ստանձնել: Կռահեք ինքներդ, չէ որ կարող էի առաջինը ոչ թե ձեզ բացահայտել մի երկու անուն, այլ ուղղակի հասնել *այնտեղ*, այսինքն այն տեղը, ուր նախասկզբնական բացատրություններն եմ տվել: Եվ եթե ես ջանայի ֆինանսների կամ շահի պատճառով, ապա, իհարկե, իմ կողմից սխալ հաշվարկ կլիներ, որովհետև հիմա շնորհակալ կլինեն ձեզ, և ոչ ինձ: Ես միայն Շատովի համար,— ազնվաբարո ավելացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— միայն Շատովի համար, նախկին բարեկամությունից ելնելով... Դե, իսկ հետո, թերևս, երբ գրիչ վերցնեք *այնտեղ* գրելու համար, գովեք ինձ, եթե կուզեք... դեմ չեմ լինի, հե-հե: Adieu, սակայն, շատ նստեցի, ու պետք չէր այսքան շատ խոսել,— ավելացրեց նա ոչ առանց բավականության ու վեր կացավ բազմոցից:

— Ընդհակառակն, ես շատ ուրախ եմ, որ գործը, այսպես ասած, որոշակիանում է,— վեր կացավ և ֆոն Լեմբլեն նույնպես սիրալիր տեսքով, երևում է վերջին բառերի ազդեցության տակ:— Ես երախտագիտությամբ ընդունում եմ ձեր ծառայությունները և, հավատացած եղեք, այն ամենն, ինչ իմ կողմից կարելի է ձեր ջանադրության մասին կարծիքին...

— Վեց-օր, գլխավորը վեց օր ժամանակ, և որ այդ ընթացքում տեղից չշարժվեք, ահա թե ինչ է ինձ պետք:

— Թող լինի:

— Անշուշտ, ես ձեր ձեռքերը չեմ կապում, չեմ էլ համարձակվի: Հո չեք կարող չհետևել, միայն թե բույնը չվախեցնեք ժամանակից շուտ, ձեր խելքի և փորձառության վրա հույս ունեմ ահա այստեղ: Իսկ պետք է, որ ձեր որսաշներից ու զանազան լրտեսներից շատ լինեն, հե՛-հե՛,— ուրախ և թեթևամտորեն (երիտասարդի պես) դուրս տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այնքան էլ այդպես չէ,— հաճելությամբ խույս տվեց Լեմբլեն:— Դա երիտասարդության նախապաշարմունքն է, թե չափազանց շատ են հավաքել... Բայց, ի դեպ, թույլ տվեք մի բան էլ. բայց եթե այդ Կիրիլլովը Ստավրոգինի մարտավկան է եղել, ապա պարոն Ատավրոգինն էլ այդ դեպքում...

— Ստավրոգինը ի՞նչ:

— Այսինքն, եթե նրանք այդպիսի բարեկամնե՞ր են:

— Է՛, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ: Այստեղ ահա վրիպեցիք, թեև խորամանկ եք: Եվ նույնիսկ զարմացնում եք ինձ: Ես էլ մտածում էի, որ այդ մասին անտեղյակ չեք... Հըմ, Ստավրոգինը՝ միանգամայն հակառակն է դա, այսինքն, միանգամայն... *Avis au lecteur*²⁹:

— Մի՞ թե, և հնարավո՞ր է արդյոք,— անվստահությամբ ասաց Լեմբլեն:— Յուլիա Միխայլովնան ինձ հայտնել է, որ Պետերբուրգից ստացած իր տեղեկություններով, նա որոշ, այսպես ասած, հանձնարարականներ ունեցող մեկն է...

— Ես ոչինչ չգիտեմ, ոչինչ չգիտեմ, ոչինչից ոչինչ: *Adieu. Avis au tecteur.*— հանկարծակի ու բացահայտ խույս տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

Նա թռավ դեպի դուռը:

— Ներեցեք, Պյոտր Ստեպանովիչ, ներեցեք,— բղավեց Լեմբլեն,— մի պստիկ գործ էլ կա, ու ես ձեզ չեմ սպասեցնի:

Նա մի ծրար հանեց սեղանի դարակից:

— Ահ-հա մի փոքր նմուշ, նույն կարգի, և դրանով իսկ ձեզ ապացուցում եմ, որ ծայրաստիճան վստահում եմ ձեզ: Ահ-հա, և ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

Ծրարի մեջ նամակ կար, տարօրինակ, անստորագիր նամակ էր, հասցեագրված Լենբլեին և հենց երեկ ստացված: Պյոտր Ստեպանովիչը, չափազանց բարկացած, կարդաց հետևյալը.

«Ձերդ գերազանցություն:

Քանզի ձեր աստիճանով եք այդպես: Սույնով հայտարարում եմ գեներալ անձանց կյանքի և հայրենիքի վրա մահափորձի մասին, քանի որ ուղղակի դրան է հանգում: Ինքս եմ տարածել անընդմեջ շատ ու շատ տարիներ: Նմանապես և անասովածություն: Նախապատրաստվում է խռովություն, իսկ թռուցիկ մի քանի հազար հատ կա, և ամեն մեկի ետևից հարյուր հոգի կվազի լեզուները հանած, եթե վաղօրոք չխլի ղեկավարությունը, քանզի շատ բան է խոստացված որպես պարգև, իսկ հասարակ ժողովուրդն անխելք է, գումարած և օղին: Ժողովուրդը, համարելով մեղավոր, կկործանի մեկին էլ, մյուսին էլ, և վախենալով երկու կողմերից, զոջացել եմ, ինչի չեմ մասնակցել, քանզի իմ հանգամանքներն են այդպիսին: Եթե ուզում եք, որպեսզի մատնությունը հայրենիքի, ինչպես նաև եկեղեցիների և սրբապատկերների փրկության համար լինի, ապա միայն ես կարող եմ: Բայց պայմանով, որ ինձ ներում լինի Երրորդ բաժանմունքից հեռագրով, անհապաղ, բոլորից մենակ ինձ, իսկ մյուսները թող պատասխան տան: Բարապանի պատուհանին ազդանշանի համար ամեն երեկո, ժամը յոթին մոտ դրեք: Տեսնելով, կհավատամ ու կգամ համբուրելու մայրաքաղաքից եկած բարեսիրտ աջը, բայց պայմանով, որ թոշակը լինի, թե չէ ինչո՞ւ եմ ապրելու: Իսկ դուք չեք զոջա, որովհետև ձեզ աստղ կհասնի: Պետք է անաղմուկ, թե չէ զլուխս կպոկեն:

Ձերդ գերազանցության անվախ մի մարդ:

Ձեր ոտքերն է ընկնում

զոջացած ազատամիտ Incognito»:

Լենբլեն բացատրեց, որ նամակը հայտնվել է երեկ, բարապանի սենյակում, երբ այնտեղ ոչ ոք չի եղել:

— Իսկ դուք ի՞նչ եք մտածում այդպիսով,— համարյա կոպտաբար հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես կենթադրեի, որ անանուն պաշկվիլ է, ձեռառնոցի:

— Ամենահավանականը հենց դա է որ կա: Ձեզ խաբել չի լինի:

— Գլխավորապես, որովհետև այդքան հիմար է:

— Իսկ դուք այստեղ էլի որևէ պաշկվիլ ստացե՞լ եք:

— Ստացել եմ երկու անգամ, անանուն:

— Է, ինչ խոսք, որ չեն ստորագրի: Ոճը տարբե՞ր: Ձեռագիրը տարբե՞ր:

— Տարբեր ոճով ու տարբեր ձեռագրերով:

— Ծաղրածուակա՞ն են եղել, սրա նման:

— Ծաղրածուական էլ, և գիտեք... շատ նողկալի:

— Դե, եթե եղել են, ուրեմն, հավանաբար, հիմա էլ է նույնը:

— Գլխավորը, որ այդքան հիմար: Քանի որ դրանք կրթված մարդիկ են, և հավանաբար, այսպես հիմար չեն գրի:

— Է, այո, այո:

— Իսկ ի՞նչ, եթե ինչ-որ մեկն իսկապես ուզում է մատնել:

— Անհավանական է,— չոր կտրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ի՞նչ է նշանակում հեռագիր Երրորդ բաժանմունքից և թոշակ: Ակնհայտ պաշկվիլ է:

— Այո, այո,— ամաչեց Լեմբկեն:

— Գիտեք ինչ, թողեք սա ինձ մոտ: Հավանաբար, ես կգտնեմ ձեզ համար: Ավելի շուտ, քան նրանց, կգտնեմ:

— Վերցրեք,— համաձայնեց ֆոն Լեմբկեն, ի դեպ, որոշ երկմտանքով:

— Որևէ մեկին ցույց տվե՞լ եք:

— Ոչ, ինչպես կարելի է, ոչ ոքի:

— Այսինքն, Յուլիա Միխայլովնայի՞ն էլ:

— Ահ, Աստված չանի, և ի սեր Աստծո, դուք էլ ցույց չտաք,— վախեցած բղավեց Լեմբկեն:— Նա անչափ կցնցվի... և ահավոր կբարկանա վրաս:

— Այո, առաջինը հենց ձեզ կհասնի, կասի, թե ինքներդ եք արժանի, եթե այդպես են գրում ձեզ: Գիտենք կնոջ տրամադրությունը: Դե, մնաք բարով: Գուցե թե մի երեք օր հետո ձեզ ներկայացնեն սրա հորինողին: Գլխավորը, ինչպես պայմանավորվեցինք:

IV

Գուցեն անխելք մարդ չէր Պյոտր Ստեպանովիչը, բայց Տաժանապարտ Ֆեդկան ճիշտ էր արտահայտվել նրա մասին, թե նա «մարդուն ինքը հորինում, ինքն էլ դրա հետ ապրում է»: Ֆոն Լեմբկեի մոտից նա հեռացավ լիովին համոզված, որ ծայրահեղ դեպքում վեց օրով նրան հանգստացրել է, իսկ այդ ժամկետն անչափ հարկավոր էր նրան: Սակայն գաղափարը շինծու էր, և ամեն ինչ հիմնված էր սոսկ Անդրեյ Անտոնովիչի մասին սկզբից և մեկընդմիջտ հորինած կարծիքի վրա, թե նա ամենակատարյալ պարզամիտի մեկն է:

Ինչպեսև յուրաքանչյուր տառապագին կասկածամիտ մարդ, Անդրեյ Անտոնովիչն ամեն անգամ արտակարգ և բերկրալի վստահող էր լինում անհայտությունից ելնելու առաջին պահերին: Իրերի նոր դրվածքը սկզբից նրան էր ներկայանում անչափ

հաճելի ձևով, չնայած կրկին վրա հասած հոգսաշատ որոշ բարդություններին: Ծայրահեղ դեպքում, հին կասկածներն ի դերն էին ելնում: Բացի դրանից, վերջին օրերին նա այնպես էր հոգնել, այնքան տանջահար և անօգնական էր զգում իրեն, որ հոգին ակամա ծարավի էր անդորրի: Բայց ավաղ, նա արդեն վերստին անհանգիստ էր: Պետերբուրգում ապրած երկար տարիները նրա հոգում անջնջելի հետքեր էին թողել, «Նոր սերնդի» պաշտոնական և անգամ գաղտնի պատմությունը բավականաչափ հայտնի էր նրան քննախույզ մարդ էր ու թռուցիկներ էր հավաքում, սակայն երբեք չէր հասկացել դա, առաջին իսկ բառից: Իսկ հիմա կարծես անտառում լինել, իր բոլոր բնագոյներով նա կանխագգում էր, որ Պյոտր Ստեպանովիչի ասածները մի տեսակ լիովին անհարիր, ամեն կարգի ձև ու պայմանից դուրս բան են բովանդակում, թեև «սատանան գիտե, ինչ կարող է կատարվել այդ «նոր սերնդի» մեջ և սատանան գիտե, թե ինչպես է դա կատարվում»,— մտորում էր նա կռահումների մեջ մոլորված:

Այդ պահին, կարծես դիտավորյալ, նորից գլուխը ներս մտցրեց Բյուսը: Պյոտր Ստեպանովիչի ամբողջ այցելության ընթացքում նա սպասում էր մոտերքում: Այս Բյուսը նույնիսկ ազգական էր գալիս Անդրեյ Անտոնովիչին, հեռավոր, սակայն ամբողջ կյանքում վեհերոտ ու բծախնդրորեն թաքցվող: Ընթերցողից ներողություն եմ խնդրում, որ այդ աննշան անձին այստեղ թեկուզ մի քանի բառ եմ հատկացնելու: Բյուսը «տարաբախտ» գերմանացիների տարօրինակ ցեղից էր, ամեննին էլ ոչ իր ծայրաստիճան անշնորհքությունից, այլ հենց հայտնի չէ, ինչու: «Տարաբախտ» գերմանացիներն առասպել չեն, այլ իսկապես գոյություն ունեն, անգամ Ռուսաստանում, և ունեն իրենց ուրույն կերպը: Անդրեյ Անտոնովիչն ամբողջ կյանքում նրա հանդեպ տածում էր ամենահուզիչ կարեկցանք և ամենուր, ըստ կարելիվոյն, ծառայության մեջ իր հաջողություններին համապատասխան, իրեն ենթակա, ստորադաս տեղ էր նշանակում: Սակայն Բյուսի բախտը ոչ մի տեղչէր բերում: Կամ տեղն էր դուրս մնում հաստիքացուցակից, կամ ղեկավարությունն էր փոխվում, մի անգամ էլ քիչ էր մնացել դատի տային նրան, ուրիշների հետ: Նա ճշտակատար էր, բայց մի տեսակ չափազանց, անհարկի և ի վնաս իրեն, մոայլադեմ: Շիկամազ էր, բարձրահասակ, կորամեջք, թախժոտ, նույնիսկ դյուրագգաց, ու իր համակ նվաստացածությամբ հանդերձ, համառ ու հետևողական՝ եզան պես, թեև մշտապես անպատեհ: Անդրեյ Անտոնովիչի նկատմամբ, կնոջ և բազմաթիվ երեխաների հետ, բազմամյա և երկյուղած կապվածություն ուներ: Անդրեյ Անտոնովիչից բացի, ոչ ոք ու երբեք չէր սիրել նրան: Յուլիա Միխայլովնան միանգամից խոտանել էր նրան, բայց ամուսնու համառությունը չէր կարողացել կոտրել: Դա նրանց ամուսնական առաջին վեճն էր, ու կատարվեց հարսանիքից անմիջապես հետո, մեղրամսի հենց առաջին օրերին, երբ նրա առաջ հանկարծակի հայտնվեց մինչ այդ նրանից խնամքով թաքցվող Բյուսը՝ իր հետ ունեցած ազգականության վիրավորական գաղտնիքով: Անդրեյ Անտոնովիչն աղաչում էր ձեռքերը խաչած, զգայացունց պատմեց Բյուսի և մանկուց իրենց բարեկամության ամբողջ պատմությունը, բայց Յուլիա Միխայլովնան իրեն համարում էր հավերժ

խայտառակված և անգամ ուշագնացություններ գործի դրեց: Ֆոն Լեմբկեն ոչ մի քայլ չգիջեց նրան և հայտարարեց, որ չի լքելու Բյումին՝ հանուն և ոչնչի աշխարհում ու չի հեռացնելու իրենից, այնպես որ Յուլիա Միխայլովնան ի վերջո զարմացավ ու հարկադրված էր թույլատրել Բյումին: Վճռվեց միայն, որ ազգականությունը պիտի թաքցվի առավել բծախնդրորեն, քան մինչև հիմա, եթե միայն հնարավոր է դա և որ Բյումի անուն հայրանունը պիտի փոխվեն, որովհետև նրան նույնպես, չգիտես ինչու, կոչում էին Անդրեյ Անտոնովիչ: Մեզ մոտ նա ոչ մեկի հետ չծանոթացավ, բացի միայն՝ գերմանացի-դեղագործից, ոչ մեկի տուն չէր գնում և իր սովորության համաձայն՝ ապրում էր ժլատ ու մեկուսի: Վաղուց արդեն նրան հայտնի էին նաև Անդրեյ Անտոնովիչի գրական մանրիկ մեղքերը: Նա գերազանցապես հանձն էր առնում ունկնդրել նրա վեպը՝ համատեղ գաղտնի ընթերցումներին, հինգ-վեց ժամ շարունակ նստում գերանի պես, քրտնում, ամբողջ ուժերն էր լարում, որ չքնի և չժպտա: Տուն գալով, հառաչում էր երկարոտն ու չորչորուկ կնոջ հետ՝ ռուս գրականության հանդեպ իրենց բարերարի դժբախտ թուլությունից:

Անդրեյ Անտոնովիչը տառապանքով նայեց ներս եկած Բյումին:

— Բյում, ես քեզ խնդրում եմ, հանգիստ թող ինձ,— սկսեց նա տագնապալի շուտասելուկով, ակնհայտորեն ցանկանալով մերժել քիչ առաջվա խոսակցության շարունակությունը, ընդհատված Պյոտր Ստեպանովիչի հայտնվելով:

— Բայց և այնպես, դա կարող է արվել շատ նրբանկատորեն, բացարձակապես գաղտնի, չէ որ դուք բոլոր լիազորություններն ունեք,— հարգալիր, բայց համառորեն իրենն էր պնդում Բյումը՝ մեջքը ծռած և մանրիկ քայլերով ավելի ու ավելի մոտենալով Անդրեյ Անտոնովիչին:

— Բյում, դու այն աստիճան ես ինձ նվիրված ու պատրաստակամ, որ ամեն անգամ քեզ եմ նայում սարսափահար:

— Դուք միշտ սուր բաներ եք ասում և ասվածից գոհացած, քնում եք հանգիստ, բայց դրանով իսկ ձեզ եք վնասում:

— Բյում, ես նոր համոզվեցի, որ դա ամեննին էլ այն չէ, այն չէ:

— Ո՞չ արդյոք այդ կեղծ, անբարոյական երիտասարդի խոսքերից, ում հենց ինքներդ եք կասկածում: Նա ձեզ հաղթել է գրական ձեր տաղանդի հասցեին շողոքորթ գովասանքներով:

— Բյում, դու ոչինչ չես հասկանում, քո նախագիծն անհեթեթություն է, ասում եմ քեզ: մենք չենք գտնի ոչինչ, իսկ աղաղակ կբարձրանա ահավոր, հետո՝ ծիծաղ, իսկ հետո՝ Յուլիա Միխայլովնան...

— Մենք անկասկած կգտնենք այն ամենը, ինչ փնտրում ենք,— Բյումը հաստատ քայլ գցեց դեպի նա՝ աջ ձեռքը սեղմած կրծքին,— խուզարկումը կանենք հանկարծակի, վաղ առավոտյան՝ պահպանելով լրիվ նրբանկատությունն անձի՝ նկատմամբ և օրենքով նախատեսված բոլոր խիստ ձևերը: Երիտասարդները՝

Լյամշինը և Տելյատնիկովը, չափից ավելի են հավատացնում, որ կգտնենք մեր ամբողջ ուզածը: Նրանք այնտեղ եղել են բազմիցս: Պարոն Վերիտվենսկու նկատմամբ ոչ ոք ուշադրությամբ տրամադրված չէ: Գեներալի այրի Ստավրոգինյան հստակորեն մերժել է նրան՝ իր բարերարությունը, և ամեն մի ազնիվ մարդ, եթե միայն այդպիսիք կան այս կոպիտ քաղաքում, համոզված է, որ այնտեղ է միշտ թաքնված եղել անհավատության և սոցիալական ուսմունքի աղբյուրը: Նրա մոտ են բոլոր արգելված գրքերը, Ռըյլենի «Խոհերը», Գերցենի բոլոր ստեղծագործությունները... Ես, համենայն դեպս, ունեմ մոտավոր ցուցակը...

— Օ, Աստված իմ, այդ գրքերն ամենքն էլ ունեն, ի՞նչ պարզամիտն ես, իմ խեղճ Բյում:

— Եվ բազմաթիվ թռուցիկներ,— շարունակեց Բյումը՝ չլսելով դիտողությունը,— մենք կավարտենք նրանով, որ կբռնենք այստեղի իսկական թռուցիկների հետքը: Այդ երիտասարդ Վերիտվենսկին ինձ անչափ կասկածելի է թվում, անչափ:

— Բայց դու խառնում ես հորը և տղային: Նրանք հաշտ չեն, որդին հոր վրա բացահայտ ծիծաղում է:

— Դա միայն և միայն դիմակ է:

— Բյում, դու երդվել ես տանջել ինձ: Մտածիր, այնուամենայնիվ, նա այստեղ նկատելի դեմք է: Պրոֆեսոր է եղել, հայտնի մարդ է, աղմուկ կբարձրացնի, և անմիջապես ծաղրուծանակ կսկսվի քաղաքում, լավ, ամեն ինչ կարհամարհենք... և մտածիր, ինչ կլինի Յուլիա Միխայլովնայի հետ:

Բյումն առաջանում էր ու չէր լսում:

— Նա ընդամենը դոցենտ է եղել, աստիճանով էլ սոսկ կոլեգիական ասետր է, պաշտոնաթող,— ձեռքը խփում էր կրծքին Բյումը,— շքանշաններ չունի, ծառայությունից ազատված է կառավարության դեմ ունեցած մտադրությունների կասկածով: Նա գաղտնի հսկողության տակ է եղել և, անկասկած, դեռևս հսկվում է: Եվ հիմա, բացահայտված անկարգությունների բերումով դուք, անշուշտ, պարտավոր եք ի պաշտոնե: Իսկ դուք հակառակը, բաց եք թողնում ձեր առավելությունը՝ ներողամիտ գտնվելով իսկական մեղավորի նկատմամբ:

— Յուլիա Միխայլովնա՛ն: Չըբ-քվի՛ր, Բյում,— հանկարծ բղավեց Ֆոն Լեմբկեն՝ լսելով իր կնոջ ձայնը հարևան սենյակից:

Բյումը ցնցվեց, բայց չենթարկվեց:

— Թույլ տվեք, թույլ տվեք,— առաջ էր գալիս՝ ավելի ամուր սեղմելով երկու ձեռքը կրծքին:

— Չըբ-քվի՛ր,— ատամները կրճտացրեց Անդրեյ Անտոնովիչը:— Արա, ինչ ուզում ես... հետո... Օ, տեր իմ Աստված:

Վարագույրը քաշվեց, ու հայտնվեց Յուլիա Միխայլովնան: Նա վեհապանծորեն հապաղեց, ի տես Բլյումի, գոռոզ ու նեղացկոտ չափեց նրան ոտից գլուխ, կարծես այդ մարդու լոկ ներկայությունն այստեղ վիրավորանք էր իր համար: Բլյումը լուռ և հարգալիր խոնարհվեց նրան և, հարգանքից երկտակված, ոտնաթաթերի վրա ուղղվեց դեպի դուռը՝ ձեռքերը չռած դեսուդեն:

Ոչ այն պատճառով արդյոք, որ Անդրեյ Անտոնովիչի վերջին հիստերիկ բղավոցը նա իսկապես հասկացավ որպես ուղղակի թույլտվություն՝ վարվել իր հարցրածի պես, կամ կեղծեց այս դեպքում իր բարերարի ուղղակի օգտի համար՝ չափից դուրս վստահ, որ ավարտն է պսակում գործը, բայց ինչպես կտեսնենք ստորև, իր ենթակայի հետ պետի այդ խոսակցությանը հետևեց խիստ անսպասելի մի դեպք, որը շատերին խնդացրեց՝ տարածվելով, հարուցելով Յուլիա Միխայլովնայի անխնա գայրույթը, այդ ամենով կատարելապես շվարեցնելով Անդրեյ Անտոնովիչին ամենաեռուն շրջանում՝ նրան ձգելով ամենաաղետալի անվճռականության մեջ:

V

Պյոտր Ստեպանովիչի համար օրը հոգսառատ եղավ: Ֆոն Լեմբկեի մոտից նա շտապ վազեց Բոգոյավլենսկայա փողոց, բայց անցնելով Բըյկովսկայա փողոցով, այն տան կողքով, ուր բնակարան էր վարձում Կարմազինովը, կանգ առավ հանկարծ, քթի տակ ծիծաղեց ու ներս մտավ: Նրան պատասխանեցին. «Սպասում են», ինչ շատ հետաքրքրեց նրան, որովհետև ամեննին չէր զգուշացրել, որ գալու է:

Սակայն մեծ գրողն իսկապես սպասում էր նրան, նույնիսկ երեկ և նախանցյալ օրը: Չորս օր առաջ նրան էր տվել իր «Merci» ձեռագիրը (որ ուզում էր կարդալ Յուլիա Միխայլովնայի տոնախմբության գրական առավոտին) և արել էր դա սիրալիրությունից, միանգամայն վստահ, որ հաճելիորեն կշոյի երիտասարդի ինքնասիրությունը՝ նախապես ծանոթանալու տալով մեծ ստեղծագործությունը: Պյոտր Ստեպանովիչը վաղուց արդեն նկատել էր, որ սնափառ, երեսառած և ոչ-ընտրյալների համար վիրավորական-անմատչելի այդ պարոնը, այդ «համարյա պետական ուղեղը» պարզապես և ուղղակի հաճոյանում է իրեն, նույնիսկ անհագորեն: Ինձ թվում է, երիտասարդը վերջապես կռահել էր, որ եթե Ռուսաստանով մեկ եղած համակ գաղտնի-հեղափոխականության կառապանը չի համարում նա իրեն, ապա ծայրահեղ դեպքում, ռուսական հեղափոխության գաղտնիքներին ամենաիրազեկներից մեկն է կարծում, որն անառարկելի ազդեցություն ունի երիտասարդության վրա: «Ռուսաստանում ամենախելացի մարդու» մտքերի տրամադրվածությունը հետաքրքրում էր Պյոտր Ստեպանովիչին, բայց մինչև հիմա, մի քանի պատճառներով, խուսափում էր բացատրություններից:

Մեծ գրողը բնակվում էր իր քրոջ՝ կամերգերի կնոջ և կալվածատիրուհու տանը: Երկուսն էլ՝ ամուսին և կին, խորին ակնածանքով էին վերաբերվում իրենց նշանավոր ազգականին, սակայն այս գալստյանը երկուսն էլ գտնվում էին Մոսկվայում, ի մեծ ավստասանք իրենց, այնպես որ նրան ընդունելու պատիվն ունեցավ պառավը՝

կամերգերի շատ հեռավոր ու չքավոր ազգականուհին, որն ապրում էր նրանց տանն ու վաղուց արդեն տնային ամբողջ տնտեսության տերուտիրականն էր: Ամբողջ տունը ոտնաթաթերի վրա էր ման գալիս պարոն Կարմազինովի գալուն պես: Պառավը համարյա ամեն օր հայտնում էր Մոսկվա, թե նա ինչպես է քնել և ինչ է բարեհաճել ճաշակել, իսկ մի անգամ էլ հեռագիր ուղարկեց, հայտնելով, որ քաղաքագլխի մոտ հրավերք ճաշկերպից հետո նա ստիպված է եղել մի գդալ հայտնի դեղ խմել: Պառավը հազվադեպ էր համարձակվում մտնել Կարմազինովի սենյակը, թեև վերջինս նրան վերաբերվում էր քաղաքավարի, իմիջիայլոց, չոր և նրա հետ խոսում սուկ այս կամ այն կարիքի դեպքում: Երբ ներս մտավ Պյոտր Ստեպանովիչը, նա ուտում էր իր սովորական կոտլետը, կես բաժակ կարմիր գինով: Պյոտր Ստեպանովիչն առաջներում էլ էր եղել նրա մոտ և միշտ հանդիպել՝ առավոտյան այդ կոտլետն ուտելիս՝ իր ներկայությամբ, բայց ոչ մի անգամ չէր առաջարկել հյուրին: Դրանից հետո մատուցվում էր մի փոքր բաժակ սուրճ: Ուտելիքը բերող սպասավորը ֆրակով էր, փափուկ, անձայն սապոգներով և ձեռնոց հագած:

— Ա-ա՛,— բազմոցից ելավ Կարմազինովը՝ սրբվելով անձեռոցիկով, և ամենամաքուր բերկրանքի տեսքով մոտեցավ համբուրվելու՝ ռուս մարդկանց բնորոշ հատկանիշը, եթե նրանք չափից ավելի են նշանավոր: Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչը նախորդ փորձից գիտեր արդեն, որ Կարմազինովը մոտենում է համբուրվելու, բայց դեմ է անում այտը, դրա համար էլ այս անգամ նույնն արեց ինքը՝ այտը հպվեց այտին: Կարմազինովը, ցույց չտալով, որ նկատեց դա, թիկնեց բազմոցին և հաճույքով ցույց տվեց դիմացի բազկաթոռը, որին էլ փովեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Չէ որ դուք... Չե՞ք ցանկանա նախաճաշել,— հարցրեց տանտերը, այս անգամ խախտեց սովորույթը, բայց, անշուշտ, այնպիսի տեսքով, որը հստակորեն հուշում էր քաղաքավարի մերժողական պատասխան: Պյոտր Ստեպանովիչն իսկույն ցանկացավ նախաճաշել: Զայրացկոտ զարմանքի սովերը մռայլեց տանտիրոջ դեմքը, բայց սուկ մի ակնթարթ: Նյարդայնացած զանգ զարկեց սպասավորին և, չնայած իր ամբողջ դաստիարակվածությանը, խորշանքով բարձրացրեց ձայնը՝ կարգադրելով ևս մի նախաճաշ մատուցել:

— Ձեզ ի՞նչ կոտլե՞տ, թե՛ սուրճ,— մի անգամ էլ հարցրեց:

— Կոտլետ էլ, սուրճ էլ, հրամայեք գինի էլ ավելացնել, ես սովածացել եմ,— պատասխանեց Պյոտր Ստեպանովիչը հանգիստ՝ ուշադրությամբ զննելով տանտիրոջ հագուստը: Կարմազինովի հագին մի տեսակ տնական, բամբակած բաճկոնակ էր, նման կարճիկ ժակետի, սադափե կոճակներով, բայց չափից ավելի կարճ, որ արդեն ամեննին չէր բռնում նրա բավական գիրուկ փոքրին և ոտքերի վերին ծայրերի լավ հաստիկացած մասերին: Սակայն ճաշակները տարբեր են լինում: Ծնկներին բրդյա վանդականախշ ծածկոց էր գցած, որը հասնում էր հատակին, թեև սենյակը տաք էր:

— Չլինի՞ հիվանդ եք,— նկատեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Չէ, հիվանդ չեմ, բայց վախենում եմ հիվանդանալ այս եղանակին,— պատասխանեց գրողն իր ճղճղան ձայնով, ըստ որում քնքշորեն վանկարկելով ամեն մի բառը և դուրեկան, մեծավորավարի սվսվացնելով,— ես ձեզ դեռ երեկ էի սպասում:

— Իսկ ինչո՞ւ, ես չէի խոստացել:

— Այո, բայց ձեզ մոտ է իմ ձեռագիրը: Դուք... կարդացի՞ք:

— Ձեռագիր՞ ր, ի՞նչ ձեռագիր:

Կարմազինովն անչափ զարմացավ:

— Բայց դուք բերե՞լ եք ձեզ հետ, չէ՞,— անհանգստացավ նա հանկարծ այն աստիճան, որ նույնիսկ ուտելը թողեց, և Պյոտր Ստեպանովիչին էր նայում վախեցած:

— Ահ, այն «Bonjour»-ի մասի՞ն եք ասում...

— «Merci»:

— Դե, լավ: Լրիվ մոռացել էի, ու չեմ կարդացել, ժամանակ չկա: Իրոք, չգիտեմ, գրպաններումս չէ... պիտի որ սեղանիս լինի: Մի անհանգստացեք, կգտնվի:

— Չէ, ավելի լավ է, հիմա մարդ ուղարկեմ ձեզ մոտ: Կարող է կորչել, և վերջապես, կարող են գողանալ:

— Է, ո՞ւմ է պետք: Իսկ ինչո՞ւ այդպես վախեցաք, չէ որ դուք, Յուլիա Միխայլովնան է ասել, միշտ մի քանի օրինակ եք պատրաստում, մեկը՝ արտասահման, նոտարի մոտ, մյուսը՝ Պետերբուրգ, երրորդը՝ Մոսկվա, հետո էլ կարծեմ, բանկ եք ուղարկում:

— Բայց չէ որ Մոսկվան էլ կարող է հրդեհվել, ձեռագիրս՝ հետը: Չէ, ավելի լավ է, հիմա մարդ ուղարկեմ:

— Սպասեք, ահա,— Պյոտր Ստեպանովիչը մի քանի նամակաթուղթ հանեց ետևի գրպանից:— Մի քիչ ճմրթվել է: Պատկերացրեք, ինչպես այն օրը ձեզնից վերցրել եմ, այդպես էլ միշտ գրպանումս է եղել թաշկինակի հետ, մոռացել էի:

Կարմազինովն ագահաբար խլեց ձեռագիրը, խնամքով գննեց, հաշվեց թերթիկները և պատկառանքով դրեց առայժմ իր կողքին՝ հատուկ սեղանիկի վրա, բայց այնպես, որ ամեն վայրկյան աչքի առաջ լինի:

— Կարծես դուք այնքա՞ն էլ շատ չեք կարդում,— թշնամեց նա՝ չղիմանալով:

— Ոչ, ոչ շատ:

— Իսկ ռուսական արձակի տեսակետից՝ ոչի՞նչ:

— Ռուսական արձակի տեսակետի՞ց: Ներեցեք, ինչ-որ բան կարդացել եմ... «Ճանապարհին»... կամ՝ «Ճանապարհ»... կամ «Ճամփաբաժա՞ն» էր, ինչ էր, չեմ հիշում: Վաղուց եմ կարդացել, հինգ տարի կլինի: Ժամանակ չկա:

Որոշ լռություն տիրեց:

— Ես հենց եկա այստեղ, հավատացրի նրանց բոլորին, որ դուք չափազանց խելացի մարդ եք, և հիմա, կարծեմ, բոլորի ուշքը գնում է ձեզ համար:

— Շնորհակալ եմ,— հանգիստ պատասխանեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

Բերեցին նախաճաշը: Պյոտր Ստեպանովիչը մեծ ախորժակով վրա պրծավ կոտլետին, ակնթարթորեն կլլեց, գինի խմեց ու մի կում սուրճ:

«Այս թերուսը,— մտազբաղ և շեղակի նրան էր գնում Կարմազինովը՝ ծամելով վերջին պատառը և կուլ տալով վերջին կումը,— այս թերուսը, հավանաբար, հիմա հասկացավ իմ ասածի ամբողջ խայթոցը... ձեռագիրն էլ, անշուշտ, կարդացել է ազահությամբ, միայն թե ստում է՝ նկատառումներով: Բայց կարող է պատահել նաև, որ չի ստում, այլ միանգամայն անկեղծորեն հիմար է: Հանձարեղ մարդուն ես սիրում եմ, որ փոքր-ինչ հիմար լինի: Իրականում հո հանձար չէ՞ նա նրանց համար, ի դեպ, սատանան դրան տանի»:

Նա ելավ բազմոցից և սկսեց քայլել սենյակում, անկյունից անկյուն, որպես զբոսանք, ինչ անում էր ամեն անգամ նախաճաշից հետո:

— Շուտով եք գնալու այստեղից,— բազկաթոռից հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ գլանակ վառելով:

— Ճշմարիտն ասած, ես եկել էի կալվածքը վաճառելու և հիմա կախված եմ իմ կառավարչից:

— Կարծեմ թե, դուք եկել եք այն պատճառով, որ այնտեղ համաճարա՞կ էին սպասում պատերազմից հետո:

— Ուո՛չ, ոչ լրիվ այդ պատճառով,— շարունակեց պարոն Կարմազինովը՝ բարեհոգությամբ վանկարկելով իր դարձվածքները և ամեն անգամ, անկյունից անկյուն շրջվելիս, կայտառորեն ցատկելով աջ ոտքով, ճիշտ է մի քիչ:— Ես, իսկապես,— քթի տակ ծիծաղեց նա, ոչ առանց թունալիության,— մտադիր եմ ապրել հնարավորին չափ երկար: Ռուս ազնվականության մեջ արտակարգ շուտ մաշվող մի բան կա, բոլոր առումներով: Բայց ես ուզում եմ մաշվել որքան հնարավոր է ավելի ուշ և հիմա պատրաստվում եմ արտասահման գնալ ընդմիջտ, այնտեղ եղանակն էլ է ավելի լավ, շինություններն էլ են քարե, ամեն ինչ ավելի ամուր է: Ես կարծում եմ, Եվրոպան կբավականացնի մինչև կյանքիս վերջը: Դո՞ւք ինչ եք կարծում:

— Ինչ իմանամ:

— Հը՛մ: Եթե այնտեղ իսկապես կործանվի Բաբելոնը և այդ անկումը վիթխարի լինի (ինչում միանգամայն համաձայն եմ ձեզ հետ, թեև մտածում եմ, որ մինչև կյանքիս վերջը կմնա), ապա մեզ մոտ, Ռուսաստանում, կործանվելու բան էլ չկա, համեմատաբար ասած: Այստեղ ոչ թե քարեր կթափվեն, այլ ամեն ինչ կթաղվի ցեխի մեջ: Սրբազան Ռուսիան աշխարհում բոլորից քիչ կարող է հակահարված տալ որևէ բանի: Հասարակ ժողովուրդը դեռևս մի կերպ դիմանում է ռուսական Աստծով, սակայն ռուսական Աստված, վերջին տեղեկություններով, միանգամայն անհուսալի է

և նույնիսկ գյուղացիական ռեֆորմի դեմ հազիվ կանգուն մնաց, համենայն դեպս, սաստիկ երեքաց: Այստեղ էլ՝ երկաթուղիներ, այստեղ էլ՝ դուք... ռուսական Աստծուն ես որ ամեննին չեմ հավատում:

— Իսկ եվրոպականի՞ն:

— Ոչ մեկին էլ չեմ հավատում: Ինձ գրպարտել են ռուս երիտասարդության առաջ: Ես միշտ կարեկցել եմ նրա յուրաքանչյուր շարժումին: Ինձ ցույց են տվել այստեղի թռուցիկները: Դրանց նայում են տարակուսանքով, որովհետև բոլորին վախեցնում է ձևը, բայց և այնպես, բոլորը հավատացած են դրանց զորությանը, թեև չգիտակցելով դա: Բոլորը վաղուց անկում են ապրում, և բոլորը վաղուց գիտեն, որ բռնելու տեղ չունեն: Ես այլևս այն պատճառով եմ համոզված այդ խորհրդավոր քարոզչության հաջողության մեջ, որ Ռուսաստանը գերազանցապես հիմա այն տեղն է ամբողջ աշխարհում, ուր ինչ ասես կարող է կատարվել, առանց նվազագույն դիմադրության: Ես անչափ լավ եմ հասկանում, թե ինչու բոլոր ունևոր ռուսները խուժեցին արտասահման, և ամեն տարի ավելի ու ավելի: Դա պարզապես բնագոյն է: Եթե նավը պիտի խորտակվի, առնետներն առաջինն են նավից ծլկում: Սրբազան Ռուսիան փայտաշեն երկիր է, աղքատ և... վտանգավոր, իր վերին շերտերում սնափառ մուրացկաններով երկիր է, իսկ վիթխարի մեծամասնությունն ապրում է փայտյա պստիկ խրճիթներում: Յուրաքանչյուր ելք նրան կուրախացնի, արժե միայն գլուխը մտցնել: Միայն կառավարությունն է դեռևս ուզում դիմադրել, բայց մահակն է ձոճում մթության մեջ ու խփում յուրայիններին: Այստեղ ամեն ինչ դատապարտված է ու վճռված: Ռուսաստանը, ինչպես որ կա, ապագա չունի: Ես գերմանացի դարձա և դա պատիվ եմ համարում ինձ համար:

— Ոչ, դուք սկսեցիք թռուցիկներից, ասեք ամեն ինչ, դրանք ինչպե՞ս եք դիտում:

— Բոլորը վախենում են դրանցից, նշանակում է, դրանք զորեղ են: Բացեիքաց մերկացնում են խաբեությունը և ապացուցում, որ մեզանում բռնելու տեղ չկա և ոչ մի հենարան չկա: Նրանք ասում են բարձրաձայն, երբ բոլորը լռում են: Նրանց ամենահաղթականը (չնայած ձևին) ճշմարտության ուղիղ աչքերին նայելու՝ մինչ այժմ չլսված համարձակությունն է: Ըշմարտության ուղիղ աչքերին նայելու այդ ընդունակությունը միայն ու միայն ռուսական սերնդինն է: Ոչ, Եվրոպայում դեռևս այդքան համարձակ չեն. այնտեղ քարեղեն թագավորություն է, այնտեղ դեռևս հենվելու բան կա: Ինչքան տեսնում եմ և ինչքան կարող եմ դատել, ռուսական հեղափոխական գաղափարի համակ էությունը պատվի ժխտման մեջ է: Ինձ դուր է գալիս, որ դա այդպես համարձակ ու անվախ է արտահայտված: Ոչ, Եվրոպայում դա դեռ չեն հասկանա, իսկ մեզանում հենց դրան է վրա կպրծնեն: Ռուս մարդու համար պատիվը սոսկ ավելորդ բեռ է: Ու միշտ էլ բեռ է եղել, նրա ամբողջ պատմության ընթացքում: Բացահայտ «անպատվության իրավունքով» նրան ամենից շուտ կարելի է հրապուրել: Ես հին սերնդի մարդ եմ և, խոստովանում եմ, դեռևս պաշտպան եմ պատվին, բայց չեմ որ դա լոկ սովորությունից է: Ինձ սոսկ դուր են գալիս հին ձևերը, ասենք, փոքրոգության առումով: Պետք է, չէ՞, կյանքը մի կերպ ապրել:

Նա հանկարծակի կանգ առավ:

«Սակայն ես խոսում, խոսում եմ,— մտածեց նա.— իսկ նա շարունակ լռում է և տնտղում: Նա եկել է, որպեսզի ուղղակի հարց տամ իրեն: Ես էլ կտամ»:

— Յուլիա Սիխայլովնան խնդրել է ինձ մի կերպ, խաբելով, ձեզնից կորզել, թե այդ ի՞նչ անակնկալ եք պատրաստում վաղը չէ մյուս օրվա պարահանդեսին,— հանկարծ հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այո, դա իսկապես անակնկալ կլինի, և ես իսկապես կապշեցնեմ...— կեցվածք ընդունեց Կարմազինովը,— բայց ես ձեզ չեմ ասի գաղտնիքը:

Պյոտր Ստեպանովիչը չպնդեց:

— Այստեղ ինչ-որ մի Շատով կա,— տեղեկացավ մեծ գրողը,— և պատկերացրեք, ես նրան չեմ տեսել:

— Շատ լավ անձնավորություն է: Իսկ ի՞նչ կա:

— Այնպես, նա ինչ-որ բաներ է ասում: Չէ՞ որ նա է խփել Ստավրոգինի այտին:

— Նա:

— Իսկ Ստավրոգինի՞ մասին ինչ եք կարծում:

— Չգիտեմ, կնամուլի մեկն է:

Կարմազինովն ասել էր Ստավրոգինին, որովհետև նա սովորություն էր դարձրել ամեննին չնկատել գրողին:

— Այդ կնամուլին,— ասաց նա, քրքջալով,— եթե մեզ մոտ երբևիցե իրականանա այն, ինչի մասին քարոզում են թռուցիկներում, առաջինը ցցի կհանեն:

— Գուցեն ավելի շուտ,— հանկարծ ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այդպես էլ պետք է,— արդեն չծիծաղելով և մի տեսակ շատ լրջորեն համաձայնեց Կարմազինովը:

— Իսկ դուք արդեն մի անգամ դա ասել եք և գիտեք, ես նրան հայտնեցի:

— Ինչպե՞ս, մի՞թե հայտնել եք,— նորից ծիծաղեց Կարմազինովը:

— Նա ասաց, որ եթե իրեն ցցի հանեն, ապա ձեզ բավական է և ճիպտել, բայց ոչ միայն պատվի համար, այլ ցավոտ, ինչպես մուժիկին են ճիպտում:

Պյոտր Ստեպանովիչը վերցրեց շյապան ու ելավ տեղից: Կարմազինովը երկու ձեռքը պարզեց՝ հրաժեշտ տալու:

— Իսկ ինչ է,— սվսվացրեց նա հանկարծ մեղրածոր ձայնով և մի հատուկ առոգանությամբ, դեռևս բռնած հյուրի ձեռքերը,— ի՞նչ, եթե նշված է իրականանալու այն ամենը, ինչ մտադրվում են, ապա... Ե՞րբ կարող է դա կատարվել:

— Ես ի՞նչ իմանամ,— փոքր-ինչ կոպիտ պատասխանեց Պյոտր Ստեպանովիչը։ Երկուսն ակնապիշ միմյանց աչքերին նայեցին։

— Օրինակի համա՞ր, մոտավորապե՞ս,— ավելի մեղրածոր ձգեց Կարմազինովը։

— Կավվածքը վաճառել կհասցնե՞ք և հեռանալ նույնպես կհասցնե՞ք,— էլ ավելի կոպիտ մրթմրթաց Պյոտր Ստեպանովիչը։ Երկուսն էլ ավելի ակնապիշ միմյանց նայեցին։

Մի րոպե լռություն տիրեց։

— Հաջորդ մայիսի սկզբին կսկսվի, իսկ Աստվածածնի աշնան տոնին ամեն բան կվերջանա,— հանկարծ բերանից թոցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը։

— Շնորհակալ եմ անկեղծորեն,— հուզախոռով ասաց Կարմազինովը՝ սեղմելով նրա ձեռքերը։

«Կհասցնես դուրս պրծնել նավից, առնետի մեկը,— մտածում էր Պյոտր Ստեպանովիչը, փողոց դուրս գալով։— Դե, եթե այս համարյա «պետական ուղեղն» է այդքան վստահ տեղեկանում օրվա և ժամվա մասին և այդչափ հարգալիր շնորհակալություն է հայտնում ստացած տեղեկության համար, ապա մեզ չի կարելի դրանից հետո կասկածել մեր ուժերին (Նա քթի տակ ծիծաղեց)։ Հըմ։ Իսկ նա իսկապես հիմար չէ նրանց մեջ և... ընդամենը սոսկ տեղափոխվող առնետ է, այդպիսի մեկը չի մատնի»։

Նա վազեց Բոգոյավլենսկայա փողոց՝ Ֆիլիպպովի տուն։

VI

Պյոտր Ստեպանովիչը սկզբից մտավ Կիրիլլովի մոտ։ Վերջինս, ըստ սովորության, մենակ էր և սենյակի մեջտեղում մարմնամարզություն էր անում, այսինքն, ոտքերը չռած, մի առանձնահատուկ ձևով ձեռքերն էր պտտում գլխավերևում։ Հատակին գնդակ կար։ Սեղանին առավոտյան չհավաքած թեյի պարագաներն էին, թեյն արդեն սառած էր։ Պյոտր Ստեպանովիչը մի րոպեի չափ կանգնած մնաց շեմին։

— Բայց և այնպես, կարգին հոգ եք տանում ձեր առողջությանը,— ասաց նա բարձրաձայն ու զվարթ, սենյակ մտնելով,— ինչ էլ փառավոր գնդակ է բայց, փո՛ւհ, ոնց է թռչում, սա՞՞ էլ է մարմնամարզության համար։

Կիրիլլովը հագավ սերթուկը։

— Այո, մարմնամարզության համար է,— չոր-չոր փնթփնթաց նա,— նստեք։

— Մի րոպեով եմ եկել։ Ասենք, կնստեմ։ Առողջությունը՝ առողջություն, բայց ես եկել եմ հիշեցնելու պայմանավորվածության մասին։ «Որոշ իմաստով» մոտենում է մեր ժամկետը,— ավարտեց նա անհարմար մի դարձվածքով։

— Ի՞նչ պայմանավորվածություն։

— Ինչպե՞ս թե՛ ինչ պայմանավորվածություն,— իրար անցավ Պյոտր Ստեպանովիչը, նույնիսկ վախեցավ:

— Դա պայմանավորվածություն չէ և պարտականություն էլ չէ, ես ինձ ոչնչով չեմ կապել, ձեր կողմից դա սխալ է:

— Լսեք, դուք այդ ի՞նչ եք անում,— արդեն վեր թռավ Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Իմ կամքը:

— Ո՞ր կամքը:

— Նախկին:

— Այսինքն, ինչպե՞ս հասկանալ դա: Նշանակո՞ւմ է, արդյոք, որ դուք նախկին մտքերի մեջ եք:

— Նշանակում է: Միայն թե պայմանավորվածություն չկա ու չի եղել, և ես ոչնչով չեմ կապվել: Եղել է միայն իմ կամքը և հիմա էլ միայն իմ կամքն է:

Կիրիլլովը բացատրվում էր կտրուկ և խորշանքով:

— Ես համաձայն եմ, համաձայն եմ, թող կամք լինի, միայն թե այդ կամքը չփոխվի,— գոհացած տեսքով նորից նստեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Դուք բարկանում եք բառերի վրա: Վերջերս մի տեսակ շատ ջղային եք դարձել, դրա համար էի գալուց խուսափում: Իմիջիայլոց, միանգամայն վստահ էի, որ չեք դավաճանի:

— Ես ձեզ չեմ սիրում շատ, բայց միանգամայն վստահ կարող եք լինել: Չնայած չեմ ընդունում դավաճանություն կամ չդավաճանություն:

— Սակայն գիտեք ինչ,— նորից ալեկոծվեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— հարկ է նորից խոսել կարգին՝ չշեղվելու համար: Գործը ճշգրտություն է պահանջում, իսկ դուք ինձ սաստիկ-սաստիկ շշկլեցնում եք: Թույլ կտա ք խոսել:

— Խոսեք,— կտրեց Կիրիլլովը՝ նայելով անկյանը:

— Դուք վաղուց արդեն վճռել եք վերջ տալ ձեր կյանքին... այսինքն, այդպիսի միտք ունեիք: Ես ճի՞շտ արտահայտվեցի: Միայն թույլ չտվեցի՞:

— Հիմա էլ եմ այդ մտքին:

— Շատ լավ: Ընդ որում, նկատի առեք, որ ոչ ոք ձեզ չի հարկադրել:

— Դա էր պակաս: Ինչքա՛ն հիմարավարի եք խոսում:

— Թեկուզ, թեկուզ, ես շատ հիմարավարի արտահայտվեցի: Անկասկած, շատ հիմար բան կլինեի հարկադրելը: Ես շարունակեմ, դուք Ընկերության անդամ էիք, դեռևս հին կազմակերպության ժամանակ էլ հայտնել էիք Ընկերության անդամներից մեկին:

— Ես չեի հայտնել, ուղղակի ասել էի:

— Թող այդպես լինի: Ու ծիծաղելի կլինեք դա «հայտնել», ապաշխարանք հո չէ: Դուք ուղղակի ասել եք, ու՛շատ լավ:

— Չէ, շատ լավ չէ, որովհետև դուք շատ եք ծամծմում: Ես պարտավոր չեմ ձեզ ոչ մի հաշվետվություն տալ և իմ մտքերը դուք չեք կարող հասկանալ: Ես ուզում եմ վերջ տալ իմ կյանքին, որովհետև այդպիսի միտք ունեմ, որովհետև չեմ ուզում մահվան սարսափը, որովհետև... որովհետև սա ձեր իմանալիքը չէ... Ի՞նչ եք ուզում: Թե՛յ եք ուզում խմել: Սառն է: Ուրիշ բաժակ բերեմ ձեզ:

Պյոտր Ստեպանովիչը, իրոք, ձեռքը տարել էր թեյնիկին և դատարկ բաժակ էր փնտրում: Կիրիլլովը մոտեցավ պահարանին և մաքուր բաժակ բերեց:

— Նոր Կարմազինովի մոտ նախաճաշեցի,— նշեց հյուրը,— հետո լսում էի, թե ինչպես է նա խոսում, ու քրտնեցի, այստեղ էի շտապում՝ էլի քրտնեցի, անասելի խմել եմ ուզում:

— Խմեք: Սառը թեյը լավ է:

Կիրիլլովը նորից նստեց աթոռին և նորից աչքերը հառեց անկյանը:

— Ընկերության մեջ միտք էր առաջացել,— շարունակեց նա միննույն ձայնով,— որ ես կարող եմ օգտակար լինել, եթե ինքնասպան լինեմ, և որ երբ այստեղ ինչ-որ բան սարքեք ու սկսեն մեղավորներ փնտրել, ապա ես հանկարծ ինքնասպան կլինեմ և նամակ կթողնեմ, որ այդ ամենը ես եմ արել, այնպես որ ձեզ մի ամբողջ տարի կասկածել չեն կարող:

— Թեկուզ մի քանի օր, մի օրն էլ է թանկ:

— Լավ: Այդ առումով ինձ ասին, որ ես, եթե ուզում եմ, սպասեմ: Ես ասացի՝ կսպասեմ, մինչև որ ժամկետը կասեն Ընկերությունից, որովհետև ինձ համար մեկ է:

— Այո, բայց հիշեք, որ պայմանավորվել եք մինչ մահու նամակը հորինել միայն ու միայն ինձ հետ միասին, և Ռուսաստան գալով, կլինեք իմ... Էհ, մի խոսքով, իմ տրամադրության տակ, այսինքն, միայն այդ դեպքում, անշուշտ, իսկ մնացած բոլոր դեպքերում դուք, իհարկե, ազատ եք,— համարյա սիրալիր ավելացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես չեմ պարտավորվել, իսկ համաձայնել եմ, որովհետև ինձ համար մեկ է:

— Շատ լավ, շատ լավ, ամեննին մտադիր չեմ ճնշել ձեր ինքնասիրությունը, բայց...

— Սա ինքնասիրություն չէ:

— Բայց հիշեք, որ ձեզ համար հարյուրքսան թալեր են հավաքել՝ ճանապարհածախս, նշանակում է, դուք փող վերցրել եք:

— Բոլորովին ոչ,— բռնկվեց Կիրիլլովը,— փողը դրա համար չէր: Դրա համար փող չեն վերցնում:

— Վերցնում են երբեմն:

— Սուտ եք ասում: Ես նամակով հայտնել եմ Պետերբուրգից, իսկ Պետերբուրգում ձեզ եմ վճարել հարյուրքսան թալեր, ձեր ձեռքն եմ տվել... և փողն ուղարկված է այնտեղ, եթե միայն չեք պահել ձեզ մոտ:

— Լավ, լավ, չեմ վիճում ոչնչում, ուղարկված է: Գլխավորը, որ դուք նույն մտքին եք, ինչ նախկինում:

— Նույն և նույն: Երբ կգաք ու կասեք՝ «Ժամանակն է», ես ամեն ինչ կկատարեմ: Ի՞նչ է, շատ շուտո՞վ:

— Շատ օր չի մնացել... Բայց հիշեք, նամակը միասին ենք հորինում, հենց նույն գիշեր:

— Թեկուզն ցերեկը: Դուք ասացիք, որ պիտի հանձն առնեմ թռուցիկնե՞րը:

— Էլի ինչ-որ բաներ:

— Ես ինձ վրա կվերցնեմ ոչ ամեն ինչ:

— Իսկ ի՞նչ չեք վերցնի,— նորից ալեկոծվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ինչ չուզենամ: Հերիք է: Այլևս չեմ ուզում այդ մասին խոսել:

Պյոտր Ստեպանովիչն իրեն զսպեց և փոխեց խոսակցության նյութը:

— Ուրիշ բան եմ ասում,— նախազգուշացրեց նա,— այսօր երեկոյան կլինե՞ք մերոնց մոտ: Վիրգինսկու անվանակոչությունն է, այդ պատրվակով էլ կհավաքվեն:

— Չեմ ուզում:

— Բարի եղեք, ուզեք: Հարկավոր է: Պետք է ներագդել թե քանակով, թե դեմքով... Ձեր դեմքը... դե, մի խոսքով, ճակատագրական դեմք ունեք:

— Դուք այդպե՞ս եք գտնում,— ծիծաղեց Կիրիլլովը:— Լավ, կգամ, միայն ոչ դեմքի համար: Ե՞րբ:

— Օ՛հ, շուտ եկեք, վեցն անց կեսին: Եվ գիտեք, դուք կարող եք ներս մտնել, նստել և ոչ ոքի հետ չխոսել, ինչքան էլ մարդ եղավ: Միայն թե, գիտեք, չմոռանաք ձեզ հետ թուղթ ու մատիտ վերցնել:

— Ինչի՞ համար:

— Չէ որ ձեզ համար միևնույնն է, և դա իմ հատուկ խնդրանքն է: Դուք միայն կնստեք, ոչ մեկի հետ չխոսելով, և մեկ-մեկ իբր նշումներ կանեք, թեկուզ ինչ-որ բան նկարեք:

— Ինչ հիմարություն, ինչի՞ համար:

— Դե, եթե ձեզ համար միևնույնն է, չէ որ դուք շարունակ ասում եք, թե ձեզ համար միևնույնն է:

— Չէ, ինչի՞ համար:

— Հենց նրա համար, որ Ընկերության այն անդամը՝ վերաքննիչը, մնացել է Մոսկվայում, իսկ ես այնտեղ ումանց հայտարարել եմ, որ գուցեն վերաքննիչ գա: Ու նրանք կմտածեն, որ վերաքննիչը հենց դուք եք որ կաք, իսկ քանի որ արդեն երեք շաբաթ այստեղ եք, ապա ավելի շատ կգարմանան:

— Ֆոկուսնե՛ր: Ոչ մի վերաքննիչ էլ չունեք՝ Մոսկվայում մնացած:

— Թեկուզև չունենք, գրողը տանի դրան, ձեր ի՞նչ գործն է դա և ի՞նչ մի դժվարություն է ձեզ համար: Ինքներդ եք Ընկերության անդամ:

— Ասացեք նրանց, որ ես եմ վերաքննիչը: Ես կնստեմ ու կլսեմ, իսկ թուղթ ու մատիտ չեմ ուզում:

— Իսկ ինչո՞ւ:

— Չեմ ուզում:

Պյոտր Ստեպանովիչը զայրացավ, նույնիսկ կանաչեց, սակայն նորից զսպեց իրեն, վեր կացավ ու վերցրեց շլյապան:

— Էս հոգավորը ձեզ մո՞տ է,— հանկարծ ասաց նա կիսաձայն:

— Ինձ մոտ է:

— Դա լավ է: Շուտով ես նրան կտանեմ, չանհանգստանաք:

— Չեմ անհանգստանում: Նա միայն գիշերում է: Պառավը հիվանդանոցում է, հարսը մեռել է, երկու օր է, մենակ եմ: Նրան ցույց եմ տվել ցանկապատի անցքը, ուր տախտակը բարձրանում է: Նա ներս է սողոսկում, ոչ ոք չի տեսնում:

— Շուտով ես նրան կվերցնեմ:

— Ասում է, թե գիշերելու տեղ շատ ունի:

— Ատում է, նրան որոնում են, իսկ այստեղ առայժմ աննկատ է: Մի՞թե նրա հետ խոսքի եք բռնվում:

— Այո, ամբողջ գիշեր: Նա ձեզ շատ է հայհոյում: Գիշերը նրան Հայտնություն էի կարդում, ու՝ թեյ: Ուշադիր էր լսում, նույնիսկ շատ, ամբողջ գիշեր:

— Ահ, գրողը տանի, դուք նրան քրիստոնեական հավատքին կդարձնեք:

— Առանց այդ էլ, քրիստոնեական հավատքի է: Մի անհանգստացեք, կսպանի: Ո՞ւմ եք ուզում սպանել:

— Չէ, նա դրա համար չէ ինձ մոտ, ուրիշ բանի համար է... Իսկ Շատովը Ֆեդկայի մասին գիտե՞:

— Ես Շատովի հետ ոչինչ չեմ խոսում ու չեմ տեսնում:

— Բարկանո՞ւմ է արդյոք:

— Չէ, բարկանալ չունենք, միայն երես ենք դարձնում: Չափից ավելի ենք կողք-կողքի պառկել Ամերիկայում:

— Հիմա նրա մոտ եմ մտնելու:

— Ինչպես կուզեք:

— Ստավրոգինի հետ այնտեղից գուցե ձեզ մոտ անցնենք, էսպես, ժամը տասի մոտ:

— Եկեք:

— Կարևոր բան ունեմ նրա հետ... Գիտեք ինչ, ինձ նվիրեք ձեր գնդակը, ձեր ինչի՞ն է պետք հիմա: Ինձ էլ է պետք մարմնամարզության համար: Ես ձեզ փող էլ կտամ:

— Վերցրեք այնպես:

Պյոտր Ստեպանովիչը գնդակը դրեց ետևի գրպանը:

— Իսկ ես ձեզ չեմ տա և ոչինչ՝ Ստավրոգինի դեմ,— հյուրին դուրս թողնելիս մրթմրթաց Կիրիլլովը: Հյուրը զարմանքով նրան նայեց, բայց չպատասխանեց:

Կիրիլլովի վերջին բառերը Պյոտր Ստեպանովիչին շփոթեցրին չափազանց: Նա դեռ չէր հասցրել իմաստավորել, բայց Շատովի տուն տանող սանդուղքի վրա դեռ ջանաց իր դժգոհ տեսքը փոխել ու սիրալիր դարձնել: Շատովը տանն էր ու մի քիչ տկար: Պառկած էր անկողնու վրա, իմիջիայլոց, հագնված:

— Այ քեզ անհաջողություն,— բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը շեմից:— Լո՞ւրջ հիվանդ եք:

Նրա դեմքի փաղաքուշ արտահայտությունը հանկարծ չքացավ, մի չոր բան փայլատակեց աչքերի մեջ:

— Բոլորովին,— նյարդայնացած վեր թռավ Շատովը,— բոլորովին հիվանդ չեմ, գլուխս է մի քիչ...

Նա նույնիսկ կորցրել էր իրեն, այդպիսի հյուրի հանկարծակի հայտնվելը հիմնովին վախեցրել էր նրան:

— Ես հենց այնպիսի գործով եմ եկել, որ հիվանդանալ պետք չէ,— սկսեց Պյոտր Ստեպանովիչն արագ ու մի տեսակ հրամայական,— թույլ տվեք նստել (նստեց), իսկ դուք նորից նստեք ձեր մահճակալին, այդպես: Այսօր ծննդյան օրվա պատրվակով Վիրգինիսկու մոտ հավաքվելու են մերոնցից, ի դեպ, ուրիշ երանգ չի լինելու ամեննին, միջոցներ են ձեռնարկված: Ես գալու եմ Նիկոլայ Ստավրոգինի հետ: Բհարկե, ես ձեզ քարշ չեի տա այնտեղ, իմանալով ձեր ներկայիս մտածելակերպը... այսինքն, այն իմաստով, որ այնտեղ ձեզ չտանջեն, այլ ոչ թե որ մտածում ենք, թե կմասնեք: Բայց այնպես ստացվեց, որ ստիպված եք գալ: Այնտեղ կհանդիպեք հենց նրանց, ում հետ վերջնականապես կվճռենք, թե ինչ եղանակով եք թողնելու Ընկերությունը և ում եք հանձնելու ձեզ մոտ եղածը: Աննկատ կանենք, ես ձեզ կտանեմ մի անկյուն, ժողովուրդ շատ կլինի, պետք չէ, որ բոլորն իմանան: Խոստովանեմ, որ ստիպված եմ եղել ձեր

պատճառով լեզու թափել: Բայց հիմա, կարծես թե, նրանք էլ են համաձայն, անշուշտ, մի պայմանով, որ հանձնեք տպարանը և բոլոր թղթերը: Այդ դեպքում, ուր ուզում եք, գնացեք:

Շատովը լսում էր խոժոռված և չարացած: Քիչ առաջվա նյարդային երկյուղը լքել էր նրան բոլորովին:

— Ես ոչ մի պարտականություն չեմ ընդունում, սատանան գիտե, թե ում եմ հաշվետվություն տալու,— խոսեց նա կտրականապես,— ոչ ոք չի կարող ինձ ազատ արձակել:

— Ոչ լիովին: Ձեզ շատ բան է վստահվել: Դուք իրավունք չունեիք ուղղակի խզել: Եվ վերջապես, դուք երբեք չեք հայտարարել այդ մասին հստակ, այնպես որ նրանց թողել եք երկիմաստ վիճակում:

— Այստեղ գալուս պես, ես հստակ հայտնել եմ նամակով:

— Չէ, հստակ չէ,— հանգիստ առարկեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— օրինակ, ես ձեզ ուղարկել էի «Լուսավոր անձը», որ այստեղ տպագրեք և օրինակները պահեք՝ ցպահանջ, ձեզ մոտ մի տեղ: Նաև՝ երկու թռուցիկ: Դուք ետ եք ուղարկել երկիմաստ նամակով, որը ոչինչ չի նշանակում:

— Ես ուղղակի հրաժարվել եմ տպագրել:

— Այո, բայց ոչ ուղղակի: Դուք գրել էիք. «Չեմ կարող», բայց չէիք բացատրել, ինչ պատճառով: «Չեմ կարող»-ը չի նշանակում «չեմ ուզում»: Կարելի էր մտածել, որ դուք նյութական պատճառներով չեք կարող: Այդպես էլ հասկացան ու գտան, որ դուք, այնուամենայնիվ, համաձայն եք շարունակել կապը Միության հետ, իսկ դա նշանակում է, որ կարող էին նորից ձեզ ինչ-որ բան վստահել, հետևաբար՝ իրենց վարկաբեկել: Այստեղ նրանք ասում են, որ դուք պարզապես ուզել եք խաբել, այն հաշվով, որ կարևոր որևէ հաղորդագրություն ստանալով, մատնեք: Ես ձեզ պաշտպանում էի ամբողջ ուժով և ցույց տվեցի ձեր գրավոր պատասխանը երկու տողով, որպես փաստաթուղթ՝ ձեր օգտին: Բայց ինքս էլ պիտի խոստովանեմ, հիմա կարդալով, որ այդ երկու տողը հստակ չեն և խաբող բան ունեն:

— Իսկ ձեզ մոտ այդ նամակը խնամքով պահվե՞լ է:

— Ոչինչ, որ ինձ մոտ է պահվել, հիմա էլ է մոտս:

— Թող լինի, գրողը տանի...— մոլեգնած բղավեց Շատովը:

— Թող ձեր հիմարները մտածեն, թե ես մատնել եմ, իմ ինչ գործն է: Ես կուզեի տեսնել, թե ի՞նչ կարող եք դուք ինձ անել:

— Ձեզ նկատի կառնեին և հեղափոխության առաջին հաջողության դեպքում կկախեին:

— Երբ դուք գրավեք բարձրագույն իշխանությունը և հպատակեցնեք Ռուսաստանը:

— Դուք մի ծիծաղեք: Կրկնում եմ, ես ձեզ պաշտպանել եմ: Այսպես, թե այնպես, այնուամենայնիվ, խորհուրդ եմ տալիս այսօր ներկայանալ: Ի՞նչ պետք են անտեղի խոսքերը՝ ինչ-որ կեղծ հպարտության պատճառով: Ավելի լավ չէ՞ բաժանվել բարեկամաբար: Չէ որ բոլոր դեպքերում ստիպված եք լինելու հանձնել հաստոցը, տառերն ու հին թղթերը, ահա հենց այդ մասին էլ կխոսենք:

— Կգամ,— մրթմրթաց Շատովը՝ մտազբաղ կախած գլուխը: Պյոտր Ստեպանովիչը շեղակի նրան էր գնում իր տեղից:

— Ստավրոգինը լինելո՞ւ է,— հանկարծ հարցրեց Շատովը՝ գլուխը բարձրացնելով:

— Անպայման կլինի:

— Հե-հե՛:

Նորից մի բուպե լռեցին: Շատովը խորշանքով ու բարկացած ժպտում էր քթի տակ:

— Իսկ ձեր այդ ստոր «Լուսավոր անձը», որը չէի ուզում այստեղ տպագրել, տպագրվե՞լ է:

— Տպագրվել է:

— Գիմնազիստներին հավատացնե՞նք, որ անձամբ Գերցենն է գրել ձեր ալբոմում:

— Գերցենն անձամբ:

Դարձյալ լռեցին մի երեք բուպե: Շատովը վերջապես վեր կացավ անկողնու վրայից:

— Դուրս եկեք այստեղից, ես չեմ ուզում նստել ձեզ հետ միասին:

— Գնում եմ,— նույնիսկ մի տեսակ ուրախ ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ անմիջապես ոտքի ելնելով,— միայն մի խոսք. Կիրիլլովը, կարծեմ թե, հիմա մեն-մենա՞կ է կողաշենքում, առանց աղախնի՞:

— Մեն-մենակ: Գնացեք, ես չեմ կարող մնալ ձեզ հետ մի սենյակում:

«Հիը, շատ լավն էս հիմա,— ուրախ մտմտում էր Պյոտր Ստեպանովիչը՝ փողոց ելնելով,— լավ կլինես նաև երեկոյան, իսկ ինձ հենց այդպիսին ես պետք հիմա, ավելի լավ ուզենալ չէր կարելի, ավելի լավ չէր կարելի: Ինքը՝ ռուսական Աստված է օգնում»:

VII

Հավանաբար, այդ օրը զանազան գործերով նա շատ վազվզեց դեսուդեն, և պետք է որ՝ բարեհաջող, ինչը դաջված էր ինքնագոհ արտաքինին, երբ երեկոյան, ճիշտ ժամը վեցին, նա հայտնվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մոտ: Բայց նրան անմիջապես ներս չթողեցին, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի հետ աշխատասենյակում հենց նոր փակվել էր Մավրիկիյ Նիկոլանիչը: Այդ լուրն ակնթարթորեն մտահոգեց նրան: Տեղավորվեց աշխատասենյակի հենց դռան մոտ, որ սպասի հյուրի ելնելուն: Խոսակցության ձայները գալիս էին, բայց բառերը զանազանել չէր լինի: Կարճ տևեց այցելությունը,

շուտով աղմուկ լսվեց, չափազանց բարձր ու կտրուկ ձայն հնչեց, որից հետո բացվեց դուռը և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը դուրս եկավ միանգամայն գունատված դեմքով: Նա չնկատեց Պյոտր Ստեպանովիչին և արագ անցավ կողքով: Պյոտր Ստեպանովիչն իսկույն ներս վազեց աշխատասենյակ:

Չեմ կարող շրջանցել մանրամասն հաշվետվությունը երկու «ախոյանների» այդ չափազանց կարճատև տեսակցության մասին, մի տեսակցության, որն առկա հանգամանքներում, ըստ երևույթին, անհնար էր, բայց և այնպես կայացել էր:

Այսպես էր եղել. Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը ննջում էր իր թախտին, ճաշից հետո, երբ Ալեքսեյ Եգորովիչը գեկուցեց անսպասելի հյուրի գալստյան մասին: Լսելով անունը, նա նույնիսկ վեր թռավ տեղից ու չէր ուզում հավատալ: Բայց շուտով ժպիտ խաղաց շրթունքներին՝ գոռոզ ցնծության և մի տեսակ հիմար ու անվստահ զարմանքի ժպիտ: Ներս մտած Մավրիկիյ Նիկոլանիչը կարծես թե ապշեց այդ արտահայտությունից, համենայն դեպս, միանգամից կանգ առավ սենյակի մեջտեղում, կարծես վճռելով, առաջ անցնի՞, թե ետ դառնա: Տանտերն իսկույն կարողացավ փոխել դեմքի արտահայտությունը և լուրջ տարակուսանքի տեսքով քայլեց ընդառաջ: Հյուրը չբռնեց իրեն պարզված ձեռքը, աթոռն անհարմար մոտեցրեց և, ոչ մի բառ չասելով, նստեց տանտիրոջ առաջ՝ չսպասելով հրավերի: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը շեղակի նստեց թախտին և, զննելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին, լուռ սպասում էր:

— Եթե կարող եք, ապա ամուսնացեք Լիզավետա Նիկոլանայի հետ,— հանկարծակի ընծայեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, և ամենահետաքրքրականն այն էր, որ ձայնի ելևէջից ամենևին չէր լինի իմանալ, թե ինչ է դա. խնդիրք, երաշխավորություն, զիջում, թե հրաման:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը շարունակում էր լռել, բայց հյուրը, ակներևաբար, արդեն սպառել էր այն ամենը, ինչի համար եկել էր, ու նայում էր անքթիթ՝ սպասելով պատասխանի:

— Եթե չեմ սխալվում (ի դեպ, դա չափից ավելի ճիշտ էր), Լիզավետա Նիկոլանայն արդեն նշանված է ձեզ հետ,— վերջապես խոսեց Ստավրոգինը:

— Նշանված է և նշանադրված,— վստահ ու հստակ հաստատեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

— Դուք... վիճե՞լ եք.... Ներեցեք ինձ, Մավրիկիյ Նիկոլանիչ:

— Ոչ, նա ինձ «սիրում և հարգում է»՝ նրա բառերն են: Նրա բառերը թանկ են ամեն ինչից:

— Դրանում կասկած չկա:

— Բայց իմացեք, որ եթե նա կանգնած լինի հենց գրակալի մոտ, պսակի տակ, իսկ դուք նրան ձայն տաք, ապա կթողնի ինձ էլ, բոլորին էլ ու կգա ձեզ հետ:

— Պսակի տակի՞ց:

— Պսակից հետո էլ:

— Չե՞ք սխալվում արդյոք:

— Ոչ: Ձեր հանդեպ ունեցած շարունակական, անկեղծ ու ամենակուլ ատելության տակից ամեն վայրկյան բոցկլտում է սերը և... խելագարությունը... ամենաանկեղծ ու անչափելի սերն ու խելագարությունը: Ընդհակառակն, սիրո պատճառով, որ նա տածում է իմ նկատմամբ, նույնպես անկեղծորեն, ամեն վայրկյան բոցկլտում է ատելությունը՝ ամենամեծ: Նախկինում ես երբեք չէի կարող պատկերացնել բոլոր այդ... կերպավորությունները:

— Բայց ես զարմանում եմ, ինչպե՞ս կարող էիք սակայն գալ և տնօրինել Լիզավետա Նիկոլանայի ձեռքը: Դրա իրավունքն ունե՞ք: Թե՞ նա է ձեզ լիազորել:

Մավրիկիյ Նիկոլանիչը խոժոռվեց ու մի րոպե կախեց գլուխը:

— Չէ որ դրանք սոսկ բառեր են ձեր կողմից,— խոսեց նա միանգամից,— քինոտ և ցնծացող բառեր, ես վստահ եմ, դուք հասկանում եք բառերով չասվածը, և մի՞թե պատշաճ է այստեղ մանր սնափառությունը: Քի՛չ է ձեզ բավարարումը: Մի՞թե պետք է ծամծմել, ամեն շեշտ տեղը դնել: Թույլ տվեք, ես կնշեմ, եթե ձեզ այդքան պետք է իմ նսեմացումը, իրավունք չունեմ, լիազորությունն անհնար է: Լիզավետա Նիկոլանայն ոչինչ չգիտե, իսկ նրա փեսացուն խելքի վերջին փշուրն է կորցրել ու գծանոցի է արժանի, ի լրումն ամեն ինչի, ինքն է գալիս ձեզ գեկույց տալու այդ մասին: Ամբողջ աշխարհում միայն դուք կարող եք նրան երջանկացնել, և միայն ես՝ դժբախտացնել: Դուք նրան վիճարկում եք, հետապնդում եք նրան, բայց չգիտեմ ինչու, չեք ամուսնանում: Եթե դա արտասահմանում եղած սիրային վեճ է և դա խափանելու համար պետք է ինձ զոհաբերել, զոհաբերեք: Նա չափից ավելի դժբախտ է, և ես չեմ կարող դրան դիմանալ: Իմ խոսքերը թույլտվություն չեն, կարգադրություն չեն, ուստիև ձեր ինքնասիրությանը վիրավորանք չկա: Եթե դուք ուզեիք իմ տեղը բռնել գրակալի մոտ, ապա դա կարող էիք անել առանց որևէ թույլտվության իմ կողմից և անշուշտ, իմ ցնորքով ես ձեզ մոտ գալու պետք չէի ունենա: Առավել ևս, որ մեր հարսանիքն էլ, այս քայլից հետո, միանգամայն անհնար է: Հո չե՞մ կարող նրան եկեղեցի տանել որպես սրիկա: Այն, ինչ ասում եմ այստեղ և այն, որ նրան հանձնում եմ ձեզ, թերևս նրա ամենատխերիմ թշնամուն, իմ կարծիքով, այնպիսի ստորություն է, որին, անշուշտ, երբեք չեմ դիմանալու:

— Ինքնասպա՞ն եք լինելու, երբ մեզ պսակեն:

— Չէ, շատ ավելի ուշ: Ինչի՞ համար իմ արյամբ կեղտոտեմ նրա հարսանյաց զգեստը: Գուցեն ամենևին ինքնասպան չլինեմ, ոչ հիմա, ոչ ավելի ուշ:

— Այդ ասելով, հավանաբար, ցանկանում եք ինձ հանգստացնե՞լ:

— Ձե՞զ: Մի ավելորդ շիթ արյունն ի՞նչ կարող է նշանակել ձեզ համար:

Նա գունատվեց, և աչքերը փայլատակեցին: Մի պահ լռություն հետևեց:

— Ներեցեք ինձ՝ ձեզ առաջարկված հարցերի համար,—նորից սկսեց Ստավրոգինը,— դրանցից մի քանիսը ոչ մի իրավունք չունեն ձեզ տալ, բայց մի հարցի կատարյալ իրավունքը, կարծում եմ, ունեմ, ասացեք, ի՞նչ տվյալներ են ստիպել ձեզ՝ եզրակացնել Լիզավետա Նիկոլաննայի հանդեպ իմ ունեցած զգացմունքների մասին: Նկատի ունեմ զգացմունքների այն աստիճանը, որի վստահությունը ձեզ թույլ է տվել գալ ինձ մոտ և... սիրտ անել նման առաջարկով:

— Ինչպե՞ս թե,— նույնիսկ թեթևակի ցնցվեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը,— միթե հետամուտ չե՞ք եղել: Հետամուտ չեք և չե՞ք ուզում լինել:

— Ընդհանրապես, այս կամ այն կնոջ հանդեպ իմ զգացմունքների մասին ես չեմ կարող բարձրաձայն ասել մի երրորդ դեմքի, նաև՝ ում ասես, բացառությամբ սուկ այդ կնոջ: Ներեցեք, օրգանիզմի այդպիսի մի տարօրինակություն ունեմ: Բայց փոխարենը ես ձեզ կասեմ մնացյալ ամբողջ ճշմարտությունը, ես ամուսնացած եմ և ամուսնանալ կամ «հետամուտ լինել» արդեն անհնար է ինձ համար:

Մավրիկիյ Նիկոլանիչն այնքան էր ապշած, որ ետ ընկավ բազմոցի թիկնակին ու որոշ ժամանակ անշարժ նայում էր Ստավրոգինի դեմքին:

— Պատկերացրեք, բոլորովին չեմ մտածել այդ մասին,— մրթմրթաց նա,— այն ժամանակ դուք ասացիք, այն առավոտյան, որ ամուսնացած չեք... այդպես էլ հավատացի, որ ամուսնացած չեք...

Նա ահավոր գունատվում էր, հանկարծ բռնցքն ամբողջ ուժով խփեց սեղանին:

— Եթե այսպիսի խոստովանությունից հետո դուք չթողնեք Լիզավետա Նիկոլաննային ու դժբախտացնեք նրան ինքներդ, ապա ես ձեզ շանսատակ կանեմ փայտով, ցանկապատի տակ:

Նա վեր թռավ ու արագ ելավ սենյակից: Ներս խուժած Պյոտր Ստեպանովիչը տանտիրոջը տեսավ ամենաանսպասելի տրամադրության մեջ:

— Ա՛, դուք եք,— բարձրաձայն քրքջաց Ստավրոգինը: Թվում էր, նա քրքջում է սուկ Պյոտր Ստեպանովիչի կերպարանքի վրա, որը ներս էր ընկել այդպիսի բուռն հետաքրքրությամբ:

— Դռան տակ ակա՞նջ էիք դրել: Սպասեք, ինչ-որ բանի՞՞ համար եք եկել: Ինչ-որ բան ձեզ խոստացել եմ... Ա՛, բա՛: Հիշեցի՝ «մերոնց» մոտ: Գնացինք, շատ ուրախ եմ, ավելի տեղին ուրիշ ոչինչ չէիք կարող հիմա հորինել:

Նա վերցրեց շյապան, և երկուսով, առանց հապաղելու, դուրս եկան:

— Նախապե՞ս եք ծիծաղում, որ տեսնելու եք «մերոնց»,— ուրախ-ուրախ պտույտներ էր տալիս Պյոտր Ստեպանովիչը՝ մեկ ջանալով ուղեկցի հետ քայլել կողք-կողքի, աղյուսապատ նեղ մայթով, մեկ առաջ վազելով նույնիսկ մի լրիվ փողոց, հենց ցեխի միջով, որովհետև ուղեկիցն ամեննին չէր նկատում, որ մենակ է քայլում, մայթի ճիշտ մեջտեղով, նշանակում է՝ գրավել է ամբողջ մայթը մենակ իրենով:

— Բոլորովին չեմ ծիծաղում,— բարձրաձայն և զվարթ պատասխանեց Ստավրոգինը,— ընդհակառակն, համոզված եմ, որ այնտեղ, ձեզ մոտ ամենալուրջ ժողովուրդն է հավաքվել:

— «Մռայլադեմ բթամիտներ», ինչպես մի անգամ հաճեցիք արտահայտվել:

— Ավելի ուրախ բան չկա, քան որևէ մռայլադեմ բթամիտ:

— Ա՛, այդ մեկը Մավրիկիյ Նիկոլանիչի մասին ասացիք: Ես համոզված եմ, որ նոր ինքն էր եկել՝ հարսնացուն ձեզ զիջելու, չէ՞: Այդ ես եմ կողմնակիորեն դրդել նրան, կարող եք պատկերացնել: Իսկ թե չզիջեց, ինքներս կվերցնենք նրանից, հը՞:

Պյոտր Ստեպանովիչը, հարկավ, գիտեր, որ վտանգվում է՝ մտնելով նման խաղերի մեջ, բայց երբ բորբոքված էր լինում, ավելի լավ էր համարում վտանգել ամեն ինչ, քան մնալ անհայտության մեջ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը սոսկ ծիծաղեց:

— Իսկ դուք դեռ շարունակո՞ւմ եք հուսալ, որ ինձ կօգնեք,— հարցրեց նա:

— Եթե կանչեք: Բայց գիտեք ինչ, ամենալավագույն ճանապարհը կա:

— Գիտեմ ձեր ճանապարհը:

— Է, չէ՛, առայժմ դա գաղտնիք է: Հիշեք միայն, որ գաղտնիքը փող արժե:

— Գիտեմ, թե ինչքան արժե,— քթի տակ փնթփնթաց Ստավրոգինը, բայց զսպեց իրեն ու լռեց:

— Ինչքա՞ն, ինչ ասացի՞ք,— սրսփաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես ասացի՝ գրողի ծոցը դուք էլ, ձեր գաղտնիքն էլ: Ավելի լավ է, ասեք ինձ. ո՞վ կա այնտեղ, ձեզ մոտ: Գիտեմ, որ անվանակոչության ենք գնում, բայց ո՞վ կա հատկապես:

— Օ՛, ծայրաստիճան խառնիխուռն մարդիկ: Նույնիսկ Կիրիլլովն է լինելու:

— Լրիվ խմբակների անդամնե՞ր:

— Գրողը տանի, ինչքան եք շտապում: Այստեղ մի խմբակ էլ չի կազմվել:

— Իսկ ինչպե՞ս եք ցրել այդքան թռուցիկ:

— Այնտեղ, ուր մենք գնում ենք, ընդամենը չորսն են խմբակի անդամ: Մնացյալը՝ սպասումի մեջ, լրտեսում են միմյանց, իրար առաջ կտրելով և ինձ են դիմանում: Հուսալի ժողովուրդ է: Այդ ամբողջը նյութ է, որը պիտի կազմակերպել, նաև մաքրել: Ասենք, կանոնադրությունը ինքներդ եք գրել, ձեզ ինչ բացատրեմ:

— Իսկ ի՞նչ, գործը դժվա՞ր է գնում: Խցանվե՞լ է:

— Գնո՞ւմ: Հարկ եղածից ավելի հեշտ: Ծիծաղեցնեմ ձեզ. առաջինը, ինչ ահավոր ազդում է, մունդիրն է: Մունդիրից ուժեղ ոչինչ չկա: Ես դիտավորյալ հորինում եմ աստիճաններ ու պաշտոններ, քարտուղարներ ունեմ, գաղտնի հետևողներ, գանձապահներ, նախագահներ, մատենավարներ, նրանց օգնականներ՝ շատ է դուր գալիս ու գերազանց ընդունվեց: Գիտեք, սոցիալիզմը մեզանում տարածվում է

գերակշռորեն սենտիմենտալիզմից: Մի փորձանք կա, այդ կծան փոխպորուշիկներն են, մեկ էլ տեսար՝ դեմ առար: Ապա գալիս են զուտ խաբեբաները, սրանք թերևս լավ ժողովուրդ են, երբեմն շատ են օգտակար, սակայն նրանց վրա շատ ժամանակ է կորչում, անդադար հսկողություն է պահանջվում, Դե, և վերջապես, ամենագլխավոր ուժը, ամեն ինչ շաղախող ցեմենտը՝ սեփական կարծիքի ամոթն է: Ա՛յ թե ուժ եմ ասել: Եվ այդ ով է աշխատել, այդ որ «սիրելին» է ջանացել, որ ոչ մի հատիկ սեփական գաղափար չի մնացել և ոչ մի գլխում: Ամոթից հարգում են:

— Իսկ թե որ էդպես է, ինչի՞ վրա եք ջանք թափում:

— Իսկ թե որ մեկնվել ու բերանն է բացել բոլորի վրա, էլ ինչպե՞ս կարող ես նրան չթոցնել: Կարծես թե լրջորեն չե՞ք հավատում, որ հաջողությունը հնարավոր է: Էհ, հավատը կա ու կա, մենակ ուզենալ է պետք: Այո, հենց մենակ էդպիսիների հետ է հնարավոր հաջողությունը: Ես ձեզ ասում եմ, ինձ մոտ նա կրակի մեջ էլ կգնա, բավական է միայն գոռալ վրան, որ բավականաչափ ազատական չէ: Հիմարները կշտամբում են, որ այստեղ բոլորին խաբել եմ կենտրոնական կոմիտեով և «անթիվ ճյուղավորումներով»: Ինքներդ եք մի անգամ հանդիմանել, իսկ ո՞րն է այստեղ խաբեությունը, կենտրոնական կոմիտեն ես ու դու ենք, իսկ ճյուղավորումները կլինեն, որքան ուզենաք:

— Ու բոլորը՝ կարգին սրիկաներ:

— Նյութ: Պետք կգան դրանք էլ:

— Իսկ դուք ինձ վրա դեռևս հույս ունե՞ք:

— Դուք պետք եք, ուժ եք: Ես միայն ձեր կողքին կլինեմ, որպես քարտուղար: Գիտեք ինչ, մենք կնստենք նավակը... թիերը թխկենուց, առագաստները մետաքսից, խելին նստած մի սիրուն աղջիկ, լույսի կտոր Լիզավետա Նիկոլաննան... կամ՝ ինչպես էր երգը, գրողը տանի...

— Դեմ առավ,— քրքջաց Ստավրոգինը:— Չէ, ավելի լավ է, ես ձեզ մի փոքր հեքիաթ պատմեմ: Ահա, մատների վրա հաշվում էիք, թե ի՞նչ ուժերից են խմբակները կազմվում: Այն ամենը, ինչ աստիճանավորություն է ու սենտիմենտալություն, լավ սոսինձ է, բայց մի ավելի լավ բան կա. խմբակի չորս անդամներին սաղրեք հինգերորդի գլուխն ուտեն, այն պատրվակով, թե պիտի մատներ, և տեղնուտեղը նրանց բոլորին, թափված արյամբ, մի հանգույցով կկապեք: Կդառնան ձեր ստրուկները, չեն համարձակվի ընդվզել ու հաշվետվություններ պահանջել: Հա-հա-հա :

«Բայց դու... բայց դու այդ խոսքերն ինձնից ետ պիտի գնես,— ինքն իրեն մտածում էր Պյոտր Ստեպանովիչը,— և նույնիսկ այս երեկո: Չափից ավելին ես արդեն քեզ թույլ տալիս»:

Այսպես կամ թե համարյա այսպես պիտի մտմտար Պյոտր Ստեպանովիչը: Ի դեպ, արդեն մոտենում էին Վիրգինիսկու տանը:

— Անշուշտ, այնտեղ դուք ինձ ներկայացրել եք որպես ինչ-որ անդամ արտասահմանից, Internationale-ի հետ կապեր ունեցող, վերաքննիչ,— հանկարծ հարցրեց Ստավրոգինը:

— Ոչ, դուք վերաքննիչ չեք: Վերաքննիչը դուք չեք լինի, բայց դուք հիմնադիր-անդամ եք արտասահմանում, ում հայտնի են կարևորագույն գաղտնիքներ՝ ահա ձեր դերը: Դուք, իհարկե, պիտի խոսե՞ք:

— Այդ ինչի՞ց որոշեցիք:

— Հիմա պարտավոր եք խոսել:

Ստավրոգինը նույնիսկ զարմացած կանգ առավ փողոցի մեջտեղում, լապտերից ոչ հեռու: Պյոտր Ստեպանովիչը հանդուգն ու հանգիստ դիմացավ նրա հայացքին: Ստավրոգինը թքեց ու շարունակեց ճամփան:

— Իսկ դուք խոսելո՞ւ եք,— հանկարծ հարցրեց նա:

— Ոչ, արդեն ձեզ կլսեմ:

— Գրողը ձեզ տանի: Դուք իսկապես ինձ միտք տվեցիք:

— Ի՞նչ միտք,— վրա տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այնտեղ թերևս ես կխոսեմ, բայց փոխարենը հետո ձեզ կթակեմ և, գիտեք, լավ տուր կտամ:

— Իմիջիայլոց, ձեր մասին օրերս ասացի Կարմազինովին, իբր նրա մասին ասել եք, թե նրան հարկ է ծեծել, և ոչ պարզապես պատվից ելնելով, այլ ինչպես մուժիկին են ծեծում, ցավալի:

— Նման բան երբեք չեմ ասել, հա-հա՛:

— Ոչինչ: Se non e vero...^[30]

— Շնորհակալություն, անկեղծորեն երախտապարտ եմ:

— Գիտեք, թե նաև ինչ է ասում Կարմազինովը. որ ըստ էության, մեր ուսմունքը պատվո ժխտումն է և որ անպատվության բացահայտ իրավունքով ամենահեշտն է ռուս մարդուն իր ետևից տանելը:

— Սքանչելի՛ բառեր են: Ոսկի՛ բառեր,— բղավեց Ստավրոգինը:— Ճիշտ կետին է խփել: Անպատվության իրավունք՝ այդ դեպքում բոլորը մեզ մոտ կվազեն, ոչ մեկը չի մնա: Բայց լսեք, Վերխովենսկի, դուք բարձրագույն ոստիկանությունից չե՞ք, հը՞:

— Բայց չէ որ մեկը, եթե նման հարցեր է պահում գլխում, բարձրաձայն չի հարցնում:

— Հասկանում եմ, բայց մենք ու մերոնք ենք:

— Ոչ, առայժմ բարձրագույն ուստիկանությունից չեմ: Բավական է, հասանք: Մի արտաքին հորինեք, Ստավրոգին, ես միշտ հորինում եմ, երբ մտնում եմ նրանց մոտ: Ավելի շատ մոայլություն, ուրիշ ոչինչ պետք չէ, վերջ: Շատ հասարակ մի բան:

Փլուխ յոթերորդ. Մերոնց մոտ

I

Վիրգինսկին ապրում էր սեփական տանը, այն է՝ իր կնոջ տանը, Մուրավյինայա փողոցում: Փայտաշեն տուն էր, միհարկանի, և կոդմնակի կենվորներ չկային: Տանտիրոջ ծննդյան օրվա պատրվակով մի տասնհինգ հոգի հյուրեր էին հավաքվել, սակայն երեկոյթն ամեննին նման չէր գավառական սովորական անվանակոչության երեկոյթի: Իրենց համատեղ կյանքի ամենասկզբից Վիրգինսկի ամուսինները փոխադարձաբար սահմանել էին մեկընդմիջտ, որ անվանակոչությանը հյուրեր հավաքելը միանգամայն հիմար բան է և որ «ուրախանալու առանձին ոչինչ չկա»: Մի քանի տարվա մեջ նրանք կարողացել էին մի եղանակով իրենց բոլորովին հեռացնել հասարակությունից: Տանտերը, թեև ընդունակությունների տեր մարդ էր և ամեննին էլ ոչ «ինչ-որ մի չքավոր», չգիտես ինչու, բոլորին թվում էր խենթ, որը սիրում էր մեկուսացում ու դրանից բացի, խոսում «ամբարտավան»: Իսկ madame Վիրգինսկայան, որը զբաղվում էր մանկաբարձական մասնագիտությամբ, դրանով իսկ արդեն բոլորից ցած էր կանգնած հասարակական սանդուղքին, անգամ ավելի ցածր տերտերակնոջից, չնայած ամուսնու սպայական աստիճանին: Կոչմանը համապատասխան խոնարհություն կնոջ մեջ չէր նկատվում բոլորովին: Իսկ լոկ սկզբունքից ելնելով ինչ-որ մի ստահակի՝ կապիտան Լեբյադկինի հետ նրա հիմարագույն և աններելիորեն բացահայտ կապից հետո մեր տիկնանցից ամենաներողամիտներն անգամ երես թեքեցին նրանից ակներև արհամարհանքով: Բայց madame Վիրգինսկայան ամեն ինչ ընդունեց այնպես, ասես իրեն հենց դա էր պետք: Նշանակալի է, որ հենց նույն խստաբարո տիկնայք, իրենց հետաքրքիր վիճակի դեպքերում, ըստ հնարավորին դիմում էին Արինա Պրոխորովնային (այն է՝ Վիրգինսկայային)՝ շրջանցելով մեր քաղաքի մյուս երեք մանկաբարձուհիներին: Նույնիսկ գավառից էին մարդ ուղարկում՝ նրան տանելու կալվածատիրուհիների մոտ, այնքան էին հավատում նրա գիտելիքներին, հաջողականը և հմտությանը վճռական դեպքերում: Բանն ավարտվեց նրանով, որ սկսեց գործել միայն ու միայն ամենահարուստ տներում, իսկ փող սիրում էր ազահության աստիճան: Լիուլի զգալով իր ուժը, վերջում ամեննին չէր զսպում բնավորությունը: Գուցեն նույնիսկ դիտավորյալ, ամենահայտնի տներում գործելիս, թուլանյարդ ծննդկաններին վախեցնում էր բարեպատշաճության այս կամ այն նիհիլիստական չլսված մոռացումով կամ, ի վերջո, «ամենայն սրբություն» ծաղրելով ու հատկապես այն բույներին, երբ «սրբությունն» առավելապես կարող էր հարկավոր լինել: Մեր շտաբ-բժիշկ Ռոզանովը, որ նաև մանկաբարձ էր, հաստատապես վկայում էր, որ մի անգամ, երբ ծննդկանը բղավում էր տանջահար և ամենակարող Աստծո անունն էր տալիս,

Արինա Պրոխորովնայի հենց նման մի ազատամտություն հանկարծակի, «հրացանի կրակոցի պես», հիվանդի վրա ներագդեց վախով, ինչը և նպաստեց նրա շատ արագ ազատվելուն: Սակայն թեև նիհիլիստ, հարկավոր դեպքերում Արինա Պրոխորովնան չէր խորշում ամենևին ոչ միայն աշխարհիկ, այլ նաև վաղնջական, ամենասնոտիապաշտական սովորություններից, եթե դրանք կարող էին օգտաբեր լինել իրեն: Հանուն և ոչնչի, բաց չէր թողնի, օրինակ, իր բարուրած մանկան մկրտությունը, ըստ որում, կհայտնվեր կանաչ մետաքսյա, քղանցքատուտով զգեստով, իսկ վրավարսը գանգուրներով ու խոպոպիկներով կսանրեր, երբ մնացած ամբողջ ժամանակ ինքնասքանչացումի էր հասնում իր թափթփվածությամբ: Ու չնայած ծիսակատարության ժամանակ միշտ «ամենալկտի տեսք» էր պահպանում, այնպես որ շփոթեցնում էր եկեղեցու սպասավորներին, սակայն տոնն ավարտվելիս, շամպայնն ինքն էր մատուցում (դրա համար էլ հայտնվում էր, հագած-կապած), և փորձեիք հապա, գավաթը վերցնելով, «աչքալուսանք» չդնել մատուցարանին:

Այս անգամ Վերգինսկիների տանը հավաքված հյուրերը (համարյա բոլորը՝ տղամարդիկ) մի տեսակ պատահական ու արտակարգ տեսք ունեին: Ոչ ուտեստեղեն կար, ոչ խաղաթուղթ: Բավականին հին, երկնագույն պաստառով խնամքով պատված ընդարձակ հյուրասենյակի մեջտեղում երկու սեղան էին միացված ու ծածկված մեծ, ի դեպ, ոչ շատ մաքուր սփռոցով, որոնց վրա երկու ինքնաեռ էր եռում: Քսանհինգ բաժակներով վիթխարի մատուցարանը և սովորական ֆրանսիական սպիտակ, բարակ շերտերով կտրտած հացի զամբյուղը, ինչպես արական և իգական ազնվատոհմ պանսիոններում, գրավել էին սեղանի ծայրը: Թեյը լցնում էր տանտիրուհու քույրը՝ երեսնամյա մի կույս, անհոնք ու ճեփ-ճերմակ, լռակյաց ու թունոտ արարած, որը սակայն ընդունում էր նոր հայացքները և որից ահավոր վախենում էր ինքը՝ Վիրգինսկին տնային կենցաղում: Կանայք երեքն էին սենյակում, տանտիրուհին ինքը, նրա հոնքագուրկ քույրիկը և Վիրգինսկու հարազատ քույրիկը, օրիորդ Վիրգինսկայան, որը հենց նոր էր տեղ հասել Պետերբուրգից: Արինա Պրոխորովնան՝ քսանյոթնամյա, աչքի ընկնող, հաճելի արտաքինով այդ տիկինը՝ կանաչավուն երանգի սովորական բրդյա հագուստով, զգգված մազերով, նստել էր, համարձակ աչքերը սահեցնելով հյուրերի վրայով ու կարծես շտապելով հայտնել իր հայացքով. «Տեսնում եք, ինչպես ամենևին չեմ վախենում ոչնչից»: Հյուր եկած օրիորդ Վիրգինսկայան, նույնպես սիրունիկ, ուսանողուհի և նիհիլիստուհի, գնդիկի պես տոռուզ ու կուշտ, շատ կարմիր այտերով ու կարճահասակ, տեղավորվել էր Արինա Պրոխորովնայի կողքին, դեռևս համարյա ճամփորդական զգեստով, թղթերի ինչ-որ տրցակ ձեռքին ու զննում էր հյուրերին անհամբեր, թրթռացող աչքերով: Վիրգինսկին այդ երեկո մի քիչ վատառողջ էր, բայց իր սենյակից ելել էր՝ նստելու բազկաթոռին, թեյասեղանի մոտ: Բոլոր հյուրերը նույնպես նստած էին, և սեղանի շուրջ դրված աթոռներին այդ բարեպատշաճ տեղավորվածության մեջ նիստ էր ենթադրվում: Ըստ երևույթին, բոլորն ինչ-որ բանի էին սպասում ու այդ ընթացքում թեև բարձրաձայն, բայց և կողմնակի բաներից խոսում: Երբ հայտնվեցին Ստավրոգինը և Վերիսովենսկին, ամեն ինչ հանկարծ սսկվեց:

Սակայն ինձ թույլ կտամ ինչ-որ բացատրություն տալ՝ որոշակիության համար:

Ես կարծում եմ, որ բոլոր այդ պարոնայք այն օրը, իրոք, հավաքվել էին իսկապես մի որևէ բացառիկ հետաքրքիր բան լսելու հաճելի հույսով, և հավաքվել էին՝ նախապես տեղեկացված: Նրանք ներկայացնում էին մեր հինավուրց քաղաքի ամենավառ կարմիր ազատականության ընտրանին ու շատ բժախնդրորեն էին ընտրված Վիրգինիսկու կողմից, այդ «նիստի» համար: Նշեմ նաև, որ մի քանիսը նրանցից (ի դեպ, շատ քչերը) նախկինում երբեք ներկա չէին եղել: Բհարկե, հյուրերի մեծամասնությունը հստակ պատկերացում չունեի, թե ինչի համար են իրենց նախապես տեղեկացրել: Ճիշտ է, այն ժամանակ բոլորն ընդունում էին Պյոտր Ստեպանովիչին՝ արտասահմանից եկած, լիազորություններ ունեցող էմիսարի տեղ: Այդ գաղափարը մի տեսակ միանգամից արմատացավ և բնականաբար, շոյիչ էր: Մինչ այդ, անվանակոչություն տոնելու պատրվակով հավաքված քաղաքացիների այդ խմբակի մեջ արդեն կային ումանք, ում որոշակի առաջարկություններ արվել էին նաև: Պյոտր Վերխովենսկին հասցրել էր մեզ մոտ «հնգյակ» խմբել, նման այն հնգյակին, որ հիմնել էր Մոսկվայում, ինչպես պարզվեց հիմա, մեր գավառում, սպաների մեջ: Ասում են, մեկն էլ ուներ Խ. նահանգում: Այդ հինգ ընտրվածները հիմա նստած էին ընդհանուր սեղանի շուրջ և չափազանց վարպետորեն կարողացել էին ընդունել ամենասովորական մարդու տեսք, այնպես որ ոչ ոք չէր կարող ճանաչել նրանց: Քանի որ հիմա սա գաղտնիք չէ, նրանք էին, առաջին հերթին, Լիպուտինը, ապա ինքը՝ Վիրգինիսկին, երկարականջ Շիգալյովը՝ տիկին Վիրգինիսկայայի եղբայրը, Լյամշինը և վերջապես, ում Տոկաչենկո՝ տարօրինակ անձնավորություն էր, արդեն քառասնամյա, հռչակված ժողովրդի, գերազանցապես խաբեբաների և ավագակների վիթխարի ուսումնասիրությամբ, որը դիտավորյալ շրջում էր պանդոկներում (ի դեպ, ոչ միայն ժողովուրդ ուսումնասիրելու համար)՝ մեր մեջ պարծենալով իր անճոռնի հագուստով, յուղած սապոգներով, աչքերը կկոցած ու խորամանկ տեսքով ու ժողովրդական խուճուճ-մուճուճ դարձվածքներով: Մեկ թե երկու անգամ դրանից առաջ Լյամշինը նրան բերել էր Ստեպան Տրոֆիմովիչի երեկոյթներին, ուր, ի դեպ, առանձին տպավորություն չէր գործել: Քաղաքում հայտնվում էր ժամանակ առ ժամանակ, գերազանցապես, երբ մնում էր առանց աշխատանքի, իսկ ծառայում էր նա երկաթուղում: Բոլոր այդ հինգ գործիչները կազմել էին իրենց առաջին խմբակը, ջերմագին հավատով, որ դա սոսկ միավոր է Ռուսաստանով մեկ իրենց պես սփռված հարյուրավոր և հազարավոր նույնանման հնգյակների մեջ և որ բոլորը կախված էին ինչ-որ մի կենտրոնական, վիթխարի, սակայն գաղտնի տեղից, որն իր հերթին օրգանապես կապված է եվրոպական համաշխարհային հեղափոխության հետ: Բայց, ցավոք, պիտի ընդունեմ, որ նույնիսկ արդեն այն ժամանակ նրանց միջև սկսել էր պառակտում երևալ: Բանն այն է, որ թեև դեռ գարնանից սպասում էին Պյոտր Վերխովենսկուն, ում մասին առաջինը Տոկաչենկոն էր հայտարարել, հետո՝ քաղաք եկած Շիգալյովը, թեև նրանից արտակարգ հրաշքներ էին սպասում ու թեև բոլորն անմիջապես, առանց նվազագույն քննադատության և նրա առաջին կանչով մտան խմբակի մեջ, բայց հենց հնգյակը կազմեցին, բոլորը կարծես մեկեն նեղացան, և

կարծում եմ, հենց իրենց արագ համաձայնության պատճառով: Հարկավ, նրանք գնացին մեծահոգի ամոթից մղված, որ հետո չասեն, թե սիրտ չարեցին գնալ: Բայց և այնպես, Պյոտր Վերխովենսկին պետք է որ գնահատեր նրանց ազնիվ սխրանքը և ծայրահեղ դեպքում, որպես պարզև, մի որևէ ամենագլխավոր պատմությունն աներ նրանց: Սակայն Վերխովենսկին ամեննին չուզեց բավարարել նրանց օրինական հետաքրքրասիրությունը և ավելորդ բաներ չպատմեց: Ընդհանրապես, քամահրում էր նրանց հոյակապ խստությամբ ու նույնիսկ անփութությամբ: Դա վճռականապես բորբոքում էր, և անդամ Շիգայովն արդեն հորդորում էր մյուսներին՝ «հաշվետվություն պահանջել», բայց հարկավ ոչ հիմա, Վիրգինսկու տանը, ուր այդքան կողմնակի մարդիկ էին հավաքվել:

Կողմնակիների վերաբերյալ նույնպես մի միտք ունեմ, որ առաջին հնգյակի վերոհիշյալ անդամներն այդ երեկո Վիրգինսկու հյուրերի մեջ հակված էին կասկածել իրենց անհայտ ինչ-ինչ խմբակների անդամների, որոնք հայտնվել էին նույնպես քաղաքում նույն գաղտնի կազմակերպության և հենց նույն Վերխովենսկու կողմից, այնպես որ ի վերջո բոլոր հավաքվածները կասկածում էին մեկը մյուսին ու զանազան կեցվածքներ ընդունում միմյանց առաջ, ինչը և ամբողջ հավաքին հաղորդում էր բավականին ձախուժուռ և մասամբ նույնիսկ վիպական տեսք: Իմիջիայլոց, այստեղ էին նաև որևէ կասկածից դուրս մարդիկ: Այսպես օրինակ, մի ծառայող մայոր, Վիրգինսկու մոտիկ ազգականը, միանգամայն անմեղ մեկը, ում չէին էլ հրավիրել, բայց որն ինքն էր եկել անվանակոչիկի մոտ, այնպես որ ոչ մի կերպ չէր լինի նրան չընդունել: Բայց անվանակոչիկը, այնուամենայնիվ, հանգիստ էր, որովհետև մայորը «ոչ մի կերպ չէր կարող մատնել», որովհետև, չնայած իր համակ հիմարությանը, ամբողջ կյանքում սիրել էր թափառել բոլոր այն տեղերում, ուր ծայրահեղ ազատականներ կային: Ինքը համակիր չէր, բայց լսել շատ էր սիրում: Բացի դրանից, նույնիսկ վարկաբեկված էլ էր. պատահել էր այնպես, որ երիտասարդ ժամանակ նրա ձեռքի տակով անցել էին «Կոլկովի» և թռուցիկների ամբողջ պահեստներ, ու թեև վախեցել էր նույնիսկ բաց անել դրանք, սակայն տարածելուց հրաժարվելը կհամարեր թույլ տված ստորություն՝ և այսպիսին են ռուս մարդկանցից ոմանք, նույնիսկ մինչև օրս: Մնացած հյուրերն իրենցից ներկայացնում էին կամ ազնիվ ինքնասիրությունը մաղձոտության չափ ճնշվածների տեսակ, կամ փոթորկուն երիտասարդության ազնվագույն անդրանիկ պոթեկման տեսակ: Նրանք էին երկու թե երեք ուսուցիչ, որոնցից մեկը կաղ էր, արդեն քառասունհինգ տարեկան, գիմնագիայի դասատու, շատ թունավի և անչափ սնափառ մի մարդ և երկու թե երեք սպա: Վերջիններից մեկը շատ երիտասարդ հրետանավոր էր*, որ ընդամենն օրերս էր եկել զինվորական ուսումնական հաստատությունից, լրակյաց ու դեռևս ծանոթություններ հաստատել չհասցրած մի տղա, հիմա հանկարծ հայտնվել էր Վիրգինսկու մոտ, մատիտը ձեռքին և, համարյա չմասնակցելով խոսակցությանը, բոլորն մեկ ինչ-որ նշումներ էր անում իր նոթատետրում: Բոլորը տեսնում էին դա, սակայն չգիտես ինչու, բոլորը ջանում էին ձևացնել, թե չեն նկատում: Այստեղ էր նաև դատարկապորտ այն ճեմարանականը, որը Լյամշինի հետ գրավաճառ կնոջ պայուսակն էր խցկել գարշելի լուսանկարները,

խոշորամարմին պատանի էր՝ սանձարձակ, բայց միաժամանակ կասկածոտ շարժուձևով, անիմաստ մերկացուցիչ ժպիտով, դրա հետ մեկտեղ նաև իր իսկ մեջ ամփոփված ցնծացող կատարելության անվրդով տեսքով: Չգիտեմ ինչի համար, այստեղ էր նաև մեր քաղաքագլխի որդին, տարիքին անհամապատասխան քարշ եկած հենց այն պիղծ տղան, որի մասին հիշատակել էմ, անելով պորուչիկի փոքրամարմին կնոջ պատմությունը: Սա լուռ էր ամբողջ երեկոն: Եվ վերջապես, ի եզրափակումն, մի գիմնագիստ, շատ տաքարյուն և կատարը ցից, տասնութամյա տղա, նստած էր սեփական արժանապատվությունը վիրավորված երիտասարդի մոայլ տեսքով, ըստ երևույթին, տառապելով իր տասնութամյա տարիքից: Այդ ջահելն արդեն դավադիրների ինքնություն խմբակի պետ էր, կազմակերպված գիմնագիայի ամենաբարձր դասարանում, ինչը բացահայտվեց հետագայում, ի զարմանս բոլորի: Ես չհիշատակեցի Շատովին. նա տեղավորվել էր սեղանի ծայրի անկյունում, շարքից փոքր-ինչ առաջ բերած իր աթոռը, նայում էր ցած, լուռ էր ու մոայլված, հաց ու թեյից հրաժարվեց և ամբողջ ժամանակ ձեռքին էր պահում գլխարկը, ասես դրանով կամենալով հայտարարել, որ ինքը հյուր չէ, եկել է գործով և երբ ուզենա, վեր կկենա ու կգնա: Նրանից ոչ հեռու տեղավորվել էր նաև Կիրիլլովը, նույնպես շատ լուռուհուհու, բայց ցած չէր նայում, այլ ընդհակառակը, ուղղակի գնում էր ամեն խոսողի իր անշարժ, անփայլ հայացքով ու ամեն ինչ ունկնդրում՝ առանց նվազագույն հուզմունքի կամ զարմանքի: Հյուրերից մի քանիսը, որ նախկինում երբեք չէին տեսել նրան, գնում էին Կիրիլլովին մտազբաղ և գողունի: Հայտնի չէ, որնիցե բան գիտե՞ր madame Վիրգինիսկայան գոյություն ունեցող հնգյակի մասին: Ենթադրում էմ, որ գիտեր ամեն ինչ ու հենց իր ամուսնուց: Իսկ ուսանողուհին, հարկավ, ոչնչի չէր մասնակցում, բայց և իր հոգսն ուներ, նա մտադիր էր հյուր մնալ ընդամենը մեկ կամ երկու օր, իսկ հետո գնալ ավելի ու ավելի հեռուները, համալսարանական բոլոր քաղաքներով, որպեսզի «մասնակից լիներ խեղճ ուսանողների տառապանքներին և արթնացներ նրանց բողոքի»: Իր հետ ուներ մի քանի հարյուր օրինակ վիմատիպ կոշ, կարծեմ թե սեփական հորինվածքն էր: Զարմանալի էր, որ գիմնագիստն ատեց նրան առաջին հայացքից, համարյա թե արյամբ վրեժ-խնդիր լինելու չափ, թեև կյանքում առաջին անգամ էր տեսնում, իսկ ուսանողուհին՝ հավասարաչափ նրան: Մայրոն աղջկա հարազատ քեռին էր ու դիմավորել էր նրան այսօր առաջին անգամ, տասը տարի անց: Երբ ներս մտան Ստավրոգինն ու Վերխովենսկին, նրա այտերը կարմրած էին հապալասի պես. հենց նոր քեռու հետ կովել էր կանանց հարցում իր համոզմունքների համար:

II

Վերխովենսկին զարմանալի անփութությամբ փովեց աթոռին, սեղանի վերին անկյունում, համարյա ոչ ոքի չողջունելով: Տեսքը խորշական էր ու նույնիսկ գոռոզամիտ: Ստավրոգինը գլխով էր անում բարեկիրթ, սակայն չնայած որ բոլորը հենց նրանց էին սպասում, բոլորն էլ, ասես հրամանով, ձևացրին, թե համարյա չեն

նկատում նրանց: Տանտիրուհին խստաձայն դիմեց Ստավրոգինին, հենց վերջինս նստեց:

— Ստավրոգին, թեյ կուզե՞ք:

— Տվեք, — պատասխանեց նա:

— Ստավրոգինին՝ թեյ, — կարգադրեց տանտիրուհին թեյ բաժանողին, — իսկ դուք ուզո՞ւմ եք: (Արդեն Վերիսովենսկուն դիմեց):

— Իհարկե, տվեք, ո՞վ է հյուրին հարցնում այդ մասին: Սերուցք էլ տվեք, ձեզ մոտ միշտ այնպիսի գարշանք են տալիս, թեյի փոխարեն, տանն էլ դեռ անվանակոչիկ կա:

— Ինչպե՞ս, դո՞ւք էլ եք ընդունում անվանակոչությունը, — ծիծաղեց հանկարծ ուսանողուհին: — Նոր այդ մասին էինք խոսում:

— Հին բան էր, — մրթմրթաց գիմնազիստը սեղանի մյուս ծայրից:

— Ի՞նչ ասել է՝ հին: Նախապաշարմունքները, թեկուզ և ամենաանմեղները, մոռանալը հին բան չէ, այլ ընդհակառակն, համոթ բոլորի, մինչև հիմա էլ դեռ նոր է, — ակնթարթորեն հայտարարեց ուսանողուհին, ասես առաջ պոկվելով աթոռից:

— Բացի դրանից, չկան անմեղ նախապաշարմունքներ, — ավելացրեց նա կատաղած:

— Ես ուզում էի միայն հայտնել, — գիմնազիստն ահավոր հուզվում էր, — որ նախապաշարմունքները, իհարկե, թեև հին բան են ու պետք է ոչնչացնել, բայց անվանակոչության վերաբերյալ բոլորն արդեն գիտեն, որ հիմարություն է ու շատ հին, որպեսզի թանկագին ժամանակը վատնվի՝ առանց այդ էլ բոլորի կողմից կորցված, այնպես որ կարելի է սեփական սրամտությունն օգտագործել՝ դրա կարիքն ավելի զգացող նյութի վրա...

— Շատ երկար եք ձգում, բան հասկանալ չի լինի, — ճչաց ուսանողուհին:

— Ինձ թվում է, յուրաքանչյուրը ձայնի իրավունք ունի, բոլորին հավասար, և եթե ես ցանկանում եմ կարծիքս հայտնել, ինչպես և ամեն ոք, ապա...

— Ձեր ձայնի իրավունքը ոչ ոք չի խլում, — կտրուկ ընդհատեց արդեն ինքը՝ տանտիրուհին, — ձեզ միայն հրավիրում են չժամծմել, որովհետև ձեզ ոչ ոք հասկանալ չի կարող:

— Սակայն թույլ տվեք նշել, որ դուք ինձ չեք հարգում: Եթե ես չկարողացա էլ ավարտել միտքս, ապա ոչ այն պատճառով, որ մտքեր չունեմ, այլ ավելի շուտ մտքերի շատությունից էր... — համարյա հուսաբեկ մրթմրթաց գիմնազիստը և վերջնականապես խճճվեց:

— Եթե չեք կարողանում խոսել, ուրեմն՝ լռեք, — շրմփացրեց ուսանողուհին:

Գիմնազիստը նույնիսկ վեր ցատկեց աթոռից:

— Ես ուզում էի միայն հայտնել,— բղավեց նա՝ ամբողջ մարմնով այրվելով ամոթից ու վախենալով շուրջը նայել,— որ դուք ուզեցաք փայլել ձեր խելքով, որովհետև ներս մտավ պարոն Ստավրոգինը, ահա թե ինչ:

— Ձեր միտքն աղտոտ է ու անբարո և մատնացույց է անում ձեր զարգացման համակ ողորմելիությունը: Խնդրում եմ այլևս ինձ չդիմել,— ճոճացրեց ուսանողուհին:

— Ստավրոգին,— սկսեց տանտիրուհին,— մինչև ձեր գալն այստեղ նոր գոռոռում էին ընտանիքի իրավունքների մասին, ահա այս սպան (նա գլխով արեց իր ազգական մայորի կողմը): Եվ անշուշտ, ես ձեզ չեմ անհանգստացնի վաղուց ի վեր լուծված այդպիսի մի անմտությամբ: Բայց և այնպես, որտեղի՞ց կարող էին մեջտեղ գալ ընտանիքի իրավունքներն ու պարտականություններն այն նախապաշարմունքի իմաստով, որով հիմա ներկայացվում են: Սա է հարցը: Ձեր կարծի՞ք:

— Ինչպե՞ս թե որտեղից կարող էին մեջտեղ գալ,— հարցը կրկնեց Ստավրոգինը:

— Այսինքն, մենք գիտենք, օրինակ, որ նախապաշարմունքն Աստծո մասին առաջացել է ամպրոպ ու կայծակից,— հանկարծ նորից պոռթկաց ուսանողուհին՝ համարյա թե աչքերով մազլցելով Ստավրոգինի վրա,— շատ լավ հայտնի է, որ նախասկզբնական մարդկությունը, վախենալով ամպրոպ ու կայծակից, աստվածացրել է անտեսանելի թշնամուն, նրա հանդեպ զգալով իր թուլությունը: Բայց որտեղից է առաջացել ընտանիքի՞ նախապաշարմունքը: Որտեղի՞ց կարող էր գոյանալ ընտանիքն ինքնին:

— Դա այնքան էլ միևնույն բանը չէ...— ուզում էր ընդհատել տանտիրուհին:

— Ես ենթադրում եմ, որ նման հարցի պատասխանն անպարկեշտ է,— պատասխանեց Ստավրոգինը:

— Ինչպե՞ս թե,— առաջ մղվեց ուսանողուհին:

Բայց ուսուցչական խմբից քրքջոց լսվեց, որին մյուս ծայրից անմիջապես արձագանքեցին Լյամշինը և գիմնազիստը, նրանցից հետո՝ խոպոտ քրքիջով նաև ազգական մայորը:

— Դուք պիտի վողկիլներ գրեիք,— նկատեց տանտիրուհին Ստավրոգինին:

— Չափից ավելի վայել չէ ձեր պատվին, չգիտեմ ձեր անունը,— վճռական զայրույթով կտրեց ուսանողուհին:

— Իսկ դու տեղիցդ մի թովռա,— թնդաց մայորը:— Օրիորդ ես, քեզ մի քիչ համեստ պահիր, իսկ դու կարծես ասեղի վրա ես նստել:

— Բարի եղեք լռել ու չհամարձակվեք ինձ դիմել ընտանեվարի, ձեր զարշելի համեմատություններով: Ես ձեզ առաջին անգամ եմ տեսնում ու ձեր ազգականությունն ընդունել չեմ ուզում:

— Բայց ախր ես քո քեռին եմ, ծծկեր երեխա էիր, գրկած ման եմ ածել:

— Իմ ինչ գործն է, թե ինչ եք ման ածել: Այն ժամանակ ես ձեզ չեմ խնդրել ինձ ման ածել, ուրեմն, պարոն անբարեկիրթ սպա, անձամբ ձեզ է հաճելի եղել դա անել: Եվ թույլ տվեք նկատել, որ դուք իրավունք չունեք ինձ *դու* ասել, եթե քաղաքացիության կողմից չէ, ու ես ձեզ մեկընդմիշտ արգելում եմ:

— Այ, նրանք բոլորն այսպիսին են,— բռունցքը սեղանին զարկեց մայորը՝ դիմելով դիմացը նստած Ստավրոգինին:— Չէ, չէ, ես լիբերալիզմը և արդիականությունը սիրում եմ և սիրում եմ լսել խելացի խոսակցություններ, մենակ՝ զգուշացնեմ՝ տղամարդկանցից: Բայց կանանցից, բայց ահա այսպիսի փեշավորներից՝ չէ ու չէ, դա է իմ ցավը: Դու տեղդ շուռումուռ չգա՛ս,— բղավեց նա ուսանողուհու վրա, որը պոկվել էր ուզում աթոռից:— Չէ, ես էլ եմ խոսք ուզում, ես վիրավորված եմ:

— Դուք միայն խանգարում եք մյուսներին, իսկ ինքներդ ոչինչ չեք կարողանում ասել,— բարկացած մրթմրթաց տանտիրուհին:

— Չէ, պիտի խոսեմ,— տաքացավ մայորը՝ դիմելով Ստավրոգինին:— Պարոն Ստավրոգին, որպես նոր ներս եկած մարդու, ես հույս ունեմ ձեզ վրա, թեև ձեզ ճանաչելու պատիվը չունեմ: Առանց տղամարդկանց նրանք կկոտորվեն ճանձերի պես՝ սա է իմ կարծիքը: Նրանց՝ ամբողջ կանանց հարցը միմիայն ինքնօրինակության պակասից է: Հավատացնում եմ ձեզ, որ այդ կանանց հարցը նրանց համար տղամարդիկ են հորինել, հիմարավարի, իրենց գլխին փորձանք, փորձանք, փառք Աստծուն, որ ես ամուսնացած չեմ: Նվազագույն բազմազանություն, մի հասարակ նախշ անգամ չեն կարող հորինել, նրանց փոխարեն նախշերն էլ են տղամարդիկ մոգոնում: Ահավասիկ, ես նրան գրկում եմ ման ածել, տասը տարեկան էր, հետը մագուրկա եմ պարել, այսօր որ եկավ, իսկականից թռա գրկելու, իսկ նա երկրորդ խոսքից հայտարարեց, թե Աստված չկա: Գոնե երրորդ, ոչ թե երկրորդ խոսքից, բայց դե, շտապում է: Լավ, ընդունենք, թե խելացի մարդիկ չեն հավատում, բայց չէ որ դա խելքից է գալիս, իսկ դու, ասում եմ, այ փուչիկ, դո՛ւ ինչ ես հասկանում Աստծուց: Չէ որ քեզ ուսանողի մեկն է սովորեցրել, իսկ եթե սովորեցնեք կանթեղներ վառել, կվառեիր:

— Չէ որ ստում եք ամեն ինչ, դուք շատ չար մարդ եք, իսկ ես նոր ապացուցեցի ու արտահայտեցի ձեր սնանկությունը,— պատասխանեց ուսանողուհին արհամարհանքով և կարծես արժանի չհամարելով շատ բացատրվելն այդպիսի մարդու հետ:— Ես նոր հատկապես ասում էի, որ բոլորիս սովորեցրել են կատեխիզիսով. «Եթե պատվես հորդ ու ծնողներիդ, երկարակյաց կլինես ու քեզ կտրվեն հարստություններ»: Տասը պատվիրաններից էր: Եթե Աստված անհրաժեշտ է գտել սիրո դիմաց վարձատրություն առաջարկել, նշանակում է, ձեր Աստված անբարո է: Այս բառերով ես ձեզ քիչ առաջ ապացուցեցի և ոչ թե երկրորդ խոսքից, և որովհետև դուք ձեր իրավունքները հայտարարեցիք: Ով է մեղավոր, որ բթամիտ եք ու մինչև հիմա չեք հասկանում: Ձեզ համար վիրավորական է ու դուք բարկանում եք՝ ահա ձեր սերնդի ամբողջ ըմբռնումը:

— Տխմա՛ր,— ատամների արանքից ասաց մայորը:

— Իսկ դուք հիմար եք:

— Հայհոյիր, հայհոյիր:

— Բայց ներեցեք, Կապիտոն Մաքսիմովիչ, չէ որ ինքներդ եք ասել ինձ, որ չեք հավատում Աստծուն,— սեղանի ծայրից ծղրտաց Լիպուտինը:

— Հետո ինչ, որ ասել եմ, ես՝ ուրիշ բան: Ես գուցեն հավատում եմ, միայն թե՝ ոչ լրիվ: Ես թեև կատարելապես չեմ հավատում, բայց և այնպես չեմ ասի, թե Աստծուն գնդակահարել է պետք: Դեռևս որպես հուսար ծառայելիս, Աստծո մասին մտածել եմ: Բոլոր ոտանավորներում ընդունված է, որ հուսարը խմում ու քեֆ է անում, այ-յո, կարող է և խմել եմ, բայց կհավատաք արդյոք, գիշերով մեկ-մեկ վեր էի թռչում անկողնուց, գուլպաներով, ու սկսում խաչակնքվել սրբապատկերի առաջ, որ Աստված հավատք պարգևի, որովհետև այն ժամանակ էլ չէի կարող հանգիստ լինել, կա՞ Աստված, թե՝ չկա: Դա ինձ շատ դառնություններ է պատճառել: Առավոտյան, ինչ խոսք, ցրվում էի, ու նորից հավատքը կարծես անհետանում էր, և ընդհանրապես, ես նկատել եմ, որ ցերեկը հավատքը միշտ անհետանում է:

— Իսկ ձեր տանը խաղաթուղթ չի՞ լինի,— լիաբերան հորանջեց Վերիտովենսկին՝ դիմելով տանտիրուհուն:

— Ես անչափ, անչափ համամիտ եմ ձեր հարցին,— առաջ պոկվեց ուսանողուհին՝ մայրի խոսքերից կատաղած ու շառագունած:

— Ոսկի ժամանակը կորչում է հիմար խոսակցություններ լսելով,— ընհատեց տանտիրուհին և խստապահանջ նայեց ամուսնուն:

Ուսանողուհին իրեն հավաքեց.

— Ես ուզում էի ժողովին հայտարարել ուսանողների տառապանքների և բողոքի մասին, իսկ քանի որ ժամանակը վատնվում է անբարո խոսակցությունների վրա...

— Չկա ոչինչ ոչ բարոյական, ոչ անբարո,— տեղնուտեղը չհամբերեց գիմնագիստը, հենց սկսեց ուսանողուհին:

— Ես դա գիտեի, պարոն գիմնագիստ, շատ ավելի վաղ, քան ձեզ սովորեցրել էին:

— Ես էլ պնդում եմ,— փրփրեց գիմնագիստը,— որ դուք Պետերբուրգից եկած երեխա եք՝ մեզ լուսավորելու համար, ինչ ինքներս էլ գիտենք: «Պատվիր քո հորը և մորը» պատվիրանի մասին, որը չկարողացաք ճիշտ ասել, և որ դա անբարո է, արդեն Բեյլինսկուց է հայտնի բոլորին Ռուսաստանում:

— Սա երբևիցե վերջ կունենա՞,— վճռական ասաց madame Վիրգինսկայան ամուսնուն: Որպես տանտիրուհի, նա կարմրում էր խոսակցությունների ողորմելիությունից՝ հատկապես նկատելով նոր հրավիրված հյուրերից մի քանիսի ժպիտներն ու տարակուսանքը:

— Պարոնայք,— հանկարծ ձայնը բարձրացրեց Վերխովենսկին,— եթե մեկնում եկը կկամենա գործին ավելի առնչվող որևէ բան ասել կամ հայտարարելու բան ունի, առաջարկում եմ սկսել, ժամանակ չկորցնելով:

— Համարձակվում եմ մի հարց տալ,— մեղմաձայն սկսեց մինչև այժմ լռած և հատկապես վայելչատես նստած կադ ուսուցիչը,— կկամենայի իմանալ, մենք այստեղ հիմա ներկայացնո՞ւմ ենք որևիցե նիստ, թե հյուր եկած սովորական մահկանացուների հավաք ենք: Ավելի շատ հարցնում եմ կարգի համար և որպեսզի անտեղյակության մեջ չլինենք:

«Խորամանկ» հարցը տպավորություն գործեց: Բոլորը հայացքներ փոխանակեցին, յուրաքանչյուրը կարծես պատասխան սպասելով մյուսից, և բոլորը հանկարծ, ասես հրամանով, աչքները հառեցին Վերխովենսկու և Ստավրոգինի վրա:

— Ես պարզապես առաջարկում եմ քվեարկել հարցի պատասխանը. «Նի՞ստ ենք անում, թե՜ ոչ»,— ասաց madame Վիրգինսկայան:

— Միանգամայն միանում եմ առաջարկին,— արձագանքեց Լիպուտինը,— թեև առաջարկը փոքր-ինչ անորոշ է:

— Ես էլ եմ միանում, ես էլ,— լսվեցին ձայներ:

— Ինձ էլ է թվում, իսկապես ավելի կարգուկանոն կլինի,— հաստատեց Վիրգինսկին:

— Այսպիսով, ձեր ձայները,— հայտարարեց տանտիրուհին,

— Լյամշին, խնդրում եմ, նստեք դաշնամուրի մոտ, այնտեղից էլ կարող եք ձեր ձայնը տալ, երբ սկսեն քվեարկել:

— Նորից,— բղավեց Լյամշինը:— Հերիք եղավ ձեզ համար թխկթխկացնում:

— Ես ձեզ համառորեն խնդրում եմ, նստեք նվագելու, դուք չե՞ք ուզում օգտակար լինել գործին:

— Է, հավատացնում եմ ձեզ, Արինա Պրոխորովնա, որ ոչ ոք ականջ չի դնում: Ձեր երևակայությունն է, ուրիշ ոչինչ: Պատուհաններն էլ են բարձր, ու այստեղ ո՞վ ինչ կհասկանա, եթե ականջ էլ դնի:

— Մենք էլ ենք հասկանում՝ ինչ կա, ինչ չկա,— փնթփնթաց մի ձայն:— Իսկ ես ձեզ ասում եմ, որ զգուշավորությունը միշտ է անհրաժեշտ: Այն դեպքում եմ ասում, որ եթե լրտեսներ կան,— բացատրաբար դիմեց նա Վերխովենսկուն,— թող լսեն փողոցից, որ մեզ մոտ անվանակոչություն է ու նվագ կա:

— Է, գրողը տանի,— թնդաց Լյամշինը, նստեց դաշնամուրի մոտ ու սկսեց մի վալս թմբկահարել՝ ավելորդ տեղն ու համարյա թե բռնցքներով խփելով ստեղներին:

— Նրանք, ովքեր կամենում են, որ նիստ լինի, առաջարկում եմ վեր բարձրացնել աջ ձեռքը,— առաջարկեց madame Վիրգինսկայան:

Ումանք բարձրացրին, ումանք՝ ոչ: Եղան այնպիսիք, որ բարձրացրին ու նորից իջեցրին: Իջեցրին ու նորից բարձրացրին:

— Փուհ, գրողը տանի, ոչինչ չհասկացա,— բղավեց մի սպա:

— Ես էլ չեմ հասկանում,— բղավեց մեկ ուրիշը:

— Չէ, ես հասկանում եմ,— բղավեց երրորդը,— եթե՝ այո, ապա ձեռքդ վեր:

— Բայց ի՞նչ ասել է այդ *այո*ն:

— Նշանակում է՝ նիստ:

— Ես քվեարկել եմ՝ նիստ,— բացականչեց գիմնագիստը՝ դիմելով Վիրգինսկայային:

— Իսկ ինչո՞ւ ձեռք չբարձրացրիք:

— Ես անընդհատ ձեզ էի նայում, դուք չբարձրացրիք, ես էլ, ուրեմն, չբարձրացրի:

— Ի՞նչ հիմարություն, որովհետև ինքս եմ առաջարկել, դրա համար էլ չբարձրացրի: Պարոնայք, առաջարկում եմ նորից սկսել, ով ուզում է՝ նիստ, թող նստի և ձեռք չբարձրացնի, իսկ ով չի ուզում, թող բարձրացնի աջ ձեռքը:

— Ով չի՞ ուզում,— հարցը կրկնեց գիմնագիստը:

— Դուք դիտավորյա՞լ եք անում, ինչ է,— զայրագին բղավեց Վիրգինսկայան:

— Ոչ, ներեցեք, ով ուզո՞ւմ է, թե չի՞ ուզում, որովհետև պետք է ավելի ստույգ որոշել,— երկու-երեք ձայն հնչեց:

— Ով չի ուզում, չի ուզում:

— Է, հա, բայց ի՞նչ է պետք անել, բարձրացնե՞լ, թե չբարձրացնել, եթե չի ուզում,— բղավեց սպան:

— Էհ, դեռևս մենք սովոր չենք սահմանադրության,— նշեց մայորը:

— Պարոն Լյամշին, բարի եղեք, դուք այնպես եք խփում, ոչ ոք չի կարողանում լսել,— նկատեց կադ ուսուցիչը:

— Ախր, Արինա Պրոխորովնա, Աստված է վկա, մեզ ոչ ոք ականջ չի դրել,— տեղից վեր թռավ Լյամշինը:— Է, չեմ ուզում նվազել: Ես ձեզ հյուր եմ եկել, ոչ թե դիպլոմացնելու:

— Պարոնայք,— առաջարկեց Վիրգինսկին,— բոլորդ բարձրաձայն ասեք, մենք նի՞ստ ենք անում, թե՛ ոչ:

— Նի՛ստ, նի՛ստ,— հնչեց բոլոր կողմերից:

— Իսկ եթե այդպես է, ապա քվեարկելու կարիք չկա, բավական է: Գո՞հ եք, արդյոք, պարոնայք, պե՞տք է էլի քվեարկել:

— Պետք չէ, պետք չէ, հասկացանք:

— Գուցե մեկնումեկը չի՞ ուզում նիստ:

— Չէ, չէ, բոլորս ուզում ենք:

— Բայց ի՞նչ բան է նիստը,— բղավեց մի ձայն: Նրան չպատասխանեցին:

— Պետք է նախագահ ընտրել,— բղավեցին այս ու այն կողմից:

— Տանտիրոջը, իհարկե, տանտիրոջը:

— Պարոնայք, եթե այդպես է,— սկսեց ընտրված Վիրգինսկին,— ապա ես առաջարկում եմ քիչ առաջվա սկզբնական առաջարկությունս, եթե մեկնումեկը ցանկանում է գործին ավելի բոնող որևիցե բան սկսել, կամ հայտարարելու բան ունի, ապա թող առաջ անցնի ժամանակ չկորցնելով:

Ընդհանուր լռություն տիրեց: Բոլորի հայացքները կրկին հառվեցին Ստավրոգինի և Վերխովենսկու վրա:

— Վերխովենսկի, դուք ոչինչ չունե՞ք հայտարարելու,— ուղղակի հարցրեց տանտիրուհին:

— Եվ ոչ մի բան,— ձգմզվեց նա աթոռի վրա՝ հորանջելով:

— Իմիջիայլոց, ես մի գավաթ կոնյակ կկամենայի:

— Ստավրոգին, դուք չե՞ք ցանկանում:

— Շնորհակալ եմ, ես չեմ խմում:

— Ասում եմ՝ ցանկանո՞ւմ եք խոսել, թե՛ ոչ, կոնյակի մասին չէր:

— Խոսե՞լ, ինչի՞ մասին: Չէ, չեմ ցանկանում:

— Ձեզ կոնյակ կբերեն,— պատասխանեց տանտիրուհին Վերխովենսկուն:

Վեր ելավ ուսանողուհին: Արդեն մի քանի անգամ վեր էր թռել տեղից:

— Ես եկել եմ հայտարարելու թշվառ ուսանողների տառապանքների մասին և ամենուրեք նրանց բողոքի կոչելու մասին...

Բայց նա դեմ առավ: Սեղանի մյուս ծայրին հայտնվել էր արդեն ուրիշ մրցակից և բոլոր հայացքներն ուղղվեցին նրան: Երկարականջ Շիգալյովը, մոայլ ու խոժոռ տեսքով, դանդաղ բարձրացավ տեղից և մեղմադձոտ տեսքով սեղանին դրեց մի հաստ ու չափազանց մանրատառ գրոտած տետր: Նա չէր նստում և լուռ էր: Շատերը շշկված նայում էին տետրին, բայց Լիպուտինը, Վիրգինսկին և կաղ ուսուցիչը, թվում է, գոհ էին ինչ-որ բանից:

— Խոսք եմ խնդրում,— մոայլ, բայց հաստատական հայտարարեց Շիգալյովը:

— Խոսք տրվում է,— թույլ տվեց Վիրգինսկին:

Հռետորը նստեց, մի կես բոպե լուռ էր, ապա ծանրումեծ արտասանեց.

— Պարոնայք...

— Էս էլ կոնյակը,— խորշանքով ու արհամարհանքով թնդաց թեյ լցնող ազգականուհին, որ գնացել էր կոնյակը բերելու և հիմա Վերխովենսկու դեմ դրեց

շիշը՝ ըմպանակի հետ, որը բերել էր մատներով բռնած, առանց մատուցարանի, առանց ափսեի:

Խոսքն ընդհատված հռետորն արժանապատվությամբ դադարեցրեց:

— Ոչինչ, շարունակեք, ես չեմ լսում,— բղավեց Վերիսովենսկին՝ լցնելով իր ըմպանակը:

— Պարոնայք, դիմում եմ ձեր ուշադրությանը,— նորից սկսեց Շիգալովը,— և ինչպես կտեսնեք ստորև, առաջնահերթ կարևորության կետում հայցելով ձեր օգնությունը, պիտի նախաբան ասեմ:

— Արինա Պրոխորովնա, մկրատ չունե՞ք,— հանկարծ հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ինչների՞ դ է պետք մկրատը,— տանտիրուհին աչքերը չռեց նրա վրա:

— Մոռացել եմ եղունգներս կտրել, երեք օր է արդեն,— արտաբերեց նա՝ անխռով գննելով իր երկար ու անմաքուր եղունգները:

Արինա Պրոխորովնան բռնկվեց, բայց օրիորդ Վիրգինսկայային կարծես դուր եկավ ինչ-որ բան:

— Կարծեմ, քիչ առաջ լուսամտագոգին եմ տեսել,— վեր ելավ սեղանի մոտից, գնաց, գտավ ու իսկույն բերեց: Պյոտր Ստեպանովիչը նույնիսկ չնայեց նրան, առավ մկրատն ու զբաղվեց դրանով: Արինա Պրոխորովնան հասկացավ, որ դա իրական հնար էր, և ամաչեց իր նեղացկոտությունից: Ժողովը լուռ հայացքներ փոխանակեց: Կաղ ուսուցիչը չարությամբ և նախանձով հետևում էր Վերիսովենսկուն: Շիգալովը շարունակեց:

— Եռանդս նվիրելով ապագա հասարակության սոցիալական կառուցվածքի մասին հարցի ուսումնասիրմանը, որով փոխարինվելու է ներկան, եկել եմ այն համոզման, որ սոցիալական համակարգերի բոլոր ստեղծողները, հնագույն ժամանակներից մինչև մեր 187... թվականը, եղել են երագողներ, հեքիաթասացներ, իրենք իրենց հակասող անմիտներ, բացարձակապես ոչինչ չեն հասկացել բնական գիտությունից և այն տարօրինակ կենդանուց, որը կոչվում է մարդ: Պլատոնը, Ռուսսոն, Ֆուրյեն՝ այլոմիսնե հուշասյուներ, այդ ամենը թերևս ճնճողուկների համար է և ոչ մարդկային հասարակության: Բայց քանի որ ապագա հասարակական ձևն անհրաժեշտ է հատկապես հիմա, երբ մենք բոլորս վերջապես պատրաստվում ենք գործել, որպեսզի այլևս արդեն չմտորենք, ուստի առաջարկում եմ աշխարհի կառուցման իմ սեփական համակարգը: Ահա այն,— խփեց նա տետրակին:— Ես ուզում էի ժողովին շարադրել իմ գիրքը՝ հնարավորին չափ կրճատված տեսքով, բայց տեսնում եմ, որ կպահանջվի ավելացնել նաև բազմաթիվ բանավոր բացատրություններ, այդ պատճառով ամբողջ շարադրումը կպահանջի ծայրահեղ դեպքում տասը երեկո, համաձայն գրքիս գլուխների (ծիծաղ լսվեց): Բացի դրանից, նախապես հայտարարում եմ, որ իմ համակարգն ավարտված չէ (նորից՝ ծիծաղ): Ես խճճվել եմ սեփական տվյալների մեջ,

և իմ եզրահանգումն ուղղակի հակասում է նախասկզբնական գաղափարին, որից ելնում եմ: Ելնելով անսահման ազատությունից, ես եզրափակում եմ անսահման բռնակալությամբ: Ավելացնեմ սակայն, որ հասարակական բանաձևի իմ լուծումից բացի, ուրիշ որևէ բան չի կարող լինել:

Ծիծաղը սաստկանում ու սաստկանում էր, բայց ծիծաղում էին ավելի շատ ջահելները և այսպես ասած, սակավ իրազեկ հյուրերը: Տանտիրուհու, Լիպուտինի և կաղ ուսուցչի դեմքերին որոշ զայրույթ գծագրվեց:

— Եթե ինքներդ չեք կարողացել ստեղծել ձեր համակարգը և հանգել եք հուսալքության, ապա մե՞նք ինչ պիտի անենք այստեղ,— զգուշությամբ նշեց մի սպա:

— Դուք իրավացի եք, պարոն ծառայող սպա,— կտրուկ նրան դարձավ Շիգայովը,— և առավելապես նրանով, որ օգտագործեցիք «հուսալքություն» բառը: Այո, ես հանգել եմ հուսալքության, այդուհանդերձ, այն ամենը, ինչ շարադրված է իմ գրքում, անփոխարինելի է, և ուրիշ ելք չկա, ոչ ոք և ոչինչ չի հորինի: Ու դրա համար էլ շտապում եմ, ժամանակ չկորցնելով, հրավիրել ամբողջ հասարակությանը, տասը երեկոյի ընթացքում իմ գիրքն ունկնդրելուց հետո, հայտնել իրենց կարծիքը: Իսկ եթե անդամները չկամենան ինձ լսել, ապա կբաժանվենք հենց սկզբից՝ տղամարդիկ, որ զբաղվեն պետական ծառայությամբ, կանայք իրենց խոհանոցներում, քանի որ, մերժելով իմ գիրքը, ուրիշ ելք նրանք չեն գտնի: Եվ-ո՛չ-մի : Իսկ բաց թողնելով ժամանակը, կվնասեն իրենց, քանի որ հետո անխուսափելիորեն կվերադառնան դրան:

Մարդիկ շարժվեցին տեղներից: «Խանգարվա՞ծ է նա, ինչ է»,— ձայներ լսվեցին:

— Նշանակում է, ամբողջ խնդիրը Շիգայովի հուսալքությունն է,— եզրակացրեց Լյամշինը,— իսկ օրախնդիր հարցը հետևյալն է. հուսալքված լինի՞ նա, թե՞ չլինի:

— Շիգայովի մոտ լինելը հուսալքության՝ անձնական հարց է,— հայտարարեց գիմնազիստը:

— Ես առաջարկում եմ քվեարկել, թե Շիգայովի հուսալքությունը որքանով է առնչվում ընդհանուր գործին, դրա հետ մեկտեղ, արժե՞ արդյոք, նրան լսել, թե՞ ոչ,— ուրախ-ուրախ վճռեց սպան:

— Բանն այստեղ դա չէ,— վերջապես միջամտեց կաղը: Ընդհանրապես, նա խոսում էր կարծես որոշ ծաղրական ժպիտով, այնպես որ դժվար էր նաև կռահելը՝ անկե՞ղծ է խոսում, թե կատակում է:— Բանն այստեղ ուրիշ է, պարոնայք: Պարոն Շիգայովը չափազանց լրջորեն է նվիրված իր խնդրին, ըստ որում չափից ավելի է համեստ: Նրա գիրքն ինձ հայտնի է: Նա առաջարկում է, որպես հարցի վերջնական լուծում, մարդկության բաժանումը երկու անհավասար մասերի: Մեկ տասներորդ մասը ստանում է անձի ազատություն և անսահման իրավունք՝ մնացյալ ինը տասներորդի վրա*: Իսկ սրանք պիտի կորցնեն անձնավորությունը և վերածվեն մի տեսակ նախրի և անսահման ենթարկվածությամբ ձեռք բերեն կողմնակիորեն նախնադարյան

անմեղության վերածնումը, նախնադարյան դրախտի պես մի բան, թեև, իմիջիայլոց, պիտի աշխատեն էլ: Մարդկության ինը տասներորդից ազատությունը վերցնելու և նրանց նախրի վերածելու՝ հեղինակի առաջարկած միջոցները, ամբողջական սերունդների վերադաստիարակման եղանակով, շատ հոյակապ են, հիմնված բնական տվյալների վրա և շատ տրամաբանական: Կարելի է չհամաձայնել որոշ հետևությունների, բայց հեղինակի խելքը և գիտելիքները դժվար է կասկածի ենթարկել: Ափսոս, որ տասը երեկոների պայմանը միանգամայն անհամատեղելի է հանգամանքներին, այլապես մենք ահագին հետաքրքրական բաներ կլսեինք:

— Մի՞թե լուրջ եք ասում,— կաղին դիմեց madame Վիրգինսկայան, փոքր-ինչ նույնիսկ տագնապած:— Եթե այս մարդը, չիմանալով ինչ անել մարդկանց հետ, նրանց ինը տասներորդը դարձնում է ստրո՞ւկ: Ես վաղուց էի կասկածում նրան:

— Այսինքն, դուք ձեր եղբոր մասի՞ն եք հարցնում,— հարցրեց կաղը:

— Ազգակցությա՞ն: Դուք ծիծաղո՞ւմ եք ինձ վրա, թե՛ ոչ:

— Եվ բացի դրանից, աշխատել արիստոկրատների համար ու ենթարկվել նրանց, որպես աստվածների, ստորություն է,— մոլեգնած նշեց ուսանողուհին:

— Ես առաջարկում եմ ոչ թե ստորություն, այլ դրախտ, երկրային դրախտ, և ուրիշ բան երկրի վրա չի կարող լինել,— տիրաբար եզրակացրեց Շիգալյովը:

— Իսկ դրախտի փոխարեն,— ճչաց Լյամշինը,— ես կվերցնեի մարդկության այդ ինը տասներորդ մասը, եթե արդեն նրանց տեղ անել չի լինում, ու հողս կցնդեցնեի նրանց, և կթողնեի միայն մի խումբ կրթված մարդկանց, որոնք էլ կսկսեին ապրել ու կյանք անել գիտականորեն:

— Այդպես խոսել կարող է սոսկ խեղկատակը,— պոթկաց ուսանողուհին:

— Նա խեղկատակ է, բայց օգտակար,— շնչաց նրան madame Վիրգինսկայան:

— Եվ միգուցե, խնդրի ամենալավագույն լուծումը կլինե՞ր դա,— տաքացած դարձավ Շիգալյովը Լյամշինին:— Իհարկե, դուք չգիտեք էլ, թե ի՞նչ խորունկ բան հաջողվեց ձեզ ասել, պարոն ուրախ մարդ: Բայց, քանի որ ձեր գաղափարը համարյա անիրագործելի է, ապա պետք է սահմանափակվել երկրային դրախտով, եթե դա այդպես ենք կոչում արդեն:

— Բայց կարգին ցնդաբանություն է,— կարծես պոկվեց Վերխովենսկու բերանից: Իմիջիայլոց, նա միանգամայն անտարբեր ու հայացքը չբարձրացնելով, շարունակում էր կտրատել եղունգները:

— Իսկ ինչո՞ւ է ցնդաբանություն,— իսկույն միջամտեց կաղ ուսուցիչը, կարծես նստել-սպասում էր նրա առաջին խոսքին, որ վրա պրծնի:— Իսկ ինչո՞ւ հենց ցնդաբանություն: Պարոն Շիգալյովը մասամբ մարդասիրության ֆանատիկոս է, սակայն հիշեք, որ Ֆուրյեն, Կաբետը հատկապես և նույնիսկ Պրուդոնն ունեն բազմաթիվ ամենաբռնակալական և ամենաֆանտաստիկ կանխալուծումներն այս

հարցի: Պարոն Շիգալյովը, կարող է պատահել նույնիսկ, նրանցից շատ ավելի սթափ է վճռում գործը: Հավատացնում եմ ձեզ, որ կարդալով նրա գիրքը, համարյա անհնար է չհամաձայնել որոշ բաների: Նա, կարող է պատահել, բոլորից ավելի քիչ է հեռացել ռեալիզմից և նրա երկրային դրախտը համարյա իսկական է որ կա, հենց այն, որի կորստից հառաչում է մարդկությունը, եթե միայն երբևէ գոյություն ունեցել է դա:

— Էհ, այդպես էլ գիտեի, որ դեմ եմ առնելու,— նորից մրթմրթաց Վերխովինսկին:

— Ներեցե-եք,— ավելի ու ավելի էր փրփրում կաղ ուսուցիչը,— ապագա սոցիալական կառուցվածքների մասին խոսակցությունները և դատողությունները ժամանակակից բոլոր մտածող մարդկանց համարյա ստիպողական անհրաժեշտությունն են: Գերցենն ամբողջ կյանքում միայն այդ մասին է մտախոզվել: Բելինսկին, ինչպես հավաստի հայտնի է ինձ, ամբողջ երեկոներ է անցկացրել իր ընկերների հետ վիճաբանելով և նախապես կանխորոշելով նույնիսկ ամենաչնչին, այսպես ասած, խոհանոցային մանրուքներն ապագայի սոցիալական կառուցվածքում:

— Ոմանք նույնիսկ խելքը թոցնում են,— հանկարծ նշեց մայորը:

— Համենայն դեպս, գոնե ինչ-որ բանի շուրջ համաձայնել կարելի է, փոխանակ նստելու և լռելու, որպես դիկտատորներ,— թշուառեց Լիպուտինը, կարծես համարձակվելով վերջապես սկսել հարձակումը:

— Ես Շիգալյովի մասին չասացի, թե ցնդաբանություն է,— ծամծմեց Վերխովինսկին:— Գիտեք ինչ, պարոնայք,— աչքերը մի քիչ բարձրացրեց,— իմ կարծիքով, բոլոր այդ գրքերը, ֆուրյե-ները, Կաբետները, բոլոր այդ «աշխատանքի իրավունքները», շիգալյովչինան՝ այդ ամենը նման են վեպերի, որոնցից կարելի է հարյուր հազարներով գրել: Ժամանակի գեղագիտական անցկացում: Ես հասկանում եմ, որ ձեզ համար այստեղ՝ փոքր քաղաքում, ձանձրալի է, դուք էլ վրա եք պրծնում գրոտաձ թղթերին:

— Կներե-ե՛ք,— աթոռի վրա ցնցվեց կաղ ուսուցիչը,— մենք թեև գավառացիներ ենք և, իհարկե, դրանով իսկ խղճահարության արժանի, բայց և այնպես գիտենք, որ աշխարհում առայժմ որևիցե նոր բան չի պատահել, որի վրա լաց լինեինք, թե աչքաթող ենք արել: Ահա՛, արտասահմանյան տեսակի զանազան գաղտնի թերթիկների միջոցով մեզ առաջարկում են խմբվել ու խմբեր կազմել, համընհանուր կործանման միակ նպատակով, այն պատրվակով, որ աշխարհն ինչքան էլ բուժես, ամեն ինչ չես բուժի, իսկ արմատականորեն հարյուր միլիոն գլուխ թոցնելով ու դրանով թեթևացնելով իրեն, կարելի է ավելի հեշտ թռչել առվի վրայով: Մքանչելի միտք է, անկասկած,բայց ծայրահեղ դեպքում, նույնքան անհամատեղելի իրականությանը, որքան և «շիգալյովականությունը», որին դուք նոր վերաբերվեցիք այդպես արհամարհաբար:

— Է՛, բայց ես քննարկումների համար չեմ եկել,— նշանակալի բառով վրիպեց Վերիտովենսկին և, կարծես ամենևին չնկատելով իր վրիպումը, իրեն մոտեցրեց մոմը, որ ավելի լուսավոր լինի:

— Ափսոս-ս, շատ ափսոս, որ քննարկումների համար չեք եկել, ու շատ ափսոս, որ հիմա այդքան զբաղված եք ձեր հարդարանքով:

— Իսկ ձե՞զ ինչ իմ հարդարանքը:

— Հարյուր միլիոն գլուխը նույնչափ դժվար է իրականացնել, որքան և աշխարհը վերափոխելը քարոզչությամբ: Նույնիսկ գուցե ավելի դժվար, հատկապես, եթե Ռուսաստանում է,— նորից սիրտ արեց Լիպուտինը:

— Հենց Ռուսաստանի վրա հույս ունեն հիմա,— խոսեց սպան:

— Լսել ենք այդ մասին, որ հույս ունեն,— հարեց կաղ ուսուցիչը:— Մեզ հայտնի է, որ մեր հիանալի հայրենիքի վրա է ուղղված խորհրդավոր մի index, որպես հսկա խնդիրը կատարելու առավել ընդունակ մի երկրի: Միայն թե ահա ինչ. խնդիրն աստիճանաբար, քարոզչությամբ լուծելու դեպքում ես գոնե անձամբ ինչ-որ բան կշահեմ, է, թեկուզ, հաճելի կդատարկաբանեմ, իսկ դեկլարությունից, մեկ էլ տեսար, աստիճան ստացա՝ սոցիալական գործին ծառայությունների համար: Իսկ երկրորդը՝ արագ լուծման, հարյուր միլիոն գլխի միջոցով, անձամբ ինձ ի՞նչ պարգև կարող է լինել: Կսկսես քարոզել, մեկ էլ տեսար, լեզուդ կտրեցին:

— Ձեր լեզուն անպայման կկտրեն,— ասաց Վերիտովենսկին:

— Գիտեք ինչ կա: Իսկ քանի որ ամենաբարենպաստ հանգամանքներում հիսուն տարուց ավելի շուտ, լավ երեսուն տարուց, այդպիսի սպանող վերջացնել չի լինի, որովհետև հո ոչխա՞ր չեն նրանք, գուցե և չթողնեն մորթել իրենց, ապա ավելի լավ չե՞, արդյոք, ունեցած-չունեցածդ հավաքել, տեղափոխվել մի որևէ տեղ, խաղաղ ծովերից այն կողմ, խաղաղ կղզիներ և այնտեղ փակել աչքերդ անխռով: Հավատացեք,— մատով սեղանը թխկթխկացրեց նա նշանակալիորեն,— այդպիսի քարոզչությամբ միայն տարագրություն առաջ կբերեք, և ուրիշ ոչինչ:

Նա վերջացրեց, ակնհայտորեն ցնծալով: Գավառական ուժեղ գլուխ էր դա: Լիպուտինը նենգաբար ժպտում էր, Վիրգինսկին լսում էր փոքր-ինչ վիատված, մնացած բոլորն արտակարգ ուշադրությամբ հետևում էին վեճին, հատկապես կանայք և սպաները: Բոլորը հասկանում էին, որ հարյուր միլիոն գլուխների գործակալին դեմ են արել պատին ու սպասում էին, թե դրանից ինչ է լինելու:

— Իմիջիայլոց, դա լավ ասացիք,— նախկինից էլ ավելի անտարբեր, նույնիսկ մի տեսակ ձանձրությամբ ծամծմեց Վերիտովենսկին:— Տարագրվելը լավ միտք է: Բայց և այնպես եթե, չնայած բոլոր հստակ վնասների, որոնք կանխագգում եք, ընդհանուր գործին զինվորագրվում են ավելի ու ավելի մարդիկ, օրը օրին, ապա առանց ձեզ էլ գործը կգնա: Հարգելիս, այստեղ նոր կրոն է գալիս փոխարինելու հինն, դա է պատճառը, որ շատ են զինվորագրվողները, և սա խոշոր գործ է: Իսկ դուք

տարագրվեք: Եվ գիտեք, ես ձեզ խորհուրդ կտամ Դրեզդենը, և ոչ թե խաղաղ կղզիներ: Նախ և առաջ, դա քաղաք է, որը երբեք ոչ մի համաճարակ չի տեսել, իսկ քանի որ դուք զարգացած մարդ եք, ապա հաստատ վախենում եք մահից: Երկրորդը, մոտ է ռուսական սահմանին, այնպես որ ավելի շուտ կարելի է ստանալ եկամուտները սիրեցյալ հայրենիքից, երրորդը, ամփոփում է այսպես կոչված արվեստի գանձեր, իսկ դուք գեղագիտական մարդ եք, լեզվի և գրականության նախկին ուսուցիչ, կարծեմ: Դե, ե վերջապես, իր մեջ է ներառում սեփական, գրպանային Շվեյցարիա՝ սա արդեն բանաստեղծական ոգեշնչումների համար է, քանի որ հավանորեն, ոտանավոր-մոտանավոր եք հորինում: Մի խոսքով, գանձը տուփի մեջ:

Շարժում առաջացավ, հատկապես սպաներն իրար եկան: Եվս մի ակնթարթ, ու բոլորը միանգամից խոսելու էին: Բայց կաղ ուսուցիչը բորբոքված վրա պրծավ խայծին.

— Ո՛չ-չ, մենք գուցե չհեռանանք ընդհանուր գործից: Դա պետք է հասկանալ...

— Ինչպե՞ս թե, դուք մի՞թե կմտնեիք հնգյակի մեջ, եթե ես ձեզ առաջարկեի,— հանկարծ բերանից թոցրեց Վերխովենսկին և մկրատը դրեց սեղանին:

Բոլորը կարծես ցնցվեցին: Խորհրդավոր մարդը չափից ավելի հանկարծակի բացվեց: Նույնիսկ ուղղակի «հնգյակի» մասին խոսեց:

— Յուրաքանչյուրն իրեն ազնիվ մարդ է զգում և չի խուսափի ընդհանուր գործից,— ծոմովեց կաղ ուսուցիչը,— բայց...

— Ոչ-չ, այստեղ արդեն բանը *բայց*-ը չէ,— տիրաբար և կտրուկ ընդհատեց Վերխովենսկին:— Պարոնայք, ես հայտարարում եմ, որ ինձ պետք է ուղղակի պատասխան: Շատ լավ հասկանում եմ, որ գալով այստեղ ու բոլորիդ հավաքելով մեկտեղ, պարտավոր եմ ձեզ բացատրություններ տալ (կրկին՝ անսպասելի բացահայտում), սակայն ես չեմ կարող ոչինչ հայտնել, մինչև չիմանամ՝ ինչ մտածելակերպի եք հետևում: Շրջանցելով խոսակցությունները, քանի որ երեսուն տարի հո նորից չենք շաղակրատելու, ինչպես մինչև հիմա երեսուն տարի դուրս են տվել, ես ձեզ հարցնում եմ, ի՞նչն է ձեզ համար ավելի ընդունելի, անորոշ ճանապարհի, արդյոք, կազմված սոցիալական վեպեր հորինելուց և մարդկության ճակատագիրը թղթի վրա հազար տարի առաջ գրասենյակային կանխորոշումներից, երբ բռնակալությունն այդ ընթացքում կկլլի տապալկած պատառները, որոնք իրենք իրենց ձեր բերանն են մտնում և որոնք դուք բաց եք թողնում, թե՛ կողմնակից եք արագ լուծման, ինչ էլ դա իրենից ներկայացնի, բայց որը վերջապես ազատ կարձակի ձեռքերը և մարդկությանը կտա ազատության մեջ ինքն իրեն սոցիալապես կառուցվելու հնարավորություն, արդեն գործնականում, այլ ոչ թղթի վրա: Գոռում են՝ «հարյուր միլիոն գլուխ», դա գուցե փոխաբերություն է նաև, բայց ի՞նչ կարիք կա դրանից վախենալու, երբ դանդաղընթաց թղթային երազանքների ընթացքում բռնակալությունը ինչ-որ հարյուր տարվա ընթացքում կխժռի ոչ թե հարյուր, այլ հինգ հարյուր միլիոն գլուխ: Նկատի ունեցեք նաև, որ անբուժելի հիվանդը միևնույնն է, չի

բուժվի, թղթի վրա ինչպիսի դեղատոմսեր էլ գրեն նրան, այլ հակառակը, հապաղելու դեպքում, այն աստիճան կփտի, որ մեզ էլ կվարակի, կփչացնի բոլոր թարմ ուժերը, որոնց վրա հիմա դեռ կարելի է հույս ունենալ, այնպես որ բոլորս ի վերջո կկործանվենք: Միանգամայն համաձայն եմ, որ ազատական և պերճախոս շաղակրատելը չափազանց է դուրեկան, իսկ գործելը՝ մի քիչ վտանգավոր է... Է՛հ, իմիջիայլոց, ես խոսել չգիտեմ, ես այստեղ եմ եկել՝ ծանուցումներով, ուստի և հարգարժան ամբողջ հասարակությունից խնդրում եմ ոչ թե քվեարկել, այլ պարզ ու հստակ հայտնել, թե ո՞րն է ձեզ համար ընդունելի. կրիայի ընթացքը ճահճի մեջ, թե լրիվ թափով ճահիճն անցնելը:

— Ես միանգամայն կողմնակից եմ թափով անցնելուն,— զմայլագին բղավեց զիմնագիստը:

— Ես՝ նույնպես,— արձագանքեց Լյամշինը:

— Ընտրության մեջ, անշուշտ, կասկած չկա,— մրթմրթաց մի սպա, նրան հետևեց մյուսը, ապա էլի ինչ-որ մեկը: Գլխավորը՝ բոլորին ապշեցրել էր, որ Վերխովենսկին «ծանուցումներով» է ու ինքը խոստացավ հիմա խոսել:

— Պարոնայք, ես տեսնում եմ, որ համարյա բոլորը վճռում են թռուցիկների ոգով,— ասաց նա՝ հայացքը տանելով հավաքվածների վրայով:

— Բոլորը, բոլորը,— բազմաթիվ ձայներ հնչեցին:

— Խոստովանում եմ, ես ավելի շատ հակված եմ մարդասիրական լուծումների,— ասաց մայորը,— բայց քանի որ բոլորն են, ապա ես էլ եմ բոլորի հետ:

— Ուրեմն, ստացվում է, որ դո՞ւք էլ չեք հակաճառում,— դիմեց Վերխովենսկին կաղ ուսուցչին:

— Ոչ թե որ ես...— փոքր-ինչ կարմրեց վերջինս,— բայց եթե նույնիսկ համաձայն եմ հիմա բոլորի հետ, ապա միայն որ չխախտեմ...

— Ահա թե ինչպիսին եք բոլորդ: Պատրաստ է կես տարի վիճել ազատական պերճախոսության համար, բայց չէ որ կավարտի նրանով, որ կքվեարկի բոլորի հետ: Պարոնայք, մտածեք սակայն, ճի՞շտ է արդյոք, որ բոլորդ եք պատրաստ: (Պատրաստ՝ ինչի՞՞ անորոշ, բայց ահավոր գրավիչ հարց էր):

— Իհարկե, բոլորս...— հնչեցին հայտարարություններ: Ի դեպ, բոլորը միմյանց էին զննում:

— Իսկ գուցե հետագայում վշտանա՞ք, որ շուտ համաձայնեցիք: Չէ որ միշտ այդպես է լինում ձեզ մոտ:

Իրար անցան տարբեր իմաստներով, շատ իրար անցան: Կաղ ուսուցիչը հարձակվեց Վերխովենսկու վրա:

— Սակայն թույլ տվեք ձեզ դիտել տալ, որ նման հարցերի պատասխանները պայմանավորվում են: Եթե մենք որոշում էլ կայացրինք, նկատի ունեցեք, որ այնուամենայնիվ, հարցը, նման տարօրինակ ձևով առաջադրված...

— Ինչպիսի՞ տարօրինակ ձևով:

— Այնպիսի, որ նման հարցերն այդպես չեն արվում:

— Սովորեցրեք, խնդրեմ: Իսկ գիտեք, ես վստահ էի, որ հենց դուք եք առաջինը նեղանալու:

— Դուք մեզնից կորզեցիք անհապաղ գործելու պատրաստության պատասխանը, սակայն այդպես վարվելու ի՞նչ իրավունքներ ունեիք: Ի՞նչ լիազորություններ՝ նման հարցեր տալու համար:

— Ուրեմն, կռահեիք այդ մասին ավելի շուտ հարցնել: Իսկ ինչո՞ւ էիք պատասխանում: Համաձայնեցիք, ու հանկարծ սթափվեցիք:

— Իսկ իմ կարծիքով, ձեր գլխավոր հարցի թեթևամիտ բացահայտությունն ինձ մտածել է տալիս, որ դուք ամեննին չունեք ոչ լիազորություններ, ոչ իրավունքներ, այլ միայն ձեր կողմից էիք հետաքրքրվում:

— Այդ ի՞նչ եք ասում, ինչի՞ մասին,— բղավեց Վերխովենսկին, կարծես թե սկսելով շատ անհանգստանալ:

— Այն մասին, որ մասնակցումները, ինչպիսիք էլ լինեն, արվում են ծայրահեղ դեպքում աչքը աչքին և ոչ թե քսան հոգուց բաղկացած անձանոթ հասարակության մեջ,— թնդաց կաղ ուսուցիչը: Ասելիքն ասաց, բայց արդեն շատ էր բորբոքված: Վերխովենսկին արագ դարձավ հասարակությանը՝ գերազանց սարքված տագնապալի տեսքով:

— Պարոնայք, պարտքս եմ համարում բոլորին հայտարարել, որ այս ամենը հիմարություն է և մեր խոսակցությունը հեռուն գնաց: Ես դեռևս ոչ մեկին իսկ մասնակից չեմ դարձրել, և ոչ ոք իրավունք չունի իմ մասին ասել, թե ես մասնակից էի դարձնում, այլ խոսում էինք պարզապես կարծիքների մասին: Այդպես չէ՞: Բայց այսպես, թե այնպես, իսկ դուք ինձ շատ եք անհանգստացնում,— նորից դարձավ կաղ ուսուցչին,— ես ոչ մի կերպ չեի կարծում, որ այստեղ նման համարյա անմեղ բաների մասին պիտի խոսել երես առ երես: Թե՞ դուք վախենում եք մատնությունից: Մի՞թե մեր մեջ հիմա կարող է մատնիչ լինել:

Սաստիկ հուզմունք ծայր առավ: Բոլորը խոսել սկսեցին:

— Եթե այդպես է, պարոնայք,— շարունակեց Վերխովենսկին,— ապա չէ որ բոլորից ավելի ինքս ինձ անվանարկեցի, ուստի կառաջարկեմ պատասխանել մի հարցի, իհարկե, եթե կամենաք: Ձեր լիակատար կամքն է:

— Ի՞նչ հարց, ի՞նչ հարց,— աղմկեցին բոլորը:

— Մի հարց, որից հետո պարզ կդառնա՝ մնա՞նք արդյոք միասին, թե սուսուփուս առնենք գլխարկներս ու ամենքը գնան իրենց ճամփով:

— Հա՛րցը, հա՛րցը:

— Եթե մեզնից յուրաքանչյուրն իմանար մտադրված քաղաքական սպանության մասին, ապա կգնա՞ր մատնելու, նախատեսելով բոլոր հետևանքները, թե՞՞ կմնար տանը, սպասելով դեպքերի ընթացքին*: Այստեղ կարող են լինել տարբեր տեսակետներ: Հարցի պատասխանը հստակ կասի՝ ցրվենք, թե մնանք միասին, արդեն հարկավ ոչ այս երեկո: Թույլ տվեք առաջինը ձեզ դիմել,— դարձավ նա կաղ ուսուցչին:

— Իսկ ինչո՞ւ՝ առաջինն ինձ:

— Որովհետև ամեն ինչ դուք սկսեցիք: Բարի եղեք, խույս մի տվեք, այստեղ ճարպկությունը չի օգնի: Թեև սակայն, ինչպես կամենաք՝ կամքը ձերն է:

— Ներեցեք, բայց նման հարցը նույնիսկ վիրավորական է:

— Արդեն չէ, չի՞ կարելի ավելի ստույգ:

— Գաղտնի ոստիկանության գործակալ երբեք չ-չեմ եղել,— էլ ավելի ջղաձգվեց կաղը:

— Բարի եղեք, ավելի ստույգ, մի հապաղեք:

Ուսուցիչն այնքան էր չարացած, որ նույնիսկ դադարեց պատասխանել: Լուռ, ակնոցի տակից չարագույժ հայացքով անքթիթ նայում էր իրեն տանջողին:

— Այո՞, թե՛ ոչ: Կմատնեի՞ք, թե՛ չեիք մատնի,— բղավեց Վերիտովենսկին:

— Հասկանալի է, որ չեմ մատնի,— կրկնակի ուժեղ բղավեց կաղը:

— Եվ ոչ ոք չի մատնի, հասկանալի է, չի մատնի,— լսվեցին շատ ձայներ:

— Թույլ տվեք ձեզ դիմել, պարոն մայոր, կմատնեի՞ք, թե՛ ոչ,— շարունակեց Վերիտովենսկին: Եվ նկատի ունեցեք, ես դիտավորյալ եմ ձեզ դիմում:

— Չեմ-մ մատնի:

— Լավ, իսկ եթե իմանայիք, որ մեկնումեկն ուզում է սպանել կամ կոդապտել մեկ ուրիշի, սովորական մահկանացուի, չէ որ կմատնեի՞ք, կնախազգուշացնեի՞ք:

— Անշուշտ, բայց դա չէ որ քաղաքացիական դեպք է, իսկ այստեղ՝ քաղաքական մատնություն: Գաղտնի ոստիկանության գործակալ չեմ եղել:

— Եվ ոչ մեկն այստեղ չի եղել,— նորից ձայներ լսվեցին:— Հարցն անտեղի է: Բոլորի պատասխանը մեկ է: Այստեղ մատնիչներ չեն:

— Ինչո՞ւ է ոտքի ելել այդ պարոնը,— բղավեց ուսանողուհին:

— Դա Շատովն է: Ինչո՞ւ էք կանգնել, Շատով,— բղավեց տանտիրուհին:

Շատովը, իրոք, ոտքի էր ելել, գլխարկը ձեռքին, նայում էր Վերխովենսկուն: Թվում էր, ինչ-որ բան է ուզում ասել նրան, բայց տատանվում էր: Դեմքը գունատ էր ու չարացած, սակայն դիմացավ, ոչ մի բառ չասաց և լուռ ելավ սենյակից:

— Շատով, չէ որ դա հենց ձեզ համար է անշահեկան,— հանելուկային ձայնեց Վերխովենսկին նրա ետևից:

— Փոխարենը քեզ է շահեկան, որպես լրտեսի և սրիկայի,— դռան մեջ գոռաց Շատովը և դուրս եկավ:

Նորից՝ բղավոցներ և բացականչություններ:

— Ահա և փորձ-ձը,— բղավեց մի ձայն:

— Պետք եկավ,— միացավ մյուսը:

— Իսկ ուշ պետք չէկա՞վ,— նշեց երրորդը:

— Ո՞վ է նրան հրավիրել:— Ո՞վ է ընդունել: Ո՞վ է նա:— Շատովն ո՞վ է:— Կմատնի՞, թե չի մատնի,— հարցեր էին տեղում:

— Ահա, Ստավրոգինն էլ է կանգնել, Ստավրոգինն էլ չի պատասխանել հարցին,— ճչաց ուսանողուհին:

Ատավրոգինը, իրոք, կանգնել էր, սեղանի մյուս ծայրին ոտքի ելավ նաև Կիրիլլովը:

— Ներեցեք, պարոն Ստավրոգին,— կտրուկ նրան դիմեց տանտիրուհին,— մենք բոլորս այստեղ պատասխանեցինք հարցին, այնինչ, դուք լուռ հեռանում եք:

— Ես անհրաժեշտություն չեմ տեսնում պատասխանել մի հարցի, որը ձեզ է հետաքրքրում,— մրթմրթաց Ստավրոգինը:

— Բայց մենք մեզ անվանարկել ենք, իսկ դուք՝ ոչ,— մի քանի ձայներ թնդացին:

— Իսկ իմ ինչ գործն է, որ անվանարկել եք,— ծիծաղեց Ստավրոգինը, բայց աչքերը փայլատակում էին:

— Ինչպե՞ս թե ինչ գործն է: Ինչպե՞ս թե ինչ գործն է,— ձայներ հնչեցին: Շատերը վեր թռան տեղներից:

— Ներեցեք, պարոնայք, ներեցեք,— բղավում էր կաղ ուսուցիչը,— չէ որ պարոն Վերխովենսկին էլ չի պատասխանել հարցին, այլ միայն տվել է:

Դիտողությունն ապշեցուցիչ տպավորություն գործեց: Բոլորն իրար նայեցին: Ստավրոգինը քահ-քահ ծիծաղեց՝ նայելով կաղ ուսուցչի աչքերին ու դուրս եկավ, իսկ ետևից՝ Կիրիլլովը:

Վերխովենսկին նրանց ետևից դուրս պրծավ նախասենյակ:

— Այս ի՞նչ եք անում ինձ հետ,— մրմնջաց նա՝ բռնելով Ստավրոգինի ձեռքը և ամբողջ ուժով սեղմելով: Վերջինս լուռ քաշեց-պոկեց ձեռքը:

— Հիմա գնացեք Կիրիլլովի մոտ, ես կգամ... ինձ անհրաժեշտ է, անհրաժեշտ:

— Ինձ անհրաժեշտ չէ,— կտրեց Ստավրոգինը:

— Ստավրոգինը կլինի,— վերջացրեց Կիրիլլովը:— Ստավրոգին, ձեզ անհրաժեշտ է: Այնտեղ ցույց կտամ ձեզ:

Նրանք դուրս եկան:

Գլուխ ութերորդ. Արքայազն Իվանը

Նրանք դուրս եկան: Պյոտր Ստեպանովիչն ուզում էր ետ նետվել՝ «նիստի», քառսը զսպելու համար, բայց, հավանորեն, մտածելով, որ գլուխ դնել չարժե, թողեց ամեն ինչ ու երկու րոպե անց արդեն թռչում էր ճանապարհով՝ գնացածների ետևից: Վազելիս միտքն ընկավ նրբանցքը, որով կարելի էր ավելի կարճ հասնել Ֆիլիպպովի տուն: Մինչև ծնկները ցեխի մեջ թաղվելով, նա շտապեց նրբանցքով և իսկապես մոտ վազեց հենց այն պահին, երբ Ստավրոգինն ու Կիրիլլովն անցնում էին դարպասից:

— Դուք արդեն այստե՞ղ եք,— նկատեց Կիրիլլովը: Դա լավ է: Մտեք:

— Իսկ ինչպե՞ս էիք ասում, թե մենակ եք ապրում,— հարցրեց Ստավրոգինը՝ անցնելով նախասենյակում դրված ու արդեն եռացող ինքնաեռի մոտով:

— Հիմա կտեսնեք՝ ում հետ եմ ապրում, անցեք,— մրթմրթաց Կիրիլլովը:

Նոր էին մտել, Վերխովենսկին իսկույն գրպանից հանեց երեկվա անստորագիր նամակը, որ վերցրել էր Լեմբկեից, դրեց Ստավրոգինի առաջ: Երեքն էլ նստեցին: Ստավրոգինը լուռ կարդաց նամակը:

— Հետո՞,— հարցրեց նա:

— Սրիկան դա կանի հեշտ ու հանգիստ,— բացատրեց Վերխովենսկին:— Քանի որ նա ձեր տնօրինության տակ է, ապա սովորեցրեք, ինչպես վարվել: Հավատացնում եմ ձեզ, որ գուցե և հենց վաղը նա գնա Լեմբկեի մոտ:

— Է, թող գնա:

— Ինչպե՞ս թե՛ գնա: Հատկապես, եթե կարելի է շրջանցել:

— Դուք սխալվում եք, նա ինձնից կախված չէ: Ինձ համար էլ միևնույնն է, ինձ ոչնչով չի սպառնում նա, այլ սպառնում է միայն ձեզ:

— Ու ձեզ:

— Չեմ կարծում:

— Բայց ձեզ կարող են ուրիշները չինայել, մի՞թե չեք հասկանում: Լսեք, Ստավրոգին, սա միայն բառերի խաղ է: Չլինի՞ փողն եք ափսոսում:

— Իսկ մի՞ թե փող է պետք:

— Անպայման, երկու հազար կամ minimum մեկուկես: Տվեք ինձ վաղը կամ նույնիսկ այսօր, և վաղը երեկոյան ես նրան կճամփեմ Պետերբուրգ, ինչը հենց ինքն է ուզում: Եթե ուզում եք, Մարյա Տիմոֆեևնայի հետ, նկատի առեք:

Նրա մեջ ինչ-որ բան կատարելապես խախտվել էր. խոսում էր մի տեսակ անզգույշ, դուրս էին թռչում անմտածված բառեր: Ստավրոգինը նրան էր զննում զարմանքով:

— Ես պետք չունեմ ուղարկել Մարյա Տիմոֆեևնային:

— Գուցե թե նույնիսկ չե՞ք էլ ուզում,— հեզնաբար ժպտաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Գուցե թե չեմ էլ ուզում:

— Մի խոսքով, փողը կլինի՞, թե չի լինի,— չարացած անհամբերությամբ և կարծես տիրաբար բղավեց նա Ստավրոգինի վրա: Վերջինս ոտից գլուխ չափեց նրան լրջությամբ:

— Փող չի լինի:

— Ստավրոգին, է՛յ: Դուք ինչ-որ բան գիտե՞ք կամ ինչ-որ բան արդեն արե՞լ եք: Դուք քեֆի մեջ եք:

Նրա դեմքն այլալվել էր, շրթունքների եզրերը ցնցվեցին, և նա հանկարծ ծիծաղեց մի տեսակ անառարկա, ոչնչի չբռնող ծիծաղով:

— Չէ որ դուք ձեր հորից փող ստացել եք կալվածքի համար,— հանգիստ նշեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Мaman-ը ձեզ վեց թե ութ հազար է տվել Ստեպան Տրոֆիմովիչի համար: Ուրեմն մեկուկեսը տվեք ձեր փողերից: Վերջապես, ես չեմ ուզում վճարել ուրիշների փոխարեն, առանց այդ էլ շատ եմ բաժանել, ցավալի է ինձ համար...— ինքն իր ասածի վրա խնդաց քթի տակ:

— Ա՛, դուք սկսում եք կատակել...

Ստավրոգինը ելավ աթոռից, ակնթարթորեն վեր թռավ նաև Վերիսովենսկին և մեքենայաբար կանգնեց մեջքով դեպի դուռը, ասես պատնեշելով ելքը: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն արդեն մի շարժում արեց, որ դեն հրի նրան դռնից ու դուրս գա, բայց հանկարծ կանգ առավ:

— Ես ձեզ չեմ զիջի Շատովին,— ասաց նա: Պյոտր Ստեպանովիչը ցնցվեց: Երկուսն էլ իրար էին նայում:

— Ես ձեզ արդեն ասել եմ, թե ձեր ինչին է պետք Շատովի արյունը,— աչքերը շողացրեց Ստավրոգինը:— Այդ քսուքով ձեր խմբակներն եք ուզում թխմխել: Նոր դուք շատ լավ վոնդեցիք Շատովին. հիանալի գիտե՞իք, որ նա չի ասի «չեմ մատնի», իսկ ձեր առաջ ստելը կհամարեք ստորություն: Բայց ե՛ս, ե՛ս ինչի համար եմ հիմա ձեզ պետք եկել: Դուք ինձնից ձեռ չեք քաշում համարյա արտասահմանից: Այն, ինչով բացատրել եք մինչև հիմա, ընդամենը զառանցանք է: Ընդամեն, դրդում եք, որ Լեբյադկինին մեկուկես հազար տալով՝ Ֆեդկային առիթ ընձեռեմ նրան մորթել: Գիտեմ, մտածում եք, թե ես ուզում եմ միաժամանակ կնոջն էլ մորթել: Կապկպելով ինձ հանցանքով,

անշուշտ, մտածում եք իշխանություն ձեռք բերել ինձ վրա, այդպես չէ՞: Ձեր ինչի՞ն է պետք իշխանությունը: Այդ ո՞ր սաստանայի համար եմ ձեզ պետք եկել: Մեկընդմիջտ ավելի մոտիկից գննեք. ձեր մա՞րդն եմ արդյոք, ու ինձ հանգիստ թողեք:

— Ձեզ մոտ Ֆեդկան ի՞նքն էր եկել,— շունչը պահած հարցրեց Վերխովենսկին:

— Այո, եկել էր, նրա գինն էլ է մեկուկես հազար... Ահա, ինքը կհաստատի, ահա, կանգնած է...— ձեռքը պարզեց Ստավ-րոգինը:

Պյոտր Ստեպանովիչն արագ շրջվեց: Շեմին, մթության միջից մի նոր մարդ հայտնվեց՝ Ֆեդկան էր, կիսամուշտակով, բայց անգլխարկ, ինչպես տանը: Նա կանգնել ու խնդմնդում էր՝ բացած իր ճերմակ ու հավասար ատամները: Դեղին երանգով սև աչքերը զգուշորեն թափառում էին սենյակում՝ զննելով պարոններին: Ինչ-որ բան չէր հասկանում: Հավանաբար, նրան հիմա Կիրիլլովն էր բերել, ու վերջինիս էր ուղղված նրա հարցական հայացքը: Կանգնած էր շեմին, սենյակ մտնել չէր ուզում:

— Հավանաբար, նրան թողել եք այստեղ, որ լսի՞ մեր առևտուրը, կամ նույնիսկ տեսնի՞ փողը ձեռքիս, այդպես չէ՞,— հարցրեց Ստավրոգինը և, չսպասելով պատասխանի, դուրս եկավ տնից: Վերխովենսկին նրան հասավ դարպասի մոտ, համարյա խելագար վիճակում:

— Կա՛նգ առ: Քայլ չգցե՛ս,— բղավեց նա՝ բռնելով բազկից: Ստավրոգինը քաշեց ձեռքը, բայց չազատեց: Կատաղություն էր համակել երկուսին, ձախ ձեռքով բռնելով Վերխովենսկու մազերը՝ ամբողջ ուժով նրան տապալեց գետին ու ելավ դարպասից: Բայց երեսուն քայլ էլ չէր գնացել, ընկածը նորից հասավ նրան:

— Հաշտվենք, հաշտվենք,— շնչում էր նա ջղաձիգ շնչոցով:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն ուները ցնցեց, բայց կանգ չառավ ու չշրջվեց:

— Լսեք, ես վաղն նեթ ձեզ կբերեմ Լիզավետա Նիկոլաննային, ուզո՞ւմ եք: Չէ՞: Իսկ ինչո՞ւ չեք պատասխանում: Լսեք, ինչ եք ուզում, ես կանեմ: Լսեք, ես ձեզ կտամ Շատովին, ուզո՞ւմ եք:

— Ուրեմն, ճի՞շտ է, որ որոշել եք նրան սպանել,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Լավ, ձեր ինչի՞ն է պետք Շատովը: Ինչի՞ն,— հեռապառ շուտասելուկով շարունակում էր մոլեգնածը՝ թույլն մեկ առաջ վազելով ու բռնելով Ստավրոգինի բազուկը, հավանորեն, չնկատելով էլ դա:— Լսեք, ես ձեզ կտամ նրան, հաշտվենք: Ձեր հաշիվը մեծ-մեծ է, բայց... հաշտվենք:

Ստավրոգինը նրան նայեց վերջապես, ու ապշած էր: Դա այն հայացքը չէր, այն ձայնը չէր, ինչպես միշտ կամ քիչ առաջ, սենյակում, նա տեսավ համարյա ուրիշ մի դեմք: Չայնի ելևեջումն էր ուրիշ. Վերխովենսկին աղաչում էր, թախանձում: Դեռևս ուշքի չեկած մարդ էր, ումից խլում կամ արդեն խլել էին ամենաթանկագին իրը:

— Ձեզ ի՞նչ է եղել,— ճշաց Ստավրոգինը: Վերխովենսկին չպատասխանեց, բայց վազում էր նրա ետևից ու նայում նախկին աղերսական, միաժամանակ անհողողող հայացքով:

— Հաշտվենք,— շնջաց նա մի անգամ էլ:— Լսեք, սապոգիս մեջ, Ֆեդկայի նման, դանակ ունեմ պահած, բայց ձեզ հետ կհաշտվեմ:

— Բայց վերջապես ձեր ինչի՞ն եմ պետք, գրողը տանի,— վճռական զայրությամբ ու զարմանքով բղավեց Ստավրոգինը:— Ի՞նչ է, մի գաղտնի՞ք կա: Ձեզ համար հո թախամա՞ն չեմ:

— Լսեք, մենք խռովությունը կսարքենք,— մրմնջում էր վերխովենսկին արագարագ, համարյա ասես զառանցելով:— Դուք չե՞ք հավատում, որ մենք խռովությունը կսարքենք: Այնպիսի խռովություն սարքենք, որ ամեն ինչ ցնցվի հիմքից: Կարմազինովն իրավացի է, որ բռնելու տեղ չունեն: Կարմազինովը շատ է խելոք: Ընդամենը տասն այսպիսի խմբակ լինի Ռուսաստանում, ու ես անորսակի կլինեմ:

— Բոլորը նույնպիսի հիմարների՞ց,— չուզենալով դուրս թռավ Ստավրոգինի բերանից:

— Օ՛, ավելի հիմարացեք, Ստավրոգին, ավելի հիմար եղեք ինքներդ: Գիտցեք, չէ որ դուք ամենևին էլ այնքան խելոք չեք, որ դա ցանկանաք, դուք վախենում եք, դուք չեք հավատում, ձեզ վախեցնում են չափերը: Եվ ինչո՞ւ են նրանք հիմար: Այնքան էլ հիմար չեն, հիմա բոլորի խելքն էլ տեղը չէ: Հիմա ահավոր քիչ են առանձնահատուկ ուղեղները: Վիրգինսկին մաքրագույն մարդ է, մեզպեսներից մի տասն անգամ ավելի մաքուր, էհ, թող լինի, իմիջիայլոց: Լիպուտինը խարդախի մեկն է, բայց նրա մի գիծը գիտեմ: Չկա խարդախ, որն իր գիծը չունենա: Մենակ Լյամշինն է առանց որևէ գծի, փոխարենն իմ ձեռքերում է: Եվս մի քանի այսպիսի խմբակ, և ամենուրեք ինձ համար անձնագրեր կլինեն ու դրամ, զոնե դա՞: Գոնե միայն դա՞: Եվ ապահով տեղեր, ու թող փնտրեն: Մի խմբակը կպոկեն, մյուսի վրա կտնկվեն... Մենք ծայր կտանք խռովությանը... Մի թե դուք չեք հավատում, որ մենք երկուսով լիովի բավական ենք:

— Վերցրեք Շիգալովին, իսկ ինձ հանգիստ թողեք...

— Շիգալովը հանճարեղ մարդ է: Գիտեք արդյոք, որ դա Ֆուրյեի պես հանճար է, բայց ավելի համարձակ Ֆուրյեից, ավելի ուժեղ Ֆուրյեից, ես կգրադվեմ նրանով: Նա «հավասարություն» է հորինել:

«Նա դողերոցքի մեջ է և զառանցում է, նրա հետ առանձնահատուկ մի բան է կատարվել»,— մի անգամ էլ նրան նայեց Ստավրոգինը: Երկուսն էլ քայլում էին՝ կանգ չառնելով:

— Նրա գրվածքը լավ է,— շարունակեց Վերխովենսկին,— լրտեսություն ունի: Ընկերության յուրաքանչյուր անդամ հետևում է մյուսին և պարտավոր է մատնություն տալ: Յուրաքանչյուրը պատկանում է բոլորին, իսկ բոլորը՝ յուրաքանչյուրին: Բոլորը ստրուկ են և ստրկության մեջ հավասար: Ծայրահեղ դեպքերում՝ զրպարտանք և

սպանություն, իսկ գլխավորը՝ հավասարություն: Առաջին հերթին իջեցվում է կրթության, գիտությունների և տաղանդների մակարդակը: Գիտությունների և տաղանդների բարձր մակարդակը մատչելի է սոսկ վերին ընդունակություններին, պետք չեն վերին ընդունակություններ: Վերին ընդունակությունները միշտ զավթել են իշխանությունը և բռնակալներ եղել: Վերին ընդունակությունները չեն կարող բռնակալներ չլինել և միշտ այլասերել են ավելի, քան օգուտ բերել, նրանց վոնդում են կամ մահապատժի ենթարկում: Ցիցերոնի լեզուն են կտրում, Կոպեռնիկոսի աչքերը հանում, Շեքսպիրը քարկոծվում է՝ ահա շիզոպրովականությունը: Ստրուկները պիտի հավասար լինեն, առանց բռնակալության դեռևս չի եղել ոչ ազատություն, ոչ հավասարություն, սակայն նախրի մեջ հավասարությո՞ւն պիտի լինի, ահա շիզոպրովակա-նությունը: Հա-հա-հա, ձեզ համար տարօրինակ է: Ես կողմնակից եմ շիզոպրովականությանը:

Ստավրոգինն աշխատում էր արագացնել քայլերը և շուտով տուն հասնել: «Եթե այս մարդը հարբած է, հապա որտե՞ղ հասցրեց խմել այդքան,— անցավ մտքով:— Զլինի՞ կոնյակն էր»:

— Լսեք, Ստավրոգին, սարեր հարթեցնելը լավ միտք է, ծիծաղելի չէ: Ես Շիզոպրովի կողմն եմ: Պետք չէ կրթությունը, վերջ գիտությանը: Առանց գիտության էլ նյութը բավական է հազար տարով, բայց պիտի կայանա հնազանդությունը: Աշխարհում մի բան չի բավականացնում սոսկ՝ հնազանդությունը: Ուսման ծարավն արդեն արիստոկրատական ծարավ է: Հենց քիչ-քիչ ընտանիք եղավ կամ սեր, տեղնուտեղը՝ սեփականության ցանկություն: Մենք կմեռցնենք ցանկությունը, մենք արձակ կթողնենք հարբեցողությունը, բամբասանքը, մատնությունը, մենք արձակ կթողնենք չլսված այլասերություն, ամեն տեսակ հանճար կմարենք վաղ հասակում: Ամեն ինչ՝ մեկ հայտարարի, կատարյալ հավասարություն: «Մենք արհեստ ենք սովորել, մենք ազնիվ մարդիկ ենք, մեզ ուրիշ ոչինչ պետք չէ»՝ ահա անգլիական բանվորների վերջին պատասխանը: Անհրաժեշտ է միայն անհրաժեշտը՝ սա է երկրագնդի նշանաբանը՝ սրանից հետո: Սակայն մի ջղաձգություն էլ է պետք, դա կհոգանք մենք՝ կառավարողներս: Ստրուկները պիտի կառավարողներ ունենան: Կատարյալ հնազանդություն, կատարյալ անդեմություն, բայց երեսուն տարին մեկ Շիզոպրովը ջղաձգություն է արձակում նաև. բոլորը հանկարծ սկսում են իրար ուտել, մինչև որոշակի սահման, միմիայն, որ ձանձրալի չլինի: Ձանձրույթն արիստոկրատական զգացողություն է, շիզոպրովա-կանության մեջ ցանկություններ չեն լինի: Ցանկությունը և տառապանքը՝ մեզ համար, իսկ ստրուկների համար՝ շիզոպրովականություն:

— Ձեզ դուք բացառո՞ւմ եք,— նորից թռավ Ատավրոգինի բերանից:

— Ձեզ էլ: Գիտեք ինչ, ես մտածում էի հայրիկին տալ աշխարհը: Թող դուրս գա ոտաբաց, իր քայլով ու հայտնվի խաժամուժին. «Ահա, իբր, ինչ օրի են հասցրել ինձ», ու ամեն ինչ բարդի նրանց վրա, նույնիսկ գորքը: Հայրիկը՝ վերևում, մենք՝ շուրջը, իսկ մեր տակ՝ շիզոպրովականությունը: Հարկ է միայն, որ Internationale-ը համաձայնի,

այդպես էլ կլինի: Իսկ ծերուկը կհամաձայնի վայրկենապես: Ասենք, ուրիշ էլք էլ չունի, այ, կհիշեք իմ խոսքը, հա-հա-հա, հիմարությունն է: Ասեք, հիմարությունն է, թե՛ ոչ:

— Բավական է,— մրթմրթաց Ստավրոգինը զայրությամբ:

— Բավական է: Լսեք, ես լքել եմ հայրիկին: Գրողի ծոցը շիգայովականությունը: Գրողի ծոցը հայրիկը: Պետք է հրատապ խնդիր, և ոչ թե շիգայովականություն, որովհետև շիգայովականությունը ոսկերչական գործ է: Դա իդեալ է, դա ապագայի համար է: Շիգայովը ոսկերիչ է ու հիմար, ինչպես ամեն մի մարդասեր: Հարկավոր է սև աշխատանք, իսկ Շիգայովն արհամարհում է սև գործը: Լսեք, հայրիկը կլինի Արևմուտքում, իսկ մեզ մոտ՝ այստեղ, մեզ համար կլինեք դուք:

— Հեռացեք ինձնից, հարբած մարդ,— մրթմրթաց Ստավրոգինը և արագացրեց քայլերը:

— Ստավրոգին, դուք պատկերք եք,— բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը, համարյա զմայլված:— Գիտե՞ք, արդյոք, որ պատկերք եք: Ձեր մեջ ամենաթանկն այն է, որ այդ մասին երբեք չգիտեք: Օ՛հ, ես ձեզ ուսումնասիրել եմ: Հաճախ ես ձեզ կողքից, անկյունից եմ նայում: Ձեր մեջ անգամ պարզահոգություն և միամտություն կա, գիտե՞ք, արդյոք, դա: Էլի բաներ կան, կան: Պիտի որ տառապելիս լինեք և տառապում եք անկեղծորեն այդ պարզահոգությունից: Ես սիրում եմ գեղեցկություն: Նիհիլիստ եմ, բայց գեղեցկություն սիրում եմ: Սի՞րե՞ն նիհիլիստները գեղեցկություն չեն սիրում: Նրանք միայն կուռքեր չեն սիրում, է, իսկ ես մի կուռք եմ սիրում: Դուք եք իմ կուռքը: Դուք ոչ ոքի չեք վիրավորում, և ձեզ բոլորն ասում են, դուք բոլորին հավասար եք նայում, և ձեզնից բոլորը վախենում են, դա լավ է: Ոչ ոք չի մոտենա՝ ձեր ուսին թփթփացնելու: Դուք ահավոր արիստոկրատ եք: Ձեզ համար ի՞նչ է կյանքը գոհաբերելը՝ թե սեփականը, թե ուրիշինը: Դուք հենց այնպիսին եք, ինչպիսին պետք է: Ինձ, ինձ է հենց այդպիսին պետք, ինչպիսին դուք եք: Ձեզնից բացի, ես ոչ ոքի չգիտեմ: Դուք պարագլուխ եք, դուք արեգակ եք, իսկ ես ձեր ճիճուն...

Նա հանկարծ համբուրեց Ստավրոգինի ձեռքը: Վերջինիս մարմնով սարսուռ անցավ, նա վախեցած պոկեց ձեռքը: Կանգ առան:

— Ցնդա՛ծ,— շնչաց Ստավրոգինը:

— Գուցեն զառանցում եմ, գուցեն զառանցում եմ,— ընդմիջեց նա շուտասելուկով,— բայց ես եմ հորինել առաջին քայլը: Շիգայովը երբեք չի հորինի առաջին քայլը: Շիգայովներ շատ կան: Բայց մի հոգի, Ուսաստանում միայն մի մարդ է հորինել առաջին քայլը և գիտե, ինչպես է պետք անել: Այդ մարդը ես եմ: Ի՞նչ եք նայում վրաս: Ինձ դո՛ւք, դուք եք պետք, առանց ձեզ ես զրո եմ: Առանց ձեզ ես ճանձ եմ, գաղափար՝ սրվակի մեջ, Կոլումբոս առանց Ամերիկայի:

Ստավրոգինը կանգնել և նայում էր նրա խելացնոր աչքերին:

— Լսեք, մենք սկզբից ծայր կտանք խոսվությանը,— ահավոր շտապում էր Վերխովենսկին՝ րոպեն մեկ բռնելով Ստավրոգինի ձախ թևքը:— Ես ձեզ արդեն ասել

եմ. մենք կթափանցենք բուն ժողովրդի մեջ: Գիտե՞ք, արդյոք, որ արդեն հիմա մենք ահավոր ուժեղ ենք: Մերոնք միայն նրանք չեն, ովքեր սպանում և կրակ են տալիս, դասական կրակոցներ են արձակում կամ կծոտում: Այդպիսիք միայն խանգարում են: Առանց կարգապահության ես ոչինչ չեմ հասկանում: Չէ որ ես խարդախ եմ, ոչ թե սոցիալիստ, հա-հա-հա: Լսեք, նրանց բոլորին ես հաշվել եմ. ուսուցիչը, որը երեխաների հետ մեկտեղ ծիծաղում է նրանց Աստծո և նրանց օրորոցի վրա, արդեն մերն է: Փաստաբանը, որը պաշտպանում է ուսյալ մարդասպանին նրանով, որ սա ավելի զարգացած է իր զոհերից ու փող հայթայթելու համար չէր կարող չսպանել, արդեն մերն է: Զգացողությունն ապրելու համար մուժիկին սպանող դպրոցականները մերն են: Հանցագործներին անխտիր արդարացնող երդվյալները մերն են: Դատախազը, որը սարսռում է դատարանում, որ բավականաչափ ազատական չէ, մերն է, մերը: Կառավարիչները, գրողները, օ՛, մերոնք շատ են, ահավոր շատ, ու իրենք չգիտեն դա: Մյուս կողմից, դպրոցականների և տխմարիկների հնազանդությունը բարձրագույն կետին է հասել, դաստիարակների լեղապարկը ճզմված է, ամենուրեք անասելի չափերի սնափառություն է, գազանային, չլսված ախորժակ... Գիտե՞ք, գիտե՞ք, թե քանի-քանիսին կհավաքենք միմիայն պատրաստի գաղափարներով: Ես գնացի՝ մոլեգնում էր Littre-ի թեզիսը, թե հանցագործությունը խելագարություն է, վերադարձա՝ և արդեն հանցագործությունը խելագարություն չէ, այլ հենց ողջամտություն է, որ կա, համարյա թե պարտք, ծայրահեղ դեպքում՝ վսեմ բողոք: «Է՛, զարգացած մարդասպանն ինչպե՞ս կարող է չսպանել, եթե նրան փող է պետք»: Բայց սա լոկ մանրուք է: Ռուսական Աստված արդեն ընկրկել է «էժանագինի» առաջ: Ժողովուրդը հարբած է, մայրերը՝ հարբած, զավակները՝ հարբած, եկեղեցիները՝ դատարկ, իսկ դատարաններում «երկու հարյուր մտրակ կամ քարշ տուր դույլը»: Օ՛, թողեք աճի սերունդը: Ափսոս միայն, որ սպասելու ժամանակ չկա, թե չէ թող որ ավելի հարբած լինեին: Ահ, ինչքան ափսոս, որ չկան պրոլետարներ: Բայց կլինեն, կլինեն, գործը դրան է հասնում...

— Ափսոս նաև, որ մենք ենք տխմարացել,— մրթմրթաց Ստավրոգինը և շարունակեց ճամփան:

— Լսեք, ես ինքս եմ տեսել վեց տարեկան երեխայի, որը տուն էր տանում հարբած մորը, իսկ մայրը նրան հայիոյում էր վերջին բառերով: Կարծում եք, ուրա՞խ եմ դրա համար: Երբ մեր ձեռքն ընկնի, թերևս կբուժենք... Եթե պահանջվեց, քառասուն տարով անապատ կքշենք... Բայց այլասերության մեկ կամ երկու սերունդ հիմա անհրաժեշտ է, չլսված, քստմնելի այլասերության, երբ մարդը դառնում է նողկալի, վախկոտ, դաժան, ինքնասեր մի աղբ՝ ահա թե ինչ է պետք: Դրա վրա էլ՝ «թարմ արյուն», որպեսզի ընտելանա: Ի՞նչ եք ծիծաղում: Ինքս ինձ չեմ հակասում: Ես միայն մարդասերներին և շիզայրովականությանն եմ հակասում, այլ ոչ ինքս ինձ: Ես խարդախ եմ և ոչ սոցիալիստ, հա՛հա-հա՛: Ափսոս միայն, որ ժամանակն է քիչ: Կարմազինովին ես խոստացել եմ մայիսին սկսել, իսկ Աստվածածնի աշնան տոնին ավարտել: Շա՞տ է: Հա-հա-հա: Ստավրոգին, գիտե՞ք, թե ինչ կասեմ ձեզ. ռուս ժողովրդի մեջ մինչև հիմա ցինիզմ չի եղել, թեև հայիոյել է գեշ-գեշ բառերով: Գիտե՞ք

արդյոք, որ այդ ճորտատիրական մշակն ավելի շատ է հարգել ինքն իրեն, քան Կարմազինովն իրեն: Նրան մշակել են, իսկ նա իր աստվածներին պահպանել է, իսկ Կարմազինովը չի պահպանել:

— Է՛, Վերխովենսկի, ես առաջին անգամ եմ լսում ձեզ, և լսում եմ զարմանքով,— խոսեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը,— նշանակում է, իրոք, սոցիալիստ չեք դուք, այլ ինչ-որ մի քաղաքական... պատվասե՞ր:

— Խարդախ, խարդախ: Ձեզ մտահոգո՞ւմ է, թե ես ով եմ: Հիմա ձեզ կասեմ, թե ով եմ, հենց դրան եմ գալիս: Ես գուր չէր, որ համբուրեցի ձեր ձեռքը: Բայց պետք է, որ ժողովուրդն էլ հավատա, թե ինչ գիտենք մենք, ինչ ենք ուզում, թե չէ դրանք միայն «մահակ են ճոճում ու զարկում իրենք իրենց»: Էհ, թե որ ժամանակ լիներ: Մի ցավ կա՝ ժամանակ չկա: Մենք կազդարարենք ավերածություն... ինչու, ինչու ուրեմն, այդ գաղափարիկն այդչափ հմայիչ է: Բայց պետք է, պետք է ոսկորներն իրար տալ: Մենք ծայր կտանք հրդեհների... Մենք ծայր կտանք առասպելների... Այստեղ ամեն մի քոսոտ «խմբակ» պետք կգա: Հենց այդ խմբակներում ես ձեզ այնպիսի կամավորներ կգտնեմ, որ ցանկացած կրակոցի դեմ կելնեն, դեռ պատվի համար էլ երախտապարտ կմնան: Դե-հ, ու կսկսվի խռովությունը: Այնպիսի մի ճոճք կլինի, որպիսին աշխարհը չի տեսել... Մշուշ կիջնի Ռուսիո վրա, հողը կլա՝ հին աստվածների համար... Դե-հ, այստեղ էլ մենք բաց կթողնենք... Ո՞ւմ:

— Ո՞ւմ:

— Իվան-Արքայազնին:

— Ո՛ւ-ո՞ւմ:

— Իվան-Արքայազնին, ձեզ, ձեզ:

Ստավրոգինը մի րոպե մտքերի մեջ ընկավ:

— Ինքնակոչի՞ն,— հանկարծակի հարցրեց նա՝ խորունկ զարմանքով նայելով մոլեգնածին:— Է՛, ահա վերջապես և ձեր պլանը:

— Մենք կասեինք, որ նա «թաքնվում է»,— կամացույց, մի տեսակ սիրատուչոր շնչոցով արտաբերեց Վերխովենսկին, իրոք կարծես հարբած:— Գիտե՞ք արդյոք, թե ինչ է նշանակում այդ խոսքը. «Նա թաքնվում է»: Բայց նա հայտնվելու է, հայտնվելու է: Մենք շատ ավելի լավ առասպել գործի կդնենք, քան ամորձատները: Նա կա, բայց ոչ ոք չի տեսել նրան: Օ՛, ինչ առասպել կարելի է գործի դնել: Իսկ գլխավորը՝ նոր ուժն է գալիս: Իսկ այդ ուժն էլ հենց պետք է, դրան են հենց սպասում: Է՛հ, ինչ կա սոցիալիզմի մեջ. հին ուժերը կործանել է, իսկ նորերը չի բերել: Իսկ այստեղ՝ ուժ, այն էլ ինչպիսի, չլավա՞ծ: Չէ որ մեզ մի անգամ է լծակ պետք, որ երկիրը բարձրացնենք: Ամեն բան կբարձրանա:

— Ուրեմն, դուք լրջորե՞ն եք հույսներդ ինձ վրա դրել,— չարությամբ քննիծաղեց Ստավրոգինը:

— Ինչի՞ համար եք ծիծաղում, ու այդպես չարությամբ: Մի վախեցրեք ինձ: Ես հիմա երեխայի պես եմ, կարելի է ինձ մահու չափ վախեցնել այդպիսի մի ժպիտով: Լսեք, ես ձեզ ոչ ոքի ցույց չեմ տա, ոչ ոքի՝ այդպես է պետք: Նա կա, բայց ոչ ոք նրան չի տեսել, նա թաքնվում է: Իսկ գիտեք, որ կարելի է նույնիսկ հարյուր հազարից մեկին, օրինակ: Ու երկրով մեկ կտարածվի. «Տեսե՛լ են, տեսե՛լ են»: Իվան Ֆիլիպովիչի Սավուդ աստծուն էլ էին տեսել, թե ինչպես նա կառքով երկինք սլացավ մարդկանց աչքերի առաջ, տեսել էին «սեփական» աչքերով: Իսկ դուք Իվան Ֆիլիպովիչը չեք, դուք պատկերք եք, Աստծո պես հպարտ, ձեզ համար ոչինչ չփնտրող, զոհի լուսապսակով, «թաքնվող»: Գլխավորը՝ առասպել լը: Դուք նրանց կհաղթեք, կնայեք ու կհաղթեք: Նոր ճշմարտությունն է բերում և «թաքնվում է»: Իսկ մենք այստեղ երկու-երեք սողոմոնյան վճիռ մեջտեղ կբերենք: Խմբակներն ու հնգյակները՝ կան, թերթեր պետք չեն: Եթե տասը հազարից միայն մի խնդիրք բավարարենք, ապա բոլորը կդիմեն խնդիրքներով: Յուրաքանչյուր վոլոստում ամեն մուժիկ իմանա, որ ինչ-որ տեղ իբր այդպիսի մի փչակ կա, որի մեջ խնդիրքները պիտի գցել: Եվ խորը կտնքա հողը. «Նոր արդար օրենքն է գալիս», և կալեկոծվի ծովը, ու կփլչի բալագանը, և այնժամ կմտածենք, ինչպես կանգնեցնենք քարեղեն շինությունը: Առաջին անգամ: Կառուցողը *մենք* կլինենք, մե՛նք, միայն մե՛նք:

— Խելացնորություն է,— ասաց Ստավրոգինը:

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չեք ուզում դուք: Վախենո՞ւմ եք: Հենց այն պատճառով եմ ձեզնից կառչել, որ ոչնչից չեք վախենում: Խելամիտ չե՞, ինչ է: Բայց չէ որ ես առայժմ Կոլումբոս եմ, առանց Ամերիկայի: Մի՞ թե Կոլումբոսն առանց Ամերիկայի խելամիտ բան է:

Ստավրոգինը լռում էր: Այդ ընթացքում հասան տանը և կանգ առան մուտքի մոտ:

— Լսեք,— նրա ականջին հակվեց Վերիսովենսկին,— ձեզ համար ես անփող կանեմ, վաղը Մարյա Տիմոֆենայի հետ կվերջացնեմ.... առանց փողի, և հենց վաղն էլ ձեզ մոտ կբերեմ Լիզային: Ուզո՞ւմ եք Լիզային, վաղն եթե:

«Ի՞նչ է, իրո՞ք ցնդել է»,— ժպտաց Ստավրոգինը: Առմուտքի դուռը բացվեց:

— Ստավրոգին, մեր Ամերիկա՞ն,— վերջին անգամ նրա ձեռքը բռնեց Վերիսովենսկին:

— Ինչի՞ համար,— լուրջ ու խիստ ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Հավես չկա, այդպես էլ գիտեի,— ճշաց մյուսը՝ մոլեգին չարության պոռթկումով:— Դուք ստում եք, անպետք, անառակ, խեղված պարոնորդի, չեմ հավատում, գայլի ախորժակ ունեք... Դե, հասկացեք, որ ձեր հաշիվը հիմա չափազանց մեծ է, և հո չեմ կարող ձեզնից հրաժարվել: Երկրիս երեսին ուրիշը չկա, ձեզնից բացի: Ես ձեզ արտասահմանից եմ հորինել, հորինել եմ՝ հենց ձեզ նայելով: Եթե չնայեի ձեզ անկյունից, գլուխս ոչինչ էլ չէր մտնի...

Ստավրոգինը, չպատասխանելով, վեր ելավ աստիճաններով:

— Ստավրոգին,— ետևից բղավեց Վերիտվենսկին,— ձեզ տալիս եմ մեկ օր... լավ, երկու... լավ, երեք, երեք, երեք օրից ավելի չեմ կարող, ու հետո՝ ձեր պատասխանը:

Գլուխ իններորդ. Ստեպան Տրոֆիմովիչի գույքը վերգրեցին

Այդ ընթացքում մեզ մոտ պատահար եղավ, որն ինձ զարմացրեց, իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչին ցնցեց: Առավոտյան ժամը ութին վազեվազ մոտս եկավ նրա ուղարկած Նաստասյան, լուր բերելով, թե պարոնին «վերգրեցին»: Սկզբում ոչինչ չկարողացա հասկանալ, կորզեցի սոսկ, որ «վերգրել» են աստիճանավորները, եկել ու վերցրել են թղթերը, իսկ զինվորը կապոց է արել ու «տարել սայլակով»: Անհերթեթ լուր էր: Անմիջապես շտապեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ:

Նրան տեսա զարմանալի վիճակում, դառնացած ու մեծապես հուզված, բայց միաժամանակ և աներկբա ցնձացող տեսք ունեւ: Սենյակի մեջտեղում՝ սեղանի վրա ինքնաեռն էր եռում, լիքը լցված, բայց ձեռք չտված ու մոռացված թելի բաժակ էլ կար: Ստեպան Տրոֆիմովիչը գնում-գալիս էր սեղանի մոտ ու մտնում սենյակի բոլոր անկյունները՝ ինքն իր տեղաշարժումները չհսկելով: Իր սովորական կարմիր ֆուֆայկայով էր, բայց ինձ տեսնելով, շտապեց հագնել ժիլետը և սերթուկը, ինչ նախկինում երբեք չէր անում, երբ մոտիկներից մեկնումեկը տեսնում էր նրան այդ ֆուֆայկայով: Տեղնուտեղը և ջերմագին բռնեց ձեռքս:

— En in un ami^[31] (լիակուրծք շունչ քաշեց): Cher, միայն ձեզ մոտ եմ մարդ ուղարկել, և ոչ ոք ոչինչ չգիտե: Նաստային պիտի կարգադրել, որ դռները կողպի և ոչ ոքի ներս չըողնի, բացառությամբ, իհարկե, դրանց. Vous comprenez?^[32]

Նա անհանգիստ նայում էր ինձ, ասես պատասխանի սպասելով: Իհարկե, շտապեցի հարցուփորձ անել և անկապ, ընդմիջումներով և անհարկի լրացումներով խոսքից մի կերպ իմացա, որ առավոտյան ժամը յոթին «հանկարծակի» նրա մոտ է եկել նահանգապետական աստիճանավորը...

— Pardon, j'ai oublie son nomole nest du pais^[33], բայց կարծեմ, նրան Լեմբկեն է բերել, quelqae chose de bete et d'allemand dans la physionomie. Il s'appelle Rosenthal^[34]:

— Արդյո՞ք, Բյումը:

— Բյումը: Հենց այդպես էլ ասաց: Vous le connaissez? Quelque chose d'hebe et la très content dans la figure, pourtant très severe, roide et seriauh^[35]. Ոստիկանությունից էր, ենթարկվողներից, ji my connais^[36]: Ես դեռ քնած էի, և պատկերացրեք, նա ինձ խնդրեց «նայել» իմ գրքերն ու ձեռագրերը, oui, je men souviens, il a employé ce mot^[37]: Նա ինձ չձերբակալեց, այլ միայն գրքերը... Il se tenait a distance^[38], և երբ սկսեց ինձ բացատրել իր գալստյան հանգամանքը, այնպիսի տեսք ուներ, որ ես...enfin, il avait l'air de croire que je tomberai sur lui immédiatement et que ji commencerai a le batree comme plâtre. Tous ces gens du bas etage sont comme ca^[39], երբ գործ ունեն օրինավոր մարդու հետ:

Ինքնըստինքյան, իսկույն ամեն ինչ հասկացա: Voila vingt ans que ji my préparé^[40]: Ես նրա համար բացեցի բոլոր դարակները Ատվեցի բոլոր բանալիները, ինքս էլ տվեցի, ինքս ամեն ինչ տվեցի: J'étais digne et calme^[41]: Գրքերից նա վերցրեց Գերցենի արտասահմանյան հրատարակությունները, «Կոլոկոլի» կազմած օրինակը, իմ պոեմի չորս սրբագրությունները, et, enfin, tout ça^[42]: Ապա՝ թղթեր, նամակներ et quelques une mes ébauchés historiés, critiques et politiques^[43]: Այդ ամենը նրանք տարան: Նաստյան ասում է, թե զինվորը սայլակով տարավ ու գոգնոցով էին ծածկել, oui, cest ceia^[44] գոգնոցով:

Զառանցանք էր դա: Ո՞վ կարող էր որևէ բան հասկանալ: Նորից հարցեր տեղացի վրան. Բլյումը մենակ էր եկել, թե՛ ոչ, ո՞ւմ անունից, ի՞նչ իրավունքով, ինչպե՞ս համարձակվեց, ինչո՞վ բացատրեց:

— Il était seub, bien seul^[45], ի դեպ, կարծեմ, մեկ ուրիշն էլ կար dans l'antichambre, oui ji men souviens, et puis^[46]... Ի դեպ, կարծեմ, մեկ ուրիշն էլ կար, հաշտում էր պահակ կանգնած: Պետք է հարցնել Նաստասյային, նա այդ ամենն ավելի լավ գիտե: J'étais surexcite, voyes-vous. Il parlait, ib parlait... un tas de choses^[47], իմիջիայլոց, նա շատ քիչ էր խոսում, ես էի շարունակ խոսում... Պատմեցի իմ կյանքը, անշուշտ, միայն այդ տեսակետից... J'étais surexcite, mais digne, je vous l'assure^[48]. Իմիջիայլոց, վախենամ, թե լաց եմ եղել, կարծեմ: Սայլակը նրանք վերցրել էին կողքի կրպակավաճառից:

— Օ՛, Աստված, ինչպե՞ս կարող էր դա կատարվել: Բայց ի սեր Աստծո, ավելի ճշգրիտ ասեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, չէ որ սա երազ է, ինչ դուք եք ասում:

— Ես ինքս էլ եմ երազի մեջ... Savez-vous, ila prononce le nom de Teliantikoff^[49], ու կարծում եմ, որ հենց նա էլ թաքնված էր հաշտում: Այո, հիշեցի, նա դատախազ էր առաջարկում, ու, կարծեմ, Դմիտրի Միտրիչին... que me doit encore quinze robles de երալաշով soit dit en passant. Enfin, ji n'ai pas trop compris^[50]: Բայց ես խորամանկեցի նրանց, և ինչ գործ ունեմ Դմիտրի Միտրիչի հետ: Կարծեմ, շատ սկսեցի խնդրել նրան թաքցնել, շատ խնդրեցի, շատ, վախենամ նույնիսկ, որ ստորացա, comment croyes-vous? Enfin ilaconsenti^[51]. Այո, հիշեցի, ինքը խնդրեց, որ ավելի լավ կլինի թաքցնենք, որովհետև նա եկել էր միայն «նայելու», et rien de plus^[52], և ուրիշ ոչինչ, ոչինչ... և եթե ոչինչ չգտան, ապա ոչինչ էլ չի լինի: Այնպես որ վերջացրինք ամեն ինչ en amis, je suis toit-a-fait content^[53]:

— Ներեցեք, բայց նա ձեզ առաջարկել է նման դեպքերում հայտնի կարգ ու երաշխիքներ, իսկ դուք ինքներդ եք մերժել,— բղավեցի ես մտերմական զայրույթով:

— Չէ, էսպես լավ է, առանց երաշխիքների: Եվ ինչի՞ է պետք սկանդալը: Թող որ մի որոշ ժամանակ enamis^[54] լինի... Դուք գիտեք, մեր քաղաքում եթե իմանան... mes ennemis... et puis a quoi bon ce procureur, se coghon de notre procureur, qui daux fois ma manque de politesse et quon a rosse a plaisir l'autre annee cher cette charmante et belle Նատալյա Պավլովնայի մոտ, quand il se cacha dans son boudoir. It puis, mon ami^[55], ինձ մի առարկեք և մի վիատեցրեք, խնդրում եմ ձեզ, որովհետև չկա ավելի անտանելի

բան, քան երբ մարդ դժբախտ է, իսկ նրան իսկույն տասնյակ-տասնյակ ընկերներ ցույց են տալիս, թե ինչպես է հիմարացել: Բայց նստեք և թեյ խմեք, և խոստովանեմ, ես շատ հոգնած եմ... չպառկե՛մ արդյոք կամ քացախի թրջոց չդնե՛մ գլխիս, ինչ էք կարծում:

— Անպայման,— բացականչեցի ես,— նույնիսկ նաև սառույց: Դուք շատ եք դառնացած: Գունատ եք և ձեռքերը դողում են: Պառկեք, հանգստացեք և էլ մի պատմեք: Ես կնստեմ ձեր կողքին ու կսպասեմ:

Նա չէր կարողանում պառկել, բայց ես ստիպեցի: Նաստապան գավաթով քացախ բերեց, ես թրջեցի սրբիչն ու դրեցի գլխին: Ապա Նաստապան կանգնեց աթոռին և բարձրացավ՝ վառելու անկյունում՝ սրբապատկերի առաջ կախված կանթեղը: Ես զարմանքով նկատեցի դա, առաջ կանթեղ չկար երբեք, իսկ հիմա հանկարծ հայտնվել էր:

— Սա ես երեկ եմ կարգադրել, հենց դրանք գնացին,— մրթմրթաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ խորամանկ նայելով ինձ,— quand onade ces choses-la dans sa chambce, et quon vient vous arreter^[56], ապա սա ներագրում է, և պետք է որ նրանք զեկուցեն, թե ինչ են տեսել...

Վառելով կանթեղը՝ Նաստապան կանգնեց դռան մոտ, աջ ափը հենեց այտին ու սկսեց նրան նայել լացակումած տեսքով:

— Eloignez-la^[57] որևէ պատրվակով,— գլխով արեց նա ինձ բազմոցի վրայից,— տանել չեմ կարողանում ռուսական այս խղճահարությունը, et puis ca membete^[58]:

Բայց Նաստապան ինքը գնաց: Նկատեցի, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը շարունակ հայացքը դարձնում է դռանն ու ականջ դնում միջանցքի ձայներին:

— Il faut etre prêt, voyez-vous^[59],— նա նշանակալի նայեց ինձ,— chague moment^[60]... կգան, կտանեն, և թը՛ռ՝ մարդն անհետացավ:

— Տեր Աստված: Ո՞վ կգա: Ո՞վ կտանի ձեզ:

— Voyez-vous, mon cher^[61], ես ուղղակի հարցրի նրան, երբ գնում էր՝ հիմա ի՞նչ են անելու ինձ հետ:

— Ավելի լավ կանեիք, հարցնեիք, թե ուր են ուղարկելու,— նույն բարկությամբ բղավեցի ես:

— Հարցը տալիս հենց դա նկատի ունեի, բայց նա գնաց և ոչինչ չպատասխանեց: Voyez-vous, սպիտակեղենի, հագուստի, հատկապես տաք հագուստի վերաբերյալ, այդ մեկն ինչպես իրենք կուզեն, կհրամայեն վերցնել՝ լավ, այլապես հենց զինվորի շինելով էլ կուղարկեն: Բայց ես երեսունհինգ ռուբլի (նա հանկարծ իջեցրեց ձայնը՝ հայացքը գցած դռանը, որով դուրս գնաց Նաստապան) ծածուկ մտքի ժիլետիս գրպանի ճեղքը, այ այստեղ, շոշափեք... Ես կարծում եմ, ժիլետը հանել չեն տա, ձևի համար դրամապանակիս մեջ յոթ ռուբլի թողեցի, «իբր, ահա այն ամենն, ինչ ունեմ»: Գիտեք, այստեղ մանր կա սեղանին և պղնձադրամներ՝ ետ տալիքից, այնպես որ գլխի չեն

ընկնի, որ փող եմ թաքցրել, այլ կմտածեն, թե հենց սա է: Աստված գիտե, որտեղ ստիպված կլինեմ քնել այս գիշեր:

Ես գլուխս կախեցի, ի տես նման խելացնորության: Ակներս է, որ ոչ ձերբակալել, ոչ խուզարկել չէր կարելի այդպես, ինչպես նա էր պատմում և, անշուշտ, նա շփոթում էր: Ճիշտ է, այս ամենը կատարվել էր այն ժամանակ, դեռևս մինչ ներկայիս վերջին օրենքները: Ճշմարիտ է և այն, որ նրան առաջարկել էին (նրա իսկ խոսքերով) առավել ճիշտ ընթացակարգ, սակայն նա խորամանկել ու հրաժարվել էր... Անշուշտ, նախկինում, այսինքն ոչ այնքան վաղուց, նահանգապետը կարող էր ծայրահեղ դեպքերում... Բայց այդ ի՞նչ ծայրահեղ դեպք կարող էր լինել այստեղ: Ահա թե ինչն էր ինձ շփոթեցնում:

— Հավանորեն, հեռագիր է եղել Պետերբուրգից,— հանկարծ ասաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Հեռագիր: Ձեր մասի՞ն: Գերցենի այդ ստեղծագործությունների և ձեր պոեմի համա՞ր, խելագարվել եք, ի՞նչ կա այդտեղ, որի համար ձերբակալեն:

Ես պարզապես չարացել էի: Նա ծամածռվեց և երևում է, նեղացավ՝ ոչ թե իմ բղավոցից, այլ այն մտքից, որ իրեն ձերբակալելու բան չկար:

— Մեր օրերում ո՞վ կարող է իմանալ, թե ինչի՞ համար կձերբակալեն,— հանելուկային մրթմրթաց նա: Մի օտարոտի, անհեթեթագույն միտք անցավ գլխովս:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ասացեք ինձ որպես բարեկամի,— բղավեցի ես,— որպես իսկական բարեկամի, ես ձեզ չեմ մատնի. դուք պատկանո՞ւմ եք ինչ-որ գաղտնի ընկերության, թե՛ ոչ:

Եվ ահա, ի զարմանս, նա այստեղ էլ վստահ չէր. մասնակի՞ց է ինքը որևէ գաղտնի ընկերության, թե՛ ոչ:

— Նայած՝ ինչպես համարել, *voyez-vous*...

— Ինչպե՞ս «ինչպես համարել»:

— Երբ ամբողջ սրտով պատկանում ես առաջընթացին և... ո՞վ կարող է երաշխավորել, կարծում ես, թե չես պատկանում, բայց մեկ էլ տեսար, պարզվում է, որ պատկանում ես ինչ-որ բանի:

— Ինչպե՞ս կարելի է, այստեղ այո է, կամ՝ ոչ:

— *Cela date de Petersburg*^[62], երբ նրա հետ ուզում էինք ամսագիր հիմնել: Ահա որն է արմատը: Այն ժամանակ մենք դուրս պրծանք, և նրանք մեզ մոռացան, իսկ հիմա հիշել են: *Cher, cher*, միթե դուք չգիտեք,— բացականչեց նա հիվանդագին:— Մեզ մոտ կբռնեն, կնստեցնեն սայլն ու մարշ՝ Սիբիր, կամ էլ կմոռանան-կթողնեն զնդանում...

Եվ նա հանկարծ լաց եղավ՝ տաք-տաք արցունքներով: Արցունքները թափվում ու թափվում էին: Աչքերը ծածկեց իր կարմիր ֆուլյարե թաշկինակով և հեկեկում, հեկեկում էր ջղաձգորեն, մի հինգ րոպե: Ամբողջովին տակնուվրա էի եղել: Այդ մարդը,

որ քսան տարի մարգարեություններ էր արել մեզ, մեր քարոզիչը, դաստիարակը, պատրիարքը, տիկնիկավարը, որ այնքան բարձր ու վեհապանձ էր իրեն պահում՝ բոլորիս հանդեպ, ում առաջ ամբողջ հոգով խոնարհվում էինք՝ դա պատիվ համարելով, հիմա հանկարծ հեկեկում էր, հեկեկում, ինչպես փոքրիկ, չարություն արած տղեկ՝ սպասելով ճիպոտին, որը բերելու էր գնացել ուսուցիչը: Ահավոր խղճացի նրան: Երևում է, որ «սայլակի» առկայությանը հավատում էր, ինչպես այն բանին, որ նստած եմ իր կողքին, ու սպասում էր դրան հենց այս առավոտ, հիմա, այս իսկ րոպեիս, ու այդ ամենը Գերցենի ստեղծագործությունների և իր ինչ-որ մի պոեմի պատճառով: Անօրեական իրականության այդպիսի կատարելագույն չիմացությունը թե սրտառույշ էր, թե մի տեսակ նողկալի:

Նա վերջապես դադարեց լալ, վեր կացավ բազմոցից ու սկսեց նորից քայլել սենյակում՝ շարունակելով խոսակցությունն ինձ հետ, բայց րոպեն մեկ դուրս նայելով լուսամուտից և ականջ դնելով նախասենյակի կողմը: Մեր խոսակցությունը շարունակվեց անկապ: Իմ բոլոր հավաստիացումներն ու հանգստացումները ետ էին թռչում նրանից՝ պատին շարժված սիսեռահատիկների պես: Նա քիչ էր լսում, բայց և այնպես սաստիկ պետք ուներ, որ հանգստացնեմ իրեն և անդադար խոսում էր այդ իմաստով: Տեսա, որ հիմա նա չի կարող առանց ինձ յուր գնալ և ոչ մի կերպ չի թողնի, որ գնամ իր մոտից: Ես մնացի, և մենք ավելի քան երկու ժամ նստած էինք: Խոսակցության մեջ նա հիշեց, որ Բյուրը հետը տարել է իր մոտ գտնված երկու թռուցիկ:

— Ինչպես թե՛ թռուցիկ,— վախեցա հիմարաբար:— Մի՞թե դուք...

— Է, մի տասը հատ ձգել էին ինձ,— պատասխանեց նա բարկացած (ինձ հետ խոսում էր կամ բարկացած ու բարձրամտորեն, կամ սաստիկ աղիոդորմ և նսեմացած),— բայց ութն արդեն տնօրինել էի, իսկ Բյուրը վերցրեց միայն երկուսը...

Եվ հանկարծ նա շառագունեց բարկությունից:

— Vous me mettez avec ces gens-la^[63]: Չլինի՞ ենթադրում եք, որ ես կարող եմ լինել այդ ստորների, այդ թռուցիկ զցողների, իմ որդյակ Պյոտր Ստեպանովիչի հետ, avec ces esprits-forts de la lachete^[64]: Օ՛, Աստված:

— Օհո, իսկ ձեզ ինչ-որ կերպ չե՞ն խառնել... Իմիջիայլոց, դատարկ բան է, չի կարող պատահել,— նշեցի ես:

— Savex-vous^[65],— հանկարծ թռավ բերանից,— պահեք են լինում, որ զգում եմ, que ji ferai la-bas quelque esclandre^[66]: Օ՛, մի գնացեք, մենակ մի թողեք ինձ: Ma carrière est flinie anjord'hui, je le sens^[67]: Գիտեք, ես կարող է հարձակվեմ ու կծեմ ինչ-որ մեկին, այն փոխպորուչիկի նման...

Նա ինձ նայեց տարօրինակ՝ վախեցած ու դրա հետ մեկտեղ կարծես նաև վախեցնել ցանկացող հայացքով: Իսկապես, ավելի ու ավելի էր բորբոքվում ինչ-որ մեկի կամ ինչ-որ բանի վրա, քանի անցնում էր ժամանակը ու չէին երևում «սայլակները»:

Նույնիսկ չարանում էր: Հանկարծ Նաստասյան, չգիտես ինչի համար խոհանոցից նախասենյակ մտնելիս, դիպավ ու գցեց կախիչն այնտեղ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը դողդողաց ու անկենդան դարձավ՝ տեղում նստած, բայց երբ եղածը պարզվեց, համարյա ծորտաց Նաստասյայի վրա և, ոտքերը դոփելով, ետ քշեց նրան խոհանոց: Մի րոպե անց խոսեց՝ ինձ նայելով հուսալքված.

— Ես կործանվեցի: Cher,— հանկարծակի նստեց կողքս և խեղճ-խեղճ նայեց ուղիղ աչքերիս,— cher, ես Միբիրից չեմ վախենում, երդվում եմ ձեզ, օ, je vous jure^[68] (նույնիսկ արցունք երևաց աչքերում), ես ուրիշ բանից եմ վախենում...

Նրա տեսքից արդեն կռահում էի, որ վերջապես ինձ հայտնել է ուզում արտակարգ որևէ բան, բայց մինչև այժմ, ուրեմն, վարանում էր հայտնել:

— Ես խայտառակությունից եմ վախենում,— շշնջաց նա խորհրդավոր:

— Ի՞նչ խայտառակությունից, ընդհակառակն է չէ որ: Ստեպան Տրոֆիմովիչ, հավատացեք, որ այդ ամենն այսօր նեթ կպարզվի ու կվերջանա ձեր օգտին:

— Դուք այդքան վստահ եք, որ ինձ կներե՞ն:

— Իսկ ի՞նչ ասել է՝ «կներեն»: Ինչպիսի՜ բառեր: Ի՞նչ մի բան եք արել որ: Հավատացնում եմ ձեզ, որ դուք ոչինչ չեք արել:

— Qu'en savez-vous^[69], իմ ամբողջ կյանքը եղել է ... cher... նրանք ամեն ինչ կհիշեցնեն... Իսկ եթե ոչինչ չգտան, ապա ավելի վատ,— ավելացրեց նա հանկարծ անսպասելիորեն:

— Ինչպե՞ս թե՛ ավելի վատ:

— Ավելի վատ:

— Չեմ հասկանում:

— Բարեկամս, բարեկամս, թող Սրբիր լինի, Արխանգելսկ, իրավագրկում՝ կործանումը կործանում է: Բայց... ես ուրիշ բանից եմ վախենում (վերստին՝ շշնջաց, վախեցած տեսք և խորհրդավորություն):

Իսկ ինչի՞ց, ինչի՞ց:

— Ճիպոտածե՞ծ կանեն,— արտաբերեց նա և մոլոր տեսքով ինձ նայեց:

— Ո՞վ է ձեզ ճիպոտածե՞ծ անելու: Որտե՞ղ: Ինչո՞ւ,— բղավեցի ես վախեցած, թե խելքը չի՞ թռցնում արդյոք:

— Որտե՞ղ: Է, այնտեղ... ուր դա անում են:

— Իսկ որտե՞ղ են դա անում:

— Է, cher,— շշնջաց նա համարյա ականջիս,— հատակը հանկարծ գնում է ձեր տակից, դուք իջնում եք կիսով չափ... Դա ձեզ հայտնի է:

— Հեքիաթներ են,— բղավեցի ես՝ գլխի ընկնելով,— հին հեքիաթներ, մի՞թե հավատացել եք մինչև հիմա:— Ես քրքջացի:

— Հեքիաթներ՝ ը: Մի բանից հո առաջացե՛լ են այդ հեքիաթները՝ ճիպոտահար եղածը չի պատմի: Տասը հազար անգամ պատկերացրել եմ ինքս ինձ:

— Բայց ձե՞զ, ձե՞զ ինչի համար: Չե՞ որ դուք ոչինչ չեք արել:

— Ավելի վատ: Կտեսնեն, որ ոչինչ չեմ արել և կճիպոտահարեն:

— Եվ դուք վստահ եք, որ դրա համար ձեզ Պետերբուրգ կտանեն:

— Բարեկամս, ես արդեն ասացի, որ ոչինչ չեմ ավստում, *ma carrière est finie*^[70]: Սկվորեշնիկիում, այն ժամից հետո, երբ նա հրաժեշտ տվեց ինձ, կյանքս չեմ ավստում... Բայց խայտառակությունը, խայտառակությունը, *que dira-t-elle*^[71], եթե իմանա՞:

Նա հուսալքված նայեց ինձ և ամբողջովին շառագունեց խեղճը: Ես նույնպես ցած հառեցի աչքերս:

— Նա ոչինչ էլ չի իմանա, որովհետև ձեզ ոչինչ էլ չի լինի: Ճիշտ կարծես առաջին անգամ եմ խոսում ձեզ հետ կյանքում, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, այնքան ինձ զարմացրիք այս առավոտ:

— Բարեկամս, ախր չէ որ սա վախ չէ: Բայց թող նույնիսկ ներեն ինձ, թող նորից այստեղ բերեն և ոչինչ չանեն, և հենց այդտեղ էլ ես կկործանվեմ: *Elle me soupçonnera toutesa vie...*^[72] Ինձ, ինձ՝ բանաստեղծիս, մտածողիս, մի մարդու, ում նա երկրպագել է քսաներկու տարի:

— Նրա մտքով իսկ չի անցնի:

— Կանցնի,— մրմնջաց նա խորունկ համոզումով:— Մի քանի անգամ նրա հետ խոսել ենք այդ մասին, Պետերբուրգում, մեծ պասին, մեկնելուց առաջ, երբ երկուսս էլ վախենում էինք... *Elle me soupçonnera toute sa vie...* և ինչպե՞ս փոխել կարծիքը: Անհավանական կստացվի: Եվ այստեղ՝ այս փոքր քաղաքում ո՞վ կհավատա, *c'est invraisemblable ... Et puis les femmes...*^[73] Նա կուրախանա: Նա շատ կդառնանա, շատ, որպես իսկական բարեկամ, սակայն թաքուն՝ կուրախանա... Ես նրան իմ դեմ զենք կտամ ամբողջ կյանքում: Օ՛, խորտակվեց կյանքս: Այդպիսի կատարյալ երջանկություն նրա հետ քսան տարի... և ահա...

Նա դեմքը ծածկեց ձեռքերով:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, չե՞ք ուզենա կատարվածի մասին հենց հիմա Վարվառա Պետրովնային իմաց տալ,— առաջարկեցի ես:

— Աստվա՛ծ ինձ ազատի,— ցնցվեց նա ու վեր թռավ տեղից:

— Հանուն և ոչնչի, երբեք, այն բանից հետո, ինչ ասվեց Սկվորեշնիկիում, հրաժեշտ տալիս, երբե՛ք:

Նրա աչքերը փայլատակեցին:

Մենք նստեցինք, կարծում եմ, ևս մեկ ժամ կամ ավելի, շարունակ ինչ-որ բանի սպասելով՝ այդպիսի միտք էր առաջացել: Նա նորից պառկեց, նույնիսկ աչքերը փակեց և մի քսան բռնեց պառկած էր, ոչ մի բառ չասելով, այնպես որ մտածեցի նույնիսկ, թե քնեց կամ ինքնամոռաց վիճակում է: Հանկարծ նա կտրուկ վեր կացավ, գլխից պոկեց սրբիչը, վեր թռավ բազմոցից, նետվեց հայելու առաջ, գողացող ձեռքերով կապեց փողկապը և որոտնաձայն կանչեց Նաստասյային՝ կարգադրելով բերել վերարկուն, նոր շյապան և ձեռնափայտը:

— Ես այլևս համբերել չեմ կարող,— ասաց նա կերկեր ձայնով,— չեմ կարող, չեմ կարող: Ինքս եմ գնում:

— Ո՞ւր,— ես էլ վեր թռա:

— Լեմբկեի մոտ: Cher, ես պիտի գնամ, պարտավոր եմ: Սա պարտք է: Ես քաղաքացի եմ և մարդ, ես տաշեղ չեմ, ես իրավունքներ ունեմ, ես իմ իրավունքները... Քսան տարի ես չեմ պահանջել իմ իրավունքները, ամբողջ կյանքում հանցավոր կերպով մոռացել եմ դրանց մասին... Բայց հիմա ես դրանք կպահանջեմ: Նա պետք է ինձ ամեն ինչ ասի, ամեն ինչ: Նա հեռագիր է ստացել: Նա չի կարող ինձ տանջել, այլապես ձերբակալիր, ձերբակալիր, ձերբակալիր:

Նա բացականչում էր՝ ճիշեր արձակելով ու դոփում ոտքերը:

— Ես հավանություն եմ տալիս,— ասացի ես՝ հնարավորինս դիտավորյալ հանգիստ, թեև շատ էի վախենում նրա համար,— իրոք, դա ավելի լավ է, քան նստելն այսպիսի անձկության մեջ, բայց հավանություն չեմ տալիս ձեր տրամադրությանը: Նայեք հապա, թե ում եք նման և ինչպես եք գնալու այնտեղ: *Il faut etre digne et calme avec Lembke*^[74]: Իսկապես, հիմա դուք կարող եք հարձակվել և մեկնումեկին կծոտել այնտեղ:

— Ես մատնում եմ ինքս ինձ: Ես գնում եմ ուղիղ առյուծի երախը...

— Ես էլ կգամ ձեզ հետ:

— Ձեզնից պակաս բան ես չեի սպասում, ընդունում եմ ձեր զոհաբերությունը, իսկական բարեկամի զոհաբերությունը, բայց մինչև տուն, միայն մինչև տուն, դուք չպետք է, դուք իրավունք չունեք հետայսու վարկաբեկել ձեզ իմ ընկերակցությամբ: *O, croyez-moi, je serai calme!*^[74] Այս պահին ինքս ինձ խոստովանում եմ *a la hauteur de tout ce quilva de plus sacre...*^[75]:

— Ես գուցե ձեզ հետ տուն էլ մտնեմ,— ընդհատեցի նրան:— Երեկ ինձ տեղեկացրել են նրանց տխմար կոմիտեից, Վրյտոցկու միջոցով, որ ինձ նկատի ունեն ու հրավիրում են վաղվա այդ տոնախմբությանը, ի թիվս կարգադրիչների կամ ինչ են ասում դրանց... ի թիվս այն վեց երիտասարդների, որոնք նշանակված են հետևել մատուցարաններին, հոգ տանել տիկնանց, տեղերը ցույց տալ հյուրերին և ճերմակ ու ալ կարմիր ժապավեններից վարդակապ կրել ձախ ուսին: Ուզում էի հրաժարվել, բայց

հիմա ինչու չմտնեմ տուն, անձամբ Յուլիա Միխայլովնայի հետ բացատրվելու պատրվակով... Ահա, այդպես էլ կմտնենք իրար հետ:

Նա լսում էր՝ գլուխը տմբացնելով, բայց կարծեմ թե ոչինչ չհասկացավ: Մենք կանգնած էինք շեմին:

— Cher,— նա ձեռքը պարզեց դեպի անկյունը՝ կանթեղին,— cher, ես երբեք չեմ հավատացել դրան, բայց... թող այդպես լինի, թող: (Նա խաչակնքվեց): Allons!^[76]

«Էհ, այսպես ավելի լավ է,— մտածեցի ես, նրա հետ առմուտք ելնելով,— ճանապարհին թարմ օդը կօգնի, կհանդարտվի, ետ կգանք տուն ու նա կպառկի քնելու...»:

Սակայն ես հաշվարկում էի՝ ինքս ինձ: Հենց ճանապարհին էլ մի դիպված եղավ, որն ավելի ցնցեց ու վերջնականապես ուղղորդեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին... այնպես որ, խոստովանեմ, նույնիսկ չէի սպասում մեր բարեկամից այդպիսի թափ, որպիսին հանկարծ նա ցուցաբերեց այդ առավոտ: Խեղճ իմ բարեկամ, բարեսի ըստ բարեկամ:

Գլուխ տասներորդ. Ճլիքուստյերներ: Ճակատագրական առավոտը

I

Ճանապարհին մեզ հետ կատարվածը զարմանալիների շարքից էր: Բայց հարկ է ամեն ինչ հերթով պատմել: Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ մեր փողոց դուրս գալուց մեկ ժամ առաջ քաղաքով անցել և շատերի հետաքրքրությունն էր հարուցել մարդկանց մի խումբ՝ Շպիգուլինյան ֆաբրիկայի բանվորներից՝ յոթանասուն հոգի, թերևս քիչ ավելի: Նրանք անցել էին հանդիսավորապես, համարյա լուռ, նախապես կազմված շարքերով: Հետո պնդում էին, որ այդ յոթանասունը եղել են ամբողջ ֆաբրիկայից ընտրվածները, իսկ Շպիգուլինը շուրջ իննը հարյուր աշխատող ուներ, որպեսզի գնան նահանգապետի մոտ և, տիրոջ բացակայության պայմաններում, նրանից դատաստան գտնեն կառավարչի նկատմամբ, որը, փակելով գործարանը և արձակելով բանվորներին, լկտիաբար խաբել էր բոլորին վերջնահաշվի մեջ՝ փաստ, որ հիմա ոչ մի կասկածի ենթակա չէր: Ոմանք մինչև հիմա մեզանում ժխտում են ընտրության ձևը՝ պնդելով, որ յոթանասուն հոգին չափից ավելի շատ է ներկայացուցիչների համար և որ այդ ամբողջը պարզապես բաղկացած էր առավել նեղվածներից, ու եկել էին խնդրելու սոսկ իրենց համար, այնպես որ ֆաբրիկայի ընդհանուր «խոտվություն», ինչ հետո այնքան թմբկահարեցին, ամենևին էլ չի եղել: Մյուսները ոգևորված հավատացնում են, թե այդ յոթանասուն հոգին պարզապես խոտվարար չեն եղել, այլ վճռականապես քաղաքականներ, այն է՝ լինելով ամենամոլեգինները, եղածից բացի, գրգռվել էին նաև հենց գաղտնի գցած թռուցիկներից: Մի խոսքով, մեկնումեկի ազդեցությունը կամ հրահրումն առկա էր, թե՛ ոչ, մինչև հիմա ստույգ հայտնի չէ: Իսկ

իմ անձնական կարծիքն այն է, որ բանվորները գաղտնի թռուցիկներ ամենևին չէին կարդացել, իսկ եթե կարդային էլ, ապա ոչ մի բառ չէին հասկանալու, միակ պատճառով, որ դրանք գրողները, ոճի համակ մերկացածությամբ հանդերձ, գրում են ծայրաստիճան անհստակ: Բայց քանի որ ֆաբրիկայի աշխատողներն իսկապես ծանր վիճակի մեջ էին, իսկ ուստիկանությունը, ում դիմել էին նրանք, չէր ուզել հասկանալ նրանց դրությունը, ուստի ի՞նչ կար ավելի բնական նրանց մտադրությունից՝ խմբով գնալ «հենց գեներալի» մոտ, եթե կարելի է, ապա նույնիսկ թուղթ պահած գլխամասում, ծանրումեն շարվել նրա առմուտքի առաջ ու հենց երևար, բոլորը ծնկի գային ու աղաղակեին կարծես հենց նախախնամությանը: Իմ կարծիքով, այստեղ ոչ խռովություն էր պետք, ոչ նույնիսկ պատվիրակներ, քանզի դա հին, պատմական եղանակ է: Ռուս ժողովուրդն ի սկզբանե սիրել է խոսակցությունը «հենց գեներալի» հետ, ճիշտն ասած, միմիայն հաճույքից, անգամ անկախ նրանից, թե ինչով կվերջանար սույն խոսակցությունը:

Ուստիև, կատարելապես համոզված եմ, որ թեև Պյոտր Ստեպանովիչը, Լիպուտինը, գուցե թե էլ ինչ-որ մեկը, նույնիսկ ասենք նաև Ֆեդկան, նախապես ելումուտ էին արել ֆաբրիկայի աշխատողների մեջ (քանի որ տվյալ հանգամանքը հաստատող բավական կայուն ցուցմունքներ իսկապես գոյություն ունեն), խոսել նրանց հետ, բայց հավանորեն երկու-երեք, լավ՝ հինգ հոգու հետ, ոչ ավելի, լոկ փորձելու համար, և որ այդ խոսակցությունից ոչինչ չէր ստացվել: Իսկ ինչ վերաբերում է խռովությանը, ապա եթե նրանց քարոզչությունից որևէ բան էլ հասկացել էին ֆաբրիկայի աշխատողները, ապա հավանաբար տեղնուտեղը դադարել էին լսել, որպես հիմար ու ամենևին հարմար չեկող գործ: Ուրիշ բան Ֆեդկան՝ սրա բախտը կարծես ավելի էր բերել, քան Պյոտր Ստեպանովիչինը: Քաղաքային հրդեհին հետևած երեք օրվա ընթացքում, ինչպես անկասկած պարզվել էր հիմա, Ֆեդկայի հետ իրոք մասնակցել էին ֆաբրիկայի երկու աշխատող, ու հետագայում, մեկ ամիս անց, գավառում բռնվել էին ևս երեքը նախկին աշխատողներից, դարձյալ հրկիզման ու կողոպուտի համար: Բայց եթե Ֆեդկան հասցրել էլ էր նրանց ներքաշել ուղղակի, անմիջական գործունեության մեջ, բայց նորից ու նորից սոսկ այդ հինգին, քանզի ուրիշների մասին նման ոչինչ չէր լսվել:

Ինչ էլ եղած լիներ, բանվորներն ի վերջո ամբողջ ամբոխով հասել էին նահանգապետի տան դիմացի փոքր հրապարակ, շարվել հանդիսավոր և լուռ: Ապա բերանները բաց պլշել էին առմուտքին ու սկսել սպասել: Ինձ ասել են, որ իբր նրանք, կանգնելուն պես հանել են գլխարկները, այսինքն, գուցեն կես ժամ առաջ նահանգի տիրոջ հայտնվելուց, որը կարծես դիտավորյալ, այդ պահին տանը չէր եղել: Տեղնուտեղը հայտնվել էր ուստիկանությունը, սկզբում առանձին տեղերում, իսկ հետո՝ հնարավոր չափերով, հարկավ, սկսել էր սպառնագին, հրամայելով ցրվել: Սակայն բանվորները կանգնել էին աննահանջ՝ ցանկապատին հասած ոչխարի հոտի պես, ու պատասխանել հակիրճ, թե եկել են «հենց գեներալի» մոտ: Դրսևորվել էր ամուր վճռականություն: Անբնական բղավոցները դադարել էին, շուտով դրանց փոխարինել էին մտազբաղություն, խորհրդավոր տնօրինումներ՝ շնջաձայն և խստադեմ

հոգսառատություն՝ պետերի հոնքերը խոժոռոդ: Ոստիկանապետը գերադասել էր սպասել հենց Ֆոն Լեմբկեի գալստյանը: Ցնդաբանություն է, թե նա եռաձիով եկել էր սրարշավ ու հենց կառքի վրայից սկսել կռիվ տալ: Իրոք, նա մեզ մոտ սուրում և սիրում էր սլանալ դեղին ետքով իր կառքով, ու նայած, թե ինչքան էին ավելի ու ավելի փրփրում «այլասերության հասցված կողաձիերը», Գոստինի ոյադի բոլոր վաճառականներին ցնծություն պատճառելով, նա ելնում, հասակով մեկ կանգնում էր կառքի մեջ՝ բռնելով հատկապես ամրացված փոկը կառքի կողքից և աջ ձեռքը պարզած հեռուները, ինչպես մի մոնումենտ, այդպես զննում էր քաղաքը: Մակայն այս դեպքում նա կռիվ չէր արել, թեև չէր էլ կարող յուր գնալ առանց թունդ խոսքերի՝ կառքից ցած թռչելով, բայց արել էր դա, միմիայն հանրահայտությունը չկորցնելու համար: Էլ ավելի ցնդաբանություն է, թե սվինակիր զինվորներ էին բերվել և որ հեռագրով իմաց էր տրվել ինչ-որ տեղ՝ հրետանի և կազակներ ուղարկելու մասին, հեքիաթներ են, որոնց հիմա չեն հավատում հորինողներն իրենք: Փուչ բան է նաև, որ ջրով լի հրշեջ տակառներ էին բերվել, որոնցից ջուր էին լցրել ժողովրդի վրա: Պարզապես Իլյա Իլյիչը տաքացած բղավել էր, որ ոչ մեկն իր ձեռքից չոր-չոր չի պրծնի, հավանաբար, դրանից էլ ջրով լի տակառներ էին սարքել, որոնք այդպես էլ անցել էին մայրաքաղաքային թերթերի թղթակցությունների մեջ: Հարկ է ենթադրել, որ ամենահավաստի տարբերակն է. ամբոխը սկզբից շրջապատել էին ձեռքի տակ եղած ոստիկաններով, իսկ Լեմբկեի մոտ ուղարկել էին հանձնակատար՝ առաջին գորամասի պրիստավին, որն էլ սուրացել էր ոստիկանապետի կառքով Սկվորեշնիկի տանող ճանապարհով՝ զիտնալով, որ կես ժամ առաջ այնտեղ է գնացել Ֆոն Լեմբկեն իր կառքով...

Բայց խոստովանում եմ, որ ինձ համար, այնուամենայնիվ, անլուծելի հարց է մնում, այդ ինչպե՞ս խնդրատուների փուչ, այսինքն՝ սովորական, ճիշտ է, յոթանասուն հոգուց բաղկացած ամբոխը հենց առաջին անգամից, առաջին քայլից վերածեցին հիմքերը խարխլել սպառնացող խռովության: Ինքը՝ Լեմբկեն ինչո՞ւ վրա պրծավ այդ գաղափարին, երբ հանձնակատարից հետո, քսան բուրդ անց հայտնվեց: Ես այսպես կենթադրեի (բայց նորից որպես անձնական կարծիք), որ կառավարչի հետ բարեկամացած Իլյա Իլյիչի համար նույնիսկ շահեկան էր Ֆոն Լեմբկեին ներկայացնել ամբոխն այդ լույսի ներքո, և որպեսզի չհասցվի գործն իսկական հետաքննության, իսկ դա գլխի էր գցել հենց ինքը՝ Լեմբկեն: Վերջին երկու օրվա ընթացքում նրա հետ ունեցել էր երկու խորհրդավոր ու արտակարգ խոսակցություն, ի դեպ, շատ խառնիխուռն, բայց որոնցից Իլյա Իլյիչը, այնուամենայնիվ, հասկացել էր, որ ղեկավարությունն ամուր կառչել է թուցիկների և ինչ-որ մեկի կողմից շափգուլինյան բանվորներին սոցիալական խռովության հանելու հրահրման մտքին, և այն աստիճան ամուր է կառչել, որ թերևս ինքն էլ կափսոսեր, եթե հրահրումը դատարկ բան դուրս գար: «Մի կերպ աչքի ընկնել են ուզում Պետերբուրգում, — մտածել էր մեր խորամանկ Իլյա Իլյիչը՝ ելնելով Ֆոն Լեմբկեի մոտից, — է՛, ինչ, մեզ էլ է ձեռնտու»:

Սակայն ես համոզված եմ, որ խեղճ Անդրեյ Անտոնովիչը խռովություն չէր կամենա, նույնիսկ՝ իր աչքի ընկնելու համար: Նա ծայրաստիճան ճշտակատար

աստիճանավոր էր՝ անարատ մնացած մինչև իր ամուսնությունը: Եվ ի՞նքն էր արդյոք մեղավոր, որ պետական անմեղ վառելափայտի և նույնքան անմեղ Մինիսենի փոխարեն քառասնամյա իշխանուհին բարձրացրեց-հասցրեց նրան իր կողքը: Ես համարյա հաստատապես գիտեմ, որ հենց այդ ճակատագրական առավոտից են ծայր առել այն վիճակի առաջին ակնհայտ հետքերը, որն էլ, ասում են, խեղճ Անդրեյ Անտոնովիչին հասցրել է Շվեյցարիայի այն հատուկ հայտնի հաստատությունը, ուր իբր նա հիմա պատրաստվում էր գնալ նոր ուժերով: Բայց եթե միայն ընդունել, որ հենց այդ առավոտից էին ի հայտ եկել ինչ-որ բանի ակնհայտ փաստերը, ապա իմ կարծիքով, հնարավոր է ընդունել, որ նախորդ օրն էլ կարող էին նույնպիսի փաստերի դրսևորումներ լինել, թեկուզև ոչ այդքան ակնհայտ: Ինձ հայտնի է ըստ ամենամտերմիկ լուրերի (է, ենթադրենք, թե ինքը՝ Յուլիա Միխայլովնան է հետագայում ինձ հայտնել այդ պատմության մի փոքր մասը, և արդեն ոչ ցնծագին, այլ համարյա զղջալով, քանզի կինը երբեք լիովին չի զոջում), ինձ հայտնի է, որ Անդրեյ Անտոնովիչը նախորդ օրը եկել է իր կնոջ մոտ, արդեն կեսգիշերն անց, ժամը երեքին, արթնացրել նրան և պահանջել լսել «իր վերջնագիրը»: Պահանջն այնքան հաստատակամ է եղել, որ կինը ստիպված ելել է անկողնուց՝ զայրույթով համակված և խոպոպաթղթերը մազերին, ու նստելով թախտին, թեև կծու-հեզնական արհամարհանքով, այնուամենայնիվ լսել մինչև վերջ:

Այստեղ միայն առաջին անգամ հասկացել է նա, թե ինչ խորությամբ է նրան բռնել Անդրեյ Անտոնովիչը և ներքնապես սարսափել: Պետք է, որ վերջապես իսելքի գա և փափկի, բայց նա կոծկել էր իր սարսափը և համառել նախկինից ավելի: Նա (ինչպես յուրաքանչյուր կին, կարծում եմ) Անդրեյ Անտոնովիչի հետ ուներ արդեն ոչ մեկ անգամ ստուգված և ոչ մեկ անգամ ամուսնուն մոլեգնության հասցրած իր եղանակը: Յուլիա Միխայլովնայի եղանակն արհամարհական լռությունն էր՝ մեկ ժամով, երկու ժամով, մեկ օրուգիշեր, համարյա թե երեք օրուգիշեր: Լռություն՝ ինչ ուզում է լինել, ամուսինն ինչ էլ ասեր, ինչ էլ աներ, նույնիսկ եթե բարձրանար լուսամուտին՝ երրորդ հարկից ցած նետվելու, անտանելի մի եղանակ զգայուն մարդու համար: Պատժում էր, արդյոք, Յուլիա Միխայլովնան իր ամուսնուն՝ վերջին օրերի նրա վրիպումների համար, որպես քաղաքապետ՝ կնոջ կառավարչական ընդունակություններին նախանձելու համար, զայրացած էր, արդյոք, երիտասարդության և մեր ամբողջ հասարակության հետ իր վարքի քննադատությունից, կինը բարկացել էր, արդյոք, ամուսնու՝ Պյոտր Ստեպանովիչի հանդեպ բուր ու անիմաստ խանդից, առանց հասկանալու կնոջ նուրբ և հեռատես քաղաքական նպատակները՝ ինչ էլ եղած լինել, բայց Յուլիա Միխայլովնան վճռել էր հիմա էլ չմեղմվել, անգամ անտեսելով գիշերվա ժամը երեքը և Անդրեյ Անտոնովիչի՝ իր դեռևս չտեսած հուզմունքը: Իրեն կորցրած, ետուառաջ և բոլոր կողմերը չափչփելով կնոջ զարդասենյակի գորգերի վրա՝ ամուսինն ամեն, ամեն ինչ ասել էր կնոջը, ճիշտ է, առանց որևիցե կապի, բայց փոխարենը՝ կուտակված ամեն ինչ, քանզի ամեն ինչ «անցել էր սահմանը»: Սկսել էր նրանից, որ բոլորը ծիծաղում են իր վրա և «քթից բռնած ման ածում»: «Թքած արտահայտության վրա,— ճչացել էր նա իսկույն՝ որսալով կնոջ ժպիտը,— թող «քթից

բռնած» լինի, բայց չէ որ դա ճիշտ է...»: «Ոչ, տիկին, պահն եկել է, գիտցեք, որ հիմա ոչ ծիծաղի ժամանակ է, ոչ կանացի սեթևեթանքներով հնարների: Մենք կոտրատվող տիկնոջ զարդասենյակում չենք, այլ մի տեսակ երկու վերացական էակ՝ օդապարիկի վրա, որոնք հանդիպել են ճշմարտությունն ասելու»: (Իհարկե, նա շփոթվում էր և, ի դեպ, իր ճշմարիտ մտքերի համար ճիշտ ձևեր չէր գտնում): «Տիկին, այդ դո՛ւք, դո՛ւք եք ինձ հանել իմ նախկին վիճակից, ես այս տեղն ընդունել եմ միայն ձեզ համար, ձեր պատվասիրության համար... Դուք ժպտո՞ւմ եք կծու ծաղրանքով: Մի ցնծացեք, մի շտապեք: Գիտցեք, տիկին, գիտցեք, որ ես կկարողանայի, ուժս կպատեր գլուխ հանել այս տեղից, և ոչ միայն այս տեղից, այլ տասն այսպիսի տեղից, որովհետև ընդունակություններ ունեմ: Սակայն ձեզ հետ, տիկին, ձեր ներկայությամբ չի կարելի գլուխ հանել, քանզի ձեր կողքին ես ընդունակություններ չունեմ: Երկու կենտրոն գոյություն ունենալ չեն կարող, իսկ դուք սարքել եք երկուսը՝ մեկն ինձ մոտ, մյուսը ձեր զարդասենյակում: Իշխանության երկու կենտրոն, տիկին, բայց ես դա թույլ չեմ տա, թույլ չեմ տա : Ծառայության, ինչպես և ամուսնության մեջ մի կենտրոն է լինում, երկուսն անհնարին է... Ինչո՞ւ եք վարձահատույց եղել ինձ,— բղավել էր հետո:— Մեր ամուսնությունը եղել է սոսկ այն, որ դուք ամբողջ ժամանակ, ժամ առ ժամ ապացուցել եք ինձ, որ ես ոչնչություն եմ, հիմար և անգամ ստոր, իսկ ես ամբողջ ժամանակ, ամեն ժամ ստորացված, հարկադրված եմ եղել ապացուցել ձեզ, որ ես ոչնչություն չեմ, ամենևին էլ հիմար չեմ ու զարմացնում եմ բոլորին իմ ազնվաբարոյությամբ, դե, ստորացուցիչ չե՞սա երկու կողմից էլ»: Այստեղ սկսել էր արագ ու հաճախակի երկու ոտքով դոփդոփել հատակին, այնպես որ Յուլիա Միխայլովնան ստիպված էր եղել ելնել տեղից խստադեմ արժանապատվությամբ: Շուտով հանդարտվել էր, բայց փոխարենն անցել զգայականության ու սկսել էր հեկեկալ (այո՛, հեկեկալ) խփելով կրծքին, հինգ բուրբուլ, ավելի ու ավելի ելնելով ափերից՝ խոցված Յուլիա Միխայլովնայի խորունկ լռությունից: Ի վերջո, կատարելապես վրիպել էր, հասել նրան, որ խանդում է կնոջը Պյոտր Ստեպանովիչին: Կռահելով, որ չափից ավելի է հիմարացել, կատաղել էր մոլեգնության աստիճան և բղավել, որ «թույլ չի տա ժխտել Աստծուն», որ ցրիվ կտա նրա «անհավատ ու անպատկառ սալոնը», որ քաղաքապետը նույնիսկ պարտավոր է հավատալ Աստծուն, «նշանակում է, նաև նրա կինը», որ չի հանդուրժելու երիտասարդներին, որ «ձեզ, տիկին, ձեզ հարկ էր սեփական արժանապատվությունից ելնելով, հոգալ ամուսնու մասին և պաշտպան կանգնել նրա խելքին, նույնիսկ եթե վատ ընդունակություններ ունենար (իսկ ես ամենևին էլ վատ ընդունակություններ չունեմ), այնինչ, հենց դուք եք պատճառը, որ այստեղ բոլորն ինձ արհամարհում են, դուք էլ հենց տրամադրել եք բոլորին...»: Նա բղավում էր, թե կոչնչացնի կանանց հարցը, թե այդ զարշառիտությունը քամուն կտա, որ դաստիարակչուհիների համար հանգանակության այդ անհեթեթ տոնախմբությունը (սատանան տանի դրանց) վաղն ենթ կարգելի ու ցրիվ կտա, որ առաջին հանդիպած դաստիարակչուհուն վաղն առավոտյան իսկ դուրս կշարտի նահանգից «կազակի-ի՛ ուղեկցությա՛մբ, այո»։ «Դիտավորյա՛լ, դիտավորյալ»,— ճղճղում էր նա: «Գիտե՛ք արդյոք, գիտե՛ք արդյոք,— գոռում էր նա,— որ ֆաբրիկայում մարդկանց հրահրում են ձեր սրիկաները, և որ դա

ինձ հայտնի է: Գիտեք արդյոք, որ դիտավորյալ են ցրում թռուցիկները, դի-տա-վոր-յալ: Գիտեք արդյոք, որ ինձ հայտնի են չորս սրիկաների անուններ և որ ես խելագարվում եմ, վերջնականապես եմ խելագարվում, վերջնականապես...»: Բայց այստեղ Յուլիա Միխայլովնան հանկարծ ընդհատել էր լռությունը և խստադեմ հայտարարել, թե ինքը վաղուց գիտե հանցավոր մտադրությունների մասին և որ այդ ամենը հիմարություն է, որ ամուսինը չափից ավելի լրջությամբ է ընդունել, իսկ ինչ վերաբերում է չարություն անողներին, ապա ինքը ոչ միայն այդ չորսին գիտե, այլ նաև բոլորին (կինը ստել էր), բայց որ դրանից ամենևին մտադիր չէ խելագարվել, այլ ընդհակառակը, էլ ավելի է հավատացած իր խելքին և հույս ունի ամեն ինչ հանգեցնել ներդաշնակ ավարտի, քաջալերել երիտասարդությանը, խելքի բերել նրանց, հանկուրծուկի ու անսպասելի ապացուցել նրանց, որ իրենց մտադրությունները հայտնի են, և հետո ցույց տալ նրանց նոր նպատակներ՝ խելամիտ և առավել լուսավոր գործունեության համար: Օ՛, ինչ կատարվեց այդ բոլորին Անդրեյ Անտոնովիչի հետ: Իմանալով, որ Պյոտր Ստեպանովիչը նորից խաբել է իրեն և այդչափ կոպտաբար ծիծաղել վրան, որ կնոջը շատ ավելին է հայտնել ու ավելի վաղ, քան իրեն և որ, ի վերջո, գուցե և հենց ինքը՝ Պյոտր Ստեպանովիչն է հանցավոր բոլոր մտադրությունների գլխավոր պարագլուխը, նա մոլեգնեց: «Գիտցիր դու, անխելք, սակայն թունալի կին,— բացականչեց նա՝ միանգամից փշրելով բոլոր շղթաները,— գիտցիր, որ ես հիմա նեթ կձերբակալեմ քո անարժան սիրեկանին, կալանդներ կդնեմ ոտքերին ու կքշեմ գնդան, կամ... կամ էլ հիմա քո աչքի առաջ ինձ կգցեմ պատուհանից»: Այդ ճառի վրա չարությունից կանաչած Յուլիա Միխայլովնան անմիջապես սկսել էր քրքջալ երկարատև, զրնգուն, ելևէջումներով ու երանգներով, ճիշտ և ճիշտ ինչպես ֆրանսիական թատրոնում, երբ հարյուր հազարով հրավիրված և պչրուհիներ խաղացող փարիզյան դերասանուհին ծիծաղում է ամուսնու երեսին, որը համարձակվել էր խանդել իրեն: Ֆոն Լեմբկեն նետվում էր դեպի լուսամուտը, բայց հանկարծ կանգ առավ մեխվածի պես, ձեռքերը ծալեց կրծքին և դիակի պես գունատված՝ չարագույժ հայացքով նայեց խնդացող կնոջը: «Գիտես, գիտե՞ս արդյոք, Յուլիա...— խոսեց նա շնչակտուր, աղերսող ձայնով,— գիտես, որ կարող եմ ես էլ մի բան անե՞լ»: Սակայն վերջին խոսքերին հետևած քրքիջի նոր, ավելի ուժեղ պոռթկման հետ, նա սեղմեց ատամները, տնքաց ու հանկարծ նետվեց, ոչ դեպի լուսամուտը, այլ իր կնոջ վրա՝ բռունցքը վեր պարգած: Նա չիջեցրեց բռունցքը, ոչ, երիցս ոչ, բայց փոխարենը ոչնչացավ տեղնուտեղը: Չզգալով ոտքերը՝ վազեց աշխատասենյակ, ինչպես կար, հագնված, բերանքսիվայր ընկավ բացած անկողնու վրա, ջղաձգված, գլխով մարմնով փաթաթվեց սավանով ու այդպես պառկած մնաց երկու ժամ՝ առանց քուն, առանց մտորում, բութ ու անշարժ հուսալքությամբ, սրտին՝ մի մեծ քար: Մեկ-մեկ ցնցվում էր ամբողջ մարմնով տենդային տանջալի դողով: Միտքն էին գալիս ինչ-ինչ անկապակցված բաներ, ոչնչի չբռնող, մեկ մտածում էր, օրինակ, պատի հին ժամացույցի մասին, որ ուներ տասնհինգ տարի առաջ Պետերբուրգում և որի բոլորացույց սլաքն ընկած էր, մեկ հիշում էր ուրախ-զվարթ աստիճանավոր Միլբուային և թե ինչպես երկուսով Ալեքսանդրովսկի զբոսայգում ճնճուկ բռնեցին, բռնելուց հետո էլ, զբոսայգով մեկ քրքջալով, անդրադարձան, որ իրենցից մեկն արդեն

կոլեգիական ասետր է: Ես կարծում եմ, նա քուն մտավ առավոտյան ժամը յոթի կողմ, չնկատելով դա, քնեց հաճույքով, սքանչելի երազներով: Արթնանալով ժամը տասին, նա հանկարծ վայրենահայաց վեր թռավ անկողնուց, մեկեն հիշեց ամեն ինչ ու ձեռքի ափով ամուր խփեց ճակատին, չնախաճաշեց, չընդունեց ոչ ոստիկանապետին, ոչ աստիճանավորներին, ոչ Բյումին, որը եկել էր հիշեցնելու, թե այսինչ ժողովի անդամները սպասում են իր նախագահելուն այդ առավոտ, ոչինչ չէր լսում ու չէր ուզում հասկանալ, այլ գծի պես վազեց դեպի Յուլիա Միխայլովնայի սենյակները: Այնտեղ Սոֆյա Անտրոպովնան՝ վաղուց արդեն Յուլիա Միխայլովնայի մոտ ապրող ազնվատոհմ պառավը, բացատրեց նրան, որ կինը դեռևս ժամը տասին, մեծ խմբով, երեք կառքերով բարեհաճել է գնալ Սկորեշնիկի՝ Վարվառա Պետրովնա Ստավրոգինայի մոտ՝ նայելու համար տեղը գալիք, արդեն երկրորդ տոնախմբության համար և որ երեք օր առաջ այդպես պայմանավորված էր անձամբ Վարվառա Պետրովնայի հետ: Լուրից ապշահար՝ Անդրեյ Անտոնովիչը ետ էր եկել աշխատասենյակ և փութով հրամայել ձիերը լծել կառքին: Նույնիսկ հագիվ էր կարողացել սպասել: Հոգին տենչում էր Յուլիա Միխայլովնային՝ միայն թե նայեր նրան, մի հինգ րոպե մոտը մնար, գուցե նա կնայի իրեն, կնկատի, կժպտա նախկինի պես, կների՝ օ-օ՛-օ: «Ի՞նչ եղան է, էս ձիերը»: Մեքենայաբար բացեց սեղանին դրված հաստ գիրքը (երբեմն նա այդպես գուշակում էր գրքով՝ պատահած էջը բացելով և աջ կողմի վերին երեք տողը կարդալով): Դուրս եկավ. «Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles». Voltaire, «Candide»^[7]: Նա թքեց ու վազեց կառք նստելու. «Սկվորեշնիկի՛»: Կառապանը պատմում էր, որ պարոնն ամբողջ ճանապարհը շտապեցնում էր, բայց հենց մոտենում էին կալվածատանը, հանկարծ հրամայել էր շրջվել ու նորից գնալ քաղաք. «Շուտ արա, խնդրեմ, շուտ»: Չհասած քաղաքի հողապատնեշին, «ինձ հրամայեցին նորից կանգնել, կառքից իջան ու ճամփեն կտրելով, դաշտ իջան: Կարծեցի, թե մի պետք կունենան, բայց նրանք կանգնեցին ու սկսեցին ծաղիկներին նայել ու երկար կանգնած էին, լրիվ զարմանալի էր, էս արդեն լրիվ կասկածեցի»: Այսպես էր պատմել կառապանը: Հիշում եմ այն առավոտվա եղանակը՝ ցուրտ ու պարզ, բայց քամոտ սեպտեմբերյան օր էր, ճանապարհից ելած Անդրեյ Անտոնովիչի առաջ սփռվել էր վաղուց արդեն հնձած ցորենի մերկացած արտի բնապատկերը, վնգացող քամին տարուբերում էր մեռնող դեղին ծաղիկների խղճուկ մնացուկները... Ուզո՞ւմ էր նա, արդյոք, իրեն ու իր ճակատագիրը համեմատել այդ ազագուն, աշնան ու ցրտի բերան ընկած ծաղիկների հետ: Չեմ կարծում: Նույնիսկ մտածում եմ հաստատ, որ՝ ոչ և որ նա ամենևին ոչինչ չէր հիշում ծաղիկների մասին, չնայած կառապանի և այդ պահին ոստիկանապետի կառքով տեղ հասած առաջին տեղամասի պրիստավի պատմածների, որը հետագայում հաստատում էր, թե իսկապես, դեկավարությանը տեսել է դեղին ծաղիկների փունջը ձեռքին: Այդ պրիստավը զմայլված-վարչական անձնավորություն էր, Վասիլիյ Իվանովիչ Ֆլիբուստյերովը, վերջերս էր հյուրընկալվել մեր քաղաքում, բայց արդեն աչքի էր ընկել ու հռչակվել իր անչափելի եռանդով, կատարողական կողմի բոլոր հնարների իր մի տեսակ հախուռնությամբ և բնածին անսթափ վիճակով: Ցած թռչելով կառքից և

ամենևին չգարմացած ղեկավարի զբաղումից՝ խելացնոր, սակայն համոզված տեսքով նա կրակահերթի պես զեկուցել էր, որ «քաղաքում անհանգիստ է»:

— Հը՞, ի՞նչ,— նրան էր դարձել Անդրեյ Անտոնովիչը՝ խիստ դեմքով, սակայն առանց նվազագույն զարմանքի կամ որևէ հիշողության կառքի ու կառապանի մասին, կարծես թե իր աշխատասենյակում:

— Առաջին տեղամասի պրիստավ Ֆլիբուստյերով, ձերդ գերագանցություն: Քաղաքում խռովություն է:

— Ֆլիբուստյերնե՞րը^[78],— մտազբաղ վերարտադրել էր Անդրեյ Անտոնովիչը:

— Ճիշտ այդպես, ձերդ գերագանցություն: Խռովություն են անում շափգույանները:

— Շափգույաննե՛րը...

Ինչ-որ բան ասես միտքն էր եկել՝ «շափգույաններ» բառը լսելիս: Նույնիսկ ցնցվել ու մտառ ճակատին էր դրել՝ «շափգույաննե՛րը»: Լուռ, սակայն դեռևս մտազբաղ, անշտապ մոտեցել էր կառքին, նստել ու հրամայել քշել քաղաք: Պրիստավը՝ ետևից:

Ես պատկերացնում եմ, որ ճանապարհին նրան աղոտ պատկերվել էին շատ հետաքրքիր բազում բաներ, բազում թեմաներով, բայց հազիվ թե նա որևէ հաստատուն գաղափար կամ որոշակի մտադրություն ունենար՝ մտնելով նահանգապետական տան դիմացի հրապարակը: Բայց հենց տեսել էր «խռովարարների» շարված ու հաստատուն կանգնած ամբոխը, ոստիկանների շղթան, ուժագուրկ (իսկ գուցեև դիտավորյալ ուժագուրկ) ոստիկանապետին և իրեն ուղղված ընդհանուր սպասումը, ամբողջ արյունը սիրտն էր խուժել: Գունատ՝ իջել էր կառքից:

— Գլխաբաց,— ասել էր նա հազիվ լսելի ու հևասպառ:— Ծնկի՛,— բղավել էր նա անսպասելի, անսպասելի հենց իր համար, ու հենց այդ անսպասելիության մեջ էր ամփոփված թերևս գործի հետագա ամբողջ հանգուցալուծումը: Ինչպես բարեկենդանին, սարերում է լինում, կարելի՞ է, արդյոք, որ վերևից ցած թռչող սահնակները կանգնեն սարի մեջտեղում: Ի վնաս իրեն, Անդրեյ Անտոնովիչն ամբողջ կյանքում աչքի էր ընկել բնավորության պարզությամբ և երբեք չէր բղավել ոչ մեկի վրա ու ոտքերը չէր դոփել, իսկ այդպիսիների բանը վտանգավոր է, եթե մի անգամ այնպես լինի, որ նրանց սահնակը հանկարծ մի պատճառով պոկվի սարի կատարից: Ամեն ինչ պտույտ տվեց նրա առաջ:

— Ֆլիբուստյերնե՛ր,— ճչաց նա առավել ծղրտան ու անհեթեթ, և նրա ձայնը խզվեց: Նա ելավ, դեռևս չիմանալով, թե ինչ է անելու, սակայն համակ իր էությանը գիտնալով և զգալով, որ հիմա անպայմանորեն ինչ-որ բան անելու է:

— «Տե՛ր Աստված»,— լսվեց ամբոխի միջից: Մի ջահել սկսեց խաչակնքվել: Երեք, թե չորս հոգի իսկապես ուզում էին ծնկի իջնել, բայց մյուսներն ամբողջ զանգվածով շարժվեցին մի երեք քայլ առաջ ու հանկարծ բոլորը միանգամից աղմկեցին. «Ձերդ գերագանցություն... վարձել են քառասունով... կառավարիչը... մի բան ասել չես կարենա» և այլն, և այլն: Ոչինչ հասկանալ չէր լինի:

Ավաղ: Անդրեյ Անտոնովիչը չէր կարող քննել, ծաղիկները դեռ ձեռքին էին: Խոռովությունը նրա համար ակնհայտ էր, ինչպես վերջերս սայլակառքերը Ստեպան Տրոֆիմովիչին: Իսկ աչքերն իր վրա չռած «խռովարարների» ամբոխի մեջ նրա դիմաց դետուդեն էր ընկել նրանց «հրահրած» Պյոտր Ստեպանովիչը, երեկվա օրվանից իրեն ոչ մի ակնթարթ հանգիստ չթողած Պյոտր Ստեպանովիչը, իր ատած Ստեպան Տրոֆիմովիչը...

— Ճիպտոնե՛ր,— բղավեց նա էլ ավելի անսպասելի: Մեռելային լռություն տիրեց:

Ահա թե ինչպես էր եղել դա ամենասկզբից՝ դատելով շատ ստույգ տեղեկություններից ու իմ կռահումներից: Սակայն հետո տեղեկությունները դառնում են ոչ այնքան ստույգ, նույնչափ էլ՝ իմ կռահումները: Իմիջիայլոց, որոշ փաստեր կան:

Նախ և առաջ, ճիպտոնները հայտնվել են շատ շտապ, ակներևաբար, նախապես պատրաստել էր հնարամիտ ռստիկանապետը: Ի դեպ, պատիժ էին կրել ընդամենը երկու հոգի, չեմ կարծում, թե նույնիսկ երեքը՝ պնդում եմ դա: Կատարյալ հորինվածք է, թե պատժվել էին բոլորը կամ ծայրահեղ դեպքում՝ մարդկանց կեսը: Ցնդաբանություն է նաև, թե իբր կողքով անցնող ինչ-որ մի չքավոր, սակայն ազնվատոհմ տիկին բռնվել է ու չգիտես ինչու, անհապաղ ճիպտահարվել: Այնինչ, ինքս եմ կարդացել այդ տիկնոջ մասին որոշ ժամանակ անց, պետերբուրգյան թերթերից մեկում: Մեզ մոտ շատերն էին խոսում գերեզմանոցային անկուտնանկ մի կնոջ՝ Ավդոտյա Պետրովնա Տարապլյզինայի մասին, թե իբր հյուր գնացած տեղից իր անկելանոցը վերադառնալիս ու հրապարակով անցնելիս, բնական հետաքրքրասիրությամբ խցկվել է հանդիսականների մեջ ու, տեսնելով կատարվածը, բացականչել է. «Էս ի՞նչ խայտառակ բան է» ու թթել: Իբր դրա համար նրան էլ են բռնել և նույնպես «խոսք հասկացրել»: Այդ դեպքի մասին ոչ միայն տպագրեցին, այլ նույնիսկ մեր քաղաքում տաք-տաք հանգանակություն սկսեցին նրա օգտին: Քսան կոպեկ ինքս եմ տվել: Եվ ի՞նչ: Հիմա պարզվում է, որ ոչ մի անկուտնանկ Տարապլյզինա ամենևին էլ չի եղել մեզ մոտ: Ինքս եմ գնացել գերեզմանոց, նրանց անկելանոցը՝ տեղեկանալու, այնտեղ որևէ Տարապլյզինայի մասին չեն էլ լսել: Ավելին, շատ նեղացան, երբ պատմեցի տարածված լուրը: Ճիշտն ասած, ես հիշատակում եմ գոյություն չունեցող այդ Ավդոտյա Պետրովնային այն բանի համար, որովհետև Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ քիչ էր մնացել կատարվեր նույնը, ինչև նրա հետ (այն դեպքում, եթե կինը գոյություն ունենար իսկապես): Կարող է նույնիսկ պատահել, որ հենց Ստեպան Տրոֆիմովիչից էլ ծայր առավ այդ ամբողջ անհեթեթ լուրը: Տարապլյզինայի մասին, այսինքն, ուղղակի բամբասանքի հետագա տարածման մեջ բռնեցին ու նրան դարձրին ինչ-որ Տարապլյզինա: Գլխավորը, որ չեմ հասկանում, թե ինչ եղանակով նա խույս տվեց ինձնից, հենց երկուսով հասանք հրապարակ: Մի շատ վատ բան կանխագգալով՝ ուզում էի նրան տանել հրապարակի եզերքով ուղիղ դեպի նահանգապետական տան առմուտքը, բայց ինքս էլ հետաքրքրվեցի ե միայն մի րոպեով կանգ առա՝ առաջին պատահածին հարցուփորձ անելու, մեկ էլ տեսնեմ՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչն արդեն կողքս չէ: Բնագոյաբար անմիջապես նետվեցի

փնտրելու նրան ամենավտանգավոր տեղում, չգիտեմ ինչու, կանխագգում էի, որ նրա սահնակն էլ է պոկվել սարի կատարից: Եվ իսկապես, նրան գտա արդեն իրադրության բուն կենտրոնում: Հիշում եմ, բռնեցի նրա ձեռքը, բայց նա մեղմորեն և հպարտությամբ ինձ նայեց անասելի հեղինակությամբ:

— Cher,— խոսեց նա մի ձայնով, որի մեջ կտրված լարի պես մի բան զնգաց:— Եթե արդեն բոլորն այստեղ են՝ հրապարակում, մեր ներկայությամբ այդպես աննրբանկատ տնօրինում են, ապա ինչ սպասենք թեկուզ սրանից... եթե պատահի, որ ինքնուրույնաբար գործի:

Եվ նա, զայրույթից դողալով և մարտակոչի անսահման ցանկությամբ, իր սպառնացող, մերկացնող մատը տնկեց երկու քայլ այն կողմ կանգնած և աչքերը մեզ հառած Ֆլիբուսայերովի վրա:

— *Սրանից*,— բղավեց վերջինս, աչքերը մթնած:— Ո՞ր սրանից: Իսկ դո՞ւ ով ես,— մոտեցավ նա՝ բռունցքը սեղմած:— Ո՞վ ես,— ոռնաց նա կատաղած, հիվանդագին և գլխապատառ (նշեմ, որ նա դեմքով շատ լավ էլ ճանաչում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին): Մի ակնթարթ էլ, ու հարկավ, նա կրոներ ծերունու շլինքից, բայց, բարեբախտաբար, գոռոցի վրա Լեմբկեն դարձրեց գլուխը: Տարակուսանքով, բայց անքթիթ նայեց նա Ստեպան Տրոֆիմովիչին, ասես ինչ-որ բան հասկանալով, ու հանկարծ անհամբեր թափ տվեց ձեռքը: Ֆլիբուսայերովն ընկրկեց: Ես դուրս բերեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչին ամբոխի միջից: Իմիջիայլոց, գուցե ինքն էլ էր ուզում ետ գնալ:

— Տուն, տուն,— պնդեցի ես,— եթե մեզ չծեծեցին, ապա, իհարկե, Լեմբկեի շնորհիվ:

— Գիտեք ինչ, բարեկամս, ես մեղավոր եմ, որ ձեզ վտանգում եմ: Դուք ունեք ապագա և որոշ իմաստով՝ կարիերա, իսկ ես՝ *mon heure sonne*^[79]:

Նա հաստատուն ոտք դրեց նահանգապետական տան առմուտք: Բարապանն ինձ ճանաչում էր: Հայտնեցի, որ երկուսս էլ Յուլիա Միխայլովնայի մոտ ենք գնում: Ընդունելության սրահում նստեցինք և սպասում էինք: Ես չէի ուզում թողնել բարեկամիս, բայց ավելորդ էի համարում էլի ինչ-որ բան ասել նրան: Նա ուներ մի մարդու տեսք, որն ասես իրեն դատապարտել է հաստատ մահվան՝ հանուն հայրենյաց: Նստած էինք ոչ կողք-կողքի, այլ տարբեր անկյուններում, ես՝ ավելի մոտ ելքի դռանը, նա՝ դիմացս, հեռվում՝ մտազբաղ հակած գլուխը և երկու ձեռքով թեթևակի հենված ձեռնափայտին: Իր լայնեզր շյապան բռնել էր ձախ ձեռքով: Այդպես նստեցինք մի տասը րոպե:

II

Լեմբկեն հանկարծ ներս մտավ արագ քայլերով, ուստիկանապետի ուղեկցությամբ, ցրված մեզ նայեց և, ուշադրություն չդարձնելով, գնում էր դեպի աջ, աշխատասենյակը, բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչը կանգնեց դիմացը և փակեց

ճանապարհը: Ստեպան Տրոֆիմովիչի բարձրահասակ, մյուսներին ամեննին ոչ նման կազմվածքը տպավորություն գործեց: Լեմբկեն կանգ առավ:

— Ո՞վ է սա,— տարակուսած մրթմրթաց նա՝ կարծես թե ուստիկանապետին ուղղված հարցով, ի դեպ, գլուխը թեկուզ թեթևակի չդարձնելով նրա կողմն ու շարունակելով զննել Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Պաշտոնաթող կոլեգիական ասետը Ստեպան Տրոֆիմովիչ Վերխովենսկին եմ, ձերդ գերազանցություն,— պատասխանեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ գլուխ տալով վեհատեսք:

Նորին գերազանցությունը շարունակում էր զննելը, ի դեպ, բավական բութ հայացքով:

— Ինչի՞ մասին է,— և նա, դեկավարական հակիրճությամբ, խորշաբար ու արհամարհանքով, ականջը դարձրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ ի վերջո, ընդունելով նրան գրավոր ինչ-որ խնդիրքով սովորական այցելուի տեղ:

— Այսօր ենթարկվել եմ տնային խուզարկության մի պաշտոնյայի կողմից, որը գործում էր ձերդ գերազանցության անունից, ուստի կցանկանայի...

— Անո՞ւնը, անո՞ւնը,— անհամբերությամբ հարցրեց Լեմբկեն՝ ասես հանկարծ ինչ-որ բան կռահելով: Ստեպան Տրոֆիմովիչն առավել վեհապանծությամբ կրկնեց անունը:

— Ա-ա-ա՛: Դա... դա այն բույնն է: Ողորմած պարոն, դուք ձեզ բացահայտել եք այդ կողմով... Դուք պրոֆեսո՞ր եք: Պրոֆեսո՞ր:

— Ժամանակին պատիվ եմ ունեցել մի քանի դասախոսություն կարդալ պատանեկությանը -յան համալսարանում:

— Պա-տա-նե-կու-թյա-նը,— մի տեսակ ցնցվեց Լեմբկեն, թեև, գրագ եմ գալիս, դեռևս քիչ էր հասկանում՝ ինչի մասին է խոսքը և գուցե նույնիսկ, ում հետ է խոսում:— Ես դա թույլ չեմ տա, ողորմած պարոն,— հանկարծ ահավոր բարկացավ նա:— Ես չեմ ընդունում պատանեկությանը: Այդ ամենը թռուցիկներ են: Դա հարձակում է հասարակության վրա, ողորմած պարոն, ծովային հարձակում, ֆլիբուսայություն... Ի՞նչ եք բարեհաճում խնդրել:

— Ընդհակառակը, ձեր կինն է ինձ խնդրել կարդալ վաղվա տոնախմբությանը: Իսկ ես չեմ խնդրում, այլ եկել եմ իմ իրավունքները գտնելու...

— Տոնախմբությա՞նը: Տոնախմբություն չի լինելու: Ես թույլ չեմ տա ձեր տոնախմբությունը: Դասախոսություննե՞ր, դասախոսություննե՞ր,— բղավում էր նա կատաղած:

— Ես շատ կցանկանայի, որ ինձ հետ ավելի քաղաքավարի խոսեք, ձերդ գերազանցություն, ոտքերը չդոփողովեիք և չբղավեիք ինձ վրա, ինչպես երեխայի վրա:

— Գուցե դուք հասկանո՞ւմ եք, թե ում հետ եք խոսում,— շառագունեց Լեմբկեն:

— Կատարելապես, ձերդ գերազանցություն:

— Ես ինձնով պատնեշում եմ հասարակությանը, իսկ դուք ավերում եք: Ավերո՛ւմ... Դուք... Ի դեպ, հիշեցի ձեր մասին, դո՛ւք եք դաստիարակ եղել գեներալի այրի Ստավրոգինայի տանը:

— Այո, եղել եմ... դաստիարակ... գեներալի այրի Ստավրոգինայի տանը:

— Եվ քսան տարի շարունակ ստեղծել բույնն այն ամենի, ինչ հիմա կուտակվել է... բոլոր պտուղները... Կարծեմ, նոր ձեզ տեսա հրապարակում: Սակայն վախեցեք, ողորմած պարոն, վախեցեք, ձեր մտքերի ուղղությունը հայտնի է: Վստահ եղեք, թե ինչ նկատի ունեմ: Ողորմած պարոն, ես ձեր դասախոսությունները թույլ տալ չեմ կարող, չեմ կարող: Այդ խնդիրքներով դիմեք ոչ ինձ:

Նա նորից ուզում էր անցնել-գնալ:

— Կրկնում եմ, որ դուք բարեհաճում եք սխալվել, ձերդ գերազանցություն, այդ ձեր կինն է ինձ խնդրել կարդալ ու ոչ թե դասախոսություն, այլ որևէ գրական բան վաղվա հանդեսին: Բայց հիմա ինքս եմ դրանից հրաժարվում: Իմ խոնարհ խնդիրքն է բացատրել ինձ, եթե հնարավոր է. ի՞նչ եղանակով, ինչպե՞ս և ինչի՞ համար եմ ենթարկվել այսօրվա խուզարկությանը: Ինձնից վերցրեցին որոշ գրքեր, թղթեր, անձնական, ինձ համար թանկ նամակներ և տարան սայլակով...

— Ո՞վ է խուզարկել,— սրսփաց և վերջնականապես ուշքի եկավ Լեմբկեն ու հանկարծ ամբողջովին կարմրատակեց: Նա արագ շրջվեց ոստիկանապետի կողմը: Այդ իսկ պահին դռան մեջ հայտնվեց Բյումի կորաքամակ, երկարուկ, անճոռնի կերպարանքը:

— Ահա, հենց այս աստիճանավորը,— նրան ցույց տվեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը: Բյումն առաջ եկավ մեղավոր, բայց ամենևին էլ ոչ պարտվողական տեսքով:

— Vous ne faites que des betises^[80],— զայրույթով ու չարությամբ նետեց նրան Լեմբկեն ու մեկեն ասես ամբողջովին կերպարանափոխվեց և տեղնուտեղն ուշքը գլուխը եկավ:— Ներեցեք...— մրմնջաց նա, անչափ շփոթված և շառագունելով ինչքան հնարավոր է,— այդ ամենը... այդ ամենը, հավանորեն, սոսկ թյուրիմացություն է եղել, վրիպում... ընդամենը սոսկ թյուրիմացություն:

— Ձերդ գերազանցություն,— նշեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— երիտասարդ տարիքում ես վկա եմ եղել մի բնորոշ դեպքի: Թատրոնում, միջանցքում մի մարդ արագ մոտեցավ մեկ ուրիշի և շրիկան ապտակ հասցրեց բոլորի ներկայությամբ: Իսկույն նկատելով, որ տուժողն ամենևին էլ նա չէ, ում պիտի հասցվեր ապտակը, այլ սոսկ մի քիչ նման է նրան, չարացած և շտապելով, որպես մեկը, ում համար ափսոս է կորցնել իր ոսկի ժամանակը, ասաց ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես նոր ասաց ձերդ գերազանցությունը. «Ես սխալվեցի... ներեցեք, սա թյուրիմացություն էր, սոսկ թյուրիմացություն»: Եվ երբ վիրավորված մարդը շարունակեց վրդովվել ու բղավեց,

մյուսը խիստ բարկացած ասաց նրան. «Ասում եմ, չէ՞, որ թյուրիմացություն էր, էլ ի՞նչ էք բղավում»:

— Դա... իհարկե, դա շատ ծիծաղելի էր...— ծուռ ժպտաց Լեմբկեն,— բայց... բայց մի՞թե չեք տեսնում, որ ինքս էլ եմ դժբախտ:

Նա համարյա ճչաց և... և կարծես թե ցանկացավ դեմքը ծածկել ձեռքերով:

Այդ անսպասելի հիվանդագին բղավոցը, համարյա թե հեկեկոցը, անտանելի էր: Հավանորեն, երեկվանից հետո դա առաջին լեցուն, ամբողջ կատարվածի վառ գիտակցման պահն էր, ապա իսկույն նեթ վրա հասած կատարյալ, նսեմացնող ու դավաճանող հուսալքության առաջին րոպեն՝ ևս մի ակնթարթ, ու՛ գուցե և հեկեկար սրահով մեկ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը սկզբում սարսափած նայեց նրան, հետո հանկարծ թեքեց գլուխն ու խորապես սրտահույզ ձայնով ասաց.

— Ձերդ գերագանցություն, այլևս մի անհանգստացեք իմ կովախնդիր հարցով և հրամայեք միայն ինձ վերադարձնել գրքերս ու նամակներս...

Նրան ընդհատեցին: Այդ իսկ վայրկյանին աղմուկով ետ եկավ Յուլիա Միխայլովնան՝ իրեն ուղեկցող խմբով: Բայց այստեղ ուզում եմ նկարագրել հնարավորին չափ մանրակրկիտ:

III

Նախ և առաջ, բոլորը միանգամից, երեք կառքերից, խմբով մտան ընդունարան: Յուլիա Միխայլովնայի սենյակները տանող մուտքն առանձին էր, ուղղակի առմուտքից, դեպի ձախ, բայց այս անգամ բոլորն անցան սրահի միջով և, ես գտնում եմ, հատկապես այն պատճառով, որ այդտեղ էր գտնվում Ստեպան Տրոֆիմովիչը և որ նրա հետ կատարվածը, ինչպես նաև շպիգուլյանների մասին ամեն ինչ արդեն հայտնված էր Յուլիա Միխայլովնային՝ քաղաք մտնելիս: Հասցրել էր տեղեկացնել ինչ-որ զանցառության համար տանը թողնված և ուղևորությանը չմասնակցած Լյամշինը, որն այդպիսով բոլորից շուտ էր իմացել կատարվածը: Չարախինդ ուրախությամբ նետվել էր նա կազակական վարձովի կառքով, Սկվորեշնիկի տանող ճանապարհով, վերադարձող հեծյալ խմբին ընդառաջ, ուրախառիթ լուրերով: Ես կարծում եմ, Յուլիա Միխայլովնան, չնայած իր համակ վճռականությանը, այդուհանդերձ, մի քիչ շփոթվել էր՝ լսելով այդ զարմանալի նորությունները: Ի դեպ, հավանորեն, ընդամենը մի ակնթարթ: Հարցի քաղաքական կողմը, օրինակ, չէր կարող նրան մտահոգել. Պյոտր Ստեպանովիչն արդեն մի չորս անգամ նրան համոզել էր, որ շպիգուլինյան բոլոր աղմկարարներին պիտի ճիպոտահարել, իսկ Պյոտր Ստեպանովիչը, որոշ ժամանակից ի վեր, իսկապես արտակարգ հեղինակություն էր դարձել նրա համար: «Բայց և այնպես... սրա համար նա ինձ պատասխան կտա»,— հավանորեն մտածել էր ինքն իրեն, ըստ որում նաև, հարկավ, վերաբերում էր ամուսնուն: Հպանցիկ նշեմ, որ Պյոտր Ստեպանովիչն այս անգամ, ասես դիտավորյալ, չէր մասնակցում ընդհանուր ուղևորությանը, և առավոտից ոչ ոք նրան չէր տեսել ոչ մի տեղ: Հիշատակեմ նաև, որ

Վարվառա Պետրովնան, իր տանն ընդունելով հյուրերին, նրանց հետ քաղաք էր վերադարձել (Յուլիա Միխայլովնայի հետ նույն կառքով) վաղվա տոնախմբության կապակցությամբ կոմիտեի վերջին նիստին անպայման մասնակցելու նպատակով: Անշուշտ, նրան նույնպես պիտի հետաքրքրեին Ստեպան Տրոֆիմովիչի մասին Լյամշինի հայտնած լուրերը, գուցեն նույնիսկ հուզեին:

Անդրեյ Անտոնովիչի հանդեպ հատուցումը սկսվեց անհապաղ: Ավաղ, նա զգաց դա իր սքանչելի տիկնոջ վրա զգած առաջին հայացքից: Բացեիքաց, զմայլիչ ժպիտով, արագ-արագ նա մոտեցավ Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նրան ուղղեց սքանչելի ձեռնոցով ձեռքը և ամենաշուրջ ողջույններ տեղաց վրան, կարծես ամբողջ այդ առավոտ իր միակ հոգսն էր շուտափույթ տեղ հասնել և գուրգուրել Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ վերջապես իր տանը տեսնելու համար: Ոչ մի ակնարկում առավոտյան խուզարկության մասին, իբր դեռևս ոչինչ չգիտեր նա: Ամուսնուն ուղղված և ոչ մի բառ, ոչ մի հայացք նրա կողմը՝ կարծես սրահում չլիներ նա: Դա քիչ էր, իսկույն ևեթ Ստեպան Տրոֆիմովիչին տիրաբար բռնագրավեց ու տարավ հյուրասենյակ, կարծես վերջինս որևէ բացատրություն չուներ Լեմբկեի հետ, իսկ եթե լիներ էլ, չարժեր շարունակել: Նորից կրկնեմ, ինձ թվում է, որ չնայած իր համակ բարձրագույն տոնայնությանը, Յուլիա Միխայլովնան այս դեպքում վերստին մեծ վրիպում թույլ տվեց: Այստեղ նրան առանձնապես օգնեց Կարմազինովը (որն ուղևորությանն էր մասնակցել Յուլիա Միխայլովնայի հատուկ խնդրանքով և այդպիսով, թեկուզ անուղղակիորեն, վերջապես այցելել Վարվառա Պետրովնային, ինչից վերջինս, իր փոքրոգությամբ, միանգամայն զմայլված էր): Դեռ դռան միջից (նա ներս մտավ բոլորից ուշ) նա բղավեց՝ տեսնելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նրան մոտենալով գրկաբաց, ընդհատելով նույնիսկ Յուլիա Միխայլովնային:

— Ինչքա՛ն ժամանակ է՝ չենք տեսնվել: Վերջապե՛ս... Excellent ami!^[81]:

Նա սկսեց համբուրվել ու, հասկանալի է, դեմ արեց այտը: Իրեն կորցրած Ստեպան Տրոֆիմովիչը հարկադրված էր համբուրել նրան:

— Cher,— ասում էր նա ինձ արդեն երեկոյան՝ վերհիշելով այդ օրվա եղածն ամբողջությամբ,— այդ պահին ես մտածեցի, ո՞վ է մեզնից ավելի ստորը: Նա՞, որ գրկախառնվեց ինձ հետ, տեղնուտեղը նվաստացնելու համար, թե՛ ե՞ս, որ արհամարհում եմ նրան ու իր այտը, բայց և իսկույն համբուրեցի, թեև կարող էի երես դարձնել... թյո՛ւհ:

— Դե, պատմեք հապա, պատմեք,— լմլմացնում ու սվսվացնում էր Կարմազինովը, ասես կարելի էր հենց վերցնել ու իրեն պատմել ամբողջ կյանքը՝ քսանուհինգ տարի ի վեր: Սակայն այդ հիմար թեթևամտությունն առկա էր «բարձրաշխարհիկ» տոնի մեջ:

— Հիշեք, որ վերջին անգամ ձեզ հետ հանդիպել ենք Մոսկվայում՝ Գրանովսկու պատվին տրված ճաշկերույթին և որ այն ժամանակից անցել է քսանչորս տարի...— սկսեց շատ հիմնավոր (ասել է, թե շատ ոչ ըստ բարձրաշխարհիկ տոնի) Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Le sher homme^[82],— ճղճղան ու ընտանեկարի ընդհատեց Կարմազինովը՝ չափից ավելի բարեկամաբար սեղմելով նրա ուսը ձեռքով,— դե, շուտ արեք, մեզ տարեք ձեզ մոտ, Յուլիա Միխայլովնա, այնտեղ նա կնստի ու ամեն ինչ կպատմի:

— Այնինչ, ես այդ դյուրագրգիռ կնկա հետ երբեք էլ մտերիմ չեմ եղել,— զայրույթից ցնցվելով, այդ նույն երեկոյան, շարունակում էր ինձ բողոքել Ստեպան Տրոֆիմովիչը:— Մենք դեռևս համարյա պատանի էինք և այն ժամանակ արդեն ես սկսեցի նրան ատել... նույնքան էլ նա ինձ, իհարկե...

Յուլիա Միխայլովնայի սրահն արագ լցվեց: Վարվառա Պետրովնան հատկապես բորբոքված վիճակում էր, թեև ջանում էր անտարբեր երևալ, բայց ես որսացի ատելությամբ լի նրա երկու-երեք հայացքներն՝ ուղղված Կարմազինովին և զայրացածները՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչին՝ զայրագին նախապես, զայրագին խանդից, սիրուց, եթե Ստեպան Տրոֆիմովիչն այս անգամ որևէ կերպ սխալվեր և բոլորի ներկայությամբ Կարմազինովին թույլ տար տապալել իրեն, ինձ թվում է, տեղնուտեղը վեր կթռչեր ու կծեծեր նրան: Սոռացա ասել, որ այստեղ էր նաև Լիզան, և ոչ մի անգամ ես նրան ավելի բերկրալի, անհոգաբար ուրախ ու երջանիկ չէի տեսել: Հարկավ, Մավրիկիյ Նիկոլանիչն էլ կար: Ապա, ջահել տիկնանց և կիսասանձարձակ երիտասարդների բազմության մեջ, որոնք կազմում էին Յուլիա Միխայլովնայի սովորական շքախումբը և որոնց շրջապատում այդ ապերասանությունն ընդունվում էր ուրախության, իսկ գրոշանոց ցինիզմը՝ խելքի տեղ, ես նկատեցի երկու-երեք նոր դեմք, մի եկվոր՝ շատ իրար անցած լեհ էր, ինչ-որ գերմանացի բժիշկ՝ հաղթանդամ, բուպեն մեկ սեփական սրախոսություններից հաճույքով քրքջացող ծերուկ և վերջապես, ինչ-որ շատ ջահել իշխանիկ էր Պետերբուրգից՝ ավտոմատի պես, պետական այրի կեցվածքով և ահավոր երկարուկ օձիքներով: Բայց երևում էր, որ Յուլիա Միխայլովնան շատ է գնահատում այդ հյուրին և անհանգստանում էր իր սալոնի համար...

— Cher monsieur Karmazinoff^[83],— սկսեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը, պատկերավայել նստած բազմոցին, ու հանկարծ սվսվացնելով Կարմազինովից ոչ պակաս,— cher monsieur Karmazonoff, մեր անցած ժամանակների և հայտնի համոզմունքների տեր մարդու համար թեկուզ քսանհինգամյա ժամկետը պետք է որ միօրինակ երևա...

Գերմանացին բարձրաձայն ու ընդոստ քրքջաց, ճիշտ կարծես խրինջաց, ակներևաբար ենթադրելով, թե Ստեպան Տրոֆիմովիչն անասելի ծիծաղաշարժ մի բան է ասել: Վերջինս ընդգծված զարմանքով նրան նայեց, ի դեպ, ոչ մի տպավորություն չգործելով նրա վրա: Նայեց նաև իշխանը՝ գերմանացուն դառնալով իր օձիքներով հանդերձ ու դնելով քթակնոցը, թեև առանց նվազագույն հետաքրքրության:

— Պետք է որ միօրինակ երևա,— դիտավորյալ կրկնեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ հնարավորին չափ երկար ու աննրբանկատ ձգելով ամեն մի բառը:— Այդպիսին է եղել և իմ կյանքն այս ամբողջ քառորդ դարի ընթացքում, et comme on trouve partout plus de moines que de raison^[84], ու քանի որ լիովին համաձայն եմ դրան, ապա ստացվում է, որ այս ամբողջ քառորդ դարի ընթացքում ես...

— C'est charmant, les moines^[85],— շնչաց Յուլիա Միխայլովնան՝ դառնալով կողքը նստած Վարվառա Պետրովնային:

Վարվառա Պետրովնան պատասխանեց հպարտ հայացքով: Սակայն Կարմազինովը չդիմացավ ֆրանսիական դարձվածքի հաջողությանը և արագ ու ճղճղան ընդհատեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա այդ հաշվով ես հանգիստ եմ ու ահա յոթերորդ տարին նստած եմ Կառլստուէում: Եվ երբ անցյալ տարի քաղաքային խորհուրդը վճռեց նոր ջրատար խողովակ անցկացնել, ապա ես սրտով զգացի, որ կառլստուական այդ ջրատարի հարցն ինձ համար ավելի սիրելի ու թանկ է իմ սիրելի հայրենիքի բոլոր հարցերից... այստեղի այսպես կոչված բարեփոխումների ամբողջ ընթացքում:

— Ստիպված եմ կարեկցել, թեև դեմ սրտիս,— հոգոց հանեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը, բազմանշանակ թեքելով գլուխը:

Յուլիա Միխայլովնան ցնծում էր. խոսակցությունը դառնում էր թե խորունկ, թե նպատակաուղղված:

— Խողովակն անմաքրությունները հեռացնելու համար՝ ե,— բարձրաձայն տեղեկացավ բժիշկը:

— Ջրատար, բժիշկ, ջրատար, ես նույնիսկ այն ժամանակ օգնեցի նրանց՝ նախագիծ գրել:

Բժիշկը որոտնաձայն քրքջաց: Նրան հետևեցին շատերը, արդեն այս անգամ բժշկի երեսին, որը դա չնկատեց ու անչափ ուրախ էր, որ բոլորը ծիծաղում են:

— Թույլ տվեք չհամաձայնել ձեզ, Կարմազինով,— շտապեց ընդմիջել Յուլիա Միխայլովնան:— Կառլստուէն՝ իր հերթին, բայց դուք սիրում եք մոլորեցնել, և այս անգամ մենք ձեզ չենք հավատա: Ռուս մարդկանցից, գրողներից ո՞ր մեկն է ներկայացրել այդչափ ժամանակակից կերպարներ, կռահել այդքան ամենաարդիական հարցեր, մատնացույց արել հենց այն գլխավոր արդի կետերը, որոնցից գոյանում է ժամանակակից գործչի տիպարը: Դուք, միայն դուք, և ուրիշ ոչ ոք: Որից հետո հավատացնում եք հայրենիքի հանդեպ ձեր անտարբերության և Կառլստուէի ջրատար խողովակով ձեր ահավոր հետաքրքրության մեջ: Հա -հա :

— Այո, ես, իհարկե,— սկսեց սվսվացնել Կարմազինովը,— ի դեմս Պոգոժնի, ներկայացրել եմ սլավոնապաշտների բոլոր թերությունները, իսկ ի դեմս Նիկիդիմովի՝ արևմտապաշտների բոլոր թերությունները...

— Չէ մի չէ՝ բոլոր,— կամացուկ մրմնջաց Լյամշինը:

— Բայց ես դա անում եմ անցողակի, միայն թե մի կերպ սպանեմ ձանձրալի ժամանակը և... բավարարեմ հայրենակիցների այդ ամեն տեսակի մտատանջող պահանջմունքները:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, հավանաբար ձեզ հայտնի է,— ցնծագին շարունակեց Յուլիա Միխայլովնան,— որ վաղը մենք կվայելենք, սքանչելի տողեր ունկնդրելով... Մեմյոն Եգորովիչի բելետրիստական նրբագեղագույն վերջին ոգեշնչումներից մեկը, որը կոչվում է «Merci»: Այդ գործում նա հայտարարում է, որ այլևս չի գրելու, հանուն և ոչնչի աշխարհում, եթե նույնիսկ երկնքից հրեշտակ իջնի կամ ավելի լավ է ասել, ամբողջ աշխարհիկ հասարակությունը եթե խնդրի փոխել որոշումը: Մի խոսքով, ցած է դնում գրիչն ամբողջ կյանքում, և այդ վայելչագեղ «Merci»-ն ուղղված է հասարակությանը՝ ի նշան երախտագիտության այն կայուն հիացմունքի, որով քանի-քանի տարի ուղեկցվել է նրա մշտական ծառայությունը ռուսական ազնիվ մտքին:

Յուլիա Միխայլովնան երանության կատարին էր:

— Այո, ես հրաժեշտ եմ տալիս, կասեմ իմ «Merci»-ն և կմեկնեմ, ու այնտեղ, Կառլստուէում... կփակեմ իմ աչքերը,— կամաց-կամաց սկսեց թթվել Կարմագինովը:

Ինչպես մեր մեծ գրողներից շատերը (իսկ մենք մեծ գրող շատ ունենք), նա չէր դիմանում գովասանքներին և անմիջապես սկսում էր թուլանալ, չնայած իր սրամտությանը: Բայց ես կարծում եմ, որ դա ներելի է: Ասում են, մեր Շեքսպիրներից մեկն այդպես էլ թոցրել է բերանից մասնավոր խոսակցության ժամանակ, թե իբր «մեզ՝ մեծ մարդկանցս, ուրիշ կերպ չի էլ կարելի» և այլն, ու դեռ չի էլ նկատել դա:

— Այնտեղ, Կառլստուէում ես կփակեմ աչքերն իմ: Մեզ՝ մեծ մարդկանցս, մնում է, մեր գործն անելուց հետո, շուտով փակել աչքերը՝ պարզենք չփնտրելով: Այդպես կանեմ ես նույնպես:

— Հասցեն տվեք, և ես Կառլստուէ կգամ՝ ձեր գերեզմանին,— անգուսպ քրքջաց գերմանացին:

— Հիմա մեռյալներին երկաթուղով էլ են տեղափոխում,— անսպասելի խոսեց աննշմար երիտասարդներից մեկը:

Լյամշինն ուղղակի ծղրտաց հիացմունքից: Յուլիա Միխայլովնան խոժոռվեց: Ներս մտավ Նիկոլայ Ստավրոգինը:

— Իսկ ինձ ասացին, թե ձեզ տարել են տեղամա^ոս,— բարձրաձայն ասաց նա՝ բոլորից առաջ դիմելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Ոչ, դա ընդամենը *տեղամասնավոր* դեպք էր,— բառախաղ արեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Բայց հուսով եմ, որ դա նվագագույնս չի ազդի իմ խնդիրքի վրա,— նորից միջամտեց Յուլիա Միխայլովնան,— հուսով եմ, որ չնայած այդ դժբախտ տհաճությանը, որի մասին մինչև հիմա պատկերացում անգամ չունեմ, մեր լավագույն սպասումները հուսախաբ չեք անի և մեզ չեք գրկի գրական առավոտին ձեզ ունկնդրելու հաճույքից:

— Ես չգիտեմ, ես... հիմա...

— Իրոք, ես այնքան անբախտ եմ, Վարվառա Պետրովնա... և պատկերացրեք, հենց այն ժամանակ, երբ այնպես փափագում էի շուտով ու անձամբ ճանաչել ռուսական երևելի և անկախ ուղեղներից մեկին, և ահա հանկարծ Ստեպան Տրոֆիմովիչը մեզնից հեռանալու մտադրություն է հայտնում:

— Գովասանքն այնքան բարձրաձայն է ասված, որ ես, անշուշտ, պիտի չլսեի,— հատորոշ ասաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— բայց չեմ հավատում, թե իմ նվաստ անձնավորությունն այդչափ անհրաժեշտ է վաղվա ձեր տոնախմբությանը: Ի դեպ, ես...

— Դուք նրան շփացնում եք,— բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ արագ-արագ սենյակ խուժելով:— Ես նոր էի միայն նրան բուռն հավաքել, ու հանկարծ, մի առավոտվա ընթացքում՝ խուզարկություն, ձերբակալություն, ոստիկանը բռնում է նրա շլինքից, հիմա էլ նրան գուրգուրում են տիկնայք՝ քաղաքագլխի սալոնում: Հիմա նրա յուրաքանչյուր մանր ոսկորը նվվում է հիացմունքից, այսպիսի բենեֆիս նա երազել անգամ չէր կարող: Հենց դա է որ կա, հիմա կսկսի մատնել սոցիալիստներին:

— Չի՛ կարող պատահել, Պյոտր Ստեպանովիչ: Սոցիալիզմը չափազանց մեծ միտք է, որպեսզի Ստեպան Տրոֆիմովիչը չգիտակցի դա,— եռանդագին պաշտպան կանգնեց Յուլիա Միխայլովնան:

— Միտքը մեծ է, սակայն միշտ չէ, որ հետևորդներն են հսկաներ, *et brisons-la, mon cher*^[86],— եզրակացրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ դիմելով որդուն և վայելչազեղ ելնելով տեղից:

Բայց այստեղ ամենաանսպասելի մի հանգամանք եղավ: Ֆոն Լեմբկեն արդեն որոշ ժամանակ սալոնում էր, բայց կարծես ոչ մեկից չնկատված, թեև բոլորը տեսել էին՝ ինչպես է ներս եկել: Նախկին մտադրությանը հակված՝ Յուլիա Միխայլովնան շարունակում էր քամահրել նրան: Ամուսինը տեղավորվել էր դռան մոտ և մոայլ ու խստադեմ ունկնդրում էր խոսակցությունը: Ակնարկումներ լսելով առավոտյան դեպքերի մասին, նա սկսեց մի տեսակ անհանգիստ շուռուժուռ գալ, հայացքը հառեց իշխանին, ըստ երևույթին, զարմացած նրա առատորեն օսլայած, առաջ տնկված օձիքներից, հետո ասես հանկարծ ցնցվեց՝ լսելով ձայնն ու տեսնելով ներս խուժած Պյոտր Ստեպանովիչին, և հենց նոր էր հասցրել սոցիալիստների մասին իր իմաստությունը՝ հայտնել Ստեպան Տրոֆիմովիչը, հանկարծ մոտեցավ նրան՝ ճանապարհին բոթելով Լյամշինին, որն իսկույն նեթ էտ ցատկեց շինձու շարժումով ու տարակուսանքով՝ ուսը շփելով ու ներկայացնելով, թե իրեն շատ ցավոտ են բոթել:

— Բավական է,— ասաց Ֆոն Լեմբկեն՝ փութով բռնելով վախեցած Ստեպան Տրոֆիմովիչի ձեռքն ու ամուր սեղմելով:— Բավական է, մեր ժամանակի ֆլիբուսյեներները պարզված են: Այլևս ոչ մի խոսք: Միջոցները ձեռնարկված են...

Նա խոսեց բարձրաձայն՝ սենյակով մեկ, եզրափակեց եռանդաշատ: Թողած տպավորությունը հիվանդագին էր: Բոլորն անբարեհաջող մի բան զգացին: Ես տեսա, թե ինչպես գունատվեց Յուլիա Միխայլովնան: Էֆեկտն ավարտվեց հիմար մի

դիպվածով: Հայտարարելով, թե միջոցները ձեռնարկված են, Լեմբկեն շրջվեց ու արագ քայլեց սենյակից դուրս, սակայն երկու քայլ գցելով՝ գայթեց գորգի վրա, առաջ մղվեց ու քիչ էր մնացել, ընկներ: Մի պահ կանգ առավ, նայեց գայթած տեղին և բարձրաձայն ասելով՝ «Փոխել», դուրս ելավ դռնից: Յուլիա Միխայլովնան վազեց նրա ետևից: Նրա հեռանալուց հետո ժխոր բարձրացավ, որի մեջ դժվար էր որևէ բան զանազանել: Ասում էին, թե «վրդովված է», ոմանք էլ, թե՝ «հեռացված»: Մյուսները մատով ցույց էին տալիս ճակատի մոտ: Անկյունում նստած Լյամշինը երկու մատները չոց ճակատից վեր: Ակնարկում էին ինչ-ինչ տնային իրադարձություններ, բոլորն էլ, հարկավ, շշուկով: Ոչ ոք ձեռքը չտարավ գլխարկին, բոլորն էլ սպասում էին: Ես չգիտեմ՝ ինչ հասցրեց անել Յուլիա Միխայլովնան, բայց մի հինգ բռնեց անց ետ եկավ՝ ամբողջ ուժով ջանալով հանգիստ երևալ: Պատասխանում էր խուսափողաբար, թե Անդրեյ Անտոնովիչը թեթևակի հուզված է, բայց որ դա ոչինչ, որ դեռ մանկուց այդպես էր, որ ինքը «շատ ավելի լավ գիտե» և որ վաղվա տոնախմբությունը, անշուշտ, կուրախացնի նրան: Ապա՝ շոյիչ, բայց միայն բարեկրթության համար, մի քանի խոսք ևս Ստեպան Տրոֆիմովիչին, և բարձրաձայն հրավեր կոմիտեի անդամներին՝ հենց հիմա բացել նիստը: Այստեղ միայն կոմիտեին չմասնակցողները սկսեցին պատրաստվել տուն գնալ, սակայն այդ ճակատագրական օրվա հիվանդագին արկածները դեռևս չէին վերջացել...

Դեռևս այն պահին հենց, երբ ներս մտավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, ես նկատեցի, որ Լիզան արագ ու անքթիթ նրան նայեց և երկար ժամանակ աչքերը չէր կտրում նրանից, այնքան երկար, որ ի վերջո, դա ուշադրություն հարուցեց: Տեսա, որ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը ետևից կռացավ նրա ականջին և կարծես ինչ-որ բան էր ուզում շնջալ, բայց երևում է, մտադրությունը փոխեց ու արագ ուղղվեց՝ շուրջը նայելով մեղավորի պես: Հետաքրքրություն արթնացրեց և Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը. նրա դեմքը սովորականից ավելի սփթնած էր, իսկ հայացքը՝ անսովոր ցրված: Մտնելիս իր հարցը նետելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նա կարծես տեղնուտեղը մոռացավ նրա մասին և, իրոք, կարծում եմ, մոռացավ նաև մոտենալ տանտիրուհուն: Լիզային չնայեց և ոչ մի անգամ, ոչ որովհետև չէր ուզում, այլ որովհետև, պնդում եմ սա, նրան նույնպես ամենևին չէր նկատում: Ու հանկարծ, որոշ լռությունից հետո, որ հետևեց Յուլիա Միխայլովնայի՝ առանց ժամանակ կորցնելու վերջին նիստը սկսելու հրավերին, հանկարծակի հնչեց Լիզայի զրնգուն, դիտավորյալ բարձր ձայնը: Նա կանչեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչին:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ինչ-որ մի կապիտան, որն իրեն ձեր ազգականն է կոչում, ձեր կնոջ եղբայրը՝ Լեբյադկին ազգանունով, շարունակ անվայել նամակներ է գրում ինձ՝ դրանցով բողոքելով ձեզնից, առաջարկելով ինձ ինչ-ինչ գաղտնիքներ բացել ձեր մասին: Եթե նա իսկապես ձեր ազգականն է, ապա արգելեք նրան նեղացնել ինձ ու ազատեք անախորժություններից:

Ահավոր մարտահրավեր լսվեց այդ բառերի մեջ. բոլորը հասկացան դա: Մեղադրանքն ակնհայտ էր, թեև գուցե իր իսկ համար հանկարծակի: Նման էր, երբ մարդը, աչքերը փակելով, ցած է նետվում տանիքից:

Սակայն Նիկոլայ Ատավրոգինի պատասխանն առավել ապշեցուցիչ էր:

Նախ և առաջ, արդեն տարօրինակ էր այն, որ նա ամեննին չգարմացավ ու Լիզային լսեց ամենահանգիստ ուշադրությամբ: Ո՛չ շփոթմունք, ո՛չ զայրույթ չարտահայտվեց նրա դեմքին: Պարզ, հաստատակամ, նույնիսկ կատարյալ պատրաստակամ տեսքով նա պատասխանեց ճակատագրական հարցին.

— Այո, ես դժբախտությունն ունեմ այդ մարդու ազգականը լինել: Ես նրա քրոջ, ծնյալ Լեբյադկինայի ամուսինն եմ, շուտով արդեն հինգերորդ տարին: Վստահ եղեք, որ նրան կփոխանցեմ ձեր պահանջներն ամենամոտ ժամանակներս և պատասխանում եմ, որ այլևս նա ձեզ չի անհանգստացնի:

Երբեք չեմ մոռանա Վարվառա Պետրովնայի դեմքին գծագրված սարսափը: Խելացնոր տեսքով նա ելավ աթոռից՝ առաջ պարզած աջ ձեռքը, ասես պաշտպանվելու համար: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նայեց նրան, Լիզային, հանդիսականներին ու հանկարծ ժպտաց անսահման գոռոզամտությամբ և անշտապ դուրս եկավ սենյակից: Բոլորը տեսան, թե Լիզան ինչպես վեր թռավ բազմոցից, հենց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը շրջվեց՝ դուրս գնալու, և ակնհայտորեն նրան հետևելու շարժում արեց, բայց ուշքի եկավ ու չվազեց, այլ կամաց դուրս եկավ՝ նույնպես ոչ մեկին ոչինչ չասելով և ոչ մեկին չնայելով, հասկանալի է, նրա ետևից պոկված Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ուղեկցությամբ:

Այդ երեկո քաղաքում աղմուկի և խոսքուզրույցի մասին չեմ հիշատակում: Վարվառա Պետրովնան փակվեց իր քաղաքային տանը, իսկ Նիկոլայ Ստավրոգինը, ասում էին, ուղղակի գնացել էր Սկվորեշնիկի՝ չտեսնվելով մոր հետ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինձ երեկոյան ուղարկեց «cette chere amie»-ի մոտ՝ նրան ներկայանալու թույլտվություն աղերսելու, բայց ինձ չընդունեցին: Նա ահավոր ցնցված էր, լաց էր լինում: «Այդպիսի ամուսնություն: Այդպիսի ամուսնություն: Այդպիսի սոսկալի բան ընտանիքում»,— կրկնում էր նա բոպեն մեկ: Սակայն հիշում էր նաև Կարմագինովի մասին և սաստիկ հայիտյում նրան: Եռանդով նախապատրաստվում էր նաև վաղվա ընթերցմանը և, ո՛վ գեղարվեստական խառնվածք՝ նախապատրաստվում էր հայելու առաջ ու վերհիշում ամբողջ կյանքում ունեցած սուր-սուր բոլոր խոսքերն ու մանր-մունր բառախաղերը՝ առանձին գրառված տետրակի մեջ՝ որ ներդնի վաղվա ելույթում:

— Բարեկամս, ես սա վերին նպատակի համար եմ անում,— ասում էր ինձ՝ ակնհայտորեն արդարանալով:— Cher ami, ես շարժվել եմ իմ քսանհինգամյա տեղից ու հանկարծ շարժվել, թե ուր՝ չգիտեմ, բայց շարժվել եմ...

1. ↑ «Զավակս, սիրեցյալ զավակս» (Ֆրանս):
2. ↑ Նա ծիծաղում է (Ֆրանս):
3. ↑ Թողնենք դա (Ֆրանս):
4. ↑ Ճիշտ այդպես (Ֆրանս):
5. ↑ Աղմուկ բարձրացնելու իր անվան շուրջ (Ֆրանս):
6. ↑ Նա ծիծաղում է: Նա շատ, չափից շատ է ծիծաղում (Ֆրանս):
7. ↑ Նա միշտ ծիծաղում է (Ֆրանս):
8. ↑ Ավելի լավ: Թողնենք դա (Ֆրանս):
9. ↑ Ես ուզում եմ տարհամոզել (Ֆրանս):
10. ↑ Այդ խեղճ հորաքույրը, լավ-լավ բաներ կլսի նա (Ֆրանս):
11. ↑ Այստեղ թաքնված է ինչ-որ կույր ու կասկածելի մի բան (Ֆրանս):
12. ↑ Նրանք պարզապես ծույլեր են (Ֆրանս):
13. ↑ Դուք ծույլեր եք; Ձեր դրոշը լաթ է, անգորության մարմնավորում (Ֆրանս):
14. ↑ Այդ բնույթի ինչ-որ հիմարություն (Ֆրանս):
15. ↑ Դուք չեք հասկանում: Թողնենք դա (Ֆրանս):
16. ↑ Դուք հասկանո՞ւմ եք (Ֆրանս.):
17. ↑ Հովանավորյալ (Ֆրանս.):
18. ↑ Կատաղի ակտիվություն (Ֆրանս.):
19. ↑ Բարեգործ բռի (Ֆրանս.):
20. ↑ Թող պիղծ արյունը ոռոգի մեր արտերը (Ֆրանս.):
21. ↑ «Իմ սիրելի Ավգուստին» (գերմ.):
22. ↑ Ոչ մի թիզ մեր հողից, ոչ մի քար մեր ամրոցներից... (Ֆրանս.):
23. ↑ Այո, նման համեմատություն ընդունելի է: Ինչպես դոնցի փոքրիկ մի կազակ, որը պարում է սեփական գերեզմանի վրա (Ֆրանս.):
24. ↑ Թողնենք դա (Ֆրանս.):
25. ↑ Ես մոռացել եմ (Ֆրանս.):
26. ↑ Վիճակը նետված է (լատ.):
27. ↑ Անպատշաճություն (Ֆրանս.):
28. ↑ Առանց երևցնելու (Ֆրանս.):

29. [↑](#) Գիտություն ընթերցողի (Ֆրանս.): Այստեղ «դուք զգուշացված եք» իմաստով:
30. [↑](#) Եթե ճիշտ էլ չէ (իտալ.):
31. [↑](#) Վերջապես, բարեկամս (Ֆրանս.):
32. [↑](#) Դուք հասկանո՞ւմ եք (Ֆրանս.):
33. [↑](#) Ներեցեք, մոռացա նրա անունը: Նա տեղացի չէ (Ֆրանս.):
34. [↑](#) Դեմքի արտահայտության մեջ ինչ-որ բուր՝ ու գերմանական բան կար: Ազգանունը Ռոզենտալ էր (Ֆրանս.):
35. [↑](#) Դուք նրան ճանաչո՞ւմ եք: Մի բուր՝ ու շատ ինքնահավան բան կա արտաքինի մեջ, միաժամանակ շատ խիստ, անմատչելի և կարևոր (Ֆրանս.):
36. [↑](#) Դրանից ինչ-որ բան հասկանում եմ (Ֆրանս.):
37. [↑](#) Այո, հիշում եմ, նա օգտագործեց այդ բառը (Ֆրանս.):
38. [↑](#) Նա իրեն պահում էր տարածության վրա (Ֆրանս.):
39. [↑](#) Կարճ ասած, նա կարծում էր, թե անմիջապես կհարձակվեմ վրան ու կսկսեմ անխնա խփել: Ցածր դիրքի բոլոր այդ մարդիկ այդպիսին են (Ֆրանս.):
40. [↑](#) Ահա արդեն քսան տարի էս ինձ նախապատրաստում են դրան (Ֆրանս.):
41. [↑](#) Ես ինձ հանգիստ և արժանապատիվ պահեցի (Ֆրանս.):
42. [↑](#) Մի խոսքով, այդ ամենը (Ֆրանս.):
43. [↑](#) Ու ինչ-որ բաներ իմ պատմական, քննադատական և քաղաքական սևագրություններից (Ֆրանս.):
44. [↑](#) Այո, ճիշտ այդպես (Ֆրանս.):
45. [↑](#) Նա մենակ էր, բոլորովին մենակ (Ֆրանս.):
46. [↑](#) Միջանցքում, այո, հիշեցի ու հետո... (Ֆրանս.):
47. [↑](#) Գիտեք, էս չափազանց բորբոքված էի: Նա խոսում էր, խոսում էր... ինչից ասես (Ֆրանս.):
48. [↑](#) Ես չափազանց բորբոքված էի, բայց հավատացնում եմ ձեզ, ինձ արժանապատիվ էի պահում (Ֆրանս.):
49. [↑](#) Գիտեք, նա հիշատակեց Տեյառնիկովի անունը (Ֆրանս.):
50. [↑](#) Որն ինձ, իմիջիայլոց, տասնհինգ ռուբլի է պարտք երալաշով, մի խոսքով էս լրիվ չհասկացա (Ֆրանս.):

51. ↑ Ի՞նչ եք կարծում: Վերջապես, նա համաձայնեց (ֆրանս.):
52. ↑ Եվ ուրիշ ոչինչ (ֆրանս.):
53. ↑ Բարեկամաբար, ես միանգամայն գոհ եմ (ֆրանս.):
54. ↑ Բարեկամաբար (ֆրանս.):
55. ↑ Իմ թշնամիները.... և հետո ինչի՞ համար դատախազը, մեր այդ խոզ դատախազը, որը երկու անգամ անկիրթ է պահել իրեն իմ հանդեպ և որին անցյալ տարի հաճույքով ծեծել են այդ հմայիչ գեղեցկուհի Նատալյա Պավլովնայի մոտ, երբ նա թաքնվել էր բուդուարում: Եվ հետո, բարեկամս (ֆրանս.):
56. ↑ երբ քո սենյակում այդպիսի բաներ կան ու գալիս են քեզ ձերբակալելու (ֆրանս.):
57. ↑ Հեռացրեք նրան (ֆրանս.):
58. ↑ և հետո դա ինձ ձանձրացնում է (ֆրանս.):
59. ↑ Գիտե՞ք, պիտի պատրաստ լինել (ֆրանս.):
60. ↑ Ամեն վայրկյան (ֆրանս.):
61. ↑ Գիտե՞ք ինչ, սիրելիս (ֆրանս.):
62. ↑ Դա սկսվեց Պետերբուրգում (ֆրանս.):
63. ↑ Դուք ինձ նույն տեղն եք դնում, այդ մարդկանց հավասար (ֆրանս.):
64. ↑ Ստորության այդ ազատամիտների հետ (ֆրանս.):
65. ↑ Գիտե՞ք արդյոք (ֆրանս.):
66. ↑ Որ այնտեղ մի որևէ վիճաբանություն կսարքեմ (ֆրանս.):
67. ↑ Իմ կյանքի ճանապարհն այսօր ավարտվեց, ես դա զգում եմ (ֆրանս.):
68. ↑ Երդվում եմ (ֆրանս.):
69. ↑ Ինչ գիտե՞ք այդ մասին (ֆրանս.):
70. ↑ Իմ կյանքի ուղին ավարտվեց (ֆրանս.):
71. ↑ Ինչ կասի նա (ֆրանս.):
72. ↑ Նա ինձ կկասկածի իր ամբողջ կյանքում (ֆրանս.):
73. ↑ Դա ճշմարտանման չէ... Եվ հետո՝ կանայք (ֆրանս.):
74. ↑ Լեմբկեի հետ պետք է արժանապատիվ ու հանգիստ պահեք ձեզ (ֆրանս.):
75. ↑ Օ, հավատացե՛ք ինձ, ես հանգիստ կլինեմ (ֆրանս.):

76. ↑ Ամեն ինչից վեր, ինչ կա ամենասրբազան (Ֆրանս.):
77. ↑ «Ամեն ինչ դեպի լավագույնն է գնում հնարավոր աշխարհներից այս լավագույնում»: Վոլտեր, «Կանդիդ» (Ֆրանս.):
78. ↑ Ծովահեններ (Ֆրանս.):
79. ↑ Հասել է իմ ժամը (Ֆրանս.):
80. ↑ Դուք միայն հիմարություններ եք անում (Ֆրանս.):
81. ↑ Իմ անչափ բարի բարեկամ (Ֆրանս.):
82. ↑ Շատ թանկագին (Ֆրանս.):
83. ↑ Թանկագին պարոն Կարմազինով (Ֆրանս.):
84. ↑ Ու քանի որ ամենուրեք վանական ես հանդիպում ավելի, քան ողջամտություն (Ֆրանս.):
85. ↑ Դա սքանչելի է, վանականների մասին (Ֆրանս.):
86. ↑ Եվ դրանով վերջացնենք, սիրելիս (Ֆրանս.):

Դներ, Մասն երրորդ

Գլուխ առաջին. Տոնախմբություն: Առաջին բաժին

I

Տոնախմբությունը տեղի ունեցավ, չնայած անցած «շափգուլինյան» օրվա բոլոր տարակուսանքներին: Ես կարծում եմ, որ եթե մեռներ Լեմբկեն այդ իսկ գիշեր, տոնախմբությունն այնուամենայնիվ, կկայանար առավոտյան, այնքան շատ առանձնահատուկ նշանակություն էր դրան տալիս Յուլիա Միխայլովնան: Ավադ, մինչև վերջին րոպեն կուրացած վիճակում էր նա ու չէր հասկանում հասարակության տրամադրությունը: Ոչ ոք վերջում չէր հավատում, որ հանդիսավոր այդ օրն անցնելու է առանց որևէ հսկայական արկածի, առանց «հանգուցալուծման», ինչպես արտահայտվում էին ոմանք՝ նախապես շփելով ձեռքերը: Ճիշտ է, շատերը ջանում էին ընդունել ամենախոժոռ ու քաղաքական տեսք, բայց ընդհանուր առմամբ, ռուս մարդուն անչափ զվարճացնում է հասարակական որևիցե սկանդալային իրարանցում: Ճիշտ է, սոսկ սկանդալի ծարավից շատ ավելի լուրջ մի բան կար մեզանում՝ հանրնդհանուր ջղայնություն, անհագորեն չարամիտ, թվում էր, ամեն ինչ ահավոր ձանձրացրել է բոլորին: Իշխում էր մի տեսակ համընդհանուր խառնիխուռն ցինիզմ, ուժից վեր, ասես լարումից առաջացած ցինիզմ: Միայն կանայք չէին խառնվել, այն էլ մի կետում սոսկ. Յուլիա Միխայլովնայի հանդեպ անողորմատեությունամբ: Այստեղ համընկել էին կանացի բոլոր ուղղությունները: Իսկ նա, խեղճը, չէր էլ կասկածում, մինչև վերջին ժամը վստահ էր դեռևս, թե «շրջապատված» է և որ բոլորը դեռևս «նվիրված են ֆանատիկոսի պես»:

Ես արդեն նշել եմ, որ մեզ մոտ հայտնվել էին զանազան մարդուկներ: Տատանման կամ անցումային խառնակ ժամանակներում միշտ և ամենուր հայտնվում են զանազան մարդուկներ: Այսպես կոչված այն «առաջավորների» մասին չեմ ասում, որոնք միշտ բոլորից առաջ են շտապում (զլխավոր հոգսը), ու թեև շատ հաճախ հիմարագույն, բայց և այնպես փոքրիշատե որոշակի նպատակով: Ոչ, ես խոսում եմ սոսկ խաժամուժի մասին: Անցումային բոլոր ժամանակներում բարձրանում է ամեն մի հասարակության մեջ եղած խաժամուժը, և արդեն ոչ առանց որևիցե նպատակի, այլ նույնիսկ չունենալով մտքի նշույլ իսկ՝ սոսկ իրենց ամբողջ ուժով արտահայտելով անհանգստություն և անհամբերություն: Այնինչ, այդ խաժամուժը, ինքն էլ չիմանալով, համարյա միշտ ընկնում է «առաջավորների» այն փոքր խմբակի հրամանի տակ, որոնք գործում են որոշակի նպատակներով, ու սա ուղղում է այդ ամբողջ աղբն իրեն հարկավոր կողմը, եթե միայն ինքն էլ կազմված չէ կատարյալ ապուշներից, ինչ, ի դեպ, նույնպես պատահում է: Մեզանում հիմա արդեն, երբ ամեն ինչ անցել-զնացել է, խոսում են, թե Պյոտր Ստեպանովիչին դեկավարում էր Ինտերնացիոնալը, Պյոտր Ստեպանովիչն էլ՝ Յուլիա Միխայլովնային, իսկ վերջինս, նրա հրամանով՝ ամեն

կարգի խաժամուժը: Մեր խելոքներից ամենապատկառելիները հիմա զարմանում են իրենք իրենց վրա. այն ժամանակ ինչպե՞ս հանկարծ սխալվեցին: Ո՞րն էր մեր խառնակ ժամանակը և ինչից ինչի էինք անցնում՝ ես չգիտեմ, ու կարծում եմ, ոչ ոք էլ չգիտե, թերևս որոշ կողմնակի հյուրեր... Իսկ այդ ընթացքում անպետքագույն մարդուկները հանկարծ գերակշռություն ստացան, սկսեցին բարձրաձայն քննադատել սրբազան ամենայն ինչ, երբ նախկինում բերան բացել իսկ չէին համարձակվի, իսկ առաջնային մարդիկ, որ մինչ այդ այնքան բարեհաջող գլխավորում էին, սկսեցին հանկարծ նրանց լսել, իսկ իրենք լուռ մնալ, ոմանք էլ այնքան խայտառակ կերպով խնդմնդալ: Ինչ-որ Լյամշիններ, Տեյլատնիկովներ, կալվածատեր Տենտետնիկովներ, տնաբույծ փալնքոտ Ուդիշչևներ, տրտմալի, սակայն գոռոզաբար ժպտացող ջիուդիկներ, եկվոր քրքջացող ճամփորդներ, մայրաքաղաքից ուղարկված բանաստեղծներ և տաղանդի փոխարեն անթև բաճկոններով ու յուղած սապոգներով ուղարկված բանաստեղծներ, մայորներ և գնդապետներ, որոնք ծիծաղում էին իրենց կոչումների անիմաստության վրա և ավելորդ մի ռուբլու համար պատրաստ էին տեղնուտեղը ձգել իրենց թրերն ու որպես գրագիր սողոսկել երկաթուղի, փաստաբանության անցած գեներալներ, զարգացած միջնորդներ, զարգացող առևտրականներ, անհամար ճեմարանականներ, իրենցից կանանց հարց պատկերող կանայք՝ այս բոլորը մեկեն կատարյալ գերազանցություն ստացան մեզանում և ո՞ւմ նկատմամբ: Ակումբի, հարգարժան բարձրաստիճանների, փայտի պես անթեք ոտքերով գեներալների, խստաբարո և անմատչելիագույն մեր տիկնանց հասարակության նկատմամբ: Եվ եթե Վարվառա Պետրովնան իսկ, մինչև որդյակի հետ կատարված փորձանքը, համարյա թե կատարում էր այդ ամբողջ սրիկայախմբի մանրմունք հանձնարարությունները, ապա մեր մյուս Միներվաներին մասամբ և ներելի է այն ժամանակվա իրենց թմբիրը: Հիմա ամեն ինչ վերագրում են, ինչպես ասացի, Ինտերնացիոնալին: Այս գաղափարն այնքան հիմնավորվեց, որ այդ իմաստով արդեն հայտնում են եկած կողմնակի անձանց: Դեռ վերջերս խորհրդական Կուրիկովը՝ վաթսուներկուամյա մի մարդ, Ստանիսլավը վզից կախ, եկավ առանց որևէ հրավերի ու ոգեշնչված ձայնով հայտարարեց, թե երեք ամիս ի վեր անկասկած եղել է Ինտերնացիոնալի ազդեցության տակ: Իսկ երբ, նրա տարիքի ու վաստակի հանդեպ համակ հարգանքով հանդերձ, հրավիրեցին ավելի բավարար բացատրություն տալ, ապա նա թեև չէր էլ կարող որևիցե փաստաթուղթ ներկայացնել, բացի որ «զգացել էր իր բոլոր զգայարաններով», այդուհանդերձ, հաստատ մնաց իր հայտարարության վրա, այնպես որ նրան արդեն այլևս չհարցաքննեցին:

Մի անգամ էլ կրկնեմ: Մեզանում մնացել էր զգուշավոր, ամենասկզբում առանձնացած և նույնիսկ կողպեքով կողպված անձանց մի փոքրաթիվ խումբ: Բայց ի՞նչ կողպեք կդիմանա բնական օրենքին: Ամենազգուշավոր ընտանիքներում էլ հաստատ հասակ են առնում օրիորդներ, ում պարել է պետք: Եվ ահա, այդ բոլոր անձինք նույնպես ավարտեցին նրանով, որ ցուցակագրվեցին դաստիարակչուհիների օգտին: Իսկ պարահանդեսը ենթադրվում էր շատ շողշողուն, չտեսնված: Հրաշքներ

Էին պատմում, լուրեր էին պատվում եկվոր, լոռնետակիր իշխանների մասին, տասը կարգադրիչների՝ ձախ ուսին վարդակապ կրող երիտասարդ պարընկերների մասին, պետերբուրգյան ինչ-ինչ շարժիչների մասին, այն մասին, որ Կարմագինովը, գումարը մեծացնելու համար, համաձայնել է իր «Merci»-ն կարդալ մեր նահանգի դաստիարակչուհու հագուստով, որ լինելու է «գրականության կադրիլ», նույնպես լրիվ զգեստավորված, և յուրաքանչյուր զգեստ պատկերելու է որևէ մի ուղղություն: Վերջապես, նույնպես զգեստավորված, պիտի պարի ինչ-որ «ռուսական ազնիվ միտք», ինչ ինքնըստինքյան ներկայանում էր կատարյալ նորություն: Ինչպե՞ս կարելի էր չցուցակագրվել: Բոլորը ցուցակագրվեցին:

II

Ըստ ծրագրի, տոնական օրը բաժանված էր երկու հատվածի. գրական առավոտի՝ կեսօրից չորսը, հետո պարահանդեսի՝ ժամը իննից ամբողջ գիշեր: Բայց այդ տնօրինման իսկ մեջ արդեն թաքնված էին անկարգության սաղմեր: Նախ, ամենասկզբից հասարակության մեջ կայունացավ նախաճաշի մասին տեղեկությունը, գրական առավոտից անմիջապես հետո կամ նույնիսկ դրա ընթացքում, հատկապես նախաճաշի համար տրվող ընդմիջմանը, հարկավ, ձրի, ծրագրի մեջ մտնող, այն էլ շամպայնով: Տոմսի շատ մեծ գինը (երեք ռուբլի) նպաստում էր տեղեկության կայունացմանը: «Թե չէ, դատարկ տեղը ցուցակագրվո՞ղն էի: Տոնախմբությունը նախատեսված է լրիվ օր, ուրեմն՝ կերակրիր: Ժողովուրդը կտվածանա», — այսպես էին դատում մեզ մոտ: Ես պիտի խոստովանեմ, որ հենց Յուլիա Միխայլովնան արմատավորեց այդ կործանարար լուրն իր թերևս ամսությամբ: Մեկ ամիս առաջ, դեռևս մեծ ծրագրման առաջին հմայքի ազդեցության տակ, իր տոնախմբության մասին բլբլացնում էր առաջին պատահած մարդու մոտ, իսկ որ բաժակաճառեր են հնչելու՝ ուղարկել էր նույնիսկ մայրաքաղաքային թերթերից մեկին: Գլխավորը, որ նրան այն ժամանակ հրապուրում էին այդ բաժակաճառերը, ինքն էր կամենում արտասանել և շարունակ հորինում էր: Դրանք պիտի պարզաբանեին մեր դրոշը (ո՞րն էր դա, գրագ եմ գալիս՝ խեղճն այդպես էլ ոչինչ չհորինեց), թղթակցությունների տեսքով անցնեին մայրաքաղաքային թերթեր, հուզեին և հմայեին բարձրագույն դեկավարությանը, իսկ հետո սավառնեին գավառներով մեկ՝ զարմանք ու ընդօրինակում հարուցելով: Սակայն բաժակա-ճառերի համար շամպայն է պետք, իսկ քանի որ սոված փորին շամպայն խմել չի կարելի, ապա ինքնըստինքյան, անհրաժեշտ դարձավ նախաճաշը նույնպես: Հետագայում, երբ արդեն նրա ջանքերով կազմվեց կոմիտեն ու գործի անցան ավելի լրջորեն, անմիջապես ու հստակ ապացուցվեց նրան, որ խնջույքների մասին երագելու դեպքում, շատ քիչ բան կմնա դաստիարակուհիներին, անգամ շատ հարուստ դրամահավաքի պարագային: Այսպիսով, հարցն ունեցավ երկու ելք. բաղտասարյան խրախճանք և բաժակաճառեր, և իննսուն ռուբլու չափ՝ դաստիարակուհիներին, կամ՝ նշանակալի դրամահավաք տոնախմբության ընթացքում, այսպես ասած, սոսկ ձևի համար: Կոմիտեն, իմիջիայլոց, միայն վախեցնել էր ուզում, ինքը, իհարկե, երբորդ որոշումը հորինեց՝

հաշտեցնող ու ողջամիտ, այն է՝ շատ օրինավոր տոնախմբություն, բոլոր առումներով, միայն թե առանց շամպայնի, այդպիսով բավական կարգին գումար էր մնում, շատ ավելի իննսուն ռուբլուց: Բայց Յուլիա Միխայլովնան չհամաձայնեց, նրա բնավորությունն արհամարհում էր քաղքենիական միջինը: Նա իսկույն որոշեց, որ առաջին միտքն անիրականանալի է, ապա անհապաղ ու ամբողջովին նետվել է պետք հակառակ ծայրահեղության, այսինքն, իրականացնել վիթխարի դրամահավաք՝ բոլոր նահանգներին ի նախանձ: «Հասարակությունն ի վերջո պիտի հասկանա,— եզրափակեց նա կոմիտեական բոցաշունչ ճառը,— որ համամարդկային նպատակների ձեռքբերումը անհամեմատ բարձր է մարմնական րոպեական վայելքներից, որ տոնախմբությունն ըստ էության սոսկ մեծ գաղափարի ազդարարումն է, ուստի և պիտի բավարարվի ամենախնայողական, գերմանական պստիկ պարահանդեսով, միմիայն այլաբանության համար և եթե բոլորովին անհնար է յուր գնալ առանց այդ անտանելի պարահանդեսի»,— հանկարծ այնքան ատեց նա դա: Բայց նրան վերջապես հանգստացրին: Այդ ժամանակ էլ, օրինակ, մոգոնեցին ու առաջարկեցին «գրականության կադրիլը», գեղագիտական այլևայլ բաներ՝ մարմնական վայելքները փոխարինելու համար: Այդ ժամանակ էլ Կարմազինովը վերջապես համաձայնեց կարդալ «Merci»-ն (իսկ մինչ այդ ձգձգում ու կմկմում էր) ու դրանով ոչնչացնել ուտելիքի գաղափարն իսկ մեր անգուսպ հասարակության ուղեղներում: Այդպիսով, պարահանդեսը վերստին դառնում էր շատ հոյակապ տոնակատարություն, թեև արդեն ոչ այն ձևով: Իսկ որպեսզի լրիվ ամպերի մեջ չհայտնվեն, վճռեցին, որ պարահանդեսի սկզբում կարելի կլինի մատուցել չոր թխվածք և կիտրոնով թեյ, հետո զովացուցիչ և լիմոնադ, իսկ վերջում նույնիսկ պաղպաղակ, բայց միայն դա: Իսկ նրանց համար, ովքեր միշտ և ամենուրեք անպայման քաղց, և գլխավորը՝ ծարավ են զգում, սենեկաշարի ծայրին կարելի է հատուկ բուֆետ բացել, որով և կզբաղվի Պրոխորըյչը (ակումբի գլխավոր խոհարարը) և, իմիջիայլոց, կոմիտեի խստագույն հսկողության տակ, կմատուցի, ինչ հարկավոր է, սակայն առանձին վճարով, իսկ դրա համար էլ դռան վրա մակագրությամբ կհայտարարվի, որ բուֆետը ծրագրից դուրս է: Սակայն առավոտյան որոշեցին բուֆետ բոլորովին չբացել, որ չխանգարի ընթերցմանը, չնայած որ բուֆետը պիտի լիներ հինգ սենյակ այն կողմ ճերմակ դահլիճից, ուր Կարմազինովը համաձայնել էր կարդալ «Merci»-ն: Հետաքրքրական է, որ այդ իրադարձությանը, այն է՝ «Merci»-ի ընթերցմանը կարծես թե չափազանց վիթխարի նշանակություն էին տալիս կոմիտեում, նույնիսկ ամենագործնական մարդիկ: Ինչ վերաբերում է բանաստեղծական անձանց, ապա, օրինակ, ազնվական պարագլխի կինն ազդարարեց Կարմազինովին, որ ընթերցումից անմիջապես հետո ինքը հրամայելու է իր ճերմակ դահլիճի պատին մարմարե ոսկեգիր տախտակ փակցնել, որ այս-այս թվականի այսինչ ամսին, այստեղ սույն դահլիճում ռուսական ու եվրոպական մեծ գրողը, գրիչը ցած դնելով, կարդաց իր «Merci»-ն և այդպիսով, առաջին անգամ հրաժեշտ տվեց ռուս հասարակությանը ի դեմս մեր քաղաքի ներկայացուցիչների, և որ այդ մակագրությունը բոլորն արդեն պարահանդեսին կկարդան, այսինքն, ընդամենը հինգ ժամ անց այն բանից հետո, երբ կկարդացվի «Merci»-ն: Ես հաստատ

գիտեմ, որ գլխավորապես հենց Կարմագինովը պահանջեց, որ առավոտյան ոչ մի ձևով բուժետ չլինի, քանի դեռ ինքը կկարդա, չնայած որոշ կոմիտեականների դիտողություններին, թե դա բոլորովին չի բռնում մեր բարքերին:

Այս վիճակում էին գործերը, երբ քաղաքում դեռևս հավատում էին բաղտասարյան խնջույքին, այն է՝ կոմիտեի հաշվին գործող բուժետին, և հավատում էին մինչև վերջին ժամը: Նույնիսկ օրիորդներն էին երագում բազմազան անուշեղենի և մուրաբաների, ինչ-որ չլսված բաների մասին: Բոլորը գիտեին, որ հարստագույն դրամահավաք է իրականացել, որ ամբողջ քաղաքը պայթում է, որ գավառներից են գալիս մարդիկ ու տոմսերը չեն բավականացնում: Հայտնի էր նաև, որ սահմանված գումարից ավելի կատարվել են նաև նշանակալի նվիրատվություններ, օրինակ, Վարվառա Պետրովնան իր տոմսի համար երեք հարյուր ռուբլի է վճարել և իր ջերմոցի բոլոր ծաղիկները՝ սրահը զարդարելու համար: Պարագլխի կինը (կոմիտեի անդամ) իր տունն է տրամադրել և լուսավորումը, ակումբը՝ երաժշտությունը և սպասավորներին ու ամբողջ օրով զիջել իր Պրոխորըյչին: Ուրիշ նվիրատվություններ էլ կային, թեև ոչ այդչափ խոշոր, այնպես որ նույնիսկ միտք ծագեց տոմսի նախնական գինը՝ երեք ռուբլի, դարձնել երկու: Կոմիտեն, իրոք, սկզբից երկյուղում էր, որ երեք ռուբլով չեն գա օրիորդները, և առաջարկեց ընտանեկան տոմսեր սարքել մի կերպ, այսինքն, որ ամեն ընտանիք վճարի միայն մեկ օրիորդի համար, իսկ այդ ընտանիքին պատկանող մնացած բոլոր օրիորդները, թեկուզև տասն առանձին հոգի, անվճար մտնեն: Սակայն բոլոր երկյուղներն իզուր էին. ընդհակառակը, հենց օրիորդներն էլ ներկայացան: Նույնիսկ ամենաչքավոր աստիճանավորները բերում էին իրենց դուստրերին, և չափից ավելի հստակ էր, որ եթե դուստրեր չունենային, մտքներով իսկ չէր անցնի ցուցակագրվել: Ողորմելիագույն մի քարտուղար բերել էր իր բոլոր յոթ դուստրերին, չհաշված, անշուշտ, կնոջը և ազգականուհուն էլ, և այդ անձանցից յուրաքանչյուրն իր ձեռքին ուներ մուտքի երեքռուբլիանոց տոմս: Թեև կարելի է պատկերացնել, թե ինչպիսի հեղաշրջում էր քաղաքում: Վերցնենք թեկուզ մի բան. քանի որ տոնախմբությունը բաժանված էր երկու մասի, ապա տիկնանց զգեստներն էլ երկուսը պիտի լինեին՝ առավոտյան ընթերցման և պարահանդեսային՝ պարերի համար: Միջին դասից շատերը, ինչպես պարզվեց հետագայում, այդ օրվա համար ամեն ինչ, նույնիսկ տան սպիտակեղենը, անգամ սավանները և համարյա թե ներքնակները գրավ էին դրել մեր ջիւղներին, որոնք ասես դիտավորյալ, ահա արդեն երկու տարի, ահավոր շատ էին հայտնվել մեր քաղաքում և հետզհետե ավելի ու ավելի շատ էին գալիս: Համարյա բոլոր աստիճանավորները ռոճիկները ստացան սկզբից, որոշ կալվածատերեր էլ վաճառեցին պետքական անասունը, և այդ ամենը միայն մի բանի համար, որ իրենց դուստրերին բերեն մարքիզուհու նման և ոչ մեկից վատ չլինեն: Զգեստների հոյակապությունն այս անգամ մեր քաղաքի համար չլսված էր: Արդեն երկու շաբաթ առաջ քաղաքը հագեցած էր ընտանեկան պատմություններով, որոնք տեղնուտեղը Յուլիա Միխայլովնայի նստավայր էին փոխանցում մեր չարախոսները: Զեռքից ձեռք անցան ընտանեկան ծաղրանկարներ: Յուլիա Միխայլովնայի ալբոմում ինքս եմ տեսել նմանօրինակ մի քանի գծանկար: Այդ ամենի մասին շատ լավ հայտնի

դարձավ այնտեղ, որտեղից ելնում էին անեկդոտները, և ահա թե ինչու, թվում է ինձ, ընտանիքներում այդպիսի ատելություն գոյացավ Յուլիա Միխայլովնայի հանդեպ ամենավերջին ժամանակներս: Հիմա բոլորը հայիոյում են, հիշելիս էլ ատամ կրճտացնում: Սակայն հստակ էր դեռևս նախապես, որ եթե այն ժամանակ կոմիտեն ինչ-որ սխալ գործեր, մի որևէ բանում չհաջողեր պարահանդեսը, անասելի զայրույթի պոռթկում կլիներ: Ահա թե ինչու ամեն մեկն իր մոքում սկանդալ էր սպասում, ու եթե այդպես սպասում էին, ինչպե՞ս կարող էր չիրականանալ:

Ճիշտ կեսօրին թնդաց նվագախումբը: Լինելով կարգադրիչների, այն է՝ տասներկու «ժապավենակիր երիտասարդների» թվում, իմ աչքերով եմ տեսել, թե ինչպես սկսվեց այդ տխրահոյակ օրը: Սկսվեց մուտքի մոտ անասելի հրմշտոցով: Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ ամեն ինչ խոտոր ու սխալ գնաց հենց առաջին քայլից, սկսած ուստիկանությունից: Բուն հասարակությանը ես չեմ մեղադրում, ընտանիքի հայրերը ոչ միայն չէին հրմշտվում ու ոչ որի չէին բոթբոթում, չնայած իրենց աստիճաններին, այլ հակառակը, ասում էին, շփոթահար էին դեռևս փողոցում, տեսնելով մեր քաղաքի համար անսովոր ամբոխի ճնշումը, որը պաշարել էր շքամուտքը և ներխուժում էր՝ գրավելու պես, և ոչ թե պարզապես ներս մտնում: Այդ ընթացքում կառքերը շարունակում էին գալ և ի վերջո, խցանեցին փողոցը: Հիմա, երբ գրում եմ, հաստատ տվյալներ ունեմ պնդելու, որ մեր քաղաքի նոդկալի խաժամուժից ոմանց առանց տոմսերի անց էին կացրել Լյամշինը և Լիպուտինը, գուցե մի քանիսը կարգադրիչներից, ինչպիսին էի նաև ես: Համենայն դեպս, եկել էին միանգամայն անհայտ անձնավորություններ՝ հավաքված գավառներից ու չգիտես էլ որտեղից: Այդ վայրենիները, դահլիճ մտնելուն պես, տեղնուտեղը սկսել էին միաբերան (ճիշտ կարծես սովորեցրած) հարցուփորձ անել, թե որտեղ է բուֆետը և իմանալով, որ բուֆետ չկա, առանց այլևայլի և մեզանում մինչ այդ չեղած հանդգնությամբ սկսել էին հայիոյել: Ճիշտ է, նրանցից ոմանք հարբած էին եկել: Ոմանք վայրենու պես ապշած էին դահլիճի շքեղությունից, քանզի նման բան երբեք չէին տեսել, և ներս մտնելով, մի պահ սսկվեցին ու շուրջն էին նայում՝ բերանները բաց: Այդ հսկայական ճերմակ դահլիճը, թեև արդեն հնամենի, բայց հիրավի հոյաշուք շինություն էր՝ վիթխարի չափերի, կրկնալուսամուտ, հին ոճով նախշանկար, ոսկենման առաստաղ, վերնասրահներ, հայելապատ պատամեջեր, մարմարյա արձաններ (ինչպիսին էլ լինեին, արձան էին), հնամենի, ծանր, նապուլեոնյան ժամանակների կահույք՝ ճերմակը ոսկով, կարմիր թավշապատ: Նկարագրվող պահին դահլիճի ծայրին բեմահարթակ կար՝ ելույթ ունեցող գրողների համար, իսկ ամբողջ դահլիճում, թատրոնի պարտերի պես, աթոռներ էին շարված՝ հասարակության համար թողած լայն-լայն միջնաշարերով: Սակայն զարմանքի առաջին րոպեներից հետո ծայր առան ամենաանիմաստ հարցեր և հայտարարություններ. «Կարող է, մենք դեռ չենք ուզում ընթերցում... Մենք փոքր ենք վճարել... Հասարակությանը խաբել են անամոթաբար... Տերերը մենք ենք, ոչ թե Լեմբկենները...»: Մի խոսքով, ճիշտ կարծես հենց դրա համար էին ներս թողել նրանց: Առանձնապես հիշում եմ մի բախում, որի ընթացքում աչքի ընկավ եկվոր իշխանիկը, որը երեկ առավոտյան Յուլիա Միխայլովնայի մոտ էր եղել, իր ցից օձիքներով ու

փայտյա տիկնիկի տեսքով: Յուլիա Միխայլովնայի համառ խնդրանքով նա նույնպես համաձայնել էր ձախ ուսին վարդակապ փակցնել ու դառնալ մեր ընկերկարգադրիչներից մեկը: Պարզվեց, որ այդ զսպանակավոր մոմեղեն համր ֆիգուրը կարողանում էր եթե ոչ խոսել, ապա յուրովի գործել: Երբ նրանից կպավ ու ձեռ չքաշեց մի չեչոտ ու ածդահա պաշտոնաթող կապիտան՝ պոչից քարշ տալով ամեն տեսակի թափթփուկների, թե ինչպես գնալ բուֆետ, նա աչքով արեց թաղամասի ուստիկանին: Յուցումն անհապաղ ի կատար ածվեց, չնայած հարբած կապիտանի հիշոցներին, նրան քաշեքաշ տարան դահլիճից: Այդ ընթացքում վերջապես երևաց նաև «խկական» հասարակությունը և երեք երկարուկ շարքերով ձգվեց աթոռների միջև թողած երեք անցումներով: Անկարգ տարրը սկսեց հանդարտվել, բայց հասարակությունը, նույնիսկ «ամենամաքուրը», դժգոհ ու զարմացած տեսք ուներ, որոշ տիկնայք էլ պարզապես վախեցած էին:

Ի վերջո, տեղավորվեցին, դադարեց նաև երաժշտությունը: Սկսեցին փոշտալ, շուրջբոլորը նայել: Սպասում էին արդեն չափից ավելի հանդիսավոր տեսքով՝ ինչ ինքնըստինքյան միշտ վատ կանխանշան է: Սակայն «Լեմբկենները» դեռևս չկային: Մետաքսեղեն, թավշեղեն ու ադամանդներ էին շողշողում և վառվում բոլոր կողմերից, անուշ բուրմունք սփռվեց: Տղամարդիկ կրում էին բոլոր շքանշանները, իսկ ծերուկները նույնիսկ մունդիրներով էին: Վերջապես հայտնվեց նաև պարագլխի կինը՝ Լիզայի հետ: Դեռևս երբեք Լիզան այդչափ շլացուցիչ հմայիչ չէր եղել, ինչպես այդ առավոտ, այդչափ ճոխ արդուզարդով: Մազերը հարդարված էին խոպոպիկաձև, աչքերը փայլում էին, ժպիտ էր շողում դեմքին: Ըստ երևույթին, նա տպավորություն գործեց, նրան զննում էին, նրա մասին փսփսում: Ասում էին, թե աչքերով որոնում է Ստավրոգինին, բայց ոչ Ստավրոգինը կար, ոչ Վարվառա Պետրովնան: Այն ժամանակ էս չհասկացա նրա դեմքի արտահայտությունը, ինչո՞ւ այդքան երջանկություն, բերկրանք, եռանդ և ուժ կար նրա դեմքին: Հիշեցի երեկվա դեպքն ու դեմ առա փակուղու: Այնինչ, «Լեմբկենները» դեռևս չկային: Դա արդեն սխալ էր: Հետո արդեն իմացա, որ Յուլիա Միխայլովնան մինչև վերջին րոպեն սպասել էր Պյոտր Ստեպանովիչին, առանց որի վերջին ժամանակներս քայլ գցել չէր կարողանում, թեև դա երբեք ինքն իրեն չէր խոստովանում: Փակագծերում նշեմ, որ նախորդ օրը, կոմիտեի վերջին նիստին, Պյոտր Ստեպանովիչը հրաժարվել էր կարգադրիչի վարդակապից, ինչը շատ էր դառնացրել նահանգապետուհուն, անգամ արտասովելու աստիճան: Ի զարմանս նրա, ապա և չափազանց շփոթմունքի (ինչ հայտնում եմ կանխավ), Պյոտր Ստեպանովիչն անհետացել էր ամբողջ առավոտ և բոլորովին չերևաց գրական ընթերցմանը, այնպես որ մինչև երեկո նրան ոչ ոք չհանդիպեց: Հասարակությունը վերջապես սկսեց բացահայտ անհամբերություն դրսևորել: Բեմահարթակի վրա նույնպես ոչ ոք չէր հայտնվում: Վերջին շարքերում սկսեցին ծափահարել, ինչպես թատրոնում: Ծերուկներն ու տարեց տիկնայք խոժոռվել էին. ակնհայտորեն արդեն չափից ավելի էին գոռոզացել «Լեմբկենները»: Նույնիսկ հասարակության լավագույն մասում փսփսոց սկսվեց, թե տոնախմբությունը թերևս չի կայանա, որ Լեմբկեն անձամբ թերևս այնքան վատառողջ է և այլն, և այլն: Սակայն

փառք Աստծո, ի վերջո, հայտնվեցին Լեմբկենները. ամուսինը թևանցուկ էր արել կնոջը: Խոստովանեմ, որ ես ահավոր երկյուղում էի նրանց հայտնվելուց: Բայց խոսք ու զրույցը, ուրեմն, չքացավ, և ճշմարտությունն իր տեղը գտավ: Հասարակությունը կարծես թե հանգստացավ: Պարզվեց, որ Լեմբկեն կատարելապես առողջ է, ինչպես հիշում եմ, եզրակացրին բոլորը, քանի որ կարելի է պատկերացնել, թե քանի-քանի հայացք ուղղվեց նրա վրա: Բնութագրման համար նշեմ, որ մեր բարձրաշխարհիկ հասարակության մեջ քչերն էին ենթադրում, թե Լեմբկեն ինչ-որ հիվանդություն ունի, իսկ նրա արածները համարում էին միանգամայն նորմալ ու նույնիսկ այնպես, որ երեկ առավոտվա պատմությունը հրապարակում ընդունել էին հավանությամբ: «Այդպես էր պետք հենց սկզբից,— ասում էին բարձրաստիճանները:— Թե չէ գալիս են որպես մարդասերներ ու վերջացնում նույն ձևով, չնկատելով, որ հենց դա է պետք՝ մարդասիրության համար»,— համենայն դեպս, այսպես վճռեցին ակումբում: Դատապարտում էին սոսկ, որ այդ ընթացքում նա բորբոքվել է: «Դա պետք էր սառնարյուն անել, բայց դե, նոր մարդ է»,— ասում էին գիտակաները: Նույն անհագությամբ բոլոր հայացքներն ուղղվեցին նաև Յուլիա Միխայլովնայի վրա: Անշուշտ, ոչ ոք իրավունք չունի պահանջել ինձնից՝ որպես պատմողից, չափից ավելի ստույգ մանրամասները, որոնք վերաբերում են մի կետի՝ այստեղ գաղտնիքն է, այստեղ կինն է, բայց ես մի բան գիտեմ, երեկ երեկոյան դեմ նա մտել է Անդրեյ Անտոնովիչի աշխատասենյակ ու մնացել մինչև կեսգիշերից բավական անց: Անդրեյ Անտոնովիչը ներվել է ու սփոփվել: Ամուսինները համաձայնել են ամեն ինչում, ամեն ինչ մոռացվել է, և երբ բացատրության ավարտին ֆոն Լեմբկեն՝ այնուամենայնիվ, ծնկի է իջել՝ սարսափով հիշելով նախանցյալ գիշերվա եզրափակիչ գլխավոր դրվագը, ապա կնոջ սքանչելի ձեռքը, ապա և շուրթերը պատնեշել են ասպետավարի նրբակիրթ, սակայն խանդաղատանքից թուլացած մարդու ապաշխարական ճառերի բոցաշունչ զեղումները: Բոլորը տիկնոջ դեմքին երջանկություն տեսան: Նա քայլում էր բացձակատ, հոյակապ զգեստով: Թվում էր, թե երանության կատարին է. տոնախմբությունը՝ նրա քաղաքականության նպատակն ու պսակը, իրականացել էր: Մինչև իրենց տեղերը հասնելը՝ ճիշտ բեմի առաջ, Լեմբկենները ողջունում էին խոնարհումներով և պատասխանում ողջույններին: Նրանք անմիջապես շրջապատվեցին: Պարագլխի կինը ոտքի ելավ՝ նրանց ընդառաջ... Բայց այստեղ մի գարշելի թյուրիմացություն տեղի ունեցավ, նվագախումբը հենց այնպես տուշ թնդացրեց, ոչ թե որևէ մի քայլերգ, այլ պարզապես սեղանի տուշ, ինչպես մեր ակումբում, երբ պաշտոնական ճաշկերույթին մեկնումեկի կենացն են խմում: Հիմա ես գիտեմ, որ դա Լյամշինն էր հոգացել, որպես կարգադրիչ, իբր ներս եկած «Լեմբկենների» պատվին: Անշուշտ, նա միշտ կարող էր պատրվակ բռնել, որ արել է հիմարավարի, կամ էլ անչափ ջանադրությունից... Ավաղ, այն ժամանակ ես դեռ չգիտեի, որ նրանք պատրվակների համար արդեն մտահոգ չեն և այսօրվա օրով ամեն ինչ ավարտում էին: Բանը տուշով չվերջացավ. ցավալի թյուրիմացության և հասարակության ժպիտների հետ դահլիճի ծայրին և վերնասրահներում *ռուա* հնչեց, դարձյալ իբր Լեմբկենի պատվին: Ձայները քիչ էին, բայց խոստովանեմ, որոշ ժամանակ հնչեցին: Յուլիա Միխայլովնան բռնկվեց, նրա աչքերը փայլատակեցին: Լեմբկեն կանգ

առավ իր տեղի մոտ և շրջվելով բղավողների կողմը՝ ծանրումեծ և խստահայաց գննեց դահլիճը... Նրան շուտափույթ նստեցրին տեղը: Սարսափով նորից նրա դեմքին նկատեցի այն վտանգավոր ժպիտը, որով երեկ առավոտյան, իր կնոջ հյուրասենյակում կանգնած, նայում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչին, նախքան նրան մոտենալը: Ինձ թվաց, թե հիմա էլ նրա դեմքին չարագույժ մի արտահայտություն կա և ինչը ամենավատն էր՝ փոքր-ինչ ծաղրական, դա արտահայտություն էր մի էակի, որն իրեն գոհաբերում է, ինչ ուզում է լինի, միայն թե կնոջ վերին նպատակներին գոհացում տա... Յուլիա Միխայլովնան փութով ինձ իր մոտ կանչեց ու շնջաց, որ վազեմ Կարմազինովի մոտ և աղաչեմ նրան սկսել: Եվ ահա, նոր էի հասցրել շրջվել, կատարվեց մեկ ուրիշ նողկալիություն, միայն թե շատ ավելի գարշելի առաջինից: Բեմին, դատարկ բեմին, դեպի ուր մինչ այդ պահն ուղղված էին բոլոր հայացքներն ու բոլոր սպասումները և ուր տեսնում էին միայն ոչ մեծ սեղան՝ աթոռով, իսկ սեղանին՝ մի բաժակ ջուր՝ արծաթյա մատուցարանով, դատարկ այդ բեմին հանկարծ հայտնվեց կապիտան Լեբյադկինի ածղահա մարմինը՝ ֆրակով ու ճերմակ փողկապով: Ես այնքան էի ցնցված, որ աչքերիս չհավատացի: Կապիտանը կարծես թե շփվեց ու կանգ առավ բեմի խորքում: Հանկարծ մի բղավոց հնչեց հասարակության միջից. «Լեբյադկին, դո՛ւ ես»: Կապիտանի տխմար ու կարմիր ռեխը (նա կատարելապես հարբած էր) այդ բղավոցի վրա ժպտաց լայն ու բուր: Նա բարձրացրեց ձեռքը, ափով սրբեց ճակատը, թափ տվեց իր գգուգ գլուխը և, ասես վճռելով ոչինչ հաշվի չառնել, երկու քայլ գցեց առաջ և հանկարծ փոթկաց ոչ բարձրաձայն, բայց կլկլան, տևական, երջանիկ ծիծաղով, որից լիկլիկաց նրա ամբողջ թանձր զանգվածն ու մանրիկ աչքերը կկոցվեցին: Դրան ի տես, հասարակության համարյա կեսը ծիծաղեց, մի քսան հոգի ծափահարեցին: Լուրջ հասարակությունը մռայլադեմ հայացքներ փոխանակեց, բայց ամեն ինչ տևեց կես րոպեի չափ: Հանկարծ բեմ վազեցին Լիպուտինն իր կարգադրիչի վարդակապով և երկու սպասավոր: Նրանք զգուշությամբ թևանցուկ արեցին կապիտանին, իսկ Լիպուտինն ինչ-որ բան շնջաց նրան: Կապիտանը խոժոռվեց, մրթմրթաց. «Թե որ էդպես է», թափ տվեց ձեռքը, հասարակությանը դարձրեց իր վիթխարի մեջքը և հեռացավ ուղեկցողների հետ: Բայց մի վայրկյան անց Լիպուտինը նորից բեմահարթակ թռավ: Նրա շրթունքներին խաղում էր մշտական, ամենաքաղցրագույն ժպիտը, որ սովորաբար հիշեցնում էր քացախի և շաքարի խառնուրդ, իսկ ձեռքին՝ նամակի մի թուղթ: Մանրիկ, բայց փութկոտ քայլերով նա մոտեցավ բեմահարթակի պոնկին:

— Պարոնայք,— դիմեց հասարակությանը,— անուշադրության պատճառով զվարճալի թյուրիմացություն եղավ, որն էլ վերացված է: Սակայն ես հուսով լի մի հանձնարարություն եմ ստանձնել և այստեղի մեր հորինողներից մեկի խորունկ, ամենահարգալի խնդրանքը... տոգորված մարդասիրական և վերին նպատակով... չնայած իր տեսքին... նույն այն նպատակի համար, որը միավորել է բոլորիս... մեր նահանգի չքավոր ու կրթված աղջիկների արցունքները սրբելու... այս պարոնը, այսինքն, ուզում եմ ասել այստեղացի բանաստեղծը... ինքնությունը չհայտնելու ցանկությամբ... շատ կցանկանար տեսնել իր բանաստեղծությունը՝ այստեղ

ընթերցված, պարահանդեսից առաջ, այսինքն, ուզում էի ասել, որ ընթերցվի: Թեև այս ոտանավորը ծրագրի մեջ չի մտնում... քանի որ կես ժամ առաջ է բերվել... Բայց մեզ (ո՞ւմ՝ մեզ: Ես բառ առ բառ եմ մեջբերում այդ ընդհատ ու շփոթ ճառը) թվաց, որ զգացմունքների իր պարզունակությամբ, միացված նաև հոյակապ զվարթությունը, ոտանավորը կարող է կարդացվել, այսինքն, ոչ որպես լուրջ, այլ տոնախմբությանը հարիր ինչ-որ բան... Մի խոսքով, գաղափարին... Առավել ևս, որ մի քանի տող է... և ամենա-բարեհաճ հասարակության թույլտվությունը կխնդրեմ:

— Կարդացե՛ք,— մի ձայն թնդաց դահլիճի ծայրից:

— Ուրեմն, կարդա՞մ:

— Կարդացե՛ք, կարդացե՛ք,— բազմաթիվ ձայներ հնչեցին:

— Ես կկարդա՞մ-մ, հասարակության թույլտվությամբ,— վերստին ծոմովեց Լքքպուտինը՝ նույն շաքարած ժպիտով: Այնուամենայնիվ, նա կարծես սիրտ չէր անում և ինձ թվաց նույնիսկ, թե հուզված է: Այդ մարդկանց համակ հանդգնությամբ հանդերձ, բայց և այնպես երբեմն սայթաքում են նրանք: Ի դեպ, ճեմարանականը չէր սայթաքի, իսկ Լիպուտինը, այդուհանդերձ, նախկին հասարակությանն էր պատկանում:

— Ես զգուշացնում եմ, այսինքն, պատիվ ունեմ զգուշացնել, որ սա, այնուամենայնիվ, ոչ թե ձոն է, ինչպես գրում էին նախկինում տոնախմբության համար, այլ համարյա թե, այսպես ասած, կատակ, բայց անտարակույս զգացմունքի առկայությամբ՝ միացված խաղացկուն զվարթությանը և այսպես ասած, ամենաիրականագույն ճշմարտությամբ:

— Կարդա՛, կարդա՛:

Նա բացեց թուղթը: Հասկանալի է, ոչ ոք չհասցրեց նրան կանգնեցնել: Բացի դրանից, նա հայտնվել էր կարգադրիչի իր վարդակապով: Զրնգուն ձայնով նա արտասանեց.

— Այս կողմերի հայրենական դաստիարակչուհուն՝ տոնախմբության եկած բանաստեղծից:

Ողջույն	քեզ,	դաստիարակչուհի,	ողջույն:
Զվարճացիր		ու	ցնձա,
Հետադիմուհի	կլինես,	թե	ծործ-սանդուհի՝
Միևնույն է, հրձվիր դու հիմա:			

— Ախր, սա Լեբյադկի՛նն է գրել: Լեբյադկի՛նն է որ կա,— մի քանի ձայներ հնչեցին: Ծիծաղ լսվեց ու ծափեր, թեև սակավաթիվ:

Ուսուցանում	ես	մանկանց	փալնքոտ
Այբուբենը		դու	ֆրանսերեն
Ու	պատրաստ	ես	աչքով
Ժամկոչին էլ, որ տանի քեզ:			անել

— Ուռա՛, ուռա՛ :

Բայց մեծ ռեֆորմների մեր այս դարում,
Քեզ ժամկոչն էլ չի տանի,
Օրիորդ, պիտի շատ ունենաս,
Կամ թե նորից՝ այբ-բենի:

— Ճի՛շտ որ, ճի՛շտ որ, այ, սա ռեալիզմ է, առանց «շատի» ոչ մի քայլ:

Սակայն հիմա, երբ տոնելով
Կապիտալ ենք հավաքել,
Քո օժիտը խաղ ու պարով
Կուղարկենք քեզ այստեղից:

Հետադիմուհի լինես, թե ժորժասնդուհի
Միննույն է, հրճվիր դու հիմի:
Քո այդ օժիտով, դաստիարակչուհի,
Թքիր դես-դեն ու հրճվիր:

Խոստովանում եմ, ականջներիս չէի հավատում: Այնպիսի բացահայտ լկտիություն էր, որ հնարավոր չէր ներել Լիպուտինին՝ անգամ հիմարության համար: Իսկ Լիպուտինն ամեննին էլ հիմար չէր: Մտադրությունը հստակ էր, համենայն դեպս, ինձ համար, կարծես շտապում էին անկարգություններ գցել: Այդ ապուշ ոտանավորի որոշ տներ, օրինակ, ամենավերջինը, այնպիսին էին, որ ոչ մի հիմարություն դա չէր կարող թույլ տալ: Լիպուտինը կարծես թե ինքն էլ զգաց, որ չափից ավելի է վերցրել իր վրա. կատարելով իր քաջագործությունը, այնպես էր շշմել սեփական հանդգնությունից, որ նույնիսկ չէր հեռանում բեմից և կանգնած էր, ասես կամենալով ինչ-որ բան ավելացնել: Հավանորեն, ենթադրում էր, թե մեկ ուրիշ ձևով դուրս կգա տակից, բայց նույնիսկ անպիտանների խմբակը՝ ծափահարելով արարմունքին, հանկարծակի լռեց՝ նույնպես կարծես ապշահար: Ամենահիմարն այն էր, որ նրանցից շատերն արարմունքն ընդունեցին պաթետիկորեն, այսինքն՝ ոչ որպես պասկվիլ, այլ որպես իսկականից ռեալ ճշմարտություն դաստիարակչուհու վերաբերյալ, որպես նպատակաուղղված ոտանավոր: Սակայն դրա ավելորդ սանձարձակությունը զարմացրեց ի վերջո նաև նրանց: Ինչ վերաբերում է ամբողջ հասարակությանը, ապա դահլիճն ամբողջությամբ ոչ միայն խայտառակված էր, այլև ակնհայտորեն վիրավորված: Ես չեմ սխալվում՝ տպավորությունը հայտնելով: Յուլիա Միխայլովնան հետո ասում էր, որ մի վայրկյան էլ, ու ինքն ուշագնաց կլիներ: Ամենահարգարժան ծերուկներից մեկը վեր կացրեց իր պառավին, և երկուսն էլ ելան դահլիճից՝ հասարակության տագնապած հայացքների ուղեկցությամբ: Ով գիտե, գուցեև օրինակն իր ետևից տաներ նաև ոմանց, եթե այդ պահին բեմում չհայտնվեր ինքը՝ Կարմազինովը՝ ֆրակով, ճերմակ փողկապով և տետրը ձեռքին: Յուլիա Միխայլովնան նրա վրա հառեց ցնծագին հայացք, ինչպես փրկչի վրա... Բայց ես արդեն կուլիսներում էի, ինձ Լիպուտինն էր հարկավոր:

— Դիտավորյալ արեցիք դա,— ասացի ես՝ զայրագին բռնելով նրա ձեռքը:

— Աստված վկա, ես ամեննին չէի մտածում,— կծկվեց նա՝ տեղնուտեղը սկսելով ստել ու դժբախտ ձևանալ,— ոտանավորը հենց նոր բերեցին, ու ես մտածեցի, որ իբրև ուրախ կատակ...

— Ամեննին էլ դա չեք մտածել: Մի՞թե այդ անշնորհք աղբն ուրախ կատակ եք համարում:

— Այ-յո, համարում-մ եմ:

— Դուք պարզապես ստում եք, և ամեննին էլ քիչ առաջ չեն բերել: Ինքներդ եք հորինել Լեբյադկինի հետ միասին, գուցե դեռ երեկ, խայտառակության համար: Վերջին տունն անպայման ձերն է, ժամկոչի մասին՝ նույնպես: Ինչո՞ւ նա ֆրակով հայտնվեց: Ուրեմն, դուք նրան նաև կարդալուն էիք նախապատրաստել, եթե լիովին հարբած չլինեք:

Լիպուտինը սառնությամբ և թունալի նայեց ինձ:

— Իսկ ձե՞ր ինչ գործն է,— հարցրեց նա հանկարծ տարօրինակ հանգստությամբ:

— Ինչպե՞ս թե՛ ինչ: Դուք էլ եք կրում այդ վարդակապը... Ո՞ւր է Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Զգիտեմ, այստեղ է, մի տեղ, իսկ ի՞նչ:

— Այն, որ հիմա ամեն ինչ տեսնում եմ ծայրից ծայր: Աա պարզապես դավադրություն է Յուլիա Միխայլովնայի դեմ՝ օրը խայտառակելու համար...

Լիպուտինը նորից շեղակի նայեց ինձ:

— Ախր, ձեր ի՞նչ գործն է,— քթի տակ ծիծաղեց նա, ուները թոթվեց ու հեռացավ:

Ասես սառը ջուր լցրին վրաս: Իմ բոլոր կասկածներն արդարանում էին: Իսկ ես էլ դեռ հույս ունեի, թե սխալվում եմ: Ի՞նչ պիտի անեի: Մեկ մտածեցի խորհրդակցել Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ, բայց նա կանգնած էր հայելու առաջ, զանազան ժպիտներ էր փորձում ու շարունակ նայում թղթին, որի վրա նշումներ էր արել: Հիմա, Կարմագինովից հետո պիտի բեմ մտներ, ու ինձ հետ խոսել այլևս ի վիճակի չէր: Վազեմ Յուլիա Միխայլովնայի մո՞տ: Սակայն վաղ էր նրան դիմել, ավելի սաստիկ դաս էր պետք նրան, որպեսզի ապաքինվեր «շրջապատվածության» և իր հանդեպ «ֆանատիկոսային նվիրվածության» համոզվածությունից: Նա չէր հավատա և ինձ կհամարեր ոգետես: Եվ ինչո՞վ կարող էր նա օգնել: «Է,— մտածեցի ես,— բայց և իրոք, իմ ի՞նչ գործն է, վարդակապս կհանեմ ու տուն կգնամ, երբ կսկսվի»: Այդպես էլ ասացի մտքումս՝ «երբ կսկսվի», դա հիշում եմ:

Բայց պետք էր գնալ՝ Կարմագինովին լսելու: Վերջին անգամ նայելով կուլիսների ետևը, նկատեցի, որ, այնուամենայնիվ, բավականաչափ կողմնակի մարդիկ, նույնիսկ կանայք են այդտեղ թրեգալիս, ներսուղուրս անում: «Կուլիսների ետև» ասածը բավականին նեղվածք տեղ էր՝ հասարակությունից բաժանված թանձր վարագույրով

և ետևից միջանցքով միացած մյուս սենյակներին: Այստեղ էին սպասում մեր կարդացողներն իրենց հերթին: Բայց այդ պահին ինձ առանձնապես զարմացրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին հաջորդող դասախոսը: Նա նույնպես պրոֆեսորի նման մի բան էր (հիմա էլ ստույգ չգիտեմ, թե ով էր)՝ կամավոր հեռացած ինչ-որ հաստատությունից ինչ-որ ուսանողական պատմությունից հետո և չգիտես ինչու, մեր քաղաքում հայտնված ընդամենը մի քանի օր առաջ: Նրան նույնպես երաշխավորել էին Յուլիա Միխայլովնային, ու նա երկյուղածությամբ էր ընդունել եկվորին: Հիմա գիտեմ, որ մինչև ընթերցումը Յուլիա Միխայլովնայի միայն մի երեկոյթին էր մասնակցել, ամբողջ երեկո լուռ մնացել՝ տանտիրուհուն շրջապատողների կատակների և պահվածքի վրա երկիմաստ ժպտալով, բոլորի վրա տհաճ տպավորություն թողնելով իր գոռոզ ու միաժամանակ երկչոտության աստիճան նեղացկոտ տեսքով: Յուլիա Միխայլովնան ինքն էր նրան ներգրավել՝ ելույթ ունենալու: Հիմա նա, ինչպես և Ստեպան Տրոֆիմովիչը, անկյունից անկյուն էր քայլում, ինքն իրեն մրմնջում, բայց նայում էր հատակին և ոչ թե հայելուն: Ժպիտներ չէր փորձում, թեև հաճախակի ու ցանկասիրաբար ժպտում էր: Պարզ էր, որ նրա հետ խոսել նույնպես չէր լինի: Ցածրահասակ էր, արտաքինապես քառասուն տարեկան, լերկ ու ճաղատ, մոխրագույն մորուքով, վայելուչ հագնված: Բայց ամենից հետաքրքիրն այն էր, որ ամեն շրջվելիս վեր էր տնկում աջ բռունցքը, թափահարում գլխից վեր ու հանկարծ իջեցնում՝ կարծես ջարդուփշուր անելով որևիցե հակառակորդի: Ես սարսռացի: Փութով վազեցի՝ Կարմազինովին լսելու:

III

Դահլիճում նորից մի վատ բան էր կատարվել: Հայտարարում եմ նախապես, ես խոնարհվում եմ հանճարի մեծության առաջ, բայց ինչի՞ համար են մեր այդ պարոնայք հանճարներն իրենց փառապանծ տարիների ավարտին երբեմն վարվում միանգամայն փոքր տղաների պես: Լավ, ի՞նչ մի բան կա, որ նա Կարմազինովն է ու հայտնվել է հինգ սենեկապետի կեցվածքով: Մի՞թե կարելի է մի հողվածով մեկ ամբողջ ժամ ունկնդիր պահել այնպիսի հասարակություն, ինչպիսին մերն է: Ընդհանրապես, նկատեցի, որ թեկուզ գերհանճար, բայց հասարակական թեթև ընթերցումով չի կարելի իրենով անպատիժ զբաղեցնել հասարակությանը քսան բոպեից ավելի: Ճիշտ է, մեծն հանճարի մուտքը դիմավորվեց չափազանց հարգալիր: Անգամ ամենախիստ ծերուկները հավանություն և հետաքրքրություն դրսևորեցին, իսկ տիկնայք՝ որոշ առումով նույնիսկ հիացմունք: Ծափահարությունները, սակայն, կարճ տևեցին ու մի տեսակ անմիաբան էին, խառնիխուռն: Փոխարենը՝ ետևի շարքերում և ոչ մի արարմունք, մինչև այն պահը, երբ պարոն Կարմազինովը սկսեց խոսել, այստեղ էլ համարյա ոչ մի գեշ բան չեղավ, այլ այնպես, կարծես թե թյուրիմացություն: Նախապես հիշատակել եմ արդեն, որ նա անչափ ճղճղան ձայն ուներ, նույնիսկ մի քիչ կանացի, ըստ որում, իսկական ազնվականական տոհմիկ սվսվոցով: Նոր էր մի քանի բառ ասել, հանկարծ ինչ-որ մեկն իրեն թույլ տվեց բարձրաձայն ծիծաղել, հավանորեն, անփորձ մի անխելք, աշխարհիկ և ոչինչ դեռևս չտեսած, նաև ի բնե

ծաղրասեր: Սակայն նվազագույն ցուցադրական բան չկար, հակառակը՝ անխելքի վրա ֆշշացրին ու նա ոչնչացավ: Բայց ահա պարոն Կարմազինովը ծեծծեքուն ու երգեցիկ հայտարարում է, թե սկզբում հանուն և ոչնչի չէր համաձայնում ելույթ ունենալ (շատ էր պետք հայտարարել): «Այնպիսի տողեր կան, որոնք հորդում են սրտից այնպես, որ ասել էլ չի լինի, ուստի և նման սրբազան բաներն ամեննին չի կարելի հասարակությանը հանձնել (իսկ ինչո՞ւ ես հանձնում), բայց քանի որ իրեն հորդորեցին, ինքն արեց դա և քանի որ, բացի դրանից, ինքը ցած է դնում գրիչը և երդվել է այլևս չգրել հանուն և ոչնչի, ապա թող լինի, գրել է այս վերջին գործը և քանի որ երդվել է հանուն և ոչնչի երբեք և ոչինչ չընթերցել հասարակության համար, թող այդպես լինի, կընթերցի այս վերջին հոդվածը հասարակության համար» և այլն, և այլն, և այլն, նման ուրիշ-ուրիշ բաներ:

Բայց այս ամենը՝ ոչինչ, և ո՞վ զգիտե հեղինակային նախաբանները: Թեև նշեմ, որ մեր հասարակության սակավ կրթվածության և վերջին շարքերի դյուրագրգռության դեպքում այդ ամենը կարող էր և ազդել: Իսկ ավելի լավ չէր լինի՞ կարդալ մի փոքր պատմություն, կարճառոտ պատմվածք այն ձևով, ինչպես առաջ գրոտում էր, այսինքն՝ թեև հարթված ու ծեծծեքուն, բայց երբեմն էլ սրամիտ: Դրանով ամեն ինչ կփրկվեր: Ո՛չ-չ, ի՞նչ-չ եք ասում: Ծայր առավ խրատաճառը: Աստված, ի՞նչ չկար այդտեղ: Հաստատապես կասեմ, որ նույնիսկ մայրաքաղաքային հասարակությունը կհասներ փայտացման, ո՛ր մնաց, թե մերը: Պատկերացրեք համարյա երկու տպագիր մամուլ ամենածեծծեքուն և անօգուտ շաղակրատանք: Ավելին, այդ պարոնը նաև կարդում էր մի տեսակ վերնից, դառնացած, կարծես ողորմածությունից, այնպես որ ստացվում էր նույնիսկ վիրավորական մեր հասարակության համար: Թեման... Սակայն ո՞վ կարող էր զանազանել այդ թեման: Դա ինչ-որ հաշվետվություն էր ինչ-ինչ տպավորությունների, ինչ-ինչ հիշողությունների մասին: Բայց ի՞նչ: Բայց ինչի՞ մասին: Որքան էլ կնճռոտվեցին մեր նահանգային ճակատներն ընթերցման առաջին կեսին, չկարողացան ոչինչ հաղթահարել, այնպես որ երկրորդ կեսը լսեցին սոսկ քաղաքավարությունից դրդված: Ճիշտ է, շատ խոսվեց սիրո մասին, ինչ-որ էակի հանդեպ հանճարի սիրո մասին, սակայն խոստովանեմ, որ փոքր-ինչ անհարմար բան ստացվեց: Հանճարեղ գրողի փոքրամարմին, հաստիկ կազմվածքին, իմ կարծիքով, մի տեսակ հարիր չէր պատմել իր առաջին համբույրի մասին... Եվ որ կրկին ցավալի է, այդ համբույրները կնքվում էին մի տեսակ ոչ այնպես, ինչպես ամբողջ մարդկությունն է անում: Անպայման չորս կողմը պիտի աճեր տափաստանային փշաբույս (անպայման՝ փշաբույս կամ որևէ ուրիշ խոտ, որի մասին պիտի տեղեկանալ բուսաբանության գրքից): Ընդ որում, երկինքն անպայման մանուշակագույն մի երանգ պիտի ունենար, որպիսին, հարկավ, մահկանացուներից ոչ մեկը չէր նկատել երբեք, այսինքն՝ բոլորը տեսել, սակայն չէին կարողացել նկատել, իսկ ահա իբր «ես տեսա և նկարագրում եմ ձեզ՝ հիմարներիդ, որպես ամենասովորական մի բան»: Շառը, որի տակ կնստեր հետաքրքրական գույզը, անպայման մի տեսակ նարնջագույն կլիներ: Զույգը կնստեր մի որևէ տեղ՝ Գերմանիայում: Հանկարծ կտեսնեին Պոմպեոսին կամ Կասիոսին՝ ճակատամարտի նախօրեին, ու երկուսին էլ կշամփրեր զմայլանքի

սարսուռը: Որևէ ջրահարս կճշար թփերի մեջ: Եղեգնուտում Գլյուքը ջութակ կնվագեր: Նրա նվագած պիեսը կկոչվեր en toutes lettres¹, բայց ոչ ոքի հայտնի չէր լինի, այնպես որ հարկ կլիներ դրա մասին տեղեկանալ երաժշտական բառարանից: Այդ ընթացքում կգնդվեր մեզը, այնպես կգնդվեր, այնպես կգնդվեր, որ ավելի նման կլիներ միլիոնավոր բարձերի, քան թե մշուշի: Ու հանկարծ ամեն ինչ կչքանար, և մեծն հանճարը ձմռանը՝ ձնհալին կկտրեր-կանցներ Վոլգան: Եկուսուկես էջ՝ այդ գետանցումը, բայց և այնպես, կընկներ սառցանցքը: Հանճարը խեղդվում է, դուք կարծում եք, թե խեղդվե՞ց: Մտքով իսկ չանցավ: Այդ ամենը նրա համար էր, որ երբ արդեն լիովին սուզվել և շնչահեղձ էր, նրա առաջ մի սառցակտոր ցուլաց, պստիկ սիսեռի չափ սառցակտոր, սակայն գուլալ և թափանցիկ, «հանց սառած արցունք», ու այդ սառցակտորի մեջ արտացոլվեց Գերմանիան, կամ ավելի լավ է ասել՝ Գերմանիայի երկինքը, և արտացոլումն իր ծիածանագույն խաղով հիշեցրեց նրան հենց այն արցունքը, որը «հիշում ես, գլորվեց աչքերից քո, երբ նստած էինք զմրուխտագույն ծառի տակ և դու բացականչեցիր բերկրալի. «Չկա հանցագործություն»: «Այո,— ասացի ես արտասովախառն,— բայց թե այդպես է, ուրեմն արդարակյացներ էլ չկան»: Մենք հեկեկացինք ու բաժանվեցինք առհավետ»:— Կինը՝ ծովափի մի անկյուն, ինքը՝ ինչ-որ անձավներ: Եվ ահա, նա իջնում է, իջնում, երեք տարի իջնում հասնում է Մոսկվա, Սուխարևսկայա աշտարակի տակ և հանկարծ երկրի բուն ընդերքում, անձավում կանթեղ է գտնում, կանթեղի առաջ՝ մի ճգնավոր: Ճգնավորն աղոթում է: Հանճարը սեղմվում է փոքրիկ, վանդակապատ պատուհանին ու հանկարծ հոգոց է լսում: Կարծում եք, ճգնավորը տնքաց: Նրա շատ պետքն է ձեր ճգնավորը: Ո՛չ-չ, պարզապես այդ հոգոցը «հիշեցրեց կնոջ առաջին հոգոցը երեսունյոթ տարի առաջ», երբ «հիշո՞ւմ ես, Գերմանիայում նստած էինք ազաթե ծառի տակ, և դու ասացիր ինձ. «Ինչի՞ համար սիրել: Տես, չորսբոլորը օքրախոտ է աճում և ես սիրում եմ, բայց կդադարի աճել օքրախոտը, ես էլ կդադարեմ սիրել»: Այստեղ վերստին գնդվում է մշուշը, հայտնվում է Հոֆմանը, Շոպենից մի բան է սուլում ջրահարսը և հանկարծ, մշուշի միջից, դափնեպսակով, Հոմի տանիքներից վեր հայտնվում է Անկուս Մարցիուսը: Զմայլանքի սարսուռ անցավ մեր մեջքերով ու մենք բաժանվեցինք առհավետ» և այլն, և այլն: Մի խոսքով, գուցե այնպես չեմ վերարտադրում և չեմ կարողանում, բայց շաղակրատանքի իմաստը հենց դա էր: Եվ վերջապես, մեր խոշոր ուղեղներն ի՛նչ խայտառակ մոլուցք ունեն բառախաղերի հանդեպ՝ վերին իմաստով: Եվրոպացի մեծ փիլիսոփա, խոշոր գիտնական գյուտարար, աշխատավոր, նահատակ՝ ռուսական մեր մեծ հանճարի համար փութաջան և ծանրաբեռն այս բոլորը նման են նրա խոհանոցի ծառայողներին: Նա՛ է պարոնը, իսկ նրանք ներկայանում են իրեն՝ ճերմակ գլխարկները ձեռքներում բռնած և սպասում հրամանների: Ճիշտ է, նա գոռոզաբար ծիծաղում է նաև Ռուսաստանի վրա, և ավելի դուրեկան բան չկա, քան Եվրոպայի մեծ ուղեղների առաջ բոլոր առումներով Ռուսաստանի սնանկության մասին հայտարարելը, սակայն ինչ վերաբերում է անձամբ իրեն, է, չէ-է՛, ինքն արդեն Եվրոպայի այդ մեծ ուղեղներից վեր է սլացել, նրանք բոլորը սոսկ նյութ են իր բառախաղերի համար: Կվերցնի ուրիշի գաղափարը, դրան կկայցնի հակաթեզը, և բառախաղը պատրաստ է: Կա

հանցագործություն, չկա հանցագործություն: Արդարություն չկա, արդարակյացներ չկան: Աթեիզմ, դարվինիզմ, մոսկովյան կոչնակներ... Սակայն ավաղ, ինքն արդեն չի հավատում մոսկովյան կոչնակներին: Հոռոմ, դափնիներ... սակայն ինքն անգամ դափնիներին չի հավատում... Այստեղ՝ բայրոնյան թախծի արքունական նոպա, մի ծամածռություն Հայնեից, ինչ-որ կտոր Պեչորինից՝ ու գնաց, գնաց, փրթփրթաց մեքենան... «Իսկ իմիջիպալոց, գովաբանեք, գովաբանեք, ես դա անասելի սիրում եմ: Չէ որ հենց այնպես եմ ասում, թե ցած եմ դնում գրիչս: Համբերեք, դեռ երեք հարյուր անգամ ձանձրացնելու եմ ձեզ, կհոգնեք կարդալուց...»:

Անշուշտ, ավարտվեց ոչ այդպես պատշաճ: Բայց վատն այն է, որ դրանով էլ սկսվեց: Վաղուց արդեն ծայր էր առել ոտքերի քստքստոց, փոշոտոցներ, հագ և այն ամենն, ինչ լինում է, երբ գրական ընթերցմանը գրողը, ով ուզում է լինի, հասարակությանը զբաղեցնում է քսան բույսից ավելի: Բայց հանձարեղ գրողը նման բան չէր նկատում: Շարունակում էր սվսվացնել ու լվլվալ՝ բանի տեղ չդնելով հասարակությանը, այնպես որ բոլորն սկսեցին տարակուսել: Երբ հանկարծ վերջին շարքերում միայնակ, սակայն բարձր ձայն հնչեց.

— Տեր Աստված, սա ի՞նչ ցնդաբանություն է:

Դա դուրս թռավ ակամա և, հավատացած եմ, առանց որևէ ցուցադրականության: Մարդը պարզապես հոգնել էր: Բայց պարոն Կարմազինովը դադար տվեց, ծաղրաբար նայեց հասարակությանը և հանկարծ սվսվացրեց խոցված սենեկապետի կեցվածքով.

— Պարոնայք, կարծես թե ես կարգին ձանձրացրի ձեզ:

Նրա մեղքն այն էր հենց, որ խոսքն ինքը բացեց: Քանզի դրանով պատասխանի կոչելով, դրանով իսկ հնարավորություն տվեց ամեն կարգի խաժամուժի՝ նույնպես խոսել, այսպես ասած, նույնիսկ օրինաբար, այնինչ, եթե զսպեր իրեն, ապա կփռշտային, կփռշտային ու մի կերպ կանցներ-կգնար... Գուցեն, նա ծափահարություններ էր սպասում ի պատասխան իր հարցին, սակայն ծափ չհնչեց, ընդհակառակը, բոլորը կարծես վախեցան, կծկվեցին ու սսկվեցին:

— Դուք ամենևին էլ երբեք չեք տեսել Անկուս Մարցիոսին, այդ ամենը ոճ է,— հանկարծ հնչեց մի վրդովված, նույնիսկ կարծես հիվանդացած ձայն:

— Ճիշտ է,— տեղնուտեղը միացավ մեկ ուրիշ ձայն,— հիմա տեսիլքներ չկան, այլ բնական գիտություններ: Տեղեկացեք բնական գիտություններից:

— Պարոնայք, ամենից քիչ ես նման առարկություններ էի սպասում,— ահավոր զարմացավ Կարմազինովը: Մեծն հանձարը Կառլսոռուեում բոլորովին ետ էր վարժվել հայրենիքից:

— Մեր դարում ամոթ է խոսել, թե աշխարհը կանգնած է երեք ձկների վրա,— հանկարծ ծվծվաց մի օրիորդ:— Կարմազինով, դուք չէիք կարող քարանձավներ իջնել, ճգնավորի մոտ: Եվ ո՞վ է հիմա խոսում անապատականների մասին:

— Պարոնայք, ինձ ամենից շատ զարմացնում է, որ դա այդպես լուրջ է: Ի դեպ... ի դեպ, դուք միանգամայն իրավացի եք: Ինձնից ավելի ոչ ոք չի հարգում իրական ճշմարտությունը...

Թեև նա ժպտում էր հեզնաբար, սակայն սաստիկ էր ապշահար: Դեմքը սոսկ արտահայտում էր. «Չէ որ ես այնպիսին չեմ, ինչպես կարծում եք, չէ որ ես ձեզ եմ կողմնակից, միայն թե գովեք ինձ, գովեք շատ, հնարավորին չափ ավելի շատ, ես դա անասելի սիրում եմ...»:

— Պարոնայք, — ի վերջո բղավեց նա՝ արդեն լրիվ խոցված, — ես տեսնում եմ, որ իմ խեղճ ստեղծագործությունն ուրիշ տեղ է ընկել: Ես ինքս էլ, կարծում եմ, նույն տեղը:

— Նշան ես բռնել կողովին, խփել ես կովին, — կոկորդով մեկ բղավեց հիմարի մեկը, հավանորեն, հարբած, և անշուշտ, նրա վրա ուշադրություն դարձնել պետք չէր: Ճիշտ է, անհարգալիր ծիծաղ հնչեց:

— Ասում եք՝ կովի՞ն, — տեղնուտեղը դրանից կառչեց Կարմազինովը: Նրա ձայնն ավելի ու ավելի էր ճղճղան դառնում: — Կողովների ու կովերի վերաբերյալ, պարոնայք, ես ինձ թույլ կտամ զսպվել: Ես չափից ավելի եմ հարգում անգամ ցանկացած հասարակություն՝ թեկուզև անմեղ համեմատություններ թույլ տալու համար, բայց ես կարծում եմ...

— Բայց և այնպես, ողորմած պարոն, դուք շատ մի... — բղավեց ինչ-որ մեկը վերջին շարքերից:

— Բայց ես ենթադրում էի, որ ցած դնելով գրիչս ու հրաժեշտ տալով ընթերցողին, կլսեն ինձ...

— Ո՛չ, ո՛չ, մենք ցանկանում ենք լսել, ցանկանո՞ւմ ենք, — վերջապես սրտապնդված մի քանի ձայն լսվեց առաջին շարքից:

— Կարդացե՛ք, կարդացե՛ք, — մի քանի տիկնանց զմայլագին ձայներ միացան և վերջապես, ծափահարություն սկսվեց, ճիշտ է, սակավ ու նվազ: Կարմազինովը շեղակի ժպտաց ու բարձրացավ տեղից:

— Հավատացեք, Կարմազինով, որ բոլորը նույնիսկ պատիվ են համարում... — չդիմացավ նույնիսկ ինքը՝ պարագլխի կինը:

— Պարոն Կարմազինով, — հանկարծ մի թարմ, դեռատի ձայն հնչեց դահլիճի խորքից: Գավառական ուսումնարանի շատ ջահել ուսուցչի ձայնն էր, հիանալի մի երիտասարդ էր, սուսուփուս, վեհանձն, որը դեռ վերջերս հյուր էր մեզ մոտ: Նա նույնիսկ ելել էր տեղից: — Պարոն Կարմազինով, եթե ես երջանկություն ունենայի սիրել այնպես, ինչպես դուք նկարագրեցիք մեզ, իրավ, իմ սիրո մասին չէի գրի հասարակական ընթերցման համար նախատեսված հոդվածում...

Նա նույնիկ ամբողջովին շառագունել էր:

— Պարոնայք,— ճշած Կարմագինովը:— Ես ավարտեցի: Բաց եմ թողնում վերջը և հեռանում: Բայց թույլ տվեք կարդալ միայն ավարտի վեց տողերը:

— «Այո, իմ բարեկամ ընթերցող, մնաս բարով,— սկսեց նա անմիջապես, ձեռագրից կարդալով և արդեն չնստելով բազկաթոռին:— Մնաս բարով, ընթերցող: Նույնիսկ չեմ էլ պնդում, որ բաժանվենք որպես բարեկամներ, հիրավի, ինչի՞ համար անհանգստացնել քեզ: Նույնիսկ նախատիր, օ՛, նախատիր ինձ՝ ինչքան կամենաս, եթե դա քեզ փոքր-ինչ հաճույք կպատճառի: Բայց ամենալավն այն կլինի, եթե մոռանանք միմյանց առհավետ: Եվ եթե դուք բոլորդ, ընթերցողներ, հանկարծ այնքան բարի գտնվեիք, որ ծնկաչոք սկսեիք հորդորել արտասվելով, թե «Գրիր, օ՛, գրիր մեզ համար, Կարմագինով, վասն հայրենյաց, վասն սերունդների, վասն դափնեպսակների», այնժամ էլ ձեզ կպատասխանեի, անշուշտ, ամենայն հարգանքով շնորհակալություն հայտնելով. «Ոչ, հերիք է, ինչքան զբաղվեցինք միմյանցով, սիրելի հայրենակիցներ, merci: Ժամանակն է, տարբեր ճամփաներով գնանք: Merci, merci, merci»:

Կարմագինովը հանդիսավորապես խոնարհվեց և ամբողջովին կարմրատակած, ասես, խաշել էին նրան, գնաց կուլիսների ետևը:

— Ոչ ոք էլ ծունկ չի չոքի ամենևին, երևակայություն եմ ասել է՛:

— Ինչպիսի՜ անձնասիրություն:

— Դա սոսկ հումոր էր,— ուզեց ուղղել ավելի հասկացող մեկը:

— Չէ՛, մեզ ազատեք ձեր հումորից:

— Բայց և այնպես, սա հանդգնություն է, պարոնայք:

— Ծայրահեղ դեպքում, գոնե վերջացրեց:

— Էս ի՛նչ ձանձրալի բանի եկանք:

Սակայն վերջին (ի դեպ, ոչ միայն վերջին) շարքերի այս բոլոր անբարեկիրթ բացականչությունները խլացվեցին ծափահարություններով: Բեմ էին կանչում Կարմագինովին: Մի քանի տիկնայք Յուլիա Միխայլովնայի և պարագլխի տիկնոջ զլխավորությամբ խոնվեցին բեմի մոտ: Յուլիա Միխայլովնայի ձեռքին մի շքեղ դափնեպսակ հայտնվեց, ճերմակ թավշյա բարձիկի վրա, մյուսին՝ թարմ վարդերից հյուսված պսակ:

— Դափնինե՛ր,— արտասանեց Կարմագինովը՝ նուրբ և թեթևակի ծաղրական ժպիտով:— Անշուշտ, ես զգացված եմ և ընդունում եմ այս նախապես պատրաստված, բայց դեռևս թառամել չհասցրած պսակը՝ կենդանի զգացումով, սակայն հավատացնում եմ ձեզ, mesdames, որ հանկարծ այնքան իրապաշտ դարձա, որ մեր դարում դափնետերևները շատ ավելի հարմար եմ գտնում տեսնել վարպետ խոհարարի, քան իմ ձեռքերում...

— Ախր, խոհարարներն ավելի են օգտակար,— բղավեց այն նույն ճեմարանականը, որը ներկա էր Վիրգինսկու տան «նիստին»: Կարգը փոքր-ինչ խախտվեց: Շատերը վեր թռան տեղերից՝ տեսնելու համար դափնեպսակի արարողությունը:

— Խոհարարի համար հիմա երեք տասանոց էլ կտամ,— բարձր-բարձր մեկ ուրիշ ձայն էլ հնչեց, նույնիսկ չափազանց բարձր, համառորեն բարձր:

— Ե՛ս էլ:

— Ե՛ս էլ:

— Բայց կարող է, այստեղ բուֆետ չկա:

— Պարոնայք, սա պարզապես խաբեություն էր...

Իմիջիայլոց, հարկ է ընդունել, որ բոլոր այդ սանձարձակ պարոնայք նաև լավ վախենում էին մեր բարձրաստիճաններից, նաև դահլիճում ներկա պրիստավից: Մի կերպ, տասը թուփի ընթացքում, բոլորը նորից տեղավորվեցին, բայց նախկին կարգուկանոնը չէր վերականգնվում: Եվ ահա, ծայր առնող այդ քառուսի մեջ էլ ընկավ խեղճ Ստեպան Տրոֆիմովիչը...

IV

Սակայն ես մի անգամ էլ շտապեցի կուլիսների ետևը՝ նրա մոտ ու ինձ կորցրած, հասցրի նախագգուշացնել՝ որ իմ կարծիքով, ամեն ինչ խափանվել է և որ ավելի լավ կլինի՝ բեմ չմտնի բոլորովին և հենց հիմա տուն գնա, թեկուզև աղիքային սուր խանգարում պատրվակ բռնելով, իսկ ես նույնպես կհանեմ վարդակապս ու կգնամ իր հետ: Այդ պահին նա արդեն բեմ էր մտնում, հանկարծակի կանգ առավ, բարձրամտորեն չափեց ինձ ոտից գլուխ և հանդիսավորությամբ արտաբերեց.

— Ողորմած պարոն, իսկ ինչո՞ւ եք դուք ինձ ընդունակ համարում նման փոքրոգության:

Ես նահանջեցի: Մեկին մեկ համոզված էի, որ առանց աղետի այնտեղից դուրս չի գա: Մինչ ես կանգնած էի՝ կատարելապես վիատված, իմ դիմաց նորից հայտնվեց եկվոր պրոֆեսորը, որի հերթը Ստեպան Տրոֆիմովիչից հետո էր և որը քիչ առաջ շարունակ բարձրացնում էր բռունցքը նթափով իջեցնում: Նա դեռևս նույն ձևով գնում-գալիս էր ետուառաջ, խորասուզված ու քթի տակ ինչ-որ բան մրմնջալով թունալի, սակայն ցնծացող ժպիտով: Այստեղ ես մի տեսակ համարյա առանց մտադրվելու (այստեղ էլ սատանան ինձ դրդեց) նրան ևս մոտեցա:

— Գիտեք ինչ,— ասացի,— շատ օրինակներ կան, որ եթե ելույթ ունեցողը հասարակությանը զբաղեցնում էքսան թուփից ավելի, հասարակությունն արդեն չի լսում: Կես ժամ նույնիսկ ոչ մի նշանավոր չի դիմանա...

Նա մեկեն կանգ առավ և ամբողջ մարմնով ասես ցնցվեց վիրավորանքից: Անհուն գոռոգություն էր արտահայտում նրա դեմքը:

— Մի անհանգստացեք,— մրթմրթաց նա արհամարհանքով և անցավ կողքովս: Այդ պահին դահլիճից լսվեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի ձայնը:

«Էհ, բոլորիդ հերն էլ անծած»,— մտածեցի ես ու շտապեցի դահլիճ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նստեց բազկաթոռին, դեռևս շարունակվող իրարանցման մեջ: Ըստ երևույթին, առաջին շարքերից նրան դիմավորեցին անբարյացակամ հայացքներ: (Վերջին ժամանակներս ակումբում մի տեսակ դադարել էին նրան սիրել և նախկինից շատ ավելի պակաս էին հարգում): Իմիջիայլոց, արդեն լավ էր այն, որ չէին շվվացնում: Տարօրինակ մի միտք ունեի դեռ երեկվանից, ինձ շարունակ թվում էր, թե նրան կշվվացնեն անմիջապես, երևալուն պես: Այնինչ, նրան հիմա նույնիսկ չնկատեցին՝ առկա որոշ իրարանցման մեջ: Եվ ինչի՞ վրա էր հույսը դրել այդ մարդը, եթե Կարմազինովի հետ այդպես վարվեցին: Նա գունատ էր. տասը տարի չէր կանգնել հասարակության առաջ: Հուզմունքից և նրա ներսում ինձ հայտնի շատ բաներից հստակ էր, որ ինքն էլ է բեմում իր հայտնվելը դիտում որպես իր ճակատագրի վճռում կամ նման մի բան: Ահա թե ինչից էի վախենում: Թանկ էր ինձ համար այդ մարդը: Եվ ինչ կատարվեց ինձ հետ, երբ նա բացեց բերանն ու առաջին խոսքերն ասաց:

— Պարոնայք,— ասաց նա մեկեն, կարծես վճռելով գնալ ամեն ինչի և միաժամանակ համարյա դողդոջ ձայնով:— Պարոնայք: Դեռևս այսօր առավոտյան իմ առաջ դրված էր վերջերս այստեղ տարածված ապօրինի թղթերից մեկը, և ես հարյուրերորդ անգամ ինձ հարց տվեցի. «Ինչի՞ մեջ է սրա գաղտնիքը»:

Միանգամից սսկվեց ամբողջ դահլիճը, բոլոր հայացքներն ուղղվեցին նրան, մի քանիսը՝ երկյուղով: Բան չունեմ ասելու, կարողացավ հետաքրքրություն հարուցել առաջին իսկ խոսքից: Նույնիսկ կուլիսների ետևից գլուխներ պարզվեցին, Լիպուտինը և Լյամշինն ազահորեն ականջ էին դրել: Յուլիա Միխայլովնան նորից ձեռքով արեց ինձ.

— Կանգնեցրեք, ինչ գնով ուզում է լինի, կանգնեցրեք,— շնչաց նա տագնապով: Ես միայն ուսերս թոթվեցի՝ մի թե կարելի էր կանգնեցնել այլևս վճռած մարդուն: Ավա՛ դ, ես հասկացել էի Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Էհե՛, թռուցիկների մասին է,— շնչացին դահլիճում, ամբողջ սրահն ալիքվեց:

— Պարոնայք, ես պարզել եմ ամբողջ գաղտնիքը: Թողած էֆեկտի ամբողջ գաղտնիքը դրանց հիմարության մեջ է: (Նրա աչքերը փայլատակեցին): - Այո, պարոնայք, լինե՛ր դա կանխամտածված հիմարություն, հաշվարկով կեղծված հիմարություն՝ օ՛, այդ մեկը նույնիսկ հանճարեղ կլինե՛ր: Բայց հարկ է կատարյալ արդարությունը հատուցել նրանց, նրանք ոչինչ չեն կեղծել: Դա ամենամերկացված, ամենապարզամիտ, ամենահակիրճ հիմարությունն է՝ *cest la betise dans son essence la plus pure, quelque chose comme un simple chimique*^[2]: Մի կաթիլ անգամ խելացի ասված լինե՛ր, և ասեն ոք իսկույն կտեսներ այդ համառոտ հիմարության համակ թշվառությունը: Բայց հիմա բոլորը դեմ են առնում տարակուսած, ոչ ոք չի հավատում, որ դա ի սկզբանե այդքան է հիմար: «Չի կարող պատահել, որ այստեղ ուրիշ ոչինչ

չինի»,— ինքն իրեն ասում է յուրաքանչյուրը և գաղտնիք է որոնում, խորհուրդ տեսնում, ուզում է կարդալ տողերի արանքը՝ էֆեկտը ձեռք է բերված: Օ՛, դեռևս երբեք հիմարությունն այսպիսի ցնծալի պարզն չի ստացել, չնայած որ շատ հաճախ է արժանի եղել դրան... քանզի, en parenthese^[3], հիմարությունը, ինչպես և բարձրագույն հանճարը, միանման օգտակար են մարդկության ճակատագրում...

— Քառասնական թվականների բառախաղեր,— հնչեց ինչ-որ մեկի, ի դեպ, համեստ ձայնը, բայց դրանից հետո ամեն ինչ կարծես պոկվեց տեղից: Աղմկեցին, ժխոր բարձրացավ:

— Պարոնայք, ուռա՛: Ես առաջարկում եմ հիմարության կենացը,— բղավեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ արդեն կատարելապես մոլեգնած, քամահրելով դահլիճը:

Ես մոտ վազեցի նրան՝ բաժակը ջուր լցնելու պատրվակով:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, վերջացրեք, Յուլիա Միխայլովնան աղաչում է...

— Ոչ, դուք ինձ հանգիստ թողեք, պարապ-սարապ երիտասարդ,— կոկորդով մեկ բղավելով՝ նետվեց վրաս: Ես փախա:— Messieurs^[4],— շարունակեց նա,— ինչի՞ համար է այս հուզմունքը, ինչի՞ համար են զայրույթի բացականչությունները, որոնք լսում եմ: Ես եկել եմ ձիթենու ճյուղով: Ես ձեզ եմ բերել վերջին խոսքը, քանզի այս գործում վերջին խոսքի տերն եմ, և մենք կհաշտվենք:

— Կորչի՛, — բղավում էին ոմանք:

— Լռե՛ք, թող խոսի, թողեք մինչև վերջ ասի՛, — բղավում էին մյուսները: Հատկապես հուզված էր ջահել ուսուցիչը, որը սիրտ անելով մի անգամ խոսել, կարծես արդեն չէր կարողանում կանգ առնել:

— Messieurs, այս գործի վերջին խոսքը՝ լիակատար ներումն է: Ես կյանքս ապրած ծերունի եմ, ես հանդիսավորապես հայտարարում եմ, որ կյանքի ոգին սավառնում է առաջվա պես, և կենդանի ուժը չի սմբել երիտասարդ սերնդի մեջ: Ժամանակակից պատանեկության եռանդը նույնքան վճիտ է և լուսավոր, ինչպես մեր ժամանակներում: Կատարվել է լոկ մի բան. նպատակների տեղափոխում, մի գեղեցկության փոխարինումը մյուսով: Ամբողջ երկմտությունը սոսկ մի բան է, թե որն է ավելի սքանչելի՝ Շեքսպի՞րը, թե սապոգները, Ռաֆայել լը, թե նավթաեռը:

— Սա մատնություն՞ն է,— մրթմրթում էին ոմանք:

— Վարկաբեկիչ հարցեր են:

— Agent-provocateur!^[5]:

— Իսկ ես հայտարարում եմ, որ Շեքսպիրը և Ռաֆայելը վեր են գյուղացիների ազատագրումից, վեր են ժողովրդականությունից, վեր են սոցիալիզմից, վեր են պատանի սերնդից, վեր են քիմիայից, վեր են համարյա ամբողջ մարդկությունից, քանզի նրանք արդեն համայն մարդկության պտուղն են, իսկական պտուղը, թերևս բարձրագույն պտուղը, որպիսին կարող է միայն լինել: Գեղեցկության ձևն արդեն

ձեռք է բերված, առանց որի գուցեն ապրել չեմ համաձայնի ես... Օ՛, Աստված,— ձեռքերն իրար զարկեց նա,— տասը տարի առաջ ճիշտ այսպես բղավում էի Պետերբուրգում, բեմից, միևնույն բանն ու նույն բառերը, և ճիշտ այսպես նրանք ոչինչ չէին հասկանում, ծիծաղում և աղմկում էին, ինչպես հիմա, գաճաճ մարդիկ, ի՞նչն է ձեզ պակասում՝ հասկանալու համար։ Գիտե՞ք արդյոք, դուք գիտե՞ք արդյոք, որ առանց անգլիացու մարդկությունը դեռևս կարող է ապրել, առանց Գերմանիայի կարելի է, առանց ռուս մարդու շատ հնարավոր է, առանց գիտության կարելի է, առանց հաց կարելի է, լոկ միայն առանց գեղեցկության է անհնար, քանզի ոչնչից ոչինչ չի մնա անելու երկրիս երեսին։ Ամբողջ գաղտնիքը սա է, ամբողջ պատմությունը սա է։ Գիտությունն իսկ մի բոլոր է չի դիմանա առանց գեղեցկության՝ այս մասին գիտե՞ք արդյոք, ծիծաղողներ, կվերածվի բոհության, մի մեխ անգամ չեք հորինի... Չեմ զիջելու,— անհեթեթ ճչաց նա վերջում և բռունցքն ամբողջ թափով խփեց սեղանին։

Սակայն մինչ նա կձղձղար անիմաստ և խառնիխուռն, խախտվում էր կարգուկանոնը դահլիճում։ Շատերը վեր թռան տեղերից, ոմանք խուժեցին առաջ, բեմին մոտ։ Ընդհանրապես, այս ամենը կատարվեց շատ ավելի արագ, քան նկարագրում եմ, և չհասցրին միջոցներ ձեռնարկել։ Գուցե նաև չկամեցան։

— Ձեզ համար լավ է ամեն ինչ պատրաստ առաջներդ դնեն, երեսառածնե՛ր,— հենց բեմի մոտ ոռնաց նույն ճեմարանականը ատամները հաճույքով մերկացրած Ստեպան Տրոֆիմովիչի վրա։ Վերջինս նկատեց և մոտ ցատկեց ուղիղ բեմեզրին։

— Ես չեի՞, արդյոք, նոր ե՞ս չհայտարարեցի, որ երիտասարդ սերնդի եռանդը նույնքան մաքուր է և լուսավոր, ինչպես եղել է և որ նա կործանվում է՝ սխալվելով միայն գեղեցիկի ձևերում։ Քի՞չ է ձեզ։ Ու եթե վերցնենք, որ դա հոչակեց սպանված, վիրավորված հայրը, ապա մի՞թե, օ՛, գաճաճներ, մի՞թե կարելի է վեր կանգնել անաչառությամբ և հայացքի հանգստությամբ... Երախտամոռնե՛ր... անիրավացիներ... ինչի՞, ինչի՞ համար չեք ուզում հաշտվել...

Եվ նա հանկարծ հեկեկաց հիստերիկ։ Մատներով սրբում էր հոսող արցունքները։ Ուսերը և կուրծքը ցնցվում էին հեկեկոցներից... Նա ամեն ինչ մոռացել էր աշխարհում։

Իսկական վախ համակեց հասարակությանը, համարյա բոլորը ելան տեղերից։ Արագ վեր թռավ նաև Յուլիա Միխայլովնան՝ թևանցուկ անելով ամուսնուն և բարձրացնելով նրան բազկաթոռից... Չտեսնված խայտառակություն էր ստացվում։

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ,— բերկրանքով ոռնաց ճեմարանականը։— Այստեղ, քաղաքում և արվարձաններում հիմա թափառում է տաժանավայրից փախած Ֆեդկա Կատորժին։ Նա թալանում է, վերջերս նաև նոր սպանություն կատարեց։ Թույլ տվեք հարցնել, եթե տասնհինգ տարի առաջ դուք նրան ռեկրուտ հանձնած չլինեիք, որպես թղթախաղի պարտքի վճար, այսինքն, ուղղակի չտարվեիք թղթախաղում, տաժանավայր կընկնե՞ր նա, մարդկանց կմորթոտե՞ր հիմա գոյության պայքարում։ Ի՞նչ կասեք, պարոն գեղագետ։

Ես հրաժարվում եմ նկարագրել հաջորդած տեսարանը: Նախ, մոլեգին ծափեր թնդացին: Ծափահարում էին ոչ բոլորը, դահլիճի մեկ հինգերորդ մասը, բայց ծափահարում էին կատաղած: Մնացած ամբողջ հասարակությունը խուժեց դեպի ելքը, բայց քանի որ ծափահարող մասը խոնվում էր առաջ՝ դեպի բեմ, դրանից էլ համընդհանուր իրարանցում առաջացավ: Տիկնայք ճչում էին, մի քանի օրիորդ լաց եղան և խնդրում էին տուն գնալ: Իր աթոռի մոտ կանգնած Լեմբկեն վայրենատեսք ու վրա-վրա շուրջն էր նայում: Յուլիա Միխայլովնան լիովին կորցրել էր իրեն՝ առաջին անգամ մեզ մոտ հաստատվելուց հետո: Ինչ վերաբերում է Ստեպան Տրոֆիմովիչին, առաջին պահ նա, թվում է, տառաջիորեն ճգմված էր ճեմարանականի խոսքերից, բայց հանկարծ բարձրացրեց երկու ձեռքը, կարծես պարզելով հասարակության վրա, և բղավեց.

— Թոթափում եմ ոտքերիս փոշին և նզովում եմ... Վերջ... վերջ...

Եվ շրջվելով՝ վազեց կուլիսների ետևը՝ ձեռքերը թափահարելով և սպառնալով:

— Նա վիրավորեց հասարակությանը... Վերխովենսկո՛ւն,— ոռնացին կատաղածները: Ուզեցին նույնիսկ ընկնել նրա ետևից: Ջսպելն անհնար էր, համենայն դեպս, այդ բոպեին, և հանկարծ, վերջնական աղետը ռումբի պես պայթեց ժողովածների վրա ու տրաքեց մեջտեղում, երրորդ ճառախոսը՝ այն մոլագարը, որը շարունակ բռունցքն էր թափահարում կուլիսներում, բեմ վազեց հանկարծ:

Կատարյալ խելագարի տեսք ուներ: Լայնաբերան, ցնծագին ժպիտով, լի անսահման ինքնավստահությամբ՝ հայացք ձգեց փոթորկված դահլիճին և թվաց, ինքն էլ է ուրախ իրարանցումից: Նրան ամեննին չէր շփոթեցնում, որ ստիպված է ելույթ ունենալ այդպիսի խառնաշփոթի մեջ, ընդհակառակն, ըստ երևույթին, ուրախացնում էր: Դա այնքան էր ակնբախ, որ իսկույն ուշադրություն գրավեց:

— Սա ի՞նչ նոր բան էր,— հարցեր հնչեցին,— ո՞վ է այս մարդը: Սը՛սս, ի՞նչ է ուզում ասել:

— Պարոնայք,— ամբողջ ուժով բղավեց մոլագարը՝ կանգնած ուղիղ բեմեզրին ու համարյա նույն ձղձղան-կանացի ձայնով, ինչ Կարմազինովը, միայն թե առանց ազնվականական սվսվոցի:— Պարոնա՛յք: Քսան տարի առաջ, կես-Եվրոպայի հետ պատերազմի նախօրեին, Ռուսաստանն իդեալի պես էր կանգնած պետական և գաղտնի բոլոր խորհրդականների աչքերում: Գրականությունը ծառայում էր գրաքննությանը, համալսարաններում դասավանդվում էր քայլավարություն: Զորքը վերածվել էր բալետի, իսկ ժողովուրդը տուրքերն էր վճարում և լռում ճորտատիրական իրավունքի մտրակի տակ: Հայրենասիրությունը վերածվեց կենդանի-մեռածից կաշառք պլոկելու: Կաշառք չվերցնողները համարվեցին խռովարարներ, որովհետև խախտում էին ներդաշնակությունը: Կեչու անտառակներ ոչնչացվեցին՝ օգնելու կարգուկանոնին: Եվրոպան սրսփում էր... Սակայն Ռուսաստանը երբեք, իր ամբողջ կյանքի անիմաստ հազարամյակի ընթացքում չէր հասել նման խայտառակության...

Նա բարձրացրեց բռունցքը՝ ցնծագին ու ահեղատեսք թափահարելով գլխից վեր ու հանկարծ մոլեգնորեն ցած թողեց, ասես ջարդուփշուր անելով հակառակորդին: Ամենի ոռնոց հնչեց բոլոր կողմերից, խլացուցիչ ծափահարություններ թնդացին: Ծափահարում էր արդեն համարյա դահլիճի կեսը, հափշտակվել էին ամենաանմեղ եղանակով, պատվազրկվում էր Ռուսաստանը հրապարակավ, հանրության առաջ, և մի թե կարելի էր չոռնալ հիացմունքից:

— Այ, սա գո՛րծ էր: Այ, սա բան էր: Ուռա՛: Չէ, սա արդեն գեղագիտություն չէ:

Մոլագարը շարունակեց զմայլված.

— Այն ժամանակներից անցել է քսան տարի: Համալսարանները բաց են ու բազմացած: Քայլվավարժությունն առասպել է դարձել, սպաներ չեն հերիքում համալրման համար՝ հազարներով: Երկաթուղիները կերել են ամբողջ կապիտալները և սարդոստայնի պես պատել Ռուսաստանը, այնպես որ մի տասնհինգ տարի հետո կարելի է, թերևս, ինչ-որ տեղ գնալ-գալ: Կամուրջները վառվում են սոսկ հազվադեպ, իսկ քաղաքները կրակվում են ճշտությամբ, հերթով սահմանված կարգով, հրդեհների շրջանին: Դատարաններում սողոմոնյան վճիռներ են կայացվում, իսկ երդվյալները կաշառքներ են վերցնում միմիայն գոյության պայքարում, երբ ստիպված են լինում մեռնել քաղցից: Ճորտերն ազատության մեջ են և իրար են դնգսում ճիպտոներով, նախկին կալվածատերերի փոխարեն: Օղու ծովեր ու օվկիանոսներ են խմվում՝ բյուջեին օգնելու, իսկ Նովգորոդում՝ հնամենի և անօգուտ Սոֆիայի դիմաց հանդիսավորապես կանգնեցվել է բրոնզե վիթխարի մի գունդ՝ ի հիշատակ անկարգության և անիմաստության արդեն անցած հազարամյակին: Եվրոպան խոժոռվում է ու նորից սկսում անհանգստանալ: Տասնհինգ տարի՝ բարեփոխումներ: Այնինչ, Ռուսաստանը երբեք, նույնիսկ իր անմտության ամենածաղրանկարային շրջաններում, չէր հասել...

Վերջին բառերը լսել անգամ չէր լինի ամբոխի ոռնոցի մեջ: Երևաց, թե ինչպես նորից բարձրացրեց ձեռքը և հաղթականորեն մի անգամ էլ իջեցրեց: Ցնծությունն անցավ բոլոր սահմանները, գոռում էին, ծափ զարկում, նույնիսկ տիկնանցից ոմանք բղավեցին. «Բավակա՛ն է: Ավելի լավ ոչինչ չէք ասի»: Հարբածի պես էին: Հռետորն աչք ածեց բոլորին ու կարծես հալվում էր սեփական ցնծությունից: Հպանցիկ տեսա, որ անասելի հուզված Լեմբկեն ինչ-որ բան է կարգադրում ինչ-որ մեկին: Լրիվ գունատված Յուլիա Միխայլովնան փութով ինչ-որ բան էր ասում մոտ վազած իշխանին... Բայց այդ րոպեին մի վեց հոգի, շատ թե քիչ պաշտոնական մարդկանց մի խումբ, կուլիսներից բեմ խուժեց, բռնեց հռետորին և քարշ տվեց բեմի ետևը: Չեմ հասկանում, թե ինչպես կարող էր պոկվել նա, բայց պոկվեց, կրկին ցատկեց բեմեզրին և հասցրեց ամբողջ ուժով բղավել թափ տալով բռունցքը.

— Բայց Ռուսաստանը դեռ երբեք չէր հասել...

Սակայն արդեն նրան քարշ տվեցին նորից: Տեսա, թե ինչպես մի տասնհինգ հոգի նետվեցին գուցեն նրան ազատելու՝ կուլիսների ետևը, բայց ոչ բեմի վրայով, այլ

կողքից՝ փշրելով բարակ միջնորմը, այնպես որ միջնորմն ընկավ... Հետո տեսա՝ աչքերիս չհավատալով, որ հանկարծ չգիտես որտեղից, բեմահարթակ նետվեց ուսանողուհին (Վիրգինիսկու ազգականուհին)՝ նույն իր կապուկը կոնատակին, ճիշտ նույնպես հագնված, նույնքան կարմրատակած, նույնքան կուշտուկուտ, շրջապատված երկու-երեք կանանցով, երկու-երեք տղամարդկանցով, իր մահացու թշնամի ճեմարանականի ուղեկցությամբ: Հասցրի լսել նույնիսկ նրա ասածը.

— Պարոնայք, ես եկել եմ, որ հայտարարեմ տարաբախտ ուսանողների տառապանքների մասին և ամենուրեք նրանց արթնացնեմ բողոքի:

Սակայն ես վազեցի: Վարդակապս թաքցրի գրպանում և ինձ հայտնի ետևամուտքերով տնից դուրս պրծա փողոց: Ամենից առաջ, անշուշտ, Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ:

Գլուխ երկրորդ. Տոնախմբության ավարտը

I

Նա չընդունեց ինձ: Փակվել և գրում էր: Իմ երկրորդ զանգին և կանչին պատասխանեց դռան արանքից.

— Բարեկամս, ես ամեն ինչ վերջացրի, ո՞վ կարող է ավելին պահանջել ինձնից:

— Դուք ոչինչ չվերջացրիք, այլ նպաստեցիք, որ ամեն ինչ տապալվի: Ի սեր Աստծո, առանց բառախաղերի, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, բաց արեք: Հարկավոր է միջոցներ ձեռնարկել, կարող է դեռ ձեզ մոտ գան ու վիրավորեն ձեզ...

Ես ինձ իրավունք վերապահեցի լինել առանձնապես խիստ և անգամ խստապահանջ: Վախենում էի, որ առավել խելացնոր որևէ բան կձեռնարկի: Սակայն, ի զարմանս, անսովոր հաստատականության հանդիպեցի:

— Ուրեմն, առաջինը մի վիրավորեք ինձ: Շնորհակալ եմ ձեզ՝ նախկին ամեն ինչի համար, բայց կրկնում եմ, որ ես ամեն ինչ վերջացրել եմ մարդկանց հետ՝ չար, թե բարի: Ես նամակ եմ գրում Դարյա Պավլովնային, ում այնպես աններելի մոռացել էի մինչև հիմա: Վաղը կտանեք դա, եթե կամենում եք, իսկ հիմա՝ «merci»:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, հավատացնում եմ, որ բանն ավելի լուրջ է, քան դուք եք կարծում: Կարծում եք, թե ինչ-որ մեկին այնտեղ ջախջախել էք: Ոչ ոքի չեք ջախջախել, այլ ինքներդ եք փշրվել, դատարկ սրվակի պես (օ, ես կոպիտ էի և անբարեկիրթ՝ հիշում եմ դառնությամբ): Դարյա Պավլովնային գրելու պետք չունեք վճռականապես... և ի՞նչ պիտի անեք հիմա, առանց ինձ: Ի՞նչ եք հասկանում գործնականորեն: Հաստատ, էլի ինչ-որ բան եք մտմտում: Դուք սոսկ մի անգամ էլ կտապալվեք, եթե ինչ-որ բան մտմտում եք...

Նա վեր կացավ և մոտեցավ ուղիղ դռանը:

— Դուք քիչ մնացիք նրանց հետ, բայց վարակվել եք նրանց լեզվից և տոնից: Die vous pardonne, mon ami, et Dieu vous garde^[6]: Ես միշտ ձեր մեջ նկատել եմ օրինավորության սաղմեր և դուք գուցեն դեռ խելքի գաք՝ après le temps^[7], անշուշտ, ինչպես և մենք բոլորս՝ ռուսներս: Իմ անգործնականության վերաբերյալ ձեր դիտողության մասին կհիշեցնեմ վաղուցվա մտքերիցս մեկը, մեզ մոտ՝ Ռուսաստանում, ահռելի քանակությամբ մարդիկ զբաղված են հենց նրանով, որ ամենից կատաղի և մի հատուկ ձանձրացումով, ամռան ճանճերի պես, հարձակվում են ուրիշների անգործունակության վրա, դրա մեջ մեղադրելով յուրաքանչյուրին և բոլորին, բացի միայն իրենցից: Cher, հիշեցեք, որ հուլմունքի մեջ եմ ու մի տանջեք ինձ: Մեկ անգամ ևս merci ամեն ինչի համար և բաժանվենք իրարից, ինչպես Կարմազի-նովը հասարակությունից, այսինքն՝ մոռանանք միմյանց հնու-բավորինս մեծահոգաբար: Խորամանկում էր նա՝ իր նախկին ընթերցողներին չափից ավելի խնդրելով մոռանալ, quanta moi^[8], ես այդչափ անձնապաշտ չեմ և ամենից շատ հույս ունեմ ձեր անարատ սրտի ջահելության վրա. ի՞նչ պիտի երկար հիշեք անօգտակար ծերուկին: «Ավելի երկար ապրեք», բարեկամս, ինչպես ինձ ցանկացավ նախորդ անվանակոչությանը Նաստասիան (ces puvres gens ont quelquefois des mots charmants et pleins de philosophie^[9]): Շատ երջանկություն չեմ ցանկանում ձեզ՝ կձանձրացնի, փորձանք էլ չեմ ցանկանում, այլ ժողովրդական փիլիսոփայությանը հետևելով, կկրկնեմ պարզապես. «Ավելի շատ ապրեք» և մի կերպ աշխատեք շատ չձանձրանալ, այս մի ապարդյուն ցանկությունն էլ ավելացնեմ իմ կողմից: Դե, մնաք բարով և մնաք բարով լրջորեն: Եվ մի կանգնեք իմ դռան մոտ, բացողը չեմ:

Նա ետ գնաց և ես ուրիշ ոչնչի չհասա: Չնայած «հուլմունքին», խոսում էր սահուն, անշտապ, ծանրակշիռ և, ըստ երևույթին, ջանալով ներագդել: Անշուշտ, նա փոքր-ինչ դառնացած էր ինձնից և մասամբ վրեժ էր լուծում, թերևս նաև երեկվա «ծածկասայլերի» և «հատակի ծուռ տախտակների» համար: Իսկ սույն առավոտի հրապարակավ արցունքները, չնայած որոշ իմաստով հաղթանակին, նրան թողել էին փոքր-ինչ կոմիկական վիճակի մեջ՝ ինքը դա գիտեր, այնինչ, չկար մեկ այլ մարդ, որ այդչափ հոգար բարեկամների հետ փոխհարաբերությունների գեղեցկության և խստաբարո ձևերի մասին, որքան Ստեպան Տրոֆիմովիչը: Օ, ես չեմ մեղադրում նրան: Բայց չնայած բոլոր ցնցումներին, նրա մեջ մնացած հենց այդ բժախնդրությունը և ծաղրականությունն այն ժամանակ ինձ հանգստացրին, ըստ երևույթին, առօրեականի հանդեպ այդքան քիչ փոխված մարդը, հարկավ, այդ պահին հակված չէ որևիցե ողբերգական կամ անսովոր քայլի: Այդպես խորհեցի այն ժամանակ և, Աստվա՛ծ իմ, ինչպես սխալվեցի: Չափից ավելի բան էի աչքաթող արել...

Իրադարձություններից առաջ անցնելով, մի քանի տող մեջբերեմ Դարյա Պավլովնային ուղղված այդ նամակից, որը նա, իսկապես, վաղն նեթ ստացավ:

«Mon enfant^[10], դողում է ձեռքս, բայց ես ամեն ինչ ավարտեցի: Դուք չկայիք մարդկանց հետ իմ վերջին մենամարտին, դուք չեկաք այդ «ընթերցմանը» և լավ

արեցիք: Սակայն ձեզ կպատմեն, որ անհատականություններից ամբած մեր Ռուսաստանում ոտքի ելավ մի եռանդուն մարդ և չնայած բոլոր կողմերից իր վրա տեղացող մահացու սպառնալիքներին, այդ հիմարիկներին ասաց նրանց իսկ ճշմարտությունը, այն է, որ իրենք հիմարիկներ են: O, ce sont des pauvres petits vauriens et rien de plus des petits հիմարիկներ - voila le mot![uu](#): Վիճակը նետված է, ես գնում եմ այս քաղաքից ընդմիշտ և չգիտեմ՝ ուր: Բոլորը, ում սիրում էի, երես են դարձրել ինձնից: Սակայն դուք, դուք, մաքուր և միամիտ արարած, դուք՝ հեզ մի անձնավորություն, ում ճակատագիրը քիչ էր մնացել միանար իմին՝ քմահաճ և ինքնիշխան սրտի կամոք, դուք, որ թերևս արհամարհանքով էիք նայում, երբ ես փոքրոգի արցունքներ էի թափում մեր չկայացած պսակադրության նախօրեին, դուք, ով էլ լինեք, չեք կարող ինձ նայել այլ կերպ, քան որպես զավեշտահարույց մեկին, օ՛, ձեզ, ձեզ եմ հղում իմ սրտի վերջին ճիչը, իմ վերջին պարտքը, միայն ձեզ: Ես չեմ կարող ձեզ առհավետ թողնել իմ, որպես անշնորհակալ հիմար, անտաշ ու եսամոլ մեկի մասին ձեր մտքերի հետ, ինչպես, հավանաբար, ամեն օր ձեզ պնդում է մի երախտամոռ ու դաժան սիրտ, որը, ավաղ, չեմ կարող մոռանալ...»:

Եվ այսպես շարունակ, շարունակ, խոշոր չափի չորս էջ լրիվ:

Բռնցքով երեք անգամ խփելով նրա դռանը, ի պատասխան «չեմ բացելու» նրա մերժումին ու բղավելով, որ հենց այսօր Նաստյային երեք անգամ ուղարկելու է՝ ինձ կանչելու, բայց արդեն ես չեմ գա, թողեցի նրան և շտապեցի Յուլիա Միխայլովնայի մոտ:

II

Այստեղ ականատեսը դարձա զայրացուցիչ մի տեսարանի. խեղճ կնոջը խաբում էին՝ երեսին նայելով, իսկ ես ոչինչ չէի կարող անել: Իրականում ի՞նչ կարող էի ասել նրան: Արդեն հասցրել էի փոքր-ինչ ուշքի գալ և կշռադատել, որ լոկ ինչ-ինչ զգացողություններ ունեմ, կասկածելի կանխագագացումներ, և ոչինչ ավելին: Ես նրան տեսա արտասվելիս, համարյա հիստերիկ վիճակում, օդըկոլոնի թրջոցներով, ջրի՝ բաժակը ձեռքին: Նրա դիմաց կանգնած էր Պյոտր Ստեպանովիչը, որը խոսում էր՝ առանց լռելու, և իշխանը, որ լուռ էր, ասես փակի տակ: Յուլիա Միխայլովնան արտասվախառն ու բղավոցներով կշտամբում էր Պյոտր Ստեպանովիչին՝ «ուխտադրության» համար: Ինձ անմիջապես զարմացրեց, որ այս առավոտվա ամբողջ անհաջողությունը, ամբողջ խայտառակությունը, մի խոսքով, ամեն ինչ նա վերագրում էր սոսկ Պյոտր Ստեպանովիչի բացակայությանը:

Իսկ Պյոտր Ստեպանովիչի մեջ նկատեցի կարևոր մի փոփոխություն, կարծես ինչ-որ բանով շատ էր մտահոգ նա, համարյա թե լուրջ: Սովորաբար, երբեք լուրջ չէր թվում նա, միշտ ծիծաղում էր, նույնիսկ չարանալիս, իսկ չարանում էր հաճախ: Օ՛, նա հիմա էլ էր չարացած, խոսում էր կոպիտ, անփույթ, զայրույթով ու անհամբերությամբ: Հավատացնում էր, թե գլխացավ ու սրտխառնուք է ունեցել Գագանովի բնակարանում, ուր շտապ մտել էր պատահաբար վաղ առավոտյան: Ավաղ, խեղճ կինը շատ էր ուզում

նորից խաբված լինել: Սեղանի շուրջ քննարկվող գլխավոր հարցը հետևյալն էր. լինի՞, թե՞ չլինի պարահանդեսը, այն է՝ տոնախմբության ամբողջ երկրորդ կեսը: Յուլիա Միխայլովնան հանուն և ոչնչի չէր համաձայնում հայտնվել պարահանդեսին, «քիչ առաջվա վիրավորանքներից» հետո, այլ խոսքով, ամբողջ ուժով ցանկանում էր պարտադրված լինել ու անպայման Պյոտր Ստեպանովիչի կողմից: Վերջինիս էր նայում, որպես մի գուշակի, և թվում էր, հենց նա հիմա հեռանար, անկողին էր մտնելու: Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչը չէր էլ ուզում հեռանալ, նրան էլ էր հարկավոր ամբողջ ուժով պնդել, որ պարահանդեսը կայանա այսօր և որ Յուլիա Միխայլովնան անպայման ներկա լինի... .

— Դե, ի՞նչ կարիք կա լաց լինելու: Ձեզ անպայման բե՞մ է հարկավոր: Չարացածությունը մեկնումեկի վրա թափելո՞ւ: Ուրեմն, ինձ վրա թափեք, միայն թե շուտ, որովհետև ժամանակն անցնում է, իսկ վճռել պետք է: Փչացրինք ընթերցմամբ, Կզարդարենք պարահանդեսով: Ահա, իշխանն էլ է նույն կարծիքին: Այ-յո, չլիներ իշխանը, ինչո՞վ էր վերջանալու այնտեղ:

Իշխանը սկզբում դեմ էր պարահանդեսին (այսինքն, Յուլիա Միխայլովնայի հայտնվելուն այնտեղ, իսկ պարահանդեսը, համենայն դեպս, պիտի կայանար), բայց կարծիքը երկու-երեք անգամ այդպես վկայակոչելուց հետո նա կամաց-կամաց սկսեց թնչացնել՝ ի նշան համաձայնության:

Ինձ զարմացրեց նույնպես Պյոտր Ստեպանովիչի անսովոր անքաղաքավարի տոնը: Օ՛, ես զայրույթով ժխտում եմ ստոր բամբասանքը, որ տարածվեց հետո արդեն Պյոտր Ստեպանովիչի հետ Յուլիա Միխայլովնայի ինչ-ինչ կապերի մասին: Նման ոչինչ չկար ու չէր էլ կարող լինել: Յուլիա Միխայլովնայի վրա նա ազդում էր լոկ նրանով, որ ամբողջ ուժով հենց սկզբից համաձայնում էր նրա հետ՝ հասարակության և մինիստրության վրա ներագդելու նրա երազանքներում, մտել էր տիկնոջ ծրագրումների մեջ, ինքն էլ էր հորինում նրա համար, գործում կոպտագույն շողոքորթությամբ, ոտից գլուխ ցանցերով էր պատել նրան ու դարձել օդի պես անհրաժեշտ:

Ինձ տեսնելով, Յուլիա Միխայլովնան բղավեց աչքերը շողացնելով.

— Ահա, նրան հարցրեք, նա նույնպես ամբողջ ժամանակ չի հեռացել ինձնից, ինչպես և իշխանը: Ասացեք, բացահայտ չե՞մ, որ այս ամենը դավադրություն է, ստոր, խորամանկ դավադրություն, որպեսզի հնարավոր ամեն չարություն արվի իմ և Անդրեյ Անտոնովիչի նկատմամբ: Օ՛, նրանք պայմանավորվել էին: Օրագիր ունեին նրանք: Դա կուսակցություն է, ամբողջ մի կուսակցություն:

— Հեռուները գնացիք, ինչպես և միշտ: Մշտապես մի պոեմ կա գլխում: Ի դեպ, ես ուրախ եմ, տեսնելու պարոն... (ձևացրեց, թե մոռացել է անունս), նա մեզ կասի իր կարծիքը:

— Իմ կարծիքը,— շտապեցի ես,— ամեն ինչով համընկնում է Յուլիա Միխայլովնայի կարծիքին: Չափից ավելի բացահայտ դավադրություն էր: Այս

վարդակապը բերել եմ ձեզ, Յուլիա Միխայլովնա: Կկայանա, թե չի կայանա պարահանդեսը, հարկավ, իմ գործը չէ, որովհետև իմ իշխանությունից դուրս է, սակայն իմ դերը, որպես կարգադրիչ, ավարտված է: Ներեցեք իմ տաքարյունությունը, բայց ես չեմ կարող գործել ի վնաս ողջամտության և համոզմունքի:

— Լսում եք, լսում եք,— ասին ասին գարկեց Յուլիա Միխայլովնան:

— Լսեցի, և ահա թե ինչ կասեմ ձեզ,— ինձ դարձավ Պյոտր Ստեպանովիչը,— կարծում եմ, որ բոլորդ ինչ-որ բան եք կերել, որից բոլորդ էլ զառանցանքի մեջ եք: Իմ կարծիքով, ոչինչ էլ չի կատարվել, ոչ մի այնպիսի բան, ինչ չէր եղել նախկինում և ինչ չէր կարող կատարվել այս քաղաքում: Ի՞նչ դավադրություն: Գեշ բան է եղել, խայտառակության աստիճան տիմար, բայց դավադրությունս ո՞րն է: Այն էլ Յուլիա Միխայլովնայի նրանց շփացրած, նրանց հովանավորուհու, նրանց բոլոր դպրոցական արարքներն անխտիր ներողի դեմ: Յուլիա Միխայլովնա: Ի՞նչ էի ձեր գլուխը լցնում ամբողջ մի ամիս՝ առանց լռելու: Ինչի՞ց էի նախազգուշացնում: Ձեր ինչի՞ն, ինչի՞ն էր պետք այդ ամբողջ ժողովուրդը: Շատ պետք էր կապվել մարդուկների հետ: Ինչի՞ համար, հանուն ինչի: Հասարակությունը միավորելու: Բայց մի թե նրանք կմիավորվեն, ողորմած եղեք:

— Իսկ ե՞րբ եք դուք ինձ նախազգուշացրել: Ընդհակառակը, դուք հավանություն էիք տալիս, նույնիսկ պահանջում էիք... Խոստովանում եմ, այնքա՛ն եմ զարմացած... Ինքներդ եք ինձ մոտ բերել բազմաթիվ տարօրինակ մարդկանց:

— Հակառակը, ես վիճել եմ ձեզ հետ, ոչ թե հավանություն տվել, իսկ մարդկանց բերելը՝ բերել եմ իսկապես, բայց արդեն երբ իրենք էին խցկվում տասնյակներով, այն էլ՝ սոսկ վերջին օրերս, «գրականության կադրիլ» պարելու համար, իսկ առանց այդ բոհների չէր լինի: Միայն թե գրագ եմ գալիս, որ այսօր այդպիսի բոհներից մեկ-երկու տասնյակ էլ անտոմս էին անցկացրել:

— Անշո՛ւշտ,— հաստատեցի ես:

— Տեսնում եք ահա, դուք արդեն համաձայնում եք: Հիշեք, թե վերջին ժամանակներս ի՞նչ մթնոլորտ էր տիրում այստեղ, այսինքն՝ ամբողջ քաղաքում: Չէ որ ամեն ինչ վերածվեց սոսկ լկտիության, անամոթության, չէ որ դա սկանդալ էր՝ անդադար տարփողելով: Իսկ ո՞վ էր խրախուսում: Ո՞վ էր իր հեղինակությամբ կոծկում: Ո՞վ էր բոլորին ցնդեցրել: Ո՞վ գայրացրեց բոլոր թափթփուկներին: Չէ որ ձեր ալբոմում այստեղի ընտանեկան բոլոր գաղտնիքներն են արտացոլված: Դո՞ւք չէիք շոյում ձեր բանաստեղծների և նկարողների գլուխները: Դո՞ւք չէիք ձեր ձեռքը համբուրելու տալիս Լյամշինին: Ձեր ներկայությամբ մի չէր ճեմարանականը հայհոյում իսկական պետական խորհրդականին և կեղտոտ սապոգներով աղտոտեց նրա դստեր զգեստը: Էլ ի՞նչ եք զարմանում, որ հասարակությունը լարված է ձեր դեմ:

— Բայց չէ որ այդ ամենը դուք, դուք ինքներդ եք արել: Օ՛, Աստված իմ:

— Ոչ-չ, ես ձեզ նախազգուշացնում էի, մենք վիճում էինք, լսում եք, վիճում էինք:

— Աչքերիս նայելով՝ տուտ եք ասում:

— Դե, իհարկե, ձեզ համար ի՞նչ կա նման բան ասելու: Ձեզ հիմա զոհ է պետք, մեկնումների վրա չարացածությունը պիտի կոտրեք: Էհ, ինձ վրա կոտրեք, ես ասացի: Ավելի լավ է, ձեզ դիմեմ, պարոն... (նա շարունակ չէր կարողանում հիշել անունս): Մատների վրա հաշվենք, ես պնդում եմ, որ Լիպուտինից բացի, ոչ մի դավադրություն էլ չի եղել, ոչ-մի-հա-տիկ: Ես կապացուցեմ, սակայն սկզբից Լիպուտինին քննենք: Նա բեմ ելավ տխմար Լեբյադկինի ոտանավորով, ձեր կարծիքով, դա ի՞նչ էր, դավադրություն: Իսկ գիտեք, որ դա պարզապես սրամիտ կարող էր թվալ Լիպուտինին: Լուրջ եմ ասում, լուրջ՝ սրամի՛տ: Ուղղակի նա ելույթ ունեցավ բոլորին ծիծաղեցնելու և ուրախացնելու նպատակով, իսկ առաջինը հովանավորուհի Յուլիա Միխայլովնային, ու վերջ: Չե՞ք հավատում: Եվ համապատասխան չէ՞ր դա ամբողջ այն մթնոլորտին, որ մի լրիվ ամիս տիրում էր այստեղ: Եվ ուզո՞ւմ եք՝ ամեն ինչ ասեմ. Աստված է վկա, որ ուրիշ հանգամանքներում թերևս նաև անցներ: Կատակը կոպիտ էր, լավ, ասենք, անպարկեշտ, բայց չէ՞ որ ծիծաղելի էր, ծիծաղելի էր, չէ՞:

— Ինչպես թե: Լիպուտինի արարքը դուք սրամի՛տ եք համարում,— սարսափելի զայրացած բղավեց Յուլիա Միխայլովնան:— Այդպիսի տխմարությունը, այդպիսի անտակտությունը, այդ ստորությունը, անազնվությունը, այդ դիտավորությունը, օ, դիտմամբ եք ասում: Ինքներդ էլ եք նրանց հետ դավադրության մեջ՝ դրանից հետո:

— Անպայման, ետևում նստել, թաքնվել էի, ամբողջ մեքենան գործի դրել: Եվ եթե ես մասնակցեի դավադրությանը՝ գոնե դա հասկացեք, բանը միայն Լիպուտինով չէր վերջանա: Ուրեմն, ձեր կարծիքով, ես պայմանավորվել էի նաև հայրիկիս հետ, որ դիտմամբ այդ խայտառակությունը սարքի՞: Դե-հ, ո՞վ է մեղավոր, որ հայրիկին թողեցին ելույթ ունենալ: Երեկ ո՞վ էր ձեզ ետ պահում, դեռևս երե՛կ, երե՛կ:

— Oh, hier il avait tant d'esprit⁽¹²⁾, ես այնքան հույս ունեի, և բացի դրանից, նրա շարժումներ... Ես կարծում էի՝ նա և Կարմազինովը... և ահա՛:

— Այ-յո, և ահա: Բայց չնայած այդ ամբողջ tant d'esprit-ի, հայրիկը համը հանեց, իսկ եթե ես նախապես իմանայի, որ այդպես համը հանելու է, ապա ձեր տոնախմբության դեմ դավադրությանը մասնակցելու դեպքում, անկասկած չէի համոզի ձեզ երեկ, որ այծը բանջարանոց չթողնեք, այդպե՞ս է: Այնինչ, երեկ ձեզ հակառակն էի համոզում, համոզում էի, որովհետև կանխագգում էի: Ամեն բան կանխատեսել, հասկանալի է, հնարավոր չէր. հավանաբար, մի բռպե առաջ ինքն էլ չգիտե, թե ինչ է դուրս տալու: Այդ նյարդային ծերուկները մի թե նման են մարդկանց: Բայց դեռ կարելի է փրկել, հասարակությանը բավարարելու համար վաղն ևեթ վարչական եղանակով ու բոլոր պարագաներով երկու բժիշկ ուղարկեք նրա մոտ, որ տեղեկանան առողջության մասին, նույնիսկ այսօր էլ կարելի է, և թող ուղիղ հիվանդանոց տանեն՝ սառը թրջոցներ դնելու: Ծայրահեղ դեպքում, բոլորը կծիծաղեն ու կտեսնեն, որ նեղանալու բան չկա: Այդ մասին ես հենց այսօր կհայտարարեմ պարահանդեսին, քանի որ որդին եմ: Ուրիշ է Կարմազինովի բանը, այս մեկն իսկական ավանակ դուրս եկավ ու մի ժամ

ձգեց-ձգեց իր հոդվածը՝ այդ մեկն ահա, անկասկած, ինձ հետ է դավադրության մեջ: Իբր, թող ես էլ համը հանեմ՝ Յուլիա Միխայլովնային վնասելու համար:

— Օ՛, Կարմազինովը, quelle honte^[13]: Ես վառվում, կրակվում էի ամոթից՝ մեր հասարակության համար:

— Դե-հ, ես որ չէի կրակվի, այլ հենց նրան կխորովեի: Հասարակությունը չէ որ իրավացի է: Իսկ ո՞վ է նորից մեղավոր՝ Կարմազինովի համար: Ձեր վզի՞ն եմ փաթաթել նրան, թե՛ ոչ: Մասնակցե՛լ եմ նրա երկրպագությանը, թե՛ ոչ: Լավ, սատանան նրա հետ, իսկ ահա, երրորդ մոլագարը, քաղաքականը, դա արդեն ուրիշ խնդիր է: Այստեղ արդեն բոլորն են վրիպել, և ոչ թե մենակ իմ դավադրությունն է:

— Ահ, մի խոսեք, դա զարհուրելի է, զարհուրելի: Դրա մեղավորը միայն ես եմ, միայն ե՛ս:

— Իհ-հարկե, բայց այստեղ ձեզ կարդարացնեմ: Ե, ո՞վ կարող է դրանց հետևել, այդ բացահայտներին: Նրանցից Պետերբուրգում էլ պրծում չկա: Չէ որ նրան երաշխավորել էին ձեզ՝ այն էլ ինչպե՛ս: Ուրեմն, համաձայնեք, որ հիմա դուք նույնիսկ պարտավոր եք ներկա լինել պարահանդեսին: Չէ որ դա կարևոր բան է, չէ որ դուք եք նրան ամբիոն բարձրացրել: Հենց դուք հիմա պիտի հայտնեք հրապարակավ, որ համամիտ չեք, որ կտրիճն արդեն ոստիկանության ձեռքին է, և որ ձեզ անբացատրելի ձևով խաբել են: Դուք պիտի հայտարարեք զայրույթով, որ զոհ եք գնացել խելագար մի մարդու: Որովհետև չէ որ խելագար է նա, և ուրիշ ոչինչ: Այդպես էլ պիտի զեկուցել նրա մասին: Ես այդ խայթողներին տանել չեմ կարողանում: Թերևս ինքս ավելին եմ ասում, բայց ոչ ամբիոնից: Նրանք էլ հենց հիմա գոռգոռում են սենատորի մասին:

— Ի՞նչ սենատոր: Ո՞վ է գոռգոռում:

— Գիտեք, ես էլ ոչինչ չեմ հասկանում: Յուլիա Միխայլովնա, ձեզ ոչինչ հայտնի չէ՞ ինչ-որ սենատորի մասին:

— Սենատո՞ր:

— Գիտեք, նրանք համոզված են, որ այստեղ մի սենատոր է նշանակված և որ ձեզ փոխում են Պետերբուրգից: Շատերից եմ լսել:

— Ես էլ եմ լսել,— հաստատեցի:

— Ո՞վ է ասում,— ամբողջովին բռնկվեց Յուլիա Միխայ-լովնան:

— Այսինքն, առաջի՞նն ով է ասել: Ի՛նչ իմանամ: Իսկ այնպես՝ խոսում են: Զանգվածն է խոսում: Հատկապես երեկ էին խոսում: Բոլորը մի տեսակ շատ են լուրջ, թեն ոչինչ չեն հասկանա: Իհարկե, ով ավելի խելամիտ է և իրազեկ, չի խոսում, բայց նրանցից ոմանք էլ են ականջ կախում:

— Ինչպիսի՜ ստորություն: Եվ... ի՛նչ հիմարություն:

— Է, ուրեմն հիմա էլ հենց դուք պիտի հայտնվեք՝ այդ հիմարներին ցույց տալու համար:

— Խոստովանեմ, ինքս էլ եմ զգում, որ անգամ պարտավոր եմ, բայց... ի՞նչ, եթե մեկ ուրիշ խայտառակություն է սպասվում: Ի՞նչ, եթե չհավաքվեն: Չէ որ ոչ ոք չի գա, ոչ ոք, ոչ ոք:

— Չէ մի չէ՛: Այդ նրա՞նք չեն գա: Հապա կարել տված հագո՞ւստը, հապա օրիորդների զգեստնե՛րը: Սրանից հետո ես հրաժարվում եմ ձեզնից, որպես կնոջից: Այ քեզ մարդկանց իմացությո՜ւն:

— Պարագլխի կինը չի լինի, չի լինի:

— Վերջապես, ի՞նչ է եղել այստեղ: Ինչո՞ւ չեն գա,— ի վերջո բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ կատաղած անհամբերությամբ:

— Ամոթ, խայտառակություն՝ ահա թե ինչ է եղել: Կատարվել է, ես չգիտեմ ինչ, բայց այնպիսի մի բան, որից հետո իմ մուտքն անհնար է:

— Ինչո՞ւ: Վերջապես, դո՞ւք ինչու եք մեղավոր: Ինչի՞ համար եք մեղքն առնում ձեզ վրա: Ավելի շուտ, մեղավոր չե՞ն, արդյոք, հասարակությունը, ձեր ծերուկները, ձեր ընտանիքի հայրերը: Պետք է, որ նրանք զսպեին սրիկաներին ու դատարկապորտներին, որովհետև միայն սրիկաներ ու դատարկապորտներ են եղել այստեղ, և ուրիշ ոչ մի լուրջ բան: Ոչ մի հասարակության մեջ և ոչ մի տեղ միայն ոստիկանությամբ գլուխ չես հանի: Մեզ մոտ յուրաքանչյուր ոք, ներս գալով, պահանջում է, որ հատուկ ոստիկան կարգեն՝ իրեն պաշտպանելու: Չեն հասկանում, որ հասարակությունը պաշտպանում է ինքն իրեն: Իսկ մեզ մոտ, նման հանգամանքներում ի՞նչ են անում ընտանիքի հայրերը, բարձրաստիճանները, կանայք, դուստրերը: Լռում են ու փքվում: Նույնիսկ այնքան, որ սանձեն չարություն անողներին՝ հասարակության նախաձեռնությունը չի բավականացնում:

— Ահ, ոսկի ճշմարտություն էր: Լռում են, փքվում և... չորսբուլորը նայում:

— Իսկ եթե ճշմարտություն է, այդտեղ էլ պիտի ասեք՝ բարձրաձայն, խրոխտ, խիստ: Ցույց տալու համար հենց, որ ջախջախված չեք: Հենց այդ ծերուկներին և մայրիկներին: Օ՛, դուք կարող եք, այդ շնորհքն ունեք, երբ ձեր ուղեղը պարզ է: Դուք նրանց կխմբավորեք՝ ու բարձրաձայն ու բարձրաձայն: Իսկ հետո՝ թղթակցություն «Գոլոս»-ին և «Բիրժեվրյե»-ին: Սպասեք, ես ինքս գործի կանցնեմ, ամեն ինչ կկազմակերպեմ ձեզ համար: Իհարկե, ավելի շատ ուշադրություն, հետևել բուֆետին, խնդրել իշխանին, խնդրել պարոն... Դուք հո չե՞ք կարող մեզ թողնել, monsieur, երբ պետք է հենց նորից սկսել ամեն ինչ: Է, ի վերջո, դուք՝ Անդրեյ Անտոնովիչին թևանցուկ: Ինչպե՞ս է Անդրեյ Անտոնովիչի առողջությունը:

— Օ՛, ինչքան անարդարացի, ինչքան սխալ, ինչքան վիրավորական եք դատել միշտ այդ հրեշտակ մարդու մասին,— հանկարծ, անսպասելի պտոթկումով ու համարյա լացակումած, գոչեց Յուլիա Միխայլովնան՝ թաշկինակը մոտեցնելով աչքերին: Պյոտր Ստեպանովիչն առաջին պահ նույնիսկ կարկամեց:

— Ողորմած եղեք, ես... ախր ես... ես միշտ...

— Դուք՝ երբեք, երբեք: Երբեք արդարացի չեք եղել նրա նկատմամբ:

— Երբեք չես հասկանա կնոջը,— ծուռ քմծիծաղով մրթմրեաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ամենաճշմարտացի, ամենանրբակիրթ, ամենահրեշտակային մարդն է: Ամենաբարի մարդը:

— Ողորմած եղեք, բարության վերաբերյալ՝ ես ի՛նչ... ես միշտ արժանին եմ մատուցել բարությանը...

— Երբեք: Սակայն թողնենք: Ես չափից ավելի անհարմար խոսեցի: Երեկ այդ պարագլխի ճիգվիտուհին էլ մի քանի ծաղրական ակնարկումներ շարտեց կատարվածի մասին:

— Օ՛հ, հիմա նա երեկվա ակնարկումների ժամանակ չունի, նրանն այսօրվանն է: Եվ ինչի՞ համար եք այդպես անհանգստանում, որ չի գա պարահանդեսին: Իհարկե, չի գա, թե որ այդպիսի խայտառակության տակ է մտել: Գուցեն մեղավոր չէ, բայց և այնպես՝ վա՛րկը: Ձեռքերը կեղտոտ են:

— Ինչ ասացիք, չհասկացա՝ ինչո՞ւ են ձեռքերը կեղտոտ,— տարակուսանքով նայեց Յուլիա Միխայլովնան:

— Այսինքն, ես չեմ հաստատում, բայց քաղաքում արդեն թնդում է, որ նա էլ հենց միացրել է:

— Այսինքն, ի՞նչ: Ո՞ւմ է միացրել:

— Է, մի՞թե դեռ չգիտեք,— գոչեց Պյոտր Ստեպանովիչը հիանալի կեղծված զարմանքով,— Է՛, Ստավրոգինին ու Լիզավետա Նիկոլաննային:

— Ինչպե՞ս: Ի՞նչ,— բղավեցինք բոլորս:

— Ահ, միթե չգիտեք: Փո՛ւհ: Ախր, այստեղ ողբերգավեպեր են ծավալվել. Լիզավետա Նիկոլաննան պարագլխի տիկնոջ կառքից ուղղակի բարեհաճել է նստել Ստավրոգինի կառքը և «սույն վերջինիս» հետ ծլկել Սկվորեշնիկի, օրը ցերեկով: Ընդամենը մեկ ժամ առաջ, ժամ էլ չկա:

Մենք քարացանք: Անշուշտ, վրա պրծանք՝ հարցուփորձ անելու, թե ինչ եղավ հետո, բայց, ի զարմանս, թեև «ակամա» վկա էր եղել նա, սակայն հանգամանալի ոչինչ չկարողացավ պատմել: Բանն իբր այսպես էր եղել, երբ պարագլխի տիկինը Լիզային և Մավրիկիյ Նիկոլանիչին «ընթերցումից» կառքով տարել էր Լիզայի մոր տան մոտ (մայրը շարունակ հիվանդ էր ոտքերից), մուտքից ոչ հեռու, մի քսանհինգ քայլ այն կողմ, կանգնած էր եղել ինչ-որ կառք: Երբ Լիզան ցած էր թռել՝ մուտքից ներս մտնելու, ուղիղ վազել էր դեպի այդ կառքը: Դռնակը բացվել էր, փակվել, Լիզան բղավել էր Մավրիկիյ Նիկոլանիչին՝ «Խնայեք ինձ», և կառքն ամբողջ թափով սուրացել էր Սկվորեշնիկի: մեր փութկոտ հարցերին՝ «Պայմանավորվածություն եղե՞լ է: Ո՞վ էր կառքում նստածը», Պյոտր Ստեպանովիչը պատասխանեց, թե ոչինչ չի իմանում, որ,

հարկավ, պայմանավորվածություն եղել է, բայց որ իրեն՝ Ստավրոգինին կառքում չի տեսել, որ կարող էր սենեկապետը՝ ծերուկ Ալեքսեյ Եգորըչը նստած լինել: «Իսկ ինչպե՞ս հայտնվեցիք այնտեղ: Եվ ինչո՞ւ հաստատ գիտեք, որ Լիզան Ակորեշնիկի է գնացել» հարցին նա պատասխանեց, որ հայտնվել է այնտեղ, որովհետև անցնում էր այն կողմերով, իսկ Լիզային տեսնելով, նույնիսկ մոտ էր վազել կառքին (այդուհանդերձ, չէր տեսել, թե ով կա կառքում, այն էլ՝ նրա հետաքրքասիրության դեպքում), որ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը ոչ միայն չի հետապնդել, այլ նույնիսկ չի էլ փորձել կանգնեցնել Լիզային, անգամ ձեռքով զսպել է կոկորդով մեկ բղավող պարագլխի տիկնոջը. «Նա Ստավրոգինի մո՛տ գնաց, Ստավրոգինի մո՛տ»: Այստեղ ես հանկարծ համբերությունից ելա և կատաղած բղավեցի Պյոտր Ստեպանովիչի վրա.

— Այդ դու ես ամեն ինչ սարքել, սրիկա՛: Դու ես առավոտը գոհել դրան: Ստավրոգինին դու ես օգնել, կառքով դո՛ւ ես եկել, դու ես նստեցրել... դու, դու, դու: Յուլիա Միխայլովնա, ձեր թշնամին է սա, ձեզ էլ կկործանի: Զգուշացեք:

Եվ ես գլխապատառ դուրս նետվեցի տնից:

Մինչև հիմա չեմ հասկանում և ինքս եմ զարմացած, թե ինչպես բղավեցի նրա վրա: Սակայն կռահել էի կատարելապես, ամեն ինչ համարյա այդպես էլ կատարվել էր, ինչպես ասացի երեսին, ինչը և պարզվեց հետագայում: Գլխավորը, չափազանց նկատելի էր ակնհայտ կեղծ այն հնարքը, որով նա հայտնեց լուրը: Նա անմիջապես չպատմեց՝ տուն մտնելով, որպես առաջին և արտակարգ նորություն, այլ ձևացրեց, թե մենք արդեն գիտենք՝ առանց նրա էլ, ինչն անհնար էր այդքան կարճ ժամանակամիջոցում: Իսկ եթե իմանայինք էլ, միևնույն է, չէինք կարող լուր այդ մասին, մինչ նա կխոսեր: Չէր կարող նաև լսած լինել, որ քաղաքը «թնդում» է՝ պարագլխի տիկնոջ մասին, դարձյալ կարճ ժամանակամիջոցի պատճառով: Բացի դրանից, պատմելիս նա մեկ-երկու անգամ մի տեսակ նենգաբար ու անփույթ ժպտաց, հավանաբար, մեզ արդեն կատարելապես խաբված հիմարների տեղ էր դրել: Բայց ինձ նա չէր հետաքրքրում արդեն: Գլխավոր փաստին հավատացել և դուրս էի վազել Յուլիա Միխայլովնայի մոտից՝ ինձ կորցրած: Աղետը խոցել էր ուղիղ սիրտս: Ինձ համար ցավալի էր, համարյա թե արտասվելու աստիճան, այո, հնարավոր է նաև, որ արտասվում էի: Ամեննին չգիտեի՝ ինչ ձեռնարկել: Նետվեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ, սակայն վրդովեցուցիչ այդ մարդը նորից չբացեց դուռը: Նաստասյան երկյուղած շշուկով հավատացնում էր ինձ, թե պառկել է՝ հանգստանալու, բայց ես չհավատացի: Լիզայի տանն ինձ հաջողվեց հարցուփորձ անել ծառաներին: Նրանք հաստատեցին փախուստը, բայց իրենք ոչինչ չգիտեին: Տան մեջ տագնապ էր տիրում: Հիվանդ տիրուհին սկսել էր ուշագնաց լինել, իսկ նրա մոտ էր Մավրիկիյ Նիկոլանիչը: Ինձ անհնար թվաց դուրս կանչել Մավրիկիյ Նիկոլանիչին:

Պյոտր Ստեպանովիչի մասին իմ հարցերին ի պատասխան, հաստատեցին, որ վերջին բոլոր օրերը եկել-գնացել է այս տուն, երբեմն օրական երկու անգամ: Ծառաները տխուր էին և Լիզայի մասին մի առանձին հարգանքով էին խոսում՝ նրան սիրում էին: Որ նա կործանվել, կործանվել է կատարելապես՝ ես չէի կասկածում,

սակայն գործի հոգեբանական կողմը կտրականապես չէի հասկանում, հատկապես Ստավրոգինի հետ երեկվա նրա տեսարանից հետո: Քաղաքով մեկ վազվզել ու տեղեկանալ ծանոթ, չարախինդ տներում, ուր արդեն լուրը, իհարկե, հիմա թև առել-թռչում էր, ինձ նողկալի թվաց, Լիզայի համար էլ՝ նվաստացուցիչ: Բայց տարօրինակ է, որ շտապեցի Դարյա Պավլովնայի մոտ, ուր, ի դեպ, չընդունեցին ինձ (ստավրոգինյան տանը ոչ մեկին չէին ընդունում երեկվա օրվանից հետո): Չեմ իմանում, ի՞նչ կկարողանայի ասել նրան ու ինչի՞ համար գնացի: Այդտեղից ճամփա ընկա նրա եղբոր մոտ: Շատովն ինձ լսեց խոժոռված և լուռ: Նշեմ, որ նրան տեսա նաև չտեսնված մոայլ տրամադրության մեջ, նա ահավոր մտազբաղ էր և ինձ էր լսում մի տեսակ ուժ գործադրելով: Համարյա ոչինչ չասաց և սկսեց ետուառաջ քայլել, անկյունից անկյուն՝ իր խցիկում, սովորականից ավելի դոփելով սապոգներով: Իսկ երբ արդեն իջնում էի սանդուղքով, ետևիցս ձայն տվեց, որ անցնեմ Լիպուտինի մոտ. «Այնտեղ ամեն ինչ կիմանաք»: Բայց Լիպուտինի մոտ չգնացի, այլ ահագին ճամփա անցնելուց հետո, ետ եկա Շատովի մոտ և կիսաբաց անելով դուռը, առանց ներս մտնելու, առաջարկեցի հակիրճ և առանց որևէ բացատրության՝ այսօր չի՞ գնա Մարյա Տիմոֆենայի մոտ: Ի պատասխան՝ Շատովը հայիոյեց, ու ես հեռացա: Գրառում եմ՝ չմոռանալու համար, որ հենց նույն երեկոյան նա դիտմամբ գնացել էր քաղաքի մյուս ծայրը, Մարյա Տիմոֆենայի մոտ, ում վաղուց չէր հանդիպել: Նրան տեսել էր հնարավորին չափ ողջ և առողջ, իսկ Լեբյադկինին՝ մեռելի պես հարբած, առաջին սենյակում բազմոցին քնած: Ճիշտ ժամը իննին էր դա եղել: Այդպես ինքն արդեն ինձ հայտնեց հաջորդ օրը՝ հեկին ինձ հանդիպելով փողոցում: Իսկ ես երեկոյան ժամը տասին մոտ վճռեցի գնալ պարահանդես, բայց արդեն ոչ որպես «երիտասարդ կարգադրիչ» (վարդակապս էլ մնացել էր Յուլիա Միխայլովնայի մոտ), այլ ականջ դնելու (առանց հարցուփորձ անելու) անհաղթահարելի հետաքրքրությամբ, ի՞նչ են խոսում մեր քաղաքում բոլոր այդ դեպքերի մասին ընդհանրապես: Նաև Յուլիա Միխայլովնային էի ուզում տեսնել, թեկուզև հեռվից: Ինքս ինձ շատ էի կշտամբում, որ երեկ այդպես դուրս պրծա նրա մոտից:

III

Այդ ամբողջ գիշերը՝ իր համարյա անհեթեթ իրադարձություններով և առավոտի ահավոր «հանգուցալուծմամբ» մինչև հիմա պատկերվում է ինձ, որպես այլանդակ, մղձավանջային երազ և կազմում, համենայն դեպս՝ ինձ համար, իմ ժամանակագրության ամենածանր կտորը: Թեև ուշացա պարահանդեսից, բայց և այնպես հասա դրա ավարտին՝ պարերին վիճակված էր այդքան շուտ ավարտվել: Արդեն տասնմեկին մոտ էր, երբ հասա պարագլխի տիկնոջ տան շքամուտքին, որտեղ այդ ճերմակ դահլիճը, ուր նոր էր կայացել ընթերցումը, չնայած կարճ ժամանակամիջոցին, հավաքված- հարդարված ու պատրաստ էր ծառայել որպես գլխավոր պարասրահ, ինչպես ենթադրվում էր, ամբողջ քաղաքի համար: Բայց որքան էլ վատ տրամադրված լինեի պարահանդեսի նկատմամբ դեռ երեկ առավոտ, այդուհանդերձ, չէի կանխագգացել լրիվ ճշմարտությունը, բարձրաշխարհիկ

շրջանակի և ոչ մի ընտանիք չէր եկել, նույնիսկ փոքրիշատե նշանակալի աստիճանավորներ բացակայում էին, իսկ դա արդեն արտակարգ ուժեղ կողմն էր: Ինչ վերաբերում է տիկնանց և օրիորդաց, ապա Պյոտր Ստեպանովիչի վերջին հաշվարկները (հիմա արդեն՝ ակնհայտորեն նենգ) ծայրաստիճան սխալ դուրս եկան, հավաքվել էին չափազանց քիչ, չորս տղամարդուն հազիվ թե մի պարընկերուհի լիներ, այն էլ ինչպիսի՝ Գնդի ավագ սպաների «ինչ-որ» կանայք, փոստատնային և պաշտոնեական զանազան աննշանություններ, երեք բուժակուհի՝ իրենց դուստրերով, երկու-երեք կալվածատիրուհի՝ չունևորներից, յոթ դուստրերը և մի ազգականուհին այն քարտուղարի, որին մի առիթով հիշատակել եմ վերը, վաճառական կանայք՝ դա՞ էր, արդյոք, սպասում Յուլիա Միխայլովնան: Անգամ վաճառականների կեսը չէր եկել: Ինչ մնում է տղամարդկանց, ապա չնայած մեր բոլոր երևելիների միատեղ բացակայությանը, այնուամենայիվ, նրանց զանգվածը հոժ էր, սակայն երկիմաստ և կասկածելի տպավորություն էր գործում: Բհարկե, մի քանի շատ խաղաղ հարգալիք սպաներ էլ կային՝ իրենց կանանց հետ, մի քանի ընտանիքների ամենահնազանդ հայրեր, ինչպես օրինակ, այն նույն քարտուղարը՝ յոթ դուստրերի հայրը: Խոնարհ ու աննշան բոլոր այդ մարդիկ եկել էին այսպես ասած, «անխուսափելիությունից», ինչպես արտահայտվեց այդ պարոններից մեկը: Բայց մյուս կողմից՝ ժիր ու ճարպիկ մարդկանց խմբեր, դրանցից բացի, այնպիսի անձանց բազմությունը, որոնց ես և Պյոտր Ստեպանովիչը կասկածել էինք առավոտյան, որպես անտոմս ներս թողնվածների, ավելի էր շատացել: Բոլորն առածմ նստած էին բուֆետում, ու հայտնվելուն պես, ուղիղ բուֆետ էին գնում, որպես վաղօրոք պայմանավորված մի տեղ: Համենայն դեպս, այդպես թվաց ինձ: Բուֆետը տեղավորված էր սենյակաշարի վերջում, ընդարձակ սրահում, ուր հանգրվանել էր Պրոխորը՝ ակումբային խոհանոցի բոլոր գայթակղություններով, ուտեստեղենի և խմիչքի հրապուրիչ ցուցադրումով: Այստեղ ես նկատեցի մի քանիսին, համարյա պատառոտուն սերթուկներով, ամենատարակուսելի, ամենևին ոչ պարահանդեսային հագուստով, ակնհայտորեն սթափության բերված մեծ ջանքերով ու կարճ ժամանակով, հավաքված Աստված գիտե՝ որտեղից, ինչ-որ դրսեկներ էին: Հարկավ, ինձ հայտնի էր, որ Յուլիա Միխայլովնայի հղացմամբ ենթադրվել էր պարահանդեսը կազմակերպել ամենաժողովրդավարական ձևով՝ «չմերժելով անգամ քաղքենիներին, եթե պատահեր, որ նրանցից մեկնումեկը կվճարեր տոմսի համար»: Այս բառերը նա կարող էր համարձակ ասել իր կոմիտեում, լիովին հավատացած, որ մեր քաղքենիներից և ոչ մեկի մտքով չէր անցնի տոմս վերցնել՝ համատարած չքավորներ էին: Բայց և այնպես, ես երկմտեցի, որ մոայլադեմ ու համարյա ցնցոտիապատ այդ սերթուկավորներին կարելի էր թողնել ներս, չնայած կոմիտեի համակ ժողովրդավարության: Բայց և ո՞վ էր նրանց ներս թողել և ի՞նչ նպատակով: Լիպուտինը և Լյամշինն արդեն զրկված էին կարգադրիչների իրենց վարդակապերից (թեև ներկա էին պարահանդեսին, մասնակից «գրականության կադրիլին»): Սակայն Լիպուտինի տեղը, ի զարմանս, գրավել էր հենց այն ճեմարանականը, որը բոլորից շատ խայտառակ արեց «առավոտը»՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչի հետ իր կովշտոցով, իսկ Լյամշինի տեղը՝ անձամբ Պյոտր Ստեպանովիչը, իսկ ի՞նչ կարելի էր սպասել այդ

դեպքում: Ջանացի ականջ դնել խոսակցություններին: Որոշ կարծիքներ ապշեցնում էին իրենց վայրենությամբ: Օրինակ, մի խմբի մեջ պնդում էին, թե Ստավրոգինի և Լիզայի ամբողջ պատմությունը Յուլիա Միխայլովնան է սարքել ու դրա դիմաց փող վերցրել Ստավրոգինից: Նույնիսկ գումարն էին նշում: Պնդում էին, թե նույնիսկ տոնախմբությունն է նա այդ նպատակով կազմակերպել, այդ պատճառով էլ քաղաքի կեսը չէր եկել, իմանալով ինչն ինչոց է, իսկ ինքը՝ Լեմբկեն այնպես է ապշահար, որ «խելքը թոցրել է» ու կինը հիմա ցնդած է «ման ածում»: Ահագին էլ քրքջոց կար, խոպոտ, վայրի ու խելքը գլխին: Բոլորը նմանապես ահավոր քննադատում էին պարահանդեսը, իսկ Յուլիա Միխայլովնային հայհոյում՝ առանց նվազագույնս քաշվելու: Ընդհանրապես, դատարկաբանությունը խառնիխուռն էր, հախուռն գինովցած ու անհանգիստ, այնպես որ դժվար էր կշռադատել ու որևէ մտքի հանգել: Հենց այստեղ՝ բուֆետում էլ ապաստանել էր պարզապես զվարթաբարո ամբոխը, նույնիսկ մի քանի տիկնայք կային, նրանցից, ում արդեն ոչնչովչես զարմացնի ու չես վախեցնի, անչափ սիրալիր և ուրախ, մեծ մասամբ սպաների կանայք էին՝ իրենց ամուսինների հետ: Նրանք խմբերով նստած էին առաջին սեղանիկների շուրջ և անչափ ուրախ թեյ էին խմում: Հավաքված հասարակության գրեթե կեսի համար բուֆետը վերածվել էր մի ջերմ հանգրվանի: Եվ սակայն, որոշ ժամանակ անց այդ ամբողջ զանգվածը պիտի խուժեր դահլիճ: Սարսափելի էր մտածելն իսկ: Առայժմ ճերմակ դահլիճում իշխանի մասնակցությամբ կազմվեց երեք նոսրաշար կադրիլ: Օրիորդները պարում, իսկ ծնողները նայում ու հրճվում էին: Այստեղ էլ սակայն այդ պատկանելի անձանցից շատերը սկսել էին արդեն մտմտալ, թե ինչպես, ուրախացնելով իրենց դուստրերին, հեռանան ժամանակին, և ոչ այն պահին, «երբ կսկսվի»: Կտրականապես բոլորը վստահ էին, որ անպայման սկսվելու է: Դժվար կլինե՞ր ինձ համար պատկերել անձամբ Յուլիա Միխայլովնայի հոգեվիճակը: Ես նրա հետ չխոսեցի, թեև բավականաչափ մոտ էի գտնվում: Ներս մտնելիս, իմ խոնարհումին նա չպատասխանեց՝ չնկատելով ինձ (իսկապես, չնկատելով): Դեմքը հիվանդագին էր, հայացքը՝ արհամարհական ու գոռոզ, սակայն թափառ և տագնապած: Տեսանելի տանջանքով նա հաղթահարում էր իրեն՝ ինչի՞ համար և ո՞ւմ համար: Հարկ էր, որ անպայման հեռանար, և գլխավորը, իր հետ տաներ ամուսնուն, իսկ նա մնում էր: Արդեն դեմքից կարելի էր նկատել, որ աչքերը «լիովին բացվել են» և որ այլևս սպասելիք չունի: Նույնիսկ իր մոտ չէր կանչում նաև Պյոտր Ստեպանովիչին (կարծես թե վերջինս էլ էր խուսափում, ես նրան տեսա բուֆետում, չափից ավելի էր ուրախ): Բայց այդուհանդերձ, Յուլիա Միխայլովնան մնում էր պարահանդեսին և վայրկյան անգամ իր կողքից բաց չթողեց Անդրեյ Անտոնովիչին: Օ՛, մինչև վերջին ակնթարթը նա ամենաանկեղծ զայրույթով կծխտեր ամենայն ակնարկում ամուսնու առողջության վերաբերյալ, նույնիսկ այս առավոտյան: Բայց հիմա նրա աչքերն այս կապակցությամբ էլ պիտի բացվեին: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա առաջին հայացքից ինձ երևաց, որ Անդրեյ Անտոնովիչի տեսքն ավելի վատ է, քան առավոտյան: Թվում էր, թե մի տեսակ ինքնամոռացության մեջ է և լիովին չի գիտակցում, թե որտեղ է գտնվում: Երբեմն հանկարծակի շուրջն էր զննում անսպասելի խստությամբ, օրինակ, երկու անգամ՝ ինձ: Մի անգամ փորձեց ինչ-որ բան ասել, սկսեց բարձրաձայն, բայց և

չավարտեց՝ կողքին հայտնված մի խոնարհ ծերուկի համարյա թե վախը հարուցելով։ Սակայն ճերմակ դահլիճում գտնվող հասարակության այդ խոնարհ կեսը նույնիսկ, մոայլված ու վախվորած, հեռու էր մնում Յուլիա Միխայլովնայից՝ միաժամանակ խիստ տարօրինակ հայացքներ նետելով նրա ամուսնու վրա, իրենց ակնդետությամբ և բացահայտությամբ այդ մարդկանց վախեցածությանը խիստ աններդաշնակ հայացքներ։

«Ահա, հենց այդ գիծն էլ ինձ շամփրեց, ու ես հանկարծ սկսեցի կռահել Անդրեյ Անտոնովիչի մասին», — հետագայում խոստովանել է Յուլիա Միխայլովնան անձամբ ինձ։

Այո, վերստին մեղավոր էր կինը։ Հավանաբար, առավոտյան, երբ իմ փախուստից հետո Պյոտր Ստեպանովիչի հետ վճռել էր, որ պարահանդեսը պիտի լինի և պիտի լինել պարահանդեսին, նա նորից գնացել էր «ընթերցումից» վերջնականապես «ցնցված» Անդրեյ Անտոնովիչի առանձնասենյակը, նորից գործի դրել իր բոլոր հրապուրանքներն ու նրան քարշ տվել իր հետ։ Բայց ինչպես պետք է, որ տանջվեր հիմա։ Եվ, այդուհանդերձ, չէր թողնում-գնում։ Հպարտությունն էր նրան տանջում կամ շվարել էր պարզապես՝ չգիտեմ։ Իր համակ գոռոգությամբ հանդերձ, նսեմանալով ու ժպտալով, փորձում էր խոսքի բռնվել որոշ տիկնանց հետ, սակայն վերջիններս տեղնուտեղը շփոթվում էին, գլուխ ազատում միավանկ, կասկածամիտ «այ-յո» ու «ոչ-չ» ասելով և նկատելիորեն խուսափում նրանից։

Մեր քաղաքի անառարկելի բարձրաստիճաններից միայն մեկն էր հայտնվել պարահանդեսին՝ նույն այն ծանրումեծ պաշտոնաթող գեներալը, ում մի անգամ նկարագրել եմ արդեն և որը պարագլխի տիկնոջ տանը Ստավրոգինի և Գագանովի մենամարտից հետո «հասարակության անհամբերության դուռը բացեց»։ Պատկառելի տեսքով նա գնում-գալիս էր դահլիճում, գնում ու ականջ դնում և ջանում երևցնել, որ եկել է ավելի շատ բարքերին հետևելու, քան աներկբա հաճույքի համար։ Ավարտեց նրանով, որ վերջնականապես միացավ Յուլիա Միխայլովնան և ոչ մի քայլ չհեռացավ նրանից, ըստ երևույթին, քաջալերելու և հանգստացնելու համար։ Անկասկած, անչափ բարի և շատ ազնվատոհմ մարդ էր, արդեն այնքան ծեր, որ կարելի էր դիմանալ նույնիսկ նրա խղճահարությանը։ Սակայն ինքն իրեն գիտակցել, որ այդ ծեր շաղակրատն իրեն խղճալ ու համարյա թե հովանավորել է համարձակվում, որ պատիվ է անում իր ներկայությամբ, շատ էր վրդովեցնում։ Իսկ գեներալը չէր հեռանում և շարունակ, առանց դադարի շատախոսում էր։

— Ասում են, քաղաքը կանգուն չէ առանց յոթ բարեպաշտների... կարծեմ, յոթ, չեմ հիշում սահ-ման-ված թիվը։ Զգիտեմ, թե այդ... մեր քաղաքի անտարակույս բարեպաշտներից... յոթից քանիսն են պատիվ ունեցել գալ ձեր պարահանդեսին, բայց չնայած նրանց ներկայությանը, ես սկսում եմ ինձ անվտանգ չգալ։ Vous me pardonnerez, charmante dame, n'est-ce-pas?^[4] Ասում եմ այ-լա-բա-նո-րեն, բայց գնացի բուֆետ և ուրախ եմ, որ ողջ ետ եկա... Մեր անգլին Պրոխորը՝ այնտեղ իր տեղում չէ և կարծում եմ, առավոտյան դեմ նրա կրպակը ոտնատակ կտան։ Իմիջիայլոց,

կատակում եմ: Սպասում եմ միայն, թե ինչպես է լինելու «գրական կադրիլը», հետո՝ անկողին: Ներեցեք ծեր հողախտավորիս, ես վաղ եմ պառկում, ձեզ նույնպես խորհուրդ կտամ գնալ «Բաբայ անելու», ինչպես ասում են aux enfants^[15]: Իսկ ես չեմ որ եկել եմ դեռատի գեղեցկուհիների համար... որոնց, անշուշտ, չեմ կարող ոչ մի տեղ հանդիպել այնպիսի հարուստ փնջով, այստեղից բացի... Ամեն ինչ՝ գետի պատճառով, ես այնտեղ չեմ գնում: Մի սպայի կին կա, կարծեմ՝ եզերի... Նույնիսկ շատ լավիկն է, շատ և... ինքն էլ դա գիտե: Այդ չարաճճիի հետ խոսեցի, աչքաբաց է և... Է՛, օրիորդներն էլ են թարմ: Բայց միայն դա, թարմությունից բացի՝ ոչինչ: Իմիջիայրոց, հաճույքով էի նայում: Մատղաշներ էլ կան, միայն թե շուրթերն են հաստ: Ընդհանրապես, կանանց դեմքերի ռուսական գեղեցկության մեջ քիչ է այն կանոնավորությունը և... և մի քիչ նման է բլիթի... Vous me pardonnerez, n'est-ce pas...^[16] Ի դեպ, գեղեցիկ աչքերով, ծիծղուն աչքերով: Այդ մատղաշներն իրենց դեռատիությամբ մեկ-երկու տարի հը-մա-յիչ են, նույնիսկ երեք... իսկ հետո գիրանում են ընդմիշտ... իրենց ամուսինների մեջ առաջացնելով այն տխրալի ին-դի-ֆե-րեն-տիզ-մը, որ այնքան նպաստում է կանանց հարցի զարգացմանը... Եթե միայն ես ճիշտ եմ հասկանում այդ հարցը... Հըմ: Դահլիճը լավն է, սենյակները վատ չեն կահավորված: Կարող էր ավելի վատ լինել: Երաժշտությունը կարող էր շատ ավելի վատ լինել... չեմ ասում՝ պիտի որ: Գեշ տպավորությունն այն է, որ ընդհանրապես քիչ են կանայք: Զգեստների մասին չեմ հիշա-տա-կում: Վատ է, որ մոխրագույն շավարով այն մեկն իրեն թույլ է տալիս այդքան բացահայտ կան-կան պա-րել: Ես կներեմ, եթե նա ուրախությունից է պարում և քանի որ տեղացի դեղագործն է... բայց ժամը տասնմեկին, միննույն է, վաղ է նաև դեղագործի համար... Այնտեղ՝ բուֆետում երկու հոգի կովեցին, և նրանց դուրս չարեցին: Ժամը տասնմեկին պետք է որ դուրս անեն կովարարներին, ինչպիսին էլ լինեն հասարակության բարքերը... չեմ ասում՝ ժամը երեքին, այստեղ արդեն զիջողություն է անհրաժեշտ հասարակական կարծիքին, ու եթե միայն այս պարահանդեսն ապրի մինչև ժամը երեքը: Վարվառա Պետրովնան սակայն խոսքի տերը չեղավ և ծաղիկներ չտվեց: Հը՛մ, հիմա նա ծաղիկների համար գլուխ չունի, pauvre mere^[17]: Իսկ խեղճ Լիզան, լսե՛լ եք: Ասում են, խորհրդավոր պատմություն է և... և նորից Ստավրոգինն է ասպարեզում... Ես կգնայի քնելու... լրիվ դանթում եմ: Իսկ ե՛րբ է այդ «գը-րա-կա-նու-թյան կադրիլը»:

Վերջապես, սկսվեց նաև «գրականության կադրիլը»: Վերջին ժամանակներս քաղաքում, հենց որևէ տեղ խոսք էր բացվում առաջիկա պարահանդեսի մասին, տեղնուտեղն անպայման հանգեցնում էին այդ «գրականության կադրիլին», և քանի որ ոչ ոք չէր կարող պատկերացնել, թե դա ինչ բան է, ապա հարուցում էր անսահման հետաքրքրասիրություն: Հաջողության համար ավելի վտանգավոր ոչինչ չէր կարող լինել, և ինչպիսի՛ն էր հիասթափությունը:

Բացվեցին ճերմակ դահլիճի՝ մինչ այդ փակ կողադռները, և հանկարծ մի քանի դիմակ հայտնվեց: Հասարակությունն անհագորեն շրջապատեց նրանց: Բուֆետը լրիվ, մինչև վերջին մարդը, միանգամից խուժեց դահլիճ: Դիմակները շարվեցին՝ պարելու: Ինձ հաջողվեց խցկվել առաջին գիծ և ես տեղ բռնեցի հենց Յուլիա

Միխայլովնայի, Ֆոն Լեմբկեի և գեներալի ետևում: Այդ պահին էլ Յուլիա Միխայլովնային մոտ վազեց մինչև հիմա անհետացած Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ամբողջ ժամանակ բուժետուն եմ եղել, հետևում էի,— շշնջաց նա մեղավոր դարձականի տեսքով, ըստ որում՝ դիտավորյալ կեղծված, նրան ավելի սաստիկ զայրացնելու համար: Յուլիա Միխայլովնան շիկնեց զայրույթից:

— Գոնե հիմա ինձ չխաբեիք, հանդուգն արարած,— համարյա բարձրաձայն թռավ նրա բերանից, այնպես, որ շուրջ-բոլորը լսեցին: Պյոտր Ստեպանովիչը ետ ցատկեց չափազանց գոհ իրենից:

Դժվար կլինեք պատկերացնել առավել ողորմելի, առավել գռեհիկ, առավել ապաշնորհ ու տափակ այլաբանություն, քան այդ «գրականության կադրիլը»: Մեր հասարակությանն ավելի քիչ համապատասխանող ուրիշ որևէ բան չէր լինի հորինել, այնինչ ասում էին՝ Կարմազինովն է հորինել: Ճիշտ է, կազմակերպել էր Լիպուտինը՝ խորհրդակցելով հենց այն կադ ուսուցչի հետ, որը ներկա էր Վիրգինսկու տան երեկոյին: Սակայն Կարմազինովը, այնուամենայնիվ, գաղափարն էր տվել և ասում էին, կամեցել էր նույնիսկ զգեստափոխվել ու ստանձնել որևիցե հասուն և ինքնուրույն դեր: Կադրիլը կազմված էր վեց զույգ ողորմելի դիմակներից՝ համարյա դիմակ էլ չէին նույնիսկ, որովհետև նույն զգեստներով էին, ինչև բոլորը: Այսպես, օրինակ, տարեց մի պարոն՝ ոչ բարձրահասակ, ֆրակով, մի խոսքով, այնպես, ինչպես բոլորն են հագնվում, պատկառելի ճերմակ մորուքով (թելով կապված, ու դա էր ամբողջ զգեստափոխությունը), պարելով դոփդոփում էր նույն տեղում, դեմքին՝ մեծալուրջ արտահայտություն, արագ ու մանրիկ ոտնափոխով ու համարյա չշարժվելով տեղից: Ինչ-որ հնչյուններ էր արձակում չափավոր, բայց խոպոտած թավ ձայնով, և ահա, ձայնի հենց այդ խոպոտածությունն էլ պիտի նշանակեր հայտնի թերթերից մեկը: Այդ դիմակի դիմաց պարում էին երկու աժդահա՝ X և Z, այդ տառերը փակցված էին նրանց ֆրակներին, բայց թե ինչ էին նշանակում այդ X-ը և Z-ը, այդպես էլ մնաց չբացատրված: «Ռուսական ազնիվ միտքը» պատկերված էր միջին տարիքի մի պարոնի տեսքով՝ ակնոցավոր էր, ֆրակով, ձեռնոցներով և կալանդներով (իսկական ոտնակոճղեր էին): Այդ իմաստի կոնատակին պայուսակ կար, ինչ-որ մի «գործով»: Գրպանից ցցված էր արտասահմանից եկած, բացած մի նամակ, որի մեջ վկայագիր կար բոլոր նրանց համար, ովքեր կասկածում էին «ռուսական ազնիվ մտքի» ազնվությանը: Այդ ամենն արդեն ասում էին կարգադրիչները բանավոր, քանի որ գրպանից ցցված նամակը հնարավոր հո չէր կարդալ: «Ռուսական ազնիվ մտքի» բարձրացրած աջ ձեռքին գավաթ կար, կարծես ուզում էր կենաց ասել: Նրա երկու կողմերից համաքայլ անցնում էին երկու խուզված նիհիլիստուհիներ, իսկ vis-a-vis^[18] պարում էր նույնպես տարեց մի պարոն, ֆրակով, սակայն ծանր մահակը ձեռքին ու պատկերում իբր ոչ-պետերբուրգյան, բայց ահարկու հրատարակություն, «կշրմփացնեմ, ու թաց տեղ կմնա»: Սակայն, չնայած մահակին, ոչ մի կերպ չէր կարողանում դիմանալ «ռուսական ազնիվ մտքի»՝ իր վրա հառած ակնոցակիր հայացքին, իսկ երբ pas de deux^[19] էր անում, գալարվում էր, պտտվում՝ չիմանալով, որ

կողմը չքվի, հավանորեն, շատ էր տանջում խիղճը... Իմիջիայլոց, չեմ կարող վերհիշել այդ բոլոր բթամիտ հորինվածքները, ամեն ինչ նույնաբնույթ էր, այնպես որ, ի վերջո, տանջալի ամոթ զգացի: Եվ ահա, կարծես թե ամոթի ճիշտ նույնպիսի արտահայտություն հայտնվեց բոլորի դեմքերին, նույնիսկ բուֆետից երևան եկած ամենամոռյալ կերպարանքներին: Որոշ ժամանակ բոլորը լուռ էին և նայում էին բարկացած տարակուսանքով: Ամոթահար մարդը սովորաբար սկսում է գայրանալ և հակված է ցինիզմի: Կամաց-կամաց գվվաց մեր հասարակությունը.

— Էս ի՞նչ բան է,— խմբերից մեկում մրթմրթաց մի բուֆետական:

— Տխմարություն:

— Ինչ-որ գրականություն: «Գոլոսն» են քննադատում:

— Իսկ ինձ ինչ:

Մյուս խմբից.

— Ավանակներ՝ ը:

— Չէ, նրանք ավանակ չեն, մենք ենք էշը:

— Ինչի՞ համար ես էշ:

— Իսկ ես էշ չեմ:

— Թե որ դու էշ չես, ուրեմն, ես իսկի չեմ:

Երրորդ խմբից.

— Մի հատ հասցնենք քամակներին, գրողի ծոցը:

— Լրիվ թափ տանք դահլիճը:

Չորրորդից.

— Ինչպե՞ս չեն ամաչում Լեմբկենները՝ նայելով:

— Ինչի՞ց ամաչեն: Դու ամաչո՞ւմ ես:

— Ես որ ամաչում եմ, իսկ նա նահանգապետ է:

— Իսկ դու խոզ ես:

— Կյանքումս չէի տեսել այսքան սովորական պարահանդես,— հենց Յուլիա Միխայլովնայի կողքին թունալի ասաց մի տիկին՝ լսված լինելու ակնհայտ ցանկությամբ: Քառասուն տարեկան կլիներ տիկինը, լիքը-լիքը և շպարված, մետաքսյա վառգույն զգեստով: Քաղաքում համարյա բոլորը ճանաչում էին նրան, բայց ոչ ոք չէր ընդունում: Պետական խորհրդականի այրի էր, ամուսինը նրան էր թողել փայտաշեն մի տուն և աղքատիկ կենսաթոշակ, սակայն այրին լավ էր ապրում, ձիեր էլ էր պահում: Երկու ամիս առաջ ինքն էր առաջինն այցելել Յուլիա Միխայլովնային, բայց վերջինս չէր ընդունել:

— Ճիշտ այս-սպես էլ կարելի էր կանխատեսել,— ավելացրեց նա՝ հանդգնորեն նայելով Յուլիա Միխայլովնայի աչքերին:

— Իսկ եթե կարող էիք կանխատեսել, ապա ինչի՞ համար շնորհ արեցիք,— չդիմացավ Յուլիա Միխայլովնան:

— Միա-մատությունից,— վայրկենապես շրիկացրեց կովազան տիկինը՝ մարմնով մեկ ցնցվելով (անասելի կամենալով կովի բռնվել), սակայն գենեբալը կանգնեց նրանց միջև.

— Chere dame^[20],— խոնարհվեց Յուլիա Միխայլովնայի ականջին,— ճիշտ կլինի գնալ: Մենք նրանց սոսկ նեղում ենք, իսկ առանց մեզ նրանք շատ լավ կզվարճանան: Դուք ամեն ինչ կատարեցիք, բացեցիք պարահանդեսը, ուրեմն, հանգիստ թողեք նրանց... Անդրեյ Անտոնովիչն էլ, կարծես, ամեննին բավա՞րար չի զգում իրեն: Մի փորձանք չպատահի՞:

Բայց արդեն ուշ էր:

Անդրեյ Անտոնովիչը կադրիլի ամբողջ ընթացքում պարողներին էր նայում մի տեսակ զայրագին տարակուսանքով, իսկ երբ ծայր առան արձագանքումները հասարակության մեջ, սկսեց անհանգիստ նայել շուրջը: Այստեղ առաջին անգամ նրա աչքով ընկան բուֆետային որոշ անձնավորություններ: Հայացքն արտակարգ զարմացած էր: Հանկարծ բարձրաձայն քրքիջ հնչեց կադրիլի խաղերից մեկի վրա. «ոչ-պետերբուրգյան ահարկու հրատարակության»՝ մահակը ձեռքին պարող հրատարակիչը, վերջնականապես զգալով, որ այլևս տանել չի կարող իր վրա հառած «ռուսական ազնիվ մոքի» ակնոցավոր հայացքը, ու չիմանալով ուր փախչել դրանից, հանկարծակի, վերջին պարադիրքին, ընդառաջ գնաց ակնոցակրին՝ ձեռքերի վրա, ոտքերը վեր, ինչ պետք է նշանակեր ողջամտության շարունակական ոտնիզուլիս այլասերումը «ոչ-պետերբուրգյան ահարկու հրատարակությունում»: Քանի որ միայն Լյամշինն էր կարողանում քայլել ձեռքերի վրա, ապա նա էլ ստանձնել էր մահակակիր հրատարակչին ներկայացնելը: Յուլիա Միխայլովնան ամեննին չգիտեր, որ քայլելու են՝ ոտքերը վեր: «Դա թաքցրե՛լ էին ինձնից, թաքցրե՛լ»,— հետագայում կրկնում էր նա ինձ՝ հուսալքված ու զայրացած: Ամբոխի քրքիջը, հարկավ, ողջունում էր ոչ այլաբանությունը, որը ոչ մեկին չէր հետաքրքրում, այլ պարզապես ձեռքերի վրա քայլելը՝ ֆրակով, ֆրակի փեշերը թափ տալով: Լեմբկեն փրփրեց ու ցնցվեց:

— Սրիկա՛,— բղավեց նա՝ ցույց տալով Լյամշինին:— Բռնեք այդ ստորին, շրջեք... ոտքի շրջեք դրան... գլուխը... որ վերևում լինի գլուխը.... վերևում:

Լյամշինը ոտքի ցատկեց: Քրքիջը սաստկացավ:

— Դուրս քշել բոլոր սրիկաներին, ուլքեր ծիծաղում են,— մեկեն կարգադրեց Լեմբկեն: Ամբոխը թնդաց ու դրդաց:

— Էդպես չի կարելի, ձերդ գերազանցություն:

— Հասարակությանը չի կարելի հայհոյել-լ:

— Հիմարն ինքդ ես,— ձայն հնչեց հեռու մի անկյունից:

— Ֆլիբուսայերներ^[21],— բղավեց մեկ ուրիշը հակառակ ծայրից:

Լեմբկենն արագ շրջվեց բղավոցի կողմը և ամբողջովին գունատվեց: Մի բուրժ ժպիտ հայտնվեց շրթունքներին, կարծես ինչ-որ բան հասկացավ հանկարծ ու հիշեց:

— Պարոնայք,— դիմեց Յուլիա Միխայլովնան վրա շարժվող ամբոխին՝ միաժամանակ իր ետևից տանելով ամուսնուն,— պարոնայք, ներեցեք Անդրեյ Անտոնովիչին, Անդրեյ Անտոնովիչը վատառողջ է... ներեցեք... ներեցեք նրան, պարոնայք:

Ես հատկապես լսեցի, ինչպես նա ասաց «ներեցեք»: Տեսարանը շատ արագ ընթացավ: Բայց ես հստակ հիշում եմ, որ հասարակության մի մասն արդեն հենց այդ ժամանակ դուրս խուժեց դահլիճից, ասես վախեցած Յուլիա Միխայլովնայի հենց այդ խոսքերից հետո: Նույնիսկ հիշում եմ կանացի հիստերիկ ու արտասվախառը մի ճիչ:

— Ա՛հ, էլի առավոտվա պես:

Ու հանկարծ սկսված այդ համարյա հրմշտոցի մեջ վերստին ռումբ պայթեց, հենց «էլի առավոտվա պես»:

— Հրդեհ: Ամբողջ Ջառեչեն է վառվում:

Չեմ հիշում միայն, թե առաջին անգամ որտեղ հնչեց այդ զարհուրելի ճիչը, սրահներում, արդյոք, կամ կարծես ինչ-որ մեկը ներս վազեց նախասրահի սանդուղքից, բայց դրանից հետո ծայր առավ այնպիսի մի տագնապ, որ պատմել անգամ չեմ փորձի: Պարահանդեսի հավաքված հասարակության կեսից ավելին Ջառեչեից էր՝ այնտեղի փայտաշեն տների տերերը կամ կենվորները: Նետվեցին դեպի պատուհանները, քաշեցին-պոկեցին թանձր շղարշե վարագույրները: Ջառեչեն բոցավառվում էր:

Ճիշտ է, հրդեհը դեռ նոր էր բռնկվել, սակայն բոց էր ելնում միանգամայն տարբեր երեք տեղերից՝ հենց դա էր վախեցնում:

— Հրկիզո՛ւմ է: Շպիգուլինցինե՛րն են,— գոռում էին ամբոխի մեջ:

Մտապահել եմ մի քանի շատ բնորոշական բացականչություն.

— Այդպես էլ կանխագգում էր սիրտս, որ վառելու են, քանի օր է, զգում էր:

— Շպիգուլինցիներն են, շպիգուլինցիները, ուրիշ էլ ոչ ոք:

— Մեզ դիտմամբ են հավաքել էստեղ, որ էնտեղ կրակ տան:

Այս վերջին, ամենագարմանալի բղավոցը կանացի էր, հրդեհից տուժած Կոռոբոչկայի ոչ-դիտավորյալ, ակամա բղավոցն էր: Բոլորը դեպի ելք խուժեցին: Չեմ նկարագրի հրմշտոցը նախասրահում՝ մուշտակները, գլխաշորերը, վերարկուները ջոկջկելիս, վախեցած կանանց ծղրտոցը, օրիորդների լացը: Հազիվ թե որևէ գողություն լիներ, սակայն գարմանալի չէ, որ նման խառնաշփոթի մեջ մի քանիսն այդպես էլ դուրս եկան-գնացին առանց տաք վերնահագուստի՝ չգտնելով իրենցը, ինչի մասին հետո երկար ժամանակ պատմվում էր քաղաքում՝ առասպելներով ու չափազանցումներով: Լեմբկեին և Յուլիա Միխայլովնային ամբոխը համարյա թե ճզմել էր դռան մեջ:

— Բոլորին կանգնեցնե՛լ: Ոչ ոքի դուրս չթողնե՛լ,— գոռում էր Լեմբկեն՝ ձեռքն ասեղատեսք պարզած խոնվածների առաջ:

— Բոլորին անխտիր խստագույն խուզարկում, անմիջապե՛ս:

Դահլիճից թունդ հայհոյանքներ թափվեցին:

— Անդրեյ Անտոնովիչ, Անդրեյ Անտոնովիչ,— բացականչում էր Յուլիա Միխայլովնան՝ կատարելապես հուսակտուր:

— Ձերբակալել առաջինին,— բղավեց ամուսինը՝ մատը սպառնագին տնկած կնոջ վրա:— Խուզարկել առաջինին: Պարահանդեսը կազմակերպված է հրկիզման նպատակով...

Յուլիա Միխայլովնան ճչաց և ուշագնաց եղավ (օ՛, իհարկե, իսկապես ուշագնաց էր արդեն): Ես, իշխանը և գեներալը նետվեցինք օգնության, ուրիշներ էլ կային, անգամ տիկնանցից, ովքեր օգնեցին մեզ այդ դժվարին պահին: Տարաբախտին դուրս տարանք այդ դժոխքից դեպի կառքը, բայց նա ուշքի եկավ, հենց մոտենում էինք տանը, և նրա առաջին ճիչը դարձյալ Անդրեյ Անտոնովիչի մասին էր: Իր բոլոր երազանքների խորտակման հետ նրա առաջ մնացել էր սոսկ միայն Անդրեյ Անտոնովիչը: Ուղարկեցինք՝ բժիշկ բերելու: Նրա մոտ սպասեցի մի ամբողջ ժամ, իշխանը՝ նույնպես: Մեծահոգության պոռթկումով, գեներալը (թեև ինքն էլ էր շատ վախեցած) ուզում էր ամբողջ գիշեր չհեռանալ «դժբախտի անկողնուց», սակայն տասը ռուպե անց քուն մտավ սրահում, բժշկին սպասելիս, բազմոցին նստած, ուր և թողեցինք նրան:

Պարահանդեսից հրդեհի վայր շտապող ոստիկանապետը մեզնից հետո հասցրել էր դուրս բերել Անդրեյ Անտոնովիչին և ցանկացել նրան նստեցնել Յուլիա Միխայլովնայի հետ նույն կառքը՝ ամբողջ ուժով համոզելով նորին գերազանցությանը «դադար առնել»: Բայց չգիտեմ ինչու, չէր համառել: Իհարկե, Անդրեյ Անտոնովիչը լսել անգամ չէր կամեցել հանգստի մասին և շտապել հրդեհի վայր: Բայց դա խելացի չէր: Ավարտվել էր նրանով, որ հենց ոստիկանապետն էլ տարել էր նրան իր կառքով հրդեհի վայր: Հետո պատմում էր, որ Լեմբկեն ամբողջ ճանապարհին թափահարում

էր ձեռքերը և «էն տեսակ մտքեր բղավում, որ անսովոր լինելով հնար չէր կատարել»: Հետագայում այդպես էլ զեկուցվեց, որ նորին գերագանցությունն այն բույներին, «վախի հանկարծակիությունից» արդեն սպիտակ տենդի մեջ էր ընկել:

Պատմելու չէ, թե ինչպես վերջացավ պարահանդեսը: Մի քանի տասնյակ խրախճանասերներ, նրանց հետ նույնիսկ մի քանի տիկնայք, մնացել էին դահլիճում: Ոչ մի ուստիկան: Երաժիշտներին բաց չէին թողել և գնացողներին ծեծել: Առավոտվա դեմ «Պրոխորըյչի խանութը» լրիվ սրբել էին, խմել ինքնամոռաց, կոմարինսկայա պարել՝ անվայել, սենյակներն աղտոտել, և միայն լուսադեմին այդ հրոսակների մի մասը, թունդ հարբած, հասել էր մարդու հրդեհավայր՝ նոր անկարգություններ անելու... Մյուս կեսն այդպես էլ գիշերել էր սրահներում, թավշյա բազմոցներին և հատակին՝ մեռելի պես հարբած, բոլոր հետևանքներով հանդերձ: Առավոտյան առաջին հնարավորության հետ, նրանց ոտքերից քաշեքաշ փողոց էին շարտել: Դրանով էլ ավարտվեց մեր նահանգի դաստիարակչուհիների օգտին կազմակերպված տոնախմբությունը:

IV

Հրդեհը վախեցրեց անդրգետյան մեր հասարակությանը նրանով հենց, որ հրկիզումն ակնհայտ էր: Նշանակալի է, որ «վառվում ենք» առաջին ճիշի հետ իսկույն հնչեց «վառել են շպիգուլինցիները» բղավոցը: Հիմա արդեն շատ լավ հայտնի է որ իրականում երեք շպիգուլինցի մասնակցել են հրկիզմանը, բայց և հենց դա: Մնացած բոլորը ֆաբրիկայից կատարելապես արդարացվել են ընդհանուր կարծիքով, թե պաշտոնապես: Այդ երեք սրիկաներից բացի (որոնցից մեկը բռնվել ու խոստովանել էր, իսկ երկուսը մինչև հիմա փախած են), հրկիզմանն անկասկած մասնակցել էր նաև Ֆեդկա Կատորժին: Ահա և այն ամենը, ինչ առայժմ ստուգապես հայտնի էր հրդեհի ծագման մասին: Միանգամայն այլ բան են կռահումները: Ինչո՞վ էին առաջնորդվել այդ երեք սրիկաները, որևէ մեկի կողմից ուղարկվա՞ծ էին, թե՛ ոչ: Այդ ամենին դժվար է պատասխանել նույնիսկ հիմա:

Ուժեղ քամու, Ջառեյեի համարյա բոլոր շինվածքների փայտաշեն լինելու և վերջապես, երեք ծայրից հրկիզվելու հետևանքով հրդեհը տարածվել էր արագ և բռնել մի ամբողջ տարածք՝ անասելի ուժով (ի դեպ, հրկիզումը պետք է համարել ավելի շուտ երկու ծայրից սկսված, երրորդը կանխվել ու մարվել էր համարյա նույն բույներին, բռնկվելուն պես, այս մասին՝ ստորև): Սակայն մայրաքաղաքային թղթակցությունների մեջ, այնուամենայնիվ, չափազանցքին մեր աղետը, վառվել էր ամբողջ Ջառեյեի մոտավորապես մեկ քառորդից ոչ ավելին (իսկ գուցեն՝ ավելի քիչ): Մեր հրշեջ խումբը, թեև տկար՝ քաղաքի տարածքի և բնակչության համեմատ, գործեց սակայն շատ կանոնավոր և անձնագոհ: Այնինչ, քիչ բան կարող էր անել այդ խումբը, նույնիսկ բնակիչների համերաշխ աջակցությամբ, եթե չլիներ լուսադեմին փոխված քամին, որը կտրվել էր հանկարծակի, այգաբացից անմիջապես առաջ: Երբ ես, պարահանդեսից փախչելուց ընդամենը մեկ ժամ անց, հասա Ջառեյե, կրակը

բորբոքված էր ամբողջ ուժով: Գետին զուգահեռ մի լրիվ փողոց բոցավառվում էր: Լուսավոր էր, ցերեկվա պես: Մանրամասն չեմ նկարագրի հրդեհի պատկերը, ո՞վ չգիտե դա Ռուսիայում: Կրակվող փողոցին մերձակա նրբանցքներում անչափելի էլ իրարանցումն ու նեղվածքը: Այստեղ հաստատապես սպասում էին կրակին, և բնակիչները դուրս էին բերում ունեցվածքը, բայց դեռ չէին հեռանում իրենց կացարաններից, այլ սպասումով նստոտում դուրս բերված սնդուկներին ու ներքնակներին՝ յուրաքանչյուրն իր պատուհանների տակ: Տղամարդկանց մի մասը ծանր գործի մեջ էր, անխնա ջարդոտում էին ցանկապատերը, նույնիսկ ավերում կրակին մոտ նքամու ուղղությամբ գտնվող խարխուլ խրճիթները: Լալիս էին սոսկ արթնացած փոքրիկները, մեկ էլ ողբաձայն բղավում կանայք, որոնք հասցրել էին դուրս բերել իրենց հնոտիքը: Չհասցրածներն առայժմ լուռ ու եռանդուն ներսուղուրս էին անում: Կայծերն ու խանձողները թռչում էին հեռուն, դրանք հանգցնում էին ըստ հնարավորին: Բուն հրդեհի մոտ խոնված էին հանդիսականները՝ այստեղ հավաքված քաղաքի բոլոր ծայրերից: Ոմանք օգնում էին մարել, մյուսները նայում էին որպես սիրողներ: Մեծ կրակը գիշերով միշտ թողնում է բորբոքող և զվարճացնող տպավորություն, դրա վրա են հիմնված հրավառությունները, սակայն հրավառության կրակները տեղաբաշխվում են գեղեցիկ, կանոնավոր ուրվագծերով և իրենց համակ անվտանգությամբ, թողնում են խաղացկուն ու թեթև տպավորություն, ինչպես շամպայնի ըմպանակից հետո: Ուրիշ է իսկական հրդեհը, սարսափն այստեղ և այնուամենայնիվ, անձնական վտանգի որոշ զգացողությունը գիշերային կրակի որոշակիորեն զվարճացնող տպավորության հետ մեկտեղ, հանդիսականի մեջ (հարկավ, ոչ հրդեհի ճարակ քաղքենու) առաջացնում է ուղեղի որոշ ցնցում և նրա սեփական կործանարար բնագոյների մի տեսակ հրահրում, որոնք, ավաղ, թաքնված են ամեն մի, նույնիսկ ամենա-խոնարհ ու ընտանեսեր տիտուլյար խորհրդականի հոգում: Այդ մռայլ զգացողությունը համարյա միշտ զգլխիչ է: «Իրավ, ես չգիտեմ, կարելի՞ է արդյոք հրդեհին նայել՝ առանց որոշակի հաճույքի»: Բառ առ բառ սա ինձ ասել է Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ մի անգամ, վերադառնալով հրդեհի վայրից, ուր հայտնվել էր պատահականորեն և տեսարանի առաջին տպավորության տակ էր: Անշուշտ, գիշերային կրակի այդ նույն երկրպագուն ինքն էլ կնետվի կրակի մեջ՝ փրկելու վառվող մանկանը կամ պառավին, բայց չէ որ դա արդեն բոլորովին ուրիշ խնդիր է:

Հետաքրքրասեր ամբոխի ետևից հրմշտվելով, առանց հարցուփորձի, ես հասա գլխավորագույն և վտանգավորագույն կետին, ուր և վերջապես տեսա Լեմբկեին, ում փնտրում էի Յուլիա Միխայլովնայի հանձնարարությամբ: Նրա վիճակը զարմանալի էր ու արտակարգ: Կանգնած էր ջարդջրդած ցանկապատի վրա, նրանից ձախ՝ երեսուն քայլի վրա բարձրանում էր արդեն համարյա լրիվ վառված երկհարկանի փայտաշեն տան սև կմախքը՝ երկու հարկերում պատուհանների փոխարեն բացված ծակերով, թափված տանիքով, ածխացած գերանների վրա տեղ-տեղ դեռևս օձի պես գալարվող կրակներով: Բակի խորքում, վառվող-վերջացող տնից մի քսան քայլի վրա սկսել էր կրակվել նույնպես երկհարկանի մասնաշենքը, ու դրա վրա ամբողջ եռանդով

գործում էին հրշեջները: Աջ կողմում հրշեջները և ժողովուրդը ջանում էին փրկել բավականին խոշոր փայտյա մի շինվածք, որը դեռ չէր վառվում, բայց արդեն մի քանի անգամ վառվել էր և որին անխուսափելիորեն վիճակված էր վառվել: Լեմբկեն՝ դեմքն արած կողաշենքին, բղավում և ձեռքերն էր թափահարում, հրամաններ արձակում, որոնք ոչ մեկը չէր կատարում: Ես մտածեցի, որ նրան այստեղ թողել-գնացել են և բոլորովին մի կողմ քաշվել նրանից: Համենայն դեպս, նրան շրջապատած և արտակարգ խայտաբղետ հոծ ամբոխի մեջ, ուր ամեն կարգի մարդկանց հետ էին պարոններ և նույնիսկ տաճարային ավագերեցը, թեև լսում էին նրան հետաքրքրությամբ ու զարմանքով, սակայն և ոչ մեկը չէր խոսում նրա հետ ու չէր փորձում ետ քաշել նրան: Գույնը գցած, փայլփլող աչքերով՝ Լեմբկեն ամենազարմանալի բաներ էր ասում, ի լրումն ամեն ինչի, անգլխարկ էր ու վաղուց կորցրել էր դա:

— Այս ամենը հրկիզո՞ւմ է: Սա նիհիլի՞զմ է: Եթե մի բան է բոցավառվում, ապա նիհիլիզմ է,— լսեցի համարյա թե սարսափած, ու թեև զարմանալու բան չկար արդեն, սակայն ակներև իրականությունը միշտ ներառում է որոշ ցնցող բան:

— Ձերդ գերազանցություն,— թաղամասային տեսուչը հայտնվեց նրա կողքին,— եթե բարեհաճեք օգտվել տնային հանգստից... Թե չէ այստեղ կանգնելն էլ է վտանգավոր ձերդ գերազանցության համար:

Այդ տեսուչին, ինչպես հետո իմացա, ոստիկանապետն էր դիտավորյալ թողել Անդրեյ Անտոնովիչի մոտ, որպեսզի հետևի նրան և բոլոր ջանքերը գործադրի՝ նրան տուն տանելու, իսկ վտանգի դեպքում անգամ ուժգործադրի՝ հանձնարարությունն ակնհայտորեն վեր էր կատարողի ուժերից:

— Հրդեհից տուժածների արցունքները կարբեն, բայց քաղաքը կրակի կտան: Այս ամենը չորս սրիկա են արել, չորս ու կես: Ձերբակալե՛լ սրիկային: Նա այստեղ մենակ է, իսկ չորս ու կեսը զրպարտված են նրա կողմից: Նա սողոսկում է ընտանիքների պատվի մեջ: Տների հրդեհման համար օգտագործել են դաստիարակչուհիներին: Ստորություն է, ստորություն: Այ, ինչ է անում,— բղավեց նա՝ հանկարծ, նկատելով կրակվող կողաշենքի տանիքն ելած հրշեջին, որի տակ արդեն վառվել էր տանիքը և կրակը բոցկլտում էր չորսբոլորը:— Ցած քաշեք նրան, ցած քաշեք, նա կընկնի, կվառվի, հանգցրեք նրան... ի՞նչէ անում այնտեղ:

— Հրդեհն է մարում, ձերդ գերազանցություն:

— Անհավանական է: Հրդեհն ուղեղների մեջ է, այլ ոչ տների տանիքներին: Իջեցնել նրան ու ձեռք քաշել: Ավելի լավ է ձեռք քաշել, ձեռք քաշել ամեն ինչից: Թող ինքն իրեն, մի կերպ...: Այ, ո՞վ է լալիս: Պառա՞վը: Պառավն է բղավում, ինչո՞ւ են մոռացել պառավին:

Իսկապես, այրվող կողաշենքի ցածի հարկում բղավում էր մոռացված մի պառավ, վառվող տան տիրոջ՝ վաճառականի ութսունամյա ազգականուհին: Բայց նրան չէին մոռացել, այլ ինքն էր ետ գնացել վառվող տուն, քանի դեռ կարելի էր, դեռևս անվնաս մնացած անկյունի նեղ սենյակից իր փետրաներքնակը դուրս բերելու խելագար

նպատակով: Ծխից խեղդվելով և շոգից գոռալով, որովհետև բռնկվեց նաև նեղիկ սենյակը, այնուամենայնիվ, նա ամբողջ ուժով ջանում էր շրջանակի կոտրած ապակու միջից զառամյալ ձեռքերով դուրս խցկել իր ներքնակը: Լեմբկեն նետվեց՝ նրան օգնության: Բոլորը տեսան՝ ինչպես նա մոտ վազեց պատուհանին, բռնեց ներքնակի ծայրը և ամբողջ ուժով սկսեց քաշել-հանել պատուհանից: Փորձանքի պես հենց այդ պահին տանիքից ընկավ ջարդված տախտակը և դիպավ տարաբախտին: Տախտակը չսպանեց նրան, ընկնելիս միայն սուր ծայրով խփվեց վզին, սակայն Անդրեյ Անտոնովիչի ասպարեզը գոցվեց, ծայրահեղ դեպքում՝ մեզ մոտ: Հարվածը նրան ցած տապալեց, և նա ընկավ ուշագնաց:

Վերջապես, բացվեց մոայլ ու ժանտ առավոտը: Հրդեհը նվազեց, քամուց հետո հանկարծ լռություն տիրեց, իսկ հետո մանրահատիկ, դանդաղ անձրև տեղաց, ասես մաղի միջով: Ես արդեն Ջառեյեյի ուրիշ մի հատվածում էի, հեռու այն տեղից, ուր տապալվեց Լեմբկեն, և այստեղ, ամբոխի մեջ շատ տարօրինակ խոսակցություններ լսեցի: Բացահայտվեց մի տարօրինակ փաստ, թաղամասի ամենածայրին՝ ամայուտում, բանջարանոցների ետևում, մյուս շինություններից հիսուն քայլից ոչ պակաս հեռու, կանգնած էր մեկ հատիկ հենց նոր կառուցված փայտաշեն տուն, և հենց այդ մեկուսի տունը կրակ էր բռնել համարյա բոլորից առաջ, հրդեհի հենց սկզբում: Եթե մինչև վերջ էլ այրվեր, ապա տարածության պատճառով չէր կարող կրակը փոխանցել քաղաքային շինություններից որևէ մեկին, և հակառակը՝ եթե ամբողջ Ջառեյեն էլ վառվեր, ապա այս մեկ հատիկ տունն անվնաս կմնար, նույնիսկ ինչպիսի քամի էլ լիներ: Ստացվում էր, որ բոցավառվել է առանձին ու ինքնուրույն, ուրեմն՝ ոչ հենց այնպես: Բայց գլխավորն այն էր, որ չէր հասցրել վառվել, և տան ներսում, լուսադեմին, զարմանալի բաներ ի հայտ եկան: Այդ նոր տան տերը՝ մերձակա արվարձանում ապրող մի քաղքենի, իր նոր տանը հրդեհ տեսնելուն պես, նետվել էր այնտեղ և հարևանների օգնությամբ հասցրել էր փրկել այն՝ դեսուդեն շպրտելով կողապատի տակ շարած, կրակ տված ցախերը: Սակայն տան մեջ կենվորներ կային՝ քաղաքում հայտնի կապիտանը՝ քրոջ հետ, նրանց մոտ էր նաև տարեց աղախինը, և ահա հենց այդ կենվորները՝ կապիտանը, նրա քույրը և աղախինն այդ գիշեր մորթվել էին բոլորով ու հավանորեն կողոպտվել: (Հենց այստեղ էր ներկայացել ոստիկանապետը հրդեհի վայրից, երբ Լեմբկեն փրկում էր փետրաներքնակը): Առավոտվա դեմ լուրը տարածվեց, և ամեն կարգի մարդկանց հսկա ամբոխը և նույնիսկ հրդեհվածները Ջառեյեյից խոնվեցին ամայուտում՝ նոր տան մոտ: Դժվար էր անցնելն անգամ, այնքան էին հավաքվել: Տեղնուտեղն ինձ պատմեցին, որ կապիտանին գտել էին՝ կոկորդը կտրած, թախտին պառկած, հագնված, և որ նրան մորթել էին հավանորեն մեռելի պես հարբած, այնպես որ նա չէր էլ լսել, իսկ արյուն էր հոսել նրանից, «ինչպես եզից», որ քույրը՝ Մարյա Տիմոֆեևնան, ամբողջովին «ծակծկված» է դանակով, իսկ ընկած է եղել հատակին՝ դռան մոտ, այնպես որ հաստատ կռիվ է տվել մարդասպանի հետ՝ արդեն արթնացած: Նմանապես արթնացած աղախնի գլուխն էր լրիվ ջնջխված: Տանտիրոջ պատմածով, կապիտանը դեռևս երեկ առավոտյան իր մոտ էր եկել խմած, պարծեցել ու ահագին

փող էր ցույց տվել՝ մի երկու հարյուր ռուբլի: Կապիտանի հին, քրքրված կանաչ դրամապանակը գտել էին դատարկ, հատակին գցած, բայց Սարյա Տիմոֆեևնայի սնդուկին ձեռք չէին տվել, սրբապատկերի արծաթյա մակադիրն էլ ձեռք տված չէր, տեղում էին կապիտանի հագուստները: Երևում էր, որ գողը շտապել է և՛ կապիտանի գործերին տեղյակ, եկել է սոսկ փողը տանելու և իմացել է տեղը: Եթե նույն բռնակալն ընկերակցել էր չգար տանտերը, ապա ցախերը՝ կրակ բռնելով, հաստատ կհրդեհեին տունը, «իսկ այրված դիակներից դժվար կլինեիր իսկությունն իմանալ»:

Այսպես էր պատմվում գործը: Ավելացվում էր մի տեղեկություն ևս. որ այդ բնակարանը կապիտանի և նրա քրոջ համար վարձել է անձամբ Ստավրոգինը, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ գեներալ Ստավրոգինի այրու որդյակը, ինքն է եկել վարձելու, շատ է համոզել, որովհետև տանտերը չի ուզել տալ և տունը նախատեսել է պանդոկի համար, բայց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը գնի առաջ չի կանգնել և կես տարվա վարձն էլ գլխից է տվել:

— Հենց էնպես չեն վառվել,— լսվում էր ամբոխի մեջ: Սակայն մեծ մասը լուռ էր: Դեմքերը մռայլ էին, բայց մեծ, ակնհայտ բորբոքվածությունն էս չնկատեցի: Չորսբոլորը սակայն շարունակվում էին պատմությունները Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի և այն մասին, որ սպանվածը նրա կինն է, որ երեկ նա այստեղի առաջին տնից՝ գեներալի կին Դրոգոդովայի տնից իր մոտ է քաշել-տարել օրիորդ դստերը, «անագնիվ ձևով», և որ նրա վրա բողոքելու են Պետերբուրգ, իսկ որ կինը մորթված է, ապա հավանաբար նրա համար, որ Դրոգոդովայի հետ ամուսնանա: Սկզբնականին այստեղից հեռու էր ոչ ավելի, քան երկուսուկես վերստ, և, հիշում եմ, մտքովս անցավ՝ իմաց չտա՞լ այնտեղ: Իմիջիայլոց, էս չնկատեցի, որ մեկնումեկն առանձնապես բորբոքեց ամբոխին, չեմ ուզում հոգուս մեղք անել, թեև աչքովս ընկան «բուֆետականներից» մի երեք-չորս ռեխ, որոնք լուսադեմին հայտնվել էին հրդեհի վայրում և որոնց անմիջապես ճանաչեցի: Սակայն առանձնապես հիշում եմ մի բարձրահասակ, նիհար երիտասարդի, քաղթենիներից էր, հյուծված, ասես կուպրով ներկված, գանգրամազ փականագործ էր, ինչպես իմացա հետագայում: Հարբած չէր, սակայն ի հակադրություն մռայլադեմ կանգնած ամբոխի, մի տեսակ կորցրած էր իրեն: Նա շարունակ դիմում էր մարդկանց, թեև չեմ հիշում նրա խոսքերը: Այն ամենը, ինչ ասում էր հողաբաշխ, ավելի երկար չէր, քան «Էս ի՞նչ բան է, ախպերներ: Ախր, էսպես էլ պիտի լինի՞» և այդ ընթացքում թափահարում էր ձեռքերը:

Գլուխ երրորդ. Ավարտված սիրավեպ

I

Սկզբնականին մեծ սրահից (հենց այն, ուր կայացել էր Վարվառա Պետրովնայի և Ստեպան Տրոֆիմովիչի վերջին հանդիպումը), հրդեհը երևում էր, ինչպես ափի մեջ: Լուսաբացին՝ առավոտյան ժամը վեցին, աջից եզրային պատուհանի մոտ կանգնած էր Լիզան և ակնապիշ նայում էր մարդու հրացույթին: Սենակ էր սենյակում: Զգեստը

երեկվանն էր, տոնական, որով եկել էր ընթերցմանը՝ բաց կանաչ, ճոխ, ժանեկազարդ, բայց արդեն ճմռված, հագած շտապ ու անփույթ: Հանկարծակի նկատելով լավ չկոճկված կուրծքը՝ նա կարմրեց, փութով ուղղեց հագուստը, վերցրեց դեռևս երեկ, մտնելիս բազմոցին գցած կարմիր գլխաշորը և ծածկեց պարանոցը: Քանդված խոպոպիկներով փարթամ մազերը գլխաշորի տակից դուրս էին ընկել աջ ուսին: Դեմքը հոգնած էր, մտահոգ, բայց աչքերը կրակվում էին կիտած հոնքերի տակից: Նա նորից մոտեցավ պատուհանին, և վառվող ճակատը հպեց սառն ապակուն: Դուռը բացվեց, և ներս մտավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Մարդ ուղարկեցի ձիով,— ասաց նա,— տասը ընդհանուր հետո ամեն ինչ կիմանանք, առայժմ մարդիկ ասում են, որ վառվել է Ջառեչյեի մի մասը, ավելի մոտ գետափին, կամրջի աջ կողմում: Վառվել սկսել է ժամը տասներկուսին, հիմա հանդարտվում է:

Նա չմոտեցավ պատուհանին, այլ մնաց Լիզայից երեք քայլ հեռու, վերջինս չըջվեց նրա կողմը:

— Օրացույցով դեռ մի ժամ առաջ պիտի լուսանար, իսկ համարյա գիշերվա պես է,— ասաց Լիզան բարկացած:

— Օրացույցները միշտ փչում են,— ասացվածքով նշեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ սիրալիր քմծիծաղով, բայց ամաչելով, շտապեց ավելացնել.— օրացույցով ապրելը ձանձրալի է, Լիզա:

Եվ լռեց վերջնականապես՝ բարկացած իր նոր ասած տափակության վրա: Լիզան ծոտ ժպտաց քթի տակ:

— Դուք այնքան տրտում տրամադրության մեջ եք, որ նույնիսկ բառեր չեք գտնում: Բայց հանգստացեք, դուք տեղին ասացիք. ես միշտ ապրում եմ օրացույցով, իմ յուրաքանչյուր քայլը հաշվարկված է օրացույցով: Ջարմանո՞ւմ եք:

Լիզան արագ շրջվեց պատուհանից և նստեց բազկաթոռին:

— Դուք էլ նստեք, խնդրեմ, մենք երկար չենք մնալու միասին, և ես ուզում եմ ասել այն ամենը, ինչ հարկավոր է ինձ... Ինչի՞ համար դուք էլ չասեք այն ամենը, ինչ ձեզ է հարկավոր:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նստեց նրա կողքին և կամացուկ, համարյա վախենալով բռնեց ձեռքը:

— Ի՞նչ է նշանակում այս խոսելաձևը, Լիզա: Որտեղի՞ց հանկարծ: Ի՞նչ է նշանակում «մենք երկար չենք մնալու միասին»: Ահա արդեն երկրորդ հանելուկային դարձվածքը կես ժամվա մեջ, քո արթնանալուց հետո:

— Դուք սկսում եք հաշվել իմ հանելուկային դարձվածքնե՞րը,— ծիծաղեց Լիզան:— Իսկ հիշո՞ւմ եք, երեկ ներս մտնելով, ես ներկայացա որպես մեռյալ: Այ, դա հարկ համարեցիք մոռանալ: Մոռանալ կամ չնկատել:

— Չեմ հիշում, Լիզա: Ինչի՞ համար՝ մեռյալ: Պետք է ապրել...

— Եվ լռեցի՞ք: Ձեր պերճախոսությունն իսպառ չքացել է: Ես իմ ապրելիքն ապրեցի աշխարհում, ու բավական է: Հիշո՞ւմ եք Խրիստոֆոր Իվանովիչին:

— Չէ, չեմ հիշում,— խոժոռվեց նա:

— Խրիստոֆոր Իվանովիչի՞ն, Լոգանում: Նա ձեզ ահավոր ձանձրացրել էր: Բացում էր դուռն ու միշտ ասում. «Ես՝ մի րոպեով» ու ամբողջ օրը մնում: Ես չեմ ուզում նմանվել Խրիստոֆոր Իվանովիչին և ամբողջ օրը նստել-մնալ:

Հիվանդագին տպավորություն գծագրվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի դեմքին:

— Լիզա, ինձ ցավ է պատճառում այս վիատ խոսելաձևը: Դա ձեզ վրա էլ է թանկ նստում: Ինչի՞ համար է դա: Հանուն ինչի՞:

Նրա աչքերը բոցկլտացին:

— Լիզա՛,— բացականչեց նա,— երդվում եմ, հիմա ես քեզ ավելի եմ սիրում, քան երեկ, երբ մտար ինձ մոտ:

— Ի՞նչ տարօրինակ խոստովանություն: Ինչի՞ համար այդ երեկն ու այսօրը և երկու չափումները:

— Դու ինձ չես լքի,— շարունակեց նա, համարյա հուսալքված,— մենք կմեկնենք միասին, հենց այսօր, չէ՞: Այդպես չէ՞:

— Այ, ձեռքս այդպես մի սեղմեք, ցավում է: Ո՞ր ենք գնալու միասին հենց այսօր: Ինչ-որ տեղ, նորից «հարություն առնելո՞ւ»: Չէ, էլ բավական են փորձերը... ու դանդաղ է ինձ համար: Ու ի վիճակի չեմ ես, ինձ համար չափազանց է բարձր: Եթե գնալ, ապա՝ Մոսկվա, և այնտեղ այցելություններ կանենք, մենք կընդունենք՝ ահա իմ իդեալը, դուք գիտեք: Չեմ թաքցրել ձեզնից, դեռևս Շվեյցարիայում, թե ինչպիսին եմ ես: Քանի որ անհնար է Մոսկվա գնալ և այցելություններ անել, որովհետև դուք ամուսնացած եք, ուրեմն պետք էլ չէ այդ մասին խոսել:

— Լիզա՛: Այդ ի՞նչ է եղել երեկ:

— Եղել է այն, ինչ եղել է:

— Սա անհնարին է: Սա դաժանություն է:

— Հետո՞ ինչ, որ դաժանություն է, դուք էլ դիմացեք, թե որ դաժանություն է:

— Դուք ինձնից վրեժ եք լուծում երեկվա երևակայության համար,— մրթմրթաց նա՝ չարությամբ քմծիծաղ տալով: Լիզան բռնկվեց:

— Ինչպիսի՞ ստոր միտք:

— Ուրեմն, ինչո՞ւ ինձ նվիրեցիք... «այդչափ երջանկություն»: Իրավունք ունե՞մ իմանալ:

— Չէ, մի կերպ յուրա գնացեք առանց իրավունքների: Ձեր ենթադրության ստորությունը մի ավարտեք հիմարությամբ: Այսօր ձեզ չի հաջողվում: Ի դեպ, չե՞ք

վախենում, արդյոք, աշխարհիկ կարծիքից և որ «այդչափ երջանկության» համար ձեզ կդատապարտեն: Օ՛հ, եթե այդպես է, ի սեր Աստծո, մի անհանգստացեք: Դուք ոչնչի պատճառ չեք և ոչ մեկին պատասխան չունեք տալու: Երբ ես երեկ բացեցի ձեր դուռը, նույնիսկ չգիտեիք էլ, թե ով է ներս մտնողը: Այստեղ հենց միայն իմ երևակայությունն է, ինչպես նոր արտահայտվեցիք, ուրիշ ոչինչ: Դուք կարող եք համարձակ ու հաղթական նայել բոլորի աչքերին:

— Քո խոսքերը, այդ ծիծաղը ահա արդեն մի ժամ սարսափի ցուրտ են սփռում վրաս: Այդ «երջանկությունը», որի մասին այդպես մոլեգնած ասում ես, ինձ համար... ամեն ինչ արժե: Մի՞թե հիմա կարող եմ կորցնել քեզ: Երդվում եմ, երեկ ավելի քիչ էի սիրում քեզ: Իսկ ինչո՞ւ ես այսօր ամեն ինչ խլում ինձնից: Իսկ գիտե՞ս՝ ինձ ի՞նչ է արժեցել այդ նոր հույսը: Կյանքով եմ հատուցել դրա համար:

— Սեփական, թե՛ ուրիշի:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն արագ ելավ տեղից:

— Դա ի՞նչ է նշանակում,— արտաբերեց նա՝ անշարժ նայելով Լիզային:

— Սեփական, թե իմ կյանքով եք հատուցել, ահա թե ինչ ուզեցա հարցնել: Թե՞ հիմա լիովին դադարեցիք հասկանալ,— բղավեց Լիզան:— Ինչի՞ հանկարծ վեր ցատկեցիք այդպես: Ինչո՞ւ եք այդպես նայում ինձ: Դուք վախեցնում եք ինձ: Ինչի՞ց եք վախենում շարունակ: Վաղուց արդեն նկատել եմ, որ վախենում եք, հատկապես հիմա, հենց այս պահին... Աստվա՛ծ իմ, ինչպես եք գունատվում:

— Եթե դու ինչ-որ բան ես իմանում, Լիզա, ապա երդվում եմ, ես չեմ իմանում... և ամեննին էլ այն մասին չէի խոսում նոր, ասելով, թե կյանքով եմ հատուցել:

— Ես ձեզ բոլորովին չեմ հասկանում,— ասաց Լիզան՝ երկյուղած կմկմալով:

Վերջապես դանդաղ, մտազբաղ ժպիտ գծագրվեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի շրթունքներին: Նա կամացուկ նստեց, արմունկները հենեց ծնկներին, ու դեմքը ծածկեց ձեռքերով:

— Գեշ երագ ու զառանցանք... Մենք խոսում էինք երկու տարբեր բաների մասին:

— Ես ամեննին չգիտեմ՝ ինչի մասին էիք խոսում... Մի՞թե երեկ չգիտեիք, որ այսօր հեռանալու եմ ձեզնից, գիտեի՞ք, թե՛ ոչ: Մի ստեք, գիտեի՞ք, թե՛ ոչ:

— Գիտեի...— մեղմաձայն ասաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:

— Ուրեմն, էլ ի՞նչ եք ուզում: Գիտեիք և «ակնթարթը» թողեցիք ձեզ: Էլ ի՞նչ հաշիվներ կարող են լինել այստեղ:

— Ինձ լրիվ ճշմարտությունն ասա,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խորունկ տառապանքով,— երբ երեկ բացեցիր իմ դուռը, գիտեի՞ր արդյոք, որ բացում ես միայն մեկ ժամով:

Լիզան ատելությամբ նայեց նրան.

— Ճիշտ որ ամենալուրջ մարդը կարող է ամենազարմանալի հարցերը տալ: Եվ ինչո՞ւ էք այդպես անհանգստանում: Չլինի՞ ինքնասիրությունից, որ կինն է առաջինը թողնում ձեզ, և ոչ դուք՝ նրան: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, իմիջիայլոց, գիտեք, որ առայժմ ձեզ մոտ համոզվեցի, որ իմ նկատմամբ խիստ մեծահոգի էք, իսկ ես հենց դա չեմ կարողանում տանել:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը վեր կացավ և մի քանի քայլ արեց սենյակում:

— Լավ, թող որ այդպես վերջանա... Բայց ինչպե՞ս կարող էր այդ ամենը կատարվել:

— Ա՛յ քեզ հոգս: Ու գլխավորը, որ ինքներդ գիտեք հինգ մատի պես ու հասկանում եք աշխարհում ամենքից լավ. ինքներդ էլ հաշվարկել եք: Ես օրիորդ եմ, իմ սիրտն օպերայում է դաստիարակվել, հենց դրանից էլ սկսվել է, ամբողջ լուծումը դա է:

— Ոչ:

— Այստեղ ոչինչ չկա, ինչը կարող է խոցել ձեր ինքնասիրությունը, և ամեն ինչ կատարյալ ճշմարտություն է: Սկսվեց գեղեցիկ ակնթարթից, որին ես չդիմացա: Երեք օր առաջ, երբ ես ձեզ հրապարակավ «վիրավորեցի», իսկ դուք ինձ պատասխանեցիք այնպես ասպետավայել, եկա տուն և անմիջապես կռահեցի, որ ինձնից փախչում եք, որովհետև ամուսնացած եք և ամեննին ոչ իմ հանդեպ արհամարհանքից, ինչից ես, որպես աշխարհիկ օրիորդ, ամենից ավելի էի երկյուղում: Ես հասկացա, որ հենց ինձ՝ անխոհեմիս խնայեցիք փախչելով: Տեսնում եք, ինչպես եմ գնահատում ձեր մեծահոգությունը: Այստեղ մեջ ընկավ Պյոտր Ստեպանովիչը և տեղնուտեղն ամեն ինչ բացատրեց: Նա ինձ բացահայտեց, որ ձեզ տատանում է մեծ միտքը, որի հանդեպ մենք երկուսս կատարելապես ոչինչ ենք, այդու-հուսնդերձ սակայն, որ ես ձեր ճամփին եմ կանգնած: Իրեն էլ մեջ գցեց, անպայման ուզում էր երեքով և գերերևակայական բաներ ասում նավակի և թիկնետու թիերի մասին՝ ինչ-որ ռուսական երգից: Ես նրան գովեցի, ասացի, որ պոետ է ու նա դա ընդունեց հալած յուղի տեղ: Իսկ քանի որ առանց դրա էլ գիտեի, որ միայն մի պահի կբավականացնի ինձ, բռնեցի ու վճռեցի: Ահա և բոլորը, և բավական է, խնդրեմ, այլևս՝ առանց բացատրությունների: Մեկ էլ տեսար, նորից գծովեցինք: Ոչ մեկից մի վախեցեք, ամեն ինչ ինձ վրա եմ առնում: Ես վատն եմ, քմահաճ, ես օպերային նավակով հրապուրվեցի, ես օրիորդ եմ... Իսկ գիտեք, այնուամենայնիվ, ես մտածում էի, որ ահավոր սիրում եք ինձ: Մի արհամարհեք անխելքիս և մի ծիծաղեք այս արցունքի կաթիլի վրա, որ նոր ընկավ: Ես ահավոր սիրում եմ լաց լինել՝ «անձս խղճալով»: Դե, բավական է, բավական: Ես ոչնչի ընդունակ չեմ, դուք էլ ոչնչի ընդունակ չեք, երկու կամիթ երկու կողմից, դրանով էլ սփոփվեք: Ծայրահեղ դեպքում, ինքնասիրությունը չի տուժում:

— Երազ է ու գառանցանք,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը՝ ձեռքերը կոտրատելով ու քայլելով սենյակում:— Լիզա, խեղճ աղջիկ, ի՞նչ արեցիր ինքդ քեզ:

— Այրվեցի մոմից և ուրիշ ոչինչ: Չլինի՞ դուք էլ եք լալիս: Ավելի վայելուչ եղեք, ավելի անզգա...

— Ինչի՞, ինչի՞ համար եկար մոտս:

— Բայց դուք, ի վերջո, չե՞ք հասկանում, թե ինքներդ ձեզ ինչ զավեշտական վիճակի մեջ եք դնում աշխարհիկ կարծիքի առաջ՝ այդպիսի հարցերով:

— Ինչի՞ համար քեզ կործանեցիր այդպես այլանդակ ու այդպես հիմար, և ի՞նչ անել հիմա:

— Եվ սա Ստավրոգի՞նն է, «արնախում Ստավրոգինը», ինչպես անվանում է ձեզ այստեղ մի տիկին, որը սիրահարված է ձեզ: Լսեք, չէ որ արդեն ասացի, ես հաշվարկեցի իմ կյանքը սոսկ մի ժամի վրա և հանգիստ եմ: Այդպես էլ դուք ձերը հաշվարկեք... ի դեպ, դրա պետքը չունեք, դեռևս շատ «ժամեր» ու «ակնթարթներ» կունենաք զանազան:

— Նույնքան, որքան և դու, մեծ խոսք եմ տալիս քեզ, ոչ մի ժամ ավելի քեզնից:

Նա շարունակում էր քայլել ու չէր տեսնում Լիզայի փութկոտ, ծակոդ, հանկարծ ասես հույսով լուսավորված հայացքը: Սակայն լույսի ճառագայթը մարեց նույն պահին:

— Լիզա, եթե իմանայիր իմ ներկա անհնարին անկեղծության գինը, եթե միայն կարողանայի բացել քեզ...

— Բացե՛լ: Դուք ուզում եք ինչ-որ բան քեզ բացել ինձ: Աստված ազատի ձեր բացահայտումներից,— ընդհատեց Լիզան՝ համարյա վախեցած:

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը կանգ առավ և սպասում էր անհանգստությամբ:

— Ես պիտի խոստովանեմ, որ այն ժամանակ, դեռևս Շվեյցարիայում, մի միտք կայունացավ, որ ձեր հոգում սարսափելի, կեղտոտ և արյունալի մի բան կա և... և միևնույն ժամանակ այնպիսի մի բան, որ ձեզ ահավոր ծիծաղելի դրության մեջ է դնում: Զգուշացեք ինձ բացահայտելուց, եթե ճիշտ է. ես ծիծաղի կտամ: Ես կքրքջամ ձեզ վրա ձեր ամբողջ կյանքի ընթացքում... Այ, նորից գունատվո՞ւմ եք: Չեմ անի, չեմ անի, հիմա կգնամ,— նա վեր կացավ աթոռից խորշական ու արհամարհական շարժումով:

— Տանջիր ինձ, սպանիր ինձ, չարությունդ գլխիս թափիր,— բղավեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը հուսալքված:— Կատարյալ իրավունք ունես: Ես գիտեի, որ չեմ սիրում քեզ, և կործանեցի քեզ: Այո, «ես ինձ թողեցի ակնթարթը», ես հույս ունեի... վաղուց արդեն... մի վերջին... Ես չկարողացա դիմանալ սիրտս պարու-րած լույսին, երբ երեկ եկար ինձ մոտ, ինքդ, մենակ, առաջինը: Եվ հանկարծ հավատացի... Գուցեն հիմա էլ դեռ հավատում եմ:

— Նման ազնիվ անկեղծությանը կհատուցեմ նույն ձևով, չեմ ուզում լինել ձեր սրտացավ քույրը: Թող որ իսկապես դայակություն անեմ գուցե, եթե, ի դեպ, չկարողանամ այսօր իսկ մեռնել, բայց գոնե կգնամ, բայց ոչ ձեզ մոտ, թեև, իհարկե, ամեն տեսակի անձեռք-անոտքի գին ունեք դուք: Ինձ միշտ թվացել է, որ դուք ինձ

տանելու եք այնպիսի մի տեղ, ուր ապրում է հսկայական, չար ու մարդաբոյ մի սարդ, և մենք ամբողջ կյանքներիս ընթացքում նրան պիտի նայենք ու վախենանք նրանից: Դրանով էլ կավարտվի մեր փոխադարձ սերը: Դիմեք Դաշենկային, նա ձեզ հետ կգա, ուր կամենաք:

— Իսկ դուք այստե՞ղ էլ չկարողացաք չհիշել նրան:

— Խե՛ղճ շնիկ: Կողջունեք նրան: Իսկ նա գիտի՞, որ դեռևս Շվեյցարիայում իրեն նախատեսել էիք օր ծերության համար: Ինչպիսի՞ հոգատարություն: Ինչպիսի՞ հեռատեսություն: Այ, դա ո՞վ է:

Սրահի խորքում դուռը կիսաբացվեց, ինչ-որ մեկի գլուխը ներս նայեց ու շտապ ետ քաշվեց:

— Ալեքսեյ Եգորը՞յչ, դո՞ւ ես,— հարցրեց Ստավրոգինը:

— Չէ, ընդամենը ես եմ,— նորից կես մարմնով ներս նայեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Բարև ձեզ, Լիզավետա Նիկոլաննա, համենայն դեպս, բարի լույս: Այդպես էլ գիտեի, որ երկուսիդ կգտնեմ այս դահլիճում: Ես միայն ու միայն մի վայրկյանով եմ եկել, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ՝ ինչ ուզում է լինի, շտապեցի մի երկու խոսք ասել... անհրաժեշտագույն... ընդամենը երկու խոսք:

Ստավրոգինը շարժվեց, բայց երեք քայլ հետո դարձավ Լիզային:

— Եթե հիմա որևէ բան լսես, Լիզա, ապա իմացիր՝ ես մեղավոր եմ:

Լիզան ցնցվեց ու վախեցած նրան նայեց, բայց Ստավրոգինը շտապ դուրս եկավ:

II

Սենյակը, որտեղից ներս էր նայել Պյոտր Ստեպանովիչը, մեծ, ձվաձիր նախասրահն էր: Սինչ նրա գալն այստեղ նստած էր Ալեքսեյ Եգորը՞յչը, սակայն Պյոտր Ստեպանովիչը նրան դուրս արեց: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն իր ետևից ծածկեց սրահի դուռը և կանգնեց սպասումով: Պյոտր Ստեպանովիչն արագ ու քննախույզ նրան նայեց:

— Դե՞:

— Այսինքն, եթե արդեն գիտեք,— շտապեց Պյոտր Ստեպանովիչը, թվում է, ցանկանալով աչքերով մխրճվել հոգու խորքը,— ապա, անշուշտ, մեզնից ոչ ոք ոչնչով մեղավոր չէ և ամենքից առաջ դուք, որովհետև դա... դեպքերի... զուգորդման հետևանք է... մի խոսքով, իրավաբանորեն չի կարող ձեզ դիպչել, ու ես թռա-եկա տեղեկացնելու:

— Վառվե՞լ են: Մորթվա՞ծ են:

— Մորթված են, բայց չեն այրվել, հենց դա է վատը, բայց ես ձեզ ազնիվ խոսք եմ տալիս, որ այստեղ էլ մեղավոր չեմ, ինչքան էլ ինձ կասկածեք, որովհետև միգուցե կասկածում եք, հը՞: Կուզե՞ք ամբողջ ճշմարտությունը, տեսնում եք, իսկապես,

մտքովս անցավ՝ ինքներդ եք դա ինձ հուշել, ոչ լրջորեն, այլ ինձ բարկացնելով (որովհետև հո չէիք հուշելու լրջորեն), սակայն ես սիրտ չէի անում, ու չէի անի ոչ մի դեպքում, ոչ մի հարյուր ռուբլու համար, իսկ այստեղ ոչ մի շահ էլ չկա, այսինքն՝ ի՞նձ համար, ի՞նձ համար... (նա ահավոր շտապում էր ու խոսում էր ճոճոհկի նման): Բայց ահա, հանգամանքների ինչպիսի համընկնում, ես իմ ունեցածից (լսում եք, իմ ունեցածից, ձեր մի ռուբլին իսկ չկար, և գլխավորը, որ դա ինքներդ գիտեք) այդ հարբած տխմար Լեբյադկինին տվեցի երկու հարյուր երեսուն ռուբլի, երեք օր առաջ, դեռ երեկոյան, լսում եք, երեք օր առաջ և ոչ թե երեկ «ընթերցումից» հետո, նկատի ունեցեք դա. խիստ կարևոր գուգադիպություն է, քանի որ ոչինչ չգիտեի այն ժամանակ հաստատ՝ կգա, թե չի գա Լիզավետա Նիկոլաննան ձեզ մոտ: Իսկ իմ փողը տվեցի միայն մի պատճառով, որ երեք օր առաջ դուք աչքի ընկաք, մտածեցիք բոլորին հայտնել ձեր գաղտնիքը: Դե, այնտեղ ես չեմ մտնում... ձեր գործն է... ասպե՛տ... Բայց խոստովանում եմ, զարմացա այնպես, ասես մահակով հասցրին ճակատիս: Բայց քանի որ այդ ողբերգություններն ինձ ձանձրացրել են խստիվս՝ նկատի առեք, ես լուրջ եմ ասում, թեև հին արտահայտություններ եմ գործածում, քանի որ այդ ամենը, ի վերջո, վնասում է իմ պլաններին, ապա ինքս ինձ խոսք տվեցի Լեբյադկիններին գլխներիցս հեռացնել և ինչ գնով էլ լինի, առանց ձեզ տեղյակ պահելու ճամփել Պետերբուրգ, մանավանդ, որ ինքն էլ էր ուզում պոկվել-գնալ այնտեղ: Մի սխալ՝ փողը տվեցի ձեր անունից, սխալ է, թե՛ ոչ: Գուցեն, սխալ չէ, հը՛: Իսկ հիմա լսեք, լսեցեք՝ ինչ ընթացք ստացավ այդ ամենը...— Տաքացած խոսելով, նա ընդիուպ մոտեցավ Ստավրոգինին և ուզում էր բռնել նրա սերթուկի մերակից (Աստված վկա գուցեն դիտավորյալ): Ստավրոգինն ուժեղ շարժումով խփեց նրա ձեռքին:

— Ինչի համար... չեղա՛վ... Էդպես ձեռքս կկոտրեք... գլխավորն այնտեղ այն է, թե ինչ ընթացք ստացավ,— ճոճոաց նորից՝ ամեննին նույնիսկ չզարմանալով հարվածից:— Ես փողը տալիս եմ երեկոյից, որպեսզի ինքն ու քույրիկը վաղը լուսամութին ճամփու ընկնեն, այդ գործը հանձնարարում եմ սրիկա Լիպուտինին, որ ինքը նստեցնի և ուղարկի: Սակայն սրիկա Լիպուտինին պետք եղավ խաղեր անել հասարակության հետ՝ գուցե լսե՛լ եք: «Ընթերցման» ժամանա՛կ: Դե, լսեք, լսեք, երկուսով խմում են, ոտանավորը հորինում, որի կեսը լիպուտինյան է, ֆրակ է հագցնում նրան, իսկ ինձ հավատացնում, թե արդեն ճամփել է առավոտից, նրան էլ պահում ետևի խցիկներից մեկում, որպեսզի բեմ հանի: Սակայն սա արագ ու անսպասելի հարբում է: Ապա՝ հայտնի խայտառակությունը, ապա՝ դրան կիսամեռ հասցնում են տուն, իսկ Լիպուտինը կամացուկ թոցնում է նրանից երկու հարյուր ռուբլին՝ թողնելով մանրը: Բայց դժբախտաբար, պարզվում է, որ Լեբյադկինն առավոտյան արդեն երկու հարյուր ռուբլին հանել, պարծեցել է ու ցույց տվել, ուր պետք չէր: Իսկ քանի որ Ֆեդկան հենց դրան էր սպասում, իսկ Կիրիլլովի մոտ էլ ինչ-որ բան լսել էր (հիշո՞ւմ եք, ձեր ակնարկումը), ապա վճռել է օգտվել: Ծայրահեղ դեպքում, ուրախ եմ, որ Ֆեդկան փողը չի գտել, իսկ չէ որ հազարի հույս ուներ սրիկան: Հրդեհի մեջ էլ է շտապել, կարծես թե ինքն էլ է վախեցել... Կհավատաք, ինձ համար այդ հրդեհը՝ ասես մահակով գլխիս հասցրին: Չէ՛, սատանան գիտե, թե դա ինչ բան էր: Այնպիսի

ինքնագլխություն... Ահա տեսնում եք, ես ձեր առաջ եմ, այդքան բան ձեզնից սպասելով, ոչինչ չեմ թաքցնում, այո, այո, կրակի մասին այդ միտքը վաղուց արդեն հասունանում էր իմ գլխում, քանի որ դա այնքան է ժողովրդական ու տարածված: Բայց չէ որ ես դա պահում էի ծայրահեղ ժամի, թանկագին այն ակնթարթին, երբ բոլորս ոտքի կելենք և... Իսկ նրանք հանկարծ մտադրվել են ինքնիշխան ու առանց հրամանի հիմա, այնպիսի պահի, երբ պետք էր հենց թաքնվել ու ծպտուն չհանել: Չէ, սա այնպիսի մի ինքնիշխանություն է... մի խոսքով, ես դեռ ոչինչ չգիտեմ, այստեղ խոսում են երկու շպիգույանների մասին... Բայց եթե կան նաև մերոնք, եթե նրանցից մեկնումեկը դրա մեջ շահ ունեցել է՝ վայր տարել է նրան: Տեսնում եք, ահա, թե ինչ ասել է թեկուզ մի քիչ բաց թողնել: Չէ, այդ ժողովրդավարական խաժամուժն իր հնգյակներով վատ հենարան է: Այստեղ հարկավոր է մի հոյակապ, կուռքային, բռնակալական կամք՝ հենված ոչ պատահական և վեր կանգնած ինչ-որ բանի վրա... Այդ ժամանակ հնգյակներն էլ իրենց ենթարկվածության պոչերը կքաշեն ու ծառայամտաբար պետք կգան հարմար առիթով: Բայց համենայն դեպս, հիմա թեկուզ բոլոր փողերով փչում են, թե Ստավրոգինին պետք էր կնոջը կրակ տալ, դրա համար էլ քաղաքը վառվեց, բայց...

— Իսկ արդեն բոլո՞ր փողերն են փչում:

— Այսինքն, դեռևս ամենևին ոչ, և խոստովանեմ, ես բացարձակապես ոչինչ չեմ լսել, բայց դե, ի՞նչ կարող ես անել ժողովրդի՝ հատկապես հրդեհից տուժածների հետ. Vox populi vox dei: Դժվա՞ր է հիմարագույն լուրը քամու թևին տալ... Բայց չէ որ, ըստ էության, ամենևին ոչինչ չունեք երկյուղելու: Իրավաբանորեն դուք կատարելապես իրավացի եք, խղճի մտք՝ նույնպես. դուք հո չէի՞ք ուզում: Չէի՞ք ուզում: Ոչ մի հանցանշան, միայն համընկնում կա... Գուցե Ֆեդկան հիշի այն ժամանակվա ձեր անզգույշ խոսքերը Կիրիլլովի տանը (և ինչի՞ համար ասեցիք), բայց չէ որ դա բոլորովին ոչինչ չի ապացուցում, իսկ Ֆեդկային մենք կվերացնենք: Այսօր նեթ ես նրան կկրճատեմ...

— Իսկ դիակները բոլորովի՞ն չեն այրվել:

— Ամենևին: Այդ ստահակը ոչինչ չէր կարողացել սարքել, ինչպես հարկն է: Բայց ես ուրախ եմ ծայրահեղ դեպքում, որ այդպես հանգիստ եք... որովհետև թեկուզ այդտեղ ոչ մի մեղք չունեք, ոչ նույնիսկ մտքով, բայց չէ որ համենայն դեպս: Եվ հետո, համաձայնեք, որ այս ամենը շատ լավ կարգավորում է ձեր գործերը, դուք հանկարծակի ազատ ամուրի եք և կարող եք այս իսկ ըոպեիս ամուսնանալ հսկայական փողերի տեր գեղեցկուհի օրիորդի հետ, որը, ավելացնենք՝ ձեր ձեռքերում է արդեն: Ահա թե ինչ կարող է անել հանգամանքների հասարակ, կոպիտ համընկնումը, հը :

— Դուք ինձ սպառնո՞ւմ եք, հիմարի գլուխ:

— Է՛, չեղա՛վ, չեղա՛վ, հիմա արդեն հիմարի գլուխ եմ, և սա ի՞նչ տոն է: Ուրախանալ է պետք, իսկ դուք... Ես հատկապես շտապում էի, որ շուտափույթ տեղեկացնեմ: Եվ

ինչո՞վ պիտի ձեզ սպառնամ: Շատ պետքս են սպառնալիքները՝ ձեզ: Ինձ պետք է ձեր բարի կամեցողությունը, ու ոչ թե վախից: Դուք լույս եք ու արև... Այդ ես եմ ձեզնից սաստիկ վախենում և ոչ թե դուք՝ ինձնից: Ես հո Մավրիկիյ Նիկոլանիչը չեմ... Եվ պատկերացրեք, ես այստեղ եմ սլանում վարգաձիերի կառքով, իսկ Մավրիկիյ Նիկոլանիչն այստեղ է՝ ձեր այգու ցանկապատի մոտ, ծայրի անկյունում... շինելով, լրիվ թրջված, պետք է որ ամբողջ գիշեր նստած լինի: Հրաշք է, ինչքա՛ն կարող են մարդիկ խելքները թռցնել:

— Մավրիկիյ Նիկոլանի՞չը: Իրա՞վ:

— Իրա՛վ, իրա՛վ: Նստած է այգու ցանկապատի մոտ: Այստեղից, այստեղից մի երեք հարյուր քայլի վրա, կարծում եմ: Ես շտապ անցա նրա մոտով, բայց նա ինձ տեսավ: Դուք չգիտեի՞ք: Այդ դեպքում շատ ուրախ եմ, որ չմոռացա հայտնել: Այ, եղպիսին էլ հենց բոլորից շատ է վտանգավոր դեպքի բերումով, եթե հետն ասորճանակ ունի և վերջապես, գիշեր է, ցեխուջուր, բնական դյուրագրգռություն՝ որովհետև ի՛նչ վիճակում են նրա հանգամանքները, հա՛-հա՛-հա՛: Ի՞նչ եք կարծում, ինչի՞ համար է նստած:

— Անշուշտ, Լիզավետա Նիկոլաննային է սպասում:

— Ահ-հա՛-ա՛: Իսկ նա ինչո՞ւ պիտի դուրս գա: Եվ... այս անձրևին... այ քեզ հիմար:

— Լիզան հիմա կգնա նրա մոտ:

— Էհե՛: Այ քեզ լուր: Նշանակում է... Բայց լսեք, չէ որ հիմա լրիվ փոխվել են նրա գործերը, հիմա նրա ինչի՞ն է պետք Մավրիկիին: Չէ որ դուք ազատ ամուրի եք ու հենց վաղը կարող եք ամուսնանալ իր հետ: Նա դեռևս չգիտե, թողեք, ես իսկույն ամեն ինչ կդասավորեմ ձեզ համար: Ո՞ւր է նա, պետք է նրան էլ ուրախացնել:

— Ուրախացնե՛լ:

— Այն էլ ինչպե՛ս, գնացինք:

— Իսկ դուք կարծում եք, այդ դիակների մասին չի՞ կռահի,— մի տեսակ առանձնահատուկ կկոցեց աչքերը Ստավրոֆինը:

— Իհարկե, չի կռահի,— վերջացած տխմարիկի պես նշեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— որովհետև չէ՞ որ իրավաբանորեն... Էհ, ինչ ասեմ ձեզ: Թեկուզև կռահի: Կանայք այդ ամենն այնքան լավ են չեզոքացնում, դուք դեռ չեք ճանաչում կանանց: Բացի դրանից, որ հիմա ամեն շահ ունի ձեզ հետ ամուսնանալու, որովհետև չէ՞ որ, այնուամենայնիվ, ինքն իրեն խայտառակել է, բացի դրանից, ես նրան շատ բան եմ ասել «նավակի» մասին, ու հատկապես տեսա, որ հենց «նավակով» կազդես նրա վրա, նշանակում է, թե ահա ինչ տրամաչափի օրիորդ է: Մի անհանգստացեք, նա այդ դիակների վրայով այնպես կանցնի, որ է-հե-հե՛յ, առավել ևս, որ դուք կատարելապես, կատարելապես անմեղ եք, այդպես չէ՞: Նա միայն հետոյի համար կպահի դրանք, որ հետո ձեզ խայթի, էսպես, ամուսնության երկրորդ տարում: Ամեն մի կին մտնելով պսակի տակ, այդ

տեսակ մի բան պաշար է պահում ամուսնու անցյալից, բայց չէ որ այն ժամանակ...
ի՞նչ կլինի մի տարի հետո: Հա՛-հա՛-հա՛:

— Եթե դուք կառքով եք, ապա տարեք հիմա նրան Մավրիկիյ Նիկոլանիչի մոտ: Նոր նա ասաց, որ ինձ տանել չի կարողանում և գնալու է մոտիցս, և, իհարկե, ինձնից կառք չի վերցնի:

— Ահ-հա-ա՛: Չէ, իսկականի՞ց է հեռանում: Ինչի՞ց կարող էր դա լինել,— հիմարատեսք նայեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Մի կերպ կռահել է, այս գիշեր, որ իրեն ամեննին չեմ սիրում... ինչը, իհարկե, միշտ էլ գիտեր:

— Բայց մի՞թե չեք սիրում նրան,— ընդհատեց Պյոտր Ստեպանովիչն անսահման զարմացած տեսքով:— Իսկ եթե այդպես է, ինչի՞ համար երեկ, հենց ներս մտավ նա, թողեցիք, որ մնա և որպես ազնիվ մարդ, չհայտնեցիք ուղղակի, որ չեք սիրում իրեն: Դա ահավոր ստորություն է ձեր կողմից, և այդ նույն ստոր տեսքով ինձ եք դրել նրա առաջ:

Ստավրոգինը հանկարծ սկսեց ծիծաղել:

— Ես իմ կապկի վրա եմ ծիծաղում,— պարզաբանեց նա տեղնուտեղը:

— Ա՛, գլխի ընկաք, որ միմոսություններ եմ արել,— անասելի ուրախ ծիծաղեց նաև Պյոտր Ստեպանովիչը,— ձեզ ծիծաղեցնելու համար: Պատկերացրեք, չէ որ ես իսկույն, հենց եկաք այստեղ, ձեր դեմքից գլխի ընկա, որ «դժբախտության» մեջ եք: Նույնիսկ, գուցե և կատարյալ ձախողում, հը՛: Դե, ուրեմն, գրագ եմ գալիս,— ճշաց նա՝ համարյա խեղդվելով հաճույքից,— որ ամբողջ գիշեր նստել եք սրահում, կողք-կողքի, աթոռներին և ամբողջ թանկագին ժամանակը վատնել ինչ-որ վերին ազնվության մասին վիճելով... Լավ, կներեք, ինձ ինչ կա որ. չէ՞ որ դեռ երեկ ես հաստատ գիտեի, որ մի հիմար բանով եք վերջացնելու: Ես նրան ձեզ բերեցի միայն զվարճացնելու համար և ապացուցելու, որ ինձ հետ ձանձրանալու առիթ չեք ունենա: Երեք հարյուր անգամ էլ դեռ պետք կգամ նման բաներում, ես ընդհանրապես սիրում եմ հաճելի լինել մարդկանց: Իսկ եթե նա հիմա ձեզ պետք չէ, ինչը և հաշվի էի առնում, դրա համար էլ եկա, ապա...

— Ուրեմն, միայն իմ զվարճանքի՞ համար բերեցիք նրան:

— Հապա էլ ինչի՞:

— Ո՞չ, որ ստիպեք սպանեմ կնոջս:

— Ահ-հա-ա՛: Մի՞թե դուք սպանել եք: Այս ի՞նչ ողբերգական մարդ է:

— Միևնույն է, դուք սպանեցիք:

— Մի՞թե ես եմ սպանել: Ձեզ ասում եմ, չէ՞, որ ոչ մի գործ անգամ չունեմ այստեղ: Բայց դուք սկսում եք ինձ անհանգստացնել...

— Շարունակեք, դուք ասացիք. «Եթե նա հիմա ձեզ պետք չէ, ապա...»:

— Ապա թողեք ինձ, անշուշտ: Ես նրան շատ լավ կամուսնացնեմ Մավրիկիյ Նիկոլանիչի հետ, որին, իմիջիայլոց, ես չեմ նստեցրել այգու մոտ, դա էլ մի մտքեք ձեր գլուխը: Չէ որ հիմա ես նրանից վախենում եմ: Այ, ասում եք՝ վարգաձիերով կառքը, իսկ ես, այնուամենայնիվ, նրա մոտով սլացա... Ճիշտ է, եթե մոտն ատրճանակ ունենա՞ր... Լավ է, որ ես էլ իմն եմ վերցրել: Ահա (նա գրպանից հանեց ռևոլվերը, ցույց տվեց ու իսկույն պահեց), վերցրեցի երկար ճանապարհի համար... Ի դեպ, ես դա մի վայրկյանում կդասավորեմ ձեզ համար, հատկապես հիմա նրա սիրտը տնքում է Մավրիկիի համար... համենայն դեպս, պետք է որ տնքա՝ Աստված վկա, նույնիսկ մի քիչ էլ մեղքս գալիս է: Կհանդիպեցնեմ Մավրիկիին, ու նա տեղնուտեղը կսկսի ձեր մասին վերհիշել՝ նրա մոտ ձեզ գովել, իսկ նրան դեմ առ դեմ փնովել՝ կնոջ սիրտ է: Ահ, նորից եք ծիծաղում: Ես անչափ ուրախ եմ, որ այդպես ուրախացաք: Է, ինչ, գնացինք: Ես ուղղակի Մավրիկիից էլ կսկսեմ, իսկ դրանց... սպանվածների մասին... զիտեք, հիմա լռության չտա՞նք: Մեկ է, հետո իմանալու է:

— Ինչի՞ մասին կիմանամ: Ո՞վ է սպանված: Ի՞նչ էիք ասում Մավրիկիյ Նիկոլանիչի մասին,— հանկարծ դուռը բացեց Լիզան:

— Ա՛, ակա՞նջ էիք դրել:

— Ի՞նչ ասացիք նոր Մավրիկիյ Նիկոլանիչի մասին: Նա սպանվա՞ծ է:

— Ա՛, նշանակում է, չեք լսել: Հանգստացեք, Մավրիկիյ Նիկոլանիչը ողջ-առողջ է, ինչու կարող եք մի վայրկյանում համոզվել, որովհետև նա այստեղ է՝ ճանապարհին, այգու ցանկապատի մոտ... և կարծեմ թե ամբողջ գիշեր նստած է եղել: Թրջված, շինելով... Ես գալիս էի կառքով, նա ինձ չտեսավ:

— Ճիշտ չէ: Դուք ասացիք «սպանված»: Ո՞վ է սպանված,— համառեց Լիզան տանջալի անվստահությամբ:

— Սպանված է միայն իմ կինը, նրա եղբայր Լեբյադկինը և նրանց աղախինը,— հաստատաձայն հայտնեց Ստավրոգինը:

Լիզան ցնցվեց ու ահավոր գունատվեց:

— Գազանային, տաքօրինակ դեպք է, Լիզավետա Նիկոլաննա, կողոպուտի հիմարագույն դեպք,— անմիջապես ճռճոացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— միայն կողոպուտի, օգտվելով հրդեհից, ավազակ Ֆեդկա Կատորժնիի և տխմար Լեբյադկինի գործը, որը բոլորին ցույց է տվել իր փողերը... ես դա հայտնել էի շտապում... կարծես քարով զարկեցին ճակատիս: Ստավրոգինը հազիվ-հազ կանգնած մնաց, երբ հայտնեցի: Մենք այստեղ խորհրդակցում էինք, հայտնե՞լ ձեզ հիմա, թե ոչ:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ճի՞շտ է ասում նա,— հազիվ արտաբերեց Լիզան:

— Ոչ, ճիշտ չէ:

— Ինչպե՞ս թե ճիշտ չէ,— ցնցվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Սա՞ ինչ էր էլի:

— Աստված իմ, ես կիսելագարվե՛մ,— ճշաց Լիզան:

— Դե, ծայրահեղ դեպքում հասկացե՛ք գոնե, որ հիմա նա խելագար մարդ է,— ամբողջ ուժով բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Չէ որ, ի վերջո, նրա կինն է սպանված: Տեսնում եք, ինչքան է գունատ... Չէ որ ամբողջ գիշեր նա ձեզ հետ է եղել, ոչ մի բռնակ չի հեռացել, ինչպե՛ս կասկածել նրան:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ասացե՛ք ինչպես Աստծու առաջ, մեղավոր եք, թե ոչ, երդվում եմ, ես ձեր խոսքին կհավատամ, ինչպես Աստծո խոսքին, և ձեր ետևից աշխարհի ծայրն էլ կգնամ, օ՛, կգնամ: Կգնամ շնիկի պես...

— Ինչի՞ համար եք նրան չարչարում ձեր երևակայական գլխով,— կատաղեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Լիզավետա Նիկոլաննա, Աստված է վկա, քար մաղեք գլխիս, նա անմեղ է, հակառակը, ինքն է սպանված ու զառանցում է, տեսնում եք: Ոչնչով, ոչնչով, նույնիսկ մտքով մեղք չունի... Ամեն ինչ միայն ավազակների ձեռքի գործն է, որոնց, հավանաբար, մի շաբաթ անց կգտնեն ու մտրակածե՛ծ կանեն... Ֆեդկա Կատորժնին է և շպիգույանները, այդ մասին ամբողջ քաղաքն է գվվում, դրա համար էլ եկա:

— Այդպե՛ս է որ: Այդպե՛ս է որ,— ամբողջ մարմնով դողա-լով՝ իր վերջին դատավճռին էր սպասում Լիզան:

— Ես չեմ սպանել և դեմ էի, բայց գիտեի, որ նրանք կսպանվեն և չկանգնեցրի մարդասպաններին: Հեռացե՛ք ինձնից, Լիզա,— ասաց Ստավրոգինը և գնաց սրահ:

Լիզան դեմքը ծածկեց ձեռքերով և դուրս եկավ տնից: Պյոտր Ստեպանովիչն ուզում էր նետվել ետևից, բայց իսկույն ետ եկավ սրահ:

— Ուրեմն, այդպես, հա՛: Ուրեմն, այդպես, հա՛: Ուրեմն, դուք ոչնչից չե՛ք վախենում,— լիովին կատաղած հարձակվեց նա Ստավրոգինի վրա՝ մրմնջալով անկապ-անկապ, համարյա բառեր չգտնելով, փրփուր ի բերան:

Ստավրոգինը կանգնած էր դահլիճի մեջտեղում ու ոչ մի բառ չպատասխանեց: Ձախ ձեռքով բռնել էր իր մազափունջն ու շփոթահար ժպտում էր: Պյոտր Ստեպանովիչն ուժով ցնցեց նրա թևքը:

— Կործանվեցի՞՞ք դուք, ի՛նչ է: Ահա, թե ինչ եք ուզում անե՛լ: Բոլորին կմատնեք, իսկ ինքներդ կամ մենաստան կգնաք, կամ գրողի ծոցը... Բայց չէ որ ես, մեկ է, կսպանեմ ձեզ, թեկուզ և չեք վախենում ինձնից:

— Ա՛, այդ դո՞ւք եք բլբլացնում,— վերջապես նրան զննեց Ստավրոգինը: — Վազեք,— ուշքի եկավ հանկարծ,— վազեք նրա ետևից, կառքը կանչեք, մի թողեք նրան... Դե, վազեք, վազեք: Ուղեկցե՛ք մինչև տուն, որ ոչ ոք չիմանա և որպեսզի այնտեղ չգնա... մարմինները... մարմինները տեսնելու... Ուժով կառք նստեցրեք: Ալեքսե՛յ Եգորըյ: Ալեքսե՛յ Եգորըյ:

— Սպասեք, մի բղավեք: Հիմա նա արդեն Մավրիկիյի գրկում է... Չի նստի ձեր կառքը Մավրիկին... Դե, սպասեք: Կառքից կարևոր բան կա:

Նա նորից հանեց ատրճանակը: Ստավրոգինը լրջորեն նրան նայեց:

— Է, ինչ, սպանեք,— արտաբերեց նա կամացուկ, համարյա հաշտվողաբար:

— Փո՛ւհ, գրողը տանի, ինչպիսի՞ ստեր կառնի վրան մարդը,— ցնցվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Աստված վկա, սպանել էր պետք: Իսկականից նա պիտի թքեր ձեր վրա... Ձեզնից ի՞նչ «նավակ», դուք հին, ծակ, ցախ կրելու լաստանավ եք՝ ջարդելու ենթակա... Դե, գոնե չարությունից, գոնե չարությունից հիմա պիտի ուշքի գաք: Է-է խ: Չէ որ ձեզ համար մեկ է արդեն, թե որ ինքներդ եք գնդակ խնդրում ճակատին:

Ստավրոգինը տարօրինակ ձևով ծիծաղեց քթի տակ:

— Եթե այդպիսի ծաղրածու չլինեիք, գուցեև հիմա ասեի այո... Եթե գոնե միայն մի կաթիլ ավելի խելոք լինեիք...

— Ես որ ծաղրածու եմ, բայց չեմ ուզում, որ դուք, իմ գլխավոր կեսը, ծաղրածու լինեք: Ինձ հասկանո՞ւմ եք:

Ստավրոգինը հասկանում էր, գուցեև միայն նա: Չէ որ զարմացավ Շատովը, երբ Ստավրոգինը նրան ասաց, թե Պյոտր Ստեպանովիչը խանդավառ մարդ է:

— Հիմա ինձնից հեռացեք գրողի ծոցը, իսկ էգուցվա համար մի բան կքամեմ ինձնից: Վաղը եկեք:

— Այո՞: Այո՞:

— Ես ինչ իմանամ... Գրողի ծո՛ցը, գրողի ծո՛ցը:

Եվ դուրս եկավ սրահից:

— Իսկ գուցեև ամենալավը սա էր,— ինքն իրեն մրթմրթաց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ պահելով ատրճանակը:

III

Նա նետվեց՝ հասնելու Լիզավետա Նիկոլաննային: Վերջինս դեռ շատ չէր հեռացել՝ տնից մի քանի քայլ: Նրան ուզել էր կանգնեցնել Ալեքսեյ Եգորովիչը, որ հիմա էլ հետևում էր նրան մի քայլ հեռվից՝ ֆրակով և հարգալիր խոնարհվեց նաև առանց շլյապայի: Համառորեն աղաչում էր Լիզային սպասել կառքին: Ծերուկը վախեցած էր ու համարյա լալիս էր:

— Գնա, պարոնդ թեյ է ուզում, տվող չկա,— մի կողմ հրեց նրան Պյոտր Ստեպանովիչը և ուղղակի թևանցուկ արեց Լիզավետա Նիկոլաննային:

Վերջինս ձեռքը չքաշեց, բայց, կարծես, լիովին չէր գիտակցում, դեռևս ուշքը գլխին չէր:

— Նախ և առաջ, սխալ եք գնում,— բլբլացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— մենք այսպես պիտի գնանք, ոչ թե այգու մոտով: Իսկ երկրորդը, ոտքով անհնար է, մինչև ձեր տուն երեք վերստ կլինի, իսկ դուք թեթև եք հագնված: Եթե մի պատիկ սպասեիք: Ես կառքով եմ, ձիերը բակում են, մի վայրկյանում կբերեմ, կնստեցնեմ ու տուն կհասցնեմ, այնպես որ ոչ ոք չի տեսնի:

— Ինչքան բարի եք...— քնքշորեն ասաց Լիզան:

— Ողորմած եղեք, նման դեպքում իմ փոխարեն ամեն մի մարդասեր, ով էլ լինեք...

Լիզան նրան նայեց ու զարմացավ:

— Աստված իմ, ես էլ կարծեցի, դարձյալ նույն ծերուկն է:

— Լսեք, ես անչափ ուրախ եմ, որ սա այդպես եք ընդունում, քանի որ այդ ամենն ահավորագույն նախապաշարմունք է, իսկ եթե բանը դրան հասավ, ավելի լավ չի՞ լինի այդ ծերուկին հիմա հրամայեմ կառքը լծի, ընդամենը մի տասը րոպե, իսկ մենք ետ գնանք ու առմուտքին սպասենք, հը՞:

— Դրանից առաջ ես ուզում եմ... որտե՞ղ են այդ սպանվածները:

— Ա՛, ահա մի նոր երևակայություն: Դրանից էլ վախենում էի... Ոչ, մենք այդ անպետքությունն ավելի լավ է մի կողմ թողնենք, և նայելու ոչինչ չունեք:

— Ես գիտեմ՝ ուր են նրանք, այդ տունը ճանաչում եմ:

— Հետո՞ ինչ, որ գիտեք: Բարի եղեք, անձրև է, մշուշ (ահա և սրբազան պարտականության տակ մտանք)... Լիզավետա Նիկոլաննա, երկուսից մեկը, կամ ինձ հետ կառքով եք գնում, ուրեմն, սպասեք և ոչ մի քայլ առաջ, որովհետև եթե քսան քայլ էլ գցեք, ապա մեզ անպայման կնկատի Մավրիկիյ Նիկոլանիչը:

— Մավրիկիյ Նիկոլանիչը: Ո՞ւր է նա: Ո՞ւր:

— Դե, իսկ եթե ուզում եք նրա հետ, թերևս մի քիչ էլ կուղեկցեմ ձեզ ու ցույց կտամ, որտեղ է նստած, իսկ ես ձեր խոնարհ ծառան, հիմա չեմ ուզի նրան մոտենալ:

— Նա ինձ սպասո՞ւմ է, Աստված,— հանկարծակի կանգ առավ Լիզան, շառագույնը պատեց նրա դեմքը:

— Բայց ներեցեք, եթե նա առանց նախապաշարմունքների մարդ է: Գիտեք ինչ, Լիզավետա Նիկոլաննա, այս ամենն իմ գործը չէ: Ես միանգամայն կողմնակի մեկն եմ այստեղ՝ և դուք դա գիտեք: Բայց չէ որ ես ձեր բարին եմ ցանկանում համենայն դեպս... եթե մեր «նավակից» բան դուրս չեկավ, եթե պարզվեց, որ դա ընդամենը մի հին, փտած բեռնանավ է, ջարդման ենթակա...

— Ահ, հրաշալի է,— բացականչեց Լիզան:

— Հրաշալի, իսկ արցունքն էլ հոսում է: Արիություն է պետք այստեղ: Պետք է ոչնչով չզիջել տղամարդուն: Մեր դարում, երբ կինը... թյուհ, գրողը տանի (հազիվ չթքոտեց Պյոտր Ստեպանովիչը): Իսկ գլխավորը, ափսոսելու բան էլ չկա, գուցեև շատ լավ

ստացվի: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը... մի խոսքով, զգայուն մարդ է, թեև չխոսկան, ինչը, իմիջիայլոց նույնպես լավ է, իհարկե, պայմանով, որ նախապաշարմունքներ չունենա...

— Հրաշալի է, հրաշալի,— հիստերիկ ծիծաղում էր Լիզան:

— Ա՛, գրողը տանի... Լիզավետա Նիկոլաննա,— հանկարծ սրտնեղեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ճիշտն ասած, չէ որ ես այստեղ եմ ձեզ համար... թե չէ ինձ ինչ... Ես ձեզ ծառայեցի երեկ, երբ ինքներդ դա ուզեցիք, իսկ այսօր... Դե, ահա, այստեղից երևում է Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, ահա, նստած է, մեզ չի տեսնում: Գիտեք, Լիզավետա Նիկոլաննա, «Պոլինյկա Սաքսը» կարդացե՞լ եք:

— Ի՞նչ է դա:

— Այդպիսի մի վիպակ կա, «Պոլինյկա Սաքս»: Դեռ ուսանող ժամանակ եմ կարդացել: Ինչ-որ պաշտոնյա Սաքսը, մեծ կարողության տեր, կնոջը բանտարկում է ամառանոցում անհավատարմության համար... Ա, գրողը տանի, թքած: Այ, կտեսնեք, որ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, դեռ տուն չհասած, ձեզ առաջարկություն կանի: Նա մեզ չի տեսնում դեռ:

— Ահ, թող չտեսնի,— հանկարծ բղավեց Լիզան ցնորվածի պես:— Գնանք, հեռանանք: Դեպի անտառ, դաշտ:

Եվ նա ետ վազեց:

— Լիզավետա Նիկոլաննա, սա ի՞նչ փոքրոգություն է,— ետևից վազում էր Պյոտր Ստեպանովիչը:— Եվ ինչի՞ չէք ուզում, որ նա ձեզ տեսնի: Ընդհակառակը, ուղիղ և հպարտ նայեք նրա աչքերին... Եթե ինչ-որ բան եք մտածում այն մասին... օրիորդական... բայց չէ որ դա այնպիսի նախապաշարմունք է, այնպիսի՝ ետամնացություն... Ախր, այդպես՝ ո՞ր, ո՞ր եք գնում: Էհ, վազում է: Ավելի լավ է, ետ գնանք Ստավրոգինի մոտ, կառքս կվերցնենք... Ախր, ո՞ր եք վազում: Այնտեղ դաշտ է... Ըհը՛, ընկավ...

Նա կանգ առավ: Լիզան թռնում էր թռչունի պես՝ չիմանալով, թե ուր, և Պյոտր Ստեպանովիչը մի հիսուն քայլ ետ էր մնացել նրանից: Լիզան ընկավ՝ գուդձի վրա գայթեղով: Նույն բռպեին ետևից, կողքից ահավոր բղավոց լսվեց. Մավրիկիյ Նիկոլանիչի բղավոցն էր, նա տեսել էր Լիզայի փախուստը և ընկնելն ու դաշտի միջով վազում էր դեպի նա: Պյոտր Ստեպանովիչը մի վայրկյանում ձկեց-հասավ ստավրոգինյան տան դարպասին, որպեսզի շուտափույթ նստի իր կառքը:

Իսկ Մավրիկիյ Նիկոլանիչը, սաստիկ վախեցած, արդեն կանգնած էր ոտքի ելած Լիզայի կողքին՝ հակված նրա վրա, ձեռքը բռնած զույգ ավերով: Այդ հանդիպման համակ անհավանական իրավիճակը ցնցել էր նրա բանականությունը, արցունք էր հոսում աչքերից: Տեսել էր նրան, ում առաջ այնպես ակնածում էր, որը խելագարի պես վազում էր դաշտի միջով, այդ ժամին, այդպիսի եղանակին, մեկտակ շորով, երեկվա այդ փարթամ զգեստով, հիմա՝ ճմրթված, ընկնելուց ցեխոտված... Նա չէր կարողանում

բառ իսկ արտասանել, հանեց շինելը և դողացող ձեռքերով ծածկեց Լիզայի ուսերը: Հանկարծ նա ճչաց, զգալով, որ Լիզան շուրթերով հպվեց իր ձեռքին:

— Լիզա,— բղավեց նա,— ես ոչինչ չեմ կարողանում, բայց ինձ մի քշեք ձեր մոտից:

— Օ՛ այո, շուտ գնանք այստեղից, մի թողեք ինձ,— և ինքը բռնելով Մավրիկիյի ձեռքը քարշ տվեց նրան իր ետևից:— Մավրիկիյ Նիկոլանիչ,— հանկարծ վախեցած իջեցրեց ձայնը,— ես այնտեղ շարունակ սրտապնդվում էի, իսկ այստեղ վախենում եմ մահից: Ես կմեռնեմ, շատ շուտով կմեռնեմ, բայց վախենում եմ մեռնել...— շշնջում էր Լիզան՝ ամուր սեղմելով նրա ձեռքը:

— Օ՛, գոնե մեկնումեկը լինեք,— հուսահատ շուրջն էր նայում Մավրիկիյ Նիկոլանիչը,— գոնե մի անցորդ լինեք: Դուք կթրջեք ձեր ոտքերը, դուք... կկորցնեք գիտակցությունը:

— Ոչինչ, ոչինչ,— քաջալերում էր Լիզան նրան,— այ, այսպես, ձեր ներկայությամբ ես ավելի քիչ եմ վախենում, բռնեք ձեռքս, տարեք ինձ... Հիմա ու՞ր ենք գնում, տու՞ն: Չէ, ես ուզում եմ սկզբից տեսնել սպանվածներին: Ասում են՝ նրանք մորթել են նրա կնոջը, իսկ նա ասում է, թե ինքն է մորթել, չէ որ դա ճիշտ չէ, ճիշտ չէ, չէ: Ես ինքս եմ ուզում տեսնել մորթվածներին... իմ պատճառով... այս գիշեր նրանց պատճառով նա դադարեց ինձ սիրել... Ես կտեսնեմ ու ամեն ինչ կիմանամ: Շուտ, շուտ, ես գիտեմ այդ տունը... այնտեղ հրդեհ է... Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, մի ներեք ինձ, անպատվիս: Ինչի՞՝ համար ներել ինձ: Ինչու՞ եք լաց լինում: Մի ապտակ հասցրեք ինձ և սպանեք այստեղ՝ դաշտում, շան պես:

— Հիմա ոչ ոք դատավոր չէ ձեզ,— հաստատական ասաց Մավրիկիյ Նիկոլանիչը,— թող Աստված ձեզ ների, իսկ ես դատավոր եմ բոլորից քիչ:

Բայց և տարօրինակ կլինեք նկարագրել նրանց խոսակցությունը: Այնինչ, գնում էին ձեռք-ձեռքի, արագ, շտապելով, կարծես կիսախելագարներ էին: Նրանք շտապում էին ուղիղ դեպի հրդեհի վայրը: Մավրիկիյ Նիկոլանիչը հույսը չէր կորցնում՝ հանդիպել գոնե մի որևիցե սայլի, բայց ոչ ոք չէր երևում: Մանրահատիկ անձրևը պատել էր շրջակայքն ամբողջովին կլանած ամենայն երանգ, ամեն ինչ վերածած համակ մշուշոտ, կապարե, անհաղորդ զանգվածի: Վաղուց արդեն ցերեկ էր, այնինչ թվում էր, թե չի լուսացել: Ու հանկարծ այդ ծխանման, սառը մշուշի միջից մի կերպարանք գծագրվեց՝ արտառոց ու անհեթեթ, որն ընդառաջ էր գալիս իրենց: Պատկերացնելով հիմա, կարծում եմ, չէի հավատա աչքերիս, եթե նույնիսկ Լիզավետա Նիկոլանայի տեղը լինեի, այնինչ նա բերկրանքով բղավեց ու իսկույն ճանաչեց մոտեցող մարդուն: Ստեպան Տրոֆիմովիչն էր դա: Ինչպե՞ս էր նա հեռացել, ի՞նչ եղանակով կարող էր իրականանալ նրա փախուստի ցնորական, գլուխը մտած գաղափարը, այդ մասին՝ հետո: Հիշատակեմ սոսկ, որ այդ առավոտ արդեն նա դողերոցքի մեջ էր, սակայն հիվանդությունն էլ չկանգնեցրեց նրան, նա հաստատուն քայլում էր թաց հողի վրայով, երևում էր, որ կանխավ մտմտացել է իր ձեռնարկման շուրջ, ըստ կարելիության դա ավելի լավ անելու համար՝ մենակ, իր ամբողջ գրասենյակային անփորձությամբ

հանդերձ: Հագնված էր «ճամփորդական», այսինքն՝ թևքերով շինել, լաքապատ լայն, ճարմանդավոր գոտին կապած, դրա հետ մեկտեղ նոր, բարձրաճիտք սապոգներ, շալվարի փողքերը՝ ձուլների մեջ: Հավանաբար, վաղուց արդեն իրեն այդպես էր պատկերացնում որպես ճամփորդ, իսկ գոտին և հուսարական փայլուն ձուլքերով սապոգները, որոնցով քայլել չէր կարողանում, դեռևս մի քանի օր առաջ էր ձեռք բերել: Լայնեզր շյապան, պարանոցին կիպ փաթաթած գարուսե վզնոցը, աջ ձեռքի մահակը, ձախ ձեռքի չափազանց փոքր, բայց չափից ավելի խցկած պայուսակը լրացնում էին նրա հագուստը: Ավելացրած՝ բաց անձրևանոցը, նույն աջ ձեռքում: Այդ երեքը՝ անձրևանոցը, մահակը և պայուսակը, շատ անհարմար էր բռնել առաջին վերստը, իսկ երկրորդից՝ արդեն ծանր:

— Միթե՞ իսկապես, դուք եք,— բղավեց Լիզան՝ զննելով նրան վշտալի զարմանքով, որ փոխարինել էր չզիտակցված բերկրանքի առաջին պոռթկմանը:

— Lise,— բղավեց նաև Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ նետվելով դեպի նա, նույնպես համարյա զառանցազին:— Chere, chere, մի՞թե դուք էլ եք... այսպիսի մշուշի մեջ: Տեսնում եք՝ հրացուլք: Vous etes mahleureuse, n'est-ce-pas?^[22] Տեսնում եմ, տեսնում, մի պատմեք, բայց ինձ էլ հարցուփորձ մի արեք: Nous somess tous mahleureux, mais il faut les pardonner tous. Pardonnos, Lise^[23] և ազատ լինենք առհավետ: Աշխարհից գլուխն ազատելու և լիակատար ազատ լինելու համար՝ il faut pardonner et pardonner, pardonner^[24]:

— Բայց ինչո՞ւ եք ծնկի գալիս:

— Նրա համար, որ հրաժեշտ տալով աշխարհին, ուզում եմ, ի դեմս ձեր կերպարի, հրաժեշտ տալ իմ ամբողջ անցյալին: Ծունկ եմ չոքում այն ամենի առաջ, ինչ գեղեցիկ է իմ կյանքում, համբուրում եմ և շնորհակալությունս հայտնում: Հիմա ես ինձ երկու կես եմ արել, այնտեղ երկինք ճախրել երազող խելագարն է, vings deux ans!^[25] Այստեղ՝ սպանված և սառած ծերունի-դաստիարակը... chez ce marchand, s'il existe pourtant ce marchand^[26]... Բայց ինչպե՞ս եք թրջվել, Lise,— գոչեց նա՝ ոտքի ցատկելով, զգալով, որ իր ծնկներն էլ թրջվեցին թաց հողի վրա,— և ինչպես կարելի է, դուք այդ զգեստո՞վ... և ոտքով, այսպիսի դաշտո՞ւմ... Դուք լավի՞ս եք: Vousetesmahleureuse?^[27] Բա՛, ես ինչ-որ բան լսել եմ... Բայց որտեղի՞ց եք գալիս հիմա,— երկչոտ տեսքով նա արագացնում էր իր հարցերը՝ խորին տարակուսանքով նայելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին,— mais savez-vous l'heure qu'il est!^[28]:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, այնտեղ ինչ-որ բան լսե՞լ եք սպանված մարդկանց մասին... Դա ճի՞շտ է: Գի՞շտ է:

— Այդ մարդի՞կ: Ես նրանց գործերի հրացուլքն եմ տեսել ամբողջ գիշեր: Նրանք չէին կարող ավարտել ուրիշ կերպ... (Աչքերը նորից փայլատակեցին): Փախչում եմ զառանցանքից, ջերմախտի երազից, փախչում եմ՝ որոնելու Ռուսաստանը, existe-elle ia Russie? Bah, c'est vous, cher capitaine!^[29] Երբեք չեմ տարակուսել, որ ձեզ կհանդիպեմ որևէ տեղ՝ վսեմ սխրանք կատարելիս... Բայց վերցրեք իմ անձրևանոցը և՛ ինչու՞

անպայման ոտքով: Ի սեր Աստծո, գոնե անձրևանոցը վերցրեք, իսկ ես, մեկ է, ինչ-որ տեղ կառք կվարձեմ: Ես ոտքով եմ, որովհետև Stasie-ն (այն է՝ Նաստասյան) փողոցով մեկ աղմուկ կբարձրացներ, եթե իմանար, որ մեկնում եմ, իսկ ես դուրս սողոսկեցի հնարավորինս incognito: Ես չգիտեմ, այնտեղ՝ «Գոլոսում», գրում են ամենուրեք կատարված կողոպուտների մասին, բայց կարծում եմ, հո չի՞ կարող պատահել, որ հիմա, հենց հայտնվեցիր ճանապարհին, ավագակի կհանդիպես: Chere Lise^[30], կարծեմ ասացիք, թե ինչ-որ մեկն ինչ-որ մեկին սպանե՞լ է: O, mon Dieu^[31], ձեզ վա՛տ եք զգում:

— Գնանք, գնանք,— կարծես հիստերիայի մեջ ճչաց Լիզան՝ կրկին իր ետևից քաշելով Մավրիկիյ Նիկոլանիչին:— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, սպասեք,— հանկարծ ետ եկավ դեպի նա,— սպասեք, խեղճ մարդ, թողեք խաչակնքեմ: Դուք էլ աղոթեք «թշվառ» Լիզայի համար, այնպես, թեթևակի, շատ նեղություն մի կրեք: Մավրիկիյ Նիկոլանիչ, վերադարձրեք այդ մանկանն իր անձրևանոցը, անպայման տվեք իրեն: Այ, այդպես... Ուրեմն, գնացինք: Գնացինք:

Չարաբաստիկ տանը նրանց մոտենալը համընկավ հենց այն պահին, երբ տան առաջ խոնված բավականին հոծ ամբոխն արդեն բավականաչափ լսել էր Ստավրոգինի և այն մասին, թե ինչքան էր նրան ձեռնտու՝ սպանել կնոջը: Բայց և այնպես, կրկնում եմ, հսկայական մեծամասնությունը շարունակում էր լսել լուռ ու՝ անշարժ: Հունից դուրս էին գալիս միայն հարբած կոկորդ պատռողները, մեկ էլ՝ «իրենց կորցնող» մարդիկ, ձեռքերը թափահարող այն քաղքենու նման: Բոլորը նրան ճանաչում էին որպես նույնիսկ հանդարտաբարո մարդու, բայց նա հանկարծ իրեն կորցնում ու ինչ-որ տեղ էր սուրում, եթե որևիցե բան հայտնի եղանակով ապշեցնում էր նրան: Ես չտեսա, ինչպես տեղ հասան Լիզան և Մավրիկիյ Նիկոլանիչը: Առաջինը նկատեցի Լիզային՝ զարմանքից քարացած, արդեն հեռու ինձնից, ամբոխի մեջ, իսկ Մավրիկիյ Նիկոլանիչին սկզբում անգամ չնկատեցի: Կարծեմ, այնպիսի պահ եղավ, երբ նա Լիզայից մի երկու քայլ ետ մնաց՝ նեղվածքի պատճառով կամ էլ ետ մղեցին: Ամբոխը ճեղքելով-անցնելով, շուրջը ոչինչ չնկատելով, ասես ջերմի մեջ, ասես հիվանդանոցից փախած՝ Լիզան, հարկավ, շատ շուտով ուշադրություն գրավեց, բարձրաձայն խոսեցին ու հանկարծ բղավեցին: Ինչ-որ մեկը ճչաց. «Ստավրոգինների՛ ց է»: Ու՛ մյուս կողմից. «Հերիք չէ՛ կսպանեն, հետո էլ կգան նայելու»: Մեկ էլ տեսա, որ նրա գլխից վեր՝ ետևից, բարձրացավ ու իջավ ինչ-որ մեկի ձեռքը: Լիզան ընկավ: Լսվեց Մավրիկիյ Նիկոլանիչի ահավոր բղավոցը, որն օգնության նետվեց և ամբողջ ուժով խփեց Լիզայից իրեն պատնեշած մարդուն: Բայց հենց նույն պահին էլ ետևից երկու ձեռքով նրան բռնեց այն քաղքենին: Որոշ ժամանակ ոչինչ տեսնել չէր լինի ծայր առած տուրուտմբոցի մեջ: Կարծեմ թե Լիզան ոտքի ելավ, բայց նորից ընկավ՝ երկրորդ հարվածից: Ամբոխը հանկարծ ետ քաշվեց, և ոչ մեծ դատարկ շրջան գոյացավ պառկած Լիզայի շուրջ, իսկ արնաշաղախ, ցնորված Մավրիկիյ Նիկոլանիչը կանգնած էր նրա գլխավերևում՝ գոռալով, լաց լինելով և ձեռքերը կոտրատելով: Ամենայն ճշգրտությամբ չեմ հիշում, թե ինչ եղավ հետո, հիշում եմ միայն, որ Լիզային հանկարծ տարան, ձեռքերի վրա: Ես վագում էի նրա ետևից, նա դեռևս կենդանի էր, դեռևս ուշքը գլխին: Ամբոխի միջից բռնեցին քաղքենուն ու ևս երեք

հոգու: Այդ երեքը մինչև հիմա էլ ժխտում են իրենց մասնակցությունը չարագործությանը՝ համառորեն հավատացնելով, որ իրենց սխալմամբ են բռնել: Թերևս իրավացի են: Քաղքենին, թեպետ հաստատապես բռնված հանցանքի մեջ, բայց որպես անհասկացող մեկը, մինչև հիմա դեռ չի կարողանում հանգամանորեն բացատրել կատարվածը: Ես նույնպես, որպես ականատես, թեև հեռվում գտնվող, պետք է հետաքննությանը տայի իմ ցուցմունքները, հայտարարեցի, որ ամեն ինչ կատարվեց ծայրաստիճան պատահականորեն, թեև լարված, բայց սակավ գիտակցող, գինովցած և հավասարակշռությունը կորցրած մարդկանց կողմից: Այդ կարծիքին եմ և հիմա:

Գլուխ չորրորդ. Վերջին որոշումը

I

Այդ առավոտ Պյոտր Ստեպանովիչին շատերն էին տեսել, տեսնողները հիշում էին, որ նա արտակարգ բորբոքված վիճակում էր: Ցերեկվա ժամը երկուսին շտապ մտել էր Գագանովի մոտ, որն ընդամենը մի օր առաջ էր եկել գյուղից, և տունը լի էր այցելուներով, որոնք երկար ու տաքացած խոսում էին հենց նոր կատարված իրադարձությունների մասին: Պյոտր Ստեպանովիչը խոսել էր բոլորից շատ ու ստիպել, որ իրեն լսեն: Մեզ մոտ նրան միշտ ընդունել են որպես «գլուխը ծակ շատախոս ուսանող», բայց հիմա նա խոսում էր Յուլիա Միխայլովնայի մասին, իսկ համընդհանուր իրարանցման մեջ թեման գրավիչ էր: Որպես ոչ վաղուցվա և մտերմագույն խորհրդապահ, Յուլիա Միխայլովնայի մասին միանգամայն նոր և անսպասելի մանրամասներ էր պատմել նա, ոչ դիտավորյալ (և, իհարկե, անզգուշաբար) հայտնել նրա մի քանի կարծիքները քաղաքում բոլորին հայտնի անձանց մասին, որով տեղնուտեղը ինքնասիրություններ էր խոցել: Ստացվել էր դա անհստակ և խառնիխուռն, ինչպես ոչ խորամանկ, բայց որպես ազնիվ մարդու խոսք՝ դրված տանջալի անհրաժեշտության մեջ՝ միանգամից բացատրել տարակուսանքների մի հսկա քանակություն և որն իր անհմտության պարզամտությամբ, չգիտե էլ, ինչից սկսել, ինչով վերջացնել: Բավականաչափ նույնպես անզգուշաբար բերանից թոցրեց, թե Յուլիա Միխայլովնային հայտնի էր Ստավրոգինի ամբողջ գաղտնիքը և որ ինքն էլ հենց վարում էր խարդավանքը՝ լրիվ: Իբր հենց իրեն՝ Պյոտր Ստեպանովիչին էլ է դրել անհարմար կացության մեջ, քանի որ ինքն էլ էր սիրահարված այդ թշվառ Լիզային, այնինչ, իրերն այնպես «դասավորեցին», որ հենց ինքն էլ համարյա նրան կառքով տարավ Ստավրոգինի մոտ: «Այո, այո, պարոնայք, ձեզ համար հեշտ է ծիծաղել, իսկ եթե ես միայն իմանայի, եթե իմանայի ինչով է վերջանալու»,— եզրափակեց նա: Ստավրոգինի մասին տազնապալի զանազան հարցերին ուղղակի հայտնեց, որ Լեբյադկինին առնչվող աղետը, իր կարծիքով, զուտ պատահականություն է և ամեն ինչի մեղավորն ինքը՝ փողերը ցույց տված Լեբյադկինն է: Նա հատկապես լավ բացատրեց սա: Ունկնդիրներից մեկը նկատել տվեց նրան, որ իզուր է «ներկայանում», որ կերել, խմել, համարյա թե քնել է

Յուլիա Միխայլովնայի տանը, իսկ հիմա հենց առաջինն է նրան սևացնում, և որ դա ամեննին էլ այնքան սիրուն բան չէ, ինչպես ինքն է ենթադրում: Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչն իսկույն պաշտպանեց իրեն. «Ես կերել ու խմել եմ ոչ այն պատճառով, որ փող չունեի, և մեղավոր չեմ, որ ինձ հրավիրել են այնտեղ: Թույլ տվեք ինքս որոշեմ, թե որքանով և ինչի համար երախտապարտ լինեմ»:

Ընդհանրապես, տպավորությունը նրա օգտին մնաց: «Թող որ մի քիչ անհեթեթ ու, անշուշտ, փուչ մարդ է, բայց դե ինչո՞վ է մեղավոր Յուլիա Միխայլովնայի հիմարությունների հարցում: Հակառակը, ստացվում է, որ հենց ինքն էլ նրան կանգնեցրել է...»:

Ժամը երկուսին մոտ հանկարծ լուր տարածվեց, որ Ստավրոգինը, ում մասին այդքան խոսք ու զրույց կար, կեսօրվա գնացքով հանկարծակի մեկնել է Պետերբուրգ: Դա շատ հետաքրքրեց, շատերը խոժոռվեցին: Պյոտր Ստեպանովիչն այն աստիճան էր ապշած, որ ասում են, այլալվեց և տարօրինակ բղավեց. «Եվ ո՞վ կարող էր նրան դուրս թողնել»: Նա տեղնուտեղը դուրս թռավ Գագանովի մոտից: Սակայն նրան տեսնողներ եղան ևս երկու թե երեք տներում:

Մթնշաղին նա հնարավորություն գտավ թափանցել նաև Յուլիա Միխայլովնայի մոտ, թեև մեծագույն դժվարությամբ, քանի որ տանտիրուհին վճռականապես չէր ուզում ընդունել նրան: Միայն երեք շաբաթ անց իմացա այդ հանգամանքի մասին հենց Յուլիա Միխայլովնայից, նրա՝ Պետերբուրգ մեկնելուց առաջ: Մանրամասեր չհայտնեց, բայց սարսուռով նշեց, որ «այն ժամանակ նա զարմացրեց իրեն վերին աստիճանի»: Ենթադրում եմ, որ նա ուղղակի վախեցրել է մեղսակցության սպառնալիքով այն դեպքում, եթե մտքովն անցնի «խոսել»: Իսկ վախեցնելու անհրաժեշտությունը առնչվում էր այն ժամանակվա նրա մտադրություններին, որոնք, հարկավ, հայտնի չէին Յուլիա Միխայլովնային, և միայն հետո՝ հինգ օր անց կռահեց վերջինս, թե ինչու էր նա այդչափ անվստահ իր լռությանը և այնքան երկյուղում էր իր գայրույթի նոր պոռթկումներից...

Երեկոյան ժամը ութին մոտ, երբ արդեն լրիվ մթնել էր, քաղաքի ծայրամասում՝ Ֆոմին նրբանցքում, թեք ընկած փոքր տնակում, պրապորշչիկ Էրկելի բնակարանում հավաքվեցին *մերոնք* լրիվ կազմով, հինգ հոգով: Ընդհանուր ժողովն այստեղ նշանակել էր անձամբ Պյոտր Ստեպանովիչը, բայց նա աններելիորեն ուշանում էր, և անդամներն արդեն մի ժամ սպասում էին: Այդ պրապորշչիկ Էրկելը հենց այն եկվոր սպայիկն էր, որը Վիրգինսկու տան ամբողջ երեկույթին նստած էր՝ մատիտը ձեռքին, նոթատետրն առաջին: Նա քաղաք էր եկել վերջերս, մեկուսացված կացարան վարձել քաղբենուհի երկու պառավ քույրերի պատկանող տանը, և շուտով պիտի մեկնե: Նրա մոտ հավաքվելն ամենաանկատելի տեղն էր: Այդ տարօրինակ տղան աչքի էր ընկնում անսովոր լրակյացությամբ, նա կարող էր տասը երեկո շարունակ նստել աղմկոտ խմբերի մեջ և ամենաանսովոր խոսակցությունները լսել՝ ոչ մի բառ չասելով, այլ հակառակը՝ իր մանկական աչքերով արտակարգ ուշադրությամբ հետևելով խոսողներին և լսելով: Դեմքը շատ դուրեկան էր և նույնիսկ կարծես խելացի:

Հնգյակին չէր պատկանում, մերոնք ենթադրում էին, թե նա ինչ-որ տեղից ինչ-ինչ հատուկ հանձնարարություններ ունի, զուտ կատարողական առումով: Հիմա հայտնի է, որ ոչ մի հանձնարարություն էլ չունեի ու հազիվ թե հասկանում էր իր դրությունը: Նա սուկ-խոնարհվում էր Պյոտր Ստեպանովիչի առաջ՝ հանդիպելով նրան վերջերս: Եթե հանդիպեր վաղաժամ այլասերված որևէ մի հրեշի և սա որևիցե սոցիալ-վիպական պատրվակով նրան սաղրեր ավագակախումբ հիմնել ու փորձելու համար հրամայեր սպանել ու կողոպտել առաջին հանդիպած մուժիկին, ապա անպայման կգնար, կհնազանդվեր: Ինչ-որ տեղ հիվանդ մայր ուներ, ում ուղարկում էր իր աղքատիկ ռոճիկի կեսը, և մայրն ինչպե՛ս պիտի համբուրեր այդ շիկամազ խեղճ գլուխը, ինչպե՛ս պիտի դողար ու աղոթեր նրա համար: Այսքան երկար պատմեցի, որովհետև շատ եմ խղճում նրան:

Մերոնք բորբոքված էին: Նախորդ գիշերվա դեպքերը նրանց ապշեցրել էին, և կարծես թե լավ վախեցած էին: Հասարակ, թեև պարբերական խայտառակությունը, որին այնքան ջանադրաբար մասնակցում էին մինչև հիմա, նրանց համար հանգուցալուծվել էր անսպասելիորեն: Գիշերային հրդեհը, Լեբյադկինների սպանությունը, ամբոխի վայրենությունը Լիզայի հանդեպ՝ այդ ամենն այնպիսի անակնկալներ էին, որոնք չէին ենթադրում իրենց ծրագրում: Նրանք տաքացած մեղադրում էին իրենց ուղղորդող ձեռքը՝ բռնակալության և ոչ-անկեղծության մեջ: Մի խոսքով, մինչ սպասում էին Պյոտր Ստեպանովիչին, փոխադարձաբար այնպես լարեցին իրենց, որ կրկին որոշեցին նրանից վերջնականապես կտրական բացատրություն պահանջել, իսկ եթե նա մի անգամ էլ, ինչպես արդեն եղել էր, խուսափի, ապա նույնիսկ լուծարել հնգյակը, սակայն պայմանով, որ դրա փոխարեն հիմնեն «գաղափարների քարոզչության» նոր գաղտնի ընկերություն, արդեն իրենց կողմից, իրավահավասար և ժողովրդավարական հիմունքներով: Լիպուտինը, Շիգայովը և ժողովրդի գիտակն առանձնապես պաշտպանեցին այդ միտքը, Լյամշինը լուռ մնաց, թեև համաձայն տեսքով: Վերգինսկին տատանվում էր ու ցանկանում սկզբից լսել Պյոտր Ստեպանովիչին: Վճռեցին լսել Պյոտր Ստեպանովիչին, սակայն վերջինս դեռ չէր երևում, նման անփութությունն ավելի էր շատացնում թույնը: Էրկելը կատարելապես լուռ էր ու կարգադրեց միայն թեյ մատուցել, որը տանտիրուհիների մոտից ինքը բերեց՝ մատուցարանին դրված բաժակներով, առանց ինքնաեռի, ներս չթողնելով աղախնին:

Պյոտր Ստեպանովիչը հայտնվեց միայն ութն անց կեսին: Արագ քայլերով մոտեցավ բազմոցի առաջ դրված կլոր սեղանին, որի շուրջ տեղավորվել էր խումբը: Գլխարկը ձեռքում պահեց ու հրաժարվեց թեյից: Տեսքը չարացած էր, խիստ և գոռոգ: Պետք է որ իսկույն նեթ նկատեր դեմքերից, որ «ապստամբում են»:

— Նախքան բերանս բացելը, ձեր ասելիքն ասեք, մի տեսակ ձգված եք,— ասաց նա՝ չարախնդությամբ աչք ածելով դեմքներին:

Լիպուտինը սկսեց «բոլորի անունից» և վիրավորանքից բեկվող ձայնով հայտարարեց, որ «եթե այսպես շարունակեն, ապա կարելի է սեփական գլուխները

կոտրել-լ»: Օ՛, իրենք ամեննին չեն վախենում գլուխ կոտրելուց, բայց միայն ընդհանուր գործի համար: (Ընդհանուր իրարանցում և հավանություն): Ուստի թող իրենց հանդեպ էլ անկեղծ գտնվեն, որպեսզի իրենք միշտ իմանան նախապես, «այլապես ի՞նչ կլինի»: (Նորից՝ իրարանցում, մի քանի կոկորդային հնչյուն): Այդպես գործելը նվաստացուցիչ է ու վտանգավոր... Պատճառը բոլորովին այն չէ, որ վախենում ենք, այլ եթե գործում է մեկը, իսկ մյուսները սոսկ աննշան խազաքարեր են, ապա մեկը սխալվեց՝ բոլորը կրակը կընկնեն: (Բացականչություններ՝ այո՛, այո՛: Ընդհանուր պաշտպանություն):

— Գրողը տանի, իսկ ձեզ ինչ՞ է պետք:

— Իսկ ընդհանուր գործի հետ ինչ՞ կապ ունեն պարոն Ստավրոգինի մանր-մունր խարդավանքները, — փրփրեց Լիպուտինը: — Թող որ մի խորհրդավոր եղանակով նա պատկանի կենտրոնին, եթե միայն իրականում գոյություն ունի այդ երևակայական կենտրոնը, իսկ մենք դա իմանալ անգամ չենք ուզում-մ: Այնինչ, կատարվել է սպանություն, ոստիկանությունը գրգռված է, թելի ծայրը բռնած՝ կհասնեն կծիկին:

— Կբռնվեք Ստավրոգինի հետ, մենք էլ կբռնվենք, — ավելացրեց ժողովրդի գիտակը:

— Եվ միանգամայն անօգուտ՝ ընդհանուր գործի համար, — թախծալի ավարտեց Վիրգինսկին:

— Ի՛նչ ցնդաբանություն: Սպանությունը պատահմունք էր, Ֆեդկան է արել թալանի համար:

— Հը՛մ: Բայց և այնպես, տարօրինակ գուգադիպություն է, — ծամածռվեց Լիպուտինը:

— Իսկ եթե կուգեք, հենց ձեր միջոցով է կատարվել:

— Ինչպե՞ս թե՛ մեր միջոցով:

— Նախ և առաջ, դուք՝ Լիպուտին, ինքներդ եք մասնակցել այդ խարդավանքին, երկրորդը և գլխավորը, ձեզ հրամայված էր ուղարկել Լեբյադկինին, և փող էր տրվել, իսկ դուք ի՞նչ արեցիք: Եթե ուղարկեիք, ոչինչ էլ չէր լինի:

— Իսկ ինքնե՞րդ միտք չհայտնեցիք, թե լավ կլինի, նրան բաց թողնել՝ ոտանավորը կարդալու:

— Միտք հայտնելը հրաման չէ: Հրամանն ուղարկելն էր:

— Հրամա՛ն: Բավական տարօրինակ բառ է... Հակառակը, հենց դուք հրամայեցիք կասեցնել ուղարկումը:

— Դուք սխալվել և դրսևորել եք հիմարություն ու ինքնակամություն: Իսկ սպանությունը Ֆեդկայի արածն է, ու նա գործել է մենակ, թալանի համար: Դուք լսել եք, թե ինչեր են դուրս տալիս ու հավատացել: Դուք վախեցել եք: Ստավրոգինն այնքան հիմար չէ, իսկ ապացույցը՝ նա մեկնել է ցերեկվա ժամը տասներկուսին,

փոխնահանգապետի հետ տեսակցությունից հետո: Եթե որևիցե մի բան լիներ, նրան չէին թողնի Պետերբուրգ գնալ օրը ցերեկով:

— Բայց մենք ամեննին չենք պնդում, որ պարոն Ստավրոգինն ինքն է սպանել,— թունալի և առանց քաշվելու միացավ Լիպուտինը,— նա կարող էր նույնիսկ չիմանալ, ճիշտ ինչպես ես, իսկ ձեզ անձամբ շատ լավ հայտնի է, որ ես ոչ-չինչ չգիտեի, թեև իսկույն ինքս ինձ կրակը գցեցի:

— Իսկ ո՞ւմ եք դուք մեղադրում,— մռայլադեմ նայեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Հենց նրանց, ում պետք է քաղաքները կրակ տալ:

— Ամենից վատն այն է, որ դուք տակից դուրս եք գալիս: Իմիջիայլոց, չե՞ք բարեհաճի կարդալ և ցույց տալ մյուսներին: Սա՝ միայն ի գիտություն:

Նա գրպանից հանեց Լեբյադկինի անանուն նամակը՝ ուղղված Լեմբկեին և տվեց Լիպուտինին: Սա կարդաց, ըստ երևույթին, զարմացավ և մտազբաղ փոխանցեց հարևանին: Նամակն արագ շրջան կատարեց:

— Սա իսկապե՞ս Լեբյադկինի ձեռագիրն է,— նկատեց Շիգայովը:— Նրա ձեռագիրն է,— հայտարարեցին Լիպուտինը և Տոկաչենկոն (այն է՝ ժողովրդի գիտակը):

— Ես ցույց տվի միայն ի գիտություն և իմանալով, որ այդպես ազդված եք Լեբյադկինի համար,— կրկնեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ ետ վերցնելով նամակը,— և այսպիսով, պարոնայք, ոմն Ֆեդկա միանգամայն պատահամաբ մեզ ազատում է վտանգավոր մարդուց: Ահա, թե երբեմն ինչ է նշանակում դիպվածը: Ուսանելի է, այդպես չէ՞:

Անդամները փութով իրար նայեցին:

— Իսկ հիմա, պարոնայք, իմ հերթն է հարցնելու,— պատկառելի տեսք ընդունեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Թույլ տվե՞ք իմանալ, այդ ինչպե՞ս ձեզ թույլ տվեցի՞ք կրակ տալ քաղաքը՝ առանց թույլտվության:

— Սա ի՞նչ բան էր: Մե՞նք, մե՞նք ենք վառել քաղաքը: Մեղքն ուրիշի վզին փաթաթե՛լ է սա,— բացականչություններ հնչեցին:

— Ես հասկանում եմ, որ չափը տվել-անցել եք,— համառորեն շարունակում էր Պյոտր Ստեպանովիչը,— բայց չէ որ սա Յուլիա Միխայլովնայի հետ կապված մանր-մունր խայտառակություններ չէ: Պարոնայք, ես ձեզ հավաքել եմ այստեղ, բացատրելու վտանգավորության այն աստիճանը, որ այնքան հիմարաբար ձեր գլխին բերել եք և որը չափից ավելի է սպառնում շատ ու շատ բաների, ձեզնից բացի:

— Ներեցե՞ք, ընդհակառակը, հիմա մենք էինք մտադիր ձեզ հայտնել բռնակալության և անհավասարության այն աստիճանի մասին, որով ընդունվել էր այդքան լուրջ և միաժամանակ տարօրինակ միջոցը՝ շրջանցելով անդամներին,— համարյա զայրագին հայտարարեց մինչ այդ լուռ մնացած Վիրգինսկին:

— Ուրեմն, դուք ժխտո՞ւմ եք: Իսկ ես պնդում եմ, որ հրդեհել եք դուք, միայն դուք և ուրիշ ոչ ոք: Պարոնայք, ես ստույգ տեղեկություններ ունեմ: Ձեր ինքնակամությամբ դուք վտանգի եք ենթարկել անգամ ընդհանուր գործը: Դուք ընդամենը սոսկ մի հանգույցն եք հանգույցների անվերջանալի շղթայում և պարտավոր եք կուրորեն ենթարկվել կենտրոնին: Այնինչ, ձեզնից երեք հոգի հրահրել են շպիգույյաններին՝ հրկիզման, նվազագույն իսկ հրահանգներ չունենալով, և հրդեհը տեղի ունեցավ:

— Ուվբե՞ր՝ երեք հոգի: Մեզնից ո՞ր երեքը:

— Երեք օր առաջ, գիշերվա ժամը չորսին, դուք՝ Տոկաչենկո, սաղրել եք Ֆոմկու Ջավյալովին «Նեզաբուդկայում»:

— Ներող կլինեք,— ոտքի թռավ նա,— հազիվ մի խոսք եմ ասել, այն էլ առանց դիտավորության, այլ էնպես, որովհետև առավոտյան նրան ծեծել էին, և իսկույն վերջացրի, տեսա, որ հարբած է: Եթե դուք չհիշեիք, ես բոլորովին չէի հիշի: Խոսքից կրակ բռնել չէր կարող:

— Դուք նման եք նրան, ով կգարմանար, եթե փոքրիկ կայծից վառողի գործարանը լրիվ հոդս ցնդեր:

— Ես խոսում էի շշուկով ու անկյունում՝ նրա ականջին, ինչպե՞ս կարող էիք իմանալ,— հանկարծ կռահեց Տոկաչենկոն:

— Այնտեղ ես նստած էի սեղանի տակ: Մի անհանգստացեք, պարոնայք, ես ձեր բոլոր քայլերը գիտեմ: Դուք թունալի ժպտո՞ւմ եք, պարոն Լիպուտին: Իսկ ես գիտեմ, օրինակ, որ չորս օր առաջ դուք կմճտոտել եք ձեր կնոջը, կեսգիշերին, ձեր ննջարանում՝ պառկելով քնելու:

Լիպուտինը բացեց բերանը և գունատվեց:

(Հետո հայտնի դարձավ, որ Լիպուտինի քաջագործության մասին նա իմացել է Լիպուտինի աղախին Ագաֆյայից, ում հենց սկզբից փող էր տալիս՝ լրտեսելու համար, ինչ հետո միայն բացահայտվեց):

— Կարո՞ղ եմ, արդյոք, փաստ արձանագրել,— հանկարծ ոտքի ելավ Շիգալյովը:

— Արձանագրեք:

Շիգալյովը նստեց ու շտկվեց.

— Որքան ես հասկացա և չի կարելի չհասկանալ, ինքներդ սկզբում և հետո մի անգամ էլ, շատ պերճախոս, թեև չափազանց տեսականորեն, զարգացրիք Ռուսաստանի պատկերը՝ ծածկված հանգույցների անվերջանալի ցանցով: Իրենց կողմից, գործող խմբակներից յուրաքանչյուրը, հավատափոխներ սարքելով և կողմնական բաժանմունքներով տարածվելով անսահմանորեն, խնդիր ունի պարբերական մերկացնող քարոզչությամբ շարունակապես զցել տեղական իշխանության նշանակությունը, տարակուսանք հարուցել գյուղերում, սերմանել ցինիզմ և սկանդալներ, հավատի կատարյալ կորուստ ամեն ինչի հանդեպ,

լավագույնի ծարավ, վերջապես, գործելով առավելապես հրդեհներով, որպես ժողովրդական միջոց՝ պատվիրագրված պահին երկիրը գցելով, եթե պետք է, նույնիսկ հուսալքման մեջ: Ձե՛րն են, արդյոք, այս խոսքերը, որոնք աշխատել եմ հիշել բառ առ բառ: Ձե՛րն է, արդյոք, գործողությունների այդ ծրագիրը, որ հայտնել եք իբրև կենտրոնական, սակայն մինչևհիմա բացարձակորեն անհայտ ու մեզ համարյա թե երևակայական թվացող կոմիտեի լիազորված անձ:

— Ճիշտ է, միայն թե երկար եք ձգում:

— Ամեն մեկն իր խոսքի իրավունքն ունի: Թողնելով մեզ կռահել, որ համընդհանուր ցանցի՝ արդեն ամբողջ Ռուսաստանը ծածկած հանգույցները հիմա արդեն մի քանի հարյուրի են հասնում, ու զարգացնելով ենթադրությունը, որ եթե ամեն մեկն անի իր գործը հաջողությամբ, ապա ամբողջ Ռուսաստանն այս-այս ժամկետի, մեկ ազդանշանով...

— Ահ, գրողը տանի, առանց ձեզ էլ շատ են գործերը,— բազմոցի մեջ շուռումուռ եկավ Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Թույլ տվեք, ես կկրճատեմ ու կվերջացնեմ միայն հարցով. մենք արդեն տեսել ենք խայտառակություններ, տեսել ենք բնակչության դժգոհությունը, ներկա ու մասնակից ենք եղել տեղիս կառավարչության անկմանը, և ի վերջո, սեփական աչքերով տեսանք հրդեհը: Իսկ ինչից եք դուք դժգոհ: Ձեր ծրագիրը չէ՞ր, արդյոք: Ինչո՞ւմ կարող եք մեղադրել մեզ:

— Ինքնակամության մեջ,— մոլեգնած բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Քանի դեռ ես այստեղ եմ, դուք իրավունք չունեիք գործել առանց իմ թույլտվության: Բավական է: Մատնագիրը պատրաստ է, և գուցե վաղը կամ հենց այսօր գիշերը ձեզ կբռնուտեն: Ահա եղածը: Լուրը հավաստի է:

Այստեղ արդեն բոլորը բացեցին բերանները:

— Կբռնուտեն ոչ միայն որպես հրկիզման հրահրողներ, այլ նաև որպես հնգյակ: Մատնիչին հայտնի է ցանցի ամբողջ գաղտնիքը: Ահա թե ինչ եք բստրել:

— Միգուցե Ստավրոգինն է,— բղավեց Լիպուտինը:

— Ինչպե՛ս... ինչո՞ւ Ստավրոգինը,— կարծես հանկարծակի դեմ առավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Է՛, գրողը տանի,— ուշքի եկավ անմիջապես,— դա Շատովն է: Կարծում եմ, հիմա արդեն բոլորիդ էլ հայտնի է, որ ժամանակին Շատովը պատկանել է գործին: Ձեզ պիտի գաղտնիք հայտնեմ, որ հետևելով նրան անձանց կողմից, ում նա չէր կասկածում, ես իմացա, ի զարմանս, որ նրա համար գաղտնիք չեն թե ցանցի կառուցվածքը, թե... մի խոսքով, ամեն ինչ: Նախկին մասնակցության մեղադրանքից իրեն փրկելու համար, նա կմատնի բոլորին: Մինչև հիմա նա դեռևս տատանվում էր, ու ես խնայում էի նրան: Այդ հրդեհով հիմա նրա կապերը քանդել եք, նա ցնցված է ու այլևս չի տատանվի: Վաղն ևեթ մենք կձերբակալվենք, որպես հրկիզողներ և քաղաքական հանցագործներ:

— Ճիշտ է որ: Շատովն ինչն՝ զգիտե:

Հուզմունքն աննկարագրելի էր:

— Ամեն ինչ միանգամայն ճիշտ է: Ես իրավունք չունեմ ձեզ հայտնել իմ ուղիները և թե ինչպես եմ բացահայտել, բայց ահա թե ինչ կարող եմ առայժմ անել ձեզ համար, մի անձնավորության միջոցով կարողացել եմ ազդել Շատովի վրա, այնպես, որ նա, ամենևին չկասկածելով, կհապաղի իր մատնագրով՝ բայց ոչ ավելի, քան մեկ օրուգիշեր: Ավելին չեմ կարող: Այսպիսով, դուք ձեզ ապահովված կարող եք համարել մինչև վաղը չէ մյուս օրվա առավոտ:

Բոլորը լուռ էին:

— Ի վերջո, եկեք նրան գրողի մոր ծոցն ուղարկենք,— առաջինը բղավեց Տոկլաչենկոն:

— Եվ վաղուց էր պետք անել,— չարությամբ ավելացրեց Լյամշինը՝ բռնցքով խփելով սեղանին:

— Բայց ինչպե՞ս անել,— մրթմրթաց Լիպուտինը:

Պյոտր Ստեպանովիչը տեղնուտեղը կպավ հարցից և շարադրեց իր պլանը: Հետևյալն էր. որ իր մոտ եղած գաղտնի տպարանը հանձնելու համար Շատովին տանեն մեկուսի այն տեղը, ուր թաղված էր դա, վաղը, գիշերով, և «այնտեղ արդեն գործը գլուխ բերեն»: Հարկավոր շատ մանրութների մեջ մտավ, որոնք բաց ենթ թողնում այժմ, հանգամանակի բացատրեց կենտրոնական միության հետ ունեցած Շատովի այն իսկական երկիմաստ հարաբերությունները, որոնք արդեն հայտնի են ընթերցողին:

— Ամեն ինչ այդպես է,— ոչ հաստատ նշեց Լիպուտինը,— բայց քանի որ նորից... նոր արկած է նույն տեսակի... ապա չափից ավելի կազդի ուղեղների վրա:

— Անկասկած,— հաստատեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— սակայն դա էլ է նախատեսված: Կասկածանքը լիովին մերժելու միջոցը կա:

Եվ նա նախկին ճշգրտությամբ պատմեց Կիրիլլովի ինքնասպան լինելու մտադրության մասին և թե ինչպես է խոստացել սպասել ազդանշանի, իսկ մեռնելիս՝ երկտող թողնել ու իր վրա վերցնել այն ամենը, ինչ կթելադրեն: (Մի խոսքով, այն ամենը, ինչ արդեն հայտնի է ընթերցողին):

— Իրեն կյանքից զրկելու նրա հաստատ մտադրությունը փիլիսոփայական է, իսկ իմ կարծիքով, խելագար՝ հայտնի է դարձել այնտեղ (Պյոտր Ստեպանովիչը շարունակում էր բացատրել): Այնտեղ չեն կորցնում ոչ մի թելիկ, ոչ մի հատիկ, ամեն ինչ գնում է ընդհանուր գործի օգտին: Կանխատեսելով օգուտ և համոզվելով, որ նրա մտադրությունը միանգամայն լուրջ է, նրան միջոցներ են առաջարկվել՝ հասնելու Ռուսաստան (չգիտես ինչի համար, նա անպայման ուզել է մեռնել Ռուսաստանում), հանձնարարություն են տվել, որ նա պարտավորվել է կատարել (և կատարել է) և

ավելին, պարտավորեցրել են նրան ձեզ արդեն հայտնի խոստմամբ՝ ինքնասպան լինել սոսկ այն ժամանակ, երբ իրեն կասեն: Նա ամեն ինչ խոստացել է: Նկատի առեք, որ նա պատկանում է գործին՝ հատուկ հիմունքներով և ցանկանում է օգտակար լինել, ավելին ձեզ բացահայտել չեմ կարող: Վաղը, Շատովից հետո, ես նրան կթելադրեմ երկտողը, որ ինքն է Շատովի մահվան պատճառը: Դա շատ հավանական կլինի, նրանք ընկերներ էին ու միասին էին գնացել Ամերիկա, այնտեղ գծովել են, և այդ ամենը երկտողում կբացատրվի... և... և նույնիսկ, դատելով հանգամանքներից, կարելի կլինի ինչ-ինչ բաներ էլ թելադրել Կիրիլլովին, օրինակ, թռուցիկների մասին և գուցե նաև, մասամբ հրդեհը: Իմիջիայլոց, այդ մասին ես կմտածեմ: Մի անհանգստացեք, նախապաշարումներ չունի, ամեն բան կստորագրի:

Երկմտություններ եղան: Պատմությունը երևակայական թվաց: Իմիջիայլոց, Կիրիլլովի մասին բոլորն էլքիչ թե շատ լսել էին, իսկ Լիպուտինը՝ բոլորից շատ:

— Հանկարծ նա միտքը փոխեց ու չուզեց, — ասաց Շիգալյովը, — էսպես թե էնպես, ամեն դեպքում, խելագար մարդ է, ուրեմն, հույս դնելը ճիշտ չի:

— Մի անհանգստացեք, պարոնայք, կուզի, — ընդհատեց Պյոտր Ստեպանովիչը: — Պայմանավորվածության համաձայն, ես պարտավոր եմ նախազգուշացնել նախորդ օրը, նշանակում է, հենց այսօր: Ես հրավիրում եմ Լիպուտինին հիմա ինձ հետ գնալ նրա մոտ և հավաստիանալ, նա էլ, պարոնայք, ետ գալով, եթե պետք է այսօր նեթ, ձեզ կհայտնի՝ ճիշտն եմ ասել ձեզ, թե ոչ: Ի դեպ, — հանկարծակի կտրեց խոսքն անասելի բորբոքվածությամբ, կարծես մեկեն զգաց, որ չափից ավելի է պատիվ անում՝ այդպես համոզելով ու այդքան զբաղվելով նման մարդուկների հետ, — ի դեպ, գործեցեք, ինչպես կուզեք: Եթե չվճռեք, ապա միությունը լուծարվում է, սակայն սոսկ ձեր չլսելու և դավաճանության փաստով: Այդպիսով, այս իսկ բուպեից բոլորս առանձին ենք: Բայց գիտեցեք, որ այդ դեպքում դուք, շատովյան մատնագրի ու դրա հետևանքների անախորժությունից բացի, ձեզ վրա եք առնում ևս մի փոքր տհաճություն, որի մասին հաստատ հայտարարված է միությունը կազմավորելիս: Ինչ վերաբերում է ինձ, պարոնայք, ես ձեզնից այնքան էլ չեմ վախենում... Մի կարծեք, թե ես այդքան շատ եմ կապված ձեզ... Ասենք, այդ ամենը մեկ է:

— Չէ՛, մենք վճռում ենք, — հայտարարեց Լյամշինը:

— Ուրիշ ելք չկա, — մրթմրթաց Տոկաչենկոն, — և եթե միայն Լիպուտինը հաստատի Կիրիլլովի մասին, ապա...

— Ես դեմ եմ: Բոլոր ուժերով իմ հոգու ես բողոքում եմ նման արյունալի որոշման դեմ, — տեղից ելավ Վիրգիլիսկին:

— Բա՞յց, — հարցրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ինչ՞ բայց:

— Դուք ասացիք բայց... և ես սպասում եմ:

— Կարծեմ, ես չասացի բայց... Միայն ուզում էի ասել, որ եթե վճռում են, ապա...

— Ապա՞:

Վիրգինսկին լռեց:

— Ես կարծում եմ, կարելի է բանի տեղ չդնել կյանքի սեփական անվտանգությունը,— հանկարծ բերանը բացեց Էրկելը,— բայց եթե կարող է տուժել ընդհանուր գործը, ապա կարծում եմ, չի կարելի համարձակվել բանի տեղ չդնել կյանքի սեփական անվտանգությունը...

Նա խառնվեց ու կարմրեց: Ինչքան էլ բոլորը զբաղված էին ամենքն իրենցով, բայց բոլորն էլ նրան նայեցին զարմանքով, այն աստիճան անսպասելի էր, որ նա նույնպես կարող է խոսք սկսել:

— Ես կողմնակից եմ ընդհանուր գործին,— մեկեն ասաց Վիրգինսկին:

Բոլորը ելան տեղներից: Որոշվեց վաղը կեսօրին մի անգամ էլ լուրեր հայտնել միմյանց, թեկուզև բոլորը մեկտեղ չհավաքվելով և արդեն վերջնականապես պայմանավորվել: Հայտարարվեց տեղը, ուր թաղված էր տպարանը, բաժանվեցին դերերը ու պարտականությունները: Լիպուտինը և Պյոտր Ստեպանովիչն անմիջապես միասին ճամփա ընկան՝ Կիրիլլովի մոտ:

II

Որ Շատովը մատնելու է, մերոնք բոլորը հավատացին, բայց և որ Պյոտր Ստեպանովիչն իրենց շարժում է խաղաքարերի պես, նույնպես հավատում էին: Իսկ հետո բոլորը գիտեին, որ վաղը, այնուամենայնիվ, լրիվ կազմով ներկա կլինեն տեղում, և Շատովի ճակատագիրը վճռված է: Զգում էին, որ հանկարծակի, ճանճերի պես ընկել են հսկայական սարդի ոստայնը: Չարացած էին, բայց դողում էին սարսափից:

Պյոտր Ստեպանովիչը, անկասկած, մեղավոր էր նրանց առաջ, ամեն ինչ կարող էր անցնել ավելի հեշտ ու թեթև, եթե նա թեկուզև նվազագույնս հոգ տաներ գունազարդելու իրականությունը: Փոխանակ փաստը ներկայացնելու կարգին լույսի ներքո, հոռմեական-քաղաքացիական կամ դրա նման մի որևէ բան որպես, նա ի դերն հանեց սոսկ կոպիտ վախ և սեփական մաշկի սպառնանք, ինչ արդեն պարզապես անքաղաքավարի էր: Հարկավ, ամեն ինչի մեջ է գոյության պայքարը, և ուրիշ սկզբունք չկա, դա հայտնի է բոլորին, թեև, համենայն դեպս...

Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչը ժամանակ չունեի իրար տալ հոռմեացիներին, ինքն էր հունից ելած: Ստավրոգինի փախուստը շժմեցրել ու ճզմել էր նրան: Նա ստեց, թե Ստավրոգինը հանդիպել է փոխնահանգապետին, բանն էլ այն էր հենց, որ նա գնացել էր, առանց մեկնումեկի, անգամ մոր հետ հանդիպելու և, իրոք, տաքօրինակ էր, որ նրան նույնիսկ չէին անհանգստացրել: (Հետագայում ղեկավարությունը հարկադրված էր հատուկ պատասխան տալ դրան): Պյոտր Ստեպանովիչը տեղեկանում էր ամբողջ օրը, բայց առայժմ ոչինչ չէր իմացել, և երբեք այսպես չէր տազնապել նա: Եվ կարո՞ղ

էր, կարո՞ղ էր միթէ այդպէս միանգամից հրաժարվել Ստավրոգինից: Ահա թէ ինչու նա չէր էլ կարող չափազանց մեղմ լինել մերոնց հետ: Բացի դրանից, նրանք իր ձեռքերն էին կապում, արդեն որոշել էր անհապաղ սլանալ Ստավրոգինի ետնից, այնինչ, հապաղել էր տալիս Շատովը, հարկ էր վերջնականորեն միաձուլել հնգյակը՝ համենայն դեպս: «Հո հենց էնպէս չեմ շարտելու, կարող է և պետք գա»: Ենթադրում եմ՝ այդպէս էր մտածում նա:

Ինչ վերաբերում է Շատովին, ապա կատարելապէս վստահ էր, որ մատնելու է: Նա ստեց այն ամենը, ինչ ասաց մերոնց՝ մատնության մասին, երբեք չէր տեսել այդ մատնագիրը ու չէր լսել դրա մասին, սակայն հավատում էր, որ դա կա, ինչպէս երկու անգամ երկու: Նրան հենց թվում էր, որ Շատովը ոչ մի դեպքում չի դիմանա ներկա բոլորին՝ Լիզայի մահը, Մարյա Տիմոֆենայի մահը, և հիմա հատկապէս, ի վերջո, կվճռի: Ով գիտէ, գուցէն այդպէս ենթադրելու ինչ-ինչ տվյալներ ունէր: Հայտնի էր նաև, որ նա ասում էր Շատովին անձամբ: Ժամանակին վեճ էին ունեցել իրար հետ, իսկ Պյոտր Ստեպանովիչը երբեք չէր ներում վիրավորանքը: Համոզված եմ նաև, որ հենց դա էր գլխավորագույն պատճառը:

Մեր քաղաքի մայրերը նեղլիկ են, աղյուսաշար, երբեմն էլ՝ կամրջակների պէս: Պյոտր Ստեպանովիչը քայլում էր մայրի մեջտեղով՝ զբաղեցնելով լրիվ և նվազագույն իսկ ուշադրություն չդարձնելով Լիպուտինի վրա, որին տեղ չէր մնում կողքին, այնպէս որ սա պիտի հասներ կամ մի քայլ ետ մնացած, կամ էլ կողքից խոսելով քայլելու համար փողոցով պիտի վազեր, ցեխի միջով: Պյոտր Ստեպանովիչը հանկարծ հիշեց, թէ ինչպէս վերջերս ինքն էր քայլում ցեխերի միջով, հասնելու համար Ստավրոգինին, որը, ինչպէս ինքը հիմա, քայլում էր մեջտեղով, ամբողջ մայրը զբաղեցրած: Նա վերհիշեց ամբողջ տեսարանը, և կատաղությունից շունչը կտրվեց:

Սակայն Լիպուտինի շունչն էլ էր կտրվում վիրավորանքից: Թող Պյոտր Ստեպանովիչը մերոնց հետ վարվի, ինչպէս ուզում է, բայց իր հե՞տ: Չէ որ ինքը բոլոր մերոնցից ավելին գիտէ, բոլորից ավելի մոտ է կանգնած գործին, բոլորից ավելի սերտորեն է առնչված դրան ու մինչև հիմա, թեկուզև կողմնակիորեն, բայց անընդմեջ մասնակցել է գործին: Օ՛հ, նա գիտէր, որ Պյոտր Ստեպանովիչը նույնիսկ հիմա կարող է կործանել իրեն՝ ծայրահեղ դեպքում: Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչին վաղուց էր արդեն ասում, և ոչ թէ վտանգավորության, այլ նրա ներողամիտ վերաբերմունքի համար: Հիմա, երբ հարկադրված էր գնալ նման գործի, նա չարանում էր ավելի շատ, քան մերոնք բոլորը՝ միասին վերցրած: Ավաղ, նա գիտէր, որ վաղն անպայման «ճորտի պէս» առաջինը կլինի տեղում, նաև մյուս բոլորին կբերի, ու եթէ կարողանար հիմա, մինչև վաղը, որևէ կերպ սպանել Պյոտր Ստեպանովիչին, հարկավ, իրեն չկործանելով, անկասկած կսպաներ:

Խորասուզված իր զգացումների մեջ՝ նա լսում ու մանրաքայլ վազում էր իրեն տանջողի ետնից: Երբեմն միայն անզուշաբար և անքաղաքավարի բոթում էր նրան

արմունկով: Հանկարծ Պյոտր Ստեպանովիչը մեր ամենաերևելի փողոցում կանգ առավ ու մտավ պանդոկ:

— Այս ու՞ր,— փրփրեց Լիպուտինը,— ախր, սա պանդոկ է:

— Ուզում եմ բիֆշտեքս ուտել:

— Ի սեր Աստծո, այստեղ միշտ լիքը մարդ կա:

— Թող լինեն:

— Բայց... մենք կուշանանք: Ժամը տասն է արդեն:

— Այնտեղից չի կարելի ուշանալ:

— Ես կուշանամ: Նրանք ետ դառնալուս են սպասում:

— Թող սպասեն, միայն թե հիմարություն կլինի ետ գնալը նրանց մոտ: Ձեր իրարանցման պատճառով այսօր չեմ ճաշել: Իսկ Կիրիլլովի մոտ՝ ինչքան ավելի ուշ, այնքան ավելի լավ:

Պյոտր Ստեպանովիչն առանձին սենյակ վերցրեց: Լիպուտինը՝ զայրացած ու նեղացած, նստեց բազմոցին՝ մի կողմի վրա և նայում էր, ինչպես է նա ուտում: Անցավ կես ժամ ու ավելի: Պյոտր Ստեպանովիչը չէր շտապում, ուտում էր՝ վայելումով, զանգ էր խփում, ուրիշ մանանեխ պահանջում, հետո՝ գարեջուր, ոչ մի բառ չէր արտասանում: Խորունկ մտազբաղության մեջ էր: Նա կարող էր երկու գործ անել՝ ուտել վայելումով և խորունկ մտազբաղ լինել: Ի վերջո, Լիպուտինն այն աստիճան ատեց նրան, որ ուժ չունեի հայացքը կտրել նրանից: Նյարդային նոպայի պես մի բան էր: Հաշվում էր բիֆշտեքսի ամեն մի կտոր, որ Պյոտր Ստեպանովիչը բերանն էր դնում, ատում այն բանի համար, թե ինչպես է բացում բերանը, ինչպես է ծամում, վայելումով ինչպես է ծծում ավելի յուղոտ կտորը, ատում էր բիֆշտեքսն ինքնին: Վերջապես, կարծես աչքերի առաջ խառնվեց ամեն ինչ, գլուխը թեթևակի պտտվեց, տաք ու պաղ էր անցնում ողնաշարով՝ հաջորդաբար:

— Դուք ոչինչ չեք անում, կարդացեք,— հանկարծ թղթի մի կտոր շաքտեց Պյոտր Ստեպանովիչը: Լիպուտինը մոտեցավ մոմին: Թղթի կտորը մանրատառ գրոտած էր, վատ ձեռագրով, ամեն տողի վրա ջնջումներով: Երբ հաղթահարեց, Պյոտր Ստեպանովիչն արդեն վճարել և դուրս էր գալիս: Սայթի վրա Լիպուտինը նրան պարզեց թուղթը:

— Թողեք ձեզ մոտ, հետո կասեմ: Ի դեպ, իսկ ի՞նչ կասեք:

Լիպուտինն ամբողջ մարմնով ցնցվեց:

— Իմ կարծիքով... նման թռուցիկը... միմիայն ծիծաղելի անհեթեթություն է:

Չարացածությունը դուրս հորդաց, զգաց, որ կարծես իրեն բռնեցին ու տարան:

— Եթե մենք որոշենք,— ամբողջ մարմնով մանրիկ դող էր անցնում,— տարածել այսպիսի թռուցիկներ, ապա մեր հիմարությամբ և գործը չհասկանալով կստիպենք մեզ արհիսմարհել:

— Հըմ: Ես ուրիշ կերպ եմ մտածում,— հաստատաբայլ գնում էր Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Իսկ ես՝ ուրիշ կերպ: Մի՞թե սա ինքներդ եք հորինել:

— Դա ձեր գործը չէ:

— Կարծում եմ նույնպես, որ «Լուսավոր անձնավորությունը» ոտանավորը, ամենագարշելի ոտանավորը, որ երբևէ կարող է լինել, երբեք չէր կարող Գերցենը հորինած լինել:

— Մուտ եք ասում, լավ ոտանավոր է:

— Օրինակ, ես զարմանում եմ նաև,— շարունակելով ցատկոտել և շունչը տեղը բերել՝ իրենն էր քշում Լիպուտինը,— որ մեզ առաջարկում են գործել այնպես, որ ամեն ինչ տապալվի: Այդ Եվրոպայում է բնական ցանկանալը, որ ամեն ինչ տապալվի, որովհետև այնտեղ պրոլետարիատն է, իսկ այստեղ մենք սոսկ սիրողներ ենք, և իմ կարծիքով, միայն փ-փոշի ենք բարձրացնում:

— Կարծում էի, դուք ֆուրյեական եք:

— Ֆուրյեն դա չի ասում, բոլորովին ուրիշ-2 բան է:

— Գիտեմ, որ ցնդաբանություն է:

— Ոչ, Ֆուրյեի ասածը ցնդաբանություն չէ... ներեցեք ինձ, ոչ մի կերպ չեմ կարող հավատալ, որ մայիս ամսին ապստամբություն լինի:

Լիպուտինը նույնիսկ կոճակներն արձակեց՝ այնքան էր շոգում:

— Լավ, բավական է, իսկ հիմա, որ չմոռանաք, — ահավոր սառնասրտությամբ խոսակցությունը դարձրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— այս թռուցիկը պետք է ձեր ձեռքով շարեք և տպագրեք: Շատովի տպարանը կփորենք-կհանենք, ու վաղն նեթ դուք կընդունեք տպարանը: Հնարավորին չափ շուտ կշարեք ու կդաջեք ինչքան կարելի է շատ օրինակներ, իսկ հետո ամբողջ ձմեռ տարածել է պետք: Միջոցները կհայտնվեն: Պետք է հնարավորին չափ շատ օրինակներ, քանի որ ձեզնից կպահանջեն ուրիշ տեղերից:

— Ոչ-չ, այդ մեկը կներեք, ես չեմ կարող ինձ վրա վերցնել այդպիսի... Հրաժարվում եմ:

— Բայց և այնպես, կվերցնեք: Ես գործում եմ կենտրոնական կոմիտեի հրահանգով, դուք պարտավոր եք ենթարկվել:

— Իսկ ես գտնում եմ, որ արտասահմանյան մեր կենտրոնները մոռացել են ռուսական իրականությունը և խախտել ամենայն կապ, ուստի և միայն զառանցում

են... Ես նույնիսկ մտածում եմ, որ Ուսաստանում բազում հարյուրավոր հնգյակների փոխարեն մենք ենք միայն, որ կանք, իսկ որևիցե ցանց ամեննին չկա,— վերջնականապես շնչասպառ եղավ Լիպուտինը:

— Առավել արհամարհանք ձեր հանդեպ, որ չհավատալով գործին, վազել եք դրա ետևից... ու հիմա էլ վազում եք իմ ետևից, ինչպես քնձռոտ մի շնիկ:

— Ոչ-չ, չեմ վազում: Մենք կատարյալ իրավունք ունենք հեռանալ և կազմել նոր միություն:

— Տըխ-խմա՛ր,— հանկարծ ահեղաձայն թնդաց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ շողացնելով աչքերը:

Որոշ ժամանակ երկուսն էլ կանգնած էին դեմ-դիմաց: Պյոտր Ստեպանովիչը՝ շրջվեց ու ինքնավստահ գնաց նախկին ճանապարհով:

Լիպուտինի գլխում կայծակի պես շողաց. «Շրջվեմ ու ետ գնամ: Եթե հիմա չշրջվեմ, էլ երբեք ետ չեմ գնա»: Այսպես մտածում էր ուղիղ տասը քայլ, բայց տասնմեկերորդ քայլին մի նոր ու խենթ միտք ցոլաց ուղեղում, նա չշրջվեց ու ետ չգնաց:

Մոտեցան Ֆիլիպպովի տանը, բայց դեռ չհասած, գնացին նրբանցքով, կամ ավելի լավ է ասել, ցանկապատի եզրով, աննշմարելի արահետով, այնպես որ ստիպված էին որոշ ժամանակ խարխափել խանդակի թեք պոնկով, որի վրա ոտքերը չէին պահում ու պետք էր բռնել ցանկապատից: Ծոված ցանկապատի ամենամուրթ անկյունում Պյոտր Ստեպանովիչը հանեց տախտակներից մեկը, անցք առաջացավ, որով անմիջապես անցավ նա: Լիպուտինը զարմացավ, բայց ինքն էլ իր հերթին անցավ: Հետո տախտակը տեղը դրեցին: Դա հենց այն գաղտնի անցքն էր, որով Կիրիլլովի մոտ էր սողոսկում Ֆեդկան:

— Շատովը չափտի իմանա, որ մենք այստեղ ենք,— խստորեն շշնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը Լիպուտինին:

III

Կիրիլլովը, ինչպես միշտ այդ ժամին, թեյ խմելու էր նստած իր կաշվե բազմոցին: Նա չէլավ ընդառաջ, բայց մի տեսակ ամբողջովին լարվեց ու տազնապած նայեց ներս եկածներին:

— Դուք չեք սխալվում,— ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ես հենց այն բանի համար եմ եկել:

— Այսօ՞ր:

— Ոչ, ոչ, վաղը... մոտավորապես այս ժամին:

Եվ նա փութով նստեց սեղանի մոտ՝ որոշ անհանգստությամբ զննելով տազնապած Կիրիլլովին: Վերջինս, ի դեպ, արդեն հանգստացել և իր մշտական տեսքն ունեւ:

— Ահա, սրանք շարունակ չեն հավատում: Չէ՞ք բարկանում, որ Լիպուտինին բերել եմ:

— Այսօր չեմ բարկանում, իսկ վաղն ուզում եմ՝ մենակ:

— Բայց ոչ ավելի շուտ, մինչ ես կգամ, ուստիս իմ ներկայությամբ:

— Ես կուզեի ոչ ձեր ներկայությամբ:

— Դուք հիշում եք, որ խոստացել եք գրել ու ստորագրել այն ամենը, ինչ կթելադրեմ:

— Ինձ համար մեկ է: Իսկ հիմա երկա՞ր եք մնալու:

— Մեկի հետ պիտի հանդիպեմ ու կես ժամ է մնացել, այնպես որ՝ ինչպես կուզեք, բայց այդ կես ժամը կնստեմ:

Կիրիլլովը լուռ մնաց: Լիպուտինն այդ ընթացքում տեղավորվեց քիչ հեռվում՝ ավագերեցի դիմանկարի տակ: Քիչ առաջվա խենթ միտքն ավելի ու ավելի էր խորանում գլխում: Կիրիլլովը համարյա չէր նկատում նրան: Լիպուտինը գիտեր Կիրիլլովի տեսությունը նախքան դա և միշտ ծիծաղում էր նրա վրա, բայց հիմա լուռ էր և մոայլադեմ շուրջն էր նայում:

— Ես դեմ չեի լինի թեյին,— տեղում շրջվեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— նոր բիֆշտեքս կերա և մտածում էի թեյն էլ ձեզ մոտ խմել:

— Խմեք, ինչ ասեմ:

— Նախկինում ինքներդ էիք հյուրասիրում,— թթված նշեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Միևնույնն է: Լիպուտինն էլ թող խմի:

— Ոչ-չ, ես... չեմ կարող:

— Չեմ ուզո՞ւմ, թե՛ չեմ կարող,— արագ շրջվեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես նրանց մոտ չեմ-մ խմի,— արտահայտիչ ձայնով հրաժարվեց Լիպուտինը: Պյոտր Ստեպանովիչը խոժոռեց հոնքերը:

— Միստիցիզմի հոտ է գալիս, սատանան գիտե, թե ինչ տեսակ մարդիկ եք բոլորդ:

Ոչ ոք չպատասխանեց նրան, մի ամբողջ բռնակ լուռ էին:

— Բայց ես մի բան գիտեմ,— կտրուկ ավելացրեց նա հանկարծ,— որ ոչ մի նախապաշարմունք մեզնից յուրաքանչյուրին չի կանգնեցնի՝ կատարելու իր պարտականությունը:

— Ստավրոգինը գնա՞ց,— հարցրեց Կիրիլլովը:

— Գնաց:

— Այդ մեկը լավ արեց:

Պյոտր Ստեպանովիչը փայլեցնելու էր աչքերը, բայց զսպեց իրեն:

— Ինձ համար նույնն է, ինչպես եք մտածում, միայն թե յուրաքանչյուրն իր խոսքի տերը լինի:

— Ես իմ խոսքի տերն եմ:

— Ի դեպ, ես միշտ վստահ եմ եղել, որ կկատարեք ձեր պարտականությունը, որպես անկախ և առաջադիմական մարդ:

— Իսկ դուք ծիծաղելի եք:

— Թող այդպես լինի, ես շատ ուրախ եմ ծիծաղեցնել: Ես միշտ ուրախ եմ, եթե կարող եմ գոհացնել:

— Դուք շատ ուզում եք, որ ես ինքնասպան լինեմ ու վախենում եք, որ հանկարծ ու՛ չե՞մ:

— Այսինքն, գիտեք ինչ, դուք ինքներդ եք ձեր պլանը միացրել մեր գործողություններին: Ձեր պլանը նկատի առնելով, մենք արդեն ինչ-որ բան ձեռնարկել ենք, այնպես որ դուք ոչ մի կերպ չէիք կարող հրաժարվել, որովհետև մեզ կդնեք վատ վիճակի մեջ:

— Ոչ մի իրավունք չունեք:

— Հասկանում եմ, հասկանում եմ, ձեր կատարյալ իրավունքն է, իսկ մենք՝ ոչինչ, բայց միայն թե ձեր այդ կամքը կատարվի:

— Ու ես պետք է ինձ վրա վերցնեմ ձեր բոլոր գարշելիություննե՞րը:

— Լսեք, Կիրիլլով, չե՞ք վախեցել արդյոք: Եթե ուզում եք հրաժարվել, հայտարարեք հենց հիմա:

— Ես չեմ վախենում:

— Նրա համար եմ ասում, որ շատ բան եք հարցնում:

— Շո՞ւտ եք գնալու:

— Նորի՞ց եք հարց տալիս:

Կիրիլլովն արհամարհանքով գննեց նրան:

— Ահա, տեսնում եք,— շարունակեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ բարկանալով, անհանգստանալով ու չգտնելով հարկավոր տոնը,— դուք ուզում եք, որ ես գնամ՝ մենակ մնալու համար, որպեսզի կենտրոնանաք, բայց այդ ամենը վտանգավոր նախանշաններ են հենց ձեզ համար, առաջինը՝ ձեզ համար: Դուք ուզում եք շատ մտածել: Իմ կարծիքով, ավելի լավ կլինի չմտածել, այլ էնպես: Եվ դուք, իրավ, ինձ անհանգստացնում եք:

— Ինձ համար միայն մի բան է շատ գարշելի, որ այն պահին ինձ մոտ ձեզ նման սողուն է լինելու:

— Դե, այդ մեկը միևնույնն է: Ես թերևս այն պահին դուրս գամ և սպասեմ առմուտքին: Եթե դուք մեռնում եք և այդպես անտարբեր չեք, ապա... այդ ամենը շատ է վտանգավոր: Ես կելնեմ առմուտք, ու դուք կենթադրեք, թե ես ոչինչ չեմ հասկանում ու ձեզնից անչափ ցածր մեկն եմ:

— Չէ, դուք ոչ անչափ, բայց ընդունակություններ ունեք, թեև շատ բան չեք հասկանում, քանի որ ստոր մարդ եք:

— Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ: Ես արդեն ասացի, որ ուրախ եմ զվարճանք պատճառել... այսպիսի մի պահի:

— Դուք ոչինչ չեք հասկանում:

— Այսինքն, ես... համենայն դեպս, լսում եմ հարգանքով:

— Դուք ոչինչ չեք կարող, հիմա նույնիսկ մանր չարությունը կոծկել չեք կարող, թեև ձեզ համար շահեկան չէ դա ցույց տալը: Դուք ինձ կբարկացնեք, ու հանկարծ ես կես տարի էլ կուզեմ:

Պյոտր Ստեպանովիչը նայեց ժամացույցին:

— Ես երբեք ոչինչ չեմ հասկացել ձեր տեսությունից, բայց գիտեմ, որ մեզ համար չեք հորինել դա, նշանակում է, առանց մեզ էլ ի կատար կածեք: Գիտեմ նաև, որ դուք չեք կերել գաղափարը, այլ գաղափարն է ձեզ կերել, ուրեմն, չեք հետաձգի:

— Ինչպե՞ս թե: Գաղափա՞րն է ինձ կերել:

— Այո:

— Եվ ոչ թե ե՞ս՝ գաղափարը: Դա լավ է: Մի փոքր խելք ունեք: Միայն թե դուք ձեռ եք առնում, իսկ ես հպարտանում եմ:

— Շատ լավ է, հիանալի: Հենց այդպես էլ պետք է, որ դուք հպարտանաք:

— Բավական է, խմեցիք, պրծաք, հեռացեք:

— Գրողը տանի, ստիպված ենք,— տեղից ելավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Բայց և այնպես, վաղ է: Լսեք, Կիրիլլով, Մյասնիշիխայի մոտ կտեսնե՞մ այն մարդուն, հասկանո՞ւմ եք: Թե՞ պառավն էլ է խաբել:

— Չեք տեսնի, քանի որ նա այստեղ է, և ոչ այնտեղ:

— Ինչպե՞ս թե՝ այստեղ, գրողը տանի, որտե՞ղ:

— Խոհանոցում նստած, ուտում և խմում է:

— Ինչպե՞ս է համարձակվել,— զայրացած կարմրատակեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Նա պարտավոր էր սպասել... ցնդաբանությո՞ւն է: Նա ոչ անձնագիր ունի, ոչ փող:

— Չգիտեմ: Եկել է հրաժեշտ տալու: Հագածկապած, պատրաստ: Գնում է ու ետ չի գա: Ասաց, որ դուք սրիկա եք և չի ուզում սպասել ձեր փողերին:

— Ա-ա՛: Վախենում է, որ ես... ախր ես հիմա էլ կարող եմ նրան, եթե... Ո՛ր է, խոհանոցո՞ւմ:

Կիրիլլովը բացեց մի պստիկ, խավար սենյակ տանող կողքի դուռը, որտեղից ցած իջնող երեք աստիճան տանում էր խոհանոց՝ ուղիղ այն միջնորմված խցիկը, ուր սովորաբար տեղավորվում էր խոհարարուհու մահճակալը: Այնտեղ էլ հենց, անկյունում՝ սրբապատկերի տակ նստած էր հիմա Ֆեդկան՝ տախտակե, անսփռոց սեղանի մոտ: Նրա առաջ՝ սեղանին, կես-շտոֆ էր դրված, ավստով հաց և կավե ամանի մեջ՝ տավարի սառը միս ու կարտոֆիլ: Նա վրայից ուտում էր անախորժակ և արդեն կիսահարբած էր, բայց նստած էր քուրքով ու ակներևաբար, լրիվ պատրաստ՝ ճամփա ընկնելու: Միջնորմից այն կողմ եռալ էր սկսում ինքնաեռը, բայց ոչ Ֆեդկայի համար, այլ Ֆեդկան անպայման ինքն էր փչում-բորբոքում կրակը և պատրաստում՝ մի շաբաթ ու ավելի, արդեն ամեն գիշեր «Ալեքսեյ Նիլըյչի համար, քանի որ կարգին վարժվել են, որ գիշերները թեյը լինի»: Ես հաստատ կարծում եմ, որ տավարի միսն ու կարտոֆիլը, խոհարարուհի չունենալու պատճառով, Ֆեդկայի համար դեռևս առավոտից հենց Կիրիլլովն էր տապակել:

— Էդ ի՞նչ է անցել մտքովդ, — թափով ցած իջավ Պյոտր Ստեպանովիչը, — ինչի՞ չես սպասել հրամայված տեղում:

Եվ նա բռնցքով ուժեղ խփեց սեղանին:

Ֆեդկան պատկառելի տեսք ընդունեց:

— Համբերի, Պյոտր Ստեպանովիչ, համբերի, — ձևեր թափելով՝ ամեն բառն ընդգծելով սկսեց նա, — առաջին հերթին էստեղ պիտի հասկանաս, որ պատվական այցելությունն ես արել պարոն Կիրիլլովին, Ալեքսեյ Նիլըյչին, որի սապոգները միշտ կարող ես մաքրել, քանի որ քո առաջ նա խելքի ծով է, իսկ դու, եղած-չեղածը՝ թյուի:

Եվ նա, էլի ձևեր թափելով, չոր-չոր թքեց մի կողմի վրա: Երևում էր նրա հանդգնությունը, վճռականությունը և որոշ առումով խիստ վտանգավոր շինծու հանգիստ խրատամոլությունը՝ մինչև առաջին պոռթկում: Սակայն Պյոտր Ստեպանովիչն այլևս ժամանակ չունեի նկատելու վտանգները, նաև դրանք չէին բռնում իրերի հանդեպ նրա տեսասկետներին: Օրվա դեպքերն ու անհաջողությունները հունից լրիվ հանել էին նրան... Լիպուտինը հետաքրքրությամբ նայում էր ցած, երեք աստիճաններից վար, մթին խցիկից:

— Ուզո՞ւմ ես, թե չես ուզում իսկական անձնագիր ու կարգին փող, որ հասնես, ուր ասված է: Հա՞, թե՛ չէ:

— Գիտես ինչ կա, Պյոտր Ստեպանովիչ, դու հենց ամենասկզբից սկսել ես խաբել, էնպես որ իմ դեմ դու իսկական սրիկա ես: Նույն բանն է, թե մարդու վրա՝ զարշելի ոջիլ, այ թե ես քեզ ում տեղ եմ դնում: Ամմեղ արյան դիմաց ինձ մեծ-մեծ փողեր խոսք տվիր ու պարոն Ստավրոգինի համար էլ երդում կերար, չնայած որ հիմի մենակ քո անքաղաքավարությունն է դուրս գալիս: Ես ոնց որ կամ, ոչ մի կաթիլ գործ չեմ

ունեցել, էլ չասած՝ մեկուկես հազարը, որ պարոն Ստավրոգինը վերջերս երեսներիդ է շրխկացրել, որ արդեն մենք էլ ենք իմանում: Հիմի դու ինձ նորից ես ահ տալիս ու փողեր խոսք տալիս, թե ինչ գործի համար՝ ձեն չես հանում: Ես էլ մտքիս մեջ կասկած ունեմ, որ ինձ Պետերբուրգ ես ուղարկում, որ պարոն Ստավրոգինից, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչից, ինչքան չարություն որ կա մեջդ, վրեժդ հանես՝ հույսդ դրած իմ հեշտ հավատալու վրա: Ու դրանից դուրս է գալիս, որ առաջին մարդասպանը դու ես: Ու գիտես, թե ինչի ես արժան դարձել հենց էն մի կետով, որ քո փչացածությամբ էլ չես հավատում տեր Աստծուն, մեր իսկական ստեղծողին: Նույն բանն է, որ կռապաշտ ես՝ թաթարի կամ մորդվայի հետ մի գծի կանգնած: Ալեքսեյ Նիլըյչը, որ փիլիսոփա մարդ է, իսկական Աստծուն, մեր արարիչ ստեղծողին քանի-քանի անգամ բացատրել է քեզ, ու աշխարհի ստեղծման մասին էլ, եղբան էլ հետոյի ճակատագրերի, ամեն տեսակ կենդանու ու գազանի վերափոխման մասին, Հայտնության գրքից: Բայց դու անհասկացող կռապաշտի նման, իլացած ու պապանձված, քոնն ես քշում ու պրապորշչիկ էրկելին էլ ես նույն բանին հասցրել, ոնց որ էն խաբեբա չարագործը, որին աթեիստ են ասում...

— Է՛յ, դո՛ւ, հարբած ռեխ: Սրբապատկերներն ինքն է պռճոկում, ու մեկ էլ՝ Աստված քարոզում:

— Գիտես ինչ կա, Պյոտր Ստեպանովիչ, ես եմ քեզ ասում, որ ճիշտ ես, պռճոկել եմ: Բայց ես մենակ մաքքարիդներն եմ հանել, ու դա, ինչ իմանաս, վայ թե իմ մի կաթ արցունքն էլ Աստծու քուրայի առաջ հենց նույն բուպեին փոխվել է, իմ մի ցավի դիմաց, ճիշտ ու ճիշտ ոնց որ էն որբինը, որը տեղ էլ չունե՛ր՝ գլուխը դնելու: Գրքերից գիտե՞ս, որ հին-հին օրերում մի վաճառական, ճիշտ ու ճիշտ եղպիսի աղի արցունքով ու աղոթքով, սուրբ Աստվածածնի գլխի վրայի քարն էր գողացել ու հետո, ժողովրդի առաջ ծունկ չոքած, ամբողջ փողը դրել էր նրա ոտքերի տակ, ու ամենափրկիչ մայրը ամենքի աչքի առաջ քող էր գցել նրա գլխին, էնպես որ դրանից էն ժամանակ հրաշք էր ստացվել ու պետական գրքերի մեջ հրամայվել էր հենց եղածի պես գրել: Իսկ դու ստեր ես փչել, ուրեմն հենց Աստծու աջն ես անպատվել: Ու թե իմ հին պարոնը չէիր եղել, որին ջահել ժամանակ ձեռներիս վրա եմ պահել, եղած-չեղածով հիմի վերջդ կտայի՝ տեղիցս էլ չշարժվելով:

Պյոտր Ստեպանովիչը սաստիկ գայրացավ:

— Ասա, այսօր հանդիպե՞լ ես Ստավրոգինին:

— Ոչ մի ժամանակ դու չես կարա ինձ հարցաքննություն անես: Պարոն Ստավրոգինն էլ է քո առաջ զարմացած-մնացած ու իր ուզածից դուրս է խառնվել գործին, ոչ թե մեկի հրամանով կամ էլ փողով: Ինձ դու ես վստահացրել:

— Փողը դու կստանաս, երկու հազար էլ կստանաս Պետերբուրգում՝ տեղում, բոլորը միասին, ու էլի կստանաս:

— Պատվելիս, դու սուտ ես ասում, ծիծաղս գալիս է, որ քեզ տեսնում եմ, էնքան որ հեշտ հավատացող մարդ ես: Պարոն Ստավրոգինը քո առաջ, ոնց որ աշտիճանի վրա

կանգնած լինի, իսկ դու ներքևներից անխելք շան ձագի պես հաչում ես վրան, երբ նա վերևից քեզ վրա թքելն էլ մեծ պատիվ պիտի համարի:

— Իսկ գիտե՞ս արդյոք,— փրփրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— որ ես քեզ, սրիկայի մեկը, չեմ թողնի մի քայլ գցես այստեղից ու կտամ ոստիկանության ձեռքը:

Ֆեդկան ոտքի թռավ ու կատաղած շողացրեց աչքերը: Պյոտր Ստեպանովիչը քաշեց ատրճանակը: Այստեղ արագ ու նողկալի մի տեսարան կատարվեց, նախքան Պյոտր Ստեպանովիչը կկարողանար պարզել ատրճանակը, Ֆեդկան ակնթարթորեն թափ առավ և ամբողջ ուժով խփեց նրա այտին: Նույն վայրկյանին մեկ ուրիշ ահավոր հարվածի ձայն լսվեց, հետո՝ երրորդը, չորրորդը, բոլորը՝ այտին: Պյոտր Ստեպանովիչը շշմել էր, աչքերը չռել, ինչ-որ բան մրթմրթաց ու հանկարծ հասակով մեկ տապալվեց հատակին:

— Էս էլ ձեզ, ձերը լինի,— հաղթական շարժումով բղավեց Ֆեդկան, ճանկեց գլխարկը, թախտի տակից քաշեց-հանեց կապոցն ու չքացավ: Պյոտր Ստեպանովիչը խոխոացնում էր՝ անգիտակից վիճակում: Լիպուտինը մտածեց նույնիսկ, որ սպանություն կատարվեց: Կիրիլլովը գլխապատառ խոհանոց վազեց:

— Ջուր լցնենք վրան,— բղավեց նա և դույլից երկաթյա շերեփով ջուր վերցնելով՝ լցրեց նրա գլխին: Պյոտր Ստեպանովիչը շարժվեց, գլուխը բարձրացրեց, նստեց ու անիմաստ հայացքով դիմացն էր նայում:

— Հը՞, ի՞նչ,— հարցրեց Կիրիլլովը:

Ընկածն ակնապիշ, դեռևս չճանաչելով, նրան էր նայում, բայց տեսնելով խոհանոցից գլուխը հանած Լիպուտինին, ժպտաց իր գեշ ժպիտով ու մեկեն ոտքի ցատկեց հատակից վերցնելով ատրճանակը:

— Եթե ձեր մտքով անցնի վաղը փախչել ստահակ Ստավրոգինի պես,— մոլեգնած վրա պրծավ նա Կիրիլլովին՝ ամբողջովին գունատված, կակազելով և բառերը ոչ ճիշտ արտասանելով,— ապա ես ձեզ երկրագնդի մյուս ծայրում... կկախեմ ճանճի պես... կճգմեմ... հասկանում եք:

Եվ նա ատրճանակը դրեց ուղիղ Կիրիլլովի ճակատին, բայց համարյա նույն բռնակին, վերջապես լրիվ ուշքի գալով, ետ քաշեց ձեռքը, ատրճանակը գրպանը խոթեց և այլևս ոչ մի բառ չասելով՝ դուրս վազեց տնից: Լիպուտինը՝ ետևից: Սողոսկեցին քիչ առաջվա անցքից և նորից քայլեցին գառիթափով՝ ցանկապատից բռնած: Պյոտր Ստեպանովիչն արագ քայլեց նրբանցքով, այնպես որ Լիպուտինը հազիվ էր հասնում ետևից: Առաջին խաչմերուկին հանկարծակի կանգ առավ:

— Հետո՞,— մարտահրավերով դիմեց նա Լիպուտինին:

Լիպուտինը հիշում էր ատրճանակը և ամբողջ մարմնով դեռ դողում էր քիչ առաջվա տեսարանից, բայց պատասխանը մի տեսակ հանկարծակի ու անզսպելի դուրս թռավ նրա բերանից.

— Ես կարծում եմ... ես կարծում եմ, որ «Մմտլենսկից մինչև Տաշքենդ էլ անհամբեր չեն սպասում ուսանողին»:

— Իսկ տեսա՞ք, թե ինչ էր խմում Ֆեդկան խոհանոցում:

— Ինչ էր խմո՞ւմ: Օղի էր խմում:

— Դե, ուրեմն, իմացեք, որ կյանքում վերջին անգամ էր օղի խմում: Խորհուրդ եմ տալիս հիշել՝ հետագա նկատառումների համար: Իսկ հիմա կորեք գրողի ծոցը, մինչև վաղը դուք հարկավոր չեք... Բայց տեսե՛ք հա՛, հիմարություններ չանեք:

Լիպուտինը գլխապատառ սլացավ տուն:

IV

Արդեն վաղուց ուրիշի ազգանունով անձնագիր ուներ պահած: Արտառոց է մտածելը նույնիսկ, որ այդ չափած-ձևած մարդուկը, ընտանիքի մանր բռնակալը, համենայն դեպս աստիճանավորը (թեև ֆուրյեական) և վերջապես, ամենից առաջ, կապիտալիստը և վաշխառուն, արդեն վաղուց ի վեր երևակայական մի միտք էր հղացել՝ համենայն դեպս, ունենալ այդ անձնագիրը, դրա օգնությամբ արտասահման ծլկելու համար, *էթե...* ընդունում էր, չէ՞, այդ *էթե*-ի հնարավորությունը, թեև, հարկավ, ինքն էլ չէր կարող երբևէ ձևակերպել, թե հատկապես ինչ կարող էր նշանակել այդ *էթե*-ն...

Բայց հիմա դա հանկարծ ինքնըստինքյան ձևակերպվեց, ու ամենաանսպասելի եղանակով: Խենթ գաղափարը, որով նա մտավ Կիրիլլովի մոտ, մայթի վրա Պյոտր Ստեպանովիչից լսած «տխմար»-ից հետո, այն էր, որ վաղն ևեթ, լուսամութին, դեն կնետի ամեն ինչ ու կտարագրվի արտասահման:

Ով չի հավատա, որ նման երևակայական բաներ մեր առօրյա իրականության մեջ կատարվում են նաև հիմա, թող տեղեկանա արտասահմանում բոլոր ռուս իսկական տարագիրների կենսագրություններից: Ոչ մեկն ավելի խելացի ու իրական չի փախել: Ուրվականների նույն անսանձ թագավորությունն է, և ուրիշ ոչինչ:

Վազելվազ հասնելով տուն, սկսեց նրանից, որ փակվեց, հանեց ճամփորդական պայուսակը և սկսեց դասավորվել: Նրա գլխավոր մտահոգությունը փողերն էին և թե ինչքան ու ինչպես կարող էր փրկել: Հենց փրկել, քանզի, նրա ըմբռնումներով, արդեն ժամ իսկ չէր կարելի հապաղել և լուսամութով պետք է գտնվեր մեծ ճանապարհի վրա: Զգիտեր նմանապես, թե ինչպես է վագոն նստելու: Անհստակ վճռեց, որ կնստի քաղաքից երկրորդ կամ երրորդ խոշոր կայարանում, մինչև այդտեղ թեկուզ ոտքով կհասնի: Այդպիսով, բնագդաբար ու մեքենայաբար, մտքերի պարսը գլխում, բնքում էր պայուսակի վրա և հանկարծ կանգ առավ, թողեց ամեն ինչ և խուլ տնքոցով մեկնվեց բազմոցին:

Նա հստակ զգաց և հանկարծակի գիտակցեց, որ փախչելը փախչում է թերևս, սակայն հարցը՝ ստիպված է լինելու փախչել *նախքան* Շատովը, թե Շատովից *հետո*,

բացարձակորեն ի գործու չէ վճռել, որ հիմա ինքը լույս մի կոպիտ, անզգա մարմին է, իներցիայով շարժվող զանգված, բայց որ իրեն շարժում է կողմնակի ահավոր մի ուժ, որ թեև արտասահմանի անձնագիր ունի, թեև կարող է փախչել Շատովից (այլապես, ինչո՞ւ պիտի այդքան շտապեր), բայց որ փախչում է ոչ թե նախքան Շատովը, ոչ թե Շատովից, այլ հենց Շատովից հետո, և որ արդեն դա վճռված է, ստորագրված ու կնքված: Անտանելի անձկությամբ, ամեն բույե դողալով և ինքն իր վրա զարմանալով, տնքտնքալով և մեկումեջ նվաղելով, մի կերպ քարշ եկավ՝ փակված ու բազմոցին պառկած, մինչև հաջորդ առավոտյան ժամը տասնմեկը, և ահա հենց այդտեղ էլ հանկարծ հետևեց սպասվող դրդումը, որ միանգամից գործի դրեց նրա վճռականությունը: Ժամը տասնմեկին, հենց ելավ փակվածությունից ու մտավ տնեցիների մոտ, նրանցից էլ հանկարծ իմացավ, որ ավագակ, փախած տաժանապարտ, բոլորի վրա սարսափ տարածող, եկեղեցիներ կողոպտող, ոչ ուշ անցյալի մարդասպան և հրկիզող Ֆեդկան, ում հետևում և ոչ մի կերպ չէր կարողանում բռնել մեր ոստիկանությունը, լուսածեգին գտնվել է սպանված՝ քաղաքից յոթը վերստ հեռու՝ մեծ ճանապարհից Զախարյինո տանող գյուղամիջյան ճանապարհի ոլորանին, և որ այդ մասին արդեն ամբողջ քաղաքն է խոսում: Տեղնուտեղը գլխապատառ դուրս նետվեց տնից՝ մանրամասներն իմանալու և իմացավ, նախ, որ ջարդված գլխով Ֆեդկան, բոլոր նշաններից ելնելով, կողոպտված է և երկրորդը, որ ոստիկանությունն արդեն ուժեղ կասկածներ և նույնիսկ որոշ հաստատուն տվյալներ ունի եզրակացնելու, որ նրան սպանողը շափգուլինյան Ֆոմկան է, հենց նա, ում հետ աներկբայորեն մորթել էր Լեբյադկիններին ու կրակ տվել և որ վեճը նրանց միջև տեղի էր ունեցել ետ դառնալու ճանապարհին արդեն, իբր Ֆեդկայի թաքցրած, Լեբյադկինից թալանած մեծ փողերի պատճառով... Լիպուտինը վազեվազ հասավ նաև Պյոտր Ստեպանովիչի բնակարանը և ետևի առմուտքին հասցրեց իմանալ, որ Պյոտր Ստեպանովիչը թեև տուն է վերադարձել գիշերվա ժամը մեկին մոտ, բայց ամբողջ գիշեր հանգիստ քնել է իր տանը, մինչև առավոտվա ժամը ութը: Անշուշտ, կասկած լինել չէր կարող, որ ավագակ Ֆեդկայի մահվան մեջ անսովոր ոչինչ չկար և որ այդպիսի վախճաններ ամենից հաճախակի լինում են հենց նման դեպքերում, սակայն ճակատագրական բառերի զուգորդումը, թե «Ֆեդկան այս երեկո վերջին անգամ էր օդի խմում», մարգարեության անհապաղ արդարացմամբ, այն աստիճան էր նշանակալի, որ Լիպուտինը մեկեն դադարեց տատանվել: Դրդումը տրված էր, ճիշտ կարծես քար ընկավ վրան և ճզմեց ընդմիջտ: Դառնալով տուն, նա լուռ, ոտքով հրեց պայուսակը մահճակալի տակ, իսկ երեկոյան նշված ժամին, բոլորից շուտ ներկայացավ պայմանավորված տեղը՝ Շատովին հանդիպելու համար, ճիշտ է, դեռևս իր անձնագիրը գրպանում...

Գլուխ հինգերորդ. Ճամփորդուհին

Լիզային պատահած աղետը և Մարյա Տիտֆեննայի մահը ճնշող տպավորություն էին գործել Շատովի վրա: Արդեն հիշատակել եմ, որ այն առավոտ ես նրան թուցիկ հանդիպեցի, ինձ թվաց, թե նրա խելքը տեղը չէ: Իմիջիայլոց, հայտնեց, որ երեկ երեկոյան, ժամը իննի մոտ (ուրեմն, հրդեհից երեք ժամ առաջ) եղել է Մարյա Տիտֆեննայի մոտ: Վաղ առավոտյան գնացել էր՝ դիակները տեսնելու, բայց ինչքան գիտեմ, այդ առավոտ ոչ մի ցուցմունք չէր տվել և ոչ մի տեղ: Այնինչ, օրվա վերջին նրա հոգում իսկական փոթորիկ էր բարձրացել և... և կարծում եմ, կարող եմ հաստատապես ասել, այնպիսի պահ էր եղել մթնշաղին, որ ուզել էր վեր կենալ, գնալ ու հայտարարել ամեն ինչ: Թե ինչ էր այդ ամեն ինչը, ինքը գիտեր: Հարկավ, ոչնչի չէր հասնի, այլ պարզապես ինքն իրեն կմատներ: Ոչ մի ապացույց չունեի՝ մերկացնելու համար հենց նոր կատարված ոճրագործությունը, ինքն էլ դրա վերաբերյալ սուսկ մշուշոտ կռահումներ ուներ, որոնք միայն ու միայն իր համար էին հավասար կատարյալ համոզվածության: Սակայն նա պատրաստ էր կործանել իրեն, սուսկ «սրիկաներին ճզմելու համար»՝ նրա իսկ բառերն են: Պյոտր Ստեպանովիչը մասամբ ճիշտ էր կռահել նրա այդ պոթելումը և ինքն էլ գիտեր, որ խիստ վտանգում է՝ մինչև վաղը հետաձգելով իր նոր զարհուրելի մտադրության կատարումը: Նրա կողմից, ըստ սովորության, առկա էր բավականին ինքնավստահություն և արհամարհանք բոլոր այդ «մարդուկների», առանձնապես Շատովի հանդեպ: Նա արհամարհում էր Շատովին արդեն վաղուց, նրա «լալկան ապուշության» համար, ինչպես արտահայտվել էր նրա մասին դեռևս արտասահմանում, և հաստատ հույս ուներ նման անխարդախ մեկի հախից գալ, այն է՝ տեսադաշտից չկորցնել այդ ամբողջ օրը և ճամփան կտրել առաջին իսկ վտանգի դեպքում: Եվ սակայն մի կարճ ժամանակով «սրիկաներին» փրկեց բացարձակապես անսպասելի, նրանց կողմից ամեննին չկանխատեսված մի հանգամանք...

Երեկոյան ժամը յոթն անց մի քիչ (հենց այն ժամանակ, երբ *մերոնք* Էրկելի մոտ հավաքվել, սպասում էին Պյոտր Ստեպանովիչին, բարկանում էին և հուզվում), Շատովը՝ գլխացավով ու թեթև դողերոցքով, ձգվել-պառկել էր իր մահճակալին մթան մեջ՝ առանց մոմի: Տանջվում էր տարակուսանքից, բարկանում, որոշում ու վերջնականապես ոչ մի կերպ վճռել չէր կարողանում և անիծելով կանխագգում, որ այդ ամենը, սակայն, ոչնչի չեն հանգեցնի: Կամաց-կամաց մի պահ անզգայացավ թեթև քնով ու երազին մղձավանջի պես մի բան տեսավ: Տեսավ, իբր պարաններով կապկպված է իր մահճակալին, ամբողջ մարմինն է կապկպած ու չի կարող շարժվել, այնինչ տնով մեկ թնդում են ցանկապատին, դարպասին, իր դռանը, Ֆիլիպպովի կողաշենքին հասցվող ահավոր հարվածներ, այնպես որ ամբողջ տունն է ցնցվում ու մի հեռավոր, ծանոթ, բայց իր համար տանջալի ձայն աղիողորմ կանչում է իրեն: Նա մեկեն արթնացավ ու կռթնեց անկողնում: Ի զարմանս, հարվածները դարպասին շարունակվում էին, ու թեև հեռվում ու ոչ այնպես ուժգին, ինչպես երազում էր պատկերվում, սակայն հաճախակի և համառորեն, իսկ տարօրինակ և «տանջալի» ձայնը, թեև ոչ ամեննին աղիողորմ, այլ հակառակը՝ անհամբեր ու բորբոքված,

անդադար լսվում էր ներքևում՝ դարպասի մոտ՝ խառնված մեկ ուրիշի ավելի զուսպ և սովորական ձայնին։ Նա վեր թռավ, բացեց օդանցքը և դուրս հանեց գլուխը։

— Ո՞վ է,— ձայն տվեց նա՝ տառացիորեն փայտացած վախից։

— Եթե դուք Շատովն եք,— կտրուկ ու հաստատ պատասխանեցին նրան ներքևից,— ապա կխնդրեմ, բարի եղեք ուղղակի և ազնվորեն հայտնել՝ համաձայն եք ինձ ներս թողնել, թե՛ ոչ։

Այդպես էլ կար, նա ճանաչեց այդ ձայնը։

— Marie!... Դո՛ւ ես։

— Ես եմ, ես, Մարյա Շատովան, և հավատացնում եմ ձեզ, ոչ մի բոպե ավելի չեմ կարող պահել կառապանին։

— Հիմա... միայն թե մոմը...— թույլ ձայնով բղավեց Շատովը։ Հետո նետվեց՝ լուցկի փնտրելու։ Ինչպես սովորաբար նման դեպքերում, լուցկին չէր գտնվում։ Մոմը մոմակալով զցեց ցած, ու հենց ներքևից նորից լսվեց անհամբեր ձայնը, ձգեց ամեն ինչ և գլխապատառ ցած թռավ իր թեք աստիճաններով՝ դռնակը բացելու։

— Բարի եղեք, վերցրեք պայուսակը, մինչև ես կվերջացնեմ այս անհասկացողի հետ,— ներքևում նրան դիմավորեց տիկին Մարյա Շատովան ու նրա ձեռքը խոթեց բավական թեթև, ձեռքի պարուսինե էծանագին պայուսակը՝ դրեզդենյան վարպետների սարքած բրոնզե մեխակներով։ Իսկ ինքը՝ բորբոքված, վրա պրծավ կառապանին։

— Համարձակվում եմ ձեզ հավատացնել, որ շատ եք վերցնում։ Եթե դուք մի ամբողջ ավելորդ ժամ ինձ քարշ եք տվել այստեղի կեղտոտ փողոցներով, մեղքը ձերն է, որովհետև ինքներդ չգիտեք, ուրեմն, որտեղ է այս տխմար փողոցն ու այս տխմար տունը։ Բարի եղեք վերցնել ձեր երեսուն կոպեկը և համոզվել, որ այլևս ոչինչ չեք ստանա։

— Էխ, տիկին, տիկին, ինքն էր ցույց տալիս Վոզնեսենսկա փողոցը, բայց ես Բոգոյավլենսկան է, Վոզնեսենսկոյը հրեն, ո՛ւր է էստեղից։ Խեղճ անասունի հերն անիծեցինք մենակ։

— Վոզնեսենսկայա, Բոգոյավլենսկայա՝ այդ բոլոր տխմար անունները ձեզ ավելի հայտնի պիտի լինեին, քան ինձ, որովհետև այստեղի բնակիչ եք և ամենից առաջ անարդարացի եք. ես ձեզ ամենից առաջ հայտնեցի Ֆիլիպպովի տան մասին, դուք էլ հենց հաստատեցիք, թե գիտեք։ Համենայն դեպս, կարող եք ինձ վրա դատ բացել հաշտարար դատարանում, իսկ հիմա խնդրում եմ ինձ հանգիստ թողնել։

— Ահա, ահա, հինգ կոպեկ էլ ձեզ,— Շատովը փութով գրպանից հանեց մի հինգկոպեկանոց ու տվեց կառապանին։

— Բարի եղեք, խնդրում եմ, չանեք այդ բանը,— այն է, բոբբոքվելու էր madame Շատովան, բայց կառապանը շարժեց տեղից «անասունը», և Շատովը, բռնելով նրա ձեռքը, ներս տարավ դարպասից:

— Շուտ, Marie, շուտ... դատարկ բաներ են, և՛ ինչպե՛ս ես թրջվել: Կամաց՝ այստեղ բարձրանալիս, ավստի լույս չունեմ, սանդուղքը թեք է, պինդ բռնիր, ավելի պինդ, ահա և իմ խցիկը: Կներես, անլույս եմ... Հիմա:

Նա հատակից վերցրեց մոմակալը, բայց երկար ժամանակ լուցկի չէր գտնում: Տիկին Շատովան սպասումով կանգնած էր սենյակի կենտրոնում՝ լուռ և անշարժ:

— Փառք Աստծո, վերջապես,— բերկրալի բացականչեց Շատովը՝ լուսավորելով խուցը: Մարյա Շատովան թռուցիկ գննեց կացարանը:

— Ինձ ասել էին, որ վատ եք ապրում, բայց և այնպես, կարծում էի, ոչ այսպես,— խորշանքով ասաց նա և ուղղվեց դեպի մահճակալը:

— Օ՛ֆ, հոգնել եմ,— ուժասպառ տեսքով նա նստեց կոշտ անկողնուն:— Խնդրում եմ, ցած դրեք պայուսակը և նստեք աթոռին: Ասենք, ինչպես կուզեք, աչքի առաջ եք ցցված: Ես ձեզ մոտ ժամանակավոր եմ, մինչև աշխատանք գտնեմ, որովհետև այստեղից ոչինչ չգիտեմ և փող էլ չունեմ: Բայց եթե նեղություն եմ տալիս, բարի եղեք, նորից եմ խնդրում, հենց հիմա հայտնեք, ինչպես պարտավոր եք անել, եթե ազնիվ մարդ եք: Այնուամենայնիվ, վաղը կարող եմ որևէ բան վաճառել ու վճարել հյուրանոցի վարձը, իսկ հյուրանոց ուղեկցել ինքներդ կբարեհաճեք... Օ՛ֆ, միայն թե հոգնած եմ:

Շատովն ամբողջ մարմնով ցնցվեց:

— Հարկավոր չէ, Marie, հարկավոր չէ հյուրանոց: Ի՛նչ հյուրանոց: Ինչի՞ համար, ինչի՞:

Շատովը ձեռքերը ծալեց պաղատագին:

— Դե, եթե կարելի է յուրա գնալ առանց հյուրանոցի, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է գործի մեջ պարգություն մտցնել: Հիշեցեք, Շատով, որ ես ու դուք ժնկում ամուսնացած ապրել ենք երկու շաբաթ ու մի քանի օր, ահա արդեն երեք տարի բաժանվել ենք, իմիջիայլոց, առանց մի հատուկ վեճի: Սակայն մի կարծեք, թե ես վերադարձել եմ՝ վերսկսելու ինչ-որ բան նախկին հիմարություններից: Ես վերադարձել եմ աշխատանք որոնելու, և եթե ուղիղ այս քաղաքը, որովհետև ինձ համար մեկ է: Ես չեմ եկել՝ ինչ-որ բանի համար գողջալու, բարի եղեք, մտքներովդ չանցնի նաև այդ հիմարությունը:

— Օ՛, Marie: Դա իզուր էր, միանգամայն իզուր,— անորոշ մրթմրթաց Շատովը:

— Իսկ եթե այդպես է, եթե այնքան զարգացած եք, որ կարող եք դա էլ հասկանալ, ապա ինձ թույլ կտամ ավելացնել, որ եթե հիմա ուղղակի ձեզ դիմեցի և եկա ձեր բնակարանը, ապա մասամբ և այն պատճառով, որ միշտ համարել եմ ձեզ ամենևին ոչ սրիկա, գուցեև շատ ավելի լավը մյուս... ապիկարներից:

Նրա աչքերը փայլատակում էին: Պետք է որ շատ բան կրած լիներ ինչ-ինչ «ապիկարներից»:

— Եվ խնդրեմ, վստահ եղեք, որ հիմա բոլորովին չէի ծիծաղում ձեզ վրա, հայտնելով, որ բարի եք: Ես ասում էի ուղղակի, առանց պերճախոսության, ու տանել էլ չեմ կարողանում: Բայց դրանք դատարկ բաներ են: Ես միշտ հուսով եմ եղել, որ բավականաչափ խելոք կլինեք՝ չձանձրացնելու համար... Օ՛Ֆ, բավական է, հոգնեցի՝

Եվ նա Շատովին նայեց երկար, տանջահար ու հոգնած հայացքով: Շատովը կանգնած էր նրա առաջ՝ սենյակի մեջտեղում՝ հինգ քայլի վրա, երկչոտ, բայց մի տեսակ նորացած, դեմքին ինչ-որ չտեսնված շողարձակումով, նրան էր լսում: Այդ ուժեղ և չորկող մարդը, մշտապես պոչը ցից, հանկարծ ամբողջապես փափկել ու լուսավորվել էր: Հոգում մի անսովոր, լիովին անսպասելի բան խլրտաց: Երեք տարվա բաժանությունը, ամուսնալուծության երեք տարիները ոչինչ դուրս չէին մղել նրա սրտից: Եվ կարող է պատահել, այդ երեք տարվա ամեն մի օրը երազել էր նրա մասին, ինչ-որ ժամանակ իրեն «սիրում եմ» ասած թանկագին էակի մասին: Գիտնալով Շատովին, հաստատապես կասեմ, որ երազել անգամ չէր կարող երբեք, թե որևէ կին կարող է իրեն ասել՝ «սիրում եմ»: Նա ողջամիտ էր ու ամաչկոտ՝ վայրենության աստիճան, իրեն համարում էր սարսափելի տգեղ, ատում էր իր դեմքն ու բնավորությունը, իրեն նույնացնում ինչ-որ հրեշի հետ, որին կարելի է ման ածել և ցուցադրել միայն տոնավաճառներում: Ի հետևանք այդ ամենի, ամեն ինչից վեր էր դասում ազնվությունը, իսկ իր համոզմունքներին նվիրվում ֆանատիկոսի պես, մռայլ էր, գոռոզ, զայրացկոտ ու ոչ-զրուցասեր: Եվ ահա այս միակ էակը, երկու շաբաթ իրեն սիրած (նա միշտ, միշտ հավատում էր դրան) էակը, ում միշտ համարում էր անչափելի բարձր իրենից, չնայած կնոջ մոլորությունների միանգամայն սթափ ըմբռնմանը, էակը, ում կարող էր բացարձակորեն ամեն, ամեն ինչ ներել (այդ մասին հարց անգամ չէր կարող լինել, այլ նույնիսկ միանգամայն հակառակ մի բան կար, այնպես էր ըստ նրա ստացվում, որ ինքն է կնոջ առաջ մեղավոր ամեն ինչում), այդ կինը, այդ Մարյա Շատովան հանկարծ նորից իր տանն է, նորից իր առաջ... դա համարյա թե անհնար էր հասկանալ: Այնպես էր ապշահար, այդ դեպքն ամփոփում էր նրա համար այնքան սարսափելի մի բան, միևնույն ժամանակ այնքան երջանկություն, որ նա, անշուշտ, չէր կարող, գուցե չէր կամենում, վախենում էր ուշքի գալ: Դա երազ էր: Բայց երբ կինը նրան նայեց այդ տանջահար հայացքով, Շատովը մեկեն հասկացավ, որ այնքան սիրելի այդ էակը տառապում է, կարող է պատահել՝ դառնացած է: Սիրտը նվաղեց: Նա ցավագին զննում էր կնոջ դիմագծերը՝ հոգնած այդ դեմքից վաղուց արդեն չքացել էր առաջին երիտասարդության փայլը: Ճիշտ է, դեռևս հաճելի արտաքին ուներ, Շատովի աչքերում՝ առաջվա պես գեղեցկուհի էր (իրականում՝ քսանհինգամյա կին էր՝ բավական հուժկու կազմվածքով, միջինից բարձր հասակով, Շատովից բարձրահասակ), մուգ խարտյաշ առատ մազերով, դալուկ, ձվածիր դեմքով, խոշոր ու մզագույն աչքերով, որոնք հիմա տենդագին փայլում էին): Սակայն թեթևամիտ, միամիտ և բարեհոգի նախկին եռանդը՝ այնքան ծանոթ Շատովին, փոխարինվել էր մռայլ դյուրագրգռությամբ, հուսախաբությամբ, կարծես թե ցինիզմով, որին դեռևս չէր ընտելացել ու որից ինքն էր

նեղվում: Բայց գլխավորը, նա հիվանդ էր, Շատովը դա հստակ տեսավ: Չնայած կնոջ հանդեպ իր համակ սարսափին, Շատովը մեկեն մոտեցավ և բռնեց նրա երկու ձեռքը:

— Marie... գիտես... գուցե դու շատ հոգնած ես, ի սեր Աստծո, մի բարկանա... Եթե համաձայնեիր, օրինակ, գոնե թե՛յ, հը՛: Թեյը շատ է կազդուրիչ, հը՛: Եթե համաձայնեիր...

— Ինչ մի համաձայնելու բան կա, պարզ է, որ կհամաձայնեմ, առաջվա երեխան եք մնացել: Եթե կարող եք, բերեք: Ինչ նեղվա՛ծք է ձեզ մոտ: Ի՛նչ ցուրտ է ձեզ մոտ:

— Օ, հիմա ես՝ ցախ, ցախ... ցախ ունեմ,— լրիվ իրար անցավ Շատովը,— ցախ... այսինքն, բայց... իմիջիայլոց, թեյ էլ կլինի հիմա,— նա թափ տվեց ձեռքը մի տեսակ հուսաբեկ վճռականությամբ և ճանկեց գլխարկը:

— Իսկ ո՞ւր եք գնում: Ուրեմն, տանը թեյ չկա՞:

— Կլինի, կլինի, կլինի, հիմա ամեն ինչ կլինի... ես...— նա գրադարակի վրայից ճանկեց ատրճանակը:

— Հիմա ես կծախեմ այս ատրճանակը... կամ գրավ կդնեմ...

— Ի՛նչ հիմարություն, ու ինչքան երկար կտևի: Վերցրեք, ահա իմ փողերը, եթե ոչինչ չունեք, կարծեմ, ութը գրիվեն է, բոլորը: Ձեզ մոտ ճիշտ կարծես գժատուն լինի:

— Պետք չէ, պետք չէ քո փողը, ես՝ հիմա, մի վայրկյանում, առանց ատրճանակ էլ...

Եվ նա նետվեց ուղիղ Կիրիլլովի մոտ: Հավանաբար, դա մի երկու ժամ առաջ էր, մինչև Պյոտր Ստեպանովիչի ու Լիպուտինի գալը Կիրիլլովի մոտ: Նույն բակում ապրող Կիրիլլովը և Շատովը համարյա չէին հանդիպում իրար, հանդիպելիս էլ չէին ողջունում ու չէին խոսում, չափից ավելի երկար էին նրանք միասին «պառկել» Ամերիկայում:

— Կիրիլլով, դուք միշտ թեյ ունենում եք, թեյ ու ինքնաեռ ունե՞ք:

Կիրիլլովը, որ քայլում էր սենյակում (իր սովորության համաձայն, ամբողջ գիշեր, անկյունից անկյուն) մեկեն կանգ առավ և ակնապիշ նայեց ներս ընկածին, ըստ որում, առանց առանձին մի զարմանքի:

— Թեյ կա, շաքար կա, ինքնաեռ էլ կա: Բայց ինքնաեռ պետք չէ, թեյը տաք է: Նստեք ու պարզապես խմեք:

— Կիրիլլով, մենք իրար հետ պառկել ենք Ամերիկայում... Կինս է եկել մոտս... Ես... Թեյ տվեք... Ինքնաեռ է պետք:

— Եթե կինդ է, ուրեմն ինքնաեռ պետք է: Բայց ինքնաեռը՝ հետո: Ես երկուսն ունեմ: Իսկ հիմա սեղանի վրայից վերցրեք թեյնիկը: Տաք է, շատ տաք: Ամեն ինչ վերցրեք, շաքար վերցրեք, բոլորը... Հաց... Հաց շատ կա, բոլորը: Հորթի միս կա: Մի ռուբլի փող:

— Տուր բարեկամս, վաղը կվերադարձնեմ: Ա՛յ, Կիրիլլով:

— Այն կի՞նն է, որ Շվեյցարիայում էր: Լավ է: Եվ որ այդպես ներս ընկաք, դա էլ է լավ:

— Կիրիլով,— բղավեց Շատովը՝ կոնստակին առնելով թեյնիկը, իսկ երկու ձեռքերին՝ հացն ու շաքարը,— Կիրիլով... Եթե... եթե դուք կարողանայիք հրաժարվել ձեր սարսափելի երևակայություններից ու դեն նետել ձեր անաստված գառանցանքը... օ՛, ինչ մարդ կլինեիք, Կիրիլով:

— Երևում է, որ սիրում եք ձեր կնոջը Շվեյցարիայից հետո: Դա լավ է, եթե Շվեյցարիայից հետո է: Երբ թեյ պետք եկավ, նորից եկեք, ամբողջ գիշեր եկեք, ես բոլորովին չեմ քնում: Ինքաեռը կլինի: Վերցրեք ռուբլին, ահա: Գնացեք ձեր կնոջ մոտ, իսկ ես կմնամ ու կմտածեմ ձեր և ձեր կնոջ մասին:

Մարյա Շատովան նկատելիորեն գոհ էր այդ շտապողականությունից և համարյա ազահաբար վրա պրծավ թեյին, բայց ինքնաեռ բերելու հարկ չեղավ, ընդամենը կես բաժակ խմեց ու մի փոքր կտոր չոր հաց կերավ: Հորթի մսից հրաժարվեց՝ խորշանքով ու բորբոքված:

— Դու հիվանդ ես, Marie, ամեն ինչ հիվանդագին ես անում...— երկչոտ նշեց Շատովը՝ երկչոտ հոգ տանելով նրա շուրջը:

— Իհարկե, հիվանդ եմ, նստեք, խնդրում եմ: Թեյը որտեղի՞ց վերցրիք, եթե չկար:

Շատովը պատմեց Կիրիլովի մասին՝ թեթևակի, կարճ: Մարյան ինչ-որ բան լսել էր նրա մասին:

— Գիտեմ, որ խելագար է: Հերիք է, խնդրում եմ, քի՞չ հիմար մարդ կա: Ուրեմն, Ամերիկայում եք եղել: Լսել եմ, դուք գրել էիք:

— Այո, ես... Գրել էի Փարիզ:

— Բավական է, խնդրում եմ, մի ուրիշ բանից: Համոզմունքներով դուք սլավոնապա՞շտ եք:

— Ես... ոչ թե որ... Դուս լինելու անհնարիությունից դարձա սլավոնապաշտ,— քթի տակ ծուռ ժպտաց նա՝ անհարկի և ուժից վեր սրամտած մարդու լարումով:

— Իսկ դուք ո՞րն եք:

— Ոչ, ռուս չեմ:

— Էհ, դատարկ բաներ են: Նստեք, խնդրում եմ, վերջապես: Ի՞նչ եք շարունակ գնում-գալիս: Կարծում եք, գառանցանքի մե՞ջ եմ: Գուցեն գառանցեմ: Ասում եք, միայն երկուսո՞վ եք այս տանը:

— Երկուսը... ներքևում...

— Ու բոլորն էլ՝ այդքան խելոք: Ներքևում՝ ի՞նչ: Դուք ասացիք՝ ներքևո՞ւմ:

— Չէ, ոչինչ:

— Ի՞նչ ոչինչ: Ես ուզում եմ իմանալ:

— Միայն ուզում էի ասել, որ հիմա այստեղ երկուսով ենք բակում, իսկ ներքևում առաջ ապրում էին Լեբյադկինները...

— Այն կի՞նը, ում այս գիշեր մորթել են,— մեկեն վեր թռավ նա:— Լսել եմ: Հենց եկա, լսեցի: Ձեզ մոտ հրդեհ է եղել:

— Այո, Marie, այո, և գուցե ահավոր սրիկայություն էմ անում այս րոպեիս, որ ներում եմ սրիկաներին...— հանկարծակի վեր կացավ նա ու սկսեց ետուառաջ քայլել սենյակում՝ ձեռքերը վեր պարզելով, ասես մոլեգնության մեջ:

Բայց Marie-ն այնքան էլ չհասկացավ նրան: Մարյան պատասխանները ցրված էր լսում, նա հարցնում էր ու ոչ թե լսում:

— Փառավո՛ր գործեր են կատարվում ձեզ մոտ: Օ՛հ, ինչ ստոր է ամեն բան: Ի՛նչ սրիկա են բոլորը: Վերջապես նստեք, խնդրում եմ, օ՛, ինչպես եք ինձ ջղայնացնում,— և գլուխն ուժասպառ դրեց բարձին:

— Marie, էլ չեմ անի... Գուցե անկողի՞ն մտնես, Marie:

Նա չպատասխանեց և անուժ՝ փակեց աչքերը: Նրա դալուկ դեմքը ճիշտ կարծես մեռելի դեմք դարձավ: Համարյա ակնթարթորեն քուն մտավ: Շատովը շուրջը նայեց, հարմարեցրեց մոմը, մի անգամ էլ անհանգստությամբ նայեց Մարյայի դեմքին, ամուր սեղմեց առաջ պահած ձեռքերը և ոտնաթաթերի վրա գնաց նախասենյակ: Սանդուղքի գլխին դեմքով հավեց անկյանը և այդպես կանգնած էր մի տասը րոպե՝ անձայն ու անշարժ: Ավելի երկար կկանգներ, բայց հանկարծ ներքևից կամացուկ, զգուշավոր ոտնաձայն լսվեց: Ինչ-որ մեկը բարձրանում էր: Շատովը հիշեց, որ մոռացել է կողպել դռնակը:

— Ո՞վ կա այդտեղ,— շնջաձայն հարցրեց նա:

Անձանոթ այցելուն բարձրանում էր անշտապ և չպատասխանելով: Հասնելով վեր կանգ առավ: Մթության մեջ նրան տեսնելն անհնար էր, հանկարծ հնչեց նրա զգուշավոր հարցը.

— Իվան Շատովը դո՞ւք եք:

Շատովը տվեց իր անունը, բայց դանդաղ պարզեց ձեռքը՝ նրան կանգնեցնելու համար, սակայն այցելուն ինքը բռնեց նրա ձեռքը, և Շատովը ցնցվեց, կարծես հավել էր սարսափելի մի սողունի:

— Կանգնեք այստեղ,— արագ շնջաց նա,— ներս չգաք, հիմա չեմ կարող ձեզ ընդունել: Կինս է վերադարձել: Հիմա մոմ կբերեմ:

Երբ մոմն առած ետ եկավ, ինչ-որ ջահել սպայիկ էր կանգնած նախասենյակում: Անունը չգիտեր, բայց մի տեղ տեսել էր:

— Էրկել,— ներկայացավ նա,— ինձ տեսել եք Վիրգինսկու մոտ:

— Հիշում եմ, նստած գրում էիք,— մեկեն բռնկվեց Շատովը՝ մոլեգնած մոտենալով նրան, բայց առաջվա պես խոսելով շշնջաձայն,— նոր դուք ինձ նշան արեցիք ձեռքով, երբ բռնեցիք իմ ձեռքը: Բայց իմացեք, ես կարող եմ թքել այդ բոլոր նշանների վրա: Ես չեմ ճանաչում... չեմ ուզում... Ես կարող եմ հիմա ցած գլորել ձեզ սանդուղքից... գիտե՞ք դա:

— Չէ, ես ոչինչ չգիտեմ ու բոլորովին չգիտեմ, թե ինչի համար այդպես զայրացաք,— անչարական ու համարյա բարեհոգաբար պատասխանեց հյուրը:— Միայն մի բան պիտի հայտնեմ ձեզ ու դրա համար եմ եկել, գլխավորը՝ ժամանակ կորցնելու ցանկություն չունեմ: Ձեզ մոտ է սարքը, որը ձեզ չի պատկանում և որի համար հաշվետու եք, ինչպես ինքներդ գիտեք: Ինձ կարգադրված է՝ պահանջել ձեզնից, որ վաղն ևեթ, կեսօրից հետո, ճիշտ ժամը յոթին, դա հանձնեք Լիպուտինին: Բացի դրանից, կարգադրված է հայտնել, որ այլևս երբեք ձեզնից ոչինչ չի պահանջվի:

— Ոչի՞նչ:

— Բացարձակապես ոչինչ: Ձեր խնդիրքը կատարվում է, և դուք հեռացված եք ընդմիշտ: Դա հաստատապես կարգադրված է ինձ՝ հայտնել ձեզ:

— Ո՞վ է կարգադրել հայտնել:

— Նրանք, ովքեր նշանն են ինձ հայտնել:

— Դուք արտասահմանի՞ց եք:

— Դա... կարծում եմ, ձեզ համար միևնույնն է:

— Է, գրողը տանի: Իսկ ինչու՞ ավելի շուտ չեկաք, եթե կարգադրված էր:

— Ես հետևել եմ որոշ հրահանգների և մենակ չեմ եղել:

— Հասկանում եմ, հասկանում եմ, որ մենակ չեք եղել: Է՛... գրողը տանի: Իսկ ինչու՞ Լիպուտինն ինքը չեկավ:

— Այսպիսով, վաղը, ես ձեզ մոտ կգամ երեկոյան ճիշտ ժամը վեցին և այնտեղ կգնանք ոտքով: Մեր երեքից բացի, ոչ ոք չի լինի:

— Վերխովենսկին կլինի՞:

— Չէ, չի լինի: Վերխովենսկին վաղը մեկնում է քաղաքից, առավոտյան ժամը տասնմեկին:

— Այդպես էլ մտածում էի,— կատաղած մրմնջաց Շատովը և բռնցքով խփեց իր կողին,— փախա՛վ խաբեբան:

Նա մտքերի մեջ ընկավ՝ հուզախոռով: Էրկելն ակնապիշ նրան էր նայում, լուռ սպասում էր:

— Իսկ ինչպե՞ս եք վերցնելու: Հո չի՞ կարելի դա վերցնել ձեռքն ու տանել:

— Պետք էլ չէ: Դուք միայն տեղը ցույց կտաք, իսկ մենք միայն կհամոզվենք, որ այնտեղ է թաղված: Չէ՞ որ մենք միայն գիտենք, թե ուր է այդ տեղը, բուն թաղված տեղը չգիտենք: Իսկ դուք մի՞ թե որևէ մեկին էլ եք ցույց տվել տեղը:

Շատովը նրան նայեց:

— Հապա դուք, դուք, այդքան ջահել, այդքան հիմարիկ տղա, դու՞ք էլ եք ոտով-գլխով խրվել դրա մեջ, ոչխարի պե՞ս: Ե, նրանց հենց էդպիսի նյութ է պետք: Լավ, գնացեք: Ե-է խ: Այն սրիկան բոլորիդ խաբել ու փախել է:

Էրկելը նայում էր վճիտ հայացքով ու հանգիստ, բայց կարծես չէր հասկանում:

— Վերխովենսկին փախա՛վ, Վերխովենսկի՛ն — մոլեգնած ատամները կրճտացրեց Շատովը:

— Բայց չէ որ նա դեռ այստեղ է, չի գնացել: Վաղը նոր կգնա,— մեղմ ու համոզիչ նշեց Էրկելը:— Ես նրան հատկապես հրավիրեցի ներկա լինել, որպես վկա, նրան էր ուղղված իմ ամբողջ հրահանգը (սրտաբաց խոսեց նա, որպես ջահել, անփորձ տղա): Բայց նա, ցավոք սրտի, չհամաձայնեց, մեկնելու պատրվակով: Եվ իսկապես էլ, շտապում է մի տեսակ:

Շատովը մի անգամ էլ ցավակցաբար աչք ածեց պարզամիտի վրա, բայց հանկարծ ձեռքը թափ տվեց, կարծես մտածելով. «Արժե՞ որ խղճալ»:

— Լավ, կգամ,— ընդհատեց հանկարծակի,— իսկ հիմա հեռացեք, մարշ:

— Ուրեմն, ճիշտ ժամը վեցին ես կգամ,— բարեկրթորեն խոնարհվեց Էրկելը և անշտապ իջավ սանդուղքով:

— Տխմարիկ,— չհամբերեց և նրա ետևից բղավեց Շատովը՝ սանդուղքի գլխից:

— Ի՞նչ-չ,— արձագանքեց Էրկելն արդեն ներքևից:

— Ոչինչ, գնացեք:

— Կարծեցի, ինչ-որ բան ասացիք:

II

Էրկելն այնպիսի «տխմարիկ» էր, ում գլխավոր խելքը միայն գլուխը չէր, բայց փոքր, ենթարկված խելքը բավականաչափ էր, անգամ խորամանկության աստիճան: Ֆանատիկոսի պես, մանկան պես նվիրված «ընդհանուր գործին», իսկ ըստ էության՝ Պյոտր Վերխովենսկուն, նա գործում էր վերջինիս հրահանգներով, իրեն տրված այն ժամանակ, երբ *մերոնց* մոտ նիստին պայմանավորվում էին ու վաղվա դերերը բաշխում: Պատգամաբերի դեր տալով նրան, Պյոտր Ստեպանովիչը հասցրեց տասը ռուպլեի չափ խոսել նրա հետ մեկուսի: Կատարողական մասն այդ մանրախնդիր, սակավախոհ, ուրիշի կամքին ենթարկվելու ծարավի այդ բնավորության պահանջմունքն էր՝ օ, հարկավ, ոչ այլ կերպ, քան հանուն «ընդհանուր» կամ «մեծ»

գործի: Մակայն դա էլ էր միևնույնը, քանզի Էրկելի նման մանր ֆանատիկոսները ոչ մի կերպ չեն կարող պատկերացնել ծառայումը գաղափարին, քան դեմքն իսկ թաթախելով դրա մեջ, ինչ նրանց ըմբռնմամբ, արտահայտում է այդ գաղափարը: Զգայուն, սիրալիր, բարեմիտ Էրկելը գուցե ամենաանգգաճ էր Շատովի գլխին խմբված մարդասպաններից և, առանց որևէ անձնական ատելության, աչքն իսկ չթարթելով, ներկա կլինե՞ր նրա սպանությանը: Օրինակ, նրան հրամայված էր մի լավ, իմիջիայլոց զննել Շատովի հանգամանքները՝ իր հանձնարարությունը կատարելու ժամանակ, և երբ Շատովը, սանդուղքի վրա ընդունելով նրան, բերանից թոցրեց տաքացած, շատ հավանական է՝ չնկատելով դա, որ կինն է վերադարձել իր մոտ, Էրկելի բնագդական խորամանկությունն իսկույն հերիքեց՝ հետագա նվազագույն հետաքրքրություն չդրսևորել, չնայած մտքում ցոլացած կռահմանը, որ վերադարձած կնոջ փաստը մեծ նշանակություն ունի իրենց ձեռնարկման հաջողության համար...

Ըստ էության, այդպես էլ եղավ, միևնույն այդ փաստը փրկեց «սրիկաներին» Շատովի մտադրությունից, դրա հետ մեկտեղ էլ օգնեց նրանց՝ «ազատվել» Շատովից... նախ և առաջ, փաստը հուզեց վերջինիս, հանեց նրան հունից, խլեց նրանից իր սովորական խորաթափանցությունը և զգուշավորությունը: Մեփական անվտանգության շուրջ որևիցե միտք ամենից ավելի քիչ կարող էր հիմա միանգամայն ուրիշ բաներով զբաղված նրա գլուխը մտնել: Հակառակը, նա հափշտակված հավատաց, որ Պյոտր Վերխովենսկին վաղը փախչում է՝ այնպես էլ էր համընկնում դա իր կասկածներին: Ետ գալով սենյակ, նորից նստեց անկյունում, արմունկները հենեց ծնկներին ու դեմքը ծածկեց ձեռքերով: Դառնազին մտքեր էին տանջում նրան...

Եվ ահա, նորից բարձրացրեց գլուխը և ոտնաթաթերի վրա գնաց՝ կնոջը նայելու: «Տե՛ր Աստված: Վաղն ևեթ նրա տենդը կբորբոքվի, լուսադեմին, կարող է հիմա է սկսվել: Անշուշտ, մրսել է: Նա չի վարժվել այս զարհուրելի կլիմային, ավելացրած՝ վագոնը, երրորդ կարգ, չորս կողմը հողմ ու անձրև, ունեցածը՝ մի բարակ վերարկու, կարգին շոր չկա հագին...Ու հիմա էլ նրան լքել, թողնել այստեղ առանց օգնության: Հապա պայուսակը, պայուսակն ինչ փոքր է, թեթև, ճմլված, տասը ֆունտ: Խեղճն ինչքան է հյուծված, ինչքան է տառապել: Նա հպարտ է, այդ պատճառով էլ չի տրտնջում: Մակայն բորբոքված է, բորբոքված: Սա հիվանդությունից է, հրեշտակն էլ հիվանդ ժամանակ բորբոքված կդառնա: Ինչ չոր ու տաք պիտի լինի ճակատը, ինչ մգած է աչքերի տակ և... և սակայն, ի՛նչ գեղեցիկ են այս ձվաձև դեմքը, այս փարթամ մազերը...»:

Եվ նա արագ փախցրեց աչքերը, ետ քաշվեց, ասես վախենալով տեսնել նրա մեջ որևէ այլ բան, քան թշվառ ու տանջահար մի էակ, ում պետք է օգնել՝ «Էլ ի՞նչ հույսեր: Օ՛հ, ինչ ստոր, ինչ սրիկա է մարդը» — և նա նորից գնաց իր անկյունը, նստում էր, դեմքը ծածկում ձեռքերով ու կրկին անրջում էր, կրկին վերհիշում... ու կրկին հույսեր էին պատկերվում:

«Օ՛ֆ, հոգնել եմ, օ՛ֆ, հոգնել եմ»,— միտքն էին գալիս նրա հոգոցները, նրա հոգնած, բեկբեկ ձայնը: Տե՛ր Աստված: Լքել նրան հիմա, իսկ ունեցածը ութը գրիվեն է, պարզեց իր դրամապանակը՝ հնամաշ, փոքրիկ: Եկել է տեղ փնտրելու, ինչ է նա հասկանում այդ տեղերից, ի՞նչ են նրանք հասկանում Ռուսաստանում: Չէ որ նրանք նման են խենթ մանուկների, ամեն ինչ իրենց իսկ ստեղծած երևակայությունն է, և բարկանում է խեղճը, թե Ռուսաստանն ինչո՞ւ նման չէ իրենց արտասահմանյան անուրջներին: Օ՛, դժբախտներ, օ՛ անմեղներ... Բայց և այնպես, այստեղ իսկականից ցուրտ է...»:

Հիշեց, որ նա էլ բողոքեց, որ ինքը խոստացավ վառարանը վառել: «Ցախն այստեղ է, կարելի է բերել, միայն չարթնացնես: Ասենք, կարելի է: Իսկ հորթի մի՞նն ինչպես: Արթնացավ, գուցե ուտել ուզենա... Լավ, դա՛ հետո, Կիրիլլովն ամբողջ գիշեր քնած չէ: Ինչով ծածկելմ նրան, այնքան խորն է քնած, բայց մրսում է՝ երևում է, ա խ, մրսում է»:

Եվ նա կրկին մոտեցավ՝ կնոջը նայելու: Ջգեստը թեթևակի ծավլել էր և աջ ոտքի կեսը բացվել էր, մինչև ծունկը: Նա մեկեն շրջվեց՝ համարյա վախեցած, հագից հանեց տաք վերարկուն, մնալով հնամաշ սերթուկով, և ջանալով չնայել, ծածկեց բացված տեղը:

Ցախը վառելը, ոտնաթաթերին քայլելը, քնածին գննելը, անուրջներն անկյունում, հետո նորից քնածին նայելն ահագին ժամանակ խլեցին: Անցավ երկու-երեք ժամ: Եվ ահա, հենց այդ ժամանակ էլ Կիրիլլովի մոտ հասցրին լինել Վերիտովենսկին և Լիպուտինը: Վերջապես Շատովն էլ ննջեց իր անկյունում: Լավեց Մարյայի տնքոցը, նա արթնացել, կանչում էր իրեն: Շատովը վեր թռավ՝ հանցագործի պես:

— Marie, ես ոնց որ քնել էի... ահ, ի՛նչ սրիկան եմ, Marie!

Կինը կոթնեց տեղում, շուրջը դիտելով զարմանքով, ասես չճանաչելով, թե որտեղ է և հանկարծ ամբողջ մարմնով ցնցվեց՝ բարկացած, գայրագին.

— Ես զբաղեցրել եմ ձեր անկողինը, ես քնել եմ՝ հոգնածությունից ինձ մոռացած: Ինչպե՞ս համարձակվեցիք չարթնացնել ինձ: Ինչպե՞ս համարձակվեցիք մտածել, որ ես մտադիր եմ նեղություն պատճառել ձեզ:

— Ես ինչպե՞ս կարող էի քեզ արթնացնել, Marie:

— Կարող էիք, պետք է որ: Ձեզ համար այստեղ ուրիշ անկողին չկա, իսկ ես ձերն եմ զբաղեցրել: Դուք ինձ չպետք է դնեիք կեղծ դրության մեջ: Թե՞ կարծում եք, ես եկել եմ օգտվելու ձեր բարեգործություններից: Հենց հիմա բարի եղեք մտնել ձեր անկողինը, իսկ ես կպառկեմ անկյունում, աթոռների վրա...

— Marie, այդքան աթոռ չկա, հետո էլ՝ անկողին չկա:

— Դե, ուրեմն՝ հատակին հենց: Չէ որ ինքներդեք ստիպված լինելու քնել հատակին: Ես ուզում եմ հատակին, հիմա, հիմա՛:

Նա վեր կացավ, ուզում էր քայլ գցել, բայց հանկարծ ասես շատ ուժեղ, ջղաձիգ մի ցավ միանգամից խլեց նրա բոլոր ուժերն ու ամբողջ վճռականությունը, և նա

բարձրաձայն տնքոցով կրկին ընկավ անկողնուն: Շատովը մոտ վազեց, բայց Marie-ն, դեմքը թաղելով բարձի մեջ, բռնեց նրա ձեռքը ու սկսեց ամբողջ ուժով սեղմել ու կոտրել իր ձեռքերով: Այդպես շարունակվեց մի րոպեի չափ:

— Marie, սիրելիս, եթե պետք է, այստեղ մի բժիշկ կա, Ֆրենցելը, ինձ ծանոթ է, շատ... Վազեմ կանչելու:

— Դատարկ բան է:

— Ի՞նչ դատարկ: Marie, ասա, ի՞նչդ է ցավում: Կարելի է ջերմախյուս դնել... ասենք, փորին... Այդ մեկն առանց բժշկի էլ կարող եմ... Կամ էլ՝ մանանեխի ծեփելիք:

— Ի՞նչ բան է սա,— հարցրեց նա՝ գլուխը բարձրացնելով ու վախեցած նայելով Շատովին:

— Այսինքն, ի՞նչ հատկապես, Marie,— չէր հասկանում Շատովը,— ինչի՞ մասին ես հարցնում: Օ՛հ, Աստված, ինձ լրիվ կորցրել եմ, Marie, կներես, որ ոչինչ չեմ հասկանում:

— Էհ, վերջ տվեք, հասկանալը ձեր բանը չէ: Ու շատ ծիծաղելի կլինեիր...— դառնագին ժպտաց կինը:— Մի բանի մասին խոսեք հետո: Քայլեք սենյակում ու խոսեք: Մի կանգնեք կողքս ու մի նայեք ինձ, դա հատկապես եմ խնդրում հինգ հարյուրերորդ անգամ:

Շատովը սկսեց գնալ-գալ սենյակում՝ նայելով հատակին ու ամբողջ ուժով ջանալով չնայել կնոջ կողմը:

— Չջղայնանաս, Marie, աղաչում եմ, այստեղ հորթի միս կա, հեռու չէ, նաև թեյ... Այնքան քիչ կերար նոր...

Մարյան խորշանքով ու չարացած թափ տվեց ձեռքը: Շատովը՝ հուսահատ կծեց լեզուն:

— Լսեք, ես մտադիր եմ այստեղ կազմատուն բացել, ընկերության խելամիտ հիմունքներով: Քանի որ այստեղ եք ապրում, ի՞նչ եք կարծում, կհաջողվի՞, թե՛ ոչ:

— Էիս, Marie, մեզ մոտ գիրք էլ չեն կարդում ու գրքեր չկան ընդհանրապես: Եվ նա գիրք կտա՞՞ կազմելու:

— Ո՞վ՝ նա:

— Այստեղի ընթերցողը և այստեղի բնակիչը՝ ընդհանրապես:

— Ուրեմն, այդպես հստակ էլ ասեք, թե չէ՝ նա, իսկ ով է նա, հայտնի չէ: Քերականություն չգիտեք:

— Մա լեզվի ոգով էր, Marie,— մրթմրթաց Շատովը:

— Աիս, դուք էլ, ձեր ոգին էլ, ձանձրացրիք: Ինչո՞ւ չի տա կազմելու այստեղի ընթերցողը կամ բնակիչը:

— Որովհետև կարդալ գիրքը և դա կազմել՝ զարգացման ամբողջ երկու փուլ է դա, այն էլ հսկայական: Սկզբից նա կամաց-կամաց կարդալուն է վարժվում, անշուշտ, դարերով, բայց քրքրում է գիրքը և շարտում դա՝ համարելով անլուրջ մի բան: Իսկ կազմն արդեն նշանակում է նաև հարգանք գրքի հանդեպ, նշանակում է, որ նա ոչ միայն կարդալն է սիրել, այլև արժանին է գնահատել: Այդ ժամանակներին դեռևս ամբողջ Ռուսաստանը չի հասել: Եվրոպան վաղուց է կազմելու տալիս:

— Սա թեև քթիմագություն էր, բայց և այնպես անխելք չէր ասված և ինձ հիշեցնում է երեք տարի առաջվանը: Երեք տարի առաջ դուք երբեմն բավական սրամիտ էիք լինում:

Մարյան սա ասաց նույնչափ խորշանքով, ինչպես իր բոլոր նախորդ կամակոր դարձվածքները:

— Marie, Marie, — խանդաղատանքով նրան դիմեց Շատովը, — օ՛, Marie, եթե իմանայիր, թե այս երեք տարվա մեջ ինչքան բան է եղել ու անցել: Ես հետո լսեցի, որ ինձ իբր արհամարհել են՝ համոզմունքներիս փոփոխման համար: Իսկ ո՞ւմ եմ ես լքել: Կենդանի կյանքի թշնամիներին, սեփական անկախությունից վախեցած զառամած ու մանր ազատականներին, մտքի ծառայամիտներին, անձի և ազատության ոսոխներին, լեշ ու դիակի ավերակ դարձած քարոզիչներին: Ի՞նչ ունեն նրանք, ծերություն, ոսկյա միջին, ամենաքաղքենիական ու նսեմ ապաշնորհություն, նախանձոտ հավասարություն՝ առանց սեփական արժանապատվության, հավասարություն, ինչպես գիտակցում է դա սպասավորը կամ ինչպես գիտակցել է իննսուներեք թվականի ֆրանսիացին... Իսկ գլխավորը՝ ամենուրեք ապիկարներ են, ապիկարներ և ապիկարներ:

— Այո, ապիկարները շատ են, — կերկեր ու հիվանդագին ասաց Marie-ն: Նա պառկած էր ձգված, անշարժ, ասես վախենալով շարժվել, գլուխը ետ գցած բարձին, փոքր-ինչ կողքի վրա՝ առաստաղին նայելով հոգնած, բայց վառվող հայացքով: Դեմքը գունատ էր, շուրթերը չորացել ու ցամաքել էին:

— Դու գիտակցում ես, Marie, գիտակցում ես, — բացականչեց Շատովը: Կինն ուզեց բացասական շարժում անել գլխով, ու հանկարծ կրկնվեց քիչ առաջվա ջղաձգումը: Նորից գլուխը թաքցրեց բարձի մեջ և նորից ամբողջ ուժով մի լրիվ բոպե ցավեցնելու աստիճան սեղմում էր մոտ վազած և սարսափից ցնորված Շատովի ձեռքը:

— Marie, Marie! Բայց գուցե սա շատ լուրջ բան է, Marie:

— Լռեք... Ես չե՛մ ուզում, չե՛մ ուզում, — բղավում էր կինը՝ համարյա կատաղած, նորից շրջվելով՝ դեմքը դեպի վեր, — չհամարձակվեք ինձ նայել ձեր կարեկցանքով: Քայլեք սենյակում, ասեք ինչ-որ բան, ասեք...

Շատովը, իրեն կորցրածի պես, նորից փորձեց ինչ-որ բան մրմնջալ:

— Այստեղ դուք ինչո՞վ եք զբաղվում, — հարցրեց կինը՝ խորշալի անհամբերությամբ ընդհատելով նրան:

— Մի վաճառականի գրասենյակում եմ: Marie, եթե առանձնապես ուզենայի, ես կարող էի այստեղ կարգին փողեր ձեռք գցել:

— Ավելի լավ ձեզ համար...

— Ա՛հ, ուրիշ բան չմտածես, Marie, հենց այնպես ասացի...

— Իսկ է՛լ ինչ եք անում: Ի՞նչ եք քարոզում: Չէ որ դուք չեք կարող չքարոզել, բնավորությունն է այդպիսին:

— Աստծուն եմ քարոզում, Marie:

— Ում ինքներդ չեք հավատում: Երբեք չեմ կարողացել հասկանալ այդ գաղափարը:

— Թողնենք, Marie, դա՝ հետո:

— Ի՞նչ է եղել այստեղ այդ Մարյա Տիմոֆեևնան:

— Այդ մեկն էլ մենք՝ հետո, Marie:

— Չհամարձակվեք ինձ այդ կարգի դիտողություններ անել: Ճի՞շտ է, արդյոք, որ այդ մահը կարելի է վերագրել... այդ մարդկանց չարագործությանը:

— Անպայման այդպես է,— ատամները կրճտացրեց Շատովը:

Marie-ն հանկարծ բարձրացրեց գլուխը և հիվանդագին բղավեց.

— Չհամարձակվեք այլևս ինձ ասել այդ մասին, երբեք չհամարձակվեք, երբեք չհամարձակվեք:

Ու նորից ընկավ անկողնուն՝ նույն ջղաձիգ ցավի նոպայով: Սա արդեն երրորդ անգամ էր, բայց այս անգամ տնքոցներն ավելի բարձրաձայն էին, դարձան գոռոց:

— Օ՛, անտանելի մարդ: Օ՛, անհանդուրժելի մարդ,— թափահարվում էր նա՝ այլևս չխնայելով իրեն, դեն հրելով իր գլխին կանգնած Շատովին:

— Marie, ինչ ուզես՝ կանեմ ես... Կքայլեմ, կխոսեմ...

— Ախր, մի՞թե չեք տեսնում, որ սկսվեց:

— Ի՞նչը սկսվեց, Marie:

— Ես ի՞նչ իմանամ: Մի՞թե այստեղ որևէ բան գիտեմ ես: Օ՛, նզովք: Օ՛, անիծյալ լիներ ամեն ինչ նախապես:

— Marie, եթե ասեիր, թե ինչ է սկսվում... թե չէ ես... ի՞նչ հասկանամ, եթե այդպես է:

— Դուք վերացական, անօգուտ շատախոս եք: Օ՛, անիծյալ լինի ամեն ինչ աշխարհում:

— Marie! Marie!

Նա լրջորեն մտածեց, որ կինը սկսում է խելքը թոցնել:

— Վերջապես, մի՞թե չեք տեսնում, որ ես տանջվում եմ ծննդյան ցավերից,— կոթնեց կինը՝ Շատովին նայելով ահավոր, հիվանդագին, ամբողջ դեմքն այլայլված չարությամբ։— Հենց սկզբից անիծյալ թող լինեք այս երեխան։

— Marie,— բացականչեց Շատովը՝ ի վերջո գլխի ընկնելով, թե բանն ինչ է։— Marie... իսկ ինչո՞ւ սկզբից չասացիր,— մեկեն սթափվեց նա և եռանդուն վճռականությամբ ճանկեց իր գլխարկը։

— Իսկ ի՞նչ իմանայի՝ այստեղ մտնելիս։ Եվ մի՞թե կգայի ձեզ մոտ։ Ինձ ասացին, որ տասն օր էլ կա։ Ո՞ր եք գնում, ո՞ր եք գնում, չհամարձակվեք։

— Գնամ, տատմեր բերեմ, ես կծախեմ ատրճանակը, ամենից առաջ հիմա՝ փող։

— Չհամարձակվեք ոչինչ, չհամարձակվեք տատմեր բերել, ուղղակի մի պառավ կին, ուրթը գրիվեն ունեմ... Չէ որ գյուղացի կանայք ծննդաբերում են առանց տատմոր... Իսկ թե սատկեցի, ուրեմն՝ ավելի լավ...

— Տատմեր էլ կլինի, պառավ էլ։ Բայց քեզ ինչպե՞ս մենակ թողնեմ, Marie...

Սակայն հասկանալով, որ ավելի լավ է հիմա նրան մենակ թողնել, չնայած կնոջ ամբողջ մոլեգնությանը, քան հետո մնալ առանց օգնության, չլսելով նրա տնքոցները, ոչ էլ զայրագին բացականչությունները, հույսն իր ոտքերի վրա դրած՝ գլխապատռ ցած սլացավ սանդուղքով։

III

Ամենից առաջ՝ Կիրիլլովի մոտ։ Կեսգիշերվա ժամը մեկը կլինեք։ Կիրիլլովը կանգնած էր սենյակի մեջտեղում։

— Կիրիլլով, կինս ծննդաբերում է։

— Այսինքն, ինչպե՞ս թե։

— Ծննդաբերելու է, երեխա է բերում։

— Դուք... չե՞ք սխալվում։

— Օ՛, չէ, չէ, կծկումներ ունի... մի պառավ կին է պետք, որնիցե պառավ կին, անպայման հիմա... Կարելի՞ է հիմա գտնել։ Դուք շատ պառավներ ունեիք...

— Շատ ափսոս, որ ես ծնել չգիտեմ,— մտազբաղ պատասխանեց Կիրիլլովը,— այսինքն, ոչ թե ես չգիտեմ ծնել, այլ այնպես անել, որ ծնեն, չգիտեմ... կամ... Չէ, ես դա չեմ կարող ասել։

— Այսինքն, որ ինքներդ չեք կարող օգնել ծննդաբերել, բայց ես դա չեմ ասում։ Պառավ կին, մի պառավ, ես խնդրում եմ, որ կին լինի, դայակ, աղախին։

— Պառավ կլինի, մենակ գուցե ոչ հիմա։ Եթե ուզում եք, ես փոխարեն...

— Օ՛, անհնար է։ Հիմա գնամ Վիրգինիսկայայի մոտ, պառավի։

— Սրիկայի մեկն է:

— Օ՛, այո, Կիրիլով, այո, բայց նա բոլորից լավ է: Օ՛, այո, այդ ամենը կլինի առանց երկյուղածության, առանց բերկրանքի, զգվելով, ուշունցով, սրբապղծությամբ՝ այդպիսի մեծ խորհրդի, նոր էակի աշխարհ գալու դեպքում... Օ՛, նա հիմա է արդեն անհծում երեխային...

— Եթե ուզում եք, ես...

— Չէ, չէ, իսկ առայժմ, մինչև կվազվզեմ (օ՛, ես կտանեմ Վիրգինսկիների պառավին), մեկ-մեկ մոտեցեք իմ սանդուղքին ու ականջ դրեք, բայց չհամարձակվեք ներս գնալ, դուք նրան կվախեցնեք, ոչ մի դեպքում չմտնեք, մենակ ականջ դրեք... բոլոր ահավոր դեպքերի համար: Է, եթե ծայրահեղ բան կատարվեց, ուրեմն, մտեք:

— Հասկանում եմ: Մի ռուբլի էլ ունեմ: Ահա: Ուզում էի վաղը հավ առնել, հիմա չեմ ուզում: Շուտ վազեք, ինչքան ուժ ունեք: Ինքնատեղ՝ ամբողջ գիշեր:

Կիրիլովը ոչինչ չգիտեր Շատովի վերաբերյալ մտադրությունների մասին, նախկինում էլ ոչինչ չգիտեր նրան սպառնացող վտանգի աստիճանի մասին: Գիտեր միայն, որ ինչ-ինչ հին հաշիվներ ունի «այն մարդկանց» հետ, ու թեև ինքն էլ էր խառնված այդ գործին մասամբ՝ արտասահմանից իրեն հայտնած հրահանգներով (իմիջիայլոց, շատ մակերեսորեն, քանզի մոտիկից ոչնչի չէր մասնակցում), բայց վերջին ժամանակներն ամեն ինչ թողել էր, բոլոր հանձնարարությունները, իրեն կատարելապես հեռու էր պահում ամեն տեսակ գործերից, առաջին հերթին՝ «ընդհանուր գործից» և անձնատուր էր եղել հայեցողական կյանքին: Պյոտր Վերիտովենսկին նիստի ժամանակ թեև Լիպուտինին կանչեց Կիրիլովի մոտ՝ հավաստիանալու, որ նա տվյալ պահին հանձն կառնի «Շատովի գործը», սակայն Կիրիլովի մոտ բացատրվելիս ոչ մի բառ չասաց Շատովի մասին, չակնարկեց անգամ, հավանաբար համարելով ոչ-քաղաքական, իսկ Կիրիլովին՝ նույնիսկ անբարեհույս, թողնելով մինչև վաղը, երբ ամեն ինչ կարվեր, իսկ Կիրիլովի համար էլ արդեն «միևնույնը» կլիներ՝ համենայն դեպս, այսպես էր դատում Կիրիլովի մասին Պյոտր Ստեպանովիչը: Լիպուտինը նույնպես շատ լավ նկատեց, որ Շատովի մասին, չնայած խոստմանը, բառ անգամ չհիշատակվեց, սակայն Լիպուտինը չափից ավելի էր հուզված՝ բողոքելու համար:

Շատովը փոթորկի նման վազում էր դեպի Սուրավյինայա փողոց՝ նզովելով հեռավորությունը և դրա վերջը չտեսնելով:

Հարկ եղավ երկար թակել Վիրգինսկու պատուհանը՝ բոլորը վաղուց քնած էին: Բայց Շատովն ամբողջ ուժով և առանց այլևայլի թմբկահարում էր փակոցափեղկը: Շղթայակապ շունը բակում կապն էր պոկում և չարացած հաչում: Ամբողջ շները միացան, մեծ շնահաչ սկսվեց:

— Ի՞նչ եք ծեծում և ի՞նչ եք ուզում, — վերջապես պատուհանի մոտ լսվեց իր իսկ՝ Վիրգինիսկու մեղմ ու «վիրավորանքին» չհամապատասխանող ձայնը: Փեղկը բացվեց, օդանցքն էլ բացվեց:

— Ո՞վ է, ո՞ր սրիկան է,— չարացած ծղրտաց վիրավորանքին արդեն միանգամայն համապատասխան կնոջ ձայնը՝ Վիրգինիսկու ազգականուհու, պառաված օրիորդի ձայնն էր:

— Ես եմ, Շատովը, կինս է վերադարձել և հիմա հենց ծննդաբերում է...

— Է, թող ծննդաբերի, հեռացեք:

— Եկել եմ Արինա Պրոխորովնային տանելու, առանց Արինա Պրոխորովնայի չեմ գնա:

— Նա չի կարող ամեն մեկի մոտ գնալ: Գիշերները հատուկ այցելություն է... Կորեք գնացեք Մակշենայայի մոտ ու չհամարձակվեք աղմկել,— ճղճղում էր կնոջ չարացած ձայնը: Լսվում էր, թե ինչպես է Վիրգինիսկին նրան զսպում, սակայն պառաված օրիորդը հրմշտում էր նրան ու չէր զիջում:

— Ես չեմ գնա,— նորից բղավեց Շատովը:

— Սպասեք, դե սպասեք,— բղավեց ի վերջո Վիրգինիսկին՝ հանդարտեցնելով պառաված օրիորդին:— Շատով, խնդրում եմ ձեզ, մի հինգ րոպե սպասեք, արթնացնեմ Արինա Պրոխորովնային և, խնդրում եմ, մի թակեք ու մի բղավեք... Օ՛, ինչ ահավոր է այս ամենը:

Անվերջանալի հինգ րոպեից հետո հայտնվեց Արինա Պրոխորովնան:

— Ձեր կի՞նն է եկել ձեզ մոտ,— օդանցքից լսվեց նրա ձայնը և ի զարմանս Շատովի, ամեննին ոչ չոր, այլ միայն սովորականի պես հրամայական: Բայց Արինա Պրոխորովնան ուրիշ կերպ խոսել չէր կարող:

— Այո, կինս, և ծննդաբերում է:

— Մարյա Իզնատևնա՞ն:

— Այո, Մարյա Իզնատևնան: Իհարկե, Մարյա Իզնատևնան:

Լռություն տիրեց: Շատովը սպասում էր: Տան մեջ փսփսում էին:

— Նա վաղո՞ւց է եկել,— նորից հարցրեց madame Վիրգինիսկայան:

— Այսօր երեկոյան, ժամը ութին: Խնդրում եմ, շուտ արեք:

Նորից փսփսացին, նորից կարծես խորհրդակցում էին:

— Լսեք, դուք չե՞ք սխալվում: Ի՞նքն է ուղարկել՝ ինձ կանչելու:

— Չէ, նա չի ուղարկել ձեզ կանչելու, նա մի կին է ուզում, հասարակ կին, որ ինձ ծախսերի տակ չդնի, բայց մի անհանգստացեք, ես կվճարեմ:

— Լավ, կգամ կվճարեք, թե չէ: Ես միշտ գնահատել եմ Մարյա Իգնատևնայի անկախ զգացմունքները, թեև նա գուցե ինձ չի հիշում: Ամենաանհրաժեշտ իրերն ունե՞ք:

— Ոչինչ չկա, բայց ամեն ինչ կլինի, կլինի, կլինի...

«Այս մարդկանց մեջ էլ ոնց որ մեծահոգություն կա,— մտածում էր Շատովը՝ գնալով Լյամշինի մոտ:— Համոզմունքները և մարդը՝ կարծեմ, շատ տարբերվող երկու բան են: Ես գուցե շատ եմ մեղավոր նրանց առաջ... Բոլորն են մեղավոր, բոլորն են մեղավոր և... եթե դրանում բոլորը համոզվեին...»:

Լյամշինի պատուհանը երկար թակելու հարկ չեղավ: Ի զարմանք, նա անմիջապես բացեց օդանցքը, անկողնուց վեր թռած՝ ոտաբոբիկ, ներքնաշորերով, իրեն վտանգելով հարբուխով, իսկ նա շատ էր կասկածամիտ և մշտապես անհանգստանում էր իր առողջությամբ: Սակայն նման նրբազգացության և շտապողականության համար առանձին պատճառ կար. Լյամշինն ամբողջ երեկո դողում էր և մինչև հիմա չէր կարողացելքնել՝ մերոնց մոտ նիստի պատճառած հուզմունքից: Աչքին շարունակ երևում էր անկոչ և արդեն միանգամայն անցանկալի ինչ-ինչ հյուրերի այցելություն: Շատովի մատնության լուրն ամենից շատ էր նրան տանջում... Եվ ահա, հանկարծ, ասես դիտավորյալ, ահավոր ուժեղ սկսեցին թակել պատուհանը...

Շատովին տեսնելով՝ այնքան վախեցավ, որ իսկույն փակեց օդանցքն ու ետ վազեց, անկողին մտավ: Շատովն սկսեց կատաղած թակել ու բղավել:

— Ինչպե՞ս եք համարձակվում այդպես թակել գիշերվա կեսին,— սպառնազին, բայց սարսափից չորացած, բղավեց Լյամշինը՝ համենայն դեպս մի երկու բռպե անց վճռելով բացել օդանցքը և վերջապես համոզվելով, որ Շատովը մենակ է եկել:

— Ահա, ատրճանակը, ետ վերցրեք, տասնհինգ ռուբլի տվեք:

— Սա ի՞նչ է, դուք հարբած եք: Սա թալան է, ես ընդամենը կմրսեմ: Սպասեք, բան գցեմ վրաս:

— Տվեք հիմա տասնհինգ ռուբլի: Եթե չտաք, կթակեմ ու կգոռամ մինչև լուսաբաց: Ես շրջանակն էլ կկոտրեմ:

— Ես էլ կգոռամ «օգնեցեք» ու ձեզ բանտ կտանեն:

— Իսկ ես անլեզո՞ւ եմ, ինչ է: Ես չե՞մ գոռա: Ո՞վ պիտի վախենա դրանից, ե՞ս, թե՛ դուք:

— Ու դուք կարող եք նման ստոր համոզմունքնե՞ր ունենալ... Ես չգիտեմ, թե ինչ եք ակնարկում... Սպասեք, սպասեք, ի սեր Աստծո, մի թակեք: Ներող եղեք, գիշերն ո՞վ փող կունենա: Լավ, ձեր ինչի՞ն է պետք փողը, եթե հարբած չեք:

— Կինս է վերադարձել մոտս: Տասը ռուբլի ես ձեզ զիջեցի, ոչ մի անգամ չեմ կրակել, վերցրեք ատրճանակը, այս բռպեիս վերցրեք:

Լյամշինը մեքենայաբար ձեռքն օդանցքից պարզեց ու վերցրեց ատրճանակը: Հապաղեց ու հանկարծ, գլուխն արագ հանելով օդանցքից, բլբլացրեց, կարծես իրեն կորցրած և մեջքին սարսուռ զգալով:

— Դուք ստում եք, ամենևին էլ ձեր կինը չի եկել: Դա... դա... ուղղակի ուզում եք որևէ տեղ փախչել:

— Հիմար մարդ եք, ո՞ր պիտի փախչեմ: Ձեր Պյոտր Վերխովենսկին թող փախչի և ոչ թե ես: Նոր պառավ Վիրգինսկայայի մոտ էի, և նա իսկույն համաձայնեց ինձ մոտ գալ: Ուշքի եկեք: Կինս տանջվում է, փող է պետք, տվեք փողը:

Լյամշինի խորամանկ ուղեղում գաղափարների ամբողջ մի հրավառություն եղավ: Մեկեն ամեն ինչ ուրիշ ընթացք ստացավ, բայց սարսափը դեռևս թույլ չէր տալիս կշռադատել:

— Ախր, ինչպես... չէ որ դուք ձեր կնոջ հետ չեք ապրում:

— Իսկ ես ձեր գլուխը կփշրեմ նման հարցերի համար:

— Ահ, տեր Աստված, կներեք, հասկանում եմ, ինձ շշմեցրեց միայն... բայց ես հասկանում եմ, հասկանում եմ: Բայց... բայց մի՞թե Արինա Պրոխորովնան կգա: Դուք նոր ասացիք, որ նա գնացել է: Գիտեք, ախր դա ճիշտ չէ: Տեսնում եք, տեսնում եք, տեսնում եք, ինչպես եք ամեն ամեն քայլին ոչ ճիշտ բաներ ասում:

— Հիմա նա, հավանորեն, նստած է կնոջս մոտ, սպասել մի տվեք, ես մեղավոր չեմ, որ անխելք եք:

— Ճիշտ չէ, ես անխելք չեմ: Ինձ կներեք, ոչ մի կերպ չեմ կարող...

Եվ նա, այլևս լրիվ շշկլված, սկսեց երրորդ անգամ փակել օդանցքը, բայց Շատովն այնպես գոռգոռաց, որ նա ակնթարթորեն նորից դուրս նայեց:

— Բայց սա իսկական ոտնձգություն է անձի նկատմամբ: Դուք ինձնից ի՞նչ եք պահանջում, դե ի՞նչ, ի՞նչ՝ ձևակերպեք: Եվ նկատի ունեցեք, ինքներդ նկատի ունեցեք, այս գիշերվա կեսին:

— Տասնհինգ ռուբլի եմ պահանջում, ոչխարի գլուխ:

— Բայց ես գուցե ամենևին չեմ ուզում ետ վերցնել ատրճանակը: Դուք իրավունք չունեք: Դուք գնել եք իրը, և ամեն ինչ վերջացած է, իրավունք էլ չունեք: Այդքան գումար գիշերով ոչ մի կերպ չեմ կարող: Որտեղի՞ց գտնեմ այդքան գումար:

— Դու միշտ փող ունենում ես, տասը ռուբլի էլ պակասեցրի՝ քեզ համար, բայց դու հայտնի ջիուդիկ ես:

— Վաղը չէ, մյուս օրն եկեք, լսում եք, վաղը չէ, մյուս օրը, առավոտյան, ճիշտ ժամը տասներկուսին և ես լրիվ կտամ, լրիվ, ճիշտ չէ մ ասում:

Շատովը երրորդ անգամ մոլեգնած թակեց շրջանակը:

— Տասը ռուբլի հիմա տուր, իսկ հինգը՝ լուսադեմին:

— Չէ, վաղը չէ, մյուս օրն առավոտյան՝ հինգը, իսկ վաղը, Աստված է վկա, չի լինի: Ավելի լավ կանեք, չգաք, ավելի լավ է, չգաք:

— Տուր տասը, օ՛, սրիկա:

— Ինչի՞ եք այդպես հայհոյում: Սպասեք, լուսավորել է պետք, ահա, ապակին էլ կոտրել եք... Գիշերով ո՞վ է այդպես հայհոյում: Ահա,— պատուհանից նա մի թղթադրամ պարզեց:

Շատովը ճանկեց՝ հինգ ռուբլիանոց էր:

— Աստված վկա, չեմ կարող, թեկուզ մորթեք, չեմ կարող, վաղը չէ, մյուս օրն արդեն ամեն ինչ կարող եմ, իսկ հիմա ոչինչ չեմ կարող:

— Չեմ գնա,— ոռնաց Շատովը:

— Ահա, էլի վերցրեք, վերցրեք, տեսնում եք՝ էլի, իսկ ավելին չեմ տա: Թեկուզ ամբողջ ուժով գոռաք, չեմ տա, թեկուզ ինչ էլ լինի, չեմ տա: Չեմ տա ու չեմ տա:

Նա կատաղած էր, սրտոտուած, քրտնած: Երկու թղթադրամները, որ տվեց, ռուբլիանոցներ էին: Շատովի ձեռքին ընդամենը յոթ ռուբլի հավաքվեց:

— Էհ, սատանան քեզ հետ, վաղը կգամ: Ծեծելու եմ քեզ, Լյամշին, եթե ուր ռուբլին չպատրաստես:

«Իսկ ես տանը չեմ լինելու, հիմար»,— ինքն իրեն արագ մտածեց Լյամշինը:

— Կանգնեք, կանգնեք, — գազազած բղավեց նա Շատովի ետևից, որն արդեն վազում էր:— Կանգնեք, ետ եկեք: Ասացեք, խնդրում եմ, դուք ճի՞տ ասացիք, որ ձեր կինը վերադարձել է:

— Տխմա՛ր,— թքեց Շատովը և ինչքան ուժ ուներ, վազեց դեպի տուն:

IV

Նշեմ, որ Արինա Պրոխորովնան ոչինչ չգիտեր նիստին ընդունված երեկվա մտադրությունների մասին: Վիրգինսկին, տուն վերադառնալով ցնցված և թուլացած, չհամարձակվեց նրան հայտնել ընդունված որոշումը, բայց և այնպես չհամբերեց ու կեսը բացահայտեց՝ այն է, Վերխովենսկու հայտնած ամբողջ լուրը. Շատովի՝ անպայման մատնելու մտադրության մասին: Բայց տեղնուտեղն էլ հայտնեց, որ ոչ լրիվ է վստահում լուրին: Արինա Պրոխորովնան սաստիկ վախեցավ: Ահա թե ինչու, երբ վազեցվազ եկավ Շատովը՝ իրեն տանելու, չնայած հոգնած էր նախորդ ամբողջ գիշեր մի ծննդկանի հետ տանջվելուց, անմիջապես որոշեց գնալ: Նա միշտ համոզված էր, որ «այնպիսի գարշանք, ինչպիսին է Շատովը, ի վիճակի է քաղաքացիական ստորության»: Մակայն Մարյա Իգնատևնայի գալուստը նոր տեսակետի էր հանգեցնում գործը: Շատովի վախը, նրա խնդրանքների հուսաբեկ տոնը, օգնության

աղերսանքը հեղաշրջում էին նշանակում դավաճանի զգացմունքներում, միայն ուրիշներին կործանելու համար նույնիսկ ինքն իրեն մատնել վճռած մարդը կարծես թե ուրիշ տեսք ու ձայնի երանգ պիտի ունենար, քան ներկայացավ իրականում: Մի խոսքով, Արինա Պրոխորովնան որոշեց անձամբ զննել՝ սեփական աչքով: Վիրգինսկին շատ գոհ մնաց նրա վճռականությունից՝ կարծես հինգ փուլ զցեցին նրա ուսերից: Նույնիսկ հույս արթնացավ. Շատովի տեսքը խիստ անհամապատասխան երևաց նրան՝ Վերխովենսկու ենթադրությանը...

Շատովը չէր սխալվել: Տուն դառնալով, արդեն տեսավ Արինա Պրոխորովնային Marie-ի մոտ: Հենց նոր էր եկել, արհամարհաբար քշել սանդուղքի մոտ տնկված Կիրիլլովին, արագ-արագ ծանոթացել Marie-ի հետ, որը չէր ճանաչել նախկին ծանոթուհուն, գտել էր նրան «վատթարագույն վիճակում», այն է՝ չարացած, հուսաբեկ և «ամենափոքրոգի դրության մեջ» ու ընդամենը հինգ բառերով վճռական դիրք գրավել նրա բոլոր առարկությունների դեմ:

— Ի՞նչ եք մի գլուխ կրկնում, թե չեք ուզում թանկ վերցնող մանկաբարձուհի,— ասում էր նա հենց այն պահին, երբ ներս մտավ Շատովը,— կատարյալ ցնդաբանություն է, կեղծ մտքեր՝ ձեր վիճակի ոչ-նորմալությունից: Մի որևէ սովորական պառավի, ժողովրդական տատմոր օգնությամբ, հարյուրից հիսուն շանս ունեք վատ վերջացնելու, իսկ դրանից արդեն հոգսերն ու ծախսերը շատ ավելին կլինեն, քան թանկ վճարվող մանկաբարձուհու դեպքում: Ի՞նչ գիտեք, որ ես թանկ վճարվող եմ: Կվճարեք հետո, ես ձեզնից ավելի գումար չեմ վերցնի, իսկ հաջողությունը երաշխավորում եմ: Իմ ձեռքի տակ չեք մեռնի, ձեզպեսներին չե, որ տեսել եմ: Երեխային էլ հենց վաղը կուղարկեմ որբանոց, հետո էլ՝ գյուղ, դաստիարակման, դրանով էլ գործը կվերջանա: Իսկ հետո կկազդուրվեք, կանցնեք գործի ու շատ կարճ ժամանակում կհատուցեք Շատովին՝ կացարանի և ծախսերի համար, որոնք ամենևին էլ այդքան շատ չեն...

— Ես դա չեմ ասում... Ես իրավունք չունեմ բեռ դառնալ...

— Բանական և քաղաքացիական զգացումներ, բայց հավատացեք, որ Շատովը համարյա թե ոչինչ չի ծախսի, եթե ուզենա երևակայական պարոնից թեկուզ աննշան չափով վերածվել ճիշտ գաղափարներ ունեցող մարդու: Պետք է սոսկ հիմարություններ չանել, թմբուկ չգարկել, լեզուն հանած վազ չտալ քաղաքով մեկ: Նրա ձեռքը եթե չբռնես, ապա նա առավոտվա դեմ գուցեև ոտքի հանի այստեղի բոլոր բժիշկներին, հո ոտքի հանե՞ց մեր փողոցի բոլոր շներին: Բժիշկ հարկավոր չէ, ես արդեն ասացի, որ երաշխավորում եմ ամեն բան: Կարելի է մի պառավ կին վարձել գուցե, որպես աղախին, դա չնչին բան է: Իմիջիայլոց, ինքն էլ կարող է որևէ բանի պետք գալ, ոչ թե մենակ հիմարությունների: Ձեռք ու ոտքը տեղը, դեղատուն կվազի, առանց ձեր զգացմունքները վիրավորելու բարեգործությամբ: Ի՞նչ գրողի տարած բարեգործություն: Մի՞թե ինքը ձեզ չի հասցրել այդ վիճակին: Մի՞թե ինքը ձեզ չի կռվացրել այն ընտանիքի հետ, ուր դաստիարակչուհի էիք՝ ձեզ հետ ամուսնանալու եսապաշտական նպատակներով: Ախր մենք լսել ենք... Ի դեպ, հենց ինքը նոր

վազեցավազ եկավ, խենթացածի պես ու ձայնը գցել էր փողոցով մեկ: Ես ոչ մեկի չեմ պարտադրում ինձ ու եկել եմ միայն ձեզ համար, այն սկզբունքից, որ մերոնք բոլորը պարտավոր են համերաշխ լինել: Ես դա հայտնեցի նրան, տնից դեռ դուրս չեկած: Եթե ձեր կարծիքով, ես ավելորդ եմ, ապա մնացեք բարով, միայն թե փորձանքի չգաք, որը շատ հեշտ է վերացնել:

Եվ նա նույնիսկ վեր կացավ աթոռից:

Marie-ն այնքան էր անօգնական, այնքան էր տառապած և, ճշմարիտն ասած, այնպես էր վախեցած առաջիկայից, որ չհամարձակվեց բաց թողնել նրան: Բայց այդ կինը հանկարծ ասելի դարձավ նրան, բոլորովին այն չէր ասում, միանգամայն ուրիշ բան էր Marie-ի հոգում: Սակայն անփորձ տատմոր ձեռքին հնարավոր մահվան մարգարեությունը հաղթեց խորշանքին: Փոխարենը՝ այդ պահից Շատովի նկատմամբ դարձավ էլ ավելի պահանջկոտ, էլ ավելի անողորմ: Բանը վերջապես հասավ նրան, որ արգելեց ոչ միայն նայել իրեն, այլև դեմքով դեպի իրեն կանգնել: Գնալով սաստկանում էին ցավերը: Նզովքները, անգամ հայիոյանքն ավելի ու ավելի կատաղած էին դառնում:

— Է, մենք նրան դուրս կուղարկենք,— կտրուկ ասաց Արինա Պրոխորովնան,— երեսին գույն չկա, միայն ձեզ է վախեցնում, մեռելի պես գունատվել է: Ասացեք խնդրեմ, ձեզ ինչ է եղել, ծիծաղելի գիժ: Այ քեզ կոմեդիա:

Շատովը չպատասխանեց, որոշել էր ոչինչ չպատասխանել:

— Տեսել եմ հիմարիկ հայրերի նման դեպքերում, նույնպես խելքները թոցնում են: Բայց դե, նրանք համենայն դեպս...

— Վերջ տվեք կամ թողեք ինձ՝ սաստկեմ: Ոչ մի խոսք չասեք: Չեմ ուզո՞ւմ, չե՞մ ուզում,— ձայնը գլուխը գցեց Marie-ն:

— Ոչ մի խոսք չասել չի կարելի, եթե ինքներդ խելքը չեք թոցրել, ինչպես ձեզ եմ հասկանում, այդպիսի վիճակում: Համենայն դեպս, գործից է պետք խոսել, ասեք ինչ-որ բան նախապատրաստված է ձեզ մոտ: Պատասխանեք, Շատով, նա դրա գլուխը չունի:

— Ասացեք, ի՞նչ է պետք հատկապես:

— Ուրեմն, ոչինչ չի պատրաստված:

Նա թվարկեց անհրաժեշտաբար հարկավոր ամեն ինչ, և արժանին է պետք հատուցել՝ սահմանափակվեց ամենախիստ անհրաժեշտով, չունևորության աստիճան: Ինչ-որ բաներ ճարվեցին Շատովի մոտ: Marie-ն հանեց բանալին ու պարզեց նրան, որ փնտրի իր պայուսակում: Քանի որ Շատովի ձեռքերը դողդողում էին, ապա նա անձանոթ փակը բացելու վրա քիչ ավելի բնթնաց, քան պետք էր: Marie-ն ելավ հունից, բայց երբ Արինա Պրոխորովնան փութով մոտեցավ՝ Շատովից բանալին վերցնելու, ապա ոչ մի դեպքում չթույլատրեց նայել իր պայուսակը և խելատ ճիչերով ու լացով պնդեց, որ պայուսակը բացի միայն Շատովը:

Որոշ իրերի համար հարկ եղավ վազել Կիրիլովի մոտ: Հենց Շատովը շրջվում էր՝ գնալու, Marie-ն սկսում էր մոլեգնած ետ կանչել նրան ու հանգստանում սոսկ այն ժամանակ, երբ սանդուղքի վրայից գլխապատառ ետ վազած Շատովը բացատրում էր, թե ընդամենը մի բռնություն է գնում՝ ամենաանհրաժեշտը բերելու և իսկույն կվերադառնա:

— Է՛, տիկին, ձեզ դժվար է գոհացնել,— ծիծաղեց Արինա Պրոխորովնան,— մեկ՝ կանգնիր դեմքով դեպի պատն ու չհամարձակվես ինձ նայել, մեկ էլ՝ չհամարձակվես մի բռնե անգամ բացակայել, լաց կլինեք: Չէ՞ որ այդպես նա ուրիշ-ուրիշ բաներ էլ կմտածի: Լավ, խելառություններ մի արեք, ես ծիծաղում եմ:

— Նա չի համարձակվի ոչինչ մտածել:

— Տա՛-տա՛-տա՛-տա՛, եթե սիրահարված չլինեք ձեզ ոչխարի պես, լեզուն հանած վազ չէր տա փողոցներով ու քաղաքով մեկ շներին ոտի չէր հանի: Պատուհանիս շրջանակը տեղահան արեց:

V

Շատովը Կիրիլովին տեսավ սենյակում դեռևս անկյունից անկյուն քայլելիս, այնքան ցրված, որ մոռացել էր նույնիսկ Մարյայի գալստյան մասին, լսում ու չէր հասկանում:

— Ախ, հա՛,— հիշեց նա հանկարծ, ասես ճիգով և լոկ մի ակնթարթով կտրվելով իրեն կլանած ինչ-որ մտքից,— հա... պառավ կին... Կինը կամ պառավը: Սպասեք, թե կինը, թե պառավը, չէ՞: Հիշում եմ, գնացել էիր, պառավը կգա, բայց ոչ հիմա: Վերցրեք բարձր: Է՛լ ինչ: Հա... Սպասեք, Շատով, դուք ունենում եք հավերժական ներդաշնակության բույներ:

— Գիտեք, Կիրիլով, ձեզ այլևս չի կարելի գիշերները չքնել:

Կիրիլովը սթափվեց, և տարօրինակ բան՝ խոսեց շատ ավելի սահուն, քան նույնիսկ միշտ էր խոսում, երևում էր, որ այս ամենը վաղուց արդեն ձևակերպել էր, նույնիսկ գրի առել:

— Վայրկյաններ կան, բոլորը միասին հինգ կամ վեցն են լինում, դուք հանկարծ զգում եք հավերժական ներդաշնակության առկայությունը՝ միանգամայն հասանելի: Դա երկրային բան չէ: Այն չեմ ասում, թե երկնային է, այլ որ մարդն իր երկրային տեսքով չի կարող դիմանալ: Հարկ է փոխվել ֆիզիկապես կամ մեռնել: Հստակ ու անվիճարկելի զգացմունք է: Կարծես հանկարծ ներզգում եք համակ բնությունը և հանկարծ ասում, այո՛, սա է ճշմարիտը: Աստված, երբ աշխարհն էր ստեղծում, ապա ստեղծման ամեն օրվա վերջում ասում էր. «Այո, ճիշտը սա է, լավ է սա»: Դա... դա խանդաղատանք չէ, այլ միայն այնպես, բերկրանք է: Դուք չեք ներում ոչինչ, որովհետև ներելու բան չկա արդեն: Դուք չէ թե սիրում եք՝ օ՛, սիրուց վեր բան է դա: Ամենից սարսափելին, որ այդպես ահավոր հստակ է և այդքան բերկրալի: Եթե հինգ

վայրկյանից ավելին լինի, ապա հոգին չի դիմանա ու պիտի չքանա: Այդ հինգ վայրկյանում ես կյանք եմ ապրում և դրա դիմաց կտամ իմ ամբողջ կյանքը, քանի որ արժե: Տասը վայրկյան դիմանալու համար պիտի փոխվել ֆիզիկապես: Ես կարծում եմ, մարդս պիտի դադարի ծնել: Ինչի՞ են պետք երեխաները, ինչի՞ է պետք զարգացումը, թե որ նպատակը ձեռք է բերված: Ավետարանում ասված է, որ հարության ժամանակ չեն ծնելու, այլ կլինեն Աստծո հրեշտակների պես: Ձեր կինը ծննդաբերո՞ւմ է:

— Կիրիլլով, դա հաճա՞խ է լինում:

— Երեք օրը՝ մեկ, շաբաթը՝ մեկ:

— Ընկնավորություն չունե՞ք:

— Չէ:

— Ուրեմն, կլինի: Զգուշացեք, Կիրիլլով, ես լսել եմ, որ հենց այդպես է սկսվում ընկնավորությունը: Մի ընկնավոր մանրամասն նկարագրել է նոպային նախորդող այդ սկզբնական զգացողությունը, ճիշտ և ճիշտ ձեզ պես. հինգ վայրկյանը նա էլ էր նշում ու ասում, որ ավելին դիմանալ չի լինի: Հիշեք Մուհամմեդի սափորը, որը չհասցրեց դատարկվել, քանի դեռ նա ձիով թռչում-շրջում էր դրախտը՝ չէ որ դա էլ է հինգ ականթարթ: Շատ է հիշեցնում ձեր ներդաշնակությունը, իսկ Մուհամմեդն ընկնավոր էր: Զգուշացեք, Կիրիլլով, ընկնավորություն է:

— Չի հասցնի,— քթի տակ կամացուկ ծիծաղեց Կիրիլլովը:

VI

Գիշերն անցնում էր: Շատովին վոնդում էին, նախատում, ետ կանչում: Marie-ն հասել էր իր կյանքի համար վախի վերջին աստիճանին: Նա բղավում էր, թե ուզում է ապրել, «անպայման, անպայման» և վախենում է մեռնել: «Պետք չէ, պետք չէ»,— կրկնում էր նա: Եթե չլինեիր Արինա Պրոխորովնան, շատ վատ էր լինելու: Կամաց-կամաց նա կատարելապես տիրապետեց իր հիվանդին: Վերջինս սկսեց լսել նրա յուրաքանչյուր բառը, ամեն մի բղավոցը՝ երեխայի պես: Արինա Պրոխորովնան դրան հասավ խստությամբ և ոչ փաղաքշանքով, փոխարենը՝ գործում էր վարպետորեն: Լույսն սկսեց բացվել: Արինա Պրոխորովնան հանկարծ մոգոնեց, թե Շատովը նոր դուրս էր վազել սանդուղքի վրա և Աստծուն էր աղոթում ու սկսեց ծիծաղել: Marie-ն նույնպես ծիծաղեց չարացած, թունալի, ճիշտ կարծես ավելի թեթևացավ այդ ծիծաղից: Ի վերջո, Շատովին դուրս արեցին վերջնականապես: Բացվեց խոնավ, ցուրտ առավոտը: Շատովը դեմքով սեղմվեց պատին՝ անկյունում, ճիշտ և ճիշտ երեկվա պես, երբ ներս մտավ Էրկելը: Նա դողում էր տերևի պես, վախենում էր մտածել, բայց ուղեղը կառչում էր մտքում պատկերվող ամեն ինչից՝ այդպես երագում է լինում: Անուրջներն անդադար տանում էին նրան և անդադար կտրատվում, փտած թելերի պես: Ի վերջո, սենյակից լսվեցին այլևս ոչ տնքոցներ, այլ զարհուրելի, զուտ

կենդանական բղավոցներ՝ անտանելի, անդիմանալի: Նա ուզում էր խցել ականջները, բայց չէր կարողանում, ընկնում էր ծնկներին, անգիտակցաբար կրկնելով. «Marie! Marie!»: Եվ ահա, վերջապես ճիշտ վեց, նոր ճիշտ էր, որից Շատովը ցնցվեց ու վեր թռավ ծնկած տեղից, փոքրիկի ճիշտ էր՝ թույլ, խզված: Նա խաչակնքվեց ու իրեն զգեց սենյակ: Արինա Պրոխորովնայի ձեռքերի մեջ ճշում, ճստիկ թաթիկներն ու տոտիկներն էր թափահարում փոքրիկ, կարմիր, կնճռապատ էակը՝ ահավոր անպաշտպան նքամու թեթևշնչից փոշեհատիկի պես կախված, սակայն ճշացող ու իր մասին ազդարարող, որ իբր նույնպես ամենակատարյալ իրավունքն ունի ապրելու... Marie-ն պառկած էր ասես անզգա, բայց մի բռնի անց բացեց աչքերը և տարօրինակ նայեց Շատովին, բոլորովին կարծես նոր էր այդ հայացքը, հատկապես ինչպիսի՝ նա դեռ ի գործ չէր հասկանալ, բայց նախկինում երբեք չէր տեսել ու չէր հիշում կնոջ այդ հայացքը:

— Տղա՞ է: Տղա՞,— հիվանդ ձայնով հարցրեց կինը Արինա Պրոխորովնային:

— Տղուկ է,— բղավեց նա ի պատասխան՝ փաթաթելով մանկանը:

Մի պահ, երբ արդեն փաթաթել և պատրաստվում էր դնել մահճակալի լայնքով, երկու բարձի արանքում, նա մանկանը տվեց Շատովին՝ պահելու: Marie-ն մի տեսակ գողունի և կարծես վախենալով Արինա Պրոխորովնայից, գլխով արեց Շատովին: Վերջինս իսկույն հասկացավ և մոտեցրեց՝ նրան ցույց տալու փոքրիկին:

— Ի՛նչ... լավիկն է...— թույլ շնչաց կինը՝ ժպտալով:

— Փո՛ւհ, ինչպես է նայում,— զվարթ ծիծաղեց Արինա Պրոխորովնան՝ նայելով Շատովի դեմքին:— Ինչ դեմք ունի, է՛հ:

— Ուրախացեք, Արինա Պրոխորովնա... Սա մեծ բերկրանք է...— ապուշ կտրած երանական տեսքով մրմնջաց Շատովը՝ մանկան մասին Marie-ի երկու խոսքից փայլելով:

— Էդ ինչ մեծ ուրախություն է որ,— զվարճանում էր Արինա Պրոխորովնան՝ իրար անցած հավաքելով ու տաժանակրի պես աշխատելով:

— Նոր էակի հայտնվելու գաղտնիքը, մեծ գաղտնիքն ու անբացատրելին, Արինա Պրոխորովնա, և ինչքան ավստո, որ դա չեք հասկանում:

Շատովը մրմնջում էր անկապ, արբեցած ու ցնծագին: Կարծես ինչ-որ բան էր գնում-գալիս նրա գլխում և ինքնաբերաբար, կամքից անկախ, դուրս էր հորդում նրա հոգուց:

— Երկուսն էին, ու հանկարծ՝ երրորդ մարդը, նոր ոգի, ամբողջական, ավարտուն, ինչպես չի ստեղծվում մարդու ձեռքով, նոր միտք և նոր սեր, նույնիսկ ահավոր է... Եվ չկա ոչինչ ավելի վեր աշխարհում:

— Հո չասե՛ց: Պարզապես օրգանիզմի հետագա զարգացում է, և ոչինչ չկա այդտեղ, ոչ մի գաղտնիք,— անկեղծորեն և ուրախ քրքջում էր Արինա Պրոխորովնան:— Էդպես՝ ամեն մի ճանճ էլ գաղտնիք է: Բայց ահա թե ինչ. ավելորդ մարդիկ պետք չէ, որ ծնվեն: Ամեն ինչ սկզբից էնպես փոխեք, որ նրանք ավելորդ չլինեն, հետո ծնեք նրանց:

Թե չէ, ահա, վաղը չէ, մյուս օրը նրան որքանոց են քարշ տալու... Իմիջիայլոց, այդպես էլ պետք է:

— Իմ մոտից նա երբեք չի գնա որքանոց,— հայացքը հատակին հառած, հաստատուն ասաց Շատովը:

— Որդեգրելո՞ւ եք:

— Նա իմ որդին է որ կա:

— Իհարկե, նա Շատով է, օրենքով՝ Շատով, ու կարիք չկա ներկայանաք որպես մարդկային ցեղի բարերար: Առանց ճոռում խոսքերի չեն կարող: Դե, լավ, լավ, միայն ահա թե ինչ, պարոնայք,— ի վերջո, ավարտեց նա հավաքվելը,— իմ գնալու ժամանակն է: Ես դեռ առավոտն էլ կգամ ու երեկոյան կգամ, եթե պետք է, իսկ հիմա, քանի որ ամեն բան շատ բարեհաջող վերջացավ, ուրիշների մոտ էլ պիտի շտապել, վաղուց են սպասում: Շատով, այնտեղ, ձեզ մոտ մի պառավ կա նստած, պառավը՝ պառավ, բայց դուք էլ մի թողեք մենակ, ամուսնյակ, նստեք կողքը, վայ թե պետք գաք: Կարծում եմ, Մարյա Իգնատևնան էլ չի քշի ձեզ... Լավ, լավ, կատակ եմ անում...

Դարպասի մոտ, ուր ուղեկցեց նրան Շատովը, Արինա Պրոխորովնան ավելացրեց՝ արդեն մենակ Շատովին.

— Մինչև կյանքիս վերջն ինձ ծիծաղեցրիք: Ձեզնից փող չեմ վերցնի, երազիս էլ կծիծաղեմ: Այս գիշեր ձեզ պես ծիծաղելի ուրիշ ոչինչ չեմ տեսել:

Նա գնաց՝ միանգամայն գոհ: Շատովի տեսքից և նրա խոսքերից պարզ օրվա պես հստակ էր, որ այդ մարդը «պատրաստվում է հայրության և վերջին լաթի կտոր է»: Նա դիտավորյալ տուն վազեց՝ այդ մասին Վիրգինսկուն հայտնելու, թեև ավելի ուղիղ ու մոտ էր մեկ այլ ծննդկանի մոտ շտապելը:

— Marie, նա կարգադրեց քեզ որոշ ժամանակ դեռ չքնել, թեև տեսնում եմ, որ դա անասելի դժվար է...— երկչոտ սկսեց Շատովը:— Ես այստեղ, պատուհանի մոտ կնստեմ ու կհսկեմ քեզ, հա՛:

Եվ նա նստեց պատուհանի մոտ՝ բազմոցի ետևում, այնպես որ կինը ոչ մի կերպ չէր կարող տեսնել նրան: Բայց մի րոպե էլ չանցավ, նա մոտ կանչեց և խորշանքով խնդրեց ուղղել բարձը: Շատովը սկսեց ուղղել: Կինը բարկացած նայում էր պատին:

— Այդպես չէ, օ՛հ, այդպես չէ... Այդ ի՛նչ ձեռքեր են:

Շատովն էլի ուղղեց:

— Կռացեք դեպի ինձ,— հանկարծ օտարոտի ասաց կինը՝ հնարավորին չափ ջանալով չնայել Շատովին:

Վերջինս ցնցվեց, բայց կռացավ:

— Էլի... այդպես չէ... ավելի մոտ,— ու հանկարծ կնոջ ձախ ձեռքը թափով գրկեց նրա վիզը, և Շատովն իր ճակատին զգաց Մարյայի պինդ, խոնավ համբույրը:

— Marie!:

Կնոջ շուրթերը դողում էին, նա զսպում էր իրեն, բայց մեկեն կոթնեց և աչքերը շողացնելով, ասաց.

— Նիկոլայ Ստավրոգինը սրիկա է:

Եվ ուժասպառ, հնձվածի պես դեմքով ընկավ բարձին՝ հիստերիկ հեկեկալով և ամուր սեղմելով Շատովի ձեռքը:

Այդ րոպեից արդեն նա չէր թողնում Շատովին հեռանալ իրենից, պահանջում էր, որ նա նստի գլխավերևում: Խոսել կարող էր քիչ, բայց ամբողջ ժամանակ Շատովին էր նայում ու ժպտում նրան՝ խելապակասի նման: Մի տեսակ թեթևամիտ էր դարձել հանկարծակի: Ամեն ինչ կարծես վերածնվել էր: Շատովը մեկ լալիս էր փոքր տղայի պես, մեկ խոսում Աստված գիտե, թե ինչ՝ խենթ, արբեցած, ոգեշնչված, համբուրում էր կնոջ ձեռքերը: Marie-ն լսում էր զմայլված, գուցե չհասկանալով, բայց թուլացած ձեռքով քնքշորեն խաղում էր նրա մազերի հետ, հարթում դրանք, հիանում: Շատովը խոսում էր Կիրիլլովի մասին, այն մասին, թե ինչպես իրենք ապրել կսկսեն՝ «նորովի և ընդմիշտ», Աստծո գոյության մասին և որ բոլորն էլ լավն են... Հիացմունքով նորից վերցրեցին մանկանը՝ նայելու:

— Marie,— բղավեց Շատովը՝ ձեռքերում բռնած մանկանը,— վերջացած է հին զառանցանքի հետ կապը, խայտառակության ու մեռելների հետ: Եկ, աշխատենք և նոր ճամփա ելնենք երեքով, այո, այո... Ախ, հա՛, իսկ ի՞նչ ենք դնելու անունը:

— Նրա՞: Անունը՝ ի՞նչ,— կրկնեց կինը զարմանքով և հանկարծ դեմքին ահավոր տրտմություն գծագրվեց:

Նա ափերն իրար զարկեց, կշտամբանքով լի նայեց Շատովին և դեմքը թաղեց բարձի մեջ:

— Marie, քեզ ի՞նչ եղավ,— ճչաց Շատովը՝ տրտմալի վախով:

— Եվ դուք կարող էիք, կարող էիք... Օ՛, երախտամոռ:

— Marie, ներիր, Marie... Ես միայն հարցրի՝ անունն ինչ դնենք: Ես չգիտեմ...

— Իվան, Իվան,— նա բարձրացրեց վառվող ու արցունքներից թրջված դեմքը,— մի՞թե կարող էիք ենթադրել, թե մեկ ուրիշ սարսափելի անուն կդնենք:

— Marie, հանգստացիր, օ՛, ինչպես ես հուզված:

— Նո՛ր կոպտություն: Ի՞նչն եք վերագրում հուզմունքին: Գրագ եմ գալիս, որ եթե ասեի անունը դնենք... այն սարսափելի անունը, դուք տեղնուտեղը կհամաձայնեիք, նույնիսկ չէիք էլ անդրադառնա: Օ՛, երախտամոռներ, ստորներ, բոլո՛րը, բոլո՛րը:

Մի րոպե անց, իհարկե, հաշտվեցին: Շատովը համոզեց նրան՝ քնել: Կինը քնեց, բայց դեռևս բաց չէր թողնում Շատովի ձեռքը, հաճախ արթնանում էր, նրան նայում, ասես վախենալով, որ կգնա, ու նորից էր քնում:

Կիրիլլովը պառավին ուղարկեց՝ «շնորհավորելու», և բացի դրանից, տաք թեյ էլ էր ուղարկել, հենց նոր տապակած կոտլետներ և մսաջուր սպիտակ հացով՝ «Մարյա Իգնատևնայի» համար: Հիվանդը մսաջուրը խմեց ագահությամբ, պառավը նորից բարուրեց փոքրիկին, Marie-ն Շատովին էլ ստիպեց կոտլետ ուտել:

Ժամանակն անցնում էր: Շատովը՝ ուժասպառ, ինքն էլ քնեց արթոն՝ գլուխը դրած Marie-ի բարձին: Այդպես էլ գտավ նրանց իր խոսքի տեր Արինա Պրոխորովնան, ուրախ-ուրախ արթնացրեց նրանց, Marie-ի հետ ինչ պետք էր խոսեց, գննեց մանկանը և Շատովին նորից կարգադրեց չհեռանալ: Ապա, սրամտելով «ամուսինների» վերաբերյալ՝ արհամարհանքի և բարձրամտության որոշ երանգով, գնաց նույնքան գոհ, ինչպես և քիչ առաջ:

Արդեն լրիվ մութ էր, երբ Շատովն արթնացավ: Շտապ վառեց մոմն ու վազեց՝ պառավին կանչելու, բայց հազիվ էր իջել սանդուղքից, երբ ինչ-որ մեկի կամացուկ, անշտապ, դրսից իրեն ընդառաջ ելնող ոտնաձայնը զարմացրեց նրան: Էրկելն էր:

— Չմոտեք,— շնչաց Շատովը և փութով բռնելով նրա ձեռքը՝ ետ քաշեց դարպասի մոտ:— Սպասեք այստեղ, ես հիմա կգամ, բոլորովին, բոլորովին մոռացել էի ձեր մասին: Օ՛, ինչպես հիշեցրիք:

Նա այնպես իրար անցավ, որ նույնիսկ չմտավ Կիրիլլովի մոտ, այլ միայն պառավին կանչեց: Marie-ն հուսալքության և զայրույթի մեջ ընկավ, որ նա «կարող էր մտածել անգամ իրեն մենակ թողնել»:

— Բայց,— բղավեց Շատովը ոգեշնչված,— սա արդեն ամենավերջին քայլն է: Իսկ հետո՝ նոր ճամփա, և երբեք, երբեք չենք հիշի հին սարսափի մասին:

Մի կերպ համոզեց կնոջը և խոստացավ վերադառնալ ճիշտ ժամը իննին: Պինդ համբուրեց նրան, համբուրեց մանկանը և արագ վազեց Էրկելի մոտ:

Երկուսով ճամփա ելան դեպի ստավրոգինյան պուրակը Սկվորեշնիկիում, ուր մեկուկես տարի առաջ, մեկուսի տեղում, պուրակի ամենաձայրին, այնտեղ, որտեղից արդեն սոճու անտառն էր սկսվում, թաղված էր իրեն վստահված տպարանը: Վայրի ու ամայի տեղ էր, միանգամայն աննկատ՝ սկվորեշնիկովյան տնից բավական հեռու ընկած: Ֆիլիպպովի տնից պիտի գնային երեքուկես, գուցե չորս վերստ:

— Կարո՞ղ է լրիվ ոտքով ենք գնալու: Ես կառք կվերցնեմ:

— Շատ եմ խնդրում ձեզ՝ չվերցնել,— առարկեց Էրկելը,— նրանք հենց դա էին պնդում: Կառապանը նույնպես վկա է:

— Է՛... գրողը տանի: Միևնույն է, միայն թե վերջացնել, վերջացնել:

Քայլեցին շատ արագ:

— Էրկել, փոքրիկ դուք տղա,— բղավեց Շատովը:— Երբևէ երջանիկ եղե՞լ եք:

— Իսկ դուք հիմա կարծես թե շատ եք երջանիկ,— հետաքրքրությամբ նշեց Էրկելը:

Գլուխ վեցերորդ. Բազում դժվարությունների գիշեր

I

Օրվա ընթացքում Վիրգինսկին երկու ժամ ծախսեց, որ վազեվազ շրջի բոլոր *մերոնց* մոտ ու հայտնի, որ Շատովը հաստատ չի մատնելու, քանզի կինն է վերադարձել մոտը և երեխա է ծնվել, ու «գիտնալով սիրտը մարդկային», ենթադրել չի կարելի, թե նա կարող է այդ պահին վտանգավոր լինել: Բայց ի զարմանս, համարյա ոչ ոքի չգտավ տանը, Էրկելից ու Լյամշինից բացի: Էրկելը դա լսեց լուռ և նրա աչքերին նայելով հստակ, իսկ ուղղակի հարցին՝ «Գնալո՞ւ է, արդյոք, ժամը վեցին, թե՛ ոչ», ամենավճիտ ժպիտով պատասխանեց, որ «իհարկե, կգնա»:

Լյամշինը պառկած էր, ըստ երևույթին լուրջ հիվանդ, գլուխը փաթաթած վերմակի մեջ: Ներս մտած Վիրգինսկուց վախեցավ և հենց նա սկսեց խոսել, միանգամից թափահարեց ձեռքերը վերմակի տակից՝ աղաչելով հանգիստ թողնել իրեն: Սակայն Շատովի մասին ամեն ինչ լսեց, իսկ այն լուրից, որ ոչ ոք տանը չէ, չգիտես ինչու սաստիկ զարմացավ: Պարզվեց նմանապես, որ արդեն գիտե (Լիպուտինից) Ֆեդկայի մահվան մասին և դա պատմեց Վիրգինսկուն շտապ-շտապ ու անկապ՝ իր հերթին ապշեցնելով նրան: Իսկ Վիրգինսկու ուղղակի հարցին՝ «Պե՞տք է գնալ, թե՛ ոչ», հանկարծ նորից սկսեց աղաչել, ձեռքերը թափահարելով, որ ինքը «մի կողմ է քաշված, ոչինչ չգիտե և որ իրեն հանգիստ թողնեն»:

Վիրգինսկին տուն վերադարձավ ընկճված և սաստիկ տագնապած, նրա համար ծանր էր և այն, որ պիտի թաքցներ ընտանիքից: Նա սովոր էր ամեն ինչ հայտնել կնոջը, և եթե նրա բորբոքված ուղեղում այդ թույլին մի նոր միտք չառկայծեր, հետագա գործողությունների մի նոր, հաշտեցնող պլան, ապա կարող է պատահել, պառկեր անկողնում, ինչպես Լյամշինը: Սակայն նոր միտքը նրան գոտեպնդեց ու դա քիչ է, նույնիսկ անհամբերությամբ սկսեց սպասել ժամին և նույնիսկ հարկ եղածից ավելի շուտ ճամփա ընկավ հավաքատեղի:

Շատ մռայլ մի տեղ էր դա՝ ստավրոգինյան հսկայական պուրակի ծայրին: Ես հետո դիտավորյալ գնացի այդ տեղը՝ նայելու, թե ինչքան մռայլ պիտի թվար դա աշնանային այն խստաշունչ երեկո: Այդտեղից ծայր էր առնում հին, տնկովի անտառը: Վիթխարի, դարավոր սոճիները խոժոռ ու տրտում բծերով առանձնանում էին խավարի մեջ: Այնպիսի խավար, որ երկուքայլի վրա համարյա չէր կարելի տեսնել միմյանց, սակայն Պյոտր Ստեպանովիչը, Լիպուտինը, իսկ հետո Էրկելն իրենց հետ լապտերներ բերեցին: Հայտնի չէ, թե ինչի համար և երբ, անհիշելի ժամանակներում, կոպիտ ու անտաշ քարերով այստեղ բավական ծիծաղելի մի քարանձավ էր սարքվել: Անձավի ներսում սեղանը, նստարանները վաղուց արդեն փտել ու կոտրատվել էին: Սի երկու հարյուր քայլ դեպի աջ վերջանում էր պուրակի երրորդ լճակը: Հենց տան մոտից սկսվող այդ երեք լճակները սփռված էին մեկը մյուսի ետևից, մի վերստ ու ավելի, մինչև պուրակի ամենածայրը: Դժվար էր ենթադրել, թե որևէ աղմուկ, բղավոց կամ

նույնիսկ կրակոց կարող էր հասնել ստավրոգինյան լքյալ տան բնակիչներին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի երեկվա մեկնելուց և Ալեքսեյ Եգորըյչի գնալուց հետո, տան մեջ ոչ ավելի, քան հինգ, թե վեց հոգի էին մնացել, այսպես ասած, հաշմանդամային բնույթի մարդիկ: Համենայն դեպս, համարյա կատարյալ հավանականությամբ կարելի էր ենթադրել, որ եթե այդ մեկուսացված բնակիչներից մեկնումեկը լսեր էլ բղավոցներ կամ օգնության ճիչեր, ապա սոսկ վախ կհարուցեին դրանք, բայց և ոչ ոք տաք վառարանների և տաքացրած թախտերի վրայից չէր շարժվի օգնության:

Վեցն անց քսան, համարյա արդեն բոլորը, բացի Շատովի ետևից ուղարկված Էրկելից, հավաքվել էին: Պյոտր Ստեպանովիչն այս անգամ չուշացավ, նա եկել էր Տոկլաչենկոյի հետ: Տոկլաչենկոն խոժոռված էր ու մտահոգ, նրա շինծու և հանդուգն-պարծենկոտ ամբողջ վճռականությունը չքացել էր: Նա համարյա չէր հեռանում Պյոտր Ստեպանովիչից և թվում էր, հանկարծակի դարձել էր անսահմանորեն նվիրված նրան, հաճախակի և իրար անցած սկսում էր փսփսալ նրա հետ, բայց սա համարյա չէր պատասխանում նրան, կամ էլ փնթփնթում ինչ-որ բան՝ օձիքն ազատելու համար:

Վիրգինսկին և Շիգալովը հայտնվեցին Պյոտր Ստեպանովիչից նույնիսկ քիչ ավելի շուտ և նրա երևալուն պես, մի կողմ քաշվեցին իսկույն, խորն ու հստակորեն դիտավորյալ լռության մեջ: Պյոտր Ստեպանովիչը բարձրացրեց լապտերը և գննեց նրանց անթաքույց ու վիրավորիչ ուշադրությամբ: «Խոսել են ուզում»,— անցավ նրա գլխով:

— Լյամշինը չկա՞, — հարցրեց նա Վիրգինսկուց:— Ո՞վ ասաց, թե նա հիվանդ է:

— Ես այստեղ եմ, — արձագանքեց Լյամշինը՝ հանկարծակի դուրս գալով ծառի ետևից: Տաք վերարկուով էր ու շալով պինդ փաթաթված, այնպես որ դժվար էր գննել նրա կերպարանքը նույնիսկ լապտերով:

— Ուրեմն, միայն Լիպուտի՞նը չկա:

Եվ Լիպուտինը լուռ ելավ քարանձավից: Պյոտր Ստեպանովիչը նորից բարձրացրեց լապտերը:

— Ինչո՞ւ էիք մտել այնտեղ, ինչո՞ւ չէիք դուրս գալիս:

— Ես ենթադրում եմ, որ մենք բոլորս պահպանում ենք մեր շարժումների... ազատության իրավունքը, — մրթմրթաց Լիպուտինը, ի դեպ, հավանաբար ոչ այնքան հասկանալով, թե ինչ է ուզում ասել:

— Պարոնայք, — ձայնը բարձրացրեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ առաջին անգամ խախտելով կիսաշշուռնը, ինչը տպավորություն գործեց, — կարծում եմ, դուք լավ եք հասկանում, որ հիմա ավելորդ խոսակցությունների պետքը չունենք: Երեկ ամեն բան ասվեց ու ծամծմվեց՝ ուղղակի և որոշակի: Սակայն գուցե, ինչպես տեսնում եմ կերպարանքներից, մեկնումեկն ուզում է ինչ-որ բան հայտարարել: Այդ դեպքում, խնդրում եմ՝ շո՛ւտ: Գրողը տանի, ժամանակը քիչ է, իսկ Էրկելը կարող է հիմա բերել նրան...

— Նա անպայման կրերի նրան,— հայտնի չէ, ինչի համար, ագուցեց Տոկլաչենկոն:

— Եթե չեմ սխալվում, սկզբից կլինի տպարանի փոխանցումը,— տեղեկացավ Լիպուտինը՝ նորից կարծես չհասկանալով՝ ինչի համար է հարցը տալիս:

— Դե իհարկե, հո չե՞նք կորցնելու եղածը,— լապտերը նրա դեմքին պահեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Բայց չէ որ երեկ բոլորով պայմանավորվեցինք, որ իսկականից ընդունել պետք չէ: Թող նա միայն տեղը ցույց տա ձեզ, թե որտեղ է թաղել, հետո ինքներս կփորենք-կհանենք: Ես գիտեմ, որ մի տասը քայլի վրա է այս քարանձավի որևէ անկյունից... Բայց գրողը տանի, ինչպե՞ս եք դա մոռացել, Լիպուտին: Պայմանավորված է, որ նրան կղիմավորեք դուք մենակ, իսկ հետո արդեն մենք դուրս կգանք... Տարօրինակ է, որ հարցնում եք, թե՞ դուք հենց այնպես:

Լիպուտինը՝ մռայլված, լռեց: Բոլորը լռել էին: Քամին ճոճում էր սոճիների կատարները:

— Պարոնայք, սակայն ես հուսով եմ, որ յուրաքանչյուրը կկատարի իր պարտքը,— անհամբերությամբ ընդհատեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես գիտեմ, որ Շատովի մոտ է եկել կինը և երեխա ունեցել,— մեկեն սկսեց Վիրգինսկին՝ հուզվելով, շտապելով, հազիվ արտաբերելով բառերը և ձեռքերը թափահարելով:— Գիտնալով սիրտը մարդկային... կարելի է վստահ լինել, որ հիմա նա չի մատնի... որովհետև երջանկության մեջ է... Այնպես որ ես առավոտից եղել եմ բոլորի մոտ ու ոչ ոքի չեմ տեսել... այնպես որ գուցե հիմա բոլորովին էլ պետք չէ...

Նա կանգ առավ, շունչը կտրվում էր:

— Եթե դուք, պարոն Վիրգինսկի, հանկարծ երջանկանայիք,— քայլ գցեց նրա կողմը Պյոտր Ստեպանովիչը,— ապա կհետաձգեի՞ք, արդյոք, ոչ թե մատնությունը, խոսքը դրա մասին չէ, այլ որևէ քաղաքացիական սրտոտ սխրանք, որը մտադրվել էիք նախքան երջանկությունը, որը կհամարեիք ձեր պարտքն ու պարտականությունը, չնայած վտանգին ու երջանկության կորստին:

— Ոչ, չէի հետաձգի: Ոչ մի դեպքում չէի հետաձգի,— սուկալի անհեթեթ մի եռանդով արտաբերեց Վիրգինսկին՝ ամբողջովին իրար անցած:

— Ավելի շուտ կկամենայիք նորից դժբախտ լինել, քան՝ սրիկա՞:

— Այո, այո... Ես նույնիսկ միանգամայն հակառակը... կուզեի լինել կատարյալ սրիկա... այսինքն՝ չէ... թեև ամեննին ոչ սրիկա, այլ հակառակը, բոլորովին դժբախտ, քան սրիկա:

— Դե, ուրեմն, իմացեք, որ Շատովն այդ մատնությունը համարում է իր քաղաքացիական սխրանքը, իր ամենաբարձրագույն համոզմունքը, իսկ ապացույցն այն է, որ ինքն էլ մասամբ վտանգում է իրեն կառավարության առաջ, թեև, ինչ խոսք, իրեն շատ բան կներեն՝ մատնության համար: Էդպիսի մեկն արդեն ոչ մի դեպքում չի հրաժարվի: Ոչ մի երջանկություն չի հաղթի, մեկ օր անց խելքը գլուխը կգա, ինքն իրեն

նախատելով կգնա ու կանի: Բացի դրանից, ոչ մի երջանկություն էլ չեմ տեսնում, որ կինը երեք տարի անց եկել է նրա մոտ՝ ծնելու Ստավրոգինի երեխային:

— Բայց չէ որ ոչ ոք չի տեսել մատնագիրը,— հանկարծակի ու հաստատակամ ասաց Շիգալյովը:

— Մատնագիրը տեսել եմ ես,— բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— դա կա և այս ամենն ահավոր հիմարություն է, պարոնայք:

— Իսկ ես,— մեկեն փրփրեց Վիրգինսկին,— ես բողոքում եմ... ու բողոքում եմ ամբողջ ուժով... Ես ուզում եմ... Ահա թե ինչ եմ ուզում, ես ուզում եմ, որ երբ նա գա, բոլորս դուրս գանք և բոլորով հարցնենք՝ եթե ճիշտ է, նրանից ապաշխարանք վերցնենք, և եթե ազնիվ խոսք լինի, ապա բաց թողնենք: Համենայն դեպս, դատ լինի, դատելով լինի: Ոչ թե բոլորով թաքնվենք, իսկ հետո վրա պրծնենք:

— Ազնիվ խոսքով վտանգել ընդհանուր գործը՝ հիմարության գազաթնակետն է: Գրողը տանի, պարոնայք, ինչ հիմարություն է սա հիմա: Եվ ի՞նչ դեր էք ստանձնում վտանգի պահին:

— Ես բողոքում եմ, ես բողոքում եմ,— լարել էր Վիրգինսկին:

— Ծայրահեղ դեպքում, մի բղավեք, ազդանշանը չենք լսի: Շատովը, պարոնայք... (Գրողը տանի, ի՞նչ հիմարություն է սա հիմա): Ես արդեն ասել եմ ձեզ, որ Շատովը սլավոնապաշտ է, այսինքն, ամենափիմար մարդկանցից մեկը... Իսկ իմիջիայլոց, գրողը տանի, դա միևնույն է և թքած դրա վրա: Դուք ինձ միայն շփոթեցնում եք... Շատովը, պարոնայք, չարացած մարդ է եղել և քանի որ, այդուհանդերձ, պատկանել է միությանը, ուզեի թե չուզեի, բայց մինչև վերջին րոպեն հույս եմ ունեցել, որ նրան կարելի է օգտագործել ընդհանուր գործի համար և օգտագործել որպես չարացած մարդու: Ես նրան պահպանել եմ ու խնայել, չնայած հստակագույն հրահանգներին... Ես նրան խնայել եմ հարյուր անգամ ավելի, քան արժեր: Բայց նա ավարտեց նրանով, որ մատնեց: Ե, գրողը տանի, թքած... Իսկ ահա, մեկնումեկդ փորձեք ճողոպրել հիմա: Ձեզնից ոչ մեկն իրավունք չունի լքել գործը: Դուք կարող եք նրա հետ համբուրվել թեկուզ, եթե ուզում եք, սակայն ընդհանուր գործին դավաճանել ազնիվ խոսքով, իրավունք չունեք: Այդպես վարվում են խոզերը և կառավարության կողմից կաշառվածները:

— Իսկ ո՞վ է այստեղ կառավարությունից կաշառվածը,— նորից քամիչով անցկացրեց Լիպուտինը:

— Կարող է պատահել՝ դուք: Ավելի լավ կանեիք լռեիք, Լիպուտին, դուք հենց այնպես եք խոսում, սովորության համաձայն: Կաշառվածները, պարոնայք, բոլոր նրանք են, որոնք վախենում են վտանգի պահին: Միշտ էլ մի տխմար կգտնվի, որը վախից վերջին րոպեին վազ կտա ու կբղավի. «Ա՛յ, ներեցեք ինձ, իսկ ես բոլորին կծախեմ»: Սակայն իմացեք, պարոնայք, որ հիմա ոչ մի մատնության դիմաց ձեզ չեն ների: Եթե երկու աստիճան էլ իջնեն իրավաբանորեն, ապա բոլոր դեպքերում Սիբիր՝

յուրաքանչյուրիդ, բացի դրանից, չեք փախչի նաև մեկ ուրիշ թրից: Իսկ այդ ուրիշ թուրն ավելի սուր է կառավարության ունեցածից:

Պյոտր Ստեպանովիչը կատաղած էր և ավելորդ բաներ ասաց: Շիգալյովը հաստատաբայլ նրան մոտեցավ:

— Երեկ երեկոյից ես մտորել եմ գործի մասին,— սկսեց նա վստահ ու մեթողաբար, ինչպես և միշտ (ու ինձ թվում է, եթե գետինն էլ բացվեր ոտքերի տակ, ապա այդ դեպքում էլ չէր ուժգնացնի առողջանությունը և նվազագույնս չէր փոխի իր շարադրանքի մեթոդականությունը),— գործի մասին մտորելով, որոշեցի, որ ծրագրվող սպանությունը ոչ միայն թանկ ժամանակի կորուստ է, որ կարող էր օգտագործվել առավել էական ու մերձակա եղանակով, այլև ավելին՝ իրենից ներկայացնում է այն կործանարար շեղումն օրինավոր ուղուց, ինչ միշտ առավելապես է վնասել գործին և տասնամյակներով շեղել հաջողությունից՝ ենթարկվելով գերակշռորեն թեթևամիտ և քաղաքական մարդկանց, փոխանակ՝ մաքուր սոցիալիստների ազդեցությանը: Ես ներկայացել եմ այստեղ միմիայն բողոքելու ծրագրվող ձեռնարկման դեմ, ընդհանրական խրատի համար, իսկ հետո ինձ հեռու պահելու այս իսկ բռնից, որը դուք, չգիտեմ ինչու, անվանում եք ձեր վտանգի պահը: Ես հեռանում եմ՝ ոչ թե այդ վտանգի վախից, ոչ էլ Շատովի հանդեպ տածած զգացմունքներից, ում հետ ամեննին չեն ուզում համբուրվել, այլ միայն ու միայն որովհետև այս ամբողջ գործը, սկզբից մինչև վերջ, տառացիորեն հակասում է իմ ծրագրին: Իսկ մատնության և կառավարության կողմից կաշառվելու վերաբերյալ իմ կողմից միանգամայն հանգիստ կարող եք լինել՝ մատնություն չի լինի:

Նա շրջվեց ու գնաց:

— Գրողը տանի, կհանդիպի նրանց և կզգուշացնի Շատովին,— գոռաց Պյոտր Ստեպանովիչը և քաշեց ատրճանակը: Լսվեց քաշված հրահանի շրխկոցը:

— Կարող եք վստահ լինել,— նորից շրջվեց Շիգալյովը,— Շատովին հանդիպելով ճանապարհին, գուցեն ողջույն փոխանակեմ, բայց չեմ նախազգուշացնի:

— Իսկ գիտե՞ք, արդյոք, որ սրա համար կարող եք հատուցել, պարոն Ֆուրյե:

— Խնդրում եմ ձեզ նկատի առնել, որ ես Ֆուրյե չեմ: Ինձ խառնելով այդ քաղցր-մեղք, վերացարկված ալարկոտի հետ, դուք ապացուցում եք սոսկ, որ իմ ձեռագիրը թեև եղել է ձեր ձեռքին, բայց բացարձակորեն հայտնի չէ ձեզ: Իսկ ձեր վրիժառության վերաբերյալ կասեմ, որ իզուր քաշեցիք հրահանը, այս բռնիքն դա ամեննին շահեկան չէ ձեզ: Իսկ եթե սպառնաք ինձ վաղվա կամ մյուս օրվա համար, ապա ավելորդ հոգսերից բացի, նորից ոչինչ չեք շահի՝ գնդակահարելով ինձ: Կսպանեք ինձ, իսկ վաղ թե ուշ այնուամենայնիվ կհանգեք իմ համակարգին: Մնաք բարով:

Նույն վայրկյանին պուրակից, երկու հարյուր քայլ հեռվից, լճի կողմից սուլոց լսվեց: Լիպուտինը տեղնուտեղը պատասխանեց՝ դեռևս երեկվա պայմանավորվածությամբ, նույնպես սուլոցով (դրա համար նա, չվստահելով իր բավականաչափ անատամ

բերանին, դեռևս առավոտյան շուկայում մի կոպեկով մանկական կավե սուլիչ էր գնել): Էրկելը հասցրել էր ճանապարհին նախազգուշացնել Շատովին, որ սուլոցներ կլինեն, այնպես որ վերջինս ոչ մի երկմտություն չունեցավ:

— Մի անհանգստացեք, ես նրանց կշրջանցեմ ու ինձ չեն տեսնի բոլորովին,— ազդու շնչոցով զգուշացրեց Շիգալովը և հետո, չշտապելով ու քայլքը չարագացնելով, վերջնականապես ուղղվեց դեպի տուն, խավար պուրակի միջով:

Հիմա կատարելապես հայտնի է՝ նվազագույն մանրամասներով, թե ինչպես կատարվեց այդ սարսափելի դեպքը: Սկզբում Լիպուտինը դիմավորեց Էրկելին և Շատովին, հենց քարանձավի մոտ: Շատովը չողջունեց նրան և ձեռքը չտվեց, բայց և իսկույն բարձրաձայն ու փութով ասաց.

— Դեհ, իսկ ո՞ր է ձեր բահն ու մեկ ուրիշ լապտեր չկա՞: Մի վախեցեք, այստեղ ոչ ոք էլ չկա, Սկվորեշնիկիում էլ կուգես հիմա թնդանոթ կրակիր, չեն լսի: Այ, այստեղ է դա, ահա, այստեղ, հենց այս տեղում...

Եվ նա ոտքը խփեց իսկապես քարանձավի ետևի անկյունից տասը քայլի վրա, դեպի անտառ: Հենց այդ րոպեին ետևից նրա վրա հարձակվեց Տոկաչենկոն, իսկ Էրկելը, նույնպես ետևից, բռնեց նրա բազուկները: Լիպուտինը վրա պրծավ առջևից: Երեքով իսկույն գետին տապալեցին նրան ու սեղմեցին հողին: Այստեղ մոտ ցատկեց Պյոտր Ատեպանովիչն իր ատրճանակով: Պատմում են, որ Շատովը հասցրեց գլուխը դարձնել նրա կողմը և դեռ կարող էր տեսնել ու ճանաչել նրան: Երեք լապտեր լուսավորում էին տեսարանը: Շատովը հանկարծ բղավեց կարճ և հուսակտուր, բայց նրան թույլ չտվեցին բղավել. Պյոտր Ստեպանովիչը ատրճանակը խնամքով, պինդ դեմ արեց ուղիղ ճակատին և սեղմեց ձգանք: Կրակոցը շատ բարձր չէր կարծես թե, ծայրահեղ դեպքում, Սկվորեշնիկիում ոչինչ չէին լսել: Անշուշտ, լսեց Շիգալովը, որը հազիվ երեք հարյուր քայլ հեռացած լինեք, լսեց թե՛ բղավոցը, թե՛ կրակոցը, բայց հետագայում իր իսկ վկայությամբ, չշրջվեց և նույնիսկ կանգ չառավ: Մահը վրա հասավ համարյա վայրկենապես: Կատարելապես տնօրինելու ընդունակություն, չեմ կարծում՝ նաև սառնարյունություն, պահպանում էր միայն Պյոտր Ստեպանովիչը: Պազելով, նա հապշտապ, սակայն ամուր ձեռքով խուզարկեց սպանվածի գրպանները: Փող չկար (դրամապանակը մնացել էր Մարյա Իգնատևնայի բարձի տակ): Երկու-երեք թղթեր դուրս եկան՝ փուչ բաներ, գրասենյակային մի գրություն, ինչ-որ գրքի վերնագիր և արտասահմանյան պանդոկի մի հին հաշիվ՝ Աստված գիտե, թե ինչու գրպանում մնացած երկու տարի: Պյոտր Ստեպանովիչը թղթերը դրեց իր գրպանը և, նկատելով հանկարծ, որ բոլորը խոնվել են, նայում են դիակին ու ոչինչ չեն անում, սկսեց չարացած և անհարգալի նախատել ու շտապեցնել: Տոկաչենկոն և Էրկելը, ուշքի գալով, վազեցին և քարանձավից իսկույն բերեցին դեռևս առավոտից այնտեղ պահած երկու քար, յուրաքանչյուրը քսան ֆունտ քաշով, արդեն պատրաստի, այսինքն՝ պարաններով ամուր կապկալած: Քանի որ նախատեսված էր դիակը քարշ տալ մերձակա (երրորդ) լճակն ու այնտեղ ջրասույզ անել, ապա սկսեցին այդ քարերը կապել նրա ոտքերին և վզին: Կապկալում էր Պյոտր Ստեպանովիչը, իսկ Տոկաչենկոն

և Էրկելը միայն բռնել էին և քարերն էին տալիս հերթով: Էրկելը տվեց առաջինը, և մինչ Պյոտր Ստեպանովիչը, փնթփնթալով ու հայիռելով, պարանով կապկպում էր դիակի ոտքերն ու դրանց միացնում առաջին քարը, Տոկլաչենկոն այդ տևական ընթացքում ձեռքերում բռնած իր քարը՝ շեղակի և ասես հարգալիր առաջ հակված ամբողջ մարմնով, որպեսզի մատուցի անհապաղ, առաջին իսկ պահանջով, ոչ մի անգամ չմտածեց իր բեռն առայժմ ցած դնել: Երբ վերջապես երկու քարերն էլ կապված էին և Պյոտր Ստեպանովիչը վեր կացավ գետնից՝ զննելու ներկաների՝ կերպարանքները, այդժամ հանկարծակի տարօրինակ մի բան կատարվեց՝ միանգամայն անսպասելի և բոլորին զարմացրած:

Ինչպես արդեն ասվեց, համարյա բոլորը կանգնել և ոչինչ չէին անում, բացի մասամբ Տոկլաչենկոյից և Էրկելից: Վիրգինսկին թեև նետվել էր, երբ բոլորը նետվեցին Շատովի վրա, բայց չէր կառչել Շատովից և չէր օգնել՝ պահել նրան: Իսկ Լյամշինը խոնվածների մեջ էր հայտնվել արդեն կրակոցից հետո: Ապա նրանք բոլորը, ամբողջ այդ գուցեն տասը բռնած իրարանցմանը դիակի հետ, կարծես թե կորցրել էին իրենց գիտակցության մի մասը: Նրանք խմբվել էին շուրջանակի, և ամենայն անհանգստությունից և տագնապից առաջ, կարծես լոկ զարմանք էին զգում: Լիպուտինը կանգնած էր առջևում՝ ճիշտ դիակի մոտ, Վիրգինսկին նրա ետևում՝ ուսի վրայից նայելով մի տեսակ հստակ և կարծես կողմնակի հետաքրքրասիրությամբ, անգամ բարձրացած ոտնաթաթերին, որ ավելի լավ տեսնի: Լյամշինն էլ թաքնվել էր Վիրգինսկու ետևում և միայն մեկ-մեկ ու վախվորած նայում էր նրա ետևից ու իսկույն թաքնվում: Իսկ երբ քարերը կապեցին, և Պյոտր Ստեպանովիչը վեր կացավ, Վիրգինսկին հանկարծ ամբողջ մարմնով սրսփաց մանրիկ դողով, ձեռքերն իրար զարկեց և վշտալի բացականչեց ամբողջ ձայնով.

— Սա այն չէր, այն չէր: Չէ, սա բոլորովին այն չէր:

Նա գուցեն էլի ինչ-որ բան ավելացներ իր այդչափ ուշացած բացականչությանը, սակայն Լյամշինը թույլ չտվեց նրան ավարտել՝ հանկարծակի և ամբողջ ուժով գրկեց ու սեղմեց նրան ետևից և ծղրտաց մի անհավանական բղավոցով: Լինում են վախի սաստիկ պահեր, ասենք, երբ մարդը գոռում է հանկարծ ոչ իր ձայնով, այլ այնպիսի, որ նախկինում ենթադրել էլ չէր կարելի, ու դա երբեմն նույնիսկ շատ է ահարկու: Լյամշինը գոռում էր ոչ մարդկային, այլ մի տեսակ գազանային ձայնով: Ավելի ու ավելի ուժեղ, ջղաձիգ պոռթկումով, ետևից սեղմված Վիրգինսկու ձեռքերով, նա ճղճղում էր անդադար ու անընդմեջ՝ աչքերը չռած բոլորի վրա, բերանն արտակարգ լայն բացած, ոտքերով էլ մանրիկ դոփդոփում էր հողը, ասես թմբկազարկ լիներ: Վիրգինսկին այնքան վախեցավ, որ ինքն էլ գոռաց խելագարի պես, և մի տեսակ կատաղության մեջ, այնչափ չարացած, որ Վիրգինսկու պարագային ենթադրել իսկ չէր կարելի, սկսեց պոկվել Լյամշինի ձեռքերից, որքան կարող էր ետևից ճանկոռտելով ու խփելով նրան: Էրկելն օգնեց վերջապես պոկել Լյամշինին: Բայց երբ Վիրգինսկին վախեցած մի տասը քայլ ետ ցատկեց, Լյամշինը հանկարծ, տեսնելով Պյոտր Ստեպանովիչին, ոռնաց նորից ու նետվեց արդեն նրա վրա: Գայթելով դիակի

վրա, նա դիակի վրայով հասավ Պյոտր Ստեպանովիչին, և արդեն այնքան պինդ գրկեց նրան՝ գլխով կրծքին սեղմած, որ ոչ Պյոտր Ստեպանովիչը, ոչ Տոկաչենկոն, ոչ էլ Լիպուտինն առաջին պահ համարյա ոչինչ չկարողացան անել: Պյոտր Ստեպանովիչը գոռում էր, հայհոյում, բռնեցներով խփում նրա գլխին, վերջապես, մի կերպ պոկվելով քաշեց ատրճանակը և խոթեց ուղիղ դեռևս ճղճղացող Լյամշինի բաց բերանը, վերջինիս ձեռքերն արդեն պինդ բռնել էին Տոկաչենկոն, Էրկելն ու Լիպուտինը, սակայն Լյամշինը շարունակում էր դժդժալ, չնայած ատրճանակին, վերջապես Էրկելը, մի կերպ ծալծլելով իր ֆուլյարե թաշկինակը, ճարպկորեն խցկեց նրա բերանը, և ճղճղոցն այդպիսով դադարեց: Այդ ընթացքում Տոկաչենկոն մնացած պարանի կտորով կապկպեց նրա ձեռքերը:

— Սա շատ տարօրինակ է,— ասաց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ տագնապած զարմանքով զննելով խելագարին:

Ըստ երևույթին, ապշած էր:

— Ես նրա մասին միանգամայն ուրիշ բան էի մտածում,— ավելացրեց նա մտախոհ:

Առայժմ նրա մոտ թողեցին Էրկելին: Հարկ էր շտապել մեռյալի խնդրում, բղավոցներն այնքան էին, որ կարող էին մոտերքից լսել նաև: Տոկաչենկոն և Պյոտր Ստեպանովիչը վերցրին լապտերները, դիակը բռնեցին գլխի կողմից: Լիպուտինը և Վիրգինսկին բռնեցին ոտքերից ու տարան: Երկուքարը հետը՝ բեռը ծանր էր, իսկ տարածությունն ավելի քան երկու հարյուր քայլ կլիներ: Բոլորից ուժեղը Տոկաչենկոն էր: Նա խորհուրդ տվեց համաքայլ գնալ, բայց ոչ ոք չպատասխանեց նրան, ու քայլեցին խառնիխուռն: Պյոտր Ստեպանովիչը գնում էր առջևից և լրիվ կռացած, իր ուսին էր տանում մեռյալի գլուխը՝ ձախ ձեռքով ներքևից բռնած քարը: Քանի որ Տոկաչենկոն ճամփի լրիվ կեսը չկռահեց, որ օգնի նրան՝ քարը բռնելուն, Պյոտր Ստեպանովիչը, ի վերջո հայհոյանքով գոռաց վրան: Գոռոցը հանկարծակի էր և միայնակ: Բոլորը շարունակում էին տանել լուռ, և միայն հենց լճի մոտ Վիրգինսկին՝ բեռան տակ կռացած և ասես հոգնած այդ ծանրությունից, հանկարծ բացականչեց նորից նույնպիսի բարձր ու լալկան ձայնով.

— Սա այն չէ, չէ, ամենևին այն չէ սա՛:

Տեղը, ուր վերջանում էր այդ երրորդ, սկզբորեշնիկյան բավական խոշոր լիճը, ուր հասցրին սպանվածին, պուրակի ամենաամայի և չհաճախվող անկյուններից էր, հատկապես տարվա այդ ուշ եղանակին: Այդ ծայրին լճափը խոտածածկ էր: Լապտերը ցած դրեցին, դիակը ճոճեցին ու զցեցին ջուրը: Խուլ ու տևական շրմփոց լսվեց: Պյոտր Ստեպանովիչը բարձրացրեց լապտերը, նրա ետևում տնկվեցին բոլորը՝ հետաքրքրությամբ հետևելով, թե ինչպես է սուզվում դիակը: Բայց արդեն ոչինչ չէր երևում՝ քարեր կապած մարմինը տեղնուտեղը չքացավ: Ջրի մակերեսին հայտնված ջրի խոշոր շիթերն արագ մարեցին: Գործն ավարտված էր:

— Պարոնայք,— բոլորին դիմեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— հիմա մենք կցրվենք: Անկասկած, դուք պիտի զգաք այն ազատ հպարտությունը, որը շաղկապված է ազատ

պարտքի կատարմանը: Իսկ եթե հիմա, ցավոք սրտի, անհանգստացած եք նման զգացումների համար, ապա անկասկած, կզգաք դա վաղը, երբ արդեն ամոթ կլինի չզգալ: Լյամշինի չափազանց ամոթալի հուզմունքը ես համաձայն եմ դիտել որպես զառանցանք, առավել ևս, որ նա, ասում են, իսկապես վատառողջ էր առավոտից: Իսկ ձեզ, Վիրգինսկի, ազատ խորհրդածության մի վայրկյանը ցույց կտա, որ ընդհանուր գործի շահերից ելնելով, չէր կարելի առաջնորդվել ազնիվ խոսքով, այլ պետք էր հենց այնպես, ինչպես մենք արեցինք: Հետևանքները ձեզ ցույց կտան, որ եղել է մատնություն: Ես համաձայն եմ մոռանալ ձեր բացականչությունները: Ինչ վերաբերում է վտանգին, ապա ոչինչ չի կանխատեսվում: Ոչ մեկի մտքով չի անցնի կասկածել մեզնից որևէ մեկին, հատկապես եթե կարողանաք ինքներդ ձեզ պահել, այնպես որ գլխավորը, այնուամենայնիվ, հենց ձեզնից է կախված և կատարյալ համոզմունքից, ինչու, հուսով եմ, վաղն ևեթ կհաստատվեք: Իմիջիայլոց, հենց դրա համար էլ համախմբվել եք համախոհների ազատ միասնության առանձին կազմակերպության մեջ, որպեսզի ընդհանուր գործում միմյանց միջև կիսեք եռանդը՝ տվյալ պահին, ու եթե պետք է, հետևեք և նկատեք մեկդ մյուսին: Մեզնից յուրաքանչյուրը պարտավոր է վերին հաշվետվությամբ: Դուք կոչված եք նորացնել լճացումից խարխլվող ու նեխող գործը, միշտ աչքի առաջ ունեցեք դա՝ առույգության համար: Ձեր համակ քայլն առայժմ այն է, որ ամեն ինչ խորտակվի, թե պետությունը, թե նրա բարոյականությունը: Կմնանք սոսկ մենք, որ նախապես նշել ենք մեզ իշխանության բերելու համար, խելացիներին կմիացնենք մեզ, իսկ անխելքներին կհեծնենք՝ կքշենք: Դրանից դուք չպետք է նեղվեք: Հարկ է վերադաստիարակել սերունդը՝ ազատությանն արժանի դարձնելու համար: Դեռևս բազում հազարավոր Շատովներ են սպասվում: Մենք կազմակերպվում ենք, ուղղությունը գրավելու համար, ինչ պարապ ընկած է ու բերանը բաց մեզ է սպասում, ամոթ էլ է ձեռքը չառնել: Հիմա ես կգնամ Կիրիլլովի մոտ և առավոտյան կլինի այն փաստաթուղթը, որով նա, մեռնելիս, կառավարության հետ բացատրվելու ձևով, ամեն ինչ կվերցնի իր վրա: Նման զուգորդումից ավելի հավանական ոչինչ չի կարող լինել: Նախ և առաջ, նա թշնամություն ուներ Շատովի հետ, միասին ապրել են Ամերիկայում, նշանակում է՝ գծովելու ժամանակ ունեցել են: Հայտնի է, որ Շատովը փոխել է համոզմունքները, նշանակում է, նրանց թշնամությունը համոզմունքներից է և մատնության վախից, այսինքն՝ ամենաչներվողը: Ամեն ինչ այդպես էլ կգրվի: Վերջապես, կհիշատակվի, որ նրա մոտ, Ֆիլիպպովի տանը, բնակվել է Ֆեդկան: Այդպիսով, այս ամենը կատարելապես կհեռացնի մեզնից ամենայն կասկած, որովհետև բոլոր այդ ոչխարի գլուխները կկորցնեն իրենց: Պարոնայք, վաղն արդեն մենք չենք հանդիպի, շատ կարճ ժամանակով ես կբացակայեմ, գավառ եմ գնալու: Բայց վաղը չէ մյուս օրն իմ տեղեկությունները կստանաք: Ես ձեզ խորհուրդ կտայի հենց վաղվա օրը տներում մնալ: Հիմա բոլորս զույգ-զույգ կգնանք տարբեր ճանապարհներով: Տոկաչենկո, ձեզ կխնդրեմ զբաղվել Լյամշինով և տուն հասցնել նրան: Դուք կարող եք ներգործել նրա վրա և գլխավորը՝ բացատրել, թե ինչ աստիճան կարող է հենց իրեն վնասել իր փոքրոգությամբ: Պարոն Վիրգինսկի, ձեր ազգական Շիգալովին, ինչպես և ձեզ, չես ուզում կասկածել՝ նա չի մատնի: Կմնա ավստոսել՝ նրա արարքի համար, բայց և

այնպես, նա դեռևս չի դիմել, որ թողնում է միությունը, ուստի և դեռ վաղ է նրան թաղել: Դե, պարոնայք, շուտ անենք, թեև ոչխարի գլուխներ են այնտեղ, բայց զգուշությունը, այնուամենայնիվ, չի խանգարի...

Վիրգինսկին ճամփա ընկավ Էրկելի հետ: Էրկելը, Լյամշինին հանձնելով Տոկլաչենկոյին, հասցրեց նրան մոտեցնել Պյոտր Ստեպանովիչին և հայտնել, որ սա ուշքի է եկել, զոջում ու ներողություն է խնդրում և նույնիսկ չի հիշում, թե ինչ կատարվեց իր հետ: Պյոտր Ստեպանովիչը գնաց մենակ, լճերի դիմացի կողմով, պուրակի մոտով: Դա ամենահեռու ճանապարհն էր: Ի զարմանս նրա, համարյա ճամփի կեսին, նրան հասավ Լիպուտինը:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, իսկ չէ որ Լյամշինը կմատնի:

— Չէ, նա ուշքի կգա և կկռահի, որ առաջինը կգնա Սիբիր, եթե մատնի: Հիմա ոչ ոք չի մատնի: Դուք էլ չեք մատնի:

— Իսկ դո՞ւք:

— Անկասկած, բոլորիդ ծակը կխոթեմ, հենց իրար գաք՝ դավաճանելու համար, և դուք դա գիտեք: Բայց դուք չեք դավաճանի: Դրա համա՞ր եք երկու վերստ վազել իմ ետևից:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, Պյոտր Ստեպանովիչ, չէ որ մենք գուցե էլ երբեք չհանդիպենք:

— Դա՞՞ որտեղից գտաք:

— Սիայն մի բան ասեք ինձ:

— Իսկ ի՞նչ: Ի դեպ, ես ուզում եմ, որ դուք չքվեք:

— Մի հատիկ պատասխան, բայց որ հաստատ լինի, մենակ մե՞նք ենք հնգյակ ամբողջ աշխարհում, թե՞ ճիշտ է, որ մի քանի հարյուր հնգյակ կա: Ես վերին իմաստով եմ հարցնում, Պյոտր Ստեպանովիչ:

— Ձեր կատաղությունից եմ տեսնում: Իսկ գիտե՞ք, արդյոք, Լիպուտին, որ դուք Լյամշինից ավելի վտանգավոր եք:

— Գիտեմ, գիտեմ, բայց պատասխա՛նը, ձեր պատասխանը:

— Հիմար մարդ եք: Չէ որ հիմա արդեն, կարծեմ, ձեզ համար միևնույնը պիտի լինի՝ մի հնգյակ է, թե հազար:

— Ուրեմն, մեկն է: Այդպես էլ գիտեի,— ճչաց Լիպուտինը:— Ամբողջ ժամանակ գիտեի, որ մեկն է, մինչև այս րոպեն...

Եվ չսպասելով ուրիշ պատասխանի, շրջվեց ու արագ անհետացավ մթության մեջ:

Պյոտր Ստեպանովիչը մի քիչ մտորեց:

— Չէ, ոչ ոք չի մատնի,— ասաց նա վճռական,— բայց խմբակը պիտի խմբակ մնա ու ենթարկվի, թե չէ ես նրանց... Բայց ես ի նչ անպետք ժողովուրդ է:

II

Սկզբում նա մտավ իր տուն և խնամքով, առանց շտապելու, դարսեց ճամպրուկը: Առավոտյան ժամը վեցին շարժվում էր ճեպընթաց գնացքը: Վաղ ժամի այդ ճեպընթացը շաբաթական մեկ անգամ էր լինում ու սահմանված էր բոլորովին վերջերս, առայժմ սոսկ որպես փորձ: Պյոտր Ստեպանովիչը թեն նախագգուշացրեց մերոնց, որ ժամանակավորապես հեռանում է իբր թե գավառ, բայց, ինչպես պարզվեց հետագայում, նրա մտադրությունները միանգամայն ուրիշ էին:— Ճամպրուկը կողպելով՝ նա վճարեց տանտիրուհուն, ում նախապես տեղյակ էր պահել և կառքով գնաց էրկելի տուն, որն ապրում էր կայարանին մոտ: Իսկ հետո արդեն, գիշերվա ժամը համարյա մեկին, գնաց Կիրիլլովի մոտ, ում տուն մտավ դարձյալ Ֆեդկայի գաղտնի անցքով:

Պյոտր Ստեպանովիչի հոգեվիճակն ահավոր էր: Իր համար չափազանց կարևոր ուրիշ-ուրիշ տհաճություններից բացի (դեռևս ոչինչ չէր կարողացել իմանալ Ստավրոգինի մասին), ինչպես թվում է, քանզի չեմ կարող հաստատ պնդել, օրվա ընթացքում ինչ-որ տեղից (ամենահավանականը՝ Պետերբուրգից) գաղտնի մի ծանուցում էր ստացել մոտ ժամանակներս իրեն սպասող ինչ-որ վտանգի մասին: Հարկավ, այդ ժամանակի շուրջ հիմա մեր քաղաքում շատ առասպելներ են շրջում: Բայց եթե որևիցե բան հաստատ հայտնի է, ապա սոսկ նրանց, ովքեր պարտավոր են դա իմանալ: Ես միայն ենթադրում եմ անձնական կարծիքով, որ Պյոտր Ստեպանովիչը կարող էր ինչ-ինչ գործեր ունենալ նաև բացի մեր քաղաքից, այնպես որ իսկապես կարող էր ծանուցում ստացած լինել: Նույնիսկ համոզված եմ, հակառակ Լիպուտինի ցինիկ և հուսաբեկ երկմտության, որ նա իսկապես էլ կարող էր երկու-երեք հնգյակ ունենալ, մերից բացի, ասենք, մայրաքաղաքներում: Իսկ եթե ոչ հնգյակներ, ապա կապեր և հարաբերություններ՝ գուցե, նույնիսկ շատ արտառոց: Նրա մեկնելուց ոչ ավելի, քան Երեք օր անց մեզ մոտ մայրաքաղաքից հրաման ստացվեց անհապաղ ձերբակալել նրան՝ թե հատկապես ինչ գործի համար, մեր թե ուրիշ, չգիտեմ: Հրամանը տեղ հասավ այն ժամանակ հենց, որ սաստկացնի մեր ղեկավարությանը և մինչ այդ համառորեն թեթևամիտ հասարակությանը հանկարծ համակած սարսափի ցնցող, համարյա թե միստիկ տպավորությունը ուսանող Շատովի խորհրդավոր և բազմանշանակալի սպանության հայտնաբերման, մեր անհետքությունների չափը լրացրած սպանության և այդ դեպքն ուղեկցող արտակարգ հանելուկային հանգամանքների կապակցությամբ: Սակայն հրամանն ուշացել էր. Պյոտր Ստեպանովիչն այդ ժամանակ արդեն Պետերբուրգում էր գտնվում, ուրիշի անվան տակ, որտեղից, հոտն առնելով, թե բանն ինչ է, վայրկենապես ճողոպրեց արտասահման... Իմիջիայլոց, չափից ավելի շատ առաջ անցա:

Նա մտավ Կիրիլլովի մոտ՝ չարացած ու կրակոտ տեսքով: Գլխավոր գործից բացի, կարծես ուզում էր էլի ինչ-որ բան պոկել Կիրիլլովից, ինչ-որ բան թափել նրա վրա: Կիրիլլովը մի տեսակ ուրախացավ նրա գալստյամբ, երևում էր, որ ահավոր երկար ու հիվանդագին անհամբերությամբ էր սպասել: Դեմքը սովորականից գունատ էր, սև աչքերի հայացքը՝ ծանր ու անթեք:

— Ես կարծում էի, չեք գա,— ծանր-ծանր ասաց նա բազմոցի անկյունից, իմիջիայլոց, ընդառաջ չշարժվելով: Պյոտր Ստեպանովիչը կանգնեց նրա դիմաց և, նախքան որևէ բառ արտասանելը, ակնդետ նայում էր նրա դեմքին:

— Նշանակում է, ամեն ինչ կարգին է, և մենք մեր մտադրությունից էտ չենք կանգնի, շատ ապրեք,— վիրավորական-հովանավորող ժպտաց նա: Ուրեմն՝ ինչ,— ավելացրեց գարշելի կատակաբանությամբ,— եթե ուշացա էլ, բողոքելու տեղ չունեք, երեք ժամ նվիրեցի ձեզ:

— Ես ձեզնից ավելորդ ժամ նվեր չեմ ուզում և դու չես կարող ինձ նվիրել... հիմա՛ր:

— Ի՞նչ,— ցնցվելու վրա էր Պյոտր Ստեպանովիչը, բայց վայրկենապես տիրապետեց իրեն:— Ա՛յ քեզ նեղացկոտություն: Է՛, կարծես գազազա՞ծ եք,— բառ առ բառ արտաբերեց նա՝ նույն վիրավորական գոռոգության տեսքով:— Նման պահին ավելի շուտ հանգստություն է պետք: Ամենից լավը հիմա կլինի Կոլումբոսի տեղը դնել իրեն, իսկ ինձ նայել որպես մի մկան ու չնեղանալ ինձնից: Ես դա երեկ խորհուրդ տվեցի:

— Ես չեմ ուզում քեզ նայել որպես մկան:

— Իսկ դա՞ ինչ էր, հաճոյախոսություն: Իմիջիայլոց, թեյն էլ է սառը, ուրեմն, ամեն ինչ գլխիվայր է: Չէ, էստեղ մի անբարեհույս բան է կատարվում: Բա՛, ինչ-որ բան եմ տեսնում լուսամուտագոգին՝ պնակի մեջ (նա մոտեցավ պատուհանին): Օհո՛, բրնձի հետ խաշած հավ... Իսկ ինչո՞ւ մինչև հիմա ձեռք տված չէ: Նշանակում է, այնպիսի հոգեվիճակի մեջ եք եղել, որ նույնիսկ հավը...

— Ես կերել եմ, ու ձեր գործը չէ: Լո՛ւք:

— Օ՛, իհարկե, ըստ որում՝ միևնույն է: Բայց հիմա ինձ համար մի բան միևնույնը չէ. պատկերացրեք, համարյա բոլորովին չեմ ճաշել, ուստի, եթե հիմա այս հավը, ինչպես ենթադրում եմ, արդեն պետք չէ... հը՞:

— Կերեք, եթե կարող եք:

— Այ, շնորհակալ եմ, հետո էլ՝ թեյ:

Նա ակնթարթորեն տեղավորվեց բազմոցի մյուս ծայրին և արտակարգ ազահությամբ վրա պրծավ կերակուրին, բայց միևնույն ժամանակ ամեն վայրկյան հետևում էր իր գոհին: Կիրիլլովը չարացած գարշանքով նրան էր նայում անշարժ, ասես անուժ՝ փախցնել հայացքը:

— Սակայն,— մեկն վեր թռավ Պյոտր Ստեպանովիչը՝ շարունակելով ուտել,— սակայն՝ գործի մասին։ Ուրեմն, նահանջել չկա, հը։ Հապա թուղթը։

— Ես այս գիշեր որոշեցի, որ ինձ համար միևնույնն է։ Կգրեմ։ Թռուցիկների՝ մասին։

— Թռուցիկների մասին էլ։ Իմիջիայլոց, ես կթելադրեմ։ Չէ որ ձեզ համար միևնույնն է։ Մի՞թե ձեզ կարող էր անհանգստացնել բովանդակությունն այսպիսի մի պահի։

— Քո գործը չէ։

— Իհարկե, չէ։ Ի դեպ, ընդամենը մի քանի տող, որ դուք և Շատովը թռուցիկներ եք տարածել, իմիջիայլոց, Ֆեդկայի օգնությամբ, որը թաքնվում էր ձեր բնակարանում։ Այս վերջին կետը Ֆեդկայի և բնակարանի մասին խիստ կարևոր է, նույնիսկ՝ ամենակարևորը։ Տեսնում եք, ես լրիվ անկեղծ եմ ձեզ հետ։

— Շատովը։ Շատովը՝ ինչի համար։ Ոչ մի դեպքում՝ Շատովի մասին։

— Այ քեզ նորություն, ձեզ համար՝ ինչ։ Նրան վնասել արդեն չեք կարող։

— Կինն է եկել նրա մոտ։ Արթնացել ու մարդ էր ուղարկել, իմանալու, թե ո՞ւր է նա։

— Ուղարկել էր հարցնելու, թե ո՞ւր է։ Հըմ, սա լավ չէ։ Գուցեն էլի ուղարկի։ Ոչ որ չպետք է իմանա, որ ես այստեղ եմ...

Պյոտր Ստեպանովիչն անհանգստացավ։

— Նա չի իմանա, քնել է նորից։ Նրա մոտ է Արինա Վիրգինսկայան։

— Էսպես, էսպես... չի՞ լսի, կարծում եմ։ Գիտեք, գուցե փակենք դռնակը։

— Ոչինչ չի լսի։ Իսկ եթե Շատովը գա, ձեզ կթաքցնեմ մյուս սենյակում։

— Շատովը չի գա։ Եվ դուք կգրեք, որ կռվել եք դավաճանության և մատնագրի համար... այս երեկո... ու նրա մահվան պատճառը։

— Նա մեռա՞ծ է,— բղավեց Կիրիլլովը՝ վեր թռչելով բազմոցի վրայից։

— Այսօր, երեկոյան ժամը ութին մոտ, կամ ավելի լավ է, երեկ երեկոյան, ժամը ութին, իսկ հիմա տասներկուսն անց է արդեն։

— Այդ դու ես սպանել նրան... Եվ դա ես երեկ էի կանխատեսում։

— Չկանխատեսելու բան չկար։ Այ, այս ատրճանակով (նա հանեց ատրճանակը, ըստ երևոյթին, ցույց տալու, բայց էլ չպահեց, աջ ձեռքում բռնել էր, ասես պատրաստ)։— Բայց դուք տարօրինակ մարդ եք, Կիրիլլով, չէ որ ինքներդ գիտեիք, որ դրանով էլ կվերջանա այդ տխուր մարդու գործը։ Էլ ի՞նչ կար կանխատեսելու։ Մի քանի անգամ ծամել ու ձեր բերանն եմ դրել։ Շատովը մատնագիր էր պատրաստում՝ ես հետևում էի, ոչ մի կերպ թողնել չի կարելի։ Ձեզ էլ էր հրահանգված հետևել, հենց ինքներդ ինձ հայտնեցիք երկու շաբաթ առաջ...

— Լռիր։ Այդ բանն արել ես, որովհետև ժնկում նա թքել է երեսիդ։

— Դրա համար էլ, ուրիշ բաների համար էլ: Շատ ուրիշ բաների, իմիջիայլոց, առանց որևէ չարության: Ի՞նչ կա՝ վեր թռչելու: Ի՞նչ կարիք կա՝ ձևեր թափելու: Օհո : Ուրեմն, ահա, թե ինչ...

Նա վեր ցատկեց ու ատրճանակն առաջ պարզեց: Բանն այն է, որ Կիրիլլովը հանկարծ լուսամուտագոգից ճանկեց իր ատրճանակը՝ դեռ առավոտից նախապատրաստած ու լցրած: Պյոտր Ստեպանովիչը կրակելու դիրք բռնեց ու զենքն ուղղեց Կիրիլլովի վրա:

Վերջինս չարախինդ ծիծաղեց:

— Խոստովանիր, սրիկա, որ ատրճանակը վերցրել ես, որովհետև կգնդակահարեմ քեզ... Բայց ես չեմ կրակի... թեև... թեև...

Եվ նա նորից ատրճանակն ուղղեց Պյոտր Ստեպանովիչի վրա, կարծես հաշվարկելով, կարծես անուժ՝ հրաժարվել պատկերացնելու հաճույքից, թե ինչպես կգնդակահարեր նրան: Պյոտր Ստեպանովիչը, դեռևս դիրք բռնած, սպասում էր մինչև վերջին վայրկյանը, չքաշելով ձգանը, վտանգելով իրեն՝ առաջինը գնդակ ստանալ՝ ճակատին, «մոլագարից» սպասելի էր: Սակայն «մոլագարն» ի վերջո իջեցրեց ձեռքը՝ շունչը կտրվելով, սրսփալով և խոսելու ուժ չունենալով:

— Խաղ արեցինք, ու հերիք էր,— զենքն իջեցրեց նաև Պյոտր Ստեպանովիչը:— Այդպես էլ գիտեի, որ խաղ եք անում, միայն թե գիտեք, որ վտանգված էիք, ես կարող էի կրակել:

Եվ նա բավականին հանգիստ նստեց բազմոցին և թեյ լցրեց իրեն, ի դեպ, թեթեակի դողացող ձեռքով: Կիրիլլովն ատրճանակը դրեց սեղանին և սկսեց ետուառաջ քայլել:

— Ես չեմ գրի, թե սպանել եմ Շատովին և... ոչինչ չեմ գրի հիմա: Թուղթը չի լինի:

— Չի՞ լինի:

— Չի լինի:

— Ի՞նչ ստորություն և ի՞նչ հիմարություն,— չարացածությունից կանաչ կտրեց Պյոտր Ստեպանովիչը:— Իմիջիայլոց, ես դա կանխագույմ էի: Իմացեք, որ ինձ նեղը չեք լծում: Թեև՝ ինչպես կուզեք: Եթե կարողանայի ձեզ ստիպել ուժով, կստիպեի: Ի դեպ, դուք սրիկա եք,— ավելի ու ավելի չէր կարողանում իրեն զսպել Պյոտր Ստեպանովիչը:— Այն ժամանակ դուք մեզնից փող խնդրեցիք և սարեր խոստացաք... Միայն թե ես առանց արդյունքի չեմ գնա, այնուամենայնիվ, ծայրահեղ դեպքում կտեսնեմ, թե ինչպես եք ինքներդ ձեր գանգը փշրում:

— Ես ուզում եմ, որ հիմա դուրս գաս,— նրա դիմաց հաստատուն կանգ առավ Կիրիլլովը:

— Չէ՛, այդ մեկն արդեն՝ ոչ մի կերպ,— ատրճանակը նորից ձեռքն առավ Պյոտր Ստեպանովիչը,— հիմա թերևս չարության ու վախկոտության դրդմամբ ձեր գլուխը կմտնի հետաձգել ամեն ինչ ու վաղը գնալ՝ մատնելու, նորից մի քիչ փող ստանալու

համար, չէ որ դրա համար կվճարեն: Գրողը տանի ձեզ նման մարդկանց, ամեն ինչի պատրաստ եք: Միայն թե մի անհանգստացեք, ես ամեն բան կանխատեսել եմ. ես չեմ գնա, մինչև այս ատրճանակով չփշրեմ ձեր գանգը, ինչպես ստոր Շատովինը, եթե վախենաք ու մտադրությունը հետաձգեք, գրողը տանի ձեզ:

— Անպայման ուզում ես իմ արյո՞ւնն էլ տեսնել:

— Հասկացեք, չարությունից չեմ անում դա, ինձ համար միևնույն է: Պատճառն այն է, որ հանգիստ լինեմ մեր գործի համար: Մարդուս վրա հույս դնել չի կարելի, ինքներդ եք տեսնում: Ես ոչինչ չեմ հասկանում, թե որն է ինքն իրեն մեռցնելու ձեր այդ երևակայությունը: Ես չեմ հորինել ձեզ համար, այլ ինքներդ՝ ինձնից առաջ ու այդ մասին հայտնել եք նախապես ոչ ինձ, այլ անդամներին՝ արտասահմանում: Եվ նկատի ունեցեք, նրանցից ոչ ոք չի ստիպել խոստովանել, նրանցից ոչ մեկը ձեզ չի ճանաչել բոլորովին, այլ ինքներդ եք եկել՝ անկեղծանալու, զգացմունքայնությունից: Է՛, ինչ արած, եթե այն ժամանակ դրա վրա հիմնվեց, ձեր իսկ համաձայնությամբ և առաջարկությամբ (նկատի առեք ձեզ համար՝ առաջարկությամբ), այստեղի գործողությունների մի պլան, որը հիմա արդեն ոչ մի կերպ փոխելիչ կարելի: Հիմա դուք ձեզ այնպես եք պահել, որ արդեն չափից ավելի գիտեք ավելորդ բաներ: Եթե ցնորվեք ու վաղը գնաք՝ մատնելու, չէ որ դա էլ ձեռնտու չի լինի ձեզ, ի՞նչ եք մտածում այդ մասին: Չէ-է՛, դուք պարտավորվել եք, դուք խոսք եք տվել, դուք փող եք վերցրել: Այդ մեկը ոչ մի կերպ չեք կարող ժխտել...

Պյոտր Ստեպանովիչը սաստիկ բորբոքված էր, բայց Կիրիլլովը վաղուց արդեն չէր լսում: Նորից մտազբաղ գնում-գալիս էր սենյակում:

— Մեղք էր Շատովը, — ասաց նա՝ կրկին կանգնելով Պյոտր Ստեպանովիչի դիմաց:

— Ախր, ես էլ եմ խղճում, թերևս, և միթե...

— Լռիր, ստորի մեկը, — ոռնաց Կիրիլլովը՝ սարսափելի և աներկիմաստ շարժում անելով, — կսպանեմ:

— Դե, դե, դե, ստեցի, համաձայն եմ, ամենևին մեղք չէր, դե բավական է, բավական, — երկյուղած վեր թռավ Պյոտր Ստեպանովիչը՝ ձեռքն առաջ պարզած:

Կիրիլլովը հանկարծակի սսկվեց և նորից սկսեց քայլել:

— Ես չեմ հետաձգի, հատկապես հիմա եմ ուզում սպանել ինձ՝ բոլորը ստոր են:

— Ա՛յ, գաղափար է: Ինչ խոսք, բոլորը ստոր են, և քանի որ օրինավոր մարդու համար աշխարհում նողկալի է, ապա...

— Հիմար, ես էլ նույնպիսի ստոր եմ, ինչպես դու, ինչպես բոլորը և ոչ թե օրինավոր: Օրինավոր ոչ մի տեղ չի եղել:

— Վերջապես կռահեց: Կիրիլլով, միթե մինչև հիմա ձեր խելքով չէիք հասկանում, որ բոլորը նույնն են, որ չկա ոչ ավելի լավ, ոչ ավելի վատ, այլ միայն ավելի խելոք ու

ավելի անխելք, և որ եթե բոլորը ստոր են (ինչը, ի դեպ, ցնդաբանություն է), ապա ուրեմն, չպիտի լինի և անստո՞ր:

— Ա՛, դու իսկապե՞ս չես ծիծաղում,— որոշ չափով զարմացած նայեց Կիրիլլովը:— Տաքացած ու պարզ ասացիր: Մի՞թե քեզ նմանները համոզմունք ունեն:

— Կիրիլլով, ես երբեք չեմ կարողացել հասկանալ, թե ինչի եք ուզում ինքնասպան լինել: Գիտեմ միայն, որ համոզմունքից... հաստատուն: Բայց եթե պահանջ եք զգում, այսպես ասած, սիրտը բացել, պատրաստ եմ ծառայել... Միայն պետք է նկատի առնել ժամանակը...

— Ժամը քանի՞սն է:

— Օհո՛, ճիշտ երկուսը,— ժամացույցին նայեց Պյոտր Ստեպանովիչը և գլանակ վառեց:

«Կարծում եմ, դեռ կարելի է լեզու գտնել»,— ինքն իրեն մտածեց նա:

— Ես քեզ ասելու բան չունեմ,— մրթմրթաց Կիրիլլովը:

— Հիշում եմ, ինչ-որ բան կա այդտեղ Աստծո մասին... չէ որ դուք մի անգամ ինձ բացատրել եք, նույնիսկ երկու անգամ: Եթե ինքնասպան լինեք, կդառնաք Աստված, կարծեմ, այդպե՞ս էր:

— Այո, կդառնամ Աստված:

Պյոտր Ստեպանովիչը նույնիսկ չժպտաց, սպասում էր: Կիրիլլովը նրբամտորեն նրան նայեց:

— Դուք քաղաքական խաբեբա եք և բանասարկու, ուզում եք ինձ հանգեցնել փիլիսոփայության և զմայլանքի և հաշտություն կայացնել, որպեսզի ցրեք զայրույթը և երբ հաշտվեմ, խնդրել ու ձեռք գցել երկտողը, թե Շատովին ես եմ սպանել:

Պյոտր Ստեպանովիչը պատասխանեց համարյա բնական պարզամտությամբ.

— Էհ, թող որ այդպիսի ստոր լինեմ, միայն թե վերջին րոպեներին ձեզ համար միևնո՞ւյնը չէ, Կիրիլլով: Լավ, ինչի՞ համար ենք վիճում, ասացեք խնդրեմ, դուք այդպիսի մարդ եք, ես՝ այսպիսի, դրանից ի՞նչ: Գումարած, որ երկուսս էլ...

— Ստորներ ենք:

— Այո, գուցեն ստորներ: Չէ որ գիտեք, որ դրանք միայն բառեր են:

— Ամբողջ կյանքում չեմ ուզել, որ սոսկ բառեր լինեն դրանք: Նրա համար եմ ապրել, որ միշտ չեմ ուզել: Ես հիմա էլ ամեն օր ուզում եմ, որ բառեր չլինեն:

— Ինչ կա որ, ամեն մեկն ավելի լավ տեղ է փնտրում: Ձուկը... այսինքն, ամեն մեկն էլ յուրօրինակ կոմֆորտ է փնտրում: Շատ ու շատ հնուց է հայտնի:

— Ասում ես՝ կոմֆո՞րտ:

— Է, արժի՞ բառի համար վիճել:

— Չէ, դու լավ ասիր, թող լինի կոմֆորտ: Աստված անհրաժեշտ է, ուստի և պիտի լինի:

— Է, շատ լավ:

— Բայց ես գիտեմ, որ նա չկա ու չի կարող լինել:

— Դա ավելի ճիշտ էր:

— Մի՞թե դու չես հասկանում, որ այդպիսի երկու մտքերով մարդուն չի կարելի ողջ մնալ:

— Ի՞նչ է, ինքնասպա՞ն լինել:

— Մի՞թե չես հասկանում, որ միմիայն այդ պատճառով կարելի է ինքնասպան լինել: Դու չես հասկանում, որ կարող է այդպիսի մի մարդ լինել, մի հոգի ձեր հազարավոր միլիոններից, մեկը, որը չի ուզենա և չի դիմանա:

— Ես հասկանում եմ միայն, որ դուք, կարծես թե տատանվում եք, Դա շատ վատ է:

— Ստավրոգինին նույնպես գաղափարը խժոեց,— դիտողությունը չնկատեց Կիրիլլովը՝ մոայլված քայլելով սենյակում:

— Ի՞նչ,— ականջները սրեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ի՞նչ գաղափար:— Անձամբ ձեզ նա ինչ-որ բան ասե՞լ է:

— Չէ, ինքս եմ կռահել. Ստավրոգինը, եթե հավատում էլ է, ապա չի հավատում, թե հավատում է: Իսկ եթե չի հավատում, ապա չի հավատում, թե չի հավատում:

— Դե, Ստավրոգինը մի ուրիշ բան էլ ունի, դրանից ավելի խելացի...— փնթփնթաց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ անհանգստությամբ հետևելով խոսակցության շրջվածքին և գունատված Կիրիլլովին:

«Գրողը տանի, ինքնասպան չի լինելու,— մտածեց նա,— միշտ կանխագգացել եմ: Ուղեղի մի օտարոտի դարձ և ուրիշ ոչինչ: Ի՞նչ տականք ժողովուրդ է»:

— Դու վերջինն ես, որ ինձ հետ է. ես չեի ուզենա քեզնից գեշ բաժանվել,— հանկարծ նվեր տվեց Կիրիլլովը:

Պյոտր Ստեպանովիչն իսկույն չպատասխանեց: «Գրողը տանի, սա՞ ինչ բան էր նորից»,— մտածեց նա կրկին:

— Հավատացեք, Կիրիլլով, որ ես ոչինչ չունեմ ձեր դեմ, անձամբ որպես մարդու, և միշտ...

— Դու ստոր ես և սուտ է խելքդ: Բայց ես քեզ պես եմ, և ինքնասպան կլինեմ, իսկ դու ողջ կմնաս:

— Այսինքն, ուզում եք ասել, որ այնքան եմ ցածր, որ կուզենամ ողջ մնալ:

Նա դեռևս չէր կարողանում որոշել՝ շահավետ, թե՞ անշահավետ է այդ պահին նման խոսակցություն շարունակելը, և վճռեց «անձնատուր լինել հանգամանքներին»:

Սակայն Կիրիլլովի գերազանցության և իր նկատմամբ անսքող ու մշտական արհամարհանքի երանգը նախկինում էլ միշտ ջղայնացնում էր նրան, իսկ հիմա, չգիտես ինչու, նախկինից ավելի շատ: Գուցեն այն պատճառով, որ Կիրիլլովը, ում մի ժամ անց վիճակված էր մեռնել (այնուամենայնիվ, Պյոտր Ստեպանովիչը դա նկատի ուներ), նրան թվում էր արդեն կես-մարդու պես մի բան, այնպիսի մեկը, ում այլևս չէր կարելի գոռոզություն թույլ տալ:

— Կարծես թե դուք պարծենո՞ւմ եք իմ առաջ, որ ինքնասպան եք լինելու:

— Ես միշտ զարմացած եմ եղել, որ բոլորը ողջ են մնում,— նրա դիտողությունը չլսեց Կիրիլլովը:

— Հըմ, ընդունենք, դա գաղափար էր, բայց...

— Կապիկի մեկը, դու համաձայնում ես, որ ինձ հպատակեցնես: Լո՛իր, դու ոչինչ չես հասկանալու: Եթե Աստված չկա, ես եմ Աստվածը:

— Այ, ձեր այդ մի կետը երբեք չեմ կարողացել հասկանալ, ինչի՞ համար եք դուք Աստված:

— Եթե կա Աստված, ապա կամքը նրանն է ամբողջ, և նրա կամքից դուրս ես չեմ կարող: Եթե չկա, ապա ամբողջ կամքն իմն է, և ես պարտավոր եմ ինքնակամությունս հայտարարել:

— Ինքնակամություն՞ն: Իսկ ինչո՞ւ եք պարտավոր:

— Որովհետև ամբողջ կամքը դարձել է իմը: Մի՞թե ոչ ոք ամբողջ մոլորակի վրա, վերջացնելով Աստծու հետ և հավատալով ինքնակամությանը, չի համարձակվի ինքնակամություն ազդարարել՝ ամենալիակատար հիմքով: Դա այդպես է, ինչպես չքավորը ժառանգություն ստացավ և վախեցավ, սիրտ չարեց մոտենալ տոպրակին՝ տիրելու համար իրեն սակավուժ գտնելով: Ես ուզում եմ ինքնակամություն հայտարարել: Թող որ մենակ լինեմ, բայց կանեմ:

— Եվ արեք:

— Ես պարտավոր եմ ինքնասպան լինել, որովհետև իմ ինքնակամության ամենակատարյալ կետն ինքս ինձ սպանելն է:

— Բայց չէ որ մենակ դուք չեք ձեզ սպանում: Շա՛տ են ինքնասպանները:

— Մի պատճառ ունեն: Բայց առանց որևիցե պատճառի, այլ սոսկ ինքնակամությունից՝ մենակ ես եմ:

«Ինքնասպան չի լինելու»,— նորից անցավ Պյոտր Ստեպանովիչի մտքով:

— Գիտեք ինչ,— նշեց նա դյուրագրգռությամբ,— ես ձեր տեղը լինեի, ինքնակամություն ցուցադրելու համար մեկ ուրիշին կսպանեի, և ոչ թե ինձ: Օգտակար կարող էիք դառնալ: Ես ցույց կտամ՝ ում, եթե չվախենաք: Այդ դեպքում թերևս, այսօր ինքնասպան մի էլ եղեք: Կարելի է պայմանավորվել:

— Ուրիշին սպանելը կլինի իմ ինքնակամության ամենաստորին կետը, ու սրա մեջ դու ես ամբողջովին: Ես դու չեմ. ես բարձրագույն կետն եմ ուզում և կսպանեմ ինձ:

«Իր խելքով հասավ»,— չարացած մրթմրթաց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Ես պարտավոր եմ անհավատություն հայտարարել,— սենյակում գնում-գալիս էր Կիրիլլովը:— Ինձ համար ավելի բարձր գաղափար չկա, քան որ Աստված չկա: Իմ կողմն է մարդկային պատմությունը: Մարդը հենց այն է արել, որ հորինել է Աստծուն, որ ապրի՝ ինքն իրեն չսպանելով: Դա է համաշխարհային ամբողջ պատմությունը, մինչև հիմա: Համաշխարհային պատմության մեջ միայն ես չեմ ուզել առաջին անգամ հորինել Աստծուն: Թող իմանան մեկընդմիջտ:

— «Չի լինելու»,— անհանգստացավ Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Այդ ո՞վ պիտի իմանա,— հրահրեց նա:— Այստեղ ես եմ ու դուք: Չլինի՞ Լիպուտինը:

— Բոլորը պիտի իմանան, բոլորը կիմանան: Չկա մի գաղտնիք, որը հայտնի չդառնա: Ահա, Նա է ասել:

Եվ նա տենդագին շարժումով մատնացույց արեց Ամենափրկչի սրբապատկերը, որի առաջ կանթեղ էր վառվում: Պյոտր Ստեպանովիչը ծայրաստիճան բարկացավ:

— Հենց *Նրան* էլ, ուրեմն, դեռևս հավատում եք, կանթեղ էլ եք վառել: Ո՞չ «համենայն դեպս»-ի համար:

Կիրիլլովը լուռ մնաց:

— Գիտեք ինչ, իմ կարծիքով, դուք տերտերից էլ շատ եք հավատում:— Ո՞ւմ: *Նրա՞ն*: Լսիր,— կանգ առավ Կիրիլլովն անշարժ՝ կատաղած հայացքով նայելով իր դիմաց:— Մեծ գաղափար լսիր, եղել է մեկ օր երկրիս երեսին, ու երկրի մեջտեղում երեք խաչ է եղել: Մեկը խաչի վրա այնքան է հավատացել, որ ասել է մյուսին. «Այսօր ինձ հետ կլինես դրախտում»: Օրն ավարտվել է, երկուսն էլ մահացել են, գնացել ու չեն գտել ոչ դրախտ, ոչ հարություն: Ասվածը չի արդարացել: Լսիր, այդ մարդը բարձրագույնն էր ամբողջ երկրի վրա, այն ամենն էր, ինչի համար պիտի ապրեր երկիրը: Ամբողջ մոլորակը, իր վրա եղած ամեն ինչով, առանց այդ մարդու՝ զուտ խելագարություն է: Չի եղել ոչ նախքան, ոչ հետո *Նրան* այդպիսի մի բան, նույնիսկ մինչև հրաշքը: Հրաշքն էլ այն է հենց, որ չի եղել ու չի լինելու նման բան երբեք: Իսկ եթե այդպես է, եթե բնության օրենքները չեն ավստսել և *դա*, նույնիսկ իրենց հրաշքն էլ չեն ավստսել, այլ ստիպել են *Նրան* նաև ապրել ստի մեջ ու մեռնել հանուն ստի, նշանակում է, ամբողջ մոլորակը սուտ է որ կա և հիմնված է ստի ու հիմար քմծիծաղի վրա: Նշանակում է, մոլորակի բուն օրենքներն են սուտ ու սատանայական վողնիլ: Իսկ ինչի՞ համար ապրել, պատասխանիր, եթե դու մարդ ես:

— Դա գործի մեկ ուրիշ կողմն է: Ինձ թվում է, դուք երկու տարբեր պատճառներ եք խառնել, իսկ դա շատ է անբարեհույս: Բայց ներեցեք, լավ, իսկ եթե դո՞ւք եք աստված:

Եթե վերջացել է սուտը և դուք կռահել եք, որ ամբողջ սուտը նրանից է, որ եղել է նախկին Աստված:

— Վերջապես հասկացար,— ցնծագին բղավեց Կիրիլլովը:

— Նշանակում է, կարելի է հասկանալ, եթե նույնիսկ քեզ պես մեկը հասկացավ: Հիմա հասկանում ես, որ բոլորի համար լրիվ փրկությունն այդ միտքը բոլորին ապացուցելն է: Ո՞վ է ապացուցելու: Ես: Ես չեմ հասկանում, ինչպես կարող էր մինչև հիմա անաստվածն իմանալ, որ Աստված չկա և չսպանել իրեն հենց նույն պահին: Գիտնալ, որ չկա Աստված և չգիտնալ միանգամից, որ ինքդ ես դարձել Աստված՝ անհեթեթություն է, այլապես անպայման կսպանես ինքդ քեզ: Եթե գիտնաս, որ թագավոր ես, արդեն չես սպանի քեզ, այլ կապրես փառքի ամենագագաթնակետին: Սակայն մեկը, նա, որ առաջինն է, պիտի իրեն սպանի անպայման, այլապես էլ ո՞վ կսկսի և կապացուցի: Ես կսպանեմ ինձ անպայման, որպեսզի սկսեմ և ապացուցեմ: Ես դեռևս սոսկ Աստված եմ ակամա և դժբախտ եմ ես, քանզի *պարտավոր եմ* ինքնակամություն հայտարարել: Բոլորը դժբախտ են այն պատճառով, որ վախենում են ինքնակամություն հայտարարել: Մինչև հիմա մարդն այն պատճառով է այնքան դժբախտ ու թշվառ, որ վախեցել է հայտարարել ինքնակամության ամենագլխավոր կետը և ինքնակամություն է արել գողունի, դպրոցականի պես: Ես ահավոր դժբախտ եմ, քանզի ահավոր վախենում եմ: Վախը նզովքն է մարդու... Սակայն ես հայտարարում եմ ինքնակամություն, ես պարտավոր եմ հավատալ, որ չեմ հավատում: Ես կսկսեմ ու կավարտեմ, և դուռը կբացեմ: Ու կփրկեմ: Միմիայն սա կփրկի բոլոր մարդկանց և հենց հաջորդ սերունդը կվերածնի ֆիզիկապես, քանզի ներկայիս ֆիզիկական տեսքով, ինչքան մտածել եմ, մարդը չի կարող ոչ մի կերպ մնալ առանց նախկին Աստծո: Ես երեք տարի ուրոնել եմ իմ աստվածության հատկանիշը և գտել եմ. հատկանիշն իմ աստվածության՝ ինքնակամությունն է: Դա ամենն է, ինչով կարող եմ գլխավոր կետում ըմբոստություն ցույց տալ և նոր ու ահավոր ազատությունն իմ: Քանզի դա շատ է ահավոր: Ես ինձ սպանում եմ՝ ցույց տալու համար ըմբոստություն և նոր ու ահավոր ազատությունն իմ:

Նրա դեմքն անբնական գունատ էր, հայացքը՝ անտանելի ծանր: Տենդի մեջ էր կարծես: Պյոտր Ստեպանովիչի մտքով անցավ, որ հիմա նա կընկնի:

— Տուր գրիչը,— հանկարծ միանգամայն անսպասելի բղավեց Կիրիլլովը՝ վճռական ոգեշնչմամբ:— Թելադրիր, ամեն ինչ կստորագրեմ: Եվ որ Շատովին եմ սպանել, կստորագրեմ: Թելադրիր, քանի դեռ ծիծաղելի է ինձ համար: Չեմ վախենում գոռոզամիտ ստրուկների մտքերից: Ինքդ կտեսնես, որ ամենայն գաղտնիք հայտնի է դառնում: Իսկ դու կտրորվես... Հավատո՞ւմ եմ: Հավատո՞ւմ եմ:

Պյոտր Ստեպանովիչը պոկվեց տեղից և ակնթարթորեն մոտ բերեց թանաքամանը, թուղթը և սկսեց թելադրել՝ որսալով պահը և սրսփալով հաջողության համար:

«Ես, Ալեքսեյ Կիրիլլովս, հայտարարում եմ...»:

— Սպասիր: Չեմ ուզում: Ո՞ւմ եմ հայտարարում:

Կիրիլլովը դողում էր, ինչպես տենդի մեջ: Այդ հայտարարումը և ինչ-որ ատանձնահատուկ մի միտք՝ դրա մասին, թվում է, հանկարծակի կլանեց նրան ամբողջովին, կարծես թե ինչ-որ մի ելք, դեպի ուր սուրաց ու թեկուզն մի պահ բախվեց նրա տանջահար ոգին.

— Ո՞ւմ եմ հայտարարում: Ուզում եմ իմանալ՝ ո՞ւմ:

— Ոչ մեկին, բոլորին, առաջին մարդուն, ով կկարդա: Ինչի՞ է պետք որոշակիությունը: Ամբողջ աշխարհին:

— Ամբողջ աշխարհի՞ն: Բռավո՛ւ: Եվ պետք չէ զղջում: Չեմ ուզում, որ զղջում լինի, և չեմ ուզում ղեկավարությանն ուղղել:

— Է, չէ՛, պետք չէ, գրողի ծոցը ղեկավարությունը, դե գրեք, եթե լուրջ եք...— հիստերիկ բղավեց Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Սպասիր: Ուզում եմ վերևում մի ռեխ նկարեմ՝ լեզուն հանած:

— Է՛, ցնդաբանություն է,— բարկացավ Պյոտր Ստեպանովիչը:— Առանց նկարի էլ կարելի է այդ ամենն արտահայտել միայն երանգով:

— Երանգո՞ւ: Լավ է: Հա, երանգո՛ւ, երանգո՛ւ: Թելադրիր երանգով:

— Ես՝ Ալեքսեյ Կիրիլլովս,— հաստատուն և հրամայաբար թելադրեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ կռացած Կիրիլլովի ուսին ու հետևելով յուրաքանչյուր տառին, որ նա գրում էր հուզմունքից դողացող ձեռքով,— ես՝ Կիրիլլովս, հայտարարում եմ, որ՝ այսօր, հոկտեմբերի... երեկոյան ժամը ութին, սպանել եմ ուսանող Շատովին՝ դավաճանության համար, պուրակում, և թռուցիկների ու Ֆեդկայի մասին մատնագրի համար, որը մեր երկուսի մոտ՝ Ֆիլիպպովի տանը, գաղտնի բնակվել և գիշերել է տասը օր: Այսօր նեթ ինքնասպան եմ լինում ատրճանակով, ոչ այն պատճառով, որ զղջում եմ ու ձեզնից վախենում, այլ որովհետև արտասահմանում մտադրություն ունեի վերջ տալ կյանքիս»:

— Այսքա՞նը,— զարմանքով ու զայրույթով բղավեց Կիրիլլովը:

— Ոչ մի բառ ավելի,— ձեռքը թափ տվեց Պյոտր Ստեպանովիչը՝ փորձելով նրա ձեռքից խլել փաստաթուղթը:

— Սպասիր,— ձեռքն ամուր թղթի վրա դրեց Կիրիլլովը,— սպասիր, ցնդաբանություն է: Ես ուզում եմ գրել, թե ում հետ եմ սպանել: Ֆեդկա՞ն ինչի համար: Հապա հրդե՞հը: Ես ամեն ինչն եմ ուզում և հայհոյել եմ ուզում, երանգո՛ւ, երանգո՛ւ:

— Բավական է, Կիրիլլով, հավատացնում եմ ձեզ, որ բավական է...— համարյա աղաչում էր Պյոտր Ստեպանովիչը, դողալով, որ նա չպատառոտի թուղթը:— Որպեսզի հավատան, պետք է ինչքան կարելի է, մշուշոտ լինի, հենց այդպես, հենց միայն ակնարկումներով: Պետք է ցույց տալ ճշմարտության միայն մի փոքր անկյունը, միայն այնքան, որ բարկացնես նրանց: Սիշտ էլ իրենք իրենց ավելի ստեր կասեն, քան

մենք, իսկ չէ որ դա ամենալավն է, ամենալավը: Տվեք, հոյակապ է և այդպես, տվեք, տվեք:

Եվ նա անընդհատ ջանում էր իսկել թուղթը: Կիրիլլովը, աչքերը չռած, լսում ու կարծես աշխատում էր գլխի ընկնել, բայց կարծես դադարել էր հասկանալ:

— Է, գրողի տարած,— հանկարծակի զայրացավ Պյոտր Ստեպանովիչը,— նա դեռ չի էլ ստորագրել, ինչ եք չոել աչքերը, ստորագրեք:

— Ես ուզում եմ հայտնել...— մրթմրթաց Կիրիլլովը, բայց առավ գրիչն ու ստորագրեց:— Ես ուզում եմ հայտնել...

— Ստորագրեք. Vive la république^[32], և բավական է...

— Բռավո,— զմայլանքից համարյա ոռնաց Կիրիլլովը: . Vive la république démocratique, social et universelle ou la mort!^[33] ...Չէ, չէ, այդպես չէ: Liberté, égalité, fraternité ou la mort!^[34]: Ահա, սա ավելի լավ է, ավելի լավ,— վայելումով գրեց նա իր անվան ստորագրության տակ:

— Հերիք է, հերիք,— շարունակ կրկնում էր Պյոտր Ստեպանովիչը:

— Սպասիր, մի քիչ էլ... Գիտես, մի հատ էլ ֆրանսերեն կստորագրեմ՝ «de Kirilloff, gentilhomme russe et citoyen du monde»^[35]: Հա-հա-հա,— քրքջաց նա:— Չէ, չէ, սպասիր, ամենից լավը գտա. gentilhomme-seminariste russe et citoyen du monde civilise!^[36] ահա թե որն է լավը ամեն տեսակ...— վեր թռավ բազմոցից և հանկարծ արագ շարժումով լուսամուտագոգից վերցրեց ատրճանակը, ձեռքում բռնած վազեց մյուս սենյակ և դուռը պինդ կողպեց իր վրա: Պյոտր Ստեպանովիչը մի րոպե կանգնած էր՝ մտորումների մեջ, նայում էր դռանը:

«Եթե հիմա, այսպես, ուրեմն, կկրակի, իսկ որ սկսեց մտածել՝ ոչինչ էլ չի լինի»:

Առայժմ վերցրեց թուղթը, նստեց և նորից աչքի անցկացրեց: Հայտարարության տարբերակը նորից դուր եկավ նրան.

«Իսկ ի՞նչ է պետք հիմա: Պետք է ժամանակավորապես բոլորովին շշկլացնել նրանց և դրանով զբաղեցնել: Պուրակ: Քաղաքում պուրակ չկա, ուրեմն իրենց խելքով կիմանան, որ Սկվորեշնիկիում է: Մինչև հասկանան, ժամանակ կանցնի, մինչև փնտրեն՝ էլի կանցնի, իսկ որ դիակը գտնեն՝ ուրեմն, ճիշտ է գրված, ուրեմն, ամեն ինչ է ճիշտ, Ֆեդկայի մասին էլ. է ճիշտ: Իսկ ի՞նչ ասել է Ֆեդկա: Ֆեդկան դա հրդեհն է, Լեքյադկինները, ամեն ինչ այստեղից, Ֆիլիպպովների տնից է դուրս եկել, իսկ իրենք ոչինչ չեն տեսել, իսկ իրենք ամեն բան աչքաթող են արել, այս մեկը նրանց լրիվ թափ կտա: Մերոնց մասին մտքներով էլ չի անցնի: Շատովը, Կիրիլլովը, Ֆեդկան ու Լեքյադկինը, և թե ինչի համար են նրանք իրար սպանել՝ ահա ևս մի պատիկ հարց նրանց համար: Է, գրողը տանի, իսկ կրակոցը չի լավում...»:

Նա թեև կարդում ու հիանում էր տարբերակով, բայց ամեն վայրկյան տանջալի անհանգստությամբ ականջը ձայնի էր պահել ու մեկեն ջղայնացավ: Տազնապով նայեց

Ժամացույցին, ուշ էր, և տասը բռնակալներ, ինչ Կիրիլլովը գնացել էր... Մոմն առած՝ նա շարժվեց Կիրիլլովի կողպած դռան կողմը: Հենց դռան մոտ մտքով անցավ, որ ահա, մոմն էլ է կարճանում և մի քսան բռնակալ անց լրիվ կմարի, իսկ ուրիշ մոմ չկա: Նա բռնեց դռան փակն ու զգուշությամբ ականջ դրեց՝ թե՞ ինչ-որ բան լսվում: Նա հանկարծակի բացեց դուռն ու պարզեց մոմը, ինչ-որ բան ոռնաց ու նետվեց վրան: Ամբողջ ուժով փակեց դուռն ու նորից դեմ ընկավ դռան, բայց արդեն ամեն ինչ խաղաղվեց՝ նորից մեռյալ լռություն էր:

Երկար ժամանակ կանգնած էր անվճռական, մոմը ձեռքին: Այն վայրկյանին, երբ բացեց դուռը, նա շատ քիչ բան կարող էր տեսնել, բայց և այնպես երևաց սենյակի խորքում՝ պատուհանի մոտ կանգնած Կիրիլլովի դեմքը և գազանային կատաղությունը, որով նա հանկարծ վրա պրծավ իրեն: Պյոտր Ստեպանովիչը ցնցվեց, մոմն արագ դրեց սեղանին, պատրաստ բռնեց ատրճանակը և ոտնաթաթերի վրա ետ ցատկեց հակադիր անկյունը, այնպես, որ եթե Կիրիլլովը բացեր դուռն ու շտապեր սեղանի կողմը՝ ատրճանակով, ինքը կհասցներ նշան բռնել ու քաշել ձգանը Կիրիլլովից առաջ:

Պյոտր Ստեպանովիչը հիմա արդեն ամեննին չէր հավատում ինքնասպանությանը: «Սենյակի մեջտեղում կանգնած մտածում էր,— հողմի պես անցնում էր Պյոտր Ստեպանովիչի մտքով:— Ըստ որում, նաև մութ, ահարկու սենյակ... Նա ոռնաց ու վրա պրծավ, հնարավոր երկու բան կա. կամ ես խանգարեցի նրան հենց այն ակնթարթին, երբ պիտի քաշեր ձգանը, կամ... կամ... կամ կանգնել ու մտածում էր, թե ինչպես ինձ սպանի: Այո, այդպես է, նա մտմտում էր... Գիտե, որ չեմ գնա իրեն չսպանած, եթե ինքը վախենա, ուրեմն, ինքն ավելի շուտ պիտի սպանի ինձ, որպեսզի ես չսպանեմ իրեն... Եվ նորից, նորից լռություն է այնտեղ: Զարհուրելի է նույնիսկ, հանկարծ, ու դուռը բացեց... Խոգությունն այն է, որ նա հավատում է Աստծուն, տերտերից շատ ավելի շատ... Ոչ մի դեպքում ինքնասպան չի լինի... Այդպիսիք, ովքեր «իրենց խելքով են հասել», հիմա շատ են շատացել: Սրիկա, թյուհ, սատանա, մոմը, մոմը: Քառորդ ժամ անց կմարի, անպայման... Պիտի վերջացնել, ինչ գնով ուզում է լինի, պիտի վերջացնել... Է, ինչ, հիմա սպանել կարելի է... Այս թղթի առկայությամբ ամեննին չեն մտածի, որ ես եմ սպանել: Կարելի է այնպես պառկեցնել հատակին ու հարմարեցնել պարպված ատրճանակը ձեռքին, որ անպայման կմտածեն, թե ինքն է... Ահ, գրողը տանի, իսկ ինչպե՞ս սպանել: Ես դուռը կբացեմ, իսկ նա նորից վրա կպրծնի և ինձնից շուտ կկրակի: Է, գրողը տանի, անշուշտ, կվրիպի»:

Այսպես տանջվում էր նա՝ սարսռալով մտադրության անխուսափելիությունից և իր անվճռականությունից: Ի վերջո, մոմն առավ ու նորից մոտեցավ դռանը՝ բարձրացրած ու պատրաստ պահած ատրճանակը: Իսկ ձախ ձեռքով, որով մոմն էր բռնել, ընկավ դռան բռնակի վրա: Բայց անհմուտ ստացվեց. բռնակը շրխկաց, ձայն ու ճռոռոց հանեց: «Ուղիղ կկրակի»,— անցավ Պյոտր Ստեպանովիչի մտքով: Ամբողջ ուժով նա հրեց դուռը ոտքով, բարձրացրեց մոմն ու պարզեց ատրճանակը, բայց ոչ կրակոց լսվեց, ոչ բղավոց... Սենյակում ոչ ոք չկար:

Նա ցնցվեց: Սենյակը միջանցիկ չէր, խուլպատ, և փախչելու տեղ չկար: Ավելի բարձր պահեց մոմը և ուշադրությամբ գննեց՝ ոչ մեկը չկար: Կիսաձայն կանչեց Կիրիլլովին, հետո՝ ավելի բարձրաձայն, ոչ ոք չպատասխանեց:

«Չլինի՞ պատուհանից է փախել»:

Իրոք, պատուհաններից մեկի օդանցքը բացված էր: «Հիմարություն է, օդանցքով չէր կարող փախչել»: Պյոտր Ստեպանովիչն անցավ սենյակով, ուղիղ դեպի պատուհանը: «Ոչ մի կերպ չէր կարող»: Հանկարծ նա արագ շրջվեց, և անսովոր մի բան ցնցեց նրան:

Պատուհանի դիմացի պատի մոտ՝ դռնից աջ, պահարան կար: Դրա աջ կողմում՝ պատի և պահարանի կազմած անկյունում կանգնած էր Կիրիլլովը, և կանգնած էր զարհուրելի տարօրինակ՝ անշարժ, ձգված, ձեռքերը կողերին կպցրած, գլուխը վեր ցցած ու ծոծրակով պինդ սեղմված պատին, ճիշտ անկյունում, կարծես կամենալով ամբողջովին չքանալ, թաքնվել: Բոլոր նշաններից դատելով, նա թաքնվել էր, բայց մի տեսակ հավատալ չէր լինի: Պյոտր Ստեպանովիչը փոքր-ինչ շեղակի էր կանգնած անկյունից և կարող էր տեսնել միայն մարմնի դուրս մնացած մասերը: Նա դեռևս սիրտ չէր անում ձախ գնալ՝ Կիրիլլովին ոտից գլուխ տեսնելու և հանելուկը հասկանալու համար: Սիրտը սկսեց սաստիկ բաբախել... Եվ հանկարծ կատարյալ կատաղություն պատեց նրան, պոկվեց տեղից, գոռաց ու ոտքերը դոփելով՝ մոլեգնած նետվեց այդ սարսափելի տեղը:

Սակայն ընդհուպ մոտենալով՝ նա նորից կանգ առավ մեխվածի պես էլ ավելի ապշած սարսափից: Գլխավորն ապշեցրեց այն, որ մարմինը, չնայած գոռոցին և իր մոլեգին հարձակմանը, նույնիսկ չդարձավ, չշարժվեց և ոչ մի անդամը՝ ճիշտ կարծես քարացած էր կամ մոմից պատրաստված: Դեմքի գունատությունն անբնական էր, սև աչքերը՝ միանգամայն անթարթ, և ինչ-որ կետի էին նայում տարածության մեջ: Պյոտր Ստեպանովիչը մոմն իջեցրեց՝ բոլոր կողմերից լուսավորելով ու գննելով դեմքը: Հանկարծ նկատեց, որ Կիրիլլովը թեև իր դիմացն է նայում, ինչ-որ կետի, սակայն շեղակի տեսնում է իրեն, նույնիսկ գուցե և հետևում: Այստեղ մտքով անցավ կրակը մոտեցնել «այդ սրիկայի» ճիշտ դեմքին, այրել ու նայել, թե ինչ կանի նա: Հանկարծ նրան թվաց, որ Կիրիլլովի կզակը շարժվեց և շրթունքներին կարծես թե ծաղրական ժպիտ խաղաց՝ ճիշտ կարծես կռահել էր իր միտքը: Պյոտր Ստեպանովիչը սարսռաց և, իրեն կորցրած, ամուր բռնեց Կիրիլլովի ուսը:

Հետո կատարվեց այնպիսի մի այլանդակ ու արագընթաց բան, որ Պյոտր Ստեպանովիչը հետագայում ոչ մի կերպ չէր կարողանում վերականգնել իր հիշողությունները որևիցե հերթականությամբ: Հազիվ էր դիպել Կիրիլլովին, սա արագ կռացրեց գլուխը և հենց գլխով գցեց նրա ձեռքի մոմը: Մոմակալը զրնգոցով թռավ հատակին, և մոմը հանգավ: Նույն պահին իր ձախ ձեռքի ճկույթին ահավոր ցավ զգաց: Գոռաց և հիշում էր միայն, որ երեք անգամ ամբողջ ուժով ատրճանակով խփեց իր վրա ընկած և մատը կծած Կիրիլլովի գլխին: Վերջապես մատը քաշեց և սկսեց գլխապատառ վազվզել՝ մթան մեջ փնտրելով ճանապարհը: Նրա ետևից, սենյակից թռչում էին ահարկու ձայներ:

— Հիմա, հիմա, հիմա, հիմա...

Մի տասն անգամ: Բայց նա դեռ վազվզում ու արդեն պիտի նախասենյակ դուրս գար, երբ հանկարծ բարձր կրակոց լավեց: Այստեղ նա կանգ առավ նախասենյակում՝ մթան մեջ ու մի հինգ րոպե տալիս-առնում էր: Ի վերջո, նորից ետ եկավ սենյակները: Բայց պետք էր մոմ գտնել: Արժեր փնտրել պահարանից աջ, ձեռքից հատակին զցած մոմակալը, բայց ինչո՞վ էր վառելու մոմի մնացուկը: Գլխում հանկարծ մի խավար հիշողություն արթնացավ, հիշեց, որ երեկ, երբ ինքը վազեց խոհանոց՝ Ֆեդկայի վրա հարձակվելու, անկյունում, դարակի վրա, կարծես թե թռուցիկ, լուցկու մի մեծ, կարմիր տուփ տեսավ: Շոշափելով շարժվեց դեպի ձախ, խոհանոցի դռան կողմը, գտավ, անցավ նախասենյակով ու իջավ սանդուղքով: Դարակի վրա, ճիշտ հենց այն տեղում, որ հիմա հիշեց, մթան մեջ շոշափելով գտավ լուցկու լիքը, դեռևս չօգտագործած տուփը: Լույս չվառելով՝ շտապ ետ եկավ վերև, ու միայն պահարանի մոտ, հենց այն տեղում, որտեղից ատրճանակով խփում էր իր մատը կծած Կիրիլլովի գլխին, հանկարծ հիշեց իր կծված մատը և նույն ակնթարթին էլ համարյա անտանելի ցավ զգաց: Ատամները սեղմած, մի կերպ վառեց մոմի մնացուկը, նորից խրեց մոմակալի մեջ և շուրջը նայեց, բաց օդանցքով պատուհանի մոտ, ոտքերը պարզած սենյակի աջ անկյունը, ընկած էր Կիրիլլովի դիակը: Կրակոցն արձակված էր աջ քունքին, և գնդակը դուրս էր եկել ձախ կողմից վեր՝ փշրելով գանգը: Երևում էին արյան և ուղեղի ցայտեր: Ատրճանակը մնացել էր անձնասպանի՝ հատակին ընկած ձեռքում: Մահը պիտի որ հասած լիներ ակնթարթորեն: Ամեն ինչ զննելով ծայր բծախնդրությամբ, Պյոտր Ստեպանովիչը ոտքի ելավ ու ոտնաթաթերի վրա՝ փակեց դուռը, մոմը դրեց առաջին սենյակում՝ սեղանին, մտածեց ու որոշեց չհանգցնել, հասկանալով, որ դա չի կարող հրդեհ առաջացնել: Մեկ անգամ էլ նայելով սեղանին դրված փաստաթղթին, նա մեքենայաբար ժպտաց քթի տակ և հետո արդեն, չգիտես ինչու, միշտ ոտնաթաթերի վրա, ելավ տնից: Նորից անցավ Ֆեդկայի սողանցքով և նորից խնամքով տեղը դրեց տախտակը:

III

Ժամը ճիշտ վեցին տասը պակաս, երկաթուղու կայարանում, բավականաչափ երկար ձգված վագոնների մոտով քայլում էին Պյոտր Ստեպանովիչը և Էրկելը: Պյոտր Ստեպանովիչը մեկնում էր, իսկ Էրկելը հրաժեշտ տալիս նրան: Բեռը հանձնված էր, պայուսակը տարված երկրորդ կարգի վագոն, տեղը՝ չնշված: Առաջին զանգն արդեն զարկել էր, սպասում էին երկրորդին: Պյոտր Ստեպանովիչը բացեի՜րաց շուրջն էր նայում, զննում վագոններ մտնող ուղևորներին: Բայց մոտիկ ծանոթներ չհանդիպեցին, ընդամենը ստիպված էր երկու անգամ գլխով անել, մի վաճառականի, ում ճանաչում էր հեռվից, ապա գյուղական մի երիտասարդ հոգևորականի, որը գնում էր երկու կայարան այն կողմ գտնվող իր ծխական համայնքը: Էրկելն, ըստ երևույթին, վերջին րոպեներին կամենում էր խոսել որևէ կարևոր բանի մասին, թեև գուցե ինքն էլ չգիտեր, թե ինչի, բայց շարունակ չէր համարձակվում սկսել: Նրան անընդհատ թվում

էր, թե Պյոտր Ստեպանովիչը կարծես նեղվում է իրենից և անհամբեր սպասում հաջորդ զանգերին:

— Դուք այնքան բացեիքաց եք նայում բոլորին,— որոշ վախվորածությամբ նշեց նա՝ կարծես կամենալով զգուշացնել:

— Իսկ ինչո՞ւ ոչ: Ինձ դեռևս չի կարելի թաքնվել: Վաղ է: Մի անհանգստացեք: Միայն վախենում եմ ահա, որ սատանան Լիպուտինին չբերի: Հոտն առած՝ կգա վազեվազ:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, նրանք անհուսալի են,— վճռական արտահայտվեց Էրկելը:

— Լիպուտի՞նը:

— Բոլորը, Պյոտր Ստեպանովիչ:

— Դատարկ բան է, հիմա բոլորը կապված են երեկվանով: Ոչ մեկը չի դավաճանի: Ո՞վ կգնա բացահայտ կործանման, եթե խելքը չթոցնի:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, բայց չէ որ նրանք խելքները կթոցնեն:

Ըստ երևույթին, այդ նույն միտքը Պյոտր Ստեպանովիչի գլխով էլ էր անցել, այդ պատճառով Էրկելի դիտողությունն ավելի բարկացրեց նրան:

— Չե՞ք վախենում նաև դուք, Էրկել: Ձեզ վրա ես ավելի շատ հույս ունեմ, քան նրանց բոլորի: Ես այժմ տեսա, թե ինչ արժե յուրաքանչյուրը: Հայտնեք նրանց ամեն ինչ բանավոր հենց այսօր, ես ուղղակի ձեզ եմ հանձնարարում նրանց: Առավոտից շրջեք բոլորի մոտ: Իմ գրավոր հրահանգը կկարդաք վաղը կամ մյուս օրը՝ հավաքվելով, երբ նրանք արդեն ի վիճակի կլինեն լսել... Բայց հավատացեք, որ վաղն նեթ նրանք ի վիճակի կլինեն, որովհետև սարսափելի կվախենան և մոմի պես հլու կդառնան... Գլխավորը՝ գոնե դո՛ւք մի վհատվեք:

— Ահ, Պյոտր Ստեպանովիչ, ավելի լավ կլիներ, եթե չգնայիք:

— Բայց չէ որ մի քանի օրով եմ գնում, շատ շուտով ետ եմ գալու:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, — զգուշությամբ, բայց հաստատուն արտաբերեց Էրկելը, — թեկուզև Պետերբուրգ եք գնում: Միթե ես չեմ հասկանում, որ դուք միայն անհրաժեշտն եք անում ընդհանուր գործի համար:

— Ձեզնից պակաս բան չէի սպասում, Էրկել: Եթե կռահել եք, որ գնում եմ Պետերբուրգ, ապա կարող էիք հասկանալ, որ հո չէի կարող նրանց ասել երեկ, այդպիսի մի պահի, թե այսքան հեռու եմ գնում՝ չվախեցնելու համար: Ինքներդ տեսաք, թե ինչպիսին էին նրանք: Բայց դուք հասկանում եք, որ ես գործի համար, գլխավոր և կարևոր գործի համար, ընդհանուր գործի համար եմ անում և ոչ նրա համար, որ ճողոպրեմ, ինչպես ենթադրում է Լիպուտինի նման մեկը:

— Պյոտր Ստեպանովիչ, թեկուզև՝ արտասահման, չէ որ ես կհասկանամ: Կհասկանամ, որ դուք պետք է պահպանեք ձեր անձը, որովհետև դուք՝ ամեն ինչ եք, իսկ մենք՝ ոչինչ: Ես կհասկանամ, Պյոտր Ստեպանովիչ:

Խեղճ տղայի ձայնը թրթռաց նույնիսկ:

— Շնորհակալ եմ, Էրկել... Այ, իմ ցավող մատին դիպաք (Էրկելն անվարժ սեղմել էր նրա ձեռքը, վնասված մատը տեսանելի փաթաթված էր սև կտորով): — Բայց ես ձեզ իսկապես ասում եմ նորից, որ Պետերբուրգ եմ գնում՝ միայն հոտովտալու և գուցե նույնիսկ ընդամենը մեկ օրով, և իսկույն՝ ետ, այստեղ: Վերադառնալով, ես ձևի համար կմնամ Գագանովի մոտ՝ գյուղում: Եթե որևէ մի բանում նրանք վտանգ են ենթադրում, ապա ես առաջինը, գլխավորելով, կկիսեմ դա: Իսկ եթե հապաղեցի Պետերբուրգում, ապա իսկույն նեթ ձեզ իմաց կանեմ... հայտնի ճանապարհով, դուք էլ՝ նրանց:

Հնչեց երկրորդ զանգը:

— Ա, ուրեմն հինգ րոպե կա ընդամենը, մինչև շարժվելը: Գիտեք, ես չէի ուզենա, որ այստեղի խմբակը ցրիվ գա: Ես որ չեմ վախենում, ինձ համար մի անհանգստացեք, ընդհանուր ցանցի այդ հանգույցներից բավականաչափ ունեմ, և առանձնապես ավստոսելու ոչինչ չունեմ, բայց և ավելորդ հանգույցն էլ ոչնչի չի խանգարի: Ի դեպ, ձեզնից ես հանգիստ եմ, թեև համարյա մենակ եմ թողնում այդ անճոռնիների հետ. մի անհանգստացեք, չեն մատնի, չեն համարձակվի... Ա-ա՛, դո՛ւ էլ այսօր, — բացականչեց

նա հանկարծ միանգամայն ուրիշ, ուրախ ձայնով մի շատ երիտասարդ մարդու, որն ուրախ-ուրախ նրան մոտեցավ՝ ողջունելու։— Չգիտեի, որ նույնպես ճեպընթացով եք գնում։ Ո՞ր, մայրիկի մո՞տ։

Երիտասարդի մայրիկը հարևան նահանգի հարստագույն կալվածատիրուհի էր, իսկ ինքը հեռավոր ազգական էր գալիս Յուլիա Միխայլովնային ու երկու շաբաթ հյուրընկալվել էր մեր քաղաքում։

— Չէ, ավելի հեռու եմ գնում, Ռ. ...Ութ ժամ վազոնում պիտի ապրեմ։ Պետերբուրգ,— ծիծաղեց երիտասարդը։

— Ինչի՞ց ենթադրեցիք, որ ես հենց ու հենց Պետերբուրգ եմ գնում,— ավելի անկեղծ ծիծաղեց Պյոտր Ստեպանովիչը։

Երիտասարդն օղակիր մատով հանդիմանեց նրան։

— Դե լավ, կռահեցիք,— խորհրդավոր շնջաց Պյոտր Ստեպանովիչը,— Յուլիա Միխայլովնայի նամակներն եմ տանում և այնտեղ պիտի վազվզեմ երեք-չորս գիտեք ինչ անձանց մոտ, գրողը դրանց տանի, անկեղծ ասած։ Անիծված գործ է։

— Ասացեք, իսկ ի՞նչից է նա այդպես վախեցել,— շնջաց նաներիտասարդը։— Երեկ նույնիսկ ինձ իր մոտ չթողեց, իմ կարծիքով, ամուսնու համար վախենալու ոչինչ չունի, ընդհակառակը, նա այնքան տպավորիչ ընկավ հրդեհի ժամանակ, այսպես ասած, նույնիսկ կյանքը զոհեցրելով։

— Ահավասիկ,— ծիծաղեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— գիտեք, նա վախենում է, որ այստեղից արդեն գրել են... այսինքն, որոշ պարոններ... Մի խոսքով, այստեղ գլխավորը Ստավրոգինն է, այսինքն, իշխան Կ.-ը... Էհ, մի ամբողջ պատմություն է, գուցե ինչ-որ բաներ ձեզ հայտնեմ ճանապարհին, ինչքան, ի դեպ, ասպետությունն է թույլ տալիս... Սա իմ ազգականն է՝ փոխ-պորուչիկ Էրկելը՝ գավառից։

Էրկելի վրա աչքերը թեքած երիտասարդը ձեռքը տարավ շյապային։ Էրկելը պատասխանեց գլուխը խոնարհելով։

— Վերխովենսկի, իսկ գիտեք, ութ ժամ վազոնում՝ ահավոր վիճակ է։ Մեզ հետ, առաջին կարգով գալիս է Բերեստովը, անչափ ծիծաղելի մի գնդապետ, կալվածքներով հարևան ենք, ամուսնացած է Գարինայի հետ (*nee de Garine*^[37]) և գիտեք, օրինավորներից է։ Նույնիսկ գաղափարներ ունի։ Այստեղ է մնացել ընդամենը երկու օրուգիշեր։ Երալաշի թունդ երկրպագու է, չխաղա՞նք, հը։ Չորրորդին արդեն աչքի տակ ունեմ՝ Պրիպուխովն է, մեր տ.-ցի վաճառական՝ մորուքավոր, միլիոնատեր, այսինքն, իսկական միլիոնատեր, ես եմ ձեզ ասում... Կծանոթացնեմ ձեզ, անչափ հետաքրքիր Բարիքի մի տոպրակ, մի լավ կիռհռանք։

— Մեծագույն հաճույքով երալաշ կխաղամ և անչափ սիրում եմ՝ վազոնում, բայց ես երկրորդ կարգում եմ։

— Է, վերջ տվեք, ոչ մի դեպքում: Նստեք մեզ հետ: Հիմա կկարգադրեմ ձեզ տեղափոխել առաջին կարգ: Ավագ-հսկիչն ինձ լսում է: Ի՞նչ ունեք, պայուսա՞կ: Ծածկո՞ց:

— Հրաշալի է, գնացինք:

Պյոտր Ստեպանովիչն առավ իր պայուսակը, ծածկոցը, գիրքը և անմիջապես մեծագույն պատրաստակամությամբ տեղափոխվեց առաջին կարգի վագոն: Էրկելն օգնում էր: Երրորդ զանգը խփեց:

— Դե, Էրկել,— շտապելով և զբաղված տեսքով՝ վերջին անգամ ձեռքն արդեն վագոնի պատուհանից պարզեց Պյոտր Ստեպանովիչը,— ահա, նստում եմ նրանց հետ խաղալու:

— Բայց ինչի՞ համար եք ինձ բացատրում, Պյոտր Ստեպանովիչ, չէ որ ամեն ինչ կհասկանամ, ես ամեն ինչ կհասկանամ, Պյոտր Ստեպանովիչ:

— Դե, ուրեմն, մինչև հաճելիագույն...— հանկարծ շրջվեց նա երիտասարդի ձայնի վրա, որը կանչում էր նրան ծանոթացնելու խաղընկերների հետ: Էրկելն արդեն այլևս չտեսավ իր Պյոտր Ստեպանովիչին:

Նա տուն էր վերադառնում անչափ տխուր: Չէ թե վախենում էր, որ Պյոտր Ստեպանովիչն այդպես հանկարծակի թողեց իրենց, բայց... բայց այնպես շուտ դարձավ իրենից, երբ ձայն տվեց այդ ջահել պճնամուրը, և... և կարող էր, չէ՞, մի ուրիշ բան ասել իրեն, այլ ոչ թե «մինչև հաճելիագույն», կամ... կամ գոնե ձեռքն ավելի ամուր սեղմել:

Վերջինն էլ հենց գլխավորն էր: Մեկ ուրիշ բան էր սկսել ծվատել նրա խեղճ սիրտը, թե ինչ, դեռ ինքն էլ չէր հասկանում, երեկվա երեկոյի հետ կապված ինչ-որ բան:

Գլուխ յոթերորդ. Ստեպան Տրոփիմովիչի վերջին ուղևորությունը

I

Ես համոզված եմ, որ Ստեպան Տրոփիմովիչը շատ էր վախենում, զգալով իր խելահեղ ձեռնարկման ժամկետի մոտենալը: Ես համոզված եմ, որ նա շատ էր տառապում սարսափից, հատկապես նախօրեի գիշերը, ահավոր այն գիշերը: Նաստապյան վերհիշեց հետագայում, որ նա պառկեց քնելու արդեն ուշ ու քնեց: Սակայն դա ոչինչ չի ապացուցում, ասում են, մահվան դատապարտվածները շատ խորն են քնում նաև մահապատժի նախօրեին: Թեև նա դուրս եկավ արդեն ցերեկվա լույսով, երբ նյարդային մարդը փոքր-ինչ առույգանում է (իսկ Վիրգինսկու ազգական մայորը նույնիսկ Աստծուն էր դադարում հավատալ, հենց անցնում էր գիշերը), բայց ես համոզված եմ, որ նա երբեք նախկինում առանց սարսափի չէր կարող

պատկերացնել իրեն՝ մենակ, մեծ ճանապարհի վրա ու այդպիսի վիճակում: Հարկավ, նրա մտքերում որոշ համարձակությունը, հավանորեն, մեղմում էր հանկարծահաս մենության սարսափելի զգացման առաջին անգամվա ամբողջ ուժը, որի մեջ հայտնվել էր մեկեն, Stasie-ին և իր քսան տարվա տաքուկ անկյունը թողնելուն պես: Բայց միևնույնն է. իրեն սպասող բոլոր սարսափների ամենահստակ գիտակցմամբ հանդերձ, ամեն դեպքում նա կելներ մեծ ճանապարհ ու կգնար դրանով: Այստեղ մի հպարտ և նրան զմայլեցնող բան կար, անկախ ամեն ինչից: Օ՛հ, նա կարող էր ընդունել Վարվառա Պետրովնայի փառահեղ պայմանները և մնալ նրա ողորմածություններին կից «comme un ^[38] սովորական ձրիակյաց»: Սակայն չընդունեց ողորմածությունը և չմնաց: Եվ ահա, ինքն է թողնում նրան ու բարձրացնում «մեծ գաղափարի դրոշը» և հանուն դրա գնում է մեռնելու մեծ ճանապարհի վրա: Հենց այսպես պիտի զգար նա, հենց այսպես պիտի ներկայանար նրան իր արարմունքը:

Քանիցս ինձ է պատկերվել ևս մի հարց. ինչու էր նա հենց փախչում, այսինքն՝ փախչում էր ոտքերով, տառացիորեն, այլ պարզապես չմեկնեց կառքով: Սկզբում բացատրում էի դա հիսուն տարվա անգործնականությամբ և ուժեղ զգացման ազդեցության տակ գաղափարների աներևակայելի շեղումով: Ինձ թվում էր, որ ճամփորդական վկայականի և ձիերի (թեկուզև զանգակներով) միտքը պետք է որ նրան ներկայանար չափից ավելի հասարակ և առօրեական: Ընդհակառակն, ուխտագնացությունը, թեկուզև անձրևանոցով, շատ ավելի գեղեցիկ և վրեժխնդրական-սիրային պիտի թվար: Սակայն հիմա, երբ ամեն ինչ վերջացել է, ենթադրում եմ, որ այն ժամանակ ամեն ինչ տեղի էր ունեցել շատ ավելի պարզ... Նախ, նա վախեցել էր ձիեր վերցնել, որովհետև Վարվառա Պետրովնան կարող էր տեղեկանալ և նրան ուժով պահել, ինչը հաստատ կաներ, և նա հաստատ կենթարկվեր, և այդժամ մնաս բարով, մեծ գաղափար, հավերժորեն: Երկրորդը, վկայական վերցնելու համար պետք էր ծայրահեղ դեպքում իմանալ, թե ուր ես գնում: Բայց հենց դա իմանալն էլ նրա ամենագլխավոր տառապանքն էր այն պահին, անվանել ու նշել տեղը ոչ մի կերպ չէր կարող: Քանզի, որևիցե քաղաք որոշելիս, մի ակնթարթում նրա ձեռնարկումը սեփական աչքում կդառնար թե անհեթեթ, թե անհնար, նա շատ էր կանխազգույն դա: Լավ, ի՞նչ է անելու նա հենց այդ քաղաքում, և ոչ մեկ ուրիշում: Փնտրելո՞ւ է ce marchand^[39]: Բայց ինչպիսի՞ marchand: Այստեղ նորից ցցվում էր այդ երկրորդ և արդեն ամենասարսափելի հարցը: Ըստ էության, նրա համար ավելի սարսափելի բան չկար, քան այդ marchand-ը, ում այդպես գլխապատառ էլավ որոնելու և ում, անշուշտ, ամենից շատ վախենում էր գտնել իրականում: Չէ, ավելի լավ է պարզապես մեծ ճանապարհը, այնպես դյուրին է ելնել ու գնալ և ոչնչի մասին չմտածել, քանի դեռ կարելի է չմտածել: Մեծ ճանապարհին ինքնին մի երկար-երկար բան է, որի ծայրը չի երևում, ճիշտ ինչպես կյանքը մարդկային, ճիշտ ինչպես երազանքը մարդկային: Մեծ ճանապարհի մեջ է ամփոփվում գաղափարը, իսկ ճամփորդական վկայականի մեջ էլ ի՞նչ գաղափար: Դրա մեջ գաղափարի վախճանն է... Vive la grande route^[40], իսկ հետո՝ ինչ կտա Աստված:

Լիզայի հետ հանկարծակի և անսպասելի հանդիպելուց հետո, ինչ արդեն նկարագրել եմ, ճամփան շարունակեց էլ ավելի մեծ ինքնամոռացությամբ: Ճանապարհն անցնում էր Սկվորեշնիկից կես վերստ հեռու, և տարօրինակ բան սկզբում նա չնկատեց էլ՝ ինչպես մտավ ճանապարհ: Նրա համար այդ պահին հիմնավորապես կշռադատելը կամ գոնե հստակ գիտակցելն անտանելի էր: Մանրակաթիլ անձրևը մեկ սկսվում էր, մեկ կտրվում, բայց նա անձրևն էլ չէր նկատում: Չնկատեց նաև, ինչպես պայուսակն առավ մեջքին և ինչպես դրանից հեշտացավ քայլերը: Պետք է որ մեկ կամ մեկուկես վերստ անցած լիներ, երբ հանկարծ կանգ առավ ու շուրջը նայեց: Հինավուրց, սև, անիվներով փորփրված ճանապարհը ձգվում էր նրա դեմ անվերջանալի թելի պես եզերված ուռենիներով: Աջ կողմը մերկ տեղ էր՝ վաղուց հնձված արտեր, դեպի ձախ՝ թփուտներ, իսկ դրանցից դենը՝ անտառակ: Իսկ հեռվում, հազիվ նկատելի, շեղակի հեռացող երկաթուղագիծն էր, որի վրա՝ ինչ-որ գնացքի թողած ծխի պատառիկը: Ստեպան Տրոֆիմովիչը թեթևակի երկյուղեց, բայց սոսկ մի վայրկյան: Անիմաստ մի հոգոց հանեց նա, պայուսակը դրեց ուռենու տակ և նստեց՝ հանգստանալու: Նստելու շարժումն անելիս, ներքին դող զգաց և փաթաթվեց ծածկոցով: Նկատեց նաև անձրևը, բացեց անձրևանոցը գլխավերևում: Բավական երկար նստեց նա այդպես՝ հազվադեպ ճպճպացնելով շրթունքները և ձեռքում ամուր սեղմելով անձրևանոցի կոթը: Տենդի շարանով զանազան կերպարներ էին սուրում նրա դիմաց՝ արագ-արագ փոփոխվելով: «Lise, Lise,— մտածում էր նա,— իսկ նրա հետ՝ ce Maurice...^[41]: Տարօրինակ մարդիկ են... Բայց այդ ի՞նչ տարօրինակ հրդեհ է այնտեղ, ու ինչի մասին էին նրանք խոսում, և ի՞նչ սպանվածներ... Ինձ թվում է, Stasie-ն դեռ ոչինչ չէր հասցրել իմանալ, և դեռ սպասում է ինձ՝ սուրճ տալու... Թղթախաղով: Մի՞թե ես թղթախաղով մարդ եմ տարվել: Հը՛մ... մեզ մոտ՝ Ռուսաստանում, այսպես կոչված ճորտատիրական իրավունքի ժամանակ... Ա՛խ, Աստված իմ, հապա Ֆեդկա՛ն»:

Նա ամբողջ մարմնով սարսռաց վախից և շուրջը զննեց. «Է, ի՞նչ, եթե այստեղ մի որևէ թփի տակ նստած է այդ Ֆեդկան: Չէ՞ որ ասում են. այստեղ մեծ ավազակախումբ ունի մեծ ճանապարհի վրա... Օ՛հ, Աստված, այդ ժամանակ ես... Այդ դեպքում ես նրան կասեմ ամբողջ ճշմարտությունը, որ մեղավոր եմ, և որ ես տասը տարի տառապել եմ նրա համար, շատ ավելի, քան ինքը գինվորության մեջ և... ես նրան կտամ դրամապանակս: Հըմ, J'ai en tout quarante roubles; il prendra les roubles et il me tuera tout de meme^[42]»:

Վախից, չզիտես ինչու, փակեց անձրևանոցը և դրեց կողքը: Հեռվում՝ քաղաքից բերող ճանապարհին ինչ-որ սայլ երևաց, նա անհանգստությամբ սկսեց նայել:

«Grace a Dieu^[43], դա սայլ է և դանդաղ է գալիս, չի կարող վտանգավոր լինել: Այստեղի հյուծված ձիուկներից են... Ես միշտ խոսել եմ ցեղի մասին... Իմիջիայլոց, Պյոտր Իլյիչն էր ակումբում խոսում ցեղի մասին, իսկ ես այն ժամանակ նրան հիմար դրության մեջ դրեցի, et puis^[44], բայց այն ինչ է ետևում և... կարծես, կնիկ կա սայլի մեջ: Մուժիկ ու

կնիկ՝ *cela commence a etre rassurant*: Կնիկը՝ ետևում, իսկ մուծիկն առջևում՝ *c'est très rassurant*: Սայլի ետևից կով կա պոզերից կապած, *c'est rassurant au plus haut degre*^[45]:

Սայլը հավասարվեց, բավական ամուր և կարգին մուծիկական սայլ էր: Կնիկը նստած էր բերնեբերան լցված պարկի վրա, իսկ մուծիկը՝ նստիքին՝ ոտքերը կախ արած Ստեպան Տրոֆիմովիչի կողմը: Ետևից, իրոք, պոզերից կապված մի շեկ կով էր քարշ գալիս: Մուծիկն ու կնիկը, աչքերը չռած, նայում էին Ստեպան Տրոֆիմովիչին, իսկ վերջինս ճիշտ նույնպես նրանց էր նայում, բայց երբ արդեն մի քսան քայլ անցել էին կողքից, հանկարծ փութով վեր ելավ ու գնաց հասնելու: Սայլի հարևանությամբ լինելը, բնականաբար, նրան ավելի բարեհույս թվաց, սակայն հասնելով՝ տեղնուտեղը մոռացավ կրկին ամեն ինչ և կրկին ընկղմվեց իր մտքերի և պատկերացումների պատառիկների մեջ: Նա քայլում և, անշուշտ, չէր էլ կասկածում, որ մուծիկի և կնկա համար այդ պահին ներկայացնում է ամենահանելուկային և հետաքրքրական մի բան, որպիսին կարելի է հանդիպել միայն մեծ ճանապարհի վրա:

— Թե որ հարցնեմ ամոթ չի լինի, դուք ումոնցի՞ց կլինեք, որ ասենք,— ի վերջո, չդիմացավ կնիկը, երբ Ստեպան Տրոֆիմովիչը հանկարծ ցրված-ցրված նրան նայեց: Կնիկը կլինեք մի քսանյոթ տարեկան, պնդակազմ, սևահոն ու կարմրայտ, քնքշությամբ ժպտացող կարմիր շուրթերով, որոնց տակից շողշողում էին ճերմակ, հավասարաշար ատամները:

— Դուք... դուք ի՞նչ եք դիմում,— վշտալի զարմանքով մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ոնց որ թե վաճառական պիտի լինեք,— ինքնավստահ ասաց մուծիկը: Դա մի թիկնեղ ու խոշոր տղամարդ էր՝ քառասունին մոտ, լայն ու ոչ-անխելք դեմքով, շեկ, լայն ու թավ մորուքով:

— Ոչ, ոչ թե վաճառական եմ, ես... ես... *moi c'est autre chose*^[46],— մի կերպ առարկեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը և, համենայն դեպս, մի քիչ ետ մնաց սայլից, այնպես որ քայլում էր արդեն կովի կողքով:

— Ուրեմն, կավածատերերից կլինի,— վճռեց մուծիկը՝ ոչ-ոուսերեն բառեր լսելով ու քաշեց երասանները:

— Մենք էլ նայումնայում ենք, վայ թե ման գալու՞ եք դուրս եկել,— նորից հետաքրքրվեց կնիկը:

— Այդ... այդ ի՞նչ եք հարցնում:

— Օտար տեղերից եկածները մի տեսակ չուզունից բանով են գալիս, ոնց որ թե ձեր սապոզներն էլ էստեղի բան չեն...

— Սապոզը զինվորական է,— ինքնագոհ ու նշանակալի միջամտեց մուծիկը:

— Չէ, չէ թե զինվորական եմ, ես...

«Ինչ հետաքրքրասեր կնիկ է,— ինքն իրեն բարկանում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը,— ու ինչպես են ինձ գնում...maisenfin^[47]... Մի խոսքով, տարօրինակ է, որ կարծես մեղավոր եմ նրանց առաջ, իսկ ես ոչնչով մեղավոր չեմ նրանց առաջ»:

Կնիկը փսփսում էր մուծիկի հետ:

— Թե չեք նեղվի, մենք վայ թե ձեզ կտանենք, թե որ դուրեկան կլինի:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը հանկարծ սթափվեց:

— Այո, այո, բարեկամներս, հաճույքով, որովհետև շատ եմ հոգնած, միայն թե ինչպե՞ս եմ բարձրանալու:

«Ի՛նչ զարմանալի է,— մտածեց ինքն իրեն,— որ այսքան ժամանակ քայլում էի այս կովի կողքով ու մտքովս չէր անցնում խնդրեմ նստել... Այս «իրական կյանքն» իր մեջ շատ բնութագրական մի բան ունի...»:

Այնինչ, մուծիկը դեռ չէր կանգնեցնում ձին:

— Բայց ո՞ր կողմն եք գնալու,— հարցրեց նա որոշ անվստահությամբ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը միանգամից չհասկացավ:

— Ոնց որ թե մինչև Խատովո՞:

— Խատովո՞... Չէ թե Խատովո... Ես այնքան էլ ծանոթ չեմ, թեև լսել եմ:

— Խատովո գյուղ, գյուղ է, էստեղից ինը վերստ կլինի:

— Գյու՞ղ: C'est charmant^[48], ասում եմ, չէ, որ կարծես թե լսել եմ:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը դեռ քայլում էր, իսկ նրան դեռ չէին նստեցնում: Հանճարեղ կռահում ցոլաց նրա գլխում:

— Գուցե մտածում եք, որ ես... Անձնագիր կա մոտս և ես պրոֆեսոր եմ, այսինքն, եթե կուզեք՝ ուսուցիչ... Բայց գլխավոր: Ես գլխավոր ուսուցիչ եմ: Oui, c'est comme ça qu'on peut traduire^[49]: Ես շատ կուզեի նստել, և ձեզ համար կգնեմ... դրա դիմաց ձեզ կես շտոֆ խմիչք կգնեմ:

— Ձեզնից կես մանեթ կառնեմ, պարոն, ճամփեն դժվար է:

— Թե չէ մեզ համար շատ դժվար կլինի,— մեջ ընկավ կնիկը:

— Հիսուն կոպե՞կ: Լավ, լավ, հիսուն կոպեկ: C'est encore mieux, J'ai en tout quarante roubles, mais...^[50]

Մուծիկը կանգնեցրեց սայլը, և ընդհանուր ջանքերով Ստեպան Տրոֆիմովիչին բարձրացրեցին ու նստեցրին սայլը, կնկա կողքին, պարկի վրա: Մտքերի փոթորիկը չէր դադարում: Մեկ-մեկ ինքն էր զգում իր համար, որ ահավոր ցրված է և մտածում է ամեննին ոչ այն մասին, ինչ պետք է ու զարմանում դրանից: Մտքի հիվանդագին տկարության այդ գիտակցումն առանձին պահերի դառնում էր շատ ծանր և նույնիսկ վիրավորական նրա համար:

— Սա... կարծես կո՞վ է ետևից,— հանկարծակի ինքը հարցրեց կնկանից:

— Էդ ինչ եք ասում, պարոն, ոնց որ տեսած չլինեք,— ծիծաղեց վերջինս:

— Քաղաքից առանք,— միջամտեց մուծիկը,— մեր անասունը, որ ասեմ, զարնանից սատկեց՝ վարակ կար: Չորս կողմը լրիվ սատկեցին, կեսն էլ չմնաց, կուզես գլխիդ տուր:

Եվ նա նորից շրմփացրեց անվակոսի մեջ խրված ձիուն:

— Այո, դա լինում է մեզ մոտ՝ Ռուսաստանում... և ընդհանրապես, մենք ռուսներս... է, այո, լինում է,— չավարտեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Որ դասատու եք, ի՞նչ ունեք Խատովում: Թե՞ էլի եք գնալու:

— Ես... այսինքն, չէ թե էլի եմ գնալու... C'est-a-dire^[51], ես գնում եմ մի վաճառականի մոտ:

— Ուրեմըս, Սպասո՞վ:

— Այո, այո, հենց Սպասով: Իմիջիայլոց, դա միևնույնն է:

— Թե Սպասով եք գնում, էն էլ ոտքով, ուրեմն, ձեր սապոգներով մի շաքաթ կգնաք,— սկսեց ծիծաղել կնիկը:

— Այդպես, այդպես, դա էլ է միևնույնը, mes amis^[52], միևնույնն է,— անհամբերությամբ ընդհատեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

«Անտանեղի հետաքրքրասեր ժողովուրդ է: Գեղջկուհին, իմիջայլոց նրանից ավելի լավ է խոսում, և ես նկատում եմ՝ փետրվարի տասնիննից հետո նրանց խոսվածքը մի քիչ փոխվել է, և... և իր ի՞նչ գործն է: Սպասով եմ գնում, թե Սպասով չեմ գնում: Ի դեպ, ես նրանց վճարելու եմ, էլ ի՞նչ են կպել»:

— Թե որ Սպասով, ուրեմն՝ նավով,— ձեռ չքաշեց մուծիկը:

— Էդպես լավ կլինի,— մեջ ընկավ գեղջկուհին՝ ոգևորված,— քանի որ թե ափով գնաց, ձիով, երեսուն վերստ շրջան պիտի անի:

— Քառասուն:

— Էգուց, ժամը երկուսի մոտերքը հենց Ուստյևոյում կհասնեք նավին,— հաստատեց գեղջկուհին: Բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչը համառորեն լռում էր: Լռեցին նաև հարց տվողները: Մուծիկը խթանում էր ձիուն, գեղջկուհին՝ հազվադեպ ու կարճ դիտողություններ անում: Ստեպան Տրոֆիմովիչը ննջեց: Նա սաստիկ զարմացավ, երբ գեղջկուհին, ծիծաղելով բոթեց իրեն, ու նա տեսավ, որ բավականին խոշոր մի գյուղում են՝ եռապատուհան խրճիթի մուտքի առաջ:

— Ննջակո՞խ էիք, պարոն:

— Սա ի՞նչ է: Այս որտե՞ղ եմ: Ահ, այո: Ահ... միևնույն է,— տնքաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը և իջավ սայլից:

Տրտմած շուրջը նայեց: Տարօրինակ և ինչ-որ բանով սաստիկ խորթ թվաց նրան գյուղական պատկերը:

— Իսկ հիսուն կոպեկը մոռացել էի,— դիմեց մուծիկին մի տեսակ չափից ավելի փութկոտ շարժումով: Երևում է, արդեն վախենում էր բաժանվել նրանցից:

— Ներսում կտաք, հրամեցեք,— հրավիրեց մուծիկը:

— Էստեղ լավ է,— քաջալերեց գեղջկուհին:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը ոտք դրեց խարխուլ առնուտքին: «Մի՞թե սա հնարավոր է»,— մրմնջում էր նա խորունկ ու երկչոտ տարակուսանքով, բայց և մտավ խրճիթ: «Elle l'avoulu^[53]»,— ինչ-որ բան խրվեց սիրտը, և հանկարծ կրկին մոռացավ ամեն ինչ, անգամ, որ մտել է խրճիթ:

Լուսավոր, բավական մաքուր գեղջկական խրճիթ էր՝ եռապատուհան ու երկսենյակ, չէ թե քարվանսարա էր, այլ խրճիթ եկվորների համար, ուր հին սովորությամբ, կանգ էին առնում ծանոթ անցորդները: Ստեպան Տրոֆիմովիչն առանց շփոթվելու անցավ դեպի վերի անկյունը, մոռացավ բարև տալ, նստեց և մտքերի մեջ ընկավ: Այդ ընթացքում տաքության արտակարգ դուրեկան զգացողությունը, ճանապարհի երեքժամյա խոնավությունից հետո, մեկեն տարածվեց նրա մարմնի մեջ: Նույնիսկ դողը, որ կարճատև ու ընդհատ անցնում էր մեջքով, ինչ միշտ լինում է նյարդային մարդկանց դողերոցքի ժամանակ՝ ցրտից հանկարծ տաքին անցնելիս, միանգամից նրա համար դարձավ տարօրինակ դուրեկան: Նա բարձրացրեց գլուխը, և տաք բլիթների անուշ բուրմունքը, որոնք վառարանի մոտ տապակում էր տանտիրուհին, խտրտացրեց նրա հոտառությունը: Մանկան պես ժպտալով, դարձավ տանտիրուհուն և հանկարծ մրմնջաց.

— Դա ի՞նչ է: Բլի՞թ: Mais... c'est charmant^[54]:

— Չեք կամենա, պարոն,— իսկույն քաղաքավարի առաջարկեց տանտիրուհին:

— Կկամենամ, ճիշտ որ կկամենամ, և... ես ձեզնից թեյ էլ կխնդրեմ,— աշխուժացավ Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ինքնաեղը դնե՞մ: Մեծ հաճույքով կանենք:

Կապույտ, խոշոր նախշերով մեծ ափսեով բերեցին բլիթները՝ հայտնի գեղջկական, բարակ, կեսը ցորենի ալյուրով, թարմ ու տաք յուղով ցողված, շատ համեղ բլիթներ: Ստեպան Տրոֆիմովիչը վայելումով փորձեց:

— Ինչ յուղալի է ու ինչքան է համեղ: Ու եթե հնարավոր է միայն, un doigt d'eau devie^[55]:

— Չլինի՞ արաղ ուղեցիք, պարոն:

— Այո, այո, մի քիչ, un toit petit rien^[56]:

— Ուրեմըս, հինգ կոպեկի՞:

— Հինգ կոպեկի, հինգի, հինգի, հինգի, un toit petit rien,— երանավետ ժպիտով գլխով էր անում Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

Խնդրեք ռամիկին մի բան անել ձեզ համար, ու նա, եթե կարող է և ուզում է, կծառայի ջանադրաբար և սրտանց, բայց խնդրեք նրան գնալ ու օղի բերել, և սովորական հանգիստ պատրաստականությունը մեկեն կդառնա մի տեսակ փութկոտ, հաճկատար, համարյա թե հարազատական հոգատարություն ձեզ համար: Օղու գնացողը, թեև մենակ դուք եք խմելու, ոչ թե ինքը, և նախապես էլ գիտե դա, միննույն է, մի տեսակ զգում է ձեր գալիք բավարարության մի մասը... Երեք-չորս բոպեից ոչ ավելի (պանդոկը երկու քայլի վրա էր) Ստեպան Տրոֆիմովիչի դիմաց՝ սեղանին, հայտնվեց կես շիշը և մի մեծ կանաչավուն գավաթ:

— Եվ այս բոլորն ինձ,— զարմացավ նա չափազանց:— Ես միշտ օղի ունեցել եմ, բայց երբեք չգիտեի, որ հինգ կոպեկին այսքան շատ է լինում:

Նա լցրեց գավաթը, վեր կացավ և որոշ հանդիսավորությամբ կտրեց դեպի մյուս անկյունը, ուր նստած էր պարկի վրայի իր ուղեկցուհին՝ սևահոն գեղջկուհին, որը ճանապարհին այնպես ձանձրացրել էր իր հարցուփորձով: Գեղջկուհին շշկվեց և հրաժարվում էր կարծես, սակայն պատշաճությամբ նախատեսված ամեն ինչ անելուց հետո, խմեց քաղաքավարի, երեք կումով, ինչպես կանայք են խմում, և դեմքին չափից ավելի տառապանք պատկերելով՝ ետ տվեց գավաթն ու խոնարհվեց: Ստեպան Տրոֆիմովիչն էլ ծանրումեծ գլուխ տվեց ու եկավ սեղանի մոտ, նույնիսկ հպարտ տեսքով:

Այդ ամենը նրա ներսում կատարվեց ինչ-որ ոգեշնչումով: Ինքն էլ, դեռևս մի վայրկյան առաջ, չգիտեր, որ գնալու է՝ գեղջկուհուն հյուրասիրելու:

«Ես կատարելապես, կատարելապես եմ կարողանում վարվել ժողովրդի հետ, ու դա միշտ ասել եմ նրանց»,— ինքնագոհ մտածեց նա՝ շշի մեջ մնացածը լցնելով իրեն: Թեև գավաթը լրիվ չլցվեց, բայց օղին կենարար ջերմություն հաղորդեց նրան և մի քիչ էլ նույնիսկ գլխին խփեց:

«Je suis malade tout a fait, mais ce n'est pas trop mauvais d'etre malade.»^[57]

— Չե՞ք կամենա գնել,— կնոջ մեղմ ձայն հնչեց նրա կողքին:

Նա բարձրացրեց աչքերն ու, ի զարմանս, իր դիմաց մի տիկին տեսավ՝ «une dame et elle en avait l'air»^[58], երեսունն արդեն անց, արտաքնապես շատ համեստ, հագնված քաղաքաբնակի պես, մուգ զգեստով, մոխրագույն մեծ շալն ուսերին: Նրա դեմքին շատ սիրալիր, Ստեպան Տրոֆիմովիչին միանգամից դուր եկած ինչ-որ բան կար: Նա հենց նոր էր ետ եկել խրճիթ, ուր մնացել էին նրա իրերը թախտի վրա, հենց այն տեղին մոտ, որը զբաղեցրել էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ պայուսակը, որը հիշում էր, ներս մտնելիս նայեց հետաքրքրությամբ և ոչ շատ մեծ, մոմլաթե մի տոպրակ: Այդ տոպրակից էլ հանեց գեղեցիկ կազմված գրքեր՝ կազմերին դաջված խաչերով, ու մատուցեց Ստեպան Տրոֆիմովիչին:

— Eh... mais je crois que c'est Evangile^[59], մեծագույն հաճույքով... Ա՛, հիմա հասկացա... Vous etes ce qu'on appelle^[60], շրջիկ գրավաճառ եք, ես կարդացել եմ... Հիսուն կոպե՞կ:

— Երեսունհինգական կոպեկ,— պատասխանեց գրավաճառուհին:

— Մեծագույն հաճույքով: Je n'ai rien contre PEvangile, et^[61]... Վաղուց արդեն ուզում էի վերընթեռնել...

Այդ թույլին մտքով անցավ, որ Ավետարան չի կարդացել համենայն դեպս մի երեսուն տարի ու թերևս յոթը տարի առաջ դրանից մի պատասխիկ հիշեց սուկ Ռենանի «Vie de Jesus»^[62] գրքից: Քանի որ մանր չունեի, ապա հանեց իր չորս տասը ռուբլիանոցները՝ ամբողջ ունեցածը: Տանտիրուհին հանձն առավ մանրել և այստեղ միայն, շուրջը նայելով, Ստեպան Տրոֆիմովիչը նկատեց, որ ահագին ժողովուրդ է հավաքվել խրճիթում, և որ բոլորը վաղուց գնում են իրեն և, կարծես, իր մասին են խոսում: Առնում-տալիս էին նաև քաղաքի հրդեհի մասին, ու բոլորից շատ՝ սայլ ու կովի տերը, քանի որ նոր էր վերադարձել քաղաքից: Խոսում էին շափույթանների մասին, հրկիզման մասին:

«Չէ որ նա ինձ հետ ոչինչ չխոսեց հրդեհի մասին, երբ բերում էր, իսկ ամեն ինչից խոսում էր»,— մի ուրիշ տեսակ անցավ Ստեպան Տրոֆիմովիչի մտքով:

— Տեր իմ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ձե՞զ եմ տեսնում, պարոն: Մտքովս էլ չէր անցնի... թե՞ չճանաչեցիք,— բացականչեց տարեց մեկը, արտաքնապես կարծես հնամենի սպասավոր լինե՞ր՝ մորուքը սափրած, երկար, ետծալովի օձիքով շինելը հագին:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը վախեցավ՝ լսելով իր անունը:

— Ներեցեք,— մրթմրթաց նա,— ես ձեզ այնքան էլ լավ չեմ հիշում...

— Մտախան եք արել: Ախր, Անիսիմն եմ, Անիսիմ Իվանովը: Լուսահոգի պարոն Գազանովի տանն եմ ծառայել, ձեզ էլ, պարոն, քանի անգամ եմ տեսել Վարվառա Պետրովնայի հետ լուսահոգի Ավդոտյա Սերգեննայի մոտ: Նրանից գրքեր էի բերում ձեզ ու երկու անգամ էլ պետերբուրգյան կոնֆետ եմ բերել ձեզ համար...

— Ահ, այո, հիշեցի ձեզ, Անիսիմ,— ժպտաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:— Այստեղ էլ ապրո՞ւմ ես:

— Սպասովի մոտերքը, Վ.-յան մենաստանում, Մարֆա Սերգեննայի պոստոլում, Ավդոտյա Սերգեննայի քույրիկը, կարող է, բարեհաճեք հիշել, ոտքը որ կոտրեց, կառքից ցած թռչելիս, պարահանդեսի էր գնում: Հիմա մենաստանի մոտ է ապրում, ես էլ նրա մոտ եմ, հիմա էլ, տեսնում եք, գավառ եմ գնում՝ մերոնց տեսնելու...

— Է, այո, այո:

— Ձեզ որ տեսա, ուրախացա, ինձ համար բարի էք եղել,— ցնծագին ժպտում էր Անիսիմը:— Բայց ես ո՞ր եք ճամփա ընկել, պարոնս, ոնց որ թե մեն-մենակ... Կարծեմ թե, ոչ մի ժամանակ մենակ ճամփա չե՞ք գնացել:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրան նայեց երկչոտ:

— Չլինի՞ մեզ մոտ՝ Սպասով:

— Այո, գնում եմ Սպասով: IL me semble que tout le monde va a Spassov^[63]...

— Չլինի՞ Ֆյոդոր Մատվենիչի մոտ: Ո՛նց կուրախանան: Ոնց որ հնում հարգում էին ձեզ, հիմա, որ ասեմ շուտ-շուտ հիշում են...

— Այո, այո, Ֆեոդոր Մատվենիչի մոտ էլ:

— Պետք է որ, պետք է որ: Թե չէ, էստեղի մուծիկները զարմացել են, որ մեծ ճանապարհի վրա ձեզ ոտքով գնալուց են տեսել: Անհասկացող ժողովուրդ են:

— Ես... Ես ասեմ... Գիտես, Անիսիմ, ես գրագ էի եկել, անգլիացիների պես, որ ոտքով եմ գնալու, ու ես...

Քրտինք երևաց նրա ճակատին և քունքերին:

— Պետք է որ, պետք է որ,— անողոր Էտաքքրասիրությամբ ականջ էր դրել Անիսիմը: Բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչն այլևս չէր կարող դիմակայել: Այնպես շշկվեց, որ ուզում էր վեր կենալ և դուրս գալ խրճիթից: Բայց բերեցին ինքնատեղ, և նույն րոպեին ետ եկավ ինչ-որ տեղ գնացած գրավաճառուհին: Իրեն փրկող մարդու շարժումով դիմեց նա կնոջն ու թեյ առաջարկեց: Անիսիմը տեղը նրան զիջեց ու մի կողմ քաշվեց:

Իսկապես, մուծիկները տարակուսանքի մեջ էին:

«Ի՞նչ մարդ է սա: Գտել են ճանապարհի վրա, ոտքով գնալիս, ասում է, թե դասատու է, արտասահմանցու պես է հագնված, իսկ խելքով՝ ոնց որ փոքր երեխա, պատասխանում է տակնիզույի, ճիշտ կարծես փախած լինի մի բանից, փող էլ կա մոտը»: Միտք ծագեց տեղեկացնել ղեկավարությանը՝ «քանի որ, ինչ էլ լինի, քաղաքում էնքան էլ հանգիստ չի»: Սակայն Անիսիմն այդ ամենը կարգավորեց տեղնուտեղը: Դուրս գալով նախասենյակ, նա հայտնեց բոլորին, ով ուզում էր լսել, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը ոչ թե որ ուսուցիչ է, այլ մեծ գիտնական ու մեծ գիտություններով են զբաղվում, էստեղի կալվածատերերից են ու արդեն քսաներկու տարի կլինի, ապրում են գեներալի կին Ստավրոգինայի մոտ՝ ամեն ինչով, տան մեջ ամենագլխավոր մարդու տեղ ու չափից դուրս հարգանք ունեն լրիվ քաղաքում: Ազնվականների ակումբում մի գիշերում մի-մի մոխրագույն ու ծիածանագույն թուղթ փող էին թողնում, աստիճանով էլ խորհրդական են, ասել է, թե զինվորական փոխգնդապետ, մենակ մի աստիճան են ցածր լրիվ գնդապետից: Իսկ որ փող ունեն, դա էլ՝ գեներալի կին Ստավրոգինայի փողերին հաշիվ-համրանք չկա և այլն, և այլն:

«Mais c'est un dame, et très comme il faut»^[64],— Անիսիմի հարձակումից հանգստանում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ դուրեկան Էտաքքրությամբ հետևելով իր հարևանուհի գրավաճառ կնոջը, որն ի դեպ, թեյը խմում էր ափսեից ու կծովի: «Ce petit morceau de

sucré ce n'est rien...^[65] նրա մեջ ինչ-որ ազնվական և անկախ, միևնույն ժամանակ մեղմ բան կա: Le comme il faut tout pur^[66], բայց միայն փոքր-ինչ ուրիշ տեսակի»:

Շուտով իմացավ նրանից, որ Սոֆյա Մատվեննա Ուլիտինան է և ապրում է Կ.-ում, այնտեղ այրի քույր ունի՝ քաղքենիներից: Ինքն էլ է այրի, իսկ ամուսինը՝ ծառայության համար ֆելդֆեբելից փոխպորուչիկ դարձած, սպանվել է Սևաստոպոլում:

— Բայց դուք այնքան ջահել եք, vous n'avez pas trente ans^[67]:

— Երեսունչորս-ս,— ժպտաց Սոֆյա Մատվեննան:

— Ինչպե՞ս, դուք ֆրանսերե՞ն էլ եք հասկանում:

— Մի քիչ, դրանից հետո չորս տարի մի ազնվական տան մեջ եմ ապրել ու այնտեղ երեխաներից սովորել:

Նա պատմեց, որ ամուսնուց հետո, ընդամենը տասնութ տարեկան, որոշ ժամանակ մնացել է Սևաստոպոլում՝ «բուժքույրության», իսկ հետո ապրել է տարբեր տեղերում, հիմա էլ շրջում է ահա և Ավետարան վաճառում:

— Mais mon Dieu^[68], ձեզ հետ չե՞ր արդյոք մեզ մոտ մի տարօրինակ, նույնիսկ շատ տարօրինակ պատմություն եղել:

Կինը կարմրեց: Պարզվեց, որ՝ նրա հետ:

— Ces vauriens, ces maleureux...^[69]— սկսեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ զայրույթից դողացող ձայնով: Հիվանդագին ու ատելի հիշողությունը տանջալի արձագանք տվեց նրա սրտում: Մեկ րոպե ասես մոռացության մեջ ընկավ:

«Բա՛, նորից է գնացել,— սթափվեց նա մեկեն՝ նկատելով, որ կինը դարձյալ կողքին չէ:— Նա հաճախ է դուրս գալիս ու ինչ-որ բանով է զբաղված, նկատում եմ, որ նույնիսկ տազնապա՛ծ է... Bah, je deviens egoïste^[70]...»:

Աչքերը բարձրացրեց ու նորից տեսավ Անիսիմին, բայց այս անգամ ամենասպառնազին իրադրության մեջ արդեն: Ամբողջ խրճիթը լիքն էր մուժիկներով, և նրանց բոլորին, ակնհայտորեն, իր ետևից քարշ էր տվել Անիսիմը: Այստեղ էին թե խրճիթի տերը, թե կովատեր մուժիկը, ևս երկու մուժիկ (պարզվեց՝ կառապաններ են), փոքրամարմին, կիսահարբած մեկն էլ կար՝ հագնված մուժիկավարի, միաժամանակ սափրված, նման իրեն խմելու տված քաղքենու և բոլորից շատ խոսող: Ու բոլորն էլ խոսում էին Ստեպան Տրոֆիմովիչի մասին: Կովատերն իրենն էր պնդում, հավատացնելով, որ գետի ափով քառասուն վերստ շրջան պիտի անեն և որ պետք է անպայման «շոգանավով»: Կիսահարբած քաղքենին և տանտերը տաքացած առարկում էին:

— Էն պատճառով, ախպերս, որ եթե նորին գերազանցության համար, ինչ խոսք, լճի վրով, շոգանավով, ավելի մոտ կլինի, եղպես է որ կա, մենակ թե շոգանավը, հիմիկվա կարգով, վայ թե չգա էլ:

— Կգնա, կգնա, մի շաբաթ էլ ոտով պիտի գնա,— բռնորից ավելի տաքացել էր Անիսիմը:

— Էդ ասածդ ճիշտ էր, կանոնավոր չի գալիս, քանի որ ժամանակը ձմեռ է, մեկ-մեկ Ուստյևնում երեք օրով սպասում են:

— Էգուց կլինի, էգուց ժամը երկուսին կհասնի: Մինչև իրիկուն էլ պարոնս, ճիշտ ու ճիշտ կհասնի Սպասով,— փրփրել էր Անիսիմը:

«Mais qu'est ce qu'il cet homme»^[71],— սարսռում էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ ահով սպասելով իրեն վիճակվածին:

Մեջ մտան նաև կառապանները, սկսեցին պայմանավորվել, մինչև Ուստյև երեք ռուբլի էին ուզում: Մյուսները բղավում էին, որ սխալ չի լինի, որ դա գինն է հենց և որ այստեղից Ուստյևն ամբողջ ամառ այդ գնով են տարել:

— Բայց... այստեղ նույնպես լավ է... Եվ ես չեմ ուզում,— լմվացրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Լավ էր, էդ մեկը ճիշտ ասիք, մեզ մոտ՝ Սպասովում, հիմա ամենից լավ է, Ֆյոդոր Մատվենիչն էլ շատ կուրախանա ձեզնով:

— Mon Dieu, mes amis^[72], այս ամենն ինձ համար այնքան է անսպասելի:

Վերջապես վերադարձավ Սոֆյա Մատվեննան: Բայց նա թախտին նստեց անչափ ակնկենդան և տրտում:

— Չեմ հասնելու Սպասով,— ասաց նա տանտիրուհուն:

— Ինչպե՞ս, ուրեմն դո՞ւք էլ եք Սպասով գնում,— ցնցվեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

Պարզվեց, որ մի կալվածատիրուհի՝ Նադեժդա Եգորովնա Սվետլըյցինան, դեռևս կարգադրել է իրեն սպասել Խատովում ու խոստացել հասցնել Սպասով, բայց ահա, չի եկել:

— Հիմա ես ի՞նչ եմ անելու,— կրկնում էր Սոֆյա Մատվեննան:

— Mais, ma chere et nouvelle amie^[73], չէ որ ես նույնպես կարող եմ տեղ հասցնել, ինչպես և կալվածատիրուհին, այդ, ինչ են ասում, այդ գյուղը, մինչև ուր կառք եմ վարձել, իսկ վաղը, դե, իսկ վաղը միասին կգնանք Սպասով:

— Իսկ մի՞թե դուք էլ եք Սպասով գնում:

— Mais que faire, et je suis enchantel^[74] Ես ձեզ չափազանց ուրախությամբ տեղ կհասցնեմ, ահա, նրանք ուզում են, ես արդեն վարձել եմ... Իսկ ո՞ւմ էի ձեզնից վարձել,— հանկարծ անասելի ուզեց Սպասով գնալ Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

Արդեն քառորդ ժամ անց տեղավորվում էին փակ, թեթև կառքի մեջ. Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ շատ աշխուժացած և միանգամայն գոհ, Սոֆյա Մատվեննան՝ իր պարկով և շնորհակալ ժպիտով նրա կողքին: Նստեցնում էր Անիսիմը:

— Գնաք բարով, պարոնս,— ամբողջ ուժով տնօրինում էր նա կառքի մոտ,— ո՛նց են ուրախանալու ձեզ տեսնելով:

— Մնաս բարով, մնաս բարով, բարեկամս, մնաս բարով:

— Ֆյոդոր Մատվենիչին, պարոնս, թե տեսաք...

— Այո, բարեկամս, այո... Ֆեոդոր Պետրովիչին... միայն թե մնաս բարով:

II

— Գիտեք ինչ, բարեկամս, թույլ կտա՞ք ինձ ձեր բարեկամը կոչել, n'est-ce-pas?^[75]— փութով սկսեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ կառքը շարժվելուն պես:— Գիտեք ինչ, ես... J'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble que je ne l'avais jamais vu de pries. Stasie... Cela va sans dire qu'elle est aussi de peuple... mais de vrai peuple...^[76] այսինքն, իսկական, որը մեծ ճանապարհի վրա է, ինձ թվում է, նրանց միակ գործն է, թե ես հատկապես ուր եմ գնում... Բայց թողնենք դառնությունները: Սի քիչ կարծես խոսքով տարվեցի, բայց սա, կարծում եմ, շտապողականությունից է:

— Կարծես թե դուք վատառողջ եք-ք,— զգաստությամբ, սակայն հարգալիք նրան էր գնում Սոֆյա Մատվեննան:

— Չէ, չէ, պետք է միայն փաթաթվել, և ընդհանրապես մի տեսակ թարմ քամի է, նույնիսկ շատ թարմ, բայց մոռանանք դա: Գլխավորը, դա չէի ուզենա ասել: Chere et incomparable amie^[77], ինձ թվում է, թե համարյա երջանիկ եմ, ու մեղավորը դուք եք: Երջանկությունն ինձ օգտակար չէ, որովհետև անմիջապես անցնում եմ իմ բոլոր թշնամիներին ներելուն...

— Է ի՛նչ, չէ որ դա շատ լավ է:

— Ոչ միշտ, chere imocente. L'Evangile... Voyez-vous, désormais nous le prêcherons ensemble^[78], և ես հաճությամբ կվաճառեմ ձեր գեղեցիկ գրքերը: Այո, ես զգում եմ, որ դա թերևս գաղափար է, quelque chose de très nouveau dans ce genre^[79]: Ժողովուրդը կրոնապաշտ է, c'est admis^[80], բայց նա դեռևս չգիտե Ավետարանը: Ես նրան կշարադրեմ դա... Բանավոր շարադրանքով կարելի է շտկել այդ հոյակապ գրքի սխալները, որին, անշուշտ, պատրաստ եմ վերաբերվել արտակարգ հարգանքով: Ես օգտակար կլինեմ մեծ ճանապարհի վրա: Ես միշտ եմ օգտակար եղել, ես միշտ ասել եմ նրանց դա et cette chere ingrate...^[81] Օ՛հ, ներենք, ներենք, ամենից առաջ ներենք բոլորին և միշտ: Հուսանք, որ մեզ էլ կներեն: Այո, որովհետև բոլորը և յուրաքանչյուրը մեկը մյուսի առաջ մեղավոր են: Բոլորն են մեղավոր...

— Այ, այդ մեկը, կարծում եմ, շատ լավ հաճեցիք ասել:

— Այո, այո: Ես զգում եմ, որ շատ լավ եմ խոսում: Ես նրանց շատ լավ կասեմ, բայց ի՞նչ էի ուզում ասել՝ գլխավորը: Ես շարունակ շփոթվում եմ ու չեմ հիշում... Թույլ կտա՞ք, արդյոք, չբաժանվել ձեզնից: Ես զգում եմ, որ ձեր հայացքը և... ես զարմանում

եմ նույնիսկ ձեր վարմունքից, դուք պարզասիրտ եք, դուք տառ եք ավելացնում բառերին և բաժակը լցնում ափսեի մեջ... այդ այլանդակ կծովի շաքարով: Բայց ձեր մեջ սքանչելի մի բան կա, ձեր դիմագծերից եմ տեսնում... Օ՛, մի կարմրեք ու մի վախեցեք ինձնից, որպես տղամարդ: Chere et uncomparable, pour moi une femme c'est tout^[82]: Ես չեմ կարող չապրել կնոջ կողքին, բայց միայն կողքին... Ես ահավոր, ահավոր շեղվեցի... Ոչ մի կերպ չեմ կարողանում հիշել՝ ինչ էի ուզում ասել: Օ՛, երջանիկ է նա, ում Աստված միշտ կին է ուղարկում, և... ես կարծում եմ նույնիսկ, որ որոշակի հիացմունքի մեջ եմ: Եվ մեծ ճանապարհի վրա էլ կա վերին մի միտք, ահա, ահա ինչ էի ուզում ասել՝ մտքի մասին, հենց նոր հիշեցի, թե չէ չէի գտնում շարունակ: Եվ ինչի՞ համար նրանք ճամփան շարունակել տվեցին: Այնտեղ նույնպես լավ էր, իսկ այստեղ՝ cela devient trop froid. A propos, j'ai en tout quarante roubles et voila cet argent^[83], վերցրեք, վերցրեք, ես չեմ կարողանում, կկորցնեմ և ինձնից կվերցնեն, և... Ինձ թվում է, թե քնել եմ ուզում, ինչ-որ բան է պտույտ գալիս գլխիս մեջ: Այնպես է պտտվում, պտտվում, պտտվում: Օ՛, ինչքան բարի եք, այդ ինչո՞վ եք ինձ ծածկում:

— Դուք հաստատ որ իսկական դողերոցցի մեջ եք, և ես իմ ծածկոցով ձեզ ծածկեցի, միայն թե փողի մասին ես-ս...

— Օ՛, ի սեր Աստծո, n'en parlons plus, parce que cela méfait mal^[84], օ՛, ինչքան եք բարի:

Նա մի տեսակ արագ կտրեց խոսքը և չափազանց շուտ քնեց տենդային, դողացող քնով: Միջոցուղյա ճանապարհը, որով գնում էին այդ տասնյոթ վերստը, այնքան էլ հարթ չէր, և կառքը սաստիկ էր ցնցվում: Ստեպան Տրոֆիմովիչը հաճախ էր արթնանում, արագ-արագ գլուխը բարձրացնում փոքրիկ բարձից, որ նրա գլխի տակ էր դրել Սոֆյա Մատվեննան, բռնում էր ձեռքն ու տեղեկանում. «Դուք այստե՞ղ եք», ճիշտ կարծես երկյուղում էր, որ նա չհեռանա իրենից: Հավատացնում էր նաև, որ երազին ինչ-որ բաց երախ է տեսնում՝ ժանիքներով և որ դա նողկալի է իր համար: Սոֆյա Մատվեննան չափազանց անհանգիստ էր նրա համար:

Կառապանները նրանց ուղիղ հասցրին քառապատուհան, բակում բնակելի կողաշենքեր ունեցող մի մեծ խրճիթի մոտ: Արթնացած Ստեպան Տրոֆիմովիչը շտապեց ներս մտնել և ուղիղ գնաց տան երկրորդ, ամենաընդարձակ և լավագույն սենյակը: Նրա քնատ դեմքն ընդունել էր խիստ հոգսաշատ արտահայտություն: Նա տեղնուտեղը բացատրեց տանտիրուհուն՝ բարձրահասակ ու պնդակազմ, քառասնամյա մի կին էր, շատ սևամազ ու համարյա թե բեղավոր, որ իր համար պահանջում է ամբողջ սենյակը և «որ դուրը փակեն ու այստեղ այլևս ոչ ոքի ներս չթողնեն, parce que nous avons a parler»:

— Oui, j'ai beaucoup a vous dire, chere amie^[85]: Ես ձեզ կվճարեմ, կվճարեմ, կվճարեմ,— ձեռքը թափ տվեց տանտիրուհու կողմը: Թեև նա շտապում էր, բայց մի տեսակ ծանր էր շարժում լեզուն: Տանտիրուհին լսեց մինչև վերջ անբարեհամբույր, սակայն լռեց ի նշան համաձայնության, որի մեջ, ի դեպ, սպառնազին մի կանխազգացում կար: Ստեպան Տրոֆիմովիչը ոչինչ չնկատեց և շտապ-շտապ (նա ահավոր շտապում էր)

պահանջեց, որ տանտիրուհին գնա և հնարավորին չափ շուտ ճաշ մատուցի, «նվազագույնս չհապաղելով»:

Այստեղ բեղավոր կինը չդիմացավ:

— Էստեղ ձեզ համար քարվանսարա չի, պարոն, եկող-գնացողի համար ճաշեր չենք պահում: Խեցզետին խաշեն, կամ էլ ինքնատեղը դնեն, ուրիշ ոչինչ չունեն: Թարմ ձուկ մենակ եզուց կլինի:

Բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչը թափահարեց ձեռքերը՝ զայրագին անհամբերությամբ կրկնելով. «Կվճարեն, միայն թե շուտ, շուտ»: Կանգ առան ձկնապուրի և տապակած հավի վրա: Տանտիրուհին հայտարարեց, որ ամբողջ գյուղում հավ գտնել չի լինի, իմիջիայլոց, համաձայնեց գնալ փնտրելու, բայց այնպիսի տեսքով, կարծես անսովոր շնորհ էր անում:

Հենց նա դուրս եկավ, Ստեպան Տրոֆիմովիչն ակնթարթորեն տեղավորվեց բազմոցին և կողքը նստեցրեց Սոֆյա Մատվեննային: Սենյակում թե բազմոց կար, թե բազկաթոռներ, սակայն ահավոր տեսքի: Ընդհանրապես, ամբողջ սենյակը բավականաչափ մեծ էր (միջնորմի ետևում տեղ կար մահճակալի համար), դեղին ու հին, պատառոտված պաստառներով, պատերին դիցաբանական անձոռնի վիմաստիպ նկարներով, առջևի անկյունում սրբապատկերների և պղնձյա ծալովի շրջանակների երկարուկ շարքով, հավաքովի տարօրինակ կահկարասիով՝ իրենից ներկայացնում էր մի տեսակ քաղաքայինի և զուտ գյուղականի անհրապույր խառնուրդ: Բայց նա նույնիսկ չնայեց այդ ամենին, նույնիսկ պատուհանից դուրս չնայեց՝ տեսնելու վիթխարի լիճը, որ ծայր էր առնում խրճիթից տասը սաժենի վրա:

— Վերջապես մենք առանձին ենք և ոչ ոքի ներս չենք թողնի: Ես ուզում եմ ամեն ինչ պատմել, ամեն ինչ՝ ամենասկզբից:

Սոֆյա Մատվեննան նույնիսկ խիստ անհանգստացած կանգնեցրեց նրան.

— Ձեզ հայտնի՞ է, արդյոք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ...

— Comment, vous savez déjà mon nom?^[86] — Ժպտաց նա բերկրալի:

— Նոր լսեցի Անիսիմ Իվանիչից, որ խոսում էիք իրար հետ: Իսկ ես ահա թե ինչ կհամարձակվեմ իմ կողմից...

Ու նա արագ-արագ շշնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչին, աչքը՝ փակ դռանը, որ մեկնումեկն ականջ չդնի, որ այստեղ, այս գյուղում փորձանք կա: Որ այստեղի բոլոր մուժիկները, թեև ձկնորսներ են, բայց զբաղվում են հատկապես նրանով, որ ամեն ամառ կենվորներից վարձ են վերցնում, ինչքան խելքներին փչեց: Գյուղը ճամփի վրա չէ, խուլ տեղ է, այստեղ գալիս են միայն նրա համար, որ նավն է կանգնում գյուղում, որովհետև եղանակը մի քիչ փչացավ, ոչ մի դեպքում չի գալիս, ապա մի քանի օրում ահագին մարդ է հավաքվում, և արդեն գյուղի բոլոր խրճիթները զբաղեցվում են, տանտերերն էլ հենց դրան են սպասում, ամեն բանի համար երեք գին են ասում, այս

տան տերն էլ գոռոզ է ու հպարտ, որովհետև շատ հարուստ է՝ էստեղի հասար, մենակ իր ուռկանը հազար ռուբլի արժե:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը Սոֆյա Մատվեննայի չափազանց ոգևորված դեմքին էր նայում համարյա կշտամբանքով և մի քանի անգամ ձեռքով արեց՝ նրան կանգնեցնելու համար: Սակայն նա իրենը պնդեց ու մինչև վերջ ասաց: Նրա խոսքերով, ինքն արդեն եղել էր այստեղ ամռանը, քաղաքից «շ-շատ ազնվական տիկնոջ հետ», ու նույնպես գիշերել էին, մինչև նավի գալը, նույնիսկ երկու լ-լրիվ օր, որ այնպիսի փորձանքների եկան, որ հիշելն իսկ սարսափելի է: «Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ահա, դուք հաճեցիք այս սենյակը մենակ ձեզ-զ համար... Այն մյուս սենյակում արդեն եկվորներ կան, տարիքով մի մարդ է ու մի ջահել, մի տիկին էլ կա՝ երեխաներով, իսկ մինչև վաղը խրճիթը լիքը կլինի մինչև ժամը երկուսը, որովհետև նավը քանի որ երկու օր չի եկել, վաղն անպայման կգա: Ուրեմն, հատուկ սենյակի ու նրա համար, որ նրանցից ճ-ճաշել խնդրեցիք ու բոլոր եկվորներին նեղացնելու համար ձեզնից այնքան փող կուզեն, որ մայրաքաղաքներում էլ լս-սված չի...»:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը տառապում, տառապում էր անկեղծորեն.

— Assez, mon enfant^[87], աղաչում եմ ձեզ, nous avons notre argent, et apres-et après le bon Dieu^[88]: Եվ ես նույնիսկ զարմանում եմ, որ դուք ձեր ըմբռնումների վեհությամբ... Assez, assez, vous me tourmentez^[89],— արտաբերեց նա հիստերիկ,— մեր առջև մեր ամբողջ ապագան է, իսկ դուք... դուք ինձ վախեցնում եք ապագայի համար...

Նա անմիջապես սկսեց շարադրել ամբողջ պատմությունը, այն աստիճան շտապելով, որ սկզբից նույնիսկ հասկանալն էր դժվար: Շատ երկար շարունակվեց դա: Բերեցին ձկնապուրը, մատուցեցին հավը, վերջապես ինքնաեռը բերեցին, իսկ նա շարունակ խոսում էր... Փոքր-ինչ տարօրինակ և հիվանդագին էր ստացվում, բայց չէ որ հիվանդ էր նա: Մտավոր ուժերի հանկարծական լարում էր դա, ինչ իհարկե, և դա տրտմությամբ կանխատեսում էր Սոֆյա Մատվեննան, նրա պատմության ամբողջ ընթացքում, անմիջապես հետո պիտի վերածվեր արտակարգ ուժասպառության՝ նրա արդեն խանգարված օրգանիզմում: Սկսեց նա համարյա թե մանկությունից, երբ «անապակ կրծքով վազվզում էր դաշտերում», միայն մեկ ժամ անց հասավ իր երկու ամուսնություններին և բեռլինյան կյանքին: Իմիջիայլոց, ես չեմ համարձակվի ծիծաղել: Այստեղ նրա համար հիրավի բարձրագույն մի բան կար և, նորագույն լեզվով ասած, համարյա թե գոյության պայքար: Իր դիմաց նա տեսնում էր մեկին, ում արդեն նախընտրել էր իր համար՝ ապագա ճանապարհին և շտապում էր, այսպես ասած, հաղորդակից դարձնել: Իր հանճարեղությունն այլևս չպիտի գաղտնիք մնար Սոֆյա Մատվեննայի համար: Գուցեն նա սաստիկ չափազանցնում էր՝ վերջինիս կապակցությամբ, բայց արդեն ընտրել էր նրան: Նա չէր կարող՝ առանց կնոջ: Հստակ տեսնում էր կնոջ դեմքից, որ նա համարյա ամենևին չի հասկանում իրեն, նույնիսկ ամենակարևորագույնը: «Ce n'est rien, nous attendrons^[90], իսկ առայժմ նա կարող է հասկանալ կանխագագումով...»:

— Բարեկամս, ինձ ընդամենը պետք է լոկ ձեր սիրտը,— բացականչում էր նա՝ ընդհատելով պատմությունը,— և ահա հիմիկվա այդ սիրելի հմայիչ հայացքը, որով ինձ եք նայում: Օ՛հ, մի կարմրեք: Ես ձեզ ասել եմ արդեն...

Խեղճ Սոֆյա Մատվեննայի համար հատկապես շատ էր մշուշապատ, երբ պատմությունը դարձավ համարյա մի ամբողջ դիսերտացիա առ այն, թե ինչպես ոչ ոք ու երբեք չի կարողացել հասկանալ Ստեպան Տրոֆիմովիչին և թե ինչպես են «կործանվում տաղանդները մեզ մոտ՝ Ռուսաստանում»: Մի տեսակ շատ էին «ախր ամեն տեսակ խելոք բաները», հայտնում էր նա հետազայում վիատությամբ: Լսում էր ակներև տառապանքով, աչքերը մի քիչ չռած: Իսկ երբ Ստեպան Տրոֆիմովիչը նետվեց հումորի և սրամտագույն խայթոցների գիրկը՝ մեր «առաջավորների և իշխողների» վերաբերյալ, ապա փորձեց մի երկու անգամ քմծիծաղել, ի պատասխան Ստեպան Տրոֆիմովիչի ծիծաղին, սակայն արտասվելուց էլ վատ ստացվեց, այնպես որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը վերջապես շշկվեց և ավելի մեծ ոգևորությամբ ու չարությամբ խփեց նիհիլիստներին և «նոր մարդկանց»: Այստեղ նա պարզապես վախեցրեց կնոջը, որը հանգստացավ սոսկ մի քիչ, ի դեպ, ամենախաբուսիկ հանգստով, երբ ծայր առավ բուն վեպը: Կինը միշտ կին է մնում, թեկուզև միանձնուհի լինի: Նա ժպտում էր, գլուխը ճոճում և իսկույն էլ կարգին կարմրում էր ու խոնարհում աչքերը՝ դրանով իսկ կատարյալ հիացում ու ոգեշնչում պատճառելով Ստեպան Տրոֆիմովիչին, այնպես որ նա շատ բան էլ մոգոնեց նույնիսկ: Վարվառա Պետրովնան ստացվեց որպես սքանչելիագույն մի սևահեր («սքանչացրած Պետերբուրգն ու Եվրոպայի անչափ շատ մայրաքաղաքներ»), իսկ նրա ամուսինը զոհվեց «Սևաստոպոլում՝ գնդակից խոցված», լոկ մի պատճառով, որ կնոջ սիրուն անարժան էր զգում իրեն և զիջեց ախտյանին, այն է, նույն իրեն՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչին... «Մի ամաչեք, իմ հեզ, իմ քրիստոնեուհի,— բացականչեց նա Սոֆյա Մատվեննային՝ համարյա թե ինքն էլ հավատալով իր պատմածին:— Դա մի վսեմ բան էր, այն աստիճան նուրբ, որ երկուսս էլ ոչ մի անգամ չբացատրվեցինք մեր ամբողջ կյանքում»: Իրերի նման վիճակի պատճառը հետագա պատմության մեջ դարձավ արդեն շիկահերը (եթե ոչ Դարյա Պավլովնան, ապա արդեն չգիտեմ՝ ում է նկատի ունեցել Ստեպան Տրոֆիմովիչը): Այդ շիկահերն ամեն ինչով պարտական էր սևահերին և, որպես հեռավոր ազգականուհի, հասակ էր առել նրա տանը: Սևահերը, ի վերջո նկատելով շիկահերի սերը Ստեպան Տրոֆիմովիչի հանդեպ, դարձավ ինքնամփոփ: Շիկահերը, իր կողմից, նկատելով սևահերի սերը Ստեպան Տրոֆիմովիչի նկատմամբ, նույնպես ինքնամփոփ դարձավ: Եվ երեքը մեկտեղ, փոխադարձ մեծահոգությունից ուժասպառ, այդպես լուռ մնացին քսան տարի՝ ներամփոփված վիճակում: «Օ՛հ, ինչ կիրք էր դա, այդ ի՛նչ կիրք էր,— բացականչում էր նա՝ ամենաանկեղծ զմայլանքով հեծկլտալով:— Ես տեսնում էի կատարյալ փթթումը նրա գեղեցկության (սևահերի), տեսնում էի «սրտիս մեջ բացված վերքով» ամեն օր, ինչպես էր անցնում իմ կողքով, ասես ամաչելով իր գեղեցկությունից»: (Մի անգամ ասել էր. «ամաչելով իր գիրությունից»): Վերջապես, ինքը փախավ՝ թողնելով այդ ամբողջ քսանամյա զառանցագին երազը: «Vingt ans!»^[91]: Եվ ահա, հիմա մեծ ճանապարհի վրա... Հետո, ուղեղի մի տեսակ բորբոքուն

վիճակում, սկսեց բացատրել Սոֆյա Մատվեննային, թե ինչ պիտի նշանակեր այսօրվա «իրենց այդչափ պատահական և այդքան ճակատագրական հանդիպումը՝ հուր հավիտենական»։ Սոֆյա Մատվեննան, սաստիկ շփոթված, ի վերջո, ելավ բազմոցից, Ստեպան Տրոֆիմովիչը նույնիսկ փորձ արեց ծունկ չոքել նրա առաջ, այնպես որ կինը լաց եղավ։ Մթնշաղը թանձրանում էր, երկուսով փակ սենյակում էին մի քանի ժամ...

— Չէ, ավելի լավ է, ինձ թող-դնեք մյուս սենյակը գնամ,— մրմնջաց նա,— թե չէ, մեկ էլ տեսար, ինչ կմտած-ծեն մարդիկ։ Նա դուրս պրծավ վերջապես։ Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրան թողեց՝ խոստանալով անմիջապես քնել։ Հրաժեշտ տալիս բողոքեց, որ գլուխը շատ է ցավում։ Սոֆյա Մատվեննան, դեռևս ներս մտնելիս, իր պայուսակն ու իրերը թողել էր առաջին սենյակում, մտադիր՝ գիշերել տանտերերի հետ, բայց նրան չհաջողվեց հանգստանալ։

Գիշերը Ստեպան Տրոֆիմովիչն ունեցավ ինձ և իր բոլոր բարեկամներին այնքան հայտնի խոլերինայի նուպա՝ նյարդային բոլոր լարումների և բարոյական ցնցումների սովորական արդյունքը։ Խեղճ Սոֆյա Մատվեննան չքնեց ամբողջ գիշեր։ Քանի որ նա, հիվանդին խնամելով, ստիպված էր բավական հաճախ ներսուղուրս անել խրճիթում՝ տանտիրոջ սենյակով, ապա այնտեղ քնած անցորդները և տանտիրուհին փնթփնթացին և վերջում նույնիսկ անպատվեցին, երբ լուսադեմին նրա մոքով անցավ ինքնաեռը դնել։ Ստեպան Տրոֆիմովիչն ամբողջ նուպայի ընթացքում կիսամոռաց վիճակում էր, երբեմն կարծես աչքին երևում էր, որ ինքնաեռ են դրել, ինչ-որ բան են խմեցնում իրեն (մորի), տաքացնում են փորը, կուրծքը։ Բայց նա զգում էր համարյա ամեն բոպե, որ *կի՛նն* իր կողքին է, այստեղ է, որ գնում է, գալիս, որ իջեցնում է մահճակալից ու նորից պառկեցնում։ Կեսգիշերն անց՝ ժամը երեքի մոտ, ավելի թեթևացավ, նա կոթնեց տեղում, ոտքերն իջեցրեց մահճակալից և չմտածելով ոչնչի մասին՝ փովեց նրա առաջ, հատակին։ Սա արդեն քիչ առաջվա ծունկ չոքելը չէր, նա ուղղակի ընկել էր կնոջ ոտքերն ու համբուրում էր նրա զգեստի փեշերը...

— Թողեք, թողեք, ես ամենևին արժանի չեմ,— մրմնջում էր կինը՝ ջանալով անկողին դնել նրան։

— Իմ փրկարար,— ջերմեռանդորեն ձեռքերն էր խաչել նրա առաջ։— Vous etes noble comme une marquise!^[92] Ես՝ ես ապիկար եմ։ Օ՛հ, ամբողջ կյանքում ես եղել եմ անպատիվ...

— Հանգստացեք,— համոզում էր Սոֆյա Մատվեննան։

— Քիչ առաջ ես ձեզ ամեն ինչ ստեցի՝ փառքի համար, ճոխության համար, պարապությունից՝ ամեն ինչ, մինչև վերջին բառը, օ՛հ, ապիկար, ապիկար։

Խոլերինան, այսպիսով, փոխարինվեց մեկ այլ նուպայով՝ հիստերիկ ինքնադատապարտմամբ։ Ես արդեն հիշատակել եմ այդ նուպաները՝ խոսելով Վարվառա Պետրովնային ուղղված նրա նամակների մասին։ Հանկարծ նա հիշեց Lise-ի մասին, երեկ առավոտյան հանդիպման մասին։ «Դա այնքան ահավոր էր և

անկասկած, դժբախտություն կար, իսկ ես չհարցրի, չիմացա: Ստածում էի միայն իմ մասին: Օ՛, ի՞նչ եղավ նրան, չգիտե՞ք, արդյոք, ինչ եղավ նրան»,— աղաչում էր նա Սոֆյա Մատվեննային:

Հետո երդվում էր, որ «չի դավաճանի», որ կվերադառնա նրա (այն է՝ Վարվառա Պետրովնայի) մոտ: Սենք կմոտենանք նրա առմուտքին (այն է՝ շարունակ Սոֆյա Մատվեննայի հետ) ամեն օր, երբ նա կառք է նստում՝ առավոտյան զբոսանքի համար, և թաքուն կնայենք... Օ՛, ես ուզում եմ, որ նա խփի մյուս երեսիս, հաճույքով եմ ուզում: Ես նրան դեմ կանեմ իմ մյուս երեսը, comme dans votre livre^[93]: Ես հիմա, հիմա միայն հասկացա, թե ինչ է նշանակում դեմ անել մյուս... «այտը»: Նախկինում երբեք չեմ հասկացել»:

Սոֆյա Մատվեննայի համար եկան նրա կյանքի երկու սարսափելի օրերը, որոնք հիմա էլ է հիշում սարսուռով: Ստեպան Տրոֆիմովիչն այնքան լրջորեն էր հիվանդացել, որ չէր կարող ուղևորվել նավով, որն այս անգամ հայտնվեց ճիշտ և ճիշտ կեսօրվա ժամը երկուսին: Իսկ Սոֆյա Մատվեննան ի գործու չէր նրան մենակ թողնել և նույնպես չգնաց Սպասով: Նրա պատմածով, Ստեպան Տրոֆիմովիչը նույնիսկ ուրախացավ, որ նավը գնաց:

— Դե, փառավոր է, հիանալի է,— մրմնջաց հիվանդն անկողնուց,— թե չէ շարունակ վախենում էի, որ կգնանք: Այստեղ այնքան լավ է, այստեղ ամենալավն է... Դուք ինձ չե՞ք թողնի: Օ՛, դուք ինձ չե՞ք թողնի:

Այնինչ, «այստեղ» ամենևին էլ այդքան լավ չէր: Ստեպան Տրոֆիմովիչը ոչինչ չէր ուզում իմանալ նրա դժվարություններից, գլուխը լցված էր միմիայն երևակայություններով: Իսկ իր հիվանդությունը համարում էր անցողիկ, դատարկ ու փուչ մի բան և չէր մտածում կնոջ մասին ամենևին, մտածում էր միայն, թե ինչպես են գնալու և սկսելու վաճառել «այդ գրքերը»: Նա խնդրեց Սոֆյա Մատվեննային իր համար Ավետարան կարդալ:

— Վաղուց արդեն չեմ կարդացել... բնագրով: Թե չէ մեկնումեկը կհարցնի, և ես կսխալվեմ, պետք է նաև նախապատրաստվել այնուամենայնիվ:

Սոֆյա Մատվեննան նստեց նրա կողքն ու բացեց գիրքը:

— Դուք հիանալի եք կարդում,— ընդհատեց նրան առաջին իսկ տողի վրա:— Ես տեսնում եմ, տեսնում եմ, որ չեմ սխալվել,— ավելացրեց նա անհստակ, սակայն ոգեշունչ: Եվ ընդհանրապես, նա անընդմեջ ցնծագին տրամադրության մեջ էր: Սոֆյա Մատվեննան կարդաց լեռան քարոզը:

— Assez, assez, mon enfant^[94], բավական է... Մի՞թե մտածում եք, որ դա բավական չէ:

Եվ նա՝ ուժասպառ, փակեց աչքերը: Նա շատ թույլ էր, բայց դեռ գիտակցությունը չէր կորցնում: Աոֆյա Մատվեննան ուզում էր ելնել տեղից՝ ենթադրելով, թե հիվանդը քնել է ուզում: Բայց նա կանգնեցրեց:

— Բարեկամս, ամբողջ իմ կյանքում ես ստել եմ: Նույնիսկ, երբ ճիշտն եմ ասել: Ես երբեք չեմ խոսել հանուն ճշմարտության, այլ սոսկ ինձ համար, նախկինում էլ դա գիտեի, քայց տեսնում եմ միայն հիմա... Օ՛հ, ո՞ւր են այն բարեկամները, ում ես վիրավորել եմ իմ բարեկամությամբ ամբողջ կյանքիս ընթացքում: Եվ բոլորը, բոլորը: Savez-vous^[95], ես գուցեն ստում եմ նաև հիմա, հավանորեն ստում եմ նաև հիմա: Գլխավորն այն է, որ ինքս ինձ հավատում եմ, երբ ստում եմ: Ամենադժվարը կյանքում՝ ապրել ու չստելն է... և... և սեփական ստին չհավատալը, այո, այո, հենց դա է որ կա: Բայց սպասեք, այդ ամենը՝ հետո... Մենք միասին ենք, միասին,— ավելացրեց նա խանդավառված:

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ,— երկչոտ խնդրեց Սոֆյա Մատվեննան,— մարդ չուղարկե՞նք «նահանգ» բժիշկ Բերելու:

Հիվանդը սաստիկ զարմացավ:

— Ինչի՞ համար: Est-ce qui je suis si malade? Mais rien de serieux^[96]: Ու մեր ինչի՞ն են պետք կողմնակի մարդիկ: Նաև՝ կիմանան, ու ի՞նչ կլինի այդ ժամանակ: Ոչ ոչ, ոչ ոք՝ կողմնակիներից, մենք՝ միասին, միասին:

— Գիտեք,— ասաց նա, քիչ լռելուց հետո,— էլի ինչ-որ բան կարդացեք ինձ համար, այնպես, առանց ընտրելու, մի որևէ բան, ինչ պատահի:

Սոֆյա Մատվեննան բացեց գիրքն ու սկսեց կարդալ:

— Ուր կբացվի, ուր կբացվի ականա,— կրկնեց նա:

— «Եւ Լաւոդիկէի մէջ եղած եկեղեցւոյ հրեշտակին գրէ...»:

— Դա ի՞նչ էր, ի՞նչ: Որտեղի՞ց էր դա:

— Սա Հայտնությունից է:

— О, je m'en souviens, oui, l'Apocalypse. Lisez, lisez^[97], ես գրքով կռահել էի մեր ապագայի մասին, ուզում եմ իմանալ, թե ինչ ստացվեց: Կարդացեք Հրեշտակից, Հրեշտակից...

«Եւ Լաւոդիկէի մէջ եղած եկեղեցւոյն հրեշտակին գրէ. Այսպէս կ'ըսէ Ամենը, հաւատարիմ ու ճշմարիտ Վկան, Աստուծոյ արարածներուն Սկիզբը: Գիտեմ քու գործերդ, որ ոչ պաղ ես ու ոչ տաք, երանի թէ պաղ ըլլայիր կամ տաք: Ուստի դուն որ գաղջ ես ու ոչ տաք՝ ոչ ալ պաղ, քեզ բերնէս դուրս փսխելու վրայ եմ. քանզի կ'ըսես, Ես հարուստ եմ ու մեծցայ, և բանի մը կարօտ չեմ, ու չես գիտեր, որ դուն խեղճ ու թշուառակուն ես, և աղքատ ու կոյր ու մերկ»:

— Դա... դա էլ է ձեր գրքում,— բացականչեց նա՝ աչքերը շողացնելով ու գլուխը վեր հանելով բարձի վրայից:— Ես երբեք չեմ իմացել այդ հսկա տեղը: Լսում եք, ավելի շուտ սառը, սառը, քան գաղջ, քան միայն գաղջ: Օ՛հ, ես կապացուցեմ: Միայն թե մի թողեք, մի թողեք ինձ մենակ: Մենք կապացուցենք, մենք կապացուցենք:

— Դե, ես չեմ թողնի ձեզ, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, երբեք չ-չեմ թողնի,— կինը բռնեց նրա ձեռքերն ու սեղմեց իր ավերի մեջ՝ մոտեցնելով սրտին, արցունքակալած աչքերով նայելով նրան: («Ախր, շատ մեղքս եկան այդ բռնակին»,— հայտնում էր նա): Ծերունու շրթունքները մի տեսակ ջղաձգվեցին:

— Բայց դե, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, այնուամենայնիվ, ի՞նչ անենք-ք: Իմաց չտա՞նք ձեր ծանոթներից կամ գուցե հարազատներից մեկնումեկին:

Բայց այստեղ Ստեպան Տրոֆիմովիչն այն աստիճան վախեցավ, որ Սոֆյա Մատվեննան ուրախ էլ չէր, որ նորից հիշեցրեց: Մարտելով ու դողալով, նա աղաչում էր ոչ ոքի չկանչել, ոչինչ չձեռնարկել, նրանից խոսք վերցրեց, համոզում էր. «Ոչ մեկին, ոչ մեկին: Սենք միասին ենք, մենակ մենք, nous partirons ensemble^[98]»:

Շատ վատ էր և այն, որ տանտերերը նույնպես սկսեցին անհանգստանալ, տրտնջում էին և կաչում Սոֆյա Մատվեննայից: Նա վճարեց ու ջանաց ցույց տալ փողերը, ինչը ժամանակավորապես մեղմացրեց նրանց, բայց տանտերը պահանջեց Ստեպան Տրոֆիմովիչի «անձնագիրը»: Հիվանդը ժպտով ցույց տվեց իր փոքր պայուսակը, դրա մեջ Սոֆյա Մատվեննան գտավ նրա պաշտոնաթղթության հրամանագիրը կամ նման մի բան, որով նա ամբողջ կյանքն ապրել էր: Տանտերը չէր հանդարտվում և ասում էր, թե «պետք է մի տեղ ընդունել տան, քանի որ մեզ մոտ հիվանդանոց չի, իսկ որ մեռավ, վայ թե էդպես էլ կլինի, փորձանքի կգանք»: Սոֆյա Մատվեննան խոսք բացեց նրա հետ բժշկի մասին, բայց ստացվեց, որ եթե մարդ ուղարկեն «նահանգ», կարող է այնքան թանկ նստել, որ, հարկավ, բժշկի մասին բոլոր մտքերը հարկ էր թողնել: Նա տրտմագին ետ եկավ իր հիվանդի մոտ: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ավելի ու ավելի էր թուլանում:

— Հիմա մի կտոր էլ կարդացեք ինձ... խոզերի մասին,— ասաց նա մեկեն:

— Ի-ի՞նչ,— ահավոր վախեցավ Սոֆյա Մատվեննան:

— Խոզերի մասին... հենց այդտեղ է... ces cochons...^[99] ես հիշում եմ, դները մտան խոզերի մեջ ու բոլորը խեղդվեցին: Անպայման կարդացեք դա ինձ, հետո ձեզ կասեմ՝ ինչի համար: Ես վերհիշել եմ ուզում բառացի: Ինձ պետք է բառացի:

Սոֆյա Մատվեննան լավ գիտեր Ավետարանը և անմիջապես Ղուկասի ավետարանում գտավ այն տեղը, որը ես նույնպես բնաբան եմ դարձրել իմ ժամանակագրության համար: Այստեղ մեջբերեմ նորից.

«Եւ այնտեղ շատ խոզերու երամակ մը կար, որոնք լեռը կ'արածուէին ու աղաչեցին անոր որ իրենց հրաման տայ անոնց մէջ մտնելու, և հրաման տուաւ անոնց: Ու դները մարդէն ելլելով՝ խոզերուն մէջ մտան և երամակը գահավէժ տեղէն ծովակը վազեց ու խեղդուեցաւ: Եւ խոզարածները այս եղած բանը տեսնելով փախան, ու պատմեցին քաղաքը ու ագարակները: Եվ մարդիկ ելան եղած բանը տեսնելու, ու եկան Յիսուսի, և գտան այն մարդը՝ ուրկէ դները ելեր էին, հագուած ու խելքը վրան Յիսուսի ոտքերուն

քով նստած, ու վախճան: Եւ անոնք որ տեսեր էին, պատմեցին անոնց թէ ինչպէս դիւահարը ազատեցաւ»:

— Բարեկամս,— արտաբերեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ անասելի հուզված,— savez-vous, այդ հրաշալի և... արտասովոր կտորն ամբողջ կյանքում ինձ համար գայթակղության քար է եղել... dans ce livre^[100]... այնպէս որ ես այդ կտորը մանկուց եմ մտապահել: Իսկ հիմա մի միտք անցավ, une comparaison^[101]: Ահա՛վոր շատ մտքեր են գալիս հիմա ուղեղս, տեսնում եք, դա ճիշտ և ճիշտ նույնն է, ինչպէս մեր Ռուսաստանը: Այդ դները, որոնք ելնում են հիվանդից ու մտնում խոզերի մեջ, դրանք բոլոր խոցերն են, բոլոր ժանտահոտությունները, ամբողջ ապականությունը, բոլոր դներն ու դևաճտերը՝ կուտակված մեր մեծ ու սիրելի, մեր հիվանդ Ռուսաստանում, դարեր ի վեր, դարեր ի վեր: Oui, cette Russie, que j'aimais toujours^[102]: Սակայն մեծ միտքն ու մեծ կամքը կպսակեն նրան ի վերուստ, ինչպէս և այն խելագար դիւահարին, ու դուրս կթափվեն բոլոր այդ դները, ամբողջ ապականությունը, այդ ամբողջ նողկանքը, որ թարախակալել է մակերեսին... և իրենք կխնդրեն՝ մտնել խոզերի մեջ: Եվ մտել են գուցէն արդեն: Այդ մենք ենք, մենք և նրանք ու Պետրուշան... et les autres avec lui^[103], ու ես, գուցէն առաջինը՝ գլխավորելով, ու մենք՝ խելագար ու դիվոտած, ժայռից գահավեժ կնետվենք ծովը և բոլորս կխեղդվենք, ու տեղն է մեզ, քանի որ ուժներս հենց դրան էլ կպատի: Բայց հիվանդը կապաքինվի և «Հիսուսի ոտքերի մոտ կնստի»... և բոլորը կնայեն զարմանքով... Սիրելիս, vous comprendrez après^[104], և հիմա շատ է հուզում ինձ... Vous comprendrez après... Nous comprendrons ensemble^[105]:

Նա գառանցել սկսեց և, ի վերջո, կորցրեց գիտակցությունը: Այդպէս շարունակվեց և ամբողջ հաջորդ օրը: Սոֆյա Մատվեննան՝ նսած նրա մոտ, լաց էր լինում, համարյա բոլորովին չէր քնել երրորդ գիշերը և խուսափում էր տանտերերի աչքին երևալ, նա կանխագգում էր, ինչ-որ բան սկսել էին ձեռնարկել: Փրկությունը եկավ սոսկ երրորդ օրը: Առավոտյան Ստեպան Տրոֆիմովիչն արթնացավ, ճանաչեց նրան ու պարզեց ձեռքը: Սոֆյա Մատվեննան խաչակնքվեց հույսով: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ուզեց դուրս նայել պատուհանից. «Tienes, un lac»^[106],— արտաբերեց նա,— ահ, Աստված իմ, ես դեռ չեմ էլ տեսել սա...»: Այդ պահին խրճիթի մուտքի մոտ դորդաց ինչ-որ մեկի կառքը, և տան մեջ արտակարգ իրարանցում սկսվեց:

III

Անձամբ Վարվառա Պետրովնան էր ժամանել՝ քառատեղ, քառալուծ կառքով, երկու սպասավորների և Դարյա Պավլովնայի հետ: Հրաշքը կատարվել էր պարզ ու հասարակ. հետաքրքրասիրությունից վառվող Անիսիմը, քաղաք հասնելով, հաջորդ օրը, այնուամենայնիվ, գնացել էր Վարվառա Պետրովնայի տուն, ծառաների մոտ շատախոսել, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչին մենակ հանդիպել է գյուղում, որ մուժիկները նրան տեսել են մեծ ճանապարհի վրա՝ միայնակ, ոտքով, և, որ նա շարժվել է դեպի Սպասով, Ուստյնո, արդեն Սոֆյա Մատվեննայի հետ: Քանի որ Վարվառա Պետրովնան արդեն ահա՛վոր անհանգստացած էր և ըստ կարելիւոյն

որոնում էր փախստական բարեկամին, ապա Անիսիմի մասին անմիջապես զեկուցեցին նրան: Լսելով Անիսիմին և գլխավորը՝ ինչ-որ մի Սոֆյա Մատվեննայի հետ նույն կառքով Ուստյու մեկնելու մանրամասների մասին, նա ակնթարթորեն պատրաստվել և տաք հետքերով մտել էր Ուստևո: Նրա հիվանդության մասին դեռևս ոչինչ չգիտեր:

Թնդաց նրա խիստ ու հրամայական ձայնը, նույնիսկ տանտերերը երկյուղեցին: Նա կանգ էր առել սոսկ տեղեկանալու և հարցուփորձ անելու համար, վստահ, որ Ստեպան Տրոֆիմովիչը վաղուց արդեն Սպասովում է: Իսկ իմանալով, որ այստեղ է նա ու հիվանդ, հուզախռով մտավ խրճիթ:

— Դե, որտե՞ղ է նա: Ա՛, այդ դու ես,— բղավեց՝ տեսնելով Սոֆյա Մատվեննային, որը հենց այդ պահին հայտնվել էր երկրորդ սենյակ տանող շեմին:— Ես քո անամոթ դեմքից հասկացա, որ դու ես: Կորի՛ր, անզգամ: Որ հետքդ անգամ չմնա այս տանը: Վռնդել նրան, թե չէ հուր-հավիտենական բանտում կփակեմ: Առայժմ պահեք ու հսկեք մի ուրիշ տան մեջ: Նա արդեն մի անգամ բանտ նստել է քաղաքում, էլի կնստի: Ու քեզ էլ խնդրում եմ, տանտեր, ոչ ոքի չհամարձակվեա ներս թողնել, քանի դեռ այստեղ եմ: Ես գեներալ Ստավրոգինի այրին եմ և զբաղեցնում եմ ամբողջ տունը: Իսկ դու, աղավնյակս, ամեն ինչի համար հաշիվ կտաս ինձ:

Ծանոթ հնչյունները ցնցեցին Ստեպան Տրոֆիմովիչին: Նա սարսռաց: Բայց Վարվառա Պետրովնան արդեն միջնորմից այս կողմում էր: Աչքերը շողացնելով՝ ոտքով մոտ քաշեց աթոռը և ետ ընկնելով թիկնակին՝ բղավեց Դաշայի վրա.

— Դուրս արի առայժմ, տանտերերի մոտ եղիր: Սա ի՞նչ հետաքրքրասիրություն է, ու դուռն էլ պինդ փակիր ետևիցդ:

Որոշ ժամանակ լուռ և մի տեսակ գիշատչական հայացքով զննում էր հիվանդի վախեցած դեմքը:

— Դե՞, ինչպե՞ս եք ապրում, Ստեպան Տրոֆիմովիչ: Լավ ման եկա՞ք,— մեկեն դուրս թռավ նրա բերանից մոլեգին հեզմանքով:

— Chere,— իրեն կորցրած՝ մրմնջաց հիվանդը,— ես ճանաչեցի ռուսական իրական կյանքը... Et je precherai l'Evangile...^[107]

— Օ՛, անամոթ, երախտամոռ մարդ,— ճչաց նա հանկարծ՝ ձեռքերն իրար զարկելով:— Ձեզ բավական չէր ինձ խայտառակելը, կապվել եք... Օ՛ ծեր անպատկառ, անառակ:

— Chere...

Նրա ձայնը խեղվում էր և ոչինչ չէր կարողանում արտաբերել, այլ միայն նայում էր՝ աչքերը սարսափից չռած:

— Ո՞վ է նա.

— C'est un ange... C'était plus qu'un ange pour moi^[108], նա ամբողջ գիշեր... Օ՛, մի բղավեք, մի վախեցրեք նրան, Chere, chere...

Վարվառա Պետրովնան հանկարծ, աթոռը դռացնելով, վեր թռավ, լավեց նրա վախեցած բղավոցը. «Ջո՛ւր, ջո՛ւր»: Ստեպան Տրոֆիմովիչը թեն ուշքի էր եկել, բայց Վարվառա Պետրովնան շարունակում էր դողալ վախից և գունատված նայում էր նրա այլալված դեմքին, այստեղ միայն առաջին անգամ կռահեց նրա հիվանդության չափերի մասին:

— Դարյա,— շնչաց նա հանկարծ Դարյա Պավլովնային,— անմիջապես բժիշկ կանչեք, Զալցֆիշին, Եգորը՛յչը թող հիմա գնա, այստեղից թող ձիեր վարձի, իսկ քաղաքից ուրիշ կառք վարձի: Որ գիշերվա դեմ այստեղ լինի:

Դաշան նետվեց՝ հրամանը կատարելու: Ստեպան Տրոֆիմովիչը նայում էր նույն, աչքերը չռած, վախեցած հայացքով, գունատված շրթունքները դողդողում էին:

— Համբերիր, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, համբերիր, սիրելիս,— համոզում էր Վարվառա Պետրովնան, ինչպես երեխային,— դե, սպասիր, սպասիր, հիմա Դարյան ետ կգա ու... Ախ, Աստված իմ, տանտիրուհի, տանտիրուհի, գոնե դու արի, այ կնիկ:

Համբերությունը հատած՝ ինքը նետվեց տանտիրուհու մոտ:

— Հիմա, այս րոպեիս, դրան նորից ետ բերեք: Բերեք, ետ բերեք նրան:

Բարեբախտաբար, Սոֆյա Մատվեննան դեռ չէր հասցրել դուրս գալ տնից, և նոր-նոր ելնում էր դարպասից՝ պայուսակն ու կապոցն առած: Նրան ետ դարձրին: Այնպես էր վախեցած, որ նույնիսկ ձեռք ու ոտք դողում էին: Վարվառա Պետրովնան ճանկեց նրա ձեռքը, ինչպես ցինը հավի ճտին, և հապշտապ տարավ Ստեպան Տրոֆիմովիչի մոտ:

— Դե, ահա նա՛ ձեզ: Կարծեցիք, թե ուղղակի կերա նրան: Չեմ կերել:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը բռնեց Վարվառա Պետրովնայի ձեռքը, մոտեցրեց աչքերին, և արցունքները հորդացին՝ հեկեկոցով, հիվանդագին, ջղաձիգ:

— Լավ, լավ, հանգստացիր, սիրելիս, լավ, հարգելիս: Ախ, Աստված իմ, դե, հանգըս-տա-ցեք էլի,— մոլեգնած բղավեց նա:

— Օ՛, իմ հոգեհան, հոգեհան, հավերժական հոգեհան:

— Սիրելիս,— վերջապես մրմնջաց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ դիմելով Սոֆյա Մատվեննային,— այնտեղ մնացեք, սիրելիս, այստեղ մի բան եմ ուզում ասել...

Սոֆյա Մատվեննան իսկույն նեթ շտապեց դուրս գալ:

— Chere, chere...^[109]— Ստեպան Տրոֆիմովիչի շունը կտրվում էր:

— Սպասեք, մի խոսեք, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, մի քիչ սպասեք, հանգստացեք: Ահա ձեզ՝ ջուր: Դե ըս-պա-սե-ցեք:

Վարվառա Պետրովնան նորից նստեց աթոռին: Ստեպան Տրոֆիմովիչը պինդ բռնել էր նրա ձեռքը: Երկար ժամանակ կինը թույլչէր տալիս նրան խոսել: Ստեպան Տրոֆիմովիչը նրա ձեռքը մոտեցրեց շրթունքներին և սկսեց համբուրել: Վարվառա Պետրովնան սեղմել էր շուրթերը՝ նայելով անկյունին:

— Je vous aimais^[110],— ի վերջո, դուրս պրծավ բերանից: Վարվառա Պետրովնան երբեք ասվածի պես խոսք չէր լսել նրանից:

— Հը՛մ,— ի պատասխան թնչացրեց նա:

— Je vous aimais toute ma vie... vingt ans!^[111]

Վարվառա Պետրովնան շարունակում էր լռել՝ երկու, երեք րոպե:

— Իսկ ինչպե՛ս էիր պատրաստվում Դաշայի մոտ գնալ, օծանելիք էիր ցողում,— խոսեց նա հանկարծ՝ ահավոր շնչոցով: Ստեպան Տրոֆիմովիչը քար կտրեց-մնաց:

— Նոր փողկապ կապեցիր...

Կրկին՝ մի երկու րոպե լռություն:

— Միգարիկը հիշո՞ւմ եք:

— Բարեկամս,— սվսվացրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը՝ սարսափած:

— Միգարիկը, երեկոյան, լուսամուտի մոտ... լուսինը շողում էր... տաղավարում նստելուց հետո... Սկվորեշնիկիում: Հիշո՞ւմ ես, արդյոք, հիշո՞ւմ ես,— վեր թռավ տեղից, բռնեց նրա բարձի երկու տուտերը և ցնցեց գլխի հետ միասին:— Հիշո՞ւմ ես, փուչ, փուչ, անփառունակ, փոքրոգի, հավերժորեն, հավերժորեն փուչ մարդ,— ֆշշացնում էր նա՝ իր մոլեգնած շնչոցով, զսպելով բղավոցը: Վերջապես ետ գցեց նրան ու ընկավ աթոռին՝ ձեռքերով ծածկելով դեմքը:— Հերիք է,— կտրուկ ասաց նա՝ շտկվելով:— Քսան տարի է անցել, ետ չես բերի, ես էլ եմ անխելք:

— Je vous aimais,— ձեռքերը կրկին միացրեց Ստեպան Տրոֆիմովիչը:

— Ինչ ես մի գլուխ aimais ու aimais ասում ինձ: Բավական է,— նորից վեր թռավ նա:— Եվ եթե հիմա իսկույն չքնեք, ապա ես... Ձեզ հանգիստ է պետք, հիմա քնեք, փակեք աչքերը: Ա՛հ, Աստված իմ, գուցե նախաճաշել է ուզում: Դուք ի՞նչ եք ուտում: Նա ի՞նչ է ուտում: Ահ, Աստված իմ, ո՞ր է այն մեկը: Ո՞ր է նա:

Իրարանցում սկսվեց: Բայց Ստեպան Տրոֆիմովիչը թույլ ձայնով մրմնջաց, որ ինքը, իրոք կքներ une heyre^[112], իսկ հետո՝ un bouillon ... un the ... enfin, il est si heureux^[113]: Նա պառկեց և, իրոք, կարծես թե քնեց (հավանորեն, ձևացնում էր): Վարվառա Պետրովնան սպասեց և ոտնաթաթերի վրա ելավ միջնորմի ետևից:

Նա տեղավորվեց տանտերերի սենյակում, դուրս արեց տանտերերին և Դաշային հրամայեց մոտը բերել *դրան*: Սկսվեց լուրջ հարցաքննություն:

— Հիմա, հարգելիս, պատմիր բոլոր մանրամասները: Նստիր կողքս, այդպես: Դե՞ :

— Ես հանդիպեցի Ստեպան Տրոֆիմովիչին...

— Սպասիր, սուս: Զգուշացնում եմ, որ եթե որևէ բան ստես կամ թաքցնես, գետնի տակից էլ քեզ կգտնեն: Դե՞:

— Ես Ստեպան Տրոֆիմովիչին... Հենց հասա Խատ-տովո...— համարյա շնչահեղձ էր լինում Սոֆյա Մատվեննան...

— Սպասիր, սուս, ի՞նչ ես բլբլացնում: Նախ և առաջ, ի՞նքդ ինչացու ես:

Նա պատմեց մի կերպ, իմիջիայլոց, ամենակարճ խոսքով, իր մասին՝ սկսելով Սևաստոպոլից: Վարվառա Պետրովնան լսում էր լուռ, ուղիղ նստած աթոռին՝ խիստ ու համառ նայելով ուղիղ պատմողի աչքերին:

— Ինչի՞ց ես այդպես վախեցած, ինչո՞ւ ես ցած նայում: Ես սիրում եմ, որ ուղիղ են նայում ու վիճում են ինձ հետ: Շարունակիր: Նա հասավ հանդիպմանը, պատմեց գրքերի մասին, թե ինչպես Ստեպան Տրոֆիմովիչը գեղջկուհուն օղի հյուրասիրեց...

— Այդպես, այդպես, փոքր մանրուք իսկ չմոռանաս,— քաջալերեց Վարվառա Պետրովնան: Վերջապես այն մասին, թե ինչպես ճանապարհ ընկան և ինչպես էր Ստեպան Տրոֆիմովիչը շարունակ խոսում՝ «արդեն լրիվ-վ հիվանդ», իսկ այստեղ՝ ամբողջ կյանքը, ամենասկզբից, նույնիսկ մի քանի ժամ պատմեց:

— Պատմիր կյանքի մասին:

— Սոֆյա Մատվեննան հանկարծ դեմ ընկավ ու կանգնեց իսկական փակուղու առաջ:

— Ոչինչ-չ էլ չեմ կարողանա պատմել,— արտաբերեց նա՝ համարյա լաց լինելով,— ու չեմ էլ հասկացել համարյա ոչինչ:

— Մուտ ես ասում, չէիր կարող լրիվ ոչինչ չհասկանալ:

— Մի սևամազ ազնվական կնոջ մասին էր երկար պատ-տմում,— սաստիկ շառագունեց Աոֆյա Մատվեննան՝ իմիջիայլոց, նկատելով Վարվառա Պետրովնայի շեկ մազերը և կատարելապես նման չլինելը «սևահերին»:

— Սևամա՞զ: Հատկապես ի՞նչ: Դե, խոսիր:

— Այն մասին, թե ինչպես էր այդ ազնվական տիկինն իրեն չափից դուրս սիրահարված, ամբողջ կյանքում, լրիվ քսան տարի, բայց միշտ չէր կարողացել սիրտը բացել ու ամաչել էր իր առաջ, քանի որ շատ էր չաղ...

— Տխմար,— մտազբաղ, սակայն վճռական ընդհատեց Վարվառա Պետրովնան:

Սոֆյա Մատվեննան արդեն հոնգուր-հոնգուր լալիս էր:

— Ոչ մի բան էլ չեմ կարողանում լավ պատմել, որովհետև շատ էի վախեցած նրա համար ու չէի կարողանում հասկանալ, թե ինչպես այդքան խելոք մարդը...

— Նրա խելքի մասին քեզպեսները չէ, որ պիտի դատեն: Առաջարկություն արե՞ց:

Պատմողը սրսփաց:

— Սիրահարվե՞ց քեզ: Խոսիր: Պսակվելու առաջարկ արե՞ց,— բղավեց Վարվառա Պետրովնան:

— Համ-մարյա թե նման մի բան եղավ,— փղձկաց նա:— Մենակ թե ես այդ ամենը բանի տեղ չդրեցի, հիվանդության պատճառով,— ավելացրեց նա հաստատ՝ աչքերը վեր հառելով:

— Ի՞նչ է անունդ, անուն հայրանունդ:

— Սոֆյա Մատվեննա:

— Դե ուրեմն, իմացած լինես, Սոֆյա Մատվեննա, որ դա ամենաանպետք, փուչ մի մարդուկ է... Տե՛ր Աստված, տե՛ր Աստված: Ինձ անզգամ ես կարծում:

Դիմացինն աչքերը չռեց:

— Անզգամի, բռնակալի տե՞ղ ես դրել: Նրա կյանքը խորտակողի՞:

— Ինչպե՞ս կարող-դ է, թե որ ինքներդ էլ եք լալ-լիս:

Իրոք, Վարվառա Պետրովնայի աչքերին արցունք կար:

— Դե, նստիր, մի վախենա: Մի անգամ էլ աչքերիս նայիր, ուղիղ, ինչի՞ց կարմրեցիր: Դաշա, եկ այստեղ, նայիր նրան, ի՞նչ ես կարծում, նրա սիրտը մաքո՞ւր է...

Եվ ի զարմանս, ավելի քան ի մեծ սարսափ Սոֆյա Մատվեննայի, նա հանկարծ շոյեց իր այտը:

— Ափսոս միայն, որ անխելք է: Տարիքին անհամապատասխան անխելք: Լավ, սիրելիս, ես քեզնով կգբաղվեմ: Տեսնում եմ, որ այդ ամենը դատարկ բան է: Առայժմ մնա մոտս, քեզ համար բնակարան կվարձեն, իսկ իմ կողմից քեզ՝ ուտելիք ու ամեն ինչ... մինչև տեսնենք:

Սոֆյա Մատվեննան վախեցած ակնարկել էր ուզում, որ ինքը պետք է շտապի:

— Շտապելու տեղ չունես: Քո բոլոր գրքերն առնում եմ, իսկ դու նստիր այստեղ: Չէ որ եթե ես չգայի, միևնույն է, դու նրան չէի՞ր թողնելու:

— Ոչ մի դեպքում չէի թողնի,— մեղմ ու հաստատ մրմնջաց Սոֆյա Մատվեննան՝ աչքերը սրբելով:

Բժիշկ Զալցֆիշին բերեցին արդեն ուշ գիշերով: Բավական պատկառելի ծերուկ էր և շատ փորձառու պրակտիկ, որը վերջերս մեզ մոտ, իր ղեկավարության հետ ինչ-որ պատվախնդիր վեճի հետևանքով, կորցրել էր ծառայողական տեղը: Վարվառա Պետրովնան նույն ակնթարթին ամբողջ ուժով սկսեց նրան «հովանավորել»: Նա ուշադրությամբ զննեց հիվանդին, հարցուփորձ արեց ու զգուշությամբ հայտնեց Վարվառա Պետրովնային, որ «տառապյալի» վիճակը խիստ է տարակուսելի՝ հիվանդության առկա բարդացման հետևանքով և որ պետք է սպասել «ամենայն

նույնիսկ վատթարին»։ Վարվառա Պետրովնան, քսան տարում ետ վարժված լուրջ ու վճռական նույնիսկ որևիցե մտքից, այն ամեն ինչից, որ անձամբ Ստեպան Տրոֆիմովիչից էր ելնում, խորապես ցնցված էր, անգամ գունատվեց։

— Մի՞թե ոչ մի հույս չկա։

— Հնարավոր չէ, որ ամենևին որևիցե հույս չլինի, բայց...

Վարվառա Պետրովնան ամբողջ գիշեր չպառկեց քնելու, հազիվ սպասեց լույսը բացվելուն։ Հենց միայն հիվանդը բացեց աչքերը և ուշքը գլուխը եկավ (նրա ուշքը դեռ գլխին էր միշտ, թեև ժամ առ ժամ թուլանում էր), ամենավճռական տեսքով դիմեց նրան։

— Ստեպան Տրոֆիմովիչ, ամեն ինչ հարկ է նախատեսել։ Ես ուղարկել եմ՝ հոգևորական բերելու։ Դուք պարտավոր եք կատարել ձեր պարտքը...

Գիտնալով նրա համոզմունքները, Վարվառա Պետրովնան շատ էր վախենում մերժումից։ Ստեպան Տրոֆիմովիչը նայեց զարմանքով։

— Ցնդաբանություն՝ և, ցնդաբանություն,— ճշաց Վարվառա Պետրովնան՝ մտածելով, որ նա հրաժարվում է արդեն։— Հիմա չարություններ անելու ժամանակը չէ։ Բավականաչափ գծություններ արել եք։

— Բայց... մի՞թե ես այդքան հիվանդ եմ։

Նա մտազբաղ համաձայնեց։ Եվ ընդհանրապես, հետագայում խորին զարմանքով իմացա Վարվառա Պետրովնայից, որ նա նվազագույնս իսկ չի վախեցել մահից։ Գուցեն պարզապես չէր հավատացել ու շարունակել էր հիվանդությունը դատարկ բան համարել։

Նա խոստովանեց և հաղորդություն ընդունեց շատ հաճույքով։ Բոլորը, և Սոֆյա Մատվեննան, նույնիսկ ծառաները եկան շնորհավորելու նրան՝ սրբազան գաղտնիքներին հաղորդակցվելու կապակցությամբ։ Բոլորն անխտիր գուսպ լալիս էին՝ նայելով նրա ամբած ու տանջահուր դեմքին և սպիտակած, դողացող շրթունքներին։

— Oui, mes amis^[114], ու ես զարմանում եմ սուսկ, որ այդպես... իրար եք անցել։ Հավանաբար, ես վաղը վեր կկենամ ու մենք... ճամփա կընկնենք... Tout cette seremonie...^[115] որին ես, իհարկե, արժանին եմ մատուցում... միայն թե...

— Տեր հայր, խնդրում եմ ձեզ անպայման մնալ հիվանդի մոտ,— արագ կանգնեցրեց Վարվառա Պետրովնան արդեն գնալու պատրաստված վանականին։— Հենց թեյը մատուցեցին, կխնդրեմ ձեզ անմիջապես խոսել աստվածային բաներից՝ նրա մեջ հավատը պահպանելու համար։

Վանականը սկսեց։ Բոլորը կանգնած կամ նստած էին հիվանդի անկողնու մոտ։

— Մեր մեղսալի ժամանակներում,— սահուն սկսեց վանականը՝ թեյի գավաթը ձեռքին,— Բարձրյալի հանդեպ հավատը մարդկային ցեղի միակ ապաստանն է՝ բոլոր

վշտերի և կյանքի փորձությունների դեպքում, ինչպես նաև հավերժական երանությանն ապավինելիս՝ խոստացյալ արդարակյացներին...

Ստեպան Տրոֆիմովիչը կարծես ամբողջապես կենդանացավ: Մի նուրբ քմիծաղ սահեց շրթունքների վրայով:

— Mon pere, je vous remercie , et vous etes bien bon, mais...^[116]

— Ամենևին ոչ mais, բոլորովին ոչ mais,— բացականչեց Վարվառա Պետրովնան՝ վեր թռչելով աթոռից:— Տեր հայր,— դիմեց վանականին,— սա, սա այդպիսի մարդ է, այդպիսի մարդ... մի ժամ հետո նորից է պետք նրան խոստովանեցնել: Ահա թե ինչ մարդ է նա:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը գուսպ ժպտաց:

— Բարեկամներս,— ասաց նա,— Աստված արդեն ինձ նրա համար է անհրաժեշտ, որ միակ էակն է, ում կարելի է հավերժորեն սիրել...

Իրականում էր նա հավատի եկել, թե՞ կատարված խորհրդի փառահեղ ծիսակատարությունն էր բորբոքել նրա խառնվածքի գեղարվեստական ընդունակությունը, սակայն նա հաստատուն և, ասում են, մեծ զգացումով արտասանեց խոսքեր՝ ուղղակի հակասող իր նախկին շատ համոզմունքներին:

— Իմ անմահությունն արդեն անհրաժեշտ է, որովհետև Աստված չի կամենա անճիշտ բան անել և լրիվ հանգցնել իմ սրտում իր հանդեպ մի անգամ բորբոքված կրակը: Եվ ի՞նչ կա՝ սիրուց ավելի թանկ: Մերը վեր է կեցությունից, սերը պսակն է կեցության և ինչպե՞ս կարելի է, որ կեցությունն անենթակա լինի նրան: Եթե ես սիրեցի նրան և բերկրացի իմ սիրով, հնարավոր է արդյոք, որ նա մարել տա թե ինձ, թե իմ բերկրանքը և մեզ վերածի գրոյի: Եթե կա Աստված, ապա ես ևս անմահ եմ: Voila ma profession de foi^[117]:

— Աստված կա, Ստեպան Տրոֆիմովիչ, հավատացնում եմ ձեզ, որ կա,— թախանձում էր Վարվառա Պետրովնան,— հրաժարվեք, դեն նետեք ձեր անմտությունները գեթ մի անգամ կյանքում (կարծում եմ, նա այնքան էլ չէր հասկացել նրա profession de foi-ը):

— Բարեկամս,— ոգևորվում էր նա ավելի ու ավելի, թեև ձայնը հաճախ էր կտրվում,— բարեկամս, երբ ես հասկացա... այդ դեմ արած այտը, ես... ես տեղնուտեղը ևս ինչ-որ բաներ հասկացա... J'ai menti toute ma vie^[118], ամբողջ, ամբողջ կյանքս, ես կուզեի... ի դեպ, վաղը... Վաղը բոլորով ճամփա կընկնենք:

Վարվառա Պետրովնան արտասվեց: Ստեպան Տրոֆիմովիչն ինչ-որ մեկին էր փնտրում հայացքով:

— Ահա նա, այստեղ է:— Վարվառա Պետրովնան բռնեց Սոֆյա Մատվեննայի ձեռքից ու մոտեցրեց նրան: Հիվանդը գործովալի ժպտաց:

— Օ՛, ես շատ կկամենայի նորից ապրել,— բացականչեց նա ավյունի արտակարգ հորձանքով:— Կյանքի ամեն մի րոպեն, յուրաքանչյուր ակնթարթը պիտի երանություն լինեն մարդու հասար... պետք է, անպայման է պետք: Դա իր իսկ՝ մարդու պարտականությունն է այդպես դասավորել, դա նրա օրենքն է՝ գաղտնի, բայց անպայման գոյություն ունեցող... Օ՛, ես կուզեի տեսնել Պետրովային... ու նրանց բոլորին... ու Շատովին:

Նշեմ, որ Շատովի մասին դեռևս ոչինչ չգիտեին ո՛չ Դարյա Պավլովնան, ո՛չ Վարվառա Պետրովնան, ո՛չ նույնիսկ քաղաքից վերջինը եկած Զալցֆիշը:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը հուզվում էր ավելի ու ավելի, հիվանդագին, ուժերից վեր:

— Արդեն մի հավերժական միտքն առ այն, որ գոյություն ունի արդարացիագույն և երջանկագույն ինչ-որ բան, քան ես եմ, արդեն ինձ ևս պարուրում է անչափելի գորովանքով և փառքով՝ ո՛, ով ուզում է, լինի, ինչ ուզում է, արած լինի: Մեփական երջանկությունից ավելի մարդուն անհրաժեշտ է գիտնալ և ամեն վայրկյան հավատալ, որ կա ինչ-որ մի տեղ արդեն կատարյալ ու խաղաղ երջանկություն՝ բոլորի համար ու ամեն ինչի... Աարդկային կեցության ամբողջ օրենքն այն է սոսկ, որ մարդ կարողանա միշտ խոնարհվել անչափելի մեծի առաջ: Եթե մարդկանց զրկեն անչափելի մեծից, ապա չեն ապրի նրանք և կմեռնեն հուսալքության մեջ: Անչափելին և անվախճանը նույնքան անհրաժեշտ են մարդուն, որքան այն փոքր մոլորակը, որի վրա նա բնակվում է... Բարեկամներս, բոլորդ, բոլորդ. կեցցե՛ Մեծն Միտքը: Հավերժական, անպարագիծ Միտքը: Յուրաքանչյուր մարդ, ով էլ եղավ, անհրաժեշտաբար պիտի խոնարհվի այն բանի առաջ, որն է Մեծն Միտք: Նույնիսկ ամենախելոք մարդուն է անհրաժեշտ թեկուզև որևէ մեծ բան: Պետրովա... Օ՛, ինչպես եմ ուզում նորից տեսնել նրանց բոլորին: Նրանք չգիտեն, չգիտեն, որ իրենց մեջ ևս ամփոփված է միևնույն հավերժական Մեծն Միտքը:

Բժիշկ Զալցֆիշը չկար ծիսակատարությանը: Հանկարծակի ներս մտնելով՝ նա սարսափեց և ցրեց հավաքվածներին, պնդելով, որ չհուզեն հիվանդին:

Ստեպան Տրոֆիմովիչը վախճանվեց երեք օր անց, բայց արդեն կատարյալ անգիտակից վիճակում: Նա մի տեսակ հանդարտ մարեց, ճիշտ վառված-վերջացած մոմի պես: Վարվառա Պետրովնան, տեղում կատարելով հուղարկավորման կարգը, իր խեղճ բարեկամի մարմինը տեղափոխեց Սկվորեշնիկի: Նրա գերեզմանը եկեղեցու ցանկապատից ներս է և արդեն մարմարե քար է քաշված: Տապանագիրն ու եզրաձաղերը թողել են գարնանը:

Վարվառա Պետրովնայի ամբողջ բացակայությունը քաղաքից տևեց ութ օր: Նրա հետ միասին, կառքում կողքը նստած, եկավ նաև Սոֆյա Մատվեննան, կարծեմ ընդմիշտ նրա մոտ բնակվելու: Նշեմ, որ հենց Ստեպան Տրոֆիմովիչը կորցրեց գիտակցությունը (այն նույն առավոտյան) Վարվառա Պետրովնան տեղնուտեղը նորից հեռացրեց Սոֆյա Մատվեննային խրճիթից էլ դուրս, և հիվանդին խնամում էր ինքը, մեն-մենակ, մինչև վերջ: Իսկ հենց հոգին ավանդեց, անմիջապես կանչեց նրան:

Սկզբնականից մշտապես բնակվելու առաջարկությունից (ավելի ճիշտ՝ հրամանից) ահավոր վախեցած Սոֆյա Մատվեննայի ոչ մի առարկությունը նա չուզեց լսել:

— Ցնդաբանություն է ամեն ինչ, ես ինքս կգամ քեզ հետ՝ Ավետարան վաճառելու: Հիմա ամենին ոչ ոք չունեմ աշխարհում:

— Բայց դուք որդի ունեք,— նկատել տվեց Զալցֆիշը:

— Ես որդի չունեմ,— կտրեց Վարվառա Պետրովնան՝ ասես մարգարեաբար:

Գլուխ ութերորդ. Եզրափակում

Կատարված բոլոր վայրագությունները և հանցագործություններն ի հայտ եկան արտակարգ արագությամբ, շատ ավելի արագ, քան ենթադրում էր Պյոտր Ստեպանովիչը: Սկսվեց նրանից, որ տարաբախտ Մարյա Իգնատևնայի ամուսնու սպանության գիշերն արթնացավ լուսամուտով, տեսավ բացակայությունը և աննկարագրելի հուզմունք ապրեց՝ իր կողքին չտեսնելով ամուսնուն: Նրա հետ էր գիշերում Արինա Պրոխորովնայի՝ այն ժամանակ վարձած աղախինը: Վերջինս ոչ մի կերպ չկարողացավ հանգստացնել նրան և հենց սկսեց լուսանալ, վազ տվեց Արինա Պրոխորովնային բերելու, հիվանդին հավատացնելով, թե նա գիտե՝ ուր է ամուսինը և երբ է վերադառնալու: Այնինչ, Արինա Պրոխորովնան նույնպես որոշակի հոգսերի մեջ էր. ամուսնուց արդեն իմացել էր Սկզբնականից գիշերային քաջագործության մասին: Ամուսինը տուն էր եկել գիշերվա ժամը տասնմեկին ահավոր վիճակում, սարսափելի տեսքով: Ձեռքերը կոտրատելով բերանքսիվայր ընկել էր մահճակալին ու շարունակ կրկնել՝ ջղաձիգ հեծկլտոցներից ցնցվելով. «Դա ա՛յն չէ, ա՛յն չէ, բոլորովի՛ն այն չէ»: Հարկավ, ավարտել էր նրանով, որ խոստովանել էր ամեն ինչ իրենից ձեռ չքաշող Արինա Պրոխորովնային՝ իմիջիայլոց, ամբողջ տան մեջ միայն նրան: Վերջինս թողել էր նրան անկողնում, խստորեն հանդիմանելով, որ «եթե ուզում է նվնվալ, ապա թող վնգա բարձի մեջ, որ մարդ չլսի, և որ հիմար կլինի, եթե վաղն ինչ-որ բան ցուցաբերի»: Բայց և այնպես, մտքերի մեջ էր ընկել ու սկսել համենայն դեպս մաքրել ավելորդ թղթեր, գրքեր, նույնիսկ գուցեն թռուցիկներ, հասցրել էր թաքցնել կամ իսպառ ոչնչացնել: Այդ ամենի հետ մեկտեղ կշռադատել էր, որ անձամբ ինքը, իր քույրը, մորաքույրը, ուսանողուհին, իսկ գուցեն կախականջ եղբայրիկն այնքան էլ վախենալու բան չունեն: Երբ առավոտյան վազեվազ եկավ հիվանդապահը, նա գնաց Մարյա Իգնատևնայի մոտ, առանց երկար-բարակ մտածելու: Իմիջիայլոց, նա անչափ ուզում էր ստուգել, թե ճի՞շտ է արդյոք այն, ինչ երեկ վախեցած ու զառանցանքի նման ցնորված շշուռոցով ամուսինն իրեն հայտնեց Կիրիլլովի հետ կապված Պյոտր Ստեպանովիչի հաշվարկների մասին՝ ի շահ ընդհանուր գործի: Մակայն Մարյա Իգնատևնայի մոտ հասավ արդեն ուշացած. ուղարկելով աղախինին և մենակ մնալով, նա չէր համբերել, ելել անկողնուց և ձեռքն ընկածը հագնելով՝ կարծեմ շատ թեթև ու եղանակին անհամապատասխան ինչ-որ զգեստ, ինքն էր գնացել կողաշենք՝ Կիրիլլովի մոտ, հասկանալով, որ գուցե թե բոլորից ճիշտ նա կհայտնի ամուսնու մասին: Կարելի է պատկերացնել, թե ինչպես ազդեց նոր ծննդաբերած կնոջ վրա այն,

ինչ տեսավ այնտեղ: Շատ լավ է, որ չկարդաց Կիրիլլովի՝ սեղանին, երևացող տեղ դրված մինչմահու երկտողը, իհարկե, վախից չնկատելով ամեննին: Նա ետ վազեց իր վերնասենյակը, գրկեց մանկանը և հեռացավ տնից փողոցով: Խոնավ առավոտ էր, մշուշ էր կանգնած: Նման խուլ փողոցում անցորդներ չհանդիպեցին: Նա վազում էր շարունակ, շնչակտուր, սառը և խրուտ ցեխերի միջով և վերջապես սկսեց դռներ թակել: Մի տեղ դուռը չբացեցին, մյուսում երկար չէին բացում, անհամբերությամբ նետվեց և սկսեց երրորդ դուռը թակել: Մեր վաճառականներից մեկի՝ Տիտովի տունն էր դա: Այստեղ մեծ իրարանցում գցեց նա, բղավում ու անկապ հավատացնում էր, որ «իր ամուսնուն սպանել են»: Շատովին ու նրա պատմությունը մասամբ գիտեին Տիտովների տանը, սարսափահար էին, որ նա, իր ասածով ընդամենը մեկ օրուգիշեր ծննդաբերած, այդ հագուստով ու ցրտին վազվզում է փողոցներով, հազիվ փաթաթված մանկանը գրկած: Սկզբում մտածեցին, թե զառանցում է սոսկ, առավել ևս, որ ոչ մի կերպ չէին կարողանում պարզել, թե ով է սպանված. Կիրիլլովը, թե իր ամուսինը: Կռահելով, որ իրեն չեն հասկանում, նա պոկվեց՝ շարունակելու իր վազքը, սակայն նրան կանգնեցրին ուժով և, ասում են, նա սարսափելի բղավում էր ու կոիվ տալիս: Գնացին Ֆիլիպպովի տուն, և երկու ժամ անց Կիրիլլովի ինքնասպանությունն ու մինչմահու երկտողը հայտնի դարձան ամբողջ քաղաքին: Ոստիկանությունը սկսեց ծննդկանից, որի ուշքը դեռ գլխին էր: Այդտեղ էլ պարզվեց, որ նա Կիրիլլովի երկտողը չի կարդացել, ու թե ինչու է եզրակացրել, որ ամուսինն էլ է սպանված, չկարողացան իմանալ: Նա սոսկ բղավում էր, որ «թե որ նա սպանված է, ուրեմն, ամուսինն էլ է սպանված, նրանք միասին են եղել»: Կեսօրին նա ընկավ ինքնամոռացության մեջ, որից այլևս դուրս չեկավ ու վախճանվեց երեք օր անց: Մրսած երեխան նրանից էլ շուտ մահացավ: Արինա Պրոխորովան, տեղում չգտնելով Մարյա Իգնատևնային ու փոքրիկին և կռահելով, որ դա վատ է, ուզեց տուն շտապել, բայց կանգ առավ դարպասի մոտ և դայակին ուղարկեց՝ «հարցնելու կողաշենքում, այն պարոնից, թե նրա մոտ չէ՞ Մարյա Իգնատևնան ու չգիտե՞ ինչ եղավ նրան»: Դայակը ետ եկավ՝ գազազած բղավելով փողոցով մեկ: Համոզելով նրան չբղավել և ոչ մեկին չհայտնել՝ նշանավոր «կդատեն» փաստարկով, նա ծլկեց բակից:

Ինքնըստինքյան, հենց նույն առավոտյան նրան անհանգստացրել էին, որպես ծննդկանի տատմոր, բայց քիչ բան էին ձեռք բերել, նա շատ գործնական և սառնարյուն պատմեց այն ամենը, ինչ տեսել ու լսել էր Շատովի մոտ, բայց կատարված պատմության մասին պատասխանեց, որ չգիտե ոչինչ ու չի հասկանում:

Կարելի է պատկերացնել, թե ինչ իրարանցում ծայր առավ քաղաքում: Նոր «պատմություն», նոր սպանություն: Սակայն մի ուրիշ բան էլ կար. հստակ էր դառնում, որ կա, իսկապես կա մարդասպանների, հրահրիչ-հեղափոխականների գաղտնի ընկերություն: Լիզայի զարհուրելի մահը, Ստավրոգինի կնոջ սպանությունը, ինքը՝ Ստավրոգինը, հրկիզումը, պարահանդեսը դաստիարակչուհիների համար, սանձարձակությունը Յուլիա Միխայլովնայի շուրջը... Նույնիսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչի անհետացման մեջ ցանկանում էին անպայման հանելուկ տեսնել: Շատ, շատ էին փսփսում Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի մասին: Օրվա վերջին իմացան նաև

Պյոտր Ստեպանովիչի բացակայության մասին և, տարօրինակ է, նրա վերաբերյալ բոլորից քիչ էին խոսում: Այդ օրը սակայն ամենից շատ խոսում էին «սենատորի մասին»: Ֆիլիպպովի տան մոտ համարյա ամբողջ առավոտ ամբոյս էր կանգնած: Իսկապես, ղեկավարությունը մոլորության մեջ էր դրված Կիրիլլովի երկտողով: Հավատացին նաև, որ Կիրիլլովն է սպանել Շատովին, «մարդասպանի» ինքնասպանությանն էլ հավատացին: Իմիջիայլոց, ղեկավարությունը, թեև շշկված էր, բայց ոչ բոլորովին: Օրինակ, «պուրակ» բառը՝ այնքան անորոշ գետեղված Կիրիլլովի երկտողում, ոչ մեկին չշփոթեցրեց, ինչպես հաշվարկում էր Պյոտր Ստեպանովիչը: Ոստիկանությունն անմիջապես նետվեց Սկվորեշնիկի, և ոչ սոսկ մի պատճառով, որ այնտեղ պուրակ կար, որպիսին մեզանում ուրիշ ոչ մի տեղ չկար, այլ նույնիսկ որոշ բնագոյականությամբ, քանզի վերջին օրերի բոլոր սարսափները կամ ուղղակիորեն, կամ մասամբ կապված էին Սկվորեշնիկի հետ: Համենայն դեպս, ես այդպես եմ կռահում: (Նշեմ, որ Վարվառա Պետրովնան, վաղ առավոտյան և ոչնչի մասին չիմանալով, մեկնել էր՝ Ստեպան Տրոֆիմովիչին բռնելու): Մարմինը գտան լճակում, նույն օրը, իրիկնադեմին, որոշ հետքերով, սպանության բուն տեղում գտնվել էր Շատովի գլխարկը՝ արտակարգ թեթևամտությամբ մոռացված մարդասպանների կողմից: Դիակի դիտողական և բժշկական զննումները և որոշ կռահումներ առաջին քայլից կասկած հարուցեցին, որ Կիրիլլովը չէր կարող չունենալ ընկերներ: Հստակվեց շատով-կիրիլլովյան գաղտնի ընկերության գոյությունը՝ կապված թոռցիկների հետ: Ովքե՞ր էին այդ ընկերները: Մերոնցից ոչ մեկի մասին այդ օրը մտքներով իսկ չէր անցնում: Իմացան, որ Կիրիլլովն ապրում էր մենակյացի կյանքով և այնքան մեկուսի, որ նրա հետ, ինչպես հայտնված էր երկտողում, կարող էր մի քանի օր մնալ Ֆեդկան, ում ամենուրեք փնտրում էին այդպես... Գլխավորապես, բոլորին տանջում էր այն միտքը, որ ներկայացված ամբողջ խառնաշփոթից կարելի չէր ընդհանուր և կապակցող ոչինչ կորզել: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչպիսի՜ եզրակացությունների և մտքի ի՜նչ անկարգության կհասներ ի վերջո խուճապահարության աստիճան վախեցած մեր հասարակությունը, եթե մեկեն չպարզաբանվեր ամեն ինչ միանգամից, հաջորդ իսկ օրը, շնորհիվ Լյամշինի:

Նա չդիմացավ: Նրա հետ կատարվեց այն, ինչ նույնիսկ Պյոտր Ստեպանովիչը վերջում սկսել էր կանխագգալ: Տոկլաչենկոյի, իսկ հետո Էրկելի հսկողությանը հանձնարարված՝ նա հաջորդ ամբողջ օրը պառկած մնաց անկողնում, ըստ երևույթին, հնազանդ, երեսը դարձրած պատին, ոչ մի բառ չարտասանելով, համարյա չպատասխանելով, եթե խոսում էին իր հետ: Այդպիսով, նա ոչինչ չիմացավ ամբողջ օրը քաղաքում կատարվածից: Սակայն իրիկնադեմին, կատարվածից շատ լավ տեղյակ Տոկլաչենկոյի մտքով անցավ թողնել Պյոտր Ստեպանովիչի՝ իր վրա դրած դերը Լյամշինի կապակցությամբ և քաղաքից նահանգ գնալ, այսինքն, պարզապես փախչել, հիրավի, խելքները թոցրել էին, ինչպես նրանց բոլորի մասին գուշակել էր Էրկելը: Ի դեպ, նշեմ, որ հենց նույն օրը Լիպուտինն էլ չքվեց քաղաքից, դեռևս կեսօրից առաջ: Բայց այս դեպքում այնպես ստացվեց, որ նրա անհետացման մասին ղեկավարությունն իմացավ միայն հաջորդ օրը, իրիկնադեմին, երբ ուղղակի անցան

նրա բացակայությունից վախեցած, բայց սարսափից լուռ մնացած ընտանիքը՝ հարցաքննելուն: Սակայն շարունակեմ՝ Լյամշինի մասին: Հենց մնաց մենակ (Էրկելը՝ հույսը դրած Տոկլաչենկոյի վրա, ավելի շուտ էր գնացել իր տուն), իսկույն նեթ դուրս վազեց տնից և, անշուշտ, շատ շուտով իմացավ իրերի դրությունը: Անգամ տուն չմտնելով, նա նույնպես նետվեց՝ փախչելու, ուր աչքը կկտրեր: Բայց գիշերն այնքան խավար էր, իսկ ձեռնարկածն այնքան ահավոր և դժվարագույն, որ երկու-երեք փողոց անցնելուց հետո վերադարձավ տուն ու փակվեց ամբողջ գիշեր: Կարծեմ թե, լուսադեմին ինքնասպանության փորձ էր արել, բայց անհաջող: Այնինչ, փակված նստեց համարյա մինչև կեսօր և հանկարծակի վազ տվեց դեկավարության մոտ: Ասում են, նա սողացել է ծնկաչոք, հեծկլտոցով ու ճղճղոցով, համբուրել է հատակը՝ բղավելով, թե արժանի չէ համբուրել իր դիմաց կանգնած աստիճանավորների սապոգները նույնիսկ: Նրան հանգստացրել էին, նույնիսկ խնամել: Ասում են, հարցաքննությունը տևել է երեք ժամ: Նա հայտնել էր բոլոր գաղտնիքները, ամեն, ամեն ինչ՝ գիտցածը, բոլոր մանրությունները: Առաջ էր ընկել, շտապել խոստովանել, հայտնել նույնիսկ անհարկավորը և առանց հարցերի: Պարզվել էր, որ նա բավականաչափ գիտե և բավականին լավ էր ներկայացրել գործը. Շատովի և Կիրիլլովի ողբերգությունը, հրդեհը, Լեբյադկինների մահը և նման բաներ երկրորդական պլան մղվեցին: Առաջին պլան եկան Պյոտր Ստեպանովիչը, գաղտնի ընկերությունը, կազմակերպությունը, ցանցը: Այն հարցին, թե ինչի՞ համար են կատարված այսքան սպանություններ, խայտառակություններ և զարշեփություններ, նա ջերմեռանդ շտապողականությամբ պատասխանեց, «հիմքերի պարբերական սասանման համար, հասարակության և բոլոր հիմունքների պարբերական քայքայման համար, որպեսզի բոլորին վիատեցնեն և ամեն ինչ շիլաշփոթի վերածեն և այդպիսով երերված, հիվանդ ու զառամած, ցինիկ ու հավատազուրկ, սակայն որևիցե դեկավարող մտքի և ինքնապահպանման ծարավի հասարակությունը հանկարծակի վերցնեն իրենց ձեռքը՝ բարձրացնելով խռովության դրոշը և հիմնվելով հնգյակների մի ամբողջ ցանցի վրա, որոնք այդ ընթացքում գործում էին, հավաքագրում և գործնականորեն բոլոր հնարներն ու բոլոր թույլ տեղերն օգտագործում, ինչից կարելի էր կառչել»: Ավարտեց ասելով, որ այստեղ, մեր քաղաքում, Պյոտր Ստեպանովիչի կողմից կազմակերպվել է նման պարբերական անկարգությունների սոսկ առաջին փորձը, այսպես ասած, հետագա գործողությունների ծրագիրը՝ նույնիսկ բոլոր հնգյակների համար, և որ դա արդեն իր իսկ (Լյամշինի) միտքն է, իր կռահումը և «որ անպայման հիշեն ու այդ ամենն ի ցույց դնեն, թե ինչ աստիճանի անկեղծ և բարեմիտ է ինքը բացատրում գործը և նշանակում է, շատ կարող է պետք գալ առաջիկայում նույնիսկ՝ դեկավարությանը ծառայելու համար»: Հաստատական հարցին, թե շա՞տ են, արդյոք, հնգյակները, պատասխանեց, թե անհամար քանակությամբ, որ ամբողջ Ռուսաստանը պատված է ցանցով, ու թեև ապացույցներ չներկայացրեց, բայց կարծում էմ, միանգամայն անկեղծորեն պատասխանեց: Ներկայացրեց միայն ընկերության տպագիր ծրագիրը՝ տպված արտասահմանում, և հետագա գործողությունների ծավալման համակարգի նախագիծը, թեև ձեռագիր, բայց Պյոտր Ստեպանովիչի ձեռքով գրված: Պարզվեց, որ «հիմքերի սասանման» մասին Լյամշինը

տառացիորեն մեջբերում է այդ թղթից, չմոռանալով նույնիսկ ստորակետ ու վերջակետերը, թեև հավատացնում էր, որ դա սոսկ սեփական նկատառումն է: Յուլիա Միխայլովնայի մասին նա զարմանալի ծիծաղելիորեն և նույնիսկ առանց հարցնելու, այլ առաջ վազելով, արտահայտվեց, թե «նա անմեղ է և որ նրան միայն հիմարացրել են»: Սակայն նշանակալի է, որ Նիկոլայ Ստավրոգինին նա բացարձակապես պատնեշեց գաղտնի ընկերությանն ամենայն մասնակցությունից, Պյոտր Ստեպանովիչի հետ ամենայն համաձայնությունից: (Ստավրոգինի վրա Պյոտր Ստեպանովիչի ունեցած նվիրական ու անչափ ծիծաղելի հույսերից Լյամշինը գաղափար անգամ չուներ): Նրա խոսքերով, Լեբյադկինների մահը կազմակերպված էր միմիայն Պյոտր Ստեպանովիչի կողմից, առանց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի որևէ մասնակցության՝ նրան հանցանքի մեջ ներքաշելու և այդպիսով Պյոտր Ստեպանովիչից կախվածության մեջ մնալու խորամանկ նպատակով, սակայն երախտագիտության փոխարեն, ինչ անպայմանորեն ու թեթևատորեն հաշվարկել էր, Պյոտր Ստեպանովիչը հարուցեց սոսկ «ազնվասիրտ» Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի կատարյալ զայրույթը և անգամ վիատությունը: Ստավրոգինի մասին ավարտեց դարձյալ շտապելով և առանց հարցնելու, ըստ երևույթին, դիտավորյալ ակնարկումներով, թե նա չափազանց կարևոր մեկն է, սակայն դրա մեջ ինչ-որ գաղտնիք կա, որ նա մեզ մոտ ապրել է, այսպես ասած, *incognito*, որ հանձնարարություններ ունի և որ շատ հնարավոր է, նորից մեզ մոտ կգա Պետերբուրգից (Լյամշինը վստահ էր, որ Ստավրոգինը Պետերբուրգում է), միայն թե միանգամայն ուրիշ տեսքով և ուրիշ հանգամանքներով և այնպիսի անձանց շքախմբով, որոնց մասին գուցեև շուտով մեզ մոտ էլ կլսեն և որ ինքն այդ ամենն իմացել է Պյոտր Ստեպանովիչից՝ «Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի գաղտնի թշնամուց»:

Ուշադրություն հրավիրեմ: Երկու ամիս անց Լյամշինը խոստովանեց, որ այն ժամանակ Ստավրոգինին պատնեշել է դիտմամբ, հույս ունենալով վերջինիս հովանավորության վրա, որ Պետերբուրգում նա թեթևացում կտա իրեն՝ երկու աստիճան ձեռք բերելով, իսկ աքսորվելիս փող կտրամադրի և հանձնարարական նամակներ: Այս խոստովանությունից երևում է, որ նա, իսկապես, խիստ չափազանցված պատկերացում ուներ Նիկոլայ Ստավրոգինի մասին:

Նույն օրը, անշուշտ, ձերբակալեցին նաև Վիրգինսկուն, տաք ձեռի տակ՝ ամբողջ տունը նույնպես: (Արինա Պետրովնան, նրա քույրը, մորաքույրը և նույնիսկ ուսանողուհին հիմա վաղուց արդեն ազատ են արձակված, ասում են նույնիսկ, որ Շիգայովն էլ իբր անպայման կազատվի ամենամոտ ժամանակներս, քանի որ մեղադրյալների ոչ մի կարգին չի բռնում, ի դեպ, այդ ամենն առայժմ լոկ խոսակցություն է): Վիրգինսկին միանգամից և ամեն ինչ խոստովանեց: Նա հիվանդ էր և տաքության մեջ, երբ ձերբակալեցին: Ասում են, նա համարյա ուրախացել էր. «Սրտիցս քար ընկավ»,— իբր ասել էր նա: Ասում են նրա մասին, թե հիմա ցուցմունքներ է տալիս շիտակությամբ, բայց նույնիսկ որոշ արժանապատվությամբ և չի հրաժարվում իր և ոչ մի «լուսավոր հույսերից», միևնույն ժամանակ նզովելով քաղաքական ճանապարհը (ի հակադրություն սոցիալականի), որով հրապուրվեց

այնքան ակամա է թեթևամտորեն՝ «համընկած հանգամանքների հոդմի» պատճառով: Մպանության կատարման ժամանակ նրա վարմունքը բացատրվում է նրա համար մեղմացուցիչ իմաստով, կարծում եմ, թե նա նույնպես կարող է հուսալ իր ճակատագրի որոշ մեղմացման խնդրում: Համենայն դեպս, այդպես են մեզանում հաստատում:

Բայց հազիվ թե մեղմել լինի էրկելին վիճակվածը: Վերջինս իր ձերբակալման պահից սկսած շարունակում է լռել կամ ըստ հնարավորին նենգափոխել ճշմարտությունը: Մինչև հիմա գղջման ոչ մի բառ չեն կորզել նրանից: Այնինչ, նույնիսկ ամենախիստ դատավորների որոշ համակրանքն է հարուցել՝ իր երիտասարդությամբ, իր անպաշտպանությամբ, հստակ վկայությամբ, որ ինքը քաղաքական գայթակղիչի սոսկ ճակատագրապաշտ գոհն է, իսկ ամենից շատ՝ մոր հանդեպ ունեցած և ի հայտ եկած վերաբերմունքով, ում նա ուղարկում է իր աննշան ռոճիկի համարյա թե կեսը: Մայրը հիմա մեզ մոտ է՝ թուլակազմ ու տկար մի կին, տարիքին անհամապատասխան ծերացած, նա լալիս է և տառացիորեն ընկնում մարդկանց ոտքերը՝ աղաչելով որդու համար: Ինչ-որ բան կլինի, բայց էրկելին մեզանում շատերն են խղճում:

Լիպուտինին ձերբակալեցին արդեն Պետերբուրգում, ուր նա ապրել էր լրիվ երկու շաբաթ: Նրա հետ համարյա թե անհավանական բան կատարվեց, ինչ դժվար է անգամ բացատրել: Ասում են, որ նա ուրիշ ազգանունով անձնագիր էլ ուներ, արտասահման ծլկելու կատարյալ հնարավորություն և մոտը բավական խոշոր գումար, այնինչ, մնաց Պետերբուրգում և ոչ մի տեղ չմեկնեց: Որոշ ժամանակ փնտրել էր Պյոտր Ստեպանովիչին և Ստավրոգինին, հետո հանկարծ սկսել խմել ու անառակություններ անել՝ չափից դուրս, որպես ամենայն ողջամտություն և իր վիճակի մասին ըմբռնումը կորցրած մեկը: Նրան հենց ձերբակալել էին Պետերբուրգի հասարակաց տներից մեկում՝ հարբած: Լուրեր են պտտվում, որ հիմա նա ամենևին չի կորցրել ոգու կորուվր, իր ցուցմունքներում ստում է և նախապատրաստվում առաջիկա դատին որոշ հանդիսավորությամբ և հույսով (°): Նա մտադիր է նույնիսկ խոսել դատարանում: Տոկլաչենկոն, ձերբակալված ինչ-որ տեղ՝ գավառում, փախուստից տասն օր հետո, իրեն անհամեմատ կիրթ է պահում, չի ստում, պոչ չի խաղացնում, ասում է գիտցած ամեն ինչ, չի արդարացնում իրեն, այլ մեղադրում՝ համակ համեստությամբ, բայց նույնպես հակված է ճոռոմախոսության: Խոսում է շատ և հաճույքով, իսկ երբ բանը հասնում է ժողովրդին և նրա հեղափոխական (°) տարրերն իմանալուն, ապա նույնիսկ կեցվածք է ընդունում և ծարավի է տպավորություն գործելու: Ասում են՝ նա նույնպես մտադիր է հանդես գալ դատարանում: Ընդհանրապես, նա և Լիպուտինն այնքան էլ վախեցած չեն, ու դա անգամ տարօրինակ է:

Կրկնում եմ, այս գործը դեռևս ավարտված չէ: Հիմա, երեք ամիս անց, մեր հասարակությունը հանգստացել է, ուշքի եկել, լիուլի զվարճացել, սեփական կարծիքն ունի և այն աստիճան, որ նույնիսկ Պյոտր Ստեպանովիչին ոմանք համարում են համարյա թե հանճար, համենայն դեպս, «հանճարեղ ընդունակությունների տեր»:

«Կազմակերպ-պոլիթնիկ», — ասում են ակումբում՝ մատը վեր տնկելով: Իմիջիայլոց, դա շատ անմեղ բան է, նաև՝ շատերը չեն էլ խոսում: Մյուսները, հակառակը, չեն ժխտում նրա ընդունակությունների սրվածությունը, սակայն իրականության բացարձակ չիմացությամբ հանդերձ, ահավոր վերացականությամբ հանդերձ, միակողմանի բույժ և այլանդակ զարգացմամբ, դրանից բխող վերին աստիճանի թեթևամտությամբ: Նրա բարոյական կողմերի մասին բոլորն են համաձայն, այստեղ արդեն ոչ ոք չի վիճում:

Ճիշտն ասած, չգիտեմ, էլ ում հիշատակեմ, որն է մեկին չմոռանալու համար: Մավրիկիյ Նիկոլանիչն ինչ-որ տեղ է գնացել բոլորովին: Պառավ Դրոգոյովան մանկամտության մեջ է ընկել... Ի դեպ, մնում է պատմել ևս մի մոռյալ պատմություն: Կսահմանափակվեմ սուկ փաստերով:

Վարվառա Պետրովնան, վերադառնալով, կանգ առավ քաղաքի իր տանը: Միանգամից վրա տվեցին կուտակված լուրերը և ահավոր ցնցեցին նրան: Մեն-մենակ փակվեց իր տան մեջ: Երեկո էր, բոլորը հոգնած էին և վաղ պառկեցին քնելու: Առավոտյան աղախինը, խորհրդավոր տեսքով, մի նամակ հանձնեց Դարյա Պավլովնային: Նամակը, ըստ նրա ասածի, դեռևս երեկ էր տեղ հասել, սակայն ուշ, երբ արդեն բոլորը պառկած էին, այնպես որ սիրտ չարեց արթնացնել: Տեղ էր հասել ոչ փոստով, այլ անծանոթ մեկը տարել էր Սկվորեշնիկի, Ալեքսեյ Եգորըյչին: Իսկ վերջինս ինքն էր բերել, երեկ երեկոյան, ձեռքը տվել ու իսկույն ետ գնացել Սկվորեշնիկի:

Դարյա Պավլովնան սրտատրոփ ու տևական ժամանակ նամակին էր նայում ու չէր համարձակվում բացել: Գիտեր, թե ումից է. Նիկոլայ Ստավրոգինն էր գրել: Ծրարի վրա կարդաց. «Ալեքսեյ Եգորըյչին՝ Դարյա Պավլովնային հանձնելու համար, գաղտնի»:

Ահա այդ նամակը, բառ առ բառ, նվազագույնս չուղղելով ռուս պարոնորդու գրելաճի սխալները, որն այնքան էլ չէր սովորել ռուսերեն գրագիտություն, չնայած իր եվրոպական ամբողջ կրթվածությանը.

«Սիրելի Դարյա Պավլովնա,

Դուք մի ժամանակ ուզել էիք, որ ինձ «դայակություն» անեք և խոստում առաք ուղարկել ձեր ետևից, երբ պետք եղավ: Ես գնում եմ երկու օրից հետո և չեմ գալու: Ուզո՞ւմ եք ինձ հետ: Անցյալ տարի ես, ինչպես Գերցենը, գրանցվեցի որպես քաղաքացի Ուրի կանտոնում, և դա ոչ ոք չգիտի: Այնտեղ ես արդեն գնել եմ փոքր տուն: Էլի դեռ ունեմ տասներկու հազար ռուբլի: Մենք կգնանք և այնտեղ կապրենք ընդմիշտ: Ես չեմ ուզում երբեք ոչ մի տեղ մեկնել:

Տեղը շատ տխուր է, կիրճ: Սարերը նեղացնում են տեսողությունը և միտքը: Շատ մոռյալ է: Ես՝ նրա համար, որ փոքր տուն էր վաճառվում: Եթե ձեզ դուր չեկավ, կվաճառեմ և ուրիշը կգնեմ, ուրիշ տեղ:

Ես վատառողջ եմ, բայց զգացախաբարություններից հույս ունեմ ազատվել այնտեղի օդից: Սա՝ ֆիզիկականը, իսկ բարոյականը՝ ամեն ինչ գիտեք, բայց արդյո՞ք ամեն ինչ:

Ես ուզում եմ շատ բան պատմեմ ձեզ իմ կյանքից: Բայց ոչ ամեն ինչ: Նույնիսկ ձեզ՝ ոչ ամեն ինչ: Իմիջիայլոց, հաստատում եմ, որ խղճով մեղավոր եմ իմ կնոջս մահվան մեջ: Ես ձեզ չեմ տեսնվել դրանից հետո, այդ պատճառով եմ հաստատում: Մեղավոր եմ նմանապես Լիզավետա Նիկոլանայի առաջ, բայց այդտեղ դուք գիտեք, այդտեղ դուք համարյա ամեն ինչ կանխագուշակել էիք:

Ավելի լավ է, չգաք: Այն, որ ձեզ կանչում եմ ինձ մոտ, ահավոր ստորություն կա: Եվ ինչի՞ համար պիտի ինձ հետ թաղեք ձեր ամբողջ կյանքը: Ինձ դուք սիրելի եք, ու ինձ տխրության մեջ լավ էր ձեր կողքին լինել, ձեր ներկայությամբ միայն ես կարող էի բարձրաձայն խոսել իմ մասին: Սրանից ոչինչ չի հետևում: Դուք ինքներդ բնորոշեցիք «դայակությունը»՝ սա ձեր արտահայտությունն է, ինչի՞ համար այդչափ զոհաբերել: Ուշադրություն դարձրեք նմանապես, որ ես ձեզ չեմ խղճում, թե որ կանչում եմ ու չեմ հարգում, թե որ սպասում եմ: Միաժամանակ էլ և կանչում եմ, և սպասում եմ: Համենայն դեպս, ձեր պատասխանի կարիքն ունեմ, որովհետև պետք է գնալ շատ շուտով: Այդ դեպքում գնում եմ մենակ:

Ուրիից ոչ մի հույս չունեմ, ես ուղղակի գնում եմ: Ես դիտավորյալ չեմ ջոկել մոայլ տեղ: Ուսաստանում ես ոչնչով կապված չեմ՝ այստեղ ինձ ամեն ինչ նմանապես խորթ է, ինչպես ամեն տեղ: Ճիշտ է, ես ուրիշ տեղ այնտեղ ավելի շատ, քան չեմ սիրել ապրելը, բայց նույնիսկ այստեղ չեմ կարողացել ոչինչ ասել:

Ես ամեն տեղ փորձել եմ իմ ուժը: Դուք ինձ խորհուրդ եք տվել դա՝ «որպեսզի ճանաչեմ ինձ»: Ինձ համար փորձերին և ցույց տալու առումով, ինչպես նախկինում ամբողջ իմ կյանքում, պարզվեց, որ անսահման է դա: Ձեր աչքի առաջ ես դիմացա ձեր եղբորից ստացած ապտակին, խոստովանեցի ամուսնությունս բոլորին: Սակայն ինչին ծառայեցնեմ այդ ուժը՝ ահա թե ինչ չեմ տեսել երբեք, հիմա էլ չեմ տեսնում, չնայած ձեր քաջալերանքներին Շվեյցարիայում, որոնց հավատացի: Ես դարձյալ նույնպես, ինչպես նաև առաջներում, կարող եմ ցանկանալ բարի գործ անել և դրանից բավարարություն եմ զգում, դրա կողքին չարն էլ եմ ուզում և էլի բավարարություն եմ զգում: Բայց մեկն ու մյուս զգացումն էլ առաջվա պես միշտ շատ մանր է, իսկ շատ երբեք չի լինում: Իմ ցանկությունները չափից դուրս անուժ են, դեկավարել չեմ կարող: Գերանով կարելի է գետն անցնել, իսկ տաշեղով չէ: Սա, որպեսզի չմտածեք, թե Ուրի եմ գնում ինչ-որ հույսերով:

Ես առաջվա պես չեմ մեղադրում ոչ ոքի: Ես փորձեցի մեծ անառակություն և սպառեցի դրա մեջ ուժերս, բայց ես չեմ սիրում և չեմ ուզում անառակությունը: Դուք վերջին ժամանակներս ինձ հետևում էիք: Գիտե՞ք արդյոք, որ ես նայում էի նույնիսկ մեր ժխտողներին չարությամբ, նրանց հույսերին նախանձելուց: Բայց դուք իզուր էիք վախենում, ես չէի կարող այդտեղ ընկեր լինել, որովհետև ոչինչ չէի բաժանում: Իսկ ծիծաղի համար, չարությունից նմանապես չէի կարող, և ոչ թե այն պատճառով, որ վախենում էի ծիծաղելիից, ես ծիծաղելիից չեմ կարող վախենալ, այլ այն պատճառով,

որ համենայն դեպս, ունեմ օրինավոր մարդու սովորություններ և նողկում էի: Բայց եթե նրանց հանդեպ չարություն ունենայի և նախանձ ավելի, ապա կարող է և գնայի նրանց հետ: Դատեցեք, թե ինչքան հեշտ էր ինձ համար և ես ինչքան դեսուդեն ընկա:

Միրելի բարեկամ, նուրբ ու մեծահոգի արարած, որը ես կռահել եմ: Գուցե դուք երագում եք ինձ տալ այնքան սեր և ձեր սքանչելի հոգուց այնքան սքանչելի բաներ պարպել ինձ վրա, որ հույս ունեք հենց դրանով իմ առաջ վերջապես նպատակ դնել: Ոչ, ավելի լավ է, զգուշանաք, իմ սերը կլինի նույնքան մանր, ինչպես և ինքս, իսկ դուք դժբախտ: Ձեր եղբայրն ինձ ասել է, որ ով կորցնում է իր կապերն իր հողի հետ նա կորցնում է նաև իր աստվածներին, այսինքն իր բոլոր նպատակները: Ամեն ինչի մասին կարելի է վիճել անվերջանալի, բայց իմ միջից դուրս է եկել միայն ժխտում, առանց որևէ մեծահոգության և առանց որևէ ուժի: Նույնիսկ ժխտում դուրս չի եկել: Ամեն ինչ միշտ մանր ու նվազ: Մեծահոգի Կիրիլլովը չդիմացավ գաղափարին և ինքնասպան եղավ, բայց չէ որ ես տեսնում եմ, որ նա մեծահոգի էր, քանի որ խելքը տեղը չէր: Ես երբեք չեմ կարող կորցնել բանականությունս և երբեք չեմ կարողանա հավատալ գաղափարին այն աստիճան, ինչքան նա: Ես նույնիսկ զբաղվել գաղափարով այդ աստիճան չեմ կարող: Երբեք, երբեք ես չեմ կարող ինքնասպան լինել:

Ես գիտեմ, որ պիտի սպանեի ինքս ինձ, մաքրեի երկրիս երեսից, ինչպես մի ստոր միջատի, բայց ես վախենում եմ ինքնասպանությունից, քանի որ վախենում եմ մեծահոգություն ցույց տալ: Ես գիտեմ, որ դա կլինի էլի խաբեություն՝ վերջին խաբեությունը խաբեությունների անվերջանալի շարանում: Որ ի՞նչ օգուտ ինքդ քեզ խաբելուց, միայն թե մեծահոգություն խաղաս: Զայրույթ և ամոթ իմ մեջ երբեք չի կարող լինել, ուրեմն նաև հուսալքություն:

Ներեցեք, որ այսքան շատ եմ գրում: Ես ուշքի եկա և սա ակամա էր: Էսպես հարյուր էջը քիչ է և տասը տողը բավական: Բավական է և «դայակության» կանչելու տասը տողը:

Ես այն ժամանակից, որ մեկնեցի, ապրում եմ վեցերորդ կայարանում, վերակացուի մոտ: Նրա հետ ծանոթացել եմ հինգ տարի առաջ, Պետերբուրգում, կերուխումի ժամանակ: Որ ես այնտեղ եմ ապրում, ոչ ոք չգիտի: Գրեք նրա անունով: Կցում եմ հասցեն:

Նիկոլայ Ստավրոգին»:

Դարյա Պավլովնան տեղնուտեղը գնաց և նամակը ցույց

տվեց Վարվառա Պետրովնային: Վերջինս կարդաց և Դաշային խնդրեց հեռանալ, որ մի անգամ էլ կարդա առանձին, բայց մի տեսակ շատ շուտով ետ կանչեց նրան:

— Գնալո՞ւ ես,— հարցրեց համարյա երկչոտ:

— Գնալու եմ,— պատասխանեց Դաշան:

— Պատրաստվիր: Միասին ենք գնում:

Դաշան նայեց հարցական:

— Իսկ ի՞նչ պիտի անեն հիմա այստեղ: Միննույնը չէ՞ արդյոք: Ես նույնպես կգրվեմ՝ Ուրի գնալու և կապրեմ կիրճում... Մի անհանգստացիր, չեմ խանգարի:

Սկսեցին արագ-արագ պատրաստվել, որ հասցնեն միջօրեի գնացքին: Բայց կես ժամ չանցած, Սկվորեշնիկիից հայտնվեց Ալեքսեյ Եգորը: Նա զեկուցեց, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը «մեկ էլ» եկել է վաղընթաց գնացքով, առավոտյան ու գտնվում է Սկվորեշնիկիում, բայց «այնպիսի տեսքով, որ հարցերին չեն պատասխանում, անցան բոլոր սենյակներով և փակվել են իրենց կողմում...»:

— Նրանց հրամաններին հակառակ, որոշեցի գալ ու զեկուցել,— ավելացրեց Ալեքսեյ Եգորը: շատ պատկառազորու տեսքով:

Վարվառա Պետրովնան խորաթափանց նայեց նրան ու հարցուփորձ չարեց: Վայրկենապես կառքը մատուցեցին: Նա գնաց Դաշայի հետ: Ճանապարհին, ասում են, հաճախակի խաչակնքվում էր:

«Իրենց կողմում» բոլոր դռները բաց էին, և ոչ մի տեղ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը չերևաց:

— Չըլինի՞ վերնահարկն է,— զգուշորեն արտասանեց Ֆոմուշկան:

Հատկանշական է, որ Վարվառա Պետրովնայի ետևից «իրենց կողմը» մտան մի քանի սպասավոր, իսկ մյուս ծառաները բոլորը սպասում էին սրահում: Նախկինում երբեք չէին համարձակվի իրենց թույլ տալ վարվելակարգի նման խախտում: Վարվառա Պետրովնան տեսնում էր և լուռ էր:

Բարձրացան և վերնահարկ: Այնտեղ երեք սենյակ կար, բայց ոչ մեկում ոչ ոք չկար:

— Չլինի՞ թե էնտեղ են գնացել,— ինչ-որ մեկը ցույց տվեց վերևի փոքր սենյակի դուռը: Իրոք, այդ փոքր սենյակի մշտապես փակ դուռը բաց էր կրնկի վրա: Ստիպված էին բարձրանալ համարյա տանիքի տակ, փայտյա երկարուկ, շատ նեղ ու շատ թեք սանդուղքով: Այնտեղ էլ մի փոքրիկ սենյակ կար:

— Ես այնտեղ չեմ գնա: Ինչի՞ համար պիտի այնտեղ հասնեմ,— ահավոր գունատվեց Վարվառա Պետրովնան՝ հայացքը պտտելով ծառաների վրա: Վերջիններս նրան էին նայում ու լուռ էին: Դաշան դողում էր:

Վարվառա Պետրովնան վեր նետվեց սանդուղքով, Դաշան՝ ետևից, բայց սենյակ մտնելուն պես բղավեց ու ընկավ ուշագնաց:

Ուրի կանտոնի քաղաքացին կախված էր հենց այդտեղ՝ դռան ետևում: Սեղանիկի վրա թղթի պատառիկ կար, մատիտով գրված էր. «Ոչ ոքի չմեղադրել, ես ինքս եմ արել»: Նույն սեղանիկին դրված էր նաև մուրճը, մի կտոր օձառ և մի խոշոր մեխ, հավանորեն, որպես պահեստի միջոց: Մետաքսյա ամուր թուղթ, հավանորեն վաղօրոք ընտրված ու պահված, որով կախվել էր Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, լավ օձառված էր:

Ամեն ինչ նշանակում էր կանխամտածվածություն և գիտակցություն՝ մինչև վերջին րոպեն:

Մեր բժիշկները, դիակը հերձելով, կատարելապես ու հաստատուն ժխտեցին խելագարությունը:

Գլուխ իններորդ. Տիխոնի մոտ

I

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն այդ գիշեր չքնեց և ամբողջ ժամանակ նստած էր բազմոցին, անշարժ հայացքը հաճախակի ուղղելով ցածր պահարանի մոտ անկյան մի կետի: Ամբողջ գիշեր վառվում էր նրա լամպը: Լուսադեմին, ժամը յոթին քնեց նստած տեղը, և երբ Ալեքսեյ Եգորովիչը, մեկընդմիջտ հաստատված սովորությամբ, ճիշտ ինն անց կեսին, նրա մոտ մտավ՝ սուրճի գավաթով և իր հայտնվելով արթնացրեց, թվում է տհաճությամբ զարմացել էր, որ կարող էր այդքան երկար քնել և որ այդքան ուշ է արդեն: Շտապ խմեց սուրճը, շտապ հագնվեց և փութով ելավ տնից: Ալեքսեյ Եգորովիչի զգույշ հարցին, թե «Որևիցե հրաման չի՞ լինի», ոչինչ չպատասխանեց: Փողոցով գնում էր, ցած նայելով, խորապես մտազբաղ և միայն մի ակնթարթով բարձրացնելով գլուխը, հանկարծ ինչ-որ անորոշ, սակայն սաստիկ անհանգստություն ի հայտ բերում: Տնից դեռ ոչ հեռու մի խաչմերուկում նրա ճամփան հատեց անցնող մուծիկների ամբոխը՝ հիսուն կամ ավելի հոգի կլինեին: Քայլում էին ծանրումեծ, համարյա լուռ, ոչ պատահական կարգով: Կրպակի մոտ, ուր ստիպված էր մի րոպեի չափ սպասել, ինչ-որ մեկն ասաց, թե «շափգուլինյան բանվորներն» են: Նա հազիվ ուշադրություն դարձրեց: Վերջապես, տասն անց կեսի մոտ, նա հասավ մեր Սպասո-Եֆիմյևսկի Բոգոռոդսկի մենաստանի դարպասին՝ քաղաքի ծայրամասում՝ գետի մոտ: Այստեղ միայն հանկարծ կարծես ինչ-որ բան հիշեց, կանգ առավ հապշտապ ու տազնապած, ինչ-որ բան շոշափեց կողքի գրպանում և քթի տակ ծիծաղեց: Ցանկապատն անցնելով՝ առաջին իսկ պատահած փոքրավորին հարցրեց, թե ինչպես գնա մենաստանում հանգստի անցած հովվապետ Տիխոնի մոտ: Փոքրավորը սկսեց խոնարհվել և անմիջապես առաջնորդեց նրան: Մենաստանային երկարուկ, երկհարկանի կողաշենքի ծայրին առմուտքի մոտ, տիրաբար և վարժ շարժումով փոքրավորից նրան առավ իրենց հանդիպած գեր ու ճերմակամազ մի վանական և տարավ նեղ ու երկարուկ միջանցքով՝ նույնպես շարունակ խոնարհվելով (թեև գիրությունից չէր կարող շատ կռանալ, այլ միայն հաճախակի և կտրուկ գլուխն էր ցնցում), անընդհատ հրավիրելով շնորհ անել, թեև Ստավրոգիին առանց այդ էլ գնում էր նրա ետևից: Վանականը շարունակ ինչ-որ հարցեր էր առաջարկում և խոսում վանահոր մասին, իսկ պատասխաններ չստանալով, ավելի ու ավելի էր հարգալիր դառնում: Ստավրոգիինը նկատեց, որ իրեն այստեղ ճանաչում են, թեև որքան հիշում էր, այստեղ էր եղել միայն մանուկ հասակում: Երբ հասան դռանը՝

միջանցքի ամենածայրին, վանականը դա բացեց կարծես թե տիրական տեսքով, ընտանեվարի հարցրեց մոտ վազած սպասավորին՝ կարելի՞ է արդյոք մտնել և, նույնիսկ պատասխանի չսպասելով, լրիվ բացեց դուռը, թողեց անցնի «թանկագին» այցելուն, իսկ շնորհակալություն ստանալով, արագ չքացավ, ասես փախավ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը մտավ մի փոքր սենյակ, և համարյա նույն պահին հարևան սենյակի դռան մեջ երևաց բարձրահասակ և չորչորուկ մի մարդ՝ հիսունհինգ տարեկան, տնային հասարակ կապայով, արտաքնապես կարծես թե փոքր-ինչ վատառողջ, անորոշ ժպիտով և տարօրինակ, մի տեսակ ամաչկոտ հայացքով: Հենց այն Տիխոնն էր, ում մասին Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն առաջին անգամ լսել էր Շատովից և ում մասին, այն ժամանակից սկսած, հասցրել էր ինչ-որ տեղեկություններ հավաքել:

Տեղեկությունները բազմազան էին ու հակասական, բայց և ընդհանուր մի բան էլ ունեին, հատկապես այն, որ Տիխոնին սիրող և չսիրող (իսկ այդպիսիք կային) բոլոր մարդիկ նրա մասին մի տեսակ լռություն էին պահպանում, չսիրողները, հավանորեն, արհամարհանքից, իսկ հետևորդները՝ նույնիսկ ջերմեռանդ, ինչ-որ մի համեստությունից, կարծես կամենում էին ինչ-որ բան թաքցնել նրա մասին, նրա որևէ մի թուլությունը, գուցե կրոնախնությունը: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն իմացել էր, որ նա արդեն վեց տարի ապրում է մենաստանում և որ նրա մոտ են գնում թե ամենահասարակ մարդիկ, թե երևելիագույն անձինք, որ անգամ հեռավոր Պետերբուրգում նա ունի ջերմեռանդ երկրպագուներ և գերակշռորեն երկրպագուհիներ: Փոխարենը՝ լսել էր «ակումբային» մեր վեհատեսիլ մի ծերուկից, այն էլ բարեպաշտ, թե «այդ Տիխոնը համարյա թե խելագար է, ծայրահեղ դեպքում կատարելապես անտաղանդ մի արարած և, անկասկած, խմող է»: Առաջ անցնելով, իմ կողմից ավելացնեմ, որ վերջինը կտրականապես ցնդաբանություն է, այլ որ եղածը սոսկ ոտքերի արմատացած հողացավն է և ժամանակ առ ժամանակ ինչ-որ նյարդային ջղաձգումներ: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչն իմացել էր նաև, որ հանգստի անցած վանահայրը, թույլ բնավորությունից, թե «աններելի և իր կարգին անպատշաճ ցրվածության պատճառով» չէր կարողացել առանձին հարգանք ներշնչել իր հանդեպ բուն մենաստանում: Ասում էին, որ ծայրագույն հայր վարդապետը, իր վանահայրական պարտականությունների առումով խոժոռ ու խիստ մի մարդ՝ գումարած հայտնի գիտությունը, կարծես նույնիսկ որոշ թշնամական վերաբերմունք ուներ նրա հանդեպ և մեղադրում էր նրան (ոչ երեսին, այլ կողմնակիորեն) անփութ կեցության և համարյա թե հերձվածողության մեջ: Մենաստանային եղբայրությունը կարծես նույնպես վերաբերվում էր հիվանդ սրբազանին ոչ թե շատ անփութորեն, այլ, այսպես ասած, ընտանեվարի: Տիխոնի խուցը կազմող երկու սենյակները կահավորված էին նույնպես տարօրինակ: Կաղնեփայտե հնաձև, մաշված կաշեպատ կարասու կողքին երեք-չորս նրբագեղ իրեր կային, հանգստի ճոխագույն թիկնաթոռ, սքանչելի դրվագումներով խոշոր գրասեղան, գեղեցիկ փորագրանախշերով գրապահարան, սեղանիկներ, գրադարակներ՝ բոլորը նվիրված: Բուխարական թանկարժեք գորգ կար, դրա կողքին՝ փսիաթներ: «Աշխարհիկ» բովանդակությամբ և առասպելաբանական ժամանակների

փորագրանկարներ կային, հենց այդտեղ էլ, անկյունում, ոսկով ու արծաթով շողացող խոշոր տապանակը՝ սրբապատկերներով, որոնցից մեկը հնագույն ժամանակներից էր, մասունքներով: Գրադարանը նույնպես, ասում էին, կազմված էր չափից ավելի բազմապիսի և հակասական, մեծ սրբազանների և քրիստոնեության մեծագործների երկերի կողքին կային թատերական ստեղծագործություններ, «իսկ գուցե՝ ավելի վատ»:

Չգիտես ինչու, փոխադարձ անվարժ, հապշտապ և նույնիսկ անհստակ արտաբերված առաջին ողջույններից հետո, Տիխոնը հյուրին առաջնորդեց իր աշխատասենյակ և նստեցրեց բազմոցին՝ սեղանի առաջ, իսկ ինքը տեղավորվեց՝ կողքը՝ հյուսկեն բազկաթոռին: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը դեռևս սաստիկ ցրված էր՝ ներքին ինչ-որ ճնշող հուզմունքից: Երևում էր, որ նա արտակարգ և անառարկելի ինչ-որ բան է վճռել, միաժամանակ համարյա թե անհնարին՝ իր համար: Մի րոպե նա գնում էր աշխատասենյակը, ըստ երևույթին չնկատելով զննածը, մտածում էր և, անշուշտ, չգիտեր ինչի մասին: Նրան սթափեցրեց լռությունը, և հանկարծ թվաց, թե Տիխոնը կարծես ամաչկոտ թաքցնում է աչքերը, այն էլ՝ նույնիսկ մի անհարկի ծիծաղելի ժպիտով: Դա ակնթարթորեն զգվանք հարուցեց նրա մեջ, ուզեց վեր կենալ ու գնալ, առավել ևս, որ, նրա կարծիքով, հաստատապես հարբած էր: Բայց վերջինս հանկարծ բարձրացրեց աչքերը և նրան նայեց այնպիսի հաստատուն ու մտասույզ հայացքով, դրա հետ մեկտեղ՝ այնպիսի անսպասելի և հանելուկային արտահայտությամբ, որ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը քիչ էր մնացել ցնցվեր: Ինչ-ինչ բաներից նրան թվաց, թե Տիխոնն արդեն գիտե, թե ինքն ինչու է եկել, արդեն նախագգուշացված է (թեև ամբողջ աշխարհում ոչ ոք չէր կարող իմանալ պատճառը), և եթե առաջինն ինքը չի խոսք սկսում, ապա՝ խնայելով դիմացինին, վախենալով նվաստացումից:

— Դուք ինձ ճանաչո՞ւմ եք, — հարցրեց նա հանկարծ ընդոստ, — ներկայացա՞՞ ձեզ, թե՛ ոչ, երբ ներս մտա: Ես այնպես ցրված եմ...

— Դուք չներկայացաք, բայց ես ձեզ մի անգամ տեսնելու հաճույքն ունեցել եմ, դեռևս չորս տարի առաջ, այստեղ, մենաստանում... պատահաբար...

Տիխոնը խոսում էր շատ անշտապ և համաչափ, մեղմաձայն, պարզ ու հստակ արտասանելով բառերը:

— Ես չեմ եղել այս մենաստանում չորս տարի առաջ, — նույնիսկ մի տեսակ կոպիտ առարկեց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը, — այստեղ եղել եմ փոքր ժամանակ, երբ դուք այստեղ չէիք ամենևին:

— Գուցե մոռացե՞լ եք, — զգուշորեն և չպնդելով նշեց Տիխոնը:

— Ոչ, չեմ մոռացել, և ծիծաղելի կլիներ չհիշելը, — մի տեսակ անհարկի պնդեց Ստավրոգինը, — գուցե դուք իմ մասին լսել եք միայն և ինչ-որ պատկերացում կազմել, դրա համար էլ շփոթվեցիք, որ տեսաք:

Տիխոնը լռեց: Այստեղ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը նկատեց, որ նրա դեմքին երբեմն նյարդային կծկում է սահում՝ նյարդային վաղեմի թուլության նշան:

— Տեսնում եմ միայն, որ այսօր վատառողջ եք,— ասաց նա,— և կարծեմ, ավելի լավ կլինի, եթե ես գնամ:

Նա նույնիսկ տեղից ելնելու փորձ արեց:

— Այո, այսօր և երեկ ուժեղ ցավ եմ զգում ոտքերիս մեջ և գիշերը քիչ եմ քնել...

Տիխոնն ընդհատեց: Նրա հյուրը կրկին ու հանկարծակի նորից ընկավ քիչ առաջվա իր անորոշ մտազբաղության մեջ: Լռությունը երկար տևեց, մի երկու րոպե:

— Դուք ինձ զննո՞ւմ էիք,— հարցրեց նա հանկարծ տագնապած ու կասկածանքով:

— Ես ձեզ նայում ու վերհիշում էի ձեր ծնող մոր դիմագծերը: Արտաքին նմանության բացակայության դեպքում շատ է ներքին, հոգեկան նմանությունը:

— Ոչ մի նմանություն, հատկապես՝ հոգեկան: Նույնիսկ ա-մե-նե-վին ոչ մի,— նորից, անհարկի և չափից ավելի պնդելով, ինքն էլ չիմանալով ինչու, անհանգստացավ Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը:— Դուք այդպես եք ասում... իմ վիճակի հանդեպ կարեկցանքից, և դատարկ բան է,— թնդաց նա հանկարծակի:— Բա՛, մի՞թե իմ մայրը գալիս է ձեզ մոտ:

— Գալիս է:

— Չգիտեի: Երբեք չեմ լսել նրանից: Հաճա՞խ:

— Համարյա ամեն ամիս, և ավելի հաճախ:

— Երբեք ու երբեք չեմ լսել: Չեմ լսել: Իսկ դուք, անշուշտ, լսել եք նրանից, որ ես խելագարված եմ,— ավելացրեց նա հանկարծ:

— Ոչ, ոչ որպես խելագարվածի: Իմիջիայլոց, այդ գաղափարի մասին էլ եմ լսել, բայց ուրիշներից:

— Նշանակում է, դուք շատ լավ հիշողություն ունեք, եթե կարող էիք նման դատարկ բաներ հիշել: Իսկ ապտակի մասին լսե՞լ եք:

— Ինչ-որ բան լսել եմ:

— Ասել է թե՛ ամեն ինչ: Ահավոր շատ ավելորդ ժամանակ ունեք: Մենամարտի մասի՞ն էլ:

— Մենամարտի մասին էլ:

— Դուք շատ բան եք այստեղ լսել: Ահա, թե որտեղ պետք չեն լրագրեր: Իմ մասին ձեզ Շատոփն է նախազգուշացրել: Հը՞:

— Ոչ: Իմիջիայլոց, ես ճանաչում եմ պարոն Շատովին, բայց վաղուց արդեն չեմ տեսել նրան:

— Հը՛մ... Այդ ի՞նչ քարտեզ է այնտեղ: Բա՛, վերջին պատերազմի քարտեզն է: Ձե՛ր ինչին է պետք դա:

— Տեքստը համադրել եմ աշխարհագրական քարտեզին: Հետաքրքրագույն նկարագրություն է:

— Ցույց տվեք, այո, սա վատ շարադրանք չէ: Բայց և այնպես, ձեզ համար արտառոց ընթերցանություն է:

Նա մոտ քաշեց գիրքը և հարևանցի նայեց: Դա վերջին պատերազմի հանգամանքների ծավալուն և տաղանդավոր շարադրանք էր, ի դեպ, ոչ այնքան ռազմական, որքան գուտ գրական տեսակետից: Շուռումուռ տալով գիրքը՝ նա հանկարծ անհամբերությամբ մի կողմ դրեց:

— Ես բացարձակապես չգիտեմ՝ ինչի՞ համար եմ եկել այստեղ,— խորշանքով ասաց նա՝ ուղիղ նայելով Տիխոնի աչքերին, կարծես հենց նրանից պատասխան սպասելով:

— Դուք նույնպես կարծես վատառողջ եք:

— Այո, վատառողջ եմ:

Ու հանկարծ նա, ի դեպ, ամենակարճ և կցկտուր խոսքերով, այնպես որ դժվար էր որոշ բաներ հասկանալ, պատմեց, որ ինքը, հատկապես գիշերները, ենթակա է որոշ առումով տեսլապատրանքների, որ երբեմն տեսնում է իր կողքին կւսմ գգում մի տեսակ քինոտ արարած, ծաղրասեր ու «բանական», «տարբեր դեմքերով և տարբեր բնավորություններով, բայց միևնույն բանն է, իսկ ես միշտ ջղայնանում եմ...»:

Խենթ ու խռիվ էին այդ բացահայտումները և, իրոք, ասես ելնում էին խելագարի բերանից: Սակայն դրա հետ մեկտեղ, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը խոսում էր այնպիսի տարօրինակ, մինչ այդ նրանից երբեք չտեսնված, օտարոտի, իրեն ամեննին ոչ հատուկ բացարտությամբ, որ թվում էր, թե հանկարծակի ու անակնկալ, կատարելապես անհետացել է նրա միջից նախկին մարդը: Նա ամեննին չամաչեց ի հայտ բերել այն վախը, որով խոսում էր իր տեսիլքի մասին: Սակայն այդ ամենն ակնթարթային էր և նույնպես հանկարծակի չքացավ, ինչպես և հայտնվել էր:

— Այդ ամենը դատարկ բան է,— արագ ու անհարմար բարկությամբ ասաց նա՝ գլխի ընկնելով:— Ես կգնամ բժշկի մոտ:

— Անկասկած, գնացեք,— հաստատեց Տիխոնը:

— Դուք այնպես հաստատաբար եք ասում... Տեսե՛լ եք իմպետների, այդպիսի տեսիլքներով:

— Տեսել եմ, բայց շատ հազվադեպ: Միայն մեկին եմ հիշում իմ կյանքում, այդպիսին էր, զինվորական սպաներից, կնոջը՝ կյանքի անփոխարինելի ընկերոջը կորցնելուց հետո: Մեկ ուրիշի մասին լսել եմ միայն: Երկուսն էլ բուժվեցին արտասահմանում... Եվ վաղո՞ւց եք սույնին ենթակա:

— Կլինի՝ մեկ տարի, բայց այս ամենը դատարկ բան է: Ես կգնամ բժշկի: Եվ այդ ամենը դատարկ բան է, ահավոր դատարկ: Այդ ես ինքս եմ՝ տարբեր տեսքերով, և ուրիշ ոչինչ: Քանի որ ես նոր ավելացրի այդ... դարձվածքը, ապա դուք, հավանորեն, մտածում եք, որ ես դեռ երկմտում ու վստահ չեմ, որ դա ես եմ և ո՞չ իսկականից դև:

Տիխոնը հարցական նայեց:

— Եվ... դուք նրան տեսնում եք իսկապե՞ս,— հարցրեց նա, այն է՝ հեռացնելով ամենայն երկմտություն, որ դա անկասկած շինծու և հիվանդագին տեսլապատրանք է,— տեսնո՞ւմ եք, արդյոք, իսկապես որևիցե կերպար:

— Տարօրինակ է, որ դուք դա պնդում եք, այն դեպքում, երբ ձեզ արդեն ասել եմ, որ տեսնում եմ,— ամեն բանի հետ նորից սկսեց ջղայնանալ Ստավրոգինը,— իհարկե, տեսնում եմ, տեսնում եմ այնպես, ինչպես ձեզ... Իսկ երբեմն տեսնում եմ ու վստահ չեմ, թե տեսնում եմ, թեև տեսնում եմ... երբեմն էլ վստահ չեմ, որ ես եմ տեսնում, ու չգիտեմ, ինչն է ճիշտ՝ ե՞ս, թե՛ նա... Դատարկ բան է այս ամենը: Իսկ դուք մի՞ թե ոչ մի կերպ չեք կարող ենթադրել, որ դա իսկապես դև է,— ավելացրեց նա՝ սկսելով ծիծաղել և չափից ավելի կտրուկ անցնելով ծաղրական երանգի,— չէ՞ որ դա կբռնե՞ր ձեր մասնագիտությանը:

— Ավելի հավանական է, որ հիվանդություն է, թեև...

— Թեև՝ ի՞նչ:

— Դներ գոյություն ունեն անկասկած, սակայն նրանց մասին ըմբռնումը կարող է խիստ տարբեր լինել:

— Դուք այն պատճառով նորից իջեցրիք ձեր աչքերը,— ընդմիջեց Ստավրոգինը՝ ջղային քմիծաղով,— որ իմ փոխարեն ամոթ զգացիք, որ ես դևին եմ հավատում, իսկ չհավատալս ձևացնելով՝ խորամանկորեն հարց եմ տալիս ձեզ՝ կա՞ նա, թե չկա իսկապես:

Տիխոնն անորոշ ժպտաց:

— Եվ գիտեք, ձեզ ամենևին չի սազում աչքերն իջեցնելը, անբնական է, ծիծաղելի և շինծու, իսկ որպեսզի բավարարեմ ձեզ՝ կոպտության համար, ես ձեզ լրջորեն ու հանդգնաբար կասեմ, ես հավատում եմ դևին, հավատում եմ կանոնական, անձամբ, ոչ այլաբանությունը, և ինձ ոչինչ պետք չէ որևէ մեկից կորզել, ահա և բոլորը: Դուք պետք է որ անչափ ուրախ լինեք...

Նա ծիծաղեց նյարդային, անբնական: Տիխոնը հետաքրքրությամբ նրան էր նայում մեղմ և կարծես փոքր-ինչ երկչոտ հայացքով:

— Ասածուն հավատո՞ւմ եք,— հանկարծ թնդաց Ստավրոգինը:

— Հավատում եմ:

— Չէ որ ասված է. եթե հավատում ես ու հրամայես, որ սարը շարժվի, ապա նա կշարժվի... ի դեպ, ցնդաբանություն է: Սակայն այնուամենայնիվ, ուզում եմ հարցնել, սարը տեղից կշարժե՞ք, թե՛ ոչ:

— Աստված կհրամայի, ու կշարժեմ,— մեղմ ու զուսպ պատասխանեց Տիխոնը՝ նորից ցած հառելով աչքերը:

— Է, դա նույնն է, թե Աստված ինքը կշարժի: Ոչ, դո՛ւք, դո՛ւք՝ ի պարզև Աստծուն հավատալուն:

— Գուցեն չեմ շարժի:

— «Գուցեն»: Դա վատ չէ: Իսկ ինչո՞ւ եք կասկածում:

— Ոչ կատարելապես եմ հավատում:

— Ինչպե՞ս, *դո՛ւք* ոչ կատարելապես, ո՞չ լիովին:

— Այո... գուցեն ոչ կատարելապես:

— Դե: Ծայրահեղ դեպքում, այնուամենայնիվ, հավատում եք, որ թեկուզև Աստծո օգնությամբ կշարժեք, ու չէ որ դա քիչ չէ: Այնուամենայնիվ, դա ավելին է, քան նույնպես մի արքեպիսկոպոսի tres peu-ն^ա, ճիշտ է, թրի սպառնալիքի տակ: Դուք, իհարկե, նաև քրիստոնյա՞ եք:

— Խաչիցը քո, Տեք, չեմ ընկրկի,— համարյա մրմնջաց Տիխոնը՝ մի տեսակ տարօրինակ շշուկով և ավելի հակելով գլուխը: Նրա բերանի անկյունները հանկարծ թրթռացին նյարդային և արագ:

— Իսկ կարելի՞ է, արդյոք, հավատալ դեին՝ ամեննին չհավատալով Աստծուն,— ծիծաղել սկսեց Ստավրոգինը:

— Օ՛, շատ էլ կարելի է, ամենուրեք,— գլուխը Բարձրացրեց Տիխոնը և նույնպես ծիծաղեց:

— Ես վստահ եմ, որ նման հավատն ավելի հարգարժան էք համարում, այնուամենայնիվ, քան լրիվ անհավատությունը... Օ՛, տերտեր,— քրքջաց Ստավրոգինը: Տիխոնը նորից ժպտաց նրան:

— Ընդհակառակն, լիակատար աթեիզմն ավելի հարգարժան է աշխարհիկ անտարբերությունից,— ավելացրեց նա զվարթ ու պարզամիտ:

— Օհո՛, ահա թե դուք՝ ինչպե՛ս:

— Կատարյալ աթեիստը կանգնած է վերևի նախավերջին աստիճանին, մինչև կատարելագույն հավատը (քայլ կգցի-կանցնի՞, արդյոք, թե՛ ոչ), իսկ անտարբերը ոչ մի հավատ չունի, բացի գեշ վախից:

— Սակայն դուք... դուք կարդացե՞լ եք Հայտնությունը:

— Կարդացել եմ:

— Հիշո՞ւմ եք, արդյոք. «Լավոդիկեի եկեղեցու հրեշտակին գրիր...»:

— Հիշում եմ: Սքանչելի բառեր են:

— Սքանչելի՞: Տարօրինակ արտահայտություն է վանահոր համար, և ընդհանրապես, դուք ծուռ մարդ եք... Ո՞ր է ձեր գիրքը,— մի տեսակ տարօրինակ շտապեց ու անհանգստացավ Ստավրոգինը՝ սեղանի վրա աչքերով փնտրելով գիրքը,— ուզում եմ կարդալ ձեզ համար... ռուսերեն թարգմանությունը կա՞ :

— Ես գիտեմ, գիտեմ տեղը, ես լավ հիշում եմ,— ասաց Տիտնը:

— Անգի՞ր եք հիշում: Կարդացեք...

Նա արագ ցած հատեց աչքերը, երկու ափերը հենեց ծնկներին և անհամբերությամբ պատրաստվեց լսել: Տիտնն արտասանեց բառ առ բառ հիշելով. «Եվ Լավոդիկեի մեջ եկեղեցու հրեշտակին գրիր, այսպես է ասում Ամենը, հավատարիմ ու ճշմարիտ Վկան, Աստծո արարածների Սկիզբը: Գիտեմ քո գործերը, որ ոչ պաղ ես ու ոչ տաք, երանի թե պաղ լինեիր կամ տաք : Ուստի որ գաղջ ես ու ոչ տաք, ոչ էլ պաղ, քեզ բերանիցս փսխելու վրա եմ: Քանզի ասում ես, ես հարուստ եմ, հարստացա, և ոչ մի բանի կարոտ չեմ, ու չգիտես, որ դու խեղճ ու թշվառական ես, և աղքատ ու կույր ու մերկ...»:

— Բավական է,— ընդհատեց Ստավրոգինը,— սա մեջտեղիներին, անտարբերների համար է, չէ՞ : Գիտեք, ես ձեզ շատ եմ սիրում:

— Ես էլ՝ ձեզ,— պատասխանեց Տիտնը կիսաձայն:

Ստավրոգինը լռեց ու վերստին ընկավ քիչ առաջվա մտազբաղության մեջ: Դա կատարվում էր ասես նոպաներով, արդեն երրորդ անգամ: Եվ Տիտնին էլ ասաց՝ «սիրում եմ» համարյա թե նոպայի մեջ, ծայրահեղ դեպքում՝ իր իսկ համար անսպասելի: Անցավ մի րոպե:

— Մի բարկանա,— շնչաց Տիտնը՝ մատով հազիվ հպվելով նրա բազկին ու կարծես ինքն էլ երկնչելով: Ստավրոգինը ցնցվեց և զայրագին խոժոռեց հոնքերը:

— Ինչի՞ց իմացաք, որ ես բարկացա,— արագ ասաց նա: Տիտնն ուզում էր ինչ-որ բան ասել, բայց Ստավրոգինը հանկարծակի ընդհատեց նրան՝ անբացատրելի տազնապով:

— Հատկապես ինչի՞ց ենթադրեցիք, որ ես անպայման պիտի բարկանամ: Այո, ես ջղայնացել էի, իրավացի եք, ու հենց նրա համար, որ ձեզ ասացի «սիրում եմ»: Դուք իրավացի եք, սակայն կոպիտ ցինիկ եք դուք, նվաստացուցիչ եք մտածում մարդկային բնույթի մասին: Չարացածություն կարող էր և չլինել, միայն թե ուրիշ մարդ լինեք, ոչ ես... Ի դեպ, խոսքը մարդու մասին չէ, այլ իմ մասին: Այնուամենայնիվ, դուք տարօրինակ մարդ եք և կրոնախն...

Նա բորբոքվում էր ավելի ու ավելի և, տարօրինակ է, չէր նեղվում բառերից:

— Լսեք, ես չեմ սիրում լրտեսներին և հոգեբաններին, ծայրահեղ դեպքում նրանց, ովքեր հոգուս խորքն են խցկվում: Ես ոչ մեկին չեմ կանչում հոգուս խորքը, ոչ մեկի կարիքն էլ չունեմ, կարող եմ ինքս էլ յուրա գնալ: Դուք կարծում եք՝ ես վախենո՞ւմ եմ ձեզնից,— նա ձայնը բարձրացրեց և մարտահրավերով ցցեց դեմքը,— դուք կատարելապես համոզված եք, որ ես եկել եմ ձեզ մոտ՝ բացելու մի ահավոր «գաղտնիք» և սպասում եք դրան ծածուկ, համակ հետաքրքրասիրությամբ, որին ընդունա՞կ եք: Դե, ուրեմն իմացեք, որ ես ձեզ ոչինչ էլ չեմ բացահայտի, ոչ մի գաղտնիք, որովհետև ձեր կարիքն ամեննին չունեմ:

Տիխոնը հաստատակամ նրան նայեց.

— Ձեզ ապշեցրեց, որ Հրեշտակը սիրում է՝ ավելի լավ է պաղ, քան փոքր-ինչ գաղջ,— ասաց նա,— դուք չեք ուզում լինել միայն գաղջ: Կանխագգում եմ, որ ձեզ տանջում է արտակարգ մի մտադրություն, գուցեն՝ սարսափելի: Եթե այդպես է, ապա աղաչում եմ, մի տանջեք ձեզ և ասեք այն ամենը, ինչի համար եկել եք:

— Իսկ դուք հաստատ գիտե՞ի՞ք, որ ինչ-որ բանի համար եմ եկել:

— Ես... դեմքից կռահեցի,— շշնջաց Տիխոնը՝ իջեցնելով աչքերը: Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը փոքր-ինչ գունատված էր, ձեռքերը թեթևակի դողում էին: Մի քանի վայրկյան անշարժ ու լուռ նայում էր Տիխոնին՝ կարծես վերջնականորեն վճռելով: Վերջապես սերթուկի կողագրպանից հանեց ինչ-որ տպագիր թերթիկներ ու դրեց սեղանին:

— Ահա թերթիկներ՝ նախատեսված բաժանելու համար,— ասաց նա փոքրինչ բեկվող ձայնով:— Եթե կարդա թեկուզ մեկ մարդ, ապա գիտցեք, որ արդեն չեմ թաքցնի դրանք, այլ կկարդան բոլորը: Այդպես վճռված է: Ես ձեր կարիքն ամեննին չունեմ, որովհետև ամեն ինչ վճռել եմ ես: Բայց կարդացեք... Կարդալիս ոչինչ մի ասեք, իսկ կարդալուց հետո ամեն ինչ ասեք...

— Կարդա՞մ արդյոք,— անվճռական հարցրեց Տիխոնը:

— Կարդացեք, ես վաղուց հանգիստ եմ:

— Չէ, առանց ակնոց չեմ տեսնի, մանր, արտասահմանյան տպագրություն է:

— Ահա ակնոցը,— սեղանի վրայից վերցրեց ու նրան տվեց Ստավրոգինը և ետ ընկավ բազմոցի թիկնակին: Տիխոնը խորասուզվեց ընթերցանության մեջ:

II

Տպագրությունը, իրոք, արտասահմանյան էր՝ փոստային սովորական փոքրաչափ երեք տպագրված և կազմված թերթ: Պետք է որ գաղտնի տպագրված լիներ արտասահմանյան որևէ ռուսական տպարանում, և թերթիկներն առաջին հայացքից շատ էին նման թռուցիկների: Վերնագիրն էր՝ «Ստավրոգինից»:

Այդ փաստաթուղթն իմ տարեգրության մեջ զետեղում եմ բառացի: Հարկ է ենթադրել, որ հիմա շատերին է դա հայտնի: Ես ինձ թույլ եմ տվել սոսկ շտկել ուղղագրական սխալները, որոնք բավական շատ էին և նույնիսկ փոքր-ինչ զարմացրին ինձ, քանի որ հեղինակը, այնուամենայնիվ, կրթված մարդ էր, անգամ շատ կարդացած (իհարկե, հարաբերական իմաստով): Իսկ գրելատճի մեջ ոչ մի փոփոխություն չեմ արել, չնայած անճշտություններին և անգամ անհստակությանը: Համենայն դեպս, ակներև է, որ հեղինակն ամենից առաջ գրող չէ:

«Ստավրոգինից:

Ես՝ Նիկոլայ Ստավրոգինս, պաշտոնաթող սպա, 186-թվականին ապրում էի Պետերբուրգում՝ անձնատուր եղած ցովության, որի մեջ հաճույք չէի գտնում: Որոշ ժամանակ ի վեր այն օրերին երեք բնակարան ունեի: <Դրանցից> մեկում ապրում էի ինքս, հյուրանոցի համարի պես էր, սեղանով և աղախիններով, ուր այն ժամանակ գտնվում էր նաև Մարյա Լեբյադկինան՝ ներկայումս իմ օրինական կինը: Իսկ մյուս երկու բնակարանները վարձում էի այն ժամանակ ամսեամիս՝ սիրային կապերի համար... մեկում ընդունում էի ինձ սիրող մի տիկնոջ, մյուսում՝ նրա աղախինին, և որոշ ժամանակ շատ զբաղված էի այդ երկուսին մեկտեղելու մտադրությամբ, այնպես, որ տիրուհին և սպասուհին ինձ մոտ հանդիպեին՝ իմ մտերիմների և իր ամուսնու ներկայությամբ: Գիտնալով երկու բնավորություններն էլ, այդ հիմար կատակից ինձ համար մեծ հաճույք էի ակնկալում:

Կամաց-կամաց սարքելով այդ հանդիպումը, ես պիտի ավելի հաճախ լինեի այդ բնակարաններից մեկում՝ Գորոխովսկայա փողոցի մի մեծ տան մեջ, քանի որ այստեղ էր գալիս այն սպասուհին: Այստեղ ես միայն մի սենյակ ունեի, չորրորդ հարկում, զբաղեցված ռուս քաղքենիներով: Իսկ նրանք տեղավորված էին կողքի մյուս բնակարանում, այնքան շատ նեղվածք էր, որ բաժանող դուռը մշտապես բաց էր, ինչը և կամենում էի: Մեկի ամուսինը գրասենյակում էր և բացակայում էր առավոտից զիշեր: Կինը, քառասուն տարեկան, ինչ-որ բաներ էր կտրատում ու կարում՝ հնից նորը սարքելով և նույնպես հաճախ գնում էր տնից՝ կարածը տանելու: Ես մենակ էի մնում նրանց դստեր հետ, տասնչորս տարեկան, արտաքնապես լիովին երեխա: Անունը Մատրյոշա էր: Մայրը սիրում էր նրան, սակայն հաճախ էր ծեծում և, իրենց սովորությամբ, ահավոր բղավում նրա վրա կնկավարի: Այդ աղջնակը սպասավորություն էր անում ինձ համար և հավաքում-մաքրում միջնորմից այն կողմ իմ տեղը: Հայտարարում եմ, որ մոռացել եմ տան թիվը: Հիմա, ըստ տեղեկանքի, գիտեմ, որ հին տունը քանդել են, ձեռքից ձեռք վաճառել և նախկին երկու, թե երեք տների տեղում կանգնած է մի նորը, շատ մեծ: Մոռացել եմ նաև իմ քաղքենիների անունը (իսկ գուցե և այն ժամանակ էլ չգիտեի): Հիշում եմ, որ քաղքենուհու անունը Ստեպանիդա էր, կարծեմ Միխայլովնա: Ամուսնուն չեմ հիշում: Ով էին, ինչ մարդիկ, որտեղից, և ուր են հիմա գնացել՝ բոլորովին չգիտեմ: Ենթադրում եմ, որ եթե շատ սկսեմ փնտրել և հնարավոր հարցումներ անել պետերբուրգյան ոստիկանությունում,

ապա հետքերը գտնել կարելի է: Բնակարանը բակում էր, անկյուն ընկած: Ամեն ինչ կատարվեց հունիսին: Տունը բաց երկնագույն էր:

Մի անգամ սեղանիս վրայից անհետացավ գրչահատ դանակը, որն ինձ բոլորովին պետք չէր ու ընկած էր հենց այնպես: Ասացի տանտիրուհուն՝ ոչ մի կերպ չմտածելով, որ նա կճիպտի դստերը: Բայց նա հենց նոր էր գորգոռացել երեխայի վրա (ես հասարակ էի ապրում, և նրանք ինձ հետ ձևականություններ չէին անում) ինչ-որ լաթ կորցնելու համար, կասկածելով, որ աղջիկն է թոցրել, նույնիսկ մազերը պոկոտեց: Իսկ երբ այդ լաթը գտնվեց սփռոցի տակից, աղջնակը չուզեց ոչ մի բառ ասել որպես կշտամբանք և լուռ նայում էր: Ես դա նկատեցի և տեղնուտեղը, առաջին անգամ լավ տեսա երեխայի դեմքը, իսկ մինչ այդ միայն աղոտ երևում-անցնում էր: Նա ճեփ-ճեփմակ էր ու պեպեկոտ, դեմքը՝ սովորական, բայց շատ մանկական և մեղմ բան ուներ, չափազանց մեղմ: Մորը դուր չեկավ, որ դուստրը չտրտնջաց գուր տեղը կերած ծեծի համար, և բռնեցքը թափ տվեց երեխայի վրա, բայց չխփեց: Այստեղ էլ մեջտեղ եկավ իմ փոքր դանակը: Իրականում, մեր երեքից բացի, ոչ ոք չկար, իսկ ինձ մոտ՝ միջնորմից այն կողմ, մտնում էր միայն աղջնակը: Կինը փրփրեց, քանի որ նախորդ անգամ ծեծել էր անարդարացի, ձեռքը զգեց ցախավելին, ճյուղեր պոկոտեց ու դրանցով ծեծեց երեխային՝ սպիներ գոյացնելու աստիճան, իմ աչքի առաջ: Մատրոշան ճիպտահարումից չգոռաց, բայց մի տեսակ տարօրինակ հեծկլտում էր ամեն հարվածի հետ: Հետո էլ շատ հեծկլտաց, մի լրիվ ժամ:

Բայց դրանից առաջ ահա թե ինչ էր եղել, հենց այն պահին, երբ տանտիրուհին նետվեց՝ ցախավելից ճյուղեր պոկոտելու, ես գտա դանակն իմ մահճակալի վրա, ուր ինչ-որ կերպ ընկել էր սեղանի վրայից: Իսկույն գլուխս մտավ՝ չհայտնել, որպեսզի նրան ճիպտեն: Որոշեցի ակնթարթորեն, այդպիսի պահերի շունչս միշտ կտրվում է: Սակայն ես մտադիր եմ ամեն ինչ պատմել ավելի հաստատուն խոսքերով, որպեսզի թաքուն ոչինչ չմնա այլևս:

Ամեն մի չափից դուրս խայտառակ, անսահման նսեմացուցիչ, ստոր և գլխավորը՝ ծիծաղելի վիճակ, որպիսիք ունեցել եմ իմ կյանքում, միշտ անչափելի զայրույթի հետ մեկտեղ, իմ մեջ արթնացրել է անասելի վայելք: Ճիշտ նույնպես նաև հանցանքների պահին, կյանքի վտանգավոր թուլենքներին: Եթե ես որևէ բան գողանայի, գողությունն անելիս զմայլանք կզգայի իմ ստորության խորության գիտակցումից: Ոչ թե ստորությունն եմ սիրել (այստեղ իմ բանականությունը միանգամայն անխաթար է եղել), սակայն վայելքն է ինձ դուր եկել ստորության տանջալի զգացումից: Ճիշտ նույնպես, ամեն անգամ, երբ կանգնել եմ արգելագծին, սպասել հակառակորդի կրակոցին, ապա ունեցել եմ խայտառակ ու մոլեգին նույն զգացողությունը, մի անգամ էլ՝ չափազանց ուժեղ: Խոստովանում եմ, որ հաճախ ինքս եմ փնտրել դա, որովհետև ինձ համար ամենաուժեղն է այդ տեսակետից: Երբ ապտակներ եմ ստացել (ես իմ կյանքում երկու անգամ եմ ստացել), այդ դեպքում էլ է եղել, չնայած ահավոր զայրույթին: Բայց եթե այդ ընթացքում զսպես զայրույթդ, ապա վայելքը կգերակշռի պատկերացնելիք ամեն բան: Երբեք չեմ ասել այդ մասին ոչ մեկին, նույնիսկ

ակնարկումով, և թաքցրել եմ որպես ամոթ ու խայտառակություն: Բայց երբ մի անգամ ինձ ցավոտ ծեծեցին Պետերբուրգում՝ պանդոկում և քաշքշեցին մազերս, ես այդ զգացողությունը չունեցա, այլ սոսկ անսահման բարկություն՝ հարբած չէի և կովում էի մենակ: Բայց եթե մազերիցս բռներ ու կռացներ արտասահմանում այն ֆրանսիացին՝ վիկոնտը, որն ապտակեց այտիս և ում ներքևի ծնոտին կրակեցի ու ջարդեցի, ես վայելք կզգայի և, կարող է պատահել, գայրույթ էլ զգայի: Այդպես էր ինձ թվում այն ժամանակ:

Այս ամենը նրա համար էր, որ ամեն մարդ գիտնա, որ այդ զգացումն ինձ երբեք չի հպատակեցրել ամբողջովին՝ կատարելապես, այլ միշտ մնացել է ամենակատարյալ գիտակցումը (և գիտակցության վրա էլ ամեն ինչ հիմնվել է): Ու թեև տիրել է ինձ՝ խելահեղության աստիճան, բայց երբեք ինքնամոռացության չի հասցրել: Իմ ներսում կատարյալ կրակի հասնելով՝ միևնույն ժամանակ կարողացել եմ կատարելապես հաղթահարել դա, նույնիսկ կանգնեցնել վերին կետում, միայն թե ինքս երբեք չեմ ուզել կանգնեցնել: Ես համոզված եմ, որ կարող էի ամբողջ կյանքս ապրել վանականի պես, չնայած գազանային հեշտասիրությանը, որով օժտված եմ և որը միշտ հարուցվել է: Արտասովոր անչափավորությամբ մինչև տասնվեց տարեկան տրվելով անառակության, ինչից ապաշխարել է ժան ժակ Ռուսսոն, դադարեցրել եմ դա նույն րոպեին, երբ որոշեցի ուզենալ՝ տասնյոթ տարեկան: Ես միշտ իմ գլխի տերն եմ, երբ ուզում եմ: Այսպիսով, թող հայտնի լինի, որ ես չեմ ուզում փնտրել իմ հանցանքները ոչ շրջապատի մեջ, ոչ անպատասխանատվության հիվանդությունների մեջ:

Երբ վերջացավ պատժումը, դանակը դրեցի ժիլետիս գրպանը և դուրս գալով, շարտեցի փողոց՝ տնից հեռու, որ ոչ ոք երբեք չիմանար: Հետո սպասեցի երկու օր: Աղջնակը, լաց լինելուց հետո, ավելի լռակյաց դարձավ, իսկ իմ հանդեպ, համոզված եմ, չարության զգացում չունեի: Իմիջիայլոց, հավանորեն, որոշ չափով ամաչում էր, որ այդ եղանակով իրեն պատժել էին իմ ներկայությամբ, նա չէր բղավել, այլ հեծկլտացել էր սոսկ՝ հարվածների տակ, որովհետև կանգնած էի այդտեղ ու ամեն ինչ տեսա: Բայց այդ ամոթի մեջ էլ, երեխայի նման, նա մեղադրում էր, հավանաբար, միայն ինքն իրեն: Մինչև հիմա, գուցե նա սոսկ վախենում էր ինձնից, բայց ոչ անձնապես, այլ որպես կենվոր, օտար մի մարդ, և թվում է, շատ էր երկչոտ:

Ահա, հենց այդ երկու օրվա ընթացքում էլ ինքս ինձ հարց տվեցի, կարո՞ղ եմ, արդյոք, դեն նետել ու թողնել իմ մտադրությունը, և իսկույն զգացի, որ կարող եմ, կարող եմ ցանկացած ժամանակ և այս իսկ րոպեիս: Մոտավորապես այդ ժամանակ ես ուզում էի ինձ սպանել՝ անտարբերության հիվանդությունից, ի դեպ, չգիտեմ ինչից: Հենց այդ երկու-երեք օրում (քանի որ անպայման պետք էր սպասել, որ աղջնակն ամեն ինչ մոռանա), հավանաբար, ինքս ինձ անընդմեջ երազանքից շեղելու կամ սոսկ ծիծաղի համար, գողություն արեցի սենյակներից: Դա միակ գողությունն էր իմ կյանքում:

Այդ սենյակներում բնավորվել էին շատ մարդիկ: Իմիջիայլոց, մի աստիճանավոր էլ էր ապրում, ընտանիքի հետ, երկու փոքր, կահավորված սենյակներում: Քառասուն

տարեկան էր, ոչ լրիվ հիմար և վայելուչ տեսքով, սակայն չունևոր: Նրա հետ չէի շփվում, և այնտեղ ինձ շրջապատողներից նա վախենում էր: Հենց նոր էր ստացել ռոճիկը՝ երեսունհինգ ռուբլի: Գլխավորը, որ դրդեց ինձ՝ այդ պահին հենց ինձ փող էր պետք (թեև չորս օր անց ստացա փոստով), այնպես որ գողացա, կարծես թե կարիքից և ոչ թե կատակով: Արվեց դա հանդգնաբար և բացեիքաց. պարզապես մտա նրա համարը, երբ կինը, երեխաները և ինքը ճաշում էին մյուս սենյակում: Այդտեղ, հենց դռան մոտի աթոռին դրված էր ծալված փոխհամագգեստը: Այդ միտքը հանկարծ ցոլաց գլխումս դեռևս միջանցքում: Ձեռքս խոթեցի գրպանը և հանեցի դրամապանակը: Բայց աստիճանավորը խշխշոց էր լսել ու դուրս նայեց խցիկից: Կարծում եմ, նա նույնիսկ տեսավ, ծայրահեղ դեպքում՝ ինչ-որ բան, բայց քանի որ ոչ ամեն ինչ, ապա, իհարկե, չհավատաց էլ աչքերին: Ասացի, որ միջանցքով անցնելիս մտա նայելու, թե ժամը քանիսն է նրա պատի ժամացույցով: «Կանգնած է», — պատասխանեց նա, և ես դուրս եկա:

Այն ժամանակ ես շատ էի խմում, և իմ համարում ահագին ժողովուրդ կար, այդ թվում և Լեբյադկինը: Դրամապանակը՝ մանր փողերով, դուրս շպրտեցի, իսկ թղթադրամները պահեցի: Երեսուն երկու ռուբլի էր՝ երեք կարմիր և երկու դեղին թղթադրամ: Տեղնուտեղը մանրեցի մի կարմիրը և ուղարկեցի՝ շամպայն բերելու, հետո մի կարմիր էլ ուղարկեցի, ապա և երրորդը: Մի չորս ժամ անց և արդեն երեկոյան, աստիճանավորն ինձ էր սպասում միջանցքում:

— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ, ցերեկը որ մտաք, պատահաբար վիցմունդիք չգցեցի՞ք աթոռից... դռան մոտ էր:

— Չէ, չեմ հիշում: Իսկ վիցմունդիք կա՞ր այնտեղ:

— Այ-յո, այնտեղ-դ էր:

— Հատակի՞ն:

— Սկզբում աթոռին, հետո՝ հատակին:

— Իսկ ի՞նչ, չվերցրի՞ք:

— Վերցրի:

— Ուրիշ էլ ի՞նչ է պետք:

— Դե, որ էդպես-ս է, ուրեմն ոչ-չինչ...

Նա չհամարձակվեց խոսքն ավարտել, համարներում էլ չհամարձակվեց ոչ ոքի ասել՝ այնպես երկչոտ են այդ մարդիկ: Իմիջիայլոց, համարներում բոլորն ինձնից ահավոր վախենում էին ու հարգում: Հետո սիրում էի հայացքով հանդիպել նրան միջանցքում, մի երկու անգամ: Շուտով ձանձրացրեց:

Հենց երեք օրն ավարտվեց, ես վերադարձա Գորոխովսկայա: Մայրն ինչ-որ տեղ էր պատրաստվում գնալ՝ կապոցով, ամուսինը, իհարկե, տանը չէր: Մնացինք ես ու Մատրյոշան: Պատուհանները բաց էին: Տանը միշտ արհեստավորներ էին բնակվում,

և ամբողջ օրը բոլոր հարկերից մուրճերի թխկթխկոց էր լսվում, կամ երգեր: Արդեն մի ժամվա չափ իրար հետ էինք: Մատրյոշան նստած էր իր խցիկում, փոքր նստարանին՝ մեջքով դեպի ինձ, ինչ-որ գործ էր անում ասեղով: Ի վերջո, հանկարծ սկսեց երգել կամացուկ՝ մեկ-մեկ լինում էր այդպես: Հանեցի ժամացույցս ու նայեցի՝ երկուսն էր: Մի րոտ սկսեց բաբախել: Բայց այստեղ էս հանկարծ նորից հարց տվեցի ինձ. կարո՞ղ եմ կանգնեցնել, և իսկույն նեթ պատասխանեցի, որ կարող եմ: Վեր կացա և սկսեցի թաքուն մոտենալ նրան: Նրանց պատուհաններին շատ խորդենիներ էին դրված, և արեգակն ահավոր վառ էր լուսավորում: Կամացուկ նստեցի նրա կողքը, հատակին: Նա ցնցվեց և սկզբում անչափ վախեցավ ու վեր ցատկեց: Բռնեցի ձեռքն ու անձայն համբուրեցի, կռացրի, նորից նստեցրի նստարանին և սկսեցի նայել աչքերի մեջ: Այն, որ համբուրեցի ձեռքը, հանկարծ ծիծաղեցրեց նրան, ինչպես մանկանը, սակայն միայն մի ակնթարթ, որովհետև նա ընդոստ վեր ցատկեց մի անգամ էլ, արդեն այնպես վախեցած, որ դեմքին ջղաձգություն հայտնվեց: Նա ինձ էր նայում ահավոր անշարժ աչքերով, իսկ շուրթերն սկսեցին ցնցվել՝ լաց լինելու համար, բայց և այնպես չբռնեց: Նորից սկսեցի համբուրել նրա ձեռքերը՝ նստեցնելով ծնկներին, համբուրեցի դեմքը և ոտքերը: Երբ ոտքերն էի համբուրում, նա ամբողջ մարմնով ձգվեց-պրկվեց ու ժպտաց կարծես ամոթից, բայց մի տեսակ ծուռ ժպիտով: Դեմքն ամբողջովին կրակվում էր ամոթից: Ես շարունակ ինչ-որ բան էի շնչում նրան: Ի վերջո, հանկարծ այսպիսի մի տարօրինակ բան եղավ, որը երբեք չեմ մոռանա և որն իմ զարմանքը հարուցեց. աղջնակը գրկեց վիզս և սկսեց հանկարծ ինքը համբուրել պինդ-պինդ: Դեմքը կատարյալ հիացմունք էր արտահայտում: Քիչ էր մնացել վեր կենայի ու գնայի, այնքան որ տհաճ էր ինձ այդչափ փոքր երեխայից՝ խղճահարությունից: Բայց հաղթահարեցի իմ վախի հանկարծակի զգացումը և մնացի:

Երբ ամեն ինչ վերջացավ, նա շփոթահար էր: Ես չփորձեցի հակառակը համոզել նրան և արդեն չէի փաղաքշում: Նա ինձ էր նայում՝ երկշոտ ժպտալով: Դեմքն ինձ հանկարծ տիմար թվաց: Շփոթմունքն արագությամբ, բուռն առ բուռն, ավելի ու ավելի էր համակում նրան: Ի վերջո, դեմքը ծածկեց ձեռքերով և կանգնեց անկյունում՝ անշարժ, դեմքն արած պատին: Ես վախեցա, որ նա կրկին կսարսափի, ինչպես քիչ առաջ, և լուռ դուրս եկա տնից:

Ենթադրում եմ, որ կատարված ամեն ինչ նրան պիտի ներկայանար վերջնականապես որպես անսահման այլանդակություն՝ մահացու սարսափով: Չնայած ռուսական հայիոյանքներին, որ պիտի լսած լինեի օրորոցից և ամեն տեսակ տարօրինակ խոսակցություններին, էս կատարելապես վստահ եմ, որ նա դեռևս ոչինչ չէր հասկանում: Հավանորեն, ի վերջո նրան թվացել է, որ անպատկերացնելի հանցանք է գործել ինքը և մահացու մեղքի տակ է՝ «Աստծուն է սպանել»:

Այդ գիշեր էս պանդոկում այն կոիվն արեցի, որի մասին թռուցիկ հիշատակել եմ: Առավոտյան արթնացա իմ համարում, ինձ Լեբյադկինն էր տուն բերել: Արթնանալուն պես, առաջին միտքս էր. ասե՞լ է աղջնակը, թե՞ ոչ, իսկական վախի բուռն էր դա, թեև դեռ ոչ շատ ուժեղ: Շատ ուրախ էի այդ առավոտ ու ահավոր բարի՝ բոլորի նկատմամբ,

և ամբողջ հրոսակախումբն ինձնից շատ էր գոհ: Բայց նրանց բոլորին թողեցի և գնացի Գորոխովսկայա: Նրան հանդիպեցի դեռ ներքևում, հաշտում: Գալիս էր կրպակից, ուր ուղարկել էին՝ եղերդակ գնելու: Ինձ տեսնելով՝ նա ահավոր վախով սուրաց սանդուղքն ի վեր: Երբ ներս մտա, մայրն արդեն երկու անգամ հասցրել էր այտին, որովհետև տուն էր ընկել «գլխապատառ», ինչով էլ թաքցրել վախի իսկական պատճառը: Այդպիսով, առայժմ ամեն ինչ հանգիստ էր: Նա ինչ-որ տեղ էր թաքնվել, և դուրս չեկավ ամբողջ ժամանակ, քանի դեռ այնտեղ էի: Մի ժամվա չափ մնացի և դուրս եկա:

Երեկոյան դեմ նորից վախ զգացի, բայց արդեն անհամեմատ ավելի ուժեղ: Իհարկե, ես կարող էի ժխտել, բայց ինձ կարող էին նաև մերկացնել: Աչքիս տաժանակրություն էր երևում: Ես երբեք վախ չէի զգացել և կյանքումս այդ դեպքից բացի, ոչ նախկինում, ոչ դրանից հետո ոչնչից չէի վախենում: Եվ հատկապես Սիբիրից, թեև կարող էի արքտրված լինել քանիցս: Բայց այս անգամ վախեցած էի և իսկապես վախ էի զգում, չգիտեմ ինչու, առաջին անգամ կյանքումս՝ շատ տանջալի զգացողություն էր: Բացի դրանից, երեկոյան իմ համարում այն աստիճան ատեցի նրան, որ վճռեցի սպանել: Գլխավոր ատելությունս առաջանում էր նրա ժպիտը հիշելիս: Ներսումս ծնունդ էր առել արհամարհանքը, անսահման խորշանքով, այն պատճառով, թե ինչպես նա, ամեն ինչից հետո, նետվեց անկյունը և դեմքը ծածկեց ձեռքերով, ու ինձ պատում էր անբացատրելի կատաղություն, դրան հետևում էր դողը: Իսկ երբ լուսադեմին ջերմությունս սկսեց բարձրանալ, նորից ինձ պարուրեց վախը, բայց արդեն այնչափ սաստիկ, որ ավելի ուժեղ ոչ մի տանջանք չէի զգացել: Բայց արդեն աղջնակին չէի ատում այլևս, ծայրահեղ դեպքում՝ մոլուցքի աստիճանին չէր հասնում, ինչպես երեկ երեկոյից: Նկատեցի, որ ուժեղ վախը կատարելապես վանում է ատելությունը և վրեժխնդրության զգացումը:

Արթնացա կեսօրվա դեմ և նույնիսկ զարմացա երեկվա իմ մի քանի զգացողությունների վրա: Բայց և գեշ տրամադրության մեջ էի և հարկադրված էի գնալ Գորոխովսկայա, չնայած համակ նողկանքին: Հիշում եմ, որ անչափ ուզում էի այդ րոպեին մեկնումեկի հետ վեճի բռնվել, միայն թե լուրջ: Բայց հասնելով Գորոխովսկայա, հանկարծ իմ սենյակում տեսա Նինա Սավելյենային՝ այն աղախնին, որն արդեն մի ժամվա չափ ինձ էր սպասում: Այդ աղջկան բոլորովին չէի սիրում, այնպես որ նա եկել էր փոքր-ինչ վախեցած, թե չեմ բարկանա, արդյոք, անկոչ այցելության համար: Բայց ես հանկարծ շատ ուրախացա՝ նրան տեսնելով: Նա լավիկն էր, բայց խոնարհ և քաղթենիների հավանած շարժումով, այնպես որ տանտիրուհին վաղուց արդեն շատ էր գովում նրան ինձ մոտ: Երկուսին էլ տեսա սուրճ խմելիս, իսկ տանտիրուհուն՝ չափազանց գոհ հաճելի զրույցից: Նրանց խցիկի անկյունում նկատեցի Մատրյոշային: Նա կանգնել, մորն ու հյուրին էր նայում՝ անշարժ: Երբ ներս մտա, չթաքնվեց, ինչպես այն ժամանակ և չփախավ: Ինձ թվաց միայն, որ շատ է նիհարած և որ ջերմի մեջ է: Ես շոյեցի Նինային և ծածկեցի տանտիրուհու մոտ տանող դուռը, ինչ վաղուց չէի անում, այնպես որ Նինան գնաց

միանգամայն ուրախացած: Ես ինքս ուղեկցեցի նրան և երկու օր չեկա Գորոխովայա: Արդեն ձանձրացել էի:

Ես որոշեցի վերջացնել ամեն ինչ, հրաժարվել բնակարանից և մեկնել Պետերբուրգից: Սակայն երբ եկա՝ հրաժարվելու բնակարանից, տանտիրուհուն տեսա տագնապի ու վշտի մեջ: Մատրյոշան արդեն երեք օր հիվանդ էր, ամեն գիշեր ջերմությունը բարձրանում և գիշերը զառանցում էր: Անշուշտ, հարցրի, թե ինչ է զառանցում (մենք խոսում էինք շշուռնով, իմ սենյակում): Նա ինձ շնջաց, թե «վախենալու բաներ» է զառանցում. «Իբր թե, Աստծուն եմ սպանել»: Ես առաջարկեցի բժիշկ բերել՝ իմ հաշվին, բայց մայրը չուզեց. «Տա Աստված, էնպես էլ կանցնի, միշտ պառկած չի, ցերեկները դուրս է գալիս, նոր վազեց խանութ ու եկավ»: Որոշեցի մենակ հանդիպել Մատրյոշային, քանի որ տանտիրուհին խոսքի մեջ ասաց, թե ժամը հինգի մոտերքը պիտի գնա Պետերբուրգսկայա փողոց, ուստիս վճռեցի ետ գալ երեկոյան:

Ճաշեցի պանդոկում: Ճիշտ հինգն անց քառորդ էտ եկա: Ես միշտ իմ բանալիով էի բացում դուռը: Բացի Մատրյոշայից, ոչ ոք չկար: Նա պառկած էր խցիկում, միջնակալների ետևում, մոր անկողնուն, և տեսա, թե ինչպես դուրս նայեց, բայց ձևացրի, թե չեմ նկատում: Բոլոր պատուհանները բաց էին: Օրը տաք էր, նույնիսկ շոգ: Ես քայլեցի սենյակում և նստեցի բազմոցին: Հիշում եմ ամեն ինչ, մինչև վերջին րոպեն: Ինձ իսկական հաճույք էր պատճառում Մատրյոշայի հետ չխոսելը: Ես սպասում էի և նստեցի մի ամբողջ ժամ, և հանկարծ նա ինքը դուրս եկավ միջնակալների ետևից: Լսեցի, ինչպես հատակին դիպան երկու ոտքերը, երբ ցած թռավ մահճակալից, ապա բավական փութկոտ քայլերը, և կանգնեց իմ սենյակի շեմին: Լուռ ինձ էր նայում: Այդ չորս, թե հինգ օրերի ընթացքում, այն ժամանակից ի վեր, ոչ մի անգամ չէի տեսել մոտիկից, իսկապես շատ էր նիհարել նա: Դեմքը կարծես չորացել էր, գլուխն էլ՝ հավանորեն, ջերմի մեջ էր: Աչքերը մեծացել էին ու ինձ էին նայում անթեք, մի տեսակ բութ հետաքրքրությամբ, ինչպես ինձ թվաց սկզբից: Ես նստած էի բազմոցի անկյունին, նայում էի նրան և չէի շարժվում տեղիցս: Եվ այստեղ հանկարծ կրկին ատելություն զգացի: Սակայն շատ շուտով նկատեցի, որ նա ամենևին չի վախենում ինձնից, այլ կարող է պատահել, ավելի շուտ տենդի մեջ է: Բայց նա տենդի մեջ չէր: Հանկարծ արագ-արագ գլխով արեց ինձ, ինչպես թափահարում են գլուխը, երբ շատ են կշտամբում, ու մեկ էլ բարձրացրեց իր փոքրիկ բռունցքն ինձ վրա ու սկսեց սպառնալ նստած տեղից: Առաջին պահ այդ շարժումն ինձ ծիծաղելի թվաց, բայց այլևս դիմանալ չկարողացա, վեր կացա ու առաջացա դեպի նա: Դեմքին այնպիսի հուսալքություն կար, ինչ անհնար է տեսնել մանկան դեմքին: Նա շարունակում էր փոքրիկ բռունցքն ինձ վրա թափահարել սպառնանքով և գլխով անում՝ կշտամբանքով: Ես մոտ գնացի և խոսեցի զգուշորեն, բայց տեսա, որ չի հասկանա: Հետո նա հանկարծ ընդոստ շարժումով ծածկվեց երկու ձեռքերով, ինչպես այն ժամանակ, հեռացավ ու կանգնեց պատուհանի մոտ՝ մեջքն ինձ արած: Ես թողեցի նրան, ետ եկա իմ սենյակ և նույնպես նստեցի պատուհանի մոտ: Ոչ մի կերպ չեմ հասկանում, թե ինչու դուրս չեկա այն ժամանակ և մնացի՝ կարծես թե սպասելու: Շուտով նորից լսեցի նրա փութկոտ քայլերը, նա դուրս եկավ փայտաշեն պատշգամբ

տանող դռնով, որից սանդուղք էր իջնում ցած, և ես իսկույն վազեցի իմ դռան մոտ, բացեցի ու հասցրի դեռևս տեսնել, թե ինչպես Մատրյոշան մտավ հավաքուն հիշեցնող փոքր խորդանոցը՝ արտաքնոցի մոտ: Տարօրինակ միտք ցոլաց գլխումս: Ես ծածկեցի դուռը և մոտեցա պատուհանին: Անշուշտ, դեռևս հավատալ չէր կարելի այդ մտքին, «բայց և այնպես...» (Ես ամեն ինչ հիշում եմ):

Մի րոպե անց նայեցի ժամացույցին և նշեցի ժամը: Իրիկնանում էր: Իմ գլխավերևում ինչ-որ ճանճ էր բզզում ու շարունակ նստում դեմքիս: Որսացի, երկու մատով բռնած, դուրս թողեցի պատուհանից: Ահավոր գոգոցով ներքևում մի սայլ մտավ բակ: Շատ բարձրաձայն (և արդեն վաղուց) բակի անկյունում, լուսամուտի մոտ երգում էր արհեստավորներից մեկը՝ դերձակը: Նա գործի վրա էր, և ես տեսնում էի նրան: Մտքովս անցավ, որ քանի որ ինձ ոչ ոք չտեսավ, երբ մտա դարպասից ու վեր ելա սանդուղքով, ապա, անշուշտ, պետք չէ նաև հիմա տեսնեն, երբ կիջնեմ, ու աթոռը դեն տարա պատուհանի մոտից: Հետո գիրք առա ձեռքս, բայց դեն գցեցի ու սկսեցի նայել խորդենու տերևի վրա մի մանրիկ, կարմրավուն սարդի և ընդարմացա: Ամեն ինչ հիշում եմ մինչև վերջին վայրկյանը:

Հանկարծ հանեցի ժամացույցս: Քսան րոպե էր անցել, ինչ նա դուրս էր եկել: Կռահումն ընդունում էր հավանականության տեսք: Բայց ես վճռեցի մի քառորդ ժամ էլ սպասել: Մտքովս անցնում էր, թե չի՞ վերադարձել արդյոք, իսկ ես գուցե չեմ լսել, բայց դա լինել չէր էլ կարող, մեռելային լռություն էր և ես կարող էի մժողուկի տոգոցն իսկ լսել: Մի րոպե հանկարծ բաբախեց: Հանեցի ժամացույցս, երեք րոպե չէր հերիքում, սպասեցի, մինչև անցնեն, թեև սիրտս ցավելով էր զարկում: Այդտեղ էլ վեր կացա, շյապաս դրեցի, վերարկուս կոճկեցի և գնացի սենյակը՝ ամեն ինչ է տեղում, հետքեր չե՞մ մնացել, որ եկել եմ: Աթոռն ավելի մոտեցրի պատուհանին, ինչպես առաջ էր դրված: Վերջապես, կամացուկ բացեցի դուռը, կողպեցի իմ բանալիով և գնացի դեպի խորդանոց: Դուռը վրա էր դրված, բայց կողպած չէր: Ես գիտեի, որ չի կողպվում, սակայն բացել չուզեցի, այլ բարձրացա ոտնաթաթերիս և նայեցի ճեղքից: Այդ իսկ վայրկյանին, ոտնաթաթերիս բարձրանալիս, հիշեցի, որ երբ նստած էի պատուհանի մոտ և կարմրավուն սարդիկին էի նայում՝ ընդարմացած, մտածում էի, թե ինչպես եմ բարձրանալու ոտնաթաթերիս և աչքս հասցնելու այդ ճեղքին: Այս մանրունքն այստեղ ագուցելով, ուզում եմ անպայման ապացուցել, թե ինչ աստիճանի հստակ էի տիրապետում իմ մտավոր կարողություններին: Ես երկար նայում էի ճեղքից ներս, այնտեղ մութ էր, բայց ոչ կատարյալ: Վերջապես զանազանեցի ինչ պետք էր... շարունակ ուզում էի կատարելապես հավաստիանալ:

Վճռեցի վերջապես, որ կարելի է գնալ, և իջա սանդուղքով: Ոչ ոքի չհանդիպեցի: Մի երեք ժամ անց, մենք բոլորս, առանց սերթուկների, համարում թեյ էինք խմում և խաղում հին խաղաթղթերով, Լեբյադկինը ոտանավորներ էր կարդում: Շատ բաներ էին պատմում և, կարծես դիտմամբ, բոլորը՝ հաջող ու ծիծաղելի, այլ ոչ ինչպես միշտ՝ տխմար: Կիրիլլովն էլ կար: Ոչ ոք չէր խմում, թեև ռումի շիշը սեղանին էր, բայց միայն Լեբյադկինն էր մեկ-մեկ կոնծում: Պրոխոր Մալովը նկատեց, որ «երբ Նիկոլայ

Վսեվոլոդովիչը գոհ են լինում և մեղամաղձոտ չեն, ապա բոլոր մերոնք ուրախ են ու խելոք են խոսում»։ Դա մտապահել եմ հենց այն ժամանակից։

Բայց արդեն ժամը տասնմեկին վազեվազ եկավ դոնապանի աղջիկը՝ տանտիրուհու կողմից, Գորոխովայա փողոցից, լուր բերելով ինձ, որ Մատրյոշան կախվել է։ Գնացի աղջկա հետ ու տեսա, որ տանտիրուհին ինքն էլ չգիտե, թե ինչու է իմ ետևից մարդ ուղարկել։ Նա գոռում էր ու պատեպատ զարկվում, իրարանցում էր, լիքը ժողովուրդ, ուստիկաններ։ Ես մի քիչ կանգնեցի հաշտում և հեռացա։

Ինձ համարյա չանհանգստացրին, ի դեպ, հարցրին, ինչ հարկն է։ Սակայն բացի նրանից, որ աղջնակը հիվանդ էր և վերջին օրերը զառանցանքի մեջ, այնպես որ իմ կողմից բժիշկ էլ առաջարկեցի՝ իմ հաշվին, բացարձակապես ոչինչ չէի կարող ցուցմունք տալ։ Հարցրին նաև դանակի մասին։ Ասացի, որ տանտիրուհին ճիպտել է, բայց որ դա ոչինչ էլ չէ։ Այն մասին, որ երեկոյան եկել եմ, ոչ ոք չիմացավ։ Բժշկական քննության մասին ոչինչ չեմ լսել։

Մի շաբաթվա չափ չէի գնում այնտեղ։ Գնացի բնակարանը հանձնելու, երբ վաղուց արդեն թաղել էին։ Տանտիրուհին դեռևս լալիս էր, թեև արդեն իր լաթուլուփին և կարին էր անցել՝ առաջվա պես։ «Ձեր դանակի համար նեղացրի նրան»,— ասաց նա ինձ, բայց առանց մեծ կշտամբանքի։ Այն պատրվակով արեցի վերջնահաշվարկը, որ հիմա ինձ չի կարելի մնալ այսպիսի բնակարանում՝ Նինա Սավելյենային այստեղ հանդիպելու համար։ Հրաժեշտ տալիս տանտիրուհին մի անգամ էլ գովեց Նինա Սավելյենային։ Հեռանալիս, բնակարանի վարձից ավելի հինգ ռուբլի նվիրեցի նրան։

Ինձ համար ընդհանրապես այն ժամանակ շատ տխուր էր ապրելը, գծվելու չափ։ Գորոխովայա փողոցի դեպքը, վտանգն անցնելուց հետո, այն է՝ լրիվ պիտի մոռանայի, ինչպես և այն ժամանակվա ամեն ինչը, եթե որոշ ժամանակ անց չվերհիշեի, նաև չարությամբ, թե ինչպես էի վախեցել։ Բարկությունս թափում էի՝ ում վրա կարողանում էի։ Այդ ժամանակ էլ հենց, սակայն ամեննին ոչ ինչ-ինչ պատճառներով, միտք ծագեց մի կերպ այլանդակել կյանքս, միայն թե հնարավորին չափ զարշեղի։ Շուրջ մի տարի առաջ արդեն մոտտում էի ինքնասպան լինել։ Ավելի լավ բան ներկայացավ։ Մի անգամ, տեսնելով կաղ Մարյա Տիմոֆեենա Լեբյադկինային, որը մասամբ սպասարկում էր անկյուն վարձողներին ու դեռևս ցնորված չէր, այլ պարզապես հուզավառ ապուշ՝ գաղտնի սիրահարված ինձ խենթի պես (ինչ մերոնք էին հայտնաբերել), ես հանկարծ վճռեցի ամուսնանալ նրա հետ։ Նման հետևյալ արարածի հետ Ստավրոգինի ամուսնության միտքը խողտացնում էր նյարդերս։ Ավելի այլանդակ բան պատկերացնել իսկ չէր կարելի։ Սակայն չեմ կարող որոշել՝ իմ վճռականության մեջ, թեկուզ անգիտակցաբար, առկա էր, արդյոք (հարկավ, անգիտակցաբար) բարկություն այն նսեմ վախկոտության համար, որ պատել էր ինձ Մատրյոշայի հետ կապված գործից հետո։ Ճիշտն ասած, չեմ կարծում, բայց և այնպես, պսակվեցի ոչ սոսկ «գինարբուքից հետո նորից խմիչքի ուղարկելու գրագով»։ Ամուսնության վկաներն էին Կիրիլլովը և Պյոտր Վերխովենսկին, որն այն ժամանակ Պետերբուրգում էր, ի վերջո, ինքը՝ Լեբյադկինը և Պրոխոր Մալովը (ներկայումս

մահացած): Ուրիշ ոչ ոք չիմացավ դա, իսկ նրանք խոսք տվին լուռ մնալ: Այդ լռությունն ինձ միշտ մի տեսակ գարշանք է թվացել, բայց մինչև հիմա դա չի խախտվել, թեև մտադրություն ունեցել եմ հայտարարել: Ի դեպ, հայտարարում եմ հիմա:

Պսակվելուց հետո, մեկնեցի նահանգ՝ մորս մոտ: Գնացի զվարճանքի համար, որովհետև անտանելի էր: Մեր քաղաքում իմ մասին միտք թողեցի, թե ցնորված եմ, մի գաղափար, որ մինչև հիմա նույնիսկ արմատախիլ չէ և, անկասկած, վնասակար է ինձ համար, ինչը կբացատրեմ ստորև: Հետո գնացի արտասահման և մնացի չորս տարի:

Ես եղա Արևելքում, Աֆոնում ութժամյա երեկոյան ժամերգությունների կանգնեցի, եղա Եգիպտոսում, ապրեցի Շվեյցարիայում, եղա նույնիսկ Իսլանդիայում, մի ամբողջ տարի դասընթացների նստեցի Գյոտտինգենում: Վերջին տարում շատ մտերմացա մի ռուս երևելի ընտանիքի հետ Փարիզում, և երկու ռուս օրիորդների հետ՝ Շվեյցարիայում: Սրանից երկու տարի առաջ, Ֆրանկֆուրտում, թղթավաճառի մոտով անցնելիս, ծախու լուսանկարների մեջ նկատեցի մանկական նրբագեղ հագուստով մի աղջնակի նկար՝ շատ նման Մատրյոշային: Անմիջապես գնեցի նկարը և վերադառնալով հյուրանոց՝ դրեցի բուխարու վրա: Այդտեղ էլ մնաց մի շաբաթվա չափ, ձեռք չտված, ու ես ոչ մի անգամ չնայեցի, իսկ Ֆրանկֆուրտից մեկնելիս, մոռացա վերցնել:

Ներդնում եմ սա դիտավորյալ, ապացուցելու համար, թե ինչ աստիճան կարող էի իշխել իմ հիշողությունների վրա և անզգա դառնալ դրանց նկատմամբ: Ես ժխտեցի դրանք՝ բոլորը միանգամից, զանգվածով, և ամբողջ զանգվածը հլու չքանում էր ամեն անգամ, հենց ցանկանալի: Ինձ համար միշտ ձանձրալի է եղել վերհիշել անցյալը ու երբեք չեմ կարողացել խոսել անցյալի մասին, ինչպես անում են համարյա բոլորը: Իսկ ինչ վերաբերում է Մատրյոշային, ապա նույնիսկ նկարը մոռացա բուխարու վրա:

Սրանից մի տարի առաջ, գարնանը, անցնելով Գերմանիայով, ցրվածությամբ անցա կայարանը, որտեղից պիտի թեքվեի իմ ճամփով և ընկա ուրիշ գծերի վրա: Ինձ իջեցրին հաջորդ կայարանում, ցերեկվա ժամը երեքին մոտ էր, պարզ օր: Գերմանական փոքր քաղաք էր: Ինձ ցույց տվին հյուրանոցը: Պետք էր սպասել, հաջորդ գնացքն անցնում էր գիշերվա տասնմեկին: Ես նույնիսկ գոհ էի դիպվածից, որովհետև ոչ մի տեղ չէի շտապում: Հյուրանոցը վատն էր ու փոքր, բայց ամբողջովին կանաչի մեջ թաղված և չորս կողմից եզերված ծաղկաթմբերով: Մի նեղլիկ սենյակ տվեցին ինձ: Փառավոր ճաշեցի, և քանի որ ամբողջ գիշեր ճանապարհին էի, հիանալի քնեցի ուտելուց հետո՝ կեսօրվա ժամը չորսին:

Ինձ համար միանգամայն անսպասելի երազ տեսա, որովհետև այդպիսին չէի տեսել երբեք: Դրեզդենում, պատկերասրահում է Կլոդ Լորրենի նկարը, ըստ պատկերացանկի, կարծեմ, «Ասիսը և Գալատեան», իսկ ես դա միշտ կոչել եմ «Ոսկե դար»՝ ինքս էլ չգիտեմ, ինչու: Նախկինում էլ էի դա տեսել, իսկ հիմա, անցնելիս, մի անգամ էլ նկատեցի: Հենց այդ նկարն էլ տեսա երազիս, բայց ոչ որպես նկար, այլ կարծես մի տեսակ իրողություն:

Հունական կղզեխմբի մի անկյուն, երկնագույն փաղաքուշ ալիքներ, կղզիներ ու ժայռեր, փթթուն առափնյա կախարդական համայնապատկեր հեռվում, մայր մտնող ու կանչող արև՝ բառերով նկարագրել չի լինի: Այստեղ է հիշում իր օրրանը եվրոպական մարդկությունը, այստեղ են առասպելաբանության առաջին տեսարանները, նրա երկնային դրախտը... Այստեղ ապրել են սքանչելի մարդիկ: Նրանք քնում ու արթնանում էին երջանիկ և անմեղ, անտառակները լցվում էին նրանց զվարթ երգերով, անսպառ ուժերի հորդ առատությունը պարպվում էր սիրո և պարզսիրտ ուրախությունների մեջ: Արեգակն իր շողերով էր լեցնում այդ կղզիներն ու ծովը՝ բերկրալով իր սքանչելի գավակներով: Հրաշալի երազ, վերին մոլորություն: Երազանք՝ ամենաանհավանականը բոլոր եղածներից, որին համայն մարդկությունն իր ամբողջ կյանքում տվել է բոլոր իր ուժերը, հանուն որի զոհաբերել է ամեն ինչ, որի համար խաչերի վրա մահացել ու սպանվել են մարգարեները, առանց որի ժողովուրդները չեն ուզում ապրել և չեն կարող նույնիսկ մեռնել: Այս ամբողջ զգացողությունը ես կարծես ապրեցի այդ երազում: Զգիտեմ, թե հատկապես ինչ կար երազիս, սակայն ժայռերն ու ծովը և մայր մտնող արևի շեղ շողքերը՝ այդ ամենը կարծես դեռ տեսնում էի, երբ արթնացա ու բացեցի աչքերս, առաջին անգամ կյանքում տառացիորեն ողողված արցունքներով: Դեռևս ինձ անհայտ երջանկության զգացողությունն անցավ սրտիս միջով, անգամ ցավ պատճառելով: Արդեն կատարյալ երեկո էր: Իմ փոքր սենյակի պատուհանից, այդտեղ դրված ծաղիկների կանաչի միջով՝ թափանցում էր մայր մտնող արևի վառ ու շեղ ճառագայթների մի ամբողջ փունջ՝ լույսով ողողելով ինձ: Շուտով կրկին փակեցի աչքերս՝ բաղձալով ետ բերել անցած երազը, բայց հանկարծ պայծառ-պայծառ լույսի կենտրոնում տեսա մի մանր-մանր կետ: Դա ինչ-որ կերպար էր ընդունում, ու հանկարծ ինձ հստակ պատկերվեց մի ճստիկ, կարմրավուն սարդաճուտ: Իսկույն հիշեցի դրան՝ խորդենու տերևի վրա, երբ ճիշտ այդպես հորդում էին մայրամուտի թեք ճառագայթները: Մի բան մխրձվեց իմ մեջ կարծես, կոթնեցի ու նստեցի անկողնում... (Ահա թե ինչպես եղավ այդ ամենն այն ժամանակ):

Իմ առաջ ես տեսա (օ՛, ոչ արթմնի, եթե միայն, եթե միայն դա իսկական երևույթ լիներ), ես տեսա Մատրյոշային՝ նիհարած և դողերոցքի աչքերով, ճիշտ ու ճիշտ ինչպես այն ժամանակ, երբ կանգնած էր իմ շեմին և գլուխը թափահարելով ինձ վրա բարձրացրեց իր պստիկ բռունցքը: Եվ երբեք ու ոչինչ չէր հայտնվել ինձ՝ այդչափ տանջալի: Խղճահարույց հուսալքությունն անօգնական տասնամյա արարածի, չկայունացած իր դատողությամբ՝ ինձ սպառնացող (ինչո՞վ, ի՞նչ կարող էր նա ինձ անել), սակայն մեղադրող, անշուշտ, միայն իրեն: Դեռևս երբեք նման ոչինչ չէր պատահել ինձ: Մնացի նստած մինչև գիշեր՝ առանց շարժվելու և մոռացած ժամանակը: Դա՞ է, արդյոք, կոչվում խղճի խայթ կամ ապաշխարանք: Զգիտեմ ու չեմ կարող ասել մինչև օրս: Կարող է պատահել, մինչև հիմա ինձ համար նողկալի չէ նույնիսկ հիշողությունը բուն արարքի մասին: Կարող է պատահել, այդ հիշողությունն իր մեջ ամփոփում է նույնիսկ հաճելի մի բան՝ կրքերիս համար: Ոչ, ինձ համար անդիմանալի է միմիայն այդ կերպարը, և հատկապես դռան շեմին՝ իր բարձրացրած

ու սպառնացող փոքր բռնցքով, միմիայն նրա այն ժամանակվա տեսքը, միայն այն բույն, միայն գլխի այդ տարուբերումը: Ահա, ինչի չեմ դիմանում ես, որովհետև այն ժամանակից ի վեր պատկերվում է ինձ համարյա ամեն օր: Ինքը չի պատկերվում, այլ ինքս եմ նրան կանչում ու չեմ կարող չկանչել, թեև չեմ կարող ապրել դրա հետ: Օ՛, եթե երբևիցե տեսնեի նրան արթմնի, թեկուզև տեսլապատրանքով: Ուրիշ հին հիշողություններ էլ ունեմ, գուցեն ավելի լավ սրանից: Մի կնոջ հետ ես ավելի վատ եմ վարվել, ու նա մեռավ դրանից: Մենամարտով կյանքից զրկել եմ իմ հանդեպ անմեղ երկու հոգու: Մի անգամ վիրավորել են ինձ մահացու, և վրեժ չեմ լուծել հակառակորդից: Խղճիս վրա մի թունավորում էլ կա՝ դիտավորյալ և հաջողված, և հայտնի չէ ոչ ոքի: (Եթե պետք է, ամեն ինչ կհայտնեմ):

Բայց ինչու՞ այդ հիշողություններից ոչ մեկն իմ մեջ նման ոչինչ չի հարուցում: Մի՞թե սոսկ ասելությունը, այն էլ ներկա վիճակով առաջացած, իսկ նախկինում համարյա թե մոռանում էի և վանում:

Դրանից հետո մի ամբողջ տարի թափառում էի և ջանում զբաղվել: Գիտեմ, որ հիմա էլ կարող եմ հեռացնել աղջնակին, երբ կամենամ: Ես առաջվա պես կատարելապես տիրապետում եմ իմ կամքին: Բայց ամբողջ խնդիրն այն է հենց, որ երբեք չեմ ուզել դա անել, չեմ ուզել և չեմ ուզենա՝ դա արդեն գիտեմ: Այդպես էլ կշարունակվի, ընդհուպ մինչև իմ խելագարվելը: Շվեյցարիայում, երկու ամիս անց, ես կարող էի սիրահարվել մի օրիորդի, կամ ավելի լավ է ասել՝ զգացի նմանօրինակ կրքի մի նոպա, նմանօրինակ ամեհի պոռթկումներից մեկը, ինչպես լինում էր միայն մի ժամանակ՝ ամենասկզբում: Ահավոր գայթակղություն զգացի գնալու նոր հանցագործության, այն է՝ երկկնության (որովհետև արդեն ամուսնացած եմ), սակայն ես փախա, մեկ ուրիշ աղջկա խորհրդով, ում համարյա թե ամեն բան հայտնեցի: Բացի դրանից, այդ նոր հանցանքն ինձ ամենևին չէր ազատի Մատրյոշայից:

Այդպիսով, որոշեցի տպագրել այս թղթերն ու հետո բերել Ռուսաստան՝ երեք հարյուր օրինակով: Երբ գա ժամանակը, կուղարկեմ ոստիկանությանը և տեղական իշխանությանը, միաժամանակ կուղարկեմ բոլոր թերթերի խմբագրություններ՝ հրապարակման խնդրանքով, նաև Պետերբուրգում և Ռուսաստանում ինձ ճանաչող բազմաթիվ անձանց: Համապատասխանն ի հայտ կգա և արտասահմանում, թարգմանաբար: Ես գիտեմ, որ իրավաբանորեն գուցեն չեմ անհանգստացվի, ծայրահեղ դեպքում՝ նշանակալի չափով: Ես ինքս եմ հայտարարում իմ մասին և չունեմ մեղադրող, բացի դրանից՝ ոչ մի ապացույց չկա, չափազանց քիչ են դրանք: Ի վերջո, իմ գիտակցության խանգարվածության արմատացած միտքը և հավանաբար, իմ հարազատների ջանքերը, որոնք կօգտվեն այդ մտքից և կդադարեցնեն ինձ համար վտանգավոր ամեն տեսակի իրավաբանական հետապնդում: Իմիջիայլոց, ես սա հայտարարում եմ, որպեսզի ապացուցեմ, որ խելքս տեղն է ամբողջովին և իմ վիճակը հասկանում եմ: Սակայն ինձ համար կմնան նրանք, ովքեր ամեն ինչ կիմանան ու կնայեն ինձ, իսկ ես՝ իրենց: Ու ինչքան շատ եղան նրանք, այնքան ավելի լավ: Արդյո՞ք, կթեթևացնի դա ինձ՝ չգիտեմ: Դիմում եմ որպես վերջին միջոցի:

Մեկ անգամ ևս. եթե շատ փնտրտեն պետերբուրգյան ոստիկանությունում, գուցե Ինչ-որ բան գտնվի: Քաղքենիները գուցե ևս հիմա էլ են Պետերբուրգում: Տունը, անշուշտ, կհիշեն: Բաց երկնագույն էր: Իսկ ես ոչ մի տեղ չեմ գնա և որոշ ժամանակ (մեկ կամ երկու տարվա չափ) միշտ կլինեմ Սկվորեշնիկիում, իմ մոր կալվածքում: Իսկ եթե պահանջվեց, կներկայանամ ամեն տեղ:

Նիկոլայ Ստավրոգին»:

<III>

Ընթերցումը շարունակվեց շուրջ մեկ ժամ: Տիխոնը կարդում էր դանդաղ, գուցե և որոշ տեղեր երկու անգամ էր կարդում: Այդ ամբողջ ընթացքում Ստավրոգինը նստած էր լուռ ու անշարժ: Տարօրինակ էր, որ անհամբերության, ցրվածության ու կարծես զառանցանքի երանգը, որ նրա դեմքին էր ամբողջ առավոտվա ընթացքում, համարյա չքացել էր, փոխարինվել հանգստությամբ և կարծես Ինչ-որ անկեղծությամբ, ինչ նրան համարյա արժանապատիվ տեսք էր տալիս: Տիխոնը հանեց ակնոցը և սկսեց առաջինը, որոշ զգուշությամբ:

— Իսկ չի՞ կարելի սույն փաստաթղթում որոշ ուղղումներ անել:

— Ինչի՞ համար: Ես գրել եմ անկեղծորեն,— պատասխանեց Ստավրոգինը:

— Թեթևակի՝ ոճի մեջ:

— Ես մոռացա ձեզ զգուշացնել, որ ձեր բոլոր խոսքերն իզուր կլինեն, ես ետ չեմ կանգնի իմ մտադրությունից, նեղություն մի կրեք՝ հակառակը համոզել:

— Դուք դա չմոռացաք զգուշացնել դեռևս նախքան ընթերցումը:

— Միևնույնն է, կրկնում եմ նորից, ինչպիսին էլ լինի ձեր առարկությունների ուժը, ես իմ մտադրությունից չեմ հրաժարվի: Նկատի ունեցեք, որ այս անճարտար կամ ճարտար դարձվածքով՝ ինչ ուզում եք, մտածեք, ամենևին հետամուտ չեմ, որ անմիջապես սկսեք ինձ առարկել և ինձ համոզել,— ավելացրեց նա, կարծես չդիմանալով ու հանկարծ կրկին ձեռք բերելով իր նախկին տոնը՝ մի պահ, բայց իսկույն ևեթ ժպտաց իր ասածի վրա:

— Ես ձեզ առարկել ու հատկապես համոզել, որ թողնեք ձեր մտադրությունը, չէի էլ կարող: Այդ միտքը մեծ միտք է և առավել լրիվ չի կարող արտահայտվել քրիստոնեական միտքը: Ձեր ծրագրած նման զարմանալի սխրանքից այն կողմ չի կարող գնալ ապաշխարանքը, եթե միայն...

— Եթե միայն՝ ի՞նչ:

— Եթե դա իսկապես ապաշխարանք լիներ և իսկապես քրիստոնեական միտք:

— Ինձ թվում է, դրանք նրբություններ են: Միևնույն չէ՞, արդյոք: Ես անկեղծ եմ գրել:

— Դուք կարծես դիտավորյալ ուզում եք ավելի կոպիտ ներկայացնել ձեզ, քան ձեր սիրտը կկամենար...— ավելի ու ավելի համարձակ էր դառնում Տիխոնը։ Ակներևաբար, «փաստաթուղթը» նրա վրա ուժեղ տպավորություն էր գործել։

— «Ներկայացնե՞լ», կրկնում եմ, ես չեմ «ներկայացել» և հատկապես չեմ «կոտրատվել»։

Տիխոնն արագ իջեցրեց աչքերը։

— Այս փաստաթուղթը ելնում է ուղիղ մահացու խոցված սրտի պահանջմունքից՝ ճիշտ եմ հասկանում, արդյոք,— շարունակեց նա համառությամբ և անսովոր ավյունով։— Այո, սույնն ապաշխարանք է և ձեզ ընկճած բնական պահանջմունք, և դուք ընկել եք մեծ ճանապարհի, չլսված մի ճանապարհի վրա։ Բայց դուք կարծես արդեն նախապես ատում եք բոլոր նրանց, ովքեր կկարդան այստեղ նկարագրվածը, և կովի եք կանչում նրանց։ Չամաչելով խոստովանել հանցանքը՝ ինչո՞ւ եք ամաչում ապաշխարանքից։ Թող նայեն ինձ՝ ասում եք դուք, լավ, իսկ ինքներդ ինչպե՞ս պիտի նայեք նրանց։ Ձեր շարադրանքի մեջ որոշ տեղեր ուժեղացված են ոճով, դուք ասես հիանում եք ձեր հոգեբանությամբ և կառչում ցանկացած մանրուքից, միայն թե զարմացնեք ընթերցողին ձեր անզգայությամբ, որ չունեք։ Ի՞նչ է սա, եթե ոչ մեղավորի՝ դատավորին ուղղված գոռոզ մարտահրավեր։

— Իսկ ո՞ւր է մարտահրավերը։ Ես վերացրել եմ բոլոր տեսակի դատողություններն իմ անունից։

Տիխոնը լռեց։ Նույնիսկ շառագույն երևաց նրա դալուկ այտերին։

— Թողնենք դա,— կտրուկ դադարեցրեց Ստավրոգինը։— Թույլ տվեք մի հարց առաջարկել ձեզ, արդեն իմ կողմից, ահա արդեն հինգ րոպե է, մենք խոսում ենք դրանից հետո (գլխով ցույց տվեց թերթիկները) և ես ձեր մեջ չեմ տեսնում զարշանքի կամ ամոթի և ոչ մի արտահայտություն... կարծում եմ, դուք խորշող չեք...

Նա չավարտեց և քթի տակ ծիծաղեց։

— Այսինքն, դուք կուզեիք, որ ես շուտով հայտնեի ձեզ իմ արհամարհանքը,— հաստատ ասաց Տիխոնը։— Ես ձեզնից ոչինչ չեմ թաքցնում, ինձ սարսափեցրել է մեծ ու պարապ ուժը՝ դիտավորյալ մսխված պղծության մեջ։

Ինչ վերաբերում է բուն հանցանքին, ապա շատերն են մեղանչել նույնպես, սակայն ապրում են իրենց խղճի հետ հաշտ ու հանգիստ, նույնիսկ անխուսափելի համարելով ջահելության զանցանքները։ Կան նաև ծերունիներ, որոնք մեղանչել են նույնպես, և նույնիսկ սփոփանքով ու կայտառությամբ։ Բոլոր այդ սարսափներով է լեցուն բովանդակ աշխարհը։ Իսկ դուք զգացել եք համակ խորությունը, ինչ շատ հազվադեպ է պատահում այդ աստիճանի։

— Չլինի՞ ինձ հարգել սկսեցիք թերթիկներից հետո,— ծուռ ժպտաց Ստավրոգինը։

— Դրան ուղղակի չեմ պատասխանի: Սակայն ավելի մեծ ու ավելի սարսափելի հանցանք, քան ձեր արարմունքն է պարմանուհու հետ, իհարկե, չկա և չի կարող լինել:

— Արշիներով չափելը թողնենք: Ինձ մի քիչ զարմացնում է ձեր կարծիքն ուրիշ մարդկանց մասին և նման հանցագործության սովորականության մասին: Ես գուցե ամեննին այնպես չեմ տառապում, ինչպես գրել եմ այստեղ և գուցե իրոք շատ բան եմ ստել իմ վերաբերյալ,— ավելացրեց նա անսպասելի:

Տիխոնը մի անգամ էլ լռեց: Ստավրոգիներ չէր էլ մտածում հեռանալ, հակառակը, սկսեց պահ առ պահ սաստիկ մտահոգության մեջ ընկնել:— Իսկ այն օրիորդը,— շատ երկչոտ նորից սկսեց Տիխոնը,— ում հետ դադարեցրիք կապը Շվեյցարիայում, եթե համարձակվեմ հարցնել, որտե՞ղ է գտնվում... այս պահին:

— Այստեղ:

Նորից՝ լռություն:

— Գուցե ես շատ ստեր ասացի ձեզ իմ մասին,— համառորեն մի անգամ էլ կրկնեց Ստավրոգիներ:— Իմիջիպալոց, հետո՞ ինչ, որ ես դրանք հարուցում եմ իմ խոստովանության կոպտությամբ, եթե դուք մարտահրավեր եք նկատում: Ես կստիպեմ նրանց էլ ավելի ատել ինձ, ուրիշ ոչինչ: Չէ որ այդպես ավելի հեշտ կլինի ինձ համար:

— Այսինքն, նրանց ատելությունը կհարուցի ձերը, և ատելով, ձեզ համար ավելի հեշտ կլինի, քան եթե նրանցից կարեկցա՞նք ընդունեիք:

— Գիտեք, դուք իրավացի եք,— հանկարծ սկսեց ծիծաղել Ստավրոգիներ,— գուցե և ինձ ճիզվիտ կոչեն և սուտ բարեպա՞շտ, հա՛-հա՛-հա՛: Այդպես չէ՞:

— Իհարկե, այդպիսի կարծիք էլ կլինի: Իսկ շուտո՞վ հույս ունեք իրականացնել սույն մտադրությունը:

— Այսօր, վաղը, վաղը չէ մյուս օրը, ի՞նչ իմանամ: Միայն թե շատ շուտով: Դուք իրավացի եք. կարծում եմ, հենց այդպես էլ կլինի, որ կհրապարակեմ հանկարծակի և հենց մի որևէ վրեժխնդիր, ատելի պահի, երբ ամեն ինչից շատ կատեմ նրանց:

— Պատասխանեք հարցիս, բայց անկեղծորեն, մենակ ինձ, միայն ինձ.եթե մեկնումեկը ձեզ ներեր սրա համար (Տիխոնը մատնացույց արեց թերթիկները) և չէ թե նրանցից մեկը, ում դուք հարգում եք, կամ վախենում, այլ անծանոթը, մեկը, ում երբեք չեք ճանաչի, լուռ, ինքն իր համար կարդալով ձեր սարսափելի խոստովանանքը, ձեզ համար ավելի դյուրի՞ն կլինե՞ր այդ մտքից, թե՞ միևնույն է:

— Ավելի դյուրին,— պատասխանեց Ստավրոգիներ կիսաձայն՝ աչքերն իջեցնելով:— Եթե դուք ինձ ներեիք, ինձ համար շատ ավելի հեշտ կլինե՞ր,— ավելացրեց նա անսպասելի և կիսաշշուկով:

— Պայմանով, որ դուք ինձ՝ նույնպես,— խորաթափանց ձայնով մրմնջաց Տիխոնը:

— Ինչի՞ համար, դո՞ւք ինձ ինչ եք արել: Ահ, այո, դա մենաստանայի՞ն բանաձևում էր:

— Կամա, թե ակամայի համար: Մեղանչելով՝ յուրաքանչյուր ոք արդեն բոլորի դեմ է մեղանչում և յուրաքանչյուր ոք թեկուզ ինչ-որ բանով ուրիշի մեղքի մեջ մեղավոր է: Եզակի մեղք չկա: Իսկ ես մեծ մեղավոր եմ, գուցե նաև ձեզնից ավելի:

— Ես ձեզ լրիվ ճշմարիտը կասեմ, ես ցանկանում եմ, որ ինձ ներքե դուք, ձեզ հետ մեկտեղ՝ երկրորդը, երրորդը, բայց բոլորը՝ բոլորն ավելի լավ է, թող ասեն: Բայց նրա համար եմ ցանկանում, որպեսզի խոնարհաբար կրեմ...

— Իսկ համընդհանուր ավստասանքն առ ձեզ չէի՞ք կարող այդ նույն խոնարհությամբ կրել:

— Գուցեն չկարողանայի: Դուք շատ նուրբ եք բռնացնում: Բայց... ինչո՞ւ եք դա անում:

— Զգում եմ ձեր անկեղծության աստիճանը և, իհարկե, շատ եմ մեղավոր, որ չեմ կարողանում մոտեցում գտնել մարդկանց: Ես միշտ զգացել եմ իմ մեծ թերությունն այդ առումով,— անկեղծորեն ու սրտաբուխ ասաց Տիխոնը՝ նայելով ուղիղ Ստավրոգինի աչքերին:— Սոսկ նրա համար, որ սարսափում եմ ձեզ համար,— ավելացրեց նա,— ձեր դիմաց համարյա անանցանելի անդունդ է:

— Որ չե՞մ դիմանա, որ խոնարհաբար չե՞մ կրի նրանց ատելությունը:

— Ոչ սոսկ ատելությունը:

— Իսկ է՞լ ինչ:

— Նրանց ծիծաղը,— կարծես թե ուժից վեր ու կիսաշշունջ պոկվեց Տիխոնի բերանից:

Ստավրոգինը շփոթվեց, անհանգստություն գծագրվեց նրա դեմքին:

— Ես դա կանխագգում էի,— ասաց նա:— Նշանակում է, ես ձեզ թվացել եմ շա՞տ կոմիկական անձնավորություն, իմ «փաստաթուղթը» կարդալուց հետո, չնայած համակ ողբերգությանը: Մի անհանգստացեք, մի շշկլվեք... չէ որ ինքս էլ եմ կանխագգացել:

— Սարսափը կլինի համընդհանուր և, իհարկե, ավելի շատ կեղծ, քան անկեղծ: Սարդիկ վախկոտ են սոսկ այն բանի հանդեպ, ինչ ուղղակի սպառնում է իրենց անձնական շահերին: Մաքուր հոգիների մասին չեմ ասում՝ նրանք կսարսափեն և իրենց կմեղադրեն, սակայն աննկատ կլինեն: Իսկ ծիծաղը համընդհանուր կլինի:

— Եվ ավելացրեք մեծ մտածողի դիտողությունը, որ ուրիշի աղետի մեջ միշտ հաճելի մի բան կա մեզ համար:

— Արդարացի միտք է:

— Բայց դուք... ինքներդ հենց... Ես զարմանում եմ, թե ինչքան վատ եք մտածում մարդկանց մասին, ինչքան նողկալի,

— թեթևակի չարացած տեսքով ասաց Ստավրոգինը:

— Իսկ կհավատա՞ք, ես ավելի շատ ինձնով դատելով ասացի, քան մարդկանցով,— Բացականչեց Տիխոնը:

— Իսկապե՞ս, և մի՞թե ձեր հոգում թեկուզ մի բան կա, որ այստեղ զվարճացնում է ձեզ՝ իմ ցավի հետ:

— Ո՞վ գիտե, գուցե՞ն կա: Օ՛, գուցե՞ն կա:

— Բավական է: Ցույց տվեք հապա, թե հատկապես ինչն՞ով եմ ծիծաղելի իմ գրածում: Ես գիտեմ՝ ինչով, բայց ուզում եմ, որ դուք մատնացույց անեք: Եվ ասեք ավելի ցինիկաբար, ասեք հենց ձեր համակ անկեղծությամբ, որին ընդունակ եք: Եվ մի անգամ էլ կրկնեմ, որ ահավոր տարօրինակ մարդ եք դուք:

— Սույն մեծ ապաշխարության ձևի մեջ նույնիսկ ամփոփված է ծիծաղելի մի բան: Օ՛, մի հավատացեք, թե չեք հաղթելու,— Բացականչեց նա հանկարծակի, համարյա թե ցնծազին,— նույնիսկ սույն ձևը կհաղթի (նա ցույց տվեց թերթիկները), եթե միայն անկեղծորեն ընդունեք ապտակ և թուքումուր: Միշտ ավարտվել է նրանով, որ ամենաանարգ խաչը դարձել է մեծ փառք ու մեծ ուժ, եթե անկեղծ է եղել սխրանքի խոնարհությունը: Նույնիսկ կարող է ձեր կենդանության օրոք արդեն սփոփված լինեք...

— Ուրեմն, դուք միայն ձևի՞, միայն ոճի՞ մեջ եք գտնում ծիծաղելին,— պնդեց Ստավրոգինը:

— Եվ ըստ էության: Տգեղությունը կսպանի,— շշնջաց Տիխոնը՝ աչքերը ցած հառելով:

— Ի-ի՞նչ, տգեղություն՞ն, ինչի՞ տգեղությունը:

— Հանցանքի: Կան հիրավի տգեղ հանցանքներ: Հանցագործությունների մեջ, ինչպիսին էլ լինեն դրանք, ինչքան ավելի է արյունը, ինչքան ավելի է սարսափը, այնքան ավելի են դրանք տպավորիչ, այսպես ասած, պատկերային: Սակայն կան հանցագործություններ՝ ամոթաբեր, խայտառակ, ամեն մի սարսափ շրջանցած, այսպես ասած, չափից ավելի ոչ նրբագեղ...

Տիխոնն ասելիքը չավարտեց:

— Ասել է թե,— միջամտեց հուզված Ստավրոգինը,— դուք բավական ծիծաղելի եք գտնում իմ կերպարանքը, երբ ես համբուրում էի անմաքուր աղջնակի ոտքը... և այն ամենը, ինչ ասել եմ իմ բուռն խառնվածքի և... դե, նաև մնացած ամեն ինչի... հասկանում եմ: Ես ձեզ շատ լավ եմ հասկանում: Ու դուք հենց այն պատճառով եք հուսալքված ինձնից, որ գեղեցիկ չէ, խորշալի է, չէ, ոչ թե որ խորշալի, այլ ամոթ է, ծիծաղելի, և կարծում եք, որ ավելի շատ հենց դրա՞ն չեմ կարող դիմանալ:

Տիխոնը լռում էր:

— Այո, դուք գիտեք մարդկանց, այսինքն, գիտեք, որ ես, հենց ես չեմ դիմանա... Հասկանում եմ, ինչու հարցրիք Շվեյցարիայի այն օրիորդի մասին, թե որտե՞ղ է արդյոք:

— Պատրաստված չեն, կոփված չեն,— երկչուտ շնչած Տիխոնը՝ աչքերը ցած հառելով:

— Լսեք, հայր Տիխոն. ես ուզում եմ ներել ինքս ինձ, ահա իմ գլխավոր նպատակը,— հանկարծ ասաց Ստավրոգինը՝ մոայլ գմայլանքն աչքերում:— Ես գիտեմ, որ միայն այդժամ կչքանա տեսիլքը: Ահա թե ինչի համար եմ փնտրում անսահման տառապանք, ինքս եմ դա փնտրում: Ուրեմն, մի վախեցրեք ինձ:

— Եթե հավատում եք, թե կարող եք ինքներդ ներել ձեզ և այդ ներումը ձեռք բերել սույն աշխարհում, ապա դուք ամեն ինչի էլ հավատում,— ցնծագին բացականչեց Տիխոնը:— Հապա ինչպե՞ս ասացիք, թե Աստծուն չեք հավատում:

Ստավրոգինը չպատասխանեց:

— Անհավատության համար Աստված ձեզ կների, քանզի սուրբ հոգին պատվում էք՝ չիմանալով նրան:

— Ի դեպ, չէ որ Քրիստոսը չի ների,— հարցրեց Ստավրոգինը և նրա հարցի երանգի մեջ հեզմանքի թեթևակի նշույլ կար,— չէ որ ասված է գրքում. «Եթե գայթակղեցնեք այս պստիկներից մեկին», հիշո՞ւմ եք: Ըստ Ավետարանի, ավելի մեծ հանցանք չկա ու չի կարող լինել: Այ, այս գրքում:

Նա ցույց տվեց Ավետարանը:

— Սույնի համար մի ուրախալի լուր ունեմ,— խանդադատանքով արտաբերեց Տիխոնը,— Քրիստոսը ևս կների, եթե միայն հասնեք նրան, որ ներեք ինքներդ ձեզ: Օ՛, ոչ, ոչ, մի հավատացեք, ես վատաբանություն ասացի, եթե չհասնեք անգամ ինքներդ ձեզ հետ հաշտության և ինքնաներումի, ապա այդժամ էլ նա կների՝ մտադրության և ձեր մեծ տառապանքի համար... քանզի չկան ոչ բառեր, ոչ մտքեր մարդկային լեզվի մեջ՝ արտահայտելու համար Զոհի *բռնոր* ուղիներն ու առիթները, «քանի դեռ նրա ուղիները հստակ չեն բացահայտվի մեզ»: Ով կգրկի անընդգրկելին, ով կճանաչի ամեն ինչը, անվերջանալին:

Նրա շրթունքների անկյունները թրթռացին, ինչպես քիչ առաջ, և հազիվ նկատելի ջղաձգումը նորից անցավ դեմքի վրայով: Մի պահ շտկվելով, նա արագ իջեցրեց աչքերը:

Ստավրոգինը բազմոցի վրայից վերցրեց շյապան:

— Ես նորից կգամ երբևիցե,— ասաց նա՝ սաստիկ հոգնած տեսքով,— ձեզ հետ մենք... ես չափազանց եմ գնահատում զրույցի հաճույքը և պատիվը... և ձեր

զգացմունքները: Հավատացեք, ես հասկանում եմ, թե ոմանք ինչու են ձեզ այդքան սիրում: Խնդրում եմ ձեր աղոթքներն առ նա, ում այդպես սիրում եք...

— Եվ դուք գնու՞մ եք արդեն,— արագ վեր կացավ նաև Տիխոնը՝ կարծես ամենևին չսպասելով նման շուտափույթ հրաժեշտի:— Իսկ ես...— ասես շփոթվեց նա,— ես մի խնդիրք ունեի՝ ձեզ ուղղված, բայց... չգիտեմ ինչպես... ու վախենում եմ հիմա:

— Ահ, պատիվ արեք,— Ստավրոգինն իսկույն նստեց՝ շյապան բռնած: Տիխոնը նայեց այդ շյապային, այդ կեցվածքին, մեկեն աշխարհիկ դարձած այդ մարդու կեցվածքին՝ թե՛ հուզված, թե՛ կիսացնորված, որն իրեն հինգ րոպե էր տվել՝ գործն ավարտելու համար, և ավելի շփոթվեց:

— Իմ ամբողջ խնդրանքն այն է սուկ, որ դուք... չէ որ արդեն խոստովանում եք, Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչ (կարծեմ, այդպե՞ս է ձեր անուն հայրանունը), որ եթե հրապարակեք ձեր թերթիկները, ապա կփչացնեք ձեր ճակատագիրը... օրինակ, կարիերայի իմաստով, և... մնացած ամեն ինչի իմաստով:

— Կարիերա՞,— Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը տհաճությամբ կնճռոտվեց:

— Իսկ ինչի՞ փչացնել: Ինչի՞ համար է, ասենք, նման անհողորդությունը,— համարյա խնդրողաբար, սեփական անհմտության հստակ գիտակցումով եզրափակեց Տիխոնը: Հիվանդագին տպավորություն դառնաց Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչի դեմքին:

— Ես ձեզ արդեն խնդրել եմ, նորից եմ խնդրում, ձեր բոլոր խոսքերն ավելորդ կլինեն... և ընդհանրապես մեր ամբողջ բացատրությունն սկսում է անտանելի դառնալ:

Նա նշանակալի շուռումուռ եկավ բազմոցին:

— Դուք ինձ չեք հասկանում, լսեք և մի բարկացեք: Իմ կարծիքը դուք գիտեք, ձեր սխրանքը, եթե խոնարհությունից լինեք, քրիստոնեական մեծագույն սխրանք կլինեք, եթե դիմանայիք: Նույնիսկ եթե չդիմանայիք, միևնույն է, ձեզ նախասկզբնական մատաղ կհամարի Բարձրյալը: Ամեն ինչ հաշվի կառնվի, ոչ մի բառ, հոգու և ոչ մի թրթիռ, ոչ մի կիսամիտք զուր չեն կորչի: Բայց այդ սխրանքի փոխարեն ես ձեզ մեկ ուրիշն եմ առաջարկում, դրանից առավել մեծագույն, արդեն անկասկած մեծ մի բան...

Նիկոլայ Վսեվոլոդովիչը լուռ էր:

— Ձեզ պատել է մարտիրոսության և անձնագոհության ցանկությունը: Հպատակեցրեք և ձեր սույն ցանկությունը, մի կողմ դրեք թերթիկները և ձեր մտադրությունը, և այդժամ արդեն ամեն ինչ կհաղթահարեք: Ձեր համակ հպարտությունը և ձեր դևին ամոթահար կանեք: Կավարտեք որպես հաղթող, ազատության կիսանեք...

Նրա աչքերը շողացին, նա աղերսաբար ձեռքերը ծալեց խաչաձև:

— Պարզապես դուք չեք ուզում, որ խայտառակություն լինի և թակարդ եք դնում ինձ, բարեսիրտ հայր Տիխոն,— անփութորեն և բարկությամբ լմվացրեց Ստավրոգինը՝ տեղից պոկվելով։— Կարճ ասած, ուզում եք, որ ես խելք հավաքեմ, թերևս ամուսնանամ և կյանքս ավարտեմ որպես տեղիս ակումբի անդամ՝ ամեն տոնի գալով ձեր մենաստանը։ Է՛հ, էպիտիմիա։ Որպես սրտագետ, դուք գուցեն կանխագգում եք, որ դա անկասկած այդպես էլ կլինի և ամբողջ խնդիրն այն է, որ ինձ մի լավ համոզեք՝ հանուն կարգի, քանի որ ինքս էլ միայն դրան եմ ծարավի, ճիշտ չէ՞, արդյոք։

Նա բեկբեկուն ծիծաղեց։

— Ոչ, դա այն էպիտիմիան չէ, ես ուրիշ բան եմ պատրաստում,— տաքացած շարունակեց Տիխոնը՝ ուշադրություն իսկ չդարձնելով Ատավրոգինի ծիծաղին ու դիտողությանը։— Ես մի ծեր վանական գիտեմ, ոչ այստեղ, բայց ոչ էլ հեռու, ճգնավոր է ու մենակյաց, և քրիստոնեական իմաստությամբ, որ ես ու դուք չենք հասկանա նրան։ Նա կլսի իմ խնդրանքը։ Ձեր մասին ամեն ինչ կասեմ նրան։ Գնացեք նրա մոտ՝ ապաշխարության, նրա աջի տակ՝ մի հինգ տարով, յոթը տարով, ինչքան ինքներդ պահանջ կունենաք հետագայում։ Ուխտ առեք ձեզ վրա, և սույն մեծ զոհաբերությամբ ձեռք բերեք այն ամենը, ինչի ծարավի եք և նույնիսկ ինչ չեք էլ սպասում, քանզի հիմա հասկանալ չեք կարող, թե ինչ կստանաք։

Ստավրոգինը լրջությամբ, անգամ շատ լրջորեն լսեց նրա վերջին առաջարկությունը։

— Ուղղակի, դուք ինձ առաջարկում եք որպես վանական ընդունվել այն մենաստանը։ Ինչքան էլ ձեզ հարգեմ, բայց հաստատապես սա պիտի սպասեի։ Էհ, խոստովանեմ ձեզ, որ փոգրոգության պահերին մտքովս նույնիսկ անցել է արդեն, այս թերթիկների համընդհանուր հրապարակումից հետո, մարդկանցից պատասպարվել մենաստանում, թեկուզև ժամանակավորապես։ Բայց որ վանական ձեռնադրվեմ՝ նույնիսկ ամենափոքրոգի վախի պահերին մտքովս չի անցել։

— Ձեզ պետք չէ լինել մենաստանում, պետք չէ ձեռնադրվել, եղեք միայն վանական եղբայր գաղտնի, ոչ բացահայտ, այդպես էլ կարելի է, լրիվ դրսում ապրելով...

— Վերջ տվեք, հայր Տիխոն,— խորշանքով ընդհատեց Ստավրոգինն ու վեր կացավ աթոռից։ Տիխոնը՝ նույնպես։

— Ձեզ ի՞նչ եղավ,— հանկարծակի բղավեց նա՝ համարյա վախեցած զննելով Տիխոնին։ Վերջինս կանգնած էր նրա դիմաց՝ ափերը վեր պարզած ձեռքերով, և հիվանդագին ջղաձգումը, կարծես մեծագույն վախից, ակնթարթորեն անցավ նրա դեմքի վրայով։

— Ձեզ ի՞նչ եղավ։ Ի՞նչ եղավ ձեզ,— կրկնում էր Ստավրոգինը՝ նետվելով նրա կողմը, որ բռնի։ Թվում էր, թե Տիխոնն ընկնելու է։

— Ես տեսնում եմ... տեսնում եմ, ինչպես արթմնի,— բացականչեց Տիխոնը հոգեցունց ձայնով և ամենասաստիկ կսկիծի արտահայտությամբ,— որ դուք, խեղճ, կործանված պատանի, երբեք այսքան մոտ կանգնած չեք եղել ամենաահավոր հանցագործությանը, որքան այս րոպեին:

— Հանգստացեք,— կրկնում էր նրա համար կատարելապես տագնապած Ստավրոգինը,— ես գուցեն դեռ հետագայում... դուք իրավացի եք, գուցեն չեմ դիմանա, չարացած վիճակում նոր հանցանք կգործեմ... այդպես է ամեն ինչ... դուք իրավացի եք, ես կհետաձգեմ:

— Ոչ, ոչ թե հրապարակելուց հետո, այլ մինչև թերթիկների հրապարակումը, գուցեն մեծ քայլից մեկ օր առաջ, մեկ ժամ առաջ, դուք կնետվեք նոր հանցանքի, որպես վախճան ու ելք, միայն որպեսզի խուսափեք թերթիկների հրապարակումից:

Ստավրոգինը նույնիսկ սարսռաց գայրույթից և համարյա թե վախից:

— Նզովված հոգեբան,— մեկեն ընդհատեց նա կատաղած և առանց ետ նայելու՝ դուրս եկավ խցից:

1. [↑](#) Շատ քիչ (Ֆրանս.):

Դներ, Ծանոթագրություններ

Այս էջը վերջին անգամ փոփոխվել է ժամը 22:36-ին, 26 Փետրվարի 2015 թվին:

Այս ստեղծագործությունը դեռևս անավարտ է: Դուք կարող եք օգնել Գրապահարանին՝ ուղղելով և լրացնելով այն:

Վեպը թարգմանված է ըստ տեքստի՝ Ֆ. Մ. Դոստոևսկի, Երկերի ժողովածու՝ 15 հատորով, հատ. 7-րդ, ներառյալ «Տիխոնի մոտ» գլուխը և «Նախանձ» նախապատրաստական նոթերը: Լենինգրադ, «ՆԱՌԻԿԱ», Լենինգրադյան բաժանմունք, 1990թ.:

Ստորև զետեղված Վերջաբանը (զգալի կրճատումներով) վերցված է նույն հատորից: Նմանապես տեքստային ծանոթագրությունների մեծ մասը: Թարգմանչի ծանոթագրությունները հարկ չենք համարել առանձնացնել՝ նույն նպատակին են ծառայում:

* * *

1867 թ. ապրիլին Դոստոևսկին կնոջ հետ մեկնել է արտասահման, ուր մնացել է մինչև 1871թ. հուլիսը: Այստեղ, 1867-1868 թթ. գրվել է «Ապուշը» վեպը: Նշված ժամանակաշրջանի երկրորդ կեսին՝ 1870-1871 թթ. իրականացվել է հիմնական աշխատանքը «Դներ» վեպի վրա:

Վեպը գրվել է բարդ պայմաններում: Ռուսաստանը մոլեգնորեն կարոտող Դոստոևսկին դժգոհություն էր զգում արևմտա-եվրոպական կյանքից, նրա կարգերից ու բարքերից: Աճող ընտանիքի հոգսերը, նյութական նեղված հանգամանքները, չափից դուրս ծանրաբեռնվածությունն աշխատանքով, կապված «Զարյա» և «Ռուսակիյ վեստնիկ» ամսագրերի հետ գրողի պայմանավորվածություններին՝ այս ամենը նրա կյանքի և ստեղծագործության համար լարված պայմաններ էին ստեղծել:

«Ապուշը» և «Դներ» վեպերը բաժանող ժամանակահատվածին, այն է՝ 1869թ. մատույցներին են առնչվում մի շարք գեղարվեստական հղացումներ, որոնք անավարտ մնացին: «Դների» ստեղծագործական պատմության համար, «Վարք մեծն մեղավորի» էպոպեայի կողքին (1869 - 1870) ամենից առաջ հետաքրքրություն են ներկայացնում վիպակի հղացումները կապիտան Կարտուզովի մասին (1869)՝ Լեբյադկինի գրական ինքնօրինակ նախատիպը, «Պոետի մահը» վերնագրված երկի սևագրությունները, պատմվածքը Սանուիու մասին, ինչպես նաև դրվագներ Իշխանի

և Վաշխատուի մասին վեպից: Այդ բոլոր հղացումները, ագուցվելով միմյանց, գեղարվեստական առանձին կերպարներով, գաղափարներով, սյուժետային կոլիզիաներով, այսպես թե այնպես կապված են «Դների» հետ:

...Ապագա «Դներ»-ի ստեղծագործական պատմության ելակետ կարելի է ընդունել «Նախանձ» վեպի՝ ամսաթիվը չնշած պլանը: Վերնացիորդ կանխորոշված է երկու գլխավոր գործող անձանց՝ Իշխան Ա.Բ.-ի և Ուսուցչի փոխհարաբերություններով («...նրանց փոխհարաբերություններում առկա նախանձ և ատելություն»): Փայլուն, գոռոզ, քինախնդիր և նախանձոտ, բայց և վեհանձնությունից և մեծահոգությունից ոչ զուրկ Իշխանի մեջ արդեն գծագրվում են Ստավրոգինի բնավորության գծերը, իսկ Ուսուցիչը, իր բարոյական գեղեցկությամբ, հիշեցնում է Շատովին: Ուղղակի համադրում կարելի է անել Ա.Բ.-ի մոր՝ տոհմիկ տիրուհու և Վարվառա Պետրովնայի, Սանուհու և Դարյա Պավլովնայի, Գեղեցկուհու և Լիզա Տուշինայի, Կարտուզովի և Լեբյադկինի միջև: Համընկնում են նաև «Նախանձի» սյուժետային որոշ կոլիզիաներ և «Դների» ավելի ուշ երևան եկած սևագիր պլաններ (անձնական մրցակցություն Ա.Բ.-ի և Ուսուցչի միջև, Իշխանի բարդ փոխհարաբերությունները երկու կանանց՝ Սանուհու և Գեղեցկուհու հետ, Գեղեցկուհուն սիրահարված և անհեթեթ ոտանավորներ գրող կապիտանը, ապտակի և հերոսի ինքնասպանության մոտիվը...) «Նախանձի» պլանն ամբողջությամբ իրենից ներկայացնում է զուտ «վեպային», հոգեբանական ֆաբուլայի մշակում ու դեռևս հեռու է «Դներից» որպես նեչանականության դեմ քաղաքական պամֆլետից, այդուհանդերձ, «Թռուցիկներ: Հպանցիկ երևում է Նեչանը, սպանել Ուսուցչին (°)», «Նիստ նիհիլիստների մոտ, Ուսուցիչը վիճաբանում է» և մի քանի այլ գրառումներ նախանշում են հղացված ստեղծագործության ֆաբուլայի որոշակի կապը 1869 թ. նոյեմբերի 21-ին նեչանականների կողմից ուսանող Իվանովի քաղաքական սպանության վերաբերյալ լրագրային լուրերի միջև:

...Արտասահմանում եղած տարիներին Դոստոևսկին քաջատեղյակ էր ռուսական գրական կյանքին, ուշադրությամբ հետևում էր լույս տեսնող ամսագրերին: 1860-ականների և 1870-ականների սկզբի նրա նամակներում հաճախակի են հիշատակումներ և ընդարձակ արձագանքումներ Գերցենի, Տուրգենևի, Պիսեմսկու, Լեսկովի նոր ստեղծագործությունների մասին: Առանձնապես կտրուկ էր արձագանքում նա մամուլում հայտնված գործերին, որոնք ըստ թեմատիկայի համահունչ էին ծրագրված «Դներին» Դոստոևսկու արտասահմանյան նամակների հիմնական թեման է Ռուսաստանը և Եվրոպան: Դրան են առնչվում գրողի մտորումները Ռուսաստանի՝ ինքնօրինակ, եվրոպականից տարբեր զարգացման պատմական ուղու և ռուս հասարակության գործուն ուժերի մասին, «վերին շերտի» և «բնահողի» մասին, արևմտամետների և սլավոնապաշտների, ազատականների և նիհիլիստների մասին:

Արդեն «Ապուշը» վեպի վրա աշխատելիս, «բնահողապաշտական» (սլավոնապաշտական) հայացքների զարգացման հիման վրա, Դոստոևսկին

ձևավորում է իր ուրույն, Արևելքի և Արևմուտքի պատմափիլիսոփայական հայեցակետը՝ Ռուսաստանի առանձնահատուկ դերի գլխավոր գաղափարով, կոչված միավորելու սլավոնական աշխարհը և բարոյապես նորացնելու հոգևոր քայքայման մեջ հայտնված Եվրոպան:

«Եվ ընդհանրապես, ռուսների բարոյական բոլոր ըմբռնումները և նպատակներն ավելի բարձր են եվրոպական աշխարհից: Մենք ավելի շատ ունենք անմիջական և վսեմ հավատ բարու, որպես քրիստոնեության հանդեպ և ոչ ինչպես հարմարությունների խնդրի վերաբերյալ բուրժուական լուծումները: Ամբողջ աշխարհի համար պատրաստվում է մեծ նորացում՝ ռուսական մտքի միջոցով (որը սերտորեն միաձուլված է ուղղափառությանը)... և դա կկատարվի մի որևէ հարյուրամյակում՝ ահա իմ մոլեգին հավատը»,— գրել է Դոստոևսկին 1868 թ. փետրվարի 18-ին իր նամակներից մեկում:

Ինչպես ցույց են տալիս նրա նամակները, Ռուսաստանի և «ռուսական ուղու» իր իսկ հայեցակետի ուսպնյակով են բեկվում գրական այն գործերը, որոնք, «Դների» ստեղծմանը զուգընթաց, ընթերցել է Դոստոևսկին: Այդ կապակցությամբ կարելի է թվարկել Ա. Ստանկևիչի «Տ. Ն. Գրանովսկի» կենսագրական ակնարկը (1869), Ն. Յա. Դանիլևսկու «Ռուսաստանը և Եվրոպան» աշխատությունը (1869), Ն. Ն. Ատրախովի «Պայքարն Արևմուտքի դեմ մեր գրականության մեջ» գիրքը (1869- 1871), Ի. Ս. Տուրգենևի «Գրական և առօրյա հուշերը» (1869), Ա. Ի. Գերցենի «Եղելություններ և խոհերի» գլուխները (1869 _ 1870), Վ. Ի. Կելսինի հուշագրությունները (1868) և այլն, ընդհուպ մինչև ամսագրային հոդվածներ Տոլստոյի, Տուրգենևի, Գերցենի, Պոլոնսկու ստեղծագործության մասին, նաև՝ լրագրային ժամանակագրություն:

Հասկանալու համար ստեղծագործական մթնոլորտը, որի պայմաններում ստեղծվում էր «Դները», անհրաժեշտ է հաշվի առնել Դոստոևսկու խիստ ժխտական վերաբերմունքն իր ժամանակակից բուրժուական Եվրոպայի նկատմամբ՝ սաստկացած արտասահմանում գտնվելու տևական ժամանակով և սրված Ռուսաստանի հանդեպ կարոտից: Այդ ամբողջ ընթացքում ամենայն եվրոպականի չընդունման՝ նրա նամակներում արտացոլված միտումներից հասկանալի են դառնում գրողի թշնամական հարձակումները ռուս արևմտամետների դեմ, որոնց հետ տրամագծորեն հակառակ կարծիքի էր ռուս հասարակության վերափոխման ուղիների րնկալման շուրջ և ում վրա էր դնում պատասխանատվության բեռը Նեչանների երևան գալու խնդրում:

«Դների» ստեղծման շրջանին են առնչվում Դոստոևսկու առավել կտրուկ արտահայտումները Տուրգենևի և Բելինսկու մասին: Գերցենի հանդեպ վերաբերմունքն ավելի բարդ էր. Դոստոևսկու աչքին նա ինքնատիպ «սլավոնապաշտություն անող արևմտամետ» էր, որը հուսախաբ էր եղել Եվրոպայից և իր հույսերը կապել Ռուսաստանի հետ: «40-ականների սերնդի» խոշորագույն ներկայացուցիչների հանդեպ Դոստոևսկու վերաբերմունքի պարզաբանումն էական է

«Դներ» վեպի գաղափարա-փիլիսոփայական հայեցակետի և կերպարների համակարգի ըմբռնման համար:

1867թ. կտրուկ սրվեցին գաղափարաբանական տարաձայնությունները Դոստոևսկու և Տուրգենևի միջև, կապված «Ծովին հայրենյաց» վեպի լույս ընծայման հետ, ուր Տուրգենևի արևմտամետ համակրանքներն արտահայտված են Պոտոպկինի ճառերում: 1869 թ. Տուրգենևի արևմտասիրական ծրագիրն իր տեսական հիմնավորումը ստացավ «Գրական և առօրյա հուշերում», վիճաբանորեն ուղղված սլավոնապաշտական տեսությունների դեմ: Ռուսաստանի պատմական զարգացման ինքնատիպ, ոչ-եվրոպական ուղիների հայեցակետին Տուրգենևն այստեղ հանդիպադրել էր երկրի լայն եվրոպականացման ծրագիրը՝ անհրաժեշտ արևմտյան քաղաքակրթության լավագույն նվաճումների հետագա իրականացման համար:

...Դոստոևսկու համար արևմտամուլները և նիհիլիստներն ունեն ընդհանուր, եվրոպական ակունքներ, նիհիլիզմը Ռուսաստանում խորթ երևույթ է, ազգային հոգում արմատներ չունեցող:

Վեպի սևագիր նյութերի ուսումնասիրումը թույլ է տալիս հետևություն անել, որ Տուրգենևի դերը «Դների» ստեղծագործական պատմության մեջ շատ ավելի նշանակալի է, քան սովորաբար համարվել է մինչև հիմա... Տուրգենևի անձնավորությունը, նրա գաղափարախոսությունը և ստեղծագործությունը վեպում արտացոլված է ոչ միայն Կարմազինովի ծաղրահեգնական կերպարի մեջ, այլև գաղափարական ընդարձակ վիճաբանությամբ նրա, որպես Ռուսաստանի և Եվրոպայի պատմական ճակատագրերի շուրջ «40-ականների սերնդի» երևելի ներկայացուցչի հետ:

«Դների» նախապատրաստական նյութերում կտրուկ հարձակումները Բելինսկու դեմ պատկանում են սլավոնապաշտ Շատովին, որը վեճերի մեջ է մտնում Գրանովսկու (Ս. Տ. Վերիխովենսկի) կամ Նեչանի (Պ. Ս. Վերիխովենսկի) հետ:

...1870 թ. փետրվարյան գրառումներում Դոստոևսկին հետևողականորեն մշակում է նեչանականության դեմ ուղղված քաղաքական պամֆլետի պլանը: «Նեչանական» մոտիվը՝ նիհիլիստների խմբակի կողմից Շապոշնիկովի (Շատովի) սպանությունն աստիճանաբար միս ու արյուն է ձեռք բերում այդ շրջանում: Ֆաբուլայի քաղաքական և սիրային, բարոյահոգեբանական գծերը հստակեցվում են. փորձվում են նրանց միջև կապերի հաստատման գանազան միջոցներ, ճշտվում են գործող անձանց բնութագրումները և նրանց արարքների մոտիվները:

Փետրվարյան բազմազան պլանների և սևագրությունների գլխավոր հերոսներն են. Գրանովսկին (ապագա Ս. Տ. Վերիխովենսկի), նրա որդի (կամ՝ ազգական) Ուսանողը (հետագայում՝ Պյոտր Վերիխովենսկի, գրառումներում նա հաճախ անվանվում է հենց Նեչան), Իշխանուհին (Վարվառա Պետրովնա Ստավրոգինա), Իշխանը (Ստավրոգին), Շապոշնիկովը (Շատով), Սանուհին (Դարյա Պավլովնա), Գեղեցկուհին (Լիզա

Տուշինա), քիչ ավելի ուշ, բայց նույնպես փետրվարին, երևան են գալիս Մեծ գրողը (Կարմազինով), կապիտան Կարտուզովը (Լեյպադկին) և այլք:

Նախասկզբնական պլանների սյուժետային հիմնական սխեմաներն այս են. 40-ական թվականների ազատական-իդեալիստ, իր հին բարեկամ Իշխանուհու տանն ապրող հոր (կամ՝ հորեղբոր) մոտ է վերադառնում Ուսանող-նիհիլիստը, որն արագորեն ազդեցություն է նվաճում աշխարհիկ հասարակության մեջ, միաժամանակ կազմակերպում քայքայիչ գործունեությամբ զբաղվող նիհիլիստների խմբակ: Այդ մասին իմանում է Շապոշնիկովը (Շատով), պատրաստվում է մատնել նիհիլիստներին:

Քաղաքական ինտրիգը (Շատովի սպանությունը) ներհյուսվում է սիրայինին: Իշխանը պատվագուրկ է անում և լքում Սանուհուն՝ Շատովի քրոջը (կամ՝ հարսնացուին): Իշխանը և Շատովն ասում են միմյանց: Այդ թշնամանքն իր սադրական նպատակներին ճարպկորեն օգտագործում է Ուսանողը, որպեսզի նիհիլիստներին մատնությամբ սպառնացող Շատովին սպանելով, մեղքը բարդի Իշխանի վրա: Սիրային հարակից գիծ՝ Իշխան, Գեղեցկուհի, Ուսանող: Երեսառած և կամակոր Գեղեցկուհին՝ Իշխանի հարսնացուն՝ հափշտակվում է Ուսանողով: Այլևայլ տարբերակներում կայուն մոտիվ է մնում Շատովի ապտակն Իշխանին, կամ Իշխանինը Շատովին:

Ծրագրելով վեպը, որպես քաղաքական պամֆլետ արևմտամետների և նիհիլիստների մասին, ժամանակակից նիհիլիզմի պատճառների և ակունքների վերաբերյալ, ժամանակակից հասարակության տարբեր սերունդների ներկայացուցիչների («հայրեր» և «որդիներ») փոխհարաբերությունների հարցերը լուծելով, Դոստոևսկին պետք է որ դիմեր այդ ասպարեզու մ իր գրական նախորդների փորձին, առաջին հերթին Տուրգենևի «Հայրեր և որդիներ» վեպին: Տուրգենևին զուգընթաց, ձեռագիր նշումներում ուղղակի կամ կողմնակի հիշատակվում են Ջեռնըշևսկու, Պիսարևի, Սալտըլկով-Շչեդրինի անունները և հստակորեն հնչում է վիճաբանությունը նրանց հետ:

Ելակետումը «Հայրեր և որդիներ» վեպից առանձնապես նկատելի է «Դների» ստեղծման վաղ շրջանում: «Հայրերի» սերունդը վեպում ներկայացնում է Գրանովսկին՝ 40-ականների ազատական-իդեալիստը, Բելինսկու, Գերցենի և Տուրգենևի ժամանակակիցն ու համախոհը, «որդիների» սերունդը՝ Գրանովսկու որդին Ուսանող-նիհիլիստը (նույն ինքը՝ Նեչանը): 1870 թ. գրառումներում արդեն հանգամանորեն գծագրվում է բախումը հոր և որդու միջև, ըստ որում Դոստոևսկին որոշ չափով օգտագործում է տուրգենևյան վեպի սյուժետային-կոմպոզիցիոն սխեման (նիհիլիստի գալուստը տոհմական կալվածք, նրա շփումները և վեճերը տեղական «արիստոկրատիկների» հետ, ուղևորությունը գավառական քաղաք, նույնիսկ սիրավեպը աշխարհիկ կնոջ՝ Գեղեցկուհու հետ): Սերունդների հիմնախնդիրը վեպում բացահայտվում է ամենից առաջ հայր և որդի Վերխովենսկիների՝ սուր դրամատիզմով լի փոխհարաբերություններում, թեև «հայրերի» սերնդին են

պատկանում նաև Կարմազինովը և Լեմբկեն, իսկ «որդիների» սերնդին՝ Նիկոլայ Ստավրոգինը և նիհիլիստների խմբակի անդամները:

«Դների» հիմքում դրված գաղափարա-փիլիսոփայական հայեցակետը Դոստոևսկին քանիցս մեկնաբանել է 1870 - 1873 թթ. նամակներում: 1873 թ. փետրվարի 10-ին, վեպի առանձին հրատարակության հետ միասին, գահաժառանգ Ա. Ա. Ռոմանովին ուղղված նամակում, «Դների» լույս ընծայումից հետո արդեն, Դոստոևսկին այսպես է բնորոշում վեպի ընդհանուր գաղափարական ուղղվածությունը. «Համարյա պատմական էություն է սա, որով կամեցել եմ բացատրել մեր տարօրինակ հասարակության մեջ հնարավորությունն այնպիսի հրեշավոր երևույթների, ինչպիսին նեչանական հանցագործությունն է: Իմ տեսակետն այն է, որ այդ երևույթները պատահականություն չեն, եզակի չեն... Այդ երևույթներն ուղղակի հետևանքն են ամենայն լուսավորյալ ռուսականի դարավոր կտրվածության՝ ռուսական կյանքի հարազատ և ինքնօրինակ ակունքներից: Կեղծ-եվրոպական զարգացման մեր նույնիսկ ամենատաղանդավոր ներկայացուցիչները վաղուց ի վեր հանգել են արդեն մեզ՝ ռուսներին համար սեփական ինքնատիպության շուրջ նույնիսկ երազելու կատարյալ հանցավորության համոզմունքին... Այդուհանդերձ, մեր ազգային անինքնության ամենագլխավոր քարոզիչները նույնիսկ առաջինը սարսափահար երես կթեքեին նեչանական գործից: Մեր Բելինսկիները և Գրանովսկիները չէին հավատա, եթե նրանց ասեին, որ իրենք ուղղակի հայրերն են Նեչանի: Ահա և հայրերից որդիների մեջ զարգացած մտքի այդ հարազատությունը և հաջորդումը կամեցել եմ արտահայտել իմ ստեղծագործության մեջ»:

...«Ժողովրդական դատաստան» գաղտնի ընկերության գործունեությունը, դրա հինգ անդամների՝ Ա. Գ. Նեչանի, Պ. Գ. Ուսպենսկու, Ա. Կ. Կուզնեցովի, Ի. Գ. Պոլյժովի, Ն. Ն. Նիկոլանի կողմից Պետրովսկի հողագործական ակադեմիայի ունկնդիր Ի. Ի. Իվանովի սպանությունը, 1871 թ. Պետերբուրգում հեղափոխականների մեծ խմբի դատավարությունը՝ լայնորեն լուսաբանված ռուսական և արտասահմանյան մամուլում — ահա նշանակալիությամբ գլխավոր այն իրական շերտը, որը հիմք դարձավ Դոստոևսկու ամենաօրախնդիր և միտումնական վեպի համար: Գրողի ուշադրությունն են գրավել սպանության հանգամանքները, հասարակության գաղափարական և կազմակերպական սկզբունքները, քարոզչական գրականությունը, հանցագործության մասնակիցների, առավելապես «Ժողովրդական դատաստանի» ղեկավար Ա. Գ. Նեչանի կերպարները:

Ա. Գ. Նեչանը (1847 - 1882) ծնվել է Վլադիմիրսկ նահանգի Իվանովո-Վոզնեսենսկ գյուղում, քաղքենու ընտանիքում: 14 տարեկան, նա ցրիչություն էր անում Գորելինի ֆաբրիկայի գրասենյակում: 1866 թ. տեղափոխվեց Պետերբուրգ, որտեղ ուսուցչական քնություն հանձնեց աշխատանք ստանալով Անդրեևսկի ուսումնարանում: Հետագայում (1867) Նեչանը դասավանդում էր Սերգիևսկի ծխական ուսումնարանում, իսկ 1868 թ. աշնանից ազատ ունկնդիր դարձավ Պետերբուրգի համալսարանում, որտեղ հարեց ուսանողության արմատական թնին ակտիվ մասնակցելով 1869 թ.

գարնանը տեղի ունեցած ուսանողական խժդժություններին: Նահատակի լուսապսակով եզերված, նա փախավ Շվեյցարիա: Այստեղ կայացավ նրա հանդիպումը Մ. Ա. Բակունինի և Ն. Պ. Օգարյովի հետ, ինչը մեծ դեր խաղաց Նեչանի հետագա գործունեության համար: Նրան հաջողվեց նվաճել երիտասարդ հեղափոխականի եռանդով ու ջանդրությամբ հրապուրված Բակունինի և Օգարյովի համակրանքը: Բակունինը փորձեց Նեչանի միջոցով Ռուսաստանում կազմակերպել հեղափոխական ընկերություն, որը կմարմնավորեր նրա անարխիստական ծրագիրը և իդեալները: Նեչանը Ռուսաստան վերադարձավ սեպտեմբերին, Բակունինի տված առասպելական «Համաշխարհային հեղափոխական միության Ռուսական բաժանմունքի» մանդատով: Առավելագույնս օգտագործելով Բակունինի ընձեռած լիազորությունները, ազդարարելով իր հորինյալ սերտ կապերը ժնուր ռուս տարագրության առաջնորդների հետ (այդ թվում նաև Գերցենի, ում ընդհանրապես չէր ճանաչում), Նեչանը Մոսկվայում կազմակերպեց մի քանի հնգյակ, գերազանցապես Պետրովսկի հողագործական ակադեմիայի ուսանողներից: Իր կազմակերպությունը նա կոչեց «Ժողովրդական դատաստան»: Նեչանի բռնակալական վարմունքը լուրջ տարաձայնություններ առաջ բերեց կազմակերպության ներսում, ինչը և հանգեցրեց Նեչանի բախմանն Իվանովի հետ: Նեչանի ցուցումով վերջինիս սպանությունը վերջ դրեց «Ժողովրդական դատաստանի» գործունեությանը: Ինքը՝ Նեչանը, փախավ արտասահման, որտեղից հետևում էր իր նախկին ընկերների դատավարությանը: 1872 թ. շվեյցարական իշխանությունները նրան հանձնեցին ցարական կառավարությանը, նա բերվեց Պետերբուրգ և բանտարկվեց Պետրոպավլովսկի ամրոցում: 1873 թ. հունվարի 8-ին Մոսկվայի օկրուգային դատարանը Նեչանին դատապարտեց բոլոր իրավունքներից զրկման, 20 տարով տաժանակիր աշխատանքների՝ հանքահորերում և ցմահ բնակության Սիբիրում: Նեչանի նկատմամբ կատարվեց նաև հրապարակային մահապատժի ծես, որից հետո նրան փակեցին Պետրոպավլովսկի ամրոցի Ալեքսեևսկի ռավելինում... Այստեղ նա չդադարեցրեց իր գործունեությունը, կարողացավ անձնակազմին համոզել և փախուստ կազմակերպել, որը սակայն չհաջողվեց: Փախուստի բացահայտումից հետո Նեչանին լրիվ մեկուսացրին և բանտային անսովոր դաժան ռեժիմ սահմանեցին նրա համար, ինչն արագորեն քայքայեց նրա առողջությունը: Նեչանը մահացավ 1882 թ. նոյեմբերի 21-ին, ընդհանուր ջրգողությունից՝ բարդացված լնդախտով:

... 1871 թ. նեչանականների դատավարությունը քաղաքական առաջին հրապարակայինն էր Ռուսաստանում՝ ինքնըստինքյան վիթխարի նշանակություն ունեցող փաստ: Փաստաբանների ելույթները, դատավարության ընթացքում թռուցիկների, կանոնադրությունների, հեղափոխականների նամակների ընթերցումը տվեց նվազագույնս ցանկալի արդյունքներ այն սպասումների, որ դատավարությունը պիտի վերածեին «նիհիլիզմի» դեմ դատաստանի: Միաժամանակ, դատավարությունը ցույց տվեց Նեչանի մեթոդների համակ սխալականությունը և անպետքությունը:

Ընդարձակ և սուր քննադատության ենթարկվեցին Նեչանի գործունեությունը և տեսական, ծրագրային փաստաթղթերը, հրապարակված այսպես կոչված

նեչանական «Կոլոկոլում» և «Ժողովրդական դատաստանի» հրատարակություններում: Աներկբայորեն և կտրուկ դատապարտեցին Նեչանի «երեխայական և հավատաքննչական հնարները»: Նեչանի «Ապագա հասարակարգի գլխավոր հիմունքները» հոդվածը Մարքսը և Էնգելսը բնութագրեցին որպես «գորանոցային կոմունիզմի հիանալի նմուշ»:

Դոստոևսկին իր վեպում օգտագործել է լրագրային հոդվածները և արձագանքումները Նեչանի, նեչանականների, Իվանովի սպանության հանգամանքների մասին, 1871 թ. դատավարության նյութերը և ռուսական մամուլում քննարկվող ժնկյան տարագրության քարոզչական փաստաթղթերը, բոլոր այդ իրական, թե առասպելական փաստերը բեկելով ազատորեն ու համապատասխան վեպի գեղարվեստական հայեցակետերին:

...Դատավարության նյութերից Դոստոևսկու համար առավել հետաքրքրություն ներկայացրեց «Հեղափոխականի կատեխիզիսը»: Պյոտր Վերխովենսկու գործնական ծրագրի մերժությունը «Կատեխիզիսին» ակնհայտ է: Իր վեպում Դոստոևսկին կարծես «իրականացնում» է այդ փաստաթղթի բոլոր տեսական կետերը: Պյոտր Վերխովենսկու և մյուս «ղևերի» գործունեությունը՝ անկարգությունների, քաղաքում քառսի հաստատման ուղղությամբ, «ազատականություն» խաղացող նահանգապետուհի Յուլիա Միխայլովնայի և նրա անհեռատես ամուսնու՝ Լեմբկեի սառնարյուն և ցինիկ շահագործումը, երիտասարդության հետ սիլիբիլիներով զբաղված գրող Կարմազինովի, քաղաքի տարբեր բնակիչների վարկաբեկումը, բամբասանքներով և խարդավանքներով նրանց պարուրելը, քրեական տարրերի օգտագործումը, հրկիզումները, սպանությունները, խայտառակությունները, աստվածանարգումները՝ այս ամենը կարծես արտացոլում է «Կատեխիզիսի» և այլ «հրահրիչ» թռուցիկների դրույթները:

Վեպում գործող անձ դարձած ժամանակագրի և այլ նկարագրությունների հիման վրա, նահանգային քաղաքի հակիրճ և կոնկրետ հիշատակումները հնարավորություն են տալիս հաստատել, որ ստեղծելով դա, Դոստոևսկին ելել է 1860 թ. Տվերում անցկացրած իր կյանքի տպավորություններից: Վեպում բավականաչափ ստույգ է վերարտադրել նա Տվերի տեղագրությունը: Այն ժամանակվա Տվերի պես, «Դների» քաղաքը բաժանված է երկու մասի, միացված պոնտոնային կամրջով: Քաղաքի այն մասը (Ջառեչե), ուր ապրում են քույր և եղբայր Լեբյադկինները, հիշեցնում է Ջավոլոյեն, Շպիգուլինների ֆաբրիկային համապատասխանում է տվերյան արվարձանում 1854 թ. հիմնված Կաուլինի տեքստիլ ֆաբրիկան: Տվերի հետ են կապված նաև մի քանի կոնկրետ դեմքեր, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում «Դների» ստեղծագործական պատմության համար (մենաստանում ապրող Տիխոն Ջադոնսկին, տվերյան նահանգապես Պ. Տ. Բառանովը, նրա կինը, հատուկ հանձնարարությունների աստիճանավոր Ն. Գ. Լենետալը վեպի գործող անձանց ենթադրվող նախատիպերն են): Օրինաչափ հետաքրքրություն է հարուցում վեպի առանձին հերոսների կերպարների նախատիպերի հարցը, մասամբ շոշափված վերը:

Ստեպան Տրոֆիմովիչ Վերխովենսկու կերպարը ռուս արևմտամոլի, 40-ական թվականների ազատական-իդեալիստի ընդհանրացված դիմանկար է: Ուստիև, Դոստոևսկու ընկալմամբ, իր մեջ է ամփոփում այդ սերնդի մի շարք երևելի գործիչների՝ Տ. Ն. Գրանովսկու, Ա. Ի. Գերցենի, Բ. Ն. Չիչերինի, Վ. Ֆ. Կորշի, Ս. Ֆ. Դուրովի և այլոց բնորոշ գծերը:

Ժամանակագիրը, որը վեպի առաջին գլխում Ստեպան Տրոֆիմովիչի կենսագրությունն է շարադրում, բավական աներկիմաստ հասցեգրումներ է անում: Ստեպան Տրոֆիմովիչ — Վարվառա Պետրովնա փոխհարաբերությունները կարելի է համադրել նաև Տուրգենև — Պոլինա Վիարդո փոխհարաբերություններին:

Ստեպան Տրոֆիմովիչի և Կարմազինովի կերպարները «Դների» ստեղծագործական տևական պատմության ընթացքում նկատելի զարգացում չունեն: Սկզբից վերջ Կարմազինովը ներկայացված է սուր ծաղրական, պամֆլետային ելակետով: Իսկ Ստեպան Տրոֆիմովիչի հանդեպ Դոստոևսկու վերաբերմունքն աստիճանաբար փոխվում է, դառնում ավելի ջերմ ու կարեկցական, թեև հեզնականությունը պահպանվում է: Ստեպան Տրոֆիմովիչի «Վերջին ուղևորությունը» և մահը նկարագրող գլուխը խորունկ պաթետիկայով է հագեցած: Հենց Ստեպան Տրոֆիմովիչն է իր կյանքի վերջին ժամերին հանգում ճշմարտության և գիտակցում ոչ միայն «որդիների», այլև իր սերնդի ողբերգական կտրվածությունը ժողովրդից, հանդիսանում վեպի ավետարանական բնաբանի մեկնիչը, ընդ որում այդ մեկնության իմաստը մերձ է հեղինակայինին:

Որպես վեհանձն իդեալիստ և թափառական, անշահախնդիր և կենցաղային գոեհկության հանդեպ անհաշտ կերպարի մարմնավորում, Ստեպան Տրոֆիմովիչը վեպի ավարտին ձեռք է բերում գծեր, որոնք նրան մերձեցնում են Դոն Կիխոտին:

Դոստոևսկին չի թողել մատնանշումներ վեպի գլխավոր հերոսի՝ Ստավրոգինի իրական նախատիպերի մասին... Ստավրոգինի գրական-ժառանգորդական տիպը որոշ առումով հանգում է բայրոնական հերոսին՝ իր դիվականությամբ, հոռետեսությամբ և գերհագեցվածությամբ, ինչպես նաև նրան հարազատ ռուսական «ավելորդ մարդուն»: Պուշկինի, Լերմոնտովի, Գերցենի և Տուրգենևի կերտած «ավելորդ մարդկանց» պատկերաշարում Ստավրոգինին առավել մերձ է Օնեգինը, էլ ավելի մերձ՝ Պեչորինը:

Ստավրոգինը Պեչորինին է հիշեցնում ոչ միայն հոգեբանական կերտվածքով, այլ նաև բնավորության որոշ գծերով: Հոգեկան հարուստ օժտվածություն և գոյության աննպատակահարմարության սուր գիտակցում: Մեծ գաղափարի, գործի, զգացմունքի, հավատքի «լուծի» փնտրտուք, ինչը կարող էր լիովին պարուրել նրանց անհանգիստ խառնվածքները, միաժամանակ, այդ «լուծը» գտնելու անընդունակություն՝ հոգևոր երկփեղկվածության պատճառով: Անողորմ ինքնաքննում, կամքի ապշեցուցիչ ուժ և աներ կյուղածություն՝ այս գծերը հավասարապես բնորոշ են Ստավրոգինին և Պեչորինին:

Վյաչ. Իվանովը, ոչ առանց հիմնավորման, «Դներում» փաստել է Գյոթեի «Ֆաուստի» սիմվոլիկայի բարդ վերիմաստավորումը՝ հիմնված մարդկային խիզախող «ես»ի պայքարի վրա չարի ուժերի դեմ:

«Նիկոլայ Մտավրոգինը բացասական ռուսական Ֆաուստն է, բացասական, որովհետև նրա մեջ մարել է սերը, դրա հետ մեկտեղ այն անսանձ ձգտումը, որը փրկում էր Ֆաուստին: Մեֆիստոֆելի դերը կատարում է Պյոտր Վերխովենսկին՝ կարևոր բոլոր պահերին բսնելով Մտավրոգինի կողքին՝ իր նախատիպի ծամածռումներով: Վերաբերմունքը Գրետիսենի և Mater Gloriosa-ի միջև նույնն է, ինչ Կադլիկի և Աստվածամոր միջև: Կադլիկի սարսափն իր սենյակում Ատավրոգինի հայտնվելիս, կանխագծված է բանտում Մարգարիտայի խելագարության տեսարանում: Մանկան մասին նրա անուրջները համարյա նույնն են, ինչ Գրետիսենի զառանցագին հիշողությունները...» — գրել է Վյաչեսլավ Իվանովը:

Ն. Ա. Բուլգակովը, Մտավրոգինին կոչելով «հոգևոր սադրիչ», ի տարբերություն «քաղաքական սադրիչ» Վերխովենսկու, գտնում է, որ վեպում գեղարվեստորեն է արծարծվել սադրանքի հիմնախնդիրը՝ բառիս ոչ միայն քաղաքական, այլև հոգևոր իմաստով: «Մտավրոգինը միաժամանակ թե սադրիչ է, թե սադրանքի գործիք, — գրում է նա «Ռուսական ողբերգություն» աշխատության մեջ, — նա կարողանում է ներագդել այն բանի վրա, ինչը կազմում է ամեն մի մարդու անհատական ձգտումը, մղել կործանումի յուրաքանչյուրի մեջ բորբոքելով նրա առանձնահատուկ կրակը, և այդ մոխրացնող, չար, դժոխային բոցը լույս է արձակում, սակայն չի տաքացնում, այրում է, սակայն չի պաշտպանում: Չէ որ Մտավրոգինն է ուղղակի կամ կողմնակի կործանում թե Լիզային, թե Շատովին, թե Կիրիլլովին և նույնիսկ Վերխովենսկուն ու նմաններին... նրա ազդեցությանը ենթարկվող յուրաքանչյուրին խաբում է նրա դիմակը, սակայն բոլոր այդ դիմակները տարբեր են և ոչ մեկը նրա իսկական դեմքը չէ... Այդպես էլ չի իրականանում նրա ապաքինումը, դները չեն արտաքսվում, և Ուրի քաղաքացուն վիճակվում է գազարացվոց խոզերի ճակատագիրը, ինչպես նրա բոլոր շրջապատողներին: Նրանցից ոչ մեկը կատարելապես չի ապաքինվում Հիսուսի ոտքերի մոտ, թեև ոմանք (Շատով, Կիրիլլով) արդեն որոնում են նրան»:

Ն. Ա. Բերդյաևը «Դները» բնութագրել է որպես «համաշխարհային ողբերգություն», որի գլխավոր գործող անձը Մտավրոգինն է: «Դների» թեման, ըստ Բերդյաևի. «...թեմա է առ այն, թե ինչպես վիթխարի անհատականությունը՝ Մտավրոգին-մարդը, ամբողջովին քամվեց, սմբեց իր իսկ ծնած, իրենից իսկ արտածվող քառսային դիվահարությունից... Սա համաշխարհային ողբերգություն է անչափության հյուծումից, մարդկային անհատականության մահացման և խորտակման ողբերգությունն է անչափելի, անվերջանալի, սահման, ընտրություն և եղանակ չճանաչող ձգտումների հանդգնությունից... Դիվոտում արարման փոխարեն ահա «Դների» թեման... «Դները», որպես խորհրդանշական ողբերգություն, միայն և միայն «Նիկոլայ Մտավրոգինի ոգու ֆենոմենոլոգիան է», որի շուրջ, ինչպես արդեն ոչ լույս, ոչ ջերմություն չտվող արեգակի շուրջ, «պտտվում են բոլոր դները»: Վեպի հիմնական

գործող անձինք (Շատով, Կիրիլով, Պյոտր Վերխովենսկի) սոսկ Ատավրոգինի երբեմնի ստեղծագործական հանճարեղ անհատականության, ոգու բխումներն են:

XX դարի սկզբի քննադատությունը նշել է Ստավրոգինի կերպարի կապը դեկադենտության հետ: «Նիկոլայ Ստավրոգինը նախահայրն է շատ բաների, կյանքի տարբեր շառավիղների, զանազան գաղափարների և ուղղությունների,— գրել է Ն. Բերդյաևը:— Եվ ռուսական դեկադենտությունն էլ է ծնունդ առել Ստավրոգինի մեջ»:

...«Դների» ստեղծագործական պատմության առանձնապես կարևոր դրվագը «Տիխոնի մոտ» գլխի («Հավելված») պատմությունն է իր բարդ ճակատագրով: Հեղինակի հղացմամբ վեպի անքակտելի մաս համարվող այս գլուխը «Ռուսակիյ վեստնիկը» խոտանեց: Փրկելու տևական, անպտուղ փորձերից հետո գրողը հարկադրված էր համաձայնել չգետեղել գլուխը «Դների» ամսագրային տարբերակում, թեև շատ թանկ էր գնահատում: Իսկ ավելի ուշ, վեպի լույս ընծայումից հետո, արդեն վերականգնման փորձեր չարեց, ըստ երևույթին, ժամանակի գրաքննչական պայմաններում դա համարելով անհույս ձեռնարկում:

Վեպի առաջին գլուխների լույս ընծայումից հետո, ամսագրային տարբերակը ներառյալ, վեպն արժանացել է ժամանակակիցների և հետագա սերունդների լարված, քննախույզ ուշադրությանը: Մեծ թիվ են կազմում լրագրային, ամսագրային գրախոսականները, քիչ չեն նաև առանձին հետազոտություններ, գիտական լուրջ վերլուծություններ, աշխատություններ, որոնց ուսումնասիրումն իսկ հետևողական և բժախնդիր ընթերցողի առաջ կբացահայտեն նոր եզրեր, նոր ընկալումներ և արձագանքումներ:

... Ըստ «Դների» առաջին բեմադրությունը կայացել է 1907 թ. սեպտեմբերի 29-ին, Պետերբուրգի Գրական-Գեղարվեստական ընկերությունում: Մեկ տարի անց նույն բեմականացումը կրկնվել է Ռիգայում: 1913 թ. հոկտեմբերի 23-ին կայացել է «Նիկոլայ Ստավրոգին» բեմականացման պրեմիերան Մոսկվայի Գեղարվեստական թատրոնում (ՄԽՍ), մասնակցությամբ Վ. Կաչալովի (Ստավրոգին), Պ.Բերսենևի (Պյոտր Վերխովենսկի), Ս. Լիլինայի (Սարյա Տիմոֆեևնա): Բեմականացմանը, ապա և բեմադրությանը Վ. Ի. Նեմիրովիչ-Դանչենկոն ձեռնամուխ էր եղել 1912թ. օգոստոսից:

...1915թ. Յու. Ս. Պրոտազանովն իրականացրեց վեպի առաջին էկրանային տարբերակը: Ի. Մոզժովսիինի գլխավոր դերակատարությամբ, նրա «Նիկոլայ Ստավրոգին» կինոնկարում «...շատ դրվագներ ներկայացված են մասամբ Գեղարվեստական թատրոնի բեմադրությունից»:

...1939թ. հոկտեմբերին «Դների» ներկայացմամբ բացվեց «Չեխովի թատրոնը» Նյու Յորքում, Բրոդվեյում, բեմադրությունը Մ. Ա. Չեխովի, նկարիչ Ս. Վ. Դոբուժինսկի: Բեմականացման հեղինակ Գ. Ս. Ժդանովը հիշում է. «Պիեսը գրված էր ըստ Դոստոևսկու վեպի, սակայն օգտագործված էին նաև նյութեր Դոստոևսկու մյուս վեպերից, գրողի նամակները...»:

...«Դների» առաջին բեմադրությունը Ֆրանսիայում իրականացրել է Ն. Բատայը, 1950 թ., ըստ որում Ստեպան Տրոֆիմովիչի դերակատարն է եղել Էժեն Իոնեսկոն։ Իտալիայում «Դները» բեմադրվեց 1954 թ. Բրինյոնե-Սանտուչչիո-Ռանդոնե խմբի ուժերով։ Մեծ հաջողություն վայելեց Լ. Սկվարցինայի բեմադրածը Ճենովայի «Պիկկոլո-թատրոնում»։

Համաշխարհային հռչակ նվաճեց Ա. Քամյուի «Դիվահարները» բեմականացումը, որի պրեմիերան կայացավ 1959 թ. հունվարի 30-ին, փարիզյան «Անտուան» թատրոնում։ Վարչավայում վեպը բեմականացվել և բեմադրվել է «Աթենեում» թատրոնում (1971 թ. մարտ), նաև Կրակովում, Ս. Վայդայի բեմադրությամբ (1971 թ. հունիս)։ Վերջին բեմադրության որոշ ռեժիսորական հնարներ օգտագործել է Տ. Աչերը «Դների» հունգար բեմադրիչը, Կապոշվար քաղաքի թատրոնում (1975)։ 1979 թ. «Դները» բեմադրեց իտալական «Լյի աստջիատի» թատրոնը, Ջ. Ջերաջի բեմադրությամբ և Ստեպան Տրոֆիմովիչի դերակատարմամբ։

1988-ին են կայացել վեպի առաջին սովետական բեմադրությունները։ «Դներից» տեսարաններ էր փորձում Ա. Վասիլևը, Դրամատիկ արվեստի դպրոցում, Յու. Երյոմինը Մոսկվայի Ա. Ս. Պուշկինի անվան դրամատիկ թատրոնում օգտվեց Ա. Քամյուի բեմականացումից (Ստավրոպոլի դերում Տարատորկին)։

...1886թ. «Դները» թարգմանվեց ֆրանսերեն, դանիերեն, հոլանդերեն, 1888թ. գերմաներեն։ Ներկայումս վեպը հրատարակված է եվրոպական համարյա բոլոր և արևելյան մի շարք լեզուներով, այդ թվում՝ ահա նաև հայերեն։

* * *

. Վեպի շարադրանքը հաճախ է տարվում առաջին դեմքով։ Նախապատրաստական և սևագիր տարբերակներում կա ժամանակագրի (хроникер) կերպարը, սակայն որպես գործող անձ նա չկա վեպում։ Թեև նրա «պատմածով» են ընթանում նույնիսկ ամբողջական գլուխներ, շատ խոսակցություններ և իրադարձություններ հենց նա է ներկայացնում, անուն-հայրանուն էլ ունի (Անտոն Լեոնտյևիչ), ծածկագրված ազգանուն (Գ-ն), այդուհանդերձ, ժամանակագիրը «այուժետային ֆունկցիա» չունի, ավելի շուտ, ածանցյալ կերպար է, զուրկ բնութագրումից։